

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/935
İlmi Eserler/145

Tashih

Altan ÇAP
Ömer ÇETİNKAYA

Grafik&Tasarım

Mücella TEKİN
Emre YILDIZ

Baskı

Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Tel.: (0312) 341 92 34

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 20.03.2013/08

1. Baskı, Ankara 2013
2013-06-Y-0003-935
ISBN: 978-975-19-5613-2
Sertifika No: 12930

© **Diyanet İşleri Başkanlığı**

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel.: (0312) 295 72 93-295 72 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

KUTLU DOĞUM HAFTASI
“HZ. PEYGAMBER
KARDEŞLİK AHLAKI VE
KARDEŞLİK HUKUKU”
SEMPOZYUMU

(21-22 NİSAN 2012)
ANKARA

DİB
YAYINLARI

Sempozyum Tertip Heyeti

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ (Başkan Yardımcısı)

Dr. Yaşar YİĞİT (Din Hizmetleri Genel Müdürü)

Dr. Dursun AYGÜN (İrşat Hizmetleri Daire Başkanı)

Doç. Dr. Huriye MARTI (Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanı)

Dr. Ahmet ÇEKİN (D.İ.B. Uzmanı)

Mustafa ÜSTÜN (Eğitim Uzmanı)

Eserde yer alan tebliğ ve müzakere metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
dinî ve hukukî sorumluluğu sahiplerine aittir.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	11
AÇILIŞ	14
PROF. DR. H. KÂMİL YILMAZ	

BİRİNCİ OTURUM

KARDEŞLİK: TERMİNOLOJİ VE TARİHİ

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK

1. KARDEŞLİK KAVRAMININ EPİSTEMOLOJİK BOYUTU	23
PROF. DR. BAYRAM DALKILIÇ	
2. KARDEŞLİK KAVRAMININ SOSYOLOJİK BOYUTLARI	31
PROF. DR. EJDER OKUMUŞ	
3. KUR'AN'DA BİR KARDEŞLİK TİPOLOJİSİ OLARAK "PEYGAMBERLERİN KAVİMLERİYLE KARDEŞLİĞİ" -DİNİ İLETİŞİM AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM-	61
DOÇ. DR. ABDURRAHMAN KASAPOĞLU	
4. İLAHÎ DİNLERDE KARDEŞLİK	84
PROF. DR. ÖMER FARUK HARMAN	
MÜZAKERE	94
PROF. DR. ALİ RIZA AYDIN	
MÜZAKERE	97
YRD. DOÇ. DR. SÜLEYMAN TURAN	

İKİNCİ OTURUM

İSLAM'DA KARDEŞLİK VE HUKUKU

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. M. SAİM YEPREM

1. KUR'AN'DA KARDEŞLİK	103
PROF. DR. ZEKERİYA PAK	
2. HADİSLERDE KARDEŞLİK -KARDEŞLERİN KARDEŞLİĞİ-	112
DOÇ. DR. HAYATİ YILMAZ	
3. KARDEŞLİK HUKUKU (FIKİH BOYUTU)	123
PROF. DR. SAFFET KÖSE	
4. İSLAM'DA KARDEŞLİK HUKUKU VE KARDEŞLİKTEN DOĞAN HAKLAR	149
YRD. DOÇ. DR. ADEM KORUKCU	

MÜZAKERE.....	165
DOÇ. DR. HURİYE MARTI	
MÜZAKERE.....	169
DOÇ. DR. KÂŞİF HAMDİ OKUR	

ÜÇÜNCÜ OTURUM
İSLAM'DA KARDEŞLİK HUKUKU VE AHLAKI
OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. ŞERAFETTİN GÖLCÜK

1. KUR'AN-I KERİM'DE KARDEŞLİK AHLAKININ TEMELLERİ.....	180
DOÇ. DR. İSMAİL KARAGÖZ	
2. GAZÂLÎ DÜŞÜNCESİNDE KARDEŞLİK VE KARDEŞLİK HAKLARI.....	200
YRD. DOÇ. DR. FARUK SANCAR	
3. KARDEŞLİĞİN AHLAKİ TEMELLERİNDEN YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA -YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMANIN GEREKLİLİĞİ-.....	213
İMİRAN ÇELİK	
4. KİN VE NEFRETİ SEVGİYE DÖNÜŞTÜREN ERDEM: AFFETMEK.....	231
YRD. DOÇ. DR. KAMİL YAŞAROĞLU	
MÜZAKERE.....	248
PROF. DR. İBRAHİM HİLMİ KARSLI	
MÜZAKERE.....	254
DR. MUHLİS AKAR	

DÖRDÜNCÜ OTURUM
İSLAM'DA KARDEŞLİK AHLAKI
OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. M. ŞEVKİ AYDIN

1. İSLAM KARDEŞLİĞİNİN AHLAKİ TEMELLERİNİN İKİ DİNAMİĞİ: SEVGİ VE SAYGI.....	265
PROF. DR. ALİ AKDOĞAN	
2. İSLAM KARDEŞLİĞİNİN AHLAKİ TEMELLERİNDEN ADALET İLE İLGİLİ İLAHÎ MESAJLAR.....	280
DOÇ. DR. NURETTİN TURGAY	
3. İSLAM KARDEŞLİĞİNİN ZİRVE NOKTASI: İSÂR.....	298
YRD. DOÇ. DR. HARUN ÇAĞLAYAN	

4. GÜVEN VE SADAKAT.....	312
PROF. DR. MUSTAFA ÇAĞRICI	
MÜZAKERE.....	321
PROF. DR. CELALETTİN ÇELİK	
MÜZAKERE.....	326
YRD. DOÇ. DR. MAHMUT ÇINAR	

BEŞİNCİ OTURUM KARDEŞLİK EĞİTİMİ

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. İSKENDER PALA

1. "İBADETLERİN, KARDEŞLİĞİN TE'SİSİNDEKİ ROLÜ VE KARDEŞLİK ANLAYIŞININ FIKHA YANSIMALARI".....	337
PROF. DR. ORHAN ÇEKER	
2. FARKLI İSLAMİ ANLAYIŞLARA SAHİP ÇEVRELER ARASINDA "KARDEŞLİK BAĞLARI" NİN PEKİŞTİRİLMESİNDE ORTAK NOKTALARI VURGULAMANIN ÖNEMİ.....	349
DOÇ. DR. İLYAS ÜZÜM	
3. ASABİYETTEN UHUVVETE -HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) MEDİNE'DE İSLAM KARDEŞLİĞİNE DAYALI BİR TOPLUM OLUŞTURMA STRATEJİSİNİN TARİHSEL ARKA PLANI-.....	358
YRD. DOÇ. DR. TAHSİN KOÇYİĞİT	
4. İMAN VE AMEL BAĞLAMINDA KARDEŞLİK DİLİNİ GELİŞTİRME.....	386
METİN YILDIZ	
MÜZAKERE.....	397
PROF. DR. M. ŞEVKİ AYDIN	
MÜZAKERE.....	402
DOÇ. DR. HÜSEYİN YILMAZ	

ALTINCI OTURUM İSLAM KÜLTÜRÜNDE KARDEŞLİK UYGULAMALARI

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. ŞİNASI GÜNDÜZ

1. HZ. PEYGAMBER'İN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ KARDEŞLEŞTİRME (MUÂHÂT) PROJESİNİN GÜNÜMÜZ TOPLUMUNA VERDİĞİ MESAJLAR.....	407
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI	

2. TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE KARDEŞLİK ALGISI.....	432
DOÇ. DR. SAFİ ARPAGUŞ	
3. TÜRK-İSLAM MEDENİYETİNDE BİR KARDEŞLİK MÜESSESESİ OLARAK AHİLİK.....	442
PROF. DR. MEHMET ŞEKER	
4. TÜRKMEN GELENEĞİNDE SOSYAL DAYANIŞMA VE KARDEŞLİK KURUMU OLARAK “MUSAHİPLİK”	450
PROF. DR. İBRAHİM BULUT	
MÜZAKERE	467
PROF. DR. NESİMİ YAZICI	
MÜZAKERE	472
DR. CENKSU ÜÇER	

YEDİNCİ OTURUM
GÜNÜMÜZDE KARDEŞLİK ANLAYIŞI
OTURUM BAŞKANI: DR. NECDET SUBAŞI

1. ÖTEKİ İLE İLİŞKİLER AÇISINDAN İSLAM VE İSLAMİ TECRÜBE.....	483
PROF. DR. ŞİNASI GÜNDÜZ	
2. İSLAM KARDEŞLİĞİNİN EVRENSEL BOYUTU.....	494
PROF. DR. CEMAL AĞIRMAN	
3. SANAL ÄLEMDE KARDEŞLİK.....	510
DOÇ. DR. NURİ TINAZ	
4. GELENEKSEL KARDEŞLİK İLİŞKİLERİ VE MODERNLEŞME SÜRECİNDE GEÇİRDİĞİ DÖNÜŞÜMLER.....	517
DOÇ. DR. VEHBİ BAŞER	
MÜZAKERE	524
PROF. DR. İSMAİL ÇALIŞKAN	
MÜZAKERE	527
DR. ŞEMSETTİN ULUSAL	

SEKİZİNCİ OTURUM
KARDEŞLİĞİ TEHDİT EDEN UNSURLAR
OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK

1. KARDEŞLİĞİ ENGELLEYEN AHLAKİ ZAAF “HIRS”	535
DOÇ. DR. SALİH KARACABEY	
2. AYRIMCILIĞA VE ŞİDDETE KARŞI KARDEŞLİK	547
PROF. DR. ADEM DÖLEK	
3. DİĞERKÂMLIK VE EGOİZMİN AHLAKİ AÇIDAN KARŞILAŞTIRILMASI	571
PROF. DR. MEHMET TÜRKERİ	
4. GELENEKSEL KARDEŞLİĞİMİZİ TEHDİT EDEN UNSURLARDAN DÜNYEVİLEŞME VE BİREYSELLEŞME	581
BURHAN İŞLİYEN	
MÜZAKERE	598
PROF. DR. BURHANETTİN TATAR	
MÜZAKERE	601
ÖZCAN GÖKÇEBAY	

DEĞERLENDİRME OTURUMU
MÜZAKERELER

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. MEHMET GÖRMEZ

PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK.....	613
PROF. DR. MUSTAFA ÇAĞRICI.....	617
DOÇ. DR. İSMAİL KARAGÖZ.....	622
PROF. DR. İBRAHİM HİLMİ KARSLI.....	626

TAKDİM

Kardeşlik ahlakı ve kardeşlik hukuku gün geçtikçe örselenen ve ihmal edilen önemli insani değerlerdendir. Genel anlamda hemen her coğrafyada ve toplumda insanın temel hak ve hürriyetleri bağlamında huzur ve mutluluk içinde yaşayabilmesi, söz konusu ahlakın ve hukukun varlığı ile yakından ilintilidir. Öteden beri insanlığı ve özellikle de inanan gönülleri birlik ve beraberliğe davet eden ilahî mesajlar, sağlıklı bir kardeşliğin zemin bulmasını ve siyasi görüşü, mezhebi ve etnik kökeni ne olursa olsun her insanın haklarına riayet edilmesini dinî ve ahlaki bir görev olarak sunar. Bu noktada vahyin muhatabı olan insana hak ve hukuka riayet gereği sıkça vurgulanır. Zira hukuka riayet olmadığı ortamlarda barıştan, birliktelikten, sevgi ve saygıdan, kısacası erdemli bir hayattan söz etmek mümkün değildir.

Bu nedenledir ki İslam, kardeşlik söylemini kardeşlik ahlakı ve hukukuna riayet ile temellendirmiş ve kardeşliğin böyle bir zeminde hayat bulacağına ve anlam kazanaacağına işaret etmiştir. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'de ensar ve muhacir örneğinde en somut biçimde görüldüğü gibi kardeşliği toplumda fonksiyonel hâle getirmiştir.

Kardeş olmak, arkadaş ve dost olmak; sevinçte ve kederde beraber olmayı göze almak demektir. Ne yazık ki içinde bulunduğumuz modern zamanlarda bu özellikler birer birer hayatımızdan çıkmakta, rekabet, lüks bir yaşam isteği, nimetleri paylaşmada bencillik, hedonizm ve adalet anlayışının değişmesi toplumsal bilincimizde önemli gedikler açmaktadır. Bütün bu olumsuz gelişmeler Hz. Peygamber ve sahabenin hayatı bağlamında yaşantımızı, bireysel ve toplumsal ilişkilerimizi, beklentilerimizi ve ahiretimizi yeniden düşünüp kaybolmaya yüz tutmuş değerlerimizi yeniden hayata dahil etmeyi gerekli kılmaktadır.

Başkanlığımız öteden beri Kutlu Doğum Haftası etkinlikleriyle özelde toplumumuz genelde insanlık için ele alınması önem arz eden konuları kamuoyunun gündemine taşımayı ilke edinmiştir. Bu çerçevede 2012 yılı Kutlu Doğum Haftası'nda tema olarak "Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku" nun ele alınması karara bağlanmıştır. Hafta boyunca gerçekleştirilecek etkinliklerde, dinimizin öngördüğü ve

çağımız insanının özlediği kardeşlik anlayışı, “kardeşlik hukuku ve kardeşlik ahlakı” bütün yönleriyle işlenecek, günümüz hayat tarzının birbirimize karşı kardeşlik duygularımızı zayıflatan yönleri, kardeşlik hukukunun dünya ve ahireti ilgilendiren boyutları gündeme getirilerek ülke çapında hoşgörü, kardeşlik ve dayanışma ruhunun daha da güçlenip gelişmesi için gayret sarfedilecektir.

Bu itibarla 2012 yılı Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri münasebetiyle “Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu”, 21-22 Nisan 2012 tarihlerinde Ankara’da gerçekleştirilmiştir. İki günde icra edilen sempozyum boyunca sekiz oturum yapılmış ve toplam otuz iki tebliğ sunulmuştur. Her biri birbirinden değerli bu tebliğ ve müzakereler, “Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku” alanında yeni ufukların açılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Bu duygu ve düşüncelerle sempozyum kitapçığının hayırlara vesile olmasını Yüce Mevla’dan niyaz ediyoruz. Çok değerli görüşleriyle zihin ve gönül dünyamıza önemli katkılar sunan değerli hocalarımız başta olmak üzere, organizasyonda emeği geçen herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Ankara-2012

AÇILIŞ

21 Nisan 2012

TAKDİM - Elhamdülillâh, vessalâtü vesselâmü alâ Resûlillahi s.a.s.

Muhterem Başkanım, çok değerli hocalarım, değerli katılımcılar; Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku konulu sempozyumumuza hoş geldiniz diyorum efendim.

Kısaca programı arz ediyorum:

Kur'an-ı Kerim tilaveti,

Başkan Yardımcımız Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz Hocamızın açılış konuşmaları,
Sempozyumun başlangıcı.

Arz ederim.

Şimdi, Kur'an-ı Kerim okumak üzere huzurlarınıza Hacı Bayram Camii İmam Hatibi Hafız Yunus Koçan'ı davet ediyorum.

Buyurun Hocam.

TAKDİM - Yunus Hocamıza çok teşekkür ediyoruz, ağzına, gönlüne sağlık.

Şimdi de açılış konuşmalarını yapmak üzere Diyanet İşleri Başkan Yardımcımız Prof. Dr. Hasan Kâmil Hocamızı arz ediyorum.

Buyurun efendim.

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

Başkan Yardımcısı

Bismillahirrahmanirrahim.

Evvela bizleri Âdem ve Havva'nın çocukları olarak, kardeş olarak yaratan Allah Teala Hazretleri'ne hamdü senalar ediyoruz. Ardından, bize kardeşliği öğreten ve kardeşliği yaşatan ve bizi kendisine kardeş olarak kabul eden Efendimiz (s.a.s.)'e salat ve selam ediyoruz.

Değerli meslektaşlarım, muhterem hocalarım; bu sene Kutlu Doğum Haftası mü-nasebetiyle ilan ettiğimiz tamamız malumlarınız olduğu veçhile Kardeşlik Hukuku ve Kardeşlik Ahlakı ve Hz. Peygamber (s.a.s.).

Çeyrek asra yaklaşan bir süreden beri, malumlarınız kutlayageldiğimiz Kutlu Doğum Haftalarında iki tür program yapıyor Diyanet İşleri Başkanlığımız. Birincisi: Genel kitleye yönelik, duygu amaçlı, Hz. Peygamber (s.a.s.) ekseninde duyguyu, sevgiyi yerleştirmeye yönelik programlar yapıyoruz. Bir de bilgi merkezli, Efendimizi, onun belli yönlerini tanıma, tanıtma maksadıyla programlar yapıyoruz.

Bu seneki duygu yoğunluklu programlarımız, malumlarınız olduğu veçhile, yedi bölgede Başkanlığın organize ettiği açılışlarla gerçekleşti; İstanbul'da, Ankara'da açılışlarımız oldu; Karadeniz Bölgesi'nde Samsun'da, Akdeniz Bölgesi'nde Adana'da, Güneydoğu'da Gaziantep'te, Doğu Anadolu'da Erzurum, Ege'de İzmir olmak üzere yedi bölgede yedi ayrı büyük programımız oldu. Ama tabii, bir de klasiğimiz var malumlarınız, o da Kocatepe Konferans Salonu'nda, en az iki gün sürecek olan Kutlu Doğum Sempozyumumuzdur. Bu da aşağı yukarı yirmi yılı aşkın bir süreden beri bildiğim kadarıyla, devam edegelen bir geleneğimizdir.

Bu seneki konumuz, geçen sene yaptığımız Kutlu Doğum programlarından sonra meslektaşlarımızdan geri dönüşüm alınarak, onlara da sorulmak suretiyle, anketlerle tespit edilmiş bir konudur; dört - beş konu öne çıkmıştı, bunlardan özellikle kardeş-

lik konusu hepimizin ilgisini çekti. Tabii, kardeşlik çok önemli bir konu ama biraz da çok fazla tüketildiği, fazla konuşulduğu için de acaba yıpranmış bir konu mudur diye endişe duyduğumuzdan, kardeşliğin bize yüklediği sorumlulukları da hesaba katarak, “Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku” olursa yani bu sorumlulukları da konuşacağımız bir program olursa herhâlde önemli bir katkı sağlamış oluruz diye düşündük ve elhamdülillah bu manada ... Özellikle duygu motifli olan toplantılarımızda bunun çok güzel etkileri olduğunu her yerde, hepimiz bir yerde görüyoruz elhamdülillah.

Bugün, buradaki bu sempozyumumuz da bu manada inşallah güzelliklerin yaşanmasına, yeni bilgilerin paylaşılmasına ve toplumumuzda ilim adamlarımızca sunulacak olan güzel tebliğ ve bildirilerle kardeşliğin bilgi boyutuyla da, hukuk ve ahlak açısından değerlendirileceği bir toplantı olacak.

Malum, biz insanlar olarak önce Âdem’in çocukları olmak itibarıyla bir insan kardeşliğimiz var; Âdem’in evlatlarıyız, Havva ile Âdem’den olduk ve bütün yeryüzündeki insanlar o Âdem neslinin devamı olarak, o aileye mensup olarak, insan ailesine mensup olarak kardeşleriz. Ama bir de din kardeşliğimiz, iman kardeşliğimiz var ki bu da ayrı bir önem taşıyor. Bizim yüce dinimiz, âdeta İslam ümmetini, Hz. Peygamber’in baba, eşlerinin anne kabul edildiği büyük bir aile olarak görmüştür. Ahzâb suresindeki “ve ezvâcühü ümmehâtühüm” Hucurât suresindeki “İnneme'l-mü'minûne ihvetun” ayeti kerimeleriyle Efendimizin “ene bi menzileti ebikum” hadisini birleştirdiğimiz zaman karşımıza Hz. Peygamber’in baba, eşlerin anne olduğu ve ümmetin de o anne babanın çocukları mesabesinde bulunduğu büyük bir aile, ümmet ailesi çıkmaktadır.

Niye İslam insanları ve Müslümanları kardeş olarak görmüştür? Baktığımız zaman, tarihte, insanoğlunun var oluşundan beri iki önemli problemi var. Tasavvufi ifadeyle, ruhumuz ten kafesine girdikten sonra bir yabancılaşma süreci yaşıyoruz. Bu yabancılaşma sürecinde Yaratan’ımızla ilgili problemimiz var. Dünyaya geldikten sonra, doğumla beraber, etrafımızda fark ettiğimiz diğer varlıklarla, insanlarla, ötekileriyle de bir ötekileşme, ötekiyle problemimiz başlıyor ve insanın ötekini tanıdığı, ötekiyle buluştuğu ilk merkez ailedir. Ailede, annesini, babasını ve kardeşlerini tanıyarak insanoğlu hayata başlıyor ve kardeşleriyle paylaşmayı öğrenerek güven ve sevgi ortamında ötekiyle irtibat kurmaya başlıyor.

Bundan dolayıdır ki tarih boyunca insanlığın Yaratan’ıyla ilgili problemlerinin çözümünde yüce dinimizin bize öğrettiği şey tevhit ilkesiyle buluşmaktır. Baktığımızda Kur’an-ı Kerim’e, geçmiş kavimlerin inanç problemlerine gösterilen adres hep tevhiddir. Ötekiyle olan problemlerimize gösterilen çözüm ise kardeşliktir. Kardeş olmak, farkında olmak, paylaşmak toplumdaki sevginin ve barışın ortak adresi olarak görüldüğündendir ki yüce dinimiz bu ilkeyi temel prensip olarak görmüş ve bunun birtakım hukuki boyutlarının, hak doğuran, sorumluluk doğuran boyutlarının da bulunduğunu

önümüze koymuştur. Malumlarınız, Kur'an-ı Kerim'deki bir sure, âdeta hem kardeşliği ilan etmektedir hem de kardeşliğin negatif boyutlarına, hangi sıfatlardan arındırılması gerektiğine vurgu yapmaktadır Hucurât suresi. Orada uzun uzun bu bilgiler veriliyor ben onlara girecek değilim ama oradaki bir vurguyu ben çok önemsiyorum; o da toplumsal barışın, içtimai dayanışmanın, kardeşlik anlayışının en çok yaralayıcısı olan bir husus: Bozguncu tabiatlı, fitne kaynaklı insanların toplumlara fitne ihraz etmez, kardeşler arasını bozmak üzere yaydıkları birtakım bilgilerin, beyanların, haberlerin toplumdaki dayanışmaya, kardeşlik duygusuna gerçekten çok büyük zarar verdiği malumlarınızdır ve “yâ eyyühellezîne âmenü incâeküm fâsikun binebein fetebeyyenü” ayeti kerimesini bu gözle görmek ve bu gözle algılamak gerekiyor.

Bir örnek vermek istiyorum bununla ilgili: Sovyetlerin dağılmasından sonra Türkiye, Türk cumhuriyetleriyle diyaloga başladı ve ilk temas kurduğumuz ülkelerden birisi de malumlarınız Azerbaycan. Azerbaycan Şeyhülislamı Allahşükür Paşazade 1990 yılında İstanbul'a geldi. O günün İstanbul Müftüsü Selahattin Kaya Hocamızın evinde bir akşam yemeği var. Bendeniz de oraya davetliyim. Davette, Hayrettin Karaman Bey var, Ali Özek var, İstanbul'un hocalarından, eşrafından insanlar var. Orada, Allahşükür Paşazade'nin söylediği önemli bir şey var ki toplumların kardeşliğini zarardide etmede bu tür haberlerin, bu tür güçlerin nasıl bir faaliyet gösterdiğini ve toplumu dinamitlediğini göstermesi bakımından calibi dikkattir. Dedi ki Allahşükür Paşazade oradaki yemekte, o akşam, laf lafi açtı: “Biz Müselmanız ama Şie'yiz.” Şie diyor onlar Şia'ya, biraz hemze gibi telaffuz ediyorlar ayın'ı. “Gelin görün ki bizim memleketimizde -Lenkeranlı kendisi- bize çocukluğumuzda derlerdi ki Sünnilerin kuyrukları olar.” Yani Sünniler kuyruklu insanlardır. Çok enteresan bir şey. Ne demek bu? Yani Sünniler insandan öte bir şeydirler, diyerek Sünniler ile Şiiler arasına düşmanlık ekecek, bu iki kardeş milleti, kavmi ve topluluğu, hem dinde kardeş hem kanda kardeş olan bu milleti birbirine düşürecek bir haber bu ve bu haber orada dinin en yüksek temsilcisi insan tarafından ifade ediliyor. Buna benzer bilgiler, söylemler bugün toplumumuzda belli grupları küçük düşürmek, belli kardeşlerimizi zarara uğratmak ve hafife almak için çokça kullanılan şeylerdir. Dolayısıyla, bu tür söylemlerin ve ifadelerin kardeşliği ne kadar zarardide ettiğini görmek lazım. Oysaki Allah Teala Hazretleri, bizim soy sop, kabile, aşiret, milletle övünmek yerine ancak takva ile diğerlerinden farklı olabileceğimizi, bunun da ancak Allah'a malum, başkalarına meçhul olduğunu ifade ederek bu konulara takılmamız gerektiğini söylüyor.

Bizim toplumumuzda da benzer laflar yok mudur? Bizim toplumumuzda da bazı gruplar için böyle laflar kullanılmıyor mu? Demek ki aynı yerlerden, aynı kaynaklardan, aynı bozguncu düşüncenin insanları bunları üretiyor, konuşuyor, dillendiriyor ve böylece toplumda kardeşliğin zarar görmesine sebebiyet veriyor. Bazı gruplar için, Müslüman olması için bile önce Hristiyan, sonra Yahudi, sonra Müslüman olabilirler

efendim onlar, şu gruplar deniyor. Hatta, tuğlanın üzerinde yıkanacaklar, tuğla eriyecek kadar su kullanacaklar, ondan sonra gelip Müslüman olabilirler gibi böyle aslı astarı olmayan haberler ve bilgilerle toplumda belli insanlara, belli kesimlere karşı düşmanlık aşıl原因an tipler vardır. Dolayısıyla, bunlara inanmamak babında, bunlara karşı uyanık olma babında bu uyarıyı önemsiyorum.

Bugün de, günümüzde de asparagas haber yapan, oturduğu yerden insanların onurlarıyla oynayacak haberler üreten basın mensupları da belki aynı vasfı taşıyan insanlardır bana göre. Eğer gerçeği araştırmıyorsa, araştırmacı gazeteci değilse, sadece duyduğunu yazıyorsa ve birtakım insanların onurlarıyla oynayıp onları toplumda küçültüyorsa yapılan, bu ayetin kapsamına giren bir yanıştır.

Bu bakımdan değerli kardeşlerim, kardeşlik olgusunu koruyacak olan önemli şeylerin başında, bu tür haberlere kulak asmamak ve bunlara tavır koymak çok önemli bir şey ve tabii kardeşliğimizi besleyen bana göre üç önemli şey var:

Bunlardan birisi, i'tisamdır yani Allah'a ve kitabına sarılmaktır.

İkincisi, merhamettir yani kardeşlerimizi Allah'ın yarattığı varlıklar olarak görüp, onların emanetine layık insanlar olduğunu düşünerek onlara sevgi ve muhabbet beslemektir.

Üçüncüsü de, kardeşlerimize dua etmektir. Müslüman kardeşlerimize, hem vica-hinde hem giyabında dua etmektir. Dua da, kalpler arasında pozitif enerjinin oluşmasına katkı sağlayan son derece önemli bir husustur.

Merhamet zaten işi çözüyor çünkü merhamet empatiden de öte bir şey. Empatide sadece kardeşini kendi yerine koymak, kendini onun yerine koymak var ama merhamette onun acısıyla dertlenip onu çözmek üzere eyleme geçmeye gayret var, mesai var.

Bu bakımdan, bu üç özellik de bence önemli diye düşünüyorum.

Ben, 2012 yılındaki bu Kutlu Doğum münasebetiyle gerçekleştirilen “Kardeşlik Hukuku ve Ahlakı” ile ilgili duygu yüklü programlarımızın inşallah Hak katında makbul ve tesirli olmasını Cenâb-ı Hak'tan diliyorum ve bugün, burada açılışını yapmakta olduğumuz, keza aynı başlığı taşıyan Hz. Peygamber, Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku konulu bilgi şölenimizin, bilgi yüklü programımızın da hayırlara vesile olmasını Cenâb-ı Hak'tan diliyorum. Bu işe katkı sağlayan değerli hocalarımıza, akademisyenlerimize, meslektaşlarımıza ve teşkilatımızın değerli mensuplarına çok teşekkür ediyorum. Allah sayınızı meşkür etsin, amelinizi makbul etsin, zenbinizi mağfur etsin diyorum, hepimizi saygıyla selamlıyorum efendim.

KARDEŞLİK: TERMİNOLOJİ VE TARİHİ

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

21.04.2012
CUMARTESİ

TAKDİM - Başkanımıza bu güzel açılış konuşmalarından dolayı çok teşekkür ediyoruz.

Efendim, şimdi de Birinci Oturumu hemen başlatmak istiyoruz.

Bu oturumlar hakkında kısaca bilgi vermemize müsaade ederseniz:

Oturumlarımızda dört tebliğ, iki müzakere söz konusu olacak. Tebliğler 15 dakika içerisinde sunulacak, iki müzakerecimiz var, müzakereci hocalarımız müzakerelerini buradan yapacaklar, 10'ar dakika süreleri var.

Şimdi, bu çerçevede Birinci Oturumu yönetmek üzere Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız Prof. Dr. Sayın Raşit Küçük Hocamı ve tebliğlerini sunmak üzere Prof. Dr. Bayram Dalkılıç, Prof. Dr. Ejder Okumuş -ancak Ejder Okumuş Bey gelemeyecekler, onun yerine tebliğini Ahmet Bey arkadaşımız sunacaklar- Doç. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu ve Prof. Dr. Ömer Faruk Harman Hocamızı -yine Hocamız gelemeyecekler, onun yerine asistanları tebliğlerini sunacaklar- arz ederim efendim.

BAŞKAN - Bismillahirrahmanirrahim.

Saygıdeğer Başkan Yardımcımız, teşkilatımızın çok kıymetli yöneticileri, muhterem katılımcılar, dinleyiciler, hanımefendiler, beyefendiler; öncelikle bu günümüzün hayırlara vesile olmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ederek sözlerime başlamak istiyorum.

Sempozyumların bir özelliği var tabii, sempozyumlar herhangi bir merasim gibi icra edilmiyor. Burada, bilim insanları tebliğlerini sunuyor, müzakereci varsa müzakeresini sunuyor. Bu sempozyumların önemi, bilahare yayımlanacak kitaplar, oradaki bilgiler oluyor daha ziyade.

Sempozyumu, bir salon toplantısı gibi mütalaa etmiyoruz. Bu bakımdan, bu hususiyetler dikkate alındığında, bazen arkadaşlarımız, kardeşlerimiz salonda fazla dinleyici olmamasını problem ediyorlar. Bu bir problem değildir kanaatimce. Tabii, dinleyenler olsa, ilim ehli, alaka duyanlar burada bulunsun veya alakalı insanlar buraya gelse çok daha güzel bir şey olur ama bu birinci bir problem olarak görülmemelidir diye düşünüyorum.

Kutlu Doğum Haftası, ülkemizin her yerinde, gönül coğrafyamızın hudutlarının dışına kadar artık taşarak, Avrupa'da, Avustralya'da, Amerika'da bizlerin var olduğu her yerde Allah'a şükür kutlanıyor, âdeta bir şölene dönüşüyor. Doğrusu bu bir başlangıç oluyor, bir haftalık başlangıç ve bu başlangıç sene boyunca devam etmesi gereken bir özellik arz ediyor.

Takdir buyurursunuz ki kardeşlik gibi bir konunun, hakikaten çok önemli bir konunun özellikle İslam'ın getirdiği perspektif açısından değerlendirildiğinde, bir haftada, birkaç haftada, birkaç ayda hatta yıllarda bitmemesi gereken bir konu olduğunu hepimiz müdrikizdir. Dolayısıyla, bu çok isabetli seçim neticesinde, ülkemizin her yerinde ve bu haftanın kutlandığı coğrafyalarda çok önemli mesajlar insanlarımızımıza ulaştırılıyor. Bu mesajların yanında, bu sadece konuşulan bir konu olmayıp hayata geçirilmesi gereken, eylem hâline dönüşmesi gereken bir konu olduğu için, buna yönelik de çok ciddi çalışmalar olduğunu müşahede ediyoruz. Doğrusu, ben de Erzurum'da ve İstanbul'un çeşitli yerlerinde gördüğüm manzaradan son derece bu yönde etkilendiğimi ifade etmek isterim.

İnşallah bu haftayı yıla çeviririz, yıllara çeviririz. Geçen yıl Merhamet Eğitimi konuşmuştuk, bu yıl da bu güzel konuyu konuşuyoruz. Gelecek yıl inşallah bir başka güzellikle hep birlikte oluruz.

Ben sözü uzatmadan, değerli bilim ehline sözü bırakmak istiyorum.

Efendim, Kardeşlik Kavramının Epistemolojik Boyutunu Prof. Dr. Bayram Dal-
kılıç Bey konuşacaklar. Kendileri Konya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
onbeşer dakikalık bir sürede tebliğleri sunmaya çalışacaklar inşallah. Onun için bu dolu
dolu programı zamanında bitirebilirsek en büyük kârımız da o olur.

Ben şimdi konuşmacı kardeşimize sözü bırakıyorum.

Buyurun.

1. KARDEŞLİK KAVRAMININ EPİSTEMOLOJİK BOYUTU

Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ

Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

“Kardeşlik kavramı”nın epistemolojik boyutlarını ele almak, tartışmak ve ortaya koymak için önce “kardeşlik kavramı”nın kökü olan “kardeş” kavramının ele alınması, etimolojik, ontolojik ve epistemolojik açıdan incelenmesi ve en azından bilinmesi önem arz etmektedir. Bu da “kardeş” nedir? “Kardeş” kimdir?, sorularının cevaplanmasını gerektirmektedir. Ancak bu başlığın konusu, bu soruların etimolojik ve ontolojik anlamda detaylı olarak cevaplanması ile ilgilenmemeyi, en azından bunların bilinmekte veya bu noktadan önce ele alınmış olması gerektiğini göz önünde bulundurarak doğrudan “kardeşlik kavramı” ve özellikle “kardeşlik kavramının epistemolojik boyutu” ile ilgilenmeyi gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla biz, “kardeş/lik kavramının etimolojik kökeni ve anlamı” ile “kardeş/lik kavramının ontolojik ve antropolojik boyutu” ve yine “kardeş/lik kavramının sosyolojik ve psikolojik boyutu” ile ilgilenmeyeceğiz. Bunların ele alınmış veya ele alınacak olması ya da en azından biliniyor veya öğrenilecek ve bilinecek olması durumunu göz önünde tutacağız. Yalnızca epistemolojik olarak kavramın durumunu anlamaya yardımcı olacak kadar bir giriş oluşturacak düzeyde ilgileneceğiz. Bu durum, “kardeşlik kavramı”nın bağlantılarını ve ilgi kurulması gerekli olan diğer unsur ve alanları bize hatırlatması açısından önemlidir.

Bir kavramın epistemolojik boyutundan söz edebilmek ve bu boyutu irdeleyebilmek, o kavramın mahiyetine, dolayısıyla dildeki yerinin ve zihindeki anlamın varlığına ve ne oluş durumuna öncelikle ihtiyaç duymayı gerektirmektedir. Ardından böyle bir kavramın varlık olgu bakımından zihin dışındaki dünyadaki karşılığının yani gerçekliğinin ve hakikatinin söz konusu olup olmadığı önem arz etmektedir. Daha sonra da bu kavramın, onu diğer kavramlardan ayrılan ve kavramı kavram yapan hüviyeti söz konusu olmakta ve kendini göstermektedir. İşte bir kavramın mahiyet, hakikat ve hüviyet

noktalarındaki durumu, aslında toptan onun epistemolojik boyutunu da içermektedir. Yani bir kavramın ne oluşu, onun delalet ettiği anlam, sözcük olarak zihindeki anlamının dışındaki karşılığı ve benzerlerinden veya başkalarından onu ayıran, olmazsa olmaz özellikleri, onu o yapan nitelikler mantıki anlamda epistemolojik olarak o kavramın ilk boyutlarını oluşturmaktadır. Burada karşımıza kavramın kaplam ve içlem durumu ve kavramlar arası ilişki ve karşılaştırma durumu da çıkmaktadır. Şu hâlde bir kavramın epistemolojik boyutlarının tam olarak ele alınabilmesi ve ortaya konulmasında, yukarıda belirtilen konular ilk olarak anlaşılması ve çözülmesi gereken konulardır.

Kardeşlik kavramının epistemolojik boyutları için yukarıda söylenenleri değerlendirmeye ve uygulamaya çalışırsak; kardeşlik kavramının ne olduğu, herhangi bir gerçekliğinin olup olmadığı ve varsa ne olduğu ve bu kavramı “kardeşlik” olarak adlandıran yani onu o yapan öz niteliklerinin ne/ler olduğu sorularının cevaplanması önemli bir durumdur.

Mantıki ve Ontolojik çözümleme soruları olarak sorulabilecek olan, “kardeş nedir? Kardeş var mıdır? Kardeş nerededir? Kardeş kimdir? Kardeşi kardeş olmayanlardan ayıran nitelikleri nelerdir?”, sorularının cevapları “kardeşlik kavramının epistemolojik boyutları”nın ele alınmasında ilk basamaklarını oluşturmaktadır. Bundan sonra “kardeşlik nedir? Kardeşlik var mıdır? Kardeşlik nerededir? Kardeşlik kimdir? Kardeşliği kardeşlik olmayanlardan ayıran nitelikleri nelerdir?”, sorularının cevapları ikinci basamağı oluşturmaktadır.

Nihayet bu noktadan sonra aşağıdaki üç paragrafta soracağımız sorular temelinde “kardeşlik kavramının epistemolojik boyutları”nı anlamak, cevaplamak, ortaya koymak ve çözümlemek mümkün olabilecektir.

Her (bir) kavramın epistemolojik boyutu söz konusu mudur? Bir kavramın epistemolojik boyutu nedir? Kardeşlik kavramının epistemolojik boyutu söz konusu mudur? Kardeşlik kavramının epistemolojik boyutu nedir? Epistemolojik açıdan kardeşlik kavramı neyi ifade etmektedir? Bir “kardeşlik kavramı epistemolojisi”nden söz edilebilir mi? “Kardeşlik kavramının epistemolojisi”nin imkânları nelerdir? Burada amacımız bir “kardeşlik epistemolojisi” ortaya koymak ve geliştirmek olmayıp “kardeşlik kavramının epistemolojik boyutu”nun sınırlarını ve imkânlarını tartışmaktır.

Yukarıdaki soruları kardeşlik kavramını içerecek şekilde daha net bir biçimde şöyle sormayı deneyelim. “Kardeşlik kavramı” bilinebilir mi? Kardeşlik kavramını bilmenin imkânı var mıdır? Kardeşlik kavramını bilmenin imkânları nelerdir? “Kardeşlik kavramı” bilinebilirse, nasıl bilinebilir? Kardeşlik kavramını bilmenin kaynakları nelerdir? Kardeşlik kavramını bilmenin bir değeri ve anlamı var mıdır? Kardeşlik kavramını bilmek bir değer midir?

Şu hâlde epistemolojinin, bilebilir miyim? Neyi bilebilirim? Nasıl bilebilirim? Nereden bilebilirim? Bilebilmemin bir değeri var mıdır?, sorularının “kardeşlik kavramı”na uygulanabilme durumu ve sorunu, “kardeşlik kavramı”nın epistemolojik boyutlarını tartışmamıza ve ele almamıza imkân hazırlamaktadır. Burada, bilme kavramının tanıma ve tasvir etmeyi içerdiğini göz önünde tutmak durumundayız.

Şimdi sırasıyla yukarıda belirlediğimiz çerçevede ve sorduğumuz sorular doğrultusunda konumuzu ele almaya çalışalım.

Karındaş, kandaş kavramıyla bağlantılı olarak karındaş kavramını da içeren bir kavram olması açısından “kardeş” terimi, aynı karında oluşan ve doğan anlamını taşımaktadır. Bu noktada kardeş, ontolojik olarak ilk net anlamını aynı anneye sahip olmak olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla sözcük ve sıhriyet anlamında aynı babadan olmuş ve aynı anneden doğmuş olmak kardeşlik temelinde öncelikli olmaktadır. Ardından aynı anneden doğmuş olmak, aynı babadan olmuş olmak şeklinde bir sıralama söz konusu olabilmektedir. Gerçi bu bazı kültür ve dinlerde sıralama farklılığını göz önünde tutmamızı da gerekli kılabilir. Ancak burada insanın varoluşu anlamında ontolojik olarak üst ve ilk anlamda insanlığın atası anlamında aynı babadan olma (Âdemoğlu) ve aynı anneden doğma (Havva'nın çocuğu) olarak kardeşlik fikrini de göz önünde tutmamız önem arz etmektedir. Yakın anlamda anne-baba ve üst anlamda anne-babanın yanında arada sayılabilecek birkaç göbek önce gelen aile, sülale, boy, kabile, kavim, milletin oluşumunu sağlayan anne-babanın çocukları olma anlamında kardeşliği de düşünerek “kardeşlik kavramının epistemolojik boyutları”nı anlamaya çalışmayı sürdürmek zorundayız. Ancak yine de böyle yapmak zorunda oluşumuz tarih ve zaman bağlamında şimdiye en yakın olan anlamda kardeşliği, dolayısıyla bir ferde en yakın anlamdaki benden diğerlerine doğru bir kardeşlik noktasını da ihmal etmemeyi gerekli kılmaktadır.

Kardeşlik kavramını Âdem'in çocukları anlamının ötesinde aynı topraktan olma, diğer canlılarla ortak bazı özelliklere sahip olma, hatta diğer bitki ve cemadi anlamdaki varlıklarla ortak bazı bünye ya da maddi unsurları taşıma bağlamında kardeşlik kavramını genişleterek ele alınabilme ve bu noktada düşünceler geliştirilebilme durum ve imkânlarını en azından bu noktada ileri sürülen fikir ve düşüncelerin, deneme ve teori bazında ileri sürmelerin bulunduğunu hatırlamak durumundayız.

İlk anlamdaki aynı ana-babadan olma ve doğma noktasından kardeşlik kavramının nerelere kadar götürülebildiğini göstermesi açısından indirgemecilik durumlarını göz önünde tutmak suretiyle konunun genişliği ve önemini vurgulamak için bu nokta önemlidir. Şunu burada hatırlayalım ki bu durum insanın veya bir kardeşin, ontolojik anlamda hangi ilk noktaya kadar durumu götürebileceğini vurgulamak açısından dır.

Ayrıca bundan başka inanç, kültür, siyaset ve dünya görüşü tarih ve coğrafya vb. anlamında ortaklıklar bağlamında bir kardeşlik kavramı noktasında da farklı ve derin bağlantılı kardeşlik anlayışlarının ortaya konulabildiğini ve konulabileceğini de hatırd tutmak zorundayız. Özellikle bu boyutlarda kavramın, dini, siyasi, sosyolojik, psikolojik, tarihi ve kültürel boyutlarının öne çıktığını vurgulamalıyız. Bu noktada kavramın mecazi anlamlarının yoğunluk kazanarak geliştiğini de göz önünde tutmalıyız.

Hangi anlamda olursa olsun ister kavramın en dar anlamında sözcük olarak isterse kavramın en geniş anlamında felsefi, kültürel ve siyasi bağlamda olsun kardeşlik kavramı, “bir ortak noktaya sahip olmayı” içinde barındırmaktadır. Şu hâlde “kardeş”in ve “kardeşlik kavramı”nın ne olduğunu, epistemolojik boyutlarını ortaya koyma, anlama, ele alma ve tartışma noktasında önem arz etmektedir. Bu ortak nokta, bilinebilir, anlaşılabilir, kabul edilebilir ve ortak noktanın bulunduğu ortaya konulabilir, kanıtlanabilir, doğrulanabilir, hatta yanlışlamaya ve yanlışlanabilir olmaya açık olduğu ölçüde kavramın epistemolojik boyutlarını tartışmak daha kolay ve mümkündür. Bu başarılabilirdiği anlamda da konu epistemolojik anlamda hatta bilim felsefesi açısından da kendini aydınlatmış olabilmektedir.

Şu hâlde kardeş kavramının ne olduğu tartışılabilir olmakla birlikte ortaya konulabilir olduğunun, yalnızca zihinde bulunabilir olan bir kavram olmanın ötesinde zihin dışında bir varlığının bulunduğu ve bunun gösterilebilir olduğunun, ayrıca bu kavramın, başka kavramlara nazaran kendi öz nitelikleriyle ortaya konulabilir, yani bir kimliğinden bahsedilebilir. Bu noktada şöyle bir anlatım yapmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır: Kardeş, anne-babanın, diğer çocukları yanında bulunan biridir. Burada anne-babayı cins olarak düşünürsek, kardeş tür, diğer kardeşler türdeşlerdir.

Bilginin özne ile nesne arasındaki ilişki olduğunu göz önünde bulundurarak bunu kardeş/lik kavramına uygularsak, insanın, kardeş/liği fark etmesini, onun kardeş/lik hakkında bilgi sahibi olması olarak belirtebiliriz. Burada bilginin imkânı/imkansızlığı konusu karşımıza çıkmaktadır. Şimdi kardeş/lik konusuna bilginin imkânı/imkansızlığı açısından bakacak olursak karşımıza şu yaklaşımların çıkabileceğini söyleyebiliriz.

Kardeş/lik konusunda insanın hiçbir bilgiye sahip olamayacağını, çünkü kardeş/lik diye bir şeyin var olmadığını iddia eden yaklaşım. Bu iddia, kavramın ontolojik olarak reddini savunmaktadır. Bir varlık hakkında onun olmadığını savunan bu yaklaşım, bir şey hakkında şüpheli olan yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer böyle bir varlık ve kavram olsa bile onu bizim bilemeyeceğimiz, hatta bilsek bile başkalarına onun hakkında bir bilgi veremeyeceğimiz şeklinde bir düşünce ileri süren şüpheli yaklaşım.

Kardeş/liğin bilinip bilinmemesi konusunda yukarıdaki yaklaşımı andırmakla birlikte ondan farklı olarak insanın herhangi bir bilgi sahibi olup olmaması konusunda bir bilgi sahibi olunamayacağını ileri sürerek agnostik yaklaşım.

Bu iki yaklaşımın dışında kardeş/lik konusunda insanın, doğuştan bilgi sahibi olduğunu ileri süren dogmatik yaklaşım.

Kardeş/lik konusunda aklımızla bilgi sahibi olduğumuzu ileri süren rasyonalist yaklaşım.

Kardeş/liğin duyu organları yardımıyla tecrübe edilerek bilinebileceğini ileri süren empirik yaklaşım.

Kardeşliğin duyu/malar yoluyla bilinebileceğini ileri süren sansualist yaklaşım.

Kardeşliğin sezgilerimiz yoluyla bilinebileceğini ileri süren intüisyonist yaklaşım.

Sözü edilen bu yaklaşımlardan ilk ikisi imkân konusunu tartışıp olumsuz yaklaşım ileri sürerlerken sonrakiler kardeş/lik konusunda bilginin imkânını tartışmakla birlikte olumlu görüş ileri sürerek onun hangi kaynaklarla elde edilebileceğini de ortaya koymayı denemektedirler.

Bilginin imkânı konusu yanında meseleyi hangi bilginin değeri olduğu noktasında tartışma söz konusu olunca kaynak konusundaki görüş sahipleri kendi kaynaklarıyla elde edilen bilginin aynı zamanda doğru ve değerli olduğunu da ileri sürmektedirler. Yukarıdaki görüşleri değer meselesine adapte edecek olursak ilk iki yaklaşım, kardeş/lik konusunda hiçbir bir kaynağa güvenilemeyeceğini iddia etmekte, diğerleri de sırasıyla doğuştan (kalıtla), akılla, deneyle, duyu/malarla, sezgiyle elde edilen bilgilerin değerli olduğunu ileri sürmektedirler. Bilginin değeri konusunda bunlara ilave olarak bize fayda sağlayan bilginin değerli olduğunu ileri süren pragmatik yaklaşım da belirtilmelidir. Ayrıca kavramların ve önermelerin doğruluk değerlerinin analitik açıdan doğrulanabilmesine bağlı olduğunu ileri süren analitik felsefe ve yine bir konudaki bilginin doğru ve değerli olabilmesinin onun fenomenal olarak ortaya konulabilmesine bağlı olduğunu ileri süren fenomenalist yaklaşım da burada kardeş/lik kavramının epistemolojik boyutları noktasında belirtilebilecek bir yaklaşımdır.

Bir kavramın epistemolojik boyutlarının ortaya konulmasında, bir önemli yaklaşım da o kavram hakkında ileri sürülen düşünce ve teorilerin süzgeçten geçirilmek ve eleştiriye tabi tutulmak suretiyle ele alınmasını öngören kriticizm bağlamında eleştirel felsefe anlayışıdır.

Kardeş/lik kavramının epistemolojik boyutları konusunda insani ve akli çerçevede ortaya konulabilecek yaklaşım biçimlerinin durumunu belirledikten sonra nakli çerçevede yaklaşımların da olabileceğini ifade etmek konunun tamamlanması açısından

önem arz etmektedir. Bu noktada nassın, rivayetlerin, anlatının bir anlamda tarihin bir bilgi kaynağı ve değeri olarak ileri sürülebileceğini belirtebiliriz. Burada karşımıza insana bu konuda bilgi aktaran yakın canlı tanıklar ve büyükler, atalar, tarihî rivayet ve anlatıların öne çıktığı tarih kitapları, hadis kaynakları ve dinî metinler çıkmaktadır. Bunlar kavramın epistemolojik boyutlarının tartışılmasında göz önünde tutulması gereken veriler barındıran kaynaklardır.

Bilginin imkânı, kaynağı ve değeri konusunda yukarıda belirtilen sistemler, yöntem ve veri kaynakları sadece mantıki ve ontolojik anlamda bir kardeşlik kavramını değil, aynı zamanda mecazi olarak nitelendirebileceğimiz kardeşlik kavramı ve çeşitlerini de epistemolojik boyutları bakımından tartışmaya tabi tutmakta ve her bir yaklaşım kendi anlayışını ifade etmeyi denemektedir. Biz burada, bu konuda ortaya çıkan bütün yaklaşımların kavramın epistemolojik boyutlarına olan tutumlarının örneklerini detaylarıyla vermek ve ele almak durumunda değiliz. Yalnızca konu hakkında hangi sistemlerin hangi yaklaşımları genel sistem çerçevesinde ileri sürebileceklerini gözönünde tutmanın yeterli olduğunu düşünüyoruz. Ancak zaman zaman çok farklı noktalarda ve farklı yanlarıyla bazı örnekleri vermeye çalışacağız.

Türkçede “lık-lik” ekinin kavrama masdarlık katma yanında ayrıca isimden isim yapma eki olarak yeni bir kavram oluşturmak suretiyle bir kişiyi bildirme anlamında nesneyi ifade ettiğini hatırlayalım. Kardeşlik kavramının epistemolojik boyutları noktasında, kavramı bir oluş, bir olgu olarak anlamanın yanında, ontolojik bağlamlı sıhriyet ifade eden bir yakınlık ortaya koyan “kardeş” kavramı dışında, bağ, bağlantı, ilişki ifade eden anlamda “edinilen”, “olunan”, “kılan” ve “sonradan kazanılan” anlamında bir “kardeşlik” kavramını göz önünde bulundurmak gereklidir. Burada dikkat çekeceğimiz husus, “kardeşlik” kavramı ile ontolojik bağlantılı “kardeş”ten farklı bir kavram ve kişinin kasdediliyor oluşudur. Yani “kardeşlik” ile ifade edilen için “kardeş”e göre ontolojik bağlantıdan ziyade mecazi bir bağlantının vurgulanıyor olmasıdır. Yine bu aşamada mesele ele alınırken kavramın olgusal boyutunu da ihmal etmemek gereklidir. Bu açıdan konunun epistemolojik boyutta üç noktasının bulunduğunu dikkate almak söz konusudur.

Kardeşlik, sıhriyet, ortaklık, denklik, benzerlik, yakınlık, bağ, bağlılık, bağlantı, ilişki, paylaşım, sevgi kavramlarını çağrıştırmakta ve bunlara delalet etmektedir. Bu arada, kavram yalnızlık dışında, bir olmama, iki ve daha fazla olma, eşi, dengi ve benzeri bulunma, benin dışında diğeri, öteki kavramlarını da çağrıştırmaktadır. Bunlar da epistemolojik bağlamda bir bilgiden öncelikli olarak bir bilinç durumunu ifade etmektedirler. Bu noktada “kardeşlik” kavramı, tek, yalnız, bir olmamayı, kardeşi bulunanın yegane olmadığını da ontolojik, mantıki ve epistemolojik anlamda ortaya koymaktadır. İşte bu noktada Allah, kardeş olmayan, kardeşi bulunmayan yegane bir varlıktır.

Yukarıda belirttiğimiz anlam delaletleri çerçevesinde “kardeş” ve kardeşlik kavramı, “uzaklık”, uzaklaşma”, “uzaklaştırma” ve “düşman”, “düşmanlık” kavramlarını dışlamaktadır. Fitne, fesad, kin, bozgunculuk, kardeşlik kavramı içinde barınamayacak kavramlardır. Fakat benin dışında bir varlığı içermesi anlamında “kardeş”, aynı zamanda bir öteki olarak, yabancılaşmaya, yabancılaştırılmaya, ötekileşmeye, ötekileştirmeye, ötekileştirilmeye potansiyel olarak hazır bir kavramdır. Bir kişi olarak “kardeş” ve “kardeşlik” de aynı şekilde düşman olma ve kazanmaya hazır bir varlıktır.

Kardeşlik kavramının epistemolojik boyutu, kavramın bilinip bilinmemesi ve bilinebilirse bunun değeri konusunun yanında bilgi ile ilişkili boyutları bakımından kavramın unutulması, gözden kaçırılması, gözardı edilmesi, ilgilenilmemesi, hatırlanmaması, farkında olunması ve farklı kavramlarla bağlantı kurulması veya kurulmaya çalışılması vb. durumları göz önünde tutup değerlendirmeyi de gerekli kılabılır.

Kavramın epistemolojik boyutta ele alınması, dinî epistemoloji ve felsefi idealizm sınırlarında da değerlendirilmeyi içeren bir yapı arz etmektedir. Burada çok detaya girmemekle birlikte, kavramın ontolojik sıhri kardeşlik bağlamının yanında özellikle mecazi bağlamda yol, düşünce, din, insanlık, kültür boyutunda bir kardeşlik kavramı geliştirmede dinî epistemoloji veriler sunmakta olduğu vurgulanmalıdır. Dini ve felsefi idealizm de bu bağlamdaki kardeşlik yaklaşımlarının öne sürülmesinde, savunulmasında olduğu kadar aynı zamanda eleştirilerek tartışılmasında da katkıda bulunabilir.

Ontolojik anlamda ve mecazi bağlamda “kardeşlik kavramı”nın haklar ve hukukun işleyişi, ahlak ve toplumsal hayata yansımaları anlamında sınırları, farklılıkları ve bağlantıları da söz konusudur. Burada bu konunun detaylarına girmek, konunun epistemolojik boyutlarının ötesinde olduğu için bu kadarla yetinilecek, meselenin geniş olarak ele alınması ve tartışılması ilgili ortam ve bağlamlarda söz konusu olacaktır.

Kardeşlik kavramı, “kardeşçik”, “kardeşçilik”, kardeşçilik”, “sanki kardeş gibicilik”, “kardeş yiyicilik” ve hatta “kardeş kollayıcılık” vb. şekilde kavramın sofistike biçimde saptırılmasına imkân hazırlayacak anlamda sahte yaklaşımların ötesinde ve üstünde bir kavramdır. Bunları içinde barındıran ve gizleyen, yüze çıkarmayan çıkarıcı ve hakikati ters yüz edici tutumlar ve yaklaşımlar, “sözde kardeşlik” yaklaşımları olarak ifade edilebilir. Özellikle ontolojik anlamda bir kardeşliğin bile sıkıntılı olabileceği durumlar göz önünde tutulursa, mecazi içerikli “kardeşlik kavramı” yaklaşımlarından yararlanmak suretiyle sınımlanabilecek olan sahte tutumların, her şeyden önce epistemolojik ve mantıki boyutlarıyla ortaya konulması ve savunulabilmesi, realize edilmesi mümkün olmayacağı gibi, mesele hak, hukuk ve ahlak noktasında sorunlu olabilecektir. Yine “kardeşlik kavramı”, epistemolojik boyutları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken düzeyin dışında bir küçültme fikri, tavrı, duygusu ve eyleminde bulunmayı içinde barındırmaya müsait olmayan bir kavramdır.

BAŞKAN - Ben de Prof. Dr. Sayın Bayram Dalkılıç Bey'e çok teşekkür ediyorum; hem ontolojik hem epistemolojik bilgi temelli bir başlangıç yaptılar, çok sağ olun.

Şimdi, Prof. Dr. Ejder Okumuş Bey kendisi gelemediği için onun yerine tebliğini Ahmet Süneci Bey sunacaklar.

2. KARDEŞLİK KAVRAMININ SOSYOLOJİK BOYUTLARI

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

"Müminler ancak kardeşirler." (Hucurât, 49/10)

Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, ona hor bakmaz. (Müslim, Birr, 32)

İnsanlar, ya dinde kardeşin, ya da hilkatte eşindir.

Hz. Ali (Nehcu'l-Belâğa)

Gelin kardeş olalım, işi kolay tutalım

Sevelim sevilelim dünya kimseye kalmaz.

Yunus Emre

Uhuvvet medeniyetidir medeniyet-i İslam zat u hakikatte

Menfaat değil, tersine fazilettir hedef-i kastı istikamette

Cidal ve firak yerine tesanüt ve istinattır düsturu hayatta

Güçte değil istinat noktası, aranır bilakis hak ve adalette

Ruhen tekamül, insaniyeten terakkidir keyfiyeti gelişmede

ÖZET

Kardeşlik, toplumsal hayatın tesis edilmesi, idamesi ve anlamlandırılmasında vazgeçilmez bir sosyal ilişki biçimidir. Gerek nesep kardeşliği, gerekse sebep kardeşliği açısından kardeşlik, sosyal hayatın en önemli boyutlarından birini meydana getirmektedir. Tabiatı gereği sosyolojinin önemli konularından olan kardeşlik olgusu, sosyolojik boyutları itibariyle birçok araştırmamanın konusu olmuştur. Hem nesep hem de sebep

kardeşliğinin sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik, dinî, ideolojik, ailevi, ahlaki, hukuki, eğitimsel vd. boyutları birlikte düşünüldüğünde, kardeşlik olgusunun ne kadar geniş bir konu olduğu daha net anlaşılır. Bu çalışmada kardeşliğin sosyolojik boyutları ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kardeşlik, sosyoloji, barış, dayanışma, din, İslam.

ABSTRACT

Brotherhood/sisterhood is an irrevocable social relationship style in the context of constructing, maintaining, and understanding social life. From the viewpoint of both the lineage fraternity and the reason fraternity, brotherhood/sisterhood constitutes one of the most important dimensions of the social life. The concept and the fact of brotherhood/sisterhood which is as a course of its nature from important topics of sociology has been the subject of much research in respect of its social dimensions. If the social, cultural, political, economic, religious, ideological, familial, moral, legal, educational, et al. dimensions of both paternity and fraternity are considered together, how broad the fact of brotherhood will clearly be understood. This study considers the sociological dimensions of brotherhood/sisterhood. *Key words:* Sisterhood/brotherhood, sociology, peace, solidarity, religion, Islam.

GİRİŞ

Kardeşlik, toplumsal hayatın tesis edilmesi ve anlamlandırılmasında vazgeçilmez bir sosyal ilişki biçimidir. Gerek nesep kardeşliği ve gerekse sebep kardeşliği açısından kardeşlik, sosyal hayatın temel boyutunu teşkil etmektedir. Kardeşlik, tabiatı gereği sosyolojinin en önemli konularındandır. Nitekim hem nesep kardeşliği hem de sebep kardeşliği, sosyolojik boyutları itibariyle dolaylı veya doğrudan birçok araştırmannın konusu olmuştur.

Hem nesep hem de sebep kardeşliğinin sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik, dinî, ideolojik, ailevi, ahlaki, hukuki, eğitimsel vd. boyutları birlikte düşünüldüğünde, kardeşlik olgusunun ne kadar geniş bir konu olduğu daha net anlaşılır.

Aileden gelen kardeşlik, yani nesep kardeşliği veya sihrî kardeşlik, tabii kardeşliktir ve bu kardeşlikte kardeşleri bağlayan birtakım zorunluluklar, zorunlu münasebetler vardır. Sebep kardeşliği dediğimiz çeşitli sebep veya vesilelerle; dinî, ideolojik, siyasi, ekonomik vs. bazı amaç veya hedeflerle tesis edilen kardeşlikte de, kardeşleri birbirine bağlayan, birbirine karşı sorumlu kılan ilişki türü ve hukuku vardır. Örneğin İslam kardeşliği, bir ideoloji etrafında bir araya gelen insanlar arasındaki kardeşlik, Türklerde ve başka bazı toplumlarda bulunan kan kardeşliği gibi kardeşlikler bu çerçevede zikredilebilir.

Gerek aile kardeşliği gerekse sebep kardeşliği, ister ayrı ayrı, isterse birlikte olsun içinde kardeşlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bir durumu ifade eder. Kardeşler arasındaki ilişkilere bakıldığında bu açıkça görülebilir. Aile kardeşleri, birlik oluşturup güçlü olabildikleri gibi tersine anlaşılamayıp ayrılabilirler. Kur'an'da Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi (Mâide, 5/27-31), Yusuf kıssasında Hz. Yusuf'a kardeşlerinin yaptığı zulümler (Yusuf, 12/8-15) vs. bu durumu göstermektedir.

Farabi'nin (1990), bütün toplumların el ele vererek saadete ulaşmak amacıyla çalışmaları neticesinde ulaşılabileceğini söylediği erdemli dünya, insanların kardeşçe yaşadıkları bir dünya olsa gerektir. Modern zamanlarda ve küreselleşme sürecinde yerel ve küresel ölçekte yaşanan zulüm, şiddet, terör, saldırı, çatışma ve savaşlar, düşünceleri, dinî kurum ve kuruluşları, din önderlerini, bilim adamlarını, siyasetçileri dünya barışını sağlama ve kardeşlik konusunda yeniden düşünmeye sevk etmiş ve etmektedir. Kant'ın ebedî barış teorisi (1960) ve evrensel kardeşlik etiği bunlardan sadece ikisidir. Dolayısıyla kardeşlik konusu, son derece önemlidir, duygusal nostaljik ve sloganik bir husus değildir.

Bu çalışmada daha çok sebep kardeşliği ve bu bağlamda da İslam kardeşliği üzerinde durulmaktadır. Önce genel olarak sebep kardeşliği, daha sonra da İslam kardeşliği, sosyal boyutlarıyla ele alınmaktadır. Konu ele alınırken elde mevcut yazılı belgelerden yararlanılmış olup yeri geldikçe farklı din, medeniyet ve toplumlarda kardeşlik durumlarıyla ilgili karşılaştırmalara başvurulmaktadır.

KARDEŞLİK VE KARDEŞLEŞME

Kardeş sözcüğü, Türkçede aynı rahimden gelen insanlar anlamında karındaş sözcüğünden türemedir. Karındaş, zaman içinde kardeşe dönüşmüştür. Kardeş tek başına, kız kardeşi de erkek kardeşi de içine alır. Türkiye'de çeşitli yerel kültürlerde kardeş kelimesiyle aynı veya benzer anlam içeriğine sahip başka kelimelerin kullanıldığını da görmekteyiz. Bu çerçevede garındaş, gardaş, kardaş, karındaş, gakkö, gakköş, dadaş, ede, efe gibi kelimeler zikredilebilir. Garındaş, gardaş, kardaş ve karındaş, kardeş demektir; gakkö ile gakköş, özellikle Elazığ ve çevresinde kullanılan ve ağabey, kardeş gibi anlamlara gelen kelimeler; dadaş Erzurum yöresinde geçerli olup dertleri sıkıntılıları paylaşan anlamına gelen ve kardeş anlamını da içeren bir sözcük, ede Kahramanmaraş'ta kullanılan kardeş anlamını da içeren bir sözcük, efe Muğla ve civarında geçerliliği olan kardeş anlamını da içeren bir sözcüktür.

Kardeşin Arapça karşılığı müzekker için "ah", müennes için ise "uht" sözcüğüdür; yani insan için birincisi erkek kardeş, ikincisi ise kız kardeşdir. Ah'ın çoğulu ihvân ve ihve, uht'un çoğulu ise ehvât'tır. Farsça'da "berâder" erkek kardeş, "hâher" kız kardeş; Latince'de "soror" kız kardeş, "frater" erkek kardeş; İngilizce'de ise "sibling" aynı anne

babadan kardeş, “sister” kız kardeş, “brother” erkek kardeş; Fransızca’da “frangine” kız kardeş, “frangin” erkek kardeş; Almanca’da “bruder” erkek kardeş, “schwester” ise kız kardestir.

Son tahlilde aynı anne ve babadan doğan kimselere kardeş dendiği gibi aynı inanç, din, ideoloji veya değerleri paylaşan kimselere de kardeş denilmektedir.

Kardeşlik (uhuvvet), kardeş olma durumunu; iki veya daha fazla insanın belli bir inanç, ideoloji veya hayat tarzı doğrultusunda tesis ettikleri fedakârlık, dayanışma ve paylaşmaya dayalı kendine özgü bir ilişki biçimini ifade etmektedir.

Kardeşleşme (mu’âhât, te’âhhâ, te’âhâ) ise, kardeşlik veya kardeş olma sürecini, insanların birbirleriyle kardeşlik temelli sosyalleşmelerini ifade etmektedir. Kardeşleşme, kardeşliğin hem belli bir süreç içinde tesis edildiği ve hem de grup ve toplum hayatında sürekli bir öğrenme süreci olduğu anlamına gelmektedir. Bu aile kardeşliği için de, sebep kardeşliği için de geçerlidir.

Kardeşlik ve kardeşleşme, kelimenin formel yönü ve anlam içeriğinden de anlaşılacağı üzere sosyal ilişkiye dayalı olgu ve süreçtir. Bir kardeşten bahsediliyorsa, başka bir kardeşe göre bahsediliyordur. Tek başına bir bireyin kardeşliği diye bir şey olmaz. Kardeş kelimesinin bizatihi kendisi bir ilişkiyi ifade etmektedir. Kardeşlikte en az iki insan vardır. O hâlde kardeşlik olgusunda sosyal ve sosyolojik boyut doğal, kendiliğinden ve zorunlu bir boyuttur.

Kardeşleşme sürecinde ve kardeşliğin tesisinde “ben” yerine “biz” in geçmesi, “biz” bilincinin temel etken olması asıldır. “Biz” in olmadığı bir durum ve süreçte kardeşliğin olması sosyolojik olarak düşünülemez. Biz’de ortaya çıkan bir “ben” ve “benlik”, “biz” in dağılmasına götürür. Bu nedenle kardeşlikte biz duygusu ve bilinci oldukça önemlidir. Çünkü kardeşlikte paylaşma, dayanışma en üst düzeydedir ve bunun böyle olması için biz duygusu ve bilinci gereklidir.

Kardeşleşme süreci, bir toplum veya grupta sürekli de olabilir, daha özel anlamda belli bir süre içinde de olabilir. Örneğin Hz. Muhammed’in Mekke’de oluşturduğu İslami grup ile Medine döneminde kurduğu İslam toplumunda Müslümanların kardeşleşmesi, toplum hayatı devam ettiği müddetçe devam eden bir süreci anlatır. Ama yine Medine’de Hicret’i müteakip muhacirlerle ensarın kardeşleşme hadisesi İslam toplumu içinde daha özel bir kardeşleşme sürecini ifade eder. Başka bir örnek vermek gerekirse, günümüz Türkiye’sinde Müslümanları kardeşleşme süreci genel anlamda sürekli devam eden bir süreç iken, bir tarikatın ihvan yapılanmasıyla kardeşleşme süreci daha özel anlamda ve o tarikatın varlığını sürdürdükçe veya tarikat mensubunun tarikatla bağıni devam ettirdikçe geçerli olur veya devam eder.

NESEP KARDEŞLİĞİ

Bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen iki veya daha çok kişinin birbirine karşı olan durumlarına nesep kardeşliği, yani karındaş kardeşliği denilmektedir. Nesep kardeşliğinde anne-baba bir erkek ve kız kardeş (benu'l-'ay'an, şakik), anne bir-baba ayrı erkek ve kız kardeş (benu'l-ahyâf), anne ayrı-baba bir erkek ve kız kardeşlerden (benu'l'allât) başka süt kardeşliği de söz konusudur.

Aile kardeşliği veya nesep kardeşliği ya da sıhrî kardeşlik, kardeşlerin başarı veya gücüne göre bazen toplumda itibar, statü, güç ve iktidar elde etmeye yol açar. Bazı kardeşler, kardeş sayısına da bağlı olarak örneğin siyasette, ticarette vs. ailelerinin sosyal hayatta bir güç veya iktidar alanına sahip olmalarını sağlarlar. Bazı kardeşler, çeşitli alanlarda, örneğin eğitim, bilim, felsefe, siyaset, ekonomi vs. alanlarında elde ettikleri başarılarla, kendilerine ve ailelerine itibar ve şöhret getirirler. Örneğin Türkiye'de kardeşlerin kurduğu bir şirket veya işyerinin adının başına "Kardeşler ..." konulmaktadır. Bu bağlamda işyerlerinde mesela "Kardeşler Ticaret", "Güven Kardeşler Ticaret", "Kardeşler Mobilya", "Kardeşler Elektronik" gibi isimlerin varlığı zikredilebilir. Kardeşler Osmanlı'da Çelebi kardeşler (Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi); Batı'da Humboldt kardeşler: tabiat bilimci Alexander Humboldt ile filozof Wilhelm von Humboldt. Aynı şekilde Huxley kardeşler: Julian Huxley, Aldous Huxley ve Andrew Huxley. Ayrıca komedyen Smothers kardeşlerden (Tom Smothers ve Dick Smothers) bahsedilebilir. Bir başka kardeş grubu motorlu uçak uçuran ABD'li Wilbur Wright ve Orville Wright kardeşlerdir.

Nesep kardeşliği konusu kapsamında Türkiye örneğine bakılırsa, mahallede, pazarda, iş piyasasında vs. özellikle de erkek kardeşlerin kardeşlikten güç alarak rekabete giriştikleri, diğer insanlar üzerinde psikolojik veya bazen fiili baskı oluşturdukları söylenebilir. Bazı durumlarda da kardeşlerin tersine kavga ettikleri, birbirleriyle hep problemlili bir ilişkiye sahip oldukları gözlenebilmektedir.

Aile kardeşliğine dair belirtilmesi gereken bir husus da, kardeşlerin bir hukuka bağlı olmalarıdır. Bütün toplumlarda kardeşlerin, kardeş olmaktan mütevellit, birbirleriyle ve anne babalarıyla ilişkilerde, miras konularında, alacak-verecek meselelerinde vs. hukuki sorumlulukları vardır. Bekar kardeşlerin ilişkileriyle evlilerin ilişkilerinde bu bağlamda fark olduğu da bir gerçektir. Kardeşlerden birinin veya ikisinin, üçünün ya da tamamının evlenmesi aileleri, aile ilişkilerini ve toplumsal ilişkileri önemli ölçüde etkilemektedir. Ailelerin çekirdek aile yapısına evrilmesine veya tam tersi yeni üyelerle genişlemesine yol açmaktadır, elbette günümüzde daha çok çekirdek aileye doğru bir evrilmeye neden olmaktadır.

SEBEP KARDEŞLİĞİ

Sebepe kardeşliği, birbirine kan bağıyla bağı olmayan insanların, çeşitli sebeplerle, farklı amaç veya hedefler gözeterek tesis ettikleri kardeşlik biçimini ifade etmektedir. Bu kardeşlikte temel amacın manevi veya dinî ya da ideolojik olduğu anlaşılmaktadır.

Sebepe kardeşliğine dinlerin çok önem verdiği görülmektedir. İslam dininde Müslümanlar kardeş olarak görülürken (Hucurât, 49/10; Âl-i İmrân, 3/103; Tevbe, 9/11; Haşır, 59/10), Müslüman olmayanlar ve münafıklar da kardeş olarak görülmektedirler (Âl-i İmrân, 3/156, 168; Ahzâb, 33/18). Ayrıca savurganların şeytanların kardeşleri olduğu belirtilmektedir (İsrâ, 17/27; Arâf, 7/202).

SEBEP KARDEŞLİĞİ İLE NESEP KARDEŞLİĞİNİN ÇAKIŞMA VE ÇATIŞMASI

Bazen aile, yani nesep kardeşliğiyle din veya ideoloji kaynaklı sebepe kardeşliğinin birleşmesi, çakışmasıyla çok güçlü kardeşliklerin ortaya çıktığı söylenebilir. Ama tersi de doğrudur; yani çakışma yerine çatışma da olabilir. Örneğin din kardeşliğiyle aile kardeşliği, inançtan veya inanılan dinin düsturlarından dolayı çatışabilir. Bu durumda inanılan dinin yaklaşımına veya inananların yaklaşımına göre aile kardeşliği ikinci planda kalabilir, hatta yok hükmüne düşebilir. Kur'an'a bakıldığında, iman kardeşliğinin tercih edildiği görülür. Hz. Nûh'un iman etmeyen oğluyla ilişkisinin sınırlarını belirleyen ayette (Hûd, 11/46) bu durum nettir. Aynı durum Lût Peygamberin hanımı konusunda da geçerlidir (Arâf, 7/83).

KARDEŞLİK CEMAAT VE ÖRGÜTLERİ

Sosyal hareketlerde, grup ve cemaat yapılaşmalarında grup üyelerini bir arada tutan şey, kardeşlik yaklaşımıyla biz duygusudur. Bireyler, benler kardeş ortak paydasında biz olur ve hareket veya cemaat için hep birlikte her türlü fedakârlığı yaparlar.

Kardeşlik temelinde yapılanan cemaat veya hareketlerde, kardeşlik anahtar kavramdır.

Kardeşlik, toplum hayatında toplumun özellikle zor zamanlarında, felaket durumlarında vurgulanan bir olgudur. Kardeşlik vurgusuyla toplumun bir arada birlik ve bütünlük içinde tutulması, insanların birbirine dayanması sağlanmak istenir.

Hristiyan dünyasında kiliselerin çevresinde yardım ve hizmet amaçlı kardeşlik topluluklarının varlığı bilinmektedir. Ayrıca Batı üniversitelerinde, ABD, Kanada ve Avrupa'da vd. çeşitli üniversitelerde kız kardeşlik ve erkek kardeşlik organizasyonları vardır. Bu cemiyet, cemaat, topluluk ve organizasyonlarda daha çok din kaynaklı olarak kardeşliğin merkezî önemde olmasının yanında inançlar, ritüeller, ibadetler de önemli bir yer tutar. Bu grupların bir kısmında kuruluş amacı dikkate alındığında sırf dini

oluşumlar oldukları görülür. Örneğin ilk Müslümanlar ve ilk Medine İslam toplumu, tarikatlar, bazı dinî isyan hareketleri, üniversitelerde öğrencilerin kurduğu bazı kulüp benzeri organizasyonlarda din ve inanç asıl kalkış noktasıdır.

İslam tasavvufunda da tarikatlar kendilerini kardeşlik cemaatleri olarak tanımlarlar. Tarikatlarda müritler, birbirlerini “ahi” diye veya ihvan diye çağırırlar. Kadın müritlere ihvan bacılar tabiri kimi tarikatlarda kullanılır.

Kimi zaman da yılın belli zamanlarında kardeşlik temalı haftalar vs. ilan edilir. Mesela ABD’de Kardeşlik Haftası vardır. Orada her yıl Şubatın üçüncü haftası “Kardeşlik Haftası” (Brotherhood/Sisterhood Week) olarak kutlanır. 1934’ten beri her yıl Kardeşlik Haftası, ABD başkanı tarafından ilan edilir. Haftanın sponsorluğu da the National Conference for Community and Justice (daha önce Hristiyan-Yahudi Ulusal Konferansı) tarafından yapılır. Bu hafta, bir bütün hâlinde ülke tarafından izlenip gözlenir. Amerika’da okullar, kiliseler, sinagoglar, sivil gruplar ve diğer organizasyonlar, bu haftayı, farklı inanç ve arka planlardan insanları bir araya getirerek kutlarlar. Bu haftayı kutlamanın kökeninde George Washington’ın Amerikan başkanı olduğunda Yahudilerin özgürlüğünü teminat altına alması vardır.

Son tahlilde kardeşlik cemaat ve örgütleri konusu oldukça önemlidir ve ister lokal, ister ulusal ve isterse küresel ölçekteki kardeşlik grup ve organizasyonlarında kardeşlik temel belirleyicidir, ama kardeşliği de belirleyen en önemli faktör belki de inançtır, dinî amaçtır.

KARDEŞLİK CEMAATİ OLARAK DOĞAL DİNİ GRUPLAR

Sosyolojik anlamda doğal bağlarla inanç ve ibadet bağlarının özdeş veya aynı olduğu doğal dinî grupların, örneğin ailenin, mahallenin, insanlık tarihinin büyük bir kısmında aynı zamanda kardeşlik cemaatleri olduğu söylenebilir; çünkü bu gruplarda sosyal hayat kardeşlik üzerine bina edilir.

İLK KARDEŞLİK CEMAATİ

Yeni bir dinî hareketin, yeni bir inancın, toplumun bazı üyeleri tarafından veya bütün toplum tarafından kabul edilmesi durumunda, doğal olarak o kimseler veya toplum, ilk kardeşlik cemaati olarak ortaya çıkar. Bunun örneklerini Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyette görmek mümkündür.

Hız. Muhammed’in peygamberî liderliğini yaptığı Mekke Müslüman topluluğu ve Medine İslam toplumu, kardeşlik cemaatidir. Ayrıca Hız. Peygamber’in vefatından sonra gelen sahabe dönemi de Hız. Osman’ın hilafetine kadar ilk İslam kardeşlik cemaati örneği olarak ele alınabilir. Aşhâp arasındaki ilişkinin belirleyici vasfı, kardeşliktir. Kar-

deşliği belirleyen şey ise iman ve ibadetler ve onlara bağlı olarak bir hukuk sistemidir. Kardeşler arasında bağlayıcı ilişkiler olur.

Kardeşlik cemaatinde kardeşliği belirleyen, insanları birleştirip bütünleştiren, iman ve ibadet oluşuna örneğin Hristiyanlarda inanç esaslarını ve takdis ayinlerini, Müslümanlarda inanç esaslarını benimseme ve namaz kılma, oruç tutma, zekât verme, hacca gitme gibi ibadetleri yerine getirme, güzel ahlak sahibi olma örneği verilebilir. Aksi hâlde kardeşlik zedelenir ve ayrışma olur.

“Karizmatik ve manevi yapısı itibariyle halkaya benzeyen” (Wach, 1995: 186) kardeşlik cemaatlerinde, biz bilincinden neşet eden, paylaşım, işâr, dayanışma ve özveriye dayanan bir ilişki biçimi geçerlidir. Sahabeye bakıldığında bu görülebilir. İlk dönem Hristiyanlarında da bu görülebilir.

Gerek ilk dini grup, gerekse arkasından gelen dinî grup veya gruplar, kardeşlik temelinde gruplar olarak sırf dinî gruplar kapsamında ele alınabilir. Zira bunlar, sırf dinî amaçlarla oluşmuş gruplardır.

KARDEŞLİK CEMAATLERİNDE İTİRAZ, İTİZÂL VE YENİ OLUŞUMLAR

Kardeşlik cemaatlerinde, özellikle de karizmatik liderin vefatını müteakip değişen şartların etkisiyle birtakım itiraz ve itizaller, kopuş veya ayrılıklar meydana gelir. Önce duruma göre yumuşak bir uyarı, muhalefet, ama olmazsa sonraları sert muhalefet gelir. Bu sert muhalefet, muhalifleri ana bünyenin içinde farklı yollara iter veya kopuşa götürür. Kopuşla birlikte aynı inanç, din veya ideoloji temelinde farklı bir oluşum gerçekteşebilir veya aynı inanç, ideoloji veya dinden ayrı bir inanç, ideoloji veya din benimsenir.

Tarih, ana birlik veya cemaate itiraz eden, ana cemaat içinde alt bir cemaat veya paralel bir oluşum tesis eden veya ana bünyeden ayrılan gruplar ve kardeşlik cemaatleriyle doludur. Günümüzde de bu böyledir. Günümüzde var olan tarikat, cemaat ve hareketlerin birçoğunda kardeşliğin merkezî önemde bulunduğu, grup üyelerini birbirine bağlayan unsurun kardeşlik olduğu söylenebilir.

Tarihte vuku bulan mesiyantik ve mehdici hareket ve isyanlarda, çeşitli itirazcı gruplarda, bazı devrimci hareketlerde, revitalizasyon (yeniden ihya) hareketlerinde, nativistik hareketlerde, millenaristik hareketlerde kardeşlik belirleyici etkenlerdendir.

İHVAN BİRLİKLERİ

Yukarıda beyan edildiği gibi Arapçada kardeş manasına gelen “ah” kelimesinin çoğulu olan ihvan, aynı tasavvuf okuluna mensup olan kimselerin, yani müridanın birbirlerine karşı konumlarını ifade eder. İhvan, özellikle tasavvufi hareket ve tarikatlarda müritlerin birbirleriyle ilişkileri ve birbirlerine karşı sorumluluklarının kardeşlik eksenli

tesis edilmesine işaret eder. Belli bir tarikata veya şeyhe tâbi olanlar, birbirlerinin kardeşi, dışarıda kalanlar ise ecnebi, yabancı, digerân ve ağyardır. Bu bakış açısından dolayı bazı durumlarda ağyaranın tarikat ritüellerine girmeleri, şeyhin müritleriyle, yani ihvanla yaptığı özel sohbebe katılmaları uygun karşılanmaz. İhvan perspektifiyle hareket eden tarikat yapılarında tarikat mensupları bir ailedir; şeyh baba veya ata, şeyhin hanımı, valide ve ana bacı, müritler ise şeyhin evladıdır. Çocuklar da birbirlerinin kardeşidirler. Tarikatlarda “ihvan ve kardeşlik sevgisini gönüle yerleştirip, ihvanın arzu ve isteklerini kendi arzu ve isteklerinin önünde tutmak, onlarla sevgiyle kaynaşmak” anlamında “fena fi’l ihvan” anlayışı ve boyutu mevcuttur. Ayrıca ihvan sözcüğü, tasavvufi hareketlerin bir kısmında kardeşliğin önemini ortaya koymak bakımından “ihvan-ı kirâm” olarak zikredilir.

İhvanlık temelli tarikatlarda ihvan kardeşliği, İslam kardeşliği, fakat ihvan kardeşliğiyle İslam kardeşliği daha da derinleştirilmek ve pratikleştirilmek amaçlanır. O nedenle ihvanda yok olmak o topluluklarda önemlidir. Kardeşlerin paylaşımcılığı bu yaklaşımda en üst derecesine ulaşır. Kardeşler, birbirlerinin sevinçlerini paylaşarak artırırlar; üzüntülerini paylaşarak azaltırlar.

Dini grup olarak ihvan birlik, cemaat veya hareketlerinin ortaya çıkmasında itikadî, ideolojik, dinî, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal, ahlaki, hukuki vs. sebep ve etkenler rol oynayabilmektedir. Bütün bu sebep ve etkenler çerçevesinde yeni ortaya çıkan ihvan birliğinin mevcut duruma bir tür kolektif itiraz hareketi olduğu söylenebilir. İhvan birliği, itirazı sonucunda ana bünyeden ayrılabilir de ayrılmayabilir de. Her halükarda ihvan birliği mensupları arasında “biz” bilincine dayalı çok sıkı kardeşlik ilişkileri tesis edilmeye çalışılır. Bunlar ana dinî yapıya eleştirel yaklaşırken kendileri dini daha iyi ve doğru yaşamayı amaçlarlar. Bu amaç uğruna da işi mal varlıklarını dahi paylaşma noktasına kadar vardırılabirler.

İhvan birliklerinin örnekleri bağlamında dünyanın farklı toplum ve kültürlerinde, Hristiyan mezheplerinde ve mezheplerin alt gruplaşmalarında, Batı’da kız ve erkek kardeş birlikleri, masonik kardeşlik cemaatleri, Budizm ve Taoizmdeki bazı kardeş birlikleri, İslam tarihindeki uhuvvet, fütüvvet ve ahilik teşkilatları ve ayrıca tarikatlardaki ihvan yapılanmaları zikredilebilir. Bunların dışında ihvan ismiyle ortaya çıkan bazı dinî hareketleri de zikretmek gerek. Örneğin çeşitli bedevî kabilelerin Abdülaziz b. Suud liderliğinde yürüttüğü (1912-1930) Vahhabi dinî ve siyasi hareketin adı İhvan’dır. Yine Mısır’da 1928’de kurulan ve farklı Arap ülkelerinde yapılanmış bulunan İhvan-ı Müslimîn (Müslümanlar Kardeşler) Cemiyetinde kardeşlik vurgusu ön plandadır.

Kardeşleşmenin olduğu yapılanmalarda kardeşlik, beraberinde bir hukuk getirmekte ve kardeşler, o hukuk çerçevesinde birbirlerine karşı sorumlu olmaktadır. Örneğin ahilikte bir kişi başka bir kimseyle kardeş olmak isterse, loncanın piri onlar için bir kardeşleşme töreni yapar ve bu tören ile onlar kardeş ilan edilmiş olurdu. Bu kardeşleş-

me sonucunda kardeşler arasında bir bağıllık hukuku oluşurdu. Örneğin kardeşlerden biri ölürse diğeri ölenin ailesine bakmayı, geçimini sağlamayı üstlenmiş olurdu.

İhvan-ı Safâ

İhvan cemaati çerçevesinde bir ihvan grubundan daha söz etmek mümkündür. O da, İhvan-ı Safâ'dır. İhvan-ı Safâ (Halis kardeşler), 10. yüzyılda Basra'da Abbasiler'in son zamanlarında dinî, felsefi, siyasi çekişmelerin belirgin hâlde bulunduğu bir dönemde ortaya çıkmış, dinî, felsefi, siyasi, ilmî ve kültürel amaçları olan, faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüş bir tür sır teşkilat veya topluluğunun adıdır. İhvan-ı Safâ, eserleri ve çabalarıyla o zaman parçalanma içinde bulunan Müslümanları felsefi ve tasavvufî format ve muhteva içinde kardeşlik, dayanışma, birlik ve beraberliğe, ahlaki esaslara bağlı olmaya çağırılmış, İslam toplumunu fikri bakımdan toparlamayı hedeflemiş bir topluluktur.

Lonca

Esnaf ve zanaatkarların organize olarak tesis ettikleri loncalar, bir meslek örgütlenmesi olarak Orta Çağ'da üretim ve işgücünün düzenlenmesinde dikkate değer işlev ve görevler ifa etmişlerdir. Toplumda birliğin sağlanmasında, toplumun örgütlenmesinde önemli işlevleri olan loncalar, Hristiyan toplumlarda ve Müslümanlarda çeşitli dönemlerde varlık göstermiş ve etkili olmuşlardır. Batı'da kurumsal hayatın kilise dışında en evrensel temsilcisi loncaydı. Lonca, ekonomik görevleri de olan dinî bir kardeşlik teşkilatıydı. Mumford'un verdiği bilgilere göre (1938: 29-30) lonca dinî renk ve karakterini asla kaybetmemiştir. Genç İngiliz Dostluk Cemiyeti veya Özgür Masonlar Topluluğu, Elks (Benevolent and Protective Order of Elks) Locası ya da Odd Fellows cemiyeti özelliklerine benzer özelliklere sahip olmuştur. Loncalar, mabetler inşa ettiler, bağışlarda bulundular, hayırlar yaptılar, okullar tesis ettiler. Bu tür kardeşlik ve birlikler Roma İmparatorluğu'nda şehir zanaatkarları arasında da vardı.

Lonca Osmanlı Devleti'nde şehir esnafının ve küçük üretici zanaatkarların organizasyon şekliydi. Lonca teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin her tarafına yayılmıştı. Avârız sandıkları sistemiyle üyelerini, kazalara ve ölüme karşı aileleriyle beraber sigortalamıştı. Batı toplumlarında da benzer durumlar söz konusuydu. Lonca teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısında önemli ve etkili bir düzen, âsâyiş ve ahlak faktörü olmuştur.

Fütüvvet Teşkilatı

Abbasi Halifeliği döneminde kurulan fütüvvet teşkilatı, Halife en-Nasır Lidinillah tarafından güçlendirilmiştir. en-Nasır Lidinillah, sayıları oldukça kalabalık olan ve bazen birbirleri ile çatışan inanç ve fikir topluluklarını bu teşkilatın bünyesinde toplamanın yanı sıra, teşkilatı İslam dünyasına yayma başarısı da elde etmiştir. Fütüvvet teşkilatı-

na yakından bakıldığında, orada kardeşliğin çok önemli birleştirici bir etken olduğu görülür.

Ahilik

Günümüzün esnaf odalarına benzer özellikleri olan ve başlangıçta Fütüvvet teşkilatı içinde ortaya çıkan ahilik, XIII. yüzyılda görülmeye başlayan XIX. yüzyıla dek Anadolu'da, Balkanlar'da ve Türkistan'da yaşamış olan Türklerin sanat ve meslek alanında yetişmelerini, ahlaki yönden gelişmelerini sağlayan, esnaf ve sanatkar birliklerine verilen bir addır. Bir lonca teşkilatı olan ahiliğin, kardeşlik temelinde tesis edilmiş ve yapılmış olup doğruluk, yardımseverlik gibi iyi ahlaki esasların geçerli olduğu sosyo-ekonomik bir örgütlenme olduğu söylenebilir.

Ahi Evran tarafından Hacı Bektaş-ı Veli'nin tavsiyesiyle kurulan esnaf dayanışma teşkilatı olarak ahiliğin ilke ve esaslarına yakından bakıldığında orada kardeşliğin önemli bir yer tuttuğu görülür. Ahi sözcüğünün Arapça Ahi mi olduğu yoksa Türkçe Akı'dan mı geldiği tartışmalarına girmeye ihtiyaç duymaksızın kardeşliğin teşkilatta temel belirleyici etken olduğu söylenebilir.

Masonik Kardeşlik Cemaati

Kardeşlik, masonluğun üç temel ilkesinden biridir. Kardeşlik, özgürlük ve eşitlik ile birlikte, masonluğun birbirinden ayrılmaz üç temel ilkesini teşkil eder. Aralarında anlayış farklılıkları olsa da dünyadaki tüm mason organizasyonları bu üç temel ilke ekseninde hareket ederler.

Masonlar, masonluktaki kardeşlik anlayışının, dinden kaynaklı bir kardeşlik olsa da özelde masonlar arasında, genelde ise bütün dünyada kardeşliğin tesis edilmesi fikrine dayandığı iddiasındadırlar.

Bütün bunların dışında kardeşliği sloganlaştıran veya işlevselleştiren kardeşlik merkezli yeni birtakım kardeşlik örgütlerinden de söz edilebilir. Yeni dinî hareket ve new age bir yarı-din olarak da değerlendirilebilecek olan Dünya Kardeşlik Birliği Mevlana Yüce Vakfı bunlardan biridir.

DÜNYA KARDEŞLİĞİ TARTIŞMALARI

Dünyada bitmek bilmeyen ve günümüzde küresel çapta varlık gösteren çatışma, savaş, terör, huzursuzluk ve mutsuzluk, düşünürleri, bilim adamlarını dünya barışı, dünya vatandaşlığı ve dünya kardeşliği, halkların kardeşliği, toplumların kardeşliği, uluslararası kardeşlik gibi yeni arayış ve düşünceler üzerine yoğunlaşmaya götürdü.

Gazâlî'nin kardeşlik konusunu güzel ahlak ile temellendirmesi ve konuya en başından ahlak ile giriş yapması (1982: c. 2) son derece anlamlıdır ve yerindedir. Ahlak

ile ilişkilendirilen bir kardeşlikte dinler açısından din kardeşliği ve insanlık açısından yaratılış kardeşliği yaklaşımı getirilebilir.

DİNLERDE KARDEŞLİK

İslam'da özelde iman kardeşliği, genelde ise insanların yaratılış kardeşliği geçerlidir. İslam, müminlerin kardeşliği sağlamalarıyla dünyada barışa gidecek yolun açılacağı mesajını vermektedir. Hz. Ali'nin "İnsanlar, ya dinde kardeşin, ya da hilkatte eşindir." sözü bunu ifade etmektedir.

Yahudilikte Yahudi olanın çıkarı her şart ve durumda başkalarından öndedir, üstündür. "Yabancıya faizle ödünç verebilirsin, fakat kardeşine faizle ödünç vermeyeceksin" (Tesniye, 23; 20) ve "Yabancıyı sıkıştırabilirsin, fakat kardeşinde olan her şeyi ilim ibra edeceksin" (110 Tesniye, 15; 3) gibi ayetler bunu göstermektedir.

Hiristiyanklıkta ise, "Eğer sizi sevenleri severseniz, ne karşılığınız olur?... Ve yalnız kardeşlerinizi selamlarsanız, fazla ne yapmış olursunuz?" türünden ayetlerde belirtildiği gibi bir tür evrensel kardeşlik anlayışı vardır.

İslam'ın kardeşlik yaklaşımı ise genişçe aşağıdaki şekildedir:

İSLAM'IN KARDEŞLİK YAKLAŞIMI

İslam, Müslümanlar arasındaki ilişkide hem sosyolojik olarak hem de hukuki olarak kardeşliği esas alır. Normal şartlarda da aynı toplumda birlikte yaşadıkları Müslüman olmayan topluluklarla da belli hukuki esaslara dayalı insani-sorunsuz, haklara dayalı ilişki biçimini esas alır.

Kur'an, İslam kardeşliğine çok büyük bir önem atfeder. İslam'da, "Allah için sevmek ve Allah'ın dininde kardeş olmak en üstün ibadetlerdendir" (Gazâli, 1982: c. 2). Kur'an-ı Kerim, İslam toplumunun inşası, devamı ve huzuru için temel şart olarak kardeşlik yaklaşımını getirir. Müslümanlarda İslam toplumunun temelini kardeşlik olduğu bilincini oluşturmaya çalışır. Bu nedenle de "Müminler ancak/sırf kardeşlerdir." (Hucurât, 49/10) ayetiyle Müslümanların birbirlerine nasıl bakmaları gerektiğini ortaya koyar.

İslam kardeşliğinin, Müslüman toplum için ne anlama geldiğini anlamak için bu ayetin siyak ve sibakına bakmak gerekir. Ayetin öncesi ve sonrası, bize, İslam kardeşliğinin anlamını ve dolayısıyla Müslümanların toplumda birbirlerine karşı nasıl davranırlarsa kardeşliğe riayet etmiş olacaklarını vermektedir.

"Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle çekişirlerse aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla Mücâdele edin. Eğer dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Kuşkusuz Allah adil davrananları sever.

Müminler, ancak/sırf kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.

Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidir. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tövbe etmezse işte böylesi kimseler zalimlerdir.

Ey iman edenler! Zandan çokça kaçınm. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizin arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O hâlde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.

Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizle tanışmanız için de sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'na karşı sorumluluğunu en iyi yerine getireninizdir" (Hucurât, 49/9-13).

Görüldüğü gibi, İslam, Müslümanlara kardeşlik yaklaşımıyla birtakım sorumluluklar yüklemekte, kardeşlikle aralarında bir hukuk tesis etmektedir.

İslam, bu ayetlerde özellikleri belirtilen toplumun inşa edilmesini istemektedir. Bu özelliklere sahip İslam toplumunu bize tasvir etmektedir.

İslam, toplumda birlik, dayanışma, sevgi ve saygının esas olmasını istemektedir.

İslam, ayetlerden açıkça anlaşılacağı gibi kardeşliğe dayalı bir Müslüman toplum tesis etmek istemektedir. İslam kardeşliği, yüce bir edep ve ahlak nizamı kurmak istemektedir. Bu toplumsal düzende her bireyin şeref ve haysiyeti vardır.

İslam kardeşliği, zulmü, ihaneti, vefasızlığı kaldırmaz.

İslam, kardeşlik bilinciyle hareket eden, tüm tefrika ve tefrikacılığı içinden söküp atan bir toplum inşa etmek istemektedir.

İslam kardeşliği, Müslüman'ın Müslüman'a zulmetmesini, hor bakmasını kabul etmez. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Müslüman Müslüman'ın kardeşidir; ona zulmetmez ve hor bakmaz." (Müslim, Birr, 32)

Yukarıdaki ayetlere baktığımızda bazı davranış kurallarının altının çizildiğini görebiliriz:

Müslümanlar sırf kardeşirler. Öyleyse kardeşliğin sürdürülebilir olmasının veya tesis edildiğinden bahsedilebilmesinin bazı şartları vardır ve bu şartlara uymak gerekir. Bu şartlar:

Müslümanların arasının düzeltilmesi,
Müslümanlar arasındaki problemlerde adaletli davranmak,
Müslümanların birbirleriyle alay etmemeleri,
Kadınların birbirlerini alaya almamaları,
Müslümanların birbirlerini ayıplamamaları,
Birbirlerine kötü lakaplar takmamaları,
Zandan kaçınmaları,
Kusurların peşine düşülmesi,
Arkadan çekiştirmemek,
İnsanların cinsiyet yönünden ve de millet ve kabile yönünden farklı yaratılmalarını tanışma aracı olarak görmektir.

Bu kurallara dikkatlice bakıldığında onların bir toplumun kardeşçe varlık sürdürmesinin temelleri olduğu anlaşılır. Bunların tersi yapılan toplumda birlik, dirlik ve düzen olması imkân dışıdır.

İslam, çeşitli vesilelerle kardeşlik üzerinde durur, Müslümanlar için kardeşliğin önemini vurgular. İslam, kardeşliğe, Müslümanların birliği temelinde anlam yükler. Kardeşlik tesis edilmelidir ki ayrılığa düşülmesin, der. Örneğin bir ayette ayrılığa düşmemek gerektiğini şöyle belirtir:

"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp (teferrakû) ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için pek büyük bir azap vardır." (Âl-i İmrân, 3/105)

Yine bir ayette denilmektedir ki:

"Allah ve Resûlü'ne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da gücünüz gider." (Enfâl, 8/46)

Kur'an'da, adını Müslümanların sağlam birlikteliğini vurgulayan ayetten alan bir surenin (Saff suresi) olduğunu da burada zikretmek faydalı olabilir. Söz konusu ayette şöyle denilmektedir:

"Şüphesiz Allah, kendi yolunda taşları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak Mücâdele edenleri sever." (Saff, 61/5)

İslam, Müslümanların parçalanmalarının vahim bir durum olduğu konusunda Müslümanları uyarır ve olası ayrılıklardan korunmaya çağırır:

"Hep birlikte Allah'ın ipine sınıksız sarılın ve dağılıp ayrılığa düşmeyin. Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmiş ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında

iken oradan da sizi o kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.” (Âl-i İmrân, 3/103) (Sonraki iki ayetle birlikte birliğin önemi vurgulanmaktadır.)

İslam, dinî temelde kardeşliğe o kadar büyük bir önem atfetmektedir ki dün düşmanın olan kimse Müslüman olduğu andan itibaren otomatikman kardeşin olmakta ve onunla artık yeni bir hukuksallık içinde ilişki kurman gerekmektedir:

“Onlar bir mümin hakkında ne ahid tanurlar ne de andlaşma. Çünkü onlar saldırganların kendileridir.” (Fakat) tövbe eder, namaz kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar dinde kardeşinizdir (ihvânüküm fid-dîn¹). Biz, bilen bir kavme ayetlerimizi böyle açıklarız.” (Tevbe, 9/10-11)

Hz. Peygamber, Müslümanların kardeşlik anlayış ve tutumunun anlamını şöyle belirtmektedir:

“Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımadı, birbirlerini korumada misali, bir beden gibidir: Nasıl ki bedenin herhangi bir uzvu rahatsız olsa, hastalansa, cesedin diğer uzuvları da bundan muzdarip olur, uykusuz kalır, ateşler içinde yanarsa, bir mümine bir dert, bir keder, bir musibet isabet ettiğinde de, diğer bütün müminler, onun derdiyle dertlenir, onun kederiyle kederlenir, onun musibetini paylaşırlar.” (Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66)

“Müminler birbirine bağlılıkta parçaları birbirini tamamlayan bina gibidir.” (Tirmizî, Birr, 18)

“Birbirinize haset etmeyin. Birbirinizi aldatmayın. Birbirinize dargın durmayın. Birbirinizden yüz çevirmeyin. Birbirinizin bitmek üzere olan pazarlığını bozmayın. Ey Allah’ın kulları! Kardeş olun. Müslüman, Müslüman’ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, ona hor bakmaz.” (Müslim, Birr, 32)

“Müslüman Müslüman’ın kardeşidir. Ona zulüm ve kötülük yapmaz, onu tehlikeye atmaz. Bir kimse kardeşinin bir ihtiyacını giderirse, Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Kim bir Müslüman’ın bir sıkıntısını giderirse Allah da buna karşılık ondan kıyamet gününün sıkıntılarında birini giderir. Bir Müslüman, kardeşinin bir ayıbını örterse kıyamet günü Allah da onun bir ayıbını örter.” (Müslim, Birr, 58)

“Kendisi için istediğini kardeşi için de istemeyen kimse mümin olamaz.” (Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71-72)

“Birbirinizle ilginizi kesmeyin. Birbirinize arka çevirmeyin, dargın durmayın. Birbirinize düşmanlık etmeyin, birbirinizi kıskanmayın. Ey Allah’ın kulları! Kardeş olun. Bir Müslümanın din kardeşine üç günden fazla dargın durması helal olmaz” (Müslim, Birr, 23).

1 Bu ifade için ayrıca bkz. Ahzâb, 33/5.

"Her Müslüman'ın diğerine kanı, malı ve namusu haramdır" (Müslim, Birr, 32).

İslam, kardeşliği Müslümanlara verilen bir nimet olarak görmektedir (Âl-i İmrân, 3/103). Müslümanlar arasında, bu nimet sayesinde husumetin yerini dostluk ve kardeşlik, nefretin yerini ülfet ve sevgi, düşmanlığın yerini muhabbet aldı. Ayet ve hadisler, böyle olmayan Müslümanlar arasında öyle olması gerektiğini söylemektedir.

Kardeşliğin yerine çıkar ilişkilerinin, savaşların, kan davalarının, kan bağına bağlı kardeşlik bağlarının, aşiretçiliğin, kabileciliğin etkili ve yaygın olduğu cahiliye toplumunda Hz. Muhammed, aldığı ayetleri insanlara aktarır, risalet görevini yerine getirirken, Müslümanlar arasındaki ilişkileri nesep asabiyeti ve kardeşliğine bağlı güç oluşturma temelinde değil, İslam kardeşliği temelinde inşa etmiştir. Bu ise gerçekten de toplum için bulunmaz bir nimet idi. Çünkü güçlünün zayıfı ezdiği bir ilişki biçimi yerine eşit partnerler olarak kardeşlik yaklaşımıyla bütün toplum kardeşlik temelinde inşa edilmişti.

MUÂHÂT: KARDEŞLEŞME

Hicretten yaklaşık beş ay sonra Peygamberimizin isteğiyle rivayetlere göre 90'dan 186'ya kadar değişen rakamlarda ensar ve muhacir aileyle kardeşlik ahdi yapmıştır. Yani bu rakamların yarısı ensardan, yarısı da muhaciründen olmak üzere hicret edenlerle Medineliler arasında aile temelinde somut bir kardeşlik uygulaması yapılmıştır. Hz. Muhammed, muhacirlerin, yeni şehre uyum problemlerini bu yolla aşmak istemiş ve aşmıştır da. Muâhâta göre her iki aile ortak çalışacak, kazançlarını paylaşacak ve birbirlerine mirasçı olacaklardır (Enfâl, 8/72). Muhacirler, yeterince sosyalleşip uyum sağlar noktaya gelince, Bedir Savaşı'ndan sonra mirasçı olma şartı kaldırılmıştır.

Muâhât ile Müslümanlar, eşsiz bir birliktelik sağlamış, inanç ve gönül bağı ile birbirlerine kenetlenmiş ve kardeşlik temelinde yeni İslam toplumunu oluşturmuşlardır. Bu toplumda muhacirlerin her şeyini Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret etmesi ile ortaya çıkan ciddi ekonomik kriz kısa vadede kolaylıkla çözülmüştür. Yine kardeşleşme sayesinde asabiyet duygusu ile yıllardır birbirlerine kılıç çeken insanların kavmiyetçi anlayışları ortadan kaldırılmıştır.

Bu noktada Kur'an'da ensarın muhacirleri bağırlarına basmasıyla ilgili ayetleri zikretmek faydalı olabilir:

"Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenler karşısında içlerinde bir kaygı duymazlar. Kendileri zaruret içinde bulunanlar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden (şuhha nefsihî) korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir" (Haşr, 59/9).

Muâhât uygulaması sadece İslam tarihinde değil dünya tarihinde orijinal bir olaydır. Bu olay, sadece Müslümanlara değil, bütün dünya insanlığına büyük mesajlar

vermekte, bilim adamlarına günümüz dünyasının kardeşlik temelinde barışı yakalaması noktasında projeler, teoriler ve uygulamalar yapma fırsat ve imkânları sunmaktadır. Bu kardeşleşme olayıyla Hz. Muhammed, genel olarak müminlerin kardeş olmaları ilkesini somutlaştırmak ve maddi anlamda ortaya koymak istemiş ve bunda başarılı olmuştur. Elbette inananlar kardeştir; ama bu söylemde kalmamalı, slogan olmaktan çıkmalı ve icraata dökülmelidir. Nitekim bu uygulamayla yapılmak istenen tam da budur. Hz. Peygamber Mekke döneminden itibaren bazı sahabeyi, örneğin Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer, Hz. Osman ile Hz. Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas ile Mus'ab b. Umeyr'i vd. kardeşleştirerek kardeşlik konusunun ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

İSLAM'DA KARDEŞLİK HUKUKU

İslam, yukarıdaki ayet, hadis ve açıklamaların açıkça gösterdiği gibi Müslümanlara kardeşlik hukuku getirmektedir. İslam kardeşleri birbirlerine karşı birtakım görev, hak ve sorumluluklara sahip olmaktadır. Kardeşler, birbirlerine maddi, moral, manevi vs. açıdan destek olurlar, birbirlerine her konuda yardım ederler, birbirlerinin haklarını savunurlar, birbirlerine karşı özveride bulunurlar. Birlik hâlinde hareket ederler. Borç konusunda yardımcı olurlar. Ailelerini koruma konusunda birbirlerine destek olurlar. Sıkıntılarını, dert ve ızdıraplarını paylaşırlar. Sevinçlerini paylaşırlar. Gerekğinde birbirlerine şahitlik ederler. Birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye ederler. Hep birlikte toplumun İslami değerlerini ayakta tutmaya çalışırlar. Birbirlerine karşı suizanda bulunmaz, birbirlerini çekiştirmezler. Birbirlerini bağışlarlar. İlişkilerinde yanlış aramak yerine affetmeyi ve birlik ve barış içinde yaşamayı tercih ederler. Birbirlerine dua ederler. Birbirlerine karşı tevazu gösterirler. Vefa ile birbirlerine bağlanırlar. Birbirlerini sömürmezler. Asr-ı saadet dönemindeki başlangıçta ikişer ikişer yapılan kardeşleştirmeler ve Medine döneminde aile temelli muâhât uygulamasıyla kardeşlik hukukunun çok somut olarak ortaya konulduğu bilinmektedir.

KARDEŞLİK BAĞLAMINDA MÜSLÜMANLARIN MEVCUT DURUMU

İslam'ın Müslümanlar arasında tesis edilmesini istediği ve İslam toplumu için olmazsa olmaz olarak gördüğü İslam kardeşliği yaklaşımı, İslam'ın temel kaynaklarında yukarıda belirtildiği şekilde yer almaktadır. Bu noktada şu hayati soruyu sormak gerekmektedir: Acaba Müslümanların bugünkü durumu, bu ayet ve hadisler açısından İslam'ın istediği kardeşlik yaklaşımıyla uyuşmakta mıdır? Bu soru etrafında konunun tartışılması lazım. Bu soruyla yüzleşmek gerekir.

Benim kanaatime göre konunun somut önerilere uzanabilmesi için uzaklara gitmek yerine her Müslüman kendi yaşadığı yer düzleminde konuya yaklaşmalıdır. İşte

biz burada yaşıyoruz, bizim açımızdan kardeşlik konusunu sorgulamalıyız. Bununla yüzleşmekten kaçınmamalıyız.

Bazı şeylerle yüzleşmekten korkmamalıyız.

Ben, kardeşliğin önüne hiçbir hesabın geçemeyeceğini düşünüyorum. Müslümanların kardeşliğine bu manada siyasi ve ideolojik yaklaşamayız.

Kardeşlik, İslam toplumunun asli bir özelliğidir. İslam toplumu için öyle hayati bir konudur ki onu kaldırdığınız veya hırpaladığınız, örselediğiniz zaman, toplum binasının parçalanması, yıkılıp çökmesi mukadderdir. İslam'ın ana metinleri olayı böyle ortaya getirmektedir. Kardeşlik bu derece önemlidir Müslümanlar için. Öyle ise bu konunun tartışılması gerekiyor ya da tartışılmaması.

Ben burada Müslümanların karmaşıklığından ve dolayısıyla farklılaşmalarından bahsetmiyorum. Bu gelinen noktada tüm toplumlar için kaçınılmaz bir durumdur. Önemli olan bu karmaşıklık ve farklılaşmalara rağmen kardeşlik temelinde ilişki kurmak, kardeşlik temelinde sorunlarımıza yaklaşmaktır.

Eğer mevcut “sorun”u, farklılaşma temelinde izah edersek, bir sorun yok demektir. Ama bir tefrika, parçalanma olarak görürsek, o takdirde ciddi bir sorunla karşı karşıyayız demektir.

Bu çerçevede ben, kardeşliğin kurumsal tesisinin sağlanması konusunda kafa yorulması gerektiğini savunuyorum.

Mehmet Akif'in şu güzel ve anlamlı dizeleriyle denememi bitirmek istiyorum:

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez!
Hani, milliyetin İslam idi ... Kavmiyet ne?
Sarılip sımsıkı dursaydına milliyet!..
Arabın Türke, Lâzın Çerkese, yahut Kürde!
Müslümanlıkta “anâsır” mı olurmuş? Ne Gezer!
Fikri kavmiyeti tel'in ediyor Peygamber ...
En büyük düşmanıdır, Rûh-i Nebi tefrikanın;
Adı batsın onu İslama sokan kaltabanın!..
Şu senin âkıbetin, bin bu kadar yıl evvel,
Sana söylenmiş iken doğru mudur şimdi cedel?..
Artık ey milleti merhûme! Sabah oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?..

Ne Araplık, ne de Türklük kalacak aç gözünü!
 Dinle ey Peygamberi zîşanın İlahî sözünü ...
 Türk Arapsız yaşamaz! Kim ki “yaşar” der delidir!
 Arabın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir ...
 “Medeniyet!!” size çoktan beridir dış biliyor ...
 Evvelâ parçalamak, sonra yutmak diliyor!..
 Arnavutlar size ibret olacakken hâlâ,
 Ne bu şürîde siyaset ne bu Fâsid dâvâ!...
 Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım çoğunuz!
 Size rehberlik eden haydudu artık kovunuz!..

Yine şairin dizeleriyle:

Tâ ezelden akrabayız biz bize:
 Akrep olduk bakmaz olduk yüz yüze!..

Günümüzde Müslüman ülkeler, uluslararası bir İslam kardeşliği sosyolojisi ve siyaseti inşa etmek zorundadırlar. Küreselleşme sürecinde başka bir çıkar yol gözükmemektedir.

Kıtalar ve uluslararası sınırların çizilmesi ve belirlenmesinde Batılıların, Avrupalıların büyük rolünün olduğu bilinmektedir. Avrupalılar kendi zihniyet yapıları temelinde sınırları belirlediler ve bütün dünyaya dayattılar. Aynı durum Afrika kıtası ve Kuzey Afrika için de geçerlidir. Melville Herskovits'in (1893-1963) Afrika'nın sınırlarının coğrafi açıdan yapay olarak meydana getirildiğine dair tezi yabana atılacak bir tez değildir. Ona göre Afrika Batılılar tarafından ayrı bir toprak parçası olarak düşünülmüş ve bugünkü hâli yine Batılı harita çizimcileri tarafından dayatılarak çizilmiş, bugüne kadar da öyle kabul ettirilmiştir (Herskovits, 1960: 15; Mazrui, 1992: 106). Süveyş Kanalıyla Kızıl Deniz'in batı yakasından ötesinin Afrika'yı oluşturduğunu ve doğu yakasında kalan Arap Yarımadası'nın ise Afrika'ya en yakın kara parçası olmasına ve sınırlarının büyük bir bölümünün Afrika'yla paylaşmasına rağmen Arap yarımadası'nın Afrika'ya dahil edilmemesi gerektiğine karar verenler Avrupalılardır. Tarihin belli bir döneminde kültürel açıdan İslam ve Arap dili paramparça edilen Afrika'yı birleştirmeye teşebbüs etmişti. Peki Afrika'yı yeniden birleştirme çabasını engelleyen şey, ne idi? Bu Avrupa'nın gücü ve Avrupalıların haritacılık biliminde ve harita çiziminde sahip oldukları üstünlükle izah edilebilir. İşte bu güç, Afrika kıtasının İran Körfezi'nde değil de Kızıl Deniz'de sona ermesine karar veren ve Arap yarımadası'nı İran'dan ayıran güçtü. Dolayısıyla Afrika

kitasına ait olmadıklarına karar veren Suudi Arabistan veya başka bir ülke değildi. Bu kararı Afrikalılar vermemişti (Mazrui, 1992: 107-108).

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 21-25 Kasım 2011 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan II. Afrika Kıtası Müslüman Ülke ve Toplulukları Dini Liderler Zirvesi'nin açılışında yaptığı konuşmada söylediği şu cümleler önemlidir:

Afrika ve Afrika halklarının, kendilerinin ezeli ve ebedi kardeşi ve dostu olduğunu, kardeşliğin, dostluğun hukukunu yerine getirmenin de kendi sorumluluklarında olduğunu ifade eden Erdoğan, "Hz. Peygamber iki elinin parmaklarını birbirine geçirerek, aynen şöyle buyuruyor: 'Müminin mümine bağlılığı, taşları birbirine kenetli duvar gibidir. İşte biz, bir elin parmakları kadar birbirine yakın, kenetlenmiş parmaklar kadar birbirimize kardeşiz. Türkiye'den, güzel hatıralarla ülkelerinize dönmenizi diliyorum. Lütfen, ülkelerinizdeki tüm dostlarımıza ve kardeşlerimize, benim, ülkemin ve milletimin kalbi selamlarını iletin. Zirvenin başarılı geçmesini, hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum" (<http://www.haberler.com/ii-afrika-kitasi-musulman-ulke-ve-topluluklari-3139514-haberi/2011>).

İSLAM MEDENİYETİNDE YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA

İslam medeniyetinde asli unsur olan kardeşliğin bir gereği olarak Müslümanların yardımlaşma ve dayanışma içinde olmaları gerekmektedir.

Huzurlu ve mutlu toplum, sevgi toplumdur. Sevgi toplumunda *kardeşlik* esastır. İnsanları kardeş görmek, onlara yakın davranmak, samimi davranmak, ayrımcılık yapmamak gerekir. Kardeşlik toplumunda hangi ırktan, hangi bölgeden, hangi mezhepten, hangi dil ve renkten olursa olsun insanlar birbirlerine sevgi temelinde eşit bakarlar. Peygamberimizin en çok üzerinde durduğu hususlardan biridir bu. Birbirimizi asla ayrı gayrı görmemeliyiz. Birbirimize karşı asla öfkeyle hareket etmemeliyiz. Birbirimizi kardeş bilmeli, sevmeli, saymalıyız. Biri bize karşı kötü davrandığında, biz de ona kötülükle karşılık vermemeli, bilakis onu düzeltmeye çalışmalıyız. Bize bir ayrımcılık yapıldığında, biz de onun intikamını almak, onun acısını çıkarmak için bir başkasına ayrımcılık yapmamalıyız.

Sevginin hakim olduğu toplumda intikam olmaz. Yanlışlar, bozukluklar, kötülükler düzeltilmeye çalışılır. İntikam duygusu, sevgi toplumunun düşmanıdır. İntikam, barışı bozar, kan davasına götürür. Kan davası ise Peygamberimizin "ayaklarımın altında" diyerek ortadan kaldırdığı cahiliye âdetidir. Müslümanlar bu âdeti yaşayamaz, yaşatamaz. Böyle kötü bir âdete sebep olacak kin, garaz ve intikam gibi sevgi karşıtı duygulardan kurtulmak, uzak durmak gerekir. Sevgi toplumunu inşa edebilmek, yeniden kurabilmek için bu şarttır.

Sevginin hakim olduğu toplumda korku değil, güven esastır. İnsanlar birbirlerine sevgiyle, güvenle yaklaşır. Sevgi toplumunda Müslümanlar, Peygamberimizin “Müslüman, Müslümanların dili ve elinden salim olduğu, emin olduğu kişidir”, (Tirmizî, İmân, 12) kutlu sözünde vurguladığı gibi birbirlerine güvenle yaklaşır. Birbirlerinden korkmaz, tersine birbirlerini sever ve birbirlerine güven duyarlar. Korku, sevginin önündeki en büyük engeldir. Korkunun egemen olduğu toplumda sevginin yeşermesi, insanların birbirlerine güzellikle yaklaşması mümkün olmaz. O hâlde ilişkilerde korkuyu değil, güven ve sevgiyi esas almak gerekir.

Sevginin esas olduğu toplumda büyükler küçüklere sevgiyle yaklaşır, aileler çocuklarını çiçekler, güller gibi yetiştirirler. Onların kendilerinin geleceği olduğunun bilincinde hareket ederek onları bağrılarına basar, onların değerlerimize göre yetiştirmeleri için çalışır. Onlara sert ve kaba davranmaz, şiddet uygulamaz, onları dövmezler. Peygamberimiz çocuklara o kadar önem verirdi ki onları insan olarak görür, “adam” yerine koyardı. Çünkü çocuklar, aslında toplumun ta kendisiydi, her şeyiydi. Bu nedenle çocuklarımıza sahip çıkmalı, tüm zorluklara, bütün ihtiyaçlara, bütün yoksulluklara rağmen onları ailelerimizden koparmamalı, yarınlara hazırlamalıyız. Onları canla başla korumalıyız. Gözümüzün nuru çocuklarımıza sahip çıkmazsak bilelim ki toplumumuza sahip çıkmıyoruz demektir; çocuklarımızın ihmali, toplumun ihmali demektir.

Peygamberimizin (s.a.s.) örnek davranışlarında öne çıkan en temel noktalardan biri de *dayanışmadır*. Dayanışma, Peygamberimizin örnek toplumunda bize sunduğu en önemli, en hayati noktalandır. Dayanışma, sevgi ve kardeşliği tamamlayan bir husustur. Dayanışma, bir bakıma sevginin göstergesi, ispatı ve pratiğidir. Peygamberimizin arzu ettiği toplum *dayanışma toplumdur*, dayanışmacı toplumdur. Dayanışma toplumunda fedakârlık, özveri, feragat, îsâr, yardımlaşma esastır. Sevgi ve dayanışma toplumunda fedakârlık, olmazsa olmazdır. Sevgi ve dayanışma toplumunda özveri ve yardımlaşma temeldir. Dayanışma toplumunda insanlar birbirlerini kollarlar, gözetirler, ihtiyaç içinde olanların ihtiyaçlarını karşılarlar. Dayanışmanın hakim olduğu erdemli toplumda, zengin-fakir, üst-alt ayrımcılıklarına başvurmaksızın durumu iyi olanlar iyi olmayanlara yardım elini uzatırlar. Bunu da severek yaparlar. Evet, gerçekten dayanışmanın egemen olduğu toplumda özveri esastır. Müslüman birlikte yaşadığı insanlara karşı özverili olur; feragat ve îsâr ilkesiyle hareket ederek kardeşini kendisine önceler, hiç olmazsa sevgili Peygamberimizin dediği gibi kendisi için istediğini başkası için de ister.

Dayanışma temelinde kurulan toplumda çalışmak, çalışkan olmak, üretmek, onsuz olmaz bir şarttır. Çalışıp didinmeden, üretmeden dayanışmacı bir toplum olmaz. Tembel bir toplumun dayanışma ruhu ve pratiğine sahip olması düşünülemez. Dayanışma hâlinde olmak için toplumun bütün fertlerinin ellerinden gelen her şeyi yapması, üretmeye çalışması, gayret içinde olması gerekir. Emek harcamak, dayanışma-

cı bir toplumun temel düsturudur. Oturmak, var olanla yetinmek, Peygamberimizin örnek dayanışmacı toplumunun bireylerinin yaptığı bir şey değildir. Peygamberimiz Müslümanların hep çalışmasını istemiştir, dilencileri dahi dilenciligi bırakmaya ve iş yapmaya, örneğin ticaretle uğraşmaya teşvik etmiştir.

Dayanışma içindeki toplum öyle bir toplumdur ki onun üyeleri, Peygamberimizin istediği gibi sürekli çalışır, ama bencilce duygularına teslim olup insanlara, kardeşlerine, aynı havayı birlikte teneffüs ettiği diğer insanlara karşı yabancı kalmaz, onlara kendilerini yabancılaştırmaz, onlara gerektiğinde yardımdan, her türlü maddi ve manevi destekten kaçınmazlar. İhtiyaç sahiplerine el uzatırlar. Fakire yedirir, içirir, onların dertleriyle dertlenir, keder ve sevinçlerini paylaşırlar. Peygamberimizin (s.a.s.) buyurduğu gibi “Müslümanın en hayırlı ameli, yedirmek ve tanıdığına da tanımadığına da selam vermektir” (Buhârî, İmân, 6) düsturunu esas alarak toplumumuzda dayanışmayı temin etmek durumundayız. Herkesin karınca kaderince, gücü yettiği ölçüde dayanışma ruhuyla bir diğerine yaklaştığı bir toplumda çaresizliğin, çözümsüzlüğün, zafiyetin, huzursuzluğun olması mümkün değildir.

Sevgi ve dayanışmanın egemen olduğu toplumda *paylaşmak* esastır. Paylaşmanın esas olduğu dayanışma toplumunda insanların birbirlerine karşı *haset* etmeleri doğru görülmez. Dayanışmacı paylaşım toplumunda haset, kabul edilebilir bir şey değildir. Çünkü haset sevgiyi, dayanışmayı, fedakârlığı, özveriyi, toplumu ayakta tutan bu temel dinamikleri ortadan kaldırır. Kaldı ki çalışıp üretmenin hakim olduğu bir toplumda insanların birbirlerine kötü bakmaya, birbirleriyle uğraşmaya, birbirlerine haset etmeye de pek vakitleri olmaz. Çalışan insanlar, insan olmanın kıymetini daha iyi anlarlar; insan kıymetini çok iyi bilirler. O nedenle çalışan ve çalışkan toplumda ister istemez dayanışma geçerli olur.

Dayanışma ve üretimi esas alan toplumun yetişkinleri, çocuklarına sahip çıkarlar; zira bilirler ki çocuklar toplumun geleceğidir, hatta dünü, bugünü ve yarınıdır. Dolayısıyla dayanışma toplumunda çocuklar, sokakların acımasız kollarına teslim edilmez. Dayanışma toplumunun bireyleri, çocuklarını sınıksız sarar ve sokaklara göndermez, onların küçük yaşlarda kötülüklerle yüz yüze gelecekleri, istismarlara maruz kalacakları sokakların çocukları hâline gelmelerine izin vermez. Esasen dayanışmacı insanların oluşturduğu toplumda böyle bir şeyin olmasına da imkân yoktur. Dayanışma, yetişkinlerin çocuklarına sahip çıkmasını ve onları değerlere bağlı, eğitimlerini yapan insanlar olması için çalışmalarını sağlar. Dayanışma toplumunda yetişkinler, çocukları geleceğin toplumunu inşa edecek insanlar, “adamlar” olarak yetiştirmenin gayreti içinde olurlar.

Dayanışma toplumunda belki de en önemlisi *birlik* hakim olur. Dayanışmanın egemen olduğu toplumda bütünleşme her şeyden önce gelir. Orada “birlikten kuvvet

doğar” ilkesince insanların kucaklaşmaları, sarılmaları, iyilikte, güzellikte birbirlerine sahip çıkmaları, kenetlenmeleri, birbirlerini desteklemeleri esastır.

Bizim tarihimiz, sevgi, dayanışma ve paylaşmanın hakim olduğu toplumun tarihidir. Toplumumuzu ayakta tutan bu temel değerleri ikame etmek, korumak ve devam ettirmek, hepimizin sorumluluğundadır. Geleceğimiz olan çocuklarımızı, genç kuşaklarımızı bu değerleri koruma ve devam ettirme sorumluluğuna sahip çıkma bilinciyle yetiştirmemiz de, aynı şekilde bizim görev ve sorumluluklarımız arasında en başta gelenlerdendir. Bu görev ve sorumluluklarımızın gereğini yerine getirdiğimiz zaman, toplum olarak huzurlu, sağlıklı, dayanıklı ve mutlu olacağımız kesindir.

Sonuç olarak İslam’ın ana kaynaklarına göre İslam dini medeniyetinde kardeşlik en temel unsurlardan biridir. Kardeşlik, İslam medeniyetinin çimentosudur. Müslüman toplumun aktörlerini bilinçli olarak bir arada tutan ve İslam medeniyetini diğerlerinden ayrı kılan en temel parametrelerden biri, kardeşliktir. Kardeşlik, İslam medeniyetinin öyle asli bir unsurdur ki Kur’an, kardeşliği inanç temelli ele alarak Müslümanların kardeşliğinin önüne hiçbir şeyin geçmemesini amaçlamaktadır. Şu ayetlerde buna işaret vardır:

"Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve Peygamberi'ne düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir" (Mücâdele, 58/22).

"Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İcinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir" (Tevbe, 9/23).

İslam, kardeşliği Müslümanlar açısından böyle tanımlarken, İslam medeniyeti içinde yer alan İslam dışı unsurlara karşı hak ve adalet temelinde davranılması ve onlarla ilgili insani düzenlemeler yapılmasını istemektedir.

Bu iki temelde tesis edilen İslam kardeşlik medeniyetinde, tevhide aykırı sosyal yapının oluşmasının, toplumun parçalanmasının ve böylece kaos, anarşi ve huzursuzluğun önüne geçilmesi hedeflenmiştir. "Cihetü'l-vahdet de, unsuriyet ve milliyet yerine, rabita-i dinî ve vatanî ve sınıfidir ki şe'ni samimi uhuvvet ve müsalemeh ve haricin tecavüzüne karşı yalnız tedâfüdür".

EVRENSEL BARIŞIN YOLU: İSLAM KARDEŞLİĞİ

Evrensel barışın sağlanmasının yolu nedir? Farabi'nin belirttiği dünya toplumunun fazıl topluma ve dolayısıyla dünya barış toplumuna dönüşmesi mümkün müdür? Mümkünse nasıl ve ne ile mümkündür? Kant'ın ahlak temelli ebedi barış düşüncesi ve dünya vatandaşlığı yaklaşımı (Kant, 1960; Habermas, 2002: 69-107) sorunu çözer mi? Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın barışı sağlayamaması nedendir? Burada Müslümanlar İslam'ın kardeşlik yaklaşımıyla bir çözüm üretmeleri üzerinde durulmasının gerekliliğini vurgulamak gerekmektedir. Günümüzde bütün dünyada var olan savaş ve çatışmalara bakıldığında, daha çok Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda çatışma ve savaşların veya o coğrafyalara karşı saldırıların olduğu gözlemlenir. Bu böyleyse, o zaman, Müslümanların, ayet ve hadislerin istediği kardeşlikten uzak durumdadırlar. Kardeşlikten uzak olmaları, sadece kendi aralarında gerçek bir barış ortamının sağlanmasını engellemekte, ayrıca dünya barışını da engellemektedir. O hâlde İslam kardeşliği konusunun günümüzde yeniden düşünülmesi ve onun üzerinden dünya barışına giden yol üzerinde kafa yorulması elzemdir. Kur'an Müslümanlara bu misyonu vermiş gibidir. Kuran, Müslümanlara aslında "kardeş olunuz ki dünya barışını da sağlayasınız" demektedir.

İslam'ın kardeşlik yaklaşımında hem Müslümanların kendi aralarında barışı hakim kılmak ve hem de dünya çapında barışı hakim kılmak amaçlanmaktadır. Öncelikle Müslümanların, kendilerinin kardeş olduklarını, kardeşçe yaşadıklarını ortaya koymak suretiyle model olmaları ve sonra da adil bir yaklaşımla emr bi'l-ma'ruf ve nehyani'l-münker yaparak dünya barışını sağlamaya çalışmaları istenmektedir.

Dünya barışının temini için Müslümanların gerçekten kardeşlik hukukunu devreye sokmaları; Müslüman grupların ve diğer grupların kendi içlerindeki birlik ve kardeşlik ilişkilerini ve dolayısıyla barış ortamını, dünya barışını sağlama yolunda genişletmeleri, diğer grup ve toplumlarla, diğer devletlerle ilişkilerde kendi sınırlarını esnekletmeleri gerekmektedir.

Günümüzün küresel şiddet ve terör durumu, dünya barışının sağlanmasının imkânsızlığı gibi bir yaklaşımı empoze edebilir; ancak bunun önüne geçmek mümkündür. Gerçekten dünya çapında birtakım güçlerin isteğiyle ciddi bunalımları da beraberinde getiren çok kötü terör, saldırı, çatışma ve savaşların meydana geldiği bir olgusal durumdur. Üstelik dindarlardan bazı gruplar da bu olumsuz sürecin içinde rol almaktadırlar. Belirtmek gerekir ki "Evrensel dinlerin küresel durum içinde ve karşısında "şiddet ve terör"e bulaştırılmış olmaları, onların küresel durumun olumsuzluklarına alternatif olmalarıyla açıklanabilir. Bu bağlamda dindarlar tarafından gelen yanlışların şiddet ve terör kısımlarının geçici olduğu söylenebilir. Dinler ve dünya açısından bir geçiş dönemi, bir sancılı dönem yaşanmaktadır. Dinler, insanların bu dönemi atlattıklarında temel rolü

oynayacaklardır. En önemli rolü ise ev-küyerel boyutuyla İslam dini oynayacaktır. İslam dininin bu özelliğinin işaretlerini aldıklarından dolayı küresel güçler, Müslümanlara karşı sonucu şiddetle noktalanacak çeşitli politikalar uygulamaktadırlar. Müslüman toplumların içinden çıkan bazı birey veya grupların, din adına veya başka bir şey adına bir tepkide bulunmaları, hatta eylemde bulunmaları, İslami terörizmden bahsetmeyi veya Müslümanlar arasında terörün yaygın olduğundan söz etmeyi ya da dünyada en çok Müslümanların şiddet ve terörle iç içe olduklarını söylemeyi haklılaştırır. Şiddet ve terör diye nitelendirilen olayları bağlamlarından kopararak ele almak ve ardından onları İslam ve Müslümanlara bağlı terör eylemleri olarak tanımlamak bilimsellikte bağdaşmaz. Elbette terör terördür, şiddet şiddettir. Kimden çıkarsa çıksın yanlışır, kötüdür ve karşı çıkılmalıdır. Fakat son derece karmaşık olayların, oyunların oynandığı bir arenada, birtakım zayıf insanların ortaya koyduğu “şiddeti”, salt şiddet veya terör olarak tanımlamak ve bunun üzerinden tüm dünyada, hassaten Avrupa ve Amerika toplumları nezdinde Müslümanları mahkum etmeye çalışmak, olayların anlaşılmasını ve dolayısıyla bitirilmesini engeller. Bu ise küreselleşmenin yıkıcı yönlerinin, yeni dünya düzeninin şiddet ve terör uzanımlarının daha da derinleşmesine ve katmerleşmesine yarar.

Amerika'nın ve Batı'nın diğer etkili siyasal aktör devletlerinin, terörizmi kendilerini merkeze alarak tanımlamaktan da vazgeçmeleri gerekmektedir. Onlar, terörizme, kendilerini, kendi siyaset, ideoloji, güç ve iktidarlarını esas alarak tanım getirmekte, istediklerine terörist demekte, istediklerini de kahraman yapmaktadırlar. Bu çifte standart doğurmakta ve Batı'nın güvenilmezliğine yol açmaktadır. Terör konusunda evrensel yaklaşımlar geliştirme konusunda gerekli çabaların ilgili devlet ve aktörlerce gösterilmesi kaçınılmazdır.

Örneğin “Amerika’da İslam’ın şiddet dini olduğu yönünde, Müslümanların terörist oldukları yolunda ciddi bir propagandanın olduğu gerçeğidir. Gerçekten de Amerika’da bazı siyasal güçler, bazı akademisyenler, bazı kiliseler ve medya ön yargılar ve ideolojik, siyasal amaçlarla İslam’ı hep terör ve şiddetle anmakta (Davidson, 2003: 71) ve bu da İslam hakkında maalesef son derece bilgisiz olan Amerikan halkının İslam ve Müslümanlarla ilgili olarak olumsuz düşünmesine, Müslümanları Amerika için çok tehlikeli görmesine ve dolayısıyla Müslümanlardan nefret etmesine yol açmaktadır. Bu gerçeği Amerika’da yaşayan Müslümanlar görmekte ve bundan olumsuz etkilenmektedirler. Kiliselerde gerek din adamlarıyla gerek dindar insanlarla yaptığımız görüşmelerde ve ayrıca üniversitelerde akademisyenlerle görüşmelerde İslami terör gibi ifadelerin sıklıkla kullanıldığını ve Müslümanlık denildiği zaman terör ve şiddetin hatırlandığını tespit edebildik. Ayrıca yazılan bazı kitaplarda Müslümanlar hakkında ciddi dezenformasyonlar yapılmaktadır. Bazı medya grupları aynı şekilde Müslümanlığı terörle ilişkilendirmeyi meslek edinmişlerdir. Avrupa’da da durumun farklı olduğunu söylemek güçtür. Bu durumu düşününce şu sorular, anlamlı hâle gelmektedir: 1. Sürekli şiddet ve terörden

bahsediliyor. Acaba terör; önce sanal olarak üretiliyor, sonra da gerçekleştiriliyor mu? Teröre belli uluslararası veya küresel merkezler mi kumanda ediyor? 2. Dünyanın en çok terörden bahsedilen yerlerinde, karmaşık ilişkileri çözümlenmeden terörü çözebilme, hatta bizzat terörü yürütenlerin terör yaptıklarını söyleyebilmek mümkün müdür?

İslami bağlamda; terörizm, fundamentalizm, radikalizm, extremism, dindarlık, Müslümanlık ve İslam bilerek ve bilmeyerek birbirine karıştırılmak suretiyle, İslam'ın ve Müslümanların şiddet ve terörle ilişkilendirilmesi, Müslümanların barışçı yönlerini ortaya koymalarına engel teşkil etmektedir. Batı'nın bundan vazgeçmesi ve Müslümanların da kendilerini doğru ifade etmeleri gerekmektedir. Gerçekte İslam'ın ve kendilerinin öyle olmadığı iyi anlatmaları gerekmektedir. Sonuç olarak İslam, ev-küyerel² kardeşlik yaklaşımıyla dünyada var olan şiddet ve terörü durdurmada çok büyük bir potansiyele ve tecrübeye sahiptir. İslam, küresel durumu ev-küyerel duruma dönüştürerek hem evrensellik özelliğiyle dünyaya değerlerini yayabilecek, hem yerellikleri koruyacak, çoğulculuk temelinde farklı inançların kendi durumlarını devam ettirmelerini temin edecek birikimle küresel dünya düzeninin özellikle şiddet ve terör boyutuna set çekebilir. Küresel güçlerin, İslam ülkelerini kendi hâline bırakması, İslam'ın bu potansiyel ve tecrübesini zamanında ortaya koyması ve dolayısıyla tüm dünyada barışa giden yolu açması için önemlidir" (Okumuş, 2008a).

İslam, kardeşlik konusuna ahlaki bir boyut kazandırmaktadır. Ahlaken Müslümanların birbirleriyle kardeşlik içinde bir ilişki tesis etmeleri ve dolayısıyla birlik hâlinde bulunmaları gerekir. Gazâli'nin yaklaşımı bu noktada önemlidir. Gazâli'ye göre (1982: c. 2) kardeşlik, güzel ahlakın, ayrılık ise kötü ahlakın ürünüdür. Kötü ahlakın bozuşma, çatışma ve itişmeyi gerektirmesi gibi iyi ahlak birbirini sevmeyi, barış ve uzlaşmayı, anlaşma ve birlik olmayı gerektirir. Gazâli'nin kardeşlik konusunu güzel ahlak ile temellendirmesi ve konuya en başından ahlak ile giriş yapması son derece anlamlıdır ve yerindedir.

2 Daha önceki bir çalışmamızda (2008a) İslam'ın küreselleşmeye yaklaşımının farklı bir kavramsallaştırmayla *ev-küyerellik* olarak adlandırılabilceği ileri sürülmüştü ve şöyle denilmişti: "İslam'ın evrenselliği bağlamında böyle bir kavramsallaştırmada bulunarak İslam-küreselleşme ilişkisi ve İslam'ın küreselleşmeye bakışı daha iyi anlaşılabilir. Bu kavramsallaştırmada, Robertson'un küyerellik (glocality=glokallık) olarak ifade ettiği süreç, "*ev-küyerellik*" (uni-glocality=ev-glokallık), küyerelleşme (glocalization=glokalleşme) dediği süreç de "*ev-küyerelleşme*" (uni-glocalization=ev-glokalleşme) olarak tespit edilmektedir. Evrensel (universal), küresel (küresel) ve yerel (local) sözcüklerinden türetilen ev-küyerellik ve ev-küyerelleşme, tam da yukarıda söylenildiği gibi sosyolojik anlamda, İslam'ın evrensel (cihanşümul), yerel ve küresel bağlamlarını ifade edebilmektedir. Bu kavramla, küresellik ve küreselleşmenin olumsuzluklarına karşı yerelleşme evrensellik öne çıkarılırken küreselliğin yadsınmamasına, küreselliğin olumlu boyutlarının kabul edilmesine ve küresel duruma katılmaya da göndermede bulunmaktadır. İslam'ın ve Müslümanların durumu da, bu kavramın gerçekliği tasvir etmek için doğru bir kullanım olduğunu doğrulamaktadır."

SONUÇ

Tarihte ve günümüzde din, maneviyat veya ideoloji eksenli birlik, cemaat ve hareketlerde temel belirleyici faktörün, motive edici unsurun kardeşlik olduğu söylenebilir. Kardeşlik ekseninde hareket eden grup ve hareketlerin amaçlarını gerçekleştirme noktasında daha güçlü hissettikleri, daha motivevi oldukları, daha çalışkan oldukları anlaşılmaktadır.

Gerek genel olarak dinlerde ve gerekse dinlerin kendi içindeki çeşitli dinî grup ve hareketlerde, loncalarda, fütüvvet ve ahilik teşkilatlarında, din kardeşliğinin çok önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Modern dinî grup, cemaat, cemiyet, dernek, hareket veya örgüt gibi oluşumlarda da kardeşlik çok etkili birleştirici, güdüleyici ve bağlılık oluşturucudur. İslam dini açısından konuya bakıldığında, İslam kardeşliğinin, Kur'an ve Sünnette, Müslümanlar için hayati olduğu, Müslümanların birbirine kardeş olması nedeniyle istediği gibi davranamayacağı, kardeşliğin Müslümanları bağladığı, kardeşlik hukukuyla Müslümanların birbirlerine bağlı oldukları üzerinde durulur.

İslam toplumu, kardeşlik toplumdur. İslam, Müslümanlardan, küçük ölçekte de büyük ölçekte de kardeşlik bilinç ve anlayışıyla hareket etmelerini ister. Dinde kardeşliğe dayanan toplumda, Müslüman olmayanlar da insanlıkta veya yaratılıştaki kardeşlik merkezinde ve adalet temelinde muameleye tabi olurlar. Dinde kardeşliğin tesis edilmediği bir toplumda Müslüman olmayanlara iyi muamelede bulunulması ve yaratılıştaki kardeşliğin tesisi mümkün görünmemektedir.

Günümüzde kardeşliğin gücünü, faydalarını, güzel sonuçlarını, getireceği barışı görebilmek için tıpkı Hz. Muhammed'in yaptığı gibi somut kardeşleştirme örnekleri icra etmek gerek. Yakın komşumuzdan başlayarak uzak komşularımıza, farklı ülke insanlarına kadar dünya çapında kardeşleştirme projesi yapılabilir ve bu proje hayata geçirilebilir. Bu yapılırsa, İslam kardeşliğiyle ilgili söylenen hususlar, samimi olarak algılanır ve insanlarda olumlu bir karşılık bulur.

SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR

Kur'an-ı Kerim

Ahmad, Aqueil (2001). "Globalization And The Developing Countries, With Especial Reference To Cuba". *Globalization*, c. 1/1. <http://globalization.icaap.org/content/v1.1/aqueilahmad.html>

Aydın, Mehmet (2000). "Medeniyetler Çatışmasını Tartışmak". *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay, s. 35-42.

Aydın, Mehmet (ty.). "Din ve Gelecek Muhayyilesi". *Medeniyetlerarası Diyalog -18-20 Eylül 1998 Diyarbakır-*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 202-207.

Aydın, Mustafa (ty.). "Küreselleşme, Kültürcülük ve Din". *Medeniyetlerarası Diyalog -18-20 Eylül 1998 Diyarbakır*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 123-131.

Bauman, Zygmunt (1999). *Küreselleşme*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baydur, Mithat (2000). "Küreselleşme ve Sivil Din". *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, s. 99-104.

Berger, Peter L. (1996/1997). "Secularism in Retreat". *National Interest*. Kış. 1996/1997, s. 3-12.

Beşiri, Tarık (ty.). "Doğu ve Batı Arasında Kültürel İlişkiler Çerçevesinde". *Medeniyetlerarası Diyalog -18-20 Eylül 1998 Diyarbakır*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 147-153

Beyer, Peter (1994). *Religion and Globalization*. London: Sage.

Bulaç, Ali (ty.). "Din, Medeniyet ve Kültür Düzeyinde İnsanlararası Diyalog". *Medeniyetlerarası Diyalog -18-20 Eylül 1998 Diyarbakır*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 33-41

Bunes de Ibarra, Miguel Angel (2001). "Barbaros Hayrettin Paşa ve Mağrib'in Osmanlılaşması". Çev. Mehmet Necati Kutlu. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, (OTAM) Dergisi*. Sayı 12, Ankara.

Callais, Mari Ann (2002). *Sorority Rituals: Rites Of Passage and Their Impact On Contemporary Sorority Women*. Doktora Tezi. Louisiana State Üniversitesi.

Coşkun, Ali (2004). *Mehdilik Fenomeni*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Dallmayr, Fred (ty.). "Medeniyetler Çatışmasının Ötesinde". *Medeniyetlerarası Diyalog -18-20 Eylül 1998 Diyarbakır*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 69-76.

Davutoğlu, Ahmet (2000). "Fukuyama'dan Huntington'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasal Teorinin Pragmatik Kullanımı". *Medeniyetler Çatışması*. Der. Murat Yılmaz. 3. bs. Ankara: Vadi Yayınları, s. 369-375.

De Benoist, Alain (1998). "Küreselleşmenin Gerçek Yüzü". *Doğudan Batıdan Uluslararası Konferanslar Dizisi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Bşk. Yayınları, s. 187-207.

Durmuş, İlhami (2011). "Türklerde Kan Kardeşliği ve Antlarla İlgili Unsurlar". *Milli Folklor Dergisi*. Yıl: 23. Sayı: 89, s. 100-108.

Elias, Norbert (1978). *The History of Manners, The Civilizing Process*. c. 1. New York: Pantheon Books.

Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*.

Farabi (1990). *el-Medinetü'l-Fazıla*. Çev. Nafiz Danışman. İstanbul: MEBY.

Fuller, Graham E. (ty.). "Medeniyetler Çatışması". *Medeniyetlerarası Diyalog -18-20 Eylül 1998 Diyarbakır*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 61-68.

el-Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (1982). İhyâ'u 'Ulûmî'd-Dîn. c. I-IV. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Giddens, Anthony (1994). *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Habermas, Jürgen (2002). "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak. Çev. İlknur Aka. 2. bs. İstanbul: YKY.

Herskovits, Melville (1960). "Does Africa exist". *Symposium on Africa*. Wellesley College. Wellesley, Masschusetts.

Hodgson, M. G. S. (1995). *İslam'ın Serüveni*. Çev. Alp Eker vd. c. 1. İstanbul: İz Yayıncılık.

Huntington, Samuel P. (1993). "Medeniyetler Çatışması mı?" Çev. Mustafa Çalık. *Türkiye Günlüğü*. Sayı: 23. Yaz.

İbn Haldun (1996), *Mukaddime*. Tah. Derviş el-Cüveydi. 2. bs. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.

İkbal, Cavit (ty). "Uygarlıklar Diyalogu". *Medeniyetlerarası Diyalog -18-20 Eylül 1998 Diyarbakır-*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 17-24.

Kant, Immanuel (1960). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*. Çev. Yavuz Abadan - Seha L. Meray. Ankara.

Koç, Ahmet (1999). *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, İstanbul

Lechner, Frank J. (1998). "Globalization". *Encyclopedia of Religion and Society*. Ed. William H. Swatos. London-Yeni Delhi: AltaMira Press, s. 208-210.

Lorenz, Konrad (1996). "Saldırganlığın Spontanlığı". Çev. Müjgan Şahinoğlu. *Cogito*. Kış-Bahar, s. 165-168.

Luckmann, Thomas (1972). *The Invisible Religion*. 2. bs. New York: The Macmillan Company.

Mazrui, A. (1998). "Globalization: Homogenization or Hegemonization". *The American Journal of Islamic Social Science*. c. 15. Sayı: 3.

Mazrui, Ali (1992). *Afrikalılar*. Çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: İnsan.

Mumford, Lewis (1938). *The Culture of Cities*. New York: Harcourt, Brace and Company.

Müller, Harald (2001). *Kültürlerin Uzlaşması*. Çev. Ali Çimen. İstanbul: Timaş Yayınları.

Okumuş, Ejder (2008a). "Küresel Durum-Problemi, Evrensel Barış ve İslam". *Diyanet İlmî Dergi*. 44/3. Temmuz-Ağustos-Eylül 2008.

Okumuş, Ejder (2008b). "Kardeşlik Anlayış ve Tutumu". *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*. Sayı: 105, s. 29-32.

Okumuş, Ejder (2011). "İslam Kardeşliği ve İşbirliği Zemini". *Kuzey Afrika'nın İç Sorunları ve Türkiye İle İlişkiler Çalıştayı*. Orta Doğu Araştırma ve Uygulama Merkezi (ESODAM) ve Odunpazarı Belediyesi. 22 Aralık 2011 Eskişehir.

Okumuş, Ejder (2008b). "Kardeşlik Anlayış ve Tutumu". *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*. Sayı: 105, s. 29-32.

Özdalga, Elizabeth (ty.). "Medeniyetlerin Sonu". *Medeniyetlerarası Diyalog -18-20 Eylül 1998 Diyarbakır*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 159-163.

Robertson, Ronald (2001). "Comments on the "Global Triad" and "Glocalization"". <http://www.kokugakuin.ac.jp/~jcc/wp/global/15robertson.html>

Robertson, Ronald (1996). "Glokalleşme: Zaman-Mekan ve Homojenlik-Heterojenlik". Çev. Yasin Aktay-Abdullah Topçuoğlu. *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*. Der. A. Topçuoğlu-Y. Aktay. Ankara: Vadi Yayınları, s. 113-138.

Stauth, G.-Turner, B. S. (1995). *Nietzsche'in Dansı*. Çev. Mehmet Küçük. Ankara: Ark Yayınları.

Toprak, Binnaz (ty.). "Medeniyetler, Din ve Çatışma". *Medeniyetlerarası Diyalog -18-20 Eylül 1998 Diyarbakır*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 132-137.

Uludağ, Süleyman (2000). "İhvan". *TDVİA*, s. 580.

Wach, Joachim (1958). *The Comparative Study of Religions*. New York: Columbia University Press.

Wach, Joachim (1995). *Din Sosyolojisi*. Çev. Ünver Günay İstanbul: İfav Yay.

Wach, Joachim (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*. Çev. Battal İnandı. Ankara 1987: Ankara Ü. İlahiyat F. Yay.

Wallace, A. F. C. (2003). "Akkültürasyon: Yeniden İhya Hareketleri". *Mesih'i Beklerken*. Der. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, s. 19-44.

Wallerstein, Immanuel (2000). "Medeniyet(ler) Niçin Yeniden Gündemde?". *Medeniyetler Çatışması*. Der. Murat Yılmaz. 3. bs. Ankara: Vadi Yayınları, s. 252-259.

Waters, Malcolm (1996). *Globalization*. 2. bs. London-New York: Routledge.

<http://www.haberler.com/ii-afrika-kitasi-musulman-ulke-ve-topluluklari-3139514-haberi/2011>

<http://www.elks.org/who/11/04/2012>

BAŞKAN - Ben de teşekkür ediyorum Ahmet Süneci arkadaşımıza süresi içerisinde tebliğini sunduğu için.

İşin sosyolojik boyutunu bayağı etraflıca ele aldı. Umarım neşredildiği zaman daha rahat okuyabileceğiz çünkü uzunca bir tebliğ olduğu anlaşılıyor.

Şimdi, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu, kardeşlik tipolojileri konusunda bize tebliğ sunacaklar.

Sözü Abdurrahman Bey'e bırakıyorum.

3. KUR'AN'DA BİR KARDEŞLİK TİPOLOJİSİ OLARAK “PEYGAMBERLERİN KAVİMLERİYLE KARDEŞLİĞİ” -DİNÎ İLETİŞİM AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM-

Doç. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU

İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümü Öğretim Üyesi

Kur'an'da kardeş anlamına gelen “ah” kelimesi ve türevlerinin kullanıldığı anlamları değerlendirdiğimizde birden fazla kardeşlik tipiyle karşılaşırız. Bunlar içerisinde ilk dikkatimizi çekenler, yakınlık bağı olarak bildiğimiz gerçek manada kardeşlik ile aynı inanç etrafında birleşmekten meydana gelen inanç kardeşliğidir. Kur'an bu iki tipten dışında bir kardeşlik türünden daha bahsetmektedir. Peygamberler ile kavimleri arasında var olduğu söylenen bu kardeşlik tipini tebliğimizin ana konusu olarak seçmiş bulunmaktayız. Bu, ne gerçek manada -aynı anne-babadan doğmuş olma ya da süt kardeşliği anlamında- kardeşlik ne de inanç kardeşliğidir. Söz konusu kardeşliğin peygamber ile kavmi arasındaki soydaşlık, hemşehrlik, vatandaşlık gibi bir tür sosyal bağa işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Bir grup ayette “eh” kelimesi, peygamber ile kavmi arasındaki bağı ifade etmek için kullanılmıştır. Peygamberin, “kavminin kardeşi” olarak ifade edildiği ayetlerin hepsi, bir tebliğ yani dinî iletişim sürecini anlatan tasvirlerden meydana gelmektedir. Kavimlerine ilahî mesajları telkin eden, onlara şirk inancından vazgeçmeyi, tevhide yönelmeyi, ahlaki düşkünlüklerden vazgeçmeyi tebliğ eden peygamberler “o kavmin kardeşi” olarak nitelenmiştir. Bir dinî iletişimci olarak peygamberin, “kavminin kardeşi” olarak nitelenmesi, bu nitelermeyi tebliğ yani iletişim açısından değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü bu nitelme birçok ayette tekrar tekrar, farklı peygamberlerin şahsında zikredilmiştir. Tebliğci peygamberin temel niteliklerinden birisini açıklayan “kavminin kardeşi” ifa-

desi, sadece bir bilgilendirme olarak değil, işlevsel olarak ele alınmalıdır. Tebliğ süreci içerisindeki fonksiyonu açısından değerlendirilmelidir.

Dini iletişimde tebliğci/kaynak konumunda olan peygamberin, “kavminin kardeşi” olarak nitelenmesi, iletişime avantaj sağlayan, kolaylık temin eden bir özellik olarak değerlendirilebilir. Dini iletişimde kaynağın sahip olmasında yararı görülen özelliklerden bazıları olarak ele alınabilir.

Peygamberlerin, “kavimlerinin kardeşi” olarak nitelendikleri ayetlerde, bu nitelikle onların birer tebliğci olarak bazı özelliklerine işaret edildiğini düşünüyoruz. Kavminin kardeşi nitelmesiyle, tebliğcinin işaret edildiğini düşündüğümüz bazı özelliklerini iletişim biliminin nasıl ele aldığını aktaracağız. İletişim biliminde ele alınan kaynağın tanınırlık, benzerlik, grup mensubiyeti, eşitlik gibi özelliklerini inceleyeceğiz. Daha sonra, peygamberlerin kavimlerinin kardeşi olduğunu ifade eden ayetlerin değerlendirilmesinde, bu verilerden yararlanacağız.

İLETİŞİM BİLİMİNDE KAYNAĞIN SAHİP OLMASI GEREKEN BAZI ÖZELLİKLER

Bir iletişim sürecinin iskeleti, kaynak, mesaj, kanal ve hedef olmak üzere dört temel öğeden oluşur. Kaynak kavramı yerine, “bilgi kaynağı”, “iletici”, “verici”, “kodlayıcı”, “gönderici”, “aktarıcı” gibi farklı kelimeler kullanılır. Kaynak, bir konuşmada konuşmacıyı, bir tebliğde tebliğci sunanı, eserlerde yazarı, kitle iletişim sürecinde yayının ve mesajın üretiminde katkısı olan birey ya da grubu içine alır.¹

İletişimde öncelikle kaynağın mevcut olması gerekir. Çünkü kaynak beklediği bir davranışı, tutum değişikliğini gerçekleştirmek amacıyla alıcı ya da alıcılara mesaj iletir. İletişimin ortaya çıkması, kaynağın mesaj göndermeye başlamasıyla mümkün olur. Kaynak mesajın ortaya çıkış noktasıdır. Mesaj sunumu yoluyla hedef birey ya da kitleyi etkileme amacı güden kaynak, kanaat, tutum ve davranışları değiştirmede birinci derecede rol oynar. Özellikle mesajın doğruluğundan kuşku duyulduğu durumlarda, kaynak dikkate alınır. İletişim sürecinde kaynağın, mesaj aracılığıyla tutum ve davranışları nasıl şekillendireceği konusunda büyük etkisi vardır. Mesajı ileten kişi olarak tanımlanan kaynağın sağlıklı, etkin bir iletişim kurabilmesi, hedeflenen ikna olayının gerçekleşebilmesi için taşıması gereken bazı özellikler vardır. İletişim sürecinin başarısı önemli ölçüde kaynağın bu tür özelliklerine bağlıdır.²

1 Orhan Gökçe, *İletişim Bilimine Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993, s. 51-52.

2 İlhan Erdoğan, *İşletmelerde Davranış*, Beta Basım Yayım, İstanbul 1994, s. 281; Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s. 261; Hasan Tutar, Mehmet Altınöz, *Büro Yönetimi ve İletişim Teknikleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 122-123; Ahmet Yatkın, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 46; Musa Gürsel, “Örgütte İletişim”, *Endüstri ve Ö-*

Tutum değişikliği söz konusu olduğunda mesajın kimin tarafından söylendiği önem arz etmektedir. İnsanların aynı konuşmaya ilişkin tepkisi, bu konuşmayı yapan kişinin özelliklerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Kaynağın etkinliği, onun özellikleriyle ilişkilidir. Yapılan araştırmalara göre, insanlar, inanılır, güvenilir, sevilen, çekici, uzman, güç sahibi, kendilerine benzer kaynaklardan gelen mesajlardan daha fazla etkilenebilmektedirler. Bunlar tutum değişmesine etki edebilecek, kaynağa ait özelliklerdir. Yine etkin haberleşme için kaynağın tanınması, kodlama yapabilme özelliğine sahip olması, düzlem ve rolüne uygun davranması gerekir.³

Tebliğimizde bu özelliklerden bazılarını açıklayacağız. Bunlar, peygamberlerin kavimlerinin kardeşi olarak nitelenmesi olgusu içerisinde yer alabileceğini düşündüğümüz özelliklerdir.

A. KAYNAĞIN TANINIR OLMASI

Tanınırlık/tanınmışlık, bir kişi, ürün ya da hizmet hakkında bilinirliği gösteren bir iletişim olgusudur.⁴

Gönderilen mesajın hedeflenen inandırıcılığı sağlayabilmesi için kaynağın tanınır olması önemlidir. Hem olumlu hem de etkin bir iletişim için alıcının kaynağı tanımaya ihtiyacı vardır. İletişim sırasında alıcı kaynağı tanımak ister. Çünkü alıcı, mesajları genellikle kaynağın özelliğine göre değerlendirir. Kaynak, alıcı tarafından ne ölçüde tanınıyorsa ve bu tanınma ne ölçüde olumlu ise, gerçekleştirilen iletişim o ölçüde etkin olur. Tanınmayan veya olumsuz tanınan kaynağın mesajları alıcı üzerinde beklenen etkiyi bırakmayabilir.⁵ Kaynağın tanınması mesajın olumsuz yorumlanmasını engeller.⁶

İnsân, tanımadığı, olumsuz bir fiziksel görüntüye sahip olan birine değil, giyimiyle, tutumuyla ölçülü olan birine inanma eğilimi gösterir. Örneğin, adını hiç duymadığımız,

---

güt Psikolojisi, Editör: Hüseyin Izgar, Eğitim Kitabevi, Konya, 2003, s. 46; Bayram Kaya, *Bütünleşik Kurumsal İletişim*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s. 257.

3 Demet Gürüz, Ayşen Temel-Eğimli, *İletişim Becerileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 101; Nuray Sakallı, *Sosyal Etkiler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 137; Ahmet Hamdi İslamoğlu, Remzi Altunışık, *Tüketici Davranışları*, Beta Basım Yayım, İstanbul 2008, s. 274; Mehmet Tikici, *Örgütsel Davranış*, İnsan İlişkileri Dergisi Yayını, Malatya, 1998, s. 93.

4 Nükhet Güz ve diğerleri, *Etkili İletişim Terimleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2002, s. 365.

5 Yeşim Kalyon, *Halkla İlişkiler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 88; Hasan Tutar, M. Kemal Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 30; Hasan Tutar ve diğerleri, *Genel ve Teknik İletişim*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 14; Fatih Polat, *İletişim Nasıl Kurulur*, Avrupa Yakası Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 26; İlhan Erdoğan, s. 283; Salih Güney, *Davranış Bilimleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s. 262.

6 Güney, s. 262.

yapıcı eylemlerine tanık olmadığımız bir doktora ya da avukata değil, ününü işittiğimiz, başarılarına şahit olduğumuz bir doktora ya da avukata inanırız.⁷

Evrimsel psikologlara göre, tanınmadık şeyler tehlikeli olabilirler, bu sebeple insanlar tanımadıkları şeyler karşısında kuşku ve korku duyarlar. Oysa tanıdık insan ve nesnelere bir tür rahatlama duygusu meydana getirirler. İnsanlar tanıdıkları, aşına oldukları kimseleri daha hoş ve çekici bulurlar. Bazı psikologlar, sık sık görme ve beraber olmanın hoşlanmaya yol açtığını ileri sürerler. Buna göre, başkalarını görme sıklığı onları daha iyi tanımaya imkân sağlar. Daha iyi tanıma deneyimi, o kimseleri sevmeye başlamada ilk adımı oluşturur. Burada önemli olan, taraflar arasındaki etkileşimin içeriği değil, etkileşimlerden dolayı ortaya çıkan aşinalık, tanışıklıktır. İşte bu tanışıklık hoşlanma meydana getirir. İlk başlarda iki kimse birbirinden hoşlanmasa bile, sık sık görüştüklerinde, zaman içinde birbirlerini beğenmeye başlarlar.⁸

Tanışıklığa yol açan faktörlerin başında, mekân içinde yakınlık gelir. Mekân içinde yakınlık kimlerle ilişki kurulacağını belirlemede önemli bir yere sahiptir. Aynı sınıfta yakın oturanların birbirleriyle iletişim kurma imkânı daha yüksektir. Bu yakınlaşma, zaman içerisinde tanışıklığa zemin hazırlar. Aralarında tanışıklık olan kimseler birbirlerinden daha çok hoşlanırlar.⁹

Bir kimsenin başkasına olan fiziksel yakınlığının, aradaki çekiciliği kolaylaştırma olasılığı bulunduğu söylenir. Çünkü fiziksel yakınlık, genelde sık karşılaşmaya ve aşinalığa yol açar, dolayısıyla daha fazla hoşlanmaya ortam hazırlar. Bir insanın arkadaşının, en sevdiği ayakkabısına benzediği söylenir yani kişi kendisini onunla çok rahat hisseder. Uyarıların tekrarlanmasının, onlardan hoşlanmayı artırması gibi, genel bir etkinin parçası olan aşinalık da, hoşlanmayı artırır.¹⁰

B. BENZERLİK

Doğal olarak, insanlar kendilerine daha çok benzeyen kimseleri severler. İnsanlar arasındaki benzerlikler karşılıklı yakınlaşmayı sağlar. Benzerlikler, daima “el ele”, “omuz

7 İsa Kayaalp, *İletişim ve Dil*, TDV Yayınları, Ankara, 1998, s. 41.

8 Shelley E. Taylor, Lettia Anne Peplau, David O. Sears, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Ali Dönmez, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 248; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 530.

9 Cüceloğlu, s. 530.

10 Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, Çev. İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2006, s. 541.

omuza” ilişkileri başlatıp sürdürürler. Benzer özelliklere sahip olan, ilgi alanları birbirine yakınlık gösteren kimselerin aralarında kolay iletişim kurdukları söylenir.¹¹

Karşımızdaki kişi ile ilgili olarak ilk dikkat ettiğimiz şeylerden birisi, bize ne kadar benzediğidir. Yapılan araştırmalar, hoşlanma ile benzerlik arasında güçlü bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Benzer tutum ve değerlere sahip olan bireyler birbirlerini daha çekici bulurlar.¹² Byrne’in “tutum benzerliği kuramı”, benzer tutumların sosyal ödüller olduğu savından yola çıkar. Bireylerin karşılındakilerden hoşlanmalarının, o kişilerle ortak tutumlarının oranı ile doğrudan ilişkili olduğunu savunur. Örneğin on farklı konudaki tutumdan altısında benzerlik olan bir kişiden; beş konuda benzerlik bulduğumuz kişiye göre daha çok hoşlanırsınız.¹³

Kaynağın özellikleri arasında ele alınıp incelenen faktörlerden birisi benzerliktir. Bilgi kaynağı ile hedef arasındaki benzerlikler, tutum değişikliğine gitmede rol oynayan faktörlerden birisidir. Benzerlik sevmenin, hoşlanmanın en önemli temellerinden birisidir. Kişiler kendilerine benzer insanları daha çok severler. Bu benzerlik, din, sosyal sınıf, cinsiyet ve buna benzer ölçütlerde olabilir. İnsanlar kendi gruplarından olan, kendilerine benzer kimseler tarafından, -kendilerinden farklı olan kimselere kıyasla-, daha fazla etkilenme eğilimi gösterirler. Sosyal psikologlara göre, bize benzer kişilerin tutumlarımız üzerinde daha etkili olmasının sebebi, bize benzer kişileri daha çok sevmemizdir. Sosyal etki kaynağı olarak iletişimde, hedef kitleyle benzerliği olan kaynağın kullanılması, verilme istenen mesajların daha kolay kabul edilmesini sağlayabilir. Yapılan araştırmalara göre, eğer benzerlik özellikle değiştirilmesi amaçlanan tutumla ilgili konuda ise etkili olur. Örneğin, üretilen bir çamaşır deterjanının reklamı bir ev hanımı tarafından yapılırsa, ev hanımları büyük olasılıkla bu deterjanı kullanmayı deneyeceklerdir.¹⁴

Benzerlik kişiler arası çekicilikte önemli bir rol oynar. İnsanlar belirli yönlerden kendilerine benzeyen kişilerden hoşlanırlar ve onlara karşı olumlu tutum içerisinde olurlar. Kendilerine daha fazla benzeyen kimseyi sevmeye, benzemeyen kimselere karşı negatiflik hissetme eğilimi gösterirler. Bu sebeple alıcının, kendisine benzeyen kaynağın isteğine uyma olasılığı yüksektir. Hem denge kuramı hem de öğrenme kuramı, bireyin kendisine

11 Ferman Salmış, *Tekno İnsan Çağında İletişim ve Empati Kaybı*, Türdav Yayın Grubu, İstanbul 2011, s. 61; Tuncer Elmacıoğlu, *Mutluluk Oyunu*, Yakamoz Yayınları, İstanbul 2009, s. 138-139.

12 Diğdem M. Siyez, “Kişilerarası İlişkilerin Başlangıcı ve Gelişimi”, *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, Editör: Alim Kaya, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2010, s. 81.

13 Nuran Hortaçsu, *İnsan İlişkileri*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 24.

14 Orhan Aydın, “Tutumlar”, *Davranış Bilimlerine Giriş*, Editör: Enver Özkalp, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998, s. 330; Fereedman ve diğerleri, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Ali Dönmez, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 355; Şengül Özerkan-Altınal, Yasemin İnceoğlu, *İletişimde Etkileme Süreci*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 13; Sakallı, s. 140.

benzer kimselerden hoşlanacağı beklentisi içerisinde. Nitekim araştırma sonuçları da bu beklentiyi destekler. Söz konusu benzerlikler, düşünsel alanlarda, kişilik özelliklerinde, aile geçmişinde ya da yaşam biçiminde olabilir. İnsanlar benzer kişilik özelliklerine sahip olmasalar da, sosyal sınıf, etnik art alan, eğitim, boş zaman meşguliyeti, hobileri ve buna benzer ortak davranışları olduğu zaman birbirlerinden hoşlanırlar. Benzerlikle hoşlanma arasında bir nedensellik söz konusudur. Hoşlanma, benzerliği, benzerlik ise hoşlanmayı oluşturur. Bu nedenle iyi bir iletişimci muhataplarının mesajı kabul etme derecesini artırabilmek için onlarla olan benzer yönlerini öne çıkarır. Önemsiz gözükken küçük benzerlikler bile, başkalarının olumlu tepkisini doğurtabilmektedir.¹⁵

C. KAYNAĞIN GRUP MENSUBİYETİ VE ALICI İLE ORTAK YAŞANTILARI

Kaynağın grup mensubiyeti özelliği, onun dinleyici üzerinde etkili olmasını belirleme bakımından önemlidir.¹⁶ Bu özellik yukarıda ele aldığımız “benzerlik” özelliğinin bir boyutu olarak da düşünülebilir.

Kaynağın, hedef kitleden birisiymiş hissini uyandırması, “samimilik” olarak değerlendirilir.¹⁷ Kaynağın hedef kitleden birisi olarak değerlendirilmesi, dolaylı olarak onun tanınır olması anlamına da gelir.

Kaynağın duygu ve düşüncelerini alıcısına iyi anlatmadaki başarısını etkileyen faktörlerden birisi, yetişmiş olduğu, içinde yaşamaya devam ettiği toplumsal ve kültürel ortamdır. İletişim sürecini başlatan kişi olarak kaynak, içinde bulunduğu toplumsal, kültürel yapıdan bağımsız olarak iletişimde bulunamaz. İnsanlar, mensup oldukları toplumsal ve kültürel grubun inançlarını, geleneklerini, toplumda sahip oldukları konuma ilişkin algılarını iletişim sürecine dahil ederler. İyi bir iletişimci, içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel yapıyı, işgal ettiği pozisyonu dikkate alır. Kaynak ile kaynağın davranış değişikliği meydana getirmeye çalıştığı hedef kişi ya da grup arasında az ya da çok ortak yaşantılar vardır. İlkel bir kabilede yaşayan insan ile çok gelişmiş bir kentte yaşayan insan arasında en azından beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlar bakımından yaşantı ortaklığı söz konusudur. Aynı yerleşim biriminde büyümüş, benzer eğitim, öğretim çevrelerinden / süreçlerinden geçmiş bireyler arasındaki ortak yaşantı alanı ise daha fazladır. Örneğin, farklı bölgelerden yatılı bir okula ya da üniversiteye gelen öğrencilerin

15 Robet B. Cialdini, *İknanın Psikolojisi*, Çev. Fevzi Yalım, Media Cat Kitapları, Ankara, 2001, s. 212-213; Enver Sarı, “Nasıl Dost Kazanır ve İnsanları Etkileriz?”, *İnsan Yolunda Davranışlar İlişkiler-İletişim*, Editör: Adem Solak, Hegem & Bilimadamı Yayınları, Ankara, 2005, s. 140; Taylor, Peplau, Sears, s. 249; Cüceloğlu, s. 530, 541; Gürüz, Temel-Eğinli, s. 103.

16 David Krech ve diğerleri, *Cemiyet İçinde Fert*, Çev. Mümtaz Turhan, M.E.B., İstanbul 1983, s. 381.

17 Cengiz Anık, *Siyasal İkna*, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s. 43.

ilk günlerde daha çok hemşehrileri ile iletişim kurdukları dikkat çeker. Bunun nedeni, geçmiş yaşantılarında ortak tanıdıkları yerlerin ve insanların olmasıdır.¹⁸

Kişilerin ortak yaşantıları, tanışıklık durumu, aralarındaki iletişimi, iletişimin ortaya çıkmasını, gelişmesini ya da kesilmesini etkileyen faktörlerdendir. Bir kimseyle kurulacak iletişim sürecinde, o kişi hakkındaki geçmiş deneyimler, ön bilgiler iletişime tesir eder.¹⁹

D. EŞİTLİK

İnsanlara dini mesajlar sunanlar, halk ile aralarına mesafe koymamalı, kendilerini insanlardan biri olarak görebilmelidir. Onlarla iç içe olup birebir iletişim kurabilmelidir.²⁰ Tebliğci ile muhataplar arasındaki samimiyet/yakınlık, tebliğcinin toplum tarafından “bizden biri” olarak görülmesine ve onunla bütünleşmesine vesile olur. Bu durum onun tebliğ ve telkinlerinin muhataplar üzerinde daha fazla etkili olmasına imkân sağlar.²¹

Kaynağın taşınması gereken önemli özelliklerden birisi olan eşitlik, bir kimseyi kabul etme, onu onaylama anlamına gelir. İnsanlar arasında her durumda bir eşitsizlik durumu söz konusudur. İki birey arasında her konuda tam bir eşitlik bulmak mümkün değildir. Bu eşitsizliklere rağmen, eşitliğin sağlanabileceği bir ortamda iletişim gerçekleştirmek daha etkili olur. Eğer kaynak, muhatapları üzerinde etkili olmayı hedefliyorsa, onların kişiliklerinin eşitliğini kabul etmek durumundadır. Eşitliğin tanınması, her iki tarafın değerli olduğunun, önemli katkılar sağlayacak yönlerinin bulunduğu kabul edilmesi anlamına gelir. Örneğin, bir öğretmen ile öğrenci arasındaki ilişki her ikisinin de birey olmaları bakımından eşittir. Öğretmen, öğrenciyle arasındaki rol ve statüden kaynaklanan farklılığa dayanarak psikolojik bir mesafe oluşturmamalı, olumlu bir iletişim/ etkileşim atmosferi meydana getirmelidir.²²

1. “Ah” Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi

“el-Ahu”/“el-ahvu” kelimesinin asıl anlamı, iki kişi arasındaki doğumdan ve süt emmeden kaynaklanan ortaklıktır. Bilindiği gibi soy bakımından kardeşliği ifade eder. Bazen arkadaş, dost gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Aralarında arkadaşlık ve dostluk bulunanlar için çoğunlukla “el-ihvânu” ifadesi, doğuma bağlı kardeşlik bulunanlar için

18 Akif Ergin, *Öğretim Teknolojisi İletişim*, Anı Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 53-54; Akif Ergin, Cem Birol, *Eğitimde İletişim*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 46.

19 Zülâl Bozdoğan, *Etkili Öğretmenlik Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 194-196.

20 Yusuf Macit, “Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, (3-4 Kasım 2007), D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2008, 1/395.

21 Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2001, s. 99.

22 Erhan Eroğlu, “Eğitim Ortamlarında Etkili İletişim ve Boyutları”, *Etkili İletişim*, Editör: Uğur Demiray, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2010, s. 232; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim*, s. 180-181.

ise “el-ihvetu” kelimesi kullanılır. Bu sınıflamanın hatalı olduğunu, her iki kelimenin hem arkadaşlık, dostluk hem de doğuma bağlı kardeşlik manalarında kullanılabileceğini savunan dilbilimciler de vardır. Kelimenin müennes olarak dişiler için kullanımı “el-uhtu”dur. İstiare olarak kabiledede, dinde, meslekte, karşılıklı muamelelerde, dostlukta, sevgide ve benzeri ilişkilerdeki ortaklık da uhuvvet/kardeşlik olarak nitelenmiştir. “İhvânu'l-gazâ”, “ihvânu'l-amel” ve benzeri ifadelerde olduğu gibi askerlikte, işte yakınlığı, arkadaşlığı ifade etmek için kullanılır.²³

Bir şeyi arayıp tarama anlamında “teahhaytüş-şey'e”, o senin kardeşin değildir manasında “lâ ehâ leke bi fulânin”, kardeş edindim anlamında “teahhaytü ehan” denir. Onu kötülükle baş başa bıraktım, terk ettim anlamında “teraktühû bi ehi'l-hayr” ifadesi kullanılır. Yan yana duran iki dağ için “uhayyân” tabiri kullanılır. Hayvan bağlamak amacıyla duvara sabitlenen ağaç/odun parçasına yahut bir ucu yere sabitlenen, diğer ucu ise halka şeklinde açıkta bırakılan ipe “el-ahıyyetü/ahıyyetün” denir. “el-Âhıyyetü”, hürmet, zimmet yani saygı, teminat, kefâlet demektir.²⁴

Aynı anne babadan doğmaya bağlı kardeşlik olgusu çeşitli vesilelerle ayetlere konu olmuştur. Bir ayette, sevgi türlerinden biri olarak kardeş sevgisi²⁵ ele alınmıştır. Miras²⁶ üzerinde hak sahibi olanların paylarına düşen oranların belirlendiği ayetlerde kardeşlik bağına değinilir. Kimlerle evlenilemeyeceği konusunun ele alındığı ayette yakınlık bağları çeşit olarak sayılırken yani haram nikâhlar²⁷ açıklanırken kardeşlik bağı da zikredilir. İnsanlar arası ilişkilerde, yakınlık bağı bulunanlarla bulunmayanlar arasındaki mahremiyet sınırının anlatıldığı ayetlerde kardeşlik bağı²⁸ da sayılmıştır. Hz.

23 Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfahâni, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., s. 13; Ebû Nasr İsmâil İbn Hammâd el-Cevheri, *es-Sihâh*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999, V/1809; Ebû Mansûr Muhammed İbn Ahmed el-Ezherî, *Mu'cemü Tehzîbi'l-Luga*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001, I/128; Mecdüddin Muhammed İbn Yakûb el-Firûzâbâdi, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, s. 1624; Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, XIV/19-20; Ahmed İbn Yusuf es-Semin el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, I/80.

24 el-Cevherî, V/1810; el-Ezherî, I/126-127; el-Firûzâbâdi, s. 1624.

25 Tevbe, 9/24.

26 Nisâ, 4/11-12; 176.

27 Nisâ, 4/23.

28 Nûr, 24/31, 61; Ahzâb, 33/55.

Yusuf ve kardeşleri,²⁹ Kâbil ve kardeşi,³⁰ aile içinde kardeşler arası ilişkiler bağlamında örnek olarak sunulmuştur. Kur'an'da Hz. Mûsâ ve kardeşi Hârûn,³¹ yine Hz. Mûsâ ve kız kardeşi,³² arasındaki ilişkilerden kesitler aktarılmıştır. Kur'an'da, ahirette hesapların görüldüğü ortamda aralarında hakiki kardeşlik bağı bulunanların tutumlarını³³ tasvir eden ayetler vardır. Aralarında iman bağı bulunmayan hakiki kardeşlerin -biri mümin, diğeri kâfir olan- durumu bir ayete konu olmuştur.³⁴

Bir ayette Hz. Meryem, Hârûn'un kız kardeşi,³⁵ olarak nitelenmiştir. Hz. Meryem'in Hârûn'un kardeşi olması, kendisinden yaklaşık bin yıl önce yaşamış Hârûn Peygamberin soyundan gelmiş olması şeklinde yorumlanmıştır. Bir diğer yoruma göre, Hz. Meryem'in yaşadığı çağda, Hârûn isimli salih bir insan yaşamaktaydı. Hz. Meryem de onun gibi salih kadın olarak görüldüğü için "onun/Hârûn'un kardeşi" olarak nitelenmiştir. Bunun aksi de ileri sürülmüştür yani Hz. Meryem döneminde kötü olarak tanınmış Hârûn adında bir insan vardı. Babasız çocuk dünyaya getiren Hz. Meryem onun kardeşi, benzeri olarak nitelenmiştir. Hz. Meryem'in anne-baba bir Hârûn isimli kardeşinin olabileceği de söylenir.³⁶ Bu yorumlara baktığımızda, "ah" kelimesinin Arapça'da kullanılabileceği anlamlar dikkate alınarak, bütün olasılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre "Hârûn" olarak tanıtılan kişi, Hz. Meryem'in gerçek kardeşi, aralarında soy bağı bulunan ve geçmişte yaşamış atası ya da onun davranışının benzerini yaptığı ileri sürülen kişi olarak düşünülmüştür.

Bir grup ayette iman edenler arasındaki inanç kardeşliği³⁷ anlatılmıştır. Cennet ehli arasında var olacağı haber verilen kardeşlik³⁸ de iman kardeşliği bünyesinde değerlendirilebilir. İman dairesinin dışında olma bakımından aynı paydada buluşan inkârcılar

29 Yûsuf, 12/5, 7-8, 58-59, 63-65, 69-70, 72, 76-77, 87, 89-90, 100; (Hz. Yusuf ve Âdem'in iki oğlunun kıssasının anlatıldığı ayetlerde "eh"/hakiki anlamda kardeş kelimesinin değerlendirildiği bir araştırma için bkz., Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Kardeş Kıskaçlığı ve Eğitimi -Kâbil ile Hâbil ve Hz. Yusuf ile Kardeşleri Örneği-" Fikir Dünyası: Düşünce Dergisi, sayı: 3, 2005,174-198)

30 Mâide, 5/30-31.

31 Mâide, 5/25; Arâf, 7/111, 142, 150-151; Yûnus, 10/87; Meryem, 19/53; Tâhâ, 20/30, 42; Müminûn, 23/45; Furkân, 25/35; Şuarâ, 26/36; Kasas, 28/34-35.

32 Tâhâ, 20/40; Kasas, 28/11.

33 Meâric, 70/12; Abese, 80/34.

34 Mûcâdele, 58/22.

35 Meryem, 19/28.

36 el-Mâverdi, III/368-369; er-Râzi, VII/530; Bilmen, IV/2017.

37 Bakara, 2/178; 220; Âl-i İmrân, 3/13, 156, 168; En'âm, 6/87; Tevbe, 9/11; Ahzâb, 33/5; Sâd, 38/23; Hucurât, 49/10, 12; Haşr, 59/10.

38 Hicr, 15/47.

arasındaki ortak özellik ve ilişki de bir tür kardeşlik³⁹ olarak ele alınmıştır. Şeytanın tesiri altında kalarak, onun istediği şekilde hareket eden kimselere de şeytanın kardeşi⁴⁰ nitelenmesi yapılmıştır.

Kur'an'da bazı ayetlerde, "ah"/kardeş kelimesi, cemî/çoğul kalıbıyla "ahû" şeklinde peygamberlerin kavimlerine işaret eden "hum"/onlar zamiriyle isim tamlaması oluşturularak kullanılır.⁴¹ Bazen de "ah" kelimesi bir kavim (Âd) ya da bir peygamberin (Lût) adıyla birlikte isim tamlaması olarak gelir.⁴² Kavmi ile arasında "uhuvvet" bağının bulunduğu bahsedilen peygamberler, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Şuayb, Hz. Nûh ve Hz. Lût'tur.

Görüldüğü gibi, "ah" ve türevleri olan kelimeler Kur'an'da insanlar arasındaki beşerî, sosyal ve manevi bağları anlatmaktadır. Bir ayette ise iki ilahî delil arasındaki benzerliği anlatmak için kullanılmıştır. İlahî ayetin dengi/eşi anlamında "kardeşi,"⁴³ denilmiştir.

"Ah" kelimesinin ve bundan türetilen diğer kalıplarının gerek Arapçada gerekse Kur'an'da kullanıldığı manalar en genel hatlarıyla ikiye ayrılır. Birincisi, birey ya da grup olsun, insanlar arasındaki ilişkiyi anlatması, diğeri ise, nesne ve olgular arasındaki bir araya gelişi, karşılıklı oluşu ifade etmesidir. Her iki durumda da "uhuvvet" fiilinin ya da durumunun ortaya çıkabilmesi için en az iki kişi/grup ya da iki nesnenin/olgunun bulunmasına ihtiyaç vardır.

Gerçek kardeşlik -aynı anne babadan dünyaya gelme-, arkadaşlık anlamında kardeşlik, aynı inancı paylaşma anlamında kardeşlik, soydaşlık/hemşehriyet anlamında kardeşlik, insanlar, akıllı varlıklar arası "uhuvvet" olgusu içerisine girer. Kötülüğün karşısında duran şeyin iyilik olması, bir dağın diğer bir dağ ile yan yana bulunması, ilahî bir ayetin/kanıtın yanında bir benzerinin denginin daha gelmesi, nesnel ve durumsal "uhuvvet" kapsamına girer. İşte "uhuvvet", kök anlam itibarıyla bu insan/insanlar, nesne ve olgular arasındaki karşılıklı bağ ve ilişki durumu olarak görülebilir. Nitekim hayvan bağlama amacıyla hazırlanan ip, bu ipin hazırlanış biçimi, duvara yine bu amaçla sabitlenen odun parçasını ifade etmek için "ah" kökünden türetilen bir kelimenin kullanılması, kelimenin kökünde var olan bağlama, birleştirme, ilişkilendirme anlamına işaret eder. Bu anlam, "uhuvvet" olgusunun iletişim ortamıyla ilişkilendirilmesiyle uyum göstermektedir.

39 A'râf, 7/38, 202; Ahzâb, 33/18; Haşr, 59/11.

40 İsrâ, 17/27.

41 A'râf, 7/65; 73; 85; Hûd, 11/50-51; 61-62; 84; Şuarâ, 26/106-110; 124-127; 142-145; 161-164; Neml, 27/45; Ankebût, 29/36.

42 Ahkâf, 46/21; Kâf, 50/12-14.

43 Zuhruf, 43/48.

“Teahhâ” fiilinin bir şeyi arayıp tarama anlamına gelmesi, kelimenin kökünde bir şeyi bulma, bilme, tanıma olgusunun bulunabileceği şekilde yorumlanabilir. Bu anlamı, peygamberler ile kavimleri arasındaki “uhuvvet” olgusuna genellediğimizde, söz konusu kelimenin, tarafların karşılıklı olarak birbirlerini bilmeleri, tanımaları anlamını içerdiğini söyleyebiliriz.

2. Âd Kavminin Kardeşi Hz. Hûd

Hz. Hûd’u ilahî mesajları tebliğ etmesi için kavmine gönderen Yüce Allah onu, “Âd kavminin kardeşi” olarak nitelemiştir. Tebliğ süreci içerisinde onu bu şekilde tanıtmayı dilemiş, kavmiyle arasında “bir tür uhuvvet” bulunduğunu açıklamıştır. Bu uhuvvetin türünü anlamak için müfessirlerin yorumlarına bakacak olursak, Âd kavmiyle aralarındaki soy bağının, bu kabilenin/kavmin bir ferdi, o ülkenin bir yurttaşı olması, kendisiyle ilişki kurup arkadaşlık etmeleri, onların içinden gelen biri olması, şeklinde izah edildiğini görürüz. Hz. Hûd’un tebliğ sürecinde bu özelliğinin öne çıkarılmasının amacı ise, kavminin onu daha iyi anlaması, doğruluk ve güvenilirlik gibi özellikleriyle tanınmasıdır. Üstün ahlaki özellikleriyle tanıdıkları birisinin getirmiş olduğu mesajlara ilgi göstermelerinin beklenmesidir:

“Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u peygamber olarak gönderdik. Onlara, “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. Allah’a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” dedi.”⁴⁴

Buradaki kardeşliğin soy yakınlığı manasında olduğu din bağı anlamına gelmediği söylenmiştir. Hz. Hûd’un onlarla din kardeşi olmadığı konusunda görüş birliği vardır. Hz. Hûd’un akrabalık bağı mı yoksa başka yönlerden mi kardeş olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin, “ehûhum” ifadesinin, Hz. Hûd’un o kabilenin bir ferdi anlamına geldiği söylenmiştir. Yine Hz. Hûd’un onlar gibi beşer/insan cinsinden olduğu, Hz. Âdem’in soyundan geldiği şeklinde yorumlanmıştır. Zira bütün insanlar onun soyundan gelmişlerdir. Bu cinsiyet bakımından insanın kökenini esas alan kardeşlik türüdür. “Ehûhüm” ifadesi “sâhibühüm”⁴⁵ yani arkadaşlık ettikleri ilişki kurdukları kişi ifadesiyle de yorumlanmıştır. Nitekim Araplar, bir kavmin arkadaşlık ettiği, ilişki kurmakta olduğu kimseyi onların kardeşi olarak nitelerler. “Ehûhüm”, “ehdün minhüm”⁴⁶ yani onlardan biri demektir. Bu, tıpkı Arapların kullandığı, “Arapların kardeşi!” sözü gibidir. Hz. Hûd, onlardan biri yani kavminin bir ferdi, o ülkenin bir

44 A’râf, 7/65.

45 Peygamberlerin, “sâhibühüm”, “sahibüküm” ifadeleriyle kavimlerine nisbet edildiği ayetler vardır. (A’râf, 7/184; Sebe’, 34/46; Necm, 53/2-4; Tekvîr, 81/19-22.

46 Kur’an’da peygamberler kavimlerine nispetle, “racülün minküm”, “rucülün minhüm”, “münzirün minhüm”, “resûlün minhüm” ifadeleriyle tanıtılırlar. (A’râf, 7/63; 65-69; Yûnus, 10/1-2; Sâd, 38/4; Kâf, 50/1-2)

yurttaşı olarak nitelenmiştir. Çünkü kavmi, kendilerinden olan bir kişiyi, daha iyi anlarlar ve onun doğruluk, güvenilirlik gibi özelliklerini daha iyi bilirler. Kişiliğini ve ahlakını daha yakından tanıdıkları birisinin davetine cevap vermeye daha çok eğilim gösterirler. Yemen bölgesine peygamber olarak gönderilen Hz. Hûd, halkına/kavmine nispet edilerek onların soy/nesep kardeşi olarak nitelenmiştir. Bu niteliğe sahip olan Hz. Hûd, kavmini tevhit inancına, Allah'a ortak koşmaktan ve yeryüzünde kötülük yapmaktan uzak durmaya çağırmıştır. Onlara, yalnız Allah'ın ibadete ve kulluğa layık olduğunu, O'ndan başkasına kulluk edilmeyeceğini, gerçek mabudun o olduğunu açıklamıştır.⁴⁷

Ayette tasviri yapılan tebliğ sürecinde, bir başka deyişle, dinî iletişim ortamında, tebliğci yani mesajı ileten kaynak Hz. Hûd'dur. "Kardeşleri Hûd" ifadesiyle, Yüce Allah iletişimin kaynağı olan peygamberin özelliklerinden bazılarını öne çıkarmaktadır. Burada kaynağın öne çıkarılan özellikleri, tanınırlığı, hedef kitle olan benzer özellikleri ve grup mensubiyetidir. Bilindiği gibi bunlar, etkili bir iletişimde kaynağın taşınması gereken niteliklerdir.

Ayette geçen "kardeşleri Hûd" ifadesi, onun hedef kitle tarafından tanınan bir kaynak olduğunu göstermektedir. Olumlu ve etkin iletişim için hedefin ihtiyaç duyduğu kaynağı tanıma isteği karşılanmış olmaktadır. Kaynağın en açık şekilde tanındığı ve tanınmanın olumlu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Hûd'un kavmi ile sık sık aynı mekân içerisinde beraber ve yakın olma, onların onu sık sık görme imkânları vardır. Bu durumun, aralarında tanışıklığa ve aşinalığa vesile olması söz konusudur. Tanışıklık ve aşinalık ise, kaynağın çekiciliğini artıran, dolayısıyla iletişimi kolaylaştıran etkenlerden birisidir.

Yine ayette geçen "kardeşleri Hûd" ifadesi, Hz. Hûd ile hedef kitle olan kavmi arasındaki benzerlik olgusuna işaret etmektedir. Hz. Hûd ile kavmi arasındaki benzer özellikler, onlarla kuracağı iletişimi kolaylaştıracak durumlardan birisidir. Aile geçmiş, toplumsal aidiyeti gibi benzerliklerin, Hz. Hûd ile kavmi arasında hoşlanma meydana getirebileceği, bunun da iletişim yönünde inanç ve tutum değişikliğine sevk edebilecek faktörler arasında yer alabileceği söylenebilir.

47 Ebû Mansûr Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, II/250; Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II/112; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, V/299; Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, II/272; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, III/335; Ebû Bekr Câbir el-Cezâiri, *Eysiru't-Tefâsir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II/190; Abdurrahman İbn Nâsir es-Sa'dî, *Teyşiru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Menmân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 206; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, II/1039-1040.

Ayette geçen “kardeşleri Hûd” ifadesinin işaret ettiği manalardan birisi, Hz. Hûd’un grup mensubiyetidir. Hz. Hûd’un içinde yetiştiği ve yaşamaya devam ettiği, geçmiş yaşantısında ortak olduğu, hemşehrileri durumundaki Âd kavmine, ilahî mesajları getirmesi bir tebliğci olarak onun hedef kitle üzerindeki etkinliğini artırabilecek faktörlerdendir.

Yüce Allah bir ayette, tebliğci peygamberin adını vermeden, onu kavminin kardeşi olarak niteler. “Ehâ Âd” yani Âd kavminin kardeşi şeklindeki isim tamlamasıyla tebliğcinin bir sıfatı anlatılmıştır. Tebliğcinin adı verilmeden, onun çok önemli bir sıfatına vurgu yapılması, bu sıfatın tebliğ sürecinde kaynağın hedef kitleyle olan iletişimini kolaylaştıran faktörlerden birine delâlet ettiği söylenebilir:

“Kendisinden önce ve sonra uyarıcıların gelip geçmiş olduğu Âd kavminin kardeşini (Hûd’u) hatırla. Hani Ahkâftaki kavmini, “Ancak Allah’a ibadet edin, çünkü ben sizin admıza büyük bir günün azabından korkuyorum” diye uyarıyordu.”⁴⁸

Hz. Hûd, Âd kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. “Ehâ Âd” yani Âd’in kardeşi, Hz. Hûd’dur. Hz. Hûd, onlarla din kardeşi değil, nesep yoluyla kardeştir. “Âd’in kardeşi” ifadesinin kullanılması, onlara kendi içlerinden birinin peygamber olarak gönderildiğini anlatmak içindir. Yüce Allah, bu ayette Hz. Muhammed’den kavminin müşriklerine ibret almaları için Hz. Hûd’un kıssasını anlatmasını istemiştir.⁴⁹

Peygamberle kavmi aradaki uhuvvet/yakınlık bağı dinî mahiyet arzermeyen bir kardeşliktir. Bununla birlikte bu bağın tebliğ sürecinde yani dinî iletişimde önemli bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Hûd’un adı bir tebliğci olarak, kavminin kardeşi nitelemesiyle Kur’an’da dört kez zikredilmiştir. Bu tekrar sadece bir durum tespiti değildir. Hz. Hûd ile kavmi arasında sosyal bağın sosyolojik anlamda ifade edilmesiyle sınırlı değildir. Hz. Hûd’un kavmiyle arasındaki uhuvvet bağının işlevsel bir boyutu vardır. Çünkü onun bu özelliğinden, bir tebliğ/dinî iletişim süreci içerisinde bahsedilmektedir. Amaç sadece Hz. Hûd hakkında bilgi vermek değildir. Hz. Hûd ile kavmi arasındaki iletişimde bu özelliğin işlevine dikkat çekmektir:

“Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u gönderdik. Hûd, şöyle dedi: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. O’ndan başka sizin hiçbir ilahınız yoktur. Siz, sadece iftira ediyorsunuz.” “Ey kavmim!

48 Ahkâf, 46/21.

49 Ebu’l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz, V/282; eş-Şevkânî, V/27-28; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, XVI/134; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul tsz., VI/4354.

*Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni yaratana aittir. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?*⁵⁰

Âd toplumuna soydaşları Hûd'u, kendilerinden birini peygamber olarak gönderdik. Hûd, nesep bakımından başka bir kavimden değil, içinde doğup yetiştiği Âd kavmindendi. Hûd'un, "Âd kavminin kardeşi" olarak nitelenmesi, din kardeşliğine değil, soy bağına işaret eder. Hûd peygamber onlara şu çağırışı yapmıştır: Ey kavmim! Yalnızca Allah'a kulluk edin, O'nu ilah olarak tanıyın. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.⁵¹

"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik." ifadesi, Hz. Hûd'un ilahî mesajları tebliğ ile görevlendirildiğini, alıcı yani hedef kitlenin ise Âd kavmi olduğunu ortaya koyar. Yine "kâle" / dedi, fiili Hz. Hûd'un iletişimi başlatan, mesajı gönderen kişi olduğunu gösterir. Ayet, tebliğin yani dini iletişimin kaynağı olan Hz. Hûd'dan "Âd kavminin kardeşi" olarak bahseder yani bunu onun bir özelliği olarak açıklar.

Mensubu bulunduğu "kavminin bir kardeşi olmak", tebliğcinin bir özelliği olarak öne çıkmaktadır. Bir başka deyişle dinî iletişimin kaynağının bir niteliğini ortaya koymaktadır. İletişimde mesajın içeriğini, "Allah'a kulluk edilmesi, O'ndan başka ilah edinmenin batıl oluşu" oluşturmaktadır. Ayette geçen "Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni yaratana aittir." ifadesi ise tebliğcinin yani dinî iletişim kaynağının bir başka özelliğini anlatmaktadır. Bu özellik kaynağın güvenilirliğidir.⁵²

Hz. Hûd, "kavminin kardeşi" olarak onların soydaşı idi, nesep olarak Âd kavmine mensuptu, onların içinde doğup büyümüştü. Yüce Allah, iletişimde bir kaynak olarak Hz. Hûd'un bu özelliklerini öne çıkarmaktadır. Bu özellikler bir kaynak olarak Hz. Hûd'un tanınırlığını, grup mensubiyetini, hedef kitleyle benzerliklerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır:

"Hani kardeşleri Hûd, onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" "Şüphesiz ben, size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim." "Öyle ise Allah'a karşı gelmekten"

50 Hûd, 11/50-51.

51 er-Râzi, VI/362; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefi, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1996, II/276; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1997, s. 433; Yazır, V/2789.

52 Tebliğde, dinî iletişimde kaynağın güvenilirliğini konu alan bir araştırma için bkz., Abdurrahman Kasapoğlu, "İletişimde Kaynağın Güvenilirliği -İlahî Mesajın Kaynağı Konumundaki Peygamberlerde Güvenilirlik Esası-", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 7, 2006, s. 125-147.

sakinin ve bana itaat edin.” “Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah’a aittir.”⁵³

Hz. Hûd’un “Âd kavminin kardeşi” olması, nesep bakımındandır. Onların hepsi Hz. Âdem’in soyundandır; buna bağlı olarak aralarında farklı uzaklıklarda kardeşlik bağı söz konusudur. Nesep yönünden kardeşleri olan Hz. Hûd, Âd kavmine uygun bir üslup ile şu çağrışı yapmıştır: Sizi yaratan Allah’ın azabını düşünün ve O’na ibadet edin. Size faydası ya da zararı olmayan şeylere tapınmayı bırakın. Allah’a ortak koşmayı, O’ndan başkasına tapmayı terk edin. Kuşkusuz ben Allah tarafından gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Benim böyle birisi olduğumu bilmektesiniz. Allah’tan korkun ve bana itaat edin. Sizlere ilettiğim, bildirdiğim ilahî değerlere uyun.⁵⁴

3. Semûd Kavminin Kardeşi Hz. Sâlih

Yüce Allah insanlara gönderdiği elçilerin tanınan, üstelik olumlu bir kişilik olarak tanınan birisi olmasını dilemiştir. Kur’an’ın bu konuda örnek olarak bahsettiği peygamberlerden birisi Hz. Sâlih’tir.

Peygamberlerin bir tebliği yani dinî iletişimin kaynağı olma özelliğine işaret ettiği ni düşündüğümüz Kur’an ifadesi, onların kavimlerinin kardeşi olarak nitelenmeleridir. Bu nitelermelere müfessirlerin getirmiş oldukları yorumlar da bu yaklaşımımızı destekler niteliktedir. Zira müfessirlerin yaklaşımları, tebliğ ile görevli peygamberin kavmi içerisinde yetişmiş, onlarla sosyal bağları bulunan, olumlu özellikleriyle tanınan kişi olduğunu göstermektedir. Yine peygamberleri kavminin kardeşi olarak niteleyen tasvirler, birden fazla peygamber hakkında ve tekrara varan anlatımlarla Kur’an’da yer almaktadır. Bu durum söz konusu nitelermeyi, peygamberin iletişimdeki rolü ve iletişimin başarısı açısından ele almayı gerekli kılmaktadır:

“Semûd kavmine de kardeşleri Salih’i peygamber gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka hiçbir ilahınız yok. O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı. Öyle ise O’ndan bağışlanma dileyin; sonra da O’na tövbe edin. Şüphesiz Rabbin yakındır ve dualara cevap verendir. Onlar şöyle dediler: “Ey Salih! Bundan önce sen, aramızda ümit beslenen bir kimseydin. Şimdi babalarımızın taptıklarına tapmamızı bize yasaklıyor musun? Şüphesiz, biz senin bizi çağırdığın şeyden derin bir şüphe içindeyiz.”⁵⁵

“Elçi olarak, bizim ve atalarımızın taptığı ilahlarımızı terk etmemizi isteyen mesajı getirmeden, çağrışı yapmadan önce, biz senin aramızda “seyyid” statüsü yüksek, yönetici

53 Şuarâ, 26/124-127.

54 el-Mâtürîdî, III/534; el-Cezâirî, II/665-666; es-Sa’dî, s. 544; Bilmen, V/2482.

55 Hûd, 11/61-62.

konumuna gelebilecek birisi olacağın beklentisi içindeydik. Senin bilgeliğine, aklına, ileri görüşlülüğüne, ciddiyetine ve saygın kişiliğine bakarak önemli işler başaracağını umuyorduk. Biz senin üstün akıl ve olumlu bir kişilik sahibi olduğunu görüyorduk. Sende, “hayır” ve “rüşd”/sağduyu belirtileri gözlemliyorduk. Dolayısıyla bize yararın olacağını, iyiliğinin dokunacağını ümit ediyorduk. Büyük bir başarı kazanacağını, bu sayede bizim de diğer kabileler üzerinde egemenlik kurabilecek fırsatlar elde edeceğimizi düşünüyorduk.” İnsanların, Sâlih peygamber hakkında yapmış oldukları bu açık itiraflar gösteriyor ki Hz. Sâlih, onlar arasında erdemli, üstün özelliklere sahip bir kişi olarak tanınıyordu.⁵⁶

Hz. Sâlih, geleneksel inançları bırakıp yalnız Allah’a kulluk etmeleri çağrısıyla kavminin karşısına çıkıncaya kadar, kavmi tarafından parlak zekası, seçkin nitelikleri, sağlam kişiliği ile dikkat çekiyordu. Güçlü bir akla kuvvetli bir zekaya sahip olan, kendi içlerinden gelen Hz. Sâlih sayesinde batıl inançlarını güçlendireceklerini, geleneklerini perçinleyeceklerini ümit ediyorlardı. Nitekim bir topluluk içerisinde böylesine seçkin bir insan ortaya çıktığında, ondan bu tür şeyler beklenir.⁵⁷

Hz. Sâlih’in içinde yaşadığı toplumun açık itiraflarına baktığımızda, onun toplum içerisinde beğenilen, sevilen, kendisinden hoşlanılan birisi olduğu anlaşılıyor. Yüce Allah’ın toplum tarafından beğenilen, çekici bulunan, hayranlık duyulan birisini, mesajlarının ilercisi olarak seçmesi gelişi güzel bir tercih değil, kaynağın beğenilirliğinin iletişimi etkin kılacağı gerçeğiyle ilgili bir husustur.

“Semûd kavmine de kardeşleri Salih’i peygamber gönderdik.” ifadesi, Sâlih peygamberin kavmi içerisinde tanınan, yakından bilinen birisi olduğunu ifade etmektedir. Bu tanınmanın olumlu yönde olduğunu belirten açıklama ise, “Ey Salih! Bundan önce sen, aramızda ümit beslenen bir kimseydin.” ifadesidir. Hz. Sâlih’in ileri görüşlü, sağduyulu, kuvvetli bir zekaya, sağlam kişiliğe, liderlik yeteneğine sahip bir kişi olması onun olumlu özelliklerinden bazılarıdır. Bu özellikler onu çekici, hoşlanılan bir insan yapmaktadır. Çekici ve hoşlanılır olmak, iletişimi kolaylaştıran, mesajın inanılabilirliğini etkileyen faktörlerdendir.

“Ey Salih! Bundan önce sen, aramızda ümit beslenen bir kimseydin.” ifadesi, bir tebliğci olarak Hz. Sâlih’in liderlik ve yöneticilik yeteneğine sahip, yüksek statülere gelmeye aday, zekasıyla, bilgeliğiyle, ciddiyetiyle, tutarlılığıyla saygın bir kişi olarak tanıdığın göstermektedir. Dolayısıyla ayette, tebliğcinin/kaynağın taşıması gerekli olan önemli özelliklerden “saygınlığa” işaret edildiğini söyleyebiliriz. Kaynağın “tanınırlık”

56 ez-Zemaşerî, II/392; el-Kurtubî, IX/40; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dârul-Ceyl, Beyrut, 1991, II/133; el-Cezâirî, II/557; es-Sa’dî, s. 340; Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur’an*, Çev. Muhammed Han Kayanî ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul 1989, II/379-380.

57 er-Râzî, VI/368; Esed, s. 436.

özelliği olarak düşündüğümüz, “Hz. Sâlih’in Semûd kavminin kardeşi oluşu” nun bir diğer özellik olan “saygınlık” ile birlikte zikredildiğini söyleyebiliriz.

Yüce Allah Kur’an’da bir tebliğ yani dinî iletişim ortamını şöyle tasvir eder: İletişimi başlatan, mesajı ileten kişi Sâlih peygamberdir. Mesajı alan, ilahî bilginin kendilerine iletiildiği kimseler Semûd kavmidir. Mesaj ise, ortak koşmadan yalnız Allah’a kulluk etmeleridir. Ayette kaynak durumundaki Hz. Sâlih’in bir sıfatından bahsedilmektedir. O da “Semûd kavminin kardeşi” olmasıdır. İletişimde kaynağın bu niteliği aynı zamanda alıcıyla da ilişkilidir. Alıcının yani hedef kitlenin gözünde kaynak tanıdıkları, kendi içlerinden birisidir. Bu durum, Hz. Sâlih ile Semûd kavmi arasındaki iletişimi kolaylaştıracak bir niteliktir:

“Andolsun biz, “Allah’a kulluk edin” diye (uyarması için) Semûd kavmine, kardeşleri Salih’i peygamber olarak göndermiştik. Bir de ne görsün, onlar birbirleriyle çekişen iki grup olmuşlar.”⁵⁸

Yüce Allah Semûd kavmine, dinî bakımdan değil, nesep, kabile itibarıyla kardeşleri olan Hz. Sâlih’i Peygamber olarak göndermiştir. Hz. Sâlih de kavmini ilahî dine, tevhit inancına, Allah’a kulluğa ve O’na ortaklar koşmayı terk etmeye davet etmiştir.⁵⁹

Yüce Allah Hz. Sâlih ile kavmi arasındaki tebliğ sürecinde onu kavminin kardeşi olarak takdim eder. Hz. Sâlih’in bu şekilde tanıtılmasının amacı, onun bir tebliğci olarak kavmi ile arasında soy bağı bulunan ve dolayısıyla kavmi tarafından kişilik ve asalet yönünden çok iyi tanınan bir kaynak olduğuna işaret eder. Ayetteki bu ayrıntı, Yüce Allah’ın tebliğ ile görevlendirdiği peygamberi yani kaynağı, hedef kitlenin çok iyi tanıdığı birisi olarak seçtiğini gösterir. Ayette kaynağın tanınırlık özelliğinin yanında güvenilirlik özelliğinin de açıkça zikredilmesi, bu iki niteliğin tebliğ sürecindeki önemini vurgulamaktadır:

“Hani kardeşleri Salih, onlara şöyle demişti: “Allah’a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” “Ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim.” “Öyle ise Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin!” “Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah’a aittir.”⁶⁰

Nesep yönünden kardeşleri, ahlaken en faziletli olan, soyunu iyi bildikleri Hz. Sâlih, Semûd kavmine birtakım uyarılarda bulunmuştur. Onlara Allah’tan korkmalarını, ilahî azabı düşünerek kaygı duymalarını, Allah’ın elçisi olması yönünden kendisine itaat etmelerini istemiştir. Kendisinin Allah tarafından gönderilmiş güvenilir ve üzerine düşen elçilik görevini tam bir sadakatle yerine getiren peygamber olduğunu belirtmiş-

58 Neml, 27/45.

59 Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, tsz., II/412; es-Sa’dî, s. 555; Bilmen, V/2546.

60 Şuarâ, 26/142-145.

tir. Kur'an'a göre (11/62) bizzat Hz. Sâlih'in kavmi, onun son derece dürüst, tam bir şahsiyet bütünlüğüne sahip, olağanüstü yetenekte bir insan olduğunu itiraf etmekteydi.⁶¹

Müfessirlerin, "peygamberlerin kavminin kardeşi" olarak tanıtıldığı ayetlere getirdiği yorumlara baktığımızda, tebliğci peygamberin tanınırlığı ve grup mensubiyeti dikkat çekmektedir. Nitekim Sâlih peygamber de tebliğe muhatap olan hedef kitleden birisi olarak gösterilmiştir. Hz. Sâlih'in soy bakımından Semûd kabilesine mensubiyeti vurgulanarak, onun grup aidiyetine dikkat çekilmiştir. Bu aidiyetin, onun mesajlarının hedef kitle üzerinde etkili olacağına işaret edilmiştir. Yine müfessirlerin yorumlarında, dinî iletişimde bir kaynak konumundaki Hz. Sâlih'in, şeref ve saygınlık gibi olumlu özelliklerle tanınan bir peygamber olduğuna vurgu yapılmıştır. "Semûd kavminin kardeşi Sâlih" ifadesi, doğrudan tebliğcinin yani dinî iletişimin kaynağının bir özelliğini anlatmaktadır:

*"Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka bir ilah yoktur. Gerçekten size Rabbinizden (benim peygamber olduğumu gösterecek) açık bir delil geldi. İşte size bir mucize olarak Allah'ın şu devesi. Bırakın onu da Allah'ın mülkünde yesin, içsin. Sakın ona bir kötülük etmeyin. Yoksa sizi elem dolu bir azap yakalar."*⁶²

Burada mensubiyet belirtmek için Sâlih Peygamber hakkında "kardeş" tabiri kullanılmıştır. Onun Semûd kavmine mensubiyetine işaret edilmiştir. Yüce Allah, Semûd kavmine neseben/soy bakımından kardeşleri olan, onlarla aynı kabileye mensup bulunan Hz. Sâlih'i peygamber olarak göndermiştir. Hz. Sâlih, kavmi içerisinde tanınan bir soydan gelmekteydi, şeref ve saygınlık bakımından onların en üstünüydü. Hz. Sâlih, kavmini Allah'a iman etmeye, O'na ortak koşmamaya davet etmiştir. Kavmine, yalnız Allah'a kulluk etmelerini, O'ndan başka ilaha tapmamalarını, çünkü Allah'tan başka ilahın olamayacağını, herkesin yaratıcısının ve gerçek ilahının O olduğunu, O'ndan başka hiçbir varlığın ilahlık sıfatlarına sahip bulunmadığını açıklamıştır.⁶³

4. Medyen Kavminin Kardeşi Hz. Şuayb

Yüce Allah Hz. Şuayb'ı Medyen halkına peygamber olarak göndermiştir. İlahî mesajları halkına iletmek üzere görevlendirilen Hz. Şuayb, o bölgenin halkından ve o bölge halkının soyundan gelmektedir; Medyen halkının hemşehrisidir. Yüce Allah'ın Kur'an'da tebliğcinin, dinî iletişimde kaynak rolünü üstlenen peygamberin bu özelliklerini öne çıkartması iletişim açısından değerlendirilmeyi gerektiren bir durumdur:

61 Hicâzî, II/766; el-Mevdudî, IV/26; Bilmen, V/2487.

62 Arâf, 7/73.

63 el-Kurtubî, VII/152; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*; Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, VIII/272; Esed, s. 286; Bilmen, II/1045.

“Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb, “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Ahiret gününe ümit besleyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın” dedi.”⁶⁴

Yüce Allah Medyen adını taşıyan bölgede yaşayan kavme, o bölgenin halkından olan, nesep ve belde itibarıyla kardeşleri olan Hz. Şuayb’ı peygamber olarak göndermiştir. Şuayb peygamber, kavmine şu çağrışı yapmıştır: Ey kavmim! Samimi olarak, yalnızca Allah’a ibadet ediniz, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayınız. Size emrettikleri ve yasakladıkları konularda O’na itaat ediniz. Özellikle, alışveriş konusunda, ticaret alanında Allah’ın emirlerine uyunuz. Ahirete iman ediniz ve o günde güzel bir sonuca ulaşmaya çalışınız. Ahiret gününün sıkıntılarından kurtulabilmek için sevap kazandıracak iyi ameller yapınız veya o gün başınıza gelebilecek azaptan korununuz.⁶⁵

Hz. Şuayb’ın Medyenlilerle aynı soydan gelmesi, onların hemşehrisi olması, onun kavmi arasında iyi tanınan birisi olduğunu gösterir. Hz. Şuayb’ın tanınan biri olması, onun kavmiyle kurmuş olduğu iletişimin olumlu ve etkin olmasına imkân sağlayacak bir özelliktir. Çünkü Medyenlilerin, kendilerine mesaj getiren kimseyi tanımak isteyecekleri ve mesajları, onları getiren kaynağa göre değerlendirecekleri bir gerçektir.

Medyen halkına ilahî mesajları getiren Hz. Şuayb ile kavmi arasındaki bağ, kardeşlik olarak ifade edilmiştir. Söz konusu kardeşliğin açılımı, kabile mensubiyeti, soydaşlık ve hemşehrilik olarak kendini göstermektedir. Bir tebliğci olarak Hz. Şuayb’ın kavmiyle arasındaki aidiyet ortaklığı tebliğ sürecini olumlu etkileyebilecek bir durumdur. Medyenlilerin, hemşehrileri olan, geçmiş yaşantılarında kendileriyle ortak durumdaki Şuayb ile iletişim kurmaya daha istekli olacakları bir gerçektir. Hz. Şuayb da yetişmiş olduğu, içinde yaşamaya devam ettiği toplumsal ve kültürel ortamda mesajlarını hedef kitleye daha iyi anlatma imkânı bulacaktır:

“Medyen halkına da kardeşleri Şuayb’ı peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. İnananlar iseniz bunlar sizin için hayırlıdır.”⁶⁶

“Medyen halkına da kardeşleri Şuayb’ı peygamber gönderdik. O, şöyle dedi: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka hiçbir ilahımız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum. Ben sizin adınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.”⁶⁷

64 Ankebût, 29/36.

65 el-Cezâiri, IV/132; ez-Zuhayli, XX/238; Bilmen, V/2661.

66 Arâf, 7/85.

67 Hüd, 11/84.

Genel manada uhuvvetin yani/kardeşliğin, nesep kardeşliği, insan cinsinden olma anlamında kardeşlik, dostluk ve arkadaşlık manasında kardeşlik, din kardeşliği gibi anlamları vardır. Peygamberlerin inkârcı kavimleriyle din kardeşliği ve yakın dostluk anlamına gelen kardeşlik ilişkileri bulunmaz. Hz. Şuayb, Medyen’de yaşayan kabilenin bir mensubu idi. Bu manada kendisine “kardeşleri” nitelemesinde bulunulmuştur. Yüce Allah Medyen bölgesine, neseben kardeşleri ve en şerefileri olan, onların içinden biri ve ahlaki en üstün olan Hz. Şuayb’ı peygamber olarak gönderdiğini haber vermiş ve Hz. Şuayb’ın kavmine emrettiği inanç ve amelle ilgili konuları açıklamıştır.⁶⁸

5. Mensup Olduğu Kavminin Kardeşi Hz. Nûh

Kur’an’da “kavminin kardeşi” olmakla nitelenen peygamberlerden birisi, Hz. Nûh’tur. Onun bu sıfatla anıldığı ayet, bir tebliğ süreciyle ilişkilidir. Hz. Nûh, bu süreçte bir kaynak olarak, taşıması gereken en önemli özellik olan güvenilirliğin koşullarını taşıdığını açıklamaktadır. Bu sebeple de getirdiği mesajlara inanmamak için, kavminin öne sürecek bahanesi olmadığını açıklamaktadır. Bir kaynak olarak onun taşıması gereken tanınırlık özelliği ise, Yüce Allah tarafından “kavminin kardeşi” sıfatıyla dile getirilmektedir. Bu sıfat tebliğ sürecinde Hz. Nûh’un sadece tanınır olmadığına, bu tanınmanın aynı zamanda olumlu yönde olduğuna işaret etmektedir:

“Hani kardeşleri Nûh, onlara şöyle demişti: “Allah’a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” “Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim.” “Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.” “Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah’a aittir.” “O halde, Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin!”⁶⁹

Hz. Nûh, kavminin bir mensubu, onlardan biri olduğu için “ehûhum” diye nitelenmiştir. Nitekim Araplar, “Ey Temîmoğullarının kardeşi” gibi ifadeler kullanırlar. Bununla, o kişinin o kabilenin bir ferdi olduğunu ifade ederler. Burada dinî kardeşlik değil, soy kardeşliği söz konusudur. Kavminin soy bakımından kardeşleri olan, onların arasında yetişmiş bulunan, ahlaki meziyetleri yönünden olumlu görülüp bilinen Hz. Nûh, ilahî daveti şu şekilde yapmıştır: Ey kavmim! Allah’tan korkun ve O’ndan başkasına tapmayın, putlara ibadeti terk edin. Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Allah’ın celâl ve cemâl gibi sıfatlarını düşünerek havf ve haşyet üzere bulunun. Size emrettiğim

68 el-Mâtürîdî, II/257; er-Râzî, V/313; eş-Şevkânî, II/641; İmâduddin Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1997, II/472; Hicâzî, II/141; el-Cezâirî, II/201; es-Sâbûnî, II/28; Bilmen, II/1052.

69 Şuarâ, 26/106-110.

ve sizi çağırduğım gerçekler hakkında bana itaat edin, size tebliğ ettiğim tevhit inancını benimseyin ve kulluk görevlerini yerine getirin.⁷⁰

Bir tebliğ sürecinde, tebliğde bulunan kimse olarak Hz. Nûh'un kavmiyle yani hedef kitleyle olan mensubiyet bağından bahsedilmesi, aralarındaki soy bağına vurgu yapılması, onun açık seçik tanınırlığına, aralarındaki benzerliğe dikkat çekmek içindir. Hz. Nûh'un kavmi tarafından olumlu bir şekilde tanınması, onlarla aidiyet bağının bulunması, benzer özelliklerinin mevcudiyeti, tebliği kolaylaştırabilecek ve iletişimin etkinliğini artırabilecek özelliklerdendir.

6. Mensup Olduğu Kavminin Kardeşi Hz. Lût

Yüce Allah, hem batıl dinî inançlarını hem de ahlaki kusurlarını düzeltmeleri için Hz. Lût'u içinde yaşadığı kavme peygamber olarak göndermiştir. İlahî mesajları insanlara sunan ve onların inançlarını, tutumlarını, davranışlarını değiştirmeyi hedefleyen Hz. Lût, kendini, *"Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir."* diyerek, güvenilir bir tebliğci olarak tanıtmıştır. Bir tebliğci olarak Hz. Lût'un sahip olduğu başka bir özelliği ise, Allah tarafından, *"kardeşleri Lût"* diye belirtilmiştir. Bir kaynak olarak Hz. Lût'un bu özelliği, onun kavmiyle aynı bölgede oturmasını, kavmiyle arasında vatandaşlık bağının bulunmasını, evlilik bağıyla onlarla akraba olduğunu vurgular. Bütün bu özellikler, tebliğcinin grup mensubiyetini ve grubu tarafından çok iyi tanınan biri olduğunu gösterir:

"Hani kardeşleri Lût, onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" "Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim." "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin." "Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir."⁷¹

Ayette geçen "ehûhum" ifadesi, Hz. Lût'un kavmiyle aynı bölgede, onlarla birlikte oturmasından kaynaklanan kardeşliği ifade eder. Hz. Lût, o bölgeye Babil'den gelip yerleşmiştir. Burada aynı anne-babadan, soydan ya da aynı dinden olmaktan kaynaklanan kardeşlik söz konusu değildir. Hz. Lût'un kavmi ile arasında vatandaşlık bağı vardı, mensup olduğu din ise İslam'dı. Hz. Lût kendileriyle aynı bölgede ikamet ettiği ve sıhriyet -evlilik bağı- bakımından kardeş olduğu kavmine uyarılarda bulunmuştur. Onlardan, evli oldukları kadınları bırakıp erkeklerle cinsel birliktelik yaşamaları gibi ahlak dışı davranışlarından dolayı Allah'tan korkmalarını istemiştir. Kendisinin güve-

70 er-Râzi, VIII/520; en-Nesefî, III/277; Bilmen, V/2476; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul 1992, II/663.

71 Şuarâ, 26/161-164.

nilir bir elçi olduğunu açıklamıştır. Kavmine Allah'tan korkmalarını, O'na isyandan vazgeçmelerini tavsiye etmiştir.⁷²

Bir ayette, Hz. Lût'un ilahî mesajları tebliğ ettiği hedef kitleden "ihvânu Lût" diye bahsedilmiştir. Burada kaynaktan ziyade alıcıya yani tebliğciden çok, tebliğ edilenlere vurgu yapılmıştır. Burada tebliğcinin hedef kitleyi tanımmasının söz konusu olduğunu söyleyebiliriz:

*"Onlardan önce Nûh kavmi, Ress halkı ve Semûd kavmi, Âd ve Firavun, Lût'un kardeşleri, Eykeliler, Tûbbâ'n kavmi de yalanlamıştı. Bütün bunlar (kendilerine gönderilen) peygamberleri yalanladılar, böylece kendilerini uyardığım şey gerçekleşti."*⁷³

"İhvânu Lût" isim tamlaması, "Lût kavmi" anlamındadır. Lût kavminin onun yani Lût peygamberin kardeşi olması, onların hemşehrisi, dostu, arkadaşı, yakını olmasıdır. Nitekim o kavme mensup bir kadın ile evlenmişti, aralarında sıhriyet -evlilik yoluyla akrabalık- bağı vardı. Kavmiyle arasında hısımlık bulunan Hz. Lût'un kavmi, onun peygamberliğini kabul etmemiştir.⁷⁴

Bu bölümde incelediğimiz ayetlerde, Hz. Nûh, Hz. Sâlih, Hz. Hûd, Hz. Şuayb, Hz. Lût ile kavimleri arasındaki bir uhuvvet/kardeşlik tipolojisinden bahsedilmektedir. Uhuvvet olgusu, Kur'an'da bir şeyin dengi, eşi olma anlamında kullanılmıştır. (Zuhruf, 43/48) Yine Arapça'da yan yana duran iki dağ için "eh" kelimesinin kullanılması, bir tür denklik ve eşitlik manasını içermektedir. Bu anlamı, peygamberler ile kavmi arasındaki uhuvvet ilişkisine uyarladığımızda, tebliğci ile hedef kitle arasında her konuda olmasa bile, belli konularda eşitliğin bulunduğuna işaret ettiğini söyleyebiliriz. Bilindiği gibi eşitlik, kaynakta bulunmasında yarar olan, iletişimi olumlu yönde etkileyen özelliklerden birisidir.

Hz. Lût'un peygamber olarak gönderildiği topluluk ile arasında soy bağının bulunmadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte evlilik yoluyla akrabalık ve onlarla uzun süre birlikte, aynı bölgede yaşama gibi onu tanınır kılan imkânlarla sahip olmuştur. Tanınır olmayı sadece soy ya da kabile bağlarına bağlamak doğru değildir. Kur'an bu bağları Hz. Nûh, Hz. Sâlih, Hz. Hûd ve Hz. Şuayb'ın şahsında örnek olarak vermiştir. Hz. Lût'un şahsında ise, soy ve kabile bağlarının dışında diğer sosyal bağ ve ilişkilerin de tanınırlığa vesile olabileceğine işaret edilmiştir.

72 el-Cezâiri, III/675; ez-Zuhayli, XIX/204-205; Bilmen, V/2493.

73 Kâf, 50/12-14.

74 el-Mâtürîdi, IV/558; eş-Şevkâni, V/90; el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Tévil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II/421; es-Sâbûni, III/242; Yazır, VI/4501; Bilmen, VII/3468.

SONUÇ

Kur'an, ilahî mesajları sadece değerler ve ilkeler olarak sunmaz, aynı zamanda bu mesajların insanlara nasıl sunulacağı, benimsetileceği konusunda örnekler verir. Başta peygamberler olmak üzere, tebliğcilerin ilahî mesajları insanlara nasıl sunduklarına dair esaslara işaret eder. İlahî mesajların sunumu konusunda Kur'an'ın dikkat çektiği hususlardan birisi, tebliğcinin taşıması gereken özelliklerdir. Kur'an'da tebliğcilerin bazı sıfatlarından bahseden ayetlere, iletişimde kaynağın özellikleri açısından yaklaştığımızda, kaynağın birçok özelliğini bu ayetlerden öğrenmemiz mümkün olabilmektedir.

Kur'an'da peygamberler ile kavimleri arasında var olduğu ifade edilen "uhuvvet" olgusu, hakiki manada kardeşlik, din kardeşliği gibi manevi bağ anlamında kullanılmamıştır. Bu olguyu Türkçede ifade ederken sadece "kardeşlik" diye anlatmak bir eksiklik ve belirsizlik meydana getirebilmektedir. Özellikle meallerde kardeş kelimesinin bazı açıklayıcı, niteleyici kelimelerle soy kardeşliği gibi, isim tamlaması yaparak ya da hemşehrilik, soydaşlık, vatandaşlık gibi kelimelerle ifade edilmesinde yarar vardır.

Peygamberler ile kavimleri arasındaki uhuvvet olgusunu, tebliğcinin hedef kitle tarafından tanınır, onlara benzer olması şeklinde yorumlamamızın gerekçesi, ilgili bütün ayetlerde bu nitelemenin bir tebliğ ortamında geçiyor olmasıdır. Bir diğer dayanağımız ise, aynı ayetlerin birçoğunda, (Hûd, 11/50-51; Şuarâ, 26/106-110; 124-127; 142-145; 161-164) açıkça tebliğcinin/kaynağın güvenilirliğinden, birinde ise saygınlığından (Hûd, 11/61-62) bahsedilmesidir.

Her çağda olduğu gibi, günümüzde de dinî iletişimde bulunan mümin bireyler, sadece iletecekleri mesajları ve bunları öğretme yöntemlerini bilmekle yetinmemelidirler. Etkin bir iletişim için, bir tebliğci olarak kendilerinin taşımaları gereken özellikleri öğrenmeleri ve kişiliklerinde bunlara yer vermeleri gerekmektedir. Çünkü Kur'an, sadece tebliğcilerin ilettikleri mesajlardan değil, bu mesajları ileten elçilerin sahip olması gereken özelliklerden bahsetmektedir. Nitekim modern iletişim bilimi de başarılı bir iletişimde kaynağın sahip olması gereken özellikleri öne çıkarmaktadır. İnsan aklının ve tecrübesinin tespit ettiği bu özellikleri, Kur'an, peygamberlerin şahsında müminlere öğretmeyi dilemiştir.

BAŞKAN - Ben de kıymetli arkadaşımız Abdurrahman Bey'e teşekkür ediyorum, bize Kur'an-ı Kerim'in özellikle bu yöndeki mesajı, Kur'an'ın kardeş olarak tanıttığı peygamberler ve onun arka planını takdim etmiş oldular.

Şimdi, Prof. Dr. Ömer Faruk Harman Bey'in İlahî Dinlerde Kardeşlik Olgusu konulu tebliği var. Kendisi bulunamadığı için, Dr. Erdal Hasanov onun tebliğini bize sunacaklar.

Kendisinden 15 dakikada toparlamasını rica edeceğim.

Buyurun.

4. İLAHÎ DİNLERDE KARDEŞLİK

Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Kardeşlik hem hukuk hem de din ve ahlak açısından ele alınması gereken ve farklı ilişki biçimlerini ortaya koyan bir kavramdır. Tür açısından kardeşlik, kan ve nesep kardeşliği, soy kardeşliği ve inanç kardeşliği olmak üzere başlıca üç çeşittir.

Nesep yönünden kardeşlik aynı ana babadan veya bunlardan birinden dünyaya gelenler için söz konusudur ve hem dini hem de hukuki alanda, özellikle miras ve evlilik hukukunda önem taşımaktadır. Soy birliği anlamındaki kardeşlik aynı sülaleye, kabile veya millete mensup olmayı ifade etmektedir ki bu da kavmiyetçilik ve asabiyet olarak da adlandırılabilir. İnanç ve değerler açısından kardeşlik ise aynı inanç ve değerleri, dünya görüşünü paylaşmayı yani din kardeşliğini ifade etmektedir.

Kardeşliğin her üç türü de dinî açıdan değerlendirilmeye tabi tutulan ve gerek dini gerek ahlaki sonuçlar doğuran özellikler taşımaktadır.

A- NESEP KARDEŞLİĞİ

İslam'da olduğu gibi diğer ilahî menşeli dinler olan Yahudilik ve Hristiyanlıkta da nesep kardeşliğinin hukuki, dinî ve ahlaki yönleri ve bunlarla ilgili özel durum ve hükümleri vardır.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki ilahî menşeli Yahudilik ve Hristiyanlıkta da insanoğlunun aynı ana-babadan geldiği, dolayısıyla insanların kardeş olduğu kabul edilmektedir.

Tevrat'a göre Tanrı, yerin toprağından Âdem'i, onun kaburga kemiğinden de eşi Havva'yı yaratmış (Tekvin, 2/7, 22) ve bütün insanlık, onların soyundan meydana gelmiştir, dolayısıyla insanlar bir yönüyle aynı ana-babanın çocukları olmaları hasebiyle

kardeşler. Tevrat'a göre Âdem ile Havva'nın ilk oğlu Kâbil (Cain), ikinci oğlu ise Hâbil'dir (Abel). Tevrat'ta Âdem'in, Kabil (Kabil) ve Abel (Hâbil) dışında üçüncü oğlu olarak Şet'ten (Şit) bahsedilmekte, Âdem'in Şet'ten sonra 800 yıl yaşadığı ve oğulları ve kızları olduğu belirtilmektedir (Tekvin, 5/4) ancak Kabil, Hâbil ve Şet dışında çocuklarıyla ilgili başka isim verilmemektedir. Tevrat dışı Yahudi dini literatürüne göre ise, Âdem'in her batında bir oğlu ve bir kızı olmak üzere birçok oğlu ve kızı olmuştur. Bu konuda Hâbil'in birçok kız ikizi veya her erkek çocuğunun bir kız ikizi veyahut Kâbil'in bir erkek, Hâbil'in ise bir kız ikizi olduğu şeklinde farklı rivayetler de söz konusudur.¹

Hâbil'in evli veya çocuklarının olup olmadığı bilinmemektedir fakat Havva, oğlu Şit doğduğunda "Allah Hâbil yerine bana başka bir zürriyet verdi zira onu Kâbil öldürdü" (Tekvin, 4/25) dediğine göre Hâbil'in zürriyeti yoktur. Kâbil ise evlenmiş ve oğlu Hanok olmuştur. Diğer taraftan Şit de evlenmiş ve Enoş'un babası olmuştur (Tekvin, 4/17; 5/6).

İnsanlığın Hz. Nûh'a kadar olan soy ağacı Tevrat'ta şu şekilde verilmektedir: Âdem oğlu Şit oğlu Enoş oğlu Kenan oğlu Mahalelel oğlu Yared oğlu Hanok oğlu Metuşelah oğlu Lamek oğlu Nûh (Tekvin, 5/1-31). Hz. Nûh'un da Ham, Sam ve Yafes olmak üzere üç oğlu olmuş ve Tevrat rivayetine göre insanlık, Nûh'un bu çocuklarından türemiştir dolayısıyla Nûh, Âdem'den sonra insanlığın ikinci atasıdır (Tekvin, 6/10-13). Hz. Âdem ile Hz. Nûh arasında on nesil olduğu gibi Hz. Nûh ile Hz. İbrahim arasında da on nesil vardır ve şöyledir: Hz. Nûh oğlu Sam oğlu Arpaşad oğlu Şelah oğlu Eber oğlu Peleg oğlu Reu oğlu Seruc oğlu Nahor oğlu Terah oğlu Abram yani Abraham=İbrahim (Tekvin, 11/10-26). Hristiyanlık da, Eski Ahid'i kutsal kabul etmekle insanlığın aynı soy ağacını benimsemektedir (Luka, 3/34-38).

İlk kardeşlerin sebep oldukları olay Yahudilik ve Hristiyanlıkta aynıdır ki bu da ilk kardeşlerden birinin katil diğerinin ise maktul olma hadisesidir (Tekvin, 4/1-226; Matta, 23/35; Yuhanna'nın I. Mektubu, 3/12). Olay Tevrat'ta şu şekildedir:

Hâbil çoban, Kâbil ise çiftçidir. Her biri de ürettiklerinden Rabbe takdime getirmişler ve fakat Rab, Hâbil'in takdimesini kabul etmiş, Kâbil'in takdimesini kabul etmemiştir. Bunun üzerine Kabil, kardeşini kıskanmış ve öldürmüştür. Böylece insanlık tarihindeki ilk kardeşlerden biri katil diğeri maktul olmak üzere, ilk cinayete konu olmuşlardır (Tekvin, 4/1-8). Tanrı Kabil'e, kardeşinin nerede olduğunu sormuş, o da, "Bilmiyorum, kardeşimin bekçisi miyim ben" diyerek ona karşı iyi duygu beslemediğini ortaya koymuştur (Tekvin, 4/1-8).

Pavlus'a göre ölüm, dünyaya Âdem'in günahı sebebiyle girmiş ve ilk defa Âdem'in oğlu Hâbil'in şahsında görünmüştür. Pavlus bunu şu şekilde ifade eder: "Nasil günah

¹ L. Ginzberg, *Les Legendes des Juifs*, Paris 1997, I, 81, 255.

bir adam vasıtasıyla ve ölüm günah vasıtasıyla dünyaya girdiyse böylece ölüm de bütün insanlara geçti, çünkü hepsi günah işlediler” (Romalılara, 5/12).

Yahudi rivayetlerine göre Kabil’in, Hâbil’i öldürme sebebi Hâbil’in ikizi olan kızdır. O çok güzeldi ve Kâbil onu istiyordu. Diğer rivayetlere göre anlaşmazlık yeryüzünü veya Mabedin inşa edileceği yeri paylaşma yüzünden çıkmıştır.²

Tevrat’a göre Tanrı, takdimesi kabul edilmeyen Kabil’e, kardeşi Hâbil’e iyi davranmasını, aksi takdirde günaha gireceğini ve lanetleneceğini bildirmiştir (Tekvin, 4/6-7, 11-12).

Hz. Âdem’in iki oğlu Hâbil ve Kâbil kıssası Kur’an’da da yer almaktadır (Mâide, 5/27-31) ve Kabil, nefesine uyarak Hâbil’i öldürmüştür.³ Kur’an’a göre de Kabil, Allah’a karşı sorumluluk duygusu taşımadığı ve nefesine uyduğu için eleştirilmektedir.

Sebepler ne olursa olsun kıskançlık, tamahkârlık, her şeye veya her şeyin en iyisine sahip olma arzusu kardeşlerin arasını açmış, nefesine hakim olamayan kötü kardeş, cinayet işlemek suretiyle âdeti aynı karakterde olanlara kötü örnek olmuştur. Dolayısıyla Hâbil-Kâbil kıssasından çıkarılacak ders kıskançlık, tamahkârlık ve nefse uymanın kardeşlik duygularını yok ettiği gerçeğidir.

Diğer taraftan Hz. Âdem’in eşi Havva’nın yirmi batında, biri kız diğer erkek olmak üzere kırk çocuğu olduğu her erkeğin, diğer erkeğin ikizi ile evlendiği Kısas-ı Enbiya kitaplarında da yer almaktadır.⁴ Yahudi rivayetlerine göre neslin devamı için, Âdem’in her erkek çocuğuyla beraber bir de kızı oluyordu ve erkek, ikizi olan kızla evleniyordu. Hâbil’in ikizi olan kız çok güzeldi ve Kâbil onu istiyordu.⁵ Hristiyan kaynaklar da, Kâbil’in kız kardeşlerinden biriyle evlenmiş olabileceğini, insanlığın ilk ailesinde bunun zorunlu olduğunu belirtmektedir.⁶

Kan kardeşliğinde kardeşler arası evliliğin ne zaman yasaklandığı bilinmemektedir ancak ilk döneme mahsus özel bir uygulama olduğu ve bir nesil sonra yasaklandığı nakledilmektedir. Evlilik konusunda kardeşler açısından bir diğer uygulama iki kız kardeşin aynı anda bir nikah altında tutulması meselesidir ki Hz. Yakup zamanında mümkündü. Bu sebeplerdir ki Hz. Yakup, dayısı Laban’ın kızları Lea ve Rahel’le aynı zamanda evlenmiştir fakat kardeşler arası evlilik gibi bu uygulama da Musa şeriatında yasak edilmiştir. Tevrat’ta “Sizden hiçbiri kendi yakın akrabasından birine onun çıplak-

2 L. Ginzberg, *a.g.e.*, I, 81.

3 Ö. Faruk Harman, “Hâbil ve Kabil”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 376-378.

4 Salebi, *Araisü'l-Mecalis*, Mısır 1954, s. 43.

5 L. Ginzberg, *a.g.e.*, I, 81, 255.

6 E. Palis, “*Cain*”, *Dictionnaire de la Bible*, Paris 1912, II/I, s.39.

lığını açmak için yaklaşmayacaktır, ben Rabbim. Kendi kız kardeşinin, babanın kızının yahut ananın kızının çıplaklığını, evde doğmuş olsun yahut dışarıda doğmuş olsun, onların çıplaklığını açmayacaksın” denilmektedir (Levililer, 18/6, 9).

Diğer taraftan kardeşlerin birbirleriyle geçinememelerinin Kitab-ı Mukaddes’te örnekleri çoktur. Hz. İbrahim’in iki oğlu İsmail ile İshak arasında, İshak’ın annesi Sare’den kaynaklanan, daha doğrusu Sare sebebiyle, Hacer ve oğluyla Sare arasında geçimsizlik söz konusudur.

İshak’ın iki oğlu Yakup ve Esav birbirleriyle kardeş gibi değildir. Yakup kardeşine hile yaparak babası İshak’tan ilk oğulluk hakkını almış, bu haksızlık karşısında da Esav onu öldüreceğini söylemiştir (Tekvin, 27/1-42).

Yakub’un on iki oğlundan on tanesi, Yusuf’a dış bilemektedirler. Yusuf’u öldürme planları yaparlar ancak Ruben veya Yahuda sayesinde Yusuf ölümden kurtulur (Tekvin, 37/1-28; Yüsuf, 12/1-15). Yusuf kıssasında da kardeşlerin kıskançlığı söz konusudur.

Kardeşlerle ilgili miras hükümlerine gelince Musa şeriatı öncesindeki uygulamaya göre kardeşlerden biri cariyeden ise cariyenin çocuğu mirastan pay alamıyor (Tekvin, 21/10; 24/36; 25/5), ona sadece hediyeler verilmekle yetiniliyordu (Tekvin, 25/6). Bunun yanında farklı eşlerden olan çocukların eşit tutulması da söz konusuydu. Mesela Yakub’un dört eşinden olan on iki oğlu eşit tutulmuştu. Diğer taraftan Baba, çocuklarından birini diğerlerinden daha üstün tutabiliyordu. Yakub’un, Yusuf’u kardeşlerinden daha üstün tutması gibi. Öte yandan ilk oğulluk hakkı, ilk doğan çocuğa ait olmakla birlikte bu hak, diğer çocuğa da verilebiliyordu. Tevrat’a göre ilk oğulluk hakkı Esav’ın iken Yakup ile annesi Rebek’a’nın hilesiyle bu hak, İshak tarafından Yakub’a verilmiştir (Tekvin, 27/6-29).

Kız çocuklarının miras hakkı yoktu. (Tekvin, 31/14). Fakat Eyüb’ün üç kızı erkek kardeşleri gibi mirastan pay almışlardı (Eyub, 42/15). Musa şeriatında ise kardeşlerden ilk doğanın mirastan iki hisse payı vardı (Tesniye, 21/17). Bu çocuğun hangi kadından doğmuş olması önemli değildir. İlk doğan kız ise onun mirastan iki hisse payı yoktur. Ölenin oğlu yoksa o takdirde miras kıza geçmektedir (Sayılar, 27/8-11). Bu takdirde de kız, kendi kabilesinden birisiyle evlenmek zorundadır zira miras başka bir kabileyeye geçmemelidir. Eğer başka kabileden biriyle evlenirse o takdirde mirastan vazgeçmek zorundadır (Sayılar, 36/6-9; Yeşû, 17/3-6). Gayri meşru çocuklar mirastan mahrumdur. İki kardeş bir gün Hz. İsa’ya, aralarında mirası pay etmesini isterler. Hz. İsa, hakimlerin yaptığı işe karışmak istemediğini söyler (Luka, 12/13).

Görüldüğü gibi kardeşleri ilgilendiren hukuki meseleler devirden devire farklılık arz etmekte fakat kardeşler arası geçimsizlik hep beşerî zaafardan kaynaklanmaktadır. Hz. Nûh’a verilen ve Müslümanlar için de geçerli olan (Şûrâ, 42/13) kurallarda

öldürmek, zina etmek, hırsızlık yapmak, putlara tapmak, Tanrı'ya küfretmek, canlı hayvandan et koparıp yemek yasaklanmakta ve adaletli davranmak emredilmektedir. Hz. Nûh'a bildirilen ilahî emirlerden biri de kan dökülmemesidir. Tevrat'ta Tanrı "Her insanın kardeşinin elinden insan canını arayacağım" demektedir (Tekvin, 9/5). Benzer hükümler Hz. Mûsâ'ya verilen on emirde de yer almaktadır.

Şu hâlde ilk iki kardeş arasında vuku bulan öldürme olayı, ilahî kaynaklı bütün dinlerde yasaklanmış, aradaki sevgiyi yok eden, kardeşleri birbirlerine düşman eden bilumum zaaf, mal ve servet düşkünlüğü ve başkasının haklarına tecavüz başlangıçtan beri nehyedilmiştir.

B- SOY KARDEŞLİĞİ

İnsanoğlu aynı atadan gelmekle birlikte tarih boyunca farklı boy, kabile, kavim ve milletler hâlinde gruplar oluşturmuşlardır. Bunda insanların birlikte yaşama ve bir gruba mensup olma duygularının yanında, hayatlarını idame ettirebilmek için diğerlerine muhtaç olma gerçeği de vardır.

Diğer taraftan farklılık düşmanlık sebebi değil zenginlik vesilesidir. Kur'an'da "Biz herbiriniz için farklı bir sistem ve farklı bir hayat tarzı belirledik. Eğer Allah dileseydi, hepinizi bir tek topluluk yapardı ama indirdikleriyle sizi sınamak için başka türlü diledi. O hâlde hayırlı işlerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır; o zaman Allah, ayrılığa düşüğünüz şeyleri size gösterecektir" (Mâide, 5/48) buyrulurken farklılığın, düşmanlık değil, hayır işlerde yarışmak için olduğu belirtilmekte, diğer taraftan "Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler hâline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanınızdır. Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır" (Hucurât, 49/13) buyrulurken kabile veya millet oluşunun maksadı açıklanmakta, üstünlüğün soy-sopta değil takvada olduğu vurgulanmaktadır.

Buna rağmen tarih boyunca sosyal farklılıklar, dillerin, renklerin ve kültürlerin farklılığı statü farklılığına da yol açmış, üstün ırk nazariyeleri, doğuştan kazanılmış asalet unvanları toplumlardaki farklılığı daha da vurgulamış, hatta kimi toplumlarda bu, bir diğerine geçilmez kast sistemlerine dahi dönüşmüştür.

Aynı atadan gelmiş olmamıza, temel mayamız toprak olmasına karşın üstünlük taslama, gurur ve kibir insanlar arasında duvarlar örmüştür. İşte soy kardeşliği denilen aynı aile, soy, kabile, millet veya ırka dayalı üstünlük telakkileri de insanlar arasındaki kardeşlik, birlik duygularını öldürmekte, iş sınıf çatışmalarına varmasa da toplumdaki farklılıklar kıskançlık, ötekine karşı husumet ve düşmanlık olarak ortaya çıkmaktadır.

Kardeşliğin nesiller boyu sağlam bir şekilde devam edebilmesi ve nihai kurtuluşa doğru gelişebilmesi için Tanrı, İsrailoğullarına talimatlar vermiştir ki bunlar Yahudiliğin temelini teşkil etmektedir. Bu emirlerin en bilineni on emir'dir ki ilk beşi Tanrı ile insan ilişkilerini, ikinci beş ise insanlar arası ilişkileri düzenlemektedir. Bu gruptaki emirlerden biri de "Komşuna karşı yalan şahadet etmeyeceksin ve komşunun karısına göz atmayacaksın ve komşunun evine, tarlasına ve kölesine ve cariyesine ve öküzüne ve eşeğine ve komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin" emridir yani Kâbil'in Hâbil'e, kardeşlerin Yusuf'a yaptıkları gibi yapmamak, başkalarını sevmek esas olmalıdır. Dolayısıyla başkasını sevmek, Tanrı'nın rızasını kazanmanın yollarından biridir. Tanrı sevgisi ile yarattıklarını sevmek birbirinden ayrılmaz iki niteliktir.

Tevrat'ta "Kardeşine yüreğinden nefret etmeyeceksin; onun yüzünden suç taşımayasın diye mutlaka komşunu azarlayacaksın. Öç almayacaksın ve kavminin oğullarına kin tutmayacaksın ve komşunu kendin gibi seveceksin, kardeşine yüreğinde kin beslemeyeceksin" denilmektedir (Levililer, 19/17-18).

Öte yandan "Bir kardeşin yoksullaşır, muhtaç duruma düşerse ona yardım etmelisin. Aranızda kalan bir yabancı ya da konuk gibi yaşayacak. Ondand faiz ve kar alma. Tanrıdan kork ki kardeşin yanında yaşamını sürdürebilsin. Ona faizle para vermeyeceksin. Ödünç verdiğin yiyecekten kar almayacaksın... Aranızda yaşayan bir kardeşin yoksullaşır, kendini köle olarak sana satarsa onu bir köle gibi çalıştırmayacaksın...çünkü İsrailoğulları benim Mısır'dan çıkardığım kullarımdır. Köle olarak satılamazlar" (Levililer, 25/35-42) denilmektedir. Ancak Tevrat'taki bu kurallar soy ve din kardeşliği için söz konusu kabul edilmekte, soy ve din kardeşi olmayanlara farklı muamele öngörülmektedir ve ilahi dinler içinde Yahudilik, soy kardeşliğini ön plana çıkarmakta, üstün ırk ve seçilmiş millet inancını taşımaktadır.

İnanç ayrılığı kardeşler arasındaki düşmanlığı meşru kılmaktadır. Buzağı yapıp ona tapma hadisesinde Hz. Mûsâ, Levioğullarını toplayıp onlara "Herkes kılıcını kuşansın. Ordugahta kapı kapı dolaşarak kardeşini, komşusunu, yakınına öldürsün" şeklindeki Rabbin talimatını bildirir (Çıkış, 32/27).

Yahudilikte irki faktör ön planda tutulmaktadır. Tevrat'ın, Tanrı adı olarak sıkça Yahve kelimesinin geçtiği Yahvist metinlerinde İsrail ırkının üstünlüğüne vurgu yapılmakta, hatta İsrail kelimesi bile Tanrının üstün kıldığı şeklinde anlamlandırılmaktadır. Yahudi geleneğinde seçilmişlik bir yorum değil, başlangıcından günümüze kadar Yahudi dininin ve kimliğinin merkezinde yer alan bir doktrindir.⁷

7 S. L. Gürkan, "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğullarının Seçilmişliği Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 13 (2005), s. 58.

Yahudilikteki seçilmişlik inancının kaynağı Yahudi kutsal kitabında Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapıldığı belirtilen ahiddir. Bu ahid ilk defa, Yahudilerin ulu ata kabul ettikleri Hz. İbrahim ile yapılmıştır. Tevrat'a göre Tanrı, Abram'a "Memleketinden ve akrabasının yanından ve babanın evinden sana göstereceğim memlekete git ve seni büyük millet edeceğim ve seni mübarek kılacağım ve senin adını büyük edeceğim ve bereket kaynağı olacaksın ve seni mübarek kılanları mübarek kılacağım ve sana lanet edene lanet edeceğim ve yeryüzünün bütün kabileleri sende mübarek olacaktır" demiştir (Tekvin, 12/1-3). Tekvin 17. babda bu ahidleşme daha da detaylı anlatılmakta ve "Senin gurbet diyarını, bütün Kenan diyarını, sana ve senden sonra zürriyetine ebedi mülk dolarak vereceğim ve onların Allah'ı olacağım" denilmektedir (Tekvin, 17/8).

Arz-ı Mev'ud ilk önce Hz. İbrahim'e ve zürriyetine vaad edilmiş iken Hacer ve oğlu Hz. İsmail, mirastan dışlanmış, gerçek varisin İshak ve soyu olduğu kabul edilmiştir (Tekvin, 17/19-21).

Hz. İbrahim ile yapılan ahid, daha sonra Sina dağında Hz. Mûsâ ile yenilenmiş ve "Ve şimdi eğer gerçekten sözümü dinleyecek ve ahdimi tutacaksınız bana bütün kavimlerden has kavim olacaksınız; çünkü bütün dünya benimdir ve siz bana kahinler melekutu ve mukaddes millet olacaksınız" denilerek İsrailoğullarının Tanrı'nın has kavmi olduğu vurgulanmıştır. İsrailoğulları bunu kabul etmek suretiyle (Çıkış, 19/8; 24/3-7) Hz. İbrahim ile yapılan ahdi yenilemiş ve bu ahdi gelecek bütün nesiller için geçerli kılmıştır. İsrailoğulları yapılan bu ahdi unutmaması diye Hz. Mûsâ, ölmenden önce kavmine şöyle tavsiyede bulunmaktadır: "Çünkü sen Allah'ın Rabbe mukaddes bir kavimsin ve Rab, yer üzerinde olan bütün kavimlerden üstün olarak, kendisine has bir kavim olmak üzere seni seçti" (Tesniye, 14/2). Yine Tevrat'ta İsrailoğullarının seçilme sebebi şöyle belirtilmektedir. "Çünkü sen Allah'ın Rabbe mukaddes bir kavimsin; Allah'ın Rab yeryüzünde olan bütün kavimlerden, kendine has kavim olmak üzere seni seçti. Rabbin sizi sevmesi ve sizi seçmesi bütün kavimlerden daha çok olduğunuz için değildi; çünkü bütün kavimlerden az idiniz fakat Rab sizi sevdiği ve atalarınıza ettiği andı tutmak istediği için sizi kudretli elle çıkardı ve kölelik evinden, Mısır kralı Firavunun elinden sizi kurtardı... ve yapmak için sana bugün emretmekte olduğum emirleri ve kanunları ve hükümleri tutacaksın" (Tesniye, 7/6-8).

İsrail'in seçilmişliği doktrini, Maimonides'in tespit ettiği iman esaslarında yer almamakla beraber, her Yahudinin zihninde bu, formüle edilmemiş ve fakat merkezi bir dogma olarak mevcuttur.⁸ Talmud üstadları Tanrı ile İsrail arasında çok sıkı ve samimi bir ilişkinin olduğunu düşünüyorlar ve yeryüzünde Tevrat'ı almaya ehil tek kavmin İsrailoğulları olduğunu, İsrail'in ayrıcalığı sebebiyle onlara Tevrat'ın verildiğini söylüyorlardı. Bayram günlerinin duasında söyledikleri "Bütün milletler arasından bizi seçtin,

8 *Dictionnaire Encyclopedique du Judaisme*, Paris 1993, s. 876.

bizi sevdin, bizden hoşnut oldun, bizi bütün milletlerin üstüne çıkardın” sözleri de bu inancı ifade etmektedir.⁹

Maimonides gibi bazı Yahudi düşünürler bu ayrıcalık, imtiyaz ve üstünlüğün haklarla değil ödevlerle alakalı olduğunu belirtmekte ve kutsallık ve üstünlüğün, ahde riayet karşılığı olduğunu ifade etmektedir.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki Yahudilikteki bu ırkçı düşünceler ve aşırı milliyetçilik duyguları tarihi şartlara ve baskı görmelerine göre artmaktadır. “Tarihi konjonktürün getirdiği şartlara göre zaman zaman resmî doktrinden sapmalar olmuş, özellikle Roma idaresinde putperestlere karşı takınılan tavır, imparatorluğun zulüm kampanyaları sırasında baskı arttıkça oldukça sert bir yapıya bürünmüş, bu tip durumlarda gentileler hayvanla eş tutulmuştur.”¹⁰

Yahudi şeriatında Yahudilerle Yahudi olmayanların statüleri çok farklıdır ve ikinciler aleyhine pek çok hüküm vardır.¹¹ Tevrat’taki “Kesinlikle kardeşinin kanını dökecek bir davranışta bulunma” (Levililer, 19/16) emrini açıklayan Maimonides, “Bir gentilenin kardeşin olmadığını unutmama” demektedir.

Diğer taraftan Şabat’ın kutsallığını ihlal, eğer bir Yahudinin yaşamının kurtarılması onu gerektiriyorsa, ihlalden öte bir zorunluluk hâline gelir. Şabat’ta bir gentilenin hayatını kurtarmak ise, normal günlerde bile bu iş yasaklanmış olduğu için, Talmud’da ana mevzular içinde sayılmaz bile.¹²

Evlilik konusunda Yahudi şeriatındaki farklı bir uygulama levira meselesidir. Kardeşlerden biri ölürse ve oğlu yoksa ölenin karısı dışarıda yabancı bir adama varmayacaktır; kocasının kardeşi ona yaklaşacak ve kendisine karı olmak için onu alacaktır (Tesniye, 25/5).

Kardeşlik evrensel bir beşerî gerçekliktir fakat tanımı güçtür. İnsanların birbirlerine yakın olmaları ve bir arada iyi yaşamak için kardeş olmaları yeterli değildir. Tarih boyunca kardeşler arasında kavga ve geçimsizlikler olagelmıştır. Bunun önüne geçmenin yolu nedir? Hristiyan geleneği bunun en iyi örneğinin İsa Mesih olduğunu söylemektedir. İsa Mesih tebliğ faaliyetinin başından itibaren kardeşleri, ailelerini terk etmeye çağırmıştır. İsa onlara gerçek aile ve kardeşlerinin, Tanrı sözünü dinleyen ve yaşayanlar olduğunu söylemektedir. O, Tanrının birliği üzerine temellenen farklı ve yeni bir kardeşlik anlayışına davet etmektedir. “Artık ne Yahudi ne de Yunanlı vardır, ne kul ne de azaldı

9 A.g.e., s. 876.

10 K. Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, İstanbul 2000, s. 21.

11 Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, İstanbul 2002, s.136-142.

12 Shahak, *a.g.e.*, s. 142-145.

vardır, ne de erkek ve dişi vardır, çünkü Mesih İsa'da siz hepiniz birsiniz" (Galatyalılara 3/28). Farklılıklar düşmanlık değil zenginliktir. İsa'nın mesajının özü sevgidir. Tanrı bizi sevdiği gibi biz de birbirimizi sevmeliyiz zira sevgi ve aşkın olduğu yerde Tanrı, kardeşliğin olduğu yerde Tanrı vardır.

C- İNANÇ KARDEŞLİĞİ

Aynı inancı paylaşanların kardeşliğine din kardeşliği denilmektedir. Dinin tanımındaki önemli faktörlerden biri de sosyal faktör yani aynı inancı paylaşanların oluşturduğu sosyal grup, dinî cemaattir. Her dinde, o dini benimseyenlerin oluşturdukları dinî zümre ve cemaatler vardır ve bu olgu, batı dillerinde ecclesia, İslami terminolojide ümmet kavramıyla ifade edilmektedir.

Din kardeşliği her dinde söz konusudur ve insanlar, aynı inancı paylaştıkları diğer insanlara kardeş gözüyle bakmaktadırlar. Yahudilikte soy birliği yanında din birliği de kardeşlik telakkisinde önemlidir ve nesep kardeşliği söz konusu olmasa bile din kardeşliği farklı muamele ve değerlendirmelere gerekecektir.

Hristiyanlıkta teslis kabul edenler birbirleriyle kardeş olmakta ve azizler birliğini oluşturmaktadırlar. Teslis inancı Hristiyanlıkta hem birleştirici hem de ayırt edici bir rol oynamaktadır. Mezhep veya kilisesi ne olursa olsun bütün Hristiyanlar -eğer Hristiyan kabul ediliyorlarsa- teslis inancında birleşmektedirler. Teslis inancı aynı zamanda ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Şöyle ki Hristiyanlıktaki tanrı inancını veya diğer bir ifade ile monoteizmi, Yahudi ve Müslüman monoteizminden, aynı zamanda politeizmden ayıran en temel özelliktir.

Matta, İncilinde "Fakat siz rabbi diye çağrılmayın, zira sizin mualliminiz birdir ve siz hep kardeşsiniz" (23/8) denilmektedir.

İncillere göre Hz. İsa, kardeşliği nesep kardeşliğinden çok inanç kardeşliği olarak görmektedir. Hz. İsa'ya, annesiyle kardeşlerinin geldikleri ve kendisiyle konuşmak istedikleri bildirilince eliyle öğrencilerini göstererek "İşte annem, işte kardeşlerim. Göklerdeki Babam'ın isteğini kim yerine getirirse kardeşim, kızkardeşim ve annem odur" diyerek cevap vermiştir (Matta, 12/47-50; Markos, 3/31-35; Luka, 8/19-21).

Hz. İsa kardeşlik hukuku ve kardeşlik ahlakına son derece önem vermiş ve tebliğinde bunun üzerinde ısrarla durmuştur. Dağ vaazında insanın, kardeşinin kalbini kırmasının onu öldürmek gibi olduğunu belirtmekte, Allah'a kulluktan ve mabedde takdime arzetmeden önce kardeşle barışıp gönlünü alması gerektiğini belirtmekte, kardeşi gönülden bağışlamayı tavsiye etmektedir (Matta, 5/23-24; 18/35).

Diğer taraftan "Ama ben size diyorum ki kardeşine öfkelenen herkes yargılanacaktır. Kim kardeşine ahmak derse cehennem ateşini hak edecektir" (Matta, 5/22) diyerek

kardeşe öfkelenmeyi ve ona hakaret etmeyi yasaklamakta, “Niçin kardeşinin gözündeki çöpü görürsün de kendi gözündeki mertegi seçmezsin. Yahut nasıl kardeşine: Bırak gözündeki çöpü çıkarayım dersin. İşte mertek senin gözünde” (Matta, 7/3-4) demek suretiyle de başkalarının kusurlarını araştırmanın doğru olmadığını ifade etmektedir.

Hız. İsa böylesine tevazua, kardeşliğe vurgu yapmasına karşın, onun mesajını temsil ve tebliğ ettiğini ileri süren kilise ve Hristiyanlık tarihi, bütün insanlığa yönelik bir kardeşlik duygusu bir tarafa, farklı Hristiyan görüş ve gruplara karşı dahi hoşgörü göstermemiş, yasaklı olduğu dönemde Roma makamlarından beklediği hoşgörü ve müsamahayı, farklı görüşteki Hristiyanlara bile çok görmüştür. Hâlbuki İncillerdeki diğer öğütler bir tarafa sadece Matta, İncilinde yer alan dağ vaazı bile ideal ahlak ölçülerini ve insanların birbirlerine karşı davranışlarında esas almaları gereken ilkeleri bilme ve bulmada yeterlidir.

Bu yönden bakıldığında ilahî vahye dayalı Musa şeriatında ve Hız. İsa'nın tebliğinde aynı evrensel ahlak ilkeleri ve insana saygı görülmekte ve dinin hedefinin insan olduğu anlaşılmaktadır. Cumartesi yaşağını ihlal ettiğini ileri süren Ferisi'ye Hız. İsa “İnsan Şabat günü için değil, Şabat günü insan için yaratıldı, bu sebeple insan, Şabat gününün de Rabbidir” diyerek (Markos, 2/27-28) dinde aslolanın insan olduğunu vurgulamıştır.

İnananların kardeşlik birliği birbirlerini sevmek, diğerlerinin dertleriyle dertlenmek ve birbirleri için dua etmek, karşılıklı yardımlaşmakla mümkündür.

Herkesin kendine özgü özellikleri vardır. Kardeşlik, diğerinin farklılığını kabullenmek ve onu farklılığı içinde sevmektir.

BAŞKAN - Ben de Erdal Hasanov'a teşekkür ediyorum bu sunumundan dolayı.

BAŞKAN -Şimdi müzakereci arkadaşlarımıza 10'ar dakika süreyle söz vermek istiyorum.

Prof. Dr. Ali Rıza Aydın Bey, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Bu tebliğler üzerinde bir müzakere sunacaklar inşallah.

Kendilerini huzurunuzda davet ediyorum.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

KARDEŞLİK: TERMİNOLOJİ VE TARİH

Dalkılıç “Kardeşlik Kavramının Epistemolojik Boyutu” adlı tebliğinde kardeşlik kavramına, soruların çokça sorulduğu ve eleştirel düşüncenin öne çıktığı bir disiplinden bakarak bize aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Dalkılıç tebliğinde, kardeşlik kavramının bir ortak noktaya sahip olmayı içinde barındırdığını, ortaya konulabilir olduğunu, sadece zihinde değil zihin dışında da bir varlığının bulunduğunu, kendi öz nitelikleriyle tanımlanabilecek bir kimliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca kardeşlik kavramının, sıhriyet, ortaklık, denklik, benzerlik, yakınlık, bağlılık, paylaşım, sevgi, bir olmama, iki ve daha fazla olma, benin dışında öteki kavramlarını da çağrıştırdığını söylemektedir.

Okumuş ise tebliğinde, sosyal ilişkiye dayalı bir olgu ve süreç olarak anlamlandırdığı kardeşlik olgusunda sosyolojik boyutun kendiliğinden ve zorunlu olduğunu, kardeşleşme sürecinde “ben” yerine “biz” bilincinin temel etken olması gerektiğini, “biz” in olmadığı bir durum ve süreçte sosyolojik olarak kardeşliğin düşünülmemeyeceğini, “biz” de ortaya çıkabilecek “ben” in “biz” in dağılmasına neden olabileceğini bu nedenle kardeşlikte biz duygu ve bilincinin oldukça önemli olduğunu ifade etmektedir. Okumuş, bu tebliğinde kardeşlikle ilgili âdeta söylenebilecek her şeyi söylemiş hiçbir bilgiyi açıkta bırakmamış. Kendi adıma oldukça yararlandığımı söyleyebilirim. Lütfen bir eleştiri olarak algılanmasın. Bence *Kardeşlik Cemaat ve Örgütleri, İhvan Birlikleri* bağlamında bir sunum yapılsaydı başlıkla mütenasip olurdu. *Dünya Kardeşliği Tartışmaları, Dinlerde Kardeşlik, İslam’ın Kardeşlik Yaklaşımı, İslam’da Kardeşlik Hukuku, Kardeşlik Bağlamında Müslümanların Mevcut Durumu, İslam Medeniyetinde Yardımlaşma ve Dayanışma* gibi alt başlıkların her biri ayrı tebliğ konusu olabilecek türdendir.

Kasapoğlu'na da Kur'an'da bir kardeşlik tipolojisi olarak peygamberlerin kavimleriyle kardeşliğini dinî iletişim açısından değerlendiren tebliğinden ötürü teşekkür etmek istiyorum. Kasapoğlu Kur'an'da, yakınlık bağıını ifade eden kardeşlik ve inanç kardeşliği tipinin yanı sıra peygamberlerin kavimleri ile kardeşliğini anlatan bir başka kardeşlik tipinden söz edildiğini ifade etmekte ve söz konusu bu kardeşliğin peygamber ile kavmi arasındaki soydaşlık, hemşehrilik ve vatandaşlık gibi bir tür sosyal bağı anımsattığını söylemektedir.

Tebliğde iletişim biliminde kaynağın tanınırlık, benzerlik, grup mensubiyeti ve eşitlik gibi özelliklerinden hareketle peygamberlerin kavimleriyle kardeşliğini konu edinen ayetlerin değerlendirilmesi önemlidir. İletişim biliminde bir iletinin anlamlı hâle gelmesi için kaynağın güvenilirliğinin yanında hedef kitlenin yani alıcının hazır bulunmuşluğu ve istekliliği de önemlidir. Sanki alıcının hazır bulunmuşluğu biraz göz ardı edilmektedir.

Tebliğde de belirttiği gibi Kur'an'da kavimlerinin kardeşleri olarak nitelenen peygamberler Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Şuayb, Hz. Nûh ve Hz. Lût'tur. Kuşkusuz Kur'an'da bir peygamberin mesajı iletici olarak kavmiyle iletişiminde kardeşleri/ehûhum kavramının kullanılması anlamlıdır ve bir değer ifade eder. Ancak kardeşleri ifadesi her zaman kullanılan bir ifade değildir. Söz gelimi Şuarâ suresinde "Şuayb onlara demişti ki: korunmaz mısınız?" (Şuarâ, 26/177) ayetinde kardeşleri nitelemesi yoktur. Aynı şekilde Hz. Peygamber için de bu niteleme yapılmamıştır. Hz. Peygamber için daha çok *beşerun mislüküm* (Kehf, 18/110), *resûlün min enfûsiküm* (Tevbe, 9/128), olumsuz anlamda *ehadin min ricâliküm* (Ahzâb, 33/40) ifadeleri kullanılmıştır.

Bir katkı olsun diye söylüyorum. Dinî iletişim ortamında kaynağın/peygamberin etkinliğini artıracak faktörlerden biri de kaynağın/peygamberin ileti dilini iyi kullanması ya da iyi bir konuşma sesine sahip olmasıdır. İletişim biliminde çoğu kez konuşma ile dili birbirinin tamamlayıcısı olarak anlamak gerekir. İyi bir konuşma sesi akıcı, işitilebilir ve hoş gider olmalıdır. Konuşmanın zor duyulması ya da zor anlaşılması, kulağa hoş gelmeyen bir konuşma tarzının olması, ses tonu ve kelime vurgularında uygunsuzluk, sesleri tam olarak çıkaramama, kelime dağarcığının yetersiz olması gibi nedenler kaynağın/peygamberin alıcı üzerindeki etkisini azaltacak nedenlerdir. Kur'an'da meramını anlatamama endişesinden dolayı kardeşi Hz. Harun'u kendisine yardımcı isteyen Hz. Mûsâ örneğine tanık oluyoruz. Hz. Mûsâ'daki temel sorunun tam olarak ne olduğunu bilmiyoruz. Hz. Mûsâ'nın "Dilimin düğümünü çöz" (Tâhâ, 20/27) derken, temel kaygısı korku mudur, kelime dağarcığının yetersizliği midir yoksa sesletim/söyleyiş sorunu mudur, açıkçası bilmiyoruz. Ben Hz. Mûsâ'daki bu temel sorunun sınırlı bir süre ile ilintili, geçici olduğunu düşünüyorum.

Teşekkür ederim ve saygılarımı sunarım.

BAŞKAN - Ben de müzakereci arkadaşımız Prof. Dr. Ali Rıza Aydın Bey'e teşekkür ederim bu katkı sağlayıcı müzakere metninden dolayı.

Son müzakerecimiz, Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Süleyman Turan arkadaşımız.

Buyurun.

MÜZAKERE

Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Saygıdeğer oturma başkanım, muhterem hocalarım, kıymetli dinleyiciler hepinizi en derin sevgi ve saygılarımla selamlıyorum.

Değerli konuşmacılar tarafından da vurgulandığı gibi kardeşlik olgusu modern dönemde insanların birbirlerine karşı yaklaşımlarını büyük ölçüde etkileyen faktörlerden biridir. Bu yılki kutlu doğum etkinlikleri bağlamında düzenlenen bu sempozyumda da kardeşlik olgusunun tema olarak seçilmiş olması memnuniyet vericidir. Ben de böylesine önemli bir konunun tartışıldığı bir sempozyumun katılımcılarından biri olarak huzurunuzda bulunmaktan dolayı bahtiyarlığımı ifade ederek ve bu bağlamda emeği geçen herkese şükranlarımı sunarak sözlerime başlamak istiyorum.

Değerli konuklar!

Sempozyumun bu ilk oturumunda hocalarımız bizlere kardeşliğin terminolojik ve tarihsel boyutlarına, kardeşlik tipolojilerine ve ilahî dinlerde kardeşlik olgusunun çeşitli boyutlarına ilişkin doyurucu bilgiler sundular. Şüphesiz bu bilgiler, bizlere kardeşliğin temel boyutlarına ilişkin belli bir bakış açısı ve anlayış kazandırmaktadır. Ben kendi adıma tebliğlerin hepsinden oldukça istifade ettim. Bu bağlamda bütün hocalarımıza teşekkür ediyorum. Ancak ben burada tebliğlerin hepsi için ayrıntılı bir değerlendirme yapmaktan ziyade müzakere etmekle görevlendirildiğim Sayın Prof. Dr. Ömer Faruk Harman'ın "İlahî Dinlerde Kardeşlik Olgusu" ve Sayın Doç. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu'nun "Kardeşlik Tipolojileri" başlıklı tebliğleri üzerinde duracak ve katkı mahiyetinde bir iki hususa işaret etmeye çalışacağım.

Prof. Dr. Ömer Faruk Harman, tebliğinde *kan ve nesep kardeşliği*, *soy kardeşliği* ve *inanç kardeşliği* olmak üzere temelde 3 çeşit olarak sıraladığı kardeşlik türlerinin/ tipleri-

nin ortaya çıkardığı dini, hukuki ve ahlaki sonuçları ilahî dinler -Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam- açısından değerlendirmeye tabi tutmuştur. Doç. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu ise bu üç kardeş tipolojisinden kısaca “soy kardeşliği” olarak nitelenen soydaşlık, hemşehricilik ve vatandaşlık gibi sosyal bağa işaret eden kardeşlik tipini seçerek Kur’an’da kavmi ile arasında kardeşlik bağının bulunduğu belirtilen Hz Hûd, Hz Sâlih, Hz Şuayb, Hz Nûh ve Hz Lût gibi peygamberlerden hareketle meseleyi dinî iletişim açısından irdelemeye çalışmıştır.

Her iki tebliğde de tipolojik olarak yukarıda isimlerine yer verdiğimiz 3 temel kardeşlik türüne işaret edilmiştir. Temelde kardeşlik tipolojileri üzerine odaklanmaları açısından her iki tebliğin de birbirleriyle yakından bağlantılı oldukları söylenebilir. Bu 3 kardeşlik tipinin yanında Hristiyan geleneğindeki - en azından ilk dönemlerdeki - kullanımdan hareketle bir başka kardeşlik algısından daha söz etmek mümkündür. Şöyle ki İnciller incelendiğinde bazen tekil bazen de çoğul olarak “kardeş” ve “kardeşler” sözcüklerinin Matta’da 37, Markos’da 19, Luka’da 24 ve Yuhanna’da 13 kez olmak üzere toplam 93 kez kullanıldığını görmekteyiz. Kavramların geçtikleri yerlerde kazandıkları anlamları; 1) Aynı anne ve babadan doğan çocukları ifade etmek için, 2) Yahudi soyu ve inancını paylaşan insanları nitelemek için, 3) İsa’nın cemaatinin üyeleri için yani bir başka ifadeyle Hristiyan inancını paylaşanlar için ve 4) Rabbilerin (hocaların ya da öğretmenlerin) talebelerini/öğrencilerini tanımlamak ya da onlara atıfta bulunmak için kullanımı (Örnek olarak bkz. Matta, 23/8) olmak üzere 4 başlık altında toplamak mümkündür. Görüldüğü üzere bu kullanımların üçü yukarıda zikredilen kardeşlik tipleri iken sonuncusu kısmen farklı bir anlam taşımaktadır.

Abdurrahman Hocam iletişim biliminde kaynağın sahip olması gereken özelliklerden hareketle peygamberlerin kavimlerinin kardeşi olarak nitelendirilmesinin iletişime nasıl avantaj sağladığını örnekleriyle açıkladılar. Görüldüğü üzere kaynağın yani tebliğcinin sahip olması gereken özellikler ve hedef kitleye ulaşmaya çalışırken takip edeceği stratejiye ilişkin Kur’an-ı Kerim ve peygamberlerin yaşantıları bizlere temel ilkeleri/noktaları sunmasına karşın, Hristiyan misyonerliği gibi kurumsal bir davet metodolojisine sahip olmayan ya da böyle bir metodoloji oluşturamayan Müslümanların bu ilkelerden ne denli istifade edebildiği ve onları hayata aktarabildiği elbette tartışılması gereken önemli bir mesele olarak karşımızda durmaktadır.

Öte yandan kardeşlik olgusunun Hristiyan misyonerliği ve yeni dinî hareketlerin de önemli motiflerinden biri olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Gerek İncillerde geçen kullanımlar, gerekse Pavlus’un Galatyalılara Mektup’ta geçen “Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı var. Hepiniz Mesih İsa’da birsiniz” (3/28) gibi çeşitli ifadelerinden hareketle Hristiyan misyonerlerin, faaliyet yürüttükleri kültürlerde kardeşlik vurgusu yaptıkları bilinmektedir. Ancak Haçlı Seferleri’nin ve tarihsel süreçte

yaşanan birçok olayın açıkça gözler önüne serdiği gibi gerektiğinde kendi dindaşlarıyla bile savaşmaktan ve onları öldürmekten kaçınmayan ve yine mevcut Papa XVI. Benedict (Ratzinger)'in Regensburg'da yaptığı konuşmayla, Danimarka basınının da karikatürlerle yarattıkları krizle gösterdikleri üzere Hristiyanların gerek kendi din kardeşlerine gerekse Müslümanlar ve diğer din mensuplarına yönelik kardeşlik vurgusunun ne denli gerçeği yansıttığı ve pratikle örtüştüğü elbette düşündürücü bir nokta olsa gerektir.

Genellikle XX. yüzyılda ve büyük çoğunluğu Hristiyan Batı'da ortaya çıkan yeni dinî akımların/hareketlerin de sıkça ön plana çıkardıkları bir noktadır, eşitlik ve kardeşlik. Sahip oldukları kurtarıcı reçetenin sadece gruplarına üye olan insanları kapsadığını belirten bu akımlar, grup üyelerinin eşitliği ve kardeşliğine fazlaca vurgu yapmaktadır. Bu nokta ise insanları bu tür hareketlere yönlendiren önemli faktörlerin başında gelmektedir. Bu tür bazı akımların işi daha ileriye götürerek kardeşlik vurgularını gruplarının isimlerine dahi yansıttıkları görülmektedir. *Birleşik Hristiyanlar Kardeşliği* (Associated Brotherhood of Christians), *Apostolik Kardeşler Birliği* (Apostolic United Brethren), *Kardeşler Kilisesi* (Brethren Church), *Barış ve Huzur Kardeşliği* (Brotherhood of Peace and Tranquility), *Yeni Yaşam Kardeşliği* (Brotherhood of the New Life) ve *Nazik Erkek ve Kız Kardeşler Kilisesi* (Church of Gentle Brothers and Sisters) bu gruplardan birkaçı olarak zikredilebilir. Yine yakın dönemde ülkemiz gündeminde adından söz ettiren *Dünya Kardeşlik Birliği Mevlana Yüce Vakfı* organizasyonu da kurulduğu 1993 yılından günümüze insanlığı kardeş bir dünya çatısına davet etmek amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.

Sözlerimi Malcolm X'in kardeşlik konusundaki bir ifadesiyle tamamlayıyor, başta kıymetli hocalarım olmak üzere tüm katılımcılara ve dinleyicilere selam ve saygılarımı sunuyorum.

“Bütün insanların kardeşliğine inanıyorum. Ancak benimle kardeşliği paylaşmak istemeyen bir kimsenin boş kardeşliğine inanmıyorum. (Çünkü) kardeşlik, iki yönü bulunan bir caddedir”.

BAŞKAN - Ben de kıymetli arkadaşımız Süleyman Turan Bey'e teşekkür ediyorum.

Efendim, bu oturum hakikaten bir temel oluşturma, hem bilgi temeli, hem bir epistemolojik temel, bir sosyolojik temel, ayrıca Kur'an-ı Kerim eksenli kardeşlik tiyolojileri ve neticede dinlerin bu konudaki yaklaşımı ... Zaten konuşulan konu doğrudan doğruya bunlarla ilgili, dinler başta olmak üzere oradan türeyen bilgi dallarıyla ilgili olarak ele alınan konudur.

Bundan sonraki oturumlar esas açılımı sağlayacak hususlar olarak görülüyor.

Ben, bir temel oluşturmada bize katkı sağlayan tüm katılımcı arkadaşlarıma ve sizlere de sabırla dinlediğiniz için şükranlarımı sunuyorum.

Saat 10.30'a kadar ara veriyorum.

2 İSLAM'DA KARDEŞLİK VE HUKUKU

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. M. Saim YEPREM
TDV İLK SAY Başkanı

21.04.2012
CUMARTESİ

TAKDİM - Şimdi, ikinci oturumu başlatacağız.

Oturum Başkanımız Prof. Dr. Sayın Saim Yeprem Hocamı; tebliğlerini sunmak üzere Prof. Dr. Zekeriya Pak, Doç. Dr. Hayati Yılmaz, Prof. Dr. Saffet Köse ve Yrd. Doç. Dr. Adem Korukcu hocalarımızı kürsüye arz ediyorum.

BAŞKAN - Bismillahirrahmanirrahim.

Efendim, bugünün ikinci oturumunu başlatıyorum.

Bu oturumda sabahleyin teorik ve tarihi yanlarıyla ortaya konan kardeşlik kavramının biraz daha özel yönü ele alınacak.

Ben işi uzatmadan, hemen, Kur'an'da Kardeşlik başlığıyla, Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Zekeriya Pak arkadaşımızı kürsüye değil kürsüyü arkadaşımıza arz ediyorum efendim.

Buyurun.

1. KUR'AN'DA KARDEŞLİK

Prof. Dr. Zekeriya PAK

Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Arapçada *kardeşlik* kavramını belirten kelime “uhuvvet/الأخوة” tir.¹ Ancak kelime Kur'an'da bu şekliyle yer almaz; sadece aynı kökten türeyen ve *kardeş* anlamına gelen “ah/الأخ” kelimesi ve bunun çoğul biçimleri yer alır. Bu kelimenin Kur'an'da geçen iki çoğul biçimi vardır ve bunlar “ihve/الإخوة” ve “ihvân/الإخوان” şeklindedir. Bazı lugatlarda, bu iki çoğuldan birincisinin kan bağından kaynaklanan kardeşliği, diğerinin ise dostluktan kaynaklanan kardeşliği ifade ettiği belirtilir.² Ancak böyle bir genelleme doğru değildir.³ Zira Kur'an'da, kelimenin her iki çoğul şekli de, hem kan bağından kaynaklanan kardeşliği hem de inanç ve fikir birliği temeline dayanan kardeşliği ifade eder. Mesela, “ihve/الإخوة” kelimesi bazı ayetlerde biyolojik kardeşliği ifade ederken, “Müminler ancak kardeştir”⁴ ayetinde inanç esasına dayalı kardeşliği anlatır. Yine “ihvân/الإخوان” kelimesi, bazı ayetlerde⁵ inanç ve düşünce birlikteliğini ifade ederken, bazı ayetlerde⁶ kan bağından kaynaklanan kardeşliği anlatır. Kur'an açısından kelimenin tekil şekli için de aynı tespiti yapabiliriz. Sonuç itibarıyla, Kur'an'da kardeşlik konusunun temel kavramı olan “ah/الأخ” kelimesi ve bunun çoğul biçimleri, hem kan bağından kaynaklanan kardeşliği, hem de inanç ve fikir birlikteliğinden kaynaklanan kardeşliği anlatır.

1 el-Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Dâru ve Mektebetü Hilâl, IV, 319.

2 el-Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1407/1987, VI, 2264.

3 el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğâ*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2001, VII, 254.

4 Hucurât, 49/10.

5 Mesela bkz., Âl-i İmrân, 3/103; Tevbe, 9/11, Haşr, 59/10.

6 Nûr, 24/31; Ahzâb, 33/55; Mücâdele, 58/22.

Bu kısa etimolojik izahın ardından, söz konusu kavram çerçevesinde şekillenen kardeşlik olgusunun Kur'an'da nasıl yer aldığına bakabiliriz.

Kardeş/Arkadaş Peygamber

“Kardeş/ah/الأخ” kelimesinin vahyin ilk dönemlerinde dikkat çeken kullanımı, onun peygamberlere ait bir nitelik olarak gündeme gelişidir. Kur'an geçmiş kavimlerden ve onlara ilahî hakikatleri tebliğ eden peygamberlerden bahsederken, onların kendi kavmi karşısına bir *kardeş* olarak çıktığına vurgu yapar. Bu durum bazı peygamberler ile ilgili olarak şu biçimde ifade edilir:

“Nüh'un kavmi de peygamberleri yalanladı. Kardeşleri (أخوهم) Nüh onlara şöyle seslenmişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?”⁷

“Âd kavmine de kardeşleri (أخاهم) Hüd'u peygamber olarak gönderdik. Onlara 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka bir ilah yoktur... ' dedi.”⁸

“Âd kavmi de peygamberleri yalanladı. Kardeşleri (أخوهم) Hüd onlara şöyle seslenmişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?”⁹

“Âd kavminin kardeşini de hatırla ...”¹⁰

“Semûd kavmine de kardeşleri (أخاهم) Sâlih'i peygamber olarak gönderdik. Onlara 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka bir ilah yoktur... ' dedi.”¹¹

“Semûd kavmi de peygamberleri yalanladı. Kardeşleri (أخوهم) Sâlih onlara şöyle seslenmişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?”¹²

“Medyen kavmine de kardeşleri (أخاهم) Suayb'ı peygamber olarak gönderdik. Onlara 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka bir ilah yoktur... ' dedi.”¹³

“Lût'un kavmi de peygamberleri yalanladı. Kardeşleri (أخوهم) Lût onlara şöyle seslenmişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?”¹⁴

Kur'an, Hz. Lût'un, sapkınlıkta çok ileri gitmiş olmalarına rağmen, kavmine bir kardeş olarak seslendiğini haber verdiği gibi, onları da onun kardeşleri olarak nitelendirilir:

7 Şuarâ, 26/105-106.

8 A'râf, 7/65; Hüd, 11/50.

9 Şuarâ, 26/123-124.

10 Ahkâf, 46/21.

11 A'râf, 7/73; Hüd, 11/61. Ayrıca bkz. Neml, 27/45.

12 Şuarâ, 26/141-142.

13 A'râf, 7/85; Hüd, 11/84. Ayrıca bkz. Ankebût, 29/36.

14 Şuarâ, 26/160-161.

“... *Lût'un kardeşleri (اخوان لوط) de yalanlamıştı.*”¹⁵

Bu pasajları sadece geçmiş kavimlerin ve onlara gönderilmiş peygamberlerin hayat hikâyelerinden bir kesit olarak değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'in hem ilk muhatapları hem de sonraki nesiller karşısındaki konumunu belirten mesajlar olarak okumak gerekir. Zira söz konusu geçmiş peygamberlerden kardeş olarak bahsedilirken, Hz. Peygamber'in de özelde kavmine, genelde tüm muhataplarına bir kardeş olarak seslendiğine vurgu yapılmaktadır. Buradan şu sonucu çıkarmamız mümkündür: Bir peygamber, Allah tarafından görevlendirilmiş bir elçi olmanın kendisine sağladığı karizmatik kişiliğe rağmen, kendisini muhataplarının kardeşi olarak görüyor ve kendisinin de onlar tarafından öyle görülmesini bekliyorsa, o peygamberin getirdiği dinin temelinde en vazgeçilmez bir unsur olarak kardeşlik esasının yattığını söylemek sanırız abartı olmaz.

Burada, Kur'an'da Hz. Peygamber'in konumunu ifade eden “sâhib/arkadaş” kavramını da hatırlamak uygun olacaktır. Hz. Peygamber, kendisine yüklenen ilahî kelamı insanlara ulaştırma görevini icra ederken, taşıdığı resûl ve nebi sıfatlarının yanında *arkadaş* sıfatına da sahipti. Müşriklerin ilahî davete karşı yürüttükleri amansız muhalefet karşısında Allah onu onlara bir arkadaş olarak sunuyordu:

“*Arkadaşınızda, cinlerden etkilenmişlik durumu yoktur.*”¹⁶

“*Arkadaşınız ne sapmış ne de yoldan çıkmıştır.*”¹⁷

“*Arkadaşınız, cinlerin etkisi altında kalmış biri değildir.*”¹⁸

Tüm bu ayetlerden çıkarabileceğimiz sonuç, kardeş/arkadaş peygamberlerin elinde varlık sahnesine çıkmış bir dinî geleneğe mensup insanların onun örneğinden alacakları en önemli pay, hangi düşünce ve inanca sahip olursa olsunlar, insan vasfını taşıyan herkese bir kardeş ve bir arkadaş olarak yaklaşmaktır. Eğer ortada paylaşılacak bir güzellik varsa ve bu da başkalarıyla paylaşılmak isteniyorsa, bu paylaşma duygusunun altında yatan en önemli etken, insanlık ortak paydası üzerine kurulu kardeşlik duygusu ve inancı olmalıdır.

İnsanlık ortak değeri üzerine kurulu kardeşlik duygusu, ortak değerlerin artmasına bağlı olarak derinlik kazanacak ve muhtemel birçok olumsuzluğun önünü alacaktır. İşte Kur'an açısından, bu kardeşliği pekiştiren en üst ortak değer inanç birliğidir. İnanç birliği ile pekişmiş bir kardeşlik ruhu toplumsal birliğin ve barışın mayasını oluşturacaktır.

15 Kâf, 50/12-13.

16 Sebe', 34/46.

17 Necm, 53/2.

18 Tekvîr, 81/19-22.

Kardeşlik Birliğin ve Barışın Temelidir

“Allah’ın ipine hep birlikte sarılın; ayrılığa düşmeyin. Allah’ın size olan lütuf ve ihsanını hatırlayın. Sizler birbirinize düşman idiniz, kalplerinizi birbirine ısındırdı ve O’nun lütuf ve ihsanıyla kardeşler oldunuz...”¹⁹

Ayet, ilahi kelamın sunduğu değerler etrafında birleşmenin ve ayrılığa düşmemenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. İlahî mesajın rehberliğinden bağımsız olarak belirlenen bir değerler sistemi insanlar arasında nisbî bir birlik ve kardeşlik ruhu oluşturmaya muvaffak olabilir ise de bu, Kur’an’ın sunduğu değerlerin birleştirici rolü karşısında her zaman eksik ve yetersiz kalacaktır. Nitekim Medine’de boğaz boğaza kavga etmekte olan iki güçlü kabilenin her bir ferdi kendi kabilevî değerlerine sahip idiler ve bu değerler onları ortak bir kabile ruhu etrafında birleştiriyordu. Farklı kabilelere mensup olsalar da, aynı coğrafyayı paylaşan bu insanların, aralarında var olan ortak kültürden kaynaklanan ortak değerleri de var idi. Ancak bu ortak payda onları birbirleriyle kavgaдан uzak tutmada yeterli olmuyordu. Kur’an’ın tesis ettiği inanç temeline dayalı kardeşlik ruhu, onlar arasında bir üst kimlik ve değerler sistemi oluşturdu ve kavga hâlindeki bu insanlar kardeşler oluverdiler. Onlar, kabilevî kimliklerini inanç üst kimliği içerisinde eritip yok etmediler ama farklı kabilelere mensubiyet olgusu, inanç kardeşliği sayesinde çatışma nedeni olmaktan çıktı.

Kur’an’ın oluşturduğu kardeşlik ruhu, inananlar arasında bir üst kimlik ve buna bağlı olarak toplumsal bir birlik oluşturmaya yeterli bir etken ise de bu, pratikte her zaman mümkün olmamıştır. Ortak inancın oluşturduğu kardeşlik ruhuna sahip olması gereken insanlar birbiriyle değişik nedenlerle kavga edebilmişlerdir. İşte bu noktada müminlerin kardeş olduğunun yeniden hatırlanması ve belki de hiç unutulmaması gerekmektedir. Zira bozulan aranın yeniden düzelmesi, yine ortak inanç esasına dayalı kardeşlik ruhunun ön plana çıkarılmasıyla mümkün olacaktır:

“Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse, kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki O’nun merhametine kavuşasınız.”²⁰

Ayette dikkat çeken önemli bir nokta da, “ancak müminlerin kardeş olduğu” değil, “müminlerin ancak kardeş olduğu” hususudur. Yukarıda peygamberlerin, henüz inanmamış olsalar da muhataplarını kardeş olarak gördüklerini, bu nedenle insan olma ortak değerinin de kardeşlik için en temel etken olduğunu vurgulamıştık. Bu nedenle her insan doğal olarak bir diğeriyle kardeşdir. Durum böyle olunca, aynı inancı ve ideali paylaşma, inananlara bir üst kardeşlik kimliği kazandıracak bu durum onların kavga hâlinde olmamalarını, olmuş olsalar bile bunu sürdürmemelerini sağlayacaktır. Sonuçta,

19 Âl-i İmrân, 3/103.

20 Hucurât, 49/10.

müminlerin birbirlerine karşı konumunu belirleyecek ortak bir nitelik aranacaksa, ilk akla gelecek olan onların kardeş oldukları gerçeği olacaktır.

Kardeşler arasında var olan birlik ruhunun bozulmaması için, yukarıdaki ayetin hemen ardından bazı hususlar sıralanır. Aşağıda ele alacağımız bu konuların önemsenmesi var olan kardeşliğin devamı için hayati değer taşımaktadır.

Kardeşlik Toplumsal Huzurun Temelidir

Toplumsal huzuru sağlayan ve ayakta tutan temel esasların belki de en başında, bireylerin birbirlerinin hukukuna karşılıklı saygı duyması, kendisine yapılmasını hoş bulmadığı tutum ve davranışları bir başkasına göstermekten sakınması gelir. Bu esasları tesis etmenin temelini de sağlam bir kardeşlik ruhu oluşturur. İşte Kur'an, alay etme, yaralayıcı sözlerle gönül kırma ve lakap takarak küçümseme gibi tutumları kardeşlik ruhuyla bağdaşmayan ve kardeşliği zedeleyen tutumlar olarak görür ve inananları bu tür olumsuzluklardan şiddetle sakındırır:

“Ey iman edenler! Bir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Belki de onlar kendilerinden daha iyidirler! Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki de onlar kendilerinden daha iyidirler! Yaralayıcı sözlerle birbirinizin gönlünü kırmayın, birbirinizi lakap takarak kötülemeyin. İman etmişken yoldan çıkmışlıkla anılmak ne kötüdür. Kim hatasından dönmezse işte onlar zalimlerdir.”²¹

Devam eden ayette benzer uyarılara devam edilir:

“Ey iman edenler! Fazlaca zandan sakının! Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın! Birbirinizin gybetini yapmayın! Sizden biri ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan hoşlanmadınız değil mi? Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah tövbeyi içtenlikle kabul edendir ve merhametiyle her şeyi kuşatandır.”²²

Yukarıdaki iki ayette belirtilen hususlar, insanlar arasında kardeşliği yaralayan belki de en belirgin ve en yaygın problemlerdir. İnsanlar, iman etmiş olma vasfını taşıyor olsalar da, bu tür olumsuzlukların toplum içinde varlığını sürdürmesi durumunda, sadece iman ortak değeri birlik ve beraberlik için yeterli olmayacaktır.

Şu hâlde iman edenler aynı zamanda kardeş olacaklarsa;

- Birbirleriyle alay etmeyeceklerdir.
- Yaralayıcı sözlerle gönül kırmayacaklardır.
- Kötü lakaplarla karşısındakinin onurunu kırmayacaklardır.

21 Hucurât, 49/11.

22 Hucurât, 49/12.

- Bilgisizce sadece zanna dayanarak konuşmayacaklardır.
- Kardeşinin etini yemeye denk olan gıybetten uzak duracaklardır.

İşte kardeşliğin olduğu yerde bu tür tutumlara yer olmadığı gibi, bu tutumların olduğu yerde de kardeşlikten bahsetmek oldukça zordur. Özellikle dedikodunun, ölmüş dolayısıyla savunmasız bir konumdaki kardeşin etini yemeye benzetilmiş olması, bu olumsuz tutumdan kaçınmanın gerekliliğine en üst düzeyde bir vurgudur.

Kardeşlik Ölümle Biten Bir Bağ Değildir

Hayatın sadece dünyadan ibaret olmadığı, ölüm ile birlikte yeni ve ebedi bir hayat sürecinin devam edeceği dikkate alınır, burada yaşayanların önceden ahirete gitmiş olanlarla gönül bağı devam edecektir. Bu açıdan kardeşlik bu dünya ile sınırlı değil, ölüm ötesi hayatı da kuşatan bir süreçtir. Bundan dolayı müminlerin dualarında ahirete intikal etmiş olan kardeşlerini de unutmamaları gerekmektedir. Eğer bu dünyada olmuş birtakım kırgınlıklar varsa ve hayatta iken bunlar giderilememişse, en azından bu kırgınlıktan kaynaklanan olumsuz düşüncelerin devam ettirilmemesi, kardeşliğin gereklerindedir:

“Onlardan sonra gelenler şöyle derler: Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden ince iman etmiş olan olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.”²³

Kardeşlik Bağışlamayı Gerektirir

Yukarıda ele aldığımız ayette belirtildiği üzere müminler ancak kardeşlerdir ve öyle de olmalıdır. Buna rağmen, insani zaafardan kaynaklanan birtakım nedenlerle bir hata işlenmişse, bu hata öldürme şeklinde ağır suç olarak kendini gösterse bile, suç işleyene karşı takılacak tavır “müminler ancak kardeşler” ilkesini unutturmuyacak düzeyde olmalıdır. Bu hususa şu ayette belîğ bir üslupla işaret edilir:

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kıldı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın ... Ancak her kimin cezası kardeşi tarafından bağışlanarak bir miktar hafifletilirse buna uygun biçimde uymak ve bağışlayan kişiye ödenecek diyetin güzelce ödenmesi gerekir...”²⁴

Ayette, öldürme eylemini gerçekleştiren kimse, öldürülenin velisi konumundaki kişinin kardeşi olarak tanımlanmaktadır. Buradaki kardeşlikten kasıt vatan kardeşliğidir. Dolayısıyla ayette, aynı vatan toprağını paylaşan insanların hepsinin kanlarının, canlarının ve yaşama haklarının masum ve muhterem bilinmesinin gerekliliğine ve bunların birbirini öldürmesinin kardeşi öldürmek gibi kötü bir şey olduğuna işaret

23 Haşr, 59/10.

24 Bakara, 2/178.

vardır. Aynı zamanda, öldürülenin velisinin katilin dahi kendi kardeşi olduğunu bilip affetmesinin uygun olacağına teşvik vardır.²⁵ Şu hâlde adam öldürme gibi büyük bir suçun ateşleyebileceği husumet fitilinin sönmeye de yine kardeşlik duygularının ön plana çıkarılmasıyla mümkün olacaktır.

Kardeşlik Duygusunun Geliştirdiği Ahlaki Erdemler

Kur'an'da kardeşlik konusu, "kardeş" kavramının yer aldığı ayetlerle sınırlı tutulmayacak ölçüde geniştir. Kur'an'ın vahyediliş süreci boyunca, temeli insani ve İslami değerlere dayalı kardeşlik duygusu ile hareket etmenin gerektiğine sürekli işaret edilir ve insana yaklaşımın bu çerçevede olması gerektiği vurgulanır. Bu çerçevede, kardeşliğin olduğu yerde olması gereken ahlaki erdemlerden de ilgili ayetler ışığında kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

- Kardeşlik, karşılıklı birbirini dost bilmeyi, iyiliğin yaşatılması ve kötülüğün ortadan kaldırılması için yardımlaşmayı gerektirir:

*"İnanmış erkekler ve inanmış kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emrederler ve kötülüğü yasaklarlar ..."*²⁶

*"Erdemli insan olma ve Allah'a karşı gelmekten sakınma konusunda yardımlaşın. Günah işleme ve düşmanlık yapma konusunda yardımlaşmayın ..."*²⁷

- Kardeşlik paylaşmayı gerektirir:

Toplumsal ve ekonomik konumu itibariyle hor görülen ve ezilen insanların elinden tutabilmek ancak kardeşlik duygularının hüküm sürdüğü bir ortamda mümkündür. Mazlum ve mağdur olanın elinden tutabilmeyi başarabilmek de kardeşliğin temelini atmanın ve onu sürdürmenin en etkin ilk adımındır. Kısacası paylaşmak ve kardeşlik birbirini etkileyen iki önemli unsurdur. Bu nedenle birçok ayet vermeyi ve paylaşmayı öğütlemekte; vermeyeni ve paylaşmayı ise tehdit etmektedir:

"Dikkat ettin mi hiç, karşılık gününü yalanlayana?"

İşte odur, yetimi tersleyen.

*Yine odur, yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen."*²⁸

"Sizler, gerçekten farklı amaçlar peşinde koşmaktasınız.

Bir yanda, cömertçe veren ve kendini kötülüklerden alıkoyan,

25 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul tsz., I, 605.

26 Tevbe, 9/71.

27 Mâide, 5/2.

28 Mâün, 107/1-3.

Ve güzelliklerle donanmış cennet yurdunu doğrulayan;
İşte ona, rahat ve mutluluğa ulaştıran kapıları aralayacağız.
Diğer yanda, cimrilik eden ve kendini eksiksiz ve kusursuz gören,
Ve güzelliklerle donanmış cennet yurdunu yalanlayan;
Ona da sıkıntı ve zorluklarla dolu bir hayatın kapılarını aralayacağız.
Cehenneme düştüğünde, ona servetinin hiçbir yararı olmayacak.”²⁹

“Yanlış yoldasınız! Yapmayın!

Yetime karşı cömertçe davranmıyorsunuz!

Yoksulu doyurmaya teşvik etmiyorsunuz!

Mirası, hak gözetmeden sorumsuzca yiyorsunuz!

Serveti, aşırı derecede seviyorsunuz!”³⁰

“Sevdiğiniz şeylerden vermedikçe erdemliliğe ulaşamazsınız...”³¹

- Kardeşlik dürüst olmayı gerektirir ve hilekârlıkla asla bir arada sürdürülemez:

“Vay hâline, ölçüde ve tartıda hile yapanların!

İnsanlardan bir şey alırken hakkını vererek ölçüp de,

Onlara bir şey verirken ölçüyü ve tartıyı eksik tutanların!”³²

“Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, en doğru biçimde tartın. Bu en hayırlı olanıdır ve en iyi sonuca götürecektir tutumdur.”³³

- Kardeşlik alçakgönüllü olmayı gerektirir:

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Sen ne yeri yarabilirsin ne de dağlarla boy ölçüştürebilirsin!”³⁴

“İnsanları küçümseyip yüz çevirme! Yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Allah, kendini beğenip övünen hiç kimseyi sevmez.”³⁵

29 Leyl, 92/4-11.

30 Fecr, 89/17-20.

31 Âl-i İmrân, 3/92.

32 Mutaffifin, 83/1-3.

33 İsrâ, 17/35.

34 İsrâ, 17/37.

35 Lokmân, 31/18.

- Kardeşlik sözünde durmayı gerektirir:

“Ey inananlar! Niçin yapmadığımız şeyleri söylersiniz! Yapmadığımız şeyleri söylemeniz, Allah katında çok büyük kızgınlığa sebep olmaktadır.”³⁶

- Kardeşlik görgülü olmayı gerektirir:

“Size biri selam verdiği zaman, siz de ondan daha güzeli ile selam verin; ya da en azından aynısı ile karşılık verin. Allah her şeyi değerlendirmektedir.”³⁷

Örnek ayetlerle sunduğumuz bu ve benzeri değerler, kardeşlik ruhunun hâkim olduğu bir ortamda en ideal şekliyle kendini gösterir. Aynı zamanda bu değerlerin yaşadığı ve yaşatıldığı bir ortamın varlığı da orada bir kardeşliğin var olduğunun en belirgin göstergesidir.

Sonuç olarak, farklılıkların kardeşliğe engel olmaması gerektiğine, hatta farklı oluşun tanışma ve kardeşliği pekiştirmede önemli bir etken bile olabileceğine işaret eden ve tüm insanlara hitap eden şu ayetle meseleyi özetleyebiliriz:

“Ey insanlar! Biz sizleri bir erkek ve bir diğiden yarattık. Birbirinizi tanıyıp tanışasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır...”³⁸

Şu hâlde farklılık kardeşliğe engel olmadığı gibi, kardeşlik de farklılıkların farkında olmaya ve onları yaşatmaya engel değildir. Önemli olan tüm farklılıkları kuşatacak bir üst değer etrafında birleşmektir. Kur'an'a göre bu üst değeri, genel çerçevede bakacak olursak “insan olma”, özel çerçevede ise “mümin olma” şeklinde belirleyebiliriz.

BAŞKAN - Zekeriya Pak Hocamıza teşekkür ediyoruz, muhtasarı müfid yani netice olarak insan olmayı aynı zamanda kardeş olmanın eşdeğeri olarak bize takdim ettiler.

Şimdi, Hadislerde Kardeşlik konusunu, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi arkadaşımız Doç. Dr. Hayati Yılmaz sunacaklar.

Kürsüyü hocamıza arz ediyorum.

36 Saff, 61/2.

37 Nisâ, 4/86.

38 Hucurât, 49/13.

2. HADİSLERDE KARDEŞLİK -KARDEŞLERİN KARDEŞLİĞİ-

Doç. Dr. Hayati YILMAZ

*Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi*

Bismillâh, ve'l-hamdü li'llâh ve's-salâtü ve's-selâmü alâ resûlillâh ...

Sayın Başkan, muhterem hazırun, hepinizi saygılarımla selamlıyorum.

Âlemlere Rahmet olarak gönderilen Allah Resûlü Efendimizin -sallallâhü aleyhi ve sellem-, âlemin niçin yaratıldığını son kez insanlığa hatırlatmak maksadıyla dünyayı şerefleştirmesinin 1441. yılında, hem sünnetiyle ve hem de her an kendisine getirilen salavatlar sebebiyle zaten “canlı” bulunan o Yüce Peygamberimizin bizim hayatımıza yeniden doğması duasıyla tebliğime başlamak istiyorum.

Hız. Peygamber'in risâlet göreviyle gönderildiği dönemde, özellikle onun gönderildiği toplum, bir toplumda bulunması gereken “birlik” görüntüsünden ve duygusundan oldukça uzaktı. Hiç yoktu denilmesi belki doğru olmayabilir, çünkü çeşitli gerekçelerle insanlar arasında belli oranda bir birlik ve dayanışma yaşandığı da bir vâkıdır. Özellikle de kabilecilik dayanışması had safhadaydı denebilir. Ancak bunun itici gücünün yine kişisel çıkar ya da onur zedelenmesinden duyulan kaygı olduğu anlaşılmaktadır. Zira bunların aşıldığı durumlarda beklenen dayanışma ve birlikteliğin çok kolayca yok sayıldığına sıkça rastlanmaktaydı. Mehmed Âkif'in, Kutlu Doğum gecesini anlattığı o muhteşem “Bir Gece” şiirinde geçen: “Dişsiz mi bir insan onu kardeşleri yedi.” mısrası bunu ifade etmiş olmalıdır.

Böyle bir toplumdaki, hayatının son yudum suyunu “kardeşine” bırakarak şehit olan insanları meydana getiren bir Peygamber'in ümmeti olarak, bu dönüşümün mahiyetini bilmek, anlamak ve yeniden uygulamak zorunda bulunduğumuz bir dönem-

de yaşıyoruz. Kardeşlik konusunun diğer boyutları ve alanları, başka tebliğlerde ele alınacağından, bu tebliğde, mezkûr dönüşümün temel bileşenlerinden biri olan, hatta belki de birincisi sayılması gereken, Hz. Peygamber'in sünnetinde kardeşlik temasını işleyen onlarca hadis arasından örnekler sunularak konu takdim edilmeye çalışılacaktır. Hadis külliyatımız burada bahsedilenler dışında daha yüzlerce rivayeti ihtiva etmektedir. Biz tebliğimizde bunların tamamına değinme imkânı bulamayacağımız gibi, kardeşlik bağlamında değerlendirilmesi mümkün olabilecek başkaca hadislerin bulunduğu da hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.

I. "MÜMİNLER KARDEŞTİR"

Evelâ bir mümin bilinciyle meseleye bakılması gerektiğinden hareketle, Yüce Kitabımız Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu şu ilkeyi hemen belirtmek gerekir ki: "*Müminler ancak kardeşlerdir.*"¹ Bu ayetteki vurgu, müminlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi tanımlayacak tek kelimenin "kardeşlik" olduğunu göstermektedir. Şu hâlde bundan sonra bir "mü'min"e düşen, bu "kardeşliği" anlamak ve gereğini yapmak olmalıdır. Acaba kardeş olmak ne demektir ve bu kardeşlik biz müminlere ne ifade etmelidir?

Bizim her birimiz, sınırlarını hiçbir zaman sınırlandıramayacağımız muazzam büyüklükte bir uzaydaki/evrendeki, birbirlerine yakınlıkları (ya da uzaklıkları) binlerce ışık yılıyla ölçülebilen irili ufaklı milyarlarca galaksiden biri olan Samanyolu'ndaki milyarlarca yıldız sisteminden biri olan Güneş sisteminin en küçük gezegenlerinden biri olan Dünya'da/Yeryüzü'nde yaşayan milyarlarca varlık grubundan biri olan 7 milyar insandan biri olarak yaşayan bir tek insanız ... Diğer bir insan da, aynı milyarlardan biri ... Bütün bu muazzam kâinatın Yaratıcısı'nın yarattığı varlıklardan biri, ikisi, üçü-yüz ... Bu gerçek, bizleri birbirlerimizle aynı yapan ve asla göz ardı edilmemesi gereken son derece önemli bir unsura götürmektedir ...

II. KARDEŞLİĞİN KAYNAĞI-ZEMİNİ

Yaratıcı

Bütün insanlar olarak bizler, bir tek Yaratıcı olan Allah'ın (cc) kullarıyız ... Şayet evrende iki ya da daha fazla "ilah/tanrı" bulunsaydı, o takdirde bu ikilik/çokluk sebebiyle yaratılan insanlar arasında da bir "farklılık" olması beklenebilirdi. Ancak böyle olmadığına göre² bütün insanlar "aynı, bir tek Yaratıcı'nın, yani Yüce Allah'ın yarattığı insanlardır. Buna göre insanların birbirlerine karşı bu hususta herhangi bir ayrıcalık göstermeleri mümkün olmayacaktır. Çünkü "*Sizin ilahınız tek bir ilahdır; O'ndan başka*

1 Hucurât, 49/10

2 "*Yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı bunların ikisi de mahvolup gitmişti. O arşın Rabbi olan Allah onların yakıştırdıkları vasıflardan münezzehtir, beridir.*" Enbiyâ, 21/22

hiçbir ilah yoktur; O, Rahman'dır, Rahim'dir."³ ayetinde belirtildiği üzere, bizim hepimizin ilahı, Bir Tek olan İlah'tır.

Yaratılış

Yaratıcı aynı olduğuna göre, acaba "yaratılış" açısından bir farklılık ve ayrıcalık var mıdır? Bu konuda yine Kur'an'da insanın yaratılmasını anlatan ayetlerde sadece bir tür yaratılıştan söz edilmektedir: "*O, sizi bir çamurdan yaratan, sonra size bir ecel, bir ömür süresi tayin edendir.*"⁴ Bu ve benzeri birçok ayetten anlaşıldığına göre bütün insanlar aynı malzemeden, yani toprağın su ile karışmasından oluşan bir çamurdan yaratılmıştır.⁵ Yani bütün insanlar, aynı Yaratıcı tarafından aynı şekilde yaratılmışlardır ve bu noktada bütünüyle birbirlerinden farksızdırlar.

Bütün bunlardan şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Yaratılıştaki aynılık ve eşitlik herkesi "aynı ve eşit" yapmaktadır. Aslında bütün insanlar zaten "kardeş"tir. Dünyada bulunan insanların "şeklen" değişik olmaları, dillerinin ve renklerinin/ırklarının farklı farklı oluşu, yalnızca Yüce Yaratıcı'nın kudretinin delillerinden biridir: "*O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de, göklerin ve yerin yaratılması, lisanlarımızın ve renklerimizin farklı farklı olmasıdır. Elbette bunda bilen ve anlayan kimseler için ibretler vardır.*"⁶ Farklılaşma sayılması gereken ilk nokta, Yaratıcıya iman edip etmemede ortaya çıkmaktadır. İnsân, ya onu çamurdan yaratan Yüce Allah'ın istediği doğrultuda yaşayıp sonunda, bir anlamda yaratıldığı topraklara yani "bahçelere/cennetlere" kavuşacak, veyahut da ateşten yaratılan şeytan'ın⁷ istediği yolda yürüyecek ve böylece onun da varacağı yer ancak "ateş" olacaktır. Buna göre eşit yaratılan insanlar, Yaratıcılarına karşı olan tutumları sebebiyle yalnızca ikiye ayrılmaktadırlar: Müminler ve gayri müminler ...

İşte burada, tebliğimizin başında belirttiğimiz ilkeye dönmüş oluyoruz. Cennete talip olanlar, yani "mü'minler", aralarında başkaca hiçbir fark bulunmayan, aynı Allah'a inanan ve aynı anne-babadan (Hz. Âdem ile Hz. Havva'dan) gelen kardeşlerdir. Aralarında ortaya çıkabilecek yegâne fark, Yaratıcı'ya gösterilecek kulluk boyutudur ki buna da "takvâ" denilmektedir. Kur'an-ı Kerim bu düstürü şöyle ifade buyurmaktadır: "*Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp bilişmeniz için sizi milletlere, sülâlelere ayırdık. Kuşkusuz ki Allah'ın katında en değerli/en üstün olanınız, takvada en*

3 Bakara, 2/163

4 En'âm, 6/2

5 İnsanın çamurdan yaratıldığını ifade eden ayetler için bkz. En'âm, 6/2; A'râf, 7/12; Hicr, 15/26, 28, 33; İsrâ, 17/61; Müminûn, 23/12; Secde, 32/7; Saffât, 37/11; Sâd, 38/71, 76; Rahmân, 55/14

6 Rûm, 30/22

7 A'râf, 7/12

ileri olanımızdır.”⁸ Bu ayete ilk muhatap olan ve onu ümmetine tebliğ eden Allah Resülü (s.a.s.) de, ümmetine: “*Ey insanlar! Şunu bilin ki Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Bundan dolayı ne Arab'ın Acem'e (Arap olmayana), ne de Acem'in Arab'a, ne beyazın siyaha, ne de siyahın beyaza, takva dışında herhangi bir üstünlüğü yoktur.*” “*Hepiniz Âdem'in çocukları-sınız. Âdem ise topraktır.*”⁹ buyurarak bunu bir daha vurgulamıştır. Şu hâlde “takva” üstünlüğü dışında bütün müminler eşittir ve kardeşlerdir.

Dikkat çekici birkaç örnek verelim: Herkesin aynı yaratıldığını ve bu konuda eşit olduğunu henüz yeterince anlayamadığı için olsa gerek, Ebû Zer (r.a.) bir gün tartıştığı Bilâl-i Habeşî'ye (r.a.), zenci olan annesini söz konusu ederek, “Kara kadının oğlu” diye hakaret etmişti. Buna çok gücenen Bilâl (r.a.), meseleyi Allah Resülü'ne (s.a.s.) aksettirince Sevgili Efendimiz Ebû Zer'e, “*Sende hâlâ cahiliyye izleri var.*” buyurmuştu.¹⁰ İlk Müslümanlardan olmasına rağmen, on beş yıl kadar kendi kabilesi içinde yaşadığı ve Medine'ye oldukça geç geldiği için belki de bu konudaki eğitimi tam olmayan Ebû Zer'i mazur görebiliriz. Ama ilk günden beri İslam'ı hücrelerine kadar hisseden Bilâl'e bu sözler çok ağır gelmişti. Çünkü kardeşlikte bu yoktu.

Yine belki de Medine'de hem kimsesiz hem de İranlı olduğundan kendisini “yabancı” hisseden Selmân-ı Fârisî'ye Hz. Peygamber, “*Selmân bizdendir, chl-i beytimizdendir.*” buyurarak, Arap olmamasının hiçbir öneminin bulunmadığını gösteriyordu.

Hz. Peygamber vefatına yakın günlerde, Müslümanların bütün önde gelenlerinin birer asker olarak katıldığı orduya komutan olarak, beyaz olan babası Zeyd b. Harise'ye değil de, zenci bir hanım olan annesi Ümmü Eymen'e çektiği için zenci olan Üsâme b. Zeyd'i komutan atayarak, ırk veya renk gibi farklılıkların asla bir üstünlük sebebi olamayacağını ve “kardeşliğin” önüne geçemeyeceğini zihinlere kazıyordu. Çünkü Müslümanlar farklı renklerdeki kardeşlerine karşı renk körü olmalıydılar.

III. KARDEŞLİĞİN BOYUTU

“Kardeş”

Türkçede, yöresel söyleyiş farklarıyla, kardeş, kardaş, gardaş gibi telaffuz edilen “kardeş” kelimesi, “karındaş” kelimesinden gelmektedir ve “aynı karında bulunanlar” anlamındadır. Yani kardeşler, aynı annenin rahminden doğan çocuklardır ve bu manada

8 Hucurât, 49/13.

9 Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde ve Veda Haccı'nda yaptığı konuşmalarında geçen bu hadisler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 361; V, 411; Tirmizî, “Tefsir”, 50; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 86; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, VII, 132; Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, VIII, 87; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, III, 93, 699.

10 Bkz. Buhârî, İmân, 22, Itk, 15, Edeb, 44; Müslim, Eymân, 40; Ebû Dâvûd, Edeb, 124; Tirmizî, Birr, 29; İbn Mâce, Edeb, 10.

bütün insanların annesi Hz. Havva olmaktadır. Her ne kadar herkesin farklı anne-babası var olsa da onların da anne-babası Hz. Âdem ile Hz. Havva'dır.

Bizlere düşen, görünen anne-babalarımızın farklılığına takılmadan, birbirimize, aynı rahimden geldiğimizi ve aynı değerleri paylaştığımızı asla unutmadan davranmaktır. Bunu sağlayacak olan husus, Yüce Kitabımızda şöyle ifade edilmiştir: “*Hani siz birbirinizin düşmanları idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz.*”¹¹

“İsâr”

Medine'ye hicretten sonra, hem buraya göç etmiş olan muhacirlerin garipliğini kaldırmak, hem de Medinelî olmalarına rağmen birbirleriyle uzun yıllardır savaş hâlinde bulunan Evs ve Hazrec kabilelerine gerçek kardeşliği göstermek maksadıyla gerçekleştirilen “muâhât”, dünya tarihinin kaydettiği en gerçekçi toplum projesi sayılmalıdır. Daha düne kadar ötekini nasıl yok edeceğinin planlarını kuranlar, ertesi gün varını yoğunu pay etmenin ve hatta ötekine daha fazla vermenin telaşına düşmüşlerdi. Bu davranışın İslam'daki adı “İsâr” idi ve bunu yapanlar Kur'an'ın: “*Kendileri muhtaç olsalar bile, başkasını kendilerine tercih ederler.*”¹² ayetinde tarif edilmişlerdi.

Sahabe-i kirâm, isârın nasıl yaşanacağını Allah Resûlü'nde görmüşlerdi.

Sehl b. Sa'd'ın anlattığına göre bir kadın dokuduğu kumaşı (bürdeyi) Resûlullah'a (s.a.s.) getirip verdi ve: *Bunu giyesin diye kendi ellerimle dokudum*, dedi. Böyle bir kumaşa ihtiyacı olan Peygamber (s.a.s.) onu aldı, izâr olarak (belden aşağısına) giyiniş ashabının yanına geldi. Kumaşı gören falanca, Hz. Peygamber'e: *Ne kadar da güzelmiş! Bunu ver de ben giyineyim*, deyince Resûl-i Ekrem: *Peki*, dedi. Orada biraz oturduktan sonra evine döndü. Kumaşı katlayıp o adama gönderdi. Ashâb o sahabiye: *Hiç de iyi yapmadın. Peygamber'in (s.a.s.) böyle bir kumaşa ihtiyacı vardı; üstelik sen, Hz. Peygamber'in, kendisinden bir şey isteyeniyi geri çevirmediğini bile bile o kumaşı istedin*, dediler. Bunun üzerine o şahıs şunları söyledi: *Vallahi ben o kumaşı giyinmek için değil, kendime kefen yapmak için istedim*. Hadisin râvisi Sehl b. Sa'd'ın dediğine göre o kumaş bu zâtın kefeni oldu.¹³

Hz. Peygamber'den bunun gibi daha yüzlerce örneğini gördükleri isâri onun sahabetisi de uyguluyordu.

Bir adam Peygamber (s.a.s.)'e gelerek, *ben açım*, dedi. Allah'ın Resûlü hanımlarından birine haber salarak yiyecek bir şey göndermesini istedi. O da: *Seni peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki evde sudan başka bir şey yok*, dedi. Hz. Peygamber

11 Âli İmrân, 3/103.

12 Haşr, 59/9.

13 Buhârî, Cenâiz, 28, Büyü', 31, Libâs, 18, Edeb, 39; Nesâî, Zinet, 97; İbn Mâce, Libâs, 1.

bir başka hanımından yiyecek bir şeyler istedi. O da aynı cevabı verdi. Daha sonra Resûl-i Ekrem'in öteki hanımları da: *Seni peygamber olarak gönderene yemin ederim ki evde sudan başka bir şey yok*, diye haber gönderince, Allah Resûlü (s.a.s.) ashabına dönerek: *"Bu gece bu şahsı kim misafir etmek ister?"* diye sordu. Ensardan biri: *Ben misafir ederim, yâ Resûlallah*, diyerek o yoksulu alıp evine götürdü. Eve varınca karısına: *Evde yiyecek bir şey var mı?* diye sordu. Hanımı: *Hayır, sadece çocuklarımın yiyeceği kadar bir şey var*, dedi. Sahâbî: *Öyleyse çocukları oyala. Sofraya gelmek isterlerse onları uyut. Misafirimiz içeri girince de lambayı söndür. Sofrada biz de yiyormuş gibi yapalım*, dedi. Sofraya oturdular. Misafir karnını doyurdu; onlar da aç yattılar. Sabahleyin o sahâbi Peygamber'in (s.a.s.) yanına gitti. Onu gören Resûl-i Ekrem (s.a.s.) şöyle buyurdu: *"Bu gece misafirinize yaptıklarınızdan Allah Teâlâ memnun oldu."*¹⁴

Pek çok örneği arasından sadece yukarıdaki iki hadisle misallendirilen ve böylece aynı "iman" etrafında şekillenen kardeşliğin ortaya çıkardığı toplum yine Kur'an'da şöyle tanıtılmaktadır: *"Muhammed, Allah'ın elçisidir. Onunla beraber bulunanlar kâfirlere karşı çok çetin, kendi aralarında gayet merhametlidirler."*¹⁵ Yani, ancak müminler kardeşler ve müminler ancak kardeşler...

IV. HAKLAR VE SORUMLULUKLAR

Buraya kadar zeminini ve temelini ele almaya çalıştığımız kardeşliğin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) dilinde nasıl ifade buyrulduğunu da konuyla ilgili hadisler çerçevesinde şöyle özetleyebiliriz:

Hız. Peygamber, Müslüman toplumun yapısını örneklendirmek üzere, iki elinin parmaklarını birbirine kenetleyerek: *"Müminin mümine karşı durumu, birbirlerini sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibidir."* buyurmuştur.¹⁶ Bu hadis, bizim her birimizin İslam binasında birer yapıtaş (kerpiç, tuğla, briket, taş...) olduğumuzu, birbirimize omuz vermemizi ve orada bulunmamızla o binanın sağlam olacağını ifade etmektedir. Çürük bir tuğla, diğer tuğlalara da etki edecek ve binayı da zayıflatacaktır.

Bu zayıflama ve çürümenin yaşanmaması için her bir mümin, diğerinden haberdar olmalıdır:

*"Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir tek vücuda benzerler. Vücudun bir organı hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da uykusuzluk ve ateşlenmek suretiyle bu hastalığa ortak olurlar."*¹⁷

14 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 10, Tefsîru sûre, 59, 6; Müslim, Eşribe, 172.

15 Fetih, 48/29.

16 Buhârî, Salât, 88, Mezâlim, 5; Müslim, Birr, 65; Tirmizî, Birr, 18; Nesâî, Zekât, 67.

17 Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

Öyle ki yeryüzünde yaşayan bütün Müslümanlar bir tek vücut olduklarını bilmeli ve kendi mahallesinde, şehrinde, bölgesinde ve ülkesinde yaşayan Müslüman kardeşlerinin dertleriyle ilgilendiği gibi, aynı zamanda Gazze'deki, Yemen'deki, Somali'deki, Güney Afrika'daki, Sibiry'a'daki, Afganistan'daki, Filipinler'deki, Myanmar'daki, Bosna'daki, Doğu Türkistan'daki, Çin'deki, velhasıl nerede olursa olsun diğer Müslümanların içinde buldukları acıları tâ yüreğinde hissedebilmelidir.

Peki bu bilince nasıl ulaşılabilir? Dikkatleri çekmesi için maddeler hâlinde göstermek üzere, Efendimiz (s.a.s.) içinde özellikle "kardeşlik" vurgusu bulunan birkaç hadislerinde buyuruyor ki:

"Müslüman, Müslümanın kardeşidir.

Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez.

Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir.

Kim bir Müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir.

Kim bir Müslümanın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter."¹⁸

"Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların güvende olduğu kişidir."¹⁹

"Birbirinizle hasetleşmeyin.

Almayacağınız bir malın fiyatını müşteri kızıştırmak için artırmayın.

Birbirinize kin ve nefret beslemeyin.

Birbirinize darılıp yüz çevirmeyin.

Birinizin satışı üzerine başka biriniz satış yapmasın.

Ey Allah'ın kulları, böylelikle kardeş olun.

Müslüman, Müslümanın kardeşidir.

Ona zulüm ve haksızlık yapmaz, yardımını kesmez ve onu hakir görmez.

- Peygamberimiz üç defa göğsüne işaret ederek buyurdular ki- Takvâ buradadır.

Müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi, bir kimseye şer olarak yeter.

Her Müslümanın kanı, malı, ve ırzı, başka Müslümana haramdır."²⁰

18 Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58; Ebû Dâvûd, Edeb, 38, 60; Tirmizî, Hudûd, 3, Birr, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

19 Buhârî, İmân, 4, 5, Rikâk, 26; Müslim, İmân, 64-65.

20 Buhârî, Edeb, 57; Müslim, Birr, 32; Ebû Dâvûd, Edeb, 47; Tirmizî, Birr, 18, 24; İbn Mâce, Duâ, 5.

“Bir kimse, bir müminden dünya sıkıntılarından birini giderirse, Allah da kıyamet gününde o müminin sıkıntılarından birini giderir.

Bir kimse darda kalana kolaylık gösterirse, Allah da ona dünya ve ahirette kolaylık gösterir.

Bir kimse, bir Müslümanın ayıbını örterse, Allah da onun dünya ve ahiretteki ayıplarını örter.

Mümin kul, din kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da o kulun yardımındadır.”²¹

Gayet açık bir şekilde ifade buyrulan ve tek tek izah edilmesi hâlinde hacimli bir kitap husule getirecek olan bu hususlara hassasiyetle uyan ve *gereğini yapan* Müslümanlar, elbette ki ancak “kardeş” olacaktırlar. Yapılmayanlar oranında da kardeşlik zedelenecek, belki de yok olacaktır.

O hâlde Kur’an’ın öngördüğü ve Allah Resûlü’nün (s.a.s.) de oluşturmayı arzula-
dığı Müslüman kardeşler toplumunu gerçekleştirmek için her bir Müslüman, üzerine
düşen bir şeyler yapmalıdır. Ve tabii ki bu konuda da rehberimiz odur. Resûlullah Efen-
dimiz (s.a.s.), Müslüman fertlere, yekdiğerine nasıl “bakması” gerektiği hususundaki
hadislerinin birkaçında şöyle buyurmaktadır.

*“Sizden biriniz kendisi için arzu ettiği şeyi din kardeşi için de arzu etmedikçe gerçek an-
lamda iman etmiş olmaz.”²²*

Sadece bu hadisin bile yeterince anlaşılması, kardeşlik için kâfi olacaktır aslında.
Çünkü insan bencilliğini aşamama sorunu yaşamaktadır. Bu bencilliği yalnızca şahsî
çıkarını düşünme olarak anlamamak gerekir. Kanaatimizce bir Müslümanın, merkeze
kendini koyarak, başta kendi şahsını, sonra da gittikçe genişleyen daireler gibi, kendi
ailesini, kendi akrabalarını, kendi kabilesini, kendi şehrini, kendi milletini vs., diğer Müs-
lüman kardeşlerinden ayrıcalıklı görmesi de bir bencilliktir ve mesela kendi adımıza
konuşacak olursak, bir Türk Müslüman, kendi milleti için istediği bir iyiliği ve güzelliği,
bir Arap Müslüman, bir Boşnak Müslüman, bir Malay Müslüman, bir Kürt Müslüman,
Bir Gürcü Müslüman, bir Ermeni Müslüman, bir Rus Müslüman, bir Çeçen Müslüman,
bir İngiliz Müslüman, bir Kenyalı Müslüman, bir Habeş Müslüman bir Çinli Müslüman
... için de istemiyorsa, Allah Resûlü’nün ifadesiyle “*gerçek anlamda iman etmiş olmaz.*”

Müslümanın diğer Müslümanlara bu gözle bakabilmesinin yegâne yolu onları
“sevmesi”nden geçmektedir. Zira Resûlullah (s.a.s.) yemin ederek buyuruyor ki:

21 Müslim, Zikr, 38; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

22 Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71-72; Tirmizî, Kıyamet 59; Nesâî, İmân, 19, 33; İbn Mâce, Mu-
kaddime, 9.

“Canım elinde olan Allah’a yemin ederim ki sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız.

*Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayın!*²³

Şu hâlde gerçek manada iman etmek, Müslüman kardeşini sevmekle eş anlamlıdır denebilir. Ama nasıl bir sevgi? Sevgi duygusu sonsuzluk isteyen bir duygudur ve bu yönüyle tatmin edilemezse insanı boşlukta bırakabilmektedir. Mesela insan bütün sevgisini bir gün ölecek olan birine, birilerine verecek olursa, bu kişi ya da kişiler öldüklerinde onun için artık yaşamının bir anlamı kalmamaktadır. İnsanın fitratını en iyi bilen bir psikolog olarak Hz. Peygamber (s.a.s.) bu duruma düşülmemesi için sevginin kontrol edilmesi gerektiğini belirterek şöyle buyurmuştur:

*“Üç özellik vardır ki; bunlar kimde bulunursa o kimse imanın tadını tadar: Allah ve Resûlü’nü, (bu ikisinden başka) herkesten fazla sevmesi. Sevdiğini Allah için sevmesi. Allah kendisini küfürden kurtarıldıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmak gibi çirkin görmesi.”*²⁴

Bu hadise göre Müslüman, sevgi piramidinin en tepesine Allah ve Resûlü’nün sevgilerini yerleştirmek durumundadır. Bunun altında seveceği diğer insanları da yine “Allah için” sevmelidir. Yani, sonsuzluk isteyen sevgi duygusunu sonsuzluğun sahibine yönlendirmelidir ki asla tükenmeyecek bir itminana ulaşmış olsun. Bunun sonucu olarak da artık diğer bütün “sevilenler”, ‘Allah için’ kaydıyla sevilen kişiler olurlar ve birbirlerine bu sevgi hâlesi çerçevesinde davranırlar; davranmalıdırlar. Cennete iman ile, imana birbirini sevmeye ulaşılabilirliğini ifade eden ve buna götüren en kısa yolu “kardeş olun” diye vurgulayan bir Peygamber’in ümmetiyiz ... Öyle ki bu kardeşliğin bozulacağından endişelenmektedir ve:

*“Birbirinize kin tutmayınız, haset etmeyin, sırt dönmeyiniz ve ilginizi kesmeyin. Ey Allah’ın kulları, kardeş olun. Bir Müslümanın, din kardeşini üç günden fazla terk etmesi helal değildir.”*²⁵

buyurarak kardeşlerin kardeş kalmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Çünkü Sevgili Peygamberimiz biliyordu ki Allah Teâlâ:

*“Nerede benim rızam için birbirlerini sevenler? Gölgeinden başka gölgenin bulunmadığı bugün onları, kendi arşımın gölgesinde gölgelendireceğim.”*²⁶ “Benim rızam uğrunda birbirlerini sevenler için peygamberlerin ve şehidlerin bile imreneceği nurdan minberler vardır.” buyurmuştur.²⁷ Dolayısıyla sadece haritalarda görülen ve dünyaya azıcık “yukarıdan” bakıldığında

23 Müslim, İmân, 93-94; Tirmizî, Et’ime, 45, Kıyamet, 56; İbn Mâce, Mukaddime, 9, Edeb, 11.

24 Buhârî, İmân, 9, 14, İkraha, 1, Edeb, 42; Müslim, İmân, 67; Tirmizî, İmân, 10.

25 Buhârî, Edeb, 57, 58, 62; Müslim, Birr, 23, 24, 28, 30-32.

26 Müslim, Birr, 37; Tirmizî, Zühd, 53.

27 Tirmizî, Zühd, 53.

hiç belli olmayan yapay sınırların ve suni ayrılıkların, mevcut kardeşliğe herhangi bir zararının olmaması beklenir. Zira kardeş Müslümanlar için bunlar değil, cennetteki nurdan minberler önemlidir.

V. SONUÇ: KARDEŞLERİN KARDEŞLİĞİ YA DA MÜSLÜMANLARIN MÜSLÜMANLIĞI!

Peygamber olarak gönderildiği günden itibaren yirmi üç yıl boyunca sürekli ümetinin kardeşliğini tesis etmeye çalışan Sevgili Efendimiz (s.a.s.), insanlar arasındaki “şekil” farklarını hep bir zenginlik olarak görmüş ve bir rivayette onların “tarağın dışları gibi”²⁸ eşit olduklarını söyleyerek bunlara takılmamalarını ve kul oldukları gerçeğini unutmadan birbirlerine karşı “kardeşlik” bilinciyle davranmalarını öğretmiştir.

Bu bilinci tesis eden ve devamlılığını sağlayan unsuru da, “*Din samimiyettir.*” hadisleriyle kâinata ilan etmişlerdir. Bu sözü duyan sahabe, “Kimin için samimiyettir?” diye sorduklarında da Peygamber Efendimiz: “*Allah’a, Kitabı’na, Resûlü’ne, müminlerin yöneticilerine ve tüm Müslümanlara karşı samimi olmaktır.*” buyurmuşlardır.²⁹ Dolayısıyla bir Müslüman hadiste belirtilen hususlarda, içinde veya dışında bir problem yaşıyorsa, bunun tek sebebi samimiyetsizliğidir.

Allah Teâlâ’nın Müslümanlara ideal ve mükemmel rol-model (üsve-i hasene) olarak gösterdiği Resûlullah (s.a.s.), bütün Müslümanların örnek alacağı “Müslüman”dır. O’nun sünnetine uymayı hayat prensibi ve dünya görüşü hâline getirenler, bu çabaları sonucunda git gide daha çok benzeyeceklerdir ona. Böyle benzemeye çalışma, sonuçta aynı çabayı gösteren Müslüman bireylerin de ahlak, mizaç, kültür, düşünce yapısı gibi hususlarda birbirlerine benzemelerine ve özdeşleşmelerine yol açacaktır. Bu, zirvede bulunan Hz. Peygamber’e en çok benzeme yarışidir ve ancak onun sünnetine/yoluna ittiba etmekle mümkündür. Aynı yolun/sünnetin yolcusu olan Müslümanlar da elbette “karındaş” olacaklardır. Yok, eğer kardeş olunamıyorsa o takdirde tutulan “yol”, Allah Resûlü’nün yolu/sünneti değil demektir.

Kardeşlerin kardeşliği ... ya da Müslümanların Müslümanlığı ... Denklem iki tarafı da aynıdır. Ya kardeş gibi kardeş olmalı veya Müslüman gibi Müslüman ... Bir tarafı başarılı olursa diğer taraf kendiliğinden gerçekleşecektir. Allah Resûlü’nün sürekli hatırlattığı üzere, zaten kardeş olan Müslümanların yapması gereken sadece bunu yaşamaktır.

28 Aclûni, *Keşfü’l-hafâ*, no: 2847.

29 Buhârî, İmân, 42; Müslim, İmân, 95; Ebû Dâvûd, Edeb, 59; Tirmizi, Birr, 17; Nesâi, Bey’at, 31, 41.

Beni dinlediğiniz için teşekkür ediyor, Kutlu Doğum Haftası'nın hayırlar getirmesi ve hem Sevgili Peygamberimizi hem de sünnetini anlayıp anlatmaya vesile olması niyazıyla saygılarımı sunuyorum ...

BAŞKAN - Efendim, Hayati Yılmaz Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Ben şimdi kürsüyü Saffet Köse Hocamıza arz edeceğim ama bu arz etme konusundaki hassasiyetimi bir cümleyle açıklayayım izin verirseniz. Kürsü, ya bir ahşaptır ya taştır ya bir makam adıdır. Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de göklere ve insanın da içinde bulunduğu yeryüzüne emaneti arz ettiğini" söylüyor. Hepsinin korktuğunu, yüz çevirdiğini ve insanın yüklendiğini söylüyor. Bu ayetin zahirinden biz anlıyoruz ki insana arz edilir, insan başka şeye arz edilmez; her şey insana arz edilir ve insan kendine arz edileni ya doldurur ya hak eder ya hak etmez. Burada ben bilim adamlarını, insana arz edilecek bir büyük olduğu için kürsüyü ona arz ediyorum.

Şimdi, Prof. Dr. Saffet Köse, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, bize fıkıh yönünden kardeşliği anlatacak.

Buyurun efendim, 20 dakika süreniz var.

3. KARDEŞLİK HUKUKU (FIKİH BOYUTU)

Prof. Dr. Saffet KÖSE

Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ: MESELENİN VAZ'I

Kardeşlik denildiğinde daha çok aynı anne-babadan doğmuş çocuklar anlaşılır. Bu bir *nesepl kardeşliği*dir. Bunlardan oluşan yapıya da aile denir. Bazen kardeşler anne bir, baba ayrı ya da baba bir, anne farklı olabilir. Nesepl bakımından kardeşler kız veya erkek olabilirler. Bunun doğurduğu farklı bir hukuk vardır.

Kardeşliğin bir başka boyutu din kardeşliği. Aynı dine inanan insanlar kendi aralarında kardeşirler. Bu nokta-i nazardan bütün Müslümanlar *İslam kardeşidir*.

Geniş boyutta bakıldığında bütün insanlar, bir baba-anneden yani Hz. Âdem ve Havva'dan olmaları sebebiyle kardeşirler. Her bir insan dini, dili, ırkı ne olursa olsun bu açıdan *insan kardeşir* ve insanlık ailesinin bir bireyidir.

Kardeşliğin daha çok hukuki olarak öne çıkan diğer bir boyutu *süt kardeşliği*dir. İslam'ın öngördüğü bu kardeşlik evlenme mâni olarak işlev görmektedir.

Duruma göre gerek nesepten, gerek dinden ve gerekse insanlıktan doğan kardeşliğin doğurduğu birtakım sonuçlar vardır ve her bir boyutuyla dinî, ahlaki ve hukuki yönleri bulunmaktadır.

Bu tebliğde kardeşlik, Resûl-i Ekrem'in dünyayı teşriflerinin yıl dönümü münasebetiyle düzenlenen sempozyuma sunulmak üzere hazırlandığından hedef kitle dikkate alınarak daha çok fikhî boyutu aşan dinî ve ahlaki yönleriyle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I-İNSAN KARDEŞLİĞİ

İnsan onurunun değer bulduğu tabii zemin insan kardeşliğidir. Bu, *İslami değerler dizisinde bütün insanları aynı ontolojik düzlemde buluşturan ve bütün ontolojik farklılıkları ortadan kaldıran bir zihniyetin ifadesidir.* Bu açıdan İslam kültüründe Batı'da olduğu şekliyle çatışan sınıfsal yapılardan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Halife ile sade vatandaş, efendi ile kölesi önce kardeştir. Eğer mümin ise din kardeşi, değilse insan kardeşidir. Hz. Peygamber'in: "Bütün insanlar Allah'ın ailesidir. Allah katında en sevimli olanlar insanlara en güzel davranandır/en faydalı olandır"¹ hadisi bu kardeşliğe vurguda bulunması ve işlevselliğini de iyiliği merkeze alan ilişkiler şeklinde göstermesi önemlidir. Bu da barışın, dostluğun, yardımlaşmanın, adaletin ve merhametin tesisıyla oluşur. BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 1. maddesiyle haklara kardeşlik kavramıyla başlaması bu açıdan dikkat çekicidir. Bu sebeple onur kırıcı olan insan hakları ihlallerinin temelinde kardeşlik bilincinin kaybı vardır denilebilir. Kur'an-ı Kerim ve hadisler bu hususa özellikle vurgu yapar.

Allah Teâlâ Nisâ suresinin ilk ayetinde bütün insanlığa hitaben insanlığın ortak atasının Hz. Âdem olduğuna dikkat çeker. Hz. Peygamber de aynı hususu dile getirir.² Mezkûr ayet onun cinsinden de eşi Havva'nın yaratıldığını ve tüm insanlığın erkekli kadınlı bu ikisinden türediğini bildirir.³

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

Hucurât suresinin 13. ayetinde de anne-babası aynı olan insan neslinin tanışmaya vesile olması için farklı kavim ve kabilelere ayrıldığı belirtilir. İslam gelmeden önce dünyanın önde gelen imparatorluklarının kendi ülkeleri ya da ırkları dışındaki insanlara hukuki himaye sağlamadığı, can ve mal teminatı vermediği, bir ülke vatandaşının diğerine giremediği ya da çok özel şartlarla ancak belli bölgelere gidebildiği⁴ hatta bu anlayışın İslam öncesi Arap kabileleri arasında da yaygın bulunduğu, savaşların neredeyse bir yaşam biçimi hâlini aldığı düşünülürse farklılığın insani ilişkilere bir etkisinin

1 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 6947; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* (nşr. Hüseyin Selim Esed), Dimaşk 1404/1984, VI, 65, 106, 194; Taberânî, *el-Evsat*, V, 356; a.mlf., *el-Kebîr*, X, 86; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* (nşr. Hamdi es-Selefî) Beyrut 1407/1986, II, 255.

2 Ebû Dâvûd, Edeb, 111; Tirmizî, Tefsîr, 49/5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 361, 424.

3 "Ey insanlar, sizi bir tek nefisten (kişiden) yaratan ve ondan da eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten korkun; adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan korkun ve akrabalık bağlarını gözetin. Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde gözetleyicidir."

4 Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke*, İstanbul 1984, s.181 vd.; a.mlf., "Gayri Müslim", *DİA*, XIII, 419-420.

olmayacağı, insanların farklı kabilelere ve toplumlara ayrılmasının ayrışma amacıyla değil tanışma ve kaynaşmaya vesile olması maksadına matuf bir yaratılış gerçekliği olduğunu ifade eden ayetin mesajı kardeşlik hukuku açısından çok daha iyi anlaşılır.

İslam, bu ayet ve hadislerle kardeşliği kabile ve sınıfsal yapıdan insanlık seviyesine çıkarmış ve evrensel boyuta taşımıştır. İşte bu insan kardeşliğidir ve bunun da zorunlu kıldığı bir hukuk vardır.

Müfessirlerin, bahse konu Nisâ, suresinin ilk ayetini bugünkü insan hakları düşüncesine paralel biçimdeki yorumlarını da dikkate alarak⁵ bu kardeşlikten doğan neticeleri şu şekilde ifade edebiliriz:

Allah Teâlâ'nın bütün insanlara hitaben onların bir baba ve bir annenin çocukları olduklarını hatırlatması insan olarak kardeş olduklarını ve birbirleri üzerinde kardeşliğe dayanan haklarının bir başka ifadeyle birbirlerine karşı vazife ve sorumluluklarının bulunduğuna işaret içindir. Çünkü kardeşliğin bir hukuku vardır. Buna göre aralarında adaleti gözetmeleri, birbirlerine karşı haksızlık yapmamaları, güçlü bulunanın zayıf konumda olana hakkını uygun biçimde kendiliğinden vermesi gerekir. Çünkü ana-baba bir kardeş olma bilinci zulme manidir ve sevgi, şefkat odaklı ilişki ve kaynaşmayı beraberinde getiren bir niteliğe sahiptir. Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak görevlendirirken *Müslüman olmayan bir topluluğu yönetmek üzere gittiğini* özellikle belirttikten sonra "haksızlığa uğrayanın duasından kork!" şeklindeki uyarısından sonra sebebini de haksızlığa uğrayanın duası ile Allah arasında bir engelin bulunmaması, yani mutlaka Allah tarafından kabul edilerek zulmedenin perişan etmesi şeklindeki açıklamasıdır.⁶ İnsan kardeşliğinin işlevselliği şu önemli noktalarda ortaya çıkar:

A- Asabiyetin Anlamsızlığı

İnsan kardeşliğinin ilk işlevi *asabiyeti* anlamsız kılmasıdır. Aynı kökten türeyen insanların birbirlerine karşı soy-sopla övünme, kibirlenme gibi ahlak dışı tavırlar sergilemeleri, etnik ayrımcılığa dayalı tavır içinde olmaları, *asabiyet* zihniyetiyle hareket etmeleri anlamsızdır. Çünkü aynı anne-babanın çocuklarıdır. Hz. Peygamber Veda Hutbesi'nde bu sonuca işaret ederek şöyle söylemiştir: "Ey insanlar! Rabbiniz bir, atanız birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır. Âdem ise topraktır. Dikkat edin Arap'ın kendi dışındaki bir ırka, onların da Arap'a; beyazın/kızıl derilinin zenciye, zencinin de beyaza/kızıl

5 Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, Beyrut 1420/1999, III, 565, 570; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Kahire 1366/1947, I, 461-462; Fahreddin er-Râzi, *Mefâtilu'l-gayb*, Beyrut 1415/1995, V, 167; Ebussuûd, *İrşâdü'l-aklîs-selîm*, Beyrut ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabi), II, 138; Sâbûni, *Safvetü't-tefâsir*, Beyrut 1402/1981, I, 258.

6 Buhârî, Zekât, 63, Cihâd, 180, Mezâlim, 9, Megâzi, 60; Müslim, İmân, 29; Ebû Dâvûd, Zekât, 5.

deriliye Allah'ın emir ve yasaklarına saygı derecesi dışında bir üstünlüğü yoktur.”⁷ Hucurât suresinin 13. ayetinde de aynı husus ifade edilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) Bilal’i “siyah kadının oğlu” hitabıyla inciten bir arkadaşına sert tepki vermiş ve insanın değerini belirleyenin iyi işlerde bulunmak olduğunu söylemiştir. Olay şudur:

Ebû Zer anlatıyor: Ben bir adamla (Bilal-i Habeşi) kötü bir şekilde atıştım da 'seni siyah kadının oğlu seni' diyerek onu annesiyle kınadım. Olayın kendisine ulaşması üzerine Hz. Peygamber bana: “Ebû Zer! Bilali annesiyle kınadın öyle mi? Sen, üzerinde cahiliye izleri taşıyan bir adamsın! Bunlar sizin kardeşlerinizdir. Allah'ın takdiri onları sizin hizmetinizde bulundurmak şeklinde tecelli etmiştir. Kimin bir kardeşi hizmetinde bulunuyorsa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirdin, ona altından kalkamayacağı bir iş yüklemesin, eğer bunda bir zorunluluk doğarsa ona yardım etsin” buyurmuştur.⁸

Hz. Peygamber'in soy-sopla övünüp ırkçılık yapanların/asabiyet davasına düşenlerin Allah nezdinde, en büyük zevki ve gıdası dışı olan, temiz kokudan mesela gül kokusundan bayılan ve ancak pislik kokusuyla kendisine gelebilen mayıs böceğinden (el-ci'lân)⁹ daha değersiz olduğunu bildirmesi, cezalarını da cehennemde kömür olmak şeklinde haber vermesi¹⁰ gerçekten manidardır.

Hz. Peygamber, “Halkı asabiyet (soy-sop/kavmiyet) davasına çağırın, bu uğurda savaşın, bu yolda ölen bizden değildir.”¹¹ şeklindeki hadisiyle kavmiyetçiliğe karşı kesin tavrını koymuş ve körü körüne asabiyet davası güdenlerin, asabiyet bayrağı altında ölenlerin cahiliye âdeti üzere öldüklerini belirtmiştir.¹²

“Kimi ameli geri bırakırsa nesebi onu ileri götüremez” hadisinin örneği bizzat peygamberlerdir. Hz. İbrahim'in babası Âzer'e;¹³ Hz. Nuh'un karısı ve oğluna;¹⁴ Hz. Lût'un eşine,¹⁵ Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'e¹⁶ bir faydası olamamıştır. Görüldüğü gibi

7 Ahmed b. Hanbel, V, 411; Taberâni, *el-Kebîr*, XVIII, 12; a.mlf., *el-Evsat*, Kahire 1415, V, 86; Beyhaki, Şuabü'l-îmân, Riyad 1423/2003, VII, 132; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 586, 595; VIII, 160.

8 Buhârî, İmân, 22; İbn Mâce, Edeb, 10; Tirmizî, Birr, 29; Beyhaki, Şuabü'l-îmân, Bombay 1423/2003, VII, 130.

9 Câhız, *el-Hayevân* (nşr. Abdüsselam M. Harun), Beyrut 1416/1996, III, 349; Azîmâbâdi, *Avnu'l-Ma'bûd*, Medine 1389/1969, XIV, 23; Münâvî, *Feyzû'l-Kadir*, Beyrut 1415/1994, V, 48.

10 Ebû Dâvûd, Edeb, 111; Ahmed b. Hanbel, II, 361, 424.

11 Ebû Dâvûd, Edeb, 112.

12 Müslim, İmâret, 57; İbn Mâce, Fiten, 7; Nesâî, Tahrîm, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 306, 488.

13 Meryem, 19/42-50.

14 Hûd, 11/41-46; Tahrîm, 66/10.

15 Arâf, 7/83-84; Hûd, 11/81-83; Hicr, 15/65, 73-74; Kamer, 54/37-39; Tahrîm, 66/10.

16 Kasas, 28/56.

insana sırf değer kazandırmada nesebin bir faydası yoktur. Tersinden örnek olarak da Firavun'un karısını zikretmek mümkündür. Firavun isyankâr bir zalim iken hanımı Âsiye mümine bir kadındı.¹⁷

Asabiyet, haksız olmasına rağmen kavminden olanın yanında yer almak demektir.¹⁸ Bu ifadelerin değerini 20. yüzyılda Avrupa'da hortlayan ve insanlığın vicdanını derinden etkileyen korkunç ırkçı hareketler *Nasyonal Sosyalizm* ve *Faşizm* tecrübesi böyle bir zihniyetin nasıl bir insanlık felaketi olduğuna önemli bir örnektir. İnsan hakları evrensel beyannamesinin ilanında bu tür felaketlerin tekrar yaşanmaması düşüncesinin etkili olduğunu da belirtmeliyiz.¹⁹

B- İnsânî Meselelerde Uluslararası Dayanışma

İnsan kardeşliğinin bir diğer önemli işlevselliği dayanışmada ortaya çıkar.²⁰ Kardeşlik zihniyeti, insanların birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamalarını ve bu alanda yardımlaşmalarını, bu bağlamda hiçbir ayrıma yer vermeksizin dayanışma içinde bulunmalarını zorunlu kılan bir özelliğe sahiptir. İhtiyaç sahibi Müslümanların çoğalması üzerine Yahudi, Hristiyan ve müşrikler yerine kendi din kardeşlerine yardımı öncemelerini isteyen Hz. Peygamber'e Kur'an-ı Kerim'in şu uyarısı bu açıdan önemlidir:

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

“Ey Peygamber! Onları hidayete erdirmek senin üzerine bir borç değildir. Zira ancak Allah dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak ne harcamada bulunursanız bu kendi yararınızdır. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Çünkü yapacağınız her iyilik size olduğu gibi geri dönecek ve size asla haksızlık yapılmayacaktır.”²¹

Bu ayetin inişinden sonra Hz. Peygamber bu talebinden vazgeçmiş ve Müslümanlar kendileriyle aynı inancı paylaşmayan insanlara yardıma devam etmiştir.²²

17 Tahrîm, 66/11.

18 Ebû Dâvûd, Edeb, 112.

19 Martin Thurner, “İnsan Hakları, İnsan Onuru ve Hristiyanlık”, *İnsan Onuru İslam ve Hristiyanlıktaki Temelleri Sempozyumu, Ankara 3-4 Ekim 2005*, Ankara 2006, s. 50; Peter Antes, “İnsan Hakları ve Devlet Ahlakı”, *a.e.*, s. 82.

20 Bu başlık altında anlatılanlar büyük ölçüde şu makaleye dayanmaktadır: Saffet Köse, “Müslüman Düşüncesinde İnsanın İnsanlığı Sebebiyle Saygınlığının Zirve Noktası-Gayrimüslimlere Yardımın İbadet Kapsamında Oluşu-”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, Konya 2009, s. 49-66.

21 Bakara, 2/272.

22 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1416/1995, II, 401, nr. 10398, 10399. Ayrıca bkz. Ebû Ubeyd, *el-Emvâl* (nşr. Muhammed Halil Herrâs), Beyrut 1406/1986, s. 605;

Bu ayet dinî kimliğine bakılmaksızın ihtiyaç içinde bulunan herkese herhangi bir ayırım göstermeksizin sırf insan olması sebebiyle yardımda bulunmanın bir ibadet olduğunu da açıkça ifade etmektedir.

Bizzat Hz. Peygamber bir Yahudi ailesine düzenli olarak mali yardımda bulunmuştur ki onun vefatından sonra da onlar bundan yararlanmaya devam etmişlerdir.²³ Ayrıca Hz. Peygamber'in sadaka -ki bu kuvvetle muhtemel zekâttır- ve ganimetten kendi hissesine düşen 1/5'lik paydan²⁴ gayrimüslim vatandaşların (zimmiler) fakirlerine de verdiği hatta bunun için tahsisatta bulunduğu nakledilmektedir.²⁵

Mali yardımda bulunmak için *ihtiyaç içinde bir insan* olmak yeterlidir. Bunun dışında herhangi bir vasıf veya amaç dikkate alınmaz. Mesela Hz. Peygamber 627 yılında kendisine ve Müslümanlara her türlü eziyeti yapmış olan Mekke'li müşriklerin kıtlık çektiklerini öğrenir öğrenmez fakirlerine dağıtılmak üzere Mekkelilerin liderleri Ebû Süfyân ve Safvân b. Ümeyye'nin emrine 500 dinar para göndermiştir. Bunu çok iyi karşılayan Ebû Süfyân'ın aksine Safvân: "Muhammed bu yolla gençlerimizi kandırarak elde etmek istiyor" şeklinde itirazda bulursa da bu insani yardım İslami kaynaklarda Hz. Peygamber'in sahip olduğu güzel ahlakın bir tezahürü olarak kaydedilmektedir.²⁶ Keza Hz. Peygamber, kıtlık çeken Mekke'de müşriklerin lideri konumunda bulunan Ebû Süfyân'a hediye olarak yüklü miktarda *acve* hurması göndermiştir.²⁷

Bu konuda sahabeden Sümâme b. Üsâl'i (ö. 12/633) de zikretmek konuyu aydınlatıcı özellik arzedecektir. Şöyle ki: Müslümanların en azılı düşmanlarından olan Yemâme halkının lideri Sümâme'yi, Hz. Peygamber'in Necid bölgesine gönderdiği bir süvari birliği yakalayıp mescidin direklerinden birine bağladılar. Resûlullah (s.a.s.) üç gün boyunca karşısına geçip onu İslam'a davet etti ve ona çok iyi davrandı. Bol bol yiyecek gönderdi. Her defasında ona: "Fikrin nedir?" ("Şimdi sana ne yapmamı umuyorsun" veya "İslam hakkındaki düşüncen nedir?") diye sordu ve o da aynı şekilde: "Hayırdan başkası değil" şeklinde cevap verdi ve ekledi: "Eğer beni öldürürsen kan sahibi birini öldürmüş olursun ("öldüreceğin adam şanı-şerefi olan bir kabile reisidir, çevresi kanını yerde bırakmaz" veya "Sümâme zaten ölümü hak etmiştir, onu öldür-

İbn Zenceveyh, *el-Emvâl* (nşr. Ebû Muhammed el-Asyûti), Beyrut 1427/2006, s. 572; Taberi, III, 95; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, İstanbul 1335-38, I, 461; Kurtubi, III, 337.

23 Ebû Ubeyd, s. 605.

24 Enfâl, 8/41; Haşr, 59/7.

25 İbn Ebi Şeybe, II, 402, nr. 10409.

26 Serahsî, *Şerhu's-Siyer'l-kebir* (nşr. Ebû Abdullah Muhammed Hasan eş-Şâfi'i), Beyrut 1417/1997, I, 70; a.mlf., *el-Mebsût*, X, 92; İbn Âbîdî, *Reddü'l-muhtâr*, Kahire 1272-1324, II, 67; V, 420; Muhammed Hamidullah, "Hudeybiye, DİA, XVIII, İstanbul 1998, s. 298.

27 Serahsî, *Şerhu's-Siyer'l-kebir*, I, 70; IV, 76; a.mlf., *el-Mebsût*, X, 92.

mekten dolayı sorumlu tutulmazsın”), ama bir iyilikte bulunursan iyiliğin kıymetini bilen birisine iyilik etmiş olursun. Eğer mal istiyorsan iste isteyebildiğin kadar.” Üç gün aynı şekilde cereyan eden bu diyalogdan sonra Resûlullah (s.a.s.), Sümâme'nin serbest bırakılmasını istemiştir.

Hız. Peygamber'in kendisine düşmanlıkta sınır tanımayan bir kimseye gösterdiği bu insanlık karşısında Sümâme Mescide yakın bir hurmalığa gitti. Orada bulunan suyla yıkandı, sonra mescide girip şehadet getirerek Müslüman oldu ve şu itirafta bulundu: “Ya Muhammed, vallahi şimdiye kadar yeryüzünde senden daha çok nefret ettiğim bir başka kimse yoktu ama şimdi senden daha sevimli kimse yok. Şimdiye kadar yeryüzünde senin dininden daha çok nefret ettiğim bir başka din yoktu ama şimdi senin dininden daha sevimsisi yok. Şimdiye kadar yeryüzünde senin yaşadığın yerden daha çok nefret ettiğim bir başka yer yoktu ama şimdi oradan daha sevimli bir başka yer yok. Süvarilerin beni yakaladığında umre yapma niyetindeydim. Ne buyurursun?” dedi. Resûlullah (s.a.s.) ona izin verdi ve Sümâme *telbiye* getirerek Mekke'ye giren ilk Müslüman oldu. Onun Müslüman olmasına ve bu şekilde Mekke'ye girişine öfkelenen Kureyşliler onu öldürmek istedilerse de ticari münasebetlerden dolayı Yemâme'ye muhtaç durumda bulduklarından onu serbest bıraktılar. Sümâme de onlara: “Ben artık dinlerin en hayırlısına Muhammed'in dinine uydum, bundan sonra o izin verinceye kadar Yemâme'den size bir buğday tanesi bile gelmeyecek, haberiniz olsun” şeklinde onları tehdit ederek memleketine döndü. Sümâme'nin Mekke'ye hububat ve yiyecek sevkine engel olmasından olumsuz şekilde etkilenen Mekkeliler Hız. Peygamber'e mektup yazarak Mekke'de açlık ve sefaletin hüküm sürdüğünü ve Sümâme'yi bundan vazgeçirmesini istediler. Hız. Peygamber Sümâme'ye haber gönderip Mekke'ye erzak ve temel ihtiyaç maddelerinin yeniden sevkiyatını sağladı.²⁸

Bu konuda bireysel anlamda güzel örnekler de vardır.²⁹ Özellikle yardımın insani olması İslam'a girmeye ya da bir başka amaca alet edilmemesi³⁰ de Müslümanlardan istenen bir husustur.

28 Buhârî, Salât, 76, 82, Husûmât, 7, 8, Megâzi, 70; Müslim, Cihâd, 59-60; Ebû Dâvûd, Cihâd, 114; Nesâî, Mesâcid, 20; Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, IV, 182; a.mlf., *el-Mebsût*, X, 25; İbn Âbidîn, III, 229; Asri Çubukcu, “Sümâme b. Üsâl”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 131-132.

29 İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 223; Zeydân, s. 394-396, 402-405; İsmail Lütfi Fettâni, 270, 275.

30 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, Beyrut 1420/1999, III, 94-95.

Hz. Ömer, zekâtın verileceği sekiz sınıf içinde yer alan fakirleri Müslümanların, miskinleri³¹ de gayrimüslim vatandaşların yoksulu olarak açıklar.³² Hilafeti döneminde de bunu uygulamıştır.³³

Fitır sadakası, Ramazan Bayramı'nın hemen öncesinde ihtiyaç sahiplerine yardımı ifade eden ve bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş mali bir ibadettir. Amacı da imkânı yerinde olmayan insanların hiç değilse bayram sırasında kalplerinin yoklukla meşgul olmasının önlenmesi, sıkıntılarının giderilmesi böylece bir nebze de olsa ihtiyaçları karşılanmış bir biçimde bayram coşkusuna, neşesine, sevincine katılmalarının sağlanmasıdır. Çünkü bir toplumda bazılarının bayram ederken diğer bazısının ihtiyaç içinde kıvrınması ve bu coşkuya ortak olamaması bayrama ve toplumsal ilişkilere leke düşüren bir haldir. Bir başka ifadeyle bayramı bayram olmaktan çıkaran bir durumdur. Bu sebeple Hz. Peygamber, "Bugün fakir-fukarayı dilenmeye/istemeye/kapı kapı dolışmaya muhtaç etmeyin" buyurmuştur.³⁴

Ebû Hanîfe ve talebesi İmam Muhammed gibi mezhep imamlarının yanı sıra Yusuf el-Karadâvi, Seyyid Sâbık gibi çağdaş âlimler İslam toplumunda yaşayan gayrimüslim vatandaşlara bu sadakadan (fitır sadakası) verilebileceği görüşünü savunmuşlardır.³⁵ *Emvâl* kitaplarında yer alan fitır sadakasının bir elde toplanarak üçe bölünüp 1/3'ünün Müslümanların fakirlerine, 1/3'ünün göçebe Arap kabilelerine (el-A'râb), 1/3'ünün de rahiplere verilmek üzere organize edildiği şeklindeki bilgi³⁶ bu yönde bir uygulamanın bulunduğunu göstermektedir.

Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki İslam toplumlarında yaşayan gayrimüslimlerin bayram coşkusuna katılabilmesi, bu duyguyu yaşayabilmesi ve İslam toplumunun bir bireyi olarak kendisini hissedebilmesi için mali bir ibadet olan fitır sadakası verilmesi insana sırf insanlığından dolayı ve bu yönüyle kardeş olması sebebiyle saygıya değer görülmesinin eşsiz örneklerinden birisidir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de birçok

31 Tevbe, 9/60.

32 Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire 1302, s. 126.

33 *Tefsîru İbn Ebi Hâtim* (nşr. Es'ad M. et-Tîb), Sayda, ts. (el-Mektebetü'l-Asriyye), VI, 1817, nr. 10350; Abdurrahman es-Se'âlibî, *et-Tefsîr*, Beyrut ts. (A'lemî), V, 57; Kurtubî, VIII, 174.

34 Mâlik, *el-Muwatta'* (Rivâyetü Muhammed b. el-Hasen, nşr. Takıyyüddîn en-Nedvî), Dımaşk 1413/1991, II, 150; Dârekutnî, *es-Sünen* (nşr. Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî), Beyrut 1386/1966, II, 152-153; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. M. Abdülkadir Ata), Mekke 1414/1994, IV, 175.

35 Seyyid Sâbık, *Fikhü's-sünne*, Beyrut 1969, I, 415; Yûsuf el-Karadâvi, *Fikhü'z-zekât*, Beyrut 1389/1969, II, 950, 957.

36 Abdirezzâk, *el-Musannef* (nşr. Habîbürrahmân el-Azami), Beyrut 1971-75, IV, 113, nr. 7168-7169; Ebû Ubeyd, s. 606; İbn Zenceveyh, s. 613.

yerde karşımıza çıkan ayrımcılığa karşı Müslüman düşüncesinde gelişen ve uygulanan zihniyetin dünyaya sunulan en kâmil örneklerinden birisidir.

Bir Müslüman'ın sırf gayrimüslimlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıf kurabileceği bunun için vasiyette bulunabileceği hususunda İslam hukukçuları arasında görüş birliği vardır. Bunun delili şu ayettir:

“Allah, inancınızdan dolayı sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik etmenizi ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. Allah yalnızca, inancınızdan dolayı sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar hainlerdir.”³⁷

Vakıf, menfaati *ibâdullâha* ait olur vechile bir aynı, Cenâb-ı Hakk'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbûs ve memnu kılma³⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Vasiyet de kişinin bir malını ölümünden sonra geçerli olmak üzere teberru yoluyla bir başkasına temlik etmesi demektir. Vasiyetten maksat vasiyette bulunulan şahsın ihtiyacını gidermek suretiyle sevaba nail olmak, böylece Allah'a yaklaşımdır. Vakıf ve vasiyet kişiyi Allah'a yaklaştıran mali birer ibadettir ve sadakanın birer türüdür.³⁹

Vakfın tanımında yer alan *ibâdullâh* ifadesi Allah'ın bütün kullarını içine alan bir kavramdır. Bu konuda sadece insan olmak yeterlidir. Hatta tarihi süreç içerisindeki uygulamalar dikkate alınırsa insan dışındaki varlıklar da vakfın amaçları ve kapsamında yer almıştır. Bu da Hz. Peygamber'in, “Can taşıyan her varlığa yapılan iyilikte ecir vardır” hadisinin bir uygulaması kabulüdür.⁴⁰

Sırf insan olmaya dayalı kardeşlik hukukuna bağlı olarak Ebû Hanîfe ve talebesi İmâm Muhammed'e göre İslam toplumunda yaşayan gayrimüslim vatandaşlara zekât dışında her türlü kurban etinin (udhiye, ceza, nezir) yanı sıra pay ayrılabilmesi gibi kefâret de verilebilir. Kefâretler de ibadettir.⁴¹ Kur'an-ı Kerim, yapılan yeminin kasten bozulması,⁴² zihâr yemini,⁴³ hatâen adam öldürme,⁴⁴ ihramlının avlanması veya tıraş

37 Mümtehine, 60/8-9.

38 Ömer Hilmi Efendi, *İthâfû'l-ahlâfî ahkâmî'l-evkâf*, Ankara 1977, s. 13.

39 İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 223, 225; Abdülkerim Zeydân, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn*, Beyrut 1408/1988, s. 393, 402-405; İsmail Lütfî Fettâni, *İhtilâfû'd-dâreyn*, Kahire, 1418/1998, s. 269-270, 275.

40 Buhârî, Mûsâkât, 9, Mezâlim, 23, Edeb, 27; Müslim, Selâm, 153; Ebû Dâvûd, Cihâd, 44 ...

41 Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, Karaçi, ts. (Mektebetü Câvid), I, 123.

42 Mâide, 5/89.

43 Mücâdele, 58/2-4.

44 Nisâ, 4/92.

olması⁴⁵ şeklindeki beş ihlâl için kefarete belirlemiştir. Bu kefaretlerde köle azadı, belli sayıda fakirin doyurulması ya da giydirilmesi önemli bir alternatif olarak öngörülmüş, hac ve umre yasaklarının ihlalinde ise mükellef kurban kesmekle yükümlü tutulmuştur.

Müslüman olmayana kefarete verilmesi çok ilginç bir örnektir. İslamî telakkide kefarete kısmen ceza ve bu hususiyetiyle caydırıcılık yönü bulunsa da (zevâcir) esas itibariyle işlenen günahın dolayı Allah'tan af talebidir ve hatayı telâfi etmeyi (cevâbir), işlenen günahı silmeyi amaçlar.⁴⁶ Bu yönüyle günahı örten, uhrevi anlamda sorumluluğu kaldıran bir özellik taşıyor. Gayrimüslim kölelerin azadı ya da Müslüman olmayanların doyurulması veya giydirilmesi yoluyla bir Müslümanın günahından kurtulması gerçekten Müslümanların insana bakışını yansıtan insana sırf insanlığından dolayı saygının çok ilginç bir göstergesidir. Özellikle Ebû Hanîfe ve talebesi İmâm Muhammed'in yaklaşımı kefaretlerin yoksulluğu kaldırmak amacıyla meşru kılınmış olduğu ve bu özelliğin gayrimüslimlerde de bulunabileceği, bununla Mücadele için Müslüman gayrimüslim ayrımının yapılmaması da insana saygının önemli bir örneğidir.⁴⁷ Esas ilginç olan aynı inancı paylaşmayan bir "kâfir"e verilen kefaretle, günahın kalkması ya da onlara yapılan mali yardımın ibadet görülmesiyle Allah'ın rızasının kazanılmasıdır. Bütün bunlar insana sırf insan olduğu için verilen değerlerin eşsiz örneğidir.

C- İnsanın Aslı Statüsü Hürriyettir

İslam hukukçuları insanın hür olan Hz. Âdem ve Havva'nın çocukları olmasından hareketle hürriyeti insanın asli statüsü kabul ederler ve köleliği arızı bir durum olarak görürler,⁴⁸ hürriyeti de şeref/onur⁴⁹ olarak değerlendirirler. Buna göre kölelik, insan onuruna yakışan bir statü değildir ve onunla Mücadele edilmelidir. Ancak İslam gelir gelmez toplumsal ve psikolojik şartların getirdiği zorunlulukları dikkate almaksızın doğrudan doğruya ani bir biçimde ve radikal bir kararla köleliğin kaldırıldığını ilan etseydi, eşi görülmemiş sosyal bir krizin patlak vermesi kaçınılmaz olurdu. Bunun zamana yayılması gerekiyordu. İslam'ın tavrı da bu yönde olmuştur. Bu zorunluluktan dolayı İslam öncelikle onların durumunu düzeltmiştir. Mesela Kur'an-ı Kerim, köle-cariye ve hizmetçilere iyi davranılmasını emretmiştir.⁵⁰ Hz. Peygamber onur kırıcı olduğundan dolayı onlara "kölem, cariye" şeklindeki hitabı yasaklamış, bunun yerine "evladım,

45 Bakara, 2/196; Mâide, 5/95; Buhârî, Muhsar, 5-8.

46 bkz. Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut 1411/1991, I, 446.

47 Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, II, 49; VII, 341.

48 Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1321-24, XVI, 158; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, VI, 126, 270; İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî*, Beyrut 1424/2004, V, 425; IX, 224.

49 Kâsânî, IV, 138.

50 Nisâ, 4/36.

kızım”⁵¹ şeklinde hitap edilmesini istemiş, ilişkiler noktasında efendilerine onlara iyi davranmalarını istemiştir. Bu konudaki hadis⁵² az yukarıda geçmişti.

Yine Hz. Peygamber’in tavrını göstermesi açısından şu hadis önemlidir: “Sizden birinizin hizmetçisi yemeğinizi getirdiğinde onu sofrasına oturtsun. Ne de olsa o yemeğin ateşine katlanmış ve eziyetini çekmiştir. Eğer yemek yetersiz ise hiç değilse bir iki lokma onun eline tutuşturursun.”⁵³

Bizzat Hz. Peygamber, efendi-köle sınıflaşmasına karşı dünya tarihinde eşsiz sayılabilecek bir örnekle bir köle ve cariye'nin çocuğu olan Üsâme b. Zeyd'i bilgi ve becerisine güvendiği için 18 yaşlarındayken sahabiler ordusuna komutan tayin etmiştir. Bunu tam olarak hazmedemeyen bazı kişilerin büyük sahabilerin bulunduğu bir orduya çok genç yaşta birisinin tayin edilmesini yadırgayıp ileri-geri konuşmaları üzerine Hz. Peygamber onu layık olduğu için bu vazifeye tayin ettiğini bildirmiştir.⁵⁴ Bu uygulama, insana insan olduğu için verilen değer'in en güzel ifadesidir.

Tarihte maalesef İslami değerlere aykırı da olsa bazı uygun olmayan örnekler de ortaya çıkmıştır. Ancak bu konudaki sabiteler güçlü olduğu için mesajlar gücünü hep korumuştur. Şu örnek de konumuz açısından oldukça değerlidir: Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) Emeviler dönemindeki başkaldırısının hemen öncesinde kendisini huzuruna çağırın Halife Hişâm b. Abdilmelik'in (ö. 125/743): “Halife olmak istediğin söyleniyor, eğer böyle bir niyetin varsa sen bir cariye'nin oğlusun, bu görev sana göre değil” diyerek küçümsemesi üzerine Zeyd'in: “Hiç kimse Allah'ın gönderdiği bir peygamberden Allah'a daha yakın ve O'nun katında daha yüksek bir dereceye nail olamaz. İshâk, soylu, hür bir kadının oğlu olduğu hâlde Allah, bir cariye'den doğan kardeşi İsmail'i peygamber seçti, insanların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'i de onun neslinden çıkardı. Hiç kimse bu şerefe nail olamamıştır. Annesi kim olursa olsun dedesi Resûlullah, babası Ali b. Ebû Tâlib olan birisinden bu makama daha layık olan kim vardır!” diye cevap verdi.⁵⁵ Buna cevap veremeyen Hişâm onun huzurundan çıkmasını söyledi ve daha sonra çıkan savaşta Zeyd şehit oldu.

II- İSLAM KARDEŞLİĞİ

Din kardeşliği çok özel ve derinlikli bir anlam taşıdığından bütün İlahî dinlerin üzerinde durduğu ve önem verdiği bir husus olarak öne çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in çeşitli kavimlere gönderilen peygamberleri mesela Nûh, Hûd, Sâlih, Lût'u (a.s.) kendi

51 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 444.

52 Buhârî, *İmân*, 22, Edeb, 44; Müslim, *Eymân*, 40; Ebû Dâvûd, Edeb, 124.

53 Buhârî, *İtk*, 18, Et'ime, 55; Müslim, *Eymân*, 42; Ebû Dâvûd, Et'ime, 50.

54 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbâs), Beyrut ts. (Dâru Sâdır), II, 190.

55 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Brill 1871, V, 232.

içlerinden bir kardeş olarak takdim etmesi bunu göstermektedir.⁵⁶ Hz. Peygamber de aynı şekilde müminleri kardeşleri olarak ifade etmiştir. Ebû Hüreyre'nin (r.a.) anlattığına göre Resûlullah (s.a.s.) mezarlığa gittiğinde "es-Selâmü aleyküm ey mezarlıkta yatan müminler! Allah dilerse biz de sizlere kavuşacağız" dedikten sonra "benden sonra yaşayacak kardeşlerimi görmeyi çok isterdim" diye bir ifade kullandı. Sahabeden bazıları: "Ya Resûlallah! Biz kardeşlerin değil miyiz?" deyince Resûlullah: "Sizler aynı zamanda benim ashabımsınız. Kardeşlerim henüz gelmediler. Ben onları (ahirette) havuzun başında bekleyeceğim" buyurdu. Bunun üzerine sahabeden bazıları: "Ya Rasulallah, ümmetinden senden sonra gelecek kardeşlerini nasıl tanıyacaksın?" diye sormaları üzerine "abdestin organlarına kazandırdığı parlaklıktan" cevabını vermiştir.⁵⁷

Kur'an-ı Kerim ayetleriyle ve Hz. Peygamber de hadisleriyle,⁵⁸ cahiliye Arapları arasında yaygın şekilde bulunan ve bütün ilişkilerde belirleyici karakter arzeden soy birliği ve nesep kardeşliği yerine din kardeşliğini ikame etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in "Müminler ancak kardeşlerdir" ayeti,⁵⁹ gerçek anlamda kardeşliğin özünün İslam dinine mensup olanlar arasında olduğuna, din kardeşliğinin nesep/soy kardeşliğinden daha kuvvetli olduğuna işaret etmektedir. "Siz Allah'ın nimeti sayesinde kardeş oldunuz"⁶⁰; "müminlerin gönüllerini birleştiren de O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydınız onların gönüllerini birleştiremezsiniz, fakat Allah onların aralarını düzeltti"⁶¹ ayetleri de sürekli olarak savaş hâlinde bulunan ve ancak aralarında savaşmama kararı aldıkları dört ay dışında savaşı bir yaşam biçimi olarak belirleyen, hatta sırf düşmanlarının eline geçip namusunu kirletmesin diye kızlarını diri diri toprağa gömmeye cehaletini sergileyebilen Arap kabileleri arasında gerçek kardeşliğin *tevhid* akidesi ekseninde İslam ile tesis edildiğini ifade eder ki gerçekten bu onlar için büyük bir rahmet olmuştur. Dolayısıyla soy kardeşliği ve nesep birliğinin meydana getiremediği barış ve kardeşlik İslam ile sağlanmış, aralarında önlenemeyen düşmanlık, hiçbir değere dayanmayan savaşlar İslam ile kaldırılabilmiştir. Birbirlerinin malını ganimet olarak alabilmek, karısını-kızını cariye edinebilmek için sürekli savaşan insanlar, birbirleriyle mallarını bölüşebilecek, "İki eşim var hangisini istersen boşayayım yasal süresini bekledikten sonra onunla evlen"⁶² diyecek noktaya bu

56 Şuarâ, 26/106, 124, 142, 161.

57 Müslim, Tahâret, 39; Nesâî, Tahâret, 109; İbn Mâce, Zühd, 36; Mâlik, *el-Muwatta'*, Tahâret, 28.

58 Buhârî, Ferâiz, 9, Salât, 80, Fezâilü's-sahâbe, 3; Tirmizî, Menâkıb, 15; Dârimî, Ferâiz, 11.

59 Hucurât, 47/10

60 Âl-i İmrân, 3/103.

61 Enfâl, 8/63.

62 Hz. Peygamber'in muhacir-ensar kardeşliği (muâhât) uygulaması çerçevesinde kardeş olan ensardan Sa'd b. Rebi' muhacir kardeşi Abdurrahman b. Avf'a: "Ben zengin birisiyim, malımın yarısını sana veriyorum, iki karım var onlara bak ve hangisini istersen onu boşayayım, yasal bekleme süresini tamamladıktan sonra onunla evlen," teklifinden sonra Abdurrahman b. Avf ona teşekkür edip

kardeşlik sayesinde gelmişler, hatta Kur'an-ı Kerim'in "kendi ihtiyaçları olmasına rağmen din kardeşlerini kendilerine tercih ederler"⁶³ ayetiyle dünyanın görmediği *isâr* ahlakını yücelten ilişkiler ağını kurabilmişler, mal varlıklarını İslam uğrunda feda ederek ya da Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret edip fakir düşmeyi İslam ile göze alabilmişlerdir.⁶⁴

Hz. Peygamber'in kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe imanın kemaline ulaşmanın mümkün olmadığı⁶⁵ şeklindeki hadisinin ideal görüntüsü *muâhât* olarak literatürde yer alan bu dayanışma ile tarihte örneği ender görülecek şekilde Müslümanlarda ortaya çıkmıştır. Bu sonucu gördükten sonra olmalı ki Hz. Peygamber'in her namazın sonunda yaptığı duasında: "Ya Rabbi! Ben şahidim ki Allah'ın kullarının hepsi kardeştir" ifadesi de bulunmaktadır.⁶⁶

Kur'an-ı Kerim İslam dinini kabul etmekle birlikte insanların ateş çukurunun kenarından selamete çıktıklarını, kalplerin birbiriyle bu sayede kaynaştığını belirtmiş, Müslümanların bu nimetin kıymetini bilmelerini, bu tecrübeden ders çıkarmalarını ve bölünüp parçalanmamalarını, birlik-beraberliklerini muhafaza etmelerini de talep etmiştir.⁶⁷

Kardeşliğin sonucunda oluşan bir de dostluk vardır.⁶⁸ Dostluk daha derinlikli, daha samimi, daha gönülden bağlanmayı, fedakârlığı, sevgiyi beraberinde getiren bir özelliğe sahiptir. Kur'an-ı Kerim, iman edip salih amel işleyenler için Rahman'ın bir sevgi yaratacağını beyan eder.⁶⁹ Mâverdi (ö. 450/1058) samimiyet, dostluk, vefakârlık ve karşılıklı himayeye vesile olduğundan sevgiyle birleşen kardeşliği ülfetin en yüce mertebesi sayar. Hz. Peygamber ülfeti arttırması, dayanışma ve yardımlaşmayı kuvvetlendirmesi için sahabe arasında kardeşlik tesis etmiştir.⁷⁰

Mâverdi kardeşliğin değerini Hz. Peygamber'in şu hadisine dayandırır: "Samimi kardeş edinmeye bak. Çünkü o, genişlik zamanında zînet/şeref, bela zamanlarında koruyucu kalkandır."⁷¹

çarşının yolunu göstermesini istemiş ve yaptığı ticaretten kazandığı parayla geçimini sağlamış ve evlenmiştir (Buhâri, Menâkıbü'l-ensâr, 3).

63 Haşr, 59/10.

64 Haşr, 59/8.

65 Buhâri, İmân, 7; Müslim, İmân, 71, 72; Tirmizî, Kıyamet, 59; Nesâi, İmân, 19, 33.

66 Ebû Dâvûd, Vitir, 25.

67 Âl-i İmrân, 3/103.

68 Mâide, 5/55; Tevbe, 9/71.

69 Meryem, 19/96.

70 *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut 1413/1993, s. 259.

71 Mâverdi, s. 260; Beyhâki, Şuabü'l-İmân (nşr. Abdülali Hâmid), Riyad 1423/2003, X, 559.

Hz. Ömer'in kardeşlerle karşılaşmayı üzüntü ve kederlerin ortadan kalkması⁷² olarak nitelemesi de sevgiyle bütünleşen kardeşliğin önemini veciz biçimde anlatması açısından önemlidir.

Hz. Ali'nin de Hz. Hasan'a gerçek yalnızın (garīb) seven dostu bulunmayan kişi olduğunu söylediği rivayet edilir.⁷³ Buna göre sevgiyle bütünleşen din kardeşliği ve bunun sonucunda oluşan dostluk sırf nesep kardeşliğine göre daha üstün bir yapıya ve derinliğe sahiptir. Türkçedeki "dostun hatırını sayma" ifadesi birçok şeyi özetlemektedir.

İnanç ve dava birliği yanında mizaçların örtüşmesi, tarafları yakınlaştırdığı ve ortak hareket zemini oluşturduğu için dostluğu pekiştiren bir özellik arzeder. Hz. Peygamber'in: "Ruhlar bir araya gelmiş üniformalı askerler gibidir. Birbirlerini tanıyıp uyuşabilenler birleşir, uyuşmayanlar ise ayrılır" hadisi⁷⁴ bu hususa işaret eder. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim benzer halet-i ruhiye ve zihniyete sahip insanların oluşturdukları birlikten doğan kardeşlik ve dostluğa dikkat çeker ki bu da Kur'an'daki ifadeye paralellik arzeden bir husustur. Mesela müminler,⁷⁵ zalimler⁷⁶ ve inkâr edenler birbirlerinin dostlarıdır.⁷⁷ *Müslümanlara düşmanlık edip savaşanlar da şeytanların dostlarıdır.*⁷⁸ Keza savurganlık yapanlar da şeytanların kardeşleridir.⁷⁹ *Müminlerden düşmanlık yapan kâfirleri dost edinenler de hata etmektedirler.*⁸⁰

Olumlu manada İslam kardeşliğinin en güzel örneklerinden birisi olarak Arapların iki büyük kabilesi Evs-Hazrec arasında yüzyıldan fazla süren ve kendilerini perişan eden şiddetli savaşların İslam kardeşliğiyle son bulması, imkânsız gibi gözükken kaynaşmayı sağlaması zikredilebilir. Hz. Peygamber Veda Hutbesi'nde: "Benden sonra İslam kardeşliği nimetine nankörlük ederek birbirinizin boynunu vuracak şekilde cahiliye günlerinize geri dönmeyin"⁸¹ hadisiyle bu tecrübeden ders alınmasını istemiş ve önemli bir noktaya tekrar dikkat çekmiştir. Bundan kabilecilik ve ırkçılık eksenli zihniyetin

72 Mâverdi, s. 260.

73 Mâverdi, s. 260.

74 Buhârî, Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 159, 160; Ebû Dâvûd, Edeb, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 295, 527, 537.

75 Tevbe, 9/71.

76 Câsiye, 45/19.

77 Enfâl, 8/73.

78 Nisâ, 4/76.

79 İsrâ, 17/27.

80 Nisâ, 4/139.

81 Buhârî, İlim, 43, Hacc, 132, Megâzi, 77; Müslim, İmân, 118-120; Ebû Dâvûd, Sünnet, 15.

oluşturduğu kargaşa ve tefrikaya karşı en etkili önlemin kardeşlik olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'e göre ilke olarak kardeşlik kavga, çatışmaya, savaşa engel olsa da herhangi bir sebeple Müslüman devlet ya da topluluklar arasında böyle bir durumla karşılaşıldığında diğer Müslümanlar buna seyirci kalmamalı, onların aralarını düzeltmelidir. Şayet ikisinden birisi diğerinin hakkına tecavüz ederse Allah'ın emrine dönünceye kadar savaş da dahil haksız tarafla Mücâdele edilmelidir. Sonunda onun da Allah'ın emrini kabul edip haksızlıktan dönmesi durumunda adaletle aralarını bulmak ve anlaşmazlığı çözmek gerekir.⁸²

Bu ayetteki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Müslümanlar, aralarındaki kardeşliğin bozulması hâlinde onun yeniden tesisi ve adalet ölçüleri içinde tarafları barıştırmaya önceden hazırlıklı ve tedbirli olmalıdırlar. Bunun için uluslararası bir teşkilatın kurulması en etkili yöntemlerden birisidir ve ayette buna güçlü bir işaret vardır.

İslam kardeşliğinin nesep, soy kardeşliğinden üstün olduğuna, insanları birbirine bağlamada din bağının daha güçlü ve gerçekçi olduğuna Hz. Nûh'un (a.s.) Allah'a inanmamakta ve kurtuluş için gemiye binmemekte ısrar eden oğlu için yaptığı dua sırasında "O benim ailemin bir üyesidir."⁸³ ifadesine karşılık Allah Teâlâ'nın "O senin aileden olamaz."⁸⁴ şeklindeki ikazı delalet eder. Ayrıca Müslüman olmayıp düşmanlıkta sınır tanımayan nesep kardeşlerine karşı bir tavrın talep edilmesi de bu hususta delil olarak zikredilebilir. Mesela "Ey iman edenler! Şayet kâfir olmayı imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi dost edinmeyin."⁸⁵; "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplunun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları bile olsa Allah'a ve Resûlü'ne düşman olanlarla dostluk kurduğumu göremezsin."⁸⁶ ayetlerinde de bu husus açıkça görülmüştür.

Bu ifadelere göre dünyanın neresinde bulunursa bulunsun bütün Müslümanlar, iman bağıyla birbirlerine bağlanmış olan büyük ailenin üyeleridir. Hz. Peygamber'in sevgide, nezakette ve duyguda bütün müminleri, birisi rahatsızlandığında diğerlerinin de aynı ızdırapla kendisine katıldığı bir vücudun organlarına⁸⁷ ya da birbirlerine bağlanmaları sayesinde oluşabilen ve aralarındaki sağlam bağlantılarla ayakta kalabilen binanın tuğlalarına⁸⁸ benzetmesi oldukça anlamlıdır.

82 Hucurât, 49/9.

83 Nûh, 71/45.

84 Nûh, 71/46.

85 Tevbe, 9/23.

86 Mücâdele, 58/22.

87 Buhâri, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

88 Buhâri, Salât, 88, Edeb, 36, Mezâlim, 5; Müslim, Birr, 65.

İslam kardeşliğinin getirdiği sorumluluğu İslam'ın iki ana kaynağı belirlemiştir. Kur'an-ı Kerim⁸⁹ ve Hz. Peygamber'in hadisleri⁹⁰ Müslümanların kardeş olduklarını belirttikten sonra bu kardeşliğe ahlak ve hukuk açısından önemli sonuçlar yüklemişlerdir. Bu kardeşlik o kadar değerli ve verimli sonuçlar doğurur ki mesela bir Müslümanın din kardeşine tebessüm etmesi bile sadaka değeri taşıyan bir muameledir.⁹¹

Öncelikle mümin erkek ve mümin kadınların kardeş olmaları onlara birbirlerinin velileri olma yükümlülüğü getirir⁹² ki bu onların birbirlerini koruması esasına dayanır. Bu sebeple bir Müslüman din kardeşinin karşısında ve gıyabında onun saygınlığını korumakla yükümlüdür.⁹³ Hz. Peygamber: "Her kim bir Müslümanı saygınlığının kaybolması, şerefının elden gitmesi söz konusu olan bir yerde onu savunmayarak yardımsız bırakırsa, Allah da onu kendisine yardım edilmesini çok arzu ettiği bir yerde yalnız bırakır. Kim de bir Müslümana şerefının elden gitmesi ve saygınlığının yitirilmesi söz konusu olan bir yerde yardım ederse, Allah da ona kendisine yardım edilmesini çok arzu ettiği bir yerde yardım eder."⁹⁴ Hz. Peygamber bir başka hadisinde, bir Müslümanın din kardeşinin mahremiyetinin/gizli hallerinin ardına düşüp araştırmamasını ister. Eğer bunu yaparsa Allah'ın da onun gizli hallerinin peşine düşeceğini ve evinin içinde bile olsa onu rezil edeceğini belirtir.⁹⁵ Yine ahlaki bir zorunluluk olarak din kardeşleri birbirlerini çekiştirmemeli, gıybetlerini yapmamalıdır. Çünkü bu *ölü kardeşinin etini yemek* gibi tiksindirici bir davranıştır. Keza az önce de geçtiği üzere Müslüman kardeşinin gizli hallerini araştırmamalı (tecessüs),⁹⁶ onu ayıplamamalı ve eziyet verecek şeylerden mutlaka kaçınmalıdır.⁹⁷

Mümin erkek ve kadınlar birbirleriyle alay etmemeli, birbirlerini karalamamalı ve birbirlerine kötü lakap takmamalıdır.⁹⁸

89 Hucurât, 49/9-10.

90 Buhârî, Edeb, 57, 58; Müslim, Birr, 24-36.

91 Tirmizî, Edeb, 36, 45.

92 Tevbe, 9/71.

93 Tirmizî, Birr, 20..

94 Ebû Dâvûd, Edeb, 36.

95 Tirmizî, Birr ve Sıla, 85.

96 Hucurât, 49/12.

97 Tirmizî, Birr ve sıla, 85.

98 Hucurât, 49/11.

Hz. Peygamber'in "Kul din kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da onun yardımındadır"⁹⁹ hadisinden anlaşıldığı kadarıyla ilke olarak bir Müslümanın din kardeşinin yardımında bulunması Allah'ın dünya ve ahirette kendisine yardımı için bir vesiledir. Buna göre mesela bir din kardeşinin dünyalık sıkıntısını gideren ve ayıbını örten bir Müslümanın Allah kıyamet sıkıntılarından birisini giderecek ve bir ayıbını örtecektir.¹⁰⁰

Müslümanlar kardeşlik hukukunun tabii sonucu olarak haksız kazanç sağlayacak davranış içine girmemelidirler. Mesela müşteri kızıştırmamalıdır. Birbirlerine düşmanlık beslememeli, sırt çevirmemeli, pazarlık hâlinde iken araya girip kardeşinin alışverişini bozmamalı, bir kıza talip olduğunda kesin cevap verilmeden gidip aynı kıza dönür olmamalıdır. Bütün bunlar kardeşliğe yakışmaz ve onu bozar. Hz. Peygamber mezkûr hadisinde: "Kardeş olun ey Allah'ın kulları!" dedikten sonra Müslümanların kardeş olduklarını tekrar vurgulamış ve bunun gereği olarak da ona haksızlık yapamayacağını; onu derdiyle başbaşa, kendi hâline bırakamayacağını; onu küçümsemeyeceğini belirtmiştir. Çünkü kişiye kötülük olarak Müslüman kardeşini küçümsemesi kâfidir. Peşinden de Müslümanın kanının, malının, namus-şeref ve haysiyetinin (ırz) saygınlığının bulunduğunu, bunlara saygısızlığın Müslümana haram olduğunu bildirmiştir.¹⁰¹

Bir Müslüman, zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım etmekle görevlidir. Mazluma yardım, onu zalimin zulmünden korumakla; zalime yardım ise onun zulmetmesine engel olmakla gerçekleşecektir.¹⁰²

Gerek Kur'an-ı Kerim'in ve gerekse Hz. Peygamber'in haklara saygı konusunda gereken hassasiyet için kardeşlik vurgusuyla vicdanlara hitap etmeleri dikkati çekmektedir. Mesela Kur'an-ı Kerim'in, "haksız yere yetim malı yiyenlerin karınlarına ateş doldurdıklarını"¹⁰³ ifade eden ayeti geldikten sonra Müslümanların yetimlerin mallarına bakmaktan, yetimlerle beraber bulunmaktan, onlarla yiyip içmekten çekinmeye başlamaları üzerine gelen diğer ayette şu hususa vurgu yapılır: "*Sana yetimleri sorarlar. De ki: Onların durumunu düzeltmek en hayırlı iştir. Yetimleri aranızda alır onlarla ilgilenirseniz onlar zaten sizin din kardeşlerinizdir. Allah ıslah çabası içinde olanı bozgunculuk yapandan ayırır.*"¹⁰⁴

99 Müslim, Zikir, 37, 38; Ebû Dâvûd, Edeb, 60; Tirmizî, Hudûd, 3, Kur'an, 10; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 252, 296, 500, 514.

100 Buhârî, Mezâlim, 4; Tirmizî, Hudûd, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 9.

101 Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 32; Ebû Dâvûd, Edeb, 38; İbn Mâce, Nikâh, 10; Tirmizî, Nikâh, 38, Hudûd, 3, Birr, 18, Tefsîr, IX/2; Nesâî, Nikâh, 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 9, 42, 68; V, 24.

102 Buhârî, Mezâlim, 4; Tirmizî, Fiten, 68.

103 Nisâ, 4/10.

104 Bakara, 2/220.

Bu ayette kardeşliğe vurgu yapılmasının özel bir anlamının bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre ayetin mesajı şu olmalıdır: Din kardeşleriniz olan yetimlerle birlikte bulunmaktan çekinmenize gerek yoktur. Çünkü yetimlerin hayrına olanı istemek ve iyiliğine çalışmak zaten sizin yapacağınız bir kardeşlik görevidir. Dolayısıyla kardeşlik hukuku yetimleri mağdur edecek tavırlardan alıkoyacağından bir önceki ayetlerde ikaz edilenler siz değil sizin duyarlılığınızda olmayanlardır.

Hz. Peygamber dava ile ilgili bir hususta da kardeşlik vurgusu yapar: Bir Müslüman diğer kardeşiyle davalık olduğunda haksız olmasına rağmen kendisini savunmadaki maharetinden dolayı mahkeme tarafından haklı görülmesi durumunda (çünkü mahkeme delile göre karar verir) kardeşine yaptığı haksızlığa razı olmamalı ve onun hakkını asla almamalıdır, aksi takdirde ateşten bir parça aldığı farkında olmalıdır.¹⁰⁵

Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağı o kadar güçlü ve fonksiyoneldir ki daha önce İslam'a her türlü kötülüğü yapan bir müşrik Müslüman olup dinî vecibelerini yerine getirmeye başladığı anda her türlü düşmanlık bir anda biter ve Müslüman birliğine kardeş olarak katılır.¹⁰⁶ Bu andan itibaren yeni Müslüman, hukuki, sosyal, kültürel ve siyasal haklar konusunda kardeşleriyle eşit konuma sahip olur.

Hz. Peygamber bir hadisinde müminleri birbirlerinin aynası olarak takdim eder. Peşinden de mümini, müminin kardeşi olduğunu hatırlatarak kardeşliğin onun geçimine yardımcı olmayı ve onu saran tehlike ve zararlardan korumayı gerekli kıldığını belirtir.¹⁰⁷

Müminin mümin için ayna olmasının anlamı şu şekilde izah edilir:

İnsan üzerindeki kusurlarını aynada görerek düzeltir. Yani ayna bakana kendisini gösterir. O zaman mümin din kardeşine kendisini olduğu gibi gösterecek bir ayna olmalıdır.

Ayna, kişiye söyleyeceğini kalabalıklar içinde de olsa sessiz söyler. Mümin, din kardeşinin kusurlarını ifşa etmemelidir.

Kişi aynadan çekildiğinde aynada görüntüsü kalmaz ve ayna ile ilişkisi orada biter. Dolayısıyla kardeşi de kusurlarını orada bitirmelidir.

Ayna karşısındakine görüntüsünü kalitesine ve temizliğine göre verir. Dolayısıyla ayna temiz ve güzel olmalı ki karşısına geçene onu olduğu gibi gösterebilsin.

Ayna kırık olduğunda görüntü parçalı olur. Karşısına geçeni tam olarak gösteremez. Müslüman din kardeşini kırdığında onda kendisinin yansımını tam olarak

105 Müslim, Akdiye, 4, 5; Tirmizi, Ahkâm, 11; Mâlik, *el-Muwatta'*, Akdiye, 1.

106 Tevbe, 9/11.

107 Ebû Dâvûd, Edeb, 49; Tirmizi, Birr, 18.

göremez. Kırıkların bir araya getirilerek yapıştırılması da aynayı düzeltemez. Bir defa kalp kırıldı mı en azından izi kalabilir. Buna göre Müslüman din kardeşini kırmamaya özel bir özen gösterilmelidir.

Mümin öncelikle karşısındakine aynen ayna gibi dürüstçe güzelliklerini söyleyip onun artmasını teşvik etmeli, eksiklikleri ve kusurları da yapıcı biçimde göstererek telafisine ve düzeltilmesine yardımcı olmalıdır. Hz. Ömer'in duası gibi: "Bana kusurlarımı, ayıplarımı hediye edene Allah rahmetiyle muamele etsin."¹⁰⁸

Kusur bakımından da insanlar üç grupta ele alınabilir:

Birincisi kusurunu görüp kendi kendisine ders çıkararak insan takdir edilir ve ona bu konuda bir şey söylemeye gerek yoktur.

İkincisi kusurunun farkında olmayana ders alacak ve fayda verecekse usulüne uygun şekilde uyarıda bulunulur (mev'izatü'l-hasene).

Üçüncüsü kusurunu, kusur kabul etmeyenlere ise iyiliği hakim kılma ve kötülüğe engel olma (emri bi'l-ma'rûf nehî 'ani'l-münker) görevi ve davet vazifesi gereği ikna edici yollarla ve güzellikle tartışarak (hikmet ve cedel) diyalogla çözüm aranır.

Kişi mümin kardeşinin inancını ve bu konudaki samimiyetini sorgulayamaz. Mesela birisine "kâfirsın" denildiğinde bu o ikisinden birisine döner. Eğer karşı taraf kâfir değilse kişi kendisi kâfir olur.¹⁰⁹

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bildirdiğine göre Müslümanın, din kardeşinin gıyabında onun için yaptığı duanın Allah nezdinde kabul gördüğünü belirtir. Dua sırasında bu duaya "âmin" diyen bir melek hazır bulunur ve aynısını duayı yapan için ister.¹¹⁰ Bu duanın da en hızlı kabul edilen dua olduğuna işaret eder.¹¹¹ Kur'an-ı Kerim de ahirete irtihal etmiş mümin kardeşlerine dua etmelerinin müminlerin özelliklerinden olduğunu şu şekilde ifade eder: "Onlar, Ey Rabbimiz, bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin diye dua ederler."¹¹²

Bir başka hadisinde Hz. Peygamber özellikle bir Müslümanın diğer Müslüman kardeşi üzerinde 6 hakkının bulunduğunu belirtir:

108 Fahreddin er-Râzi, XXXII, 285.

109 Buhârî, Edeb, 103; Müslim, İmân, 111; Mâlik, *el-Muvatta'*, Kelâm, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II, 18, 60, 112, 113, 142.

110 Müslim, Zikir, 88.

111 Tirmizî, Menâkıb, 50.

112 Haşr, 59/10.

Aksırdığında *yerhamükellah* demek,

Hasta olduğunda ziyaretine gitmek,

Gıyabında ya da yüz yüze geldiğinde onun hayrını istemek/haklarını korumak, samimi davranmak, (İbn Mâce'de: Kendisi içi arzuladığını kardeşi için de arzulamak)

Karşılaştığında ona selam vermek,

Davetine icabet etmek,

Öldüğünde cenazesine katılmak.¹¹³

Buraya kadar din kardeşliğinin ne anlama geldiğini ve buna yüklenen anlam ile ilgili hususları ele almaya çalıştık. Şimdi ise kardeşliğin diğer bir boyutu olan nesep/soy kardeşliği üzerinde duracağız.

III- NESEP KARDEŞLİĞİ

Nesep kardeşliği kan bağına dayalı ilişkiyi ifade eden bir kavramdır. Din kardeşliğine ilaveten kan ve doğum yoluyla gelen kardeşliğin sadece din kardeşliğine göre biraz daha öncelikli bir hukukunun bulunduğunu belirtmek gerekir. "*Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir*"¹¹⁴ ayeti buna delalet etmektedir.

Gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde kan kardeşliğine bağlı olarak gelişen hukukun esasları vardır. Bunlar arasında en önemlisi *sıla-i rahim* denilen akrabalar arası ilişkilerin sıcak tutulmasıdır. Yakınlar arasında kardeşlerin birçok akrabaya öncelik hakkı vardır ve onlar arasında *sıla-i rahim* büyük bir önemi haizdir.

Kuran-ı Kerim'de *sıla-i rahime* önem verenler övülürken¹¹⁵ ihmal edenler yerilmiştir.¹¹⁶ Hz. Peygamber de hadislerinde akrabalar arasındaki ilişkilerin sıcak tutulmasını özellikle istemiş ve buna riayet etmemenin Allah'ın rızasının kaybolmasına sebep bir davranış olduğunu belirtmiştir. Mesela bir hadiste *sıla-i rahimin* rızkın genişlemesine vesile olduğu belirtilmiştir.¹¹⁷ Yine Hz. Peygamber cennete götüren amelleri sıraladığı hadisinde, kulluğu Allah'a has kılıp şirk koşmamayı, namazı kılıp zekâtı vermeyi ve akrabalar arasındaki ilişkileri sıcak tutmayı saymış,¹¹⁸ buna karşın *sıla-i rahimi* önem-

113 İbn Mâce, Cenâiz, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 68.

114 Enfâl, 8/75.

115 Ra'd, 13/21.

116 Ra'd, 13/25; Muhammed, 47/22.

117 Buhârî, Edeb, 12, Büyü', 13; Müslim, Birr, 20, 21.

118 Buhârî, Zekât, 1, Kefalet, 4, Edeb, 10; Müslim, İmân, 12, 14.

semeyenin cennete giremeyeceğini ifade etmiştir.¹¹⁹ Bir kudsî hadiste de konu daha farklı bir boyutuyla ele alınmıştır: “Allah benim, Rahman da benim, akrabalığı da ben yarattım. İsmimden ona isim verdim. Her kim akrabalık bağlarını kesmeyip devam ettirirse ben de onunla ilgimi kesmem. Her kim de akrabalık bağlarını koparıp alakayı keserse ben de onunla ilişkiyi keserim.”¹²⁰

Sıla-i rahim konusu önemine binaen özellikle hadis kitaplarında müstakil bölümler hâlinde ele alınmıştır.

Kardeşlik hukuku açısından üzerinde durulmaya değer önemli konular vardır. Anne-babanın kardeşlere karşı tutumunun yanı sıra kardeşlerin kendi aralarındaki ilişkileri konusunda da bazı ahlaki ya da fikhî hükümler mevcuttur. Kardeşliğe verilen değer ve bu yapıyı korumayı hedefleyen hususların öne çıkanlarını şu şekilde hülâsa etmemiz mümkündür.

Kardeş, erkek veya kız kardeşinin evinde kendi evi gibi izin almadan yeme-içme hakkına sahiptir. Şu ayet bunu açıkça gösterir: “Gerek kendi evlerinizden, gerekse babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarına malik olduğunuz yerlerden yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur.”¹²¹

Bu ayet kişinin; kendisinin, babasının, annesinin, kardeşinin, bacısının, amcasının, halasının, dayısının, teyzesinin, dostunun ve kölelerinin evlerinden ve de körler, topallar ve hastaların bu evlerden yemelerinden duydukları sıkıntıyı, hissettikleri günah kuşkusunu kaldırmaktadır.

Kardeşlik, zekât ibadeti açısından önem arzeder. Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfiîlere göre erkek ve kız kardeşlere zekât verilebilir. Hatta Hz. Peygamber’in bazı hadislerine bakıldığında bunda iki sevap olduğu da söylenebilir. Çünkü Resûlullah (s.a.s.): “Yoksula sadaka vermede bir, akrabaya vermede ise iki sadaka (sevabı) vardır. Birincisi sadaka, ikincisi akrabalık bağlarını gözetmedir”¹²² buyurmuştur. Kardeş ise akrabalar içinde daha özel bir yere sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber çölden gelen bir Arap köylüsünün: “Ya Resûlallah! Ben zengin bir adamım. Benim annem-babam, erkek kardeşim-kız kardeşim, amcam-halam, dayım-teyzem var. Akrabalık bağlarını dikkate alarak hangisine ilgi

119 Müslim, Birr, 18, 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 14, 82; IV, 399.

120 Tirmizî, Birr, 9.

121 Nûr, 24/61.

122 Nesâî, Zekât, 82; Tirmizî, Zekât, 26; İbn Mâce, Zekât, 28; Dârimî, Zekât, 38.

göstereyim?” şeklindeki sorusuna sırasıyla: “*Annene, babana, kız kardeşine, erkek kardeşine sonra aşağıya doğru sırasına göre onlarla ilgilen*” buyurmuştur.¹²³

İslam âlimleri zekâtı, mükellefin bulunduğu yerdeki ihtiyaç sahiplerine vermenin daha faziletli, aksine davranışın ise mekruh olduğu görüşünü savunurlarken uzaktaki akrabaya zekâtı göndermeyi bundan istisna etmişlerdir.¹²⁴ Bundan dolayı kardeş uzakta bulunması hâlinde bile ona zekât gönderilebilir. Zekâtın yakınlarla verilmesinin amacı akrabalık bağlarını güçlendirip kin ve nefret oluşmasını önleme fikridir. Çünkü Hz. Peygamber’e sadakaların hangisi daha fazla faziletlidir diye sorulduğunda: “Hırçın akrabaya verilir”¹²⁵ buyurmuştur. Çünkü bu davranış insanın her zaman karşılaşacağı akrabası arasındaki düşmanlık, kin ve nefretin ortadan kalkmasına, sevgi ve saygı bağlarının gelişip kökleşmesine vesile olacaktır. Kardeşlerin arasında da bu tür sıkıntılar olabilir.

Kardeşlik nezir/adak veya kefarettir. Bir kardeş bir şeyi mesela hac yapmayı adayıp da onu yerine getiremeden ölürse hayattaki kardeşinin onun adağını yerine getirebilir, mesela kefarettir. ¹²⁶

Kardeşliğin aile hukukuna önemli sayılabilecek etkisi vardır. Mesela kardeşlerin birbirleriyle evlenmeleri yasak olduğu¹²⁷ gibi iki kız kardeşi aynı anda bir kocanın nikâhı altında bulundurmamak da caiz değildir.¹²⁸ Hz. Peygamber iki kız kardeşle evli olduğu hâlde Müslüman olan bir sahabiden dilediği birisini boşamasını talep etmiştir.¹²⁹ Boşadığı eşinin kız kardeşiyle (baldız) evlenecek olan bir şahıs boşadığı eşinin bekleme süresi (iddet) dolmadan onunla evlenemez.

Kız kardeşlerin yanı sıra, kardeş kızları, kız kardeş kızları ve ayrıca süt kız kardeşlerle evlenmek de yasaktır.¹³⁰ İster öz ister üvey olsun kardeşlerle süt kardeşi ve bunların çocukları, çocuklarının çocukları ile evlenmenin haram olduğunda ittifak vardır.

Bir kimsenin kız kardeşiyle, kendi kız kardeşini ona vererek ve kızların birbirlerinin mehri olmak üzere evlenmeleri (şigâr nikâhı) caiz değildir.¹³¹

123 Ebû Dâvûd, Edeb, 120; Nesâî, Zekât, 51; Bezzâr, *el-Müsne'd*, Medine 1988-2009, V, 326, nr. 1948.

124 Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1260, I, 135.

125 Dârimî, Zekât, 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, III, 402.

126 Nesâî, Hac, 7; İbn Mâce, “Siyâm”, 51 (Hanefilere göre oruç fidyesi için ölenin vasiyeti gerekir. Diğer bir grup âlim ise oruç nezredip de tutamadan ölen kişinin yerine yakınlarının mesela kardeşinin o oruçları tutabileceğini kabul etmektedirler).

127 Nisâ, 4/23.

128 Nisâ, 4/23; Müslim, Radâ', 4; Ebû Dâvûd, Nikâh, 6; Nesâî, Nikâh, 46.

129 Ebû Dâvûd, Talâk, 25; Tirmizî, Nikâh, 34; İbn Mâce, Nikâh, 39.

130 Nisâ, 4/23.

131 Ebû Dâvûd, Nikâh, 14; İbn Mâce, Nikâh, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II, 19.

Hız. Peygamber bir kocanın karısına “kız kardeşim” diye hitap etmesini yasaklamıştır.¹³² Çünkü bu ifadede *zihâr*¹³³ anlamı vardır. Hız. İbrahim (a.s.), güzel kadınların kocalarını öldürüp onlara el koyan hükümdara karşı karısı Sâre için zaruretten dolayı kullandığı “kardeşim” ifadesiyle *tevriye* yapmış ve bununla din kardeşliğini kastetmiştir.¹³⁴

Hanefî mezhebine göre *zevî'l-erhâm*'dan (kan hısımlığı) olup aralarında evlenme engeli bulunan hısımlar birbirlerine karşı nafaka ile yükümlüdürler. Bugün nafaka yükümlüsü olan bir hısım ileride şartların değişmesiyle nafaka alacaklısı hâline gelebilir. Kardeşler bu hükmün muhatabıdır.¹³⁵

Miras hükümlerinde kız ve erkek kardeşler arasında farklar vardır. Erkeğin mali yükümlülüklerinin çok fazla oluşu sebebiyle mirasta erkek kardeşin hissesi Kur'an hükmüyle kız kardeşe göre fazla tutulmuştur.¹³⁶

Evlenmede kadının velisi Hanefî ve Şâfiilere göre baba ve dededen sonra erkek kardeştir. Mâlikîler kardeşin velayetine oğul ve babadan sonra yer verirler. Hanbelîler ise baba, dede ve oğuldan sonra kardeşin veli olması gerektiğini savunurlar. Kardeşler arasında da önce ana baba bir, sonra baba bir kardeşler gelir. Mâlikîler, Şâfiiler ve Hanbelîlere göre ana bir kardeşlerin velayet yetkisi yoktur. Bunun sebebi nesep birliğinin bulunmamasıdır.¹³⁷ Hidâne konusunda da görüş farklılıklarına göre belli sırada kız kardeşlere bu hak tanınmış durumdadır.

İslam hukukçuları, ana-baba zengin ise geçimlerinin ve diğer ihtiyaçlarının bizzat kendisi tarafından veya güçsüz iseler çocukları tarafından malından karşılanacağı, fakirlik ya da hastalık veya yaşlılığın getirdiği aciziyet sebebiyle muhtaç hâle gelmesi durumunda erkek-kız ayrımı olmaksızın imkânı olan bütün çocuklarının onların geçimini sağlamakla yükümlü bulunduğu, ihmal etmeleri durumunda yetkili mercii (mahkemeler veya ilgili kurumlar) güç kullanarak görevlerini ifa etmelerini sağlayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfiilerin oluşturduğu çoğunluğa göre anne-babanın farklı bir dinden olması da bu hükmü değiştirmez. Bu noktada sorumluluk erkek-kız kardeşler arasında ortaktır. Çocuklar arasındaki yükümlülüğün paylaşımında miras hisselerine göre mi hareket edileceği yoksa eşit

132 Buhârî, Talâk, 10; Ebû Dâvûd, Talâk, 16; Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, İstanbul 1335-37, (Ra'd sure-sinden hemen öncesine bak.)

133 bkz. Mücâdele, 58/2.

134 Buhârî, Enbiyâ, 8, Nikâh, 12, Talâk, 10; Müslim, Fezâil, 154; Ebû Dâvûd, Talâk, 16.

135 Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul 1996, I, 405.

136 Nisâ, 4/11, 176.

137 Kayravânî, *er-Risâle* (nşr. Hâdî Hammû-Muhammed Ebu'l-Ecfân), Beyrut 1997, s. 196; Tahâvî, *el-Muhtasar* (nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgâni), Haydarâbâd 1370, s. 169; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 348; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1413/1992, VI, 231

olarak mı paylaşılacağı ya da maddi imkânlarının mı ölçü alınacağı (imkanlarında önemli bir fark bulunuyorsa) konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak son görüşü savunan âlimlerin tercihi daha isabetli gözükmektedir.¹³⁸

Yargılama hukuku alanında Hanefiler kardeşin diğer kardeşin lehine ve aleyhine şahitlikte bulunabileceğini kabul ederler.¹³⁹ Ayrıca kişinin babası aleyhine kardeşi lehine şahadetini de kabul ederler. Baba lehine şahitliği ise kabul etmezler.¹⁴⁰

Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde anne-babanın kardeş çocuklar arasında herhangi bir ayrımcılık yapmamaları ya da bu intibai uyandıracak tavır takınmamaları konusunda önemli ikazlar vardır. Aile içerisinde çeşitli sebeplerle ebeveynlerin çocuklarından bazısına diğerlerinden farklı muamelelerde bulunması kardeşler arasında sürtüşmeye, kin ve nefretin ortaya çıkmasına, diğer çocuklar nezdinde de anne-babanın saygınlığını yitirmesi sonucunu doğurarak toplumun temel taşı/en önemli birimi niteliğindeki aile kurumunu temelinden sarsacak, hatta bazen aile içinde cinayetlere bile yol açacak sonuçlar doğurmaktadır. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim Hz. Yusuf (a.s.) ile kardeşleri arasında geçen olaylardan ders çıkarılmasını istemektedir.¹⁴¹ Çocuklar, babaları Hz. Yakup'un (a.s.) kardeşleri Yûsuf'u kendilerinden daha çok sevdiğini hissedip onun sevgisinin kendilerine kalması için onu ortadan kaldırmayı planlamışlar fakat daha sonra onu bir kuyunun dibine bırakma hususunda anlaşmışlar ve bunu da uygulamışlardır. Kur'an-ı Kerim bu olayı Yûsuf suresinde geniş şekilde anlatır.¹⁴² Aynı hususa "Bir öpücük bile olsa çocuklarınız arasında ayrımcılık yapmayın" buyuran Hz. Peygamber¹⁴³ bir olay münasebetiyle ayrıntılı şekilde dikkat çeker. Olay şudur:

Sahabeden Beşir b. Sa'd, oğlu Nu'mân'a bir arsa (veya köle) bağışta bulunmak istediğinde eşi Hz. Peygamber'i buna şahit tutmasını ister. Beşir bunun için Resûl-i Ekrem'e gelir ve olayı anlatır. Resûlullah Beşir'e: "Öteki çocuklarına da bir şey bağışladın mı?" diye sorar. Hayır cevabını alınca da şöyle buyurur: "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın."¹⁴⁴

Hadisin son kısmı ile ilgili bazı farklı rivayetler de vardır:

138 bkz. Saffet Köse, "İslam Açısından Ebeveynin Çocukları Üzerindeki Hakları veya Çocukların Ebeveynine Karşı Vazifeleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 12, Konya 2008, s. 363.

139 İbn Mâze, *el-Muhtû'l-Burhânî*, III, 31.

140 Serahsî, *el-Mebsût*, XVII, 161.

141 Yûsuf, 12/7.

142 Yûsuf, 12/8-18.

143 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 16501.

144 Buhârî, Hibe, 12, 13; Müslim, Hibât, 13.

“O hâlde beni şahit tutma! Zira ben haksızlığa şahit olmam.”¹⁴⁵

Hız. Peygamber Beşir'e: “İyilik yapma konusunda oğullarının sana eşit davranmalarını ister misin? (Hepsinin iyilik yapmasını ister misin?) diye sormuş. Evet cevabını alınca da: “O zaman böyle davranma!” buyurmuştur.¹⁴⁶

“Çocuklarınız arasında eşit davranın.”¹⁴⁷

“Bu uygun bir tutum değil. Ben ancak hakkaniyet üzere olan şeylere şahit olurum.”¹⁴⁸

“Onu geri al.”¹⁴⁹

Hız. Peygamber'in bu ifadesinden sonra Beşir b. Sa'd bu hibesinden vazgeçmiştir.¹⁵⁰

Aynı paralelde bir başka hadiste de Hız. Peygamber, “Bağış konusunda çocuklarınıza eşit davranın. Eğer birisini tercih etmem gerekseydi kadınları erkeklere tercih ederdim.” buyurmaktadır.¹⁵¹

Buna paralel olarak Hız. Peygamber'in bir kadının Hız. Âişe'nin (r.a.) verdiği üç kuru hurmayı iki kız çocuğu arasında önce birer sonra da artan bir hurmayı ikiye bölerek yarıymışar olarak paylaşmasını onu cennete sokan bir davranış olarak nitelemesi¹⁵² onun merhametinin bir yansıması olmasının yanında aynı zamanda çocukları arasında eşit davranmasının da bir sonucudur. Çünkü diğer bir hadisinde anne-babaların kardeşler arasında ayrımcılık yapmamalarını talep etmiştir.

SONUÇ YERİNE

İslam'ın iki temel kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Hız. Peygamber'in hadisleri kardeşliği geniş boyutlu olarak ele alır ve her bir kategorisine önemli sonuçlar yükler. Buna göre en güçlü kardeşlik Müslüman olup da aynı nesebe bağlı çocuklar arasında olmalıdır. Çünkü bu, insan, din, nesep kardeşliğinin üçünü de ihtiva etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetlerinden, Hız. Peygamber'in hadis ve uygulamalarından anlaşıldığı kadarıyla tüm insanlar Hız. Âdem ve Havva'nın çocukları olarak kardeşlerdir. Bu olgu, asabiyeti, insanlara köle gibi davranmayı anlamsız, insani dayanışmayı ise zorunlu

145 Müslim, Hibât, 14-16.

146 Müslim, Hibât, 17.

147 Müslim, Hibât, 19.

148 Müslim, Hibât, 19.

149 Müslim, Hibât, 9-12.

150 Müslim, Hibât, 13.

151 Sa'id b. Mansûr, *es-Sünen*, I, 97, nr. 293.

152 İbn Mâce, Edeb, 3.

kılar. Mesela temel ihtiyaç maddelerinde bütün insanlar, imkânı olan diğer insanlar üzerinde kardeşlikten doğan bir hakka sahiptir. Dolayısıyla Müslümanlar kuraklık, açlık, deprem, sel felaketi, yangın gibi hallerde imkânları nispetinde dini, dili, etnik kimliğine bakmaksızın diğer insanların yardımına koşmakla yükümlüdür. Bu, insan kardeşliğinin zorunlu bir sonucudur. Bu da kardeşliğin asgari düzeyini oluşturan bir statüdür.

İkinci konumda din kardeşliği bulunmaktadır. Müslümanlar açısından konu ele alındığında bundan İslam dinine mensup olmaktan doğan Müslüman kardeşliği söz konusu olur. İnsan kardeşliğine ek olarak Müslümanlıkta birleşme, kardeşliğin (uhuvvet) yanında dostluğu (velâyet) da getirir. Dostluk samimi ve fedakârca ilişkileri zorunlu kılan bir özelliğe sahiptir. Bu kardeşliğin daha ileri bir boyutudur.

İnsan ve din kardeşliğine ek olarak aynı nesebe mensup olma, en güçlü kardeşlik yapısını oluşturur. "Aralarında rahim bağı bulunanlar (akraba) Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındırlar"¹⁵³ ayeti iman bağına ek olarak, kandan ve doğumdan meydana gelen akrabalığın daha değerli olduğunu, karşılıklı saygı, ilgi, dertleşme, yardımlaşma ve dayanışmada önceliğinin bulunduğunu göstermektedir. Şûrâ suresinin 23. ayetinde belirtildiği üzere Hz. Peygamber kendisine inanmamakla birlikte eziyet eden kavminden hiç değilse akrabalık bağlarını gözeterek kendisine düşmanlık yapmalarını, akrabalık hukukuna bağlı kalarak en azından kendisine saygı göstermelerini, başkalarının eziyet ve zulmüne engel olmalarını talep etmiştir.¹⁵⁴

Son kategoride yer alan kardeşlik hukuku içinde sıra-i rahim çok önemli bir yer tutar. Özellikle Kur'an-ı Kerim ve hadislerde bu konuda geniş biçimde durulmakta, hadis kaynaklarında konu ayrı bir bölüm olarak ele alınmaktadır.

BAŞKAN - Sayın Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Şimdi tebliğini sunmak üzere Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Adem Korukcu'ya kürsüyü arz ediyorum. Hocamızın konusu, kardeşlikle gelen haklar ve kardeşliğin yüklediği sorumluluklar.

Buyurun Hocam.

153 Enfâl, 8/75.

154 Şinkiti, *Advâu'l-beyân*, Cidde, ts. (Mecma'u'l-Fikhi'l-İslami), VII, 202, 205.

4. İSLAM'DA KARDEŞLİK HUKUKU VE KARDEŞLİKTEN DOĞAN HAKLAR

Yrd. Doç. Dr. Adem KORUKCU

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı

GİRİŞ

İnsanları yaratılanların en şerefli, en kabiliyetli olarak yaratmış olan Allahü Teâlâ (herhangi bir üstünlük sebebi olmadan) aralarında anlaşıp, tanışmaları ve yardımlaşmaları için onları ayrı ayrı milletler olarak yaratmıştır. Tanışma olgusu, insanların öncelikli olarak toplum hâlinde yaşamalarını ifade ederken aynı zamanda da toplu olarak yaşamının gereklerinin yerine getirilmesini de zorunlu kılmaktadır.¹ Bu durum Kur'an'da şu şekilde ifade edilmektedir: *“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık ...”*²

Kur'an'ın hitabına bütüncül bir şekilde bakıldığında, birey ile toplumun ayrı düşünülmediğini görmekteyiz. Ayetlerde birey ile toplumun birbirini tamamladığı; toplumun bireyden, bireyin de toplumdan hareketle bir mana kazandığı, görülmektedir.³ Bu nedenle toplumu oluşturan bireylerden hareketle toplumun, toplumdan hareketle de bireylerin mutluluğunun sağlanması söz konusudur.

Günümüz insanına bakıldığında, ikili ve toplumsal ilişkilerde problemlerinin olduğu görülmektedir. Bencil ve her şeyi kendi çıkarına göre düşünen bir dünya paradigması ile karşı karşıyayız. Başkasını düşünme değerinin oldukça göz ardı edildiğini görmek-

1 Avni İlhan, *İslam Kardeşliği*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 9.

2 Hucurât, 49/13.

3 Ejder Okumuş, “Kur'an'da Kolektif Sorumluluk”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 42, Sayı: 2, Nisan, Mayıs, Haziran 2006, s. 24.

teyiz. Ben ve çıkar merkezli bir anlayış nedeniyle, kin, nefret, gözyaşı ve savaşların ege- men olduğu bir dünya kaçınılmaz olmaktadır.⁴ Bu çerçevede Peygamberimizin Kur'ani anlayış bağlamında ortaya koyduğu kardeşlik ilkeleri mevcut problemlerin çözümü açısından büyük bir öneme sahiptir.

İslam açısından kardeşlik, Kur'an ve sünnette açık bir biçimde ortaya konulup önemi vurgulanan bir gerçektir. Bu kavram pek çok konuda olduğu gibi, insan merkezli bir nitelik taşımaktadır. İslam'da asıl vurgunun kan bağıнын ötesinde, din kardeşliğine yapıldığını görmekteyiz. Buna göre, İslam açısından insanlar Allah'ın yaratmış olduğu kullar olarak birer kardeş niteliğindedirler.

İslam din kardeşliğini önemseydiği gibi, kardeşlik olgusuna kan bağı açısından da büyük önem vermektedir. Bir aileye mensup olmaları bakımından kardeşlik, çocukların ailede anlam ve fonksiyonlarını belirlemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu belirleme, kardeş- lerin sorumluluk ve haklarının ortaya konulması açısından önemlidir.⁵

Kardeşliğin, can ve kan kardeşliğinin yanı sıra değişik bağlarla ve ilişki biçimleriyle şekillenen bir anlam ağı ile oluşturulması söz konusudur. İş, eğitim ve çeşitli hayat uğra- şıları nedeniyle öz kardeşlerin birbirlerinden uzaklaştığı, görüşme imkânı bulamadıkları günümüzde başta manevi ve ruhsal gereksinimler olmak üzere, modern ve hızlı yaşam biçimlerinin ortaya çıkardığı yalnızlık, ferdiyetçilik, ruhsal problemlerin aşılmasında işe koşulması mümkün olan bir uygulama manevi kardeşlik uygulamasıdır.

İnsanların okulda, işyerinde, parkta, toplantıda, hastanede, fabrikada, camide deği- şik aralıklarla karşılaştıkları diğer insanlarla kuracakları kardeşlik ilişkileri aynı duygular, hedefler ve beklentiler çerçevesinde kenetlenebilmelerini sağlayacaktır.

Kardeşliğin ve diğergâmlığın sağlanabilmesi, ailede gerçekleştirilecek olan ilk eği- timle mümkün olabilir. Bunun sağlanabilmesinin diğer bir yolu da örgün ve yaygın eğitim uygulamalarında bu konunun ele alınmasıdır. Örgün eğitim uygulamalarında bu konu farklı ders programları içerisinde ele alınabilir. Ancak bu dersler içerisinde en öne çıkan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleridir. Yaygın din eğitimi açısından ise, vaazlar, hutbeler, Kur'an kursu dersleri, cami dersleri kardeşlik müessesinin inşası için önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu çalışmada kardeşlikten doğan haklar olgusu, sosyolojik ve değer temelli bir yaklaşımla incelenecektir.

4 Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi", *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü*, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya 2008, s. 65.

5 H. M. Naci Kula, "Hucurât, Süresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi", *EKEV Akademi Dergisi*, c.1, sy. 2 (Mayıs 1998), s. 49-50.

İSLAM'DA KARDEŞLİK OLGUSU

Kardeşlik olgusu genel olarak üç başlık altında değerlendirilmektedir: Kan kardeşliği, din kardeşliği ve insanlık kardeşliği. İslam açısından bunların en önemlisi din kardeşliğidir. İslam, mensuplarını din kardeşi olarak ilan etmiştir.⁶ İslam, bireysel yönü ağır basan kardeşlik yerine, toplumsal yönü olan toplumsal kardeşliği öne çıkarmıştır. Bu kardeşlik anlayışı, kan kardeşliğinin ötesinde, sevgi, saygı ve fedakârlığa dayanan bir din kardeşliğidir.⁷ Bu durum Hucurât Suresinde “müminler kardeştir” ifadesiyle toplumsal hayatta din kardeşliğine işaret edilmektedir.⁸ Kardeş olmak demek, sevinçte ve kederde beraber olmayı göze almak, bunu fiili olarak yerine getirme, yardımlaşma ve dayanışma demektir. Kur'an'ın ortaya koyduğu kardeşlik bunu gerektirmektedir.

Kardeşlik olgusunun temelinde sevgi duygusu yer almaktadır. Peygamberimizin, “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de mümin olamazsınız” hadisinde ümmetin gerçek mümin olabilmelerinin şartının, birbirlerini sevmeleri olduğu vurgulanmış ve gerçek iman sevgiye bağlanmıştır. Sevgi insanlar ve kardeşler arasında bir köprü görevi görmektedir. Birbirlerini seven kişiler, olumlu ve olumsuz durumlarda birbirlerini destekleyen kişilerdir. Zira birbirini seven kişilerden oluşan toplumlar, huzur ve mutluluk limanı olur. Kardeşliğin ve sevginin öne çıktığı durumlarda kin, öfke, hırs, haset gibi olumsuz duygular, ben yerine biz duygusu çerçevesinde aşılabilir. Ayrıca iman kardeşliği olgusu, insanların toplumda yalnız kalmalarının ve yalnızlıktan kaynaklanan olumsuz duyguları hissetmelerinin önüne geçecektir. Yanında her an bir kardeşinin olduğunu düşünen insan, herhangi bir sıkıntı hâlinde çaresiz kaldığında, güvенеceği, bağlanacağı bir varlığın olduğunu hissedince rahatlayacaktır.

İslam'ın tevhid dini olmasından hareketle, İslam'la müşerref olan kitlelerin de tevhid oluşturmaları Kur'an tarafından öğütlenmiştir. Birlik anlayışı, İslam inancının aslına bağlı diğer tavsiye, emir ve yasaklarda öne çıkan önemli bir değer olmuştur.⁹ Hucurât Sûresi 10. ayette “Şüphesiz, müminler birbiriyle kardeşlerdir, öyle ise dargın olan kardeşlerinizin arasını düzeltin ...”¹⁰ ifadesi, birliğin temini için bir ilke ve kardeşlik hukukunun sağlan-

6 Sancaklı, *agm*, s. 52. İnsanlık kardeşliği olgusu, Hz. Âdem ve Havva'nın çocukları olmaları dolayısıyla, tüm insanlığın kavgasız ve mutlu bir biçimde yaşamaları beklenirken, aksine birbirlerine üstünlük kurabilmek için birbirlerinin canına kastedebilmişlerdir. İlhan, *age*, s. 11.

7 Sancaklı, *agm*, s. 57. Burada İslamiyet'in can kardeşliğini önemsemediği anlamı çıkarılmamalıdır. Nisâ, Suresinde akrabaya verilmesi gereken önem şu şekilde ifade edilmektedir: “... Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten sakının ...” Nisâ, 4/1.

8 Hucurât, 49/10.

9 Şuayip *agm*, s. 108. İlhan, *age*, s. 27.

10 Hucurât, 49/10.

ması için önemli bir yönlendirmedir. Bu ve benzeri ayetlerle, İslam'ın ortaya koyduğu kardeşlik algısı, iman etmenin açılımını ortaya koymaktadır. Zira iman eden kimse, içinde yaşadığı toplumda olumlu değerlerin güçlenmesi, yayılması ve kötülüklerin önlenmesi ve giderilmesi konusunda yeri geldiğinde inisiyatif üstlenmekten kaçınmayan duyarlı bir kişilik olarak tanımlanabilir.

Müminlerin kardeş oldukları ilkesi, başka bir ayette şu şekilde ifade edilmektedir: "... Hani siz düşmanlar idiniz. O, kalplerinizin arasını uzlaştırıp ısındırdı ve siz O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz..."¹¹ Bu ayette cahiliye döneminde birbirleriyle düşmanlık gösteren Evs ve Hazrec kabilelerine mensup insanların nasıl kardeş yapıldıklarına dikkat çekilmekte ve iman bağının önemine işaret edilmektedir. Ayetin devamında da Allah'ın ipine sarılmaları gerektiği hatırlatılmaktadır.¹² Bu ayette ortaya koyulan kardeşlik anlayışı, iman bağı gibi en güçlü bağlardan biriyle teyit edildiği için, müminlerin ortak gayeler etrafında birleşerek, aynı saadete ulaşmaları beklenilmektedir.¹³

Genel kabul olarak evrensel kardeşliğin, tüm insanlığın kardeşliğinin yerine daha lokal daha sınırlı bir kardeşliğin gerekliliği ya da gereksizliği üzerine farklı düşünceler ileri sürülebilir. Ancak unutulmamalıdır ki nasıl ailelerin birlik ve bütünlüğü, millet bütünlüğünün teminatı ise; İslam kardeşliği olgusu, tüm insanlık için huzur ve refah imkânı sağlayacak bir olgudur. Ayrıca bu kardeşlik, tüm insanların örnek alabilecekleri, kardeşçe yaşamının gerçekleşmesinin mümkün olduğunu gösteren güzel bir örnek niteliğindedir.¹⁴ Peygamberimiz, "Mümin, mümin için bir binanın parçaları gibi birbirini tamamlar." demiş ve iki elinin parmaklarını birbirine kilitleyerek orada bulunanlara durumun önemini daha iyi anlatmak istemiştir.¹⁵

Bir hadislerinde Peygamberimiz, "Müminleri, birbirlerine karşı merhamet, sevgi ve bağlılıkta, bir vücut gibi görürsünüz. Bu vücudun bir azası rahatsız olunca, vücudun diğer azaları da onun acısına ateşli bir rahatsızlık ve uykusuzlukla iştirak eder"¹⁶ denmektedir. Bu hadislerde müminlerle ilgili benzetmeler, insanın sosyal hayatına yönelik benzetmeler ve yönlendirmeler olarak değerlendirilmelidir.¹⁷ Peygamberimiz

11 Âl-i İmrân, 3/103.

12 M. Cüneyt Gökçe, "İslam Kardeşliğinin Temelleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, Şanlıurfa 1998, s. 23.

13 Osman Keskiöğlü, "Hucurât Süresi, Ayet: 10-12", *Diyanet Dergisi*, Mart-Nisan 1969, 82-83. Sayı, s. 73.

14 İlhan, *age*, s. 19-20.

15 Buhârî, Zebâih, 10; Cihâd, 88; Müslim, Hac, 57; 78; Muvatta', Hac, 76.

16 Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66; İbn Hanbel, IV, 268, 270.

17 Nurettin Turgay, "Mevlana'nın Müminlerin Kardeş Olduğuna Dair Ayete Yorumu", *Uluslararası Mevlana ve Mevlevîlik Sempozyumu, Bildiriler I*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa 2007,

bir hadislerinde Müslümanı tanımlamak suretiyle Müslümanların birbirleri açısından durumlarını özlü bir biçimde ortaya koymaktadır. “Müslüman dilinden ve elinden Müslümanların selamette kaldığı kimsedir.”¹⁸ Bu hadise göre Müslüman olan kimsenin diğer Müslümanların ve dolayısıyla da diğer insanların elinden ve dilinden emin olabildikleri, ondan zarar ve kötülük görmedikleri kişi olması tavsiye edilmektedir. Ayrıca, insanların incindiği ortamlarda sevginin yeşermesi mümkün değildir. Sevginin olmadığı yerde ise birlikten, bütünlükten ve kardeşlikten bahsedilme imkânı kalmaz.¹⁹

Müminlerin birbirleriyle olan ilişkilerini betimleyen başka bir hadiste, “Sizden biri, kendi şahsı için istediğini kardeşi için istemedikçe, iman etmiş olmaz.”²⁰ buyuran Peygamberimiz, kardeşlerini sevmekle gerçek iman etme arasında bir ilişki kurmaktadır. Burada kardeşlik ile iman olgusunun ilişki içerisine sokulması, oldukça dikkat çekici bir durumdur. İman kavramı, “emn”, “emân”, “emniyet”, “emânet” kavramları ile aynı kökten gelmektedir. Aynı zamanda bu fiil, güvenmek ve güven vermek anlamlarına da gelmektedir. Bu çerçevede hadisin ifade ettiği, emin olma duygusu, bir insanın kendisi için istediği şeyleri, başkaları için istemesi ya da kendisi için istemediği şeyleri de başkaları için istememesi ile gerçekleşebilir.²¹

Bu ve benzeri hadisler herhangi bir kişinin Müslüman olması, o kişinin kendi şahsı için arzu ettiği her türlü insan haklarını, diğer bütün insanlar için de arzu etmesiyle mümkün olabilir. Görüldüğü gibi bu hadiste bütün insanların hakkı gündeme getirilmiştir. Gerçek iman, kendimiz için arzu ettiğimiz her türlü hak, hukuk ve güzellikleri diğer insanlar için arzu etmemizle meydana gelebilir.²² Bu hadisten anlaşılacağı gibi, bir Müslümanın kendisi için istediğini kardeşi için istemesi, imanın kâmil olması için bir şart olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, kardeşlik ilkesi, her işin kişinin kendisine ya da öz kardeşine yapılırcasına, yapıcı, olumlu, faydalı bir biçimde yapılmasını gerektirmektedir.²³

İslam kardeşliğini en özlü biçimde ifade eden Peygamberimizin şu hadisleri Müslümanların birbirlerine olan bakışlarının tanzimi ve mutlu bir toplumun oluşturulabilmesi için önemli görünmektedir: “Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve

s. 346.

18 Müslim, İmân, 64-65.

19 İlhan, *age*, s. 32.

20 Müslim, İmân, 71, 72; Buhârî, İmân, 7; Tirmizî, Kıyâme, 59; İbn Mâce, Mukaddime, 9; İbn Hanbel, III, 176, 177.

21 Turgay, *agm*, s. 347.

22 Turgay, *agm*, s. 347.

23 Özdemir, *agm*, s. 113.

birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman diğer uzuvları da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”²⁴ Ancak günümüz dünyasına bakıldığında, neredeyse kan kardeşliğinin bile sıradanlaştırıldığını görmekteyiz. Aynı anne-babanın evladı olan kişiler araya maddi beklentilerin girmesiyle birbirleriyle kavga edebilmekteler, küsebilmekteler ve hatta birbirlerinin canlarına kastedebilmektedirler.

Kardeşlik ilkesinin imanla ilişkilendirilmesi, onun anlam ve fonksiyonelliğini göstermesi açısından büyük öneme sahiptir. Bu ilkenin imanla irtibatlandırılması, kardeşliğin daha rahat bir şekilde inşasını sağlayacaktır. Zira kardeşliğin hangi temel üzerinde inşa edileceği; onun fonksiyonelliğini ve yaptırım gücünü belirlemede büyük önem taşıyacaktır.²⁵

Müminlerin kardeşliği olgusunun imana bağlanmış olmasının ortaya çıkardığı değerlerin başında, iman kavramının güvenme, tasdik etme, boyun eğme gibi temel değerler gelmektedir. Zira iman kavramı, itikat kavramıyla birlikte ele alındığında, “bir şeye bağlanma” anlamı çerçevesinde kardeş olmayı sağlayıcı bir özellik taşımaktadır. Kan bağı olmayan iki kişi arasında sağlanacak kardeşlikte öne çıkan; bu iki kişinin öncelikle birbirlerine güvenmeleri, bağlanmaları ve dolayısıyla da kardeşliğe razı olmaları algısıdır. Ayrıca iman olgusunda yer alan Allah’a teslimiyetten sonra, insanın kendine ait isteklerinden vazgeçerek Allah’ı sevmesi ve fedakârlıkta bulunması, kardeşler arasında, fedakârlık anlayışı içinde ortak idealler etrafında bütünleşmelerine katkı sağlayabilir.²⁶

Peygamberimiz İslam kardeşliği olgusunu, tevhid inancı etrafında toplanan farklı kültür ve kökenlerden gelen insanları “din kardeşliği” altında birleştirme başarısını göstermekle gerçekleştirmiştir.²⁷ Bunun ötesinde o başka dinlere mensup kişilerin de birlikte yaşamaları için Medine’de uygun bir zemin oluşturabilmiştir. Bu bağlamda Kur’an, ehlikitabı ortak bir noktada buluşmalarını öğütlemektedir. Söz konusu davet şu şekildedir: “(Resûlüm) De ki: Ey ehlikitap ! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah’tan başkasına tapmayalım; O’na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın...”²⁸ Bu ayete göre Peygamberimizin daveti tüm insanların tek bir ümmet olmaları esasına dayanmaktadır. Uygulamada Müslümanların diğer dinlere mensup olan kişilere davranış modellerinin hakkaniyetli olduğunu görmekteyiz. İslam memleketlerinde bulunan gayrimüslimler, “zimmi” olarak değerlendirilmekte ve

24 Buhârî, Edeb, 27, Müslim, Birr, 66.

25 Kula, *agm*, s. 50.

26 Kula, *agm*, s. 50-51.

27 Celal Yıldırım, “Din Kardeşliği”, *Diyanet Dergisi*, Eylül-Ekim 1975, Cilt: XIV, Sayı: 5, s. 268.

28 Âl-i İmrân, 3/64.

onlara birtakım haklar verilmektedir. Buna göre, Müslümanların zimmilere şefkat ve merhametle davranmaları gerektiği gibi, zimmilerin de birlikte yaşamının gereklerine uymaları gerekmektedir.²⁹

İslam'da kardeşlikten doğan haklar, günümüz ifadesiyle, sivil ve ahlaki değerlere dayalıdır. İslam'ın öngördüğü toplum, hukuktan daha önce, ahlaki değerlerle birbirine bağlı, bireylerden oluşan bir toplum öngörür. Çünkü bir hukuk sistemi ne kadar gelişmiş olursa olsun, bireyler arasında kalıcı bir kardeşlik ve dayanışma tesis edemez. Peygamberimiz insanlar arası dayanışmanın dar çerçeveden başlamak kaydıyla giderek genişlemesi yolunu tercih etmiştir. Medine'ye hicret ettikleri esnada bir hadislerinde: "Ey insanlar! Selamı yayın. Rast geldiğinizde açıkça selam verin. Muhtaçlara yemek yedirin, akrabanıza yardım edin ve onları ziyaret edin ..." demişlerdir.³⁰

1. Ensar ve Muhacir Kardeşliği Örneği

Peygamberimizin Medine'ye hicretlerinin akabinde Mekke'den gelen Müslümanlar ile Medineli Müslümanlar arasında Peygamber Efendimizin tesis ettiği, bir kardeşleştirme hareketi söz konusudur.

Mekke'den gelen Müslümanlar hicret amacıyla tüm varlıklarını geride bırakarak Medine'ye gelmişler, Peygamberimiz de onlara kendilerine destek olacak, geçimlerini sürdürmelerine yardımcı olacak kardeşler tayin etmiştir. Söz konusu kardeşlik, "İslam kardeşliği" olarak adlandırılmıştır.³¹ Peygamberimiz, muhacir ve ensarı Enes b. Mâlik'in evine çağırarak, bunlar arasında ikişer ikişer kardeşlik akdi oluşturmuştur. Diyet ve fidye konuları dâhil olmak üzere, karşılıklı sorumluluk ve yükümlülüklerini onlara açıklamıştır.³²

Cahiliye döneminde de söz konusu olan "muâhât"³³ Peygamberimizin uyguladığı şekliyle ilk kez ortaya çıkmıştır. Peygamberimiz, Müslümanlar arasında büyük bir dayanışma, kaynaşma ve ülfet ruhunun ortaya çıkmasını amaçlamıştır. Her ensar, kardeşi ilan edilen muhacir kardeşini kendi öz kardeşi gibi kabul etmiş ve elindeki imkânları paylaşma konusunda büyük fedakârlık göstermiştir. Evlerine ve hurmalıklarına onları ortak etme teklifleri, Peygamberimiz tarafından uygun bulunmamış, bunun yerine mu-

29 Gökçe, *agm*, s. 25.

30 Hüseyin Algül, "Muhacirûn-Ensar Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, Cilt: 5, 1993, s. 45.

31 Mehmet Akbaş, "Muhacirûn Ensar Kardeşliğinin Serüveni", *İstem*, Yıl: 8, Sayı: 15, 2010, s. 61-62.

32 Sancaklı, *agm*, s. 59-60.

33 Algül, *agm*, s. 38; Akbaş, *agm*, s. 62.

hacirlerin ensarın bahçelerinde çalışarak mahsulden pay almalarını sağlamıştır.³⁴ Ensar, ortaya koymuş olduğu bu özveri nedeniyle Kur'an'da övülmüştür.³⁵

Bu kardeşlik örneği, İslam toplumunun teşekkülü, birlik ve bütünlüğünün sağlanması açısından çok önemli bir örnektir. Peygamberimiz tarafından oluşturulan bu yapı, daha önce aralarında ayrılık ve düşmanlıklar olan bireyler ve toplum grupları arasında dostluğa, birlik ve beraberliğe dönüşmüştür.³⁶

Başlangıcı itibariyle Peygamberimizin Hz. Ali ile olan kardeşliğini ilan ederken ifade ettikleri "Sen benim kardeşimsin, sen bana ben de sana mirasçı olurum" sözleriyle Sahabenin kardeşlikten doğan bir miras hakkı ortaya çıkmıştır.³⁷ Ensar-muhacir kardeşliği olgusu daha sonra gelen bir ayetle normal din kardeşliği boyutuna indirgenmiştir.³⁸ Zaten muhacirler, kendi imkânları arttığında kardeşleştirme yoluyla elde ettikleri bütün malları manevi kardeşlerine iade etmişlerdir.³⁹

Bu kardeşlik uygulaması, müminlerin birbirlerine yük olması ya da diğerinden geçinmesi şeklinde algılanmamış, ensar ve muhacir arasındaki kardeşlik anlaşması bir tarafın, diğerinin yükünü devamlı ve tümüyle taşıması anlamı ifade etmemiştir. Söz konusu kardeşliğin belli bir ilke doğrultusunda yürüdüğü görülmektedir. Bu ilke, ensardan Sa'd b. Rebî'nin muhacir kardeşi olan, Abdurrahman b. Avf'ın teklifine verdiği cevapta açık bir biçimde görülmektedir: Sa'd b. Rebî: "Ben, mal bakımından ensarın en zenginiyim, malımın yarısını sana ayırdım! Sonra bak! İki kadınımdan hangisini dilerse, onu senin için boşarım! İddeti geçince onunla da evlenirsin, dedi. Abdurrahman b. Avf ona Allah kadınına, malını sana mübarek ve hayırlı eylesin. Benim onlara ihtiyacım yok! Sizin içinde alışveriş yapılan çarşınız nerededir? Sen, beni yarın sabaha çıkınca, oraya iletiver, yeter, dedi. Sa'd onu Kaynuka çarşısına götürdü. Abdurrahman b. Avf orada ham yağla, keş (yoğurt kurusu, çökelek) alıp satmaya başladı. Çok geçmeden epeyce bir kazanç sağladı."⁴⁰

34 M. Asım Köksal, "Müslümanlar Arasında Kardeşlik Kurulması", *Diyanet Dergisi*, 8. Cilt, Mayıs-Haziran 1969, 84.-85. Sayı, s. 159-164.

35 Haşr, 59/9, "Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine iman yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimrilüğünden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."

36 Özdemir, *agm*, s. 115.

37 Köksal, *agm*, s. 159; Algül, *agm*, s. 48; Akbaş, *agm*, s. 64.

38 Enfâl, 8/75 "... Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir."

39 Sancaklı, *agm*, s. 58.

40 Köksal, *agm*, s. 165.

Ensar ve muhacir arasındaki ilişkiye bakıldığında, sağlam bir dayanışma ve uhuvet içerisinde nizam ve intizama riayet ettikleri görülmektedir. Herkes, içinde yaşadığı toplumun mutluluğu ve refahı için ellerinden geleni yapmıştır. Tümü *ihsan*, *îsâr* gibi din kardeşlerini kendilerine tercih edecek yüksek ahlaki erdemleri gösterebilmişlerdir. Bu kardeşleştirme faaliyeti, öncelikle Medine İslam toplumunun bütünleşmesinin sağlanması ve o günün sosyo-kültürel-ekonomik problemlerinin çözümü için ortak aklın oluşturulması için önemli bir gelişmedir.⁴¹

2. Kardeşlikten Doğan Haklar Olgusunun, Sosyolojik ve Değer Temelli Bir Yaklaşım Olarak İncelenmesi Toplumun Tüm Kesimleri Tarafından İşe Koşulabilmesi Açısından Önemlidir.

Kardeşlikten dolayı ortaya çıkan ilişki biçimlerinin, özelde Müslümanlar, genelde ise insanlar arasında gözetilmesi gereken erdemler olarak değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Zira bu davranış biçimlerini tarihte ve günümüzde Müslümanlar arasında dinî bir emir olarak değerlendirip, insanlara aktarmamız söz konusu iken, bu ilkeleri aynı toplumun bireyleri olarak tüm insanlara, birer değer olarak aktarmamız toplumsal bir bağlayıcılık taşıyabilecektir.

İnsanların bireysel ve toplumsal düzlemde hakları olduğu gibi sorumlulukları da bulunmaktadır. Sorumluluk olgusu, toplumsal boyutta büyük ölçüde toplumu oluşturan bireylerin karşılıklı olarak kolektif bir biçimde işlettikleri bir olgudur. Söz konusu sorumluluklar toplumu, toplumun üyelerini, başkalarını umursamakla, dikkate almakla ve sevmekle geçerlilik bulmaktadır.⁴²

Başka bir ayet-i kerimede insanların Allah'ın yardımıyla kardeşler oldukları vurgulanmaktadır: "*Allah'ın nimeti sayesinde kardeş olduk.*"⁴³ Söz konusu kardeşliğin tahrip edilmemesi, yıkılmaması ve Allah yolunda birlik olmaları adına müminler uyarılmıştır: "*Topluca Allah'ın ipine sınıksız sarılın, sakın ayrılıp dağılmayın.*"⁴⁴ Bu ayette ifade edilen inanç kardeşliği ilkesi, toplumu oluşturan fertlerin sağlam kardeşlik anlayışı etrafında birleşmelerini sağladığı gibi, onların kendi aralarında ortaya çıkabilecek anlaşmazlık ve problemlerin aşılmasında kendi aralarında ortak bir akıl geliştirmelerini ve pratik çözüm yolları bulmalarını istemektedir. Bu ayet din kardeşliği vurgusunu daha da genişletmiş ve tüm insanlara ortak bir hitap şeklini almıştır. Buna göre bütün insanların

41 Algül, *agm*, s. 41-46.

42 Okumuş, *agm*, s. 9.

43 Âl-i İmrân, 3/103.

44 Âl-i İmrân, 3/103.

Allah'ın emrine, dinine bağlı kalmak yoluyla birlik beraberlik içinde yaşamaları ayrılığa düşmemeleri emredilmektedir.⁴⁵

Özelde İslam kardeşliğinden genelde de insanlık kardeşliğinden doğan sosyal sorumluluk niteliğinde haklardan bahsetmemiz mümkündür. Genel manasıyla sorumluluk bilinci yüksek bir toplum oluşturma amacına yönelik ilkelerin ayetler ve Peygamberimizin hadisleriyle ortaya konulduğunu görmekteyiz. Burada bu hak ve sorumluluklar gösterilmeye çalışılacaktır.

- İslam kardeşliğinden doğan hakların başında, öz kardeşlerin akrabaların birbirlerine yakınlık göstermeleri ve yardımlaşmaları gelmektedir. Bu durum özellikle müminlerin toplu hâlde eda ettikleri cuma namazlarında hutbede dikkat çekmek amacıyla okunan Nahl suresi 90. ayette şu şekilde ifade edilmektedir: *“Şüphesiz Allah adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.”*⁴⁶ Peygamberimiz dinimizin bu konudaki öğüdünü daha da net bir biçimde ifade etmiş ve bu bağın kuvvetli tutulmasını ve kopartılmamasını emretmiştir.⁴⁷ Peygamberimizin bu konudaki hadisleri şu şekildedir: *“Akrabalarıyla ilgisini kesen cennete giremez.”*⁴⁸

- Kardeşlikten doğan öncelikli haklardan biri, insanların birbirlerine ihtiyaçları hâlinde imkânları ölçüsünde yardımlaşma olgusudur. Özellikle günümüzde insanların şehir hayatının koşuşturmacası içerisinde neredeyse kapı komşusunu dahi tanımaktan aciz olduğu bir dönemde, yardımlaşmayı sürdürmeleri gerekmektedir. Böylelikle toplumun tüm kesimleri arasında belli bir yaşam kalite ve standardı oluşturma imkânı söz konusu olabilecektir. Kardeşler arasında yardımlaşma Peygamberimiz tarafından önemle vurgulanmaktadır.⁴⁹ Peygamberimiz söz konusu erdemi bir hadislerinde şu şekilde ifade etmişlerdir: *“... Kim kardeşinin ihtiyacını gidermek için yardım ederse, Allah da onun ihtiyacında yardım eder. Kim bir Müslümanın bir sıkıntısını giderirse, Allah da kıyamet günü onun sıkıntılarında birini giderir...”*⁵⁰

- Söz konusu yardımlaşmanın komşuluk ilişkileri bağlamında gereğini Peygamberimiz bir hadislerinde şu şekilde ifade etmişlerdir: *“Komşuna iyilik et ki olgun Müslüman olasın.”*⁵¹ Burada durumun önemini ifade etmesi bakımından Peygamberimizin diğer

45 Özdemir, *agm*, s. 108.

46 Nahl, 16/90.

47 İlhan, *age*, s. 59.

48 Müslim, *Birr*, 18-19.

49 Gökçe, *agm*, s. 26.

50 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 46.

51 Tirmizi, *Zühd*, 2.

bir hadisleri bize ışık tutmaktadır. “Cebrail bana komşuyu o kadar çok tavsiye etti ki Allah komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım.”⁵² Komşuluk hakkıyla ilgili konular, insanlar arasında sevgi, saygı ve kardeşlik anlayışının oluşturulması bağlamında dikkatle üzerinde durulan bir konudur.⁵³

- Kardeşlik olgusunun diğer bir boyutunu da insanların birbirlerini Hakka, doğruya, iyiliğe çağırarak, onların dünya hayatında ve ahirette kurtuluşa ermelerini sağlamak oluşturmaktadır. Bu durum Peygamberimizin, “Hepiniz çobansınız, hepiniz râiyetinizdekilerden sorumlusunuz.” hadislerinde açık bir biçimde ifade edilmektedir. Aynı zamanda maddi sorumluluk açısından da değerlendirilebilecek olan bu hadis insanların yakınlarında olan, ilişki içerisinde oldukları insanlara tüm boyutlarda destek sağlama-ları gerektiğini ifade etmektedir. Dile getirdiğimiz sorumluluk “Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker” emri çerçevesinde değerlendirildiğinde, üst düzeyde bir duyarlılığın gösterilmesini gerekli kılmaktadır. Bu durum Tevbe Suresinde şu şekilde ifade edilmektedir: “Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoşurlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler. Allah ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hikmet sahibidir.”⁵⁴ Bu ayette görüldüğü gibi, müminlerin birbirlerinin, doğruya hakka ulaşip kötülüklerden uzak durmaları için birer veli, dost ve hayırhah olarak çaba sarf etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu görev sosyal bir sorumluluk olarak, tüm bireylerin hak yolunda yürümeleri sayesinde toplumun refahını sağlamaya da vesile olacaktır.

- Kardeşlikten doğan öncelikli haklardan biri de müminlerin birbirlerini sevmesi gereğidir. Peygamberimiz bir hadislerinde “Kişi kardeşini sevince, sevdiğini ona bildirsin.”⁵⁵ buyurmaktadır. Bu hadise göre kişilerin birbirlerini sevdiklerini ifade etmeleri müminlerin öncelikli görevleri arasında yer almaktadır. Söz konusu bildirim, insanlar arasındaki muhabbet ve ülfeti arttıracığı gibi, aynı zamanda aralarında kin, nefret, haset gibi duyguların oluşmasını önlemiş olacaktır.

52 Müslim, Birr, 141.

53 İlhan, *age*, s. 56.

54 Tevbe, 9/71. Bu konuda Karaman ve arkadaşlarının değerlendirmesi şu şekildedir: “İctimâi suur, fertlerin dinî ve ahlaki kusurları ve kötülükleri karşısında da duyarlı olmak zorundadır. Nitekim yukarıdaki ayette, kadın olsun erkek olsun müminlerin, birbirlerine iyiliği emredip, kötülükten alkoymalarının, aralarındaki velâyet bağı ve kardeşliğin zaruri bir sonucu olduğuna işaret edilmiştir. Bu görev ve yetki cinsiyet farkı gözetmeden İslam toplumunun bütün fertlerine verilmiştir.” Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 197.

55 *Riyâzu's-Sâlihîn Tercümesi*, c.1, Hadis no: 384.

- İslam kardeşliğinden ortaya çıkan diğer bir hak da kardeşlerin birbirlerini bağışlamaları erdemidir. Kötülüğü, olumsuzluğu bağışlamak kişinin olgunluğunun göstergesidir. Affedebilmek insanlar arasındaki sevgiyi güçlendirir. Affedilen kişi de yaptığı yanlışın farkına vararak hem pişman olacak, hem de aynı hatayı yinelemeyecektir. Peygamberimiz, Kur'an tebliğinin ilk başladığı Mekke döneminde çok büyük sıkıntılar yaşamış ve eza ve cefaya muhatap olmuştur. Ancak, o Mekke'nin fethinde kendilerine ne tür bir tavır sergileyeceğini merakla bekleyen Mekkelilere "Bugün siz sorguya çekilecek değilsiniz, gidin hepiniz hürsünüz!" buyurarak onları affetmiştir.⁵⁶ Söz konusu tavır din kardeşliğine dair bir affetmeyi değil, tüm insanlara yönelik bir affedişi ifade etmesi bakımından oldukça dikkat çekici bir durumdur. Hırsların, egoların üst düzeyde olduğu, insanların ufak meselelerden dolayı birbirlerine kin güttükleri, nefret besledikleri günümüzde Peygamberimizin bu davranışı oldukça kayda değerdir. Kardeşlik hukukunun diğer bir boyutunu da ayıpların örtülmesi değeri oluşturmaktadır. Bu değer şu şekilde ifade edilmiştir: "Bir kimse din kardeşinin ayıbını örterse, Allah da kıyamette onun ayıbını örter".⁵⁷

İslam düşüncesinde sevgi olgusu ilk insandan beri insanların tabiatlarında var olduğuna inanılan bir olgudur. Sevgi olgusu genel anlayış olarak, "varlıkların birleşme sebebi" olarak tanımlanagelmıştır. Diğer yandan Farabi'nin başını çektiği bir akımda sevgiyi "toplumsal bütünleştirici ve ülfet unsuru" olarak değerlendirmektedirler.⁵⁸

İslam düşünürlerine göre sevginin her türlü tecellisinin kaynağı Allah'tır. Sevgi kaynağını Allah'tan aldığı için insan ilişkilerinde istikrar ve süreklilik sağlamanın kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede insanlığın ortak bir amacı gerçekleştirmek için birlikte hareket etmesi, insanların tabiatlarında var olan sevgi ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, sempati, dostluk ve dayanışma sevginin toplumsal yansımaları arasında yer almaktadır.⁵⁹

- Kardeşlikten doğan diğer bir hak da Peygamberimizin, kardeşlerin birbirleriyle küs kalmamaları gerektiğiyle ilgili öğüdüdür. Dargın durmamak erdemi Peygamberimiz tarafından defaatle üzerinde durulmuş ve dikkat çekilmiş bir olgudur. Bir hadislerinde dargın durmanın süresi ile ilgili uyarıda bulunan Peygamberimiz bu konuda günümüz insanına yol göstermektedir: "Bir Müslümanın diğer bir Müslüman kardeşiyle üç günden fazla dargın durması helal değildir... Oysa bunlardan selam vermeye önce başla-

56 İlhan, *age*, s. 49.

57 *Riyâzu's-Sâlihîn Tercümesi*, c.1, Hadis no: 242.

58 Şaban Ali Düzgün, "Sevginin İstisnai ve Sevgide Aşımılık (Kültler)", *AÜİFD*, s. 6.

59 Düzgün, *agm*, s. 6-7.

yan daha hayırlıdır.”⁶⁰ İnanç kardeşliğine sahip olan Müslümanların birbirleriyle darılıp aralarındaki ilişkileri kesmeleri uygun görülmemektedir. Zira kişiler arası kırgınlıklar zamanla toplumda kavga ve huzursuzlukların nedeni olabilmektedir. Söz konusu olgu, Hucurât Suresi 10. ayette dile getirilen “kardeşlerinizin arasını düzeltin” ifadesiyle üçüncü kişilerin dargınlıkların giderilmesi için harekete geçmeleri ve arabuluculuk yapmaları emredilmektedir. Böylesi bir girişim, bireylerin kişisel huzurlarını sağlayacağı gibi aynı zamanda toplumun da olumsuz etkilenmesini önleyecektir.⁶¹

Peygamberimizin şu hadisi, kırgınlık ve dargınlıklarda insanlar arasında hayırhahlık yapmanın önemini açık bir biçimde ortaya koyduğu gibi, bu işin bir ibadet anlayışıyla gerçekleştirilmesi açısından bir tavsiye niteliğindedir:

“Size oruçtan, namazdan ve sadakadan daha üstün bir ibadetin ne olduğunu söyleyeyim mi? Bütün sahabeler:

- Evet, yâ Resûlallah söyle diye bekletiler.

Peygamberimiz şöyle buyurdu: “Araları bozulmuş iki kişiyi barıştırmaktır.”⁶²

Günümüzde öz kardeşler arasında bile kavgaların, uyuşmazlıkların ve dargınlıkların söz konusu olduğu bir halde, insanlar ikili ilişkilerde problemlerle karşılaşabilmektedirler. Söz konusu problemlerin kısa zamanda çözülmesi bu hadise göre dinimizin öne çıkardığı değerler ve sorumluluklardan birini oluşturmaktadır.⁶³

- Bu konuda öne çıkarılan diğer bir değer de öksüzlerin gözetilip korunmasıdır. Toplumda ilgiye ve yardıma muhtaç olan bir öksüzü gözetmenin ve sevgi sunmanın toplumun sağlıklı bir biçimde yapılandırılmasında ve huzura ermesinde büyük katkısı bulunmaktadır. Peygamberimiz bu konudaki hassasiyetini çarpıcı bir anlatımla şu şekilde ifade etmektedir: “Öksüzü alıp gözetenle ben, (işaret parmağı ile orta parmağını işaret eder) cennette bu ikisi gibiyiz.”⁶⁴

- Peygamberimizin, “Müslüman Müslümanın kardeşidir ve Müslüman kardeşine zulmetmez. Onunla dost olmaktan vazgeçmez. Bir kimse için bir Müslüman kardeşini hakir görmek kadar büyük bir kötülük yoktur.”⁶⁵ buyurmuşlardır. Bu hadiste kardeş olan kişilerin birbirlerine zulmetmemeleri istenmektedir. Zulüm, davranışların en kötüsü

60 Buhâri, İstizân, 9, Edeb, 57, 62; Tirmizî, Birr, 21.

61 Özdemir, *agn*, s. 111.

62 Ebû Dâvûd, Edeb, 50.

63 İlhan, *age*, s. 46.

64 Tirmizî, Birr, 14.

65 Buhâri, Mezâlim, 3.

olarak tavsif edilerek, insanların birbirleriyle hak, adalet çerçevesinde ilişkiler kurmaları istenmektedir.

- Sosyal sorumluluk anlayışı çerçevesinde kardeşlik, önemsiz görülen bazı hassasiyetleri de öne çıkarmaktadır. Örneğin, insanların hastalanıp ilgiye ve yardıma muhtaç oldukları hastalık zamanlarında hasta ziyareti Peygamberimiz tarafından tavsiye edilmektedir.⁶⁶ Peygamberimizin bu konudaki hadisleri şu şekildedir: “Kim bir hastayı veya Müslüman kardeşini Allah rızası için ziyaret ederse, bir münadi ona; 'Ne iyi yaptın, ziyaretin güzel oldu ve Cennet'te kendine bir yer hazırladın', der.”⁶⁷

Selamlaşma, muhtaçların doyurulması ve sıla-i rahmin gözetilerek yakınların ziyaret edilmesi, tümüyle sosyal içerikli tavsiyelerdir. Peygamberimiz Medine'ye vardığında, yaptığı ilk işlerden biri, bireylerde toplumsal dayanışma şuurunu oluşturacak tavsiyelerde bulunmak olmuştur.⁶⁸

Dikkat edilecek olursa, söz konusu ilkelerin bir hukuk kuralı olarak zikredilmesi söz konusu değildir. Dile getirilen sorumluluk bilincinin sosyal hayatta somut bir karşılığı bulunmaktadır. Anadolu'da köylerde ve kasabalarda insanlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermede kendilerine güvenilen insanlar hiçbir zaman eksik olmamışlardır. Mezhep yapısı ne olursa olsun, Alevi ya da Sünni muhitlerde uzlaştırıcılık, arabuluculuk işlevini üstlenen saygın, âkil ve erdemli kişiler her zaman var olagelmışlerdir.

Ele alıp değerlendirdiğimiz, ilke ve değerlerin yanı sıra kardeşliği zedeleyen onun bozulmasına, dolayısıyla da toplumun sıkıntıya girmesine neden olan bazı durumlar söz konusudur. Tebliğimizin sınırlarını zorlayacağı için kardeşliği zedeleyen bu durum ve özellikleri zikretmekle yetineceğiz. Nifak, hased, bozgunculuk, yalan söylemek, gıybet, üç günden fazla dargın durmak, insanlarla alay etmek, onları hor görmek, adil olmamak, sabredememek, kanaat sahibi olmamak, şükretmemek, insanlara sıkıntı vermek, kumar, içki, başkaları hakkında suizanda bulunmak,

İslam'ın ortaya koyduğu sevgi ve kardeşlik biçimi yeri geldiğinde eleştiri ve uyarı gibi ahlaki sorumlulukları zayıflatmamakta, aksine daha da öne çıkarmaktadır. Toplumumuzun deprem gibi olağanüstü afetler ve ekonomik kriz dönemlerinde göstermiş olduğu refleks sıkıntılarının daha hafif hissedilmesi ve kısa zamanda aşılmasını sağlamaktadır. Söz konusu tavır, aile içinde, komşular arasında ve tüm toplumda yardımlaşma ve dayanışma örneklerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

66 İlhan, *age*, s. 51.

67 Tirmizî, *Birr*, 64.

68 Algül, *agm*, s. 46.

Birbirleriyle çekişen, tefrikaya düşmüş, kalpleri kin, düşmanlık ve haset hisleriyle dolu olan bireylerden oluşan bir toplum enerjisini kaybeder ve büyük huzursuzluklar yaşar. Kur'an-ı Kerim'de⁶⁹ çekişme ve ayrılıkların toplumun birlik ve beraberliğini tehdit ettiğine dikkat çekilmektedir. Bu nedenle güçlü bir toplumun oluşturulması birlik ve beraberliğin sağlanması, bireyler arasında barış ve kardeşliğin tesis edilmesiyle mümkün olabilecektir.⁷⁰

Eğitim bireysel yönünün yanı sıra toplumsal bir yöne de sahiptir. Eğitim bu boyutuyla, eğitim sürecinde olan kişilerin dinî değerlere sahip olarak dindarlığın gereklerini yerine getirmeleri istenilen, diğer yandan dinî değerlerin de içinde yer aldığı bir toplumsallaşma ya da sosyalleşme süreci içerisinde yerini almaktadır. Bu bağlamda eğitimin bir tanımı da bireylere içinde yer aldıkları toplumun değerlerini ve yaşam biçimlerini öğretip onların sosyalleşmesini sağlamaktır.⁷¹

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz toplumlarında bireyselleşmenin, kişisel menfaatlerin büyük ölçüde öne çıktığını görmekteyiz. Özellikle çocukların gündelik yaşama biçimlerini özümstedikleri, kendinden başka kimseyi değerli kabul etmediği bir dönemde Peygamberimizin ortaya koymuş olduğu kardeşlik anlayışının önemi daha da belirginleşmektedir.

Kardeşlerin birbirlerinin dertlerinden haberdar olmadığı, kapı komşularının birbirlerinin varlığının farkında olmadığı bir dönemde, "Müminler, bir binanın parçaları gibi birbirini tamamlar" erdeminin gösterilmesi maalesef bir ideal olarak kalmaktadır.

İslam dünyasına bakıldığında başta maddi beklentilerden dolayı, toplumların birbirlerine "uhuvvet gözüyle" bakamadıklarını görmekteyiz. Hatta bazı durumlarda köken ve mezhep anlayışlarından kaynaklanan anlaşmazlıklar ve hatta çatışmalar söz konusu olabilmektedir. Öyle ki dinî anlama biçimleri, bireylerin ve toplumların savaşmalarında en temel sebep olarak görülebilmektedir. Bir mezhebe mensup kitleler diğerlerini kendi inançlarının varlığını ispatlamak ya da üstünlüğünü ortaya koymak adına camilerde katledebilmektedir. Bu tür problemlerin en temel çözümü "Şüphesiz, müminler birbiriyle kardeşlerdir" düsturunun birey ve toplum yaşantısında bir kılavuz hâline getirilmesinden geçmektedir.

Dinimizin eğitim-öğretime konu edilebilecek inanç, ibadet, muâmelât, ahlak gibi pek çok hükmü bulunmaktadır. Ancak bazı hüküm ve değerlerin eğitimi diğerlerinin

69 Enfâl, 8/46, "Allah ve Resûlü'ne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider..."

70 Özdemir, *agm*, s. 107.

71 Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Akademi Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2011, s. 97.

gerçekleşmesi ve yaşantı biçimine dönüştürülmesi için büyük bir gerekliliktir. Bunların başında çocukların öncelikle bir insan oldukları, bir toplum içerisinde yaşadıkları ve bu yaşantıları için Müslüman olmanın sağladığı önemli değerler bulunduğunun öğretilmesi gelmektedir.

Günümüzde insanların yakın çevre (eş, çocuklar, anne-baba, kardeşler vd.) ya da aynı toplumu paylaşan insanlar ayrımı yapmaksızın birbirlerini önemsemekten belki de farkında olmaksızın bir yaşam biçimi içerisinde yer aldıklarını görmekteyiz. Burada eğitimin özellikle de ilahî-manevi yönü dolayısıyla din eğitiminin önemi ortaya çıkmaktadır.

Ailede başlatılacak bir kardeşlik eğitimi, öz kardeşler arasında bir dayanışmanın oluşmasını sağlayacağı gibi, aynı zamanda müminler arası kardeşlik ve insanlar arası kardeşlik konusunda çocukların ileriki yaşlarında onlara kılavuzluk edecektir. Örgün eğitimde, çocukların kurduğu arkadaşlık ve dostlukların şekli değil, İslam'ın öngördüğü duyarlılıkta bir kardeşlik ilişkisine dönüştürülmesi, geleceğin yetişkinleri olacak çocuklarımızın birbirlerine karşı duyarlı olmalarını sağlayacaktır. Ayrıca yaygın eğitim kurumu olan, cami, Kur'an kursu, TV, radyo gibi programlarda görev alan din adamlarının ve din görevlilerinin mutlu ve huzurlu toplumun oluşturulması açısından başta yetişkinler olmak üzere toplumun tüm kesimlerine verebilecekleri değerler bulunmaktadır.

BAŞKAN - Adem Korukcu Hocamıza teşekkür ediyoruz.

MÜZAKERE

BAŞKAN - Şimdi, efendim, bizim elimizde olmayan bir sebeple 10 dakika gecikmeli olarak müzakere bölümüne geçiyoruz.

İlk müzakerecimiz, Doç. Dr. Huriye Martı Hanımefendi.

Kürsüyü kendilerine arz ediyorum.

Ben bu ilim kadını işine de karşıyım, hanımefendi bir ilim adamıdır ve kürsü bu ilim adamımıza arz edilmiştir.

Efendim süreniz 10 dakikadır.

Buyurun.

MÜZAKERE

Doç. Dr. Huriye MARTI

*Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanı
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi*

“KUR’AN’DA KARDEŞLİK” VE “HADİSLERDE KARDEŞLİK-KARDEŞLERİN KARDEŞLİĞİ-” BAŞLIKLIL TEBLİĞLERİN MÜZAKERESİ

Kardeşlik kavramının ayet ve hadislerdeki izlerini sürmemizi sağlayan her iki tebliğ için de kıymetli tebliğ sahiplerine teşekkürlerimi sunuyorum. Müzakeremin bu başarılı çalışmalara kısa bir katkı çabası olarak değerlendirilmesini rica ediyorum.

Öncelikle kardeşlik üzerinde konuşurken çoğu defa eksik kalan “cinsiyet” boyutuna işaret etmek istiyorum. Tebliğler üzerinden örneklendirmek gerekirse, Sayın Yılmaz’ın çalışmasında “insanlık” ve “dindaşlık” paydasında dile getirilen her iki kardeşlik vurgusunda da ırk, renk, dil gibi ayırt edici öğelerin Allah karşısında herhangi bir öncelikli değer ifade etmediği tekrarlanırken, cinsiyet gibi sıklıkla ayrıma ve kategorizasyona zemin oluşturan bir öğenin dile getirilmemesi ciddi bir eksiklik olarak görünmektedir. Yaratılış malzemesinden başlamak üzere yaratılış amacına uzanan ve şerh edebiyatımızda da yer bulan bir dizi anlatımda, kadının tebliğde tasvir edilen “kardeş konumu”nu edinebildiğini söylemek zordur. Dolayısıyla “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostudur.”¹ ayet-i celilesi üzerinden yeniden düşünülmesi gereken önemli noktalardan birisi de kadın ve erkeğin “kardeş” olarak taşıdığı değer, sahip olduğu hak ve üstlendiği sorumluluklardır.

Sayın Yılmaz’ın tebliğinde “her bireyin kendi mahallesinde, şehrinde, bölgesinde, ülkesinde ve dünyada kardeşliği yaşanır kılması” bir ideal olarak sunulmaktadır. Mahalle

1 Tevbe, 9/71.

ile başlayan bu silsileyi bir halka öncesinden düşünmeye başlamak ve merceğimizi ailenin üzerine tutarak evdeki kardeşliğin ne hâlde olduğunu sorgulamak kanaatimizce daha isabetli olacaktır. “Müslüman, Müslüman’ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz ve onu hor görmez.”², “Birbirinize kin ve nefret beslemeyin, darılıp sırt çevirmeyin!”³ şeklinde sıralanan nebevî prensipler eşler arasındaki ilişki penceresinden okununca anlamları derinleşmektedir.

Kardeşlik ve eşitlik algısı ya da madalyonun öteki yüzüne bakarak konuşursak farklılık ve üstünlük yanılgısı, insanın ilk yaşlarından itibaren zihnine işleyen ve hayata bakışını şekillendiren bir niteliğe sahiptir. Aile içinde gelişen böyle bir zihniyet inşasının kısa sürede değiştirilebilmesi mümkün görünmemektedir. Belki de bu yüzden mesele doğrudan iman bağlamında ele alınmış ve Hz. Peygamber’in kardeşlik hususundaki vurgusu hukuktan önce ve öte “ahlak” eksenine oturmuştur. Sayın Yılmaz’ın tebliğinde de zikredilen Ebû Zer olayı üzerinden konuşmak gerekirse, Ebû Zer’den bu hadisi nakleden Ma’rûr’un anlattıkları, bağlamı anlaşılır kılması bakımından önemlidir. Ma’rûr der ki: “Ebû Zer ile Rebeze’de karşılaştım. Kendisinin de kölesinin de üzerinde aynı kıyafet vardı. Bunun sebebini ona sordum. Dedi ki: “Bir adam (Bilal) ile karşılıklı birbirimize sövdük. Annesinin zenci olması sebebiyle onu aşağıladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) bana şöyle buyurdu: ‘Ebû Zer, onu annesi sebebiyle mi aşağıladım? Demek ki sen kendisinde hâlâ cahiliye izleri olan bir kimsesin.’”

Bu noktadan sonra Resûl-i Ekrem’in, kardeşliği tesis etmek için izlediği yöntem dikkat çekicidir. O, ilk önce bu iki sahabinin birbirleri üzerindeki hak ve yükümlülüklerine yani kardeşliğin davranışsal boyutuna değil, düşünsel boyutuna eğilmiş ve “Köleleriniz kardeşlerinizdir!”⁴ buyurmuştur. Allah Resûlü, değişimini sağlamayı amaçladığı davranışı değil de o davranışa sebep olan düşünce kalıbını hedef olarak seçmektedir. Ebû Zer, cahiliye mantalitesinin köle algısı gereği, kölelik geçmişine sahip bir zenciye, ‘ikinci sınıf bir varlık/mal’ olarak görmekten vazgeçip, ‘kardeş’ olarak kodlayabildiği anda zaten birçok tavrı düzelecektir. Sonrasında sıralanan ‘yediğinden yedirme, giydiğinden giydirme, altında ezileceği işleri ona yüklememe ve şayet yüklerse bir ucundan tutup yardım etme’ gibi tavsiyelerin hepsi bu yeni zihniyetle birlikte doğal olarak uygulanma fırsatı bulacaktır. Kısacası, yanlış zihin kalıplarını doğrularıyla değiştirmeden, yapılması ve yapılmaması gerekenlere dair uzun listeler oluşturmak, bir diğer deyişle kardeşliği ahlaki bir zeminde düşünmeyi başaramadan davranışları doğrultmak için uğraşmak, bir seferinde başarılı olsa bile her seferinde başarıyı garantileyemeyecektir.

2 Müslim, Birr, 32.

3 Müslim, Birr, 28.

4 Buhârî, İmân, 22, Edeb, 44; Müslim, Eymân ve Nüzûr, 10; Ebû Dâvûd, Edeb, 133.

Konuşmamın geldiği bu noktada kardeşlik hukuku ve kardeşlik ahlaki kavramları hakkındaki kanaatimi kısaca dillendirmek istiyorum. Tebliğlere dönersek, Sayın Yılmaz'ın tebliği boyunca kardeşlik, hak ve sorumluluklar üzerinden yapılandırılmakta, bu bağlamda hak ve sorumluluğa dair bir başlık açılmakta ancak kardeşlik ahlakına bir diğer deyişle kardeşliğin bir ahlak meselesi olduğuna yeterince değinilmemektedir. Oysa sıralanan hadislerdeki ahlak vurgusu son derece açıktır. Tebliğde “Sadece bu hadisın bile yeterince anlaşılması kardeşlik için kâfi olacaktır.” şeklinde sunulan “*Sizden biriniz kendisi için arzu ettiği şeyi kardeşi için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz.*”⁵ rivayeti, en duru nebevî ahlak öğretilerinden birisidir. Sayın Pak'ın tebliğinde kardeşliğin “iman merkezli gelişen bir değerler sistemi”, “inanç temeline dayalı bir üst kimlik ve ruh” olarak vasıflandırılması, dikkat çekmek istediğimiz bu husus ile örtüşmektedir.

Kardeşliğin neşv ü nema bulduğu zemini bir kere daha düşünelim. Müslümanlar arasında var olduğu/var olması gerektiği belirtilen kardeşlik ilişkisi, sosyal, dinî ve hukuki bir ilişki olduğu gibi aynı zamanda ahlaki bir ilişkidir. Bu ilişkinin kutsal ile ilintilendirilmesi,⁶ tarafların yükümlülüklerini yerine getirmeleriyle sınırlı sıradan bir ilişki olarak tanımlanmasını zorlaştırmakta, aksine “değer” üreten ahlaki bir ilişki olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bir başka ifade ile kardeşlik, kişinin özgür iradesiyle seçtiği ve geliştirdiği, sevgiyle besleyip hatadan arındırmak için çaba sarf ettiği bir değer yolculuğudur. Bu yolculukta, hadislerde de ısrarla belirtildiği üzere, bireyin “sırf Allah rızası için” karşısındakini sevmesi ise onun içgüdüsel ve belki de sönebilecek bir yönelimle değil iradi bir kararla kardeşini sevmesi demektir. Değer inşası da ancak iradeye bağlı bir iyilik süreciyle hayat bulmaz mı?

Kardeşliği sırf hak ve sorumluluk bağlamında okumak, inanan iki zihnin, yüreğin ve bedeninin bir olmakla üretebileceği ahlaki tekâmülün gözden kaçırılması gibi büyük bir risk taşımaktadır. Elbette Müslümanlar kardeşlerine karşı sorumluluklarını yerine getirecek ve haklarını koruyup kollayacaktır. Ancak kardeşliğin erdeme dayalı, değer üreten karakteri unutulduğunda, herkesin sorumluluğunu bildiği ve işlerin tıkr tıkr işlediği bir şirketten ne farkı kalacaktır? Şu hâlde kardeşlik ahlaki bir ilişki olarak görülmemelidir. Hem de bizzat Allah Resûlü tarafından odağına “birbirini sevmek ve birbirine merhametli davranma” gibi iki ahlaki erdemin yerleştirildiği ahlaki bir ilişki: “*Birbirine karşı merhamet, sevgi ve şefkat gösterme hususunda müminleri tek bir beden gibi görürsün!*”⁷

Kur'an ve sünnet perspektifinden baktığımızda kardeşliğin bir değer alanı olarak görünmesi, değerlerin bağlantısallığı ile de açıklanabilir. Şöyle ki dinamik ve güçlü bir iletişimin iki ucundaki bu iki insan arasında kurulan bağ, onlardan birisinin diğerini

5 Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71-72.

6 “Kul kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da onun yardımındadır.” (Müslim, Zikir, 38)

7 Buhârî, Edeb, 27.

hor görmesi ve kendini beğenmesi ile zedelenecek, dolayısıyla biri diğerini ikincil bulan iki taraf arasındaki ilişkiden değer doğmasını beklemek hayal olacaktır. İşte tam da bu noktada kardeşi tahkiri yasaklayarak, kötülük fenomeni vasıtasıyla konuyu yine ahlak alanına taşıyan hadisleri hatırlayalım: *“Müslüman kardeşini hakir görmesi kişiye kötülük olarak yeter.”*⁸

Toprak gibi mütevazı bir ortak paydada buluşmanın anlamı da bu olmalıdır. Zira son tahlilde kardeşlik, yeryüzünün halifesi olmakla ahlaki bir özne olarak yaşamlarına başlayan eşdeğer ve eş düzey iki varlığın hem kendileri hem de insanlık ailesi için değer üreten ilişkisi olarak tanımlanamaz mı?

BAŞKAN - Efendim, Huriye Martı Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Doç. Dr. Kâşif Okur, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Hocamız.

Müzakerelerini 10 dakika içinde tamamlayacaklar efendim.

Buyurun.

---

8 Müslim, Birr, 32.

MÜZAKERE

Doç. Dr. Kâşif Hamdi OKUR

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Başkan ve Değerli dinleyiciler,

Mekke'yi fethettiği gün, yirmi yılı aşkın bir süre kendisiyle amansız Mücadeleye girmiş hasımlarını “Sen yüce duygulara ve davranışlara sahip bir kardeşsin!” demek durumunda bırakan; insanlığa ışık tutacak birçok değeri ete kemiğe bürünmüş, tecesüm etmiş bir tarzda temsil eden o masumu andığımız bu günde, hepinizi kardeşlik duyguları içerisinde selamlıyorum.

Bu oturumda yer alan tebliğlerden, Yrd. Doç. Dr. Adem Korukcu tarafından sunulan “İslam’da Kardeşlik Hukuku ve Kardeşlikten Doğan Haklar” başlıklı tebliğ ile Prof. Dr. Saffet Köse tarafından sunulan “Kardeşlik Hukuku (Fıkıh Boyutu)” başlıklı tebliğin müzakeresini yapmam öngörülmüştür. Bu çerçevede bazı tespitlerimi sizlerle paylaşmak istiyorum.

Sayın Korukcu, genelde makale düzeyindeki monografik çalışmalara dayalı olarak hazırladığı tebliğinde, kardeşliğin ve kardeşlik hukukunun önemini ayetlere, hadislere ve İslam’ın ilk dönemine dair örneklerle yer vererek işlemiştir. Kardeşlik anlayışının günümüz dünyasında yaşanan bazı problemlerin aşılmasına katkıda bulunacağını vurgulayan Korukcu, bu anlayışın yerleşmesi için eğitimin önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ailede gerçekleştirilecek eğitim, örgün eğitim ve yaygın eğitim aracılığıyla kardeşlik anlayışının tesisine katkıda bulunulacağını ifade etmektedir. Ancak eğitimcilerimizin bu ve benzeri konularda genel mülahazaları aşan, eğitim metot ve teknikleri açısından somut öneriler içeren sunumlar yapmalarının, toplantıların amacına daha fazla katkı sağlayacağını düşünüyorum. Ailede verilen eğitimde çocuklarımıza kardeşlik duyguları aşılamaya çalışırken nasıl bir yol takip etmeliyiz? Bu hususta örgün ve yaygın eğitimde

takip edilmesi gereken metotlar ne olmalıdır? Bu ve benzeri sorulara verilecek somut cevaplar içeren, güncel örneklerle desteklenmiş bir içeriğe sahip sunumlar daha verimli sonuçlara yol açabilecektir. Söz gelimi Pakistan, Somali ve Van'da yaşanan olağanüstü haller ve benzeri durumlar için düzenlenecek yardım kampanyaları vesile kılınarak, çeşitli eğitim düzeylerinde kardeşlik duygusunun yerleştirilmesi ve pekiştirilmesi için ne yapılabilir? Eğitimcilerimizin bu ve benzeri konularda bize somut öneri ve teklifler getirebileceğini düşünüyorum.

Sayın Köse, “insan kardeşliği”, “İslam kardeşliği” ve “nesep kardeşliği” şeklinde üç ana bölüm üzerine oturttuğu tebliğinde kardeşlik kavramını oldukça geniş bir perspektifte ele almıştır. Ana kaynaklara dayanarak ve zengin bir bibliyografya kullanılarak hazırlanan çalışmada konuyla alakalı fıkhi çerçevenin çizilmesi yanında, ilgili hükümlerin dayandığı dini ve ahlaki zemin de detaylı örnekler kullanılarak vurgulanmıştır. Ben tebliğ çerçevesinde dikkatimi çeken birkaç noktayla ilgili mülahazalarımı dile getirmek istiyorum.

Sayın Köse'nin tebliğinde, “insan kardeşliği” konusu işlenirken asabiyetin anlamsızlığına dikkat çekilmiştir. Tebliğ metninde asabiyetin soy sop ve kavmiyet unsuruna, diğer bir ifadeyle etnik kökene dayanan boyutu üzerinde durulmuştur. Ancak kapsam itibarıyla asabiyet daha geniş bir içeriğe sahiptir. Sözlük anlamı açısından “korumak ve arka çıkmak” eylemlerini ifade eden asabiyet,¹ tebliğ metninde de dile getirildiği gibi, Hz. Peygamber'in hadislerinde “kişinin kavmine haksız olduğu hususlarda/haksız olmalarına rağmen arka çıkması” şeklinde açıklanmıştır.² Mamafih “kavim” kavramı, “soy birliğine dayalı sosyal grubu” aşan bir anlam çerçevesine sahiptir. Cemaat ve topluluğu ifade etmek için kullanılan kavmin, “cemaate itlâkı mühimmâta kıyamları tasavvuruna mebnidir.”³ Yani herhangi bir topluluğa kavim adı verilmesi, bunların önemli konularda beraber hareket etmelerini sağlayan bir ortak paydaya sahip olmalarına dayanır. Bu açıdan kavim için soy birliği şart değildir. Nitekim “kavim” kelimesi Kur'an'da da geniş bir yelpazede kullanılmıştır.⁴ Dolayısıyla kişinin aidiyet hissettiği herhangi bir sosyal gruba haksız olduğu hususlarda arka çıkması, onlar için taassup göstermesi, yani onlar lehine

1 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Kahire ts., c. III, s. 2966; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*, Beyrut ts., c. III, s. 245.

2 Ebû Dâvûd, Edeb, 111/112 (no: 5119); Azimâbâdi, *Avnü'l-mâbüd*, Amman ts., s. 2185.

3 Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanûsu'l-basîf fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*, Bulak 1250, c. III, s. 544.

4 Bu hususta Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye tarafından bir heyete hazırlatılan şu çalışmaya bakılabilir: *Mucemu'elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Tahran ts., c. II, s. 430-433. “Kavim” kelimesinin Kur'an'daki kullanımı için ayrıca bkz. Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metot ve Kur'an'da “Kavim” Kelimesinin Semantik Analizi*, İstanbul 2002.

“nâ-hak yere husumet etmesi”⁵ Hz. Peygamber’in yasakladığı asabiyet kapsamına girmektedir. Daha da somutlaştırmak gerekirse kişinin aidiyet hissettiği etnik kökenin yanı sıra aynı coğrafi bölgeye mensup hemşehrilerine, desteklediği siyasi partiye ve mensuplarına, tuttuğu futbol takımına ve taraftarlarına, içinde bulunduğu cemaate/camiaya ve üyelerine, üyesi olduğu meslek teşekkülüne/menfaat gurubuna ve mensuplarına haksız oldukları bir meselede arka çıkması, yasaklanan asabiyet kapsamına girmekte ve Hz. Peygamber’in “bizden değildir” uyarısına⁶ muhatap olmaktadır. Dolayısıyla asabiyet, en genel anlamıyla toplum ahengini bozucu ve kardeşlik duygusunu rencide edici her türlü “tarafgirliği” bünyesinde barındırmaktadır. Bundan dolayı asabiyet içerisinde hareket eden bir kişinin şahitliğinin kabul edilmemesini⁷ ve asabiyet için Mücadele ederken hayatını kaybeden bir kişinin cenaze namazının kılınmamasını⁸ öngören hükümler, fıkıh birikimimizde yer almaktadır. Kişinin aidiyet hissettiği topluma/topluluğa sevgi beslemesi, diğer bir deyişle “kavmini sevmesi”, onun gelişmesi ve yükselmesi için çalışması yasaklanmamıştır. Hatta haklı olduğu bir davada kavmine arka çıkması meşru bir davranıştır.⁹ Haklı olduğu bir davada kavmine arka çıkan kişinin bu davranışını motive eden etken, “ortak aidiyet hissi” ise ilgili eylem mubah olarak değerlendirilmiştir. Ancak asıl saik “hakka ve haklıya sahip çıkma duygusu” ise ilgili eylem mubah sınırını aşmakta ve müstehab olarak kabul edilmektedir.¹⁰ Burada da bir kez daha görmekteyiz ki İslam nazarında eyleme değer katan unsur kalıtsal ve kültürel çevrenin etkisini aşarak, bilinçli bir tercihle hakkın ve olumlu değerlerin yanında saf tutabilmektir. Asabiyet duygusu ise -bütün boyutlarıyla- bu hedefe ulaşmak için bertaraf edilmesi gereken önemli bir engeldir.

Dile getirmek istediğim ikinci bir husus her iki tebliğde de yer alan bir örnekle ilgilidir.¹¹ Tebliğlerde ensar ve muhacirler arasında kurulan kardeşlik çerçevesinde, ensarın gösterdiği fedakârlığın boyutlarını sergilemek açısından Sa’d b. Rebî ile Abdurrahman b. Avf arasında geçen diyaloga atıfta bulunulmuştur. Başta Buhârî ve İbn Sa’d olmak üzere, temel kaynaklarımızda yer alan bu olay, esasen kardeşlikle ilgili olarak sık sık gündeme getirilmektedir. Sa’d b. Rebî, Abdurrahman b. Avf’a malının yarısını sunmanın yanında,

- 5 Mustafa b. Şamseddin el-Karahisârî, *Ahter-i kebir*, İstanbul 1310, c. I, s. 149.
- 6 Ebû Dâvûd, Edeb, 111/112 (no: 5121); Azîmâbâdî, *Avnû'l-mâbûd*, s. 2185.
- 7 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, Beyrut 1994, c. XVII, s. 199-202.
- 8 İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, Beyrut 1987, c. I, s. 584.
- 9 Ebû Dâvûd, Edeb, 111/112 (no: 5120); Azîmâbâdî, *Avnû'l-mâbûd*, Amman ts., s. 2185; İbn Mâce, Fiten, 7 (no: 3949); Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, c. XVII, s. 199, 200; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, c. I, s. 584; Ahmed Naim, *İslam'da Dava-yı Kavmiyyet*, İstanbul 1332, s. 46-47.
- 10 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, c. XVII, s. 201.
- 11 Sayın Korukcu örneği aynen iktibas etmiş, Sayın Köse ise göndermede bulunmuştur.

iki eşinden hangisini beğeniyorsa onu boşayabileceğini söylemiştir. Sad'ın teklifine nazaran, iddet müddeti geçince de Abdurrahman onun boşadığı eşiyile evlenebilecektir. Bu olay o dönemin zihniyeti açısından kardeşlik duygularıyla yapılmış önemli bir fedakârlığı göz önüne sermekte ise de İslam'ın temel ilkeleri açısından bazı problemler içermektedir. Sa'd b. Rebî'in malını teklif ettiği rahatlıkla eşlerinden birini boşamayı teklif etmesi, Arap toplumunun kadınla ilgili olarak, İslam öncesi dönemde sahip olduğu bakış açısının izlerini taşımaktadır. Nitekim İslam öncesi dönemde Araplar arasında bir kişinin boşadığı eşi üzerinde, iddeti bittikten sonra da söz sahibi olmasını yadırgamayan bir yapı mevcuttu.¹² Bazı araştırmacılar bunu İslam öncesi dönemde kişinin kadının ailesine ödediği mehir mukabili, kendisini eşi üzerinde her türlü tasarrufa yetkili görmesine bağlamaktadır.¹³ Ancak İslam'la birlikte bu anlayış yasaklanmıştır.¹⁴ Boşanmış ve iddetini doldurmuş bir kadın üzerinde eski eşinin herhangi bir sultası söz konusu değildir. Kaynaklarda Sa'd b. Rebî'in yaptığı teklife Hz. Peygamber'in muttali olduğuna ve konuyla alakalı değerlendirme yaptığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kimi hadis şarihleri ilgili teklifteki problemleri nokta karşısında sessiz kalırken,¹⁵ kimilerinin "olandan olması gerekeni çıkarmak" gibi sağlıksız bir yola saparak, ilgili hadisede hem Sad'ın hem de Abdurrahman'ın tavrını "olması gereken" şeklinde sundukları görülmektedir.¹⁶ Oysa kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in bu olguya olumlu bakmadığına ilişkin veriler yer almaktadır. Nitekim İbn Sa'd'ın ve diğer müelliflerin aktardığına göre Sad b. Rebî'in Abdurrahman b. Avf'a yaptığı teklifin benzeri, Uyeyne b. Hısn adlı kabile reisi tarafından Hz. Peygamber'e yapılmıştır. Hz. Peygamber, ilgili teklifi kabul etmediği gibi, bu kabil davranışların artık kaldırılmış olduğunu da beyan etmiştir.¹⁷ Hz. Peygamber'in ilgili tutumu göz önüne alındığında Sad b. Rebî'in yaptığı teklifin, Medine döneminin henüz başlarında, İslam'ın kadınla ilgili öğretisinin toplum tarafından yeterince özüm-senmediği bir zamanın ürünü olarak görülmesi daha isabetli olacaktır. Dolayısıyla bu örneği, herhangi bir değerlendirme ve tenkide tabi tutmadan, kardeşlik bağlamında sürekli gündeme getirmemizin uygun olmadığı kanaatini taşıyorum.

Kardeşlik bağlamında gündeme getirilen diğer bir örnek de hicretin ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'in ensar ve muhacirler arasında tesis ettiği "muâhât" (kardeşlik)

12 Mahmud Şükrî el-Âlûsî, *Bulûgu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, Beyrut ts., c. II, s. 55.

13 Subhî Mahmasânî, *el-Evdâu't-teşriyye fî'd-düveli'l-Arabiyye*, Beyrut 1981, s. 59-60, s. 66.

14 Bakara, 2/232; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, Beyrut 2008, s. 120.

15 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Beyrut ts., c. XI, s. 163, c. XVI, s. 256, c. XX, s. 71, s. 154.

16 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, Riyad 1421, c. IX, s. 19.

17 İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, Kahire 2001, c. VI, s. 180; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut 2004, c. IV, s. 309-310 (no: 3513); Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, Beyrut 1994, c. VII, s. 210; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut ts., c. III, s. 243-244; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1988, c. XIX, s. 142.

akdidir. Bu uygulamayla yurtlarından ve evlerinden ayrılmış olan Mekkeli Müslümanlar, gurbet hasretlerini gidermek ve içinde buldukları maddi zorlukları aşabilmek imkânını yakaladılar. Kendi evlerinden farksız buldukları Medineli kardeşlerinin (ensar) evlerinde barındılar, yabancılık duygusu hissetmediler, birbirleriyle kaynaşarak yekvücut oldular. Hatta bu kardeşlik akdi çerçevesinde birbirlerine mirasçı olma hakları da söz konusuydu. Bilahare, Bedir Savaşı sonrası Müslümanlar hem ekonomik hem de siyasi açıdan güçlenip, muhacirler de kendi kendilerine yeter konuma gelince, “Akraba olanlar Allah’ın kitabına göre birbirlerine daha yakındırlar” (Enfâl, 8/75) ayeti ile mirasçı olma uygulaması kaldırılmıştır. Ancak birbirine sevgi besleme ve dayanışma içerisinde olma mahiyetinde kardeşliğin bütün inananları kapsadığı bildirilerek “İnananlar ancak kardeşler” (Hucurât, 49/10) buyrulmuştur.¹⁸ Esasen kardeşlik tesisi olgusu, İslam öncesi dönemde de ferdi planda “hılf” adı altında yaşamaktaydı. Hz. Peygamber toplumsal tabanı olan bu uygulamaya inanç temelinde farklı bir biçim vermiş, bu sayede hicretin ilk dönemindeki zorlu şartları aşmıştır. Yaşanan süreçte farklı sosyal çevrelere mensup inananların da birbiriyle kenetlenmesi sağlanmıştır. Burada vurgulanması gereken nokta, “muâhât” uygulamasının olağanüstü şartların getirdiği olağanüstü bir uygulama olduğudur. Bilahare şartların düzelmesiyle, akrabalık ilişkileri normal sürecine dönmüş, ancak birbirine destek olma ve kenetlenme anlamındaki kardeşlik tüm topluma yayılmıştır. İlgili tecrübe ise, olağanüstü durumlarda din kardeşliği ve insanlık kardeşliği saikiyle muhtaçların yardımına koşma açısından, Müslüman toplumlarda güçlü bir refleks ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu arada kimi müelliflerin bugün de Müslümanların herhangi bir ülkede mülteci ve azınlık statüsüne düşmeleri hâlinde hicret döneminde geçerli olan mirasla ilgili hükümlerin uygulanabileceğine ilişkin değerlendirmelerine işaret etmeyi faydalı buluyorum.¹⁹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: İslam birikiminde, nesep kardeşliği, din kardeşliği ve insan kardeşliği şeklinde çerçevesi gittikçe genişleyen bir kardeşlik anlayışının yerleşmesine teorik temel teşkil edecek ilkeler ve uygulamalar mevcuttur. Ancak bunların söylem düzeyinde kalmaması için, ilgili kardeşliğin üzerine bina edileceği sosyal şartlar oluşturulmalı, bu yönde tüm insanlık güçlü bir irade sergileyerek çetin bir sınav vermelidir. “Sarp yokuşu aşmayı denemeksizin”²⁰ kardeşlik retoriği yapmak, bizleri “Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?”²¹ uyarısıyla karşı karşıya bırakacaktır.

18 Bu husus için bkz. Süheylî, *er-Ravdü'l-ünf*, Beyrut ts., c. II, s. 350-351; Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, Kahire 1997, c. III, s. 528, s. 533, s. 535.

19 Bu hususta bkz. Şakir Berki, “Kur’an’da Miras Hukuku”, *AÜİFD*, Ankara 1981, c. XXXVIII/1-4, s. 120.

20 Beled, 90/11.

21 Saff, 61/2.

Sözlerime Rıfki Melül Meriç'in, İslami değerlerin insanlığa yapabileceği katkıyı dile getiren bir rubâisini okuyarak son vermek istiyorum.

Her da'veti hep mağfiret âsâniyyet
Ma'rûfu safâ münkeri nefsâniyyet
Tahkik ile binnetice öğrendim ki
İslamiyyetle birdir insâniyyet.

Biz İslamiyet'teki güzellikleri tanıtop temsil edebildiğimiz ölçüde, insanlık bu feyizli kaynaktan daha çok istifade edebilecektir diyor ve hepimizi saygıyla selamlıyorum.

BAŞKAN - Efendim, Hocamıza ben de teşekkür ediyorum.

Oturumu kapatmadan önce bir iki cümle arz edip kapatacağım.

Bugünkü, sabahtan beri devam etmekte olan celselerde yapılan konuşmalarda, gerçekten kardeşlik kavramının çeşitli boyutları ele alındı ve bundan sonraki oturumlarda da yine farklı açılardan zaman zaman tekerrür de olsa pekiştirme anlamında devam edilecek. Ancak, umarım ki 1400 yıldan beri bu söylemlerin kaynağını teşkil eden Kur'an-ı Kerim ayetleri ve hadisler Müslümanlar tarafından biliniyor, söyleniyor, vaazlarda, hutbelerde, nasihatlerde, bu cins toplantılarda hep tekrar ediliyor. Ancak, bu 1400 yıllık geçmişe baktığımız zaman, toplumda, Müslüman toplumlarında, dünya çapında bunun ne ölçüde gerçekleştirildiği hâlâ sorgulanmaya muhtaçtır. Acaba, bunun tam realize edilememesinin, Müslüman toplumlarda arzu edildiği gibi görülmemesinin sebepleri nedir; bunun üzerinde daha detaylı, sosyolojik analizler de yapılmak suretiyle, durulması gerekir diye düşünüyorum ben.

Bir hocamızın ifade ettiği gibi, eğitimcilerimizin bu teorik ifadelerin nasıl uygulamaya konulacağına dair somut örnekler ve programlar hazırlaması gerektiğini düşünüyorum.

Sadece va'z ü nasihatle iktifa etmek, hiçbir zaman çözüm meydana getirmeyecektir, nitekim getirmemiştir de. Parmaklarımızla başkalarını itham ederken, diğer parmaklarımızın kendimizi gösterdiğini unutmamalıyız. Özeleştirilerin de yapılması gerekiyor. Biz, nerede yanlış yaptık ki bu sonuçlar elde edilemedi? Çünkü, bu kadar muazzam ahlaki değerleri olan, çok güzel öğütleri, evrensel hükümleri ortaya koyan bir din, 1400 seneden beri dünyada uygulandığı toplumlarda öngördüğü örnek toplulukları oluşturabilmiş midir? Bugünkü manzara hele, böyle bir realiteyle bu ayet ve hadisleri destekler mi? Bunun özeleştirisinin de yer aldığı tebliğler herhâlde olacaktır yoksa bile olmalıdır. Yarınki hocalarımız bu noktaya dikkat etmelidirler.

Efendim, burada zikredilmeyen bir de kürsü kardeşliği var. Ben önce bu kürsü kardeşlerime çok teşekkür ediyorum. Ardından, salon kardeşliği var, salonu teşrif etmiş

olan katılımcılarımız, davetlilerimize de çok teşekkür ediyorum katıldıkları için. Bir de vazife kardeşliği var, bu sempozyumu hazırlayan, başarıyla uygulamaya koyan görevli kardeşlerime de teşekkür ediyorum. Cenâb-ı Hak inayetlerini esirgemesin, hayırlar lütuf ve ihsan buyursun.

3 İSLAM'DA KARDEŞLİK HUKUKU VE AHLAKI

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK
TDV Denetim Kurulu Başkanı

21.04.2012
CUMARTESİ

BAŞKAN - Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle bu sene yerinde bir konu seçilerek "Kardeşlik Hukuku ve Ahlakı" gündeme getiriliyor. Gerçekten, çok güzel konuşmalar yapılıyor, çok güzel tebliğler sunuluyor. Ben bilhassa genç kardeşlerimizi görünce, yerimize hayrî'l-haleflerin gelmesini gördükçe Rabbime hamdediyorum. Biz, tabii 50'li yıllarda bu kervana katılmak için köyümüzden ayrıldığımızda, o zaman Osmanlı bakiyesi birtakım mollalar vardı, efendiler vardı. Onlara acaba biz hayrî'l-halef olabilir miyiz düşüncesiyle yola çıktık. Tabii, bir fetret devrinden sonra Türkiye'de İslami ilimler tekrar tahsil edilmeye başlandı. Bugün çok şükür 50'li yıllarda 1 ilahiyat fakültemiz varken, daha sonra İslam enstitüleri 5 - 6'ya çıktı, daha sonra ilahiyat fakültelerimizin sayısı arttı. Biraz önce öğrendiğime göre, sayı galiba 54'e dayanmış, 60'a doğru gidiyoruz.

Tabii, bunlar güzel gelişmeler ülkemiz için, bunların biz hayırlı yanını görüyoruz, göreceğiz. İşte, şu toplantılar; bunların 50'li yıllarda yapılması çok zordu, mümkün değildi. Dolayısıyla, burada toplanmışız, çevreye bakıyoruz, etrafımıza bakıyoruz. Birtakım olumsuzluklar içerisinde bir grup insan geliyor, şurada 1441 hicri yılında 2012 miladi yılında Hz. Muhammed aleyhisselam'ın kardeşlikle ilgili, son din İslamiyet'in kardeşlikle ilgili hukukunu, ahlakını tartışıyor. Gerçekten buna katılabilenler, bunu organize edebilenlere bu Allah'ın büyük bir lütfudur. Ben bundan dolayı sizleri tebrik ediyorum. Gerçekten burada çok güzel tebliğler sunuluyor.

Biraz önce Saim Hoca bahsetti benim bahsedeceğim bazı şeylerden. Söylem çok güzel, söylem çok güçlü, malzeme bol, gerçekten çok zenginiz çünkü biz Hz. Âdem'den bugüne kadar geçmiş olan tarihi, kendi tarihimiz kabul ediyoruz; bu tarih bizim tarihimizdir, bir peygamberler tarihidir, dolayısıyla her peygamber bizim için bir peygamberdir, peygamberin getirdiği bütün mesajlar bizim için makbuldür, iman konusudur. Dolayısıyla, tarihimiz zengin. Bu konuyla ilgili olumsuzlukları olumluya çevirmek için elimizde çok güçlü imkânlar var.

Şöyle düşündüm biraz önce: Anlatılan konularda, ben Şerafettin Gölçük olarak, bu ümmetin bir ferdi olarak ne yapıyorum, önce fert olarak, birey olarak? Arkasından, bulunduğum, işgal ettiğim bir mevki dolayısıyla, bir konum dolayısıyla, taşıdığım bir sıfat dolayısıyla ne yapıyorum? Bu konuşulan konuların, kardeşlik ahlakı, kardeşlik

hukuku konusunda bana terettüp eden herhangi bir şey söz konusu olduğunda ben bunu yerine getiriyor muyum?

Malzeme zengin. Çok şey söylüyoruz. Ancak gördüğüm şudur: Eylem konusunda, uygulama konusunda gerçekten çok cüce kalıyoruz, çok zayıf kalıyoruz. Dolayısıyla, uygulamada, herhangi bir köye gittiğimiz zaman, herhangi bir eve gittiğimiz zaman kardeşler arasında, neseben kardeş olan kişiler arasında büyük münaferetler var. Sonra biz kendimizi biraz çek edelim diyorum ben. Bir Kur'an kursu öğreticisi olarak, bu söylenenlerden hepsini yerine getirmek için bir ceahdimiz, gayretimiz var mı? Bir müftü olarak, bir vaiz olarak acaba bu söylenen şeylerde uygulama söz konusu olduğunda tembellik yapıyor muyuz, yanından geçiyor muyuz? Bir müftü efendi, maiyetinde bulunan kişilerle kardeşlerin hukuku içerisinde icraatını yapıyor mu?

Benim gördüğüm şeyler var. Ödemiş'te bir cuma günü, hasır seriyoruz yazın, cemaatin önünde imam ile müezzin dövüşüyor. Bunlar, kardeşlik hukuku söz konusu olduğunda, önce biz kendimizi bir nefis muhasebesine çeksek diyorum, kendimizden başlasak diyorum.

Çok güzel şeyler söyleniyor, gerçekten fevkalade; sabahtan beri dinlediğimiz ve bundan sonra dinleyeceğimiz tebliğlerde çok güzel şeyler bulup önümüze getiriyorlar arkadaşlarımız. Bunlar kitapta kalmamış diyorum. Mademki bir ümmetin üyesiyiz biz ki ümmetin üm ile olan ilgisini biliyoruz, ümmet annedir, anneden geliyor. Mademki bir annenin çocuklarıyız, dolayısıyla dünkü ümmet de bizim ümmetimizdi -Peygamber Efendimizden öncesini kastediyorum- onlar da ümmetti ama Hz. Muhammed'den sonra artık bu dünyaya damgasını vuran, bu dünyaya kendi peygamberiyle beraber örnek olan bir ümmetin temsilcileri olarak acaba biz bu kardeşlik hukuku konusunda, kardeşlik ahlakı konusunda kendimizi bir nefis muhasebesine çeksek herhâlde iyi olur diyorum.

Bu girişten sonra herhâlde sözü Doç. Dr. İsmail Karagöz Hocamıza verme zamanı geldi diyorum. Cemaat gelsin diye biraz uzattım.

İsmail Karagöz Hocamız biliyorsunuz Diyanet İşleri Başkanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanı. Ben eskiden beri tanırım, gayretli bir arkadaşımız. Kendi gayretiyle pek çok kitabın sahibidir, kendi gayretiyle unvanların sahibi olmuştur, çalışkan bir arkadaşımızdır.

Konusu, Kur'an-ı Kerim'de kardeşlik ahlakının temelleri.

Buyurun Hocam.

1. KUR'AN-I KERİM'DE KARDEŞLİK AHLAKININ TEMELLERİ

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ

Diyanet İşleri Başkanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanı

GİRİŞ

Kur'an; bütün insanların rehberi olması,¹ insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarması² ve onları en doğru yola iletmesi³ için gönderilen, insanlık âlemine Allah'ın son mesajıdır. Bu itibarla *Kur'an*, insanlar için gerekli olan her şeyi açıklamış⁴ ve birçok konuyu detaylı olarak beyan etmiştir.⁵

Kur'an; anlaşılın, hükümleri uygulanabilen,⁶ hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan ayıran, helal ve haramları açıklayan, kulluk görevlerini, ahlaki esasları ve temel insan haklarını bildiren bir kitaptır.⁷

Kur'an-ı Kerim'de "kardeş" sözcüğünün Arapça karşılığı olan "ah" kelimesi şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. Anne ve babası bir veya sadece annesi bir veya sadece babası bir olan insanlar.⁸

1 Bakara, 2/185, İsrâ, 17/9.

2 İbrâhîm, 14/1.

3 İsrâ, 17/9.

4 Nahl, 16/8.

5 Yûsuf, 12/111; Nisâ, 4/11-12.

6 Hicr, 15/1.

7 Bakara, 2/185.

8 bkz. Nisâ, 4/12, 23, 176, Yûsuf, 12/59, 63, 65, 69, 76, 77; Meryem, 19/53; Mü'minûn, 23/45, Furkân, 25/35

2. Aynı soydan gelen kimseler. Mesela Hud (a.s.) Ad kavminin kardeşi olarak zikredilmiştir.⁹ Hud (a.s.)'a, soy olarak Ad kavmine mensup olması sebebiyle "Ad kavminin kardeşi" denilmiştir.

3. Bir huyu, bir davranışı benimseyen insanlar. Mesela saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleri olduğu bildirilmiştir.¹⁰

4. Aynı dini, aynı inancı benimseyen insanlar. Mesela müminler,¹¹ müşrikler¹² ve kâfîrler¹³ birbirlerinin kardeşleri olarak zikredilmiştir.

5. Bir şeyin benzeri. Mesela mucizenin benzerine kardeş denilmiştir.¹⁴

Âdem ve Havva'nın çocukları¹⁵ olması hasebiyle bütün insanlar kardeşlerdir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de; "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız en muttakî olanınızdır"¹⁶ şeklinde dile getirilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.s.), Veda Hutbesinde ashabına; "Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır. Âdem ise topraktır. Allah yanında en değerliniz en muttakî olanınızdır. Arap'ın Arap olmayana bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir"¹⁷ şeklinde seslenmiş, bir başka zaman; "Allah sizin suretlerinize ve servetlerinize bakmaz,

9 Arâf, 7/65; Ahkâf, 46/21;

10 لَئِى الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ "Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir." İsrâ, 17/27.

11 إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ "Müminler ancak kardeşlerdir." Hucurât, 49/10; bkz. Âl-i İmrân, 3/103; Tevbe, 9/11; Haşr, 59/10.

12 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُرَى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا "Ey iman edenler! Kardeşleri sefere veya savaşa çıktığında onlar hakkında: 'Onlar bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' diyen inkarcılar gibi olmayın", Âl-i İmrân, 3/156; bk, Âl-i İmrân, 3/168.

13 قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرِيَهُمْ لِأُولِيهِمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَصَلُّونَا فَانهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ "Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin." Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) yoldaşına lanet eder. Nihayet hepsi orada toplandığı zaman son girenler ilk girenler için: "Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver" derler. Allah der ki: "Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz", Arâf, 7/38.

14 يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ "Onlara (Firavun ve adamlarına) gösterdiğimiz her bir mucize önceki benzerinden daha büyüktü." Zuhruf, 43/48.

15 Nisâ, 4/1; Hucurât, 49/13.

16 Hucurât, 49/13; يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ

17 Miras, I, 63, No. 61.

fakat kalplerinize ve amellerinize bakar.”¹⁸ “İnsanlar, (insan olmaları hasebiyle) tarağın dişleri gibi eşittirler”¹⁹ demiştir.

Kur’an-ı Kerim; etnik köken, renk ve cinsiyet ayrımı yapmadan bütün insanları Allah’ın saygın birer kulu olarak, hak din İslam’ı kabul edenleri de kardeş olarak görür, onların Müslüman olmalarını ve Kur’an ahlakına sahip olmalarını, böylece dünya ve ahirette mutlu olmalarını ister.

“Ahlak” “hulk” kelimesinin çoğuludur. Hulk kelimesi sözlükte; din, tabiat, huy, karakter, seçiye, hal ve hareket anlamlarına gelir. İnsanın fiziki yapısı için “halk”, manevi yapısı için “hulk” kelimesi kullanılmıştır.²⁰

“Ahlak”; insandaki iyi ve kötü huyları ifade eder. Dolayısıyla ahlak iyi ve kötü olmak üzere iki kısma ayrılır. “İyi ahlak”; Kur’an’a, Sünnete ve akliselime uygun olan, “kötü ahlak” ise; uygun olmayan söz, fiil ve davranışlardır.

“Ahlak” kelimesi Kur’an’da iki ayette geçmektedir. Bu ayetlerden birinde²¹ ahlak kelimesi ile Hüd Peygamberin Âd kavmine tebliği ettiği iman, ibadet, itaat ve takva gibi dinî erdemler ifade edilmiştir.²² Diğer ayette Peygamberimizin ahlakının yüceliği bildirilmektedir: “(Ey Peygamberim!) Sen büyük bir ahlak üzeresin.”²³ Taberî (ö. 310), ayetteki “ahlak” kelimesini “edeb” kelimesi ile açıklamış ve “Bu, Kur’an edebidir. Yüce Allah, Peygamberini Kur’an ile tedip etmiştir. Büyük ahaktan maksat İslam dinidir” demiştir.²⁴ Bu görüş, Hz. Ali’nin, هُوَ آدَبُ الْقُرْآنِ “Büyük ahlak, Kur’an edebidir”²⁵ sözüne dayanmaktadır.

Yüce Allah’ın övgüsüne mahzar olan Hz. Peygamber Efendimizin ahlakı ne idi? Sahabeden Sa’îd b. Hişâm Hz. Aişe validemize Allah’ın elçisinin ahlakını sormuş o

18 Müslim, Birr, 32; وَأَعْمَالِكُمْ وَ لَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَ أَعْمَالِكُمْ

19 Deylemî, *el-Firdevs bi Me’sûri’l-Hitab*, IV, 300, No: 6882, Beyrut, 1986.

20 İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, h-l-k maddesi X, 86, Beyrut, 1956.

21 Şuarâ, 26/136-139; وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُدِينَ قَالَوَا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُدِينَ “Sen ister öğüt ver ister öğüt verenlerden olma, ise göre biridir. Bu, öncekilerin ahlakından başka bir şey değildir. Biz azaba uğratılacak da değiliz. Böylece onu yalanladılar Biz de bu yüzden onları helak ettik. Şüphesiz bunda bir ibret vardır. Onların çoğu ise iman etmiş değillerdir.”

22 Abdullah ibn Abbas, ayette geçen “huluk” kelimesinin “din” anlamında olduğunu söylemiştir. Bu kelimeye “âdet” anlamı verenler de olmuştur. bkz. Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’an*, XIII, 125-126, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabîyyi.

23 Kalem, 68/4; وَ أَنْكَ لَعَلَى خُلُقِي عَظِيمٍ

24 Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’an*, XIV, 29/18, Beyrut, 1988.

25 Kurtubî, XVIII, 227.

da 'Sen Kur'an okumuyor musun' demiş. "Evet" demesi üzerine; "Allah'ın Elçi'sinin ahlaki Kur'an idi" demiş²⁶ ve "(Ey Peygamberim!) Sen büyük bir ahlak üzeresin" ayetini okumuştur.²⁷ Hak din İslam da güzel ahlak da Peygamberimiz ile kemale ermiştir.²⁸ O, bu hakikati, "Ben ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim"²⁹ sözleriyle dile getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'e göre insan; iman, amel ve ahlakına göre değer ve itibar kazanır.³⁰ Ahirette de insanlara fayda sağlayacak olan bunlardır.³¹ İşlenen suçlara verilecek cezalarda da, zengin-fakir, aydın-halk diye ayırım yapılmaz.³² Bu, Kur'an ahlakının bir ilkesidir. Dolayısıyla Kur'an ahlakı gereği, bir müminin mümin kardeşlerine karşı iki temel görevi vardır: Bunlardan biri temel haklara saygılı olmak, diğeri sosyal yardımlaşma ve dayanışma içersinde olmaktır. Tebliğimizde bu bağlamda kardeşlik ahlakının temellerini belirlemeye çalışacağız:

I. TEMEL HAKLARA SAYGI

"Hukuk"; insanların sahip olduğu imkânları ifade eder. Bu imkânlara "kardeşlik hukuku" diyebileceğimiz gibi "vatandaşlık hukuku" da diyebiliriz. Ancak "kardeşlik hukuku" ifadesi "vatandaşlık hukuku" ifadesinden daha kapsamlıdır. Çünkü sadece bir toplumda yaşayanları değil bütün toplumlarda yaşayanları içine alır.

Hakların; engelli hakları, kadın hakları, sosyal haklar, tüketici hakları, çocuk hakları, gençlik hakları, hasta hakları, hayvan hakları şeklinde birçok çeşidi vardır.

Bir toplumun güven, huzur ve barış içersinde yaşayabilmesi için hakların bilinmesi ve bu haklara riayet edilmesi gerekir.

Müslümanlar açısından hakların temel dayanağı Kur'an ve sünnettir. Kur'an'ın kendisi haktır ve hak ile indirilmiştir.³³ Allah'ın güzel isimlerinden biri de "Hak"tır.³⁴ Allah katında tek hak din de İslam'dır.³⁵

26 Taberî, XIV, 29/18, bkz. Müslim, Salât, 139; فَلَيْ خُلُقُ رَسُولِ اللَّهِ كَانَ الْقُرْآنَ

27 Taberî, XIV, 29/19, bkz. Müslim, Salâtü'l-Müsâfirin, 139. I, 512

28 Mâide, 5/3.

29 Ahmed, III, 75, Mâlik, Huluk, 8; إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ

30 En'âm, 6/132.

31 Şuarâ, 26/88-89.

32 bkz. Müslim, Hudud, 8, No: 1688.

33 bkz. Bakara, 2/176.

34 Nûr, 24/25; إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ

35 Âl-i İmrân, 3/19; إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ "Şüphesiz Allah katında din İslam'dır."

Müminlerin birbirlerine karşı sorumlularının ve ahlaki davranışlarının başında temel haklara saygı gelir. Temel hakları; yaşama, çalışma, mülk edinme, eğitim ve öğretim, bilgi edinme, düşünceyi ifade etme, inanma ve ibadet etme, seyahat etme, konut dokunulmazlığı, aile kurma, adil yargılanma ve kişilik hakları şeklinde sıralayabiliriz.

1. Yaşama Hakk'ına Saygı

İnsanın en önde gelen hakkı, yaşama hakkıdır. Bu hak olmadan, diğer hakların varlığı söz konusu değildir. Kur'an-ı Kerim, bu hakkı korumak için insan öldürmeyi ve intihar etmeyi yasaklamış,³⁶ suçsuz yere bir insanı öldürmeyi bütün insanları öldürmek gibi kabul etmiştir.³⁷ Kur'an-ı Kerim'de; *"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın."*³⁸ *"Kendinizi öldürmeyin."*³⁹ *"Açlık korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin"*⁴⁰ anlamındaki ayetlerle, yaşama hakkına tecavüz yasaklanmıştır. Bu itibarla yaşama hakkına saldırı, en büyük günahların başında gelir.⁴¹ Kur'an'a göre yaşama hakkını ihlal ederek bir cana kıyan kimsenin cezası; dünyada ölüm,⁴² ahirette ise cehennemdir.⁴³

Yaşama hakkı, insanın temel hakkı olduğu gibi beden varlığının dokunulmazlığı da temel hakkıdır. Dolayısıyla cana kıyan kimse bir hakka tecavüz ettiği gibi bir insanın beden varlığına fiili şiddet uygulayan, işkence yapan kimse de aynı şekilde bir hakka tecavüz etmiş ve büyük günah işlemiş olur. Kur'an-ı Kerim'de işkence ve zulüm şiddetle yasaklanmaktadır: *"Mümin erkeklere ve mümin kadınlara yapmadıkları bir şey sebebiyle eziyet edenler de büyük bir iftirayı ve apaçık bir günahı üzerlerine almışlardır."*⁴⁴ *"Allah zalimleri sevmez."*⁴⁵ *"Zalimlere en küçük bir meyil göstermeyin yoksa size ateş dokunur"*⁴⁶ anlamındaki

36 وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً "Bir mümininin bir mümini öldürmesi olacak şey değildir." Nisâ, 4/92; وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ "Kendinizi öldürmeyin", Nisâ, 4/29

37 Mâide, 5/32.

38 İsrâ, 17/33; وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ

39 Nisâ, 4/29; وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ

40 En'âm, 6/151; وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ

41 Nisâ, 4/30.

42 Bakara, 2/178; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kıldı." size kısas farz kıldı."

43 Nisâ, 4/93; وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَدِّيًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَعَضَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."

44 Ahzâb, 33/58; وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدْ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا

45 Āl-i İmrân, 3/57; وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

46 Hüd, 11/113; وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ

ayetler, bunun açık seçik delilidir. Dolayısıyla linçler, silahlı saldırılar, toplu katliamlar, soykırımlar, suikastlar, zehirelemeler, terörizm ve benzeri cinayetler, yaşama hakkına tecavüz ve insanlık suçudur.

Kur'an-ı Kerim'e göre insan bedenine fiili şiddet uygulayarak zarar veren kimse misliyle cezalandırılır.⁴⁷

Can güvenliği, kardeşlik hukukunun olmazsa olmaz ilkesi, Kur'an ahlakının temel esaslarından biridir.

2. Çalışma ve Mülk Edinme Hakk'ına Saygı

Her insanın kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak için, bir meslek edinme, mesleğini icra etme, herhangi bir iş kolunda çalışma, mal ve mülk edinme hakkı vardır. Bu hak kutsaldır ve her türlü tecavüzden korunmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de müminlerin yeryüzüne dağılıp Allah'ın rızkını aramaları emredilmekte⁴⁸ ve insana ancak çalışmasının karşılığının verileceği bildirilmektedir.⁴⁹ Çalışmak iman gereği, çalışma hakkına saygı gösterilmesi ise müminin temel hakkıdır. Kur'an-ı Kerim'de "Ey müminler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli hariç mallarınızı batıl yollarla yemeyin."⁵⁰ "Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken insanların mallarından bir kısmını batıl yollardan yemeniz için o malları hâkimlere/yöneticilere vermeyin"⁵¹ ayetleriyle hem meşru olmayan yollardan servet edinme hem de mala, mülke ve servete tecavüz edilmesi yasaklanmaktadır. Ayetlerde geçen "batıl yollar" ile maksat; hırsızlık, gasp, hile, eksik tartma, rüşvet, karaborsa, kumar, tefecilik, emanete ihanet ve benzeri meşru olmayan yollardır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de; hırsızlık,⁵²

47 Bakara, 2/179; وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ "Ey akıl sahipleri! Kisasta sizin için hayat vardır. Umulur ki korunursunuz."

48 هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامشوا فِيهَا "Ey müminler! Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın." (Cuma, 62/10); وَأَنْ تَكُونُوا تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ "O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızkından yiyin." (Mülk, 67/15)

49 وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى "İnsan için ancak çalıştığı vardır." Necm, 53/39.

50 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ

51 Bakara, 2/188; وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْءُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

52 Mâide, 5/38; وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا تَكَالًا مِنَ اللَّهِ "Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin."

faiz,⁵³ eksik tartma,⁵⁴ kumar⁵⁵ ve benzeri yollarla insanların mallarını almak, mala ve mülke tecavüz etmek haram kılınmıştır.

İş ve mal güvenliği kardeşlik hukukunun gereği, Kur'an ahlakının temel esaslarından biridir.

3. Eğitim-Öğretim ve Bilgi Edinme Hakk'ına Saygı

İnsanın temel haklarından biri de eğitim-öğretim görme ve bilgi edinme hakkıdır. Kur'an-ı Kerim'de okuma ve bilgi edinme teşvik edilmekte ve "Yaratan Rabbinin adıyla oku"⁵⁶ diye emredilmekte, bilenlerle bilmeyenlerin eşit olmayacağı,⁵⁷ bilginlerin Allah katında değerli⁵⁸ ve Allah'tan hakkıyla korkanların âlimler olduğu⁵⁹ bildirilmektedir. Dolayısıyla bilgi edinmek, eğitim ve öğretim görmek müminin hem görevi hem hakkıdır. Bu görevin ihmali kusur olduğu gibi bu hakka engel olmak da kusur ve zulümdür. Dolayısıyla hiçbir mümin, istediği eğitimi almaktan, dilediği okulda okumaktan ve bilgi sahibi olmaktan engellenemez, kendisi de başkalarını engelleyemez. Bu hakka engel olmak, Kur'an ahlakı ile bağdaşmayan bir davranıştır.

4. Düşünceyi İfade Etme Hakk'ına Saygı

Düşünce ve ifade hürriyeti, temel insan haklarından biridir. Kur'an'da ısrarla düşünülmesi emredilmektedir. Şu ayetlerde bunu açıkça görmekteyiz: "De ki: Kör ile gören hiçbir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?"⁶⁰ "Allah size ayetleri böyle açıklar ki düşünesiniz."⁶¹ "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklselim sahipleri için açık ibretler vardır. Onlar, ayakta iken, otururken, yanları üzerinde iken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin düşünürler."⁶²

53 Bakara, 2/278; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalamı bırakın."

54 وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ "Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın." (En'âm, 6/152); "Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline!" (Mutaffifin, 83/1)

55 Mâide, 5/90.

56 اقرأ باسم ربك الذي خلق

57 Zümer, 39/9; De ki "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."

58 Âl-i İmrân, 3/18; bkz. İbn Mâce, Mukaddime, 17, No: 223; Tirmizi, İlim, 1, No:2723.

59 Fâtır, 35/28.

60 En'âm, 6/50 أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ

61 Bakara, 2/219 كَذَلِكَ يبينُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

62 Âl-i İmrân, 3/190-191 إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

Düşünmek; akıl yürütmek, her konuda iyiyi, güzeli, doğru ve faydalı olanı araştırmaktır. Düşünce hürriyetinden maksat; insanın düşündüklerini açıklama, konuşma ve görüş bildirebilmesidir. Kimse düşüncesini ifade etmekten engellenemez.

5. İnanma ve İbadet Etme Hakk'ına Saygı

İnanma ve ibadet etme başka bir ifade ile din hürriyeti, temel insan haklarının en önemlilerinden biridir. Din duygusu insanda doğuştan vardır.⁶³ Hak veya batıl, insan istediği bir dini seçme, seçtiği dinin gereklerini yerine getirme veya inanmama hakkına sahiptir. Bu husus Kur'an'da açık seçik ifade edilmektedir: "De ki: Hak Rabbinizden gelmiştir. Öyle ise dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin."⁶⁴ "Dinde zorlama yoktur."⁶⁵ "Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."⁶⁶ "Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir."⁶⁷ Dolayısıyla dileyen Müslüman olur, dileyen müşrik, kâfir, Hristiyan, Yahudi olarak yaşar.⁶⁸ "O Allah ki sizi yarattı. Böyle iken kiminiz kâfir kiminiz de mümindir"⁶⁹ ayeti bu gerçeği ifade etmektedir. Bu itibarla bir insan, bir dini kabul etmeye veya ibadet etmeye zorlanamayacağı gibi, inandığı bir dini veya o dinin gerektirdiği ibadetleri terk etmeye de zorlanamaz ve bu konuda engel de çıkartılamaz. Din özgürlüğü; inanıp-inanmama, ibadet edip etmeme hürriyetini içerdiği gibi, o dini öğrenme ve başkalarına öğretme hakkını da içerir. Bu hakka tecavüz günah, zulüm, ahlaksızlık ve insanlık suçudur.

6. Seyahat Etme Hakk'ına Saygı

Ülke içinde ve ülkeler arası seyahat etme temel insan haklarından biridir. Kur'an-ı Kerim, temel hak olmanın ötesinde seyahati teşvik etmektedir:⁷⁰ "Yeryüzünde gezin de görün inkâr edenlerin sonu nasıl olmuş?"⁷¹ "De ki: Yeryüzünde gezin de günahkârların akıbeti

63 Rûm, 30/30 فَطَرَهُ اللَّهُ الَّذِي لَا يُبَدِّلُ لَخَلْقِ اللَّهِ سِمْسَكًا تِثَابًا. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur." bkz. A'râf, 172.

64 Kehf, 18/29 وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفِرْ

65 Bakara, 2/256; لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

66 Kâfirûn, 109/6 لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ

67 Şûrâ, 42/15 لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ

68 bkz. Yazır, II, 863.

69 Tegâbün, 64/2 هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ

70 İslam dini, seyahat eden insana birtakım kolaylıklar sağlamıştır. Dinen yolcu sayılan Müslüman, dört rekâtlı namazları iki rekât kılabılır. Mestler üzerine üç gün üç gece mest edebilir. Daha sonra kaza etmek üzere Ramazan orucunu tutmayabilir. Öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kılabılır. Cuma namazının farz oluşu, bayram namazının ve kurban kesmenin vacip oluşu düşer. Sünnet namazları kılmayabilir. İhtiyaç hâlinde yolcuya zekât verilebilir.

71 Nahl, 16/36 فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِبِينَ

*nasıl olmuş görün.*⁷² Bu haktan insanların faydalanabilmesi için bir güven ortamının bulunması ve herhangi bir engellemenin olmaması gerekir. Aksi davranış insan hakkına saygısızlık, ahlaksızlık ve büyük günah olur. Kur'an'da yeryüzünde bozgunculuk yapanların şiddetle cezalandırılması gerektiğinin bildirilmesi ile güven ortamının oluşturulması hedeflenmiştir.⁷³

7. Konut Dokunulmazlığına Saygı

Her insanın konut edinme ve konutunda güven ve huzur içinde yaşama hakkı vardır. Konut dokunulmazlığı temel haklardan biridir. Bu itibarla kimsenin konutuna izinsiz girilemez, arama yapılamaz ve eşyasına el konulamaz. Kur'an'da bu husus; *"Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere geldiğinizi fark ettirip izin almadan ve ev halkına selâm vermeden girmeyin. Bu sizin için daha iyidir. Ta ki düşünesiniz. Orada hiç kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size 'geri dönün' denilirse hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha nezih bir davranıştır"*⁷⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

8. Adil Yargılanma Hakkına Saygı

Ahsen-i takvim üzere yaratılan insan,⁷⁵ günah işleyebilecek özelliğindedir.⁷⁶ Prensip olarak insan, suç işlediği ispat edilmedikçe masumdur. Suç isnadı üzerine insanın adil bir yargılanma hakkı vardır. Bu husus, Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir: *"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi*

72 Naml, 27/69 قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ

73 Mâide, 5/33 إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَيْمَانُهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ *Allah'ın ve Resûlü'ne savaşa açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asilmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır."*

74 Nûr, 24/27-29 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ

75 Tîn, 95/4 لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ *"Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık."*

76 Şems, 91/7 فَالْتَمِعْهَا فُجُورَهَا وَتَقْوِيهَا *"Nefse kötülüğü (seçme yeteneğini) ve takvasını (kötülüğünden sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki"*.

emrediyor.⁷⁷ Adalet Allah'ın kesin emridir.⁷⁸ Adaletin sağlanabilmesi için hakimin ve tanığın adil olması⁷⁹ ve fasık insanın haberinin araştırılması gerekir.⁸⁰

Suçsuz yere bir insanı cezalandırmak zulümdür, gayri ahlaki bir davranıştır.

9. Kişilik Haklarına Saygı

Kişilerin bedenleri ve servetleri dokunulmaz olduğu gibi manevi şahsiyetleri, şeref ve haysiyetleri de dokunulmazdır. Her insanın onur, şeref, namus ve haysiyeti ile yaşama hakkı vardır. Kur'an-ı Kerim'de; ırz, namus ve haysiyetin korunması bağlamında kişinin ırzına tecavüz edilmesi,⁸¹ zina isnadı,⁸² suizanda bulunulması, gıybet edilmesi, özel hayatının araştırılması,⁸³ alaya alınılması, kötü lakap takılması,⁸⁴ vesvese verilmesi⁸⁵ haset

- 77 Nisâ, 4/58 بِالْعَدْلِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ
- 78 Hucurât, 49/9 وَأَفْسِطُوا إِلَى اللَّهِ يَجِبُ الْمُقْسِطِينَ” *Adil olun, Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.*” bkz. Nahl, 16/90.
- 79 En’âm, 6/152 وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ (Birisi hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız da olsa adil olun.”
- 80 Hucurât,49/6 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ” *“Ey iman edenler! Size bir fasık, bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”*
- 81 İsrâ, 17/32 وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَةَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا” *“Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.”*
- 82 Nûr, 24/4 وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ” *“Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fasık kimselerdir.”*
- 83 Hucurât, 49/12 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا” *“Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi birinin ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz!”*
- 84 Hucurât, 49/11 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّن نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ أَوْلِيَاءَ لَكُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ” *“Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlara da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmândan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”*
- 85 Nâs, 114/4-6.

edilmesi,⁸⁶ arkadan çekiştirilmesi, kaş ve göz işaretleriyle alay edilmesi,⁸⁷ kin tutulması⁸⁸ ve laf taşıyıcılık⁸⁹ yasaklanmıştır.

Kişilik haklarının ihlal edilmesi gayri ahlaki bir davranıştır, büyük günahtır.

10. Evlenme Hakk'ına Saygı

Temel insan haklarından biri de evlenme ve aile kurma hakkıdır. Kur'an-ı Kerim'de; *"İçinizden bekârları evlendirin."*⁹⁰ *"Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı."*⁹¹ anlamındaki ayetler ile evlenme teşvik edilmektedir. Evlilik ile amaç; insan neslinin devamını, fert ve toplumlara ahlaki çöküntüden korumayı, dayanışma, kaynaşma ve yardımlaşmayı, ruh ve gönül huzurunu sağlamaktır.⁹² Bu hakkın engellenmesi suçtur, büyük günahtır.

Evlilik ile kadınlar bazı haklar elde eder. Bu haklar; mehir,⁹³ yiyecek, içecek ve benzeri ihtiyaçlarının temini,⁹⁴ iyi geçinmek,⁹⁵ işlerde istişare etmek,⁹⁶ güler yüzlü davranılması,⁹⁷ kusur, hata ve eksikliklerinin hoş karşılanması⁹⁸ ev işlerinde yardımcı olunması,⁹⁹ sırlarının ifşa edilmemesi¹⁰⁰ ve benzeri hak ve görevlerdir. Bu haklara riayet edilmesi Kur'an ahlakının gereğidir.

86 Felak,113/4-5.

87 Hümeze, 104/1.

88 Âl-i İmrân, 3/134.

89 Kalem, 68/10-11 *مَشَاءَ بِنَمِيمٍ وَلَا تُطِغْ كُلَّ حَلَاةٍ مَهِيءٍ هَمَّازٍ مَشَاءَ بِنَمِيمٍ* "Çok yemin eden, aşâğılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan laf getirip götüren ... kimseye itaat etme."

90 Nûr, 24/32 *وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَأَمَّا بَيْنَكُمْ*

91 Nahl, 16/72 *وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ وَحَفْدَةً*

92 Rûm, 30/21 *وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً* "Kaynaşmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet meydana getirmesi O'nun varlığının delillerindedir."

93 Nisâ, 4/4.

94 Bakara, 2/233.

95 Nûr, 24/19; Talak, 65/7.

96 Ebû Dâvûd, Nikâh, 24, No: 2081.

97 İbn Mâce, Nikâh, 221, No: 1898.

98 Müslim, Radâ, 18, No: 1469.

99 Buhârî, Salâtü'l-cemaat, 16.

100 Müslim, Nikâh, 21, No: 1437.

II. YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA

Aynı anne babanın çocukları ve aynı dinin mensupları olması hasebiyle müminler kardeşlerdir. Kardeşlerin fert, aile ve toplum hayatında, maddi ve manevi olarak yardımlaşmaları, dayanışmaları ve böylece hayatlarını güven ve huzur içinde sürdürebilmeleri gerekir. Müminlerin yardımlaşmalarını; maddi yardım, hayra çağırma, iyiliği emretme, kötülükten men etme ve hakkı tavsiye; sabrı ve merhameti tavsiye, istişare, selamlaşma, kusurları af, istiğfar ve dua, sevgi ve îsâr, barıştırmak ve cenaze namazına katılmak şeklinde özetleyebiliriz.

1. Maddi Yardım

İnsanlar beden gücü, fizik yapısı ve sahip oldukları yetenekler açısından eşit olmadıkları gibi dünya nimetlerinden yararlanma konusunda da eşit değildir. İnsanların kimisi zengin kimisi fakirdir. Bu toplumsal olgu, takdir-i ilahî sonucudur. İnsanlık tarihi boyunca her toplumda zengin ve fakir var olagelmıştır. Çünkü toplumların zengine de fakire de ihtiyacı vardır. Zenginlik insanın çalışmasıyla ilgili olsa da asıl sebep Yüce Allah'tır. "Şüphesiz Allah, dilediğine hesapsız rızık verir."¹⁰¹ "De ki "Ey mülküm sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelim edersin. Hayır/nimet senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin."¹⁰² anlamındaki ayetler ve benzeri bunun açık delilidir.

Kur'an-ı Kerim; fakirlerin görüp gözetilmesini ve ihtiyaçlarının karşılanmasını emreder. Mekke'de inen Beled suresinin 15-16. ayetlerinde yetim ve yoksulların doyurulması teşvik edilmektedir. Yine Mekke'de nazil olan İnsan suresinde iyi müminlerin nitelikleri arasında fakirleri, yetimleri ve esirleri doyurmak zikredilmektedir: "Onlar, seveni yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler."¹⁰³

Kur'an-ı Kerim; zekât,¹⁰⁴ sadaka,¹⁰⁵ infak¹⁰⁶ ve kefarete gibi ibadetleri fakirlere yardım vesile yapmıştır. Yeminini bozan,¹⁰⁷ ramazan ayında sağlığı veya yaşlılığı nedeniyle

101 Āl-i İmrân, 3/37 إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

102 Āl-i İmrân, 3/26 قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ ۗ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

103 İnsân, 76/8 وَيُطْعَمُونَ الصَّلَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا

104 Tevbe, 9/60.

105 Bakara, 2/271; Hadid, 57/18.

106 Bakara, 2/261.

107 bkz. Mâide, 5/89.

orucunu tutamayan¹⁰⁸ veya zıhar yapan¹⁰⁹ kimse kefaret olarak fakirlere yardım etmekle, zenginler ramazan bayramı öncesi fakirlere fitre vermekle yükümlü¹¹⁰ kılınmışlardır.

Kur'an-ı Kerim fakirlere zekât, sadaka, infak ve kefaret gibi ibadet içerikli yardımların yanında muhtaçlara borç vermeyi de teşvik etmektedir. Muhtaçlara borç vermek, "Allah'a borç vermek" olarak değerlendirilmiştir. Mesela şu ayet bu hususu açıkça ifade etmektedir: *"Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır."*¹¹¹

Allah'a borç vermek, Allah için ihtiyacı olanlara borç vermektir. Borç verilirken borç alana ödeme kolaylığı gösterilmesi, borcun Allah rızası için verilmesi ve herhangi bir çıkar gözetilmemesi gerekir. Verdiği borcu fazla olarak almayı dinimiz haram kılmış ve bu uygulamayı "faiz" olarak nitelemiştir.¹¹² Faiz almak veya bir çıkar gözetmek şöyle dursun sıkıntı içinde olan borçluya borcun bağışlanması teşvik edilmiştir: *"Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır."*¹¹³

*"Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve elinizin altındakilere iyilik edin."*¹¹⁴ anlamındaki ayette Yüce Allah, insanlara ihsanda bulunmayı kesin olarak emretmektedir. *"İnsanlara ihsan"*; her türlü iyiliği, iyi davranmayı, ikramı, maddi ve manevi yardımı ve temel haklara riayeti ifade eder. Bu bağlamda komşu haklarını şöyle özetleyebiliriz:

1. Hastalandığında ziyaretine gitmek. 2. Öldüğünde cenazesine katılmak. 3. Borç istediğinde imkân nispetinde yardımcı olmak. 4. Darda kaldığında yardımına koşmak. 5. Bir konuyu istişare ettiğinde görüş beyan etmek. 6. Bir nimete kavuştuğunda tebrik etmek. 7. Düğün, sünnet ve benzeri davetlerine icabet etmek. 8. Başına bir musibet geldiğinde teselli etmek. 9. Kamuya zararı olmayan hata ve kusurlarını deşifre etmemek. 10. Gıybet ve dedikodusunu yapmamak. 11. Karşılaştığında selâm vermek ve hal hatır

108 bkz. Bakara, 2/184.

109 bkz. Mücadele, 58/4. "Zıhar", bir kimsenin eşine, "Sen bana anamın sırtı gibisin", demek suretiyle onu kendisine haram kılması demektir.

110 Müslim, Zekât, 23.

111 Hadid, 57/18 *إِنَّ الْمَصْدِقِينَ وَالْمَصْدِقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفْ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ*

112 bkz. Bakara, 2/178-279.

113 Bakara, 2/280 *وَإِذْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ*

114 Nisâ, 4/36 *وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ*

sormak. 12. Sözlü veya fiili olarak herhangi bir şekilde eziyet etmemek. 13. Canına ve malına zarar vermemek. 14. Güler yüzlü davranmak.

Bütün bu uygulamalar İslam'ın fakirlere olan bakışını göstermekte, onların ihtiyaçlarının ve sıkıntılarının giderilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

2. Hayra Çağırma, İyiliği Emretme, Kötülükten Men Etme ve Hakkı Tavsiye

*İnsanoğlu iyiye ve kötüye, doğruya ve yanlışta, hayra ve şerre yönelebilecek nitelikte yaratılmıştır.*¹¹⁵ Bu sebeple olmalı ki Yüce Allah, ilk insandan itibaren peygamberler görevlendirip ve onlara kitaplar vererek insanları, iyiye, hayra ve doğruya çağırmıştır. Bu itibarla peygamberler ve kitaplar insanları doğruya yönlendiren ve yanlıştan sakındıran birer rehberdir. Son Peygamber Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.), bütün insanlar için bir rehber olarak gönderilmiştir: “Allah’ın izniyle kendi yoluna çağırın bir davetçi ve aydınlatici bir kandil olarak gönderdik”¹¹⁶ “Şüphesiz ki sen (insanları) doğru yola iletirsin”¹¹⁷ ayetleri bunun ifadesidir. Hz. Muhammed (s.a.s.), peygamberlik süresince rehberlik görevini yerine getirmiştir.

Müslümanların, insan haklarına saygılı olmak görevi olduğu gibi onları doğru olana çağırarak ve haramlardan sakındırmak da görevidir. Şu ayetler bunun açık delilidir: “(Ey müminler!) Siz insanları hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir toplum olun.”¹¹⁸ “(Ey müminler!) Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz.”¹¹⁹ “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar.”¹²⁰

Bu ayetlerin gereği olarak her müminin insanları hayra çağırma, iyiliği emretme ve kötülükten men etme ve hakkı tavsiye görevi vardır. Asr suresinde ziyana uğramayacak olan insanların dört niteliği arasında hakkı tavsiye de zikredilmiştir. Dolayısıyla hayra çağırarak, iyiliği emretmek, kötülükten men etmek ve hakkı tavsiye etmek kardeşlik hukukunun gereğini yerine getirmesi gerek görevlerdir.

115 Şems, 91/7.

116 Ahzâb, 33/46 *وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ يَأْتِيهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا*

117 Şûrâ, 42/52 *وَأَتَاكَ لِنَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ*

118 Âl-i İmrân, 3/104 *وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ*

119 Âl-i İmrân, 3/110 *كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ*

120 Tevbe, 9/71 *وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ*

“İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşım ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayım.” anlamındaki ayet¹²¹ manevi anlamda yardımlaşmanın bir görev ve hak olduğunu ifade etmektedir.

3. Sabrı ve Merhameti Tavsiye

“Sabır”; musibetlerle baş etmenin, ibadetlere devam etmenin ve haramlarından uzak durmanın zorluklarına tahammül göstermek ve acıya katlanmak için sebat ve mukavemet etmek, nefse ve şeytana değil Allah ve peygamberine uymak, iman edip salih ameller işlemeye devam edebilmektir.

“Sabır” Rahmanî ve şeytanî duyguların karşılaşması anında Rahmanî duyguların galip gelmesi, şehvete zorlayan kuvvet karşısında, dinin gereklerini yerine getirmekte gösterilen sebat ve nefsin arzularını ve tembelliği terk ederek dinin gereklerini yerine getirmektir. “Merhamet” ise; insan kalbinin yumuşak, duyarlı ve hassas olmasıdır ki bu duyarlılık kişiyi yardımsever ve affedici yapar. Bir insanın başka bir insana karşı iyi davranması ve iyilik yapması, ikram ve ihsanda bulunması merhamet olduğu gibi bir insanın suçunu, kusurunu ve hatasını affetmesi, onu cezalandırma cihetine gitmemesi de merhamettir.

Beled suresinin 17. ayetinde insanların birbirlerine sabır ve merhamet tavsiye etmelerinden söz etmektedir: “Sonra iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden ve birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar ahiret mutluluğuna erenlerdir.”¹²² Asr suresinde ziyana uğramayacak insanların dört özelliğinden biri olarak sabrı tavsiye zikredilmiştir. Dolayısıyla müminlerin sabrı ve merhameti birbirlerine tavsiye etmeleri Kur’an’ın ve kardeşlik hukukunun bir gereğidir.

4. İstişare

Müminlerin, kendilerine bir fikir sorulduğu veya herhangi bir konuda istişare yapıldığı zaman görüş bildirmeleri kardeşlik hukukunun gereğidir. Şûrâ suresinde müminlerin nitelikleri arasında istişareye de yer verilmiştir. İşleri istişare ile yapmak İslam’ın temel prensiplerinden biridir. “İş hususunda onlarla müşavere et.”¹²³ “Onların işleri aralarında istişare iledir.”¹²⁴ ayetleri işlerde istişare yapılmasını gerektiğini ifade etmektedir. İstişare, aile hayatı ve kamu ile ilgili işlerde görüş beyan etmektir. Fikir ve görüş beyan etmekte asıl olan, doğrunun ve iyinin ortaya çıkmasını sağlamaktır.

121 Mâide, 5/2 وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ

122 Beled, 90/17-18 ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ

123 Âl-i İmrân, 3/159 وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ

124 Şûrâ, 42/38 وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ

5. Selamlaşma

Selamlaşmak; insanların birbirlerine iyi dilekte bulunmaları, sevgi ve saygılarını iletmeleidir. Selamlaşmak cadde ve sokaklarda karşılaşıldığında söz konusu olduğu gibi evlere ve iş yerlerine girildiğinde de söz konusudur. Yüce Allah, “Ey iman edenler! Kendinizi tanıtırız izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin”¹²⁵ ayetiyle müminlerin bir başkasının evine girmek için izin almalarını ve selam vermelerini şart koşmuştur.

Müminlerin sadece başkalarının evlerine girdiklerinde değil kendi evlerine girdiklerinde de aile fertlerine selam vermeleri gerektiği; “Evlere girdiğiniz zaman kendinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak selam verin”¹²⁶ ayetiyle emredilmiştir.

“Size selâm verildiği zaman siz de ondan daha güzeliyle selâm verin yahut verilen selâma aynıyla mukabele edin.”¹²⁷ ayeti Müslümanların aralarında selamlaşma görevlerinin olduğunu ifade eder. Bu kardeşlik hukukunun da bir gereğidir. Çünkü selamlaşan müminler, birbirlerine “Allah sizi esenliğe kavuştursun” şeklinde hayır dua etmiş olurlar. Allah’ın güzel isimlerinden biri de selam isimdir.¹²⁸ Peygamberimiz “Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de (gerçek anlamda) iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayın.”¹²⁹ “Sizden biriniz din kardeşine rastladığında ona selâm versin.”¹³⁰ hadisleriyle selamlaşmayı teşvik etmiştir.

Sünnete uygun olan; Müslümanların karşılaştıklarında veya bir mekâna girdiklerinde ilk iş olarak selam vermeleri,¹³¹ yürüyenin oturana, küçüğün büyüğe, az sayıda olan grubun kalabalık olan gruba¹³² selam vermeleridir.

Müslümanların karşılaştıkları veya bir mekâna girdikleri zaman selam vermeleri sünnet olduğu gibi ayrıldıklarında da selam vermeleri sünnettir.¹³³

125 Nûr, 24/27.

126 Nûr, 24/61 فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ

127 Nisâ, 4/86 وَأِذَا حُتِّبْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنٍ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا

128 Haşr, 59/23.

129 Müslim, İmân, 93 إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَقَالَ لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّىٰ تَحَابُّوا أَوْ لَا أَذْلِكُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ الْمَسْجِدَ فَأَقْبَسَ مَعَهُ تَحَابَّتْ أَمْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ

130 Ebû Dâvûd, Edeb, 146; إِذَا لَقِيَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيَسَلِّمْ عَلَيْهِ

131 Tirmizî, İsti'zân, 11.

132 Buhârî, İsti'zân, 5-6.

133 Tirmizî, İsti'zân, 15 إِذَا انْتَهَىٰ أَحَدُكُمْ إِلَى الْمَخْلِسِ فَلْيَسَلِّمْ فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَقُومَ فَلْيَسَلِّمْ فَلْيَسَلِّمْ الْأُولَىٰ بِأَحْسَنٍ مِنَ الْآخِرَةِ

6. Hata ve Kusurları Af

İnsanlar, diğer insanlara karşı hata ve kusur işleyebilirler. Böyle bir durumda müminlere yakışan bu hata ve kusurlara karşı misliyle karşılık vermek değil kusurlu insanları affedebilmektir. Bu husus şu ayette açıkça ifade edilmektedir: *“İyilik ile kötülük eşit olmaz. Sen kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Böyle yaparsan senin ile arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.”*¹³⁴

Kötülüğe misliyle karşılık vermek adalet olmakla birlikte misli misline karşılık vermek mümkün olmadığı için Yüce Allah, sabredip *“Sen kötülüğü en güzel bir şekilde sav”*¹³⁵ emri ile kötülüğe karşılık verilmemesini istemektedir. Kötülüğü en güzel biçimde savmak sabredip kötülüğe karşılık vermemek, kötülük yapana affetmek şeklinde gerçekleşir. Kötülük yapana misliyle karşılık verilebileceğini bildiren ayetin devamında, *“Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır”*¹³⁶ hükmüne yer verilmiştir. Şûrâ suresinde *“Kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülük”*¹³⁷ denildikten sonra, *“Kim affeder ve arayı düzeltirse onun mükâfâtı Allah'a aittir”*¹³⁸ ve *“Kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir”*¹³⁹ buyrulur kötülüğe karşılık vermemek teşvik edilmiştir. Şu ayetlerde de bu husus vurgulanmaktadır: *“Kim kısas hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için kefarettir.”*¹⁴⁰ *“Öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir.”*¹⁴¹

Yüce Allah, Şûrâ suresinde suçlular karşısında müminleri iki kısımda zikretmiştir: Biri suçlunun cezalandırılmasını isteyenler, diğeri suçluyu affedenler. Yüce Allah affedenleri övmektedir: *“(Allah'ın mükâfâtına erenler), öfkelenedikleri zaman bağışlayanlardır.”*¹⁴² Bir başka ayette ise şöyle denilmektedir: *“Eğer (misli ile ceza vermekten vazgeçip) sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır.”*¹⁴³ Bağışlama ve barışma, toplumsal uzlaşa açısından önemli, değerli ve erdemli bir davranıştır. Âl-i İmrân suresinin 133. ayetinde

134 Fussilet, 41/34 وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

135 Fussilet, 41/34.

136 Nahl, 16/126 وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُمْ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ

137 Şûrâ, 42/40 وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا

138 Şûrâ, 42/40 فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ

139 Şûrâ, 42/43 وَلَمْ يُصَبِّرْ وَعَفَّرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

140 Mâide, 5/45 فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ

141 Bakara, 2/178 فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُحْسِنُونَ

142 Şûrâ, 42/37 وَإِذَا مَا غَضَبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ

143 Nahl, 16/126 وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُمْ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ

cennetin muttaki müminler için hazırlandığı bildirilmiş, 134 ve 135. ayetlerde muttakilerin özellikleri bildirilmiştir. Bu özelliklerin arasında insanları affetmek de zikredilmiştir.

7. İstiğfar ve Dua

“İstiğfar”, Allah’tan bağışlanma, af ve mağfiret istemektir. Yüce Allah, birçok ayette kendisinden bağışlama istenmesini istemektedir: “Allah’tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁴⁴ “Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü o çok bağışlayıcıdır.”¹⁴⁵ “Kim bir kötülük yapar yahut kendine zulmeder, sonra da Allah’tan bağışlama dilerse, Allah’ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur.”¹⁴⁶

İnsanlar, kendi günahları için istiğfar edebileceği gibi müminlerin günahları için de Allah’tan af dileyebilirler. Yüce Allah, Peygamber Efendimize; “(Ey Peygamberim!) Hem kendinin, hem de mümin erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!”¹⁴⁷ emrini vermiştir. Bu emir, aynı zaman da müminler için de geçerlidir. Yüce Allah, bize İbrahim Peygamberin, şöyle dua ettiğini haber vermektedir: “Rabbimiz! Beni, anamı, babamı ve bütün müminleri hesap gününde (herkesin sorguya çekileceği günde) bağışla.”¹⁴⁸ Bu bizim için bir mesajdır. Biz de namazımızda bu duayı okuyarak müminlere dua etmekteyiz ve Allah’tan af ve mağfiret dilemekteyiz.

8. Sevgi ve İsrâr

“Sevgi”; canlı ve bilgili varlıkların bir özelliği olup kalp ve duyu organlarının hoşlandığı şeylere meyletmesidir. “İsrâr” ise, kişinin kendisini başkalarına tercih etmesidir.

Mekke’den Medine’ye hicret eden müminleri seven ve onları kendilerine tercih eden Medineli Müslümanlar, Kur’an-ı Kerim’de şöyle övülmektedir: “Onlardan (muha-cirlerden) önce o yurda (Medine’ye) ve imana yerleşmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.”¹⁴⁹

144 Müzzemmil, 73/20 وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

145 Nüh, 71/10 اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا

146 Nisâ, 4/110 وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا

147 Muhammed, 47/19; فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرُوا لِذَنبِكُمْ وَلِلمُؤْمِنِينَ وَالمُؤْمِنَاتِ

148 İbrâhîm, 14/41 رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

149 Haşr, 59/9

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْأَيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ يَوْمٌ خِصَامًا

Bu ayetin bize verdiği mesaj, müminlerin birbirlerini sevmeleri ve gerektiğinde maddi ve manevi imkânlar konusunda kardeşlerini kendilerine tercih edebilmeleridir. Bu, kardeşliğin bir gereğidir.

9. Barışmak ve Barıştırmak

“Barış” farklı inanç, düşünce ve davranışa sahip olan insanların bir toplumda güven ve huzur içinde yaşayabilmeleridir. Bu amacın sağlanabilmesi için eğitim ve öğretim, ticaret ve seyahat, mal ve mülk edinme ve benzeri temel hak ve hürriyetlere sahip olma konusunda eşitlik bulunması, vergi alma, işlenen suçlara ceza verme, sorumluluk ve ücretlerde adaletli olunması; etnik köken, renk, dil, cinsiyet, zengin ve fakir olma ve benzeri konularda ayrımcılık yapılmaması gerekir. Kur’an, herkesi Allah’ın kulu olarak görür, üstünlüğü, etnik kökende, renkte, cinsiyette ve varlıklı olmada değil takvada olduğunu bildirir. İnsanları barış içinde yaşamaya, barışın bozulması, kavga ve ihtilafların ortaya çıkması hâlinde fert ve toplumların barıştırılmasını ister.

“Bir sadaka vermeyi, yahut iyilik yapmayı, yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur. Kim bunları sırf Allah’ın rızasını kazanmak için yaparsa, biz ona büyük bir mükafat vereceğiz.”¹⁵⁰ “Allah’a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin”¹⁵¹ anlamındaki ayetlerde barış içinde yaşanması ve insanları barıştırılması istenmektedir. Hucûrât suresinin 9. ayetinde iki mümin grup birbiriyle savaşırlarsa bunların barıştırılması emredilmektedir.

Barış içinde yaşamak, darılanları ve savaşanları barıştırmak kardeşlik hukukunun gereğidir. Muttaki Müslüman, kendisiyle ve çevresi ile barışık olan insandır.

10. Cenaze Namazına Katılmak

Doğum gibi ölüm de Allah’ın değişmez bir kanunudur. Her canlı bir gün mutlaka ölecektir. Baki ve ölümsüz olan sadece Allah’tır. Müslüman’ın Müslüman’a karşı görevlerinden biri de öldüğü zaman cenaze namazına katılmasıdır. Yüce Allah Kur’an’da Hz. Peygamber Efendimize, münafıkların cenaze namazını kılmamasını şöyle emretmiştir: “(Ey Peygamberim!) Onlardan ölen hiç birine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar, Allah’ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.”¹⁵² Bu ayet-i kerimenin delaletiyle Müslümanların cenaze namazlarının kılınması gerektiğini anlıyoruz. Bu, kardeşlik hukukunun gereğidir.

150 Nisâ, 4/114 لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

151 Enfâl, 8/1 فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ

152 Tevbe, 9/84 وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

Sonuç olarak; Allah katında tek hak din olan İslam'ın amacı; bütün insanların, insanlık onuruna yaraysın bir şekilde temel haklarını koruyarak fert, aile ve toplum hayatında güven, huzur ve mutluluk içersinde yaşamalarını sağlamaktır. Bunu ihlal eden hiçbir görüş, davranış ve eylemi İslam kabul etmez, ahlaki ve insani bulmaz.

Kur'an ve Sünnette kardeşlik ahlakının temelleri, özlü bir şekilde dile getirilmiştir. İnsanların, bu temel esasları öğrenmeleri ve hayata geçirmeleri gerekir.

İnsanlık âleminin rehberi olan Kur'an-ı Kerim'de kardeşlik ahlakının temellerini iki maddede toplayabiliriz: a) Temel haklara saygı, b) Yardımlaşma ve dayanışma.

Temel haklara saygıyı şu başlıklar altında özetleyebiliriz: 1. Yaşama hakkına saygı, 2. Çalışma ve mülk edinme hakkına saygı, 3. Eğitim-öğretim ve bilgi edinme hakkına saygı, 4. Düşünceyi ifade etme hakkına saygı, 5. İnanma ve ibadet etme hakkına saygı, 6. Seyahat etme hakkına saygı, 7. Konut dokunulmazlığına saygı, 8. Adil yargılanma hakkına saygı, 9. Kişilik haklarına saygı, 10. Evlenme hakkına saygı.

Yardımlaşma ve dayanışmayı da şöyle özetleyebiliriz: 1. Maddi yardım, 2. Hayra çağırma, İyiliği emretme, Kötülükten men etme ve hakkı tavsiye, 3. Sabrı ve merhameti tavsiye, 4. İstişare, 5. Selamlaşma, 6. Kusurları af, 7. İstiğfar ve dua, 8. Sevgi ve îsâr, 9. Barıştırmak, 10. Cenaze namazına katılmak. (07.02.2012, Ankara)

BAŞKAN - Doç. Dr. İsmail Karagöz Kardeşimize gerçekten teşekkür ediyoruz. Kur'an-ı Kerim'de, kendi ifadesiyle özlü bir şekilde ortaya konan kardeşlik ahlakının temellerini özet olarak bize takdim etti.

Şimdi sözü, "Gazâlî Düşüncesinde Kardeşlik ve Kardeşlik Hakları" konusunda tebliğini sunmak üzere Yrd. Doç. Dr. Faruk Sancar Bey'e takdim ediyoruz. Kendileri Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesidir.

Buyurun.

2. GAZÂLÎ DÜŞÜNÇESİNDE KARDEŞLİK VE KARDEŞLİK HAKLARI

Yrd. Doç. Dr. Faruk SANCAR

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Tabiatı gereği daima mutluluğu ve huzuru arayan bir varlık olan insan, aradığı bu mutluluğa kavuşabilmek ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmek için toplum hayatına ihtiyaç duyar. Aslında tercihten çok bir zorunluluk olan içtimai hayatın, insanın huzuru ve mutluluğunu sağlayabilmesi için kendisinin de aynı niteliklere sahip olması gerekir. İnsan hayatının her aşamasını dizayn etme iddiasında bulunan İslam'ın böyle ehemmiyetli bir meseleye bigâne kaldığını düşünmek ise elbette mümkün değildir. Nitekim İslam, uhuvvet unsurunu toplumun bu niteliği elde etmesinde temel faktörlerden biri olarak görür. Hem Kur'an hem de sahih hadis literatüründe birçok kez üzerinde durulan kardeşlik olgusunu İslam geleneği içerisinde en başarılı şekilde anlayanlardan biri de bizce İmam Gazâlî (v. 505/1111)'dir. İslam geleneğinin sadece akli yönünü değil vicdanını da temsil eden onun terkipçi bakış açısı, inanıyoruz ki kardeşlik konusunda Müslüman bireylere yeni ufuklar açacaktır. İslam düşüncesinin her sahasında birçok eser veren ancak *İhya'sı*yla âdeta dinî ilimlerde yeni bir dirilişi hedefleyen Gazâlî, adı geçen eserinde ve *Kimyâ-yı Saâdet* ismiyle meşhur olan Farsça muhtasarında meseleye hususi bir yer ayırmıştır. Bu çalışmada biz, bu iki eseri temel almak suretiyle onun kardeşlik algısını çeşitli yönleriyle ortaya koyacağız.

I. KARDEŞLİK TANIMI

İslam düşünce mirasının yapısal bütünlüğü ve tarihsel sürekliliği içinde anlaşılıp kavranılmasında hayati bir öneme sahip olan İmam Gazâlî, kardeşlik olgusunu kendisine tevarüs eden geleneğin birikimleri ile kendi düşüncelerini harmanlayarak daha

mütakâmil bir sentez şeklinde ortaya koyar. “Kardeşlik akdi, tıpkı eşler arasındaki nikâh akdi gibi iki şahıs arasındaki bağlantıdır”¹ demek suretiyle bir anlamda kardeşliği adı konulmamış yarı resmî bir hukuki bağ olarak tanımlar. Gazâlî'nin konuya yaklaşımının doğru bir biçimde anlaşılabilmesi için üzerinde durduğu temel kavramlardan biri olan akit unsurunun biraz daha açılması uygun olacaktır.

Fıkıh literatüründe akidler için ayrı ayrı yapılan tariflerde yer alan ortak unsurlar ve sonuçlardan hareketle *Mecelle*, “akdi” şu şekilde tarif etmiştir: *Tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüd etmeleridir ki icab ve kabul irtibatından ibarettir*.² Bu tariften anlaşıldığı üzere bir tasarrufun akit olarak isimlendirilebilmesi için hukuki bir sonuç doğurması gerekir.³ İcab ve kabul ile birlikte şerî bir muameleyi iki tarafın iltizam ve taahhüd etmeleri şeklinde özetlenebilecek yukarıdaki hukuki statü bir bakıma Gazâlî'nin kardeşlik hukukunu oturttuğu zemini de ifade eder. Onun sınırlarını belirlediği bu zemin, tarafları birbirlerine karşı yükümlülük altına sokması itibarıyla nikâh akdine benzemekle birlikte akdin koşullarına riayet edilmediği takdirde doğuracağı hukuki neticeler açısından farklıdır. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak Gazâlî bu akdin gereğinin yerine getirilmesini taraflara farz olan şerî bir yükümlülük olarak kabul etmek suretiyle nikâh ile kardeşlik arasında bir analogi kurar. Ne var ki bu akdin ifası noktasında kusurlu veya ihmalkâr davranan taraflara karşı görünüşte -en azından dünyevi açıdan- herhangi zecri bir önlem veya yaptırım öngörmez. Bu itibarla bu ilişki İslam hukukundaki teknik anlamdaki akit çeşitlerinden hiçbirisiyle tam bir benzerlik göstermese de taraflarına yüklediğini vicdani ve ahlaki sorumluluklar açısından önemli yükümlülükler doğurduğunu söylemek hatalı olmasa gerektir.

II. KARDEŞLERDE ARANAN ŞARTLAR

Bilindiği üzere kişiler arası ilişkiler genellikle belirli beklentiler ve faydalar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu faydalar bazen dünyevi bir gayeye yönelikken bazen de daha ulvi hedeflere matuftur. Meseleyi bu zaviyeden değerlendiren Gazâlî, arkadaşının malından veya makamından istifade etmeyi dünyevi bir menfaat olarak kabul eder ve böyle gayelerden beri olunması gerektiği söyler. İlminden ve amelinden istifade etmek veya kalbi teşviş eden ve şüpheye sürükleyen bir kimsenin eziyetinden korunmak üzere kurulan bir uhuvvet bağından hâsıl olacak sonucu ise uhrevi faydalar olarak kabul eder. Bu bakımdan böyle bir dost, musibetlerde arkadaşı için bir destek ve çeşitli durumlarda da bir kuvvettir. O faydalardan biri de sadece onun duasıyla bereketlenmek veya ahi-

1 Gazâlî, *Ihyâ, Daru'l-Marife*, Beyrut ts., II, 17.

2 *Mecelle*, Md: 103.

3 Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akidler*, İstanbul 2006, s. 7; Hayreddin Karaman, “Akid” *DİA*, II, s. 256 vd.

rette onun şefaatinı talep etmektir. Bu vasıflarından ötürü ona göre edinilmesi gereken ahiret kardeşidir.⁴

Kardeşlik olgusunu kan bağı ile meydana gelen akdin yerine kaim olan bir sözleşme olarak gören Gazâlî, söz konusu akdin taraflarının birtakım ahlaki vasıflarla mücehhez olmalarını önemle vurgulamaktadır. Nitekim ona göre her insan kardeşlik bağının kurulması ve doğurduğu hakların ifası için gerekli olan ahlaki elverişliliğe sahip değildir.⁵ Bu itibarla dost edinilecek kişi, mutlaka birtakım haslet ve sıfatlarla muttasıf olmalıdır. Bu şartlar: *Akıllı olmak, güzel ahlaklı olmak, fasık olmamak, bidatçi olmamak, dünyaya fazla düşkün olmamaktır.*⁶ Gazâlî kişinin, edinecek bir ahiret kardeşi bulamadığı takdirde tek başına kalmasının daha evla⁷ olduğunu söylemek suretiyle bir taraftan böyle bir bağın kurulmasındaki güçlüğü ortaya koyarken; diğer taraftan da kardeşlik teorisiyle geçici bir dünya beraberliğini değil ebedi hayatta da devam edecek muhalled dostluğu kastettiğini göstermektedir.

İnsanlar arasında meydana gelen dostluk ve yakınlığın bazen komşuluk sebebiyle bazen eğitim öğretim hayatında, bazen çarşıda ve yolculukta bir araya gelmek gibi sosyal hayatın dayattığı koşullarla oluşabileceği gibi bazen de bilinçli bir tercihin sonucu olarak meydana gelebileceğine işaret eden Gazâlî, dini anlamda kurulan kardeşlik akdini böyle bir ihtiyarî fiilin neticesi olarak görür. Zira insanoğlunun ancak tercihe dayanan fiillerinden dolayı mükafat ve cezaya müstahak olması, onun karşılıklı olarak belirli haklar doğuran kardeşlik akdini bilinçli bir seçimin neticesi olarak değerlendirmesine sebep olur. Böyle bir tercihte en belirleyici unsur sevgidir. Zira kişi hoşlanmadığı kimselerden uzaklaşırken sevdiği bir kimseye ise yakınlık duyar. Peki, insanlar kime niçin sevgi duyar? Bu soruya Gazâlî yine kendi sistemi içerisinde şöyle bir sınıflandırmayla cevap verir:⁸

1. İnsanı zatından dolayı sevmek

2. Sevdiğini zatından dolayı değil, onunla bir şey elde etmek için sevmek. Bu sevilen başka bir sevilene bir nevi vesile olur. Sevilene vesile olan şey sevilir. Başkası için sevilen sevgili olamaz. Muhtemelen o başkası hakiki sevgilidir. Fakat sevgiliye götüren yol da güzel olur. İşte bu sırta binaen insanlar altın ve gümüşü severler. Oysa altın ve gümüşün cevherinde bir gayeleri yoktur.⁹

4 *İhyâ*, II, 171.

5 Gazâlî, *Kimyâ-i Saâdet*, trc. Ali Arslan, I, 331.

6 *İhyâ*, II, 171; *Kimyâ-i Saâdet*, I, 332.

7 *İhyâ*, II, 172.

8 *İhyâ*, II, 161.

9 *İhyâ*, II, 162.

3. Sevdiğini zatından ötürü değil, başkası için sevmek. Sevilen başkası da dünyevi lezzetlerine dönük olarak değil, uhrevi lezzetlere matuf olarak sevilir. Söz gelimi hocasını ve şeyhini seven herhangi bir kimse buna örmek olarak verilebilir. Bu kimse hocası veya şeyhi vasıtasıyla ilim tahsiline, amelin güzelliğine erer. İlim ve amelden gayesi ahirette kurtulmaktır.¹⁰

4. Allah için ve Allah yolunda sevmek. Kişinin sevdiğini ilim, amel veya onun vasıtasıyla onun ötesinde bulunan bir hedefi elde etmek için sevmesidir. Sevginin bu derecesi, derecelerin en yücesidir, en ince ve en kapalıdır ancak yine de mümkündür.¹¹

III. KARDEŞLERİN BİRBİRLERİ ÜZERİNDEKİ HAKLARI

Yukarıda ifade edildiği üzere Gazâli kardeşlik ile nikah akdi arasında iki ilişki türünün de taraflara belirli haklar ve ödevler yüklemesinden dolayı benzerlik kurar. Nasıl ki nikah akdi eşlere, mihir, sadakat, nafakanın temini gibi birtakım karşılıklı sorumluluklar yüklemekteyse kardeşlik akdi de yerine getirilmesi zorunlu olan çeşitli ödevleri taraflara yüklemektedir. Gazâli neredeyse iki insan arasında hak veya sorumluluğa konu olabilecek bütün hususları tek tek ele almaktadır. O bu meseleleri çeşitli eserlerinde on başlık altında ele alsada biz muhteva benzerliği olan konuları ortak başlıklar altında ele almayı tercih ediyoruz.

1. Mal Üzerindeki Haklar

Gazâli kardeşleri Hz. Peygamber'in "İki kardeşin misali, iki elin misali gibidir: Biri diğerini yıkadığı gibi kendisini de yıkar."¹² mealindeki ifadesine telmihte bulunarak iki ele benzetir. O bu ifadede hareketle, tıpkı iki elin aynı hedef ve gayenin temini için yardımlaşması gibi kardeşlerin de ortak gayeler uğrunda birbirlerine yardımda bulunan kimseler olduğunu söyler. Bu hedef birlikteliği onları mal konusunda da müşterek kılmaktadır. Ona göre mal konusunda kardeşler arasındaki ilişkinin durumu üç mertebeye şeklinde tezahür eder.

Bunların birincisi -ki aynı zamanda bu mertebelerin en düşük olanını ifade eder- kişinin arkadaşını kölesi veya hizmetçisi gibi görüp, malının fazla kısmından onun ih-

10 *İhyâ*, II, 163.

11 *İhyâ*, II, 164.

12 Bu rivayete muteber hadis kitaplarının hiçbirinde rastlayamadık. Zayıf bir rivayet olduğu çeşitli tali kaynaklarda zikredilmektedir. (bkz. Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-Kulub*, thk. Said Nesib Mekârim, Beyrut 1195, II, 415; Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali es-Sübki, *Tâbakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd M. Tanâhi-Abdülfettâh M. el-Hulvî, Kahire 1964-76, VI, 315.) Bununla birlikte Gazâli açısından bu haberin sahih bir isnada dayanması çok da önemli değildir. Zira hadisin muhtevası onun bakış açısı ve projesi açısından bir nâkisa doğurmamaktadır.

tiyaçlarını gidermesidir.¹³ Hatta yardımın onun istemesine imkân vermeden yapılması gerekir. Eğer o istemeye mecbur kalırsa akdin diğer tarafı son derece kusurlu davranmış olur.

Bu mertebelerin ikincisi; kişinin kardeşini kendi yerine koyması ve malında onun ortaklığına rıza göstermesidir. Gazâlî bu yaklaşımını tabiinin büyüklerinden Hasan el-Basrî'nin *Bizden önceki Müslümanların herhangi biri peştamalını ortadan ikiye böler, bir kısmını kardeşine verir.* sözüyle de desteklemektedir.¹⁴

Bu mertebelerin üçüncü ise, -Gazâlî bunu derecelerin en yücesi şeklinde tanımlamaktadır- kişinin kardeşini kendi nefesine tercih etmesi ve onun ihtiyacını kendi ihtiyacından önce görmesidir. Bu derece, siddiklerin derecesidir. Birbirlerini Allah yolunda sevenlerin derecelerinin en son mertebesidir. Bu üç mertebe ve özellikle de sonuncusuyla ilgili olarak Gazâlî'nin naklettiği rivayetler ve sufi menkıbelerinden hareketle bir değerlendirme yapıldığında oluşturulması hiç de kolay gözükmeyen bir kardeşlik tasavvurunun peşinden koşulduğu gibi bir izlenim doğmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in ensar ile muhacir arasında tesis ettiği ve tarihi olarak da sabit olan projeye karşılaştırıldığında Gazâlî'nin ütopyik bir insani ilişki modelinden bahsettiğini iddia etmenin büyük bir haksızlık olacağını söylemek mümkündür.¹⁵

2. Lisan Üzerindeki Haklar

Gazâlî'nin lisandaki hak olarak isimlendirdiği bu konu aslında bütün Müslümanların insani ilişkilerinde takınmaları gereken asgari ahlaki davranış tarzını ifade edip doğrudan Kur'an kaynaklı bir buyruğa dayanmaktadır. O da kardeşinin bulunmadığı bir yerde onun ayıplarını söylemeyip susmak, onun hâllerini araştırmaktan kaçınmak, bir yolda veya herhangi bir ihtiyacın peşinde koşarken görüldüğü zaman o konuşmadan önce onun gayesini, geldiği yeri ve gideceği yeri sormamaktır. Çünkü genellikle kişilere bunları açıklamak ağır gelebilir veya yalan söylemek mecburiyetinde kalabilir. Bununla birlikte yine arkadaşların birbirlerine söylediği sırlar saklanmalı, hiçbir zaman üçüncü şahıslara hatta en yakınlarla bile aktarılmamalıdır. Herhangi bir sebeple arkadaşlığın bitmesinden sonra dahi, ona dair sırlar hiçbir şekilde açıklanmamalıdır. Çünkü böyle yapmak kişinin tabiatının ve vicdanının kötülüğünden ileri gelir. Gazâlî'ye göre dilin hakkı sadece arkadaşın kendi zatını tenkitle sınırlı da değildir. Aynı şekilde onun arkadaşlarını, aile efradını ve çocuklarını tenkit etmekten de uzak durulmalıdır. Çünkü böyle bir davranış onun derinden üzüntü duymasına sebep olabilir bu ise kardeşlik hukukunu zedeleyen bir davranış olur. Ancak Gazâlî, *"emir bi'l-mâ'ruf veya nehiy an'il-münker"*

13 *Kimyâ-i Saâdet*, I, 335.

14 *İhyâ*, II, 174.

15 *İhyâ*, II, 174; *Kimyâ-i Saâdet*, I, 332.

konusu söz konusu olduğunda ise tam tersi bir tavır takınır. Çünkü böyle bir hususta konuşmak esasında arkadaşına iyilik yapma anlamına gelir. Her ne kadar arkadaşı böyle bir konuşmayı görünüşte aleyhindeymiş gibi değerlendirse de aslında bu onun dünya ve ahiret saadeti için lehinde bir tutumdur.¹⁶

Arkadaşlığın icaplarından biri de konuşurken Mücadeleci ötekileştirici bir dil kullanmayı terk etmektir. Gazâli böyle bir üslubu kardeşe yapılmış bir hakaret olarak telakki eder. Çünkü ona göre başkasının konuşmasını tenkit eden bir kimse, konuşmacıyı cehalet ve ahmaklıkla nitelemiş veya bu konuştuğu konunun hakikatini anlamadığını kastetmiş olur. Yine ona göre kişi, ancak akıl ve fazilet bakımından daha üstün olduğunu göstermek, onun cehaletini yüzüne vurarak ona hakaret etmek gibi korkunç bir ahlaki hastalıktan ötürü dostuyla tartışır. Evet, bu durum Gazâli'ye göre manevi bir hastalıktır. Ve böyle bir durumla kardeşlik ve dostluk hiçbir şekilde bağdaşamaz. Yaşanılan hayatın gösterdikleri veya her gün televizyonlarda cereyan eden çeşitli tartışma programlarındaki görüntüler kanaatimizce Gazâli'nin tespitinin hiç de yersiz olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.¹⁷

3. Konuşmadaki Haklar

Gazâli'nin ayrı bir başlık altında ele aldığı bu konunun aslında yine dil ve konuşmaya dayalı olarak ortaya çıkan kişisel haklarla ilgili bir husus olduğunu söylemeliyiz. Burada ayırıcı olan husus yukarıdaki hakkın sükûta, bu hakkın ifasının ise bir bakıma konuşmaya dayanmasıdır.

Gazâli, kötü şeylere karşı sükût edilmesini arkadaşlığın bir gereği gördüğü gibi, güzel şeylerin ifade edilmesini de bir gereklilik kabul eder. Ona göre arkadaşta görülen güzel niteliklerin ifade edilmesi arkadaşlığın daha da güzelleşmesine vesile olur. Çünkü arkadaşlar kendilerinden istifade edilsin diye edinilir. Bu bakımdan kişinin diliyle arkadaşına kendisini sevdirmesi, arkadaşının kendisinin de beğendiği tavırlarını, davranışlarını konuşmalarında gündem yapması bir vazifedir. Mesela; arkadaşının sıkıntıları ve sağlığıyla ilgilenmek, hoşuna giden bütün hâllerini diliyle belirtip onlardan hoşnut olduğunu bildirmek bu türden haklar arasındadır.¹⁸ Gazâli'nin bu yorumlarının Hz. Peygamber'in "Sizden herhangi biriniz arkadaşını sevdiği zaman ona seni Allah rızası için seviyorum diye haber versin"¹⁹ şeklindeki nebevi ifadedden mülhem olduğu açıktır.

Gazâli kardeşler arasında muhabbetin hasıl olmasında karşılıklı iltifata ve sevgi diline dayanan bu davranış biçiminin öneminin kavranması noktasında özel bir çaba

16 *İhyâ*, II, 176; *Kimyâ-i Saâdet*, I, 335.

17 *İhyâ*, II, 177-178; *Kimyâ-i Saâdet*, I, 337.

18 *İhyâ*, II, 180-181.

19 *Tirmizî*, IV, 599, Hadis no: 2392.

harcar. Arkadaşlığın gereği, övülmeyi seven ve yanında övülmek istediği kimselerin huzurunda, bildiğin en güzel durumlarıyla onu övmendir demesi bu çabasını en güzel biçimde ortaya koyan ifadelerden biridir. Çünkü ona göre bu davranış, sevginin kazanılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Hatta sadece onun şahsını değil aynı zamanda çocuklarını, aile efradını, sanatını, hatta aklını, ahlakını, şeklini, yazısını, şiirini, sevineceği her şeyini övmek de bu kabilden kabul edilmelidir. Ayrıca üçüncü şahısların arkadaşlardan birine yönelik bir övgüsü söz konusuysa bunları da ona ulaştırmak bir vazifedir. Fakat Gazâli burada bir nüansa dikkatlerimizi çeker. O da bütün bu iltifat ve övgü beyanlarının, ifrata kaçmaksızın ve gerçeğe muvafık bir tarzda yapılmasıdır.²⁰

Gazâli, kardeşler arası ilişkideki bu tutumun sadece yüz yüze bulunulan ortamlarda değil onun gıyabında da sergilenmesi gerektiğini hatta asıl kardeşlik hukukunun bu şekilde gerçekleşebileceğine işaret eder. Bundan dolayı kardeşinin, gıyabında kendisine bir kötülük yapılmak istendiğinde veya açık yahut ima ile şerefine dil uzatıldığında onu müdafaa etmenin bir zorunluluk olduğunu söyler.²¹

Konuşmakla ifa edilecek kardeşlik haklarından biri de doğrudan öğretime ve nasihate dayanır.²² Nitekim insanlar mala ihtiyaç duyduğu gibi ilme de ihtiyaç duyar. Bu itibarla ilmî bakımdan yeterli olan birisinin kardeşini bu hususlarda desteklemesi ona doğru yola göstermesi bir vazifedir. Bilgilendirdiği hâlde o, ilmin gereğiyle hareket etmezse, eski kötü davranışlarını sürdürürse bu sefer kardeşe düşen onu terk etmek kınamak değil nasihat etmektir. Fakat bunları yaparken hiç kimsenin bu hususlara muttali olmasına izin vermemelidir. Zira toplum huzurunda yapılan tenkitler, Gazâli'nin de ifade ettiği üzere azarlama ve kınama şeklinde anlaşılacağından böyle bir tavırdan uzak durulmalıdır.²³

Burada akla, acaba nasihat edilen kişi kendisindeki kusurların ve noksanlıkların yüzüne vurulmasından rahatsızlık duymaz mı veya bundan dolayı muhatabına karşı kin beslemez mi? şeklinde bir soru gelebilir. Gazâli bu ve benzer soruları yukarıda ifade ettiğimiz kardeşite aranan vasıflar çerçevesinde cevaplandırır. Zira ona göre kişiler kendilerinin de bildikleri kusurların zikredilmesinden hoşlanmazlar. Buna mukabil farkında olmadıkları kusurlarına dikkat çekilmesi, bu hususlarda uyarıda bulunulması şefkat ve merhametin eseri olarak algılanır. Böyle davranışlar ise kalpte nefrete değil, aksine yakınlaşmaya ve muhabbete vesile olur. Gazâli'nin burada bahsettiği kalpler akıllı kimselerin kalpleridir. Zira o, ahmaklara, iltifat bile edilmesini doğru bulmaz. Çünkü ona göre kötü fiil veya davranışlardan kurtulması için kardeşini uyaran kimse tıpkı eteğinin

20 *İhyâ*, II, 181.

21 *İhyâ*, II, 181.

22 *Kimyâ-i Saâdet*, I, 338.

23 *İhyâ*, II, 182.

altındaki akrep veya yılanı karşı ikazda bulunan bir kimse gibidir. Böyle bir uyarıya ise ancak ahmaklar tepki gösterir.²⁴

Peki! Kardeşin sana karşı sorumsuz ve inciticiyse veya başka rahatsız edici vasıflara sahipse yine benzer tolerans veya sabır gösterme zorunluluğu var mı? Gazâlî'nin kardeşlik teorisi açısından bu ve benzeri sıkıntılara katlanmak, onu affetmek, görmezden gelmek, kusurlarından yüz çevirmek bir gerekliliktir. Ancak kusurlu davranışın devamı arkadaşlığın kesilmesine vesile olacaksa, bu takdirde Gazâlî, -arzu edilemese de- gizlice onu bu fiilinden ötürü tenkit etmeyi, arkadaşlığı kesip bozmaktan daha hayırlı görür. Bu durumda bile kardeş hakkı konusunda azami hassasiyet gösterilmesi gerektiğini bundan dolayı da ima yollu söylemenin daha hayırlı olacağını hatta şifahi olarak söylemektense mektup yoluyla bildirmenin daha isabetli olacağını belirtir. Fakat yine de bu sıkıntılara göğüs germek ve tahammül etmek, Gazâlî'ye göre diğer seçeneklerden daha faziletlidir.²⁵

4. Affedicilik Konusundaki Haklar

Kusurları ve hataları affetmek, teoride çok kolay gibi gözükmesine rağmen pratikte hiç de kolay olmayan bir erdem olarak kabul edilir ve bu davranışı sergileyenler takdir edilir. Gazâlî tahmin edileceği üzere kardeşlerin, birbirlerine karşı yaptıkları hatalar konusunda affedici olmalarını birer gereklilik olarak değerlendirir. Ancak yapılan hata veya kusurlar Allah hakkıyla veya doğrudan ilahî emirlerin terkiyle ilgiliyse şöyle bir yöntem takip edilmesini maslahata daha uygun görür. Buna göre işlediği günahları ve kusurlarını düzeltmesi için öncelikle münasip bir dille kardeşe nasihatte bulunulmalı ve hâline çeki düzen vermesi için mühlet verilmelidir. Bu aşamanın sonucunda müspet bir netice alınmadığı durumlarda Gazâlî, sahabe ve selef-i salihinin iki farklı tutum takındığını söyler.²⁶ Ebû Zer el-Gıfârî'nin seslendirdiği birinci yaklaşıma göre böyle bir kimseyle arkadaşlığın kesilmesi gerekir.²⁷ Ebû Zer bu tercihini "Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek ilkesine dayandırır."²⁸ Ancak Gazâlî bu konuda daha temkinli olan hem de kendi kardeşlik projesi bakımından daha tutarlı olan ikinci yaklaşımı benimser.

Ebû Derdâ (v. 32/652) ve başka bir grup sahabenin tercih ettiği yol ise yukarıdaki tam tersidir. Bu yaklaşıma göre insanlar bazen aralarında büyük günahların da bulunduğu çeşitli hatalı fiilleri işleyebilirler. Durum böyle bile olsa, uçuruma doğru sürüklenen arkadaşı terk etmek uygun bir yol değildir. Bunun yerine ona her fırsatta

24 *İhyâ*, II, 182.

25 *İhyâ*, II, 183.

26 *İhyâ*, II, 183.

27 *Kimyâ-i Saâdet*, I, 340.

28 Buhâri, İmân, 1; *Ebû Dâvûd*, Sünnet, 3, Hadis no: 4599; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Hadis no: 21341.

usanmadan hatalarını uygun bir dil ile anlatma yolu hatta aradaki bağı kesmek şöyle dursun belki daha sık görüşme yöntemi tercih edilmelidir.²⁹ Gazâlî bu ikinci görüşün daha uygun olduğunu destekleme sadedinde birçok rivayet ve menkıbe nakleder. Bunlardan biri de İsrailiyat kaynaklı bir rivayete dayanır:

Bir dağda ibadet eden iki arkadaş vardır. Onlardan biri biraz et satın almak için şehre iner. Kasap dükkânında zâniye bir kadına tesadüf eder ve ona aşık olur. Kendisiyle zina eder. Bunun üzerine arkadaşı merak ederek şehre iner ve kardeşini arar. Üç gün sonra kadımla beraber otururken arkadaşını bulur ve boynuna sarılır. Onu öpüp bağrına basar. O ise utandığı için 'Sen kimsin? Seni tanımıyorum?' diye arkadaşını azarlar ve tanımazlıktan gelir. Arkadaşı kendisine 'Kardeşim, ben senin durumunu ve hikâyeni biliyorum. Kalk gidelim. Sen şu anda benim yanımda o kadar sevimli ve azizsin ki hiçbir zaman bu kadar seni sevmiş ve bağrına basmış değilim'. Suçlu arkadaş kardeşinin gözünden düşmediğini görünce ayağa kalkıp onunla beraber giderler.

İşte Gazâlî'nin affetmekten kastettiği de tam olarak budur. Kardeşini her ne olursa olsun terk etmemek, onun yanlış yola doğru sürüklendiğini gördüğün anda bile belki de daha fazla ilgi göstermek ve hâlâ bir kurtuluş yolu olduğunu, hâlâ dönülmez bir yola girmeden evvel son bir çıkış ümidi olduğunu ona söylemek ona bu ümidi vermek. Bundan dolayı Gazâlî bu yolu Ebû Zer el-Gifârî'nin yolundan daha ince/*eltaf* ve siyasete/*efkah* daha uygun bir yöntem olarak kabul eder. Ancak Ebû Zer el-Gifârî'nin yolunun ise daha güvenli/*eslem* olduğunu itiraf eder.³⁰

Günah işlemenin ve günaha ısrar etmenin kardeşlik hukukunu iptal edeceği noktasından hareketle Gazâlî'nin ikinci görüşü daha ince ve siyasete uygun bir yöntem olarak nitelemesini yadırgayanlar ve eleştirenler çıkabilir. Bu konuda kendisine yöneltilebilecek itirazların fakında olan Gazâlî bu tenkitleri, ikinci yöntemin tövbeye yönlendirici bir sevgiye, şefkate, kalp kazanmaya dayandığını söyleyerek cevaplandırır. Ona göre arkadaşlık devam ettiği sürece hayâ hâli de devam eder. Aksi bir durum söz konusu olduğunda yani arkadaşlığın kesilip, muhatabın arkadaşlıktan ümidi kalmadığı noktada ise artık hayâ hâli ortadan kalkacağından günaha ısrar etmesi daha da muhtemel olur.³¹

Esasında Gazâlî'nin tercihinde kendi sistemi açısından herhangi bir çelişki söz konusu değildir. Zira en baştan beri ifade ettiğimiz üzere onun sisteminde arkadaşlık, kan bağının yerine geçen bir akittir. Yapılan bu akdin gereğini yerine getirmek tercih değil zorunluluktur. Kardeşinin fakir ve muhtaç bulunduğu günlerde nasıl ihtiyacı gidermek kişiye farz ise dinî hayat konusundaki fakirlikte de benzer yardımlaşmayı

29 *Ihyâ*, II, 183.

30 *Ihyâ*, II, 184.

31 *Ihyâ*, II, 184.

göstermek farzdır. Hatta bu ihtiyaç mal konusundaki ihtiyaçtan daha önemlidir. Bu bakımdan onu affetmek, gözetmek, hislerine dokunmaya çalışmak ve durumunu ihmal etmemek kardeşlerin birbirlerine karşı hakkıdır. Onu ihmal bir yana hikmete uygun bir şekilde başına gelen sıkıntıdan onu kurtarmaya daimi bir şekilde çalışmak gerekir. Çünkü arkadaşlık, musibetleri beraber göğüslemek demektir. Gazâlî'ye göre kişinin başına gelebilecek musibetlerin en büyüğü ise budur.³²

Gazâlî fâsık olan bir kimseyle, arkadaşlıktan sonra günaha dalmış bir kimseye karşı sergilenecek tavrı birbirinden ayırır. Öteden beri kötü bir yolda olan bir kimseyle arkadaşlık bağı kurmak veya kurmamak bir tercih meselesidir. Hatta yalnız başına yaşamının, arkadaş edinmekten daha evlâ olduğu söyleyenler bile olmuştur. Bundan dolayı kötü ahlaklı bir kimseyle arkadaşlık kurmamak yasak ve çirkin değildir. Ancak devam eden bir arkadaşlığı daha sonradan ortaya çıkan kusurlar ve ahlakı zafiyetler sebebiyle kesmek hatalı bir davranıştır. Yine Gazâlî'nin ifadesiyle söyleyecek olursak arkadaşlığı bozmak, nikâhı bozmak gibidir. Allah katında talâk nikâhı terk etmekten daha çirkindir.³³

Karşılıklı olarak kişilerin birbirlerini affetmeleri hususu kişisel gelişim üzerinde çalışma yapanların da ilgisini çeken popüler bir konudur. Daha mutlu ve sağlıklı bir ruh hâline kavuşmanın ilk basamaklarından biri olarak görülür affetmek. Ancak Gazâlî'nin meseleye bakışı bu modern yaklaşıma oldukça uzaktır. Modern yaklaşım affetmek dediğinde aslında ya bir bakıma unutmayı, rafa kaldırmayı kastetmektedir ya da büyüklük taslayarak hesap kitap yaparak affetmeyi. Oysa Gazâlî'nin terminolojisinde affetmek, "benlik"lerimizden daha büyük bir "varlık" düzenine inanmayla başlar.³⁴ Bir anlamda yargılamayı kendinden O'na havale etmektir. Küçük yaşından beri kendisine türlü zulümler yapan ve kendisini ölüme terk eden kardeşlerine Hz. Yusuf'un ne dediğine kulak verir gibidir Gazâlî: "Bugün size karşı kınama, sorgulama yoktur. Sizi Allah başışlasın. O merhametlilerin en merhametlisidir."³⁵

5. Dua Hakları

Gazâlî'nin sisteminde bu başlığa kadar anlattığımız konuların birer somut karşılığı olduğunu, belli sorumluluk ve yükümlülükleri kişilerin omuzlarına yüklediğini göstermeye çalıştık. Onun dua hakkı olarak isimlendirdiği bu konu aslında kardeşlik hukukunu daha ileri bir noktaya taşıyan ve kardeşliği bu dünya ile sınırlayan yüzeysel

32 İhyâ, II, 184.

33 İhyâ, II, 185.

34 Tabir Haşmet Babaoğlu'na aittir.

Bkz. http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/babaoglu/2010/03/14/pazar_notlari__affedebilir__miyiz__nasil.

35 Yûsuf, 12/92.

bakıştan ayıran bir kader ortaklığını ifade eder. Bu bağ kurulduktan sonra artık çok zaruri bir sebep ortaya çıkmadıkça vazgeçme, terk etme gibi bir olasılık düşünülemez. Böyle bir tasavvur dünyadaki gaye ve hedefleri aynileştirdiği gibi hayalleri ve duaları da birleştirmektedir. Bundan dolayı Gazâli, gerek yaşarken ve gerekse ölümünden sonra arkadaşına, aile fertlerine ve onunla uzaktan yakından ilgisi olan herkese dua edilmesini birer hak olarak görür.³⁶ Bu bakımdan kişi, kendine dua ettiği gibi arkadaşına da dua etmelidir. Arkadaşı ile kendisi arasında bir farklılık gözetmemelidir.³⁷ Çünkü kardeşe yapılan dua Hz. Peygamber'in de "Kişi yanında olmayan arkadaşına dua ettiği zaman melekler kendisine sana da onun benzeri olsun derler."³⁸ diyerek belirttiği gibi gerçekte kişinin kendisinedir.

6. Vefakârlığa Dayalı Haklar

Sözünü yerine getirme, borcu ifa etme, sevgi ve dostluğunda sebat etme gibi manalara gelen vefa ve ondan türeyen vefakârlık, Gazâli'nin düşünce dünyasında ölümüne kadar kardeşi sevip saymayı ölümden sonra da evlat ve dostlarına muhabbeti devam ettirmeyi ifade eden bir kavramdır. Mutlak anlamda sevgi ahirete yönelik olmalıdır.³⁹ Eğer ölümden önce sevgi ve kardeşlik bağı kesilirse, o sevgiden elde edilen amel boşa gider, o ana kadar sürdürülen gayretler anlamını yitirir. Gazâli'nin vefa ile kastettiği mana en güzel ifadesini aslında Hz. Peygamber'in şu sözünde bulmaktadır: "Hz. Peygamber huzuruna gelen ihtiyar bir kadına ikramda bulunur. Resûlullah'a "Neden bu kadına bu kadar ikram ediyorsun?" diye sorulduğunda şöyle cevap verir: Bu kadın Hatice zamanında bize gelip giderdi. Ahde vefa dindedir."⁴⁰

Kişinin, kardeşinin bütün dost ve akrabalarını gözetmesini, ona gösterilen vefakârlığın tabii bir neticesi olarak kabul eden Gazâli, bu tavrın kardeş üzerindeki tesirini bizzat kendisine yapılan hürmet ve yardımdan daha değerli görür.⁴¹ Çünkü yakınlarının hâlinin sorulması kişiyi ziyadesiyle sevindirir. Zira ona göre şefkat ve muhabbetin kuvveti arkadaşın yakınlarını kuşatmadıkça tam olarak istenilen seviyede değil demektir. Hatta kardeşinin kapısında nöbet bekleyen köpeğin bile kalbinde diğer köpeklerden farklı bir yeri olmalıdır diyor Gazâli.⁴²

36 *Kimyâ-i Saâdet*, I, 341-342.

37 *İhyâ*, II, 186.

38 Ebû Dâvûd, Salât, 28, Hadis No: 1534.

39 *İhyâ*, II, 187.

40 Taberânî, *el-Mu'cemû'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi Musul, 1983, XXIII, 16.

41 *Kimyâ-i Saâdet*, I, 332.

42 *İhyâ*, II, 187.

Ona göre vefakârlığın göstergelerinden biri de insanların dostu hakkında söylediklerine kulak vermemektir. Özellikle önce kendisini kardeşinin yakını olarak gösteren ve onun aleyhinde konuşmasından ötürü itham edilme endişesi yaşayıp bu sebeple de tariz yoluyla konuşan kimseye hiç kulak vermemelidir. Bu adamın kardeşi için naklettiği nefrete sebep olucu şeyleri asla dinlememelidir. Çünkü böyle bir konuşma tarzı aleyhinde bulunulan kimseyi vurmak için başvuru hileden ibarettir. Bir kişinin kardeşinin aleyhinde konuşan kimselere karşı bu tavrı sergilemesi sevgisinin de göstergesidir.⁴³

7. Kardeşe Yük Olmamak

Gazâlî'nin kardeşler üzerindeki haklar arasında saydığı hususlardan biri de kişinin kardeşine yük olmamasıdır. Gereksiz tekliflerde bulunmak ona ağır gelecek sorumluluklar yüklemek şöyle dursun ihtiyaçlarını dahi belli etmeyi doğru bulmaz.⁴⁴ Gazâlî'nin kardeşlik projesi bir bütün olarak değerlendirildiğinde birbirini tamamlayan unsurlardan oluştuğunu ifade etmek yanlış olmaz. Söz gelimi yukarıda mal üzerindeki hakları anlatırken "malının fazla kısmından kardeşin ihtiyaçlarının giderilmesi, hatta yardımının onun istemesine imkân vermeden yapılması gerektiğinden, olur da istemeye mecbur kalırsa akdin diğer tarafının son derece kusurlu davranmış olacağından" bahsetmiştik. Gazâlî burada ise muhtaç durumda olan kardeşin ihtiyacını belli etmesini doğru bir davranış olarak görmediğini ifade etmektedir. Gazâlî'nin düşüncesinde karşılıklı olarak öyle bir kardeşlik modeli ortaya konulmaktaki biri kendi durumunu gizlemek için çırpınırken, diğeri kardeşimin acaba bir derdi olabilir mi diye bunun ıstırabını yaşamakta ... Bugünün kardeşlik arkadaşlık örneklerine bakıldığında ise maalesef tam tersi bir tabloyla karşı karşıya olduğumuzu üzülenek görmekteyiz. Bir tarafta en ufak bir sıkıntıda dahi arkadaşlarına bu sıkıntıyı ihale etmeye çalışan bir anlayış; diğer tarafta da bana bir şeyler yükler endişesiyle sıkıntıdaki arkadaşına görünmemek için saklanmayı meşru gören bir yapı ...

SONUÇ

Modern dünyada hızla yiyip bitirilen, sonra posası kenara atılan bir tüketim nesnesinden ibarettir arkadaşlık, kardeşlik. Sosyolog Zygmunt Bauman'ın *Madem hayatta pek çok şey bir trenin penceresinden akıp geçen görüntüler kadar hızla görünüp kaybolmaktadır.. Hiç değilse arkadaşlarımız hep yanı başımızda durmalıdır!* sözü de günümüz ilişkilerinin ne kadar kaygan bir zeminde sürdüğünü tespit etmesi bakımından dikkate değerdir. İslam'ın inşa etmek istediği kardeşlik hukuku ise bu modern yaklaşıma taban tabana zıttır. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren ortaya konulan uygulamalar da bu tespitimizi destekler mahiyettedir.

43 *İhyâ*, II, 187.

44 *İhyâ*, II, 188.

Gazâlî'nin kardeşlik olgusunu İslam düşünce geleneği içerisinde en başarılı şekilde anlayanlardan biri olduğunu bizce şimdi daha rahat bir şekilde söylemek mümkündür. Onun kardeşlik konusunu nikâh akdine benzetmesi meselenin ehemmiyetini ve boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu hukuki bağın kişilere yüklediği hakların büyüklüğü ilk bakışta ütopyik bir proje izlenimini doğursa da daha derinlemesine bir analiz Gazâlî'nin ifade ettiği hususların her birinin İslami bir referansa dayandığını ve gerçekleştirilebilir olduğunu göstermektedir. Bunu ortaya koymak için sadece erken dönem İslam tarihindeki uygulamalardan birkaçının hatırlanması bile kanaatimizce yeterlidir. Söz gelimi Hz. Peygamber'in Müslümanlar arasında biri Mekke diğeri Medine'de olmak üzere iki defa kardeşlik sözleşmesi yapması bunların başında zikredilebilir. Söz konusu sözleşmenin doğurduğu sonuçlara bakıldığında Gazâlî'nin ortaya koyduğu modelin hiç de gerçekten kopuk bir idealizm olmadığını söylemek güç olmaz. Bunun dışında Yermük Savaşı'nda yaşanan fedakârlık tabloları ve bunun gibi birçok örnek saymak da mümkündür. Tarihimizdeki bu ve benzeri tablolar göstermektedir ki Gazâlî'nin ortaya koyduğu bu anlayış tamamen Kurânî ve nebevî bir zemine dayanmaktadır. Onun bu değerlendirmelerinin insanın fitri olarak arzu ettiği mutlu bir hayat yaşama gayesinin temininde önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz. Ayrıca bu tespit ve tavsiyelerinin, kardeşlik olgusunun neredeyse bütünüyle anlamını yitirdiği çağımızda, Müslüman bireylerin ve de diğer insanların huzurlu bir şekilde yaşamasına ve böylece daha mutlu bir dünyanın inşa edilmesine katkı da bulunacağı muhakkaktır.

BAŞKAN - Faruk Sancar Bey'e teşekkür ediyoruz.

Şimdi sözü, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi İmran Çelik Bey'e bırakıyorum.

3. KARDEŞLİĞİN AHLAKİ TEMELLERİNDEN YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA -YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMANIN GEREKLİLİĞİ-

İmran ÇELİK

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi

İnsan sosyal bir varlıktır. Toplum içerisinde doğar yaşar ve hayatını devam ettirir. İnsanın yapısı itibariyle yeme, içme, giyinme, ısınma, barınma, dostluk, arkadaşlık, komşuluk gibi çeşitli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçları tek başına karşılama imkânı bulunmayan insanlar, toplum hâlinde yaşayarak temel gereksinimlerini karşılayıp birbirlerine yardımcı olmak durumundadır.

İnsanların tümünün hayat düzeyi aynı değildir. İçinde yaşadığı toplumun birer üyesi olan fertler zengin, fakir, güçlü, zayıf gibi farklı yetenek ve özelliklere sahiptir. Kur'an-ı Kerim bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: “*Rabbinin rahmetini onlar mı bölüyorlar? Dünya hayatında insanların geçimlerini aralarında dağıtan biziz. Birini diğerine iş gördürmesi için kimini kiminden zengin kıldık. Rabbinin rahmeti onların topladıkları yağmardan hayırlıdır.*”¹

Yaratılıştan gelen bu farklılıkların toplumda bulunması tabiidir. Bu nedenle insanlar birbirinin yardımına gereksinim duyar. Toplum içerisinde yaşayan hiçbir insan başkalarından müstağni kalamaz. Zira zengin ve güçlü insanlar da fakir ve zayıf insanları çalıştırarak, onların güç ve emeğine ihtiyaç duyar, gereksinimlerini onların sayesinde karşılarlar. İnsanların sosyal ilişkilerde birbirine muhtaç olmaları, karşılıklı olarak yardımlaşmaları zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Bir arada yaşama zorunluluğu bulunan farklı özelliklere sahip insanların birlik, beraberlik, huzur ve barışın hâkim olduğu istikrarlı ve müreffeh bir toplum meydana

¹ Zuhurf, 43/32.

getirebilmeleri için, fertler arasında sevgi ve kardeşlik bağlarının güçlü olması iktiza etmektedir. Toplumda dostluk ve kardeşliğin ikame edilebilmesi için fertler arasında sevgi-saygı, adalet, sadakat, güven, merhamet, yardımlaşma ve dayanışma gibi temel ahlaki değerlerin bulunması şarttır.

Gerek fert gerekse toplum için en ideal yaşam biçimi öngören, müntesiplerine dünya ve ahiret saadetine bahşeden yüce dinimiz İslam, tüm Müslümanları kardeş ilan etmiştir.² Buna bağlı olarak zengin ile fakir, güçlü ile zayıf arasında denge kurarak kardeşliği pekiştirecek, müminler arasında sevgi ve güven bağlarını güçlü kılacak “yardımlaşma ve dayanışma” ilkesine önem vermiştir. İslamiyet yardımlaşmayı, bütün maddi ve manevi hayatımızı kapsayacak şekilde en geniş sınırları ile ele almış, dini-ahlaki bir görev olarak ortaya koymuştur. Kur’an-ı Kerim’in pek çok ayetinde bu konuya temas edilerek, Müslümanlar yardımlaşmaya teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de sayısız hadislerinde maddi ve manevi yardımın insan hayatındaki önemini dile getirmiştir.

YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMANIN KUR’AN VE SÜNNETTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Arapçada “a-v-n” kökünden “teavun”, “n-s-r” kökünden “nasere” ve buna yakın “n-f-k” kökünden “enfeka” gibi değişik kavramlarla ifade edilen yardımlaşma, Kur’an-ı Kerim’de çok geçmektedir. Yardımlaşmanın alanını ve nasıl olması gerektiğini şu ayet-i kerime bildirmektedir: “İyilik ve takva (Allah’tan hakkıyla korkup menhiyattan sakınma) üzerine birbirinizle yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta birbirinizle yardımlaşmayın!”³ Ayet-i kerimeden anlaşıldığı üzere yardımlaşma her konuda olmaz. Ancak insanların maslahatına mebni olan, onlar için hayır ve fayda mülahazası bulunan, Allah’ın rızasına muvafık olan hususlarda yardımlaşma söz konusu olabilir. Yoksa kin, nefret ve düşmanlık gibi kötü hasletleri körükleyecek, insanlar arasında husumet ve kargaşaya sebebiyet verecek, Yüce Allah’ın emirlerine karşı gelip masiyeti netice verecek hususlarda, yardımlaşmanın olamayacağı haber verilmektedir. Zekât vermekten tatlı söz söylemeye; infaktan güler yüzlü olmaya kadar her şeyin ayet-i kerimede geçen birr (iyilik) kapsamına girdiği düşünüldüğünde İslam dininin yardımlaşma sınırını ne kadar geniş tuttuğu daha iyi anlaşılır.

Cahiliye dönemi Arapların dünya görüşü ve edindikleri prensip “Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!” cümlesinde özetlenebilirdi. Araplar, kabilelik ve tarafgirlik içindeydiler. Onlara göre kötülük ve düşmanlıkta yardımlaşma, iyilik ve sakınmadakinden daha üstün idi. Yardım anlaşmaları, haktan daha çok haksızlık üzerine yapılırdı.⁴ İşte Kur’an bu yanlış prensibi ortadan kaldırarak kin ve düşmanlık,

2 “Müminler ancak kardeşlerdir.” (Hucurât, 49/10).

3 Mâide, 5/2.

4 Seyyid Kutub, *Fi zilâli’l-Kur’ân*, Beyrut,1998, c. 3 s. 128. (Mâide, 5/2).

haksızlık ve zulüm üzerine yardımlaşmayı menetmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisi de konuya açıklık getirmektedir: “Zulüm etse de zulme uğrasa da kardeşinize yardım ediniz.” Bunun üzerine Ashab-ı kiram: “Ya Resûlallah! Zulme uğradığında yardım etmeyi anladık da zulmettiği zaman nasıl yardım ederiz.” dediler. Hz. Peygamber cevaben dedi ki: “Onu zulümden alıkoyar, onun zulmüne engel olursunuz. Bu sizin ona yardımınızdır.”⁵ Hadis-i şeriften anlaşıldığı üzere, zulüm ve haksızlığı önlemek bir nevi yardımdır. Zira böylece hem zulmetmek isteyen kişinin cürüm işleyerek Allah katında ve halk nazarında mahkûm olmasının önüne geçilmiş olur hem de karşı tarafın haksızlığa uğrayarak mağdur olması önlenmiş olur. Yardım, müspet olduğu gibi menfi şekilde de olabilir. İslam dini menfi yardımı yasaklayarak müspet yardıma davet etmektedir.

Müslümanın en önemli vasıflarından birisi cömert ve eli açık olmasıdır. Müslüman, sahip olduğu mal ve servetin sadece kendisine ait olup bunu istediği şekilde tasarruf etme yetkisine sahip olduğunu düşünmez. O, sahip olduğu bütün maddi servetini Cenâb-ı Hakk'ın birer nimet, lütuf ve keremi olarak görür, bunun bir imtihan vesilesi olduğu mülahazasıyla hareket eder. Bu nedenle o malını Allah yolunda infak eder, O'nun rızası istikametinde harcamaya koyulur.

Kur'an-ı Kerim'in en çok üzerinde durduğu ve teşvik ettiği hususlardan biri infaktır. İnfak, Allah'ın verdiği rızık muhtaç kimselerle paylaşılması demektir. Bakara suresinin başında en ideal mümin için kullanılan müttaki vasfına sahip kimselerin özellikleri sayılırken şöyle der: “Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler.”⁶ Yine aynı surenin 267. ayetinde mallarını Allah yolunda harcadıkları konusunda müminlerden övgüyle bahsedilmektedir: “Gece gündüz, açık gizli, mallarını sarf edenlerin mükâfatlarını Rableri verecektir. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.” Bu ayetler, toplumun muhtaç kesimleriyle paylaşma özverisinin ne derece öneme sahip olduğunu vurgulaması açısından dikkat çekicidir.

Malını Allah yolunda infak edip O'nun rızasını elde etmek için çevresindeki insanlara daima yardım elini uzatan, onların ihtiyaçlarını karşılamak için gece gündüz demeden koşuşturan insanların, Allah indinde alacakları sevap ve mükâfat Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: “Mallarını Allah yolunda sarf edenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lutfü geniştir, O her şeyi bilendir.”⁷ Ayeti kerime, matematiksel olarak bir tek danenin yedi yüze kadar katlandığı anlamını vermektedir. Bu, aslında malı vermekten ve dolayısıyla eksilmesinden çok bir yatırım olduğunu, birin karşılığında yedi yüz alınarak çok yüksek miktarda kâr elde edildiğini göstermektedir. Hatta Allah,

5 Buhârî, h. no: 3304; Tirmizi, Fiten, h. no: 2262.

6 Bakara, 2/3.

7 Bakara, 2/261.

dilirse bu karşılığı daha da artırarak yedi yüzden kat kat daha fazlasını verebileceğini haber vererek beşer gönlünü, Allah yolunda harcamaya ve vermeye yönlendirmektedir. Demek anlaşılıyor ki; Allah'ın rızasını kazanıp onu hoşnut etmek amacıyla, ihlâs ve samimiyetle yapılan her sadaka ve infakın mükâfatını, Allah (c.c.) hadsiz ve hesapsız derecede artırır. Sınırını hiç kimsenin bilemeyeceği rızkindan ve kapsamını hiç kimsenin kavrayamayacağı merhametinden kat kat verir.

Müslüman kimse için Allah'ın (c.c.) verdiği rızkın bir kısmını onun yolunda harcaması olmazsa olmaz bir prensiptir. Müslüman, sahip olduğu malda fakir ve yoksullara verilmesi gereken bir hakkın olduğu bilincine sahiptir. Mallarından bu miktarı ayırarak fakir ve yoksullar olan sahiplerine teslim etmeyi dinî bir vecibe addederler. Kur'an-ı Kerim bu gerçeğe şöyle işaret etmektedir: *“Ve onların mallarında sâile ve mahrûma (vermek üzere) belirli bir hak vardır.”*⁸ ayetteki “sâil” ifadesi, ihtiyacını belirtip isteyen kişi için kullanılırken; “mahrum” kelimesinden de ihtiyacı olduğu hâlde iffetinden dolayı istemeyen ve dolayısıyla yoksun durumda olanlar kastedilmiştir.

Mallarda ihtiyaç sahiplerinin ve yoksulların hakkının olduğuna ilişkin düşünce, bir yandan Allah'ın lütfuna yönelik duyguyu, öte yandan insanlık bağlarının önemini yansıtır. Bunun yanı sıra hırs ve cimriliğin boyunduruğundan kurtuluş da bu sayede mümkündür. Bu duygu aynı zamanda bütün ümmetin dayanışması ve yardımlaşması için bir sosyal güvencedir. Çünkü bu, hem vicdan âleminde hem de realite dünyasında değişik fonksiyonlar icra eden bir yükümlülüktür, bir farzdır. Mümin ruhun karakteristik özelliklerinden biri olarak bu tabloda çizilmesinin yanı sıra bu duygu, surede amaçlanan cimrilik ve mal hırsına yönelik tedavinin bir halkasını da oluşturur.⁹

Hız. Peygamber (s.a.s.) birçok hadisinde yardımlaşma ve paylaşmanın önemine dikkat çekerek Müslümanları yardımlaşmaya teşvik etmiş ve onlara bu yüce duygunun nasıl elde edilebileceğini göstererek yardımlaşma ve dayanışma şuuruna sahip olmalarını tavsiye etmiştir. Bir hadis-i şeriflerinde Müslümanların kardeş olduğuna işaret buyurarak onların kardeşlerine haksızlık edip zarar veremeyeceğini, bilakis onların dert ve sıkıntılarıyla ilgilenip ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini, şu ifadelerle belirtmişlerdir: *“Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu düşmana teslim etmez. Din kardeşinin ihtiyacını karşılayanın, Allah da ihtiyacını karşılar. Müslümandan bir sıkıntıyı giderenin Allah da kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Bir Müslümanın ayıbını örtenin, Allah da kıyamet gününde ayıplarını örter.”*¹⁰

8 Meâric, 70/24, 25

9 *Fi zilâli'l-Kur'an*, Beyrut, 1998, c.c. 8, s. 196

10 Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58.

Hz. Peygamber (s.a.s.) “Yarım hurma vermek suretiyle de olsa kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz. Bunu da bulamayan, güzel bir söz ile kendisini korusun.”¹¹ diyerek az olsun çok olsun yardımın her çeşidinin övgüye layık olduğunu belirtmişlerdir. Her Müslümanın gücü nispetinde ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatıp gereksinimlerini karşılaması gerekmektedir. Yardım edecek durumda olmasa bile tatlı bir söz söyleyerek ya da mümin kardeşlerine güler yüz göstererek onların gönlünü hoşnut edebilir. Bunu yaptığı takdirde insanların kendisine karşı ön yargılardan uzak kalmalarını sağlayarak, iyi niyetli ve samimi bir mümin olduğu imajını verecektir. Böylece toplumda fertler arasında ülfet ve muhabbetin peyda olmasına, huzurlu bir atmosferin oluşmasına katkıda bulunmuş olacaktır.

Yüce Allah, insanları dünya hayatında belirli bir nizama uymakla mükellef tutmuştur. İslam denen bu nizama aykırı hareket edenleri de cehennem azabıyla uyarmıştır. Allah’a ibadet için yaratılan insanoğlunun kulluk vazifesini yerine getirebilmesi için sağlıklı ve huzurlu bir ortamın olması gerekmektedir. İçtimai ortamı gelecek, toplumu kin ve düşmanlığa sevk edecek, insanların huzurunu bozacak her türlü söz, hareket ve davranış Allah tarafından cezalandırılacağı gibi; insanların birlik ve beraberlik içerisinde yaşamalarına katkı sağlayacak, toplumun huzur, barış ve istikrarına yönelik her türlü söz ve davranış da birer sadaka sayılarak Cenâb-ı Hak tarafından mükâfat görecektir. İşte bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.s.), bizleri ateşten korunmaya davet etmektedir. Bu da Allah’ın rızasına uygun olarak tasaddukta bulunmakla mümkün olur. Bu sadaka az bile olsa ihlâs ve samimiyetimiz ölçüsünde Allah katında değer kazanarak O’nu hoşnut eder. Böylece o, bizi gazabından muhafaza ederek, engin rahmet ve şefkatiyle bizlere muamelede bulunur.

İnsanoğlu kendi ihtiyacından fazla mala sahip olduğu zaman, kendisi kadar maddi durumu iyi olmayan insanları gözetmesi, temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan fakir, yoksul, güçsüz ve kimsesizlerle malını paylaşması erdemliliğin bir gereğidir. Kendi ihtiyacı kadar mal biriktirmenin ne dinen ne de ahlaken hiçbir mahzuru bulunmamaktadır. Zengin ve varlıklı kimseler bir taraftan daha da zengin olma arzusuyla hareket ederek servet biriktirip hiç kimseye bir şey vermezken, diğer taraftan çoluk çocuğuna yedirecek bir şey bulamayan fakir ve yoksulların açlık çektiği bir tablo, hazin olmakla birlikte erdemlik ve özveriliğe de aykırı bir durum arz etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hususta şöyle buyurmaktadır: “Ey Âdemoğlu! İhtiyacından fazla olan malını sadaka olarak vermen senin için iyi; vermemen kötüdür. İhtiyacına yetecek kadarını elinde tutmandan dolayı ayıplanmazsın. İyiliğe, geçimini üstlendiklerinden başla. Veren el, alan elden daha üstündür.”¹² Hadis-i şerif aynı zamanda bizlere, iyilik yaparken yakın akra-

11 Buhârî, Rikâk, 49.

12 Müslim, Zekât, 97; Tirmizi, Zühd, 32.

balardan başlamamızı tavsiye buyurmaktadır. Başta bakmakla yükümlü olduğumuz eş, çocuklar ve valideyn olmak üzere yakın akraba, uzak akraba, fakir, yoksul, borçlu, komşu, hemşehri ve vatandaş gibi sınıflar arasındaki tertibe riayet etmemiz gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim infak edilmeye en layık kimseleri belirtirken şöyle buyurur: “Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: “Hayır olarak infak edeceğiniz şey, anne-babaya, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlardır. Hayır olarak her ne yaparsanız, Allah onu şüphesiz bilir.”¹³ Tevbe suresinin 60. ayetinde belirtilen sadaka verilmeye müstahak sınıflar şunlardır: Fakirler, düşkünler, zekât memurları, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlar, hürriyetini satın almaya çalışan köleler, borçlular, Allah yolunda hizmet edenler ve yolda kalan yolcular. Zengin insanların gücü yetiyorsa bütün bu sınıfları gözeterek onlara yardımcı olmaları esastır. Yakın akrabasından başlayarak ülkesindeki tüm ihtiyaç sahiplerine, hatta dünyanın neresinde olursa olsun darda kalmışların imdadına yetişmeleri, onlara yardım elini uzatarak bir nebze de olsa çektikleri sıkıntıları hafifletip dertlerine deva olmaları gönül insanı olmanın bir gereğidir.

Yukarıdaki hadis-i şerifin son kısmındaki “Veren el alan elden üstündür” ifadesi bir anlamda Müslümanları zengin olmaya teşvik etmektedir. Zira “veren el” konumunda olabilmek için zengin olmak gerekiyor. Zengin olmak için de daima çalışıp çabalamak ve rızkını helal yollardan kazanmak gerekir. Ticaret, çalışma gibi helal yollarla rızkını elde eden ve bu yolla zengin olan insanlar, elde ettikleri meşru kazançlarından başkasına verebilir. Hayırsever biri olarak Allah'ın rızası istikametinde malını harcayarak fakir ve yoksulların hakkı olan payı çıkarıp onlara teslim edebilir. Aksi takdirde fakir ve yoksul olarak başkasına el açmak zorunda kalıp mezellete maruz kalabilir. Dolayısıyla hadiste geçen “alan el” konumuna düşer ve başkasına muhtaç hâle gelir.

Zengin olup zenginliğine şükreden kimse, Allah katında fakir olup fakirliğine sabreden kimseden daha faziletlidir. Çünkü zengin kimse bedeni ibadetlerin yanı sıra zekât, hac ve sadaka gibi mali ibadetleri de eda etme imkânına sahiptir. Fakir kimse bu ibadetleri yerine getirmek için maddi durumu elvermediğinden sevap ve salih amel konusunda zenginlerden geri kalır. Fakirliğin dünyevi açıdan olduğu gibi dinî açıdan da sakıncaları bulunmaktadır. “Fakirlik neredeyse küfür olacaktı”¹⁴ buyuran Resûlullah (s.a.s.) bu hakikate işaret buyurarak, fakirlikten sakınıp helal kazanç yollarına başvurmak suretiyle zengin olmayı teşvik etmişlerdir. Aslında bizâtili fakir olmak, kötü değildir; kötü olan fakirlik probleminin yol açabileceği tehlikelerdir.

İslam dini, Müslümanlar arasında sosyal adalet ve dengeyi korumak amacıyla, zenginleri çevrelerindeki yoksul ve fakir kimselerin açlığından sorumlu tutmuştur. Evet,

13 Bakara, 2/215.

14 Münâvî, *Fezû'l-Kadir*, c. IV, s. 542 (6199).

bir taraftan yoksul ve ihtiyaç sahipleri yiyecek bir şey bulamıyorken, diğer taraftan servet sahibi kimselerin sofralarında türlü türlü yemeklerin konulup kaldırıldığı bir toplumda sosyal adaletten söz edilemez. Bu durumda mesuliyet tamamen zenginlere aittir. İslam toplum felsefesine tamamen ters düşen bu durumu, Resûlullah (s.a.s.) “Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir.”¹⁵ sözüyle dile getirerek, Müslümanları duyarlı olmaya davet etmiştir. Hadisteki komşu ifadesini, günümüz için sadece mahallemizde bulunup evleri bize yakın olanlar için değil, daha kapsamlı ve geniş bir anlamda ele almamız gerekiyor. Çünkü insanlar çoğunluk itibarıyla ilkel, göçebe ve kırsal hayat biçiminden modern kent yaşam biçimine geçmiş bulunmakta, sosyalleşme giderek artmaktadır. Günümüzde baş döndüren teknolojik gelişmeler neticesinde radyo, televizyon, internet ve telefon gibi çeşitli iletişim araçları meydana çıkmıştır. Dünyanın her tarafında bulunan tüm insanlık, bu araçlar vasıtasıyla iletişim kurarak bir birinden haberdar olmaktadır. O hâlde nasıl aynı mahallede oturan insanlar diğerleri ile komşuluk ilişkisine ve hakkına sahip iseler şehirler ve ülkeler arasında da benzer bir ilişkiye ve hak düzenine sahip olmaları gerekmektedir. Evet, aslında son yıllarda çokça ifade edildiği gibi, dünya küçük bir köyden ibarettir.

İnsanoğlunun, sahip olduğu maddi imkânları din kardeşi için de istemesi, kâmil imana erişmek için şarttır. Hz. Peygamber (s.a.s.) “Sizden biriniz, kendisi için istediği şeyi, din kardeşi için de istemedikçe, gerçek anlamda iman etmiş olmaz”¹⁶ diyerek, Müslümanın gerçek bir mümin olabilmesi için sahip olduğu güzellikleri din kardeşi için de istemesi gerektiğini bildirmiştir. Bu salt bir istemekten ibaret olmayıp, sahip olduğu mal ve serveti din kardeşi ile paylaşmak suretiyle ona yardımcı olmak ve temel ihtiyaçlarını karşılamak şeklinde olmalıdır.

İslam dini, yardımlaşma ve dayanışmayı dinin temel rükünlerinden biri saymıştır. Dinin beş temel esasından biri olan zekât, Müslümanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlandırmak için farz kılınmıştır. Toplumun temel dinamiklerinden olan sevgi ve kardeşlik ruhu ve bunu pekiştiren yardımlaşmanın zekât, fitır sadakası, kefaret gibi ibadetlerle farz kılınması, İslam dininin bu konuya ne denli ehemmiyet atfettiğini, fakir ve yoksulun hakkını gözetme hususunda ne derece hassasiyet gösterdiğini ortaya koymaktadır.

İslam'da en büyük yardımlaşma ve dayanışma müessesesi zekâttır. Zekât esasen bir temizliktir. Kalp ve malın temizliğidir. Zekât veren kişi kalbini cimrilikten temizler, kendini bencillikten kurtarır. “Zekât, toplumun bir kesimi her şeyden mahrum, yoksulluk içinde yaşarken diğer kesiminin bolluk içinde debdebeli bir hayat yaşamasından dolayı meydana gelen dengesizliğe karşı koruyucu bir kalkandır. Zekât bütün fertler için

15 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 55.

16 Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71-72.

toplumsal bir güvencedir. Çaresizlerin toplumsal garantisidir. Çözölmeye ve dağılmaya karşı toplumun sigortasıdır.”¹⁷

Zekât, ihtiyaçtan fazlasına sahip olan müminlerin belirli şartlar çerçevesinde malın kırkta birini (% 2.5) Allah yolunda verme mükellefiyetidir. Bu aslında çok yüksek bir miktar olmamakla beraber, fakir ve yoksulların temel ihtiyaçlarını karşılaması bakımından çok önemlidir. İslam, zengin olup zekât vermeye yanaşmayan, fakirlerin hakkı olan miktarı çıkarıp vermek istemeyen kimselere savaş açmıştır. Evet, denebilir ki tarihte fakirlerin hakkı için savaşan ilk ve tek devlet İslam devletidir. İslam’ın egemen olduğu toplumlarda fakirliğe pek az rastlanır. Nitekim tarihte zenginlerin fakirlere karşı yükümlülüklerini yerine getirdikleri, zekât müessesesinin fonksiyonunun tam olarak icra edildiği dönemlerde fakirlik ve yoksulluk ciddi derecede azalmış, hatta Müslümanlar kimi zaman zekâtlarını verecekleri kimseyi bulamamışlardır. Zekât almaya müstahak kimselerin az olduğu bu dönemde, çoğu zaman gayri müslimler İslam’a girmeleri ümidiyle “Müellefe-i kulub” kapsamına alınarak kendilerine zekâttan pay verilmiştir.

Ramazan ayında verilmesi farz olan fitır sadakası da yine yoksulların hakkını koruma ve bayram sevincine onları da ortak etme gayesine yöneliktir. Bayramda ihtiyacı bulunan fakirler, zenginlerin kendilerine yaptıkları yardımlar sayesinde ihtiyaçlarını karşılayıp bayramı sevinç ve mutluluk içerisinde yaşayabilirler. İslam oruç tutamama, yemin bozma gibi kefarete gerektiren durumlarda fakir, yoksul ve kimsesizleri yedirme, giydirme gibi temel gereksinimlerini karşılamayı birer müeyyide sayarak onlara yardım edilmesini öngörmüştür. Yardımlaşmanın ehemmiyeti ve toplumsal faydaları sebebiyle İslam dini, hayatın her alanında müminlerin birbirleriyle yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olmalarını emir ve tavsiye etmiştir.

YARDIMLAŞMA VE PAYLAŞMANIN MAKBUL OLMASI İÇİN GEREKLİ HUSUSLAR

1- Yardımlaşma öncelikle Allah rızası için olmalı, riya ve gösteriş için olmamalıdır. Allah, ancak ihlâs ve samimiyetle yapılan yardımı kabul eder. Halis niyetle yapılmayan yardım, çoğu zaman istenen neticeyi vermez. Yardım yapan kişiye de hiçbir fayda sağlamaz. Toplumda hayırsever olarak tanınmak ve insanlar arasında nam ve şöhret kazanmak amacıyla yapılan yardım, sahibine sevap kazandırmaktan çok ona vebal yükler.

2- Yardımlaşma helal yoldan kazanılan maldan ve en değerlisinden olmalıdır. Haram yoldan kazanılmış malla yapılan yardımda hayır olmadığı gibi malın kötüsünden verilen yardımda da hayır bulunmamaktadır. Malın en iyisi olmayacaksa da en azından vasatından olmalıdır. Fakat imanda kemal noktasına ermenin muktezası, malın en iyisi ve sevimli olanından vermektir. Kur’an-ı Kerim’de Allah şöyle buyuruyor: “Sevdiğiniz

17 Fi zilâli'l-Kur’an Beyrut,1998, c., 5 s. 89.

mallarınızdan Allah yolunda harcamadıkça "birr" (fazilet) mertebesine ulaşamazsınız. Bununla beraber her ne infak ederseniz, Allah mutlaka onu bilir."¹⁸ "Birr, "fazilet, iyilik, hayır" demektir. Bu vasfi haiz olan kimseye *berr* (çoğulu: *ebrrar*) denir. Müminin ibadetinin özünde Allah sevgisi olup O'nun rızasını her şeyden üstün tutmalıdır. Ebrar defterine kaydedilmek için, kişinin sevdiği şeyleri Allah yolunda harcaması gerekir. Yoksa takva, bazı şekli tarafları tamamlamakla elde edilmez."¹⁹ Her konuda olduğu gibi yardımlaşma ve paylaşma konusunda da bizlere örnek olan sahabe-i kiram bu ayet nazil olduktan sonra, sevdikleri maldan vermek için âdeta birbirleriyle yarışmışlardır. Ebû Talha en çok sevdiği Beyraha bahçesini; Zeyd b. Harise en ziyade sevdiği "Sebel" adındaki atını; İbn Ömer ise sevdiği kölesi Nâfi' i azat ederek Allah için infak etmişlerdir.²⁰

3- Yardım yapılırken minnet etmekten kaçınmak, yapılan iyiliği hiçbir şekilde başa kakmamak. Minnet ederek ve başa kakılarak yapılan yardım sahibini sevaptan mahrum bırakır. İyilik yerine kötülük yapılmış olur. Hiç şüphesiz, başa kakmanın fakir ve yoksula vereceği üzüntü, maddi yardımın sevincinden çok fazla olur. Yoksulu yardım etmeden tatlı bir dille geri çevirmenin, kendisine minnet edip eziyet vererek yapılan yardımdan daha hayırlı olduğunu bildiren Yüce Allah, başa kakılarak yapılan yardımı Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimselerin işleri olarak nitelemiştir: "*Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır, yumuşak davranandır. Ey iman edenler! Sadakalarınızı insanlara gösteriş için malını harcayan, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimse gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle boşa çıkarmayın. Çünkü onun bu gösterişinin hâli, üzerinde az bir toprak bulunan bir kayanın hâline benzer ki ona şiddetli bir yağmur isabet edince, üzerindeki toprağı temizleyip kendisini katı bir taş hâlinde bırakır. Onlar, yaptıkları şeylerden hiçbir sevap kazanamazlar. Allah kâfirler topluluğunu hidayet etmez.*"²¹

4- Yardım etmekte acele davranmak ve ihtiyaç sahiplerine ihtiyaç zamanında vermek gerekir. Zenginlik, sağlık ve afiyet içerisinde iken verilmesi gereken yardım, ileri yaşlara ertelenmemelidir. Zira insan her zaman aynı imkânlarla sahip olamayabileceğinden erteleyip vermeyi düşündüğü zamanda, veremeyecek duruma düşebilir. Bu nedenle yardımı ilk fırsatta yapması gerekir. Sevap bakımından en büyük sadakayı soran bir adama, Resûlullah (s.a.s.) şöyle cevap verir: "*Senin sağlam, sıhhatli ve muktedir olduğun vakitte ve fakirlikten korkup zengin olmayı temenni ettiğin anda verdiğin sadakadır.*"²²

18 Âl-i İmrân, 3/92.

19 Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 61.

20 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Âl-i İmrân suresi 92. ayetin tefsiri.

21 Bakara, 2/263-264.

22 Müslim, Zekât, 92-93.

5- Yardımı karşılıksız ve herhangi bir beklentiye girmeden yapılmalı. Karşılık bekleyerek yapılan yardımda, ihlâs zedelenir ve sevabı azalır. Yardım eden kişinin de beklediği yerden yardım almaması onu üzüntüye sevk eder. Kendisi de yardım etmekten vazgeçer. Kur'an-ı Kerim, 'Ebrar' statüsündeki müminlerin vasıflarını anlatırken şöyle der: *"Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, çetin ve belâlı bir günde Rabbimizden (O'nun azabına uğramaktan) korkarız"* (derler).²³

6- Yardım gizlice yapılmalı. Eğer yardım, zekât, fitır sadakası gibi farz ibadetler şeklinde ise açıktan yapılması daha iyidir. Fakat nafîle ibadet kapsamına giren yardım türlerinin gizli yapılması daha faziletlidir.²⁴ Çünkü bu şekilde riya ve gösterişten korunmuş olur. Hz. Peygamber (s.a.s.) kıyamet günü Allah'ın arşının gölgesinde gölgelenecek olan yedi sınıf insanı sayarken bunlardan birinin "sağ elin verdiğini sol el duymayacak şekilde gizli sadaka verenler"²⁵ olduğunu bildirmiştir.

7- Yardım yapacağı kişileri ve yerleri doğru tespit etmek. Yardım edecek kimse gerçek ihtiyaç sahiplerinin hallerinden iyi anlamalıdır. Yardım yaparken onlara iyi davranmalı kendilerini incitmemelidir. Edep ve iffetinden dolayı istemekten utanan fakirleri özellikle bulup onların ihtiyaçlarını gidermelidir. Allah'ın adını anarak yardım talep eden fakir müminlere yardımda bulunmalıdır. Günümüzde ihtiyacı olmadığı hâlde isteyen, dilenciliği meslek hâline getiren kimselere yardım yapılmamalıdır.

Yarımda bulunan kimselerin dikkat etmesi gereken hususlar olduğu gibi yardıma muhtaç kimselerin de bilmesi gereken birtakım hususlar vardır. İhtiyaçtan fazlasını istememe, yapılan yardımı azımsamadan kabul etme, yardım yapmayacak kimselerden yardım talep etmeme, yardım yapana teşekkürle mukabelede bulunma, kendisinden daha kötü durumlarda olanlara yardımda bulunma bunlardan birkaçıdır.

YARDIMLAŞMANIN DİNİ DÜNYEVİ VE TOPLUMSAL YARARLARI

1- Yukarıda ele aldığımız Kur'an-ı Kerim ayetleri ile hadis-i şeriflerden açıkça anlaşıldığı üzere insanların birbirlerine yapacakları muavenetin sevap ve mükâfatının sınırı yoktur. Her şeyden evvel insanoğlunun, Allah'ın kendisine verdiği rızkı O'nun yolunda infak ederek, malından fakir ve yoksulların hakkı olan payı çıkarıp vererek Allah'ın bu husustaki emirlerini yerine getirmesi, onu, Allah'ın rıza ve rıdvânına kavuşturur. O'nun rıza ve rıdvânına kavuşan da ahirette hiçbir keder ve sıkıntıya maruz kalmadan ebedî olarak saadete erecektir.

23 İnsân, 76/8-10.

24 Bilgen, Mustafa, *Yüksek İslam Ahlakı*, s. 354.

25 Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, s. 205, h. no: 659.

2- Yardımlaşma, insanı bencillik, cimrilik, mal ve meta sevgisi gibi kötü hasletlerden muhafaza eder. Zira malumdur ki insanı yardımlaşma ve paylaşmadan alıkoyan temel nedenlerden biri cimrilik ve fakirlik korkusudur. Kişi, malının paylaştığı takdirde azalacağını düşünerek yoksul duruma düşme korkusuna kapılmaktadır. Bu düşünce esasen şeytanın vesvesesinden ibaret olup gerçekte hiç bağdaşmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: *"Şeytan, sizi fakirlikle korkutuyor ve size çirkinliği -hayasızlığı- emrediyor. Allah ise, size kendisinden bağışlama ve bol ihsan (fazl) vaat ediyor. Allah (rahmetiyle) geniş olandır, bilendir."*²⁶ *"Şeytan eskiden beri insanın düşmanıdır. 'İzzetin hakkı için hepsini muhakkak azdıracağım. Ancak aralarından ihlâsa erdirilmiş kulların müstesna."*²⁷ diye yemin eden bizzat odur. Şeytan, insanlara vesvese verir ve sadaka verdikleri takdirde yahut da Allah yolunda infak ettiklerinde onları fakirlikle korkutur. Onlara, "İnfakınızın akabinde siz fakir düşeceksiniz" der ve cimriliğe, eli sıkılığa teşvikte bulunur. Araplarda cimriye "el-fâhiş" denilir. O bakımdan ayet-i kerimedeki el-fahşâ cimrilik anlamındadır.²⁸

Şeytan, insanı fakirlikle korkutmakta, onun ruhuna ihtiras, cimrilik ve azgınlık duygularını serpmektedir. Yine şeytan daima kötülüğü emretmektedir. Fuhuş; haddi aşan bütün günahları kapsamaktadır. Her ne kadar bilinen bir günah için kullanılıyorsa da içerik olarak daha kapsamlıdır. Fakirlik korkusu cahiliye döneminde, halkı kız çocuklarını diri diri kuma gömmeye sevk ettiğinden, bir nevi fuhuştur. Servet biriktirmeye olan ihtiras, bazılarını faiz yemeye yönelttiğinden, o da fuhuştur. Allah yolunda infak etmek nedeniyle meydana gelen fakirlik korkusu zaten fuhuştur.²⁹

Cimrilik çok kötü kalbi bir hastalıktır. Hz. Peygamber (s.a.s.), cimrilik hususunda ümmetini şöyle uarmaktadır: "Zulüm yapmaktan sakının. Çünkü zulüm kıyamet gününde zalime zifiri karanlık olacaktır. Cimrilikten de sakının. Zira cimrilik sizden önce yaşayan insanları, birbirini boğazlamaya ve dokunulmaz haklarını çiğnemeye götürmek suretiyle perişan etmiştir."³⁰ Hadiste geçen "şuhh" kelimesi cimriliği de içine alan bir huy ifade eder. Bu huy, pek çok fenalıkların kaynağı durumunda olan bencillığe benzetilebilir. Nitekim bencil insan, maddi manevi her imkânı kendi kaprislerini tatmine sarf ederek pek çok beşerî müesseseyi yıkar, sosyal bağları koparır. Söz gelimi sıla-i rahim, yakınlarla ilgiyi, hediyeleşmeyi, ihtiyaç sahibine yardımı gerektirir. Bencillikle cimrileşen bunları kaldırıır atar. Demek ki insan sıkılığa, bencillığe düştü mü, nefsin

26 Bakara, 2/268.

27 Sâd, 38/82-83.

28 Reşid, Rıza, *Tefhimu'l-Kur'an* c. 1, s. 167.

29 Fi zilâli'l-Kur'an, c. 1 s. 256.

30 Müslim, Birr, h. no: 56.

hâris hissiyatını tatmin yolunda pek çok fenalığın kapısını açmış, birçok hayır kapılarını da kapamış olmaktadır.³¹

Mümin kimsede cimrilik ile kötü ahlakın bir arada olamayacağını³² buyuran Hz. Peygamber (s.a.s.) müminleri, bencillik ve cimriliği prensip olarak benimseme huyuna karşı uyarmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de de "Kim nefsinin şuhh'undan (cimriliğinden) korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."³³ buyrulurken nefsin cimrilik ve kıskançlıktan arındırılması gerektiği ifade edilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinde, ayette geçen şuh kelimesi hakkında şöyle der: "Şuhh: Nefsin bahillik ve hasislik dediğimiz kıskançlık huyudur ki cimrilik bunun fiiliyatındaki görüntüsüdür. Yani nefiste içgüdüsel bir hareketin bulunması haysiyetiyle ortaya çıkan duruma şuhh, bunun fiilen men edilmesine de buhl (cimrilik) denilir."³⁴

3- Yardımlaşma, malın bereketlenmesine vesile olur. Cimri insan malını elinde tutup infaktan kaçındığı zaman fakirlik korkusuna kapılır ve malında bereket kalmaz. Allah'ın verdiği rızka mukabil bir teşekkür mahiyetinde olan yardımlaşma, malın nemalanmasına ve bereketlenmesine vesile olur. Kur'an-ı Kerim'de "Eğer şükrederseniz nimetimi arttırırım. Eğer nankörlük ederseniz (biliniz ki) benim azabım pek şiddetlidir."³⁵ buyrulmaktadır. İnsanın Allah'a karşı en önemli kulluk vazifelerinden biri O'nun sayısız nimetlerine karşı şükretmesidir. İnsanı "ahsen-i takvim" suretinde yoktan var eden, kendine halife seçerek kerim ve değerli kılan, onu mahlûkatın çoğuna üstün kılan Allah Teâlâ elbette bütün bu nimetlerin karşılığında nankörlük değil, teşekkür ve ibadet isteyecektir. Teşekkürün en güzel şekillerinden biri, Allah'ın verdiği rızkın fakir ve yoksul kimselerle paylaşılmasıdır. Allah yolunda infaktan geri duran kimselerin, fakir fukaranın hakkını gözetmeyip cimri davranması, Allah'ın verdiği rızka karşı bir nankörlük olduğundan O'nun gazabına uğraması mukadderdir. Böyle kimselerin mal ve serveti daha dünyadayken yok olma tehlikesiyle karşıya karşıyadır. Nitekim Hz. Peygamber, cimri ile cömerdin durumu ile ilgili bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurur. "Her Allah'ın günü iki melek iner. Bunlardan biri; 'Allah'ım! Malını verene yenisini ver!' diye dua eder. Diğeri de; 'Allah'ım! Cimrilik edenin malını yok et!' diye bedduada bulunur."³⁶

31 İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, 3/167-168.

32 Tirmizî, *Birr*, 41, h. no: 1963.

33 Tegâbü'n, 64/16.

34 Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.10 s. 78.

35 İbrâhîm, 14/7.

36 Buhârî, Zekât, 27; Müslim, Zekât, 57.

Hız. Peygamber (s.a.s.) malı zekât ve sadakayla muhafaza etmeyi tavsiye buyurarak,³⁷ yardımlaşmanın malı garantiye alan bir sigorta ve zengini iflastan koruyan bir kalkan hükmünde olduğuna işaret etmiştir. Yardım etmenin ve paylaşmanın insana bir şey kaybettirmediği gibi muhakkak ona fazlasıyla geri döndüğünü tecrübelerle yaşıyoruz. Ancak bazı insanlar aksini düşünür. Onlara göre başkasına yardım etmek bir kayıptır. Hız. Peygamber (s.a.s.) “Hiçbir mal sadaka ve zekâttan ötürü eksilmez”³⁸ diyerek bu gerçeği teyit etmektedir. Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde cimri ve nankör insanların durumuna değinilerek bunların hep zarar ettiğini, daha dünyada iken hüsrana uğradıklarını bildirmektedir. Kehf suresindeki bostan sahibinin nankörlüğü karşısında uğradığı elim akıbet, Kalem suresindeki bahçe sahibi kardeşlerin, yoksulların payını vermeyeceklerine dair kendi aralarında anlaşmaları sonucu, bahçenin tamamen yanarak onun mahsulünden mahrum kalmaları son derece dikkat çekicidir.

Mal ve servetiyle böbürlenip şımaran, sadaka ve infaktan şiddetle kaçan Kârûn’un durumu da konumuz açısından ibret vericidir. Hazinesinin anahtarlarını bile kuvvetli bir topluluğun zor kaldıradıldığı kadar zengin ve servet sahibi olan Kârûn, Allah’a şükredip malını O’nun yolunda sarf edip yoksullara yardım edeceği yerde, servetiyle azgınlaşmış, hayır yolunda hiçbir tasarrufta bulunmamıştı. Bunun üzerine izzet ve intikam sahibi olan Yüce Allah onu servetiyle birlikte yerin dibine batırarak helak etmiştir.

4- Yardımlaşma, zenginle fakir arasındaki uçurumu kaldırır, aralarında dostluk ve sevgi ilişkilerini kurar. Toplumda ekonomik bir denge sağlar. Zenginin malından bir bölümünü fakirlere verdirerek aradaki zenginlik farkını belli bir seviyede tutar. Zengin çok zengin, fakir de çok fakir olmaz. Yardımlaşma, özellikle toplumun fakir, yoksul, borçlu ve çaresiz durumdaki kesiminin imdadına ulaşan bir sosyal sigortadır.

5- Yardımlaşma, toplumun ekonomik açıdan kalkınmasına katkı sağlar. Çünkü paranın stoklanması ve saklanması önleyerek yatırıma yönelir. Aksi hâlde her yıl zekâti ve sadakası verilen para, durduğu yerde azalacak ve tükenmeye yüz tutacaktır. Yatırıma yöneltilen para ise, sürekli iş sahaları açarak ve milli geliri artırarak topluma hizmet eder. “orta direk” denilen zenginle fakir arası bir tabakanın varlığını güçlendirir, bu tabakadakilerin sayısını artırır. Fakirlerin bu orta tabakaya gelebilmelerini sağlar. Böylece toplumu ayakta tutan bu tabaka toplumun geçim derdini azaltır, piyasayı hareketlendirir. Böylece, Allah’ın yasaklamış olduğu, “malın sadece zenginlerin elinde dolaşması” hâli de ortadan kalkmış olur. Orta sınıf, zengin-fakir arasındaki uçurumu kapatır ya da en azından azaltır.

37 *et-Tergîb ve't-Terhîb*, c.1, s. 520

38 Tirmizi, Birr, 2036.

6- Yardımlaşma toplumda ahenk ve uyum sağlar. Maddi dayanışma sonucu toplum bireyleri arasında sevgi ve dostluk meydana gelir. Birbirini seven insanlar güçlü bir toplum oluşturur. Sosyal sınıf farklarına bir tepki olarak ortaya çıkan zararlı ideolojiler, yardımlaşma ve dayanışma içerisinde bulunan toplumlarda yayılamamaktadır. Yardımlaşmanın olmadığı toplumlarda zengin ile fakirin arası gerginleşir, ilişki kopar, düşmanlık duyguları canlanır. Bu yüzden de fakirlerden zenginlere saygı, itaat ve sevgi yerine; kıskançlık, kin ve nefret homurtuları yükselir. Sosyal yapı bozulur. Toplum kaos ve kargaşaya sürüklenir.

7- Yardımlaşma, toplum hayatına dirlik ve düzen getirir. Sosyal yapıyı ayaklanmalardan, ihtilallerden ve kargaşalardan korur. Gerçekten de dünya tarihine bir göz atarsak, bütün fesatların, ihtilallerin ve kötü davranışların iki cümleden çıktığını görürüz: Birincisi, “Ben tok olayım da, başkası açlıktan ölürsün, bana ne!” İkincisi, “Sen zahmetler içinde boğul ki ben nimetler ve lezzetler içinde rahat edeyim; sen çalış, ben yiyeyim, senden emek, benden yemek!”³⁹ İşte, insanlık âlemini zelzelelere maruz bırakarak yıkılmaya yaklaştıran bu anlayışı yok edecek tek şey yardımlaşma ve paylaşmadır.

YARDIMLAŞMA ÖRNEKLERİ VE GÜNÜMÜZDE YARDIMLAŞMA

Tarihte yardımlaşmanın en mükemmel örneğini âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (s.a.s.) ve onun eğitim ve gözetiminde yetişen Sahabe-i kiram efendilerimiz göstermişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ömrü boyunca küt kanaat geçinerek sahip olduğu tüm malları Allah rızası için fakir ve yoksullara dağıtmıştır. O, hiçbir zaman mal biriktirme sevdasına girmemiş, hiçbir gün ertesi güne yetecek kadar yiyecek bir şeye sahip olmamıştır. Zira mal ve meta adına onun eline geçen her şeyi bir an bile durmadan infak ve tasaddukta bulunmuştur. Medine’ye hicret ettikten sonra Mekke’li muhacirler ile Medineli ensarı kardeş ilan ederek eşsiz bir kardeşlik ve dayanışma örneği sergilemiştir. Bu kardeşlik, kan ve akrabalık ilişkisinin pek fevkinde, Allah ve Resûl’ün rızası amacına yönelikti. Bu kardeşliğin en önemli unsuru birbirleriyle olan yardımlaşma ve dayanışma ruhu idi. Medineli ensar, Mekkeli muhacirlere kucak açarak her şeylerini kendileriyle paylaşmaktan geri durmamışlardır. Bu eşsiz fedakârlık, feragat ve yardımlaşmadan ötürü, Medineli yardımseverler “ensar” adını almışlardır. Zaten “ensar” demek yardım edenler, yardımseverler anlamına gelmektedir.

Yardımlaşma ve dayanışma ruhunun en üst seviyede olduğu Sahabe-i kiram, çoğu zaman ihtiyacı olduğu halde, kendi hakkından feragat ederek din kardeşlerini kendilerine tercih etmişlerdir. İsar denen bu fedakârlık, cömertliğin en yüksek derecesidir. Ensar ve muhacir arasında meydana gelen bu fedakârlık, feragat ve yardımlaşma, Kur’an-ı Kerim’de şöyle ifade edilmektedir: “*Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine*

39 Said, Nursi, *Mektubat*, Hakikat Çekirdekleri, s. 512.

imamı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁴⁰ Bu ayetin nüzul sebebine dair tefsirciler arasında farklı görüşler vardır. Resûlullah (s.a.s.) Beni Nadir mallarından muhacirlere taksim etmiş ve ensardan ihtiyacı olan üç kişiden başkasına vermemiş ve buyurmuştur ki: “Dilerseniz mallarımızdan ve evlerinizden muhacirlere pay verir, bu ganimette de onlara ortak olursunuz. Dilerseniz evleriniz ve mallarımız sizin olur, bu ganimetten pay alamazsınız.” Bunun üzerine ensar “Hem mallarımızdan ve evlerimizden onlara hisse veririz, hem de ganimeti onlara bırakır paylaşılmasında kendilerine ortaklık da etmeyiz.” dediler. Müfessirlerin bir kısmı nüzul sebebinin bu olduğunu söylemişlerdir.

Bundan başka Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî ve daha başkaları Ebû Hureyre'den şu rivayeti nakletmişlerdir: “Resûlullah (s.a.s.)'a bir adam geldi, “Ya Resûlullah! “Bana zaruret isabet etti” yani açlıktan dermansız kaldım.” dedi, Resûlullah (s.a.s.) yakınlarına haber gönderdi, ancak onların yanlarında hiçbir şey bulunmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Bu adamı bu gece misafir edecek kimse yok mu ki Allah ona rahmet buyursun.” dedi. Derhal Ensardan bir zât -ki Ebû Talhâ olduğu zikredilmiştir- ayağa kalktı “Ben ya Resûlallah” diye cevap verdi. Adamı alıp hemen evine götürdü. Sonra da hanımına “Resûlullah'ın (s.a.s.) misafirine ikram et” diye tenbihte bulundu. Hanımı, “Vallahi benim yanımda bir kız çocuğumun yiyeceğinden başka bir şey yoktur.” dedi. Kocasını da ona, “O hâlde kız çocuğu akşam yemeği istediği zaman onu uyut, kandili de söndürüver, Resûlullah'ın (s.a.s.) misafiri için biz bu geceyi aç geçirelim.” dedi. Gerçekten de öyle yaptılar. Sonra o misafir, Resûlullah'ın (s.a.s.) yanına vardı ve ona, “Bu gece Allah falan ve falandan son derece hoşnut oldu.” dedi. Allah Teâlâ da onların hakkında bu ayeti indirdi. “Kendilerinde bir ihtiyaç olsa bile onları kendilerine tercih ederler.” Hâkim, İbn Merdûye ve Şuab'da Beyhaki, İbn Ömer'den (r.a) şöyle rivayet etmişlerdir: “Resûlullah'ın (s.a.s.) sahabelerinden birine bir koyun başı hediye edildi. O da, “Kardeşim falan ve ailesi buna bizden daha fazla muhtaçtır.” dedi ve hediyeyi ona gönderdi. O da bir başkasına derken bu suretle tam yedi ev dolaştı ve nihayet yine öncekine dönüp geldi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.” Bunlar, yalnız ayetin iniş sebebiyle ilgili rivayetlerdir. Yoksa ensar ve ashâb'ın böyle nice tercih örnekleri vardır. Hatta ensardan iki karısı bulunanlar, karısı olmayan muhacirlerin evlenebilmesi için eşlerinden birini terk bile etmişlerdi. Yermük Savaşı'nda şehidler arasında son nefesine gelmiş yaralıların, kendilerine verilen bir yudum suyu bile yanında inleyen arkadaşları arasında nasıl dolaştırdıkları da tarihi bir vaka olarak îsâr'ın en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir.

40 Haşr, 59/9.

Daha sonraki kuşaklar da Kur'an ve Kutlu elçinin rahmet yüklü sözleri ekseninde şekillenen yardımlaşma ruhunu, asırlar boyu canlı tutmuşlardır. Sahabe asrından günümüze kadar Müslümanlar arasında sayısız muavenet ve infak örnekleri mevcuttur. Yardımlaşma anlayışının tabii sonucu olarak, İslam tarihinde toplumsal anlamda pek çok hayır kurumu oluşmuştur. Çok çeşitli alanlarda teşekkül eden yardımlaşma ve paylaşma zeminine oturan vakıflar bunun en güzel örneklerindedir.

Camiler, medreseler, kervansaraylar, köprüler, çeşmeler birer sadaka-i cariyeye olarak hep hayır müesseseleri ve yardımseverler tarafından inşa edilmiştir. Selçuklu ve Osmanlılar zamanında fakir ve yoksulların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla sadaka taşları oluşturulmuştur. Bu taşların yanından geçen zengin kimseler taşın içine yardım malzemesi atarken, ihtiyaç sahipleri de taşın içinden ihtiyaçları kadar yardım almışlardır.⁴¹

Günümüzde de vakıf ve dernekler gibi çeşitli yardım kuruluşları mevcuttur. Bu kuruluşlar hem ülkemizde hem de dünyanın dört bir yanında yardıma muhtaç kimselerin yardımına koşmaktadır. Deprem, yangın, sel, kıtlık ve kuraklık gibi doğal afetlerde, binlerce hatta milyonlarca insan yiyecek, giyecek ve barınmaya ihtiyaç duymaktadır. Yakın tarihe baktığımızda, Pakistan'daki sel, Filistin'deki yoksulluk, Haiti'deki deprem, Japonya'daki tsunami, Somali'deki açlık ve kıtlık gibi afetlerde ülkemiz insanının, herkesten önce buralardaki afetzedelerin yardımına koştuğunu görmekteyiz. Özellikle ekonomik yönden güçlü ve zengin ülkelerin duyarsız kaldığı Afrika'daki açlıkta, ülkemizin hem bizzat yardım götürmesi hem de burada yaşanan insanlık dramına dünya kamuoyunun dikkatini çekmesi ülkemiz, milletimiz ve dinimiz açısından gurur vericidir. BM'nin yardım konusunda gerekli adımları atmaması maalesef bu dramın ve sefaletin devamına hatta daha da artmasına sebep olmaktadır. Birleşmiş Milletler raporlarına göre dünyada yılda 150 milyar dolar, estetik ve güzellik için harcanmaktadır. Hâlbuki bu sayının %2'si Afrika'daki açlığı bitirmeye yetmektedir. Ülkemizde kısa süre önce Van bölgesinde yaşanan depremin ardından yurdun her tarafından bölgeye, yardımın âdeta akması ve afetzedelerin temel ihtiyaçlarının hemen karşılanması milletimizde yardımlaşma ve dayanışma duygusunun hâlen güçlü olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde yardımlaşma ve dayanışma duygusu dünya ölçeğinde kısmen iyi olduğunu söylemek mümkün olsa da dünya genelinde özellikle İslam âleminde gerekli hassasiyetin olduğunu söylemek zordur. Zira Birleşmiş Milletler tarafından dünyadaki en önemli 12 genel probleminden biri de yoksulluk olarak kabul edilmiştir. Hedefleri arasında yoksullukla Mücadele de bulunan BM'nin hazırladığı raporlara göre dünyadaki her beş kişiden biri yoksul durumdadır.

Bir toplum ne kadar zengin olursa olsun; o toplumda özürsüz, hasta, yetim, dul, yaşlı ve zayıf kimseler daima var olacaktır. Deprem, sel, yangın, kuraklık gibi doğal afetler ve

41 Demir, Fatih, *İnfak Kültürünün Zarif Anıtları: Sadaka Taşları*, www.sonpeygamber.info

savaşlar sebebiyle her an fakirler ve yoksullar ortaya çıkabilir. Bu yüzden, her bir ferdin mutlu olduğu, açlık ve yoksulluk sefaletinin bulunmadığı bir dünyanın kurulabilmesinde temel esas, insanlar ve ülkeler arasındaki yardımlaşma ve dayanışmadır. Dünya insanının buna ihtiyacı, su ve havaya olan ihtiyacı kadardır. Yoksulluğun çeşitli sebepleri olsa da en önemlisi, gelir dağılımı bakımından ülkeler, bölgeler, şehirler, meslek erbabı, eğitim seviyeleri, iş sahaları gibi grupların arasında büyük bir dengesizliğin olmasıdır. Bu dengesizliğin düşük gelirli aleyhine giderek artması problemin daha da artmasına sebep olmaktadır.

İnsanlık, yoksulluk problemini çözecek ve açlığı ortadan kaldıracak zenginlik, kaynak ve kapasiteye sahiptir. O hâlde asıl problem, insana saygı, yardımlaşma, dayanışma gibi değerlerin yok olması ve neticede bu kaynakların adaletsiz dağıtılmasıdır. Mesela; dünyadaki en varlıklı 230 kişinin toplam servetinin, sadece % 4'ü ile bütün dünya nüfusunun, asgari gıda, su ve sağlık ihtiyaçları karşılanabilir. ABD ve AB'de bir yılda sadece parfümler için harcanan toplam para ile dünya nüfusunun gıda problemi önemli ölçüde çözülebilir. 2000 yılı itibarıyla dünyada silahlanmaya harcanan paranın sadece % 1'i bile açlık meselesini ortadan kaldırabilir.

Hırsızlık, kapkaççılık, terör, anarşi gibi toplumun huzurunu bozmaya sebebiyet veren unsurların en önemlilerinden biri, içinde yaşadığımız dünyada çoğu zengin sorumsuzca para harcıyıp israf etmesidir. Parayı nerede harcayacağını, evini nasıl en lüks hâle getireceğini, iştahını suni olarak artırmak için hangi yiyecekleri sofraya getireceğini bilemeyen ve bu hayatı şaşkınca ve sorumsuzca yaşayanlar, bazı fakirleri, toplumun huzurunu bozan davranışlara sevk etmektedir. Sokakta kadınların çantasını alıp kaçma, gündüz saatlerinde bile evlere girip kıymetli eşya ve paraları çalma gibi adi suçlardan, toplu isyan ve terör hareketlerine kadar toplumu rahatsız eden olaylarda zenginlerin fakirleri göz ardı ederek sınırsız harcama yapmalarının muhakkak payı vardır. Bu durum karşısında, zengin kişi ve zengin devletler fakirlerin hâline duyarsız kalamaz ve onları görmezlikten gelemesin. Eger zenginler ile bilim ve teknolojik üstünlüğe sahip olanlar, bu imkânlarla sahip olmayanlara yardım elini uzatmazlarsa, karşılarında, meşru yollardan insanca yaşama imkânı bulamayan soyguncuları, isyancıları, anarşist ve teröristleri bulacaklardır. Dünya medeniyeti 21. asra girmesine rağmen savaşlar hâlâ devam ediyorsa, bunda zengin-fakir arasında yardımlaşmayla sağlanması gereken denge kurulamamasının önemli payı vardır.⁴²

Günümüzde küreselleşen dünyada özellikle de sekülerizmin hâkim olduğu modern toplumlarında insanlar daha bencil ve daha cimri davrandıklarından yardımlaşma ve dayanışma anlayışı yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Batılı ülkelerdeki egoizmin ve sevimsizliğin bir sebebi de budur. Her toplumda zengin ve fakirlerin olması tabiidir.

42 Avcı, Harun, *Sızıntı*, Nisan 2002 sayı: 279.

Ancak tabii olmayan, bunların birbirlerinin haklarını gözetmemeleridir. Niteliği her ne olursa olsun haklara riayet edilmemesi beraberinde toplumsal yapılanmada huzursuzluk doğuracak maddi ve manevi çatışmaları getirecektir. Bu itibarla zengin ve fakir arasındaki ekonomik düzey farkının uçuruma dönüşmemesi, yani zenginin daha zengin, fakirin de ha fakir olmasının engellenmesi gerekir. Aksi hâlde toplumda duygusal ve fiziksel çatışma kaçınılmaz hâlde gelecektir. O hâlde dünyada huzur, barış ve istikrarın temini, milletler arasında dostluk ve kardeşliğin yeniden tesisi için yardımlaşma ve dayanışma anlayışını gittikçe unutan günümüz insanına, bu yüksek ahlaki yeniden öğretmemiz ve kazandırmamız gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim.

Kur'an-ı Kerim Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Avcı, Harun, Yoksulluğa Karşı Sosyal Dayanışma, *Sızıntı*, Nisan 2002 sayı: 279.

Bilgen, Mustafa, *Yüksek İslam Ahlakı*, İstanbul 2006.

Buhârî, *es-Sahih Daru'l-Fikr*, Beyrut, 2002.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

Demir, Fatih, İnfak Kültürünün Zarif Anıtları: Sadaka Taşları, www.sonpeygamber.info

Hafız el-Münziri, *et-Tergib ve't-Terhib*, Beyrut, t.s.

Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire, 1996.

Münâvî, Muhammed, Abdurrauf, *Fezû'l-Kadir*, t.s.

Müslim, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2002.

Nevevî, Muhyiddin, Ebi Zekerriyya, *Riyâzu's-Sâlihîn*, Mektebetü'l-İslamiyye, Midyat. ts.

Nursi, Said, *Mektubat*, Rnk Neşriyat, İstanbul 2010.

Rıza, Muhammed Reşid, *Tefhimu'l-Kur'an*, Beyrut 2003.

Kutub, Seyyid, *Fî zilâli'l-Kur'an*, Beyrut 1998.

Tirmizî, Sünen, Daru'l-Fikr, Beyrut 2002.

Yazır, Elmalılı, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul, ts.

Yolcu, Necip, Sosyal Bir Yara: "Yoksulluk", www.tebyan.net.

BAŞKAN - İmran Çelik Bey'e teşekkür ediyoruz.

Şimdi sözü, Yrd. Doç. Dr. Kamil Yaşaroğlu'na bırakıyorum

4. KİN VE NEFRETİ SEVGİYE DÖNÜŞTÜREN ERDEM: AFFETMEK

Yrd. Doç. Dr. Kamil YAŞAROĞLU

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

İnsan ilişkilerinde zaman zaman ortaya çıkan uyumsuzlukların yol açtığı öfke, nefret ve kin gibi olumsuz duygular çoğu kez kardeşlik bağlarının zedelenmesine hatta kopmasına sebep olur. Böyle bir durumda yapılması gereken söz konusu olumsuz duyguları daha ileri boyutlara taşımak yerine kardeşlik bağlarının güçlendirilmesi için çaba sarf etmektir. Öfke, kin ve nefret hislerinin panzehiri ve İslam kardeşlik ahlakının önemli unsurlarından biri olan affedicilik sayesinde bireyler bu tür duyguların egemenliğinde yaşamaktan kurtulurlar.

Affedicilik peygamberlerin ve Kur'an'da Allah tarafından övülen müminlerin sahip oldukları erdemler arasında yer alır. İslam dininin cahiliye ahlakı üzerinde yaptığı en önemli değişikliklerden biri de af konusunda olmuştur. Cahiliye toplumunda af her ne kadar bir erdem olarak kabul edilse de intikam da bir meziyet sayılmakta ve kötülüğe kötülükle karşılık verme eğilimi daha baskın gelmekteydi. Hatta bunun aksine bir davranış çoğunlukla zayıflık ve acizlik işareti kabul edilirdi. Buna karşılık Kur'an-ı Kerim'de af ve merhamet Allah'ın sıfatları arasında gösterilmiş ve bu kavramlara ahlaki bir değer kazandırılmıştır.

Kur'an-ı Kerim, hadis literatürü ve İslam ahlakına dair eserlerde af ile ilgili konulara geniş yer vermiş, hadis kaynaklarında bu konulara dair çeşitli bölümler açılmış, ayrıca ilk dönemlerden itibaren ahlak ve edeb türünde yazılmış eserlerde ayetler, hadisler, İslam bilginlerinden nakiller yapılarak affin üstün bir meziyet olduğu konusu üzerinde durulmuştur. İslam ahlakına dair eserlerin din kardeşliği ve bu kardeşliğin gerektirdiği haklara, sorumluluklara ilişkin bölümlerinde “affetme ve öfkeyi yatıştırma”, “affetme

ve hoşgörme” gibi başlıklar altında af konusu din kardeşliğinin gerektirdiği bir hak ve sorumluluk olarak ele alınır.

Bu tebliğde bireyin bir başka bireyi affetmesi, bir diğer ifadeyle kişiler arası affetme (affedicilik) konusu Kur’an ve Sünnet’in verileri açısından ele alınmaya çalışılacak, Hz. Peygamber’in hayatından affedicilikle ilgili bazı örnek olaylara yer verilecek, son olarak da affediciliğin psiko-sosyal açıdan görünümüne temas edilecektir.

AF KAVRAMININ TANIMI

Af (afv) kelimesi sözlükte “yok etmek, silip süpürmek; ortadan kaldırmak, fazlalık, artık” gibi anlamlara gelmektedir.¹ Bu kelime bir ahlak ve hukuk terimi² olarak kötülük ve haksızlık yapan kişiyi, suç ve günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme” anlamlarında kullanılmaktadır.³

Af kelimesiyle anlam yakınlığı bulunan kelimelerden biri olan mağfiret gafr, kökünden türemiş olup “örtmek, gizlemek, birinin kusurunu açığa vurmayıp bağışlamak” manalarına gelir. Bu kelime Allah’a nisbet edildiğinde “kulunun günahını örtüp kusurunu bağışlaması” anlamındadır.⁴ Gafr kelimesinin etimolojisi dikkate alındığında affetme eyleminde de suçlunun suçunun, mağdurun intikam duygularının üzerinin örtüldüğünü söylemek mümkündür. Taraflar arasında ortaya çıkması muhtemel çatışmaların üzeri kapatılır, intikam ve öfke duyguları gizlenir. Bununla birlikte suçlunun işlediği suç yok sayılmaz. Mağdur suçu tamamen aklından çıkarmış olmasa da affederek öfkesini kontrol altına alır.⁵

Af kelimesiyle anlam yakınlığı bulunan bir diğer kavram ise *safh*dir. “Günahı görmezden gelmek, azarlamamak” demektir. Kur’an-ı Kerim’de geçen ve bazı ayetlerde af ile birlikte kullanılan⁶ *safh* kelimesinin “kötülük edenin kötülüğünü görmezlikten

- 1 Râğıb el-İsfahâni, *el-Müfredat*, “afv” md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “afv” md.
- 2 İslam hukukunda af, sanık hakkındaki hukuki takibattan vazgeçme veya mahkûmun cezasının bir kısmını yahut tamamını bağışlama anlamında kullanılır. İslam ceza hukukunda kısas ve ta’zir cezalarının affi genel olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık had cezalarında, bazı istisnalar dışında af mümkün değildir. Diğer taraftan İslam’da suçluların affi daha çok mağdur ile suçlu arasındaki bir mesele olarak kabul edilmiş ve affi yasama organının yetkisine bırakan beşeri hukuk sistemlerinin aksine, af yetkisi hakkı çığnenen mağdurun kendisine verilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yüksel Salman, *İslam Ceza Hukukunda Af* (doktora tezi, 2005), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 3 Râğıb el-İsfahâni, *ez-Zerîa ilâ mekârimiş-şerîa*, Kahire 1985, s. 344.
- 4 İbn Manzûr, *a.g.e.*, “gfr” md.
- 5 Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’da Affetme Olgusu”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. XLIII, sayı: 4 (2007), s. 12.
- 6 Bakara, 2/109; Teğâbün 64/14.

gelme” şeklindeki anlamı yanında aften daha ileri bir davranışı ifade ettiği belirtilmiştir.⁷ Kur’an-ı Kerim’de bu iki kavramın dışında af kelimesiyle anlam yakınlığı bulunan kelimeler arasında hilim, sulh, lîn (yumuşaklık) gibi kavramlar zikredilebilir.

KUR’AN-I KERİM’DE AF VE AFFEDİCİLİK

Afv kelimesi Kur’an’da, birinde “fazlalık”⁸, diğerinde “bağışlama”⁹ manasında olmak üzere iki ayette geçmektedir. Bu kelime çeşitli ayetlerde Allah’ın sıfatı olan *afîv*, bir ayette insanların sıfatı olarak *âfin* şeklinde, yirmi yedi ayette de çeşitli fiil kalıplarında kullanılmıştır.¹⁰

I. ALLAH’IN AFFEDİCİLİĞİ

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın affediciliği çeşitli vesilelerle vurgulanmış, affin ilahî bir sıfat ve yüksek bir ahlaki meziyet olduğu kesin olarak ifade edilmiştir. Affedicilik aynı zamanda esma-i hüsnâ ahlakının somutlaşmış şekillerinden biridir. Allah’ın güzel isimleri arasında yer alan el-Afîv (çok affeden) ve el-Gafûr’un (affi ve mağfireti pek çok olan) beşer hayatındaki tecellisi insanlar arasındaki affedicilik şeklinde belirlemekte, hayata dirlik ve anlam katmaktadır. el-Afîv ismi “kolaylıkla affeden, kulların günahlarını silen, cezaları kaldıran” anlamına gelmektedir. Esmâ-i hüsnâ içinde Allah’ın affediciliğini ifade eden başka isimler (raûf, rahîm, halîm, tevâb vb.) bulunduğu gibi Kur’an’da ve hadis mecmualarında da konuyla ilgili çeşitli naslar vardır. Kur’an-ı Kerim’de beyan edildiği üzere ilahî af konusunda şirk istisna teşkil etmektedir.¹¹ İlahî affin bazı şartlarla kayıtlı olup olmayacağı, kelim mezhepleri arasında tartışma konusu olmuştur.¹²

Allah’ın affediciliğini ifade eden bir diğer isim el-Gafûr’dur. “Örtmek, gizlemek, kirlenmekten korumak için bir şeyin üstünü örtmek” manasındaki gafr kökünden gelen bu kelime “birinin kusurunu örten, suçunu bağışlayan” anlamına gelir. Kur’an-ı Kerim’de gafr kökünden türemiş kelimelerden bir kısmı “affetmek, bağışlamak” manasında olmak üzere insana nisbet edilmiştir.¹³ Hadis literatüründe de gufranla ilgili çok zengin rivayetler mevcuttur.¹⁴ Esmâ-i hüsnânın zikredildiği bazı rivayetlerde gaffâr ve

7 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “sfh” md.

8 Bakara, 2/219.

9 Arâf 7/199.

10 bkz. M. Fuad Abdülbaki, *el-Mu’cemü’l-Müfrehes li elfâzi’l-Kur’ani’l-kerim*, “afv” md.

11 bkz. Nisâ, 4/48.

12 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Müjdecî, *Kelâmî Açıldan Allah’ın Affi* (yüksek lisans tezi, 2007), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

13 bkz. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfrehes*, “gfr” md.

14 A. J. Wensinck, *el-Mu’cemü’l-müfrehes li-elfâzi’l-hadisî’-nebevi*, “gfr” md.

gafûr isimleri, Kur'an'da da bunlarla birlikte gâfir¹⁵ ismi yer almaktadır. Gâfir "hata ve kusurları örten, günahkârı dünyada da ahirette de cezalandırmayan, onun iç yüzünü insanlara bildirmeyen" anlamına gelir.¹⁶ Her bir ismin kendine has bir mana zenginliği mevcut olup gaffâr tekrarlanan hata ve kusurları, gafûr ise her nevi günahı bağışlamayı ifade etmektedir.

II. İNSANLAR ARASINDA AFFEDİCİLİK

İnsanlara karşı affedicî olabilmenin en önde gelen saiki Allah'ın affına mazhar olma niyetidir. Bir başka ifadeyle Allah için bağışlamak, affetmenin en yüce görüntüsüdür. İnsan bir başkasını maddi bir menfaat ya da övgü gibi beklentiler gözeterek de bağışlayabilir. Böyle bir tavır biçimsel olarak affetmek olsa da İslam'ın öngördüğü manada af anlamına gelmez. Mümin bir hata yaptığı ve bundan samimi olarak vazgeçtiği zaman Allah'ın kendisini bağışlamasını umut eder. Kendisi için talep ettiği bağışlanmayı başkalarına karşı gösterme erdemine sahip olmalıdır.

Kur'an'da Allah'ın insanları affetmesine yer verilmekle birlikte insanların birbirlerini affediciliğine vurgu yapan ayetler de vardır. Öncelikle Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'e affedicî olmasını öğütler: "Sen affi tercih et, ma'rûfu (iyiliği) emret ve cahillerden yüz çevir."¹⁷ Ayetteki af kelimesine tefsirlerde insan ilişkilerinde kolaylık yolunu seçmek, başkalarını külfete sokacak tutum ve davranışlardan uzak kalmak, malın ihtiyaçtan fazlasını muhtaçlara vermek gibi anlamların verildiği görülür. Buradaki af kelimesinin fedakârlığı içerdiği, dolayısıyla hem insanlara mal yardımında bulunmanın hem de sertlik yerine yumuşaklık ve kolaylaştırmanın Türkçedeki anlamıyla affin öğütlendiğini düşünmek mümkündür. Taberî'nin kaydettiği bir rivayete göre bu ayet geldiğinde Resûlullah'ın bir sorusu üzerine Cebraîl, "Rabbin sana kötülük edene senin iyilik etmeni, sana vermeyene senin vermeni ve senden uzak kalıp ilgileri koparanlarla senin dostluk ve akrabalık ilişkini sürdürmeni emrediyor" diyerek ayete açıklama getirmiştir. Bu ayette hitap her ne kadar peygambere yönelik olsa da aslında bütün kulların eğitilmesi amaçlanmıştır.¹⁸

15 A'râf, 7/155; Gâfir 40/3.

16 Her üç isimde de ortak olan bu temel muhtevanın günahkârın teşhir ve ilan edilmemesiyle ilgili kısmı Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen bir hadiste açıklığa kavuşturulmuştur. Bu hadise göre, ahiret gününde Allah, mümin kulunu kimsenin görmeyeceği bir şekilde kendisine yaklaştıracak, günahlarını bir bir hatırlatarak ikrar ettirecek, öyle ki kul artık mahvolduğuna hükmedecek; fakat Allah, "Ben onları dünyada gizlediğim gibi bugün de bağışlıyorum" diyecek ve bu mümine sadece sevap defteri verilecektir (*Müsned*, II, 74; Buhârî, Mezâlim, 2, Edeb, 60; Müslim, "Tevbe", 52).

17 A'râf, 7/199.

18 *Câmiu'l-beyân* (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir - Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1955, IX, 156; Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, Ankara 2007, II, 649-650.

Kur'an-ı Kerim'de affın ıslah edici yönüne de işaret edilmiştir. Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir cezadır ve bu adaletin gereğidir. Hiçbir suçlu, birine vermiş olduğu zarardan veya suçunun karşılığı olarak kanunda gösterilen cezadan fazlasıyla cezalandırılmaz. Çünkü bu zulümdür. Buna karşılık haksızlığa uğrayan taraf suçluyu bağışladığı takdirde, "onu mükâfatlandırmak Allah'a düşer."¹⁹ Zira bağışlayan kişi adaletin yerine getirilmesinden gönüllü olarak vazgeçmiş ve affetmekle bir ihstanda bulunmuştur.²⁰ Bu ayette şu hususlara dikkat çekildiği söylenebilir: İster sebepsiz yere isterse bir kötülüğün karşılık verirken sınırı aşmak suretiyle olsun, başkalarına haksızlık edilmesi Allah'ın hoşnut olmadığı bir davranıştır. Şayet cezalandırma yolu seçilmişse, kötülüğü yapan kişi o eylemin kötülüğünü kendisine hissettirecek nitelikte ve ona denk bir karşılık görmelidir. Konu şahsî bir hakla ilgiliyse bağışlama ve düzeltme yolunun seçilmesi hak sahibini ziyana sokmaz, onun Allah katındaki mükâfatı mahfuzdur. Öte yandan haksız saldırıyı önlemeye çalışmak ve meşru müdafaa ölçüleri içinde karşılık vermek, kınamayı ve cezayı gerektiren bir eylem değildir, hatta -yukarıda belirttiği üzere- yerine göre bir erdemdir; fakat olabildiğince sabredip özveride bulunmak da büyük bir erdemdir.

Kur'an, Hz. Peygamber'in tebliğdeki başarısını onun yumuşak kalpli olmasına bağlamış ve kendisine bağışlayıcı olması öğütlenmiştir: "Allah'ın rahmeti sebebiyle sen, onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu hâlde onları affet; bağışlanmaları için dua et; (umuma ait) işlerde onlarla müşâvere et (onlara danış). Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine sığınanları sever."²¹ Hz. Peygamber'in merhametini, şefkatini, kibarlık ve nezâketini özetleyen bu ayet, kabalık ve katılığın, insanda dâvete karşı tepki uyandıracığına; insanların hatadan tamamen uzak olamayacağına işaret ederek kusuru olanları affetmesini, müminlere hoşgörülü olmasını Allah Resülü'ne emretmektedir. Hz. Peygamber'in sahabeye karşı yumuşak ve merhametli davranması onlar üzerinde büyük

19 Şûrâ 42/40.

20 Kurtubi bu ayetin tefsirinde şöyle bir rivayet nakleder: "Kıyamet günü bir münadi insanlara şöyle seslenecektir: 'İçinizde fazilet sahibi kişiler buraya toplansın.' Bunun üzerine kendilerini fazilet sahibi olarak bilen kişiler orada toplanırlar. Onlara 'Haydi doğrudan cennete girin.' denir. Onlar cennete giderken bazı meleklerle karşılaşır. Bu melekler onların nereye gittiğini sorarlar. Onlar da 'cennete' gittiklerini söylerler. Bu defa Melekler: 'Hesap görülmeden mi gireceksiniz?' diye sorarlar. Onlar da 'Evet' derler. Bunun üzerine melekler: 'Sizler kimlersiniz?' derler. Onlar 'Biz dünyada fazilet ehli kimselerdendik.' şeklinde cevap verirler. Melekler tekrar: 'Faziletiniz neydi?' diye merakla sorarlar: Onlar da 'Bize cahillik yapana hilme (yumuşaklıkla) mukabelede bulunurduk. Bize haksızlık yapanları sabırla karşıladık. Bize kötü davrananlara, biz aynısıyla mukabele etmez, onları affederdik.' şeklindeki özelliklerini belirtirler. Bu defa melekler: 'Buyurun hak ettiğiniz cennete. Dünyada güzel amel edenlerin mükafatı ne güzelmiş!' diyerek onları cennete uğurlarlar." *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'an*, Kahire 1994, XVI, 40.

21 bkz. Âl-i İmrân, 3/159.

bir etki yapmıştır. Nitekim Uhud Savaşı'ndaki hataları affedilen sahabiler bir daha böyle bir hata yapmamaya gayret göstermiş ve katıldıkları bütün savaşlarda emirlere uyarak zaferler kazanmışlardır. Hz. Peygamber'in Müslümanlara karşı bu şekilde merhametli davranması neticesinde birçok kimsenin Müslüman olduğu da rivayet edilmiştir.²²

Âl-i İmrân suresinin 134 ve 135. ayetlerinde ise "takva sahibi (muttaki) insan"ın temel ahlaki nitelikleri şu şekilde sayılmaktadır: Her durumda cömert olmak, öfkeyi yenmek, insanları bağışlamak, kendi hatasını kabul etmek ve bundan vazgeçmek. Bu vasıflar, ancak ihtirasları ve bencil duyguları karşısında hürriyetine kavuşmuş üstün ruhların erdemleridir. Ayetin tasvirine göre insanlardaki takva duygusu bu konularda da etkili olmakta ve olaylar karşısında öfkeyi yenmelerini ve insanları bağışlamalarını sağlamaktadır. Nitekim ayette geçen *kâzım* (çoğulu *kâzımîn*) kelimesi "öfkesini yenen, gücü yettiği halde, zarar gördüğü kimselere karşı intikama kalkışmayan, sabreden" anlamlarına gelmektedir. Kur'an'ın gösterdiği bu hedefe ancak ciddi bir nefis terbiyesi ve olgunlaşma sürecinden geçip, özgüvene ve güçlü bir kişiliğe kavuştuktan, kendisiyle ve hayatla barışık hâle geldikten sonra ulaşılabilir.

Affetmek bütün faziletlerin temelini teşkil eden takvaya en yakın meziyettir.²³ Bu sebeple Kur'an'da Müslümanlar bu fazilete çağırılırken, "*Onlar affetsinler, hoş görsünler. Allah'ın sizleri bağışlamasını istemez misiniz?*" buyrulur.²⁴ Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak kaynaklarda şu olay zikredilmektedir: Hz. Ebû Bekir aynı zamanda akrabası olan Mistah'ın geçim masraflarını karşılar ve ona yakınlık gösterirdi. Münafıklar Hz. Aişe'ye yönelik ağır bir iftira uydurunca, Mistah da onların diliyle konuşmaya başladı. Bunu duyan Hz. Ebû Bekir çok kırıldı ve bir daha ona ve ailesine iyilik yapmayacağına dair yemin etti. Fakat onun bunu söylemesinden hemen yukarıdaki ayet indirilince Hz. Ebû Bekir, ağlayarak, "Allah'ım! Elbette ki bizi affetmeni isteriz." dedi ve Mistah'ı affedip eskisi gibi ona bakmaya devam etti.²⁵

Affediciliğin teşvik edildiği bir diğer ayette "*Bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz şüphesiz Allah da ziyadesiyle affedicidir; O, her şeye kadirdir*"²⁶ buyrulur. Fahreddin er-Râzî bu ayetin bütün hayırları kapsadığını Allah'ın intikam almaya kadir olduğu hâlde affedici olduğunu, kullara düşenin de sünnetullahı uygun hareket ederek affedici olmak olduğunu ifade eder.²⁷

22 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, IV, 145.

23 Bakara, 2/237.

24 Nûr, 24/22.

25 Müslim, "Tevbe", 56; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 210.

26 Nisâ, 4/149.

27 *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1990, XI, 73.

İnsan ilişkilerinin güçlendirilmesi ve sosyal barışın sağlanmasında affedicilik erdeminin önemini gösteren bir diğer ayette şöyle buyrulur: “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!”²⁸ Burada, affedicilik ruhunu yansıtan en saygın davranışlardan biri olan kötülüğe karşı iyilikle mukabelede bulunma düşmanı bile dost yapan bir güç olarak değerlendirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan Hz. Yusuf kıssasındaki önemli mesajlardan biri de, kötülük yapanlara karşı affedicilik erdemini göstermektir. Kendisini öldürmek isteyen kardeşleri tarafından önce bir kuyuya atılan, oradan çıkarılarak köle olarak satılan, daha sonra zindana kapatılan Hz. Yusuf, Mısır'da önemli bir konuma gelmiş, kendisine kötülük yapan kardeşleri de, yaşadıkları kıtlık sebebiyle ona muhtaç duruma düşmüşlerdi. Hz. Yusuf otorite sahibi olduğu ve eline fırsat geçtiği hâlde kardeşleri için kötülük düşünmemiş, tam aksine onları affetmiş, hatta mahcup olmamaları için onlara bazı teselli cümleleri de sarf etmiştir.²⁹ İlgili ayetlerde aynı zamanda kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmenin faydasına da işaret edilmektedir. Zira böylesine bir âlicenaplık karşısında genellikle düşmanlık duyguları besleyen kişinin düşmanlığı son bulur, dost olanın ise sevgisi artar ve daha da yakın hâle gelir.

III. AFFEDİCİLİK VE BAZI AHLAKİ ERDEMLER: TEVAZU, HİLM, MÜSAMAHA, MERHAMET

Affedicilik erdeminin mahiyeti dikkate alındığında İslam ahlakındaki tevazu, hilm, merhamet ve müsamaha gibi birtakım faziletlerle ortak yönlerinin bulunduğu görülür. Kibir karşıtı olan tevazu kişinin kendisini, başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan arındırmasını ifade eder. Kibirleşme, övünme, böbürlenmeyi kınayan çok sayıda ayet tevazuun ahlaki bir ödev olduğunu gösterir. İnsanın değerini yükseltmesi, şerefini arttırması gibi bireysel yararları yanında tevazu, toplumda kin beslemeyi ve birbirinden uzaklaşmayı önler, huzur ve kaynaşmaya vesile olur, böylece bir sevgi ortamı oluşturur. Çünkü insanlar arasında kibir kadar kin doğuran, tevazu kadar sevgi üreten başka bir şey yoktur.³⁰ Tevazu sahibi insanlar yapılan hatalar karşısında daha kolay affedici olurlar.

28 Fussilet 41/34.

29 “(Kardeşleri): “Yoksa sen, gerçekten Yusuf musun?” dediler. O da: “-(Evet) ben Yusufum, bu da kardeşim!. Allah bize lütuflarda bulundu. Çünkü kim Allah'tan korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davranışların mükâfâtını zayı etmez!” dedi. (Kardeşleri) dediler ki: “Allah'a andolsun ki hakikaten Allah seni bize üstün kılmıştır. Gerçekten biz hata etmişiz.” (Yusuf) dedi ki: “-Bugün size hiçbir başa kakma ve ayıplama yok; Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir.” (Yûsuf, 12/90-92)

30 İbn Hibbân, *Ravzatü'l-ukalâ' ve nüzhetü'l-fudalâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 59-62.

Beşerî münasebetlerde hoşgörülü ve bağışlayıcı davranışlar sergilemeyi sağlayan ahlaki erdem anlamına gelen hilmin kapsamında akıl, basiret, kararlılık, öfkesine hâkim olma, affetme, hoşgörü, sabır, vakar, rıfk gibi ahlaki erdemler girmekte ve bu konuda pek çok hadis bulunmaktadır. Affedicilikle ilgili ayetler aynı zamanda hilm erdeminin İslam ahlakındaki yerini ve önemini ifade eder. Kur'anî anlamda hilim insanın sabır, af, hoşgörü, nefse hâkimiyet, öfkeyi yenme, tahriklere kapılmama, teennî ve vakar gibi amelî erdemleri şahsında birleştirmesiyle ulaşılan bir kişilik yapısıdır.

“Kolaylık göstermek, yumuşak davranmak, hatayı görmezlikten gelmek” anlamındaki müsâmaha kelimesi³¹ aynı kökten gelen tesâmuh ve semâha ile birlikte ahlak terimi olarak insanlara yükümlülükler konusunda kolaylık göstermeyi, toplumsal yapıyı sarsıcı mahiyette olmayan hata ve kusurları hoş görmeyi, çeşitli düşünce, inanç ve davranışları özgürce dile getirmeyi ifade eder. Müsamaha ise kökündeki “cömertlik ve kerem” manasının da gösterdiği gibi olumlu bir içerik taşımakta ve aktif bir tavrı ifade etmektedir.

Merhamet “acımak, şefkat göstermek” anlamında masdar, “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lutuf” anlamında isim olarak kullanılan merhamet ve aynı manadaki rahmet kelimeleri öncelikle Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanlarını ifade etmekte, bunun yanında insanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevkeden acıma duygusunu belirtmektedir. Kaynaklarda Allah'ın rahmân ve rahîm isimleri açıklanırken evrendeki bütün oluşlar gibi insanlardaki merhamet duygusunun da Allah'ın insanlığa lütfu olduğu belirtilir.³²

Bazı ayetlerde merhamet kavramı insanlar arasındaki acıma duygusunu ve bu duygudan kaynaklanan iyiliği ifade etmektedir. Mesela Hz. Peygamber'in müminlere karşı çok şefkatli ve merhametli olduğu,³³ yine Resûlullah'ın ve müminlerin birbirlerine karşı merhametli, inkârcılara karşı sert ve tavizsiz oldukları,³⁴ Allah'ın karıkoca arasına sevgi ve merhamet koyduğu³⁵ bildirilmekte, evlatlara yaşlı ana babalarının üzerine merhamet kanatlarını germeleri emredilmektedir.³⁶ Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde başka ifadelerle de insanlar birbirlerine ve diğer canlılara şefkat ve merhamet göstermeye teşvik edilmiştir.

31 İbn Manzûr, *a.g.e.*, “smh” md.

32 msl. bkz. Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 166-171.

33 Tevbe, 9/128.

34 Fetih, 48/29.

35 Hadîd, 57/27.

36 İsrâ, 17/24.

IV. HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE AFFEDİCİLİK

Hiz. Peygamber, insanlara örnek bir şahsiyet, davranışlarından ders alınacak bir rehber olarak gönderildiği için³⁷ hayatın her yönünü kapsayan üstün bir ahlakla donatılmıştır.³⁸ Hz. Âişe, Resûlullah'ın ahlakının Kur'an'dan ibaret olduğunu belirtmiş,³⁹ Hz. Peygamber de Cenâb-ı Hak tarafından en güzel şekilde eğitildiğini ifade etmiştir. Onun başkalarına tavsiye ettiği ahlak ilkelerini hayatı boyunca uygulaması⁴⁰ bu ilkelerin daha çok benimsenmesini sağlamıştır.

Hadis kaynaklarında affedicilikle ilgili olarak Hz. Peygamber'den rivayet edilen çok sayıda hadis yer alır. Bazı kaynaklarda bu konuya dair çeşitli bölümler açılmıştır.⁴¹ Hz. Enes, Hz. Peygamber'in kendisine getirilen kısasla ilgili davalarda affetmeyi teşvik ve tavsiye ettiğini ifade etmektedir.⁴² Resûl-i Ekrem, affedici olmanın değerini belirtmek üzere "Sadaka malı eksiltmez, bilakis artırır. Allah affeden kulun şerefini artırır; alçakgönüllü davranan kimseyi de Allah mutlaka yükseltir."⁴³ buyurmuştur. Bir başka hadiste ise Allah Resûlü'ne "Hizmetçilerimizin hatalarının ne kadarını bağışlayalım?" sorulması üzerine "Günde yetmiş defa"⁴⁴ buyurduğu nakledilir.

Allah Resûlü'nün insanları affa teşvik eden Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği bir diğer hadisi ise şu şekildedir: Resûlullah ile birlikte oturuyorduk. Azı dişleri görününceye kadar gülmeye başladı. Hz. Ömer: - Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü! Sizi böyle güldüren nedir? diye sordu. Efendimiz şunları anlattı: - Ümmetimden iki kişi Allah'ın huzurunda diz çöktüler. İçlerinden biri: - Ey Rabbim, benim hakkımı kardeşimden al, dedi. Allah: - Hakk'ımı kardeşinden nasıl alayım, zira onun hiçbir hasenâtı kalmamış. - O zaman günahlarımın bir kısmını ona yükle dedi. Bu sırada Allah Resûlü'nün gözlerinden yaşlar süzölmeye başladı ve şöyle buyurdu: - Kıyamet günü öyle büyük bir gündür ki o günde insanlar günahlarının başkalarına yüklenmesine son derece ihtiyaç duyarlar. Sonra şöyle devam etti: - Allah hakkını talep eden kişiye: - Gözlerini kaldır ve cennetlere bak, buyurdu. Adam başını kaldırdı ve: - Yâ Rabbi, altından şehirler, altından yapılmış ve incilerle süslenmiş saraylar görüyorum. Bunlar

37 Ahzâb, 33/21.

38 Kalem, 68/4.

39 Müslim, Müsâfirin, 139.

40 Buhârî, Rikâk, 18.

41 Söz gelimi Ebû Dâvûd'un *es-Süneni*'inde "Kitâbü'l-Edeb" in ilk babı "el-Hilm ve ahlakü'n-nebi" başlığını taşır. Bu başlık altında Resûlullah'ın hoşgörüsünü, affediciliğini ve sabrını anlatan hadisler yer alır.

42 Ebû Dâvûd, Diyât, 3; Nesâi, Kasâme, 27.

43 Tirmizî, Birr, 81; Muvatta, Sadaka, 12.

44 Ebû Davûd, Edeb, 125, Tirmizî, Birr, 31.

hangi peygamber, hangi siddik veya hangi şehit için hazırlandı? dedi. Allah: - Sen buna mâlik olabilirsin, buyurdu. Adam: - Ne ile? deyince, Allah: - Kardeşini affetmek suretiyle, buyurdu. Adam: - Ey Rabbim, kardeşimi affettim, dedi. Bunun üzerine Allah: - Kardeşinin elinden tut ve onu cennete götür buyurdu. Bu hâdiseyi anlattıktan sonra Allah Resûlü: - Allah'a karşı takva sahibi olun ve aranızı ıslaha çalışın. Allah Müslümanların arasını böyle ıslah ediyor." buyurdu.⁴⁵

V. HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDAN AFFEDİCİLİK ÖRNEKLERİ

Hiz. Âişe, Resûl-i Ekrem'in ahlakından söz ederken onun kötülüğe kötülükle karşılık vermediğini, insanları bağışlayıp kusurlarını görmezden geldiğini söyler.⁴⁶ Hz. Peygamber'in gerek yaşantısı gerekse hadisleri dikkate alındığında onun affediciliğinin sadece insanların hidayete ulaşması amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Allah Resûlü, sahip olduğu yüksek edep ve nezaketin bir sonucu olarak cezâ verme imkânı bulunduğu hâlde kendisine kötülükte bulunan kimseleri affetmiş, hatta herhangi bir söz veya imâ ile de olsa suçunu başına kakmamıştır. Hayatında şahsına karşı yapılan hiçbir haksızlıktan dolayı intikam almamıştır.⁴⁷ Hz. Peygamber, çok zor zamanlarda benzerine rastlanmayacak ölçüde affedicilik misalleri sergilemiştir. Kendi yakınlarına ve sahabilerine karşı affedici olduğu gibi, düşmanlarını da, özellikle onlar güçsüz buldukları zaman bağışlamış, suçlarını affetmiştir. Onun bu tavrı pek çok kimsenin kalbinin İslam'a ısınmasına, büyük bir içtenlik ve sevgiyle bağlanmalarına vesile olmuştur. Cahillerin ve kendini bilmez kimselerin kabalıklarına, hakaretlerine ceza ile cevap vermek yerine, onları bağışlamanın, kusurlarını görmezden gelmenin daha asil bir davranış olduğunu ortaya koymuştur. Görgüsüz bedevilerin kaba davranışlarına rağmen bu davranışlar karşısında gülümsemekle yetinmiştir.⁴⁸ Ganimet dağıtırken kendisine âdil davranılmadığını söyleyen bir kimsenin saygısızlığına kızmakla beraber Hz. Mûsâ'nın daha ağır hakaretlere sabrettiğini belirterek tahammül göstermiştir.⁴⁹

Allah Resûlü kul hakkı ya da Allah hakkının söz konusu olduğu suçlarda affi uygun görmemiştir. Hz. Peygamber, toplumun hakları söz konusu olduğunda suçlu kim olursa olsun onu bağışlamaz, bu hususta kimsenin aracılığını kabul etmez, suçlu kendi çocuğu dahi olsa onu cezalandıracağını söylerdi.⁵⁰ Hz. Âişe şöyle der: "Resûlullah Allah yolunda savaşma hâli dışında, ne bir kadına ne de bir hizmetçiye, kısacası hiç kimseye

45 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, Beyrut 1985, III, 824-825.

46 Tirmizî, *Birr*, 69.

47 Müslim, *Fezâil*, 79.

48 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 1; Nesâî, *Kasâme*, 23, 24.

49 Buhârî, *Megâzi*, 56.

50 Buhârî, *Fezâilü ashabi'n-nebi*, 18.

el kaldırmadı. Kendisine fenalık yapan kimseden de intikam almadı. Yalnız Allah'ın yasak ettiği şeyler çiğnenince, o yasağı çiğneyenden Allah adına intikam alırdı.”⁵¹ Sahabeden çok sevdiği Üsâme, şöhretli bir ailenin hırsızlık yapan kızı için aracı olmuş ve af dilemişti. Hz. Peygamber bu talebi duyduğunda üzüldü ve: “Bu hırsızlığı kızım Fatıma dahi yapmış olsaydı ona da aynı cezayı uygulardım” buyurdu.⁵²

Tarihte baskılara maruz bırakılıp vatanlarını terk etmek zorunda kalan, daha sonra dönme imkânı elde edince intikam alma yoluna başvurmayan herhangi bir kişi ya da toplum bulmak oldukça güçtür. Uzun süren kanlı çatışmalardan sonra karşı karşıya gelen ve bu karşılaşmada kin ve intikam duygusundan kendilerini uzak tutabilen iki düşmana rastlamak da zordur. İslam tarihinin önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden Mekke'nin fethi dikkat çekici affedicilik uygulamalarına sahne olmuştur. Hz. Peygamber kendisine karşı yapılan bütün hakaretlerin ve haksızlıkların intikamını alma fırsatına sahipti. Buna rağmen asla böyle bir yola başvurmamış gibi “Bugün Kabe'de savaşın helal olacağı gündür” şeklinde sözler sarfeden Sa'd b. Ubâde'yi komutanlık görevinden azletti.⁵³

Düşmanını affetmek, dostunu affetmekten çok daha az rastlanan bir tavidir. “Gönüllerin fethi” olarak adlandırabilecek olan Mekke'nin Fethi sırasında Hz. Peygamber'e düşman olanlara karşı Allah Resûlü'nün tavrı merhamet etmedeki derecesini bizlere göstermektedir. Fetihden sonra Mekke halkı mağlup edilmiş bir topluluk durumundan çıkmış, hak ve vazifeler konusunda zaferi kazananlarla eşit duruma gelmişlerdi. Müşriklerin önde gelenlerinden biri olan Ebû Süfyân, eşi Hind bint Utbe başta olmak üzere Efendimizin bağışlayıcılığı Mekkeliler üzerinde derin bir hayranlık uyandırmış, insanlar önce birer birer Müslümanlığı seçmiş, sonra aralarındaki bağ, öz kardeşlikten de öte iman kardeşliğine dönüşmüştür.

Allah Resûlü Mekke'yi fethettiği gün, Mescid-i Haram'a girip Kabe'yi tavaf etti, iki rekât namaz kıldı, daha sonra Kabe'nin kapısında durup orada toplanmış olan Mekke halkına şöyle seslendi: “Ey Kureyş topluğu, ey Mekke halkı! Bana yaptığınız kötülük ve haksızlıklara karşı bugün benden ne bekliyorsunuz?” Yaptıkları kötülüklerden dolayı öldürülmeyi bekleyen Mekkeliler, “Biz, senin hayır ve iyilik yapacağını bekleriz. Sen, kerem ve iyilik sahibi bir kardeş; kerem ve iyilik sahibi bir kardeş oğlusun.” dediler. Allah Resûlü onları bir süre süzdükten sonra “Ben de kardeşim Yusuf gibi “Size bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yoktur. Allah sizi bağışlasın! Çünkü O, merhamet edenlerin

51 Müslim, Fezâil, 79; Ebû Dâvûd, Edeb, 4; İbn Mâce, Nikâh, 51.

52 Buhârî, Hudûd, 12.

53 İbn Kesir, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1976, III, 559.

en merhametlisidir.”⁵⁴ diyorum. Serbestçe evlerinize gidin.” dedi.⁵⁵ Resûl-i Ekrem’in bu konudaki prensibi, düşmanı imha etmek değil, daima onu kazanmayı tercih etmekte.

Ebû Süfyan, hicretten önce Peygamberimize Mekke’de bulunduğu süre içinde her türlü işkence ve eziyeti yapmaktan geri kalmamıştı. Medine’ye hicretinden sonra da onu rahat bırakmadı. Peygamberimize karşı yapılan bütün düşmanca hareketlerin başında o bulunuyordu. Kureyş’in başına geçerek müşrikleri devamlı Müslümanların aleyhine geçiriyor, ordu kurarak savaşa hazırlıyordu. Uhud ve Hendek savaşlarında müşrik ordusunda başkumandandı. Peygamberimizin Mekke’yi fethetme çıkaran ordusunun şehre yaklaştığını öğrenen Ebû Süfyan, yanına iki kişi daha alarak ordu hakkında bilgi edinmek istedi. Ancak yolda giderken Müslüman askerleri tarafından yakalandı. Peygamberimizin amcası Hz. Abbas onu Peygamberimizin huzuruna getirdi. Ebû Süfyan bir gece bekledikten sonra İslam’ı kabul etti. Peygamberimiz kendisine yakışan büyüklüğü göstererek onu affetti. Bununla da kalmayarak, ona bazı imtiyazlar verdi. “Ebû Süfyan’ın evine kim girse güvendedir” dedi.

Resûlullah Uhud Savaşı’nda amcası Hz. Hamza’nın ciğerini hırsıyla dişleyen ve bu sebeple “âkiletü’l-ekbâd” (ciğer yiyen kadın) diye anılan Hind bint Utbe’yi de Mekke Fethi’nde affetmiştir. Hind’in İslam’a karşı olan düşmanlığı Mekke’nin fethine kadar devam etti. Kocası Ebû Süfyan’dan bir gün sonra kıyafet değiştirerek biat etmek isteyen diğer kadınlarla birlikte Resûl-i Ekrem’in yanına gitti. Hz. Peygamber kadınlardan Allah’a şirk koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, iftirda bulunmamak ve iyi iş yapma hususunda Peygamber’e karşı gelmemek üzere⁵⁶ kendisine biat etmelerini istedi. Resûl-i Ekrem’in kendisini iyi karşılaması ve daha önce yaptıkları üzerinde durmaması Hind’i son derece memnun etti ve ona bir zamanlar yeryüzünde perişan olmasını en çok istediği ailenin Peygamber ailesi olduğunu, fakat artık gözünde bu aile fertlerinden daha değerli bir kimse bulunmadığını ifade etti.⁵⁷ Hind oradan ayrıldıktan sonra evine gitti ve bütün putları kırdı. Onun kızarttığı iki oğlağı bir cariyesiyle Hz. Peygamber’e sunduğu, koyunları çok az kuzuladığı için daha fazlasını gönderemediğini belirttiği, Resûl-i Ekrem’in de onların çoğalması için dua ettiği, daha sonraları sürülerinin çoğaldığı, Hind’in zaman zaman bu olayı anarak kendilerini İslamiyet’le şereflendiren Allah’a hamdettiği kaydedilmektedir.⁵⁸

54 Yûsuf, 12/92.

55 İbn Kesir, *a.g.e.*, III, 570; Vâkıdî, *a.g.e.*, II, 835; İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 142-143.

56 Mümtehine, 60/12.

57 Buhârî, Eymân, 3, Ahkâm, 14; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, Beyrut 1984, II, 850.

58 M. Yaşar Kandemir, “Hind bint Utbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII, 64-65.

Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'in affediciliğini gösteren bir diğer olay ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Resûlullah amcası Hz. Abbâs'a: "Kardeşin Ebû Leheb'in iki oğlu Utbe ve Muattib nerede kaldılar? Onları göremedim?" diye sordu. Hz. Abbas: "Herhalde Kureyş müşriklerinden uzaklara çekip gidenlerle birlikte onlar da gitmişlerdir." diye cevap verdi. Resûlullah onları bulup getirmesini istedi. Hz. Abbas onları aramaya gitti. Bulduğunda "Resûlullah sizi çağırıyor" dedi. Bunun üzerine Hz. Abbas'la birlikte Allah Resûlü'nün huzuruna geldiler. Peygamber Efendimiz onları İslam'a davet edince, hemen Müslüman oldular. Resûl-i Ekrem onların İslam'a girmesine çok sevindi. Ellerinden tutup Mültezem'e götürdü ve onlar için bir müddet Allah'a dua etti. Sonra döndü. Resûlullah'ın yüzünde büyük bir sevinç gören Hz. Abbas "Ya Rasûlallah! Allah seni mesrur kılsın! Mübarek yüzünde büyük bir sevinç görüyorum." dedi. Peygamber Efendimiz "Evet! Rabbimden amcamın oğullarını benim için bağışlamasını niyaz ettim. O da bağışladı!" buyurdu.⁵⁹

Mekke döneminde kendisine en çok eziyet edenler arasında yer alan Ebû Cehil'in oğlu İkrime'ye karşı Hz. Peygamber'in sergilediği af da oldukça dikkat çekicidir. İkrime Mekke'nin fethinden sonra Yemen'e kaçmıştı. Karısı, Müslüman olarak onu Hz. Peygamber'in yanına getirdi. Allah Resûlü İkrime'yi memnuniyetle karşılayarak: "Ey göçmen süvari, hoş geldin!" buyurdu ve onun Müslümanlara karşı yaptığı zulmü yüzüne vurmayıp affetti.⁶⁰

Allah Resûlü, münafıkların pek çok tuzak ve sıkıntılarıyla karşılaşmış, onlara karşı af ve müsamaha ile mukabelede bulunmuştur. Onların isimlerini tek tek bilmesine rağmen genel anlamda onlarla beşerî münasebetlerine devam etmiştir. Aleni düşmanlıklarına ve yalan söylemelerine rağmen onlar için istiğfarda bile bulunmak istemiştir.⁶¹ Amcası Hz. Hamza'yı şehit eden Vahşi'yi, kızı Zeyneb'i hicret sırasında, devesinden iterek düşürüp, hem karnındaki bebeğinin, hem de kendisinin ölümüne sebep olan Hebbar

59 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut ts. Dâru Sâdır, IV, 60.

60 Tirmizî, *İsti'zân*, 34.

61 Zeyd b. Erkam şöyle anlatıyor: Allah Resûlü ile beraber bir sefere çıkmıştık. Bir ara bütün askerler sıkıntıya düştü. Münafıkların reisi Übey b. Selûl şöyle dedi: "Resûlullah'ın yanındakilere infak etmeyen de etrafından dağılsınlar. Hele Medine'ye bir dönelim, aziz olanlar, zelif olanları oradan sürüp çıkaracaktır". Ben hemen gelip bu sözleri Hz. Peygamber'e haber verdim. Resûlullah, Übey b. Selûl'e adam göndererek onu yanına çağırdı ve: "Böyle mi söyledin?" diye sordu. İbn Selûl, bunu söylemediğine dair yemin etti. (Orada bulunanlar bu söze inanarak): "Zeyd, Resûlullah'a yalan söyledi, dediler. Bu sözlerine çok üzüldüm. Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: "(Ey Muhammed) münafıklar sana gelince, "Senin, şüphesiz Allah'ın peygamberi olduğuna şehâdet ederiz" derler. Allah, senin kendisinin peygamberi olduğunu bilir, bunun yanında münafıkların yalancı olduklarını da bilir..." Zeyd der ki: Sonra Hz. Peygamber onlara: "Özür dileyin de sizin için Allah'tan mağfiret talep edeyim" dedi. Ancak onlar başlarını çevirip gittiler (Buhârî, Tefsir, 63/1-2).

bin Esved'i⁶², kendisini hicveden şairleri, Benî Hanife kabilesinin reislerinden azılı bir İslam düşmanı olan Sümâme b. Usâl'i⁶³ ve daha pek çok kimseyi affederek gönüllerini kazanarak Müslüman olmalarını sağlamıştır.

VI. PSİKO-SOSYAL AÇIDAN AFFEDİCİLİK

Psikoloji açısından affedicilik, haksızlığa uğrayan kişinin öfke, kırgınlık gibi olumsuz duygu ve düşüncelerinden sıyrılması olarak değerlendirilmektedir. Affetme üzerine yapılan bilimsel araştırmalar, günümüzde, psikolojinin birçok alanında devam etmektedir. Bu konuda son yıllarda yapılan araştırmalarda özellikle affetme eğilimini ölçen ölçeklerin geliştirilmesi, affetmenin sağlık ve psiko-biyoloji açısından sonuçları, ruh sağlığı-affetme ilişkisi, affetmenin kişiler arası ilişkilerdeki faydaları ve affetme-dindarlık ilişkisi incelenmesi gibi hususlar üzerinde durulduğu görülmektedir.⁶⁴

Affetmek bireyin kendisini öfke, intikam ve nefret gibi duygulara köle olmaktan, onların egemenliğinde yaşamaktan kurtarmasıdır. Affetmek bir zayıflık göstergesi değil güçlü bir iradenin sonucudur. Her şeyden önce affeden kişinin kalbini rahatlatır. Zira öfke biriktiren kalp, biriktirdiği öfkenin ruhunu zehirlemesine engel olamaz ve bu durumun yönlendirmesiyle orantısız bir şekilde cezalandırma yolunu tercih edebilir. İntikam almayı yüce bir dava hâline dönüştürebilir. Affetmek bireyin fiziksel ve ruhsal sağlığına olumlu katkılar sağlayan bir davranıştır. Affetmenin vereceği haz, intikam almanın vereceği hazdan daha doyurucudur. Affetmek, bireyin yükünü ve stresini hafiflettiği gibi çevresindekilerin stresini de azaltır. İntikam ve öfkede ısrar etmek, yaşanan olumsuzlukları tekrar tekrar hatırlamak kişiyi sürekli mutsuz eder.

AFFEDİCİLİĞİN BİREYSEL YARARLARI

Bir kimsenin kendisine karşı suç işleyen ya da haksızlık yapan kişiyi duygusal olarak affetmemesi zihin ve beden sağlığı için zararlı görülmektedir. Kin, öfke, nefret

62 Hebbâr, Mekke'nin fethinden sonra kaçtığı için ele geçirilememişti. Resûlullah Medine'de ashabıyla birlikte oturduğu bir sırada huzuruna gelerek Müslüman olduğunu bildirdi. Hz. Peygamber, onu affetti ve ashabına ona hakaret etmeyi yasakladı. Vâkıdî, *a.g.e.*, II, 857-858.

63 Bir müfreze Sümâme b. Usâl'i yakalayıp Medine'ye getirdiği zaman Hz. Peygamber, Sümâme'nin Mescitte bir direğe bağlanmasını ve kendisine iyi muâmelede bulunulmasını ashabından istedi. Namaza giriş çıkışlarında da bizzat kendisi onunla ilgileniyor ve iman teklif ediyor, fakat Sümâme kabul etmiyordu. Üç gün sonra Hz. Peygamber, hiçbir karşılık almaksızın onu affederek serbest bıraktığı zaman Sümâme, o kadar hayret etmiş ve hislenmişti ki şehir çıkışında rastladığı ilk pınarda abdest alarak Resûlullah'ın huzuruna döndü. Kelime-i şehâdetten sonra şöyle dedi: "Şimdiye kadar sen, benim nazarımda dünyanın en nefret edilecek insanıydın. Şimdi ise ben, her şeyden çok sana hayranım." (Buhârî, Meğâzi, 70; Müslim, Cihâd, 59).

64 Ali Ayten, "Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (2009/2), s. 112.

ve kuşkululuk gibi düşmanca duygular, insanın hayat kalitesini menfi yönde etkiler ve birçok sağlık sorununa yol açar. Buna karşılık affedici olmanın zihin ve beden sağlığı açısından pek yararları olduğu tespit edilmiştir.

Ruhsal Kazanımlar

Affetmek stresi azalttığından, sağlayacağı psikolojik ve fizyolojik yararlardan dolayı terapötik görünmektedir. Bağışlayabilmekle kişi hem kendi içindeki iyiyi ortaya çıkarır, hem de karşıdakinin daha iyi olabileceğine dair umudu kaybetmemesini sağlar.⁶⁵ Bağışlayan kişi karşı tarafa onun düşmanı olmadığı ve onun yararına hakkından vazgeçtiği mesajını vermiş olur. Böyle bir davranış sonucu karşı tarafta sevgi duyguları uyanır, sevginin arttığı yerde korku azalır ve güven duyguları oluşur. Böylece bireysel huzura ve toplumsal barışa hizmet edilmiş olunur. Özellikle insanlar güçsüz durumdayken bağışlanırlarsa, bağışlayan güce muhabbetleri ve saygıları daha fazla olur. Yaptığı hatadan pişmanlık duymayan kişiye yapılacak bağışlayıcılık hatanın devamına yol açabilir. O kişinin hatasının farkına varmasını sağlamak gerekir. Böyle kişilere yanlış onaylamadığını hissettirmek, başka alanlarda onun iyi çaba ve davranışlarını desteklemek daha eğitici olur. Sonuç olarak bağışlayıcı olmak; insanın taşıdığı zihinsel ve duygusal yükü silmesine yol açtığı gibi, insanların birbirlerine güvenmelerine de yardımcı olur.⁶⁶ Zihinde çok uzun süre tutulan öfke ya da kin aynı zamanda bedeni de yorar, bilimsel olarak da kanıtlanmış psikosomatik kökenli rahatsızlıklar baş gösterebilir.

Araştırmalar, kırıcı bir davranış ya da sözü uzun süre bağışlamayan kişilerin ağır bir psikolojik yük altında ezildiklerini ortaya koymuştur. Affedememek, insanın içinde taşıdığı ağır bir yükür. Samimi bir şekilde yapılan af, tam bir şifa görevi görür. Bağışlayarak psikolojik yükten kurtulmak, ruh sağlığı açısından son derece yararlıdır. Sahte bağışlayıcılık ise, iyileşme sağlamaz, yarayı daha da kötüleştirir. Samimi bir mümin, intikam almanın vereceği hazzın geçiciliğini, yaşanan kötülükleri hatırlamanın kendisini mutsuz edeceğini, bağışlamadıkça sürekli acı çekeceğini, zihninin boş yere meşgul edileceğini, hatta bedensel olarak hastalanabileceğini bilir. Affetmeyi karakter hâline getirmeyi başaran bir mümin bütün bu bireysel avantajlara kendiliğinden sahip olur.⁶⁷

Affetmemenin temelini oluşturan nefret, zamanla insanlara karşı kötümser, güvensiz bir bakış açısı oluşmasına neden olur. Affetmenin amacı nefretin yıkıcılığını yok etmek, aynı acıları tekrar tekrar yaşamamaktır. Affetme geçmişteki yaşananların etkisinden kurtulmak, negatif duyguların, yaşamamızı kontrol etmesine son vermektir.

65 Elif Kara, "Dini ve Psikolojik Açıdan Bağışlayıcılığın Terapötik Değeri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/8, 2009, s. 224.

66 Nevzat Tarhan, "Bağışlayıcılık", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 197 (Şubat 2007), s. 36-37.

67 Abdurrahman Kasapoğlu, *a.g.m.*, s. 15-16.

Affedebilmek duyguların insanı yönetmesi yerine insanın duyguları üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlar. Bu anlamda affetmek özgürleşmektir.

Fizyolojik Yararlar

Bağışlamamanın oluşturduğu stres, vücutta zararlı maddeler salgılanması, tansiyon yükselmesi, hormonal dengesizliklerin oluşması, kalp hastalıkları, bağışıklık sisteminin zayıflaması ve nörolojik bozukluklar gibi rahatsızlıklara yol açabilmektedir. Araştırmalarda kronik kaygı, sürekli gerginlik, üzüntü ve kötümserlik, düşmanlık, acımasız alaycılık ve kuşkuculuk gibi duyguları yaşayan kişilerde astım, mafsalsomatizması, baş ağrıları, ülser ve kalp hastalıklarına yakalanma sıklığı ikiye katlandığı tespit edilmiştir. Yapılan çok sayıda araştırma, affetmesini bilen insanların, kanser ve kalp hastalıkları da dahil olmak üzere, pek çok sağlık sorunuyla daha rahat bir şekilde baş edebildiklerini göstermiştir.

AFFETMENİN TOPLUMSAL KAZANIMLARI

Bağışlama psikolojik ve fizyolojik etkilerinin yanında sosyal ilişkiler açısından da oldukça önemlidir. Bağışlayabilen kişilerin sosyal ilişkilerinin daha sağlam olduğu tespit edilmiştir. Kin güden kişilerin ise yaşamları boyunca çok sayıda dost yitirerek mutsuz oldukları bilinmektedir. Ayrıca bağışlayan kişilerin dostluk ve evlilik ilişkilerini yürütmekte daha başarılı olduğu görülmektedir. Bağışlayıcı insanlar daha az kırıcı, daha az suçlayıcı, insanları utanca sevk etmeyen kişiler olarak mevcut ilişkilerini yürütme ve yeni ilişkiler geliştirmede daha başarılı olmaktadır.⁶⁸ Kin-nefret-öfke-acı döngüsünü kırarak insanı bir barış atmosferine kavuşturan bu özellik, aynı etkiyi insan toplulukları üzerinde de yapmaktadır. Yine araştırmalar, affediciliğin yaygın olduğu toplumlarda suç oranının da düştüğünü ortaya koymuştur.

Suçlu cezalandırarak adaletin tesisini sağlamak elbette önemlidir. Bunun kadar önemli olan bir husus da kalıcı toplumsal barışı, huzuru sağlamanın bir diğer yolu olan affetmeyi toplum vicdanına yerleştirmektir. Çünkü “affetmek” “hür ve çoğulcu yaşam”ı tesis etmenin anahtarıdır. Affetme, çoğu zaman hasımlar arasında sağlam bir bağlılık meydana getirir; en azlı düşmanları bile yakın dostlar yapar, sosyal ilişkileri daha da güçlendirir. Gerçek manada samimi bir af, kötülük yapanla mağdur arasındaki düşmanlığı, soğukluğu kaldırır. Taraflar yeniden birbirine dostça, samimi, alçakgönüllü, fedakârca bir anlayışla yaklaşmaya çalışır. Özellikle mağdurun gücü yettiği hâlde intikam almaktan vazgeçmesi, suçluda vicdan azabına neden olur. Hatta haksız olan taraf affeden tarafın gönlünü kazanmak için çaba içerisine girer.⁶⁹

68 Elif Kara, *a.g.m.*, s. 226.

69 *Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi, Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlak Esasları*, İstanbul 1980, s. 161; Abdurrahman Kasapoğlu, *a.g.m.*, s. 16.

Affetmek aynı zamanda iyilik dersi vermektir. Karşımızdakinin kendi olumsuzluklarını görmesine ve onarmasına yol açan ahlaki bir terbiye yolu ve yöntemidir. Bize haksızlık ya da yanlış yapanlar, doğruyu, adaleti bizim ona karşı gösterdiğimiz sahici bağışlama tutumumuzdan öğrenirler. Cömert bir insan, bağışlamanın özgürce seçilmiş, bilinçli bir tutum olduğunu bilir. Bağışlamasını yanlış yapana bir armağan olarak sunar. Hiçbir mazerete sığınmadan, yapılanı görmezlikten gelmeyi reddederek onu yanlışıyla yüzleştirir ama yargılamaz, suçlamaz. Bu tutum, yanlış yapmanın hatasının, kusurunun üstesinden iyilikle gelmektir. Yanlışın altında ezilip kalmamasına, nefis muhasebesi yapmasına ve böylelikle yanlışını anlayıp düzeltmesine yardımcı olmaktadır.⁷⁰

Affetmenin neden çok zor olduğunu anlamak için affedemeyenin psikolojisine göz atmak gerekir. Affetmemekte direnen insan aslında, kendi içinde sınırlı sayıda olduğuna inandığı insani cevherin karşısındakine aktarıldığında kendine düşen payın iyice azalacağına inanır. Oysa bağışlama, yanlış yapmanın hak ettiği intikamdan kaçınma ve düştüğü insanlık dışı durumdan ötürü bunu yapana merhamet duymaktır.

SONUÇ

Affedicilik kardeşlik bağlarına zarar veren kin, nefret ve öfke gibi zararlı duygulara karşı en etkili çözüm yoludur. Kur'an'ın emir ve tavsiyeleri ile Hz. Peygamber'in uygulamaları bu erdemin hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki önemini vurgulamaktadır. Affedicilik modern psikoloji açısından klinik çalışmalarda da yer verilen bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağışlama, bir kişinin, başkasının haksız davranışına karşı ahlaki bir cevabıdır. İki tarafın saygı ve anlayış çerçevesinde bir araya gelebilmesi için kurulan bir köprüdür. Şu ya da bu nedenle meydana gelen olumsuz bir ilişkiyi olumluya doğru dönüştürmenin en medeni ve insani yoludur. Affedebilmek için önce insanın kendisini merhamet eğitiminden geçirmesi, affedememenin arkasında yaşanan derin öfke ve intikam alma duygusunu yenerek öfke kontrolünü başarması gerekmektedir. Allah'ın kullarına öğütlediği bu güzel erdem uygulandığı takdirde sadece sağlıklı bir insana değil huzur, barış ve esenliğin hakim olduğu bir topluma kavuşma imkânı da elde edilecektir.

BAŞKAN - Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Kamil Yaşaroğlu faydalı bir tebliğ sundu. Maalesef, tabii, elimizde değil.

70 <http://www.psikoloji.com.tr/yetiskin/yasam/suclamayin-affedici-olun-736.html>

MÜZAKERE

Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Değerli Başkan, Değerli katılımcılar hepinize saygılarımı sunarak sözlerime başlamak istiyorum.

Önce ikinci tebliğ, Yrd. Doç. Dr. Faruk Sancar'ın sunduğu "Gazâli Düşünce-sinde Kardeşlik ve Kardeşlik Hakları" tebliğine değineceğim. Tebliğle ilgili fazla bir şey söyleyecek değilim. Bu, elbette ki tebliğin bir şey söylemeye değmediği anlamına gelmemektedir. Aksine konuyu işleyişi itibariyle tebliği güzel buldum. Bu sayede hem Gazâli'nin kardeşlikle ilgili bakış açısını hem de Faruk Sancar'ın Gazâli ile ilgili önemli tespitlerini öğrendim. Kendisini tebrik ediyor, çalışmalarının devamını diliyorum. Tebliği okudum ve istifade ettim. Hatta bu sempozyumda neden mesela Mevlana, Yunus Emre vb. İslam düşünürlerinin konuyla ilgili yaklaşımlarını ortaya koyan müstakil tebliğler sunulmadı diye düşündüm.

Tebliğle ilgili şu hususu belirtmeden geçemeyeceğim: Tebliğin III. başlığı "Kardeşlerin Birbirleri Üzerindeki Hakları" ismini taşımaktadır. Kanaatimizce bu başlık, "Kardeşlerin Birbirlerine Karşı Olan Sorumlulukları" şeklinde olmalıydı. Zaten ilgili alt başlıklara baktığımızda bunu görüyoruz. Diğer taraftan kaynaklara baktığımızda, kardeşlik bir haktan ziyade müminlerin birbirlerine karşı yerine getirmeleri gereken bir sorumluluk olarak ortaya konmaktadır.

Mesela Hucurât suresinde müminlerin kardeş olduğu beyan edildikten sonra, alay etmeme, lakap takmama, gıybet etmeme gibi dikkat etmeleri gereken adab-ı muaşeret kurallarından bahsedilmektedir.

Doç. Dr. İsmail Karagöz'ün "Kur'an-ı Kerim'de Kardeşlik Ahlakının Temelleri" isimli tebliği ile ilgili olarak da şunları söylemek istiyorum:

Başlıktan da anlaşıldığı gibi tebliğ, kardeşlik ahlakının Kur'anî temellerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Konu, bu olduğuna göre, öncelikle kardeşlikle ilgili Kur'anî kavram ve tabirlerin lugat ve tefsirlerden hareketle genişçe bir tahlilinin yapılması uygun olurdu, diye düşünüyorum. Bu bağlamda mesela şu kavramlar zikredilebilir: "Eh", "ihvan", "uhuvve", "ihvanüküm fi'd-din", "veliyy", "evliya", "velice", "ba'düküm min ba'd", "halekeküm min turabin", "halekaküm min nefsin vahidetin", "Ya benî Âdem", "hub", "ve lakinnellah ellefe beynehum", "ruhemâu beynehum", "ezilletin alel müminin", "hablullah".

Tebliğde kardeşlik ahlakının dayandığı temel Kur'anî tabirleri izah etmek yerine, kardeşliğin getirdiği sorumluluklara ağırlık verildiği görülmektedir. Oysa kardeşliğin dayandığı Kur'anî kavramlarla kardeşlik hukukunun ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

Diğer bir konu da şudur:

"Din kardeşliği" tabiri, Kur'an'da değişik inanç mensupları ile ilgili geçmektedir. İslam öncesinde de bu kavramın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kur'an bu kavramı, Müslümanlar arasındaki bağı ifade etmek üzere kullanmıştır. Ancak Kur'an bu kavramı Müslümanlarla ilgili olarak kullanırken, kardeşliği korumaya yönelik birçok ahlaki ilkedden bahsetmektedir. Bu anlamda kavramın, yeni bir muhtevada ve ahlaki bir sistemi ifade edecek şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kısaca tebliğde kavramın, İslam öncesinde asabiyyete dayalı kardeşlik anlayışı ve doğurduğu sonuçlar ile Kur'an'da kazandığı ahlaki içerik üzerinde mukayeseli bir şekilde durulsaydı iyi olurdu, diye düşünüyorum.

Arz etmek istediğim bir husus da şudur:

Tebliğde sayfa 3'te şu ifadeler geçmektedir: "Hukuk, insanların sahip olduğu imkânları ifade eder. Bu imkânlarla "kardeşlik hukuku" diyebileceğimiz gibi "vatandaşlık hukuku" da diyebiliriz. Ancak "kardeşlik hukuku" ifadesi "vatandaşlık hukuku" ifadesinden daha kapsamlıdır. Çünkü sadece bir toplumda yaşayanları değil bütün toplumlarda yaşayanları içine alır."

Bu ifadeler, bazı soruları da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki tebliğde "kardeşlik hukuku" kavramıyla "vatandaşlık hukuku" kavramı arasında bir irtibat kurulmaktadır. Fakat bu iki kavramın örtüştüğü alanlarla ayrıştığı alanlar net bir şekilde ortaya konmamaktadır. Yine "Kardeşlik hukuku" nun "vatandaşlık hukuku" ndan daha geniş kapsamlı olduğu ifade edilmektedir. Bu tespitin dayanağı nedir? Bunu anlayamıyoruz.

Tespitlerimize göre "Vatandaşlık Hukuku", hukuk fakültelerinde okutulan bir dertir. Bu derste vatandaşlık kavramı, vatandaşlığın hukuki niteliği, vatandaşlığın türleri, vatandaşlık hukukunun genel ilkeleri vb. Konular okutulmaktadır.

Tebliğde "yaşama, çalışma, mülk edinme, düşünceyi ifade etme gibi yaklaşık on haktan bahsedilmektedir. Bunlar, aslında "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel

Beyannameesi” ile teminat altına alınan haklardır. Benzer birçok konu, İslam Hukuku bağlamında da teminat altına alınmıştır. Bu konuyla ilgili birtakım ilmi çalışmalar yapılmış olduğunu da biliyoruz.

Ancak burada belirtmemiz gereken husus şudur: İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi ile insanlara tanınan birtakım haklar söz konusudur. Bu haklar da devlet erki tarafından takip edilmeli ve yerine getirilmelidir. Kardeşlikle ilgili dinî beyanlar ise hukuktan ziyade bireyleri muhatap alır. Onların dinî sorumluluklarına, vicdani hassasiyetlerine hitap eder. Kısaca devletin hukuki olarak yerine getireceği konularla fertlerin ahlaki sorumluluklarının birbirine karıştırılmaması gerekir. Kaldı ki hukuki yaptırımlarda cezai müeyyide vardır; ahlaki konularda ise dinî ve vicdani sorumluluk söz konusudur.

Bizim kanaatimize göre, Kutlu Doğum temasında geçen “kardeşlik hukuku” kavramı, “kardeşlik sorumluluğu” manasında kullanılmaktadır. Bunun tebliğde ortaya konulduğu şekliyle “haklar” veya teknik manada “hukuk”la bir ilgisi yoktur, diye düşünüyorum. Kaldı ki tebliğde bahsedilen “İnanma ve İbadet Etme Hakkı”, Düşünceyi İfade Etme Hakkı” vb. konular, Müslümanların kendi aralarında değil, daha ziyade gayri müslimlerle olan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu konuların kardeşlik ahlaki çerçevesinde ele alınması anlamlı görülmemektedir. (s. 5)

Tebliğde, insan öldürmek, yeryüzünde bozgunculuk yapmak, hırsızlık fiilini işlemek gibi suçlara verilen cezalara temas edilmekte ilgili ayetlere atıfta bulunmaktadır. Ayrıca adil yargılanma hakkından da bahsedilmektedir. Bu konuların da Müslümanlar arasındaki ahlaki ilişkilerle değil; hukuk sistemiyle ilgili olduğu açıktır.

Önceki tebliğin müzakeresinde de belirttiğim gibi, Kur’an ve Sünnet’te kardeşlikle ilgili dinî beyanlar, haklardan ziyade sorumluluklarla ilgilidir. Konu İslam geleneğinde de böyle algılanmıştır. Bu açıdan sorumlulukların yerine getirilmesi, Müslümanlar arasında kardeşliğin gerçekleşmesi için yeterlidir.

Tebliğle ilgili belirtmek istediğim bir diğer husus da şudur:

Bazı ayetlerin, esas maksat ve manalarıyla ilgi olmayan bağlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şu örnekleri vermek mümkündür:

a- Mesela s. 3’te “Kur’an’ın kendisi haktır ve hak ile indirilmiştir” ifadesi geçmektedir. Dipnotta da Bakara 176. ayete atıfta bulunmaktadır. Oysa burada geçen “hak” kelimesinin temel insan haklarıyla ilgisini kurmak zordur. Ayetin bağlamına bakıldığında, burada geçen “hak” kelimesinin, Kur’an’ın Allah’tan geldiği ve hakikati ifade ettiği manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

b- Yine insan hakları bağlamında “Allah katında tek hak dinin İslam olduğu” açıklamasına Âl-i İmrân 19. ayeti delil olarak ileri sürülmektedir. Oysa ayette hak kelimesi geçmemektedir.

c- Ayrıca “Yaşama Hakk’ına Saygı” başlığı altında işkence ve zulmün yasak olduğu bağlamında ileri sürülen Ahzab 58. ayeti, münafık ve fasıkların müminlere eziyet etmesinden bahsetmektedir. Ayetin sebebi nüzülü de bu gerçeği ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ayetin müminler arasında kardeşlik hukukuyla ilgisi söz konusu değildir.

d- “Kişilik Haklarına Saygı” başlığı altında insanlara “vesvese” verilmesinin yasaklandığı ifade edilmekte ve Nas suresi 4-6. ayetlere atıfta bulunmaktadır. İfade kapalı; ancak burada insanların birbirine kötü şeyleri telkin etmelerinin yasaklandığı anlaşılmaktadır. Eğer böyle kabul edecek olursak, ayete yanlış mana verilmiştir. Çünkü ayet, insan şeytanlarından değil, cin şeytanlarından bahsetmektedir. Üstelik burada vesvesenin yasaklanması değil, çok vesvese veren şeytandan Allah’a sığınılması emredilmektedir.

e- Sayfa 12’de sabır ve affetmenin öneminden bahsedilmekte ve ilgili ayetlere atıfta bulunmaktadır. Ancak art arda gelen iki paragrafta aynı temalara ve ayetlere yer verildiği görülmektedir.

f- Eğitim-öğretimden bahsedilirken çoğunlukla “Yaratan Rabbinin adıyla oku!” (Alak, 1), “Bilenlerle bilmeyenlerin eşit değildir” (Zümer, 9), “Allah’tan hakkıyla ancak âlimler korkar” (Fâtır, 28) ayetlerine yer verilir. Tebliğde de “Eğitim-Öğretim ve Bilgi Edinme Hakkı” başlığı altında bu ayetlere yer verilmiştir (s. 5). Ancak bu ayetlerde geçen “ilim”, “alim”, ve “okuma” kavramlarının dini-manevi içeriklerinin boşaltıldığı ve seküler bilgi bağlamında ele alındıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme Konuşması- Sayın Başkanımıza teşekkür ediyorum, siz değerli bilim adamı ve misafirlere de saygılarımı sunuyorum.

Bu sempozyum vesilesiyle kardeşlik konusunda çok yönlü bir bilgilendirme fırsatı elde ettiğimizde kuşku yoktur. Gerek Müslümanlar gerekse insanlık olarak ortak paydalarımızın, bizi birbirimize yaklaştıracak bağların ne kadar çok olduğunu anladık. İnsanlık olarak taşıdığımız antropolojik ve teolojik farklılıkların nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiği konusunda bir derinlik kazandık. Kur’an, bir taraftan İslam kardeşliğini bir ilke olarak ortaya koyarken, bütün insanlığın sahip olduğu ortak paydaları da ihmal etmemektedir; bunu öğrendik.

Sempozyum vesilesiyle gerek Kur’an ve Sünnet’te gerekse Yahudilik ve Hristiyanlık’ta kardeşlik kavramına yüklenen anlamları öğrenme imkânı elde ettik; böylece konuyla ilgili İslam’ın diğer dinlerden farkını gördük. Son dinin hem temel kaynakları hem de tarihsel tecrübesiyle diğer dinlerden farklı olarak bir ortak yaşama fihki geliştirdiğini öğrendik.

Müslümanlar olarak değişik kültür ve dinlere mensup insanlarla beraber yaşamak mecburiyetindeyiz. Çünkü dinler ve kültürler arasındaki sınırlar ortadan kalkmıştır; dolayısıyla değişik kültür ve dünya görüşüne mensup insanlarla iç içe hayatımızı devam ettirmektediriz. Farklılık, çeşitlilik aslında Allah'ın insanla ilgili bir takdiridir. Allah Teala kullarının küfrüne razı değildir, ancak değişik dinlere mensup olmaları da onun bir takdiridir. Allah dileseydi bütün insanlar kulluk ve hidayet üzere olurlardı. Ancak böyle yapmamış ve onları kendi tercihleri konusunda serbest bırakmıştır (Hûd, 118-119).

Değerli ilim adamları!

Diyanet İşleri Başkanımızın burada bulunmasını bir fırsat bilerek şunu arz etmek istiyorum: Kutlu Doğum'la ilgili etkinlikler gittikçe daha geniş halk kitleleri tarafından takip edilmektedir. Bu sene yapılan programlar bu açıdan takdire şayan bir özellik ortaya koymuştur. Katkısı olan herkese bu vesileyle şükranlarımı arz etmek istiyorum.

Ayrıca şunu teklif ediyorum: Kutlu Doğum'la ilgili hazırlıkların başlatılması daha erken bir tarihe alınabilir. Konunun belirlenmesi zor olmayacaktır. Çünkü zaten işlenen temalar, genel de ülkemiz insanının ihtiyaç duyduğu konulardır. Konuyla ilgili çalışmaların erken başlatılması, hem sempozyumda sunulacak tebliğlerin ve müzakerelerin daha içerikli olması hem de yapılacak yayınların daha çeşitli ve nitelikli olması açısından önem arz etmektedir.

Burada sunulan tebliğlerin birinde sanal dünyada diğer dinlere göre İslami konuların fazla yer almadığı belirtilmiştir. Bu oldukça önemli bir tespittir. Ne yazık ki bizler, hâlâ eski usul ve anlayışlarla İslami konularda insanlarımızı aydınlatmaya çalışıyoruz. Oysa bu konuda bir mantalite ve zihniyet değişikliğine ihtiyacımız vardır. Hâlâ dergi ve kitapla yol almaya çalışıyoruz. Elbette kitabın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Ancak dijital kültüre sahip, süratle değişen ve gelişen tekniğe müptela bir kuşağın yetiştiği göz ardı edilmemelidir. Başkanlığın bu konuda önemli çalışmalar içerisinde olduğunu biliyorum. Ancak adımlarımızın biraz daha hızlı atılması gerektiğini bu vesileyle arz etmek istiyorum.

Belirtmek istediğim diğer bir husus da şudur: Sempozyumda istifade ettiğimiz, emek mahsulü tebliğler sunulmuştur. Ancak konuyla ilgili problemler bağlamında tebliğler hazırlansaydı daha iyi olurdu. Zaman zaman Kur'an ve hadislerde geçen nasları tekrarladık. Vaaz ve nasihat başvurduk. Belki de bu konunun tabiatından kaynaklanmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki vaaz vaaz gibi, sempozyum da sempozyum gibi olmalıdır. Sempozyumun konuyu bilimsel yönden irdeleme amaçlı olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla sosyolojik, psikolojik ve eğitsel açıdan konunun irdelenmesine daha fazla ağırlık verilseydi, teklifler sunulsaydı faydalı olurdu. Çünkü bugün Müslümanlar

kardeşliğin İslami bir ilke olduğunu bilmektedirler; ancak onun gereklerini yerine getirmemektedirler.

Burada İslam tefekkür tarihinde kardeşlik bağlamında bazı tebliğler sunuldu. Mesela tasavvufta kardeşlik konusunda bir tebliğ vardı; istifade ettik. Ancak kültür tarihimizdeki zirve isimlerin mesela Yunus'un, Mevlana'nın veya İslam Felsefesi alanında meşhur simaların konuya yaklaşımıyla ilgili birkaç tebliğ daha sunulsaydı iyi olurdu.

Yine farklı yaklaşımlara, içtihatlarla, cemaatlara, mezheplere yaklaşım tarzımızın nasıl olması gerekir? Bu konuda bir tebliğ sunulsaydı önemli bir ihtiyacı karşılardı. Ayrıca Orta Doğu'da bugün var olan mezhep çatışmalarının ülkelerin siyasi emelleri ile olan ilişkisini aydınlatacak bir tebliğ de sunulabilirdi.

Değerli ilim adamları, değerli hazırun!

Şu hususu da anlatmadan geçemeyeceğim. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra muhacirlerle ensar arasında bir kardeşlik tesis etmişti. Hatta burada miras hukuku da söz konusuydu. Bu hukukun Maide suresinde geçen bir ayetle bir zaman sonra neshedildiği tefsir kitaplarında ifade edilmektedir. Ancak şartlar gerektirdiğinde böyle bir kardeşlik neden yeniden tesis edilmesin? Bunun nasıl gerçekleştirileceği üzerinde imali fikirde bulunmamız gerekmektedir. Bu, Müslümanların insanlığa hediye edecekleri erdemli ve örnek bir uygulama olacaktır.

MÜZAKERE

Dr. Muhlis AKAR

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Yrd. Doç. Dr. M. Kâmil Yaşaroğlu Bey'in hazırladığı "Kin ve Nefreti Sevgiye Dönüştüren Erdem: Affetmek" başlıklı tebliğ ile Arş. Gör. İmran Çelik Bey'in Hazırladığı "Kardeşliğin Ahlaki Temellerinden Yardımlaşma ve Dayanışma" isimli tebliğin müzakerelerini yapmak üzere huzurlarınıza gelmiş bulunuyorum. Herkesi saygıyla selamlıyorum.

Müzakereye başlarken öncelikle emek mahsulü olan çalışmalarından dolayı her iki tebliğimizi de tebrik ediyorum. Şüphesiz daha iyiye ve ideal olana ulaşma adına bu iki tebliğle ilgili bazı tespit ve tekliflerim olacak.

1. M. Kâmil Yaşaroğlu'nun "Kin ve Nefreti Sevgiye Dönüştüren Erdem: Affetmek" isimli tebliğinde özetle öfke, nefret, kin vb. olumsuz duygu ve düşüncelerin kardeşlik bağlarını kopardığı; bunun panzehirinin ise affedicilik olduğu belirtilmiş; affediciliğin, peygamberlerin ve Kur'an'da Allah tarafından övülen müminlerin sahip oldukları erdemler arasında yer aldığı; kardeşliğin getirdiği hak ve sorumluluğun da "affetme ve öfkeyi yatıştırma", "affetme ve hoş görme" olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra aff kavramının tanımı ve anlam yakınlığı nedeniyle affa ilgili olan mağfiret, safh, hilim, sulh, lîn (yumuşaklık) gibi kavramlara yer verilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın affediciliği çeşitli vesilelerle vurgulanmış; affın ilahî bir sıfat ve yüksek bir ahlaki meziyet olduğu ifade edilmiş, insanlara karşı affedici olabilmenin en önde gelen saikinin Allah'ın affına mazhar olma niyeti olduğu belirtilmiştir.

Affin ıslah yönü üzerinde durulmuş; kötülüğe karşılık ona denk bir ceza vermenin adalet olduğuna, kötülük yapanı affetmenin ise bir erdem ve fazilet olduğuna Hz. Peygamber'in hayatından verilen örneklerle işaret edilmiştir. Diğer bir ifadeyle şayet ıslah

yönünden bir gelişmeye vesile olacaksa kötülük yapana ceza vermeyip affetmenin daha iyi olacağı ifade edilmeye çalışılmıştır. “Nitekim Uhud Savaşı’ndaki hataları affedilen sahabiler bir daha böyle bir hata yapmamaya gayret göstermiş ve katıldıkları bütün savaşlarda emirlere uyarak zaferler kazanmışlardır. Hz. Peygamber’in Müslümanlara karşı bu şekilde merhametli davranması neticesinde birçok kimsenin Müslüman olduğu da rivayet edilmiştir” denilerek, affin olumlu sonuçları ortaya konulmuştur.

Nitekim Kur’an-ı Kerim’de yer alan Hz.Yusuf kıssasındaki önemli mesajlardan birinin de, kötülük yapanlara karşı affedicilik erdemini göstermek olduğu hatırlatılmış; Hz. Yusuf’un otorite sahibi olduğu ve eline fırsat geçtiği hâlde kardeşlerini cezalandırma cihetine gitmediği, tam aksine onları affettiği, hatta mahcup olmamaları için kendilerini teselli ettiği hatırlatılarak bu yüzden böylesine bir âlicenaplık karşısında genellikle düşmanlık duygularını besleyen kişinin düşmanlığının son bulacağı vurgulanmıştır.

Tebliğ’in affedicilik ve bazı ahlaki erdemler bölümünde de tevazu, hilim, müsamaha ve merhamet üzerinde durulmuş; kibrin karşıtı olan tevazunun, kişinin kendisini, başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan arındırmasını ifade ettiği, insanın değerini yükselttiği, şerefini arttırdığı, toplumda kin beslemeyi ve birbirinden uzaklaşmayı önlediği, huzur ve kaynaşmaya vesile olduğu, böylece sevgi ve saygı ortamına vesile olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde hilim, müsamaha ve merhametin de kardeşliğin inşasında oynadığı önemli role dikkat çekilmiştir.

“Hz. Peygamber’in Hadislerinde Affedicilik” başlığıyla verilen bölümde ise hadis kaynaklarında affedicilikle ilgili olarak Hz. Peygamber’den rivayet edilen çok sayıda hadisin bulunduğu beyan edilmiş ve bu bağlamda bir rivayete de yer verilmiş ki kanaatimce söz konusu bu rivayet “müflis” hadisiyle birlikte değerlendirilmediği için yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilir.

Rivayet şöyle: Allah Resûlü’nün Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği insanları affa teşvik eden bir diğer hadisi ise şu şekildedir: “Resûlullah ile birlikte oturuyorduk. Azı dişleri görününceye kadar gülmeye başladı. Hz. Ömer: - Anam babam sana feda olsun ey Allah’ın Resûlü! Sizi böyle güldüren nedir? diye sordu. Efendimiz şunları anlattı: - Ümmetimden iki kişi Allah’ın huzurunda diz çöktüler. İçlerinden biri: - Ey Rabbim, benim hakkımı kardeşimden al, dedi. Allah: - Hakk’ını kardeşinden nasıl alayım, zira onun hiçbir hasenâtı kalmamış. - O zaman günahlarımın bir kısmını ona yükle dedi. Bu sırada Allah Resûlü’nün gözlerinden yaşlar süzölmeye başladı ve şöyle buyurdu: - Kıyamet günü öyle büyük bir gündür ki o günde insanlar günahlarının başkalarına yüklenmesine son derece ihtiyaç duyarlar. Sonra şöyle devam etti: - Allah hakkını talep eden kişiye: - Gözlerini kaldır ve cennetlere bak, buyurdu. Adam başını kaldırdı ve: - Yâ Rabbi, altından şehirler, altından yapılmış ve incilerle süslenmiş saraylar görüyorum. Bunlar hangi peygamber, hangi siddik veya hangi şehit için hazırlandı? dedi. Allah: - Sen

buna mâlik olabilirsin, buyurdu. Adam: - Ne ile? deyince, Allah: - Kardeşini affetmek suretiyle, buyurdu. Adam: - Ey Rabbim, kardeşimi affettim, dedi. Bunun üzerine Allah: - Kardeşinin elinden tut ve onu cennete götür buyurdu. Bu hâdiseyi anlattıktan sonra Allah Resûlü: - Allah'a karşı takva sahibi olun ve aranızı ıslaha çalışın. Allah Müslümanların arasını böyle ıslah ediyor." buyurdu.¹

Şüphesiz Allah affedicidir, dilerse bütün kulları için bunu uygulayabilir. Hak sahibi alacaklı olan kullarına büyük ikramlarda bulunarak kul hakkıyla huzura gidenleri bu şekilde affettirip cehennem azabından da kurtarabilir. Fakat adaleti gereği bunu yapmayabilir de. Dolayısıyla insanlar bu rivayete dayanarak ölmeden önce başkalarının haklarını ödeyerek tövbe-istiğfar da bulunmazlarsa ve nasıl olsa affedileceğim düşüncesiyle yanlış tutum ve davranışlarını değiştirmezlerse "müflis" hadisinde haber verilen kötü âkıbetle karşılaşabilirler.

Zira Sevgili Peygamberimiz, birçok hadisinde kul ve kamu hakkı ihlalinin ağır sonuçlarını hatırlatmış; bu konuda ümmetini duyarlı olmaya davet etmiştir. Ebû Hüreyre'den (r.a)' den rivayet edildiğine göre bir keresinde Hz. Peygamber ashabına; "Müflis kimdir, biliyor musunuz" diye sormuş, Ashap: 'Bizim aramızda müflis, parası ve malı olmayan kimsedir' diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.): "Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât sevabıyla gelip; fakat şuna sövüp, buna zina isnat ve iftirasında bulunup, şunun malını yiyip, bunun kanını döküp, şunu dövüp; bu sebeple iyiliklerinin sevabı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yükletilip sonra da cehenneme atılan kimsedir"² buyurmuşlardır.

Sevgili Peygamberimiz bu konuda sadece sözlü uyarıyla yetinmemiş; bizzat kendisi de hak ihlalinde bulunanlara karşı tavrını açıkça ortaya koymuş; hatta kamu malından çalmış kişilerin cenaze namazlarına bile katılmamıştır. Zeyd b. Hâlid'in (r.a) anlattığına göre: "Hayber Savaşı sırasında ashaptan biri öldürülmüştü. Hz. Peygamber'e haber verildi. O, "Arkadaşınız üzerine namaz kılın!" buyurdu. Hz. Peygamber'in bu sözü üzerine, halkın çehresi değişmiş, (bir soğukluk çökmüştü). Bunun üzerine Hz. Peygamber olaya şöyle açıklık getirdi: "Arkadaşımız Allah için cihad sırasında ganimet malından çalmıştı!"³

Bu bakımdan her Müslüman, hiçbir ayrıcalığın söz konusu olmayacağı, haklı ile haksızın ortaya çıkarılacağı hesap gününde, Yüce Allah'ın huzurunda mahcup olmamak için kul ve kamu hakları konusunda son derece duyarlı olmalıdır. Allah'ın huzuruna

1 Müttaki el-Hindi, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrut 1985, III, 824-825.

2 Müslim, *Birr*, 59, 60; Tirmizî, *Kıyame*, 2.

3 Muvatta, *Cihâd*, 23; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 14; Nesâî, *Cenâiz*, 66; İbn Mâce, *Cihâd*, 34.

kul ve kamu hakkı ile çıkmanın çok ağır bir vebalinin olduğunu bilmeli; şayet herhangi bir hak ihlalinde bulunmuşsa hak sahiplerine haklarını ödeyerek helalleşmelidir. Kamu hakları konusunda ise daha dikkatli davranmalıdır.

Nitekim sayın Yaşaroğlu kendisi de tebliğinin devamında benzeri rivayetlere atıf yapıyor ve şöyle diyor: “Allah Resûlü kul hakkı ya da Allah hakkının söz konusu olduğu suçlarda affi uygun görmemiştir. Hz. Peygamber, toplumun hakları söz konusu olduğunda suçlu kim olursa olsun onu bağışlamaz, bu hususta kimsenin aracılığını kabul etmez, suçlu kendi çocuğu dahi olsa onu cezalandıracağını söylerdi.⁴ Hz. Âişe şöyle der: “Resûlullah Allah yolunda savaşıma hâli dışında, ne bir kadına ne de bir hizmetçiye, kısacası hiç kimseye el kaldırmadı. Kendisine fenalık yapan kimseden de intikam almadı. Yalnız Allah’ın yasak ettiği şeyler çiğnenince, o yasağı çiğneyenden Allah adına intikam alırdı.”⁵ Sahabeden çok sevdiği Üsâme şöhretli bir ailenin hırsızlık yapan kızı için aracı olmuş ve af dilemişti. Hz. Peygamber bu talebi duyduğunda üzüldü ve: “Bu hırsızlığı kızım Fatıma dahi yapmış olsaydı ona da aynı cezayı uygulardım” buyurdu.⁶

Ancak bu son örnekleri günümüze taşıdığımızda tebliğde bunların nasıl uygulanacağına dair bir açıklamaya da yer verilmemiş. Mesela Allah Resûlü kul ve kamu haklarını af kapsamına almadığına göre, biz de kul ve kamu hakkı ihlalinde bulunanlarla ilişkimizi nasıl sürdüreceğiz, af prensibini bunlar için uygulayacak mıyız? Zira bir yandan kardeşliğin ihya ve inşasında affın önemi vurgulanırken diğer yandan bu gibi kişilere karşı tavrımızın nasıl olacağı tebliğde açıkça belirtilmemiş?

Diğer yandan “psiko-sosyal açıdan affedicilik”, “affediciliğin bireysel ve toplumsal yararları”, “ruhsal kazanımlar”, “fizyolojik yararlar” gibi konulara yer verilmiş, ancak uzmanlık gerektiren bu alanlarla ilgi kaynaklara yer verilmemiştir.

Sonuç olarak “Kin ve Nefreti Sevgiye Dönüştüren Erdem: Affetmek” isimli tebliğın, işaret edilen bir iki hususla ilgili ilaveler yapıldığı takdirde genel olarak konu başlığının hakkını veren, anlaşılır, başarılı bir çalışma olduğunu ifade edebiliriz.

2. Arş. Gör. İmran Çelik Bey’in Hazırladığı “Kardeşliğin Ahlaki Temellerinden Yardımlaşma ve Dayanışma” isimli tebliğinde ise:

Bir arada yaşama zorunluluğu bulunan farklı özelliklere sahip insanların birlik, beraberlik, huzur ve barışın hâkim olduğu istikrarlı ve müreffeh bir toplum meydana getirebilmeleri için, fertler arasında sevgi ve kardeşlik bağlarının güçlü olmasının iktiza ettiği; bu yüzden toplumda dostluk ve kardeşliğin ikame edilebilmesi için fertler ara-

4 Buhârî, Fezâilü ashabi’n-nebi, 18.

5 Müslim, Fezâil, 79; Ebû Dâvûd, Edeb, 4; İbn Mâce, Nikâh, 51.

6 Buhârî, Hudûd, 12.

sında sevgi-saygı, adalet, sadakat, güven, merhamet, yardımlaşma ve dayanışma gibi temel ahlaki değerlerin bulunmasının şart olduğu vurgulanmaktadır.

Devamında ise yardımlaşma ve dayanışmanın Kur'an ve Sünnetteki yeri ve önemi üzerinde durulmakta, "İyilik ve takva (Allah'tan hakkıyla korkup menhiyattan sakınma) üzerine birbirinizle yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta birbirinizle yardımlaşmayın!" ayet-i kerimesinden hareketle yardımlaşmanın insanların maslahatına mebni olan, onlar için hayır ve fayda mülahazası bulunan, Allah'ın rızasına muvafık olan hususlarda olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu arada yardımlaşmanın zekât vermekten tatlı söz söylemeye; infaktan güler yüzlü olmaya kadar her şeyin ayet-i kerimede geçen birr (iyilik) kavramının kapsamına girdiği ifade edilmektedir.

Yine Kur'an-ı Kerim'in en çok üzerinde durduğu ve teşvik ettiği hususlardan birinin infak olduğu belirtilerek infakla ilgili değişik ayetlere yer verilmekte; Hz. Peygamber'in de birçok hadisinde yardımlaşma ve paylaşmanın önemine dikkat çekerek Müslümanları yardımlaşmaya teşvik ettiği ifade edilmektedir.

Ancak tebliğin bu bölümünde ifade edilen şu sözlerin ve yer verilen hadis-i şerifin açıklaması iyi yapılmadığı takdirde yanlış anlaşılacağı ihtimaline binaen yeniden değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyim. Burada şöyle denilmektedir: "İnsanoğlu kendi ihtiyacından fazla mala sahip olduğu zaman, kendisi kadar maddi durumu iyi olmayan insanları gözetmesi, temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan fakir, yoksul, güçsüz ve kimsesizlerle malını paylaşması erdemliliğin bir gereğidir. Kendi ihtiyacı kadar mal biriktirmenin ne dinen ne de ahlaken hiçbir mahzuru bulunmamaktadır. Ancak zengin ve varlıklı kimseler bir taraftan daha da zengin olma arzusuyla hareket ederek servet biriktirip hiç kimseye bir şey vermezken, diğer taraftan çoluk çocuğuna yedirecek bir şeyi bulamayan fakir ve yoksulların açlık çektiği bir tablo, hazin olmakla birlikte erdemlilik ve özveriye de aykırı bir durum arz etmektedir. Hz. Peygamber, bu hususta şöyle buyurmaktadır: "Ey Âdemoğlu! İhtiyacından fazla olan malını sadaka olarak vermen senin için iyi; vermemen kötüdür. İhtiyacına yetecek kadarını elinde tutmandan dolayı ayıplanmazsın. İyiliğe, geçimini üstlendiklerinden başla. Veren el, alan elden daha üstündür."⁸

Bu ifadelerde şu sorular akla gelebilir: "Zekât ve sadakalarını veren, dinî ve sosyal sorumluluklarını yerine getiren kişinin ihtiyacından fazla mal biriktirmesi dinen ve ahlaken sakıncalı mıdır? Böyle bir kişi ihtiyacından fazla olan malının tamamını sadaka olarak vermekle yükümlü müdür? Diğer bir ifadeyle ihtiyacından fazla malının zorunlu olan zekâtını veren ve sosyal sorumluluklarını yerine getiren, kalan servetini de üretim,

7 Mâide, 5/2.

8 Müslim, Zekât, 97; Tirmizi, Zühd, 32.

yatırım, ticaret ve tasarruf gibi değişik alanlarda değerlendiren kişi kötü bir iş yapmış ya da günah mı işlemiştir?

Şüphesiz tebliğcinin demek istediği bu değildir. Ancak yukarıdaki ifadelerden böyle soruların akla gelmesi de muhtemeldir. Bu yüzden muhtemel bu vb. yanlış anlaşılımları giderecek şekilde açıklama yapmak gerekmektedir.

Yine tebliğde yer verilen, yukarıdaki hadis-i şerifin son kısmındaki, “Veren el alan elden üstündür” ifadesi bir anlamda Müslümanları zengin olmaya teşvik etmektedir. Zira “veren el” konumunda olabilmek için zengin olmak gerekiyor. Zengin olmak için de daima çalışıp çabalamak ve rızkını helal yollardan kazanmak gerekir...” ifadeleri de bir yönüyle doğru olmakla birlikte biraz daha izaha muhtaçtır: Çünkü hadisin orijinal metninde yer alan ifade, “üstteki el” ile “alttaki el”dir ve bu ifade üzerine hadisçiler çok farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Özetle üsteki elin alttaki elden daha hayırlı olduğu ifadesi Müslümanları vermeye teşvik etmekle beraber, muhtaç oldukları için almak durumunda olan kardeşlerinin de neticede hayırlı olduklarına işaret etmektedir. Çünkü fakir ve yoksullar zenginlerin vereceği yardıma ne kadar muhtaç iseler, Allah’ın kendilerine verdiği bu mallardan bir kısmını vererek dinî yükümlülüklerini yerine getirebilmek için zenginler de fakir ve yoksullara o kadar muhtaçtırlar. O hâlde bu ifade, alan elde hayır bulunmadığı anlamına asla gelmez. Sadece hayır yarışında vermenin daha önde bir eylem olduğuna dikkat çekerek insanları iyilik yapmaya, hayırda yarışmaya teşvik eder. Bu nedenle daha hayırlı bir konuma yükselmek isteyen her mümin, zekât bilinci sayesinde helalinden çalışıp kazanmaya ve üretken olmaya gayret eder diyebiliriz.

Tebliğde yardımlaşmanın daha çok bireysel planda ele alındığını görüyoruz. Kurumsal planda yardımlaşmaya ise daha az yer verilmiş. Ancak Kur’an ve sünnet bütünlüğü içerisinde olaya baktığımızda yardımlaşma ve dayanışmanın bireysel olduğu gibi kurumsal olarak da ele alındığını ve kurumsal yardımlaşmaya teşvik edildiğini görüyoruz. Bu yönüyle de tebliğ biraz daha geliştirilebilirdi.

Tebliğin “Yardımlaşma ve Paylaşmanın Makbul Olması İçin Gerekli Hususlar” bölümünün 7. maddesindeki şu ifadenin düzeltilmesinde de fayda mülhaza edilmektedir: *Allah’ın adını anarak yardım talep eden fakir müminlere yardımda bulunmalı*. Burada şu sorular akla gelebilir: Allah’ın adını anmadan yardım talep eden fakir müminlere yardım yapılamaz mı? Ayrıca Allah’ın adını anarak yardım toplamak uygun mu? Zira dilenciler genellikle Allah’ın adını anarak yardım talep etmektedirler.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Tebliğcimiz konuya emek vererek önemli katkılarda bulunmuş. Ancak bu konu daha derli toplu, anlaşılır ve kaynak yönünden daha zengin bir içerikle hazırlanabilirdi.

“Kardeşliğin Ahlaki Temellerinden Yardımlaşma ve Dayanışma” konusuna katkı mahiyetinde özetle şunları ilave edebiliriz:

İnsanın yaratılıştan getirdiği, iyiye ve güzele yönelmeyi sağlayacak donanımlardan biri de yardımlaşma, dayanışma ve paylaşma duygusudur. Önemli olan, insanın fitratında var olan bu duygunun harekete geçirilebilmesi ve gelişiminin sağlanmasıdır.

Yardımlaşma ve dayanışma içten gelen bir inanç ve bilinçle olursa anlam kazanır. Aksi takdirde görünüşte yapılan yardım halk nazarında muteber görünse de Hak nezdinde bir değer ifade etmez. “Biz sizi sırf Allah için yedirip içiriyoruz..” ayetinin verdiği mesaj da bize içtenlikle yapılan yardımın önemini açıklıyor. Yardımlaşmanın gönül bağlarını kuvvetlendirip insanlar arasındaki sevgi köprülerinin kurulması da bu içtenliğe bağlıdır. Aksi takdirde yardım edenle edilen arasında sevgi zamanla yerini nefrete bırakır. Zira yardım edilen yardım edenin özensiz tavır ve davranışlarından olumsuz bir mana çıkarırsa ve yardım edilen psikolojik olarak kendini ezilmiş, küçümsemiş hissederse bu, bir yerde patlak verir ve barış yerini kavgaya bırakır.

Yardımlaşma ve dayanışmada zekât ve sadakaların çok önemli rolü vardır. Zira zekât, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan bir vasıta. İnfak ruhuna ve paylaşım ahlakına sahip olan müminler, sadece kendileri için yaşamaz, başkaları için de fedakârlıkta bulunurlar. Sahip oldukları mal varlığını gerek zorunlu olan zekâtla, gerekse sadaka şeklindeki diğer gönüllü yardımlarla ihtiyaç sahibi mümin kardeşleriyle paylaşır, onlarla aralarında merhamet, muhabbet ve güven bağları kurarlar. Zira Müslüman, “Ben tok olayım, başkasının açlığı beni ilgilendirmez” diyemez. En yakınından başlamak üzere halkalar hâlinde genişleyen bir ilgi ile toplumun her kesiminde aç kalanların ıstırabını yüreğinde hisseder. Zekât sayesinde, İslam toplumunun varlıklı kesiminden yoksul kesimine doğru mal ve gelir transferi yapıldığı gibi, aynı zamanda sevgi ve saygı akışı da sağlanır; alan ile veren arasında gönül köprüleri ve kalıcı dostluklar kurulur.

Zekât, fitre, sadaka ve vakıf gibi müesseseler işletilerek toplumda açlık, yoksulluk ve fakirlik problemlerine büyük oranda çözüm bulunabilir. Böylelikle farklı toplum kesimleri arasındaki nefret, kin, hırs, haset ve düşmanlık gibi olumsuz duygu ve düşüncelerin yerini, karşılıklı anlayış, sevgi, saygı, toplumsal huzur ve barış alır.

Müslümanlar birbirlerinin kardeşi, hatta bir vücudun organları gibidir. Nasıl ki vücudun herhangi bir organında ağrı ve sızı olduğunda vücudun diğer organları rahatsız olursa, İslam toplumunda da bir kimsenin acı ve üzüntü duyması, muhtaç hâle gelmesi diğer Müslümanları rahatsız eder. Bunun üzerine iyi durumda olan Müslümanlar, sıkıntıda olan kardeşlerinin yardımına koşar, acılarını paylaşır ve ihtiyaçlarını karşılarlar.⁹ Böylece toplumda sosyal yardımlaşma ve dayanışma bilinci gelişir. Bu nedenle bir mü-

9 Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

minin yaşadığı dert, sıkıntı, keder ve üzüntü, diğer müminlerce paylaşılmalıdır. Çünkü din kardeşlerinin ihtiyaçlarını karşılamak, maddi sıkıntılarını gidermek, tasaddukta bulunmak birçok ayet ve hadisle teşvik edilmiştir: Müminler, muhtaçları kendilerine tercih eder, mallarını onları sevindirme uğruna harcarlar. Başkalarının dertleriyle ilgilenmekten hoşlanır, onlardan bir karşılık beklemezler. *“Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) “Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.”*¹⁰ Ve şunu kesin olarak bilirler ki *“Bir kimse, bir müminin dünya sıkıntılarında birini giderirse, Allah da kıyamet gününde onun sıkıntılarında birini giderir. Bir kimse darda kalana kolaylık gösterirse, Allah da ona dünya ve ahirette kolaylık gösterir. Bir kimse, bir Müslüman'ın ayıbını örterse, Allah da onun dünya ve ahiretteki ayıplarını örter. Mümin kul, (din) kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da o kulun yardımındadır.”*¹¹

Şüphesiz her insan zekât ve sadaka verecek kadar zengin olmayabilir. Ama zekât vermenin ve yardımlaşmanın önemini kavrayabilirse, imkânları ölçüsünde kendisinden daha az imkâna sahip olanlarla elindeki bir bölümünü paylaşabilir. Bu bilince ulaşan kişinin bir simit ikram edecek kadar parası olmasa bile, sıcacık bir tebessüm, gönülden kopan bir selam, bir hal hatır sorma gibi güzel söz ve davranışlarla da insanlara yardım elini uzatabilir. Çünkü bütün bu güzel davranışlar, Sevgili Peygamberimiz tarafından “sadaka” olarak nitelendirilmiştir.¹² Hatta öyle anlar vardır ki küçücük bir tebessüm bile hayattan bıkmış, yaşamanın anlamını unutmuş bir insanı hayata döndürebilir, psikolojik bunalımını, aile problemlerini, kavga ve sıkıntılarını bir an unutmasını sağlayabilir.¹³

BAŞKAN - Efendim, bir cümle söyleyeceğim.

Tebliğ sahiplerini tebliğlerinden dolayı, müzakerecileri katkılarında dolayı ve siz hazırunu da can kulağıyla dinlediğinizden dolayı, dikkatle dinlediğinizden dolayı tebrik ediyorum, teşekkür ediyorum.

10 İnsân, 76/8-9.

11 Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Zıkr, 38; Birr, 58.

12 Buhârî, Sulh, 11, Cihâd, 72, 128; Müslim, Zekât, 56.

13 Geniş bilgi için bkz., Muhlis Akar-Ercan Eser, *Zekâti Anlamak*, D.İ.B. Yayınları.

4 İSLAM'DA KARDEŞLİK AHLAKI

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. M. Şevki AYDIN
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

21.04.2012
CUMARTESİ

BAŞKAN - Saygıdeğer meslektaşlarım, hanımefendiler, beyefendiler; hepinizi sevgiyle, saygıyla selamlayarak oturumu açıyorum.

Bu oturumun da başarılı geçmesini, hayra vesile olmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Bu oturumda, kardeşlik meselesini ahlak üzerinden ele almaya çalışacağız veya bir bakıma belki daha da özelinde kardeşlik ahlakı ele alınacak, kardeşlik ahlak ilişkisi değerlendirilecek inşallah. Herhâlde daha somut şeyler dinleyebiliriz diye umuyorum.

Vakit sorunu yaşıyor hep. Ben şöyle bir şey düşünüyorum: Tebliğlerimizi isterseniz 15 dakikayla sınırlayalım sevgili hocalarım. Müzakerecilere de biraz zaman kalsın ve tam vaktinde bitirelim ki bizden sonra da yine farklı bir oturum var.

Hemen, zaman kaybetmeden ilk sözü Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Prof. Dr. Ali Akdoğan Bey'e vermek istiyorum. İslam Kardeşliğinin Ahlaki Temellerinin Dinamiği: Sevgi ve Saygı.

Buyurun Hocam.

1. İSLAM KARDEŞLİĞİNİN AHLAKİ TEMELLERİNİN İKİ DİNAMİĞİ: SEVGİ VE SAYGI

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Kardeşlik, insan açısından son derece anlamlı ve önemli bir duygu, düşünce ve birliktelik ifade etmektedir. Kardeş olmak aslında bir şeyi paylaşmak ya da bir konuda ortak özelliklere sahip olmak anlamlarına gelmektedir. Kardeşlik, maddi ve manevi açıdan iki şekilde düşünülebilir. Maddi açıdan kardeşlik, biyolojik olarak aynı anne ve babanın evlatları olmak anlamına gelmekteyken; manevi açıdan ise sosyal, kültürel ve dinî anlamlar taşımaktadır. Bu bağlamda İbn Haldun'un asabiyet kavramı konunun daha sağlıklı anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Ona göre asabiyet iki türdür. Birincisi, sıhriyet bağına dayalı biyolojik anlamda kardeşlik, diğeri ise, değerlere dayalı manevi kardeşliktir. Bu noktada her iki özelliğin bulunması kardeşliğin daha sağlam bir temele dayanması anlamına gelmektedir.

İnsân, sosyal bir varlıktır. Hayatı diğer insanlarla bir şekilde beraber yaşamak durumundadır. İnsanı diğer insanlarla bir arada tutan bazı faktörler vardır. Bu faktörler ne derece yakınlık ifade ediyorsa, iki insanın da birbirlerine yakın durmaları o oranda artmaktadır. Zira insan, diğer insanlara yaklaşırken ortak bazı özelliklerin olması bir başka ifadeyle bir insanı diğerine yaklaştıracak çekici bir duygunun bulunması gerekir. Unutulmamalıdır ki insan sadece kan, et ve kemikten ibaret bir varlık değil, aynı zamanda duygu, düşünce ve değerlere sahip bir varlıktır. Hatta insanı anlamlı kılan ve diğer varlıklardan ayıran da onun bu yönüdür. İşte bundan dolayıdır ki kardeşlik bağı, insanları birbirlerine yaklaştıran ve aralarında ayrılmaz bir birliktelik oluşturan sosyal bir bağıdır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere kardeşlik, sıhriyet kardeşliği ve manevi kardeşlik bağları şeklinde olabilir. Bu iki unsurun olmadığı durumlarda insanlar arasında çok

yakın ilişkilerin ve kardeşlik bağlarının oluşması kolay gözükmemektedir. Her ne kadar insanlar insan olma ve insani özellikler açısından belli bir yakınlık ve birliktelik duygusu taşıyıcılar da bu ilişki, sözü edilen derecede bir yakınlık oluşturmamaktadır. Hâlbuki sıhriyet ve değer üzerinde oluşan ve gelişen bir ilişki daha derin anlamlar içermektedir. İnsân, sıhriyet bağına dayalı kardeşini, biyolojik ve genetik özelliklerinden dolayı kendisine yakın görür ve bundan dolayı onu sever ve sayar. Burada iki insanı birbirine yaklaştıran temel duygu, biyolojik ve zihni anlamdaki yakınlık hissidir. Sıhriyet ve manevi kardeşlik duygusu birlikte bulunursa yakınlık bağı daha güçlü hissedilir. Ama ayrı ayrı bulunmaları durumunda manevi kardeşlik bağı çoğu durumlarda daha etkili olmakta ve öne geçmektedir. Bunun sosyal hayatta da yansımaları görülmektedir. Öyle ki aynı anne-babadan dünyaya gelen iki kardeş bazı durumlarda anlaşamamakta ve birbirlerine dargın bir hayat yaşamaktadırlar. Buna karşılık aralarında hiçbir biyolojik bağ olmaksızın iki insan çok iyi anlaşabilmekte ve yakın ilişki ve etkileşim içerisinde dostça bir hayat yaşayabilmektedirler. İşte tam bu noktada değerler üzerine kurulan bir kardeşlikten söz edilebilir. Dolayısıyla bu kardeşliğin oluşabilmesi için de insanı cân-ı gönülden bağlayabilecek temel bir faktörün olması gerekmektedir. Zira bilinmelidir ki insan, inandığı ve gönül verdiği bir değer için fedakârlıkta bulunabilir ve o çerçevede bir ilişki içerisinde olabilir. Burada beliren temel yakınlılaştırıcı unsur, insanın değer verdiği bir özelliğin bulunması ve onun insanı etkileyici bir boyuta sahip olmasıdır.

Sosyal hayatta kardeşlik duygusunun güçlü olması, bireysel ve toplumsal hayatı kolaylaştıran ve rahatlatan bir boyuta sahiptir. Zira hayat, insanla yaşanmakta ve insanla anlam kazanmaktadır. Aslında hayatın anlamı insanla gelmektedir. İnsansız hayat, anlamdan yoksun, yalnızlık ve anlamsızlık içermektedir. Ancak bununla beraber, hayat insanla da zorlaşmakta ve daralmaktadır. Yani hayat, insana bağlı bir yaşam olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için de *insanın iki temel yönü* ya da özelliği kendini göstermektedir. Eğer *insan iyi olursa* bir başka ifadeyle *insan kardeş olursa* hayat açılmakta ve genişlemekte; yok eğer *insan kötü* ve *arkadaş olmazsa* hayat daralmakta ve insana çile olabilmektedir. İşte bunun içindir ki insanın, insan ve arkadaş olma yönünün keşfedilmesi ve ortaya çıkarılması bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Tam da bu noktada insanı insani değerlerle buluşturmak ve onun iyilik anlamındaki özelliklerini güçlendirmek gerekmektedir. Bunu yapacak olan da onun her şeyden önce insani özelliklerle donanımlı hâle getirmektir. Fakat bu insani özelliklerin neler olduğu da ayrı bir sorundur. Bugün insanlık, söz konusu bu özellikler üzerinde ciddi tartışmalar yapmakta hatta bu tartışmalar insanlığın başlangıcından bugüne devam etmektedir. Bu noktada insanların ortaya koyduğu bazı temel referanslar olmakla beraber, hak din olarak ortaya konulan öğretilerin de anlamlı ve kuşatıcı bir muhtevaya sahip olması açık bir şekilde insanlığın önünde durmaktadır. Bugünkü akıl, vicdan, insaf, adalet ve temel

insan hakları bağlamında bakıldığında bu değerlerin kuşatıcı ve rahatlatıcı bir anlam ve muhteva sunduğu görülmektedir.

Dün olduğu gibi bugün de insanlığın ihtiyaç duyduğu en temel ihtiyaçlardan birisi insan olma, insan gibi muamele görme, sevilme, sayılma ve değer verilme durumlarıdır. Yukarıda vurguladığımız üzere, hak olarak sunulan dini öğretiler, tarih boyunca insanların insani özellikler çerçevesinde yaşamaları konusunda ilkeler sunmuşlardır. Sunulan bu ilkelerin en sonuncusu da İslami öğretiler olarak bugün insanlığın önünde açık ve belirgin bir şekilde durmaktadır. Günümüzde dünya insanlığının insan hakları ve hukukun üstünlüğü vb. şekillerde ifade edilen özellikler ve sorunlar karşısında İslami öğretiler dinamik bir insan ve kardeş tasavvuru sunmaktadır. Bu anlamda kardeşlik, insanın tanınması ve ona saygı duyulmasından daha ileri bir öğreti olarak sunulmakta ve temel bir hayat biçimi olarak öğütlenmektedir.

İslam kardeşliği kavramı, basit ve sıradan bir ifade ve anlamı değil, derin ve temel bir bakış açısını ve davranış tarzını ifade etmektedir. Bugün insanlık, kardeşlik bir yana, sıradan bir insan muamelesi görmeyi tartışmakta ve bunu temel bir yaklaşım olarak beklemektedir. Hâlbuki İslam dini, kendisine inananları kardeşler olarak tanımlamakta¹ ve diğer insanlara karşı da hak, hukuk, adalet ve insan muamelesi yapılmasını olmazsa olmaz bir kriter olarak ortaya koymaktadır.² Bu noktada saygı kavramı ön plana çıkmaktadır. Öyle ki insanlar birbirlerini sevmeyebilirler, ancak insan olma açısından birbirlerine saygı duymak durumundadırlar. İşte İslam dininin ortaya koyduğu gerçeklik, insana insan olmasından ve Allah'ın yarattığı varlıklar içerisinde en üstün bir konumda bulunmasından dolayı *saygı* duyulmasını öğütlemektedir. Bunun bir ileri adımı da *sevgi* olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada temel mesele, insan ve onunla kurulan ilişki ve etkileşim üzerinde odaklanmaktadır. Bu anlamda her şeyden önce insan, evrende anlamlı bir yere sahiptir. Hangi dinden, hangi ırktan, hangi coğrafyadan, hangi sosyal ve kültürel algı ve davranış dünyasından olursa olsun o öncelikle bir insandır. Bu nedenle ona, insan muamelesi yapılması bir ahlak sorunudur. Ahlak her ne kadar din, kültür ve diğer faktörlere göre değişebilen bir özellik gösterse de en genel anlamda, insanlığın üzerinde ittifak edebileceği, ortak aklın da yol göstericiliği çerçevesinde bazı temel insani özellikler taşımaktadır. Hiç olmazsa bu bağlamda insana insanca muamele edilmesi bir ahlak sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. İşte tam bu noktada İslam ahlak öğretilerinin, evrensel ahlaki normlar anlamında insan, evren ve Allah arasında temel değerler sunduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

Bugün, aynı anne-babadan olan kardeşlerin bile kimi zaman birbirlerini ihmal ettiği ve ötekileştirdiği bir dünyada İslam kardeşliği, hayatın katlanılabilmesi ve insan-

1 Hucurât, 49/10.

2 Nisâ, 4/58.

ların birbirlerine yakınlaşabilmeleri açısından dinamik bir öğretiyi sunmaktadır. Tarih boyunca insanlığın en genel sorunu, hayatı paylaşmak ve birlikte yaşamak noktasında düğümlemiştir. Bu sorun bugün de açık bir şekilde ortada durmaktadır. Her ne kadar imkânlar geçmişe göre olabildiğince artmış olsa da, insanlar birbirlerine yakınlaşacakları yerde uzaklaşmakta ve aynı mekânlarda ayrı dünyaları yaşamaktadırlar. Bu ayrılık, insanı yalnızlaştırmakta ve hayatı onun için değerden ve anlamdan yoksun kılmaktadır. Bu durum, insan, toplum ve milletlere ya da farklı inançta olan insanlara göre farklı şekillerde olsa bile, dünyanın geldiği noktada ortak insani değerlerin istendik düzeyde olmadığı bir gerçektir. O hâlde farklı inanç ve kültürlerden insanlardan belki istendik düzeyde bir kardeşlik beklenmeyebilir. Ne var ki aynı dine ve kültüre sahip insanlar arasında bu kardeşliğin üst düzeyde olmasa bile, asgari düzeyde olması, arzu edilen bir durumdur. Bu bağlamda İslam kardeşliği, insanlar arasında sevgi, saygı ve dayanışma duyguları veren, derin anlam boyutları içeren, maddi beklentilerin üstünde ve ötesinde bir kıymet ifade etmektedir. Zira bu kardeşlik her şeyden önce Allah inancına dayalı ulvî bir mana ve muhtevaya sahiptir. Bu mana ve muhteva da ahlaki bir temele dayanmakta, bu temel üzerine oluşmakta ve gelişmektedir. Bunu oluşturan en önemli *dinamiklerden ikisi de sevgi ve saygı* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sevgi, bir insanın duygusal anlamda bir başka varlığa gösterdiği ilgi olarak tanımlanabilir. Sevgi, her şeyden önce insan açısından bir gönül işidir. Bir şeyi sevmek ona ilgi duymak, onu kabullenmek, ona değer vermek ve ona karşı her türlü fedakârlıkta bulunabilmek olarak anlaşılabilir. Sevginin de dereceleri vardır. Bu da az ya da çok olabilir. Ancak bunun da göstergeleri vardır. Öyle ki bir insan, herhangi bir insanı ya da başka bir varlığı sevdiğini duygu, düşünce, tutum ve davranış olarak ortaya koyabilir. Bunun en üst derecesi ya da zirve noktası, insanın sevdiği için canını ortaya koyabilmesidir. Bu, büyük bir fedakârlıktır. Hatta bundan daha ileri bir sevgi göstergesi düşünülemez. Sevgide dikkat çeken bir husus, sevginin karşılıksız olmasıdır. Diğer tutum ve davranışlarda belli bir beklenti olurken; sevgi duygusu, beklentisiz bir ilgi ve yakınlık duygusudur. İnsân, bir şeyi sevdiği zaman ona ilgi duyar, ona yaklaşmak ve onunla beraber olmak ister. Bu, manevi anlamda kalbi bir durumdur. Hatta bu, gündelik dilde *insan sevdi mi kalpten sevmeli* sözleriyle ifade edilmektedir. Bu ifadede de vurgulandığı üzere sevgi, kalbî bir ilgi, alaka, yakınlık duyma ve onun için fedakârlıkta bulunabilme iradesi olarak düşünülebilir.³

Sevgi, söz, tutum ve davranışlarla açığa çıkan bir duygu hâlidir. Bu duygu, zihinsel, ruhsal ve kalbî bir anlam ve boyut taşımaktadır. Bir insanın diğer varlığa karşı sevgisi içten gelen bir duygu ile açığa çıkmakta ve ona karşı ilgi ve alakasını göstermektedir.

3 Bkz: Ali Akdoğan, *Kur'an ve Sünnet'ten Örneklerle Sosyal Ahlak Sosyal İlişkiler ve Ahlaki Değerler*, Pınar Yay, İstanbul 2011, s. 288-289.

Zaten bir söz ya da davranışın ifade ettiği anlam, karşı tarafı ya yakınlaştırmakta ya da ötekileştirip uzaklaştırmaktadır. Dolayısıyla sevgi anlamındaki bir davranış karşı taraf üzerinde olumlu bir etki yaparak onun açılmasına ve yakınlaşmasına imkân sağlamaktadır. Zaten bir söz ya da davranışın anlamı, dikkatlice bakıldığında daha doğru anlaşıl-maya çalışıldığında yüzeysel ya da kalbî bir anlam taşıyıp-taşımadığını göstermektedir. Sevgi, içten ve samimi bir ifade ya da davranış olarak kendini gösterirken, sevgisiz bir söz ya da davranış aynı etkiyi meydana getirmemektedir.

Sevginin söz ya da davranış anlamında kendine özgü bir dili vardır. Bu, *sevgi dili* olarak tanımlanabilir. Sevgi dili, sıcak, yakınlaştırıcı ve karşı taraf üzerinde olumlu etki uyandırıcı bir özellik göstermektedir. Sevgi dilinde, *onay sözleri, nitelikli beraberlik, armağan alma, hizmet davranışları, fiziksel temas* vb. tutum ve davranışlar önemlidir.⁴ Sevgi, bir anlamda fedakârlıkta bulunma, ona değer verme, onu kendinden önce görme, öne geçirme, onun varlığına değer verme olarak hayata yansır. Bu süreçte iki insan birbirine yaklaşma ve yakınlaşma eğilimi gösterir.

Sosyal hayatta, insanlar arası ilişkilerde sevgi kadar, iki insanı birbirine yaklaştıracak başka bir faktör bulunmamaktadır. Her ne kadar maddi birtakım unsurlar iki insanın birbirlerine yakınlaşmalarına imkân verse de bu yakınlaşma ya da ilgi, aracı vasıtasıyla gerçekleşmekte ya da maddi bir boyut üzerinden hayata yansımaktadır. Hâlbuki sevgide böyle bir unsur bulunmamaktadır. Zira maddi sebeplerle birbirlerini seven insanlar, söz konusu unsurlar aradan çıkınca uzaklaşma sürecine girmektedirler. Hatta kimi zaman ciddi sorunların yaşandığı da görülmektedir. Hâlbuki belli bir değer ve ahlak üzerine temellenen sevgi, iki insan arasında sarsılmaz ve ayrılmaz bir bağ oluşmasına vesile olmakta ve onları âdeta bir ve bütünmüş gibi bir duygu, düşünce ve davranış birlikteliğine yöneltmektedir. İşte bu, sevginin zirve yapması ve iki farklı insanı aynı kalbî ve manevi atmosferde birleştirmesi durumudur.

Sevgi, sosyal ilişkilerde yakınlaştırıcı, geliştirici ve zenginleştirici bir imkân sağlamaktadır. Sevginin açamayacağı bir kapı, çözemeyeceği bir sorun ve üstesinden gelemeyeceği insani bir durum gözükmemektedir. Sevgi, iki insan arasında sınırların kalkması, *ben duygusunun yerini biz duygusuna* bırakması ve kardeşlik duygularının canlanması anlamına gelmektedir. Böyle bir süreç de insanları birbirlerine yakınlaştırır ve aralarında samimi ilişkilerin oluşmasını sağlar. Uzun süre ve kalıcı birlikteliklerin oluşmasında sevgi bağları önem taşımaktadır. Hatta bazı sosyal ilişkilerde insanlar diğer insanlar için *katlanıyorum, katlanmak zorundayım* gibi ifadeler kullanmaktadırlar. Tüm bunlar bu birlikteliklerin zoraki olduğunu, sevgiye dayalı yürümediğini göstermektedir. Hâlbuki sevgi temelli ilişkilerde *katlanmak yerine, muhabbet, zorunluluk yerine gönüllülük* esastır. Çünkü

4 Bkz: Garp Chapman, *Sevgi Dili*, çev: Betül Çelik, Sistem Yay., 4. Basım, İstanbul 1997.

sevgi, iki taraf arasında yakınlaştırıcı ve birleştirici bir köprü vazifesi görmektedir. Sosyal iletişimin olduğu ve köprünün kurulduğu ortamlarda da sevgi ön plana çıkmaktadır.⁵

Sevgi kavramına İslam kardeşliği açısından bakıldığında, her şeyden önce Allah, insanı sevdiğini ve ona değer verdiğini, onu yaratması ve muhatap almasıyla göstermiştir. Bu noktada insan, sevilen, değer verilen ve evrenin en saygıdeğer varlığı olarak hayatta bulunmaktadır. O hâlde sevginin bir göstergesi olarak evrene gönderilen insan, Allah-insan ilişkisinde sevgi açısından nasıl bir tutum takınmak durumundadır? İşte diğer alanlarda olduğu gibi bu noktada da Yüce Yaratıcı insanı yalnız bırakmamakta ve ona yol göstermektedir. Aslında insan, muhatap alınmakla sevildiğini de idrak edebilir. Allah'ın insanı muhatap alması ve onunla vahiy eksenli konuşması, ona verdiği değer ve anlamın bir göstergesidir. İşte sevgiye mazhar olan insanın da buna karşılık vermesi ve sevgisini ortaya koyması insan olmasının bir gereğidir. Bu noktada Allah, "*Rabbinin adını an ve her şeyden kalbini boşaltarak bütün gönlünle O'na yönel*"⁶ buyurmaktadır. Bu bağlamda pek çok ayet bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: "*İnananları ve yararlı iş işleyenleri Rahman sevgili kılacaktır*"; "*(Ey Muhammed) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayan, esirgeyendir*"⁷; "*İnananlardan kimi, Allah'tan başka eşler tutar, Allah'ı sever gibi onları severler. İnananlar ise en çok Allah'ı severler...*"⁸ Ayetlerin de ortaya koyduğu üzere, iman etmek ve Allah'ı yegane yaratıcı ve kudret olarak kabul etmek, müminin inancının temelidir. Dolayısıyla bu inanç, aslında Müslümanın hayata bakışının da temelini oluşturmaktadır. Zaten onu diğer insanlardan ayıran temel fark, imanı ve bu imana göre hayatını inşa etmesidir. Bakıldığında Allah ile insan arasında ontolojik bir ilişki vardır. Bu ilişki Allah açısından, ona değer vermesi ve dünyaya göndermesi şeklinde olurken; insan açısından ise O'na inanması ve ibadet etmesi şeklinde hayata yansımak durumundadır. Bu ilişki, doğal sürecinde olması gereken bir boyut olarak yansımaktadır. Ne var ki hayatın akışında inananların da olduğu görülmektedir. Bizim burada asıl üzerinde durduğumuz, inanan insanın Allah'ı her şeyden çok sevmesi ve ona göre insanlar ve evrendeki varlıklarla ilişkilerini sürdürmesidir. Bu düşünce, insan açısından temel bir duruş, bakış ve hareket tarzı olarak insanın hayatını da belirlemektedir. Buradan bakıldığında insan, yaratılmış olan her varlığı yaratanından ötürü sevmeye; iman edenleri ise kendisine dost edinmeye çalışır. Zaten İslam kardeşliğinin dayandığı temel referans da bunu gerektirmektedir.¹⁰

5 Akdoğan, *a.g.e.*, s. 289.

6 Müzzemmil, 73/8.

7 Meryem, 19/96.

8 Âl-i İmrân, 3/31.

9 Bakara, 2/165.

10 Enfâl, 8/72.

Hız. Peygamber (s.a.s.) de sevginin Allah için olmasını farklı ifadeleriyle dile getirmişlerdir. Bu bağlamda bazı hadisler şöyledir: "Allah'ım sana duyduğum sevgiyi, kendi canımdan, aile bireylerimden ve serin sudan daha sevimli yap"¹¹; "Amellerin üstünü Allah için sevmektir"¹²; "Kendisinde (şu) üç (haslet) bulunan kimse imanın tadını bulmuştur: Sevdiği kimseyi sadece Allah için seven kimse, Allah ve Resûlü kendisine her şeyden daha sevimli olan kimse, Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra ateşe atılmak kendisine küfre düşmekten daha sevimli olan kimse."¹³ Hız. Peygamber'in bu ifadeleri sevginin hangi temele dayanması gerektiğini ifade etmektedir. Sevgi, insani bir durumdur. İnsanın bir insanı sevmesi de bir sebebe dayanmaktadır. Bu dayanak, varlık sebebi olan ve insanı aşan ve kuşatan bir varlığa bağlı olduğunda sevgi hem süreklilik kazanır hem de derin bir anlam taşımış olur. Ancak bunun hayata yansıyabilmesi, *Allah için olmasına* bağlıdır. Bir şeyin *Allah için olması*, ayrı ve farklı bir anlama sahiptir.

Hangi alanda olursa olsun iki insan arasındaki ilişki, inanç temelli bir anlama dayanıyorsa, her ne kadar bazı eksiklikler olsa da son tahlilde iyi niyet, samimiyet, hoşgörü ve ötekini düşünme ahlaki bir değer olarak varlığını hissettirmektedir. İki insanın birbirini Allah için sevmesi, dinî anlamda karşılıksız da bırakılmamaktadır. Bu karşılık, insandan ya da dünyevi herhangi bir alandan beklenmemektedir. Bu tamamen Allah'ın insana bir ihsanı olarak düşünölmelidir. Zaten Allah için sevenler ve bu doğrultuda tutum ve davranışlarda bulunanlar bunun bilinci ve şuuru içerisindeyler. Bu konuda bir kutsî hadiste şöyle buyurulmaktadır: "Benim için birbirini sevenlere, benim için bir araya gelenlere muhabbetim vâcip olmuştur."¹⁴ Başka bir hadiste de, Allah'ın mahşer gününde hiçbir yardımın olmadığı zamanda kendi yardımıyla mükâfatlandıracağı yedi sınıftan birisi, Allah için birbirini seven ve bu sevgiyle bir araya gelen ve bu sevgiyle ayrılanlar olarak ifade edilmektedir.¹⁵ İslam kardeşliği açısından başka hiçbir öğreti olmasa bile Hız. Peygamber'in bu ifadeleri Müslümanlar arasında sevginin oluşması ve bu sevgi doğrultusunda tutum ve davranışların gelişmesi açısından manidardır. Ancak neden İslam tarihi boyunca bu doğrultuda yeterli kardeşlik ilişkilerinin kurulamadığı sorgulanabilir. Hemen belirtilmelidir ki acaba bu öğretiler ne oranda içselleştirilerek hayata yansımaktadır? Söz konusu öğretilerin içselleştirilerek özömsendiği dönemlerde İslam kardeşliğinin zirve yaptığı da tarihi bir gerçektir. Bunun en somut örneği de Hız. Peygamber dönemi olarak ortadadır.

11 Tirmizî, Deavât, 72.

12 Nesâî, Sünnet, 2.

13 Müslim, İmân, 68, I, 66; Buhârî, İmân, 9.

14 Muvatta, Şi'r, 12; Müsned, IV, 386; V, 229, 233.

15 Buhârî, Ezân, 36; Müslim, Zekât, 91, Tirmizî, Zühd, 53.

İslam kardeşliği bağlamında Hz. Peygamber'in başka ifadeleri de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları da şöyledir: "Sizden biriniz kendisi için sevip istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş sayılmaz"¹⁶; "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş sayılmazsınız."¹⁷ Hadislerde görüldüğü üzere iman etmiş olma, Müslümanların birbirlerini sevme şartına bağlanmıştır. Düşünüldüğünde, dinin en temel şartı, bir başka şarta bağlı kılınmıştır. Buradan anlıyoruz ki Müslümanlar arasında sevgi ve kardeşini kendisi gibi görme imanla eşdeğer bir anlama ve öneme sahiptir. Sosyal hayat açısından son derece manidar olan bu tutum, insanlar arasında kaynaşmanın ve kardeşliğin tesisi açısından sağlam bir bağ oluşturmaktadır. Gerçekten de bir insanın aralarında herhangi bir kan bağı ve akrabalık ilişkisi ya da buna benzer bir yakınlık olmaksızın diğer insanı kendisi gibi görmesi ve kendisi için istediği şeyleri onun için de istemesi, olsa olsa iman çerçevesinde gerçekleşebilir. Yoksa başka bir neden insanın diğer insanları bu şekilde görmesine ve düşünmesine bu derece imkân sağlayamaz.¹⁸

İslam kardeşliği, sıradan ve yüzeysel bir kardeşlik olmaktan ziyade *iman kardeşliği* olarak algılanmakta ve onun üzerine inşa edilmektedir. Aksi takdirde bu kardeşliğin, diğer kardeşliklerden bir farkı olmamakta ve en ufak bir esintide yıkılmaya yüz tutmaktadır. Ancak Allah'a iman üzerine kurulan böyle bir kardeşlik, *Allah için sevme ve Allah için yerme*¹⁹ duygu ve düşüncesi üzerine devam edeceğinden, sağlam ve sarsılmaz bir temele dayanmaktadır. Bu, çok kolay ve basit düzeyde hayata yansiyabilecek bir kardeşlik ve dostluk değildir. İlişkilerin beklentiler üzerine kurulduğu ve maddi menfaatlerin gündemde olduğu bir dünyada her ne kadar kolay olmasa da bunu gerçekleştirebilmek imkânsız değildir. Ancak bunun örnekleri Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleriyle hayata yansımış ve Müslümanlar açısından da bir örneklilik oluşturmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göç ettiği sırada muhacir ile ensar arasında tesis ettiği kardeşlik akti (muâhât), bunun en güzel örneği olarak önümüzde durmaktadır. Bu kardeşlik, dünyevi birtakım beklentilerin üzerinde sırf Allah rızası için yapılan bir kardeşlik olarak gerçekleşmiştir. Ensar olarak nitelendirilen Medineli Müslümanların Mekke'den inançları uğruna hicret ederek Medine'ye gelmeleri ve ensarın onlara yaptığı bu yardım, ayetle de teyit edilmiş ve onlar övülmüşlerdir. Ayet şu mealdedir: "*Ve onlardan önce o yurda (Medine'ye) yerleşen, imana sarılanlar (yani daha önce Medine'yi yurt edinen ensar veya ilk önce hicret edip Medine'ye yerleşen Müslümanlar), kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen (ganimet)lerden ötürü göğüslerinde bir ihtiyaç (eğilimi) duymazlar.*

16 Müsned, I, 89; Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71,72.

17 Müslim, İmân, 94; Ebû Dâvûd, Edeb, 13.

18 Bkz: Süleyman Uludağ, Muhabbet, DİA, cilt, 30, s. 386-388.

19 Buhârî, İmân, 1.

Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, (göç eden yoksul kardeşlerini) öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarına erenlerdir."²⁰ Bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili bazı olaylar rivayet edilmektedir. Bunlardan birisi şöyledir: "Resûlullah'a bir adam geldi. Ya Resûlallah, zaruret beni musab kıldı. Yani açlıktan dermansız kaldım, dedi. Resûlullah (s.a.s.) ailesine haber gönderdi, onların yanlarında hiçbir şey bulunmadı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.), "Bu adamı bu gece misafir edecek birisi yok mu ki Allah ona rahmet buyursun", dedi. Derhal ensardan bir zat ki rivayetin birinde Ebû Talha denilmiştir, kalktı 'Ya Resûlallah' diye cevap verdi, hemen o adamı alıp evine götürdü, zevcesine de Resûlullah'ın misafirine de ikram et diye tenbih etti, kadın 'vallahi benim nezdimde sabiyyenin azığından başka bir şey yok' dedi. Ebû Talha, o hâlde dedi 'kız çocuğu akşam yemeği istediği vakit onu uyut, kandili de söndürüver, Resûlullah'ın misafiri için biz bu geceyi aç geçiştiriverelim, dedi ve öyle yaptı. Sonra o misafir sabahleyin Resûlullah'a vardı, bu gece Allah fûlan ve fûlandan acıib hoşnut oldu, dedi. Allah Teala da haklarında bunu indirdi."²¹ Yine bu bağlamda bu ayetin nüzul sebebi olarak rivayet edilen bir başka olay şöyledir: "Resûlullah'ın ashabından bir zata bir koyun başı hediye edildi, o da, 'kardeşim fûlan ve ailesi buna bizden daha muhtaçtır' dedi, ona gönderdi, o diğer birine, o da diğer birine bu suretle tam yedi ev dolaştı nihayet yine evvelkine döndü geldi, bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. Bunlar yalnız sebebi nüzul hakkındaki rivayetlerdir."²² Yine bu bağlamda şu örnek de kayda değer niteliktedir. "Yermük vak'asında şehidler içinde son nefesine gelmiş yaralıların kendilerine verilen bir yudum suyu bile yanında inliyen arkadaşından, arkadaşına nasıl îsâr²³ edip dolaştırdığı tarihi bir vakiadır."²⁴ İslam tarihinde İslam kardeşliği bağlamında bu ve bunlara benzer pek çok olaylar yaşanmıştır. Hatta yukarıda yaşanan bazı olaylar üzerine ayet nazil olduğunu görüyoruz. Bu, o derece anlamlı ve fedakarca bir örnekliktir ki Allah bile bundan razı olmuş ve söz konusu olayları vahiyle Müslümanlara bir örneklik olarak sunmuştur. İşte Müslümanların bu ve buna benzer olaylardan örnek almaları ve hayatlarını bu düşünce üzerine şekillendirmeye çalışmaları hem insani hem de dinî bir davranış olarak görülmektedir.

Yaşadığımız dünyada insanların her geçen gün dünyevileşme anlamında daha cimri ve eli sıkı oldukları görülen bir gerçekliktir. Bu sorun dünyanın genel bir durumudur. Bu anlamda hiç olmazsa Müslümanların hem kendi aralarında hem de diğer dünya insanlığına karşı İslami öğretiler çerçevesinde kardeşlik örnekleri sunmaları hem insani

20 Haşr, 59/9.

21 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, cilt 7, s. 4843-4844.

22 Yazır, *a.g.e.*, s. 4844.

23 İsâr: Kendisi muhtaç bile olsa elindeki başkalarına vermeyi tercih etmek.

24 Yazır, *a.g.e.*, s. 4844.

hem de dini bir sorumluluktur. Buna *iki açıdan ihtiyaç vardır. Birincisi*, Müslümanlar birbirlerini düşünmek durumundadırlar. Zira iman kardeşliği hemen her alanda kardeşini düşünme temeli üzerine kuruludur. Bu gerçeklik bir hadiste, “*Müslüman Müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu başına gelen musibette terk etmez, onu zalimin zulmünde bırakmaz. Müslüman, din kardeşine yardım ettikçe, Allah da ona yardım eder. Kim, Müslümanın dünya ile ilgili bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun kıyametteki bir sıkıntısını giderir. Kim Müslümanın ayıbını örterse, Allah da ahirette onun ayıbını örter.*”²⁵ Hadiste de açıkça vurgulandığı üzere, her şeyden önce Müslüman kardeşimizi düşünmek durumundayız. Bu aynı değerlere bağlı olmanın insan üzerinde meydana getirdiği duygu ve inanç birlikteliğidir. Kabul edilmelidir ki aynı zihni ve ruhi değerlere sahip insanlar arasında belli bir yakınlık oluşur. Bu anlamda dinî değerler de kendisine bağlı olanlar arasında belli bir sevgi ve yakınlık tesis eder. Bu yakınlık ve sevgi hissi de ona karşı daha duyarlı olmayı beraberinde getirir.

Diğeri ise, Müslüman, Müslüman olmayan diğer insanlara (yani hangi dinden, kültürden, ırktan, bölgeden olursa olsun, onlara) karşı da belli bir sorumluluk hissi taşımak durumundadır. Bu duygu ve düşünce hem insani hem de İslami anlamda bir sorumluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Belki bu noktada saygı kavramı düşünülebilir. Zira insan, kendi değerlerine bağlı olanları daha çok sevebilir. Ancak unutulmamalıdır ki diğer insanlara karşı da insan olma anlamında saygı duyulması, onların hak ve hukuklarına gerekli itinanın gösterilmesi her şeyden önce insan olmanın bir gereğidir.

Sevgi kavramıyla bağlantılı kullanılan saygı kavramı, lugatte, “insanların birbirlerine karşı duydukları çekinme ile karışık sevgi ve değer duygusu, hürmet, ihtiram”²⁶ olarak ifade edilmektedir. Yine bir başka tanımla, saygı, “öyle bir yükümdür ki biz istememek bile, onu yerine getirmekten kaçınamayız, yapabileceğimiz tek iş bu saygıyı daha çok açığa vurmaksa da onu içimizde duymaktan kendimizi alamayız.”²⁷ Saygı, insanın karşı tarafa gösterdiği ilgi, hürmet ve ihtiram olarak açığa çıkmaktadır. Ancak bunun duygusal boyutu insanın kendi iç dünyasıyla alakalı bir durumdur. Bu anlamda saygı, *bireysel ve toplumsal* olmak üzere iki boyutlu bir süreç olarak düşünülebilir.

Bireysel anlamda saygı, insanın duygusal ve zihinsel olarak, Yaratıcısına, kendisine, diğer insanlara ve evrende bulunan bütün varlıklara karşı kabul edici bir tutumda bulunmasıdır. Bu kabul her şeyden önce insanın kendi duygu ve düşünce dünyasında yer bulmalı ve içten gelen bir duyguyla kabul edilmelidir. Bu aynı zamanda insanın kendisine verdiği değeri de göstermektedir. Zira insan kendi varlığını kabul eder ve kendisine saygı duyarsa, o zaman evrende bulunan diğer varlıklara da saygılı olabilir.

25 Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 32.

26 Bkz: *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s. 692.

27 Immanuel Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, çev., İ. Z. Eyuboğlu, Say Yay, 4. Basım, İstanbul 1997, s. 126.

Tabii bundan daha öncelikli olarak insanın Yaratıcısına karşı saygılı olması gerekir. Zaten Yaratıcısına karşı saygılı oldu mu, diğerlerine karşı saygı kendiliğinden oluşmakta ve gelişmektedir. İşte bu düşünceden sonra saygının yansımaları görülmektedir ki o da saygının ikinci boyutu olarak tanımladığımız toplumsal yönüdür.

Saygının toplumsal yansıması, sosyal hayatta görülmektedir. İnsân, nasıl kendisine karşı ilgili ve duyarlı ise benzer şekilde diğer insanlara karşı da belli bir ilgi ve alaka duymak durumundadır. Bu ilgi ve alaka belki kendisine karşı takındığı duygu, düşünce ve tutum düzeyinde olmayabilir. Ancak diğer insan ve varlıklara karşı belli düzeyde saygılı olmak, onların varlığını kabul etmek gerekir. Bu kabul, hayatın düzeni ve devamlılığı açısından son derece önemli olan bir kabullenıştır. Zira sosyal hayat belli bir düzen çerçevesinde devam etmektedir. Bu düzenin devamlılığı açısından insanın buna bağlı kalması hayatın devamlılığı açısından zorunlu olan bir durumdur. İnsân, diğer insanları ya da bazı varlıkları sevmeyebilir. Bu kişisel bir tercihtir. Ancak onların varlığına saygı duymak zorundadır. Çünkü onların varoluşlarının temel sebebi kendisi değildir. Bu bağlamda nasıl ki insan, bu evrene gönderilmişse aynı şekilde diğer insanlar da aynı şekilde bu evrene gönderilmişlerdir. Bu noktada insan, diğerleriyle aynı haklara sahip bir konumdadır. O nedenle onlara karşı yakın ilgi ve alaka duymasa bile onlarla belli kurallar çerçevesinde yaşamak durumundadır.

Saygılı olmak, saygı duymak ve saygı duyulmak, insan ve toplum açısından bir arada yaşamının bir gereğidir. İnsan her şeyden önce kendi varlığına saygılı olunmasını ister. Bu da insanın en doğal hakkıdır. Hatta insan olmanın da bir gereğidir. Zira insan olma anlamında hiç kimsenin bir diğerine üstünlüğü bulunmamaktadır. Dolayısıyla hangi konumda bulunursa bulunsun insanlar, insan olarak kabul görmek isterler. İnsana değer verildiğinde ve bu değer de samimi ve doğal bir şekilde ortaya konulduğunda insan, değer verenlere karşı daha saygılı olma duygusu yaşamaktadır. Zaten toplumda *her şey karşılıklıdır* diye ifade edilen düşünce de bunu tanımlamaktadır. Hatta daha avamca bir ifadeyle *kör Allah'a nasıl bakarsa Allah da ona öyle bakar* diye bir düşünce vardır ki bütün bunlar saygı kavramı çerçevesinde düşünülebilir.

İnsân, aslında Yaratılış itibariyle saygı duyulmaya layık bir varlıktır. Allah, insanı en mükemmel şekilde yaratmış ve evrenin en şerefli varlığı kılmıştır. O nedenle insana saygı duymak ve ona saygılı olmak bir anlamda onu yaratana saygılı olmak anlamına gelmektedir. İnsan da her şeyden önce kendisini yoktan var eden Yaratıcına saygılı olmak durumundadır. Dolayısıyla insan, öncelikle ve her şeyden önce Yüce Allah'a saygılı olmak ve O'nun emir ve yasaklarına bağlı kalmakla mükelleftir. Bu gerçeklik Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda bazı ayetler şöyledir: *"Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, Allah katında*

kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı. Keşke bilselerdi!²⁸; “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.”²⁹; “Ey iman edenler! Allah’ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”³⁰ Ayetlerde de ifade edildiği üzere insan, öncelikle Allah’a ve Resûlü’ne saygılı ve bağlı olmaya çalışmalıdır. Bu saygı da iman ve ibadetlerle gösterilmektedir. İman, içten gelen bir inanmadır, ibadetler de imanın yansıması ve bağlılık olarak görülebilir. Allah’a ve Resûlü’ne inanan ve bu imanının gereklerine göre yaşamaya çalışan bir insan, diğer varlıklara karşı da saygılı olmayı her şeyden önce imanının bir gereği olarak görmektedir.

Dini tecrübenin ifade şekilleri olarak ortaya konulan, inanç, ibadet ve ahlak boyutları kendi içerisinde saygı kavramını da barındırmaktadır. İnançla başlayan bu süreç insanlar arası ilişkilerde de kendisini göstermektedir. Zira inançlı bir insan kutsal değerlere saygılı olduğu gibi diğer insanlara karşı da saygılı olmayı bir sorumluluk olarak görmektedir. Zaten inancın insana böyle bir sorumluluk verdiği de bilinmektedir. Bu anlamda aşağıdaki ayet önemli bir açılım ve bakış açısı vermektedir: “Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”³¹ Bugün dünyaya bakıldığında gerçekten erkek ve kadın olarak iki cins ve farklı boy ve kabilelerden oluşan bir insanlık ailesi bulunmaktadır. Bu insanlığın değişmez kaderidir. O nedenle insanlar arası ilişkilerin en genel karakteristiği bu çerçevede sürmektedir. Bu yapıyı zorlamak ve buna bağlı kalmamak evrende düzensizliğe ve kaoslara meydan vermektedir. O nedenle doğal yapıya bağlı kalmak ve insanlar arasındaki bu farklılıklara saygılı olmak, aynı zamanda insanlığın huzuru anlamına gelmektedir. Dolayısıyla insan haklarına, hukukun üstünlüğüne ve insanların doğuştan sahip oldukları ve Yaratıcının kendilerine vermiş olduğu en doğal haklara saygılı olmak aynı zamanda Hak ve hukuka da bağlı olmanın bir göstergesidir. Ancak sözü edilen bu değerlere bağlı kalmak her zaman hayata yansımamıştır. Zaten sorun da buna bağlı kalmama noktasında yaşanmaktadır.³²

İslam ahlak öğretilerinin ikinci temel kaynağı olan Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerine bakıldığında, Allah’a, Resûlü’ne, müminlere, diğer insanlara ve yaratılmışlara saygılı olmak, insan ve mümin olmanın bir gereği olarak ortaya konulmuş, buna bağlı olanlar övülürken bunun dışında davranışlarda bulunanlar ise yerilmiştir. Bu anlam-

28 Bakara, 2/103.

29 Âl-i İmrân, 3/102.

30 Hucurât, 49/1.

31 Hucurât, 49/13.

32 Akdoğan, a.g.e, s. 304-305

da Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamaları, insanların zihin ve düşünce dünyalarının oluşması, şekillenmesi ve hayata yansması açısından anlamlı bir öğreti ve model oluşturmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Nerede olursan ol Allah'a karşı gelmekten sakın; yaptığın kötülüğün arkasından bir iyilik yap ki bu onu yok etsin. İnsanlara karşı güzel ahlakın gereğine göre davran"³³; "Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir"³⁴; "İnsanların Peygamberlerden öğrenebildikleri sözlerden biri de, 'utanmadıktan sonra dilediğini yap' sözüdür"³⁵; "Hiçbiriniz kendisi için istediğini (mü'min) kardeşi için istemedikçe (gerçek) iman etmiş olamaz"³⁶; "(Mümin) kardeşinle münakaşa etme, onun hoşuna gitmeyecek şakalar yapma ve ona yerine getirmeyeceğin bir söz verme."³⁷ Yukarıda ifade edilen hadislerle ve bunların çağrıştırdığı anlamlara bugünden bakıldığında, saygı anlamında manidar düşünceler ve ahlaki öğretiler içerdiği görülmektedir. Ahlaki öğretiler, insana her zaman gerekli olan öğütlerdir. İnsan hangi zamanda, hangi mekânda ve hangi şartlarda bulunursa bulunsun, saygı anlamında tutum ve davranışları hem göstermek hem de saygı duyulmak istemektedir. Bu tutum ve davranışlar insanlar arasında, insan onuru ve vakarı çerçevesinde yaşamayı beraberinde getirmektedir. Zira bu öğütler, sosyal hayata anlam katan ve yön veren tavsiyelerdir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, insan, saygı çerçevesinde bir hayat yaşadığında hayatı anlamlı hâle gelmekte ve sosyal yapı dejenere olmaksızın gelişerek devam etmektedir. İnsanların bazılarının horlandığı, dışlandığı ve aşağılandığı sosyal ortamlarda insanlar huzur ve mutluluğu yakalayamamaktadırlar. Böyle bir ortamda bazı insanlar doğal ya da zorunlu saygıya layık görülürlerken, bazı insanlar ahlak dışı tutum ve davranışlarla karşılaşmaktadırlar. Bu da sosyal hayata olumsuz olarak yansımaktadır.

İnsanların birbirine saygı duyduğu sosyal ortamlar ise her yönden yaşanmaya değer bulunmaktadır. Zira böyle ortamlarda insanların makam, servet ve sosyal statülerinden ziyade insanlıkları ön plana çıkmaktadır. İnsanlığın ön plana çıktığı sosyal yapıda da insan, varlığının farkına varmakta ve kendisini, yaşadığı toplumun bir bireyi olarak görmektedir. İnsanın kendisini yaşadığı toplumun bir bireyi olarak görmesi, onda *aidiyet duygusunu* geliştirmekte ve *biz duygusu* çerçevesinde tutum ve davranışlarda bulunmasına sebep olmaktadır. Farklı bir şekilde algılanmak ya da böyle bir hisse kapılmak, insanı huzursuz etmekte ve yaşadığı toplumla bağlarını zayıflatmasına ve ilerleyen süreçte de koparmasına neden olmaktadır. Onun içindir ki insan ve toplum

33 Tirmizî, Birr, 55.

34 Tirmizî, Birr, 15; Ebû Dâvûd, Edeb, 66.

35 Buhârî, Enbiyâ, 54; Ebû Dâvûd, Edeb, 6.

36 Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71.

37 Tirmizî, Birr, 58.

bireyleri arasında karşılıklı bir ilişki ve bağ vardır. Dolayısıyla bu bağın güçlendirilerek sürdürülmesi gerekmektedir. İşte Hz. Peygamber'in ifade ettiği ahlaki öğütler, toplum bireyleri arasında yakınlaşmaya ve kaynaşmaya imkân sağlamaktadır. Bu öğütler, aynı zamanda toplumun *manevi dinamikleri* olarak hayatın anlamlı hâle gelmesini temin etmektedir. Sosyal bağları güçlü olan insanlar maddi anlamda yoksunluğa ve yoksulluğa düşseler de yıkılmamakta ve dağılmamaktadırlar. Bu anlamda Hz. Peygamber'in hadisleri toplumu dinamik tutan tavsiyeler olarak hayatı anlamlı ve güçlü hâle getirmekte ve dinamizm sağlamaktadır. Kardeşlik duygu, düşünce, tutum ve davranışları da ancak bu şekilde gelişmekte ve hayata yansımaktadır.

İslam kardeşliğinin oluşması, gelişmesi ve sürdürülebilmesi için Müslümanlar arasında imana dayalı sevgi, saygı ve kardeşlik bağlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. İman kardeşliği inancı üzerine kurulacak kardeşlik duygu, düşünce, tutum ve davranışları beklentisiz bir anlam içermektedir. Böyle bir *kardeşlik, almadan çok vermeyi, sevilmeden çok sevmeyi, saygı beklemeden çok saygı duymayı, bencillik yerine diğerkâm davranmayı beraberinde getirmektedir*. Bu anlayış, insanları daha samimi ve içten gelen bir duyguyla birbirlerine yakınlaştırmakta ve dostça bir tutum takınmalarına imkân sağlamaktadır. Buna karşılık, beklentiler üzerine kurulan bir ilişki, beklentilere bağlı olarak gelişmekte ve değişmektedir. Ancak bu tür yakınlaşmalar beklentilere bağlı olarak artmakta ya da azalmaktadır. Böyle bir yakınlık ve bu bağlamda oluşan kardeşlik, yüzeysel bir anlam ve boyuta sahip olmaktadır. Arkadaşlık ve kardeşliğin sağlam bir temele dayanabilmesi için her şeyden önce manevi bir anlam taşıması ve böyle bir değere bağlı olması gerekmektedir. Hayatın devam eden sürecinde bazı aksaklıklar olsa da bu kardeşlik, zedelenmek-sizin devamlılık göstermektedir. Bunu sağlayacak en önemli değer unsurlarından birisi belki de en önemlisi iman üzerine oluşturulan İslam kardeşliği olarak tanımlanabilir.

Manevi değerler üzerine kurulan kardeşlik tutum ve davranışları, insanları dostluğa götürmekte ve onların biz duygusu çerçevesinde samimi bir hayat yaşamalarını sağlamaktadır. Müslümanlar arasında olması gereken kardeşlik türü de bu şekilde idealize edilmektedir. Bunun en temel öğretileri Kur'an ve Sünnete ifadesini ve anlamını bulmakta ve bizzat Hz. Peygamber tarafından da örnekliliği sunulmaktadır. Bu bağlamda Müslümanların kendi aralarında sevgi ve saygı çerçevesinde kardeş olmaları, mutluluklarını ve kederlerini paylaşmaları, kardeşlerini kendilerine tercih etmeleri ve hayatı paylaşmaya yönelik bir tutum içerisinde olmaları beklenen bir durumdur. Böyle davranıldığında hayat daha anlamlı, zevkli ve katlanılabilir bir anlam taşımaktadır. Özellikle sorunların çığ gibi büyüdüğü sosyal ortamlarda bu kardeşliğe her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Sorunların ve mutlulukların paylaşıldığı sosyal ortamlarda, hayat her yönden yaşanmaya değerdir. Müslümanların da bu inanç ve düşüncelerle hareket etmeleri kendi aralarındaki samimiyeti ve kardeşliği arttıracak ve dostluğu pekiştirecektir.

Müslümanlar diğer dinden ve kültürden olan insanlara karşı da insan hakları ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde ahlaki davranmak durumundadırlar. Zira her şeyden önce insana insan olduğundan dolayı saygı duymak ve değer vermek gerekmektedir. Ayrıca Müslümanlık değerleri *yaratılmışı yaratanından dolayı sevmeyi* öğütlemektedir. Dolayısıyla bizim dinimizden olmasa da son tahlilde onlar da Allah'ın yarattığı insanlardır. Bu duygu ve düşüncelerle hareket etmek, onların Müslümanlara bakışı üzerinde de olumlu etki meydana getirebilir. Ama bir Müslüman, bu düşünceden daha önce ahlaki değerleri temele alan bir anlayışla hareket etmekle mükelleftir.

BAŞKAN - Ali Bey'e çok teşekkür ediyoruz, vakti harika kullandı. Diğer hocalarımız da buna riayet ederse, bizden sonraki oturuma zamanında başlama imkânını elde ederiz.

Çok teşekkür ediyoruz Hocam, ağzınıza sağlık.

Evet, bu sevgi ve saygı kavramlarını tabii çok söylüyoruz ama onları kazanma, nasıl kazanacağımız konusu da ayrı bir sorun.

Evet, şimdi ikinci konuşmacımız Dicle Üniversitesinden Doç. Dr. Nurettin Turgay Bey.

Hocam söz sizin, buyurun.

2. İSLAM KARDEŞLİĞİNİN AHLAKİ TEMELLERİNDEN ADALET İLE İLGİLİ İLAHÎ MESAJLAR

Doç. Dr. Nurettin TURGAY

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ÖZET

İlk etapta Müslümanları, bir bakıma da tüm insanları kardeş olarak kabul eden İslam dini, kelime anlamından da anlaşıldığı gibi herkese barış, hürriyet, huzur, saadet ve mutluluk vaat etmektedir. Bu güzel mefhumların sosyal hayatta tecelli etmesi, ancak adaletin yerine getirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Adaletin yaşanmadığı yerde, İslam kelimesinin ifade ettiği mefhumlar, sadece hayallerde kalır. İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an, bu derece önemli olması nedeniyle adalet mefhumuna son derece önem vermektedir. Bunu, Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde görmekteyiz. Cuma hutbelerinin sonunda okunan ayet, adalet mefhumu açısından bir insan hakları mesajı niteliğindedir. Hz. Muhammed (s.a.s.), insanları İslam'a davet ettiği esnada, kendilerini eşraftan gören bazı zenginler ve ileri gelenler, etrafındaki fakir tabakayı yanından uzaklaştırdığı takdirde kendisi ile oturup konuşacaklarını ileri sürmüşler. Hz. Muhammed (s.a.s.), onların Müslüman olmalarını umarak bunu yapmayı düşünmüş. Allah, anında ayet göndererek Hz. Muhammed (s.a.s.)'i uyarılmış ve aynı ayette, insanlara adaletle davranmasını ve emanete riayet etmesini emretmiştir. Kur'an'ın başka bir ayetinde, hüküm makamındaki Müslümanlar uyarılmakta, karşısındaki kişilerin kötü davranmaları nedeniyle adaletten ayrılmalari, zulmedip günaha girmeleri şiddetle yasaklanmaktadır. Buna göre Müslüman, muhataplarının kötü davranmaları nedeniyle kötü davranmamalı ve her şeye rağmen adaletten ayrılmamalıdır. Kur'an'ın başka çeşitli ayetlerinde de adaletle hareket etmenin önemi üzerinde durulmaktadır. İslam âleminin çeşitli problemlerini aşması, ancak kendi aralarında adaleti sağlamaları ile mümkün olabilecektir. İnsanlar

arasındaki kardeşlik duyguları, ancak bu şekilde gerçekleşebilmektedir. Bunun başka yolu yoktur. Bu tebliğimizde, konu ile ilgili ayetleri açıklayıp izah etmeye çalışacağız.

GİRİŞ

Adalet kavramını ve kutsal kitabımız olan Kur'an'ın adalete bakışını ele almadan önce, kısaca İslam ve kardeşlik kelimelerini tanıtmak istiyoruz.

1 - İslam

İslam dini, tüm insanlara barış, huzur, saadet, güven ve benzeri güzellikleri vaat etmektedir. Kelime olarak "İslam", "Selime-yeslemu" fiilinin, "efale" babından "esleme" fiilinin mastarıdır. "Selime" fiili, esenlikte, emniyette ve güvende olmak, sağ salim olmak, zarar görmemek, yanlış yapmamak, şüpheden uzak bir şekilde kesin olmak, hür ve bağımsız olmak gibi anlamlara gelmektedir. Fiil olarak "esleme" ise, teslim olmak, Müslüman olmak, sulha girmek, sulh ve barış içerisinde bulunmak gibi manaları ifade etmektedir. Dini açıdan İslam, Allah tarafından gönderilen ilkelere inanmak ve onlara uygun hareket edip teslim olmaktır. Buna göre İslam, itaat edip teslimiyet göstermek, dâhili ve haricî afetlerden beri olup kurtulmak, barış ve güvene kavuşmak gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca "seleme" fiili, yılan sokmak ve eskimiş kovayı onarmak gibi farklı anlamlar için de kullanılmaktadır.¹ Bu tanımlara göre İslam, insanın İslam inanç esaslarına inanması, Allah'ın emir ve yasaklarına gerektiği şekilde uygun hareket etmesi, bunun neticesinde çeşitli afetlerden kurtularak huzur, saadet ve mutluluğa kavuşmasıdır. Buna göre hareket eden bir insan, kendi hayatında, bir aile kendi yuvasında ve bir toplum da kendi dünyasında dâhili ve haricî afetlerden kurtularak mutlu olur; huzur ve saadeti bulur.

"İslam" kelimesi, türevleri ile birlikte Kur'an'da 157 defa geçmekte² ve hep birbirlerine yakın anlamda kullanılmaktadır. Bir ayette, Allah katında dinin, sadece İslam olduğu haber verilmektedir:

"Allah katında din, şüphesiz İslam'dır."³ Bu ayette geçen "İslam" kelimesinin manasına göre düşündüğümüz zaman, Allah katında geçerli olan dinin, sulh, barış ve güven dini olduğu anlaşılmaktadır. Bu duyguları taşımayan bir dinî anlayışın, Allah'ın yanında hiçbir geçerliliği yoktur. Başka bir ayette ise, mealen şu bilgilere yer verilmektedir: "Kim

1 el-Halil b. Ahmed el-Ferahidi, "selime", *Kitâbü'l-Ayn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz. s. 441; Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "selime", *Lisânü'l-Arab*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1994, XII, 289, vd. Afif Abdulfettah Tabbare, *Rûhu'd-Dini'l-Islami*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1973, s. 13.

2 Muhammed Fuad Abdülbâki, "selime", *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz. s. 355 vd.

3 Âli İmrân, 3/19.

İslam'dan başka bir dine yönelirse, onunki kabul edilmeyecektir. O ahirette de kaybedenlerdendir.”⁴ Buna göre sulh, güven ve barış düşüncesini taşımayan bir dinî anlayış, Allah'ın yanında kabul görmeyecektir. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde dile getirilen İslam'ın ifade ettiği güzelliklerin meydana gelmesi için, Müslümanların Kur'an ve sünnette haber verildiği şekilde birbirlerine kardeşçe davranmaları gerekmektedir.

2 - Kardeşlik

Kardeş kelimesi Arapçada, kardeş olmak anlamındaki “ehâ” fiilinden türemiş bir isim olan “ehun” kelimesi ile ifade edilmektedir. “Ehâ” fiilinin aslı “eheve” ve “ehun” isminin aslı da “ehevun”dır. “Ehun” kelimesinin çoğulu, “ihvetün” ve “ihvânün” olarak kullanılmaktadır. “Uhtün” ise, kız kardeş demektir ve çoğulu “ehvâtün”dür. Kardeş kelimesi, Türkçede olduğu gibi başka dillerde de dost, arkadaş ve olmak gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.⁵ Arap edebiyatında, “ehun” kelimesi ve türevleri hakkında çeşitli yorumlar yapılmış ve şiirler yazılmıştır.⁶ “Ehun” kelimesi, türevleri ile birlikte Kur'an'da 96 yerde geçmektedir.⁷

Kardeşliği nesep, inanç ve insan olma bakımından üç kategoride değerlendirebiliriz. Kur'an'da, “*Hısımlar (kan bağı olanlar), Allah'ın kitabında birbirlerine daha yakındırlar*”⁸ mealindeki ayette işaret edildiği gibi, nesep kardeşliği birinci derecede gelmektedir. Nitekim hukuk açısından, miras ve evlilik gibi konularda nesep kardeşleri arasında özel kurallar bulunmaktadır. Aynı inancı paylaşan insanlar arasında ise, din kardeşliği söz konusudur. Kur'an'da, bu tür kardeşlik hakkında açıklamalara yer verilmektedir:

“*Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.*”⁹ Bu ayette müminlerin, inanç noktasında kardeş oldukları haber verilmektedir. Başka bir ayette de, müminlerin ancak bu kardeşlik duyguları ile hareket etmeleri ve bunu sağlayan Kur'an'da birleşmeleri neticesinde aralarındaki nifak ve kavgalardan kurtulabileceklerini haber verilmektedir:

“*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurununun tam*

4 Âli İmrân, 3/85.

5 el-Ferahidî, “ehâ”, *Kitâbü'l-Ayn*, s. 20; İbn Manzûr, “ehâ”, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 19.

6 Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, “ehâ”, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 19 vd.

7 Abdülbâki, “ehun”, el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim, s. 23 vd.

8 Enfâl, 8/75.

9 Hucurât, 49/10.

kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.”¹⁰

Hz. Muhammed (s.a.s.), bir hadiste şöyle söylemiştir: “Birbirinize haset etmeyiniz. Birbirinizin satışına engel olmayınız. Birbirinize kızmayınız. Birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Müslüman Müslüman'ın kardeşidir, ona zulmetmez, onu rüsva etmez, ona hakaret etmez.” Ondan sonra da üç defa, “Takva, buradadır” diyerek göğsüne işaret etmiştir.”¹¹

Kur'an'ın haber verdiği üçüncü tür kardeşlik ise, tüm insanların insan olarak kardeş olduklarıdır. Kur'an'ın, dünya çapında sosyal bir adaletin oluşması için üzerinde durduğu önemli bir husus, insanlar arasında ırk, kavim, millet ve benzeri hususlarda ayrımın gözetilmemesidir: “Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için, sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Kuşkusuz Allah yanında en üstün olanınız, (günahlardan) en çok korunmanızdır. Allah, bilendir, haber alandır,”¹² mealindeki ayette haber verildiği gibi, insanlar farklı kabile ve milletlerden oluşurlar. Ancak tüm insanlar, bir erkek ve bir kadından yaratıldıkları için, insan olarak kardeşlerdir. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) veda hutbesinde, “Ey insanlar! Rabbiniz bir ve babanız birdir. Hepiniz Âdem'densiniz ve Âdem de topraktır.”¹³ diyerek, bu ayette işaret edilen kardeşliği pekiştirmiştir. Bu ayet ve hadislerde, insan kardeşliği anlatılmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.s.) başka bir hadiste de, “Sizden biri, kendi şahsı için istediğini kardeşi için istemedikçe, iman etmiş olamaz.”¹⁴ diye buyurmuştur. Âlimlerin bir kısmı, bu hadisteki kardeş kelimesini, Müslüman kardeş olarak yorumlamışlardır. Diğer bazı âlimler ise, bütün insanların Âdem ile Havva'nın çocukları olduğunu, dolayısıyla bu hadiste söz konusu olan kardeşliğin, yukarıda anlatılan ayet ve hadiste haber verilen insan kardeşliği anlamına geldiğini söylemişlerdir.¹⁵ Nitekim Hz. Muhammed (s.a.s.) bu hadiste kardeş derken, bu kardeşliği Müslüman veya mümin kardeş diye sınırlandırmamıştır.

A - ADALET

Adalet kelimesi, Türkçeye Arapçadan geçmiş, “adele” fiilinin mastarıdır ve “adl” ile eş anlamlıdır. “Adele” fiili, adil olmak, eşit davranmak, hak yememek, başkalarının

10 Âli İmrân, 3/103.

11 Buhârî, Nikâh, 45; Edeb, 57-58, 62; Müslim, Birr, 30-32.

12 Hucurât, 49/13.

13 Ahmet Zeki Safve, *Cemheretü Hutübi'l-Arab*, Şirketü Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbi el-Halebi, Mısır 1962, I, 157.

14 Müslim, İmân, 71, 72; Buhârî, İmân, 7; Tirmizî, Kıyame, 59; Nesai, İmân, 19,33; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Dârimî, Rikâk, 29; İbn Hanbel, III, 176, 177.

15 İbn Allan, *Delilü'l-Fâlihîn*, II, 23.

arasında ayırım gözetmemek, adaleti gözetmek, zulmetmek, dengelemek, denk görmek ve denk tutmak gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca bu fiil, herhangi bir şeyden dönmek, sapmak, ayrılmak, onu terk etmek, birini bir şeyden vazgeçirmek gibi anlamlar için de kullanılmaktadır. Adalet kelimesinin eş anlamı olan “adl” ise, doğruluk, dürüstlük, düzgünlük, adalet, eşitlik, şehadetine güvenilen kişi, adaleti gözetmek ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır ve çoğulu da “udül”dir.¹⁶ Allah’ın emrettiği adalet, her şeyi tam yerine koymak, her hususta ölçülü hareket etmek, hakkı yerine getirmek demektir.

Felsefecilere göre adalet, haksızlık etmek ve haksızlığa uğramanın ortası olan en önemli ahlakıdır.¹⁷ Adalet erdeminin/ahlakının toplumsal anlamı, toplumda herkesin kendi işini yapması, başkasının malını yememesi ve kendi malından olmamasıdır.¹⁸

Adalet kelimesi, türevleriyle birlikte Kur’an’da 28 defa geçmektedir.¹⁹ Adalet anlamında kullanılan “kıst” kelimesi de türevleriyle birlikte Kur’an’da 25 defa geçmektedir.²⁰ Adaletin zıttı, zulüm yani adaletsizliktir. Adalet kavramının, eşitlik kavramı ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Hatta birçok yerde adalet, eşitlik olarak kabul edilmektedir. Ancak adalet, her konuda eşitlik ile aynı anlamda kullanılmamaktadır.²¹

Batı düşüncesinde, on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında “insan hakları”, “hukuk devleti” ve benzeri kavramlar ortaya çıkmıştır. Batı dünyasında bu özel terimlerin öne sürülüp ortaya çıkarılmaları, bunların mevcut Tevrat ve İncil’de bulunmamasından kaynaklanmaktadır.²² İslam âleminde İlahî vahiy tahrif edilmediği için, batılılaşma döneminden önce, “hukuk devleti” ve “insan hakları” gibi terimlerin kullanılmasına gerek duyulmamıştır. İlahî vahye uyulmasını istemek, insan haklarına, adalet, temel hukuk ilkelerine uyulmasını istemek demek oluyordu. Aslında “insan hakları”, “hukuk devleti” ve “adalet” kavramları, ilahî vahiydir ve bunların tebliği, insanlık tarihinde Âdem (a.s.) ile başlamıştır. Fakat günümüzde İslam’a “insan hakları” ve “hukuk devleti” kavramları hakkında ön yargılı itirazlar yöneltilmektedir. Ama “adalet” konusunda herhangi bir şey söylenememektedir. Çünkü mana itibarıyla bütün bu kavramları kapsayan “adalet” mefhumu, Kur’an’ın çeşitli ayetlerinde açıkça dile getirilmektedir. Bu konu ile ilgili olan ayetlerden birkaçının anlamı üzerinde duracağız:

16 el-Ferahidi, “adele”, *Kitâbü’l-Ayn*, s. 609; İbn Manzûr, “adele”, *Lisânü’l-Arab*, XI, 430.

17 Aristoteles, *Nikomakhosâ Etik*, s. 88.

18 Platon, *Devlet*, trc. Sabahattin Eyuboğlu, M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 123.

19 Abdülbâki, “adele”, el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm, s. 448.

20 Abdülbâki, “kesete”, el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm, s. 544.

21 İzzet Er, “Kalkınma, Sosyal Adalet ve Sosyal Refah”, *İslam’a Giriş (Gençliğin İslam Bilgisi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 408.

22 Hüseyin Hatemi, *İslam’da İnsan Hakları ve Adalet Kavramı, Doğru ve Batıda İnsan Hakları*, Ankara 1996, s.1.

“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emreder. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”²³

Bu ayette anlatılan, emaneti ehline verme ve insanlar arasında adaletle hükmetme meseleleri, hem Müslümanlar hem de tüm insanlar için çok ciddi ve son derece önemli olan iki meseledir. Aslında bu iki mesele, biri diğerinden ayrılmayacak derecede birbirleri ile irtibatlıdır. Aynı zamanda bu mesajlar, daha çok egemen olan yöneticilere yöneliktir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (ö. 40/661), bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak şöyle söylemiştir: “İmamın (idare makamında olan yöneticinin), Allah’ın indirdiği ile hükmetmesi ve emaneti ehline vermesi gerekir. İmam böyle hareket ettiği zaman, idare ettiği insanların da onu dinlemeleri ve emirlerine riayet etmeleri icap eder.”²⁴ Hz. Ali’nin, bu ayetin yöneticilere yönelik olduğunu söylemesi, bu ayetin nüzul sebebine dayanmaktadır. Mekke’nin fethedildiği gün, Hz. Muhammed (s.a.s.) Mekke’ye girmiş fakat Kabe’nin anahtarını yanında taşıyan Osman b. Talha b. Abduddar, Kabe’nin kapısını kilitlemiş ve anahtarı Hz. Muhammed (s.a.s.)’e vermek istememişti. Daha sonra da, “Resûlullah (s.a.s.) olduğunu bilseydim, menetmezdim,” demişti. Hz. Ali, o zaman Osman’ı arayıp bulmuş, anahtarı vermek istemeyince, kolunu tutarak bükmüş ve anahtarı ondan almıştır. Ardından Kabe’nin kapısını açmış ve Hz. Muhammed (s.a.s.) içeriye girip iki rekât namaz kılmıştır. Hz. Muhammed (s.a.s.) Kabe’nin içinden dışarı çıktığı zaman amcası Hz. Abbas, anahtarın kendisine verilmesini, daha önce yapmakta olduğu zezem suyunu dağıtma ile Kabe’nin anahtarını taşıma görevlerinin kendisinde toplanmasını istemiştir. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuş. Ardından Hz. Muhammed (s.a.s.) Hz. Ali’ye, anahtarı Osman’a iade etmesini ve kendisinden özür dilemesini emretmiştir. Hz. Ali de anahtarı götürüp özür dileyince Osman, “Zorlayıp eziyet ettin, sonra da gelip tamire çalışıyorsun,” demiş. Hz. Ali de, “Allah senin hakkında ayet indirdi,” demiş ve bu ayeti okumuş. Bunun üzerine Osman şehadet kelimesini okuyarak Müslüman olmuş. Bu ayetin nazil olması ile Kabe’nin anahtarını taşıma görevinin ebedî olarak Osman evladında kalması, Allah’ın emrine dayanmaktadır. Sonra Osman, Kabe’nin anahtarını kardeşi Şeybe’ye vermiş ve Mekke’den hicret etmiştir. Bugün dahi Kabe’nin anahtarı, Şeybe’nin torunlarında bulunmaktadır.²⁵

Bilindiği gibi, ayetin nazil olmasının sebebinin hususi olası, manasının umumi olmasına engel değildir. Bu ayetin böyle bir olay üzerine nazil olmuş olması, bu ayeteki adalet ve emanet kavramlarının manasını sınırlandırmaz. Adalet ve emanet, insan haklarının ve sosyal adaletin temel esasları konumundadır. Ayrıca bu ayette, Müslüman

23 Nisâ, 4/58.

24 Tirmizî, Ahkâm, 4; et-Taberî, *Camiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'an*, V, 200.

25 el-Kâdî, *Esbabü'n-Nüzûl*, s.71; Yazır, *Hak Dini*, II, 1372 vd.

veya gayrimüslim diye herhangi bir ayırım söz konusu değildir. Allah'ın kanununda, adalet ve emanet hususunda, insanlar arasında ayırım yoktur.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sünneti, Kur'an'ın tefsiri ve açıklaması niteliğindedir.²⁶ Buna göre Hz. Muhammed'in (s.a.s.), bu ayetin tefsiri mahiyetinde çeşitli açıklamaları bulunmaktadır. O, kıyametin ne zaman kopacağını soran birine, "Emanet zayı olduğu zaman, kıyameti gözetle," demiştir. "Emanet nasıl zayı olur?" sorusuna karşılık olarak da, "İş, ehli olmayanların eline geçerse, kıyameti gözetle," diye cevap vermiştir.²⁷

İki kişi, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gelip, kendilerini emir olarak tayin etmelerini rica etmişler. O, "Biz, işimizi isteyene ve mevki düşkününe vermeyiz," diye buyurmuş.²⁸ Kendisinden valilik isteyen Ebû Zerr'e de şöyle demiş: "Ebû Zer, sen zayıfsın, o mevki bir emanettir; sonu da kıyamet gününde bir perişanlık ve pişmanlıktır; yalnız hak ederek alan ve üzerine düşeni de yerine getiren, müstesnadır."²⁹

Hz. Ömer de, "Müslümanların başında bulunan kişi, dostluk veya akrabalık hatırına bir adamı bir işin başına getirirse, Allah'a, Allah'ın peygamberine ve Müslümanlara hıyanet etmiş olur," demiştir.³⁰ Bir bakıma adalet, her insana layık olduğu şeyin verilmesi ile tahakkuk eder. Buna göre her türlü emanetin ehline verilmesi, adaletin tecellisi demektir.

Hz. Muhammed (s.a.s.), adaletle hareket etmenin önemini dile getiren bir hadiste şöyle buyurmuştur: "Dünya hayatında adaletli davrananlar, adil davranmaları nedeniyle ahiret gününde inciden minberler üstünde bulunacaklardır."³¹ Başka bir hadiste ise, şöyle buyurmuştur: "Çocuklarınız arasında adaletle davranın. Oğullarınız arasında adaleti gözetin."³² Hz. Muhammed'in (s.a.s.) bu hadiste dile getirdiği gibi adalet, insanlar arasında evde başlamalıdır. Çocukları arasında ayırım yapan bir anne, bir baba, kardeşler arasına kin ve düşmanlığı sokmuş olur. Bu sebepten dolayı kardeşlerin hayat boyu birbirlerine soğuk bakmaları, hatta birbirlerine zararlı olmaları mümkün olabilmektedir. Bir baba, çocuklarına elma dağıttığında, birine büyüğünü, diğer birine ise küçüğünü verdiği zaman, kendisine küçük elma verilen çocuk, ayırma tabii tutulduğunu, ikinci sıraya itildiğini hissedebilir. Bunu babasının yüzüne söylemezse bile, içinden geçirebilir. Onun için insanlar, adalet ile hareket etmeye aile içerisinde başlamalıdır.

26 Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut tsz. I, 32.

27 Buhârî, İlim, 2.

28 Buhârî, Ahkâm, 6.

29 Müslim, İmârât, 16.

30 Muhammed Cemalüddin el-Kasimî, *Tefsîru'l-Kasimî (Mehâsinü't-Te'vil)*, Beyrut 1994, V, 1334.

31 Müslim, İmaret, 18; Nesâî, Kudât, 1; İbn Hanbel, II, 159, 160, 203.

32 Ebû Dâvûd, Büyü, 83.

Burada açıklamaya çalıştığımız ayet ve hadisler, toplumda adaletle hareket etmenin ve emanete riayet etmenin, insanlar arasında sosyal adaletin yerleşmesinde ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.³³ Adalet ve emanete riayet edilmeyen toplumlarda, insan haklarının korunması ve sosyal adaletin oluşması, söz konusu olamaz. Başka bir ayette, adalet hakkında şu bilgiler verilmektedir:

*“Rabbinin kelimesi, doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*³⁴

Bu ayette geçen “Rabbinin kelimesi” hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Âlimler bunu, Allah’ın hükümleri, emir ve yasakları, delilleri³⁵ va’dı³⁶ ve benzeri anlamlarda yorumlamışlardır. Ancak çoğunluğun dediği gibi, bunun Kur’an olarak değerlendirilmesi,³⁷ ayetin anlamına daha uygun düşmektedir. Çünkü Kur’an, Allah’ın va’dını, delillerini, hükümlerini, emir ve yasaklarını kapsadığı için, bütün bu anlam ve yorumlara şamil bulunmaktadır. Yüce Allah, bu ayette bütün bu kavramların, adalet ve doğruluk bakımından mükemmel olduklarını haber vermektedir. Konu ile ilgili başka bir ayet ise, şöyledir:

*“Kuşkusuz Allah, adaleti, iyiliği ve akrabalara yardımını emreder; ahlıksızlığı, kötülüğü ve haksızlığı yasaklar; ders almanız diye size öğüt verir.”*³⁸

Bu ayette, dünya ve ahiretin düzenini sağlayan üç güzel şey olan adalet, ihsan (iyilik) ve akrabalara yardımda bulunma emredilmekte; dünya ve ahiretin düzenini bozan üç kötü şey olan azgınlık, fenalık ve edepsizlik gibi şeyler de menedilmektedir. Bu ayetin kapsamlı anlamından dolayı Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652) “Eğer bundan başka ayet olmasaydı dahi bu ayet, Kur’an’ın, her şeyi açıklayıcı ve âlemlere hidayet ve rahmet olmasına yeterdi” demiştir.³⁹ Allah, Kur’an’ın başka bir ayetinde de adaleti ayakta tutmayı, her konuda adaletten ayrılmamayı, kin ve düşmanlık duyguları ile adaleti çiğnememeyi emretmektedir. Bunun yanında, Allah’ın her şeyden haberdar olduğunu, ondan korkmanın gerektiğini de dile getirmektedir:

“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan kimseler, adaletle şahitlik edenler olun! Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun. Bu, takvaya daha ya-

33 Bu ayetin açıklaması hususunda daha geniş bilgi için bakınız: Nurettin Turgay, *Hız. Ali ve Tefsirdeki Yeri*, Diyarbakır 2001, s. 69 vd.

34 En’âm, 6/115.

35 el-Mâverdi, *en-Nüketü ve'l-Uyûnu*, II, 160.

36 Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 250.

37 el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, VII, 47.

38 Nahl, 16/90.

39 Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvi, *Envârü’l-Tenzil ve Esrârü’l-Tevîl*, Şirketü Mektebe ve Matbatı Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Mısır 1955, 1/282.

kındır ve Allah'tan sakının! Muhakkak ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."⁴⁰ Bu ayetin bulunduğu surenin ikinci ayetinde, "*Bir topluma beslediğiniz kin, sizi saldırıya sevk etmesin*"⁴¹ denmektedir. Burada manası üzerinde durduğumuz ayet, kendisinden önce geçen ayetin açıklaması ve tekidi durumundadır.

Genel olarak insan haklarını kapsadığı için, bir nevi insan hakları mesajı durumunda olan bu ayet, cuma günlerinde camilerde imamlar tarafından cuma hutbelerinin sonunda okunmaktadır. Ne acıdır ki cuma hutbelerinin sonunda yüksek sesle okunan bu ayeti okuyan ve dinleyen insanlarımızın büyük bir kesimi, bu ayetin kapsadığı geniş manaların ve bununla verilmek istenen mesajların farkında değildirler.

Allah, Âdiyât suresinin ilk beş ayetinde soluk soluğa süratle koşan, koşarken ayakları ile yerden ateş çıkararak kıvılcımlar saçan, tozu dumana katan, sabahları erkenden baskın yaparak düşman topluluklarının arasına dalan atlara yemin etmektedir.⁴² Bu yeminin cevabında ise, insanların gerçekten nankör oldukları, malı çok sevdikleri ve buna yine kendilerinin şahit oldukları vurgulanmaktadır.⁴³ Surenin, ondan sonra gelen son ayetlerinde de ahiret hayatındaki diriliş ve orada her şeyin apaçık ortaya konması hatırlatılmaktadır.⁴⁴ Habenneke el-Meydâni, bu surenin tefsiri ile ilgili özet olarak şöyle söylemiştir: "Cahiliye döneminde ister Araplarda, ister Arapların dışındaki toplumlarda, güçlü olanlar o zamanın bir nevi en iyi savaş vasıtası olan atları kullanarak, güçsüzleri eziyor, zor kullanarak mallarını ellerinden alıyorlardı. Bazen güçlüler bunu, yakınlarına karşı bile kullanıyorlardı. Aynı zamanda, bu zulüm ve haksızlığı yapanlar, yaptıkları ile övünüp iftihar ediyorlardı. Aslında Allah, bu gücü insanlara yeryüzünde hak ve adaleti oturtmaları için vermektedir. Fakat insanlar, Allah'ın verdiği bu gücü ve kuvveti, hak ve adaleti yerine getirmek için değil, başkalarının maddi ve manevi imkânlarını gasp etmek, onların emeklerini sömürmek için kullanmaktadırlar. İnsanların bunu yapmaları, Allah'a karşı işlenen en büyük nankörlüktür. İnsanların kendileri, işledikleri bu nankörlüğe şahittir. Ancak bundan hiçbir şey kaybolmayacak ve ahirette her şeyin hesabı sorulacaktır."⁴⁵ Kur'an'da dile getirilen savaş aleti, o zaman için büyük bir öneme sahip olan at gücüdür. Bugünün savaş aletleri, tank, top, füze uçak, bomba ve kimyasal türü şeylerdir. Buna göre Müslümanların, her türlü savaş silahlarını, yeryüzünde hak ve adaleti oturtmak için kullanmaları gerekmektedir. Ellerindeki silah gücünü, başkalarına

40 Mâide, 5/8.

41 Mâide, 5/2.

42 Âdiyât, 100/1-5.

43 Âdiyât, 100/6-8.

44 Âdiyât, 100/9-11.

45 Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydâni, *Meâricü't-Tefekkür ve Dakâiku't-Tedebbür*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 2000, I, 627 vd.

karşı zulüm işleme, onların hak ve hürriyetlerini ihlal etme yolunda kullanmak, Allah'a karşı işlenen en büyük nankörlüktür. Allah'ın, insanlara bir imtihan için verdiği bu tür imkânların, nefsimizin hoşuna gitmese de, maddi veya manevi menfaatimize dokunsa da, tüm insanların tabii haklarının korunması ve adaletin yerine getirilmesi için kullanılması gerekir. Bunun aksi, zulüm ve adaletsizliktir.

B - SOSYAL ADALET

Kalkınmanın nimetlerinden faydalanma ve külfetlerine katlanma konusunda sosyal sınıflar arasında denge sağlamaya, “sosyal adalet” denilmektedir.⁴⁶ Buna göre toplumu oluşturan insanlar arasında dengeyi sağlamayı ifade eden sosyal adalet, geniş bir anlama sahip olan adalet kavramının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bir toplumda beraber yaşayan insan kitlelerinin refahı ve kalkınmaları için, aralarında mutlaka sosyal adaletin oturması gerekir. Bu nedenle, sosyal sınıflar arasındaki iktisadi dengesizliklerin düzeltilmesi ve ekonomik bakımdan zayıf durumda bulunan sosyal sınıfların diğerlerine karşı korunması icap eder. Bununla, maddi açıdan zayıf olan herkesin, güçlü olanlara karşı korunması amaçlanmaktadır. Toplumun devamlılığı ve huzuru, o toplumu oluşturan insanlar arasında sosyal dengeyi sağlamaya bağlı olması nedeniyle, “sosyal adalet” mefhumu, daima ön plana çıkmaktadır. Yeryüzü, diğer bir ifade ile tüm kâinat, Allah'a karşı olan kulluk görevlerini yerine getirebilmeleri için, insanların emrine verilmiştir.⁴⁷ İnsanların bu düzeye gelebilmeleri için, mutlaka kendi aralarında sosyal adalet dengesini sağlamaları gerekmektedir. İnsanların yaratılış gayesi, Allah'a karşı olan kulluk görevlerini yerine getirmektir.⁴⁸ İnsanların kendi aralarında sosyal adaleti sağlamaları, bu önemli görevlerini yerine getirmelerini kolaylaştırmaktadır.

“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup da zalimlerden olasın.”⁴⁹

Tefsir kaynaklarında, bu ayetin nüzul sebebi hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bu rivayetlerde verilen bilgilere göre kısaca, Kureyş büyükleri, Hz. Huhammed (s.a.s.)'in yanına geldikleri zaman, fakir müminlerin yanlarında bulunmalarını istemiyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.s.), bunların Müslüman olmalarını arzu ettiğinden dolayı, onlarla bir araya gelip Müslüman olmaları için konuşacağı zaman, yanındaki fakir ve yoksul müminleri bir süre için yanından uzaklaştırmayı düşünmüş; Yüce Allah, bu ayeti göndererek

46 İzzet Er, “Kalkınma, Sosyal Adalet ve Sosyal Refah”, *İslam'a Giriş (Gençliğin İslam Bilgisi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 408.

47 Bakara, 2/29; İbrâhîm, 14/32, 33; Nahl, 16/1-18.

48 Zâriyât, 51/56.

49 En'âm, 6/52.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'i uyarmıştır.⁵⁰ Bu olay Kur'an'ın, insanlar arasında fakir zengin, amir memur, patron işçi ve benzeri farklılıkları gözetmediğini, tüm insanları, insan olarak eşit bir şekilde değerlendirdiğini göstermektedir. Kur'an, insanlar arasında böyle bir sosyal adaleti emretmektedir. Kur'an'ın yüz yedinci suresi olan Mâûn suresinde de, insanlar arasındaki sosyal adalet dengesine işaret edilmektedir:

“Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; yoksulu doyurmaya teşvik etmez. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar, namazlarını ciddiye almazlar. Onlar, gösteriş yapanlardır ve hayra da mâni olurlar.”⁵¹

Bir rivayete göre, müşriklerin ileri gelenlerinden Ebû Süfyan, her hafta bir iki deveyi kurban olarak keser, etlerini dağıtırmış. Bu cömertliğine rağmen bir gün yetim bir çocuk, kendisine gelip bir şeyler istemiş. Fakat o, abası ile çocuğu iteleyerek ona hiçbir şey vermemiş. Bu olay üzerine Mâûn suresi nazil olmuştur.⁵² Yetim ve yoksul kişiler, toplumun zayıf ve himayeye muhtaç kesimini oluşturmaktadır. Bu surenin baş tarafında bu iki sınıfın durumuna dikkat çekilmektedir. Bunların himaye, sevgi ve şefkate ihtiyaçları vardır. Onlara karşı gösterilen olumsuz davranışlar, bu surede kınanmakta ve Allah'ın katında büyük kötülüklerden olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu tür kötü davranışların temelinde, inanç zayıflığı yatmaktadır.⁵³ Toplumun himayeye muhtaç bu tür kesimlerini küçümsemek, onları itip kakmak, Kur'an'ın sağlamak istediği sosyal adaletin ilkelerine ters düşmektedir. Çünkü Kur'an, tüm insanlar arasında saygı ve sevginin oluşmasını hedeflemektedir. Zekât, fitre ve çeşitli sadakaların, bu konuda ciddi etkileri olmaktadır. Burada anlamları üzerinde durduğumuz ayetler, ilgiye ve yardıma muhtaç olan kişilere yardımcı olmayı emrettikleri gibi, başkalarını da bu konuda gerekli görevlerini yerine getirmeleri için teşvik etmeyi de vurgulamaktadır. Bu surenin sonunda geçen “Mâûn” kelimesi, sureye isim olmuş, zekât, farz olan sadaka, ödünç, hayır, mali yükümlülükler, yardımlaşma ve benzeri manaların tümünü kuşatmıştır.⁵⁴

50 Bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili olan çeşitli rivayetler için bkz. Müslim, “Fedâilü's-sahabe”, 45; İbn Mâce, Zühd, 7; Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1971, I, 392; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, thk. Sıtkı Cemil Attar, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1995, VII, 127; Ali b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Mısır 1968, s. 149; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1987, III, 48; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Daru'l-Fıkr, Beyrut 1990, XII, 234; Celâlüddin es-Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Celâleyn tefsirinin zeylinde, Mektebetü'l-Mellâh, Dimaşk tsz. s. 334.

51 Mâûn, 107/1-7.

52 el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 143; Bedrettin Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2002, II, 972.

53 Muhammed et-Tâhir İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984, XXX, 564.

54 et-Taberî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XXX, 313 vd.

Bu surenin ikinci bölümünde ise, gösteriş için ibadet eden, ibadetlerinden gafil olan ve her türlü hayrı engelleyen insanlar kınanmaktadır. Bu surede, sosyal yardımlaşma ile ibadetin beraber zikredilmesinin önemli bir hikmeti vardır. Çünkü ibadetin bilincinde olan insanlar, toplumdaki yoksul ve ilgiye muhtaç olan kişilere karşı son derece müşfik davranır, onların dertleri ile dertlenir, toplumdaki sosyal adaletin meydana gelmesine azami derecede dikkat ederler.

Tevhit inancına dayanan bütün dinlerin ve modern demokrasi anlayışının ideali, insanlar arasında sosyal adaleti sağlamaktır. Çünkü bu sistemlerde, insanların eşitliğine inanılmaktadır. Bilindiği gibi sosyal adalet, sınırlı cemiyet yapısının doğurduğu bütün kusurları gidermeyi hedef olarak kabul eden bir kavramdır. Sosyal adalet, yönetimin yönettiği vatandaşlara sosyal hizmetlerde sağladığı adalettir. Adalet kavramını ön planda tutan devlet anlayışına göre, insanların hukuk karşısında ve hayat mücadelesinde her konuda eşit tutulmaları gerekmektedir. Verdiğimiz bu bilgilere göre, sosyal hayatta insan eşitliğine ve adalete uygun hareket edilirse, toplumda en güzel sosyal adalet gerçekleşir. Bu konuda, Kur'an'dan daha sağlıklı ve daha güzel bir şekilde bilgi veren başka herhangi bir kanun veya felsefeyi bulmak mümkün değildir. Kur'an, çeşitli yönleri ile olduğu gibi, bu yönü ile de mucizedir.

Yukarıdan beri, anlamları üzerinde durduğumuz ayetler, adalet kavramını geniş kapsamlı bir şekilde emreden ayetlerden sadece birkaçıdır. Kur'an'ın bu derece önem verdiği adalet, evrenseldir, kişi ve toplumlara göre değişmez. Sayın Sami Selçuk'un dediği gibi insanlar, her zaman ve her yerde barış ve mutluluğa muhtaçtırlar. Bunun gerçekleşmesi için ise, adalet gerekir.⁵⁵ Adaletin tecelli etmediği, sosyal hayatta insanlar arasında uygulanmadığı yerlerde, barış ve mutluluğu yakalamak mümkün değildir. Kur'an'ın, özellikle dünya çapında insanlar arasında sosyal bir adaletin oluşması için üzerinde durduğu önemli bir husus ise, insanlar arasında ırk, kavim, millet ve benzeri hususlarda ayrımın gözetilmemesidir: *“Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için, sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Kuşkusuz Allah yanında en üstün olanınız, (günahlardan) en çok korunmanızdır. Allah, bilendir, haber alandır,”*⁵⁶ mealindeki ayette haber verildiği gibi, insanlar farklı kabile ve milletlerden oluşurlar. Bu farklılık, bir kabile veya milletin diğerlerinden üstün veya aşağı olmasını ifade etmez. Şu veya bu millettten olmak, hiçbir insana üstünlük sağlamaz. Ancak Allah'tan korkmak, onun emir ve yasaklarına riayet etmek, dürüst bir hayat sürdürmek ve özellikle insanların tabii haklarına saygı gösterere bu konuda gereken şartlara uygun hareket etmek, adaleti hakkı ile uygulamak, insana üstün bir şahsiyet kazandırmaktadır. Bu ayette açık bir şekilde anlatıldığı gibi, her ferдин başka fertleri, her ailenin başka aileleri, her kabilenin başka

55 Sami Selçuk, *Demokrasiye Doğru*, Ankara 1999, s. 13.

56 Hucurât, 49/13.

kabileleri ve her milletin başka milletleri tanınması, hor görmemesi, onlara saygı duyması gerekir. Dışımızdaki bir kavmi veya bir milleti tanımamak, Allah'ı ve onun kelamı olan Kur'an'ı tanımamak demektir. Hayatın bütün alanlarında kendimize tanıdığımız her türlü hak ve hürriyeti, eşit düzeyde başkalarına da tanımamız icap eder. Bir de Yüce Allah bu ayetin başında, "Ey insanlar" diye hitap etmek suretiyle, bu ayetteki mesajların, yalnız inananlara değil, bütün insanlara yönelik olduğunu göstermektedir. Başka bir ayette de, bu konuda şu bilgiler verilmektedir:

*"Ey inananlar, bir topluluk, başka bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler), kendilerinden iyidirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki onlar kendilerinden iyidirler."*⁵⁷

Buna göre, kadın veya erkek hiçbir toplumun, başka herhangi bir toplumu hor ve küçük görmeye hakkı yoktur. Yine bu ayette kadınlar, erkeklerle beraber zikredilmektedir. Allah'ın yanında, kadın ve erkek insan olarak eşit tabii haklara sahip bulunmaktadır ve bu ayette haber verildiği gibi, günah işlemekte veya sevap kazanmakta aralarında herhangi bir fark yoktur. Veda hutbesinde, kadın hakları en güzel bir şekilde anlatılmaktadır.⁵⁸

Bu ve benzeri ayetlerden, şu veya bu aileden veya milletten olmanın, insana herhangi bir ayrıcalık veya fazilet kazandırmadığını öğrenmekteyiz. Yüce Allah Kur'an'da, yalnız bir adamı ismen kötölemektedir. Allah tarafından kötülünen o kişi de, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) amcası Ebû Leheb'dir:

*"Ebû Leheb'in elleri kurusun (yok olsun), zaten kuruyup yok oldu. Ne malı, ne de kazandığı, onu kurtaramadı. O, alevli bir ateşe girecektir. Karısı da, onun hammalı olarak, boynunda hurma lifinden bir ip olduğu hâlde (o ateşe girecektir)."*⁵⁹

Ebû Leheb, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) amcası olduğu halde, karısı ile beraber ona çeşitli kötülükleri yapmaktan geri durmamıştır.⁶⁰ Bunun üzerine bu sure nazil olmuş.⁶¹ Bu surede çeşitli mesajlar verilmektedir. Her şeyden önce Ebû Leheb'e, Kureyş kabilesinden olması veya Hz. Muhammed'in (s.a.s.) amcası olması münasebetiyle herhangi bir ayrıcalık tanınmamış. Onun peygamberin amcası olması, kendisini kurtarmamış. O, yaptığı kötülükler nedeniyle, Allah tarafından ismen kötülenmektedir ki insanlar, şu veya

57 Hucurât, 49/11.

58 Bkz. Safve, *Cemheretü Hutübi'l-Arab*, I, 155 vd.

59 Mesed, 111/1-5.

60 er-Râzi, *Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut 1990, XXXII, 166 vd.; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 236; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, IV,565; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, trc. Mustafa Altunkaya, İstanbul 1998, I, 123.

61 el-Kâdi, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 251.

bu aile, kabile veya milletten olmanın, insana herhangi bir üstünlük sağlamadığını daha iyi anlaşılar. Bu sure, aynı zamanda Kur'an'ın mucize olduğunu da göstermektedir. Ebû Leheb'e cennet ve cehennemden bahsedilince, malı ve evladı ile kendisini kurtaracağını söylemiş. Bu surede, malı ve evladının kendisine fayda veremeyeceği anlatılmaktadır. Nitekim bir süre sonra Ebû Leheb, kötü bir hastalığa yakalanarak ölmüş. Onun ölüsü çok kötü koktuğu için, çocukları bile cenazesine yaklaşmamışlardı. Çocukları, birine bir miktar para verip onun cenazesini bir çukura atarak üstünü toprakla örtmüşlerdi. Bu şekilde, Kur'an'da onunla ilgili olarak haber verilen kötü sonuç gerçekleşmiş.⁶² Ayrıca bu surede, onun cehenneme gireceği haber verilmektedir. O, bu sure nazil olduktan sonra Müslüman olsaydı, cehenneme girmekten kurtulmuş olurdu. Fakat o, inanmamakta ısrar etmiş, küfür üzere ölmüş ve Kur'an'ın bu konuda verdiği haberin doğruluğu ortaya konmuştur.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.), "Sizden biri, kendi şahsı için istediğini kardeşi için istemedikçe, iman etmiş olamaz"⁶³ anlamındaki hadisi, insan haklarının ve sosyal adaletin özeti durumundadır. Âlimlerin bir kısmı, bu hadisteki kardeş kelimesini, Müslüman kardeş olarak yorumlamışlardır. Diğer bazı âlimler ise, bütün insanların, Âdem ile Havva'nın çocukları olduğunu, dolayısıyla bu hadiste söz konusu olan kardeş kelimesinin, insan olarak kardeş anlamına geldiğini söylemişlerdir.⁶⁴ Nitekim Hz. Muhammed (s.a.s.), bu hadiste kardeş derken, bu kardeşliği Müslüman veya mümin kardeş diye sınırlandırmamıştır. Bu hadiste söz konusu olan "iman" kavramı, "emn", "eman", "emniyet" ve "emanet" gibi kavramlarla aynı kökten gelmektedir ve bu kavramlar, birbirine yakın manaları ifade etmektedirler.⁶⁵ Bu kavramların genel olarak ifade ettiği emniyet ve güvenin insanlar arasında meydana gelebilmesi, bu hadiste ifade edildiği gibi, her insanın, kendine arzu ettiği şeyleri diğer bütün insanlara istemesi ve kendisi için istemediği şeyleri de hiç kimse için istememesi ile gerçekleşebilir. Arzu edilen bu güvenin, insanlar arasında meydana gelmesinin daha güzel, açık ve net bir yolu yoktur. Hz. Muhammed (s.a.s.) bu hadiste, insanda kâmil bir imanın meydana gelmesini, bu şekilde insan haklarına ve sosyal adalete riayet etmeye bağladığı gibi, İslam'ı da buna bağlamıştır: "Kendi nefsin için arzu ettiği şeyleri, insanlar için istemedikçe, Müslüman olamazsın!"⁶⁶ Bu hadiste bildirildiğine göre, herhangi bir kişinin Müslüman olması, o kişinin kendi şahsı için arzu ettiği her türlü insan haklarını, sosyal adaleti, diğer bütün

62 Ebû Leheb hakkında geniş bilgi için bakınız: Nurettin Turgay, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, "Mesed Suresi", İstanbul 1991, IV, 155.

63 Müslim, İmân, 71, 72; Buhârî, İmân, 7; Tirmizî, Kıyame, 59; Nesai, İmân, 19,33; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Dârimî, Rikâk, 29; İbn Hanbel, III, 176, 177.

64 İbn Allan, *Delilü'l-Fâlihîn*, II, 23.

65 İbn Manzûr, "emine", *Lisânü'l-Arab*, XIII, 21.

66 Tirmizî, Zühhd, 2; İbn Mâce, Zühhd, 24; İbn Hanbel, II,310; III, 473; IV, 70,77.

insanlar için de arzu etmesiyle mümkün olabilir. Görüldüğü gibi bu hadiste, bütün insanların hakkı gündeme getirilmiştir. Yukarıda anlamı üzerinde durduğumuz, “*Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola ersiniz.*”⁶⁷ mealindeki ayette, Müslümanların Kur’an’da ve özellikle onun emrettiği adalet ilkelerinde birleşmeleri emredilmektedir. Bu ayetin tefsiri ile ilgili açıklamalarda bulunurken, Müslümanları İslam birliğine davet eden Mehmet Akif Ersoy (ö. 1355/1936), bu birliğin bozulmasında son derece etkili olan ırkçılığa dikkat çekmekle beraber, başka bazı önemli hususlara da dikkatleri çekmeye çalışmıştır. Müslümanlar, kendi aralarında birliği sağlamaya çalışırken, belli bir kişinin, topluluğun, milletin, partinin, cemaatin, grubun veya benzeri bir kuruluşun menfaatinin ön plana çıkması, son derece tehlikelidir. Bu gibi duyguların yaşadığı toplumlarda, insanların birbirlerine güveni sağlanmaz ve aralarında birliğin oluşması mümkün değildir. Mehmet Akif’in bu konudaki yazılarını, önemi nedeniyle olduğu gibi aktarıyoruz:

“Ey cemâat-i müslimin! Memleketlerinizi kurtarmak için devam eden mücadelede-tünüzde bir noktaya son derece dikkat etmelisiniz! Bu hareketlerin, bu himmetlerin sırf müdafaa-i din ve vatan gayesine müteveccih olduğu yar ve ağyar nazarında tamamıyla anlaşılmalıdır. Fırkacılık, menfaatçilik, komitacılık gibi hislerden külliye müberra olduğuna yakındakilere uzaktakilere tamamıyla kanaat gelmelidir. Bu kanaati zerre kadar sarsacak bir harekete, bir söze kimse tarafından meydan verilmemelidir. Hususi emeller, hususi içtihatlar, yine hususi olarak sahiplerinin kafasında, kalbinde kalmalıdır. Çünkü gaye birdir. Efrad tarafından o müşterek gayeye karşı gösterilecek ufucuk bir inhıraf son derece muhtaç olduğumuz vahdeti temelinden sarsmaya kâfidir. Onun için bundan son derece sakınılmalıdır.”⁶⁸

SONUÇ

Tüm varlıkların yaratılışı, adalet üzeredir. Yani tüm varlıklar, bir denge üzere yaratılırlar. Bu denge bozulunca, her şey alt üst olur. İnsan vücudunda meydana gelen tüm hastalıklar, fitratındaki dengelerin bozulmasının sonucu olarak meydana gelir. Toplumdaki sosyal adalet, her insana layık olduğu şeyin verilmesi ile tahakkuk eder.

67 Âli İmrân, 3/103.

68 Mehmet Akif, *Kur’an-ı Kerim’den Ayetler (Meal - Tefsir) Mev’izeler (Vaaz’lar)*, derleyen ve yayınlayan: Suat Zühdü Özalp, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s. 166. (Mehmet Akif Ersoy’un konuşmalarından alınan bu paragraf, önemi nedeniyle Temmuz 2011 sayılı Diyanet Aylık Derginin “Kürsüdeki Şair Mehmet Akif” adlı ekinin dış arka sahifesinde olduğu gibi yayınlanmıştır.).

Dünya ve ahiret hayatının huzur ve saadetine, ancak adalete uygun hareket ederek ulaşılabilir.

Adalet, hiçbir surette kayıt altına alınamaz ve sınırlandırılmaz. Adalet, toplumun ruhudur. Ruhunu kaybeden toplum, kan gölüne döner ve yıkılmaya mahkûm olur. Adalet, tüm insanlar için eşit bir şekilde uygulanmalıdır. Adalet karşısında, insan ayrımı söz konusu olmamalıdır. Adil devletin (egemenliğin, gücün) kıstası, hiç tereddütsüz adalet olmalıdır. İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an ve sünnette, adalet üzerinde çok durulmakta ve olmazsa olmazlardan kabul edilmektedir. Adalet, bu anlayışla insanlar arasında uygulandığı zaman, insanların birbirlerine güvenleri sağlanır. Bunu neticesinde insanlar birbirlerini kardeş olarak görmeye başlar ve sonuçta, İslam kelimesinin ifade ettiği huzur, saadet, barış, güven ve kardeşlik meydana gelir. Adaletin sağladığı güven, barış, huzur, saadet ve kardeşlik, hiçbir zaman baskı, şiddet, silah ve benzeri şeylerle sağlanamamıştır ve sağlanamayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Beyrut tsz.
- Aristoteles, (ö. MÖ. 322), *Nikomakhos'a Etik*, trc. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998.
- Bejdâvî, Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 791/1388), *Envâr-ru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Mısır 1955.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut 1990.
- Çetiner, Bedreddin, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2002.
- Darimî, Abdullah b. Abdirrahman (ö. 255/869), *es-Sünen*, Dimaşk 1349.
- Derzeze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadis*, trc. Mustafa Altunkaya, İstanbul 1998.
- Er, İzzet, "Kalkınma, Sosyal Adalet ve Sosyal Refah", *İslâmîa Giriş (Gençliğin İslâm Bilgisi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Kur'an-ı Kerimden Ayetler (Meal - Tefsir) Mev'izeler (Vaaz'lar)*, derleyen ve yayınlayan: Suat Zühtü Özalp, Sevinç Matbaası, Ankara 1968.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, Dâru İh-yâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- Hatemi, Hüseyin, *İslâm'da İnsan Hakları ve Adalet Kavramı, Doğu ve Batı'da İnsan Hakları*, Ankara 1996.
- İbn Allan, Muhammed (ö. 1057/1647), *Delîlü'l-Fâlihîn li Turuki Riyâzi's-Salihîn*, Dâ-ru'l-Fikr, Beyrut tsz.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984.

- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *Müsned*, Beyrut tsz.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1971.
- İbn Kesîr, İsmâil (ö. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1969.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezit (ö. 273/886), *Sünen*, Kahire tsz.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem (ö. 711/1311), "enise", *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1200), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1987.
- Kâdi, Abdülfettah, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Dâru'l-Mushaf, Beyrut tsz.
- Kasımî, Muhammed Cemalüddin el-Kasımî, *Tefsîru'l-Kasımî (Mehâsinü't-Te'vil)*, Beyrut 1994.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Mâverdi, Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, Müessesetü'l-Kütübî's-Safiyye, Beyrut 1992.
- Meydâni, Abdurrahman Hasan Habenneke, *Meâricü't-Tefekkür ve Dakâiku't-Tedebbür*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2000.
- Müslim, b. el-Haccâc (ö. 261/874), *Sahihu Müslim*, Kahire tsz.
- Nesâi, Ebû Abdurrahman b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâi*, Şirketü Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbi el-Halebi, Mısır 1964.
- Platon, *Devlet*, trc. Sabahattin Eyuboğlu, M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.
- Râzi, Fahrüddin (ö. 604/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990.
- Safve, Ahmet Zeki, *Cemheretü Hutübü'l-Arab*, Şirketü Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır 1962.
- Selçuk, Sami, *Demokrasiye Doğru*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman (ö. 911/1505), *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, (Celaleyn tefsirinin zeylinde), Mektebetü'l-Mellâh, Dımaşk tsz.
- Tabbâre, Afif Abdülfettah, *Rûhu'd-Dîni'l-İslami*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1973.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, thk. Sıtkı Cemil Attar, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *Sünen*, İstanbul 1992.
- Turgay, Nurettin, *Hız. Ali ve Tefsirdeki Yeri*, Ankara 2004.- *Şamil İslam Ansiklopedisi*, "Mesed Suresi", İstanbul 1991.
- Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbüri (ö. 468/1075), *Esbâbü'n-Nüzûl*, Mısır 1968.

Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut tsz.

BAŞKAN - Nurettin Bey'e teşekkür ediyoruz.

Şimdi söz, Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Harun Çağlayan'da.

Buyurun Hocam.

3. İSLAM KARDEŞLİĞİNİN ZİRVE NOKTASI: İSÂR

Yrd. Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN

Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Yaşamı anlamlandırmak ve bu anlam arayışı içerisinde kendi varoluşsal niteliklerini gerçekleştirmek gibi yüce bir değer için yaratılan insanoğlu, bu hedefini ancak bir toplum içerisinde gerçekleştirebilir. İnsan hiçbir şey bilmeyerek doğmuş olduğu toplum içerisinde yoğrulur, şekil alır ve birlikte yaşam tecrübesiyle pişerek olgunlaşır. İnsanoğlu toplum içerisinde doğuştan getirmiş olduğu nitelikleri aşarak âdeta yepyeni bir canlı olur. İnsan için bu denli büyük bir öneme haiz olan toplumun, gerek sağlam temeller üzerine kurulması, gerek insan onuruna yaraşır bir şekilde gelişmesi ve gerekse emin adımlarla geleceğe hazırlanması için gerekli olan en önemli unsur, kuşkusuz kardeşlik hukukudur. Kardeşlik; sevgi, saygı, hoşgörü ve fedakârlık demektir. Bu ve benzeri ahlaki ilkeler ve erdemli davranışlar olmadığı sürece toplumların varlıklarını sürdürmeleri olanaksızdır.

Huy, mizaç, kişilik özellikleri, fitrat, şahsiyet, tutum ve davranışlar anlamına gelen “hulk” kelimesinin çoğulu olan ahlak,¹ her düşünce sisteminin olduğu gibi İslam’ın da üzerinde ısrarla durduğu, insanın diğer canlılardan farkını ortaya koyan en önemli niteliklerden biridir. Kelimenin terim anlamında ön plana çıkan ana unsur, insanların toplum içerisinde uymak zorunda oldukları davranış biçimi ve kurallardır.² İslam’a göre

1 İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, (nşr. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed Şazili), Kahire ts., Hulk Md., s.1244.; *el-İşfehâni, el-Müfredât Elfâzi'l Kur'an, Ebu'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Fa'dl b. Muhammed* (thk. Muhammed Seyyid Keylâni), Beyrut ts. Hulk Md., s.158.

2 TDK, *Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük*, Komisyon, Ankara 1998, s. 43.

Allah (c.c.), insana kendi ruhundan üfleyerek³ onu en güzel bir ahlaki yapıyla yaratmış⁴ ve kimlerin hayırlı işler yapıp yapmayacaklarını denemek için hayatı vücuda getirmiştir.⁵ İnsanın ve tüm canlılığı ile diğer varlıkların yaratılışındaki ortak amaç ise, âlemlerin yaratıcısına kullukta⁶ birleşmeleridir. İslami ahlak anlayışına göre böylesi bir nimet ve sorumluluk ile yaratılan insan, doğuştan nötr olarak dünyaya gelir. Yani, iyi ve kötü davranışlara meyilli olarak her iki davranış şeklinin imkânlarıyla donatılmış olup bunları akıl ve vicdan ölçüleri içerisinde dengeli bir şekilde kullanacak bir yapıya sahiptir. Nitekim vahye göre de, insana iyilik ve kötülük yapma istidadı verilmiştir. Kendi iç dünyasını arındırarak temizleyenlerin kurtulacağı; aksini yapanların ise, en basit canlılardan bile daha değersiz bir seviyeye düşerek⁷ hüsrana uğrayacakları haber verilmektedir.⁸ İnsan tabiatındaki bu ikilemin bilinmesi ve itiraf edilmesi ahlaki eğitimde önemli bir yere sahiptir. Nitekim Kur'an'da bir peygamberin dilinden insan nefsinin her zaman kuvvetli bir şekilde bireyi kötü davranmaya yönlendirdiği ve bu çekim alanından kişinin ancak kendini terbiye edecek bir sığınağa yönelmesiyle mümkün olacağı bildirilmiştir.⁹ İslami öğretiye göre birey doğuştan masumdur;¹⁰ ancak iyilik ve kötülük kabiliyetleriyle yaratıldığı için daha sonradan eğitim ve ıslaha bağlı olarak ahlaklı veya ahlaksız bir kimliğe bürünebilmektedir. İnsanın doğuştan masum olması fikri, insanlığın aynı temiz kaynaktan geldiği düşüncesine ve insanların birbirlerinin kardeşi olması gerektiği¹¹ anlayışının doğmasına neden olur. Ancak çoğu ahlak felsefesinde insan doğuştan büyük ve asli bir günahla dünyaya gelir ve hiçbir şey yapmasa dahi bu günahtan arındırılması gerekir. Günah teorisi üzerine kurulan bu ahlaki disiplinler, insanın kötü yönünü öne çıkardıkları için, “insan, insanın kurdudur” anlayışını düstur edinmişlerdir. Oysa İslami öğretilerde, iyilik ve kötülüğün varlığı kabul edilmekle beraber temelde insanın iyi ve temiz olduğuna inanılmaktadır. Kötülük, insanın öz niteliğinden uzaklaşma olarak kabul edilir ve tövbe etmek suretiyle kötü düşünce ve davranışlarından uzaklaşarak arınmak ve

3 Hicr, 36/29.

4 Tin, 105/4.

5 Mülk, 68/2.

6 Zâriyât, 111/56.

7 Tin, 105/5.

8 Şems, 93/9,10.

9 Yûsuf, 110/53.

10 “Her çocuk tertemiz bir fitrat üzerine dünyaya gelir.” Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1981, Cenâiz/80, 93; Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, İstanbul 1982, Kader/22.

11 “Hiçbiriniz kendisi için arzu ettiğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz” Buhârî, İmân, 7

insani öze dönmek gerektiği İslami öğretilerde sıklıkla vurgulanır. Nitekim dini öğretilerde iyi bir Müslüman olmak ile ahlaklı bir birey olmak arasında sıkı bir bağ vardır.¹²

Geleneksel kural koyucu ahlak teorilerinden modern ahlak teorilerine¹³ kadar değişik ihtiyaçlara cevap vermeye çalışan ahlaki disiplinlerin günümüzde en çok ihtiyaç duydukları husus, hayatı anlamlandırma problemine tutarlı, kabul edilebilir ve yaşanılabilir bir cevap bulabilmektir. Hayatı, evreni ve insanı bir temel üzerine anlamlandırabilmek o denli önemlidir ki bunu başaramayan bireyler intiharını; toplumlar ise, çöküşün eşliğine gelmektedir. Şu halde, teorik açıdan bireyin ruhi ve zihni yapısında yaratılıştan gelen “iyi” ve “kötü” kavramlarının neleri ifade ettiğini bilgisini veren; dolayısıyla da, pratik olarak da nelerin yapılabildiğini nelerin yapılmaması gerektiğini vicdanlara ve aklılara fısıldayan ahlaki değerler vazgeçilmezdir. Bu anlamıyla ahlak, bireyin yapıp ettiklerinin başlangıç noktası olmakta, iyi veya kötü ortaya çıkan tüm davranışların beslendiği bir müsebbip sayılmaktadır. Ahlak ve davranışlar arasındaki ilişki çok güçlü olup onları birbirinden ayırt etmek imkânsızdır. Nefes alıp veren her bireyin iyi veya kötü anlamda ahlak ile bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Nitekim ahlak, bu yönüyle insan kişiliğini veya karakterini temsil eder. Hiçbir zorlama ve baskı olmaksızın insanın düşünmeden direkt içinden gelerek yaptığı iyi veya kötü tüm davranışlar, onun kişilik ve mizacını yansıttığı gibi aynı zamanda ahlakını da yansıtır. İyilik ve temiz niyet adına yapılan tüm davranışlar güzel ahlaklı; kötülük ve bencillik adına yapılan tüm davranışlar ise, kötü ahlaklı temsil eder. Bundan dolayı iyi niyet ve salih amel, ahlaki öğretilerin merkezinde yer almaktadır.¹⁴

Kur’an’daki ayetlerde öne çıkan ahlaki çözümler daha çok kuralcı olup teoriyi değil, pratiği esas alır niteliktedir. Genel olarak, tüm klasik ahlak akımlarında olduğu gibi ayetlerden yola çıkılarak ulaşılan ahlaki öğreti de nazari ilkelere ve uygulamalara bağlıdır. Kur’an’a göre referansını ilahî bir kaynağa göre düzenlemek, bir diğer deyişle, ahlakın temelini dine dayandırmak, en üstün ahlak öğretisidir.¹⁵ Nitekim Hz. Muhammed’in, “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim.”¹⁶ ifadesinden anlaşılması gereken de budur. Öyle ki Peygamberimizin hayat arkadaşı Hz. Âişe annemizin kendisine, Allah (c.c.)’in elçisinin nasıl bir ahlaki yapısının olduğu sorulduğunda, “Siz, Kur’an okumaz

12 “İman yönünden müminlerin en olgunu ahlakı en güzel olanlardır.” Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ, Sünenü’t Tirmizi, Kahire 1385, Rıda/11

13 Bir davranışın ahlaki olarak nitelendirilebilmesi için onun ödev veya vazife bilinci ile gerçekleştirilmesi gerekir. Kant, İmanuel, *Pratik Aklın Eleştirisi*, (çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı), Ankara 1994, s. 22.

14 Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak İlimi ve İslam Ahlakı*, (sad. Ali Hasan Aydın), Ankara ts, s. 18.

15 Kalem, 68/14.

16 İmam Mâlik, b Enes, *el-Muvatta’*, (thk. M. Fuad Abdülbâki), İstanbul 1981, Hüsnü'l-Hulk/8.

mısınız? O'nun ahlakı Kur'an'dır"¹⁷ şeklinde cevap vermesinin özünde yatan neden de aynıdır. Yani, İslami öğretinin özünü teşkil eden vahiy, temel olarak ahlakın ilahî bir kaynağa bağlanmasını ister niteliktedir.¹⁸ Bu isteğin izdüşümlerini, Peygamber Efendimizin sünnetinde, ashabın onu tanımlamasında ve İslam bilginlerinin yorumlarında açık bir şekilde görmek mümkündür. Genel anlamıyla İslam ahlakının öngördüğü ilkeler, bireyin öncelikle aklını kullanarak vicdan ölçüleri içerisinde kendini ve çevresinde olup bitenleri, doğru bir şekilde değerlendirmeyi insana ahlaki bir sorumluluk olarak yüklemeyi öngörür.¹⁹ Ancak bu şekilde birey ve toplum hayatında taşlar yerine oturacak; hak, adalet, eşitlik, hürriyet ve hoşgörü gibi kavramlara riayet ederek insanlar kardeşlik ruhuyla birbirlerine yaklaşabileceklerdir. Bireyin nefsini eğiterek kendine, çevresine ve yaratıcısına karşı ödevlerini hakkıyla yerine getirmesi, ancak böyle mümkün olabilecektir.

İslam medeniyet tarihinde kardeşlik kavramı ile iman etmek arasında sarsılmaz bir bağ kurulmuştur. Bu bağ, en başta vahiy gibi kutsal bir kaynaktan beslenir. Kur'an'da salık verildiği biçimiyle "Müminler ancak kardeşler"²⁰ İlahî emrine muhatap olan Müslümanlar, bireysel ve toplumsal bazda bu sarsılmaz bağın en güzel örneklerini sergilemişlerdir. "İnsân, insanın kurdudur." ilkesini, "İnsân, ihsanın kuludur" prensibine çevirerek kardeşlik gibi yüce bir değer ile psikolojik ve sosyolojik olarak içselleştirmiş olan İslam medeniyeti, şüphesiz ki insanlığın kaydettiği en önemli medeniyetler arasındaki sarsılmaz yerini almıştır.

İslam toplumunun kardeşlik kavramına yüklediği en yüksek değer, hiç şüphesiz "îsâr" kavramıdır. Ahlaki değerlerin önde gelenlerinden ve kardeşliğin zirve noktası olan îsâr kavramı, sözlük anlamı olarak lugatlarda "iyi niyetli olma, kendini başkasına adama, başkasını düşünme,²¹ ikram, bahşiş, cömertlik etmek, fazlası ile vermek ve kendi muhtaç olduğu hâlde diğer insanları düşünmek"²² anlamlarında kullanılmaktadır. İstilahî olarak îsâr kavramı özetle, kişisel bir menfaat gözetmeksizin başkasına yararlı olmaya gayret etmek şeklinde açıklanmaya çalışılmaktadır.²³ Kelimenin gerek lügavî ve gerekse istilâhî anlamında saklı olan anlam derinliği, bizlere tarihe mal olmuş İslam medeniyetlerinin altında yatan gizli gücü açıklar niteliktedir. Esasen îsâr kavramı, Müslümanlar için

17 Müslim, Müsâfirin, 139.

18 İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul 1997, s. 245.

19 Altıntaş, Hayrani, *İslam Ahlakı*, Ankara 1996, s. 62.

20 Hucurât, 49/10.

21 el-İsfahâni, *Müfredât*, Esr Md, s.10; MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara 1995, s. 650.

22 Develioğlu, Ferit, *Ansiklopedik Lügat* (Osmanlıca-Türkçe), Ankara 1988, s. 538.

23 TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 1557.

dilden dile aktarılan gelen bir kavram değildir. İsar, mevcut hayatın içerisinde elden ele yaşanan ve ancak paylaşıldığı zaman değerini bulan yüce bir ahlaki erdemdir. İslam medeniyetinin gelişmesine büyük katkıları olmuş milletimizin toplum anlayışında da isar kavramı, önemli bir yere sahiptir. Türkçede “özgecilik”²⁴ ve “diğerkâmlık”²⁵ kelimeleri ile ifade edilmeye çalışılan isar kavramı, yukarıda bahsi geçen aynı anlam derinliği ile dilimizde varlığını sürdürmektedir.

İsar ifadesi, Kur’an’da sözlük ve terim anlamında değişik şekillerde geçmekte olduğu gibi ismi farklı olup ifade ettiği mana bakımından isar anlamına gelen ifade biçimlerinde de kullanılmaktadır.²⁶ “E-si-ra” fiili sözlük anlamı itibariyle Kur’an’da “tercih etmek” anlamında dört²⁷ yerde geçmektedir. “E-si-ra” fiilinin ahlaki bir terminolojik değer olarak “başkalarının yararı için kendinden özveride bulunma” anlamında ise Kur’an’da tek bir ayette²⁸ geçmektedir. Toplamda Kur’an’da beş yerde²⁹ geçen “e-si-ra” kelimesinin geçmiş olduğu ayetlerin tefsirlerinde aynı anlam aralığında kullanıldığına tanık olmak mümkündür.³⁰

Müslüman topluma isar anlayışı ile büyük bir ahlaki ilke kazandıran Kur’an, bu yönde yapılan fedakârlıkların ve cömertliklerin ana kaynağı durumundadır. İlk Müslü-

24 Özge, öteki, başka ve diğer anlamlarına gelir. (MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, s. 2242.) Özgecilik ise, kişisel bir amaç ve fayda gözetmeksizin başkasına yardımcı olmaya çalışmak demektir. (TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 1557).

25 Diğer ve kâm kelimelerinin birleşmesinden oluşan diğerkâmlık kelimesinin ifade ettiği anlam aralığı, özgecilik kelimesinin anlam aralığı ile aynıdır. Nitekim Türk Dil Kurulu’nun resmi olarak hazırlanmış olduğu *Türkçe Sözlük*’te, diğerkâmlık kelimesi için açıklama yapılırken referans olarak Özgecilik gösterilir. (TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 552.) Diğer kelimesi, öteki, öbür, başkası ve özge anlamında iken; Kâm kelimesi, dilemek, istemek, arzulamak ve keyfini çıkarmak anlamındadır. (TDK, *Türkçe Sözlük*, s.1051; MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* s. 1514).

26 İnsan, 76/8-11.

27 A’la, 87/16; Nâziât, 79/38; Tâhâ, 20/72; Yûsuf, 12/91.

Tercih etmek anlamındaki e-si-ra fiili ile Kur’an’da fiil olarak takip etmek, nakletmek, iletmek, haber vermek, peşinden gitmek, tâbi olmak; isim olarak, eser, alamet, iz, kalıntı (İbn Manzûr, *Lisânü’l Arab*, Esr Md, s. 25) anlamında birçok yerde (Abdülbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemü’l Müfrehes li’l Elfâzı’l Kur’âni’l Kerîm*, İstanbul 1990, s. 11, 12.) geçmekte olan e-se-ra fiili karıştırılmamalıdır. Takip etmek, iz ve eser anlamındaki e-se-ra kelimesinin (İsfahâni, *Müfredât*, Esr Md, s. 9.) Kur’an’da ki kullanım şekilleri için bkz. Tâhâ, 20/84, 96; Rûm, 30/9, 50; Mü’min, 40/21, 82; Mâide, 5/46; Kehf, 18/6, 64; Sâffât, 37/70; Zuhuruf, 43/22, 23; Hadid, 57/27; Müddessir, 74/24; Fetih, 48/29; Yâsin, 36/62; Zuhuruf, 43/22, 23; Hadid, 57/27; Ahkâf, 46/4.

28 Haşr, 59/9.

29 Abdülbâki, *Mu’cemü’l Müfrehes*, s. 11.

30 Elmahlı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1979, 7/223 vd.; Sâbûni, Muhammed Ali, *Safvetü’l-Tefâsir*, İstanbul 1993, VI/379, 380.

man toplum olan ashabın içerisindeki Ensar ve muhacir birlikteliğindeki sınır tanımaz kardeşlik duygusundan, günümüzdeki Âhilik teşkilatına kadar kurulmuş, kurulmakta ve kurulacak olan kardeşlik müesseseleri bize şu gerçeği göstermektedir: İslam kardeşliğinin zirve noktası olan îsâr, kaynağı; ilahî değerlerden beslenen ve toplumlar arasında eşi benzeri olmayan müstesna bir değerler sisteminin görünen yüzüdür. Buz dağının görünen tarafı olan îsâr kavramı, bir medeniyet kurma iddiasıyla tarih sahnesine çıkan İslam kültürünün kardeşliğe ne denli önem verdiği bir göstergesidir. Müslümanlar arasında zengin-fakir, köle-hür,³¹ idareci-halk, kadın-erkek³² ve benzeri tüm farklılıklar, İslam kardeşliğinin önünde bir engel değildir; tam aksine, onların kardeşliklerinin denendiği bir imtihan aracıdır.

İslam kardeşliğinin temelinde yardımlaşmak vardır. Normal şartlarda insanların ve toplumların birbiri ile yardımlaşabilmeleri için karşılıklı çıkarlarının olması gerekir. Her iki tarafın yararına olmayan birliktelikler ve yardımlaşmalar bir zaman sonra kıskançlığa, hasede, öfkeye, zıtlığa, tefrikaya ve nihayet düşmanlığa dönüşür. Çünkü bu ilişki biçiminde taraflardan biri yararlanırken diğer taraf faydalanamamakta hatta zarar görmektedir. Bundan dolayı *insanlık tarihi boyunca bireysel ve toplumsal bazda insan birlikteliklerinin özünü karşılıklı menfaat ilişkisi oluşturmuştur* dersek abartmış olmayız. Çünkü insan, değer atfettiği şeylere daha fazla önem verir. Değer verme duygusal bir davranıştır. Duygusal davranışların ise kökeninde istek, yönelim ve ihtiyaçların giderilmesi yatar.³³ Esasen bu durum yadrganacak bir husus da değildir. Zira insan aciz bir varlıktır. Ruhsal ve bedensel varlığını sürdürebilmek için dışarıdan desteğe ihtiyacı vardır. İnsanın kendi kendine yetemediği için çevresine yönelmesi ihtiyacı doğumdan ölüme kadar süren ve hiç bitmeyen bir süreçtir. Dolayısıyla yaratılışından kaynaklanan bir yetersizliğe sahip insanın çevresi ile çıkar ilişkisine dayalı birliktelikler kurması yadrganmamalıdır.

31 Ma'rûr İbnü Süveyd (r.a.) anlatıyor: "Ebû Zer (r.a.)'i gördüm, üzerinde değerli bir elbise giyiyordu. Aynı şekilde, kölesi de değerli bir elbise giyiyordu. Bunun sebebini sordum. Bana şu cevabı verdi: "Resûlullah (s.a.s.)'in şöyle söylediğini işitmiştim." Köleler, sizin kardeşleriniz ve yakın adamlarıdır. Allah, (c.c.) onları ellerinizin altına emaneten koymuştur. Kimin kardeşi eli altında ise, yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin, yapamayacağı iş buyurmayınız, eğer buyursanız onlara yardım edin." Buhârî, İmân, 22, İtk, 15, Edeb, 44; Müslim, Eymân, 40; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen*, Kahire 1952, Edeb, 1; Tirmizi, Birr, 29.

32 Ebû Hüreyre (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah (a.s.) buyurdular ki: "Sizden hür olan kimse emri altındakilere, "kölem" veya "cariyem" demesin; "oğlum" veya "kızım" desin. Emir altındaki kimseler de hür olanlara, "sahibim" veya "sahibem" demesin; "efendim" desin. Zira her birinizin malik olduğu bir gücü vardır. Sonsuz güç ise yalnız Allah (c.c.)'a aittir. Buhârî, İtk, 17; Müslim, Elfaz, 14; Ebû Dâvûd, Edeb, 83.

33 Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlak*, İstanbul 2001, s. 153.

İslam'ın, insanlar arasında kurmayı öngördüğü toplumsal birlikteliğin esasını, diğer tüm toplumlarda olduğu gibi, insanların ihtiyaçlarının temini oluşturur. Ancak İslam, bunu yaparken diğer sistemlerden bir noktada ayrılır. İslam, insan ilişkilerini sevgi, anlayış, hoşgörü, sabır, huzur ve başkasını düşünmek üzerine inşa eder.³⁴ Yani, bir insanın kendi yararına olan şeyi düşünmeyi sadece kendine bırakmaz, ilaveten toplumun diğer üyelerinin de o insanın yararına olan şeyleri düşünmesini emreder. Dolayısıyla insan, sadece kendinden değil aynı zamanda ailesinden, akrabalarından, komşusundan ve toplumun diğer üyelerinden de sorumludur. Toplumsal kaynakların adil ve sağlam bir şekilde paylaşılması esasını cemiyet hayatının merkezine oturtan İslam, bunu temin için zekâtı, infakı, sadakayı ve yardımlaşmayı emretmiştir; toplumun katmanları arasındaki seviyenin uçuruma dönüşmemesi için de gerekli tedbirleri almıştır. Eğer bir toplumda zengin-fakir, âlim-cahil ve âmir-memur ilişkilerindeki kopukluklardan dolayı taraflar, birbirini anlayamıyorsa sıkıntı var demektir. Böylesi toplumlarda bireysel başarıların İslami açıdan önemi kaybolmaya başlar. Çünkü İslam, toplumsal bir kalkınma ve huzur istemektedir. Bundan dolayı İslam'a göre toplumun tüm kesimlerinin içinde olmadığı bir anlayışın olumlu yönlerinden bahsetmenin bir anlamı yoktur. Gerçek başarı, ancak herkes içinde varsa gerçekleşebilir. Bu nedenle birey, kendi başarısını başkalarının başarısıyla birleştirebildiği oranda başarılı sayılabilir. Aksi takdirde, bencil ve menfaatperest olarak nitelendirilebilir. Bu yönüyle İslam, özveriliği esas alan ahlak teorileri ile özgeciliği esas alan ahlak teorileri³⁵ arasında tercihini birinciden yana kullanarak tarafını belirlemiştir.

İslam'ın kaynağı olan Kur'an'ın ve onun ilk uygulayıcısı olan Hz. Muhammed'in (s.a.s.) tüm uygulamalarında insanlar arası kardeşliğin ve sevginin tesis edilmeye çalışmasının altında yatan ana fikir, tüm insanların Allah (c.c.) katında eşit oldukları ve dolayısıyla aynı hak ve ödevlere sahip oldukları düşüncesidir.

“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.”³⁶

İnsân, kendisine bahşedilen bu eşitlikten koparılsa insanlık onur ve haysiyetini kaybeder. maddi ve manevi eksikliklerini tamamlayabilmek için izzet ve şerefine halel getirecek durumlara düşer. Bu sürecin en sonunda büyük zillet olan şirke bulaşır. İnsan için acizlik, büyük sıkıntıların en önde gelen nedenlerinden biridir. Çünkü âciz olan

34 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, (thk. Dr. Abdullah İbn Abdü'l Muhsin el-Turkî), Kâhire 1422/2001, s. 520, 528; İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, (thk. Mustafa Seyyid Muhammed ve diğerleri), Kahire 1421/2000, XIII/490.

35 Çilingir, Lokman, *Ahlak Felsefesine Giriş*, Ankara 2003, s. 19.

36 Hucurât, 49/13.

insan, kendisine ve çevresine zarar verme eğilimindedir. Bu nedenle onun bu durumdan kurtarılması, tüm tarafların yararına olan toplumsal bir görevdir.

İşte, İslam'ın tüm emirlerinin gayesi de tam bu noktada kendini göstermektedir. İslam insanı, olması gerektiği mevkiye ve onura çağırır. İçine düştüğü zihinsel ve bedensel zillet çukurundan çıkması için insana el uzatır. Bu onurlu ve kutsal görevi gerçekleştirmesi için de Müslüman bireye büyük görevler yükler. Bu görevleri gerçekleştirmesi uğruna Müslüman bireyin gerekirse tüm değerlerini feda etmesini isteyen İslam, bunların karşısında büyük bir mükâfat vaad etmektedir.³⁷ Müslüman bireyin gerek bu görevi gerçekleştirirken sağlam bir iradeye sahip olarak sabretmeyi öğrenmesi ve gerekse başkaları için kendi nefsinin istediğinden vazgeçme erdemini göstermesi için ahlaki kanunlar vaaz eder. Ahlaken daha erdemli bireylerin yetişmesi için vaaz edilen bu ilkelerin en önemlilerinden biri olan İsrâ, İslam'ın gerçekleştirmeyi düşündüğü özverili toplumsal birliklilik için çok önemli konuma ve değere sahiptir.

İsrâ, İslam kardeşliğinin en zirve noktasıdır. Çünkü İsrâ, hiçbir karşılık beklemeden ve kişinin kendisi ihtiyaç içerisindeyken yapılan fedakârlığın ismidir. Mümin bir kimse kendi ihtiyacını arka plana iterek diğer bir müminin ihtiyacını gözetmesinin anlamı, kuşkusuz başkasını kendisinden daha fazla düşünmek demektir. Yani, insanın doğuştan getirdiği ve genlerine kodlanmış olan kendini koruma içgüdüsü, terbiye edilerek insani bir meziyete dönüşmektedir. Bir anlamıyla insan bilgi ve becerisini toplum içerisinde nasıl geliştiriyorsa, ahlaki gelişimini de İsrâ ile tamamlıyor ve zirve noktaya ulaşıyor demektir. İslam'ın insanı günahlarından arındırarak onu temizleme³⁸ gayreti İsrâ sayesinde önemli mesafeler kaydetmiştir.

İnsan nefsi iyi ve güzel olan her şeyi ister. Esasen nefis, her şeyin kendinde olmasını ister. Doymak bilmez nefsin bu isteklerin önüne geçilmesi için en değerli ve en çok sevilen şeylerinde feda edilmesi gerekir. Nitekim bir ayette şöyle denmektedir:

37 "Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler. Bu, Tevrat'ta, İncilde ve Kur'an'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır?! O hâlde O'nunla yapmış olduğumuz bu ticaretten dolayı sevinin. İşte bu, gerçekten büyük bir kazançtır." (Tevbe, 9/111)

38 "Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse, muhakkak ki o, edepsizliği ve kötülüğü emreder. Eğer üstünüzde Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temiz çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini arındırır. Allah işitir ve bilir." (Nûr, 24/11)

"Güneşe ve kışık vaktindeki aydınlığma, güneşi takip ettiğinde aya, onu açığa çıkarttığımda gündüze, onu örttüğünde geceye, gökyüzüne ve onu bina edene, yere ve onu yapıp döşeyene, nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki nefsimi kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de zıyan etmiştir." (Şems, 91/1-10)

“Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğin zirvesine erişemezsiniz! Allah yolunda her ne harcarsanız, Allah onu kesin bilmektedir.”³⁹

İslami ahlak öğretisinde vaaz edilen erdemli davranışa ilişkin emirlerin önem arz eden kısmı onların pratikte uygulanabilir olmasıdır. Bundan dolayı îsâr kavramına ilişkin özverili davranışlar sadece kitaplarda ve sözde kalmamış; bilakis fiilen de uygulanmıştır. Gerek sahabe döneminde ve gerekse daha sonraki dönemlerde Müslüman toplumun bireyleri birçok durumda kardeşlerini kendilerine tercih etmişlerdir. Bunun en bariz örneklerinden biri şudur:

Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor:

Adamın biri Peygamberimize gelerek: “Ey Hakk’ın Resûlü! Ben açım” dedi.

Peygamber Efendimiz ailesine haber göndererek bir şeyler hazırlamalarını emir buyurdular. Ancak, “Seni hak peygamber olarak gönderen Allah’a yemin ederiz ki evde sudan başka bir şey yok” şeklinde cevap kendisine ulaştınca, Resûlullah, ashabına dönerek:

“Bu akşam bu şahsı kim ağırlamak ister?” dedi.

Bunun üzerine orada bulunanlardan biri -ki bu kişinin Ebû Talhâ olduğu söylenir-: “Ben misafir ederim, yâ Resûlallah!” dedi ve o kimseyi alarak evine götürdü. Evde hanımına:

“Evde yiyecek bir şey var mı?” dedi. Hanımı:

“Çocuklarımdan yiyeceğinden başka bir şey yok!” dedi. Bunun üzerine, misafirine duyurmaksızın, hanımına:

“Sen çocukları oyala, sofraya gelmek isterlerse de onları uyut. Misafir sofraya geldiğinde lambayı söndür. Böylece misafirimiz bizim de kendisiyle beraber yemek yediğimizi sansın” dedi.

Sonra da aynen dedikleri gibi yaptılar. Misafir karnını doyordu. Onlar ise aç olarak sabahladılar. Ertesi gün misafiri ağırlayan bu zât, Peygamberimizin yanına geldiğinde, Resûlullah ona şöyle buyurdu: “Bu akşam konuğunuzu ağırlama şeklinden Allah (c.c.) fazlasıyla memnun oldu.”⁴⁰

İsâr kavramının terim anlamında kullanıldığı tek ayet olan Haşr, 59/9 ayetinin nüzûl sebebini ensardan Ebû Talhâ’nın yaptığı bu fedakârlığa dayandıran rivayetler mev-

39 Âl-i İmrân, 3/92.

40 Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 10, Tefsir; Müslim, Eşribe, 172; Tirmizi, Tefsiru'l Kur'ân.

cuttur.⁴¹ Aynı şekilde Hâkim, İbn Merdûye ve Şuab'da Beyhaki, İbn Ömer (ra.)'den gelen bir rivayet ayetin nüzûl sebebi olarak nakletmektedirler. "Resûlullah'ın sahabilerinden birine bir koyun başı hediye edilmiş, o da "Kardeşim falan ve ailesi buna bizden daha fazla muhtaçtır." diyerek hediyeyi ona göndermiş ve nihayet koyun başının bu şekilde tam yedi ev dolaşarak onu ilk bağışlayan kimseye dönmüştür.⁴² Ancak Haşr suresi, 9. ayetinin nüzûl sebebi olarak anlatılan şu olay daha genel ve anlaşılabilir niteliktedir: Nadiroğullarından elde edilen ganimetin paylaşılması konusunda Hz. Peygamber, ashabı ile istişâre ediyordu. Paylaşımın birinci taksimine göre ganimet, Mekke'den büyük fedakârlık ve sıkıntılarla Medine'ye göç eden Müslümanlar (muhacirler) ile Medine'nin yerli Müslüman halkı ensar arasında dağıtılacaktı. Ancak böylesi bir taksimde muhacirler, ensardan olan kardeşlerinin evlerinde bir süre daha kalacaklardı. İkinci taksime göre ise, tüm ganimet muhacirler arasında dağıtılacak ve onlar da ensardan olan kardeşlerinin yanlarından ayrılarak onlara yük olmayacaklardı. Ensar, ganimetin hepsinin muhacirlere dağıtılmasını, bununla beraber aynı zamanda muhacirlerin kendi yanlarında kalmalarının devam etmesini istediler. Peygamber Efendimiz bu teklife uymuş ve üç kişi hariç ensara ganimetten pay vermemiştir. Bunun üzerine aşağıdaki ayet nâzil olmuştur.⁴³

"Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."⁴⁴

Ensar ve muhacir arasındaki bu sevgi bağının tarifi mümkün değildir. Ancak bu ilişki biçiminin Allah (c.c.) katında büyük bir önemi vardır.⁴⁵ Nitekim îsâr kavramının terminolojik anlamı ile kullanıldığı Haşr suresi, 9. ayetinin tefsirinde müfessirler, kendisi başkası için ihtiyaç hâlinde iken fedakârlıkta bulunmanın çok yüce bir ahlak ve tasdik olduğu noktasında birleşirler.⁴⁶ Bu ahlaki davranış biçimi sayesinde, Müslüman toplumunu oluşturan bireyler arasında kin, öfke ve nefret gibi olumsuz duyguların yer etmesinin önüne geçilir.⁴⁷ Ayette geçen îsâr'ın mef'ulun hazfedilmiş olması, muhacir ve

41 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 528; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, XIII/491; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ebi Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, (thk. Dr. Abdullah İbn Abdülmuhsin el-Türki), Beyrut 1427/2006, XX/362-264; Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4843, 4844.

42 Elmalılı, *Hak Dini*, VII 4844.

43 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, XX/364, 365; Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4844.

44 Haşr, 59/9.

45 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 520, 528.

46 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 520, 528; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, XIII/490.

47 İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, XIII/487.

ensar arasındaki isâr kardeşliğinin sadece onlara ait değil; tüm Müslümanlar arasında da olması gerektiğine bir işaret olarak anlaşılabilir.⁴⁸

Müslüman bireyler arasındaki bu kuvvetli kardeşlik bağına ve birliktelik ruhuna başka ayetlerde de vurgu yapılmıştır:

“Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, çetin ve belâlı bir günde Rabbimizden korkarız” derler. İşte bu yüzden Allah onları o günün fenalığından esirger; yüzlerine parlaklık, gönüllerine sevinç verir. Sabretmelerine karşılık onlara cenneti ve ipekli elbiseleri lutfeder.”⁴⁹

Müslüman toplumun bireyleri arasındaki bu sarsılmaz bağın meyvelerini sahabe hayatının her yönünde görmek mümkündür. Asr-ı Saadet döneminin toplum yapısında ben, sen ve o gibi kavramların kaybolduğuna ve biz kavramının ön plana çıkmış olduğuna tanık olmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz, Ebû Zer el-Gıfârî'ye hitaben şöyle buyurmuştur:

“Yâ Ebâ Zer! Çorba pişirdiğin zaman komşularını gözeterek suyunu çok koy!”⁵⁰

Müslüman bireyler arasındaki kopmaz bağların kurulmasına sebep olan isâr anlayışı ile insanlar, temel bir güven duygusuna ulaşırlar. Kardeşinin iyiliğini kendi iyiliği gibi gören bireyler için artık başkası diye bir kavram yoktur. Herkes aynı çatı altında yaşayan aile bireyleridir. Başkasının malını, canını ve onurunu kendi malı, canı ve onuru gibi düşünen bireylerden oluşan toplumlar tek bir vücut hâlinde hareket ederler. Aynı duvarın taşları veya aynı bünyenin organları gibi olan böylesi toplumların bozulmaları çözülmesi olanaksızdır. Birbirlerine engel değil, destek olmak için gayret eden bireylerin zaman içerisinde kaynaşması ve büyük medeniyetler kurması kaçınılmazdır. Günümüzde de bu kardeşlik ruhunun perçinlenmesi ve geliştirilmesi için resmi ve sivil çevrelerin üzerine düşen görevler vardır. Bu görevlerin başında isâr kardeşliğinin daima insanımıza hatırlatılması ve canlılığının korunması gelmektedir. Nitekim İslam tarihinde kardeşleri için kendi isteklerinden veya haklarından vazgeçen sayısız örnek mevcuttur. Ensardan iki eşi bulunanların, birini boşayarak eşi olmayan muhacirlerle evlendirme düşüncesinden⁵¹ Yermük Savaşı'nda ölüm anının harâretinin yoğunlaştığı son nefes anında bile kendilerine uzatılan suyu yanı başında su isteyen diğer arkadaşına

48 Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4843.

49 İnsân, 43/8-12.

50 Müslim, *Birr*, 142.

51 Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4844.

verilmesini istemesine⁵² kadar birçok örnekte ön plana çıkan gerçek, isâr anlayışının Müslüman toplumlarda içselleştirildiği gerçeğidir.

İsâr kardeşliği içerisinde sadece maddi değerlerde yardımlaşmak bulunmaz. Nitekim Ebû Talha ve benzeri birçok sahabenin Resûlullah'ı korumak üzere kendi bedenlerini peygambere siper ederek ölmeleri veya yaralanmaları⁵³ mal ve mülk dışında da isâr yapılabileceğinin göstergeleridir. Can ile yapılan isâr'ın mal ile yapılamaması kıyasla daha üstün olduğu kaynaklarda bildirilir. Ancak isâr'da önemli olan, duruş noktasıdır. Bu nedenle gerçekte onun ne anlam ifade ettiğine odaklanmak gerekir. Çünkü isâr, cömertlik gibi değildir. Cömert, ihtiyacından fazlasını infak ederken eli bol olan, cimrilik yapmayan ve gönlü zengin kimseye denir. Oysa isâr sahibi olan kimse, ihtiyacının fazlasını değil, ihtiyacının bizzat kendisini infak eder. Dolayısıyla isâr ile infak arasında yardımseverlik ve kardeşlik anlamında farklı seviyeler bulunmaktadır.⁵⁴

Her yönüyle iyilik, güzellik, erdem ve insanlık ışığı saçan bu asil davranış tarzının insanımıza yeniden kazandırılması gerekir. Günümüz modern dünyasında toplumsal ilişkilerde maddi ihtiyaçlardan daha çok manevi ihtiyaçlar ön plana çıkmaktadır. Hayatın her kesiminde insanların birbirleri ile yarışa girdikleri günümüz dünyasında, Müslüman toplumların içerisinde bazı değerlerin yozlaştığını üzüntü ile görmekteyiz. Günümüz dünyasında maddi ve manevi anlamda kendisini başkasına tercih eden bireylerin yetişmesi için gerekli tedbirlerin alınması tavsiye olmaktan çıkıp bir zorunluluk hâline gelmiştir. Bu kapsamda bu anlayışın karşıtı olan düşüncelerin gelişmesinin önüne geçilmesi için önlemlerin alınması gerekir. Müslüman inancının güçlenerek devam etmesi ve toplumsal yapımızın birlik, beraberlik ve sevgi ortamında olgunlaşarak yarınlara taşınması için alemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber Efendimizin şu öğüdünü hiçbir zaman unutmamalıyız.

“Sizden birisi kendisi için (sevip) arzu ettiği şeyi din kardeşi içinde (sevip) arzu etmedikçe kâmil manada iman etmiş sayılmaz.”⁵⁵

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l Müfehres li'l Elfâzi'l Kur'ani'l Kerim*, İstanbul 1990.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, (sad. Ali Hasan Aydın), Ankara ts.
- Altıntaş, Hayrani, *İslam Ahlakı*, Ankara 1996.

52 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kurâni'l-Azim*, XIII/490.

53 Buhâri, Cihâd, 80; Menâkıbü'l-Ensar, 18.

54 (DİA), *İslam Ansiklopesi*, İsâr Md. XXII/490.

55 Müslim, İmân, 93; Tirmizi, İsti'zan, 1; Sıfâtü'l-Kiyâme, 57; Ebû Dâvûd, Edeb, 142.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's Sahîh*, İstanbul 1981.
- Çilingir, Lokman, *Ahlak Felsefesine Giriş*, Ankara 2003.
- Develioğlu, Ferit, *Ansiklopedik Lügat* (Osmanlıca-Türkçe), Ankara 1988.
- (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul-1988.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas, *es-Sünen*, Kahire 1952.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979.
- İbn Kesir, Ebu'l Fidâ İsmâil ed-Dimeşki, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, (thk. Mustafa Seyyid Muhammed ve diğerleri), Kahire 1421/2000.
- İbn Manzûr, (nşr. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed Şâzili), *Lisânü'l Arab*, Kahire ts.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul 1997.
- Kant, Imanuel, *Pratik Akıl Eleştirisi*, (çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı), Ankara 1994.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, (thk. Dr. Abdullah İbn Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 1427/2006.
- Mâlik, b. Enes, *el-Muvatta'*, (thk. M. Fuad Abdülbâki), İstanbul 1981.
- (MEB) Milli Eğitim Bakanlığı, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara 1995.
- Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, İstanbul 1982.
- Râğıb, Ebu'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât Elfâzi'l Kur'an*, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Beyrut ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, İstanbul 1993.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, (thk. Dr. Abdullah İbn Abdülmuhsin et-Türki), Kâhire 1422/2001.
- (TDK) Türk Dil Kurumu, Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ, *Sünenü't-Tirmizi*, Kahire 1385.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlak*, İstanbul 2001.

BAŞKAN - Harun Bey'e çok teşekkür ediyorum; hem zamanı çok iyi kullandı hem de konuyu ana hatlarıyla hakikaten ortaya koydu.

Ben izniyle, kendi anlayışımı düzeltmek için bir şeyi arz etmek istiyorum, onu lutfederse sevinirim. Çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmadan söz etti Harun Bey. Ona dayanarak, kişi kendisi tatmin olmadan ihzarda bulunursa ahlaki sorunlar çıkabilir diyor. Orada zannediyorum şöyle bir yanlış anlaşılma olabilir: Çocuklarda aslında ahlak gelişmemiştir çünkü ahlakın bireyin idrak sistemiyle organik bağı var. Çünkü ahlaklılık

anlamlandırılmayla doğrudan alakalıdır. Onun için, insanlar büyüdükçe, biyolojik yaşına paralel olarak idrak yaşı da gelişmiyorsa ahlak yaşı gelişmiyor insanlarda biyolojik yaş ilerlemesine rağmen. Dolayısıyla, ben buradaki tatmini insanın o iç dünyasındaki, idrak dünyasındaki tatmin olarak anlamak istiyorum; yoksa maddi tatmin olarak değil. Değil mi?

Yrd. Doç. Dr. Harun Çağlayan - Tabii efendim.

BAŞKAN - Çok teşekkür ediyorum.

Şimdi hemen, son konuşmacımız Prof. Dr. Mustafa Çağrı Bey'e sözü bırakalım. Kendisi zaten ahlakçı.

"Güven ve Sadakat" konulu tebliğini sunacaklar.

Buyurun Hocam.

4. GÜVEN VE SADAKAT

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Öncelikle güven ve sadakat duygularının veya genel olarak ahlaki ve toplumsal faziletlerinin arkasındaki sosyal ve psikolojik temelin ne olduğu ile ilgili olarak genel kabul gören düşünce hakkında kısaca bilgi edilelim.

Neden birbirimize güvenmeye ihtiyaç duyuyoruz? Neden insanlardan sadakat bekliyoruz? Niçin rahatlıkla “Benim güven, korku, kaygı, sadakat, ihanet, vefa, vefasızlık gibi mevzularla ilgim yok. Birinin bana güvenmesini veya güvensizlik duymasını umursamıyorum; ya da benim birine güvenmek, birinden sadakat ve vefa beklemek gibi bir meselem yok” diyemiyoruz?

Antik çağlardan beri düşünürler, bilim adamları bunun iki temel sebebi olduğunu söylerler:

1. İnsanlar, tek tek fertler olarak kendi kendilerine yetersizdir; insanlar tek başlarına karşılayamayacakları kadar çok sayıda şeylere muhtaç yaratılmışlardır. Bu güçlüğü ancak bir araya gelip irili ufaklı birlikler kurarak, toplumsal hayat içinde aşabilirler. Eğer her bir fert kendi ihtiyacını karşılamada kendine yeterli olsaydı, varlığını ve gelişmesini sürdürmek için başka insanlara muhtaç olmasaydı başkalarından sadakat beklemeyecek, birilerine güvenme ihtiyacı duymayacaktı. Eğer başka birçok canlı gibi biz de kendi kendimize yetseydik, dolayısıyla ayrı ayrı yaşayabilseydik güven ve sadakat gibi kavramlar gelişmez, bunlar fazilet sayılmazdı. Şu hâlde güven ve sadakat, insanların bireysel olarak kendi kendine yetersizliklerinin ortaya çıkardığı kavramlardır. Çünkü güven ve sadakat olmazsa yardımlaşma ve dayanışma olmaz, bunlar olmayınca da insanlar ihtiyaçlarını sağlamada birbirini tamamlayamazlar.

2. Öte yandan insan bencil bir varlıktır. Bencillik ve çıkarıcılık onun tabiatında vardır. Bundan yaklaşık on asır önce yaşamış olan İmam Ebu'l-Hasan el-Mâverdi'ye göre insan, “İhtiyaçsız olması hâlinde doğası gereği azgındır; güçlü olması hâlinde saldırganlık onun hâkim özelliğidir.”¹ İşte diğer birçok fazilet gibi güven ve sadakat de insan tabiatındaki bu bencil duyguların ve zarar verme eğilimlerinin bir sonucudur. Hepiniz duymuşsunuzdur: İngiliz filozofu Thomas Hobbes, “İnsan insanın kurdudur.” demiş. Bizim bir âlimimiz, Hobbes'tan yaklaşık 700 sene önce yaşamış olan Endülüslü İbn Hazm de “İnsanın insandan çektiğini, insanoğlu yırtıcı hayvanlardan çekmedi.” der.² Şu hâlde güven ve sadakatin olmadığı yerde hayat dayanılmaz hâle gelir. Onun için Mâverdi'nin naklettiğine göre “Güvenlik en mutlu hayat, adalet en güçlü ordu” denilmiştir. Öyle olduğu içindir ki dinlerin temel gayelerinden biri, hukuk ve ahlak sistemlerinin ortaya çıkışının yegâne sebebi, insanlardaki bu yıkıcı eğilimlerin zararlarını önlemek, böylece insanlar arasında bir adalet, güven ve sadakat ortamı geliştirmektir. Eğer insanların tamamı iyi olsaydı, tabiatımızda bencil ve yıkıcı eğilimler bulunmasaydı böyle kavramlar oluşmazdı. Nitekim, inancımıza göre meleklere tabiatında kötülük olmadığı, dolayısıyla zarar verme eğilimleri bulunmadığı için onlar hakkında güven-güvensizlik, sadakat-sadakatsizlik, adalet-zulüm gibi duygu ve davranışlardan söz edilemez.

Bilindiği gibi İslam dini kelimenin bütün anlamlarıyla şiddetin tam ortasında doğdu ve iki temel hedefinden biri putperestliği yıkarak doğru bir dinî inanç ve yaşayış geliştirmektir. İkincisi de farklı biçimleriyle şiddeti ve çatışma kültürünü ortadan kaldırarak adalet ve merhamete dayalı, insanların güven içinde yaşayabileceği bir toplumsal ahlak oluşturmak oldu.

Emni ve iman aynı köktendir; emni kusurlu olanın imanı da kusurlu olur; imanı kusurlu olanın emni de kusurlu olur. Mümin, Allah'a hem inanan hem de güvenendir. Allah her türlü kötülükten münezzehtir olduğu için O'ndan kuluna ihanet gelmez; birçok ayette buyurulduğu gibi³ “Allah'ın vaadi haktır,” (yerini bulur); “O, vaadinden dönmez”; ama kul Rabbine sadakatsizlik gösterebilir. Onun için ayette “Ey iman edenler, Allah'a ve Resûlü'ne ihanet etmeyin; bile bile (kasıtlı olarak) birbirinizin emanetlerine de ihanet etmeyin”⁴ buyurulmuştur. Çünkü Allah'a inanan insan, O'nun yarattıklarına zarar veremez, güvenilmez biri olamaz; sadakatsiz ve vefasız olamaz. Zira -Kur'an'ın açıkça bildirdiği gibi⁵ iman aynı zamanda bir ahiddir, misaktır, ahde vefadır, iman emanettir, yani güvenilir

1 Edebü'd-dünyâ ve'd-din, Beyrut 1978, s. 132.

2 Müdâvâtü'n-nüfûs, Beyrut 1405/1985, s. 81.

3 bkz. el-Mu'cemü'l-müfehres, “v'ad” mad.

4 Enfâl, 8/27.

5 bkz. M. Fuad Abdülbâki, a.g.e., “ahd” mad.

olmaktır. Toplumsal güvenin ve sadakatin temelleri olan şu ilahî buyruklara özellikle dikkat etmenizi isterim:

“Erginlik çağına erişinceye kadar yetimin malına, (kötü niyetle değil), sadece iyi bir niyet ve tutumla yaklaşın. Ölçü ve tartıyı adalet ve hakkaniyetle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Keza, söz söylediğiniz zaman -yakınlarımız (aleyhine) bile olsa- adaletli konuşun. Allah’a verdiğiniz ahde vefa gösterin. İşte düşünüp öğüt almanız için Allah size bunları emretti.”⁶

Müslümanın “Allah’a verdiği ahid” içinde hiç kuşkusuz hem hukukullahı (Allah’ın haklarına) hem de hukuk-ı ibâde (kulların haklarına) riayet etme ahdi de vardır. Şu hâlde Müslüman olmak bu iki haklar grubuna da riayet etmeyi gerektirir. Bunu Hz. Peygamber açıkça ifade etmiştir. “Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden selamette olduğu, zarar görmeyeceğinden emin olduğu kimsedir” buyurmuştur.⁷ Yine o, üç kez yemin ederek, komşusunun kendisine güven duymadığı, kötülük edeceğinden, komşuluk hukukuna ihanet edeceğinden korktuğu kimse için “Vallahi iman etmiş sayılmaz.” buyurmuştur.⁸ Bunun anlamı şudur: Mümin ve Müslüman olmak, sadece şekli tutum değildir; onun hem iman içeriği hem de insani ve ahlaki içeriği, şartları vardır. İşte bu anlamda iman ve İslam bir ahiddir, *misaktır*; mümin ve Müslüman da bu ahde, bu misaka vefa gösteren kimsedir.

İslami terminolojide bu şekilde doğru, âdil, dürüst ve güvenilir olan kimseye siddik ve emin denmiştir. Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrahim, Yûsuf ve İdris peygamberler siddik, Hz. Meryem de siddika diye anılmış; Allah’ın en seçkin kullarının anlatıldığı ayette de nebilerden sonra siddikler zikredilmiştir.⁹ Fahreddin er-Râzi, Kur’an-ı Kerim’de siddik ile nebi kelimelerinin yan yana gelmesini, sadakatin nübüvve en yakın mertebe olmasıyla izah eder¹⁰. Bir hadiste Hz. Peygamber için “*sâdik ve masdûk*”, yani “doğru olan ve doğruluğuna herkesin güvendiği kimse” deyimi kullanılmıştır.¹¹ Ebû Süfyan, henüz Müslüman olmadığı dönemde, Bizans İmparatoru Herakleios’un, “*Bu Muhammed’in yalan söylediği, sözünde durmadığı olur mu?*” şeklindeki sorusuna, “*O, bize doğruluğu, if-fetli olmayı, akrabalık hukukunu gözetmeyi emrediyor.*” şeklinde cevap vermiştir (içinden gelmeye gelmeye!). Hz. Ebûbekir’in “siddik” diye anılmasının sebebi, hiç kuşku yok ki Resûl-i Ekrem’in tebliğini yürekten tasdik etmesi yanında, onunla Hz. Peygamber ve

6 En’âm, 6/152.

7 Buhârî, İmân, 4, 5.

8 Buhârî, Edeb, 29; Müslim, İmân, 73.

9 Nisâ, 4/69.

10 *Mefâtihu’l-gayb*, nşr. M. M. Abdülhamid, Beyrut ts., XXI, 223.

11 Buhârî, Enbiyâ, 1; Kader, 1.

diğer din kardeşleri arasında oluşan derin güven ve sadakat bağlarıdır. Esasen ashabın, Resûl-i Zîşan'ın ilk halifesi olma şerefine onu layık görmelerinin temelinde de bu ve benzeri yüce hasletlerinin bulunduğu muhakkaktır.

Dini literatürde, Türkçedeki güven karşılığında kullanılan terim emndir. Emanet kelimesinin asıl anlamı da “güvenilir olmak”tır, bu anlamıyla emanet hıyahetin zıddıdır. Güvenilir olan, sözünde duran, emanete hıyanet etmeyen kimseye emin denir. Hz. Muhammed (s.a.s.), peygamber olmazdan önce de çevresinde doğruluğu, dürüstlüğü, güvenilirliği ile tanındığı için o zaman bile kendisine “Muhammedü'l-emin” denilirdi.¹² Hz. Peygamber'in damadı, Müslüman olmazdan önce hanımı Zeyneb'e “bintü'l-emin (güvenilir zatın kızı) diye hitap ederdi.¹³ Resûlullah'ın şairi Ka'b b. Mâlik de efendimizi methederken aynı sıfatı kullanmıştır.¹⁴ Bilirsiniz; ashab-ı kiram Resûl-i Zîşan Efendimize bir şey söyleyecekleri zaman, “*Anam babam sana feda olsun yâ Resûlallah*” diyerek söze başlardı. Hiç kuşkusuz, onlardaki bu derin muhabbetin ve ona gösterdikleri benzersiz sadakatin arkasında kendisine duydukları sarsılmaz güven hissini büyük payı vardır. Kur'an-ı Kerim, aynı şekilde Resûlullah'ın da ashabına güvendiğini bildirir.¹⁵ Yine ayetlerde Nûh, Hûd, Sâlih, Lût ve Şuayb¹⁶ ve Hz. Mûsâ'dan da¹⁷ “resûlün emîn” (güvenilir elçi) diye söz edilir.

Sonuç olarak güvenilir olmak, bir toplumun fertleri ve kurumları arasında güven duygusunun güçlü olması, hem dinin hem de ahlakın gereğidir; toplumsal huzur ve barışın en temel şartlarından. Bunu bilmeyenimiz yoktur. Bin dört yüz küsur senedir Müslümanlar olarak bunu biliriz, bunu söyleriz. Bütün âlimlerimiz de bunu yazmışlardır. Aslında diğer dinlerde ve kültürlerde de aşağı yukarı bu böyledir.

Ama Müslüman bireyler ve toplumlar olarak bu söylediklerimizi veya yazdıklarımızı ne kadar uyguluyoruz? Sözümüz işimizle uyuyor mu? Bilirsiniz: Resûl-i Ekrem'in düşmanları onu, kendi atalarının dinini terk etmekle suçladılar; ona *mecnun* dediler, *kâhin* dediler, *sihirbaz* dediler, *şair* dediler; ama asla onun yalan söylediğini, vefasız ve güvenilir olmadığını, sadakatsiz olduğunu söyleyemediler. Hatta -Ebû Süfyân örneğinde olduğu gibi- onun dürüst ve vefakâr bir insan olduğunu, sadakatten sapmadığını itiraf etmek zorunda kaldılar. Peki bizler, onun ümmeti olarak bu yüksek hayatı kendimize de kadar örnek alıyoruz?

12 İbn Hanbel, *Müsned*, III, 324.

13 Süyûtî, *er-Riyâzu'l-enîka*, Beyrut 1405/1985, s. 116.

14 *age.*, s. 115.

15 Tevbe, 9/61.

16 Şuarâ, 26/107, 125, 143, 162, 178.

17 Duhân, 44/18.

Eski kaynaklarda Müslümanlar arasındaki güven ve sadakat bağlarının güçlü oluşu, İslam toplumlarının en belirgin özellikleri arasında zikredilir. Yabancı seyyahlar İslam beldelerinde hırsızlık olaylarının nadiren görüldüğünü, buna da daha çok gayri müslimlerin bulunduğu semtlerde rastlanıldığını yazarlar. Bizim tarihimizde Batı kaynaklı ulus-devlet ideolojisinin ortaya çıkışına kadar bu topraklarda Müslüman olanlarla olmayanlar arasında bir güven ve sadakat sorunu yaşanmadı. Özellikle Ermeniler “te-baa-i sadıka” diye anılırdı. Başından beri İslam yöneticilerinin üst düzey devlet işlerine atamalarda tercih ölçüleri de genellikle asalet değil fazilet olmuş, özellikle de görevin gereği olan liyakat ve güvenilirlik olmuş; bu ölçülere uygun görülen pek çok sıradan insan hatta köleler bile devletin en üst kademelerine kadar yükselebilmişlerdir. Bizzat Hz. Peygamber’in, -biraz da yolu açmak ve eski telakkileri düzeltmek kastıyla- başlattığı bu uygulama Abbâsiler’den itibaren İslam yönetimlerinin olağan uygulaması hâline gelmiştir. Özellikle Osmanlı yönetiminin parlak dönemlerinde bunun pek çok örneğini görürüz. Bu uygulama bazı İslam ülkelerinde yakın zamana kadar sürdürülmüştür.

Muhammed İkbâl’in anlattığına göre 1880 yılında Afganistan’ın yönetimine geçen Emir Abdurrahman Han şöyle demiştir:

“Çitralli (Kuzey Batı Pakistan’da bir aile) bir köle olan Frahmuz Han, benim Herat’ta en güvendiğim başkomutanımdır. Çitralli diğer bir köle olan Nazır Muhammed Sefer Han da sarayımdaki en sadık memurumdur.. Hayatımı ve krallığımı ona emanet etmiş gibiyim. Yaşarken, krallıktaki en yüksek memuriyete yükselmiş olan merhum başkomutanım Parvana Han ve merhum hazine bakanım Can Muhammed Han da kölelerimdi.”¹⁸

Bizler, -Biraz önce söylediğim gibi- Müslüman konuşanlar, yazarlar olarak, İlahiyat ve Diyanet eğitimcileri olarak bizler, genellikle nazari konuşuyoruz, normatif İslam’ı anlatıyoruz; fakat -ne yazık ki- zamanımızda yaşanan “İslam”, yani İslam toplumlarının hayatındaki İslam bizim anlattığımız gibi değil; orada birçok şey gibi sadakat ve güven konusunda da İslam’ın aslından saptırılmış ve maalesef dünyada İslam ve Müslüman algısını son derece olumsuz etkileyen, İslam’ın ve Müslümanın imajını lekeleyen çirkinlikler var.

Genelleme yapmak istemem ama bugün Müslüman toplumlarda insanların önemli bir kısmı, insanlığın temel değerlerine, mesela insanların hayat hakkına, mülküne, bilgi ve kültürüne yeterince saygı göstermiyor; emeği aşağılıyor, kendisinin aslında son derece düşük ve menfi standartlarıyla uyuşmayan her şeyi bir kalemde silip atabiliyor. Birçok insani değer ve erdem gibi güven ve sadakati de bir çırpıda ayaklarının altına alabiliyorlar. Son on yıl içinde şehirlerin caddelerine, sokaklarına, mağazalara, bankalara hatta evlere kadar her tarafı kameraların kuşatmasının arkasındaki gerçek nedir?

18 *İkbâl’in Konuşma ve Yazıları*, hazırlayan Latif Ahmed Şirvani, trc. Can Ceylan, İstanbul 2011, s. 127.

Hırsızlık, soygunculuk, kapkaççılık gibi hatta sokakta kadın dövmelele kadar varan kötülöklere karşı artık bizi inançlar, vicdanlar, değler değil, teknoloji ürünü aletler koruyor. Zalim, güvenilmez, sadakatsiz kocaların bileklerine elektronik muhbirler takılıyor. Tabii aynı aletlerle insanların en mahrem ortamları da izleniyor, en gizli surları da vahşi bir iştahla ifşa ediliyor; böylece insani ve ahlaki olmayan bu tür tedbirler, yeni güvensizlik ve sadakatsizlik riskleri üretiyor.

Evlerimizdeki büyüü ekranlarda sergilenen sadakatsizlik sahneleri, toplumda âdeta sadakatin çağdışı bir anlayış olduğu algısı doğuruyor.

Dürüstçe şunu konuşmalıyız: Türkiye'nin, İslam ölkelerinin değışik kurumlarında insanların, üsttekilere sahte sadakat gösterileri sunarken, alttan alta onların ayağını kaydırmak, yerlerini kapmak için türlü türlü çirkin ilişkiler geliştirdiklerini biliriz, görürüz; hatta bu tutumu neredeyse ahval-i âdiyeden sayar olduk.

Kültürümüzde kölesiyle efendisiyle, yöneticisiyle halkıyla Müslümanlarda yaygın olarak görölen güven ve sadakat, -ne yazık ki- zamanımızda birçok bilgili, yüksek mevkili ve büyük itibar sahibi insanlarda bile görölemeyebiliyor. Hangisi köle acaba?! Eskiden toplumların köle diye bildikleri mi, yoksa bugün hırslarının kölesi olanlar mı?

Elbette her türlü ahlaki mesele gibi toplumdaki güven ve sadakat zafiyetinin çaresi de eğitimdedir. Sadece okullarda değil, insanların bilgilendirildiği, eğitildiği her yerde... Ama bu kadar istikrarsız, bu kadar güvensiz olan toplumlarda eğitim de sorun çözemiyor; hatta birçok İslam ölkesinde eğitimin kendisi sorun üretiyor.

Şimdi bir Batı dünyasına bir de İslam dünyasına bakalım. Beğenelim veya beğenmeyelim ama hemen her Batı toplumunun aşağı yukarı en az iki yüzyıl öncesinden temel özelliklerinde uyuştđu bir insan modeli var. Bir de İslam ölkelerine bakalım. Mesela bu ölkelerin en gelişmiş olan bize bakalım. Yüzyıllar şöyle dursun, son 20-30 yıl içinde bile eğitim sistemimizi ve anlayışımızı hem de en radikal biçimde kaç defa değıştirdik ve değıştiriyoruz.

Bir toplumda fertler ve sosyal gruplar arasında ortak inanç ve değler ne kadar çok olursa o toplumda zıtlasma ve çatışma o kadar azalır, dolayısıyla bireyler ve sosyal gruplar arasında güven ve sadakat duyguları da o ölçüde güçlü olur. Bu açıdan baktığımızda Müslüman toplumların ağır sorunlar yaşadığını görüyoruz.

Mutlak bir genelleme yapmak istemiyorum ama insanların sadakat sahibi ve güvenilir olma özelliklerini kaybetmelerinde veya bunları yeterince kazanamamalarında, ekonomik durumlarındaki yetersizliğin de büyük payının olduğunu düşünüyorum.

Elbette çok fakir olduğu hâlde çok güvenilir, çok sadık insanlar var; ama bu tür insanların sayısı sanıldığı kadar fazla değil. Zaten kahramanlar her zaman azdır. Ayrıca

güvenilir gibi görünen birçok insanın da eline fırsat geçtiğinde ne kadar yıkıcı davranışlarda bulunabildiğini sık sık görmekte, duymaktayız. Birçok soygun işinde güvenlik elemanlarının ortak olduğunu öğreniyoruz. Onun için, güven ve sadakat konusunda elbette öncelikle sağlam karakter sahibi olmak gerekir; fakat belki ikinci şart da insanların dürüstlük, güvenilirlik, ve sadakat noktasında bir sınav zorunluluğu ile karşı karşıya kalmamalarıdır. Yoksulluk böyle bir sınavdır. Hatırlarsınız, bir ara yüksek yargı organlarından birinin başkanı, hâkimlerin “Vicdanla cüzdan arasında sıkıştıklarından” yakınmıştı.

Burada bir kez daha -İslam’ın yetiştirdiği en büyük din âlimlerinden ve devlet adamlarından olan, şahsen hayranı olduğum- İmam Mâverdi’yi rahmetle anarak, onun bir değerlendirmesini hatırlatayım. Şöyle diyor Mâverdî:

(Bir toplumun huzurlu ve mutlu olmasının temellerinden biri de) yaygın bolluk ve zenginliktir. Çünkü toplumda bolluk rahatlık getirir; zenginlikten varlıklılar gibi dar gelirliler de pay alır; böylece insanlarda kıskançlık azalır, yokluğun doğurduğu öfke çatışması ortadan kalkar, gönüller genişler ve rahatlar; insanlar arasında sevgi ve dostluk ilişkileri çoğalır. Bu da bir ülkede toplumsal huzuru ve düzeni sağlamanın en güçlü sebeplerindedir. Çünkü refah arttıkça zenginlik artar, zenginlik de güveni ve paylaşmayı artırır.¹⁹

Diğer ahlaki, siyasi ve toplumsal konularda olduğu gibi bu konuda da son derece gerçekçi ve isabetli düşünen Mâverdi, bu ifadeleriyle -bana göre- aslında bugün İslam toplumlarında yaşadığımız sadakat ve güven aşınmasının önemli bir sebebini de ortaya koymuştur.

Güven ve sadakatten bahsederken günümüz İslam toplumlarında devletle vatandaşlar arasında güven ve sadakat sorununa da değinmek gerektiğini düşünüyorum.

Malumunuz Hz. Peygamber aynı zamanda devlet reisiydi ve onun uygulamaları, insanlarla ilgili tutumları, ferdi ilişkiler yanında devlet uygulamasını, devlet-vatandaş ilişkisini de temsil ediyordu. Onun bireysel vicdanlarda olduğu gibi maşeri vicdanda da geliştirdiği adalet, hakkaniyet, sadakat, güven verme ve güven duyma gibi yüksek hasletler sonraki İslam toplumlarına ve yönetimlerine de yansdı. Onun için, dünyada benzeri görülmez bir biçimde Müslümanıyla, gayri müslimiyle, Arap olanıyla olmayıyla bütün devlet tebaası arasında güçlü bir güven ve sadakat duygusu, asırlarca İslam toplumlarında barış içinde bir arada yaşama kültürünü oluşturdu. İnsanlar, o çağların anlayış ve imkânları ölçüsünde, temel hak ve özgürlükleri konusunda kaygı duymadan asırlarca barış, huzur ve güven içinde yaşadılar.

Oysa -kabul etmeliyiz ki- bugün birçok İslam toplumunda, toplumsal güven ve sadakatin olmazsa olmaz şartları olan insanın değeri ve hakları ile ilgili durum, insan-

19 Edeb, s. 145.

ları huzursuz ve mutsuz eden bir görünüm arz etmektedir. Hatta İslam toplumlarının çoğunda sağlık, siyaset, hukuk, güvenlik, eğitim, gelir dağılımı, kadın hakları, çevre gibi temel meselelerin altında bu dünyanın kendi insanına ve genel olarak “insan” kavramına karşı sergilediği ilgisizlik bulunmaktadır.

Hatırlayanlar olacaktır; vaktiyle Körfez Savaşı sırasında Avrupalılar Irak'taki vatandaşlarını taşımak için hava köprüsü kurarken, Pakistanlı insanlar, aileler Irak'ı sürünerek terk ediyorlardı ve Pakistan hükümeti bu manzaranın kendisi için utanç verici olduğunu hissedemiyor, kendi vatandaşından özür bile dilemiyordu. Şu günlerde Suriye'den gelip Türkiye'ye sığınanların durumu da yürek yakıcı. Bunlar “kurtulanlar” (buna kurtulmak denirse)... Bir de kalanların hâlini düşünün... Bu insanlar Suriye'yi bölmek mi, satmak mı istiyorlar? Hayır! Sadece kötü yönetildiklerini, insanca yönetilmek istediklerini söylüyorlar. Suriye vatandaşı Suriye yönetimine karşı neden güven duymuyor, sadakat göstermiyor? Çünkü orada ve daha birçok İslam ülkesinde insan algısı sorunlu... İnsana “özgür bir birey, değerli bir varlık”, Kur'an'ın deyimleriyle “ahsen-i takvîm”de yaratılmış “mükkerem” bir varlık olarak değerli, diğer mülkler gibi bir mülk olarak bakılıyor.

Avrupa insanı, kendi dünyalarında bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak için asırlarını harcadı. O devirler aynı zamanda büyük savaşların devriydi. Yani insanın insana, devletin devlete güvenmediği, sadakat bağlarının zayıf olduğu devirlerdi. II. Dünya Savaşı, on milyonlarca insanın kanı pahasına, Batı'yı Avrupa Birliği'ne ulaştıran bir sürece soktu. Bu sürecin en büyük özelliği, artık Avrupa'nın sözleşmelere, yasalara, ahlaki ve insani ilkelere sadakat gösterildiği bir güven ortamına kavuşmasıydı; çünkü güven duygusu gelişmeden barış olamazdı. II. Dünya Savaşı'nı takip eden altmış küsur yıla bakarak, Hristiyan Batı dünyası ile İslam dünyasını karşılaştırsak, insana verilen değer ile toplumsal güven ve barış arasında nasıl güçlü bir ilişki olduğunu, bu bakımından iki dünya arasındaki farkı görebiliriz.

Son olarak işaret etmek istediğim bir husus da şu: Güven ve sadakat kavramlarını hep olumlu açıdan görmek yanlış olur. Bir çetenin üyeleri arasında veya bir zorba yönetimle halkı arasında da bir şekilde güven ve sadakat ilişkisi olabilir. Nitekim, insanların dünyayı tanımadığı, her yerde herkesin kendileri gibi olduğunu sandığı geçmiş yıllarda; Müslümanlar dini de dünyayı da “insan”ı da, devlet ve mütegalibe kesimler tarafından önlerine konulan sahte bilgilerden öğreniyorlardı; böyle olduğu içindir ki İslam toplumlarında vaktiyle bir güven, itaat, sadakat sorunu en azından bugünkü kadar yoktu. Ama bugün herkes her şeyin doğrusunu öğrenme imkânını elde etti.

Şimdi durum değişti. Tahrir Meydanı'nı gerçek anlamda “özgürlük meydanı” yapan müthiş bir iletişim çağındayız. Yıllar önce öğrencilerime, Arapların bir zamanlar “Câhiliye” diye anılan bir kötülükten, bir hiçlikten, bir kaostan inanılmaz bir süratle kurtulup, dünyanın en insani, en aydınlıklı medeniyetini kurduklarını, kurulmasına ön-

cülük ettiklerini anlatırdım ve böyle bir milletin çocuklarının bugünkü rezilliği daha fazla taşımayacağını; gelişmiş ve hür dünyada eğitim gören Arap gençlerinin öncülüğünde bir gün bir insanlık mücadelesi açacaklarını söyler dururdum. Bazı şeyler geciktirilebilir ama asla durdurulamaz; Arap dünyasındaki gelişmeleri böyle okumak gerektiğini düşünüyorum. İşte şimdi o süreç başladı ve kesinlikle başarılı olacak ve tabii akli erenler de hesaplarını ona göre yapacaklar.

Son sözüm şu olsun: İnsanlarımızın beynini çağa kapatarak, insanlık âlemindeki gelişmelere direnerek ülkemizde, bireyler ve kurumlar arasında, bireylerle devlet arasında güven ve sadakate dayalı bir ilişki kuramayız. Çocuklarımızı hem kendi ortak ve öz değerlerimize uygun hem de bu küresel gelişmeleri dikkate alan bir anlayışla eğittiğimiz oranda birçok iyi şeyler gibi güven ve sadakati de geliştirmiş olacağız.

Ben, İslam dünyasının makûs tarihini yenme sürecinin başladığına inanıyorum ve Yüce Allah'ın bir zamanlar İslam'ın ve Müslümanların izzeti koruma hizmetini bizim milletimize verdiği gibi, bugün de örselenen bu izzeti tekrar asli yüceliğine kavuşturma onurunu yine bu millete bahşettiğine inanıyorum.

Ara sıra tekrar ettiğim bir sözümü burada da söyleyeyim: Birilerinin ölecek diye bir asırdır beklediği "hasta adam" şimdi gözlerini açtı, ayağa kalktı ve "Nerede kalmıştık?" diyor.

Saygılarımla..

BAŞKAN - Sayın Hocama çok teşekkür ediyoruz.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Celalettin ÇELİK

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Ali Akdoğan, “İslam Kardeşliğinin Ahlaki Temellerinin İki Dinamiği: Sevgi ve Saygı.

Sayın Akdoğan, tebliğini İbn Haldun’un dayanışma duygusunun maddi ve manevi yönlerini ortaya koyan asabiye kavramıyla ilgili ikili ayırımından yararlanarak temellendiriyor. Bilindiği gibi İbn Haldun asabiye kan ve sebep asabiyesi olarak ikiye ayırır. Nesep asabiyesi kan ve soy bağıyla yani biyolojik temelde ortaya çıkan maddi dayanışmayı, sebep asabiyesi ise bu kan ve soy bağına aşan değerlere dayalı manevi kardeşliği ifade eder. Sayın Akdoğan tebliğinin merkezine bu her iki kardeşlik bağının birlikteliğini yerleştiriyor, ama özellikle değerlere dayalı kardeşlik duygusunu daha fazla öne çıkarıyor. Bununla birlikte Sayın Akdoğan da bugün için temel problemlerden birisine takılıyor: Bütün insanlığa seslenen insani değerler, hangi değerler olacaktır? Cevap bellidir; günümüzde dünya insanlığının muhtaç olduğu insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi durumlara İslami öğretiler dinamik bir insan ve kardeşlik tasavvuru sunmaktadır. Ancak bu kuşatıcı, evrensel değerler etrafında birliktelik nasıl sağlanacaktır? Herhalde özellikle üzerinde durulması ve irdelenmesi gereken husus bu olmalıdır.

Sayın Akdoğan, sevgi ve saygı kavramlarının insan ilişkileri üzerindeki etkisine ayrıntılı bir şekilde değiniyor, hatta insan-Allah ilişkisinde de temel eksenin sevgi olduğunu vurguluyor. Akdoğan, İslam inanç sisteminde kardeşlik için mükemmel bir teorik ve pratik potansiyel olmasına rağmen, İslam tarihi boyunca yeterli kardeşlik ilişkilerinin kurulamadığını vurgulayarak bunun sebeplerini de sorguluyor. Ona göre bunun temel sebebi, söz konusu öğretilerin içselleştirilememesidir. *Sevgiyi yaygınlaştıracak olan imandır, ya da sevgi ancak iman çerçevesinde gerçekleşebilir* demekte ve bununla ilgili Peygamberimizin hayatından örnekler aktarmaktadır. Bir başka deyişle sevginin

toplumsal inşasını ve yaygınlaşmasını bireysel düzeyde tanımlayarak, sorunun çözümünü bireylerin eylemlerine ve bireysel çabalara bağlamaktadır. Bu doğru olmakla birlikte sorunun bireyler arası ilişkileri de yönlendiren sistemik, küresel bir boyutu vardır ve bu düzelmeden bireyler arası ilişkilerin de düzelmesi son derece zordur. Aynı şeyleri Akdoğan'ın saygı kavramı çerçevesinde yaptığı açıklamalar için de söyleyebiliriz. Sevgi ve saygı, Allah'ın kulları arasında ve Müslümanlar için temel gördüğü değerlerdendir ve bu elbette öncelikle vicdani ve kişisel ahlaki boyutta ikame olmalıdır. Ancak bu değerlerin örgütlediği bir toplumsal birliktelik ve sosyal dünya etrafında hareket eden toplumsal gruplar, sivil oluşumlar, sosyal inisiyatifler ve teşekküller yoksa, bireysel düzeyde bu değerlerin benimsenmesi de zordur.

Diğer yandan İslam dünyasında toplumsal değişimin nasıl bir süreçten geçtiği ve nelere mal olduğu da göz önünde tutulmalıdır. Toplumsal değişim süreçlerinde bir medeniyet perspektifini ve vahyin inşa etmeye çalıştığı kardeşlik eksenli dünya tasavvurunu Muaviye ile başlayan bir güvensizlik ve emniyetsizlik sarmalına maruz bırakmıştır. İç ve dış faktörleri birlikte düşünmek zorundayız, Moğol saldırıları, Haçlı seferleri belki dış faktördür, ama kendi medeniyet paradigmasından uzağa düşen yöneticilerin sultanizmi, ulemanın pasifizmi, entellektüellerin basiretsizliği en sonunda modernleşmenin tüm dünyayı kuşatan sarsıcı etkileriyle birlikte yaşanan değişim krizinin tek tek insanlar üzerindeki ve ilişkiler sistemindeki etkisi nasıl açıklanacak? Sosyolojik bir gerçekliktir ki dinin sosyal norm ve değerleri belirlediği ve üst sistem olduğu bir dünyadan, onun değerleriyle ve hayat tarzıyla giderek bir alt sisteme dönüştüğü, fonksiyonlarını seküler kurumlara giderek devrettiği bir dünyaya geçiş yaptık. Şimdi onun sevgi ve saygı gibi kavramlarını bu yeni toplumsal düzende nasıl işlevsel bir hâle getirebiliriz? Bunu gerçekleştirmenin sosyolojik imkânı, yolu ya da pratiğine ilişkin sorulara cevap aramalıyız. Yaşadığımız kaygı ve kaos çağında insanların içine düştüğü sosyal kimlik, aidiyet krizleri, benlik, kişilik bunalımları bütün dünya toplumlarını olduğu gibi Müslümanları da kuşatmakta ve sarsmaktadır. Modern toplumun bireyi ilgi, eğilim ve sorunlarıyla farklılaşmıştır, modern kapitalist küreselleşmenin etkileşim ve iletişim ağlarında gündemi, tutum ve davranışları belirlenmektedir. Modernliğin kriziyle birlikte bireylerin yeni dinî hareketlere ve kültürel yönelmesi, pek çok bakımdan geleneksel dinî sistemlerin ve açıklama sistemlerinin bu yeni sorunlara yeterli cevabı verememesiyle ilgili görülmektedir. “İmana dayalı sevgi, saygı ve kardeşlik bağlarının güçlendirilmesi için yapılan çağrı”, hepimizin katıldığı haklı, gerekli ve gerçek bir çağrıdır; Akdoğan'ı bu çağrıyı yinelemedeki gayretinden dolayı kutlamak gerekir; ancak bu nasıl olacak, sosyal sevgi ve saygının inşası, toplumsal güvenin ikamesi için hangi adımlar atılmalıdır? İlahiyat alanında oluşan entelektüel sermayenin bu konuda somut önerileriyle yolu açması gerekmektedir, diye düşünüyorum.

Doç. Dr. Nureddin Turgay, “İslam Kardeşliğinin Ahlaki Temellerinden Adalet İle İlgili İlahi Mesajlar”:

Sayın Turgay’ın tebliği, İslam kardeşliğinin ancak adalet ekseninde mümkün olabileceğine yaptığı vurguyla farklılaşmaktadır. Bu çerçevede tebliğ, yorum için esas olarak İslam’ın teorik ve özsel içeriğinden hareketle, tarihsel pratiği değil, daha çok olması gerekeni işaret etmektedir.

Sayın Turgay, “İslam”ın taşıdığı kelime anlamından hareketle, “sulh, güven ve barış” düşüncesi taşımayan dinlerin Allah katında kabul görmeyeceğini, dolayısıyla, “Allah katında din, şüphesiz İslam’dır” (Âl-i İmrân, 3/19 ayetine göre ancak bu özelliği taşıyan dinlerin geçerli olabileceğini belirtmektedir. Ancak kabul etmek gerekir ki özde hiçbir dinsel sistem, “diğerleriyle” ilişkide ya da bütün insanlara yönelik hitabında Turgay’ın işaret ettiği bu özelliklerden kaçınmaz ya da karşı çıkmaz. Kutsal metinlerine baktığımızda bütün dinlerin bir barış, güven ve kardeşlik söylemine sahip olduğunu görürüz. O hâlde sorun dinî metinlerde kardeşlik, sulh, güven ve barışın temellerinin bulunup bulunmadığı meselesi değildir. Gerçekte mesele, bunların tarihsel ve toplumsal koşullara göre nasıl anlaşıldığı ve uygulandığı sorunudur.

Turgay’ın tebliğinde ayetlerden hareketle nesep, inanç ve insanlık temelinde genişleyen bir kardeşlik kavramsallaştırması yapılarak kardeşliğin farklı çevrelerdeki karşılığı tanımlanmaya çalışılmaktadır. Burada tekrar İbn Haldun’un asabiye kavramıyla ilgili nesep ve sebep asabiyeti ayırmaşmasına dikkat çekmek isterim. Ancak İbn Haldun’un yaptığı tasnifte “dayanışma duygusu” esas faktör olup, kan ve soy bağının üstüne çıkmayı temin eden “din” bir sebep asabiyeti olarak ele alınır.

Bilindiği üzere toplum çok çeşitli gruplardan oluşmakta, grup içi ve gruplar arası ilişkilerde sosyal dayanışma, uyum, huzur ve güvenin tesisinde, sosyal birlik ve kurumlara da düşen görevler vardır. Bir başka deyişle kardeşlik bireyler arası ilişkilerde bir davranış normu olacaksa, bunun sivil toplumda ve kurumsal hayatta da karşılık bulması için çaba gerekmektedir.

Sayın Turgay tebliğinde; *Batı düşüncesinde, on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında “insan hakları”, “hukuk devleti” ve benzeri kavramlar ortaya çıkmıştır. Batı dünyasında bu özel terimlerin öne sürülüp ortaya çıkarılmaları, bunların mevcut Tevrat ve İncil’de bulunmamalarından kaynaklanmaktadır.* demektedir. Böyle bir yargıya nasıl varıyoruz? Bunları okuyup, inceledikten sonra ulaştığımız bir sonuç mu, yoksa başka birisinin yargısı mı? Oysa her iki kutsal kitaba baktığımızda bu konularla ilgili çok sayıda açıklama bulabilirsiniz. Kur’an’ın üstünlüğünü ortaya koymak için ötekilerin kitabını eksiklikle nitelenmek zorunda değiliz.

Diğer yandan tarihsel süreç ve olgularla nasların ve mesajın kaynağı olarak vahyin özdeşleştirilmesi bazı sıkıntılara yol açabilecek bir yanılsama olabilir. Nitekim Turgay, “İslam aleminde ilahî vahiy tahrif edilmediği için, batılılaşma döneminden önce, hukuk devleti ve insan hakları gibi terimlerin kullanılmasına gerek duyulmamıştır” diyor. Ancak burada o zaman şöyle bir soruyla karşılaşmak kaçınılmaz olur: Vahiy, batılılaşma dönemi başlayınca tahrif mi oldu? Burada sorun esasen, Turgay’ın, İslam ve Müslümanlar arasında bir ayırım yapmamasından, Müslümanları bütün çeşitliliğine ve farklılığına rağmen, teorik bir İslam anlayışına indirgemesinden kaynaklanıyor.

Sayın Turgay’ın kavramlar temelinde seçilmiş ayetlerle ilgili açıklamalara yönelmesi güzel ancak yeterli değil; bu kavramların toplumsal dünya ya da sosyokültürel hayatın gerçekliğinde nasıl somutlaşacağına, vahyedilmiş hakikatın insanlar arası ilişkilerde ve süreçlerde kurumsal karşılığının nasıl gerçekleştirileceğine de değinmesi gerekirdi. Öte yandan tebliğ, Müslümanlar arasında ya da İslam kültüründe inşa edilmiş sosyal adalet mekânizmalarına, dinî ve ahlaki kurumlara da değinerek, tarihi örneklerle metnini destekleyebilirdi. Yine adalet konusu sistemik bir şekilde ele alınarak paradigma düzeyinde açıklamalara gidilebilirdi. Müslümanların sorunlarını aşabilmelerinin ancak kendi aralarında adaleti sağlamalarıyla mümkün olacağını söyleyen Turgay, bunun nasıl ve kimler eliyle olacağı konusunda herhangi bir açıklama yapmıyor. Bununla birlikte Turgay’ın kardeşlik meselesini sosyal adaletle ve insan eşitliğiyle ilişkilendirmesi dikkate ve takdire değer. Daha da ötesinde, kardeşliğin gerçekleşmesi için toplumsal farklılıkların, kültürlerin eşit bir düzleme gelmesini vurgulaması da sosyolojik bir önemi haizdir.

Neticede, özelde İslam’ın, genelde dinin geleneksel toplumda sağlamış olduğu kardeşlik ve güven bağları, değişen toplum yapısıyla ve modernleşme dediğimiz evrensel olguyla birlikte, ister istemez farklı bir süreçle karşı karşıyadır. Modern toplumlarda kardeşlik, güven, sadakat ve başkaları için kendini adama konusunda din dışı anlam sistemlerinden gelen yeni değerler ve dayanışma biçimleri ortaya çıkmıştır. Burada belki en önemli sorun, dinin bu yeni yapısal ve kurumsal sistemde eski dinamiklerini dönüştürebilme potansiyelinin ya da imkânının ne düzeyde olduğu sorunudur.

Öte yandan modern toplumun yeni ahlaki sorunlar ürettiğini de biliyoruz. Modern toplumda şüphe, risk ve güvensizlik sorunları dinin yeniden dirilişini desteklemektedir. Ancak burada sahne alan din, artık geleneksel algı ve kalıplarda değil, yeni şekil ve anlam bağlarıyla dönüş yapmaktadır. Tebliğlerde klasik kaynaklara ve metinlere yoğun bir atıf yapılmakta, dinin güven, sevgi, merhamet ve dayanışma oluşturuca özelliklerine değinilmektedir. Ancak bunun değişen toplum ve kültür yapılarında nasıl işlevselleşeceği konusunda daha somut önerileri içermesi gerektiği de açıktır.

BAŞKAN - Bir soru sormak istiyorum izninizle. Bireylerin donanımı olmadan siz bu sosyal teşekkülleri nasıl oluşturacaksınız?

Prof. Dr. Celalettin Çelik - Bireylerin sevgi, saygı, inançla ilgili değerler bağlamında öncelikle bir imani ikameye sahip olması gerekir ama bu bile tek başına modern toplumsal koşullarda fazla etki yaratmayacak bir kurtuluştur. Bunun sivil toplumsal inisiyatiflerle canlandırılması ve çözüme yönelik arayışlarda bulunulması gerekir, diye düşünüyorum.

BAŞKAN - Çok teşekkür ediyorum Celalettin Bey'e, harika bir değerlendirme yaptı, aynen katılıyorum. O soruyu sormamın sebebi de şu değerli dostlarım: Bizim toplum, "toplum"un altını o kadar çiziyor ki birey gölgede kalıyor. Dergideki son yazılarımı hep ahlak üzerine yazıyorum 7-8 sayıdır. Mayıs'ta verdiğim yazının başlığı da şu: Ahlakın Öznesi Olarak Birey. O soruyu, o yanlış anlaşılmalara önlesin diye söyledim yoksa Celalettin Bey'in değerlendirmelerine aynen katılıyorum.

Çok teşekkür ediyorum.

Hemen diğer müzakerecimizi davet ediyorum. Yrd. Doç. Dr. Mahmut Çınar Bey, Gaziantep Üniversitesi'nden.

Buyurun Hocam.

MÜZAKERE

Yrd. Doç. Dr. Mahmut ÇINAR

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Mustafa Çağrıncı ve Yrd. Doç. Dr. Harun Çağlayan'ın Tebliğlerinin Müzakeresi: Sayın Başkan, değerli katılımcılar, sözlerimin başında hepinize saygılar sunar, bu sempozyum vesilesiyle Medine'de yeşeren kardeşlik anlayışının günümüzde de İslam ümmeti içerisinde yeniden canlanmasını temenni ederim.

Kardeşlik kavramları etrafında tebliğlerini sunarak bu oturuma katılan hocalarımızın her ikisi de oldukça anlamlı, faydalı ve aydınlatıcı bilgiler verdiler. Kendilerini tebrik ediyor, katkılarından dolayı teşekkür ediyoruz.

İslam dininin, mensupları arasında öngördüğü ilişki tarzının “kardeşlik” olarak belirlenmiş olması, kuşkusuz önemli mesajları içermektedir. Kardeşlik denilince, başka birçok hususla beraber en çok akla gelen iki unsur eşitlik ve paylaşmaktır. Aynı anne ve babayı paylaştıkları gibi, sahip oldukları birçok imkân açısından da eşit olan kardeşlerin karşılıklı olarak birbirlerine karşı büyüklük duygusuna kapılmaları düşünülmeyeceği gibi, birinin fazladan birçok imkânı tek başına kullanarak kardeşini ihmal etmesi de düşünülmaz. Bu sebeptendir ki müminler kardeş olarak değerlendirilmiş ve her türlü sosyal ilişkinin bu esas üzere devam ettirilmesi öngörülmüştür.

Bilindiği üzere kardeşlik, iki kişiyle başlar. Cemaatlere, milletlere, devletlere kadar uzanır ve bütün ümmeti kuşatacak bir bünyeye kavuşur/kavuşmalıdır. Ümmetin bütün unsurları, birey ve toplum olarak kardeşlik merkezinde bir ilişki geliştirmek durumundadır. Dolayısıyla kardeşliğin bir gereği olan dostluk, arkadaşlık, diğerkâmlık, yardımlaşma gibi hususların bütün ümmet için düşünülmeli, tamamını kuşatacak şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Kardeşlik denilince bir kısım kavramların daha çok öne çıktığı görülmektedir ki “güven, sadakat ve îsâr” da bunlardandır. Söz konusu kavramların

teorik çerçevesi üzerinde durulan tebliğlerin tamamında bu hususta yeterli bilgiler verilmiştir. Ancak Kutlu Doğum etkinliklerinden beklenen bir netice de günümüzde özelde millet olarak, genelde ümmet olarak yaşadığımız sıkıntılar ve bunların kaynaklarını tespit ederek, makul çözümler üretmektir. Sunulan tebliğlerde zaman zaman bu hususlara da değinildiği, bir özeleştirici mahiyetini taşıyan değerlendirmelerin yapıldığı da görülmektedir. Özellikle Çağrıcı Hocamız ilgili kavramları günümüze taşıyarak, yaşadığımız problemleri tespit etme ve bunlara çözüm sunma adına önemli noktalara dikkat çekmektedir. Bu hususlara geçmeden önce kardeşliğin zayıflamasının İslam ümmeti içerisinde meydana getirdiği sosyal travmalarla ilgili muâhâta atıfta bulunan bir mülâhazamı sizlerle paylaşmak istiyorum:

Hz. Peygamber'in Medine'de tesis ettiği kardeşlik akdinin en önemli sosyal sonuçlarından biri toplumsal entegrasyondur. Ensar ile muhacirin arasında akdedilen muâhât sayesinde muhacirlerin belirli noktalarda toplanarak bir varoş alanı oluşturmalarına engel olunmuş, gettolaşmaya müsaade edilmemiştir. Ensar ile muhacirin, ya da zengin ile fakirin veya Arap ile Acem'in Medine'de hiçbir şekilde etnik ya da ekonomik çatışmalara girmemesini, imanın halaveti, Resûlullah'ın otoritesi gibi dinî sebeplerle açıklamak yeterli değildir. En az onlar kadar etkili olan bir diğer husus ise, Hz. Peygamber'in farklı tabakalara mensup bulunan kesimler arasında sosyal entegrasyonu oluşturmak için aldığı tedbirlerdir. Birebir kardeşleştirme bu tedbirlerin en başında gelenidir.

Günümüzde hem ülkemizde hem de başka ülkelerde yaşanan sosyal çatışmaların başlıca sebeplerinden biri de şehirlerin belirli yerlerine yerleşerek varoş alanları oluşturan toplum tabakalarıyla merkezî muhitlere yerleşmiş bulunan kesimler arasındaki iletişim kopukluğudur. Bu kopukluk, sadece zengin ile fakir arasındaki bire bir iletişimsizlik ve farkında olmamakla neticelenmemekte, bununla beraber varoşlarla merkezî muhitlerde yerleşik bulunan kesimler arasında bir yabancılaşma, sınıflaşma, ötekileşme ve içten içe gelişen çatışma ruhunu da tetiklemektedir. Ayrıca suç peşinde koşan kötü niyetli çevrelerin söz konusu bölgelerde daha rahat taban bulmalarına da zemin hazırlanmaktadır. İstanbul üzerinden örneklendirmeye gidecek olursak bunun ne kadar bariz olduğunu görmemiz mümkün olur. Etiler, Caddebostan, Fenerbahçe gibi muhitlerde Anadolu'dan gelen düşük gelirlili bir tane vatandaşın kendisine yer bulması mümkün değildir. Hal böyle olunca bu insanlar Gazi Mahallesi, Gülsuyu, Sultanbeyli gibi muhitlerde bir araya gelmekte ve buralarda toplumdan görece soyutlanmış bir hayat sürdürmektedirler. Aynı durum İzmir'de, Gaziantep'te ve daha başka kentlerde de söz konusudur. Bu durum sadece toplumun çeşitli kesimleri arasındaki iletişim ve farkındalığı ortadan kaldırmakla kalmıyor, aynı zamanda, bir asayiş sorunu da meydana getiriyor. Gerek merkezî idarenin, gerekse mahalli idarelerin bu konuda yapılması gerekenleri, yapılabilecekleri, eğitimden, üretime kadar, kültürden eğlenceye kadar her türlü alanı dikkate alarak yeni projeler ortaya koyması gerekmektedir.

Bu mülahazamdan sonra tekrar tebliğlere dönebiliriz: Çağrıcı Hocamızın fıkıh yerine ahlaki; fetva yerine takvayı ve kelamcılarının yaptığı değerlendirmelerden yola çıkarak nass yerine akıl ve sosyal tecrübeyi ön plana çıkarması bir kısım problemleri de beraberinde getirmektedir. Oysa takva, ahlak gibi unsurlar kişinin iç dünyasıyla alakalı olup bir ölçüde sübjektiftir. Fetvâ, fıkıh ve nass ise objektif boyuta işaret etmektedir. Dinin hem bireysel hem de toplumsal alanda sorunsuz bir şekilde yaşanabilmesi için Ahlak ile fıkıh, takva ile fetva, akıl ile nass bir arada değerlendirilmek zorundadır. Aksi hâlde herkesin kendine göre birtakım ölçüler belirleyerek bunları yaşaması hatta başkalarına dayatması söz konusu olur ki bu durum önemli toplumsal sıkıntılara yol açacaktır. Çağrıcı Hocamızın üzerinde durduğu kavram emanet ve sadakattir. Emanete riayet ve güven duygusunun, insanı diğer canlılardan ayıran, insanı insan yapan temel bir özellik olarak sunulması önemlidir. Kur'an-ı Kerim insanlığın hidayet rehberleri olan peygamberlerin önderliklerinin gereği olarak sahip oldukları vasıfları sıklıkla ön plana çıkarır. Zira insanoğlu diğer konularda olduğu gibi hukuk ve ahlaki benimseme sürecinde kendisine sunulan modelden daha kolay öğrenir ve doğrudan anlama ve uygulama imkânı bulur. Hiç şüphesiz bu özelliklerden biri de onların "emîn" olmalarıdır. Şuarâ sûresinde peş peşe birkaç peygamberin kavimlerini davet ederken "Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir (emîn) bir peygamberim"¹ dediklerinden bahsedilmektedir.

Nebiler silsilesinin son halkası olan Hz. Peygamber, gerçekten de bu vasıyla ön plana çıkmış peygamberliğinden önce de çevresinde doğruluğu, dürüstlüğü, güvenilirliği ile tanındığı için o zaman da kendisine "Muhammedü'l-emîn" denilmişti.² O, emanet ile iman arasında da doğrudan bir bağlantı kurarak "iman emanettir, emaneti olmayanın imanı da yoktur"³ buyurmuştur.

Emanetten bahsedildiği zaman en az onun kadar önemli olan bir diğer husus ise ahde vefadır. Hz. Peygamber münafıklığın özelliklerini sayarken yalan söylemekle beraber emanete hıyanet etme ve ahde vefa göstermemeyi zikretmektedir. Gelinek noktada Müslümanların kaçta kaçının birbirlerinin sözüne güvendiği, itibar ettiği gerçekten üzerinde durulması gereken bir husustur.

İslam ümmeti arasında emniyet ve güvenin bireysel, sosyal ve siyasal anlamda dibe vurduğuna dikkat çeken Çağrıcı Hocamız, yakın tarihte karşılaşılan bazı tecrübeleri de örnek vererek bir durum değerlendirmesi yapmaktadır. Öyle görülüyor ki emniyet ve güvenin sarsılması, hayatımızın her alanını olumsuz bir şekilde etkilemekte, sadece manevi zarar vermekle yetinmemekte, aynı zamanda maddi olarak da birçok zarara yol

1 Örnek olarak bkz. Şuarâ, 26/107, 125, 143, 162, 178.

2 İbn Hanbel, *Müsned*, III, 324.

3 İbn Hanbel, *Müsned*, XXIV, 481. Geniş bilgi için bkz. İsmâil el-Aclûni, *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs* (nşr. Abdülaziz el-Hâlidî), Beyrut 1422/2001, II, 317.

açmaktadır. Zalim, güvenilirmez, sadakatsiz kocaların bileklerine elektronik muhbirler takılıyor olması bu zararın hangi unsurlara sebep olduğu konusunda fikir vermektedir.

Çağrıcı Hocamızın dikkat çektiği oldukça çarpıcı ve bir o kadar da önemli olan bir husus ise kendisinin sekiz yıllık İstanbul müftülüğü tecrübesine atıfta bulunmasıdır. Şunu belirteyim ki bu sekiz yılın yaklaşık altı yılında ben de İstanbul Müftülüğüne bağlı olarak çalıştım. Bu tecrübenin önemli olması, topluma vaziyet eden şahıslardan müteşekkil bir kurumun en üst düzeydeki bir yetkilinin bu sonuca varmasıdır. Birçoğumuzun yaşadığı bu tecrübelerin kurumsallaşmış denilebilecek bir düzeye ulaşmış olması, hepimizin başını iki eli arasına alarak “acaba neden böyle, nerede hata yaptık, nerede yanlış yaptık” diye düşünmesi gerektirmektedir. Bu sonucun kitlesel hâle dönüşmesinde, sadece ilgililer değil, başta yetkililer olmak üzere, eğitim kurumlarından, hizmet kurumlarına kadar herkes sorumludur. Şayet Hocamızın dediği gibi karşılıklı güvensizlik ve sadakatsizliği “ahval-i âdiyeden sayar olmaya” devam edersek, muhatab aldığımız toplumu dönüştürmek şöyle dursun, onları olumsuz olarak etkilememiz bile kaçınılmaz olacaktır. Üzülerek belirtmemiz gerekir ki sadece güven ve sadakat alanında değil, hemen hemen her konuda bir şahsiyet travması ile karşı karşıya olduğumuz bir gerçektir.

Harun Çağlayan hocamızın tebliğinde ön plana çıkardığı kardeşlik kavramı ise îsârdir. “Kendisi muhtaç olduğu hâlde bir nimete nail olma konusunda başkasını kendi nefesine tercih etme” olarak tanımlanabilen îsâr kavramı etrafında önemli noktalara işaret edilmiştir. Hiç şüphesiz kardeşlik denilince merhamet, fedakârlık ve îsâr gibi kavramlar adalet kavramından önce gelir. Ancak bir toplumda adalet bile zayıflamışsa o toplumun düzeni bozulmuş, karşılıklı güven sarsılmış ve hasta bir toplum hâline gelmiştir. Kardeşlik için adalet îsâr'dan sonra gelir. Îsâr tabii ve ahlakidir; adalet ictimai ve genellikle zecrîdir.

Ensarın muhacirlere karşı tavrını en güzel şekilde ifade eden îsâr; yemeden yedirmeyi, içmeden içirmeyi, giymeden giydirmeyi, dinlenmeden dinlendirmeyi ifade etmektedir. Îsâr, hak veya nimet olarak nitelenebilecek her alanda olmalıdır. Gelir dağılımı, şahsi hak ve özgürlükler, çoğulculuk, makam ve mevki sahibi olma, bilimsel ve akademik imkânlar gibi hayatımızda yer alan her türlü imkân karşısında; feragat etmektir. Külfete sıra geldiğinde öne çıkmak, nimete sıra geldiğinde ise başkasını tercih etmektir.

Gerçekten de îsâr gibi değerlerin anlaşılması adına sahabe hayatından çıkarılabilecek önemli dersler bulunmaktadır. “Kişisel bir menfaat gözetmeksizin başkasına yararlı olmaya gayret etmek”⁴ şeklinde açıklanan îsâr, dünyevileşme ve menfaat duygularının

4 TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 1557.

zirve yaptığı günümüzün en çok ihtiyaç duyduğu ve maalesef en çok garipleşen olgusudur.

Harun Bey tebliğinde isârla ilgili sahabe hayatından müşahhas örnekler vererek önemli açılımlar getirmektedir. Bunlar arasında Haşr, 59/9. ayetin tefsirinde başta İbn Kesîr ve daha başka müfessirlerin kaydettikleri olay, tam da sözün bittiği yeri ifade etmektedir. Yermük Savaşı'nda ölümün harâretinin yoğunlaştığı son nefes anında bile kendilerine uzatılan suyu yanı başında su isteyen diğer arkadaşına verilmesini istemesi- ne⁵ kadar birçok örnekte ön plana çıkan gerçek, isâr anlayışının ilk dönem Müslüman toplumlarında içselleştirildiği gerçeğidir. Bu ayetin işaret ettiği diğer husus ise “muhtaç olanları sevmek ve onlara verilen şeylerle ilgili olarak hiçbir şekilde sıkıntı hissetmemek” tir. Günümüze bakıldığında çoğu zaman muhtaçların ihtiyaçları karşılandığı halde, onların sevildiklerini söylememiz her zaman mümkün değildir. Aslında sevmek, her derdin çaresidir. Maalesef günümüzde farklı sosyal tabakalara mensup Müslümanlar arasında sevginin alabildiğine azaldığını görmek zor değildir.

Son olarak Harun Bey'in tebliğinde kullandığı dil ile ilgili bir çekincemi arz ederek bitirmek istiyorum. Konu ve tebliğin geneline hakim olan üslûp dikkate alındığında zaman zaman problemleri bir dil kullanılmış olduğu görülmektedir. Söz gelimi “Bu bağ, en başta vahiy gibi kutsal bir kaynaktan beslenir. Kur'an'da salık verildiği biçimiyle “Müminler ancak kardeşler”⁶ ibaresinde yer alan “salık vermek” kullanımı, ilgili bağlama oturmamaktadır. Bunun yerine “ifade edildiği, belirtildiği, buyrulduğu” gibi kullanımlar tercih edilebilirdi. Aynı şekilde tebliğin genelinde “istilâhî anlam” gibi kullanımlar yaygın olduğu hâlde “Nitekim isâr kavramının terminolojik anlamı ile kullanıldığı Haşr suresi 9. ayetinin tefsirinde müfessirler” ibaresinde “terminolojik anlam” tabiri tam olarak oturmamaktadır. Buna benzer başka örnekler de tebliğde bulunmaktadır. Bunların tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Hepinize teşekkür eder, saygılar sunarım.

5 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, XIII/490.

6 Hucurât, 49/10.

5 KARDEŞLİK EĞİTİMİ

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. İskender PALA
İSAM

21.04.2012
CUMARTESİ

BAŞKAN - Değerli hazırun, sizlerle bizleri buluşturanlara teşekkür ederek ve asıl sizlerle bizi buluşturan Kâinatın Efendisi, Refrefin Süvarisi Muhammed Mustafa'ya (s.a.s.) salat ve selam ederek, bu sempozyumunun bugünkü son oturumunu açıyorum.

Malum, yarın da devam edecek. Çeşitli fikirler, çeşitli tebliğler muhataplarıyla buluştu.

Bu buluşmanın bugünkü oturumu doğrusu biraz geç saate ve biraz da yorgunluk zamanımıza rastladı. Bu tür sempozyumlar daha ziyade tebliğcilerin dinleyici olduğu, koltuklarda sadece yerleri değişerek birbirlerini irşat ettikleri sempozyumlar olur. Onun için, hepimizin de yorgun olduğunun farkındayım. Ben bu yüzden, bu metinler nasıl olsa ileride kitap hâlinde basılacak, nasıl olsa bunları daha teferruatlı okuyacağız diye, sizlerin rızasıyla arkadaşlarıma teklif edeceğim ki tebliğleri onbeşer dakikada bize hulasa etsinler. Çünkü günün son zamanları ve bu zaman içerisinde herkes yorgun, onları da düşünerek bu şekilde yapalım, diyorum. Okuyacak olduğumuz zaman, daha zinde, güzel bir vakitte okuruz diye düşünüyorum.

Benden de bir metin istediler. Usulden değildir ama ben buraya bir metinle geldim, küçük bir metinle sizin zamanınızı fazla çalmamak için.

Yeryüzüne eğer ibretle bakılırsa ayetler, işaretler ve bize anlatan bir lisan her zaman var, bizimle konuşan bir lisan her zaman var. Biz alıcılarımızı kapattık diye radyolar yayın yapmayı bırakmıyor. Alıcılarımızı açık tuttuğumuz zaman iletişime geçebildiğimiz alanlar var. Bu bakımdan ben kardeşlik deyince başımı şöyle çevirdim, etrafıma baktım. Kardeşliğin ne olduğunu yıllar önce Türk Silahlı Kuvvetleri'nden atıldığım zaman anlamıştım, daha doğrusu Müslümanların kardeş olmadığını anlamıştım. Biz burada sadece boşu boşuna konuşuyoruz diye düşündüm ama bunu konuşuyor olmak bile benim için çok önemli ve değerli. Bu yüzden, ben kardeşlik insani ilişkilerle değil tabiatta bir tanım var ise onu göreyim diye baktım. Yeryüzü ile gökyüzünün kardeş olduğundan başlayarak, kardeş gibi birbirlerine davrandıklarından başlayarak, birbirlerini kardeş gibi kucakladıklarından, koruduklarından, kolladıklarından başlayarak bir küçücük metin hazırladım, onu sizinle paylaşacağım, sonra sırayla tebliğleri arkadaşlarımız sunacaklar.

Bir mefkûreye, bir fikre, bir duyguya açılan kapıdır kardeşlik; gönülden gönüle giden yolun başında bir durak, bazen şen ve bahtiyar, bazen hüznün ve keder dolu bir yürüyüş. Kardeş, bir yolda yoldaş; kardeş, bir yoldaşa bir yoldur. Ağaca göre sarmaşıktır, bir çınara yaslandığında ondan menfaat beklemez, üstelik onu güzelleştirir. Bir selviye el uzattığında yüzünde güller açtırır, boylu boyunca aheste hûlar çektirir. Sarmaşıktır ki kuru bir dala tutunduğunda onu sarar, sarmalar, ölü benliğine can taşır.

Sarmaşığa göre de ağaçtır kardeş, yaslananı tutar, himaye gösterip ayağa kaldırır. Bir ağaç olmasa sarmaşık eylemsiz kalır, bir dalı olmayanın gözü de nemsiz kalır.

Kardeş, güneşe göre mehtaptır, ondan aldığı ışık ile göz olur, göz alır, göze gelir, ay olur, gün takvim olur. Güneşten aldığı yıldız yıldız paylaşır, yıldızlarca çoğaltır; yıldızlara uyanlar yollarını bulurlar.

Kardeş, mehtaba göre de güneştir. Yüzüne cömertçe bakar, alicenap tavrıyla ışın ışın, hüzme hüzme ısıtır ve ısıtır. Mürüvvet adına kuşattığında ise bütün ay varlığını zerre zerre yoklar, santim santim kollar, tozu toprağa, karayı ağa döndürür.

Kardeş, denize akan ırmaktır. Denize yöneldi mi bir kez, kıvrım kıvrım kıvrılır, salkım saçak çırpınır, başını taştan taşa vurur, hatta düşer, durur, yorulur, koşar; durmadan dinlenmeden ve dinlenmeden durmadan ve her ırmak bir denizi özler, nerede bir damla varsa bir denize koşar.

Kardeş, ırmağı bekleyen denizdir bu sefer, bağrına basar, benliğini açıp kimliğini paylaşır. İrmaklar sığınsın, dinlensin, başını yaslasın ve sonra yeniden yolculuklara başlasın diyedir denizler. Her ırmak denizin binbir kolundan biridir ki uzakları yakın eder, en uzağa kadar gider.

Kardeş, süte göre şekerdir, dimağa lezzet verir, ağızlara tat verir; yakışır birbirine ve tamamlar ağız tadını. Bir süte şeker katılsa süt bir kez, şeker iki kez güzelleşir ve güzellik çehrelerden gözlere, gözlerden gönüllere devşirilir.

Kardeş, şekere göre de süttür, miraç vaktini andırır. Şekerdeki süt, cümle susuzları kandırır. Sütte eriyen şeker sonunda süt olur ama şekere duran süt, elbette şeker keser.

Kardeş, velhasıl, tufana Nûh, Nûh'a tufan, Musa'ya Nil, Nil'e Musa'dır.

Kardeş, sürüye çoban, tarlaya sabandır. Kardeş, kötü tüten mangaldaki kül, gönül açan demetin içindeki güldür.

Kardeşlik gönülde olmalı, gönle dolmalı. Gönülden kardeş olacaklar, gönül kardeşi olmalı; yoldaştan evvel yol olmalı, ay değil bilhassa güneş olmalı, sarmaşık için çınar, şeker için süt, ırmak için deniz olmalı.

Kardeş, candan olmalı, Allah için olmalı.

Kardeş, elbette muhacir olmalı ama bilhassa ensar olmalı.

Teşekkür ederim.

Oturumumuzu sırayla hocalarımıza söz vererek başlatmak istiyorum ve onbeşer dakikalık süre kaydına lütfen uymanızı istirham ediyorum.

"İbadetlerin Kardeşliğin Tesisindeki Rolü ve Kardeşlik Anlayışının Fıkha Yansımaları."

Prof. Dr. Orhan Çeker Hocamız, Konya'dan teşrif ettiler ve şimdi tebliğini bize sunacaklar.

Buyurun efendim.

1. “İBADETLERİN, KARDEŞLİĞİN TE’SİSİNDEKİ ROLÜ VE KARDEŞLİK ANLAYIŞININ FIKHA YANSIMALARI”

Prof. Dr. Orhan ÇEKER

Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Yüce dinimiz İslam, her vesile ile kardeşliği tavsiye etmiş, Müslümanların bu duygu ile de eğitilmelerini ön planda tutmuştur. İslam’ın bu temel anlayışı, kendisinde bulundurduğu hükümlere de bariz bir şekilde yansımıştır. Bu hükümlere toplu bakış yapıldığı takdirde şu dikkatimizi çeker: İslam; bedeni temiz, malı temiz, nefsi temiz, güzel ahlakta zirvede, diğer Müslümanlarla ön ve son şart olarak evrensel kardeş olmuş, diğer insanlarla da merhamet duygusu ile muamelede bulunan bir insanı yetiştirmeyi hedefe koymuştur. Bu insanın yetişmesi için gerekli ne kadar ibadet ve hukukla ilgili ilke varsa hepsini fıkıh ilmi içerisinde dizili görürüz. Diyebiliriz ki ibadet esasları bu kardeşliği te’sis ediyor, diğer hukuk konuları bu kardeşliğin salimen devamını sağlıyor. Bu tebliğimizde sizlere kardeşlik anlayışının önce ibadetlerdeki, sonra da diğer hukuk konularındaki yansımalarını takdim etmeye çalışacağız. Böylece ibadetlerin, söz konusu kardeşliği tesis ederken ve diğer hukuk konuları bu kardeşliği korurken hangi hükümleri ön plana çıkarmış, onu göreceğiz.

İBADETLERDE

İbadetlerin başında tabii ki namaz gelir. Namaz bedeni ibadetlerin en önde gelenidir. Namaz da taharetle yani temizlikle başlar. Malî ibadetlerin en önde geleni ise zekâttır. Zekât da ilginçtir ki temizlik demektir. Öyleyse ibadetler önce bedenimizi, sonra da malımızı temizlemektedir. Bu iki temizlik otomatik olarak beraberinde ruhi/nefsî temizliği getirir ve getirmelidir. İşte bu üç temizliği de tamamlamış olan insan kâmil insan, (nefs-i mutmaine)’dir. Kamil insan, güzel ahlakta zirvede olduğu gibi kardeşlikte

de zirvededir. Hem mali hem de bedenî olan hac ibadeti âdeta evrensel kardeşliğin en muhteşem örneği ve kardeşliğin fuarı olarak karşımıza çıkar. Bu evrensel kardeşlik gözü ile ibadetlere nazar ettiğimiz zaman şunları müşahede ederiz:

Cemaat

Namazın ferdi olanı olduğu gibi cemaatle olanı da vardır. İnsan genelde ibadetlerle ve özelde namazla ilgili olarak ömründe dört cemaatle karşılaşır: 1. Günlük cemaat. Bu, en küçük cemaattir ki beş vakit namaz cemaatidir. Namazın sıhhati için bu, şart değildir. 2. Haftalık cemaat. Bu, cuma namazı cemaatidir. Öncekinden daha kalabalıktır. Müslümanların âdeta haftalık mitingi ve ictimâi duyurusudur (hutbe). 3. Senelik cemaat. Bu, bayram namazları için teşkil edilen cemaattir. Haftalık cemaate göre daha kalabalıktır. Hatta dördüncü sıradakini istisna edersek en kalabalık olanıdır. 4. Ömürlük cemaat. Arafat'taki vakfe cemaatidir. İşte bu cemaat, insanın ömründe gördüğü en büyük cemaattir. Bu cemaatin dikkat çeken özelliği evrensel oluşudur. Bu cemaatte her renk, dil, kavim ve her coğrafyadan insanlar evrensel bir vitrin oluştururlar. Tüm dünyayı burada müşahede edebilirsiniz. Bu cemaatlerin ikincisi ve üçüncüsü ilgili ibadetin sahih olması için şarttır. Birincisi ve dördüncüsü o ibadetlerin sıhhati için şart olmayıp özellikle dördüncüsü kendiliğinden oluşur. Hangi ibadetin sahih olması için cemaat şart ise o ibadet kadına emredilmemiştir. Kadınlar bu ibadete ya şahsî istekleri ya da tavsiye edilmiş olması sebebiyle ile katılırlar. Cemaatin, kardeşliğin tesisinde ne kadar etkili olduğu ancak yaşandığı zaman kavranabilir. Bu cemaatler sebebiyle insanlar birbirlerinden haberdar olur. Haberleşmeyi başka türlü sağlamak mümkün olsa bile cemaat vesilesiyle hasıl olan karşılıklı etkileşim başka türlü mümkün olmaz. Bu etkileşim elektronik irtibatla, mektupla, e-maile, uzaktan fotoğrafa bakmakla yüz yüze görüşmedeki gibi gerçekleşmez, gerçekleşmesi de mümkün değildir. Nitekim, sahabe, tabiun veya tebeu't-tabiin oluş da yüz yüze görüşmekle gerçekleşmektedir. İşte cemaat, kardeşliğin tesisinde birebir etkili olan bu yüz yüze görüşmeyi oluşturmaktadır.

İmam-Cemaat İlişkisi

Kardeşliğin en güzel görünümünden biri imam-cemaat ilişkisi ve anlayışıdır. Bu konudaki hükümlere baktığımız zaman imam ve cemaatin sanki tek insan vücudu imiş gibi telakki edildiğini görürüz. Bu tek vücutta imam baş konumundadır. Bu anlayış hükümlere şöyle yansımaktadır:

Safların sık ve düzgün tutuluşu, şeytana/düşmana karşı birlik ve tek vücut oluşun simgesidir. Bir camide saflar sık ve düzgün tutuluyorsa o mahalle birbirine çok tutkundur, denebilir. O mahalleye yad eller zarar veremez. Mahallenin tutkunluk derecesini, o mahalle camisindeki saf tutma şuurundan öğrenmek mümkündür. Darmadağınık şekilde saf bağlanıyorsa o mahalle darmadağınıktır.

İmam ve cemaat tek insan vücudu olarak düşünüldüğünden, imamın yanılması hâlinde cemaatten birinin hatırlatması namazı bozmadığı gibi, hatta öyle istenmiş ve hükme bağlanmıştır. Cemaatten birinin hatırlatması, dışarıdan birinin namaza müdahale etmesi olmayıp sanki imamın kendisinin o ayeti hatırlaması gibi olmaktadır. Böyle olunca da namazı bozucu etki yapmamaktadır. Onun içindir ki cemaat haricinden biri imama hatırlatmada bulunduğu zaman hem imamın hem de cemaatin namazı bozulmaktadır.¹

Yine imam ve cemaat tek vücut olarak düşünüldüğü için kalabalık olması durumunda cemaat fertleri birbirinin sırtına secde yapabilmektedir.²

Aynı şekilde imam ve cemaat tek insan vücudu ve imam o vücudun başı olarak düşünüldüğündendir ki vücudun kafası konumunda olan imam yanıldığı zaman hem imam hem de cemaat sehiv secdesi yapar. Ama cemaat yani vücudun yanıldığı zaman hem imam hem de cemaat secde yapmaz³. Çünkü vücut başa tabidir.

İmam ve cemaat tek vücut gibi düşünüldüğündendir ki imamın önüne sütrecenması tüm cemaat için yeterlidir. Sadece imamın önüne sütrecen/çubuk konduktan sonra cemaatin önünde bu çubuk olmasa bile bir başkası önlerinden yürüyüp geçebilir.⁴

Cemaati toparlayamayacak olan kişilerin imam olmasının mekruh görülmesi, insanları daha çok cezbedecek insanların imamlığa daha layık görülmesi de söz konusu kardeşliğin temini ve devamı açısından fıkıh kitaplarımızda hüküm olarak yerini almıştır.⁵

Cenaze namazını, ölünün mahalle imamının kıldırması esastır.⁶ Çünkü cenaze namazı ölü lehine şahitlik ve referanstır. Bu şahitliği onu en güzel tanıyan yapabilir. Ölü, hayatında iken cemaatin tabii bir ferdi olduğundan imamı onu en iyi tanıır. İnsân, ölümümde hakkımda iyi şahitlik yapılıns diye cemaate devam etmeye kendisini mecbur hisseder. Hatta cemaatten biri geçici olarak uzaklara gitse onu imam ve cemaate haber verir. Haber vermeden gitse cemaatin diğer fertleri onu sorarlar, soruştururlar, ilgilenirler. Bu durum, insanlar arasındaki kardeşlik anlayışını ideal seviyeye çıkarır.

1 Mevsilî, *Muhtâr*, Beyrut 1975, 1/60-61.

2 Tahavî, *Muhtasarü İhtilâfî'l-Ulemâ*, Beyrut 1995, 1/237; Serahsî, *Mebûsât*, Beyrut 1989, 1/207; İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, 2/471, Beyrut, 2004; Ayrıca bkz. Zerkeşî, *l'Îlâmü's-Sâcid bi Ahkâmî'l-Mesâcid*, Kahire 1999, s. 404.

3 İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, 2/316; Mevsilî, *Muhtâr*, 1/73.

4 İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, 2/217; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Raik*, Beyrut, Dârü'l-Ma'rîfe, Ts., 2/19; Cezîrî Abdurrahman, *el-Fikhu ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, Beyrut 1972, 1/270.

5 Kâsânî, *Bedayi'*, Kahire 2005, 1/490 vd.; İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, 2/177 vd.

6 Mevsilî, *Muhtâr*, 1/94 vd.

İstikbal-i Kible

İstikbal-i kible, tüm Müslümanların birliğini ifade eden en güzel ibadetimizdir. Bu o kadar önemlidir ki Müslümanı kâfirden ayıran en önemli ayrıçtır. İbadetlerinde Kabe'ye dönen insan için, ne kadar gayri meşru işi bulunursa bulunsun 'tekfir edilmez' denmiştir. Bu insana fasık, mücrim, sapık, facir, günahkâr... denmiş ama kâfir denmemiştir.⁷ İbadetlerinde Kabe'ye dönmeyen veya dönmeye gerek yok diyen insan da İslam dışına çıkar. İstikbal-i kible Müslümanların birliğini kardeşliğini bu kadar güçlü ifade etmektedir.

Bayramlar

Bayramlar hakkındaki ilkeler kardeşlik anlayışının en güzel biçimde yansımalarından ibarettir: Ramazanın başlangıcında hilali bir kişi görse fakat şahitliği bir vesile ile geçerli olmasa toplum Ramazan'a başlamaz ama o kişi tek başına oruç tutacaktır. Yani o kişi tek başına Ramazan orucuna başlayacaktır. Fakat aynı kişi bayram hilalini görse tek başına bayram yapamaz.⁸ İlk bakışta bu hüküm, mantıksız gibi gelebilir. Ama toplumsal kardeşlik anlayışı açısından baktığımız zaman muazzam bir ilke görürsünüz ki işin aslı şöyledir: Tüm toplumun yediği-içtiği bir ortamda tek kişinin yememesi-içmemesi yani oruç tutması toplumsal görüntüye aykırı düşmez ve görüntüyü bozamaz ama tüm toplumun oruç tuttuğu bir ortamda tek kişinin yemesi-içmesi yani oruçsuz olması o görüntüyü bozar. Kişilerin, toplumsal görüntüyü bozmama mecburiyetleri vardır. Bu sebeple hilali gören kişi tek başına oruca başlayabilir ama tek başına bayram yapamaz, toplumsal birliğe riayet etmek zorundadır.

Bayram, toplu hâlde yenilip içilen, eğlenilen, kısacası şenlik demektir.⁹ Bayramın bu manası bile kardeşlik anlayışını ifade etmektedir. Fakat bayramın Arapça aslı olan *İyd* kelimesi bayram kelimesine bir o kadar daha kardeşlik manası katmaktadır. *İyd* Arapça'da tümünden ziyaret demektir. Bayram günlerinde insanlar ya ziyaret yapacak yada ziyaretçi kabul edecek, bu günleri ziyaretlerle dolduracaktır. Bu hususta müşahede edilmekte olan bir yozlaşmayı hatırlatmak yerinde olacaktır: Maalesef zamanımızda kimi Müslümanlar bayramı ziyaret olarak değil, tatil olarak görmekte ve bayram günlerini tatil olarak başka yerlerde geçirmektedir. Bayramdan önce tatil günleri süresince bir tatil tesisinden yer ayırtmakta ve o günlerde evini kilitleyip uzaklara gitmektedir. Evine gelen ziyaretçiler boş dönmekte, kendisi de hiç ziyaret yapmamaktadır. Bazı tatil kurumları da ticaretleri hatırına bu yabancı anlayışı uygulamayı teşvik etmektedir. Bunları hem

7 Ebû Hanife, *el-Fikhu'l-Ekber*, s. 61, *İmâm-ı A'zam'ın 5 Eseri*, Mustafa Öz, İst. 1981; Tahavî, *el-Akide*, nşr. Ali Nar, *Akaid Risaleleri*, İst. 1984, s. 414; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Raik*, 1/371-372; İbn Âbidin, *Reddu'l-Muhtar*, Beyrut 1272, 1/377.

8 İbn Mâze, *el-Muhtû'l-Burhânî*, 3/340; Mevsîlî, *Muhtâr*, 1/129 vd.

9 *DİA (Diyaret İslam Ansiklopedisi)*, Bayram (Sargon Erdem) maddesi.

uyarıyor hem de kınıyoruz. Bunlara hatırlatalım ki bayram tatil değil, tümünden ziyarettir. Bizi birbirimize bağlayan bayram/ziyaret ve şenlik anlayışını tatile çevirecek olan bu yabancı anlayışa karşı son derece tepkili olmamız lazım gelmektedir.

Bayramlarda ve mübarek günlerde küs olanların barışması ve barıştırılması için verilen ilahî emirler hep bu toplumsal kardeşliğe işaret etmektedir.

Bayramlar toplumsal kardeşliğe işaret ettiği gibi evrensel kardeşliğe de işaret eder. Onun içindir ki tüm İslam alemi mesela 1 şevval ve 10 zilhiccede bayram yapar. İslam aleminin birbirine sınır komşusu olan devletlerinin bile farklı günlerde bayram yapmaları izah edilebilecek bir durum değildir. İslam alemi ne yapıp yapıp bu konuda birliği sağlamak zorundadır. Bu basit ayrılık dinimizin kardeşlik ve birlik anlayışına son derece aykırı düşen tuhaf bir vaziyettir.

Zekât

Mali ibadetlerin baş örneği olan zekâtla ilgili ilkeler arasında yine evrensel kardeşliğe vurgu yapanları görmekteyiz. Bunların başında nisab miktarları gelir. Kimi fıkıhçı meslektaşlarımız altının nisabı olan 80 küsur gramı çok az görerek nisab miktarlarının millî gelire endekslenmesini teklif etmektedirler. Buna şiddetle karşı çıkmaktayız. Çünkü sadece evrensel düşünce ve beraberlik açısından ele alsak bile bu teklifin yanlışlığını görürüz. Bu meslektaşlarımız belki de buldukları yerel çevre açısından bunu haklı zannedebilirler ve 80 küsur gr. altın kendilerine gülünç gelebilir ama aynı miktar altın mesela Somali veya Sudan için bir ailenin yıllık geçimi olabilir. Nisab miktarlarının bu yönünü düşündüğümüz zaman nisablarla ilgili limitlerin ne kadar evrenselliğe işaret ettiğini anlarız. Burada maddi durumu yerinde olan Müslüman mesela Somali'deki kardeşini düşünmeye mecburdur. İşte zekât konusundaki nisablar bizi bu düşünceye sevk etmektedir. Davar nisabı olan 40 sayısını da bu açıdan düşünmek gerekir. Basit ve yerel hesaplarla düşünecek olursak nisabın neden 40'tan 121'e atladığını anlayamayız. Bunun gibi nisabın 40 yerine nasıl olsa fark etmez düşüncesiyle mesela 100'den başlatılmasının yanlışlığını hemen anlarız.

Zekâtın hikmetlerini düşündüğümüzde 1/40 (% 2.5) gibi basit de olsa bir rakamın evrensel kardeşliği oluşturmada ve korumada sanki maya gibi işlev gördüğünü fark ederiz. Bu kadcılık bir oranın ekonomiyi hayat verici şekilde canlı tuttuğunu, oranının düşüklüğü ve uhrevî sorumluluk sebebiyle çok kimsenin bunu aksatmadan verdiğini, biriken damlaların ilderde ne kadar büyük yekûne ulaştığını görmekteyiz.

Zekâtın çok daha genel yardımlaşmayı ifade eden infak, sadaka, hediyeleşme, kurban kesip etini dağıtma, sadaka-i fitr... toplum fertlerini birbirine sevdirmede ne kadar etkilidir, herkesin malumdur.

Hicretten hemen sonra bizzat Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından uygulamaya konan muâhât (ensar-muhacir kardeşliği) tarihte ve zamanımıza kadar geçen zamanda eşi görülmemiş bir şey değildir. Bu uygulamanın, zamanımızda mesela İslam Konferansı Örgütü'ne üye ülkeler arasında işletilmesini heyecanla teklif etmekteyiz. Belli seviyede zenginliğe sahip olan ülke, o seviyede olmayan başka bir ülkeyi kardeş seçmeli ve ona destek çıkmalıdır. Böyle bir hareketin Efendimiz (s.a.s.)'i ne kadar memnun edeceğini tahmin edemiyoruz.

Hac ve Umre

Hac ve umre yerel ve belli coğrafi sınıra göre düşünebilen insanın kafasında evrensel anlayış devrimi yapan ibadetlerdir. Tarihte, mücadelesi ile bilinen birçok insanın kafasında, fikir yapısında hac ibadetini yaşadıkdan sonra önemli fikir devrimi meydana gelmiş ve mücadelesini daha evrensel bazda yapmaya devam etmiştir. Özellikle Malcolm X gibi Amerika'daki Müslüman zenciler arasında siyah adam-beyaz adam mücadelesinin olumlu dönüşüm yaparak etkin ve yaygın hâle gelmesi hac ibadeti neticesinde olmuştur.¹⁰ Hac ve umre tüm dünya Müslümanlarının kardeş olduklarını, birbirlerinin hallerinden haberdar olmalarını anlatan ve sağlayan etkendir. Sarı renkliden, kızıl deriliye, zenciden beyaza ... Her renk ve lisandan insanın kardeşane beraber saf tutmaları, aynı sure ve duaları okumaları, tavaf yapmaları, birbirleriyle tanışmaları ... Hac ve umrenin insana kazandırdığı üstün eylem ve değerlerdir.

HUKUKÎ KONULARDA

İslam'ın kardeşlik anlayışı hukuki konu ve müesseselere de aynı şekilde yansımıştır. Bunlar, oluşmuş olan kardeşliğin devamını titizlikle sağlamaya çalışan kaide ve hükümlerdir. İnsanların güzel geçinmelerini hedefe koyan, kamu menfaatini önde tutan, güzel geçim için tedbirleri ihtiva eden hükümlerden oluşmaktadır:

Şüfa

Şüf'a bir gayri menkul satıldığı zaman, şüf'a sebeplerinden birisi ile şefi' (şüf'adar) olan kişinin, müşteri ve bayiin rızasına bakmaksızın, parasını teslim ederek o gayri menkule el koyması ve onu kendi mülküne katmasıdır.

Şüf'a hakkına sahip (şefi' veya şüf'adar) olup satılmış bulunan gayri menkule fiyatı/semeni karşılığında cebren el koyabilmek için şefiin, şüf'a sebeplerinden en az birini kendinde bulundurması şarttır. Bu sebepler, satılmış olan gayri menkulün bizzat kendisinde ortak bulunmak veya su ve yol hakları gibi haklarında ortak bulunmak yahut satılmış olan gayri menkule (meşfû) bitişik sınırı olan başka bir gayri menkule

10 Bkz. *DİA* Elijah Muhammed (Hamit Algar) ve Malcolm X (Ali Köse) maddeleri.

(meşfûun bih) sahip bulunmaktır.¹¹ Kuvvet sırasına göre kaydettiğimiz bu sebeplerin ilki üzerinde ittifak vardır. İkincisi hakkında mezhep içi bile ihtilaflar olmuştur. Ama bitişik komşuluk olan 3. sebebi genelde Iraklı fukaha söylemiştir. Buna göre mesela bir tarla 30 bin liraya satılsa, o tarlanın bizzat mülkünde ortaklığı bulunan kişi, müşteriye parasını vererek ilgili tarlaya sahip olabilir.

Şüf'a daha önce var olan güzel geçimin ve kardeşliğin ortaklar arasında devamını sağlayan bir müessesedir. Bu güzel birlikteliği bozacak olan birinin ortakların arasına girmesine müsaade etmemektedir. Şüf'anın, geçimsiz birinin ortaklığa dahil olmasını engellemek gibi bir maksadının olduğu ayan beyandır. Böylece eskiden güzel geçinmekte ve beraber kardeşçe çalışmakta olan ortakların huzurunun ve kardeşliklerinin zedelenmeden devamı konusunda tedbir alınmış olmaktadır. Başta Hamurabi Kanunu olmak üzere Roma hukuku gibi eski hukuk sistemlerinde şüf'aya tesadüf edilmemektedir. İlginç olan bu müessese ancak vahiy kaynaklı olabilir, beşerin aklına gelmez kanaatini taşıyoruz. Mevcut pozitif hukuklarda şüf'a (önalım hakkı) yer almışsa, İslam hukukunun modern hukuka etkisi sebebiyle olmuştur. İslam Hukuku kaynaklarında şüf'a uzun yer işgal etmektedir.

Şüf'a hukukunun menkul mallarda da uygulanmasını öngören imam/müctehidlerimiz olmuştur. İmam Malik bunların başında gelir. İmam Malik, gemi gibi büyük çaplı menkul malların gayri menkul hükmünde olarak şüf'aya tabi (meşfû') olabileceğini söylemiştir.¹² Zahiriye mezhebi bunu çok açık ve yaygın bir ifade ile ortak olan çadır, silah gibi bütün menkul mallarda şüf'anın cereyan edeceği görüşündedir. Bu konuda İmam Malik'ten de rivayetler vardır.¹³ Onlara göre bu mallar mesela iki kişi arasında ortaksa ve ortaklardan biri hissesini dışarıdan birine satmışsa diğer ortak müşteriye parasını vererek o hisseye el koyabilir. Zamanımızda menkul olup çok büyük çapta olan pahalı ve hassas aletler, makineler, takım tezgahları vardır. Bunlarda şüf'a hukukunun geçerli olabileceği makul görünmektedir.

Eski kaynaklarımızda icare/kiralamada da şüf'anın olabileceği pek yer almaz. İcare konuları arasında bunun pek yer almaması eskiden evden eve eşya taşımının külfet olmadığı sebebine dayanmaktadır. Ama zamanımızda eşya taşımak kolay kolay göze alınamamaktadır. Bu bakımdan kiralamada da kimi Mâlikî kaynaklarda sözü edildiği gibi¹⁴ şüf'anın olabileceğini düşünüyoruz. Mesela bir daireye kiracı geleceği zaman diğer

11 Mevsilî, *Muhtâr*, 2/43.

12 Kaffal eş-Şaşı, *Hilyetü'l-Ulemâ fi Ma'rifeti Mezâhibi'l-Fukahâ*, Amman 1988, 5/264.

13 İbn Hazm, *el-Muhalla*, 9/107, Kahire, 2005; Kaffal eş-Şaşı, aynı yer; Bilmen Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslâmiyye ve İstilahât-ı Fikhiyye Kamusu*, 6/154, İst. 1970.

14 İbn Rüşd (el-Hafid), *Bidâyetü'l-Müctehid*, İst. 1985, 2/216, Şatibi, *Muvafakât*, (Trc. Mehmet Erdoğan) İst. 1993, 4/138.

komşuların şüf'a hakkını kullanarak o eve kira ile oturma hakkını kullanabilirler. Bunu kesin bir kanaat olarak söylemekten ziyade en azından tartışılması gereklidir diyoruz.

İzâle-i Şüyû'

İzâle-i şüyû', kısmet ve muhayeeden sonra söz konusu olan cebri bir taksim şeklidir. Şöyle ki: İslam hukukunda ortak mallar öncelikle ortaklar arasında bizzat bölüşülerek dağıtılır ki fıkıh kaynaklarımızda buna kısmet¹⁵ denir. Bu işlemi genellikle ortaklar kendisi yapar. Ortaklar buna gerek görmedikleri zaman veya fabrikalarda olduğu gibi mal bu bölüşüme müsait değilse nöbetle/sıra ile kullanmak (muhayee)¹⁶ gündeme gelir. Ortaklar belli zaman aralıkları ile o malı kullanırlar. Mesela aynı ortak evi bir yıl ortağın biri, diğer yıl öbürü kullanır. Bizim eski kaynaklarda ortak malı taksim (kısmet) konusunda başka yol ve şekilden bahsedilmez.

İzâle-i şüyû' gibi üçüncü bir taksim şeklinden bizim kaynaklarımızda bahsedilmesini ilk sathî bakışla fıkıhın bir eksikliği olarak görebilirsiniz. Ama işin aslı öyle değildir. İşin aslı önemli bir kardeşliğe işaret etmektedir: İzâle-i şüyû', ortakların ne taksim ne de sıra ile kullanma konusunda anlaşamamaları neticesinde resmî makamların olaya el koyarak ortak malı haraç/mezat satması ve parasını ortaklar arasında taksim etmesidir. Yani izâle-i şüyû' cebren ve resmen taksimdir.¹⁷ Müslümanlar güzel ve kardeşçe geçirmiş olduklarından ortak malı ya gönül rızasıyla taksim etmişler veya sıra ile kullanmışlardır. Aralarında niza çıkmadığı için ortak mala resmen müdahaleye gerek kalmamış, dolayısıyla malları haraç/mezat satılmak suretiyle izâle-i şüyû' a mecbur kalmamışlardır. Onun için de bizim klasik fıkıh kaynaklarında izâle-i şüyû' konusu yer almamıştır. İlginç olan bu durum fıkıh için bir eksiklik değil bilakis övünülecek bir haldir. İzâle-i şüyû' un eski kaynaklarımızda yer almaması, Müslümanların çok güçlü bir kardeşlik ve güzel geçim içerisinde yaşadıklarını ispatlar. Bununla birlikte şunu ekleyelim ki; izâle-i şüyû' bizim eski kaynaklarda yer almaz ama bu müessese İslam hukukuna aykırı da değildir. Hüküm olarak caiz olduğunu söyleyebiliyoruz. Geçimsizlik hâlinde izâle-i şüyû' zaruri olur ki bu durum, geçimsizliğin resmen müdahale derecesine varacak boyutta olduğunu ifade eder.

Şirket işletmelerinde güzel geçimin tavsiye edilmesi

Şirketleşebilmek, iktisadî ve ticarî konularda cemaat olabilmektir. Bugün için inşanımız cemaat/birlik olmayı maalesef pek becerememektedir. Çok ortaklı şirketlerin bizim toplumumuzda da ömrü uzun olmamaktadır. Bu bakımdan çok ortaklı olarak şirketleşebilmeyi cemaat olabilmek açısından çok önemli görmekteyiz ve tavsiye et-

15 Nesefî Ebû Hafs, *Tâlibetü't-Talebe*, Bağdad 1311, s. 120 vd.; *Mecelle*, Md. 1114.

16 *Mecelle*, Md. 1174.

17 Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-Fikhi'l-Âm*, Dımaşk 1968, 1/263 vd.

mekteyiz. Peygamberimiz (s.a.s.) 'Allah'ın eli cemaatin üzerindedir'¹⁸ buyurmaktadır. Bundan çıkan sonuç şudur ki çok ortaklı şirketlerde Allah bereket yaratır. Güzel geçinen ortakların uzun süre şirketi devam ettirebilmeleri Allah'ın rızasına ermeyi beraberinde getirir. Onun içindir ki güzel geçimin olduğu ortaklığa Allah ortak olur mealinde hadis-i şerif vardır.¹⁹ Geçimsizliklerin olduğu ortaklığa da şeytan ortak olmuştur diyebiliriz.

İkâle

İkâle, alışveriş gibi iki taraftan da lazım (bağlayıcı) olan bir akdin karşılıklı rıza ile bozulması, feshedilmesi, akidden cayılması demektir. Kısaca iki taraflı olarak caymak diyebileceğimiz ikâle şu yönden kardeşlik hukukunu hatırlatmaktadır: Taraflardan biri, akdin kendisi için uygun sonuç vermeyeceğini sonradan fark etmiş ve bu yanlıştan dönmek istemiş olabilir. Bu durumda karşı taraf bu isteğe olumlu yaklaşmaz ve dertirse caymak isteyen tarafla aralarına belki de çok uzun sürecek bir soğukluk girer. Bu durumda Peygamberimiz cayma teklifini kabul etmemizi bize tavsiye buyurmakta ve şöyle demektedir: "Kim bir Müslüman kardeşin (zarara girmesin diye) alışverişini izale (ikaale) ederse Allah da (ahirette) onun hatasını izale eder."²⁰ Kardeşliğin devamını temin etmek için ikâlenin dinen meşru kılınması bu bakımdan önemlidir.

Hibeden rücu

Önceden yapılmış olan hibeden dönmek bazı hallerde mümkündür. Bu konuda da kardeşliğin zedelenmemesi, soğukluğun oluşmaması için titiz davranıldığını görmekteyiz. Hibeden dönülmesinin Efendimiz (s.a.s.) tarafından nahoş görülmesi,²¹ dönülebilmesi için ancak dar ve hassas bir çizginin belirlenmiş olması, bu sebeptir. Mezhep ihtilaflarına girmeksizin diyebiliriz ki hibeden dönüş akdin feshedilmesi açısından salt bir hukuki olay olmanın yanı sıra ahlaki bir olay olarak da görülmüş, aynı zamanda akrabalık ilişkileri de göz önünde bulundurularak rücu hükümleri konmuştur.

Lakît (Buluntu Çocuk)

Sarılarak cami avlusuna veya uygun bir köşeye bırakılmış yeni doğmuş çocukların yerden alınarak koruma altına alınmasına iltikat, bu çocuğa da lakît (buluntu çocuk)²² denir. Zamanımızda böyle bir çocuğu, bakım külfetine ve angarya altına girmemek için kimse bizzat almak istemez. Onu almayı yük altına girmek olarak görür. En iyi davranan kişi, onu ilgili resmî birimlere haber verir, hepsi o kadar. İslam hukukunda bu çocuğu

18 Tirmizî, Fiten, 7, İst. 1981; Nesâî, Tahrim, 6, İst. 1981; İbn Mâce, Et'ime, 17, İst. 1981.

19 Ebû Dâvûd, Büyü, 26, İst. 1981.

20 Ebû Dâvûd, Büyü, 52; İbn Mâce, Ticarât, 26, İst. 1981; Müsned, 2/252, İst. 1981.

21 Müslim, Hibât, 8; Nesâî, Zekât, 100; Muvatta', Zekât, 49, İst. 1981.

22 Nesefî Ebû Hafs, *Tâlibetü't-Talebe*, s. 92; Bilmen, *Istilahât*, 7/228.

almak ve bakımını üstlenmek bir yük olarak değil bir hak olarak işlenir. Hatta devlet bile çocuğu, onu yerden alan kişinin elinden almaya yetkili değildir. Yeter ki alan kişi (mültekt) bakımı güzel yapıyor olsun. Devlet o çocuğun velisi olarak nafakasını karşılar ama bakımını bizzat onu yerden kaldıran yapar. Üstelik bu sahiplenmenin ileride bakımı yapan için miras, nafaka vb. gibi maddi bir getirisi de yoktur²³. Bakımı yapan sırf Allah rızası için bunu yapar. Çünkü bakımı yapan ile o çocuk arasında mesela mirasçılık gibi bir şey oluşmaz. İnsanlık dışında aralarında başka hiçbir hukuki bağ meydana gelmez. Böyle olunca bu işin sırf Allah rızası için yapılmaktan başka bir sebebi olmamış olur. Bunun bir angarya olarak değil de bir hak olarak telakki edilmesi cidden dikkat çekicidir. İşte bu hak, kardeşlik anlayışının bir yansımasıdır. Kardeşlik anlayışı olmadan böyle bir harekette bulunmak mümkün görünmemektedir.

Muharremât (Evlenmesi haram/yasak olan kadınlar)

Aralarında evlilik yaşağı olan kadınları (muharremât) göz önünde bulundurduğumuz zaman şunu görürüz: Nikah aynı zamanda dinî mahiyeti olan bir akittir. Mesela müşrik sayılan bir insanla Müslümanın evlenememesi hiçbir zahiri ve biyolojik sebebe dayanmaz. Bu yasaklık olsa olsa din farklılığından kaynaklanabilir²⁴. Yani sebebi sadece dinidir. Öyleyse dinimiz Müslümanları bir bütün gibi gördüğünden, evlilikte bile bu bütünlüğün korunmasını ve ebedileştirilmesini esas almıştır. Müslümanen dinden dönmüş (mürted) olanların kendi aralarında bile olsa evliliklerinin yok sayılması, bu kardeşliğe ihanetin sonucu olarak da düşünülebilir. Dinden çıkan insanın sanki ölmüş gibi diğer yakınlarıyla ve tüm Müslümanlarla bütün hukuki irtibatı kesilmiş olur. Hanımı boş olur, malı terike/miras malı hâline gelir, çocukları üzerinde velayet hakkını kaybeder.

Mirasçılık

İslam hukukunda irsin sebebi sayılırken genelde üç sebep zikredilir: Zevciyyet, karâbet ve velâ. Zevciyyet sebebiyle karı-koca, karabet (kan bağı) sebebiyle birbirine bağı olan akrabalar mirasçı olur. Vela ise efendinin (mevlâ), azat ettiği köleye mirasçı olmasının sebebidir. Şöyle ki efendi köleyi azat eder, köle mal-mülk sahibi olur. İlerde ölür de yakın akrabadan mirasçısı bulunmazsa, azat eden efendi velâ sebebiyle mirasçı olur. Ayrıca özellikle Hanefilerin kabul ettiği akidle de velâ (müvâlât) anlaşması yapılsa, akdin tarafları arasında mirasçılık hakkı (velâ-i müvâlât) oluşur. Bu sebeplerin hiçbiri yoksa yani herhangi bir sebeple ölünün mirasçısı çıkmazsa ve hazine de israf ve hortumculukla karşı karşıya ise özellikle Şafii mezhebinin daha açık şekilde belirttiği gibi, bu miras malı aradaki İslam bağı²⁵ sebebiyle tüm Müslümanların umum menfaat ve

23 Bilmen, *Istilahât*, 7/230 vd. Ayrıca bkz. fıkıh kaynaklarından lakit bahisleri

24 Bakara, 2/221, Mümtehhine, 60/10

25 Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, Beyrut 1994, 4/9.

maslahatına harcanır. İslam bağının ortak irs sebebi sayılması din kardeşliğinin ifadesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Selam

Dinimizde selamlaşmanın önemini anlatmaya gerek görmüyoruz. Çünkü kardeşliğin oluşması, pekişmesi ve devamı konusunda selamın etkisi çok açıktır. Selamın verilmesi konusunda yapılan uyarıların çokluğu,²⁶ selamı almanın farz oluşu,²⁷ selamın alınmasının veren kişinin hakkı olması,²⁸ kardeşliğin oluşması, devamı ve pekişmesi açısından çok önem arz etmektedir.

Diyette âkile

Bir adam hataen öldürülecek olsa veya kasden öldürülse bile mağdur taraf kısas hakkından vazgeçip diyete razı olsa, mücrim taraf mağdur tarafa kan bedeli (diyet/erş) ödemekle mükellef olur. Yüz deve, iki yüz sığır, iki bin koyun, 4.2 kg altın, 28 kg gümüş olarak farklı kalemler üzerinden takdir edilen ve üç sene zarfında taksitle ödenen bu kalemlerden biri kan bedeli/diyet olarak ıstılahlaşmıştır. İşte bu diyeti ödeme yükümlüsü sadece mücrimin kendisi değil, onun âkilesidir. Âkile, kişinin beraber asgari müştereklerde birleştiği sosyal grubun adıdır. Yakın akraba erkekler de bu anlamda bir gruptur²⁹. Ayrıntısı ilgili bilgi kaynaklarda kaydedilmektedir. Burada önemli olan nokta şurasıdır: Her nasılsa bir cinayet işlenmiş de mal (para) ile ödenmesi söz konusu olmuşsa kardeşliğin gereği olarak caninin yakınları bu ödemeye katılır ve kardeşliği canlı olarak yaşatırlar. Aynı zamanda kötülükten alıkoyma ve karşılıklı gözetim (oto kontrol) kendiliğinden oluşmuş olur. Âkile sisteminin toplumda meydana getirdiği kardeşlik ve yardımlaşma fikri İslam'daki kardeşlik anlayışının önemli tezahürlerinden biridir.

SONUÇ

İslam'da kardeşlik anlayışının İslam hukukuna yansımaları olarak yukarıda arzettiğimiz örnekler, araştırmaların bir de bu yönde yapılmasını sadece hatırlatacak mahiyettedir. İbadetlerin ve hukuki bilgilerin daha da ince noktalarına inilse eminiz ki çok daha fazla ilginç örneklerle karşılaşacağız. Buradaki örnekler genelde müesseseler bazında olmuştur. Fıkıhın tümünü inceden inceye gözden geçirerek İslam hukukuna yansımaları ve ona işlemiş olan kardeşlik anlayışının felsefi bazda tespiti yapılabilir. Bunun sonucu olarak İslam hukuk felsefesine, kardeşlik anlayışı bir bölüm olarak eklenebildiği gibi hikmet yönünü daha güzel izah etme imkânı ortaya çıkabilir. Bu felsefe belki de,

26 Müslim, İmân, 93, İst. 1981; Tirmizi, Et'ime, 45.

27 Cezîrî, *el-Fıkhu ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, 2/55.

28 Buhârî, Cenâiz, 2, İst. 1981; Müslim, Selâm, 4-6.

29 Bilmen, *Istilahât*, 3/53 vd. Ebû Zehra Muhammed, *el-Ukûbe*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, ts, s. 585 vd.

İslam hukuku içerisinde makul izahlara ihtiyaç duyulan konularına ikna edici açıklık getirmede yardımcı olur. Hatta zamanla ortaya çıkan yeni meselelere o felsefe yönünde cevap verme konusunda destek olabilir. Teşekkür ederim.

BAŞKAN - Biz teşekkür ediyoruz Hocamıza. İbadetlerin kardeşliğin tesisindeki rolü üzerine çeşitli başlıklar hâlinde birtakım fikirleri paylaştı bizimle.

Şimdi, “Farklı İslami Anlayışlara Sahip Çevreler Arasında Kardeşlik Bağlarının Pekişmesinde -ki bu çağ için çok önemli bu konu- Ortak Noktaları Vurgulamanın Önemi.”

Ben, Doç. Dr. Sayın İlyas Üzüm’ün, sadece bu tebliği dolayısıyla değil bu tebliğ başlığı adı altında yaptığı gayretlerini teşekkürle ve minnetle karşılayarak sözü kendisine veriyorum.

Buyurun Hocam, 15 dakikanız var.

2. FARKLI İSLAMİ ANLAYIŞLARA SAHİP ÇEVRELER ARASINDA “KARDEŞLİK BAĞLARI”NIN PEKİŞTİRİLMESİNDE ORTAK NOKTALARI VURGULAMANIN ÖNEMİ

Doç. Dr. İlyas ÜZÜM

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

İfade etmek gerekir ki insanlık tarihi ittifaklarla ihtilafların, ortak düşüncelerle farklı düşüncelerin yan yana yürüdüğü bir seyre sahip olmuştur. Bütün zaman dilimlerinde inançlardan felsefi düşüncelere, estetikten siyaset sahasına kadar her alanda farklılıklar söz konusu olmuştur.

Kuşkusuz farklı anlayışların bulunması, olumlu olduğu kadar olumsuz, avantajlı olduğu kadar dezavantajlı olmuştur. Olumlu olmuştur; çünkü gerçeği bütün katmanlarıyla görmenin ve gelişmenin anahtarı olan “çok boyutluluk” bu sayede gerçekleşmiştir. Olumsuz olmuştur; zira sağlıklı kontrol edilemeyen süreçlerde farklılıklar huzursuzluklara hatta kimi zaman büyük çatışmalara yol açmıştır.

İnsanların farklı anlayışlara sahip olması birçok sebepten kaynaklanmıştır. Detaya girmeksizin bunların bazılarını şöyle işaret edilebilir: a) İnsanların farklı bilgi seviyelerine sahip olması, b) bilgi kaynaklarının değişik olması, c) insanların farklı mizaç ve karakterde olması, d) insanların değişik aile, kültürel arka plandan gelmesi, e) insan karakterinin ihtilaflara meyyal olması, c) ihtilaf edilen konuların yeterince berrak olmaması, d) bakış açılarının farklılığı.¹

Diğer taraftan farklı fikir ve yaklaşımların bir kısmı “düşünce” planında kalırken bir kısmı giderek toplumda taban bulmuş, taraftar oluşturmuştur. Dinler açısından söy-

¹ Muhammed Ebû Zehre, *Tarihü'l-mezâhibi'l-İslamiyye*, Kahire 1974, s. 7 vd.

lemek gerekirse, bazı farklı düşünceler ferdî düzeye sınırlı iken bazı farklı düşünceler “mezhep” adı verilen zümreleşmeleri doğurmuştur. Söz gelimi, Yahudilik’te a) Hristiyanlık öncesi, b) ortaçağ/İslam sonrası, c) çağdaş dönemde birçok mezhep zuhur etmiştir. İlk dönemle ilgili olarak Hasidiler, Ferisiler, Sadukiler, Esseniler, Zeolotlar; ikinci dönemle ilgili olarak Rabbanilik, Karaîlik, İsavilik, Yudgâniyye ve Şazganiyye; çağdaş dönemle ilgili olarak da Ortodoks Yahudilik, Reformist Yahudilik, Muhafazakar Yahudilik, Yeniden Yapılanmacı Yahudilik ortaya çıkmıştır.²

Aynı husus Hristiyanlık için de söz konusu olmuştur. Hristiyanlıkta Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık olarak anılan temel mezheplerden başka Süryânî ve Ermeni kiliselerinden oluşan Monofizit yapılar ile Ebiyanitler, Maruniler, Cizvitler, Babtistler, Mormonlar, Metodistler gibi sayıları hayli fazla yapılar oluşmuştur.³

İslam dünyasına gelince, Hz. Peygamber’in vefatından hemen sonra onun nereye defnedileceği, mirasının olup olmadığı, kendisinden sonra kimin yönetime geçeceği gibi konularda ihtilaflar baş göstermiş; bunlar çok kısa zamanda aşılabilmişse de özellikle siyasi arenadaki ihtilaf ve anlaşmazlıklar üçüncü halifenin şehit edilmesine kadar varmıştır. Dördüncü halife zamanında ise farklılıklar çatışmalara dönüşmüş, Cemal, Sıffin ve Nehrevan’da Müslümanlar karşı karşıya gelmiş ve birbirlerinin kanını dökmüştür.

Mezhepler tarihi araştırmacılarına göre İslam’da zümreleşmeye dönüşen farklılıklar birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Detaya girmeksizin ifade etmek gerekirse bu sebepler şöyle sıralanabilir: a) Ayet ve hadislerin özelliklerinden kaynaklanan sebepler, b) kader-kaza konularıyla ilgili tartışmalar, c) kabile asabiyetinde dayalı ihtilaflar, d) siyasi gelişmelerle ilgili farklı anlayışlar, e) fetihler sonrası Müslümanların farklı kültürlerle temasına bağlı olarak ortaya çıkan nedenler.⁴

İlk dönemlerden itibaren ortaya çıkıp zümreleşen farklı yorumlar, başka bir ifadeyle mezhepler, a) inanç konuları, b) ibadet konuları, c) siyasi konularda farklılaşmış, söz konusu alanlarda birçok mezhep zuhur etmiştir. Bunların bir kısmı zaman içinde silinirken bir kısmı varlığını günümüze kadar sürdürmeyi başarmıştır.

Günümüz İslam dünyasına bu açıdan bakıldığında ana gövdeyi oluşturan Ehl-i sünnetten başka, kendine has inanç ve fıkhi ile İmâmiyye-i İsnâaşeriyye, Şia’nın genel İslami anlayışa en yakın yorumunu teşkil eden Zeydilik, Hâriciliğin yaşayan kolu olarak İbâzilik ile toplamı çok küçük bir yüzdeye tekabül eden Nusayrîlik, Dürzîlik ve İsmailîlik’den söz edilebilir. Ayrıca bunlara İslam’la ilişkileri tartışmalı olan Kadîyânîlik ve Yezidîlik ile kendisini ayrı bir din olarak takdim eden Bahâîliği de eklemek gerekir.

2 Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s. 232-245.

3 *A.ge.*, s. 298-326.

4 Krş. Muhammed Mezrûa, *Târihü'l-frâki'l-İslamiyye*, Kahire 1412/1991, s. 11 vd.

Ayrıca kendisini Ehl-i sünnet içinde mütalaa eden Vehhabilik de anılmalıdır. İtikadi konularla ilgili olarak ana gövdeyi oluşturan Ehl-i sünnetin kelim ekolleri olarak Matüridilik, Eş'arilik, Selefilik, imamet anlayışı dışında Şia kelamında varlığını devam ettiren Mutezile, ayrıca ve batını fırkaların kendilerine has anlayışlarından söz edilebilir. Ameli konularla ilgili olarak ise yine ana bünyedeki Hanefilik, Şafilik, Hanbelilik ve Mâlikilik ile Ca'ferî ve Zeydî fıkıh ekollerinden söz edilmelidir.⁵

Mezhep gerçekliği açısından Türkiye'nin durumu da İslam dünyasının durumuyula belli ölçüde benzeşmektedir. Ülkemizde ağırlıklı kesim Ehl-i sünnet olup itikadi bakımdan Matürîdî ve Eş'arî; ameli bakımdan ise Hanefî ve Şafîî mezhebi mensubiyeti söz konusudur. Sınırlı oranda İsnâaşeriyye Şiasî ile bunun fıkhîtaki adı olan Ca'ferîlik mensupları, batını fırkalardan Nusayrîlik, ayrıca kendine has özellikleri bulunan Alevîlik ve Bektaşîlik bulunmaktadır.⁶

Bu panoramik tablo göz önünde bulundurulduğunda “kardeşlik hukuku” açısından Türkiye’de gündeme gelen gelmesi gereken İslami yorum çevreleri Sünniler, Alevîler ve Bektaşîler, Nusayrîler ve Ca'ferîler olarak sırlanabilir. Nüfus yoğunluğu dikkate alındığında ise ağırlıklı olarak iki kesimden söz edilebilir: Sünniler ve Alevîler.

Kardeşlik bağlarının güçlendirilmesinde söz konusu yapılar arasındaki ortaklıkların vurgulamanın önemine geçmeden önce şu noktaların altını çizmek gerekir:

a) Türkiye’de, Ehl-i sünnet veya Sünnilik diye anılan ana gövdeye mensup halk arasında güçlü bir mezhep kimliği söz konusu değildir. Bu kimliğin kısmen öne çıktığı muhitler Alevî, Nusayrî ve Ca'ferî toplumun bulunduğu yerleşim merkezlerinde yaşayan kesimlerdir.

b) Alevî, Bektaşî ve Nusayrî kesimler geçmişte genellikle “kapalı toplum” olarak yaşamış, inanç ve dinî yaşayışları belli ölçüde dış dünyanın meçhulü olarak kalmıştır. Bunlardan Nusayrî çevrelerde hâlen “kapalılık” devam ederken Alevî ve Bektaşî muhitlerinde büyük ölçüde “alenilik” başlamış, söz gelimi, yol mensuplarından başka kimsenin alınmadığı cemler artık TV’lerden yayınlanır olmuştur.

c) 1960-1970’lerden önce Ca'ferîler sadece Kars ve İğdir bölgesinde iken iç göçlerle büyük şehirlere gelip Ca'ferî fıkhına göre ibadet edilen camiler inşa ederek varlıklarını daha geniş alanda belli etmeye başlamışlardır.

d) Burada söz konusu edilen çevrelerin/yapıların her biri kendi içinde muhtelif tutum ve anlayışlara bağlı olarak tali kimlikler geliştirmişlerdir. Söz gelimi, Ehl-i sünnet

5 Bkz. İlyas Üzüm, “Mezhep”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXIX, s. 531.

6 Bir fikir vermek üzere bkz. Alper Uruş, “Bölgelere Göre Din ve Mezhep Dağılımı”, *Haber Türk*, 17.12. 2009, s. 17.

bünyesinde cemaatler oluşmuş, Alevi toplumunda sadece dernekler bazında değil Alevilik anlayışı da yer yer değişen yapılanmalar söz konusu olmuş, Nusayriler'de tarihten gelen Haydarî-Kilazî ayrımı yaşamaya devam etmiş, Ca'ferîler de velayet-i fakih anlayışı dolayısıyla iki farklı grup olarak varlığını devam ettirmiştir.

Bu işaretlemelerden sonra Türkiye'de genelde Sünnî-Alevî; detayda Sünnî-Alevî-Ca'ferî-Nusayrî toplumları arasında ortak noktaları vurgulamanın önemine geçilebilir.

Adı geçen kimliklerle ilgili saha çalışmaları yapmış birisi olarak, açıklıkla ifade edilmelidir ki kimi zaman, kimi yerlerde, kimi defa bu yapıların birbirinden tamamen kopuk olduğu, arada âdeta hiçbir ortaklığın bulunmadığı gibi bir kanaat söz konusu olmuştur. Oysa bu yapıların tümü İslam tarihi, İslam inançları ve İslam kültürünün birer parçalarıdır. Aralarında önemli teolojik farklılıklar bulunmakla birlikte⁷, muazzam bir ortak alanın daha doğrusu ortak alanların mevcut olduğu açıktır. Bu ortak alanlar göz ardı edilerek farklılıklar üzerinden gidildiğinde bu; a) bakışlarda farklılıklara, b) duygularda farklılıklara, c) ilişkilerde farklılıklara yol açmaktadır. Çünkü bakış duyguları, duygular da ilişkileri belirler. Geçmişte ve günümüzde farklılıkları önceleyen, farklılıkları vurgulayan, bu suretle de ilişkileri gerginleştirmek isteyenlerin bulunmasını, -kendi amaçları açısından- normal karşılamak mümkün olabilir. Ama ortaklıkları unutarak bu tuzaklara düşmenin ne kadar kabul edilemez olduğunu da belirtmek icap eder.

Konunun önemini daha somut biçimde görmek ve değerlendirebilmek için, ayrıntılara değinmeksizin ortak alanlara şöyle temas edilebilir:

a) Allah İnancı

Hiç kuşkusuz İslam'ın temeli Allah inancına dayanır. Kur'an-ı Kerim'de en vurgulu biçimde anlatılan konu budur. İslâm Peygamberinin en büyük görevi de insanları Allah'a imana davet etmek olmuştur. Ehl-i sünnet, Aleviler, Nusayriler ve Ca'feriler açısından Allah inancı konusunda, temelde hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Ehl-i sünnet açısından Allah inancı ile ilgili olarak kaleme alınan eserlerin sayısı tadât edilemeyecek kadar çoktur. Alevilik açısından Allah inancı "Hak-Muhammed-Ali" üçlerinden ilkinin ifade eder.⁸ Nusayriler bayramlar vesilesi ile cemaatle kılınan batınî namazda ilk ayetlerinde

7 Alevilik, Bektaşılık, Nusayrîlik ve Ca'ferîlik kelimeleri ekolleridir. Ancak Ca'ferîlik İmamiyye'nin diğer bir adı olduğu için kelamî bakımdan bu anlayışa mensuptur. Alevilik ve Bektaşılık ise bağdaştırmacı bir yapı olup İslam öncesi gelenekler, yüzeysel On İki İmam Şiîliği, tasavvuf ve batınî öğeler taşıyan bir sosyo-kültürel karakterdir. Nusayrîlik de bu bağlamda Alevilikle benzerlik arz eden, ancak bağdaştırmacı öğeleri farklı ayrıca batınî niteliği daha vurgulu bir yapıdır.

8 Alevî şiiirlerinden yola çıkılarak Alevilik'te Allah inancıyla ilgili amatör bir çalışma olarak şu eserden söz edilebilir: Battal Pehlivan, *Alevilik'te Allah*, İstanbul 1989.

uluhiyetin anlatıldığı Fatıha suresi ile yine tevhidin dile getirildiği ihlas suresini okurlar.⁹ Ca'ferilik açısından da Allah'a imanın en temel inanç konusu olduğunu belirtmeye gerek yoktur.

b) Nübüvvet İnancı ve Hz. Muhammed Sevgisi

İslam'da kelime-i tevhidin ikinci bölümü Hz. Muhammed'in risaletini kabul etmektir. Bu temel iman konusu Ehl-i sünnet ve Ca'ferilik'te herhangi bir farklılık söz konusu olmaksızın benimsenmiştir. Alevilik de Hz. Muhammed'in risaletini başka bir ifadeyle nübüvvetini inkar etmemiştir. "Hak-Muhammed-Ali" üçlerinde ikinci sırada Hz. Muhammed'in ismine yer verilmiştir. Nusayrîlik ise "manâ-isim-bâb" anlayışında Hz. Muhammed'i "isim" ve "hicab" olarak anmış, Hz. Ali'yi önceleyen, Tanrı'nın bir türünün onda bedenlendiğini ifade eden anlayışı benimsemiştir. Ancak Nusayrîler arasında da çoğu Kilazilerden olmak üzere Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul eden ve samimiyet içinde "Muhammed Resûlullah" diyenler vardır.

Aynı şekilde Hz. Muhammed sevgisi Ehl-i sünnet, Alevilik ve Bektaşilik ile Ca'ferilik'te önemli ortak alanlardan birisini oluşturmuştur.¹⁰ Söz konusu yapılarda bu konudaki literatür sayılamayacak kadar geniş bir zenginliğe ulaşmıştır.

c) Ehl-i Beyt ve Hz. Ali Sevgisi

Özel bir önemi olan bu ortak alan, esasında Hz. Muhammed sevgisinin bir uzantısı hüviyetindedir. Zira Ehl-i beyt Hz. Muhammed'in ev halkı, Hz. Ali de Peygamber'in damadıdır. Ehl-i sünnet, Ehl-i beyte ciddi olarak sevgi beslemekte, namazlarda, salavâtlarda onlara dua etmekte, isimlerini çocuklarına ad olarak vermektedir. Aynı şekilde Aleviler de Ehl-i beyt'e kucak açmakta, gülbanklarda onlara dua edip şefaâtlerini talep etmektedirler. Çocuklarına, oluşturdukları kurumlarına onların isimlerini koymaktadırlar. Ca'feriler için Ehl-i beyt bambaşka bir özellik taşımaktadır. Hemen hemen hiçbir dini kitap, konuşma, meclis yoktur ki Ehl-i beyt anılmasın. Nusayrîler'e gelince, durum onlar için de belli ölçüde aynıdır. Ehl-i beyt merkezî kavramlardan birisidir, Nusayrîler için. Nusayrî önderlerce Ehl-i beyt ile ilgili kaleme alınan birçok eser bulunduğu gibi¹¹, söz gelimi, ilk kurulan vakıflardan birisi de Ehl-i beyt olarak adlandırılmıştır.¹²

- 9 Nusayrîler'de Allah inancıyla ilgili olarak mesela bkz. İbrahim Ay, *Yüce Allah, Özel Bilgiler ve Nusayrîler*, baskı y. y. 1992; Nasreddin Eskiocak, *Yaratıcının Azameti ve Kur'an'daki Reenkarnasyon*, İstanbul 1997.
- 10 Alevilik'te Hz. Muhammed inancı ve sevgisiyle ilgili olarak bkz. Hüseyin Özcan, *Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaş Şiirinde Hz. Muhammed*, İstanbul 2009.
- 11 Mesela, Memet Mullaoglu, *Kutsal Kitaplarda Beşler ve Ehl-i Beyt*, Antakya 1999, Şerafettin Serin, *Ehl-i Beyt İzinde Alevi-Nusayrîler*, Adana 1999, a.mlf., *Ehl-i Beyt*, Adana 2000.
- 12 Hatay Ehl-i Beyt Kültür ve Dayanışma Vakfı.

d) Kur'an-ı Kerim

İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim bütün Müslümanların kutsal kitabıdır. Ehl-i sünnet ve Şia açısından dinin birinci kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Aleviler'in en önemli erkan kitabı olan Buyruk'ta kırktan fazla ayeti kerimeye yer verilmektedir. Nusayriler de Kur'an'a öncelik verirler. Çocuklarını Kur'an öğrenmek üzere kurslara gönderen Nusayriler sayıca çoktur.

e) Meleklerle, Kitaplara, Ahirete İman

İslam'ın temel iman esaslarından melekler ve ilahî kitaplara iman da ortak alanlardır. Vurgu derecesi ile bilgi ve bilinç düzeylerinde farklılıklar bulunmakla birlikte, sözü edilen yapılar bu inanç alanlarında açık bir müsterekliğe sahiptir. Ahiret inancı ise Ehl-i sünnet ile Ca'feriler arasında tam bir ortak alan teşkil etmektedir. Ca'feriler "inanç esaslarını" sayarken bunu "meâd" terimi ile ifade ederler. Alevilerin de önemli bir bölümü -belli ölçüde müphemlikler bulunsada- kıyamet, ahiret, hesap, cennet ve cehennem anlayışına sahiptir. Sınırlı oranda bu inançlar konusunda şüphe içinde olanlar da vardır. Nusayrî toplumu ise reenkarnasyon inancını benimsediği için bu konularda farklı bir tutum içindedir. Ancak sınırlı oranda bu inancı benimseyenlerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Kaldı ki Nusayriler dışa dönük bütün beyanlarında İslam'ın temel inançlarını ve ibadetlerini benimsediklerini vurgulu biçimde belirtirler.¹³

f) İbadetler

Allah'ın ibadete layık olduğu, insanların samimiyet içinde O'na tazimde bulunmaları ve şükretmeleri gerektiği konusunda, anılan yapılar arasında hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Temel İslami ibadetler konusunda ise Ehl-i sünnet ile Ca'feriler arasında yine, detaydaki farklılıklar dışında, tam bir beraberlik söz konusudur. Aleviler ile Nusayrîlere gelince her iki yapıya mensup kesimlerde ağırlıklı olarak, tarihsel sebepler dolayısıyla, farklı tutumlar olmakla birlikte, bunları yerine getirmeye çalışan muhitler de vardır.

g) Ahlaki Alanlar

İslam'ın inançlar ve ibadetlerden sonra üçüncü temel alanını teşkil eden ahlak sahasında adı geçen yapılar arasında çok geniş bir ortak alan bulunmaktadır. İslam'ın aynı zamanda evrensel nitelik taşıyan bütün ahlaki ilkeleri söz konusu yapılar tarafından benimsenmiş ve hayata geçirilmiştir. Söz gelimi, Alevilikte "eline, beline, diline" şeklinde özetlenen ilkeler, keza, cem birleme gülbankında yer alan ifadeler ahlakla ilgili bazı hadislerin meali gibidir.¹⁴

13 Bkz. İlyas Üzümlü, "Türkiye'de Alevi/Nusayrî Önderlerinin Eserlerinde İnanç Konularına Yaklaşım", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, 2000, s. 173-187.

14 bkz. *Buyruk* (nşr. Fuat Bozkurt), İstanbul 1982, s. 169.

Listeyi daha fazla uzatmadan şu soruyu sorabiliriz. Ortak noktalar bunlardan mı ibarettir? Elbette hayır. Burada ortak noktalar değil ortak alanlardan söz edilmiştir. Bunların altında onlarca ortak alt alanlar vardır. Başka bir ifadeyle, ortaklıklarla ilgili olarak alanlar değil de alt alanlar yahut konular gündeme getirilirse yüzlerce konudan söz edilebilir.

Öte yandan ortaklıklar gerek nicelik gerekse nitelik olarak dikkate alındığında İslam içi yapı mensuplarının nasıl aynı şehirde, aynı mahallede hatta aynı ya da komşu binalarda oturdukları görülür. Bu durumda komşuluk hukuku neyi gerektiriyorsa farklı yorum çevrelerinin kardeşlik hukukunun da benzer hükümleri içerdiği, içermesi gerektiği ifade edilebilir.

Burada şuna da değinilmelidir: Ortak alanlara dikkat çekmek farklılıkları yok saymak anlamına gelmez ve gelmemelidir. Farklılıklar elbette olacaktır. Fakat farklılıklar düşmanlıklara, husumetlere yol açmamalıdır. Her yapı mensubu kendi kimliğini anlamak ve sorgulamak için bir çaba ortaya koymalıdır. Bunu yaparken aynı zamanda farklı düşünenleri de anlamak, farklılıkların nereden kaynaklandığı öğrenmeye çalışmak durumunda olmalıdır. Bu anlayış hakim olduğunda kimse kimseye düşman olmayacak, kimse kimsenin ayağına çelme takmayacak, kimse kimseye kin beslemeyecektir.

Bütün bu söylenenler çerçevesinde farklı yorum çevrelerinin birbirleriyle daha olumlu ilişkiler içinde olması için şu ilkelere bahsedilebilir:

- a) Her yorum sahibi kendi anlayış ve yorumunu İslam'ın ana kaynakları çerçevesinde öğrenmeye, kendine mal etmeye ama aynı zamanda sorgulamaya çalışmalıdır.
- b) En azından belli eğitim seviyesine sahip her yorum sahibi, öteki yorum mensuplarını yadırgamak yahut reddetmek ya da dışlamak yerine farklılaştığı konuları "anlamaya" çalışan bir yol izlemelidir.
- c) Her yorum mensubu diğer yorum mensupları arasında çok geniş ortak alanların, ortak alt alanların ve ortak başlıkların bulunduğunu dikkate almalıdır.
- d) Yorum sahipleri birbirleri hakkında tarihten getirdikleri yanlış ve yanlış bilgileri bırakmalı ve doğru bilgiye ulaşma gayreti içinde olmalıdır.

Kardeşlik duygularının pekişmesi açısından şu ilkeleri de ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır.

- a) Empati yapmak.

Bir bireyi olduğu kadar bir toplumu anlamanın en iyi yollarından birisi de empati yaparak kendimizi onların yerine koymaktır. Daha somut ifade etmek gerekirse, Ehl-i sünnete mensup bir kimse bir Alevi'yi anlamak için kendisini onun yerine koymalı,

onun şartlarını, geleneğini, o çevrede paylaşılan görüş ve düşünceleri aklına getirmelidir. Aynı şekilde bir Alevi de kendisini Ehl-i sünnetten gelen bir kimse yerine koymalı, aktarılan bilgileri, hassasiyetleri tahayyül etmelidir. Böylece karşılıklı anlamalar ve anlaşmalar daha kolay olacak, bu da kardeşlik hukukuna riayet konusunda ayrı bir motivasyon vesilesi olacaktır.

b) Geçmişte veya günümüzde uğranan bir haksızlık, bir mağduriyet varsa daima haklının, mazlumun, mağdurun yanında yer almak.

“Hak” herkesin üzerinde birleştiği en büyük ilahî ve vicdani değerlerdendir. Yine somutlaştırarak ifade etmek gerekir ki söz gelimi, Sivas’ta ve Başbağlar’da mağduriyetler yaşanmışsa, insanlar mensup oldukları yapıya paralel olanlara değil mağdur ve mazlum olan herkese karşı yandaş olmalı, haksızlık yapanlara açıkça karşı çıkabilmelidir.

c) İyi ilişkilerin İslam’ın birliği açısından çok önemli olduğunun düşünmek.

Kur’an-ı Kerim’de Yüce Allah müminlere seslenerek şöyle emrediyor: *“Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah, size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.”*¹⁵ Ardından Yüce Allah, insanları iyiliğe davet edip kötülükten sakındıran bir topluluk olmasının altını çizip yeniden aynı hususa işaret ederek şöyle buyurmaktadır: *“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır”*¹⁶

Görüldüğü gibi Müslümanların birlik ve beraberliği her şeyden önce ilahî bir emirdir. Birileri farklılıkları öne çıkarmak ve tefrika meydana getirmek isteyebilirler; fakat müminler bu ve benzeri ilahî mesajlar çerçevesinde sosyal birlik ve dayanışmaya azami önem vermelidirler. Diğer taraftan Müslümanların tefrika içinde olmaları, birbirleriyle uğraşmaları hem ciddi huzursuzluklara yol açmakta hem de çeşitli şer odaklarının emellerine hizmet etmektedir.

Tekrar tekrar vurgulamak gerekirse, kardeşlik hukuku “hamaset” değildir. Kardeşlik hukuku ve bu hukukun gerektirdiği hükümlere uymak vicdani ve İslami bir gerekliliktir.

Sonuç olarak Müslümanlar, hangi yorum çevresine mensup olursa olsun, kardeşlik hukukunu gerçekleştirmeye çalışmalı, ortak noktaları dikkate alarak birbirleriyle içtenlikle sarmaş dolaş olmalıdır.

BAŞKAN - Hocamıza çok teşekkür ediyoruz.

15 Âl-i İmrân, 3/103.

16 Âl-i İmrân, 3/105.

Şimdi, Asabiyetten Uhuvvete: Hz. Peygamber'in Medine'de İslam Kardeşliğine Dayalı Bir Toplum Oluşturma Stratejisinin Tarihsel Arka Planı konulu tebliğini sunmak üzere sĐzĐ Yard. DoÇ. Dr. Tahsin Koğyiğit Hocamıza bırakıyorum.

Buyurun Hocam.

3. ASABİYETTEN UHUVVETE -HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) MEDİNE'DE İSLAM KARDEŞLİĞİNE DAYALI BİR TOPLUM OLUŞTURMA STRATEJİSİNİN TARİHSEL ARKA PLANI-

Yrd. Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

بِسْمِ اللّٰهِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى أَشْرَفِ خَلْقِ اللّٰهِ، وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ

Muhterem Başkan, Saygıdeğer Hazırın!

Hepinizi hürmetle ve muhabbetle selamlıyorum. Her yıl olduğu gibi Kutlu Doğum Haftası etkinliklerini bir bütünlük çerçevesinde ele alarak özel temalar belirleyen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, bilindiği üzere, 2012 yılının temasını da "Kardeşlik Ahlakı ve Hukuku" olarak tensip etmesinin, İslam ülkelerinin ve topluluklarının içinde bulunduğu ve yaklaşık olarak bir asırdan fazla zamandan beri içerisinden geçmekte olduğu süreç dikkate alındığında hakikaten isabetli bir tercih olduğunu düşünmekteyim. Bu tür toplantıların Kur'an ve Sünneti merkeze alan İslam'ın evrensel mesajının geniş kitlelere ulaşmasında etkili olabileceği kanaatindeyim. Bu vesile ile sempozyuma emeği geçenlere, katılımcılara ve dinleyicilere kalbî şükranlarımı arz ederek sözlerime başlamak istiyorum.

"Asabiyyeten Uhuvvete" genel başlığı altında sunmaya çalışacağımız bildiri, -kendi bakış açımızla- Hz. Peygamberin (s.a.s.) Medine'de İslam Kardeşliğine Dayalı Bir Toplum Oluşturma Stratejisinin Tarihsel Arka planını ana başlıklar çerçevesinde ele almayı hedeflemektedir.

Bu arada konumuzun geniş bir perspektife sahip olduğunun farkındayız. Muhtemelen daha farklı bakış açılarıyla da incelenebilirdi. Ancak yöntem olarak tebliği,

önemli gördüğümüz bazı temel hususları öne çıkararak hazırladığımızı belirtmemiz gerekmektedir.

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Önce kavramsal çerçeveyi çizme adına asabiyet kavramı üzerinde kısaca durmakta fayda görüyoruz. *Asabiyet, aralarında kan bağı bulunan bir topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlike durumunda onlara karşı koymaya sevk eden veya başka bir topluluk üzerine saldırı gerektiğinde bütün aile üyelerinin tereddütsüz harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhu*¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu tanım eksik bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, İbn Haldun meşhur eseri Mukaddime’de, sadece kan bağına dayanan *hakiki* asabiyetten başka, bir de *hilm, velâ, emân, akid, andlaşma, muâhât, kefalet* vb. yollarla kurulan *hükmi/itibârî asabiyetten* söz etmektedir.²

Kanaatimize göre yukarıda zikrettiğimiz her iki tanımı da içine alan -eskilerin tabiri ile efradını câmi ağıyarını mâni- bir tanım şu şekildedir: *Asabiyet, hakikatte aynı soydan gelsin ya da gelmesin, nesep cetvellerindeki kabile bağları ister doğru olsun isterse doğru olmasın, kabile bireyelerinin bir asılda birleştiklerine inanmalarını ve her şartta birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevi güç ve dayanışma duygusudur.*³

Görüldüğü üzere, asabiyet biyolojik birlik değil, inanç birliğidir.⁴ Bu hususta çağdaş mütefekkirlerden Câbirî şöyle der: “Kişi bilgi meselesine fazla aldırmayabilir. Ama inancına dokunmayı asla kabul etmez. Nitekim insan bir bilgi sorununun doğruluğuna delil getirme uğruna canını ortaya koymaz, ancak inandığı değerler uğruna canını seve seve feda edebilir.”⁵

KARDEŞLİK VE İSLAM’DA KARDEŞLİK DUYGUSU

Kardeş denilince önce doğal olarak, “*aynı ana babadan doğmuş veya ana babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı*” akla gelir. Kardeşlik yani uhuvvet de lafzen; kardeş olma durumudur. Ancak Türkçede kardeşlik mecâzen, “*eş kadar yakın sayılan kimse, yakın dost*” ve “*birlik, beraberlik*”⁶ anlamlarında da kullanılır.

1 Ahmet Ateş, “Asabiyet”, *İA*, I, 663; Mustafa Çağrırcı, “Asabiyet”, *DİA*, 453.

2 İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 487. Bkz.: Süleyman Uludağ, *Mukaddime Giriş*, I, 119; Mustafa Çağrırcı, “Asabiyet”, *DİA*, 453.

3 Nasri, *Asabiyet*, 127; (Apak, *Asabiyet*’ten naklen, 17).

4 Apak, *Asabiyet*, 17-18.

5 Câbirî, *İslam’da Siyasal Akıl*, (çev: Vecdi Akyüz), İstanbul 1997, s. 95.

6 <http://www.tdksozluk.com/s/karde%FElik/>

Bilindiği gibi Kur'an, "Müminler ancak kardeşirler" buyuruyor.⁷ Bundan maksat gönül ve fikir birliğidir, elbette inananların birbirlerine eşi ya da gerçek kardeşi gibi yakın olması, diğer Müslümanları en azından kendisine eş değerde görmesi ve memnuniyetini izhar etmesi, zararından da aynı şekilde üzüntü duymasıdır.

Hız Peygamber, İslam kardeşliğine dayalı toplumu şöyle tarif etmektedir: "Birbirini sevmeye, birbirine merhamete, birbirine şefkatte müminlerin bir beden gibi olduğunu göürsün. Bir azası rahatsızlandığında, diğer kısımları da ateşlenerek, uykusuz kalarak ona katılır."⁸

İslam, aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkilerde renk ve kan bağlarını esas almayarak, insan birliğini tamamen ruhi ve manevi temele oturtur. Bu sayededir ki toplumların özellikleri ve kabiliyetleri, ümmet potasında bir araya gelerek kaynaşmış ve Müslümanlar eşsiz, muazzam bir medeniyet kurmuşlardır. Bu muazzam medeniyetin adı daima İslam medeniyeti olmuştur, herhangi bir topluluğa ya da ırka hamledilmemiştir.⁹

Bununla beraber İslam, farklı kavimleri karıştırıp, tek tip bir toplum ortaya çıkarmayı öngörmez. İnanç, fikir ve kültür çeşitliliğine müsaade eder. Bu çeşitliliği kendi hâline bırakmadan kesin ilkelerle kontrol altında tutar.¹⁰ İslam, ümmet anlayışıyla kişisel ya da etnik kimliklerin kaybolmadığı -günümüzün popüler kavramlarıyla- geniş, çoğulcu ve katılımcı bir toplumu oluşturur.

Onun veda hutbesindeki, "Ey insanlar! şunu iyi biliniz ki Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arap'ın başka ırka, başka ırkın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlak üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur"¹¹ sözü, şekli ayrımcılığa yer vermeyen İslam kardeşliğinin önemini vurgulamaktadır.

Kavmiyetçiliğin reddedilmesi kişinin mensup olduğu milleti sevmemesi anlamına gelmez. Hız Peygamber, "Kişi kavmini sever"¹² ve "Sizin en hayırlınız, aşiretini müdafaa edendir"¹³ buyurmuştur. Buna göre kavim, soy, sop sevgisi fitridir. Yasaklanan ise üstün görme, başkalarını rencide eden övünmedir.

7 Hucurât, 49/10.

8 Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

9 M. Ali Hâşimî, *Kur'an ve Sünnete Göre Müslüman Toplumu*, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Risale Yay, İstanbul 2005, 329-330

10 Kutub, Muhammed, *Örnek İslam Toplumu*, s. 43.

11 Hamidullah, *Vesâik*, s. 362; *İslâm Peygamberi*, I, 176-177.

12 Hâkim, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, (thk. Hamdi Demirdaş Muhammed), Beyrut, 2000, V, 1749. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Fiten, 7.

13 Ebû Dâvûd, Edeb, 121.

Ayrılık ve tefrikaya düşmek kamu maslahatını parçalar ve ümmetin yok olmasına sebep olur. Bunun için Kur'an, "Asla dinlerini parça parça edip kendileri de bölük bölük olanlardan olmayın! Öyle ki her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir"¹⁴ buyruğuyla uyarıda bulunmaktadır.

KABİLE ASABİYETİ

Olumlu ve Olumsuz Yönüyle Asabiyet

İbn Haldun, asabiyeti reel ve rasyonel açıdan değerlendirir ve şöyle der: "Asabiyet; ferdin ve toplumun hastalıklı yönü bir tarafa, beşerîn fitrî özelliğidir." Yine Câbirî de "Asabiyet bir taraftan toplayıcı ve birleştirici iken, aynı zamanda da ayırıcı, bölücü ve parçalayıcıdır. Asabiyet sebebi ile kabile birlik içinde çokluk, yarış ve rekabet dairesinde dayanışma üzerine kurulmuş bir cemaat olur" der.¹⁵

Demek ki asabiyeti olumlu yöne sevk etmek, ondan faydalanmak ve toplumun güvenini elde sağlamak mümkün. Yahut da asabiyeti bölücü ve parçalayıcı bir enstrüman olarak kullanan fertlerin, liderlerin ya da toplumların, sadece kendilerinin sonunu hazırlamakla kalmayıp, insanlığa baş belası olmaları da mümkün. Kanaatimize göre de Allah Resûlü, İslam'ı tebliğ sürecinde asabiyeti bir vâkıa olarak ele almış ve onu müspet yönüyle değerlendirme yolunu seçmiştir.

Asabiyetin Özellikleri ve Tezahürleri

İslam'dan önce Araplarda, vatandaşlığa dayalı bir devlet sistemi yoktu. Aksine, kabileciğe dayalı siyasi ve toplumsal bir yapılanma söz konusu idi. Bu düşüncenin kaynağı ve meşruiyeti, yani vatandaşlığın ölçütü "kabile asabiyeti" idi.

Asabiyete göre; her kabile müstakil yaşar. Kendini diğer kabilelerden üstün görür. Başka kabileleri ve toplulukları inkar eder. Kabileler arasında rekabet, inatlaşmaya ve fanatizme yol açar. Fanatizmde doğru ile yanlış, hak ile batıl bir birine girer. Fanatikler kalıcı bir ortaklık şuurunu oluşturamaz, ancak ortak düşman cephesinde birleşirler.¹⁶

Suçun mahiyeti ve suç-mağdur ilişkisi onun için önemli değildir. Kendi mensubu olduğu kabilesinin üyelerine şartsız ve sınırsız bir sadakat göstermek, sorgulamadan bağlılığa ve şovenizme dönüşen vatan tutkusuna götürür.¹⁷

Asabiyet, birleştirici değil, ayrıştırıcıdır. Asabiyette, barış ve birlik yerine "bizden olmayan, doğal olarak bizim düşmanımızdır" prensibi geçerlidir.

14 Rûm, 30/32.

15 Câbirî, *el-Asabiyye ve'd-devle*, 170-262.

16 Nasri, *Asabiyet*, 106-108.

17 Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, I, 49. Ahmet Ateş, "Asabiyet", *İA*, I, 663.

Kabile mensubu asabiyet gereği “*kendi kabilesi ile birlikte cehennemde olmayı, başka kabile mensupları ile birlikte cennette olmaya tercih edebilmektedir.*”¹⁸

Kabile asabiyetini, güven duygusu, koruma-korunma ve kendi kabilesinin üstünlüğü¹⁹ (müfâhare) ayakta tutan etmenlerdi.

Cahiliye Asabiyetinin Tezahürlerinden Örnekler

Cahiliye döneminde Mekke ve çevresinde bulunan kabileler, Hz. Peygamber’in kabilesi Haşim oğullarına karşı uzun yıllara dayanan dostluk ya da rekabet yahut da düşmanlığa dayalı ilişkiler kurmuşlardır. Bu da elbette, onların İslam’a ve onun Peygamberine karşı tutumlarını belirleyici olmuştur.

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber’in atalarından Kusay’ın evlatları Abdüddâr ve Abdümenâf oğulları arasında Kabe görevlerinin (sikâye, rifâde, hicâbe, livâ vd.) paylaşımı noktasında bir anlaşmazlık çıkmış, aralarında Mücâdele ve rekabet baş göstermişti.

Kureys’i oluşturan diğer kabilelerden *Abdudâr*’ın, yanında yer alan Mahzûm, Adiy, Sehm, Cumâh -Hilfû’l-ahlâf çatısı altında-; *Abdümenâf*’ın yanında yer alan, Esed, Zühre, Hâris b. Fihri ve Teym oğulları ise Hilfû’l-mutayyebîn- adıyla bir araya gelmişler, bu ayrılık İslam’ın ortaya çıkışına kadar etkisini devam ettirmiştir.²⁰

Mekke’de kendini gösteren ikinci asabiyet tezahürü de Hilf’ul-Fudûl hareketidir. İlkinden yıllar sonra Allah Resûlü’nün “Bugün olsa yine katılırdım” buyurdıkları cemiyetinin ortaya çıkış sebebi de şu idi. Âs b. Vâil adlı Mekkeli tüccar, Yemenli bir tüccardan satın aldığı malın ücretini ödememiş, mal sahibi de parasını tahsil için Mekkelilerden yardım istemiş idi. Onun çağrısına Mutayyebûn destek verirken, Ahlâf ise kulak tıkamıştı.²¹

İslam öncesinde ortaya çıkan ve fakat varlığını ve etkisini sonra da devam ettiren Hâşim ve Abdüşşems arasındaki rekabet, Mekke’deki asabiyet mücadelesinin önemlilerinden kabul edilir. Nitekim, Kusayoğlu Abdümenâf’ın ölümünden sonra, Kabe hizmetlerinden *sikâye* ve *rifâde*’yi oğlu Hâşim, *kıyâde*’yi ise öteki oğlu Abdüşşems üstlenmişti. Onun ölümünden sonra da bu görevi oğlu Ümeyye devralmıştı. Ne var ki Ümeyye, Kureys liderliği konusunda amcası Hâşim ile girdiği mücadelesini kaybedince on yıl Şam’da sürgün hayatı sürmüştür.

18 Belâzurî, *Ensâbü’l-Eşraf*, II, 100.

19 Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiye*, 27-28

20 İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 138-140; İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, I, 17; Apak, *Asabiyet*, 58.

21 İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131-132.

İlk dönem İslam tarihine “Emevi Hâşimi mücadelesi” olarak damgasını vuran ve yukarıda zikrettiğimiz olayla başlayan asabiyet mücadelesinin bir başka örneği de Abdulmüttalib (b. Hâşim) ile Harb (b. Ümeyye) arasında cereyan etti. Abdulmüttalib’in yahudi tüccar komşusu kıskançlık sebebi ile Harb tarafından katledildi. Abdulmüttalib’in olayın peşini bırakmaması üzerine, Harb kan bedeli (diyet) olarak maktûlün yakınlarına yüz deve ödeme cezasına çarptırıldı.²² Bu olayla iki boy arasındaki Mücâdele sertleşti, derinleşti, çığ gibi büyüdü, zamanla düşmanlığa dönüşerek Emevi devleti zamanında birçok acı ve dramatik olaya zemin teşkil etti.²³

Aradan geçen zamanda Esed kabilesi Hilfü’l-fudûl cemiyetinden çıkmış, yerine -muhtemelen Hz. Ömer’in ihtidâsı ile onun kabilesi- Adiy girmiştir.²⁴ Öte yandan Hz. Peygamber’in mensubu olduğu Hâşimoğulları, tamamen Müslüman olmasalar bile -birkaç istisnâ dışında kendi evlatlarını korumuşlar hatta bu nedenle -nübüvvetin 7-10. yılları arasında- üç sene süre ile Kureyş’in sosyo-ekonomik boykotuna maruz kalmışlardı. Aynı şekilde, liderleri Ebû Tâlib, ömrünün sonuna kadar Müslüman olmadığı halde, yeğenine kol kanat germiş, ondan desteğini hiçbir zaman esirgememiştir.

İslam öncesi Medine’de Evs ve Hazreç’ten oluşan Arap kabileleri yanında, Yahudiler de yaşıyorlardı. Bunlar dışında daha küçük Arap ve Yahudi boyları da mevcuttu. Medine’de geleneksel bir yönetim sistemi olmadığı için halk kendi arasında sürekli olarak kabile üstünlüğü mücadelesi veriyordu.²⁵ Bu Mücâdeleler daha çok su kaynaklarını başkanlığını ele geçirme talebinden kaynaklanıyordu.²⁶ Etnik köken üstünlüğüne dayalı kabile asabiyeti,²⁷ sosyalleşme, vatan, devlet ve hükümet düşüncelerini engellediğinden dolayı daha önce kurulan Arap devletlerinin de sonunu hazırlamıştır.²⁸ Evs ve Hazreç arasındaki siyâsî rekabetin, Hz. Peygamber’in hicretinden sonra İslami döneme de sıçradığı ve zaman zaman alevlendiği de görülür.²⁹

22 İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, I, 87.

23 Bkz.: İbrahim Sarıçam, *Emevi-Hâşimi İlişkileri*, TDV Yayınları, Ankara 1997.

24 Watt, *Muhammed Mekke’de*, 13-15; Apak, *Asabiyet*, 60.

25 Hudari Beg, *Muhâdarâtü’t-Târîhü’l-Ümemi’l-İslâmiyye (ed-Devletü’l-Emeviyye)*, I-II, Mısır, (trz.), I, 23.

26 Hudari Beg, *Muhâdarât*, I, 22.

27 İbn Abdırabbih el-Endelûsi, *Kitabü İkdü’l-Ferid*, c. III, Kahire, 1952 s. 324.

28 Cevâd Ali, *Mufasssal Târîhu’l-Arab Kable’l-İslam*, I-X, Mısır, 1993, c. I, s. 370 vd.

29 İbn Abdırabbih, *İkdü’l-Ferid*, c.I, s. 331; Yaşar Çelikkol, “VII. Yüzyılda Medine’de Sosyal ve Dini Yapılar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2003; c. 13, sayı: 2, sayfa 393-419.

ASABİYETİN TEBLİĞE ETKİSİ

1-Olumsuz Etkisi

Hız. Peygamber, İslam'ı Mekke yıllarında tebliğ ederken tevhid, nübüvvet ve ahiret ile ilgili temel inanç esasları yanında, "içine doğduğu" Mekke toplumunun kabile anlayışı ve asabiyet tutkusunu temelinden sarsacak ilahi vahye dayalı ahlaki, sosyal ve iktisadi ilkeler de vaz etmiştir. Bu nedenle Mekke şehrinin kurulu düzeni ve aristokratlarının ("mele") alışkanlıkları yeni söylemden rahatsızlık duymuşlar ve buna şiddetli bir muhalefet göstermişlerdir. Nitekim, Kureyş içinde yukarıda da kısaca temas ettiğimiz gibi geçmişe dayalı kabile Mücadeleleri ve rekabet Hız. Peygamber'e karşı muhalefettin en ciddi sebeplerinden biri olarak zikredilebilir. Bu durumu birkaç örnekle özetleyebiliriz:

Ebû Cehil zihniyetini temsil edenler için Hız. Muhammed (s.a.s.); Allah'ın Elçisi değil, şartlar böyle devam ederse Haşimoğullarının istikbalini parlatacak, onlara ayrıcalık kazandıracak, buna mukabil diğer kabileleri ve liderlerini itibarsızlaştırarak ademe mahkûm edecek bir kişidir.³⁰ Ebû Cehil'in aşağıda zikredilen sözleri onun şahsında Mekkeli bir müşriğin tebliğe bakış açısını ve kabile asabiyetinin tebliğe ne denli mani bir ruh hâli taşıdığını bize göre açıklar niteliktedir:

*Biz Abdümenâf ile şan ve şeref yönünden şimdiye kadar çekiştik durduk. Onlar da halka yemek yedirdi biz de ... Şimdi onlar; "Bizim gökten vahiy aldığını iddia eden bir Peygamberimiz var" dediler. Biz onun dengini nereden bulup çıkaracağız. Allah'a yemin olsun ki ne ona inanırız ne de tasdik ederiz!*³¹

*Biz ona el-emîn/güvenilir demişken, o şimdi Allah'a nasıl iftira atabilir. O hiç yalan söylemedi ki! Hacılara su (sikâye) ve gıda (rifâde) temini Abdümenâfoğullarının olur, bir de peygamber onlardan olursa, bize ne kalacak!*³²

*Ona vahiy geldiği gibi bize de vahiy gelmedikçe asla (Muhammed'in) peygamberliğini kabul etmeyiz.*³³

Hız. Peygamber'in tebliği karşısında aynı asabiyetçi damar, Kureyş dışındaki diğer müşrik kabile mensupları için de geçerli idi. Nitekim, Tâifli Sakif kabilesinin eşrafından Ümeyye b. Ebî Salt'ın Hız. Peygamber hakkında sarf ettiği sözler Ebû Cehil'den farklı bir yöntem izlemediğini göstermektedir:

30 Apak, *Asabiyet*, 64.

31 İbn İshâk, *es-Sîre*, 170.

32 Süheyli, *er-Ravd*, V, 240.

33 Halebi, *İnsânü'l-Uyûn*, I, 497.

*Sakıflı kadınların benim Abdümenâfoğullarından bir gence uyduğumu duymalarından utanmışım için, onun peygamberliği kabul etmem.*³⁴

Hz. Peygamber'e Mekke'de düşmanlık yapanların en önde geleni şüphesiz Ebû Leheb'di. Tarihçiler, Ebû Leheb'in yeğeni Hz. Muhammed'e ve inananlara karşı bu olumsuz tutumunun amcası olmasına rağmen babası Abdullah ile ana ayrı kardeşler olmasına, eşi Ümmü Cemil'in tutumunu da İslam'a karşı en sert muhalefet eden ve Bedir Savaşı'ndan sonra Mekke'nin lideri konumuna gelen Ebû Süfyân'ın kardeşi olmasına bağlarlar.³⁵

2. Olumlu Etkisi

Asabiyyetin, İslamın tebliğine yönelik bütün olumsuzluklarına rağmen -yukarıda İbn Haldun ve Cabirî'nin iddia ettikleri gibi- birtakım olumlu taraflarının olduğunu da söylemek mümkündür. İmdi, örneklerle bu hususa da kısaca temas edebiliriz.

Ebû Tâlib'in öz yeğeni Hz. Muhammed'i sekiz yaşından itibaren himayesine aldığı, vefatına kadar onunla ilgilendiği ve ölümüne kadar da -yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi- bütün gücüyle onu himayeye çalıştığı mâlumdur. Ancak üç yıl süren Hâşim ve Muttaliboğullarına yönelik boykot uygulamasında Hz. Peygamber'in bazı yakınları boykotu delerek onlara gıda malzemesi götürmüştü.³⁶

Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın Müslümanlığa girişinde de kabile dayanışmasının etkisinden söz etmek mümkündür. Nitekim, Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'e karşı hakaretlerde bulunmasını bir cariye aracılığı ile öğrenen Hz. Hamza'nın, tarihçi İbn İshâk'ın naklettiğine göre, fevri bir çıkışla, yeğenini himaye adına "İşte ben de Muhammed'in dinine giriyorum" dediği ve evine gittiğinde bazı tereddütler yaşamakla birlikte ertesi gün, amcazadesiyle görüşünce kalbinin mutmaîn olduğu anlaşılıyor.³⁷

Bu hususta üçüncü ve son örneğimiz de Hz. Peygamber'e hicret edeceği gece Kureyş'in bütün boylarına mensup gençlerin suikast teşebbüsünü haber alışı ile ilgilidir. İbn Sa'd'ın rivayetine göre Hz. Peygamber'e bu suikast teşebbüsünü haber veren kişinin, yine kuzenini koruma adına harekete geçen Abdülmüttalib'in kardeşinin kızı Rukayya olması ilgi çekicidir.³⁸

34 Halebi, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 301.

35 Câbirî, *Arap-İslam Siyasal Aklı*, 104-105. Kur'an'daki, Leheb suresinin de Ebû Leheb ve eşi Ümmü Cemil hakkında indirildiğini hatırlayalım.

36 İbn İshâk, *es-Sîre*, 145-147.

37 İbn İshâk, *es-Sîre*, 151-152.

38 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 223.

KARDEŞLİĞE DAYALI BİR TOPLUM OLUŞTURMA STRATEJİSİ

Bilindiği gibi Mekke’de Müslümanlar bir avuç insandan oluşuyordu. Asıl kardeşliğe dayalı siyasi, sosyal ve kültürel bir toplum olarak şekillenmeleri hicretten sonra Medine’de gerçekleşmiştir.³⁹ İslam toplumu (ümme) olgusu da bu dönemde teşekkül etmiştir.⁴⁰ Çünkü ümmetler sadece peygamberlere inananlardan oluşmaz. Medine sözleşmesinde, Yahudiler de “diğer insanlardan ayrı” (min dūni’ n-nâs) bir toplum olarak tanımlanan ümmetten sayılmıştır.⁴¹ Fakat buradaki ümmeti, literatürdeki anlamıyla değil, müstakil bir topluluk/devlet şeklinde değerlendirmek gerekir. Çünkü Kur’an, inanmış gibi görünen münafıkları bile ümmete dahil etmemektedir. Nitekim, Medine döneminde, önceki toplumlar için kullanılan şia, mele, kavm gibi kelimelerin yerine ümmet ve Ehl-i kitap kelimeleri kullanılmıştır. Böylece ümmet kavramının Medine döneminde genel olarak dinî bir toplumu ifade etmesi, İslam tarihinde gerçekten kesin bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Kur’an, o zamana kadar sosyal ve siyasal oluşumlardaki kan bağına dayalı akrabalık, kabilecilik ve şeref anlayışı yerine, ortak dinî inanca dayalı yeni bir toplum anlayışını getirmiş ve ümmet kavramıyla İslam toplumu, putperest ve Ehl-i kitap toplumlardan kesin olarak ayrılmıştır.

Hız. Peygamber, Kur’an’ın öngördüğü ilkeler ışığında kabile asabiyetini yasaklamıştır. Bireyin iradesi dışında teşekkül etmiş bütün farklılıkları, imtiyazları reddederek üstünlük kabul edilen anlayışların önüne geçmiştir. Kabile asabiyetini yeniden hortlatacak tutum ve davranışlara tepki göstererek engel olmaya çalışmıştır.⁴² Vahiy doğrultusunda Hız. Peygamber’in ortaya koymak istediği sosyal ve siyasal yapı, hürriyet, eşitlik, liyakat, istişâre ve adalete dayanıyordu. Bu anlayışa göre İslam’da siyasal erk gücünü ümmetten almalıydı. Onun için ortak bir inancı, amacı paylaşan insanların, ahenkli biçimde bir araya gelmeleriyle oluşan topluluğa ihtiyaç vardı.⁴³

Şimdi kabile asabiyeti yerine kardeşliği intaç eden olgu ve olaylara göz atalım:

39 Gen. Bil. Bkz: Abdullah Aygün, *Kur’an’a Göre Ümmet-i Muhammed’in Özellikleri*, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Veli Ulutürk) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008, s. 9-10.

40 Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İstanbul, 1991, s. 38, 108.

41 “İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı ümmet (toplum) teşkil ederler” (2. madde). (İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, Tûrâsü’l-İslâm, yy, 1955, I, 501; Hamidullah, *Mecmuatü’l-vesâiki’s-siyâsiyye*, Dârü’n-Nefâis, Beyrut 1985, s. 59

42 Müslim, *Sahih*, III, 2207.

43 Ali Şeriatî, *İslam Sosyolojisi* (trc. Kamil Can), Birleşik Yayınları, İst. 1998, s. 123.

HZ. PEYGAMBER'İN ŞAHSİYETİ VE DAVET YÖNTEMİ

Hız Muhammed'in bir peygamber ve lider olarak yeni bir toplum inşâi sürecinde şahsiyeti şüphesiz büyük önem arz etmiştir. O, gerek nübüvvet öncesi gerekse sonraki yaşayışı ile ister inansın ister inanmasın herkesin özüne güvendiği, insani ilişkilerinde son derece nazik ve kibar,⁴⁴ kadınıyla erkeğiyle, çocuğuyla yaşlısıyla herkesin takdirini toplamış, Kurân'ın ifadesi ile örnek bir kişi⁴⁵ ve büyük bir ahlak numûnesiydi.⁴⁶ Onun yetim ve öksüz oluşu,⁴⁷ öz ya da üvey hiçbir kardeşinin bulunmayışı, akrabaya, komşuya, mazluma ilgisi ve çocukluğundan itibaren sıkıntılı bir hayat sürüşü, kişiliğinin oluşumunda şüphesiz olumlu yönde etkili olmuştur. Bu analizleri din psikologlarına bırakmakla birlikte, vahiyle de teyit edilen zikrettiğimiz hususlara hayatı boyunca büyük ehemmiyet vermiş olduğu ehlinin de malumudur.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.), kendinden önce gönderilen peygamberler gibi, kardeşliğe dayalı bir toplum oluşturmak için gerek kendi zâtının, gerekse muhatap kitlenin, davetin öne çıkacak psikolojik unsurlarını dikkate almış olması gerekir. Binâenaleyh, davet ve icraat sürecinde onun son derece sabırlı, azimli, ümit veren, müşfik ve rahmet ile muamelesi, müsamahakâr oluşu -adam eksiltme değil- adam kazanma stratejisi, tevâzuu, sade ve düzgün yaşam tarzı ve mübarek ağızlarından düşürmedikleri dualarıyla insanların önce gönüllerini fethetmeyi bilmiştir.⁴⁸

Onun meşhur "Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz" hadis-i şerifi, hem kendi uyguladığı hem de ümmetine tavsiye ettiği bir düsturdur. Onun muhataplarına karşı gösterdiği hüsn-i muâmele ve insanlara verdiği değer de davetinin başarılı olmasında etkin yöntemlerinden biridir.⁴⁹

Öte yandan, Hira mağarasında ilk vahiy tecrübesi yaşadktan sonra "Allah'ın Elçisi" İslam'ı tebliğ uğruna hayatı boyunca toplum içerisinde bulunmaya gayret etmiş, devamlı surette insanlarla haşır-neşir olmuştur. Toplumda nüfuz sahibi ailelerle dostluk ve ittifak kurmak üzere evlilikler yapmıştır. Döneminin sosyo-politik bağları dikkate alındığında bu tür ilişkilerin ne kadar stratejik ve etkili adımlar olduğu görülür. Örneğin Kureyş'ten Halid b. Velid'in akrabası Ümmü Seleme ve Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habibe ile evliliğinin Kureyş'in ileri gelen bu kabilelerinin ezeli düşmanlığını uzun vadede

44 Âli İmrân, 159.

45 Ahzâb, 33/21.

46 Kalem, 68/4.

47 Duhâ, 93/6.

48 Geniş bilgi için bkz.: Ahmet Önkal, *Asr-ı Saâdette İslam'a Davet Metodu*, 97-98 (Komisyon, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslam*, Beyan Yayınları, I-V, İstanbul 1995, c. I içinde)

49 Örnekler için bkz.: Ahmet Önkal, *Asr-ı Saâdette İslam'a Davet Metodu*, 106-115.

muhabbete dönüştürdüğü bir gerçektir. Yine Medine döneminde Yahudi hanımlarla evlilik yapması da bu doğrultuda atılan adımlardan kabul edilmelidir.⁵⁰

Hicreti Milâd Oldu: Siyâsî Organizasyon Fikrinin Teşekkülü

İslam'dan önce Araplar, bütün kabileleri içerisine alacak büyük bir devlet kuramışlardı. Yarımadanın genişliği, tabiatının sertliği, ulaşımının zorluğu, bedeviliğin yaygınlığı birleşik ve genel anlamda bir politik sistemin doğmasına mani olmuştur. Göçebelik, toprağa bağlılığın önüne geçmiş, hayatın zorluğu ve yaşam mücadelesi bilince dayalı ortaklığının önünü kesmiş, yakın topluluklarla bile yardımlaşma doğmamıştı. Toprağa yayılma, lehçelerin çoğalmasını tetiklemiş, göçebe zihniyeti, vatan ve sınır mefhumunu ortadan kaldırmıştı. Dolayısıyla tek ve nihâi bağ, kabile asabiyeti olmuştur. Kabile asabiyeti de son tahlilde bütünleştirici değil, parçalayıcıdır. Bunlardan dolayı bedeviler, kabileleri dışındaki hiçbir otoriteye boyun eğmemişler, devlet düşüncesini tasavvur ve idrâk edememişlerdir.⁵¹

Şüphesiz Allah, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i sadece devlet başkanı, vergi amili, ordu komutanı, hâkim, kadı, eğitimci vs. olarak gönderilmedi. Müslüman bilincin Kur'an'dan açık ve seçik anlayacağı üzere o, sadece Allah'ın bir elçisidir.⁵² tevhid akidesine dayalı,⁵³ kendinden önceki peygamberleri⁵⁴ ve getirdiklerini tasdik eden,⁵⁵ Allah katında tek din olan İslam⁵⁶ dininin SON PEYGAMBERİ'dir.⁵⁷ Kaldı ki o, kral-peygamber olmayı değil, kul peygamber olmayı tercih etmiştir.⁵⁸ Ondan sonra bir peygamber daha gelmeyeceğine göre alimlere kutlu ve bir o kadar da sorumluluğu yüksek bir görev bırakmıştır. Bu, aslında bir "medeniyet projesi" idi. Dünya durdukça ALLAH'IN DİNİ yaşayacak, dilden dile, gönülden gönüle ve nesilden nesile yaşanarak aktarılacak, insanlığa temel, fitrî ve evrensel değerleri, özünden ve ruhundan bir şey kaybetmeden geliştirerek kurumlaşacaktı.

50 Geniş bilgi için bkz.: Rıza Savaş, *Hz. Muhammed (s.a.s.) Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul 1992.

51 Dürî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, (çev: Hayrettin Yücesoy), İstanbul 1991, 69.

52 Âli İmrân, 3/144; Ahzâb, 33/40; Fetih, 48/29.

53 İhlâs, 112/1.

54 Âli İmrân, 3/144.

55 Bakara, 2/97; Âli İmrân, 3/50; Mâide, 4/48 vd.

56 Âli İmrân, 3/19.

57 Ahzâb, 33/40.

58 Bünyamin Erul, *Örnek Bir Lider Hz. Peygamber*, TDV Yayınları, II. Baskı, Ankara 2010, 80.

Hz. Muhammed (s.a.s.) bir beşer-peygamberdir.⁵⁹ Zirâ, dinin muhatabı bütün beşeriyettir.⁶⁰ O, ilahî vahyi Allah'ın tarihe müdahalesi dışında, beşerî gücü ile tebliğ etmiştir.⁶¹ Tebliğin hedefi, yaratıcıyı tanıyan, dünya-ahiret dengesini gözetten, yararlı işler işleyen, sorumluluk bilinci ile hareket eden ve takva dışında üstünlük iddialarını reddeden, ahlaka, hukuka ve adalete dayanan bir toplum inşa etmektir.

Bunun yolu da doğal olarak siyâsetten geçiyordu. Hamidullah merhum Hz. Peygamber'in siyaset stratejisini şöyle özetlemeye çalışır: *Hz. Peygamber, melek sıfatına sahip küçük bir insan topluluğu yerine vasat vasıflara sahip ictimâî, ahlaki müsamaha götürür bir seviyede büyük sayıda insana sahip olmanın tercihe şâyan olduğu kararına vardı... (O,) iktidarsız bir ahlakın cemiyet için, ahlaksız bir iktidar kadar tehlikeli olduğu fikrindeydi: Beşer suretindeki yırtıcı hayvanlarla çevrili az sayıdaki müttakî insan... Haksızlıkların kurbanı olacak... Ne ahlak ne de şeref ne de namus tanıyan iktidârın neticesi ise herkeşçe malumdur. Şu hâlde ne yapmalıdır?*⁶²

Hakikaten, Kur'an'ın insana tanıdığı din ve vicdan özgürlüğü sınırı⁶³ ile haksızlık ve zulmün alabildiğine kol gezdiği ve devlet (ahlaklı iktidar) düşüncesinden uzak, çoğu bedevî kabilelerden oluşan Hicaz bölgesindeki topluluklara karşı Hz. Peygamber'in siyaseti ne olmalıydı?

Bu sorunun cevabını da yine Hamidullah hocamızın tespiti ile aktaralım: *Bu durumda mümkünse iknâ yoluyla, hatta lüzumu hâlinde kuvvet kullanarak (haksızlıklara) son vermek kabilelerin yararına idi. Hz. Muhammed (s.a.s.), bir cerrah gibi bütün bir vücudun kurtarılması için kangren olmuş bir uzvun kesilip atılması taraftarı idi... Islahat kuvvetini kullanmak için önce kuvvet kazanmak gerekir... Hz. Muhammed, ilişkilerini sınırlarının ötesine taşımalıydı, zira Mekke kapitalistleri Arap kabilelerinin çoğunu İslam'a karşı savaşmak için kışkırtıyordu. Pratik bir insan olan Hz. Muhammed, önce Medine'nin çeşitli kabilelerini kendi otoritesi etrafında toplamasını bildi, ardından da yeni yeni dostlar kazanmasını bildi.*⁶⁴

Muhacirlerin İskanı ve Yeni Şehre İntibakı

İlk başta Mekke'de evini yurdunu, muhtemelen eşini çocuklarını, malını mülkünü bırakıp hicret eden muhacirler için, ne Hz. Peygamber, ne de ensar tarafından Medine'de müstakil arsalar ya da evler tahsis edilmedi. Belli ki -evvel emirde- muhacirlerin yeni yurtlarına alışmaları, güvenli bir şekilde barınmaları ve Hz. Peygamber'in gelişini bekle-

59 Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6; Müddessir, 74/31.

60 Sebe', 34/28; Enbiyâ, 21/107; Furkân, 25/1.

61 A'raf, 7/188.

62 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 281-283.

63 Bakara, 2/256; Kâfirûn, 109/6.

64 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 283-284.

meleri için olsa gerek, hemen hemen hepsi ilk indikleri Kuba'daki 'Avâlî bölgesinde ensara ait evlere yerleştirildiler. Nitekim, muhacilerden bekâr olanlar, Sa'd b. Hayseme'nin evinde,⁶⁵ diğerleri ise ya kabilesel bağılık ya da kabileler arası hilf gibi bağlar göz önünde bulundurularak geçici yerlere yerleştirildiler. Ensar içinde evleri misafir ağırlamaya müsait olanların, kapılarını din kardeşlerine açtığı, kimin nereye yerleştirileceğini tespit için kur'a yöntemine de baş vurulduğu nakledilmektedir.⁶⁶ İbn Abdilberr, bazı muhacirlerin ensar evlerine onar onar gruplara bölünerek yerleştirildiklerini bildirmektedir.⁶⁷

Burada işaret etmekte fayda gördüğümüz husus, ensarın muhacir kardeşlerini kendi evlerinde misafir etmek için can atarak maddi-manevi hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış olmalarıdır.⁶⁸

Kaynaklarda, ilk muhacirlerin yerleştiği mevkiiler arasında Benî 'Avf b. Amr kabilesinin bölgesi,⁶⁹ Külsum b. el-Hidm'in evi,⁷⁰ muhacilerden bekâr olanlar için ise, Sa'd b. Hayseme'nin⁷¹ evi (Beytü'l-'Uzzâb⁷² (bekârlar evi),⁷³ Abdullah b. Seleme el-'Aclânî,⁷⁴ Rifâ'a b. Abdilmünzir'in⁷⁵ evi, Mübeşşir b. Abdilmünzir'in⁷⁶ evi zikredilmektedir.

Ayrıca, Sünh bölgesinde Hâris b. el-Hazrec'in mıntıkası,⁷⁷ 'Asabe bölgesinde Benî Cahcaba evleri,⁷⁸ Abdüleşheloğullarının evleri,⁷⁹ Benî Neccâr'ın evleri de muhacirlere kukac açan mahallelerdendir.

Muhtemelen isimleri zikredilmeyen diğer muhacirler, Selmân-ı Fârisî örneğinde olduğu gibi Resûlullah'ın tesis ettiği "muâhat/kardeşlik" kurumu gereği ensardan onlara

65 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 623.

66 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 396, VIII, 459.

67 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, IV, 1482.

68 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 396.

69 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 66-67; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 9.

70 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 79-80; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233, III, 22.

71 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 122; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, I, 386; *es-Suheyli*, *Ravd*, II, 331.

72 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 67; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 122.

73 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 167, 229, 230-233.

74 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 468; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 178.

75 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 456; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 540.

76 İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 762.

77 İbn Hişâm, *es-Sîre*, I 67; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 125.

78 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 67; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, 79.

79 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 68.

kucak açanların evlerine yerleşmiş olabilirler.⁸⁰ Muhacirlerin ilk planda karşılaştıkları iskân sorunu bu şekilde halledildikten sonra şehirdeki uygun evlere ya da arsa tahsis edilerek yapılan yeni evlerine naklediyorlardı.

Hz. Peygamber, başta muhacirler olmak üzere Medine'deki Müslümanları şehir olgusuna alıştırmış, eski alışkanlıklarını terk etmelerini tavsiye etmiştir. Nitekim, muhacirlerin, Medine'nin havasına alıştıkları ve Medine yavaş yavaş mamur bir şehir hâline geldikçe yeni ortama büyük çoğunlukla uyum sağladıkları görülmüştür. Başlangıçta muhacirler arasında baş gösteren humma hastalığının onları bir hayli sarstığı anlaşılıyor. Hz. Aişe (r.anha): "Medine'ye geldiğimizde burası Allah'ın en vebâli yerlerinden biriydi. Buthan'dan pis su akardı." Muhacirler, Medine'yi temizlemeye özen gösterdiler ve çoğu, buhur yakarak onun havasını temizlemeye başladılar", demektedir. Hz. Ömer, bir defasında, insanların kullanmasına izin verilmeyen ağaç dallarının bulunduğu bir yığına rastlar. Bunların mescide getirilmesini ve Müslümanların bundan istifade etmelerini ister.⁸¹ Buna Resûlullah'ın Medine'ye sağlık vermesi, humma hastalığını Cuhfe denilen mevkiye alıp götürmesi⁸² ve muhacirlerin burayı sevmeleri için yaptığı duayı da eklemek lazımdır.⁸³ Bundan sonra insanlar Medine'nin havasına alıştılar, beğendiler ve burayı diğer beldelere göre daha fazla tercih etmeye, üstün tutmaya başladılar.⁸⁴

Bu yeni ikamet yerine alışmaya, toplumsal şartlara ayak uydurma ve muhtelif renk ve meşrepten oluşan topluma tam anlamıyla adapte olma meselesi de eşlik etmiştir. Elbette Resûlullah'ın muhacirlerin topluma intibak etmesinde çok önemli katkısı ve rolü olmuştur.⁸⁵ O, bunu yaparken ashabına aynı zamanda adâb-ı muâşereti (selamlaşmayı, oturup-kalkmayı, yeme-içmeyi, vücut ve çevre temizliğini vs.) öğretmiş,⁸⁶ hicretten sonra Arap yarımadasında yaygın olan kötü âdetleri daha güzelleriyle değiştirmiştir.⁸⁷

Medine Mescidi'nin Fonksiyonları

Resûlullah, Medine'ye hicretten sonra Benî Neccâr yurdunda bulunan Ebû Eyyüb el-Ensari'nin evine yerleşmeye karar verdi ve Medine kardeş toplumunu oluşturacak dinî, içtimai ve siyâsi faaliyetlerini burada ikamet ederek sürdürdü.

80 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 84.

81 Matari, *et-Ta'rif*, 15. Semhûdi, *Vefâ*, III, 56;

82 İbn Dureyd, *el-İstikak*, 308.

83 Matari, *et-Ta'rif*, 15; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 221-222,

84 el-İsfahânî, *el-Eğâni*, I, 39

85 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 354.

86 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 354; III, 641.

87 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 91.

Ebü Eyyüb el-Ensari'nin evinde yaklaşık bir yıla yakın bir süre kaldığı bilinmektedir.⁸⁸ Ancak, geçici ikâmeti dönemindeki ilk ve önemli faaliyetlerinden biri şüphesiz ibadet yanında birçok fonksiyonu da icra eden Mescid-i Nebevi'nin inşası ile onun doğu tarafına eşleri için evler bina etmek olmuştur. Bu teşebbüsü bir bakıma, coğrafi olduğu kadar, ibadet, idare, içtimai ilişkiler yönlerinden Medine'nin merkezini tayin anlamına da geliyordu.

Buna ilave olarak Hz. Peygamber her mahallede Müslümanların mescit edinmelerini istemiş, sık sık da onları ziyaret etmiştir.⁸⁹

Ancak burada konumuzla alakalı olarak asıl üzerinde durulması gereken husus Mescid-i Nebevi'nin fonksiyonudur. Zira Allah Resûlü, bu mescidi sadece mabed olarak kullanmamış, eğitim-öğretimden, askerî faaliyetlere, elçilerin kabulüne, adli-kazaî işlerden, iktisâdî ve mâlî işlere kadar birçok alanda Medine Mescidi'ni fonksiyonel olarak kullanmıştır. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber devrinde mescitte, beş vakit namaz dışında Cuma namazları da kılınıyor ve bu namazlara erkekler dışında kadınlar ve çocuklar da iştirak ediyorlardı. Erkeklerin yanı sıra, kadınlar da Hz. Peygamber'i dinleme ve ona çekinmeksizin soru sorabilme imkânına sahip olabiliyorlardı. Nitekim, kadınlar erkekler kadar zaman bulamadıklarından ondan kendileri için özel bir gün tahsis etmesini talep etmiş, Resûlullah da onlara özel bir gün tahsis etmiştir.⁹⁰

Diğer Mescitlerin Rolü

Medine'de kardeşliğe dayalı toplum oluşumu ve kabile mensuplarının yeni dine yönelişinde mescitlerin rolü inkâr edilemez. Nitekim şehirde Mescid-i Nebevi dışında her kabilenin, her batnın, hatta her aşiretin kendine ait bir mescidi vardı.⁹¹ Aşiret ve kabile mensupları beş vakit namaz dahil günlük ibadetlerini buralarda ifa ediyorlar, dini ve dünyevi meselelerini buralarda konuşma imkânı elde ediyorlardı. Örneğin, Hz. Peygamber devrinde Mu'âz b. Cebel kendi kabilesinin imamı idi. Kur'an ve Sünnetle ilgili öğrenmediği, kaçırdığı bir şey kalmasın diye büyük emek sarf eder, Hz. Peygamber ile birlikte bir vaktin namazını kılar, daha sonra kendi kabilesine dönünce onlarla da başka bir vaktin namazını kılar, Allah Resûlü'nden öğrendiklerini aynen onlara da anlatırdı.⁹²

88 Bu süreç, yaklaşık on ay yani, rebülevvel ayının sonlarından, safer ayına kadardı. Ancak yedi ay kaldığına dair rivayetler de vardır. (h.1./m.622). Bkz.: İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûn*, I, 195; Taberî, *Târih*, II, 396-397; el-Halebî, *İnsân*, II, 251, 347; es-Semhûdî, *Vefâ*, I, 260, 265.

89 İbn Sa'îd, *et-Tabakât*, I, 241; Semhûdî, *Vefâ*, III, 863.

90 Nevzat Âşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, 78, Ahmet Güner, *Asr-ı Saâdet'te Mescidler ve Fonksiyonları*, 183-198 (*Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslam'ın 4. cildi içinde*)

91 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 499, III, 387; Semhûdî, *Vefâ*, II, 757.

92 İbn Kudâme, *el-İstisâr*, 29.

Çünkü mescit kabileler için dini ve toplumsal açıdan bir merkezdi. Nitekim hicretten sonra Resûlullah, Kuba'ya varır varmaz Beni Amr b. Avf kabilesi mahallesinde Kuba Mescidi'ni inşa etmiştir.⁹³ Kuba'dan Medine'nin merkezine ulaştınca da ilk işlerinden biri Medine Mescidi'ni bina etmek olmuştur. Kaynaklarımızdan Resûlullah, biat için Medine'ye gelen kabile heyetlerine kendi yurtlarına döndüklerinde oralarda da mescid edinmelerini tavsiye ettiğini öğreniyoruz.⁹⁴

Kardeşleştirme

Kardeşleştirme uygulaması, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinden beş ya da sekiz ay sonra yani hicretin 1. yılında başladı. Ulema, kardeşleştirmenin ensar ile muhacir arasında Bedir Savaşı'ndan önce gerçekleştiği konusunda ittifak etmişlerdir.

Nitekim Resûlullah, ensar ve muhacirînu Medine Mescidi'nde topladı ve Müslümanların önde gelenlerinin isimlerini tespit ettirdi.⁹⁵ Bunların sayısının 90-100 kişi olduğu nakledilir.⁹⁶ Başka bir rivayete göre de bunlarının sayısı 300 kadardı.⁹⁷ Kardeş yapılan kişilerin daha sonra Enes b. Mâlik'in evinde bir deftere kaydedildiği bildirilmektedir.⁹⁸

Resûlullah da bu topluluk içerisinde idi ve birbirleri ile kardeş olmayı arzu edenleri seçerek tespit etmişti.⁹⁹ Bu kardeşlik akdinin geçerli olabilmesi için, Resûlullah'ın kardeş yapacağı iki kişiden birinin diğerine elini uzatması, onun da uzanan eli geri çevirmemesi gerekiyordu. Nitekim, Hz. Peygamber'in bir ensar ile bir muhaciri kardeş ilan edişini İbn İshâk "Onları karşılıklı olarak birer birer kardeşleştirdi. Daha sonra Ali b. Ebi Tâlib'in elini tutarak 'Bu da benim kardeşim' buyurdu" diyerek izah etmektedir.¹⁰⁰

Allah yolunda yapılan bu kardeşlik, kan kardeşliği hukukunun üzerinde idi ve kan kardeşliğinden öte tutuldu. Hatta, kan kardeşliğinin önüne geçmesi pahasına kardeşleşenler, birbirlerine mirasçı oluyorlardı.¹⁰¹ Bu, aslında özel bir miras uygulaması anlamını taşımakla birlikte, Câhliye devrinde geçerli olan âdet ve geleneklere de -gerek şeklen

93 İbn Fadl el-Umeri, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 127.

94 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 60, II, 355.

95 el-Halebi, *Sîre*, II, 96-97.

96 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 237.

97 el-Âmirî, *Behçetü'l-Mehâfil*, I, 169.

98 Mechul, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*,

99 el-Halebi, *Sîre*, II, 96-97.

100 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 226.

101 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 37; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 71; el-Makrizî, *İmtâ'u'l-Esmâ*, I, 50.

gerekse içerik olarak aykırı idi. Nitekim daha sonra inen ayet-i kerimelerle muâhât ile farz kılınan birbirlerine mirasçı olma hükmü ortadan kaldırıldı.¹⁰²

Görülüyor ki Hz. Peygamber, din kardeşliğini kan kardeşliğinin önüne geçirmiş. Elbette, onun bu hususta gözetmiş olduğu maslahat ve hikmet, İslam inancına dayalı bir toplum tesis etmek ve Medine’de behemahal bir İslam toplumu meydana getirmek idi. Yoksa Cahiliye toplumunda olduğu gibi asabiyete dayalı bir toplum oluşturmak değildi.

Kardeşleştirme bu şekliyle Medineli Müslümanların uyması gereken örnek bir davranıştı. Yoksa toplumun diğer inançlara mensup kişi ve gruplarının uyması söz konusu değildi. Burada gözetilen husus, Hz. Peygamber’e tabi olarak hayır kapısını açık tutmayı gönülden isteyenlere açık seçik bir fırsat sunmaktı. Buna talip olmayanın da bu sıkıntıya girmemesiydi. Belki de buna delil olmak üzere, sahabiler kardeşlerini seçerken aynı zamanda ona bağlılıklarını bir kez daha bütün benlikleri ile ortaya koyuyorlar ve Yüce Allah’ın inayetine mazhar olabilmek için birbirleri ile yarışıyorlardı.

Karşılaştırmalı ve analize dayalı incelemeler göstermiştir ki sahabiler, Allah Resûlü’nün kardeşleştirme uygulamasına tam manası ile riayet etmişlerdir. Böylece, belirli bir ilke ve ideal uğruna yapılan kardeşlik, kişisel olduğu kadar, ilmî ve fikri işlevleri ile de tatbik edilmiş, kardeşler arasında fikri, içtimai eşitsizliğin ortadan kaldırılması yönünde atılan önemli bir adım olmuştur.

Muhammed Gazâli kardeşleştirme hususunda şöyle demektedir: *Hz. Peygamber, ümmetin birliğini kardeşlik temeli üzerine oturtmuştur. Ben sözünü ortadan kaldıran ve ferdî cemaat ruhuyla, cemaatin hayrına ve cemaatin emelleriyle hareket ettiren kardeşlik, kendi varlığını ancak ona bağlı olduğu zaman hissettirir, gösterir. Din kardeşliğinin yaygınlık kazanması cahiliye asabiyetinin erimesi demektir. Nesep, renk, ve vatan farkının ortadan kalkması demektir. İslam’dan başka bir şeye bağlılık yoktur ve ferdin ilerlemesi ve gerilemesi takvasına bağlıdır.*

Resûlullah bu kardeşliği, sadece sözde değil, özde bir kardeşlik olarak yani cömertlik, hoşgörü, empati, birbirini sevmeye, birbirinin derdi ve sevincini paylaşmaya dayalı gerçek bir akit ile gerçekleştirmiştir... Ensar, muhacir kardeşlerine büyük fedakârlık gösterip, son derece ikramda bulunuyordu. Hatta, muhacirleri paylaşmıyorlar, aralarında kur’a çekiyorlar, kur’a kime çıkarsa muhacir ona gidiyordu. Muhacirler de ensarın bu iyi niyetini suiistimal etmemişler, açgözlülük yaparak ihtiyaçlarından fazlasına tamah etmemişlerdir. Resûlullah da “Ümmetimden tek bir dost edinseydim, o Ebû Bekir olurdu. Fakat, İslam kardeşliği daha üstündür” buyurmuşlardır. Hakkaniyet temelinde oturmuş kardeşlik maddeye dayalı toplumlarda yeşermez. Çünkü orada, cehalet, korkaklık, cimrilik, tamah, ihtiras, haset gibi kötü huylar yaygındır. Böyle yerlerde bırakın kardeşliği sevgi de olmaz.¹⁰³

102 Enfâl, 8/11.

103 Muhammed Gazâli, *Fıkhûs-Sıre*, (çev.: Resûl Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 1991, 178-181.

Böylelikle meşrepleri ve tabiatları birbirine benzeşsin, vatanlarından uzak olmalarından dolayı kaba-sabalıkları ortadan kalksın, aşiretlerinden, ailelerinden irak olmaktan kaynaklanan sıkıntıları aşılınsın istenmiştir.¹⁰⁴

Kardeşleştirme sebebi ile aralarında ilmi ve fikrî seviyelerinin eşitlenmesine yönelik uygulamalara daha birçok örnek sunulabilir. Nitekim, Ca'fer b. Ebî Tâlib ile Muâz b. Cebel'in kardeş edilmelerinde olduğu gibi; onlar huy ve seciye bakımından birbirlerine uyumlu idiler. Her ikisi de ilme değer ve önem verirlerdi. Hatta İslam'ın ilk fakihleri ve âlimleri arasında kabul edilirler. Nitekim, Ca'fer b. Ebî Tâlib için "Hz. Peygamber'den sonra insanların en efdal olanı" denirdi.¹⁰⁵ Muâz b. Cebel de "helal ve haramı bilme noktasında önde gelen" insanlardan kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Aynı zamanda Ca'fer, Müslümanların en hayırlılarından addedilmiştir.¹⁰⁷ Muâz da o toplum içerisinde hayırlı gençlerin en cömert idi.¹⁰⁸

Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ve Übeyy b. Ka'b'ın hayatlarında da aynı özellikleri buluruz. Her ikisi de ilme olan merakları ve gayretleri noktasında birleşirler. Saîd b. Zeyd, hadis ve fıkıh konusunda otorite idi ve birçok sahabi kendisinden rivayet almıştı.¹⁰⁹ Übeyy b. Ka'b da aynı şekilde kurraların önde geleni âlim ve Hz. Peygamber'den hadis yazan kişi olarak¹¹⁰ fakih sahabiler arasında zikredilir.

İlmi ve fikhî özellikleri ile temayüz eden sahabilerden diğer ikisi de Mus'ab b. Umeyr ile Ebû Eyyüb el-Ensari'dir. Mus'ab, Hz. Peygamber'in Akabe biatından sonra Medine'ye İslam'ı öğretmek üzere eğitici olarak gönderdiği kimsedir.¹¹¹ Ebû Eyyüb ise, Resûlullah'ın Medine'ye teşrifinde onu evinde misafir eden, ondan çok sayıda hadis işiten ve onları diğer sahabilere rivayet eden kişiydi.¹¹²

İlme değer veren ve aralarında tatlı bir rekabet bulunan iki sahabenin adını zikredebiliriz: Selmân-ı Fârisî ve Ebü'd-Derdâ 'Uveymir b. Sa'lebe. Nitekim onların bu tatlı

104 Süheylî, *er-Ravd*, II, 252.

105 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 237.

106 İbn Abdilberr, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (el-İsti'âb'ın hamışinde: I, 50); İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 426-427.

107 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 137.

108 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 426-427.

109 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 46.

110 İbn Abdilberr, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (el-İsti'âb'ın hamışinde: I, 48).

111 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 421.

112 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 405.

rekabetini gözlemleyen Allah Resülü Ebü'd-Derdâya takılırdı: "Selmân (fıkıh/anlayış bakımından) seni geçti."¹¹³

Aynı şekilde Abdurrahman b. Avf ve Saîd b. er-Rabî' arasındaki karakter benzerliğide dikkat çekicidir. Her iki sahabî de son derecede cömert olan ve Allah yolunda mal infak etme hususunda gözünü kırpmayan sahabilerdendi. Nitekim, Saîd b. er-Rabî', ensar içinde en varlıklı kişi olarak bilinirdi. Hz. Peygamber onu, Abdurrahman b. Avf ile kardeş yaptıktan sonra Sa'd, servetini paylaşmak üzere Abdurrahman'a arz etmiş,¹¹⁴ Abdurrahman da cömert, kanaatkâr ve her şeyden önce gönlü zengin bir kişiliğe sahip olduğu için ihtiyacını göreceği kadar küçük bir kısmını kabul etmiş, daha sonra da, "Bana Medine'nin pazarını gösterin!"¹¹⁵ diyerek kendi alın terinden elde edeceği kazancının peşine düşmüş ve eski varlıklı hâline kısa zamanda kavuşmasını bilmiştir. O, sadece mal ve servet biriktirmek için ticaretle meşgul olmamış, malının yarısını yani, yaklaşık olarak 40.000 dirhem parası ile 500 atını Allah yolunda infak etmekten geri durmamıştır.¹¹⁶

Hz. Peygamber'in ensar ile muhacirünü kardeşleştirmesinin sebepleri şunlar olmalıdır:

1. Cahiliye devrinde câri olup da kaldırılan 'hılf' in yerine, 'din kardeşliği' ni ikame etmek.

2. Mekke'de mallarını mülklerini bırakarak gelen muhacirlerin ihtiyaçlarını gidermek ilk günlerde misafir olarak ensarın evine yerleşen muhacir, bu kardeşliğin tesisiyle kardeşlerinin evlerine rahatça girip çıkabilmiş, birbirlerinin eşleriyle sohbet edebilmiş, evde kalabilmiş ve kendi evleri gibi rahat edebilmişler, hatta birbirlerine mal bile bağışlamışlardı.

3. Muhacir ve ensar arasında, samimiyet ve ünsiyet yaratmak ve bunu devam ettirmek. Böylece içtimai bir dayanışma ile güçlü bir toplum oluşturmak.

4. Yukarıdakilere ilaveten, dâhilî ve haricî düşmanlara karşı birlik ve beraberliğini ortaya koyan bir duruş yaratmak.¹¹⁷

İlme Teşvik

Bu küçük topluluklar arasında İslam'ın yayılışı Hz. Peygamber'in onlara ilmi ve Kur'an'ı öğrenmeye teşviki ile gerçekleşmiştir. Nitekim mahallelerde bulunan kabile

113 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 362.

114 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 26.

115 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 227-228.

116 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 416.

117 Hanefi Palabıyık, "Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XVII, Erzurum 2002, 90-119, s.102-103.

mescitlerinin imamlarına da aynı şekilde tavsiyede bulunmuş, onlar da imamlarını çoğunlukla kendi aşiretlerinin evlatlarından seçme yoluna gitmişlerdir.¹¹⁸ Bu mahalle imamları aynen gördükleri gibi kendi topluluklarına da Kur'an'ı öğretiyor ve müphem noktalarını aşiret mensuplarına açıklamaya çalışıyorlardı.¹¹⁹ Bunlardan bazıları da Kur'an ilimlerinde derinleşen ve ayetleri bir araya getiren sahabilerdi.¹²⁰

Bu aşiret ve kabilelerin reislerine ilave olarak, Medine'de Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Übeyy b. Ka'b, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mes'ûd gibi¹²¹ birçok sahabî de, yeni Müslüman olan kardeşlerine İslam'ı öğretmek için gayret sarf ediyorlardı.

Suffe Ehli

Medine Mesicidi'nin yukarıda sözünü ettiğimiz diğer fonksiyonları yanında ona bitişik olarak yapılan "yatılı okul" olarak tabir edebileceğimiz bir eğitim müessesesi gerçekten heyecan vericidir.¹²² İslam Tarihi kaynaklarının da işaret ettiği gibi Suffe, bekâr ve fakir Müslümanların sadece barınacakları bir yer olarak kalmamış, başta Kur'an eğitimi olmak üzere ilim tahsil ettikleri yatılı-gündüzlü bir mektep gibi değerlendirilmiştir.¹²³

Merhum M. Hamidullah'ın da ifade ettiği gibi gündüz Suffe'de ilim tahsil eden talebelerin sayısı dörtüze kadar çıkıyordu.¹²⁴ Muhtemelen artan talep karşısında Mescit'te Suffe'ye ayrılan bölüm yetersiz kalınca Hz. Peygamber, Medine'nin değişik mahallelerinde bugünkü ilkokullara denk düşebilecek "küttâb" okullarını açtı.¹²⁵

Bunlardan başka daha ileri seviyede Kur'an bilgisi ve ilim tahsili için ensardan Mahrame b. Nevfel'e ait eve Dâru'l-Kurrâ adı verilmişti.¹²⁶ Müslümanlar eğitim öğretimi hizmeti alma noktasında Yahudiler'den de istifade edebiliyorlar, çocuklarını onların mekteplerine okuma-yazma öğrenmek için gönderebiliyorlardı.¹²⁷

118 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 354-355, 452, III, 33-34.

119 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 499, III, 291.

120 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 366.

121 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 335-343.

122 Semhûdi, *Vefâ*, II, 453-454.

123 Kettâni, *Terâtib*, I, 40, 48;

124 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 75-77.

125 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 77.

126 Kettâni, *Terâtib*, I, 56.

127 Kettâni, *Terâtib*, 48-50.

Kadınların Statüsü

Kabile taassubu gereği iç içe geçmiş sömürü düzeninin görünmez kılmaya çalıştığı ve en çok mağdur ettiği kesimlerden biri hiç şüphesiz kadınlar ve kız çocuklarıdır.

Hz. Muhammed'in tebliği kadın-erkek, yoksul-zengin, soylu-avam demeksizin toplumun bütün kesimlerine kucak açarken, insanları aynı dilek ve duada, aynı ilkelerde buluşturan bir başlangıç noktasına çağırıyordu.¹²⁸

Nitekim, Asr-ı saâdette kadınları meşrû olan her platformda görmek mümkündür. Hz. Hatice'nin Mekke döneminde Hz. Peygamber'e maddi ve manevi desteğinin ne kadar önemli olduğunu belirtmeliyiz. Hz. Hatice'nin vefatının ardından son derece üzülen ve sıkıntıya düşen Hz. Peygamber'in yardımına koşan yine bir kadındır: Havle bint. Hakîm. Rivayetlere göre Hz. Sevde ve Hz. Aişe ile evliliğinde ona yardımcı olan kişi Havle'dir.¹²⁹

Hz. Peygamber'in ensardan Es'ad b. Züâr'e'nin vefatının ardından üç kızının bakımını üstlendiği bilinmektedir.¹³⁰ Hz. Peygamber'in Medinesi'nde, kadın ve kızları eğitim öğretim alanında kız çocuğu olana verilen cennet müjdesi,¹³¹ kadının eş olarak aile içerisinde yetki ve sorumluluklarından başka çalışma hayatında, zanaat ve el işlerinde, savaş ve tıbbi hizmetlerde, ticaret hayatında önemli hizmetleri ile birlikte görmek mümkündür.¹³²

Toplumsal Sözleşme: Medine Vesikası

Hz. Peygamber, gerek Müslümanların iç ve dış güvenliği gerekse şehirde diğer inanç sahipleriyle bir arada yaşama teşebbüsü olarak hicretin 1. yılında kaynaklara kitap, vesika, sahife gibi isimle geçen toplumsal sözleşmeyi yazdırdı. Hamidullah'a göre takriben 52 maddeden oluşan bu sözleşmenin ilk 25 maddesi Müslümanlarla, son 27 maddesi de Müsevîlerle alakalı idi.

Zaman darlığı nedeniyle çok fazla detayına girmemekle birlikte bu sözleşmede belli başlı olarak şu hususlar işaret edilmektedir:

Medine toplumu; muhacirler, ensar ve onlara harp hâlinde yardım etmeyi kabul eden Müsevîlerden oluşmaktadır. Bu topluluk bütün dünyanın gözünde bir ümmettir. Kurucu elemanların her biri savaş anında eşit haklara sahiptirler. Müsevîlerle işbirliği

128 Cihan Aktaş, *Kadınlar Biati*, www.sonpeygamber.info/kadinlar-biati+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&g-l=tr, 12.04.2012.

129 Taberî, *Târîh*, III, 69.

130 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 608-612.

131 İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 88.

132 Detay için bkz. Rıza Savaş, *Hiz. Muhammed Devrinde Kadın*, 69.

için açık kapı bırakılmıştır. Her vatandaş, kabilesinin, ailesinin fertlerine karşı olsa bile merkezi otoriteye yardım etmelidir. Canilerin asla iltica hakları yoktur. İhtilaf anında Allah, kanun ve adaletin yegane merciidir. Onun elçisi Muhammed (s.a.s.) de yüksek hakemdir. Sözleşme, esirlerin kurtarılması, diyetlerin ödenmesi, yaralanma vs. gibi durumlarda toplumsal sigorta teşkil etmeyi vazetmektedir. Müsevilerin Mekkelilerle ikili anlaşma imzalamalarını, mülteci kabul etmelerini yasaklamıştır. Savaş giderleri Müslümanlar ile Müseviler tarafından birlikte karşılanacaktı. Yahudilerin harbe iştiraki Hz. Muhammed'in iznine bağlı idi.

Burada kısaca özetlemeye çalıştığımız maddeleri ile Medine sözleşmesinde de işaret edildiği gibi yeni anlayışın ikâme edilmeye çalışıldığı gözlerden kaçmamaktadır. O da, vesikanın 13-14-15. maddesinde ifadesini bulan *Her vatandaş, kabilesinin, ailesinin, yakınlarının fertlerine karşı olsa bile merkezi otoriteye yardım etmeli, bir başkası için din kardeşini öldürmeye teşebbüs etmemeli ve Allah'ın zimmetine giren müminlerin birbirlerinin mevlâsı yani kardeşi olduğu* gerçeğidir.¹³³

Kölelere Yönelik İyileştirmeler

Cahiliye Araplarında ictimâî hayat; hürler, mevâlî ve köleler olmak üzere üç sınıf insan katmanından oluşuyordu.¹³⁴ Hz. Muhammed (s.a.s.), risâletle görevlendirildiği toplumda kölelik müessesesini bir sosyolojik fenomen olarak önünde bulmuştu. Medine'de Arap kabilelerinden elde edilenlerin dışında Habeşistan,¹³⁵ İran,¹³⁶ Kıpti¹³⁷ Yemen¹³⁸ kökenli olan köleler de mevcuttu. Köleler, daha çok hür insanların günlük ihtiyaçlarına destek ve yardımcı olmak için kullanılırdı. Bunların meslek ve maharet sahibi olanları da vardı. Örneğin, hacamat yapan,¹³⁹ sulama ve hasat işleriyle ilgilenen, kılıççı,¹⁴⁰ kasap,¹⁴¹

133 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 123, 132. Detay için bkz. *age*, 118-134.

134 Mikdâd Mahmûd, *el-Mevâlî ve Nizâmü'l-Velâ mine'l-Câhiliyye ilâ Evâhiri'l-Asri'l-Ümevi*, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk-Beyrut 1988, 32-33. (Cahiliye ve İslam'ın ilk devrinde Araplardaki mevâlî ve köle anlayışı hakkında geniş bilgi için bu kitaba bakılabilir.)

135 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 49; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 170; II, 92;

136 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 485, IV, 529, VII, 278.

137 İbn Esir, *Üsd*, I, 63.

138 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 40-46.

139 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 443-444; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 415, VII, 233.

140 İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 643.

141 İbn Abdilberr, *el-İsti'âb*, III, 1364; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 279

kuyum ustası,¹⁴² derici,¹⁴³ marangoz¹⁴⁴ gibi. Özellikle köle kadınlar cahiliye devrinde Arap panayırlarından satın alınarak eğlendirici¹⁴⁵ ve cinsel meta¹⁴⁶ olarak kullanılırlardı.

Tevrat'ta kölelerin azat edilmesi noktasında tek bir hüküm yok iken, Hz. Peygamber, kendi çağının bir gerçeği olarak köleliği ele almış, muhtemelen tamamen kaldırma teşebbüsünün pratik değeri olmayacağı için, kölelerin hürleştirilmesinin ve hür erkeklerden çocuk sahibi olan cariyelerin -efendisinin vefatı ile- hürriyetine kavuşmasının önünü açmıştır.¹⁴⁷ Nitekim, köleler sadaka niyeti başta olmak üzere satın alma, ölüme bağlı olarak azat etme, kefaretin gereği olarak ve mükatebe gibi birçok yolla hürriyetlerini kazanma imkânlarına kavuşmuşlardır. Hz. Peygamber, gazveye çıktığında azatlı köleleri zaman zaman Medine'de kaim makam olarak bırakmış, onları birbirleri ile kardeş yapmıştır.

Ekonomik Destek

Hz. Peygamber, Hayber Savaşı'ndan sonra Mekke'de ekonomik kriz ve geçim sıkıntısının baş gösterdiği süreçte bir nezaket örneği olarak Mekke'nin ileri gelenlerine dağıtılmak üzere bir miktar nakdi yardım göndermiş, Ebû Süfyân dışında diğerleri bu jesti bile geri çevirmişlerdir. Ebû Süfyân ise, onların kabul etmediği bu meblağı fakirlere dağıtarak onu hayırla anmaktan geri duramamıştır.¹⁴⁸ Henüz aradan bir sene bile geçmeden Ebû Süfyân'ın Müslüman olmasında diğer sebepler yanında kuşkusuz Hz. Peygamber'in bu nazik düşüncesi de etkili olmuştur.¹⁴⁹

KABİLE ANLAYIŞINA YÖNELİK DÜZENLEMELER

Aşiretlerin Tanzimi

Toplumsal ve idari düzenleme başat hedefi aşiretlerin düzenlenmesidir. Bu da kabilelerin devletin oluşumu merhalesinde yükledikleri işler ve sorumluluklar çerçevesinde

142 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 122; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, IV, 1656; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 148; İbn Manzûr, *Lisân*, VIII, 442.

143 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 65. el-Karaz, deri tabaklamada kullanılan akasya gibi bir ağaçtan elde edilen reçinedir. Bkz: Yâkût, *Büldân*, IV, 325.

144 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 21.

145 es-Semhûdî, *Vefâ*, I, 264.

146 İbn Habib, *el-Muhabber*, 340.

147 Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, 254. Köleliğin sona ermesi ile ilgili olarak bkz.: Vecdi Akyüz, *Asr-ı Saâdet'te Kölelik ve Cariyelik*, 505-511 (*Asr-ı Saâdet'te İslam kitabının I. Cildinin içinde*)

148 Yâ'kubi, *Târîh*, II, 56.

149 Ahmet Önkâl, *Davet Metodu*, 133.

birliği tesis etmeye matuf olup, tebliğ de kabile olgusunu olumlu anlamda işlevsel hâle getirmeyi hedeflemektedir.

Aşiretlerin düzenlenmesinde en önemli görevi kabilelerin neseplerinin korunması ve gelişiminin muhafaza edilmesi şeklinde olmuştur. Bu hususta Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadis şöyledir: “Neseplerinizi öğreniniz ki sıla-ı rahîm yapabilesiniz.”¹⁵⁰

Hz. Peygamber, Medine döneminde her kabileye bir lider tayin etti.¹⁵¹ Muhtemelen o, kabile mensuplarının bütün hallerinden kolayca haberdar olmak, toplumsal sorumluluğu liderlerle paylaşmak, aynı zamanda İslam’a hizmet hususunda kabilelerin birbirleri ile yarışmasını sağlamak, onlara hayırdan yarışma ruhunu kazandırmak, topluma faydalı işler ortaya koymak için onların liderlerinin sayılarını çok tutmuştur.

Nitekim, Hz. Peygamber’in attığı bu adım kısa zamanda meyvelerini verdi. Örneğin, Cüheyne kabilesinden bir şair, İslam’ın muzaffer olması ve cihad vb. faaliyetlerde Cüheyne kabilesinin yapıp ettikleri ile şöyle iftihar ediyordu:

*Biz Muhammed’in yanında fethin fecriyiz
İnsanların önünde bin kişi olarak çıktık¹⁵²*

Güven ve Bağlılık Duygusu Aşılama

Hz. Peygamber, hangi konumda olursa olsun ashabına güven, moral ve bağlılık duygusu vermiş idi. Bir lider için toplumun duyduğu güven ve sadakat, onun işlerini başarmasını sağlayacak en önemli hususlardandır. Nitekim, Hz. Peygamber’in vefat haberini işiten Hemdan kabilesi, Medine yönetimine sırtını dönmeye kalkışınca onlardan Mervân el-Hemdânî onları bu davranışlarından vazgeçirmek için onlara şöyle haykıyordu: *Ey Hemdanlılar! Resûlullâh’ı siz öldürmediniz. O da sizi öldürmedi. İslam’dan payımızı alıp, afiyete erdiniz. Öncekilerinizin laneti sizi de kuşatmasın, sakın arkanızı dönüp gitmeyin! Bir topluluk sizden önce Müslüman oldu, siz de başka topluluğun önüne geçtiniz. Eğer dinde sebat ederseniz, sizi geçenlere yetişebilirsiniz. Eğer gerisin geri dönerseniz, geride bıraktıklarınız sizin önünüze geçer.* dedi.¹⁵³

İnsan Kazanma: Noktasal Takip

Aşiretlerle alakalı düzenlemelerin hususiyetleri arasında, aşiretlerin tüm fertlerini devlet ve yönetimin idaresi altına almak ve onları bir vatandaş gibi devlete bağlamak yatmaktadır. Onun için davette bir kişi bile çok önemli idi. Nitekim, Resûlullah, Müs-

150 İbn Abdilberr, el-İnbâh alâ Kabâili’r-Ruvât, 42-43.

151 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 559.

152 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 152.

153 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 488.

lüman olmalarını istediği¹⁵⁴ aşiretlere mensup bir şahsa mektup yazıyor, bu sayede de onun eliyle aşiretin ve boylarının çoğu Müslüman oluyordu.¹⁵⁵

Askerî Düzenlemeler

Hz. Peygamber, askerî konularla alakalı olarak da aşiretleri tanzim etmiştir. Bu anlamda aşiretlere, İslam ordusuna destek kuvveti olarak bayrak ve sancaklar tahsis edilmiştir.¹⁵⁶ Her sancak en az on askerden oluşmakla birlikte¹⁵⁷ duruma ve zamana göre bir sancağın ya da bir bayrağın altında bulunan savaşçı sayısı en çok bin sayısına ulaşabiliyordu.¹⁵⁸ Aşiretlerin bu şekilde düzenlenmesi dinî ve askerî bir görev olduğu kadar yetki ve sorumlulukların paylaşılması ve askerlerin moralinin yüksek düzeyde tutulması anlamına da geliyordu.

Resûlullah, askerî ve toplumsal özellikleri nedeniyle kabile sistemini aynen olduğu gibi şekli olarak muhafaza etmiştir. Hatta onların nüfuslarının çokluğuna göre, her aşirete ya da her bir boya bazen râye ya da livâ,¹⁵⁹ bazen iki râye,¹⁶⁰ bazen râye ve livâ,¹⁶¹ bazen iki livâ,¹⁶² bazen dört livâ¹⁶³ vermiştir. Bu râye ya da râyeleri bir ya da daha fazla, râye sayısına göre kabile lideri ya da liderleri taşırdı. Bu sancaktar kabile liderleri, savaşın genel stratejisinin dışına çıkmamak kaydı ile kendi sorumlulukları dahilinde astlarına istedikleri gibi davranma serbestisine sahiptiler.¹⁶⁴

Hz. Peygamber, râyesini taşıyan kimsenin kabile fertleri ile istişarede bulunurdu.¹⁶⁵ Her bir aşiretin bir parolası vardı, onunla birbirleri ile savaşta iletişim kurarlardı ve birbirlerini tanıma imkânı bulurlardı. Nitekim, Hz. Peygamber, Talhâ'yı Aşra seriyesine gönderdiğinde ona parola olarak "Yâ Aşratu" ibaresini öğretmişti.¹⁶⁶

154 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 267-268.

155 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 60, II, 26, 225-226, 267-268.

156 Vâkidî, *el-Meğâzi*, II, 800-801.

157 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 800.

158 Vâkidî, *el-Meğâzi*, II, 800-801.

159 İbn Kesir, *Üsd*, I, 61; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 452, III, 237, 247, 344, IV, 416.

160 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 446.

161 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 26-27, IV, 101-102.

162 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 164, 247, III, 565.

163 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 499, II, 99, 280, 439.

164 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 403.

165 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 304.

166 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 219; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 351.

Kabilelerin itibarları ve görevleri gereği olarak aşiretlere ayrılmasında Hz. Peygamber'in ince bir siyaset izlediği gözlerden kaçmaz. Bu da aşiret övgüsünü siyaseten kullanma anlamına gelebilir.¹⁶⁷ Örneğin, Hevâzin heyeti Huneyn Savaşı'ndan sonra Hz. Peygamber'e şöyle demişti: *Ya Resûlallah! Biz, köklü bir kabileyiz. Senin de bildiğin üzere biz büyük bir belâya uğramış bulunuyoruz. Sen de bize lütufta bulun.*¹⁶⁸ Nitekim onlardan bazıları dindaşlarına karşı savaşlarda nesepçe kendilerinden olan Müslümanların yanında Mücâdele etmişlerdi.

Bir başka örnek de Benî Zafer'in müttefiklerinden, harplerdeki cesareti ve yiğitliği ile bilinen Kuzmân b. Hars isminde bir münafıkla alakalıdır. Kuzman, Uhud Savaşı'nda müşriklere karşı savaşırken yaklaşık olarak altı yedi yerinden yaralanmıştı. Ona şöyle dediler: "Cenneti hak ettin Ey Eba'l-Ğaygât!" Bunun üzerine şöyle cevap verdi: "Allah'a yemin ederim ki biz (cennet için değil) kabilemiz için savaşık."¹⁶⁹

Aynı şekilde, sahabeden Benî Nasr b. Riyâb kabilesine bağlı Abdullah b. Kays şöyle dedi: "Yâ Resûlallah, Benî Riyâb helak oldu!" Allah'ın onların belalarını artır.¹⁷⁰

Ordunun Teçhizine İştirak

Harp esnasında aşiretlerin hazırlanmasına gelince, aşiretin kendi mensupları kendi teçhizatlarını hazırlarlardı. Örf olarak her aşiret mensubu silahı ve bineğini yanında getirir,¹⁷¹ yiyeceğini ve içeceğini kendileri temin ederlerdi.¹⁷² Hz. Peygamber onlara savaşa hazırlanma konusunda sadece Tebük Seferi öncesinde hazırlık yapmalarını emretmişti. Nitekim çok zor şartlarda asker teçhiz edildiği için bu orduya ceşü'l-usra (zorluk ordusu) ismi verilmişti.¹⁷³

Resûlullah o sene zengin ve varlık sahibi kişileri, mallarını Allah yolunda infak etmeye teşvik etmişti. Nitekim bu çağrıya Hz. Osman, malının büyük bir kısmını tahsis ederek katılmış, yaklaşık bin dinar hibe ederek kimsenin ulaşamayacağı bir fedakârlıkta bulunmuştu.¹⁷⁴ Ayrıca Kur'an da mallarını Allah yolunda infak eden müminleri ahirette büyük bir ecrin beklediğini müjdelemiştir.¹⁷⁵

167 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 43-44.

168 Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XV, 485.

169 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 235.

170 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 361.

171 Mâlik, *Muvattâ*, II, 444-445.

172 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,

173 İbn Hişâm

174 İbn Hişâm

175 Bakara, 2/195, 262.

Ganimetlerin ve Devlet Gelirlerinin Taksimi

Medine döneminin başlarında gazalarda kılıç sallayan insanların geliri sadece savaş meydanlarında elde edilen ganimetlerden aldıkları paylardı. Savaş yapılmaksızın elde edilen gelirler ise, askerler arasında taksim ediliyordu.¹⁷⁶

Sadakaların toplanması ve âkile işleri toplumsal meseleler olduğu için aşiretlerin tanzimine göre deruhte ediliyordu. Devlet, kabilelere mensup kişilerden, devletin vergilerini kendi aşiretlerine mensup kişiler vasıtası ile¹⁷⁷ ya da akrabalık bağları yoluyla kendi evlatları tarafından toplayabiliyorlardı. Nitekim, Resûlullah, Yezîd b. Ebî Süfyan'ı dayıları Benî Fûrâs'a vergi memuru olarak (âmil) tayin etmişti.¹⁷⁸

Öte yandan vergi toplamakla yükümlü olan bir kabile üyesi hem kendi kabilesi içerisinde hem de beytûlmâl'e sağladığı katkı nedeniyle devlet başkanları gözünde itibarlı kabul edilirdi. Böyle kabilesine ya da aşiretine vergi memuru olan kişi, kabilesinin tamamına meseleyi anlatma ve vergilerini toplama imkânı elde edebiliyor, fakirlerin zulme, zenginlerin haksızlığa uğramasının ve vergi memurlarının bilgisizliğinin önüne geçilmiş olunuyordu.

SONUÇ YERİNE

Cahiliye'den İslam toplumuna geçiş sürecinde asabiyet konusu önemli olduğu kadar geniş ve farklı uzanımları olan bir meseledir. Ancak biz burada sadece Hz. Peygamber'in de içerisinde bulunduğu toplumun "kardeşlik temelinde" fotoğrafını tespit etmeye çalıştık.

Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesini yüklendiği günden, hicrete, hicretten vefatına kadar geçen yirmi üç küsur sene içerisinde inanç birliğine, ahlaka ve hukuka dayalı bir toplum inşâi için gayret gösterilmiştir.

Bu çaba, bir anlamda, yerel ve tarihsel imkânları/imkansızlıkları veri olarak kabul eden ve vahyin ışığında Allah'ın yeryüzünde halife olarak yarattığı insanı merkeze koyan, nebevî geleneğin izinde koşan çabadır. Bu çaba, insanı ve onun varoluşsal değerini, doğasını, etnik ve kültürel kökenini dışlayan, ötekileştiren, ayrıştıran, bölen, parçalayan değil kapsayan, kaplayan, kuşatan, kucaklayan, bütünleştiren, kesrette tevhide odaklanmış bir çabadır. Bu çaba, geçmişi ve onu taşıyan geleneği tamamen reddetmeyen, doğası gereği iyi ve güzel olanı ibkâ eden, fitraten kötü ve zararlı olanı ilkâ eden, üstelik yeni güzellikler ve iyilikler ihdâs eden, evrensel mesajı "medeniyet" inşâi olan bir çabadır.

176 Vâkidi, *el-Meğâzi*,

177 Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâi ve'l-Luğât*, I, 193.

178 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 656-657.

Bu, Bilallerin, Selmânların, Zeydlerin, Ammârların; Alilerle, Osmanlarla, Ömerlerle, Ebû Bekirlerle aynı safta, omuz omuza olmasıdır. Öncüleri muhacir, onlara sadece yurtlarını değil gönüllerini de açanları ensar. Her ikisini uhuvvet potasında kucaklatıp sahabe/ashâb kılar. Onlardan sonra gelen nesiller, “ümme/millet” olurlar.

Üstünlüğün takvâda, takvânın ihsanda, ihsânın ahlakta, ahlakın Kur'an'da ve Resûlullah'ın yaşadığı ve yüce bir örnek olarak yaşattığı hayatta olduğu düsturu, “kardeşliğe dayalı bir toplum” için dinî olduğu kadar siyâsî, sosyal ve ekonomik vb. içerikli adımlardır. *Hamilton A. R. Gibb'in ifadesiyle: Yeni İslami toplumun bütün bireyleri arasındaki kardeşlik, dünyevi statüleri ve zenginliklerindeki farklılıklara rağmen kişiliklerin özünde taşıdıkları değerlerde artmış; bu prensiplerle takip edilen karşılıklı ilişkiler ve vazifeler bir Allah'a gösterilen ihlas ve dışsal itaat terimleri ile belirlenerek derinleştirilmiştir.*¹⁷⁹

BAŞKAN - Hocamıza ben çok teşekkür ediyorum çünkü tebliği hakikaten çok iyi hazırlanmış, örneklerle de kitap hâline geldiğinde, okunduğunda daha bir anlam ifade edecek. Onun için, süreye uymak adına gösterdiği hassasiyete teşekkür ediyorum, gayet istifade ettik.

Şimdi, beşinci oturumun ve bugünün son tebliğini değerli Metin Yıldız arkadaşımız lutfedecekler. “Kardeşlik Dilinin Oluşturulması ve Geliştirilmesi”. Tabii, çok önemli olan asli konulardan bir tanesi. Muş Alparslan Üniversitesi'nden geldiler.

Buyurun Hocam, 15 dakika süreniz var.

179 H. A. R. Gibb, İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, 17.

4. İMAN VE AMEL BAĞLAMINDA KARDEŞLİK DİLİNİ GELİŞTİRME

Metin YILDIZ

**Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kelâm Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi**

İnsân, Yüce Allah'ın yarattığı şerefli varlıklardan biridir. Hem felsefi hem de dinî metinlerde insanın ontolojik, epistemik ve ahlaki yapısı üzerinde epeyce durulmuştur.¹ İslam felsefesinde önemli bir yer tutan Meşşâî filozoflar ile onlara esin kaynağı olan Aristoteles, Eflatun ve Plotinüs'ün varlık hiyerarşilerinde üst sıralarda bulunan insan, İlahî hitapta daha da ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. "Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık".² Başka bir ayet-i kerimde de Yüce Allah insanın değeri hakkında şöyle buyurmaktadırlar: "Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" dedik. İblis'ten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı".³

Kelam tarihine bakıldığında insanın ontolojik olarak meleklerden bile üstün olduğunu ısrarla vurgulayan kelamcılarının olduğu görülmektedir. Onlara göre insanoğlu diğer varlıklardan, özellikle de Allah katında şerefli bir konumda bulunan meleklerden bile daha üstündür.⁴ Bu değere sahip olduğu bildirilen insandan Yüce Allah sahip olduğu değerini koruyup kollamasını istemekte ve bu ontolojik değerini koruması için insanı

1 Hicr, 15/26, Nahl, 16/4, Meryem, 19/67; Oliver Leaman, *Orta Çağ İslam Felsefesine Giriş*, (Çev.: Turan Koç), Rey Yayıncılık, Kayseri, 1992, s. 123-124.

2 İsrâ, 17/70.

3 Arâf, 7/11. İnsanın değeriyle ilgili ayrıca bkz. İsrâ, 17/62.

4 el-Kesteli, *Haşiyetü'l-Kesteli Alâ Şerhi'l-Akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, s. 196-199; Sırrı Giridi, *Şerh-ü Akaid Tercemesi*, c. II., Mektûbe-i Vilayet-i Celile-i Tûna, Rusçuk, 1292, s. 292-293.

âdeta motive etmektedir. Bu konuma mazhar olan insanoğlu tutum ve davranışlarıyla bu değerini layıkıyla korumak zorundadır. Yüce Allah'ın insandan korunmasını istediği değerlerden birisi de kardeşlik mefhumudur. Kardeşliğin korunması da kullanılan dilde saklıdır. Bu dilin kullanımı da inanç başta olmak üzere birtakım değerlere bağlıdır. Kardeşliğin gerçek anlamda tesisi de, kendisine muhtaç olunan dilin kullanımına bağlıdır. Neticede çok açık bir şekilde denilebilir ki varlığına inanılan kardeşliğin tesisi için bu durumun fiiliyata aktarılması zorunluluk arz etmektedir. Kardeşliğe olan inanç, onun ameli boyuta taşınmasını gerektirir. Bu dilin kurulması ve geliştirilmesi bizzat Yüce Allah tarafından da istenmiştir. Bunun için insanoğlu son peygamberlik mesajına kadar her zaman ilahî hitaba mazhar olmuş ve son ilahî mesaj da dâhil olmak üzere insanoğlundan her zaman bu dilin kullanılması istenmiştir. Zira Cenâb-ı Allah, vahyinin son halkasında genelde tüm insanlara hitap ettiği gibi, özelde de inanan ve inanmayan insan gruplarına hitap etmiştir. Konumuzla bağlantılı olan bir ayette, Yüce Allah, tüm insanların ortak bir yönüne dikkatleri çekerek, onlarda âdeta bu değer farkındalığını yaratmak istemiştir. Bu hitaba dikkat edenlerin dünya serüveninde daha rahat ve huzurlu bir yaşamı gerçekleştirebilmelerinin, bu hitaba dikkat etmeyenlere göre daha kolay olacağı vurgulanmak istenmektedir. Zira Yüce Allah'ın "Ey insanlar!" diye başladığı bu ayette insanlardan bu mesaja dikkat kesilmelerini ve bu mesajı hakkıyla anlamalarını istemektedir. Bu ilahî hitap, çağlar üstü olan evrensel bir hüviyete sahiptir. Çünkü insanlığın hakikatini birkaç kelimeyle eşsiz bir icaz ile aktarmaktadır. İlahî hitap, bu hakikati şöyle aktarmaktadır: "Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır."⁵ Bu ayette Yüce Allah insanın birkaç yönüne dikkatleri çekmektedir:

a. Bu ilahî mesajda ilk başta insanın yaratılmışlığına vurgu yapılmaktadır. Zira bunun farkında olan kişi itikâdi ve ameli yönler başta olmak üzere tüm yaşamında bir hassasiyet sahibi olabilir. Çünkü yaratılmış olduğunun farkında olan kişi, celâllenmenin ve ekâbirleşmenin hiçbir kıymeti harbiyesinin olmadığına bilincine varabilir.

b. Ayetin vurguladığı bir husus da tüm insanların aynı soydan gelmiş olduğu gerçeğidir. Bunun anlamı, evrensel ortak bir paydanın hakikatinin vurgulanmasıdır. İnsanoğlundan bunun bilinciyle hareket etmesi istenmektedir.

c. Bu ayette vurgulanan diğer bir husus aynı ebeveynden gelen insanoğlunun tarihi, coğrafi ve başka sebeplerden dolayı farklı soylara ayrılması hakikatidir.

İnsanın ontolojik ve biyolojik yönünü aktaran Yüce Allah, insanda olmasını istediği asıl şeyi ayetin akışında bildirmektedir, o da insanı insan kılan takva boyutudur. Ancak

5 Hucurât, 49/13.

bu erdeme sahip olabilen insan, Allah katında değerli ve şerefli bir konuma gelir. Kardeşlik kavramı bu noktada daha rahat bir şekilde ele alınabilir. Zira insan yaratılmışlığının farkında olduğunda, kendisini yaratanın kendisinden istediklerini yerine getirmekte pek fazla zorlanmayacaktır.

Yüce Allah'ın insanlardan ve özellikle de müminlerden korumalarını istediği bir değer de kardeşlik duygusudur. Netice itibariyle sosyolojik; kaynağı itibariyle ontolojik bir değerlendirmeye tabi tutulabilen "kardeşlik" kavramının ilahî mesaja göre yeniden tesisi için inanç ve amelde sorgulama durumu kaçınılmazdır. İlahî hitap ise, kültürel yapısına uygun bir tarzda insanı kendisine muhatap kılmıştır. Hem peygamberin insanlar arasından seçilmesi hem de insanların anlayabileceği bir dil ile vahyin gerçekleşmesi gösteriyor ki her şeyin yaratıcısı ve idare edicisi olan Yüce Allah, insanları bu hitaba muhatap kılmak ve bu konuda insanın işini kolaylaştırmak istemiştir. "Allah, insanların sahip olduğu dilsel ve kültürel ifade sistemleri vasıtasıyla gerçekleşen kelâmı sayesinde, kendini onlara açmakta ve onların düzeyine inmektedir."⁶ Bu hitapta Yüce Allah, muhatapı olan insanı bir eğitim süzgecinden geçirmektedir. O, insandan insanın anlayacağı bir tarzda yapılmasını ve yapılmamasını istediği şeyleri çok açık ve anlaşılır bir şekilde istemektedir. İlahî hitap, kendi muhatabından özellikle yeni öğrendiği bilgilerinin tatbik edilmesini istemektedir. Kur'an'ın değişik yerlerinde iman ile birlikte salih amelin vurgulanışı⁷, Yüce Allah'ın insanlardan erdemli bir duruş ve yaşayış istediğini göstermesi açısından önemlidir. Zira ilahî hitap, teoride hüsnü/iyiliği-güzelliği arzularken, pratikte onun uygulanmasını arzulamaktadır. Bu hüsnün algılanış biçimine girilmeksizin, algılanan bu hüsnün/iyiliğin-güzelliğin yaşanılır kılınması gerekir. Çünkü burada önemli olan husus, ontolojik olarak varlığı kabul edilen "kardeşlik" kavramının ilahî hitap olmaksızın anlaşılabilirliği mümkün olup olmaması meselesi değildir.⁸ Zira neticede ilahî mesaj, hitâm-ı misk olan risaletin son halkasının evrensel mesajlarıyla tamamlanmış olup, bundan sonra bu mesajın algılanışı ve uygulanışı istenmektedir. Kardeşlik kavramı hakkında akli yaklaşımın ve değerlendirmenin mahiyetinin ve realitesinin inkârı da mümkün değildir. Tartışmanın aslı, nakil olmadan aklın nübüvvetin getirmiş olduğu gerçeklere ulaşip ulaşamadığı değil; aklen ve naklen varlığında şüphe olmayan kardeşlik kavramının neyi ifade ettiği. Nitekim ayet ve hadislerde kardeşlik kavramı üzerinde

6 Nasr Hamid Ebü Zeyd, *İlahî Hitâbın Tabiatı, Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*, (Çev.: Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara, 2001, s. 83.

7 Bakara, 2/25, 62; Mâide, 5/9, 69; Asr, 103/1-3...vb. Kur'an-ı Kerim'de iman ve amelin birlikte zikredildiği birçok ayet-i kerime bulunmaktadır. Bkz. Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l Müfheres li Elfâzi'l Kur'âni'l-Kerîm*, Müessesetü'l- A'lemi li'l-Matbûât, Beyrut 1999, s. 91-101.

8 İslam düşünce tarihinde çok tartışılan diğer bir husus da akıl ve nakil meselesidir. Bu konuyla ilgili bkz. Ebü'l Vefâ et-Teftâzânî, *Kelâm İliminin Belli Başlı Meseleleri*, (Çev.: Şerafeddin Gölcük). Kayıhan Yayınları, 1980, s. 179-189.

çokça durulmaktadır. İslam'ın tesis ettiği medeniyet tasavvurunda eski cahili âdet ve alışkanlıklara yer yoktur. Zira İslamın oluşturduğu bu medeniyet tasavvurunda saadet-i dareyn hedeflenmektedir. İslam, bireyin yaşanılabilir bir dünyada hayatını ikame ettirmesinin yanında onun istikbali olan ahiretinin de huzur ve mutlulukla dolu olmasını hedeflemektedir. “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün. Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O’nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.”⁹ Bu mesajlardan anladığımız kadarıyla insanoglunun hayat serüveninde gelgitler yaşanmış, insanlar dünya menfaatlerinden dolayı birbirine hasmane tavırlar takınmış ve kendi elleriyle kendilerini yok etme aşamasına kadar varmışlardır. “Yüce Kur’an’daki bu iki ayet-i kerime, İslamın doğuşunu müteakip iki ay içinde hâlihazırda kat edilen mesafeyi hatırlatan; Allah’ın ipine, yani şeriata bütün Müslümanların sınımsız yapışarak yol alabileceklerini ihtar eden ve Arabistan Yarımadası’ndaki insanlığın kültürünü bütünüyle tahrip etmekle sonuçlanan durmadan birbirleriyle savaşan ve hasmâne tutumlar takınan sınıfların gayr-ı meşrû hallerine bir daha asla dönülmemesini emreden bir emirdir.”¹⁰ Öyleyse ilahî hitabın bugünkü muhatapları bu uyarılardan ciddi bir ders çıkarıp, bu mesajları anlamaya çalışmalı ve bu mesajları hayatlarına aktarmalıdır.

Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de “Müminler ancak kardeşler, öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin, Allah’a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.”¹¹ Bu ayet-i kerimeden hareketle kardeş ve kardeşliğe dair bir iki soru sorulabilir: Kardeş kime denir? Kan bağının dışında başka bir kardeşlikten bahsetmek mümkün müdür? Aynı ebeveynen ya da ikisinden birinden doğmakla veya süt emme yoluyla kardeşlik durumu gerçekleşmiş olur. Bir kabileye bağlılık, bir din veya sanat koluna mensubiyet ya da bir muamele ve muhabbetteki münasebet gibi durumlardaki tüm birlikliklerde de benzer bir kardeşlikten bahsedilme imkânının olduğu söylenmektedir.¹² Bu tür durumlarda kardeşlikten bahsedilebilmesi için öncelikle bir iştirakin olması gerekir. Yani birden fazla kişinin ortak bir noktada buluşmaları gerekir ki kendilerine bu nitelik atfedilmiş olsun. Bu ortak buluşma, bir iş ve sanat kolunda olabileceği gibi bir dünya görüşü ya da inanç veya inançsızlık durumunda da olabilir. Zira Kur’an-ı Kerim’de

9 Âl-i İmrân, 3/102-103.

10 Muhammed Marmaduke Pickthall, *İslam Medeniyetinin Dinamikleri*, (Çev.: Yusuf Kaplan), Külliyyat Yayınları, İstanbul 2011, s. 56.

11 Hucurât, 49/10

12 Ebu’l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl b. Muhammed er-Râğib el-İsfahâni, *el-Müfredât Fi Ğaribi’l-Kur’an*, “Kardeş” Md., Dâru’l-Ma’rife, Lübnan 2001, s. 22-23.

küfürde bulunanların birbirlerinin kardeşleri olarak tavsif edilmeleri dikkate şayandır.¹³ Ayrıca bir din kardeşliğinden de bahsedildiğini görüyoruz. Ancak müminlerin kardeş olduğu bildirilen ilahî hitapta,¹⁴ bu kardeşler arasında çıkan ihtilafların araya hiçbir fasıla girmeksizin -diğer mümin kardeşlerin aracılığında bulunmaları koşuluyla- hemen bitirilmesi emredilmektedir.¹⁵ “Müminler hem bütün insanlıktan hem de iman kardeşlerinden sorumludurlar; dünyada haksızlığın engellenmesine,¹⁶ din ve vicdan özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasına katkıda bulunmak,¹⁷ ülkede ise bunlara ek olarak mümin kardeşler arasındaki anlaşmazlıkları adaletle çözüme kavuşturmak, haksızlıkta ısrar edenlere karşı haklının yanında yer almakla yükümlüdürler. Bu ayet ikinci yükümlülüğe -bunun dayanağı olan kardeşliğin altını çizerek- dikkat çekmektedir.”¹⁸

Bir mümine düşen görev, ilahî rızaya mazhar olmanın yollarını arayıp, bulmaya çalışmak; bulduğu yolda da emin adımlarla yürüyüp yaşamaktır. Zira Yüce Allah, değerli olarak nitelendirdiği sevgili kullarına bu değere ermenin yollarının o kadar kolay olmadığını; ancak ilahî hitabı benimseyip tatbik eden kişinin kendi katında bu payeye erebileceğini söylemektedir. Bir mümin salt bir teorisyen değildir; sahip olduğu teoriyle birlikte aynı zamanda bir aksiyonerdir. Bu durumun ilahî hitaptaki vurgusu şu şekildedir: “Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir. Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.”¹⁹ Kelam tarihinde karşımıza çıkan en çetrefilli konulardan birisi de iman amel ilişkisidir. Amel imandan bir cüz müdür değil midir? “Ayrıca, şu soruları da açık yüreklilikle sormamız ve cevaplamamız gerekir: Din -özellikle de İslam- pratiği olmayan salt bir teori midir? Şeriatı ve fıkıhı olmayan salt bir akide midir? Amel olmaksızın salt inanç mıdır?”²⁰ Bu tartışma, ekollerin, mezheplerin doğmasına, görüş ayrılıklarının vuku bulmasına sebebiyet vermiştir.²¹ Biz de konuyu bu bağlamda ele aldığımızda hem ilahî hitapta hem de İslam tefekkür tarihinde bu konunun büyük bir önemi haiz olduğunu

13 Âl-i İmrân, 3/156.

14 Hucurât, 49/10.

15 Hucurât, 49/9-10.

16 Âl-i İmrân, 3/108.

17 Nisâ, 4/7; Hac, 22/40.

18 Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 93.

19 Saff, 61/2-4.

20 İlhami Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, Kitabiyat, Ankara 2002, s. 8.

21 Cihat Tunç, *Kelâm*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s. 55-59.

görmekteyiz. Eğer toplumda ilahî hitabın mesajına uymayan menfi tutum ve davranışlar sergileniyorsa ve bireyler de söylemlerinin gereğini yapmıyorlarsa sorun vardır demektir. Böyle bir tutum ve davranış ilahî mesaj ile kınanmıştır. Zira Kur'an mesajına baktığımızda, bu mesajın *Yedinci yüzyılda Arap yarımadasındaki Arapların somut, pratik, toplumsal-ahlaki sorunlarını çözmeye yönelik toplumsal-ahlaki (politik) bir mesaj olduğu gayet açıktır.*²² İlahî hitap yedinci yüzyıldaki insanların sorunlarını çözdüğü gibi yirmi birinci yüzyıldaki insanların sorunlarını da çözebilir mahiyettedir. Bunun için günümüz insanının bu evrensel mesajı anlamaya çalışması ve hayatına aktarması gerekir. Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerin de içinde bulunduğu Saf suresi konumuzu açıklar mahiyettedir. Sure kısaca şu şekilde özetlenebilir: Bu sürede *Kişinin yaptıklarıyla bağdaşmayan iddialarda bulunmasının Allah katında çok çirkin sayıldığı belirtilerek öz ve söz arasındaki uyumun önemine vurgu yapılmakta; Allah yolunda çarpışanların O'nun hoşnutluğunu kazanabilmeleri için tek bir yürek ve tek bir vücut gibi olmaları gerektiğine dikkat çekilmekte...*²³ Allah yolunda fiili bir savaş ya da ıstılahî kavramıyla akla ilk gelen anlamıyla cihat mevzu, konumuz ile doğrudan bağlantılı değildir; ancak ilahî mesajın tesisine yönelik olarak mümin bir cehd'te bulunmak zorundadır. Bu mevzu ile bağlantılı olarak, *gerektiğinde savaşmayı da içerecek şekilde her türlü çaba ve gayreti gösterme anlamında*²⁴ bir değerlendirme yapılmıştır. Allah (c.c.) ve O'nun sevgili elçisi Hz. Muhammed' (s.a.s.) in gerçekleşmesini istedikleri bir yaşamın tesisi için, müminler omuz omuza vererek bu cehdi göstermek zorundadırlar ki bu şekilde Yüce Allah'ın lütfuna mazhar olabilsinler. Zira *Allah'ın Peygamberinin (s.a.s.), hiçbir zaman yalnızca ilkelerle, emirlerle ve kurullarla yetinmediğine dikkatinizi çekmek isterim. O, ilkeleri, emirleri ve kurulları her zaman amellerle, örneklik teşkil ederek güçlendirmiş ve pekiştirmişti. Müslümanların kardeş olduğunu ilan ettiği zaman, kendisini bundan muaf tutmamış, kendisini diğerlerinden ayırmamıştır.*²⁵ İslam'ın müesses nizamında kardeşlik dili canlı bir şekilde yaşatılmış ve bunun neticesinde de insanlar arasında huzur ve mutluluk tesis edilmiştir. Medine İslam toplumunda müslim ve gayrimüslim ilişkilerindeki birlik-telikten, ensar-muhacir kardeşliğine, ardından tüm müminlerin kardeş olduğu evrensel hitaba kadar Peygamberimiz (s.a.s.) dönemindeki kardeşlik teması zamanlar üstü bir hüviyet ile evrenselliğini hâlâ korumaktadır. Ancak bu hakikatin değerini koruyamayan Müslümanlar tarih içinde bu hakikatten mahrum kaldıkları gibi, maalesef günümüzde de bundan mahrum kalmışlardır. Bununla bağlantılı olarak şöyle bir soru sorulabilir: İnsanlar özellikle Müslümanlar neden bugün menfi bir gidişata duçar olmuşlardır? *Özgürlük ve eşitlik için verilen Mücâdelenin yol açtığı hercümerç ortamında, kardeşlik, çabucak unutulmakta ve gerçekleştirilmesi her zamankinden daha zor bir hayale dönüşüvermektedir.*

22 İlhami Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, Kitabiyat, Ankara 2002, s. 67.

23 Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. V, s. 329.

24 İlhami Güler, *a.g.e.*, s. 48.

25 Muhammed Marmaduke Pickthall, *a.g.e.*, s. 59-60.

Bununla birlikte, kardeşlik, ne zaman ki insanlar, samimi bir gâye ve iyi niyetle belli yasalara dinî bakımdan itaat etmek için bir araya gelirlerse, ancak o zaman ulaşılabilecek, gerçeğe dönüştürülebilecek bir ideal olur. Yine de geçmişin tarihine ve dünyanın şimdiki hâline baktığımız zaman, eğer İslam'ın ortaya koyduğu muhkem ve muhteşem örnek ve örneklik olmamış olsaydı, kardeşliğin yalnızca bir ütopyadan ibaret olduğunu düşünebilirdik.²⁶ Neler oldu da sanki en fazla bir yüzyıl içinde bu coğrafyada kardeş kardeşi anlamaz, dinlemez hâle geldi? Birileri belirgin şekilde üstünlük, ayrıcalık ve tahakküm bildiren, diğerleri öfke ve isyan dolu, ayrılıkçı bir dil kullanmaya başladı. Neler yaşandı, uzun yüzyılların süreğinde sohbetler yerini yas toplantılarına terk etti...²⁷ Cihan Aktaş'ın sorduğu bu soruyu yine onun ifadeleriyle yanıtlayalım. Ona göre bu duruma düşmemizin sebebi kullandığımız dilin değişmesidir. Zira tarihte ortak bir dil kullanılırken kendisinin sorduğu sorulardan müteşekkil sorunlar neşet etmemişti. Çünkü ona göre *biz şuurunu dillendiren bir medeniyet dairesi içinde kardeşliğin dilini yakalamayı bilmiştik ... İman getirerek Müslüman olmuş, birbirimizi sevdiğimiz için de gerçekte iman ettiğimizi bilmiştik.*²⁸ Aktaş'ın telmihte bulunduğu hadis-i şerifin anlamı şu şekildedir: "Her biriniz kendiniz için sevip arzuladığınız şeyi mümin kardeşiniz için de sevip arzulamadıkça tam mümin olamaz."²⁹

Aynı tarihi ve kaderi yaşamış birisinin evrensel insan hakları normlarına uymayacak bir dayatmayla inancından ve kültüründen yoksun bırakılması durumunda ortaya çıkacak travmaları ve neticelerini kestirmemek mümkün değildir. Bu ameliyeden sonradan aynı ortak duygu ve düşünceyi beklemek pek tutarlı olamayacağı gibi, böyle bir şeyin gerçekleşmesi de mümkün olamaz. Zira tarihte buna benzer durumlarda başarılı olduğuna dair herhangi bir örnek bulunmamaktadır. Belki de dayatma neticesinde zahiren bir kabullenme görünmüşse de hakikaten bunu gönülden kabullenme olmamıştır. Neticede şöyle trajikomik sonuçlar cereyan etmiştir: Dünyanın dönmediğine ikna ettirilmeye çalışılan Galileo'dan bu anlamda yazılı bir tutanak alındığı esnada Galileo "dünya yine de dönüyor" diye mırıldanır. Bu trajikomik örnek de gösteriyor ki gerçek olmayan şeyleri gerçekmiş gibi dayatmak her zaman beraberinde farklı sorunları ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir şey, insanın iç dünyasında farklı bir dalgalanmayı yaşatacağı gibi, reel hayatta da hasarı büyük farklı sorunlara sebebiyet verecektir. Böyle bir durumda menfi bir dil kullanımı yaygınlaşır ve her geçen gün bir önceki günü arar. Kişisel ve toplumsal buhranlara sebebiyet veren menfi yapılanma ve gidişattan temizlenmek gerekir. Bunun için de yeni bir dilin kullanımına gereksinim duyulur. Bu yeni dilin teme-

26 Muhammed Marmaduke Pickthall, *a.g.e.*, s. 61.

27 Cihan Aktaş, *Kardeşliğin Dili*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 12.

28 Cihan Aktaş, *a.g.e.* s. 12.

29 *Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, el-Câmiu's Sahih*, İmân, 7, Mevkiu Vizareti'l-Evkâfi'l-Mısriyye, Şâmîle versiyon 3.47.

lindeki saklı hakikat ise kardeşlik olgusudur. Burada temel belirleyici kriter, bu kavramı kullanma biçimidir, yani, “*kardeşlik dilinin*” kullanılması ve bu dilin hayata aktarılmasıdır.

Sosyolojik tezahürü, ontolojik hakikatine yaklaşım tarzına göre şekillenen “kardeşlik” kavramı ve olgusu ya müspet ya da menfi bir sonuçla neticelenir. Başlangıç noktası müspet olan bir şeyin uygulanışı da müspet olursa, neticesi de müspet olur. İlahî hitapta kardeşlik vurgusu çok açık bir şekilde görülmektedir. Müminlerin kardeşliğine dair nazil olan ilahî hitaba inanıldığında ve bu inancın gerektirdikleri de yerine getirildiğinde kardeşlik hakiki anlamda gerçekleşmiş olur. Zira kardeşlikte ortak bir hukuk vardır. Hakların gerçek anlamda kullanıldığı, ayrımcılığın ve ötekileştirilmenin olmadığı, insana insan olması hasebiyle saygı duyulduğu bir hakikat vardır gerçek kardeşlikte. Kişinin kendisi için istediğini kardeşi için de istediği bir olgudur gerçek kardeşlik. Çünkü bu kardeşliğin tesisinde inanç boyutu başta olmak üzere, inancın gerektirdiği yaşama şekli vardır. Böyle bir kardeşliğin yaşanıldığı yerde toplumsal ilişkilerde refah ve huzur vardır. Bu durumun aksi de mümkündür. Menfi gidişatlı durumun düzeltilmesi amaçlı bir yaklaşım tarzı, başlangıç itibarıyla uygun görülse dahi, netice itibarıyla etik bir yaklaşım tarzı değildir. Zira amaç ve araçlar birbirine karıştığında ve öncelikler değiştiğinde, asıl ruh kaybedilmiş olur ve neticede bereket de kaçmış olur. Bunun için yeni bir şekillenme ve inanç alanında yapılacak yeni bir resetleme ile hayatın diğer tüm alanlarında olduğu gibi “kardeşlik” mefhumunda da yeni bir yaklaşım tarzını ve bakış açısını gerçekleştirmek gerekir. Zira fiiliyatı gerektiren bir inanç öğretisinde eğer fiiliyat önemsenmez veya uygulanmaz bir duruma gelmişse; o zaman bu inancın yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Eğer inanç, ameli bir durumu gerektiriyorsa o zaman amelde bulunmak gerekir. Kardeşliğe vurgunun yapıldığı ilahî mesajdan haberdar olan mümin kişi, bu ilahî mesajın gerektirdiklerini hayatında tatbik etmiyorsa böyle bir müminin kendi inancında bir resetleme yapması gerekir. Hukuk dilindeki “*def-i mefâsîd celb-i menâfiden evladır*”³⁰ yaklaşımı yerine, Kur’an dilindeki “uhuvvet” yaklaşımı esas alındığında taşlar yerli yerine oturur, mesele hallolur, mevcut pozitif enerji başka alanlara aktarılır ve ilahî hitaba uygun bir sonuca varılır. Tarihte yaşanmış menfi yaklaşımlar neticesinde teşekkül etmiş sorunların üstesinden gelmek için, sadece menfaat hâsıl olsun diye tedavüle sokulacak bir kardeşlik dili istenilen sonucu doğurmaz. Zira burada, amaç olan kardeşlik hakikati, araç olarak kullanılmak istenmektedir. Böyle bir yaklaşım tarzında kardeşliğin felsefesi hakim değildir; bilakis burada kangrenleşmiş parçanın atılması gibi bir zihniyet saklıdır. Hâlbuki kardeşlikte asıl olan şey, tüm menfi beklentilerin ötesinde özde var olan hakikati hissedip yaşamaktır. Bundan olsa gerek dünya Müslümanların yıllık hac ibadetlerinde gösterdikleri birliktelik, reel hayatta bir türlü gerçekleşmiyor. Oysa dinî bir vecibeyi yerine getiren dindar kişinin, dinin ondan istemiş olduğu ahlaki erdemi yaşamaya çalışması gerekir. Aynı şekilde dindar kişi iman ve salih amel birlikteliğini de

30 Ahmed Cevdet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Matbaa-i Osmani, İstanbul 1300, s. 27.

göz ardı etmemelidir. Merhum Ali Şeriatî *Hac* adlı kitabında, insanın psikolojik yönüne vurgu yaparak, insanın asli derinliğine kavuşmasını, yenilenmesini, nefis muhasebesini, din kardeşini kendi nefsini sevdiği gibi sevmesini, hatta nefisine tercih etmesini istiyor. “Şimdi ne kendin için bir ev, ne de İsmail’in için bir sığınak yap. İnsanlar için bir ev, sığınmasızlar için bir çatı, takibe uğrayanlar, kaçaklar, bütün bir yeryüzünde korkarak kaçan ve bir sığınak bulamayan, her yerde Nemrud’un takip ettiği yaralı, sığınmasız avlar için bir yuva kur. Karanlığın bu en uzun gecesinde bir meşale yak.”³¹ Metâf ve Arafat’taki fiziki birlikteliğin, gönülden gelen hakiki bir birlikteliğe dönüşmesi gerekir.

Diyalog kurulan tüm şahıslarla onların hukukunu gözetir şekilde hareket etmek gerekir. Böyle bir yaklaşım tarzı oluşturulmadığı sürece hem bireyler hem de toplumlar arasında sorunlar devam eder. Orta Doğu başta olmak üzere dünyanın birçok yerindeki mevcut sorunlar, bu dilin zayıflamasından neşet etmiştir. Bu sorunların bitmesi ve bir daha yaşanmaması için acilen gerçek anlamdaki bir kardeşlik dilinin oluşturulması gerekir. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti’nde müslim ve gayrimüslim; Arap, Çerkez, Türk, Kürt ... vb.; Caferî, Hanefî ve Şafîî mezhebi gibi çoğulcu bir yapı bulunmaktadır. Bu çoğulcu hakikat aşikâr bir biçimde görülüyorken, tüm bu farklı unsurları cebren Hanefî ve Türk olarak addetmek, sonra da hepimiz kardeşiz demekle kardeşlik olgusu tesis edilemez. Gerçek kardeşliğin tesisi bu çoğulcu yapının hakikatinin kabullenilmesiyle olur. Bundan dolayı kullanılan dil çok önemlidir. Bazı şeyler vardır ki ayrıntılarda saklıdır. Bunun için, tarihe ve olaylara objektif bir bakışla ve yeni bir dil ile yaklaşmak gerekir. Dindaşlara yaklaşım, zimmilere muamele ya da bir bütün olarak yurttaşlarla münasebet neyi gerektiriyorsa ona uygun bir dilin geliştirilmesi gerekir.

Kardeşlik dili muhataba yaklaşım tarzıyla şekillenir. Aynı şekilde kardeşlik dili, dillerin varlığına yaklaşım tarzıyla şekillenir. Müspet, insani ve İslami perspektif neyi gerektiriyorsa o şekilde davranmak gerekir. Eğer kardeşlik dilinin gerektirdiği tutum ve davranışlarda bulunulmaz, muhataba onun hak ettiği şekilde muamelede bulunulmazsa menfi sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz olur. “İnsanlara ana dilini yasaklayan, onları ninnileri ve ağıtları nedeniyle cezalandıran vesayetçi siyasetin zaman içinde sebep olduğu hasar, bugün görmezden gelinemeyecek bir noktaya ulaştı.”³² Türkiye Cumhuriyeti’nin her bir metrekaresinde yaşayan tüm yurttaşların varlığı bir zenginlik olarak görülüp, bu müspet durum uygulandığında, gerçek bir kardeşlik dilinden bahsedilmiş olur. İnsana insanca yaklaşım neyi gerektiriyorsa; özelde de Müslümana Müslümanca yaklaşım neyi gerektiriyorsa o şekilde yaklaşıldığı andan itibaren gerçek anlamda kardeşlik dili sergilenmiş olur. Bu dil gerçekleşmediği sürece sorunlar ötelenmeden öteye gitmez ve ilahî hitaba da uygun yaşanılmamış olur. Asıl dil ayrıntılarda saklıdır. Zira

31 Ali Şeriatî, *Hac*, (Çev.; Ejder Okumuş), Fecr, Ankara 2009, s. 212.

32 Cihan Aktaş, *age*, s. 14.

bazen bazı şeyleri gereksiz görmek, telafisi mümkün olmayan kırılmalara da sebebiyet verir. Bunu bir iki örnekle somutlaştıracak olursak kardeşlik dilinin ne kadar elzem olduğu sonucu kendiliğinden ortaya çıkar. Örneğin, inancı gereği taktığı başörtüsünden dolayı eğitiminden yoksun bırakılmış bir bayanın ve anadilde eğitim talebinde bulundu diye yıllarca eğitiminden mahrum kalmış bir gencin mağduriyeti. Mesele şudur: Bunlara hadlerini bildirmek mi yoksa eğitim haklarını sunmak mı? Kardeşlik dili işte tam da burada devreye girmelidir.

Sonuç itibarıyla denilebilir ki yeni bir kardeşlik diline acilen ihtiyaç vardır. Ve bence kardeşlik dili, dillerin ve kültürlerin zenginliğinin ve kardeşliğinin eşit oranda gerçekleşmesiyle kurulur. İlahî hitaba muhatap olan mümin kişinin bu hitaba iman ettikten sonra, bu hitabın kendisinden istediği tutum ve davranışları sergilemesi gerekir. Ele aldığımız kardeşlik dilini oluşturmak ve geliştirmek konusu kelâm ilminde epeyce tartışılan iman ve amel konusunun kapsamına girmektedir. İlahî hitabın birçok yerinde iman edip salih amel işleyenlerin birlikte zikredildiği rivayetlerin varlığından hareketle kardeşlik dilinin oluşturulup geliştirilmesinin de iman ve amel ile bağlantılı konular arasında yer alabileceği sonucuna varılabilir. Bunun için, kardeşliğe inanan kişinin, inancı gereği davranışlarıyla bu inancını fiiliyata aktarması gerekir. Bundan dolayı, inanan kişinin kullandığı dile dikkat edip gerçek anlamda bir kardeşlik dilini oluşturup geliştirmesi gerekir. Sön söz olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki bu vesileyle andığımız rahmet peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.s.) tesis ettiği dil, asıl kardeşlik dilidir: "... Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir, ona zulmetmez, sıkıntı anında onu kendi hâline terk etmez. Ona yalan söyleyip onu aldatmaz, küçük görmez. (Üç defa sağ göğsüne vurarak) takva işte buradadır. Müslüman kardeşini hakir görmesi kişiye kötülük olarak yeter. Her Müslümanın namusu, kanı, malı ve onuru Müslümana haramdır.³³

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Matbaa-i Osmanî, İstanbul, 1300.

Aktaş, Cihan, *Kardeşliğin Dili*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.

Ali Şeriatî, *Hac*, (Çev.; Ejder Okumuş), Fecr, Ankara 2009.

Ebü'l Vefâ et-Teftâzânî, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, (Çev.: Şerafeddin Gölcük), Kayhan Yayınları, 1980.

Güler, İlhamî, *Politik Teoloji Yazıları*, Kitabiyat, Ankara 2002.

İsfahânî, Ebu'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl b. Muhammed er-Rağîb, *el-Müfredât Fi Ğaribi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rîfe, Lübnan 2001.

33 Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbüri, *Birr ve Sıla*, 10, Mevkiu Vizareti'l-Evkâfi'l- Mısıriyye, Şâmîle versiyon 3.47.

Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Kesteli, *Haşiyetü'l-Kesteli Alâ Şerhi'l-Akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, Tarihsiz.

Leaman, Oliver, *Orta Çağ İslam Felsefesine Giriş*, (Çev.: Turan Koç), Rey Yayıncılık, Kayseri, 1992.

Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l Müfrehes li'l Elfâzı'l Kur'ani'l Kerim*, Müessesetu'l-A'lemi Li'l-Matbûât, Beyrut, 1999.

Nasr Hamid Ebû Zeyd, *İlâhi Hitâbın Tabiatı, Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*, (Çev.: Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat, Ankara 2001.

Pickthall, Muhammed Marmaduke, *İslam Medeniyetinin Dinamikleri*, (Çev.: Yusuf Kaplan), Külliyyat Yayınları, İstanbul, 2011.

Sırrî Giridî, *Şerh-ü Akaid Tercemesi*, I-II, Mektûbe-i Vilayet-i Celile-i Tûna, Rusçuk 1292.

Şâmîle, versiyon 3.47.

Tunç, Cihat, *Kelâm*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.

BAŞKAN - Sayın Hocamıza çok teşekkür ediyoruz. Şimdi, ilk müzakerecimiz Prof. Dr. M. Şevki Aydın'a veriyorum sözü.

Buyurun Hocam.

MÜZAKERE

Prof. Dr. M. Şevki AYDIN

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

DOÇ. DR. İLYAS ÜZÜM'ÜN "FARKLI İSLAMİ ANLAYIŞLARA SAHİP ÇEVRELER ARASINDA "KARDEŞLİK BAĞLARI" NIN PEKİŞTİRİLMESİNDE ORTAK NOKTALARI VURGULAMANIN ÖNEMİ" BAŞLIKLİ TEBLİĞİNİN MÜZAKERESİ

Her şeyden önce, günümüzün çok ciddi bir sorununu ele aldığı için Sayın Üzüm'ü tebrik ediyorum. Müteakip çalışmalarla bu canımızı acıtan temel sorunun farklı boyutlarıyla ele alınıp incelenmesine ve çözümler üretilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Sayın Üzüm, başlangıçta İslami oluşumların farklılık nedenleri üzerinde durmaktadır. Tebliğin sınırlılığı düşünüldüğünde, ilk beş sayfadaki malumatın, çok uzun olduğu, bu hususlara kısaca işaret edilip geçilebileceği söylenebilir. Çünkü burada serdedilen bilgiler, tebliğin ana konusuyla doğrudan ilgili görülmemektedir.

İlke olarak, İslam içi farklı oluşumlar arasındaki farklılıklardan ziyade ortak paydalara vurgu yapılması, kardeşlik bilincinin üretilmesi açısından son derece önem arz etmektedir. İlke olarak buna katılmamak düşünülemez. Ancak, bunun yerinin ve zamanın iyi belirlenmesi, İslami oluşumlar arasındaki ortak paydaların altının nasıl çizilebileceği, bu konuda nasıl bir yol izleneceği meselesi üzerinde çok yönlü çalışmalar yaparak analitik bilgi üretilmesi gerektiği kanaatindeyim. Özelde toplumuz, genelde İslam dünyası, bu konuda hassasiyet sahiptir. Yılların, belki asırların oluşturduğu bu derin hassasiyetleri görmezlikten gelerek yol alamayacağımız gibi bu hassasiyetleri birden gidermemiz de mümkün değildir. Mayınlı tarlada yürür gibi çok dikkatli, hesaplı kitaplı hareket etmek; el yordamıyla değil bilgiyle ve bilinçle yürümek gerekmektedir.

Bu tebliğde, İslam içi farklı mezhep ve meşrepler arasında inanç ibadet ve ahlak bakımından ortak paydaların mevcudiyetinin altı çizilirken bir zorlama içine girildiği ve buna rağmen verilen örneklerin, çok temel kırılmaların mevcudiyetini ele verdiği görülmektedir. İşte bir örnek: “Nusayrılık ise “mânâ-isim-bâb” anlayışında Hz. Muhammed’i “isim” ve “hicab” olarak anmış, Hz. Ali’yi önceleyen, Tanrı’nın bir tür onda bedenlendiğini ifade eden anlayışı benimsemiştir.” (s. 7) Görüldüğü gibi, son derece önemli bir itikadi kırılma sayılabilecek örneğe yer verilebilmektedir. Bunu duyan bir Sünni veya Ca’ferinin nasıl tepki göstereceğini tahmin etmek zor olmasa gerek. İslam üst kimliğinin âdeta unut(ur)ularak alt etnik ve mezhebi kimliklerin öne çıkarıldığı bir ortamda bu sonuçların oluşması doğal sayılabilir.

İşe ortak paydaları saymaya kalkışarak başlayınca bile bu tür ciddi sorunlarla karşılaşılabilir. Asırların biriktirdiği tortuları çözmek pek kolay değildir. Müslümanlar arasında öylesine kültürel engeller oluşturulmuş ki bunları doğru teşhis edip sırayla bir aşmanın tedbirlerini almak gerekmektedir. Bu nedenle Müslümanlar arasındaki ortak paydaları en alt düzeyde ele alarak işe başlamak, ön engellerin aşılması için çaba harcamak gerektiği kanaatindeyim. Söz gelimi, tebliğin sonuna doğru yer alan önerilerin açılımını sağlamaya yönelik çalışmalar yapılması daha iyi sonuçlar doğurabilir, diye düşünüyorum. Söz gelimi, önerilerde yer verilen “Kardeşlik hukuku ve bu hukukun gerektirdiği hükümlere uyma” meselesinin günlük hayatta nasıl somutlaşacağı üzerinde analizler yapmak ve somut çözümler üretmek, ön açıcı olabilir. Farklılıklarına bakılmaksızın her Müslümanı kardeş edinme yükümlülüğümüzü öne çıkararak işe başlayabiliriz. Bu hususta her şeyden önce, yorum farkı ne olursa olsun Müslümanım diyen herkesi ilke olarak kayıtsız şartsız din kardeşi kabul etmeyi özümseme sorunumuzun olduğu bir gerçek. Hakikatte, “insan kardeşi” miz, “Ben Müslümanım” demekle “din kardeşi” miz olma hakkını elde etmiş olur. Bize düşen görev, mutlak Müslümanı ön plana çıkarmak ve mutlak her Müslüman bireyi içtenlikle kardeş edinmeyi temel imanı bir mesele olarak benimsemektir. Böyle bir kardeşlik anlayışında önemli olan şey, var olduğuna inanılan hakikati kavrayıp iman gereğince yaşamaktır; yoksa konjonktürel kaygılarla kardeşliği kullanmaya/istismara kalkışmak değildir. İslam’ın öngördüğü kardeşlik anlayışını böyle bir yaklaşımla yeniden mayalamaya muhtacız.

Bu bilinç kazanılınca Müslümanlar, kendilerini mezhep, meşrep gibi alt kimlikleriyle tanımlama taassubundan kurtulup İslam üst kimlikleriyle tanımlama olgunluğunu kazanacaklardır. Bu durumda, Müslümanlar arasındaki ayrıştırıcı yaklaşım yerini birleştirici anlayışa bırakacaktır. Böylece sözde değil, özde kardeş olmanın yolu açılmış olacaktır.

Bu bağlamda, kardeşlikle farklılıkların bir arada olacağı, dolayısıyla farklılıklarla birlikte kardeşlikten söz edileceği gerçeğinin iyice kavranmasının yolu açılmış olacaktır.

Önemli olan çeşitliliğimizin bilincinde olarak, kendi irademizle birlik olmamızdır. Bu bilinçle “kardeşlik anlayışına dayanan biz ruhu” nun oluşturulması, bu çerçevede “*kardeşlik dilinin*” kullanılması ve bu dilin hayata aktarılması için çeşitli çalışmalar yapmak gerekmektedir.

Bu yöndeki çalışmalar, farklı İslami yorum sahiplerini dışlama, onları ötekileştirme şeklindeki itici ve ayrıştırıcı tutumun yanlışlığını açıkça ortaya koyacak nitelikte olmak durumundadır. Herkes, kendi yorumunun mutlak doğru diğerlerininin mutlak yanlış olduğunu değil, en azından kendisininin hataya ihtimali olan doğru, diğerlerininin de doğruya ihtimali olan yanlış olduğunu düşünebilecektir. Her Müslüman, kendisi kadar başkalarının da farklı yorumlama hakkının olduğunu bilincine varacaktır. Bu noktada, “firka-i nâciye/firâk-ı dâlle” eksenli söylemi bırakmanın gereğine işaret etmekte yarar var. Bu söylem terk edildiği takdirde, sayın Üzüm’ün belirttiği empati yapma imkânı da rahatlıkla boy atacaktır.

Bu çabalar, farklılıklarımızı gerekçe göstererek dışlayıcı/ötekileştirici tutum takınma, içe kapanma ve yeni düşmanlıklar geliştirmenin tehlikelerini fark etmemizi sağlayacak kültürü yeniden üretmemizin önünü açacaktır. Bu kültür, içe kapanma yerine birbirini tanıma/tanışma, anla(ş)ma, kardeşçe diyalojik ilişki içine girme anlayışını insanımıza kazandıracaktır.

Bu ilişki biçimi, bireylerin ve grupların birbirine saygı göstererek olumlu etkileşim içine girmesini ve öncelikle herkesin kendi öğretisini, anlayışını geliştirmesini tetikleyecektir. Yani herkes, başkalarıyla uğraşma derdine düşmeden önce kendi varlığını ve dindarlığını inşa etmeyi dert edinecektir. Bu inşa sürecinde başkalarından, farklı yorumlardan yararlanmanın gerekliliğini düşünecektir. Bu yaklaşımda, farklılıkları yargılamaya, eleştirmeye girişmeksizin karşılıklı birbirini tanıma, anlama tutumu öne çıkacaktır. Bu çaba, yeni öğrenmeler sağlayacak, yeni bakış açılarını fark ettirecektir. Bu yeni öğrenmeler, herkesin kendi öğretisi üzerinde yeniden düşünmesi ve onu yeniden anlamlandırıp yapılandırmasının önünü açacaktır. Böylece farklı İslam anlayışına sahip her birey veya grup, kendi inanç öğretisinin bilincine varma, onu daha sağlam temellere oturtma imkânını elde edecektir.

Şu bir gerçek ki herkes, kendisinin kim olduğunu anlamak için başkasının bakış açısına ihtiyaç duyar. Kendi geleneğimizin/birikimimizin uzun süre doğruluğundan şüphe duymadığımız hatalı yönlerini görebilmemiz, başkalarının bakış açısını tanımamızla gerçekleşebilmektedir. Çoğu zaman, inancımızın göz ardı ettiğimiz boyutlarının farkına varmamız, ona ilişkin yeni anlamlara ulaşmamız, başka inançla karşılaştırmamızı gerektirmektedir.

Bu yaklaşımın bir başka ürünü ise, herkesin kendi öğretisinin diğerlerinden farklılıklarının farkında olması, onları doğru anlamak suretiyle aralarındaki yanlış anlama ve peşin yargıların prangasından kurtulma fırsatını elde etmesidir. Bütün bunlar birbirini tetikleyerek sürüp gidecek; kardeşçe diyalog içinde olmanın tadına varan her mümin artık kendinden farklı İslam anlayışına sahip olanlarla arasına duvar örüp içine kapanma psikolojisine asla kapılamayacaktır.

Bu yaklaşım kardeşlik bilincini ve duygularını geliştirince, karşılıklı görüş alışverişinde bulunma daha ileri boyutlar kazanabilir. O takdirde, “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileri/dostlarıdır. Onlar iyiliği teşvik edip, kötülükten alıkoyarlar...” (Tevbe, 9/71) ayetinin gereğince birbirlerinin görüşlerini karşılıklı ele alıp değerlendirme imkânını elde ederler. Herkes kendi İslam yorumuyla birlikte başkalarının farklı yorumlarını inceleyerek İslami yorum çeşitliliğinin anlamını kavrar ve onlarla aynı öze bağlı olduğunun bilincine ulaşır. Bu bilinç hâli, Müslümanların birbirlerinin görüş ve eylemlerini eleştirel bir yaklaşımla değerlendirme ve bundan rahatsızlık duyma yerine keyif alma anlayışını ortaya çıkarır; hatta bunu yapmanın müminlik görevi olduğu anlayışını oluşturur.

Böylece İslam anlayışları birbirinden ne kadar farklılaşırsa farklılaşsın Müslümanların birbirlerinden daha fazla yararlanmaları, dolayısıyla doğal süreç içinde zamanla ortak paydalarının kendiliğinden daha da artması mümkün olacaktır. Ortak paydaların çoğaldığını fark etmeleri ise, kardeşlik duygularını geliştirip bütünleşmelerine ve aralarında daha rahat bir etkileşim ortamı oluşturmalarına yol açacaktır. Etkileşim süreci ilerledikçe karşılıklı birbirlerinden öğrenme ürünleri artacak ve bu sayede benzeşme/ yakınlaşma günden güne ileri noktalara taşınacaktır.

Bu noktada eğitim sistemimizin özelde de din eğitimi anlayışımızın da ciddi biçimde sorgulanması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü, mevcut eğitim sistemimiz ve din eğitimimiz, son derece ezbercidir, bireyin kendi dindarlığı üzerinde düşünmesini, dindarlığını bizzat inşa etmesini kılavuzlamaktan uzaktır. Müslüman bireylerin, emanet dindarlık taşımaktan kurtarılıp kendi ürünleri olan dindarlıklarını taşıy hâle gelmelerini sağlamak için bu ezberci eğitimin boyunduruğundan çıkmaları şarttır. Bireyin düşünme, sorgulama, anlamlandırma, merak etme, araştırma vb. insani yeteneklerini bastıran bir din eğitimi, yukarıda sözünü ettiğimiz tutumların kazanılmasını önler.

METİN YILDIZ'IN “İMAN VE AMEL BAĞLAMINDA KARDEŞLİK DİLİNİ GELİŞTİRME” BAŞLIKLİ TEBLİĞİNİN MÜZAKERESİ

Sayın Yıldız, kardeşlik meselesini, temel boyutuyla ele almak istemektedir. Tebliğin başlığı bunu ortaya koymaktadır. Kardeşlik meselesinin, iman-amel ilişkisi bağlamında

temellendirilmesi, analiz edilmesi bence meselenin can alıcı noktasını teşkil etmektedir. Sayın Yıldız'ı, bu noktaya dikkatlerimizi çektiği için tebrik ediyorum.

Ancak, tebliğinde bu analizi pek yapmamış gözüküyor. Çok önemli bilgilere yer verilmeyle birlikte konunun etrafında dolaşmış; ana noktaya kısa işaretlerle yetinilmiş gibi. Söz gelimi, “kardeşlik” kavramının ilahî mesaja göre yeniden tesisi için inanç ve amelde sorgulama durumu kaçınılmazdır”, “Müminlerin kardeşliğine dair nazil olan ilahî hitaba inanıldığında ve bu inancın gerektirdikleri de yerine getirildiğinde kardeşlik hakiki anlamda gerçekleşmiş olur.” Ve sonuç kısmında “Kardeşliğe inanan kişinin, inancı gereği davranışlarıyla bu inancını fiiliyata aktarması gerekir. Bundan dolayı, inanan kişinin kullandığı dile dikkat edip gerçek anlamda bir kardeşlik dilini oluşturup geliştirmesi gerekir.” denilmekle birlikte bu, yeterince analiz edilmiyor. “Bir mümin salt teorisyen değildir (sanırım olmamalıdır, demek istiyor. M.Ş.A.); sahip olduğu teoriyle birlikte aynı zamanda bir aksiyonerdir (aksiyonere olmalıdır demek istiyor, galiba. M.Ş.A.)” deniliyor; ama bu olgu pek açılmıyor.

Yıldız, “Kardeşlik, ne zaman ki insanlar, samimi bir gâye ve iyi niyetle belli yasalara dinî bakımdan itaat etmek için bir araya gelirlerse, ancak o zaman ulaşılabilecek, gerçeğe dönüştürülebilecek bir ideal olur.” tespitinin nasıl gerçekleşeceğini iman-amel ilişkisi çerçevesinde açıklamıyor. Birinden naklen, “Neler oldu da sanki en fazla bir yüzyıl içinde bu coğrafyada kardeş kardeşi anlamaz, dinlemez hâle geldi?” sorusuna “Bu duruma düşmemizin sebebi kullandığımız dilin değişmesidir.” cevabıyla yetiniyor. Peki dil niçin değişti? Bu soru cevapsız bırakılmış.

Bizim kelimeler literatüründe amel-iman ilişkisi, külliyet-cüziyyet ilişkisi şeklinde ele alınmış ve sünnî gelenekte “Amel imandan bir cüz değildir.” sonucuna varılmıştır. Doğru olmakla birlikte eksik olan bu değerlendirme, zaman içinde oldukça yanlış anlamalara yol açmıştır denebilir. “Amel başka, iman başkadır. Amel imandan bir cüz olmadığından dolayı, ameli olmayan insan mümindir.” biçiminde sürdürülen bu söylem, imanla amel arasında başka bir ilişkinin, sebep sonuç ilişkisinin olmadığı intibahını uyandırmıştır. İmanla amel arasındaki sebep sonuç ilişkisinin burada analiz edilmesinde yarar görüyorum. Sayın Yıldız, iman ile amel arasındaki sebep sonuç ilişkisini analiz etmek suretiyle, kardeşliğin imanî boyutu gerçekleşince ister istemez amel olarak tezahür edeceği meselesini tebellür ettirirse, tebliğ başlıkla mütenasip bir içeriye kavuşmuş olacaktır.

BAŞKAN - Teşekkür ederiz sayın Hocam.

Hüseyin Yılmaz Hocamızı istirham ediyorum kürsüye.

Hocam, süreniz 10 dakika.

MÜZAKERE

Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ

Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

Sempozyumun şimdiye kadar ki bölümünde genel olarak kardeşlik konusu teorik çerçevede metinlerden yola çıkılarak, pratik düzeyde de özellikle Peygamberimizin hayatından örnekler verilerek ele alınmaktadır. Gerçekten de bu yıl Kutlu Doğum haftasının afişleri arasında yer alan “Müminler ancak kardeştir” ayeti bu gerçeği ifade açısından yeterli görülmektedir. Öte yandan genel olarak günümüz dünyasında Müslümanların İslamın öngördüğü kardeşlikten uzaklaştığı kabul edilmekte ve bunun bir ahlak sorunu olduğu dile getirilmektedir.

Bu çerçevede Orhan Çeker Hocamız tarafından sunulan bildiride kardeşliği oluşturan ve devamını sağlayan uygulamalar üzerinde durulmaktadır. Gerçekten de ibadetlerin ve çeşitli fihhi kuralların İslam kardeşliğinin zenginleşerek devam etmesi ve toplumun geniş kesimlerinde yaygınlaşması açısından eşsiz katkılar sunacağı aşikardır. Ancak kardeşliğin oluşturulması açısından bize birçok örnekler sunan Peygamberimizin hayatı bu açıdan değerlendirildiğinde ibadetlerden önce iman konusuna odaklanmanın daha sağlıklı olacağı görülmektedir diyebiliriz. Çünkü kardeşliğin temeli iman eksenli olarak atılmıştır ve diğer uygulamalar bu temel üzerine bina edilmiştir. Peygamberimizin tebligatının özellikle ilk dönemlerinde iman üzerindeki vurgusu ile ilk İslam toplumundaki bütün farklılıklar ortadan kaldırılmış ve insanlar gerçek kardeşler olmuşlardır. İnsanlar arasındaki duvarları kaldıran onları birbirine düşman eden farklılıkları âdeta buharlaştıran imanın sıcaklığı olmuştur. Bu iman, insanları birbirine kenetleyerek birleştiren (tevhid) gönül bağları kurmuş ve onları kardeş yapmıştır. Temelde bugün insanlar arasındaki kardeşlik bağlarını zayıflatan birçok zaafın o günkü cahiliye toplumunda da farklı şekillerine tanık olmaktadır.

Ancak günümüzde Kutlu Doğum haftası münasebetiyle kardeşlik olgusuna yaptığımız bu vurgu kısmen kardeşlik bağlarının zayıfladığını ve tamir edilme gereğini bizlere hatırlatmaktadır. Gerçekten de günümüz dünyasında kardeşliğimizi zayıflatan birçok etkiyle karşı karşıya olduğumuz ve vakıa olarak kardeşliğimizin farklı düzeylerde derin yıpranmalara maruz kaldığı görülmektedir. Özellikle modernliğin seküler ve bireyci karakteri kardeşlik bağları üzerinde buharlaştırıcı etki yapmaktadır. Yine günümüz dünyasında ortaya çıkan birçok ideolojik yönelim, insanlar arasındaki ortak değerlerden çok farklılıkları ortaya çıkarmakta ve bu unsurlar bir çatışma ve ayrılık aracı olarak işlev görmektedir. Bu bakımdan etnik farklılıklar, mezhep ayrılığı, siyasi ve kültürel farklılıkları öne çıkaran eğilimler kardeşliğimizi erozyona uğratmaktadır. Dolayısıyla bu yıpranmayı dert edinen ve bizi kardeşliğimizi keşfetmeye, zenginleştirmeye yönlendiren somut önerilere ihtiyacımız var.

İşte bu noktada kardeşliğimizin yeniden daha canlı bir şekilde ortaya çıkması için bu farklılıkları eriten, bizleri birleştiren (tevhid), metafizik anlamda yenileyen bir iman ihyasına ihtiyaç olduğu düşüncesindeyim. Şüphesiz bu imanı destekleyen zenginleştiren ve ondan ayrı düşünemeyeceğimiz ahlaki davranışlar ve ibadetlerin de bu kardeşliğin devamında vazgeçilmez yeri vardır. Ancak gerçek kardeşliğin temeli iman olmalıdır.

Metin Yıldız Bey'in tebliğinde ise kardeşliğimiz açısından ne gibi etkilere sahip olabileceği muğlak, modern bazı kavramlar özensiz bir şekilde kullanılmaktadır. "Evrensel insan hakları normları", "çoğulcu yapının hakikati" gibi genellemeler üzerine kardeşliğin nasıl kurulabileceği ve bunun geleneksel kardeşlik anlayışımızın geniş anlam dünyası üzerinde ne gibi etkileri olacağı üzerinde düşünmek gerekmektedir. Ayrıca gücünü ve meşruiyetini tamamen din dışı referanslardan alan bir kardeşlik formunun bizi hangi değerler dünyasında kardeş yapacağı ise yine farklı bir tartışmaya kapı açmaktadır.

BAŞKAN - Biz çok teşekkür ediyoruz, hem anlayışınıza hem verdiğiniz mesaja.

Doğrusunu isterseniz, başlangıçta söylediğim cümleyi geri alarak hazırunu selamlamak isterim. Böyle bir konuyu görüşüyor olmamız, bu kadar yıl sonra bile bunu gündeme almamız, bizim kardeş olabileceğimizi ve çok yakında bunu başaracağımızı da gösteriyor.

Hepinize hayırlı akşamlar diliyorum, Allah bereket versin bu toplantılara.

Sağ olun, var olun.

6 İSLAM KÜLTÜRÜNDE KARDEŞLİK UYGULAMALARI

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ

İstanbul Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Dekanı

21.04.2012
PAZAR

TAKDİM - Bismillahirrahmanirrahim.

Çok değerli hocalarım, değerli katılımcılar; sempozyumumuzun ikinci gününün ilk oturumunu birazdan başlatacağız.

Altıncı oturumda oturum başkanımız Prof. Dr. Şinasi Gündüz Hocamız.

Tebliğ sunacak olan hocalarımız: Prof. Dr. Saffet Sancaklı, Doç. Dr. Safi Arpaguş, Prof. Dr. Mehmet Şeker ve Prof. Dr. İbrahim Bulut.

Müzakereci hocalarımız ise: Prof. Dr. Nesimi Yazıcı ve Dr. Cenksu Üçer.

Arz ederim, başarılar dilerim efendim.

BAŞKAN - Değerli katılımcılar, hepimizi saygıyla selamlıyorum ve sempozyumun altıncı oturumunu açıyorum.

İlk günkü oturumlarda Kardeşlik Hukuku ve Kardeşlik Ahlakı konusunun yoğunluklu olarak biraz teorik arka planını konuştuk. Bu oturumla birlikte ve bundan sonra devam edecek oturumda, artık bunun pratikte nasıl ortaya konulduğu konusu üzerinde hocalarımız yoğunlaşacaklar. Bu oturumda, İslam kültüründe, İslam medeniyetinde kardeşlik hukuku ve ahlakının nasıl pratiğe geçtiği, ne tür uygulamaların ortaya çıktığı çeşitli açılardan ele alınarak incelenecek.

Ben sözü çok fazla uzatmadan ve zaman da geçirmeden değerli hocalarımıza vermek istiyorum.

İlk tebliği İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Saffet Sancaklı Bey sunacaklar ve Hz. Peygamber Döneminde Kardeşlik Uygulamaları (Muâhât, Medine Vesikası) gibi örnekler üzerinde duracaklar.

Hocam buyurun, 20 dakika sunum süreniz var.

1. HZ. PEYGAMBER'İN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ KARDEŞLEŞTİRME (MUÂHÂT) PROJESİNİN GÜNÜMÜZ TOPLUMUNA VERDİĞİ MESAJLAR*

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

ÖZET

İslam dininin en önemli özelliği; birey ve toplumun inanç, ibadet, ahlak başta olmak üzere sosyal hayatla ilgili toplumsal ihtiyaçlara yönelik birtakım projeler getirmesidir. İslam dininin, aynı zamanda toplumun yaşadığı problemlere sosyal çözümler getirmesi ve sosyal bir din olması da hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. İhsâr, cömertlik, zekât, hac, kurban, infak, kardeşlik, vakıflar, sosyal dayanışma ve paylaşma gibi konular hep bu kabildendir. İşte bu çalışmada Medine'de gerçekleşen ve sosyal bir proje olarak kabul edilen muâhât (kardeşleştirme) uygulaması değişik açılardan ele alınarak günümüz toplumuna vereceği mesajlar üzerinde durulacaktır.

GİRİŞ

Geçmişte olduğu gibi günümüz dünyasında da sürekli olarak çok değişik sıkıntılar (savaş, göç, deprem, kuraklık, sel, tsunami, kazalar vb. afetlerin) yaşanması toplumlar için kaçınılmazdır. Dünyanın kuruluşu gereği hayat ne bir inişten ne de bir çıkıştan ibarettir. İnişi, çıkışı olduğu gibi düzlüğü de söz konusudur. İslam dini, her ne olursa olsun insandan yaşayacağı olaylara karşı sabırlı, ağır başlı, vakur ve sükûnet içerisinde davranmasını ve gerekli tedbirleri almasını istemektedir. Böyle bir durumda insanın

* Bu tebliğ, 2007 yılında Diyanet İlmî Dergide yayınlanan "Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayatı Açısından Önemi ve Analizi" isimli makalemizden istifade edilerek hazırlanmıştır.

sevap kazanacağı hadiste şöyle ifade edilir “Müminin hâline şaşılır onun her işi hayırdır. Bu, müminden başkasına nasip olmaz. Çünkü ona bir nimet verildiğinde şükreder. Bu, onun için bir hayır olur. Başına bir musibet geldiğinde de sabreder. Bu da kendisi için bir hayır olur.”¹

Bireysel ve toplumsal hayat açısından fedakârlık ve feragat örneği teşkil edecek olan Hz. Peygamber’in gerçekleştirdiği muâhât (kardeşleştirme) uygulamasını günümüz değerleri açısından ele almamızın ve topluma verdiği mesajları gündeme getirmemizin fevkalade önemli ve gerekli olduğu kanaatindeyim. Üstün ahlaki niteliklere sahip bir peygamberi hayatın her safhasında örnek almak ve onun örnekliliğini her yönüyle topluma anlatmak, benimsetmek dinin bir gereğidir. O, insanların kardeşlik, yardımlaşma, paylaşma, dayanışma, iyilik, şefkat ve merhamet gibi duygularını geliştirmiş, onlara insanlığın mana ve gayesini öğretmiş, onların birlik ve beraberlik içerisinde yaşamalarını sağlamıştır.

İlk İslam toplumu tesis edilirken uygulanan muâhât (kardeşleştirme) sözleşmesi, daha sonraki Müslümanların kıyamete kadar örnek alacağı bir projedir. Çünkü ilk İslam toplumu, sonraki Müslümanlar için her açıdan örnek ve ideal bir toplumdur. İlk İslam toplumunun oluşumunda kardeşleştirme projesinin ne derece rol oynadığı ve öneminin boyutları, konu incelendiğinde anlaşılmaktadır. Kardeşleştirme süreci, Müslüman topluluğun zor ve sıkıntılı anlarda dayanışma, yardımlaşma ve sosyalleşmede nasıl bir noktaya geldiğinin ve bu alanda nasıl bir model olduğunun bir göstergesidir.

Muâhât kelimesi, Arapçada “*uhuvve*” (kardeşlik) kökünden türemiş olup, “*biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek*” gibi manalara gelmektedir.² Genel olarak üç çeşit kardeşlikten söz edilir: Kan kardeşliği, din kardeşliği ve insanlık kardeşliği. Bunlardan en üstün olanı din kardeşliğidir. İslam dini, mensuplarını din kardeşi olarak ilan etmiştir. Muâhât ise sadece din kardeşliğine dayalı özel bir kardeşleştirme olayıdır ki bir benzeri bulunmamaktadır.

I- İSLAM KARDEŞLİĞİNİN ÖNEMİ VE GEREKTİRDİĞİ YÜKÜMLÜLÜKLER

İslam toplumu, sınırları İslam imanı ile çizilmiş kardeşler topluluğudur. Din kardeşliğine imandan başka hiçbir şey, örneğin ne ırk ne renk ne de coğrafya sınır çizemez. İslam kardeşliğinin yegane belirleyici ön şartı kelime-i tevhiddir. Bunu içten söyleyen herkes Müslümandır ve öteki Müslümanların din kardeşidir. Bu gerçek, Kur’an-ı Kerim’de açık biçimde belirlenmiş ve ilan edilmiştir. İslam, dünyanın neresinde olursa olsun, hangi zaman ve mekânda yaşarsa yaşasın, bütün Müslümanların birbirlerinin

1 Müslim, Zühd, 64.

2 Firûzâbâdi, *Kâmûsü'l-Muhtâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2009, sh., 37.

din kardeşi olduklarını tüm dünyaya duyurmuştur. Hz. Peygamber, Medine'ye teşrif ettiklerinde, Mekke'den gelen muhacirlerden her birini Medineli Müslümanlardan her birini kardeş ilan etmiş, böylece ilk İslam cemiyetini, kardeşlik esas ve uygulamasıyla başlatmıştır. Modern dünyanın "toplum dayanışması" dediği ve aradığı oluşumu, Hz. Peygamber, kıyamete kadar yaşayacak olan ümmetine örnek olmak üzere muâhât (kardeşlik) uygulamasıyla, daha ilk İslam toplumunda gerçekleştirmiştir.

İslam dininde inananlar arasındaki ilişkiler din kardeşliği temeline dayanır. Din kardeşliği, kan kardeşliğinden daha büyük bir önem arz etmektedir. "*Kendileri ihtiyaç içerisinde olsalar bile diğer kardeşlerini kendilerine tercih ederler.*"³ ayeti, toplumda başkalarının da düşünülmesi gerektiği hususunu bir nevi müminlerin özellikleri olarak nitelemektedir.⁴ Bir toplumu, kardeşini tercih edebilecek seviyeye ulaşmış sağlam vicdanlar koruyabilir, ayakta tutabilir.⁵ Dolayısıyla aralarında hiçbir statü farkı gözetilmeksizin tüm inananların kardeş olduğu kesin bir ifade ile belirtilmiştir: "*Müminler ancak kardeşlerdir.*"⁶ "Birbirinize kin gütmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize darlıp sırt çevirmeyiniz, (ey) Allah'ın kulları! Kardeş olunuz, Müslümanın, kardeşine üç geceden fazla dargın durması helal olmaz."⁷ Böylece Medine'de gerçekleştirilen kardeşleştirme, ilk Müslüman toplumun teşekkülünde temel taşı olduğu gibi, ileride daha da genişleyerek bütün dünyaya yayılacak ve İslam âlemindeki bütün inananları içine alacak "genel İslam kardeşliği" nin de bir modeli olmuştur.⁸ "el-Hubbu lillah" tabiri İslami literatürde çıkar gütmeyen kardeşlik ve sevgi duygusunu ifade eder.⁹ Müslümanlar, birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermede de kardeşliklerinin gereğini yerine getirirler. "Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona hıyanet etmez, yalan söylemez ve yardımı terketmez. Her Müslümanın, diğer Müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır. Takvâ buradadır. Bir kimseye şer olarak Müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi yeter."¹⁰

Kardeşlik duygusu, kutlu ve güçlü bir bağ olduğu kadar büyük bir sorumluluğu da beraberinde getirir. Kardeşlik, karşılıklı olarak birbirlerine hayırlı ve faydalı olmayı, birbirine yardım etmeyi, birbirinin sevinç ve kederine ortak olmayı gerektirir. Kardeşler arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği konusunda çok önemli mesajlar söz konusudur. "Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu

3 Haşr, 59/9.

4 Bkz., Nisâ, 4/36; İnsân, 76/8.

5 İsmet Altıkardes, *Din ve Sosyal Bütünleşme*, Rağbet Yay., İst. 2004. sh., 19.

6 Hucurât, 49/10.

7 Buhârî, Edeb, 57, 62; Müslim, Birr, 23, 25, 30-31.

8 Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara Okulu Yay, Ank. 2006, sh., 292.

9 Mustafa Çağrı, "*Kardeşlik*", *DİA*, İst. 2001, XXIV, 486.

10 Tirmizî, Birr, 18.

düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir Müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Kim bir Müslümanın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter.”¹¹ İnsanların acı ve ızdıraplarını paylaşmak, dertlerine deva olmaya çalışmak ve bu yolla Allah’ın rızasını kazanmak, gerçek manada Hz. Peygamber’in sünnetini yerine getirmek demektir. “Müminin mümine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sınıksız kenetleyip tutan binalar gibidir.”¹² Dolayısıyla inanan insanlar birbirlerine sınıksız bağlı olmak durumundadırlar.

Müslüman, öteki din kardeşlerini kendisinden asla aşağı görmeyecek, hatta onları kendi nefesine tercih edecektir. Öylesine yakın, sıcak ve samimi bir duyarlılığa sahip olmayan, yani din kardeşlerinin derdini dert edinmeyen, onların dertleriyle dertlenmeyen, onlardan olma hakkını kaybedecektir. Çünkü din kardeşliğinden daha güçlü bir başka bağ yoktur. Hayat, ancak din kardeşleriyle birlikte yaşanır ve paylaşılırsa güzeldir.

Din kardeşliğinin kan kardeşliğinden daha önde ve üstün olduğunu gösteren en önemli olay Bedir Savaşı'nda her iki cephede de birbirinin yakını kişilerin bulunmasıdır. Bu savaş bir nevi akrabalar savaşıdır. Savaşan taraflar baba-oğul, amca-yeğen, abi-kardeştir. Örneğin, babasına karşı savaşan sahabi, Abdullah b. Süheyl'dir. Müslümanların sancaktarı Mus'ab b. Umeyr'in kardeşi Ebû Aziz, Kureyş'in bayraktarıydı. Utbe b. Rebia'nın oğullarından Velid, kendi yanında, ikinci oğlu Ebû Huzeyfe müminlerin arasındaydı. Hz. Ebû Bekir'in bir oğlu Abdullah kendisiyle beraber, diğer oğlu Abdurrahman ise müşrik saflarındaydı. Resûlullah'ın (s.a.s.) amcalarından Hz. Hamza kendi yanında, diğer amcası Abbâs ise karşı tarafta yer almıştı. Hz. Peygamberi ömrü boyunca himâye etmiş olan amcası Ebû Tâlib'in bir oğlu Hz. Ali Müslümanlar içinde, diğer oğlu (Ali'nin kardeşi) Âkil ise müşrikler safında bulunuyordu. Resûlullah'ın (s.a.s.) ilk hanımı Hz. Hatice'nin kardeşi Nevfel ile damadı (kızı Zeyneb'in eşi) Ebu'l-Âs müşrikler arasında yer almışlardı.

İslam'da kardeşlik akide temeline oturtulduğu içindir ki müminlerin arasını bozacak her türlü sunî ayrımlar ve böbürlenmeler de haram kabul edilmiştir. Irk, soy, cins vs. türünden cahili değerler yerine, üstünlük için takva kriteri getirilmek suretiyle toplumsal kardeşliğin ve ahengin bozulmaması sağlanmıştır. Kardeşliği bozan pek çok husus vardır. Bunlar arasında zan, kin, haset, yalan, iftira, hakaret, alay, kavga, hakir görme, büyükleme, kusur araştırma, gıybet, dedikodu vb.leri yer almaktadır. Kardeş olmak, arkadaş ve sadık dost olmak; sevinçte ve kederde beraber olmayı göze almak demektir; bunu fiili olarak göstermek demektir, sevmek, saymak, güvenmek, merhamet

11 Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 38, 60; Tirmizî, Hudûd, 3, Birr, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

12 Buhârî, Salât, 88, Mezâlim, 5; Müslim, Birr, 65. Ayrıca bkz. Tirmizî, Birr, 18; Nesâî, Zekât, 67.

etmek, yardımlaşmak ve dayanışmak demektir. Bunlar olmadan kardeşlik iddiasının bir anlamı olmaz. İslam, sevgi, kardeşlik ve barış dinidir. İnsanların gönlüne girmenin yolu, sevgi ve ilgidir. Hadiste “Zalim de olsa, mazlum da olsa mümin kardeşine yardım et!” buyrulmaktadır. Zulüm konusunda nasıl yardım edileceği ise şu çarpıcı sözlerle dile getirilmektedir: “Onu zulümden el çektirirsin. Ona yapacağın yardım işte budur”¹³ Kardeşliğin bir gereği de, zulme meyleden diğer kardeşlerini uyarmak ve onları hizaya getirmek için gayret etmektir. Bu zor da olsa yapılmalıdır. Bu tür bir yardımlaşma fertlerin ve toplumların selameti için oldukça önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber, temelde sosyal ilişkilerin, paylaşma duyguları üzerine kurulması gerektiğini belirtir. İslam toplumunda iş ve ticaretten siyasi ve idarî hayata kadar her alandaki ilişkilerde Müslümanların böyle bir ahlaki şuurla hareket etmesi gerekir.¹⁴ “Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olamaz.”¹⁵ İşte Hz. Peygamber’in, eşsiz bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği olarak sergilediği bu kardeşleştirme projesi, İslam tarihinde başkasını düşünme, ihlas, empati, ahde vefa, iyilikseverlik, güven duygusu, duyarlılık, samimiyet, değer verme, cömertlik, sahiplenme, sevgi-saygı, îsâr gibi bazı güzel huylar kazandırma açısından da önemi haizdir. Aynı zamanda müminleri kötü huylar arasında bulunan bencillik, cimrilik, çıkarıcılık, haset ve kıskançlık gibi huylardan da arındırmıştır. “Bencillik, hemen her konuda ve alanda yardımlaşmaya, dayanışmaya ve işbirliğine engel olmaktadır. Kibir, cimrilik, kin gütmeye, aşırı hırs, açgözlülük, tamahkârlık gibi bazı kötü huylar, bencillik duygusundan kaynaklanabilmektedir.”¹⁶ Kardeşlik olgusu, Müslümanlar arasında resmî veya gayiresmî her alanda kendisini göstermelidir. Örneğin çok şikâyet konusu olan resmî olarak çalışan dinî kurumlardaki üst düzey yöneticilerin alttakilere karşı kardeşlik duygularıyla hareket etmesi gerektiğinin de hiçbir zaman unutulmaması gerekir. Aksi takdirde ticarethanesine dinî prensipleri sokmayan esnaf gibi tenkit edilen bir duruma düşülmüş olur.

II- HİCRET SONRASI MEDİNE VE ENSAR KAVRAMININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

İslam tarihinin en büyük olaylarından biri olan hicret, İslam dininin özgür bir ortamda yaşanması, kurumsallaşması ve dünyaya açılması için yapılan onurlu ve kutsal bir eylemdir. Buradaki olayın büyüklüğünü göçün kendisinde değil, göçü izleyen günlerde kurumsallaşma adına yapılan faaliyetlerde aramak gerekir. Hicret olayı birçok olumsuz-

13 Buhârî, Mezâlîm, 4; Müslim, Birr, 62.

14 Mustafa Çağrıncı, “İslam”, DİA, İst. 2001, XXIII, 13.

15 Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71.

16 İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, DİBY, Ank., 2003, sh., 374-375. Ayrıca bkz., İbn Kayyim el-Cevziyye, Medâricü’s-Sâlihîn (Kur’ânî Tasavvufun Esasları), terc., heyet, İnsan Yay, İst. 1990, sh., 245.

lukları beraberinde getirdiği gibi aynı zamanda İslam medeniyetinin inşa edilmesinde önemli bir faktördür. Hicret, Hz. Peygamber'in risâlet görevini daha iyi şartlarda yerine getirmesini ve İslamiyet'in yayılmasını sağlayan en önemli olaylardan birisidir.¹⁷

Hicret öncesinde Akabe mevkiinde tamamen dinî etkenlerle Hz. Peygamber'e biat eden Medinelî Evs ve Hazrec kabileleri mensuplarının, merkezî otoriteden mahrum olan Medine'de düzen ve barışın sağlanması için Hz. Peygamber'in hicretinden çok şey umdukları bilinmektedir.¹⁸ Hz. Peygamber'in, Medine'ye geldiğinde bireysel ve toplumsal hayat açısından gerçekleştirdiği önemli faaliyetler arasında aynı dine inanan insanların kardeşlik üzere hareket etmelerini sağlaması ve muhacir ile ensar arasında muâhât (kardeşlik) antlaşmasını gerçekleştirmesi sayılabilir. Bununla beraber çeşitli dinlere mensup insanların barış içerisinde ve bir arada yaşamalarını sağlayan Medine vesikasının hazırlanması/yürürlüğe konması, Yahudilerle değişik anlaşmalar yapılması, Mescid-i Nebevi'nin inşası, ezanın belirlenmesi, sınır tesbiti, nüfus sayımı, bir pazar yerinin tesisi, Suffe okulunun tesisi, sosyal hayat açısından fevkalade önemli işlerdendir.¹⁹ Dolayısıyla hicretten sonra Medine'de hızlı bir değişim, dönüşüm, toplumsallaşma ve kurumsallaşma süreci yaşanmıştır.

Muhacir tabiriyle özellikle Medine'ye hicret eden müminler kastedilmektedir.²⁰ Hicretle beraber sosyal hayatta ilk defa muhacir (göç edenler) ve ensar (yardım edenler) tabirleri kullanılarak/bir ayrıma gidilerek gündeme gelmiş ve Müslümanlar artık bu tabirlerle anılmaya başlanmıştır. Günümüzde de hâlâ bu tabirler kullanılmaya devam edilmektedir. Hz. Peygamber'in dualarına mazhar olan bu iki zümrenin (muhacir ve ensar) ortak özelliği, Allah Resûlü'ne büyük bir sadakatle bağlı olmaları ve bu samimi bağlılıklarından ne pahasına olursa olsun asla dönmemeleridir. Dolayısıyla onlar, hem

17 Hicretle ilgili geniş bilgi için bkz., İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk., Süheyl Zekâr, Beyrut 1992, I, 321, 348; Mustafa Fayda, "Muhammed", *DİA*, İst. 2005, XXX, 415; Ahmet Önkâl, "Hicret", *DİA*, İst. 1998, XVII, 462; Mevlâna Şibli, *Asr-ı Saadet*, terc., Rıza Doğrul, sad., O. Zeki Mollamehmetoğlu, Eser Neşr., 1977, I, 207; Mustafa Arslan, "İslam'ın İlk Döneminde Toplum-sallaşma Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış: Kardeşleştirme Örnek Olayı", *İslami Araştırmalar*, c. 18, sayı: 3, Ank. 2005, sh., 252. Ayrıca bkz., Ekrem Ziya Umerî, *Medine Toplumu*, terc., Nureddin Yıldız, Risale Yay., İst. 1992, sh., 22. Allah için yapılan hicretin fazileti ve ecri pek çok ayet-i kerime için bkz., Nisâ, 4/97-100; Hac, 22/58.

18 İbn Hişâm, *age*, II, s. 46; Fayda, "Muhammed", *DİA*, XXX, 433.

19 Bkz., Fethullah Zengin, "Medine'nin İslâmlaşması" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2008, sh. 70.

20 Hüseyin Algül, "Muhacirün-Ensar Üzerine Bir Araştırma", *UÜİFD.*, c. 5, sayı: 5, Bursa 1993, sh., 26.

Kur'an-ı Kerim'de, hem de hadislerde övülmüş, onların faziletleri anlatılmış ve örnek alınmaları vurgulanmıştır.²¹

“Ensar” tâbirinin ortaya çıkışıyla ilgili de karşımıza dikkat çekici bazı tarihi olaylar çıkmaktadır. Medine’de Arap olan ve birbirleriyle kavgalı bulunan Evs ve Hazrec kabileleri kendi aralarında bir türlü barış sağlayamamıştı. Kan davaları o derece korkunç boyutlara ulaşmıştı ki bu iki kabile neredeyse tarih sahnesinden silinecek duruma gelmişti.²² Allah Teâlâ, onların bu durumunu ateş çukuruna benzetmiştir.²³ Bu iki kabile arasında meydana gelen savaşlarda birbirini öldürmek suretiyle tükenecekleri bir sırada Allah onlara hidayetini lütfedip İslam sayesinde düşmanlıklarını sona erdirerek birbirini seven kardeş topluluklar hâline getirdi. Akabe biatlerine her iki kabileden de katılanlar olmuştur. Böylece Evs ve Hazrec, kenetlenerek İslam’a girmekte birbirleriyle âdetâ yarıştılar. İslam’ın birleştirici şemsiyesi altında “ensar” adıyla, İslam toplumunun şerefli bir kesimini oluşturdular.²⁴ Bir rivayete göre ensar adının kendilerine ilk defa kim tarafından verildiği sorulunca Enes b. Mâlik “*Bu ismi bize Allah koydu.*” demiştir.²⁵

Muhacirler, daha önce Müslüman oldukları için ensara İslam’ı öğretme konusunda onların hocaları konumunda idiler. Aralarında hoca-talebe ilişkisi söz konusudur. Aynı zamanda bu kardeşleştirme sayesinde dinî alanda birbirlerinin gördükleri eksiklerini bertaraf etme yoluna da gitmişlerdir. Örneğin, İranlı Selmân-ı Fârisî, Medineli Ebü'd-Derdâ ile kardeş yapılmıştı. Din anlayışına örnek oluşturması bakımından anlatılan şu olay çok dikkat çekicidir. Selmân-ı Fârisî, Ebü'd-Derdâ'nın misafiri olmuştu; Ebü'd-Derdâ'nın hanımını perişan bir vaziyette görünce şaşırıldı. Ümmü'd-Derdâ da ona kocasının eviyle hiç ilgilenmediğini anlattı. Ebü'd-Derdâ çok ibadet eden biriydi. Bu yüzden evinin işleriyle de fazla ilgilenmezdi. Selmân'a sofrâ hazırladılar. Ebü'd-Derdâ nâfile oruç tuttuğu için sofraya oturmadı. Selmân, sen de oturmazsan ben yemem, diyerek Ebü'd-Derdâ'yı sofraya oturttu. Gece olunca uyudular. Ebü'd-Derdâ nâfile namaz kılmak için kalkmak istedi. Selmân, şimdi çok erken yat uyu sonra kalkarsın, diyerek kalkmasına müsaade etmedi. Seher vakti olunca, şimdi kalkabiliriz, diyerek

21 Bkz. Hac, 22/40, 58-59; Nahl, 16/41-42, 110; Âl-i İmrân, 3/195; Nisâ, 4/100; Bakara, 2/218; Tevbe, 9/20-22, 100, 117; Haşr, 59/8. Konuyla ilgili çok sayıda hadis de vardır. Bunlardan bazıları için bkz., Buhârî, Menâkıbü'l-Ensar, 1-7; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 172-177.

22 Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, Semhûdî, Vefâ'ul-Vefâ bi Ahbâr-i Dâri'l-Mustafa, Kahire 2005, I, 215.

23 Âl-i İmrân, 3/103. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., İbn Hişâm, age, I, 385, 398.

24 İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, DİBY, Ank. 2003, sh., 140; Umerî, age, sh., 20.

25 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., Buhârî, Menâkıbü'l-Ensar, 1; Semhûdî, age, I, 215, İbn Hişâm, es-Sîre, sh., 46; Taberî, Ebi Cafer, Muhammed bin Cerir, “Târîhu'l-Rusûl ve'l-Mülûk”, Dâru'l-Maarif bi'l-Matar ts. c. II, s. 354; Asri Çubukçu, “Buâs”, DİA, İst. 1992, VI, 340; Ahmet Önkâl, “Hazrec”, DİA, İst. 1998, XVIII, 144; Umerî, age, sh., 20. Ahmet Önkâl, “Hicret”, DİA, İst. 1998, XVII, 459-460; Hüseyin Algül, “Ensar”, DİA, İst. 1995, XI, 252.

kalkıp teheccüd namazı yani gece namazı kıldılar. Selmân, Ebü'd-Derdâya: “Şüphesiz Rabbinin senin üzerinde hakkı vardır, vücudunun senin üzerinde hakkı vardır, ailenin senin üzerinde hakkı vardır, her hak sahibine hakkını vermelisin.” diye nasihat etti. Sabah olunca da birlikte Peygamber’in mescidine gittiler. Olanları anlattılar. Hz. Peygamber, Selmân doğru yapmış, buyurarak Ebü'd-Derdâ'yı uyardı. Bu örnek olayda görüldüğü gibi Selmân-ı Fârisî'nin din anlayışı, gayet ölçülü ve mutedildir.²⁶ Her türlü ifrat ve tefritten uzak, itidali önceleyen bir anlayışa sahiptir ve bu anlayışını kardeşine anlatmakla kendini yükümlü hissetmektedir.

III- ENSAR VE MUHACİR BİRLİKTELİĞİ BAĞLAMINDA KARDEŞLEŞTİRME (MUÂHÂT) PROJESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hz. Peygamber ve arkadaşları Medine'ye geldiklerinde Medine'de parçalı ve çoklu bir yapı vardı. Medine nüfusunun hemen hemen yarısını Yahudiler teşkil ediyordu.²⁷ Hicret öncesinde şehirde yaklaşık 6.000 müşrik Arap, 4.000 Yahudi, 50 civarında da Hristiyan Arap vardı.²⁸ Buna göre Medine takriben 10.000 nüfusa sahip olan bir şehirdi. Hicretten kısa bir süre sonra yapılan nüfus sayımında ise Müslümanların sayısı 1.500 civarında tespit edilmiştir.²⁹ Ancak hicretle beraber, Medine'ye yerleşenler çoğalmıştı. Artık Medine nüfusu, sadece Evs, Hazrec ve Yahudilerden ibaret olmayıp, Kureyş ve Arap kabilelerinden gelen muhacirler den de oluşmaktaydı. Medine toplumunun temelleri, yavaş yavaş akidevi ölçülere göre şekil değiştireyordu. Bilahare toplumu müminler, münafıklar ve Yahudiler oluşturmaya başlamıştı.³⁰ Böylece Medine'de ilk defa müminler de var olduklarını gösteriyorlardı. Müslümanlar aynı zamanda ilk defa Mekke dışından bir toplulukla birleşerek büyük bir güç olma yoluna girmiş oluyorlardı. Aslında kardeşleştirme her ne kadar iki kişi arasında yapılmış olsa da esas amaç, muhacir ve ensar arasında yani iki grup arasında gerçekleştirilmiştir. Onlar arasındaki kardeşlik İslam kardeşliği çerçevesinde sürmüş ve Hz. Peygamber de bu kardeşliğe sürekli vurguda bulunmuş, aralarındaki dengeyi her zaman gözetmiştir. Dolayısıyla muhacir-ensar birlikteliği İslam toplumunun temellerini oluşturuyordu.

Mekke'den Medine'ye hicret gerçekleştiğinde sosyal dayanışma adına atılan önemli adımlardan biri olan muhacir ile ensar arasında kardeşleştirme projesinin hayata geçi-

26 Buhârî, Savm, 51.

27 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, terc., M. S. Mutlu - S. Tuğ, Yağmur Yay., İst. 1965, I, 378.

28 Muhammed Hamidullah, *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları*, derleyen: Saliğ Tuğ, İst. 1962, sh., 21; Umerî, *age*, sh., 18.

29 Muhammed Hamidullah, *“İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı”*, AÜİFD., Ank. 1960, sayı: 7, sh., 11-12. Ayrıca bkz., Buhârî, Cihâd, 181.

30 Umerî, *age*, sh., 25.

rilmiş olması o zaman için fevkalade önemli bir olaydır.³¹ Kardeşleştirmenin rastgele seçilen iki kişinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmadığını; bilakis hicretten sonra bir süre zarfında Hz. Peygamber'in Müslümanları iyice tanımasından, durumlarını incelemesinden ve kardeşleştireceği her çift arasında ortak vasıflar bulmasından sonra bunu gerçekleştirdiğini belirtmek gerekir.³² Bu kardeşlik, kan kardeşliğinin ötesinde sevgi, saygı ve fedakârlığa dayalı bir din kardeşliğidir. Bu aynı zamanda sosyal ağırlıklı bir harekettir. Dolayısıyla insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir sosyal dayanışma örneğidir. Medine toplumunda bunun izleri o kadar derindi ki İslam'ın yayılmasında Müslümanlara son derece yardımcı olmuştur.³³ Muhacir ve ensar birbirleriyle öyle kaynaşmış ve bütünleşmiş ki sanki tek vücut hâline gelmiştir. Bunun yanında muhacirler İslam'ı daha iyi bildiklerinden ensara bildiklerini öğreterek aralarında hoca-talebe ilişkisi de cereyan ettiği gibi her türlü maddi-manevi yardımlaşma olayı da gerçekleşmiştir. Hz. Ömer ile kardeşi İtbân b. Mâlik örneğinde³⁴ olduğu gibi kardeşlerden birisi Hz. Peygamber'i nöbetleşe takip ederek, gündüz öğrendiklerini akşam işinden dönen kardeşine aktarıyordu. Böylece muâhâtın boyutları ruhi-manevi ve ilmi sahalara da uzanmıştır.³⁵ Böylece muhacirlerin de Medine'de bir evleri oldu, aynı ailenin bir ferdi olmuşlardı. Kardeşleştirmenin sağladığı psikolojik rahatlık sadece bununla kalmıyor, gariplik ve hasret duyguları da asgariye indiriliyordu.³⁶ Ensardan biriyle kardeşleştirilmeyen hiçbir muhacirin kalmadığı rivayet edilir.³⁷ Daha sonra muhacirler, kardeşleştirme yoluyla elde ettikleri bütün malları ellerinde imkân olduğu zaman manevi kardeşlerine iade etmişlerdir.³⁸ İade işi Hayber fethini müteakip günlerde gerçekleşmiştir.³⁹ Bu da onların ne kadar vefalı olduklarını göstermektedir.

- 31 Bkz., İbn Sa'd Ebû Abdullah Muhammed, *Tabâkâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1985, I, 238; İbn Hişâm, *age*, I, 354.
- 32 Sarıçam, *age*, sh.,141. Ayrıca bkz. Şibli, *age*, I, 210; Kâmil Mirâs, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, DİB., Yay., Ank. 1975, VII, 73-78.
- 33 Muhammed Osman Necati, *Hadis ve Psikoloji*, terc., Mustafa Işık, Fecr Yay., Ank. 2000, sh., 90.
- 34 İbn Hişâm, *age*, I, 354.
- 35 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 116; Algül, "Muâhât", *DİA*, XXX, 308.
- 36 İzzet Er, "Muhacirlerin Medine'ye İntibakının Psiko-Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözümleri", *Din Sosyolojisi* içinde, Akçağ Yayınları, Ank. 1998, sh., 161.
- 37 Belâzuri, *Ensâbü'l-Eşrâf*, Kahire 1959, I, 271.
- 38 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 116.
- 39 Şibli, *age*, I, 209.

IV- KARDEŞLEŞTİRME (MUÂHÂT) PROJESİNİN KAYNAKLAR AÇISINDAN ANALİZİ

Hız. Peygamber'in bu projesi daha çok hadis ve siyer kaynaklarında yer almaktadır. Konuyu kaynaklardan incelediğimizde kardeşleştirme projesiyle ilgili bazı konularda (tarih, rakam ve isimler gibi mevzularda) ihtilafların söz konusu olduğunu görmekteyiz. Örneğin, kardeşleştirme olayının nerede, ne zaman, kaç kişiyle gerçekleştiği ve nasıllığı konusunda bazı farklı görüşler ve farklı rivayetler söz konusudur. Biz, tebliğimizde bu tür teknik ayrıntılara ve ihtilaflara girmeden daha çok konunun toplumsal hayata vereceği katkılar, mesajlar üzerinde duracağız.

Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirler, her şeylerini geride bırakarak Medine'ye geldiklerinde bir süre evlerde misafir olarak kalmışlardı. Ancak bu misafirliğin uzun sürmesi, onların onurlarına dokunmuştu. Bu durumdan bir an önce kurtulmak istiyorlardı. Çünkü onlar, çalışarak, emek sarf ederek hayatlarını kazanmaya alışmışlardı. İşte bu süreçte Hız. Peygamber devreye girip Mekkeli ve Medineli bütün aile reislerini bir araya getirerek büyük çaplı bir toplantı yaptı. Muhacirlerin bu durumuna bir çözüm olarak muhacirlerle ensar arasında kardeşlik (muâhât) sözleşmesini hayata geçirdi. Buna göre ensardan olanlar, muhacirlerden bir aileyi yanlarına alarak iki kardeş gibi birlikte çalışıp kazançlarını bölüşeceklerdi. Bu manevi kardeşlik tarafların birbirlerine varis olmasına kadar gidiyordu.⁴⁰ Buna "özel kardeşlik akdi" de denebilir.⁴¹ Yukarıda sözünü ettiğimiz ihtilaflardan birisi kardeşliğin hangi tarihte yapıldığıyla ilgilidir. Medine vesikasından önce mi, sonra mı yapıldığı konusunda ittifak sağlanamamıştır.⁴² Ancak hicri birinci asırda yapıldığı kabul gören genel bir görüştür. Hicretten yaklaşık olarak da beş ay kadar sonra gerçekleştiği ifade edilmektedir.⁴³

Ensardan Enes b. Mâlik'in evinde gerçekleşen bu kardeşleştirme ile kişiler belirlererek birbirleriyle kardeş oldukları ilan edilmiştir.⁴⁴ Esas kardeşleştirmenin bu olduğu kabul edilmekle birlikte, daha önce bazı Mekkeli sahabilerin kendi aralarında kardeş

40 İbn Sa'd, *age.*, I, 238, III, 22, 234; Belâzurî, *age.*, I, 270-271; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1997, III, 228-229; Makrîzî, Takîyüddin Ahmed b. Ali, *İmtâ'u'l-Esmâ*, Beyrut 1999, I, 69; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut trs., VI, 289, VII, 112-113; Aynî Bedreddin Ebû Muhammed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, Mısır 1972, IX, 242, X, 114-115; Şibli, *age.*, I, 207; Hamidullah, *age.*, I, 116; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara Okulu Yay., Ank. 2006, sh., 290-291.

41 Hizmetli, *age.*, sh., 291-292.

42 Bu tür tartışmalar için bkz. Arslan, *agm.*, sh., 261-262.

43 İbn Abdilber, *el-İstiâb*, Kahire trs., I, 42; Aynî, *age.*, IX, 242; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, Şamil Yay., trs., İstanbul, VIII, 109.

44 Buhârî, Kefâlet, 2, Edeb, 67; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 204; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, terc., Muzaffer Can, Cantaş Yay., İst. 1990, III, 1065. Ayrıca bkz. Tirmizî, Zühd, 54, 64; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 230.

yapıldığı görüşü de nakledilmektedir. Dolayısıyla ilk kardeşliğin hicretten önce veya sonra tesis edildiğine dair farklı rivayetler vardır. Ve bunun ne zaman gerçekleştiği de kesin olarak belli değildir.⁴⁵ Kardeşleştirme olayında kaç kişi olduğu konusunda da kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. İbn Sa'd (ö. 230/844), kırk beşerden 90 rakamını verirken, ellilerden 100 olduğu bilgisini de aktarmakta⁴⁶, Makrîzî de (ö. 845/1444) bunların toplam 186 kişi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Sayı konusunda yaygın kanaat ise 90-100 kişiye ulaştığı şeklindedir.⁴⁸ Kaynaklarda aralarında kardeşlik yapılanların isimleri uzun uzadıya verilmektedir.⁴⁹ Biz burada isimler üzerinde durmayacağız. Dolayısıyla yukarıda geçtiği gibi hicretten yaklaşık beş ay sonra Mescid-i Nebevî'nin inşaat günlerinde Hz. Peygamber, muhacirlerle ensarı, Enes b. Mâlik'in evine çağırır ve "İslam dininde hilf yoktur, din kardeşliği vardır." diyerek bunlar arasında ikişer ikişer kardeşlik akdetti; diyet ve fidye meseleleri dahil olmak üzere karşılıklı sorumluluk ve yükümlülüklerini açıkladı.⁵⁰ Kardeşlik anlaşması ile cahiliye dönemindeki hilfin yerini İslam kardeşliği almıştır. Ancak Hz. Peygamber, cahiliye dönemindeki haksızlığı önlemek ve yardımlaşmak amacıyla gerçekleştirilen hilfleri de doğru kabul etmiştir. Şu kadar var ki İslam

45 Hüseyin Algül, "Muâhât", *DİA*, İst. 2005, XXX, 308. Bazı İslam tarihi kaynakları, Hz. Peygamber'in birisi hicretten önce Mekke'de, diğeri Medine'de Müslümanları iki defa özel olarak kardeşleştirdiğini kaydeder. Ancak ilki üzerinde ittifak yoktur. Pek çok âlim bunu kabul etmez. Mekke'deki kardeşleştirmede Kureyş mensuplarıyla azatlı kölelerin kardeşliğinden de bahsedilir. Geniş bilgi için bkz., İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut 1941, sh., 70-71; Belâzürî, *age*, I, 270-271; Aynî, *age*, IX, 242; Miras, *age*, VI, 343; Köksal, *age*, VIII, 109; Sarıçam, *age*, sh., 140; Hizmetli, *age*, sh., 291. İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiğinde bazı muhacirler arasında kardeşlik yaptığı gibi ensar ile muhacirler arasında da kardeşlik yaptığını ifade eder. Ancak bu konuda detaylı bilgi vermez. Dolayısıyla bazı kaynaklarda Medine'ye geldikten sonra, Mekkeli Müslümanlardan bazılarını, hem kendi aralarında birbirleriyle, hem de Medineli Müslümanlarla ikişer ikişer kardeş yapmıştır şeklinde bilgiler mevcuttur. Bkz., İbn Sa'd, *age*, I, 238; Köksal, *age*, VIII, 108. Muhacirler arasında yapılan kardeşlik din kardeşliğine dayalı küçük çaplı bir şey olmalı. Ancak muâhât denildiğinde Medine'de muhacir ve ensar arasındaki kardeşleştirme akla gelmektedir. Mekke'deki ise dar kapsamlı bir kardeşleştirme olsa gerek. Bu tartışmalar için bkz., İbn Kayyim el-Cevziyye, *age*, III, 1066; Umerî, *age*, sh., 27.

46 İbn Sa'd, *age*, I, 238; Belâzürî, *age*, I, 271.

47 Makrîzî, *age*, I, 69.

48 Algül, "Muâhât", *DİA*, XXX, 308; Hizmetli, *age*, sh., 292. Ayrıca bkz., Aynî, *age*, IX, 242; İbn Kayyim el-Cevziyye, *age*, III, 1065; Köksal, *age*, VIII, 110.

49 Bkz., İbn Hişam, *age*, I, 354-355; İbn Habîb, *age*, sh., 70-71; Belâzürî, *age*, I, 270-271; İbn Abdilber Ebû Ömer Yusuf, *ed-Dürer fî İhtisârî'l-Megâzî ve's-Siyer*, Kahire, 1966, sh., 88-92; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser fî Fünûnu'l-Megâzî ve's-Siyer*, Beyrut, 1992, I, 321-326; Makrîzî, *age*, I, 69; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 228-229; Miras, *age*, VII, 75-76. Köksal, *age*, VIII, 110-112.

50 Bkz., Buhârî, Kefâlet, 2, Edeb, 67, İ'tisâm, 16; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 204. Ayrıca bkz., Ebû Dâvûd, Ferâiz, 16-17.

döneminde ve özellikle hicretten sonra Müslümanlar arasında dayanışma temin edildiği ve kardeşlik kurulduğu için ayrı bir hilfe gerek kalmadığı açıklanmıştır.⁵¹ Çünkü hilfe kan bağı, kabilecilik, çıkarıcılık gibi hususlar olmasına karşı muâhatta din kardeşliği ve işâr söz konusudur. Bu kardeşleştirmeden maksat, özellikle muhacirlerin, İslam davası uğruna, doğup-büyüdükleri yurtlarından ve en yakın akrabalarından ayrılmalarından dolayı, duydukları üzüntüyü giderme, onları yeni yurtlarına ısındırma, maddi ve manevi açıdan destekleme amacı gütmektir. Yukarıda temas ettiğimiz kardeşleştirme projesi gelişi güzel yapılmamış, belirli bir strateji izlenmiştir. Hz. Peygamber, kardeşleştireceği kişileri, bir süre takip ederek aralarında zevk, mizaç, hissiyat itibariyle tam bir ortaklık vasfı bulunanları kardeş yapmıştır.

Ensarın, hicret etmiş olan ve zor durumda kalan Mekkeli kardeşleriyle sahip oldukları hurma arazilerini paylaşma teklifi yaptıkları rivayetlerde geçmektedir. Çünkü onların malları, vahalardaki arazilerden ibaretti. Ancak Hz. Muhammed bu teklifi reddetmiş, mülkiyetin kendilerine ait olması gerektiğini söyleyerek, birlikte çalışıp üründe, kazançta ortaklık yapmalarını salık vermiştir. Muhacirler de, bunun üzerine “Sizler ve bizler beraber çalışalım” başka bir tabirle “Bizden iş, sizden toprak, mahsûl ortak olsun.” şeklinde mukabelede bulundular.⁵² Sonuçta Hz. Peygamber, mülkiyeti ensarda kalmak üzere muhacirlerin emekleri karşılığında ürüne ortak olabileceklerini bildirmiş, böylece birlikte çalışılıp elde edilen kazanç paylaşılmıştır.⁵³ Yine meşhur bir rivayette ensardan zengin olan Sa’d b. Ebi Rebi’nin, kardeşliği Abdurrahman b. Avf’a malının yarısını önermesi ve iki eşinden hoşuna giden birini boşayıp kendisine nikahlamak istemesini Abdurrahman b. Avf, başkasının sırtından geçinmeyi hoş karşılamadığı için kabul etmeyip “Allah sana ehlini ve malını bereketli kılıp mübârek eylesin.” diyerek çarşının nerede olduğunu sormuş ve hemen ticarete başlamıştı. Kısa zamanda maddi durumunu düzeltilmiş ve evlenmişti.⁵⁴ Abdurrahman b. Avf, insanın el emeği ile kazancının başkasından bir şeyler beklemekten daha faziletli olduğunu biliyordu. Aynı zamanda ensar, iman coşkusuyla ellerindeki her türlü imkânı birlikte paylaşmayı teklif ediyorlardı, ancak bu teklifler ne Peygamber, ne de muhacir tarafından kabul ediliyordu. Dolayısıyla bunlar, teklif aşamasında kalmış hususlardır. Peygamber ve muhacir ancak makul olanları kabul etmişlerdir. Sa’d b. Ebi

51 Sarıçam, *age.*, sh., 141-142. Câhiliye döneminde uygulanan hilflerle ilgili geniş bilgi için bkz., Aynı, *age.*, X, 114-115; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân fi Te’vîli’l-Kur’an*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, IV, 54-58; Miras, *age.*, VII, 74; Nadir Özkuyumcu, “Hilf”, *DİA*, İst. 1998, XVIII, 29-30.

52 Bkz. Buhâri, *Menâkıbü’l-ensar*, 3, el-Hars ve’l-müzâraa, 5; Şibli, *age.*, I, 208; Miras, *age.*, VII, 147.

53 Algül, “Muâhât”, *DİA*, XXX, 308. Ayrıca bkz., Miras, *age.*, VII, 75.

54 Bkz. Buhâri, *Büyü’*, B. 1, *Menâkıbü’l-ensar*, 3; Tirmizî, *Birr*, 22; Nesâî, *Nikâh*, 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 190, 204, 271; İbn Sa’d, *age.*, III, 125-126; İbnü’l-Esir, *Izzüddin Ebu’l-Hasan, Üs-dü’l-Gâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe*, 1970, III, 481.

Rebi'nin teklifleri de böyledir. Kabul edilmediği için bunları tartışma konusu yapmaya da gerek yoktur. Zaman zaman sahabenin iman coşkusuyla/heyecanıyla vermiş olduğu bazı aykırı kararları Hz. Peygamber düzeltmişti. Örneğin sahabe arasında daha fazla ibadet yapma amacıyla hiç evlenmeyeceğini, bütün gece ibadet yaparak hiç uymayacağını, her gün oruç tutacağını söyleyenler olmuştur. Ancak Hz. Peygamber, her seferinde onları uyarılmış ve ikaz etmiştir. Sa'd b. Ebî Rebi'nin abartılı tekliflerini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir. O, ev sahibi olarak gelen misafiri en iyi bir şekilde ağırlamak ve onları memnun etmek istiyor. Ancak kabul edilmesi mümkün olmayan teklifler ileri sürebiliyor.

Bu uygulamada kardeşler mirasa ortak oluyordu. Ancak, kısa süre sonra bunun Kur'an-ı Kerim emri ile kaldırıldığını görüyoruz. Bedir Savaşı'ndan sonra muhacirler kendini toparladığından ensara ihtiyaçları kalmadığı için Enfâl 8/75. ayet-i kerime nâzil olmuş ve miras sadece nesep yönünden yakınlığı olanlara hasredilmiştir⁵⁵ Anlaşılan o ki miras olayı çok kısa sürmüştür. Çünkü ensar, kısa zamanda ticari alanda başarısını göstermeye başlamıştı. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf gibi sahabiler iş güç sahibi olmuş, ticaretleri olumlu gitmiştir.⁵⁶

Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde Ebû Eyyûb el-Ensari'nin evinde yedi ay kadar kaldıktan sonra mescidin bitişiğinde inşa edilen odalarına taşındı.⁵⁷ Sa'd b. Heysame isimli bekar bir zat, ailesi olmayan muhacirlerden büyük bir kısmına evinin kapılarını açtı, onların kalmalarını sağladı.⁵⁸ Evli muhacirler daha kolay yerleştirilirken bekar ve kimsesiz olan muhacirlerin yerleştirilmesi pek kolay değildi. Bunlar daha çok Mescid-i Nebevi'nin arka tarafında inşa edilen Suffe denilen yerde ikamet ediyorlardı.⁵⁹ Suffe ashabının ihtiyaçlarını Hz. Peygamber ve ensar karşılıyordu. Hayber, Fedek ve benzeri yerler fethedildikten sonra, ganimetler çoğaldıkça Suffe ashabının durumu da iyileşmeye doğru gitmiştir.

55 Buhârî, Kefâlet, 2, Tefsîr, 79, Ferâiz, 16; Ebû Dâvûd, Ferâiz, 16; İbn Sa'd, *age.*, I, 238; Aynî, *age.*, IX, 242, X, 114-115; Şibli, *age.*, I, 208; Miras, *age.*, VII, 77. Nisâ, 4/33. ve Enfâl, 8/72. ayetlerinin muâhâtta mirasa işaret ettiği ve daha sonra neshedildiği konusunda geniş bilgi için bkz., Taberî, *age.*, IV, 55-57, 59, VI, 297; Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahraman Yay., İst. 1985, IV, 38-40; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1997, IV, 66, V, 520; Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 392-393; Necati Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yay., İst. 1988, XI, 163-167; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay., İst. 1986, I, 330.

56 Şibli, *age.*, I, 209.

57 Ahmet Önkâl, "Hicret", *DİA*, XVII, 461.

58 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 115.

59 İbn Sa'd, *age.*, I, 255-266; Aynî, *age.*, IX, 241; Akif Köten, "Asr-ı Saadet'te Suffe Ashabı", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm IV, Beyan Yay., İst. 1995, sh., 386.

Ensarın muhacirlere karşı göstermiş olduğu feragat örnekleri takdire şayandır.⁶⁰ Onlar, Hz. Peygamber'e "İstersen evlerimizi de al" demişlerdi de Hz. Peygamber bunu reddetmişti. Ancak Hz. Peygamber, ensarın hibe ettiği ve sahihsiz araziler üzerine bilahare muhacirler için evler yapmıştır.⁶¹ Başkalarını hak rızası için kendisine tercih etmek anlamında olan "isâr" ensarda doruk noktasına ulaşmıştır.⁶² Böylece ensar, Allah Teâlâ'nın övgüsüne mazhar olmuştur.⁶³ Böylece Hz. Peygamber'in "karizmatik otoritesi yeni bir sosyal dayanışma düzeni tesis etmiş, geleneksel Arap pratiklerine ters düşecek biçimde kan kardeşliği yerine din kardeşliğini ikâme etmiştir."⁶⁴

Ensarın bu desteği, zaman içerisinde muhacirlerin Medine'nin iktisadi hayatında söz sahibi olmasını sağlamıştır. Muhacirler tarafından kurulan Müslüman çarşı-pazarında İslam'ın ekonomik ve ticari hayata getirdiği değerler uygulanmış, bunun sonucunda Yahudilerin ensar üzerindeki iktisadi tesirleri azalmaya başlamıştır.⁶⁵ Aslında ensar, zirai işletmelerinin herhangi bir alanında eleman sıkıntısı çekmiyordu. Bu bakımdan yeni bir kazanç yolu bulunmalıydı. İşte bu bağlamda Hz. Peygamber, muhacirin ticarete yatkınlığını ve tecrübesini bildiği için onları ticaret yapmaya teşvik etmiştir. Onlar da böylelikle ticarete başlamış oldular. Kaynaklar onların ticari faaliyetlerinden bahsediler.⁶⁶ Medine'de ensar daha çok zirai işlerle, Yahudiler ise ticaretle ilgileniyorlardı. Dolayısıyla muhacirlerin ticaretteki başarısı ensarı memnun etmiş, Yahudi tekeli ve sömürüsü kırılmıştı.⁶⁷ Böylece hicretten sonra değişim burada da kendini gösterdi ve daha çok tarıma dayalı bir ekonomik hayat söz konusu olan Medine'de Hz. Ebû Bekir,

60 Örnekler için bkz. Buhâri, Büyü, I; Menâkıb, 3, 50; Tirmizi, Birr, 22; İbn Sa'd, *age.*, III, 125-126; İbnü'l-Esir, *age.*, III, 481; Mirâs, *age.*, VI, 341-343; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber Zamanında Medine'nin Sosyal Yapısı*, sh.,72-73, *İslâm Peygamberi*, I, 116.

61 Belâzurî, *age.*, I, 270-271.

62 Kerim Buladı, *Kur'an'da Sosyal Dayanışma*, Kayıhan Yay., İst. 2004, sh., 145.

63 "(İslam dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara içinde ebedi kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük kurtuluştur." Tevbe, 9/100 "İnanıp hicret eden ve canlarıyla, mallarıyla Allah yolunda cihad edenlerle (onları) barındırıp yardım edenler; işte bunlar birbirlerinin velisidirler." Enfâl, 8/72 "Ve onlardan önce o yurda (Medine'ye) yerleşen, imana sarılanlar (daha önce Medine'yi yurt edinen ensar) kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen (ganimetlerden) ötürü göğüslerinde bir ihtiyaç (eğilimi) duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, (göç eden yoksul kardeşlerini) öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar başarıya erenlerdir." Haşr, 59/9.

64 Hamit Dabaşı, *İslam'da Otorite*, terc., S. E. Gündüz, İst. 1995, sh., 86.

65 Algül, "Muâhât", *DİA*, XXX, 308.

66 Bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye*, III, 228; Aynî, *age.*, IX, 240; Şibli, *age.*, I, 208-209.

67 Er, *age.*, sh., 164-165.

Hiz. Ömer, Hiz. Osman, Talha, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvam gibi Müslümanlar birer tâcir olarak buranın ticarî hayatına hız kazandırdılar.⁶⁸

V- KİMLİK OLUŞTURMA AÇISINDAN KARDEŞLİK (MUÂHÂT) OLGUSUNUN DEĞERLENDİRİLİŞİ

Hicretten sonra Medine’de muhacir ve ensar için yepyeni bir hayat başlamıştı. Muhacirlerin önemli bir kısmı Mekke’nin önde gelenlerinden idi. Müslümanların, Medine’ye geldiklerinde pek çok zorluk ve sıkıntıyla karşılaştıkları bir gerçektir. Bu süreç, Müslümanların Mekke’den hicret ettikten sonra Medine’deki birçok problemle yüz yüze kaldıkları hayati bir dönemi ifade etmektedir. Müslümanlar, Mekke’deki güvensiz ortam sebebiyle ve yeni dini taşıyabilecek ortamı oluşturmak amacıyla Medine’ye gelmişlerdi. Bu da yeni bir toplumun inşası ile mümkündür. Hiz. Muhammed’in düşüncesinde teşkilatlı bir toplumsal birlik fikri öteden beri vardı. Bir tarafta geldikleri Mekke ortamına ve iklimine tamamen yabancı, ekonomik açıdan yoksun durumda ve aynı zamanda da güvensizlik duygusu içerisinde olan muhacirler; öte tarafta ise Müslümanlara iyi gözle bakmayan Evs ve Hazrec içerisindeki putperest Araplar, Yahudiler ve Müslümanlar üzerinde tehditleri artarak süren Kureyşliler vardı. Medine’nin imkânları açısından bakıldığında hicret ile büyük bir nüfus hareketi olmuş, var olan sosyal tabakalarda değişiklikler olmuştu. Bu anlamda Medine’nin büyük bir sosyal değişim ve dönüşüm süreci ile karşı karşıya kaldığını söyleyebiliriz.⁶⁹ Dolayısıyla her iki kesimin de sıkıntıları ve problemleri göz ardı edilemezdi. İçte münafık-Yahudi ittifakına, dışta da Kureyşli müşriklerin tehdidine karşı oluşturulan kardeşlik müessesesi, âdeta bir tampon olmuş ve tevhit çizgisinde birliktelik sağlanmıştı.⁷⁰ Bu birliktelik, muhacir ve ensara yeni bir kimlik kazandırıyor. İslam’ın ilk yıllarında oluşturulan evrensel inanç sistemi ve buna inananlara mensubiyet duygusunun yerleştirilmesi önemli bir husustur. İşte muhacir ile ensar arasında gerçekleştirilen kardeşlik olayı her iki tarafın yekpare bütünleşmesine, kişilik ve kimlik kazanmalarına yardımcı olmuştur.

Muâhât, sadece maddi bir destekten ibaret değildir, aynı zamanda manevi yönden bir destek sağlama olayıdır. İşin maddi yönü, manevi bir kardeşlikle desteklenmiş oluyordu. Ensar ile muhacirler arasında ortak bir kimlik oluşturuluyor, zihniyet birliği sağlanıyordu. Aynı zamanda bu yeni yapılanmada içte ve dıştaki düşmana karşı anlaşmış ve kaynaşmış bir toplum oluşturuluyordu.⁷¹ Bu sebeple Hiz. Muhammed’in bir yandan muhacirlerin iskanı ve yeni toplumsal yapıya uyumları ile uğraşırken, diğer yandan

68 M. Ali Kapar, “Hz. Peygamber’in Gerçekleştirdiği Toplum Yapısı ve Özellikleri”, Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) -Özel sayı-, Ank. 2000, sh., 86.

69 Arslan, *agm.*, sh., 253.

70 Algül, *age.*, I, 327.

71 Sarçam, *age.*, sh., 142.

da hem Yahudi, hem de putperest Medineli Arapların güvenini kazanmanın, onlarla çatışmadan anlaşmanın yollarını aramaya çalıştığını görüyoruz. Bu önemli dönemde ensar ve muhacir grupları arasında yapılan kardeşlik sözleşmesi (*muâhât*) stratejik bir adımı ifade etmektedir. Kardeşleştirme sistemi ile zor durumda olan Müslümanların toplumsal bir dayanışma içerisine girmeleri sağlanmış, muhacirlerin ensarın ailelerine katılmaları, mirasta ortak, mülkiyette ise çalışma karşılığı ürüne ortak olmaları gibi birtakım eylemlerle yekvücut olarak bütünleşmeleri söz konusu olmuştur. Süreci içerisinde daha bütüncül ve yekpare bir nitelik kazanan yeni toplumun bireyleri, kardeşleştirmede olduğu gibi kabilesel nitelikli koruyucu kardeşlik ya da karşılıklı iki kişinin kardeşliği yerine, evrensel dinin temel özelliği olarak, toplumun tamamının inanç bağı etrafında toplandığı bütüncül bir kardeşlik evresine geçmiştir.⁷² Kaynaklar, Hz. muhammed'in medine'deki ilk görevinin toplumun bütünleşmesini sağlamak olduğu konusunda hem fikirdirler.⁷³

Medineli Müslümanlar, muhacirleri öz kardeşleri gibi kabul edip ellerindeki imkânları onlarla paylaştılar. Kabile esasına dayalı kardeşlik anlayışının yerine din kardeşliği anlayışının geçmesini sağladılar.⁷⁴ Müslümanlara, karşılaştıkları tüm zorluk ve sıkıntıları birlikte hareket ederek üstesinden gelme bilinci verilmeğe, ben yerine biz olgusu yerleştirilmeye çalışılmıştır. Muhacirler, daha önce hiç tanımadıkları kişilerle evlerinde birlikte kalıyordu. Ensar-muhacir kardeşliği, ilk İslam toplumunun inşasında kalıcı ve köklü bir birlikteliktir. Medine'de yeni bir toplum inşa edilirken kabilesel bir topluluktan evrensel bir toplum hâline dönüşme durumu söz konusuydu. Muâhât, din uğruna her şeyini, tüm varlığını Mekke'de bırakıp gelen muhacirlerin her türlü maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması olayıdır. "*Hilf*" denilen Cahiliye âdetini ortadan kaldıran Hz. Peygamber, kabile esasına dayalı kardeşlik anlayışının yerine din kardeşliği anlayışını getirmiştir. Kardeşlik psikolojisiyle birleşen Müslümanlar, bu güç birliği sayesinde Mekkeli müşriklere karşı bir gözdağı da vermekteydi.⁷⁵ Askeri seferler esnasında, Hz. Peygamber iki manevi kardeşten birisini ordusuna alıyor, diğeri evde kalarak iki ailenin ihtiyaçlarını karşılıyordu.⁷⁶

72 Arslan, *agm.*, sh., 254, 258.

73 Muhammed Hamidullah, "*Hz. Muhammed Gayri Müslimlere Nasıl Davrandı*", *İlim ve Sanat*, (terc., s. Seyfi), Ank. 1986, II, sh., 13

74 Fayda, "*Muhammed*", *DİA*, XXX, 415.

75 Sarıçam, *age.*, sh., 141-142.

76 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 116.

VI- MUÂHÂT (KARDEŞLEŞTİRME) PROJESİNDEN ÇIKARILACAK EVRENSEL DÜZEYDEKİ İLKELER

Ensarlar muhacirler arasında cereyan etmiş olan kardeşlik uygulaması, sonraki asırlara pek çok örnek alınacak özellikler bırakmıştır. Bunun etkilerini toplumun her kesiminde görme imkânımız söz konusudur. Bencil ve her şeyi kendi çıkarına göre düşünen bir dünyada yaşıyoruz. Başkalarını düşünmek bugünkü dünyanın en çok ihmal ettiği hususların başında gelmekte ve bu ihmalden kaynaklanan çözümü oldukça girift hâle gelmiş olan yüzlerce sorun ortaya çıkmaktadır. Ben ve çıkar merkezli bir dünyada kan, savaş ve zulüm hiçbir zaman eksik olmayacaktır. Sevgi, barış ve haklar gibi söylemler hep göstermelik ve süslü laflar olarak raflarda kalacaktır. Başkalarının da var olduğunu, başkalarının da haklarının söz konusu olduğunu düşünmek bir gereklilik ve bir erdemlilik. İşte Hz. Peygamber'in dünya görüşünde ben merkezli bir dünya yerine biz merkezli olan ve başkasının da var olduğu hesap edilen bir dünya söz konusudur. Bu noktada başkalarının hakları devreye girmektedir.

Kardeşlik olayından çıkaracağımız ilkeler iki yönlü olmalıdır. Hem ensar, hem de muhacir cihetiyle çıkarılabilecek ilkeler söz konusudur. Medine, muhacir ve ensar bir araya geldikten sonra önemli bir güç olma yoluna girmişti. Ensar, yaptığı işi âdeta bir ibadet vecdi ile yapmıştır. Severek içselleştirerek bu işi yerine getirmiştir. İslam tarihinde muhacirler, Allah ve Resûlü'nün rızasına erişmek için fedakârlığı; zahmetlere, meşakkatlere tahammülü, feragatı, sabır ve sebatı; büyüme, gelişme ve muvaffakiyet umudunu yitirmeden şuurlu bir şekilde çalışmayı; ensar ise Allah ve Resûlünün rızasına erişme uğrunda müşkilata sabreden, gayretli müminlere aynı maksatla gönül hoşluğu içinde yardım etmeyi, böylelerine her yönüyle destek olmayı simgeler. Muhacirun ve ensar bütünleşmesi, birlik-beraberliğin daima kuvvet ve tekamülün sebebi olduğunu vurgular.⁷⁷ Günümüzde Müslümanların en büyük eksiği, din kardeşliğinin gereği olan hak ve vecibeleri gerektiği şekilde yerine getirmemeleri ve bireysel bir hayat sürmeleridir. Bundan dolayı da aralarındaki birlik ve beraberlikleri zayıflamakta, kin ve nefret gibi, İslam'ın yasakladığı kötü hasletler topluma hakim olmaktadır.

Kişinin kazandığının sahibi ve maliki olması İslam hukukunun tanıdığı en önemli ilkelerden biridir, fakat servet ve maldan diğer insanların da faydalandırılması ahlaki evrensel bir husustur. İslam'ın bu insani yaklaşımını Batı kalıplarına göre düşünenlerin anlamaları oldukça zordur.⁷⁸ Başkalarını düşünme ve muhtaç olduğu hâlde kardeşini tercih etme düşüncesi (isâr) ahlaki meziyetlerin en üstünüdür.⁷⁹ Hz. Peygamber, Bah-

77 Algül, *agm*, sh., 52.

78 Ahmet Debbağoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, Dergah Yay., İst. 1979, sh., 44.

79 Konuyla ilgili geniş bilgi ve yorum için bkz., Buhârî, Menâkıbü'l-ensar, 10, Tefsir, 59/6; Müslim, Eşribe, 172. Ayrıca bkz. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 96; el-Kurtubî, Ebû Abdullah Mu-

reyn arazisini paylaştıırken hakları olduğu hâlde ensar bu hisselerinden muhacirler adına feragat ederek şöyle diyordu: “*Ey Allah’ın Resûlü, muhacir kardeşlerimize bunun bir mislini vermedikçe bize de bir şey verme.*”⁸⁰ Ensar, benzer tutumu Benî Nadir ganimetleri dağıtılırken de göstermiştir.⁸¹ Burada aynı zamanda Müslümanlar arasında muhacir ve ensar kavramlarının yaygın olarak kullanımını müşahede ediyoruz.

Kardeşlik sözleşmesi, aynı zamanda içte ve dıştaki düşmana karşı mukavemet gösterme güç ve kuvvetini vermiştir. Araplar arasında her zaman çıkabilecek kabilecilik gayretine dayalı tefrikaya karşı en etkili önlem de yine muâhâtı. Muâhâtın miras hukuku dışında kalan yardımlaşma, birbirine destek olma, öğüt verme, öğüt alma tarzındaki hükümleri ise daima yürürlükte kalmıştır.⁸² Kardeşlik projesi, dünya sahnesine çıkan İslam dininin mensuplarına grup içerisinde bütünleştirmeyi, dayanışma ve yardımlaşmayı, empati ve îsârî ön plana çıkarmayı toplum olarak bunları içselleştirmeyi göstermiştir. Hz. Peygamber, Medine’ye geldiğinde Mekke’deki farklı unsurlardan yeni, ideal ve örnek bir toplum oluştururken öncelikle bu tür erdemli ilkelerin benimsenmesinin/içselleştirilmesinin gerekli olduğunu biliyordu.

Hz. Peygamber, Akabe biatlerinden başlayan ve devam ede gelen bir süreçte kendisine sadakatle bağlanan kesimden itaat edileceğine dair söz alırken, kendisi de ölene dek kendileriyle beraber olacağına dair de bir nevi söz veriyordu. Bu da bir nevi karşılıklı sözleşme hükmündeydi. Burada bağlılık, sadakat ve samimiyetin ön planda olduğunu görüyoruz.

Muhacir ve ensar arasında sağlanan dayanışma ve bütünleşmenin kökeninde din ve Hz. Peygamber’in mesajları yatmaktadır. Çünkü o, hadislerinde “Müminler, birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.” buyurmuştur.⁸³ İnananlar, kardeşlik ve iman bağı ile kopmayacak şekilde birbirlerine bağlıdır. İslam dinine mensup olanlar arasındaki ilişkiyi ifade eden en iyi kavram kardeşliktir. Kardeşleştirme olayında da bunun canlı olarak uygulamasını görmekteyiz. İslam kardeşliği, sözde kalan bir şey olmayıp başkalarının yardımına koşmayı gerektirmektedir. “Dul kadınların ve fakirlerin nafakalarını kazanmaya koşan Müslüman kimse, Allah yolunda harb eden mücahid gibidir, yahut gece namazlı, gündüz oruçlu

hamed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, XVIII, 17-18; İbn Hacer, *age.*, VII, 119-120; Sühverdi, Ebü Hafs Şihâbuddin Ömer, *Tasavvufun Esasları (Avârifü'l-Meârif)*, haz., H. K. Yılmaz-İ. Gündüz, Erkam Yay, İst. 1989, sh., 310-311.

80 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 111; Şibli, *age.*, I, 211-212; Miras, *age.*, X, 15.

81 Şibli, *age.*, I, 208; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İst. ty., VII, 4843.

82 Algül, “*Muâhât*”, *DİA*, XXX, 308.

83 Buhârî, *Edeb*, 27; Müslim, *Birr*, 66.

abid kimse gibidir.”⁸⁴ “Bir kimse, kardeşinin yardımında bulunduğu sürece Allah da o kimsenin yardımında olur.”⁸⁵ Muâhât projesinin, Müslümanlar arasındaki kardeşlik ve sevginin yalın söz ve sembollerden ibaret olmadığına bir göstergesidir.

Hz. Peygamber, Medine’ye geldiğinde cemaat ruhunu muhafaza ederek mensuplarını bir arada tutmaya çalışmıştır. Kimsenin dışlanmasına veya ayrılmasına müsaade etmemiştir. Çünkü insanoğlu toplumsal bir varlık olduğu için toplu olarak yaşamayı ister. Buna biz bütünleşme, birlik ve beraberliğin sağlanması da diyebiliriz. “Allah’ın eli birlik olan topluluğun üzerindedir.”⁸⁶ “Ayrılıktan sakınınız, size cemaati tavsiye ederim.”⁸⁷ “Müslüman elinden ve dilinden başkalarının emin olduğu kişidir.”⁸⁸ Gerçekleştirilen bu kardeşlik olayı, Medine İslam toplumunda bütünleşmenin sağlanmasında ve o günkü sosyo-kültürel-ekonomik problemlerin çözümünde en önemli gelişmelerden biridir.⁸⁹

Kardeşlik projesinde ortaya çıkan önemli hususlardan birisi de Hz. Peygamber’in karşı tarafa güven vermesidir. Hz. Peygamberin kendisine o derece inanmış ve güvenmiş bir kitle vardı ki her şeylerini Mekke’de bırakmış ve Medine’de ne ile karşılaşacaklarını bilmedikleri hâlde bu güvenin ve imanın neticesi olarak bir ve beraber olmuşlardır. Bu konuda ufak bir güvensizlik duyulmuş olsaydı fireler kendisini gösterirdi. Hz. Peygamber, bağlılıklarına güvendiği gibi, onlar da Hz. Peygamber’e güveniyorlardı. Hz. Peygamber, aralarında o derece bir güven ortamı tesis etmiştir ki birbirini tanımayan iki aile aynı evde yaşamak durumunda kalıyordu. Güven duygusu çok yüksek düzeylerde idi. Dolayısıyla hicret olayını ve kardeşleştirme projesini bu açıdan da ele alıp incelemek gerekir.

Kardeşlik (muâhât) olayı, İslam toplumunda bütünleşmenin gerçekleştirilmesini sağlamış, o günkü sosyo-kültürel ve ekonomik problemlerin çözümüne büyük kolaylıklar getirmiş ve muhacirlerin maddi-manevi sıkıntılarının azaltılmasını, onların Medineye ısındırılmasını gerçekleştirmiştir.⁹⁰ Bu proje, yeni bir toplumun içtimaî dayanağı mevzuunda atılmış ilk kararlı adımdır. Tatbikatta aldığı şekil bir yana, bu kardeşliği, o zamana kadar görülmemiş şekilde ve alışılmış gayeler dışında Mekke ve Medine topluluklarının kısmî anlaşması saymak yerinde olur. Bununla birlikte muhacir-ensar

84 Buhârî, Nafakât, 1.

85 Müslim, Zikir, 38; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

86 Tirmizî, Fiten, 7.

87 Tirmizî, Fiten, 7.

88 Buhârî, İmân, 4; Müslim, İmân, 65; Ebû Dâvûd, Cihâd, 2; Tirmizî, İmân, 12; Nesâî, İmân, 9.

89 Algül, *agm*, sh., 46.

90 Algül, “*Muâhât*”, *DİA*, XXX, 308.

kardeşliği ilk İslam toplumunun nüvesini teşkil eder.⁹¹ Aynı zamanda bunun, pek çok açıdan olumlu neticeler verdiği tarihi bir gerçektir.⁹² İşte dünya tarihinde benzeri görülmemeyen bu kardeşleştirme olayı, sosyal adaletin ve sosyal dayanışmanın sağlanması yolunda atılmış çok önemli bir adımdır.⁹³

Hız Peygamber'in, eşsiz sosyal ve ekonomik bir dayanışma ve yardımlaşma örneği olarak sergilediği bu proje, İslam tarihinde paylaşma, bencillikten arınma, başkalarını düşünme ve gerektiğinde onları kendine tercih etme gibi bazı güzel huylar kazandırma açısından önemli haizdir. Ensar, bu konuda öylesine duyarlı davranışlar içerisinde bulunmuştur ki evlerini, hurmalıklarını kardeşine vermeyi dahi teklif etmiştir.

Muhacirler, hiçbir zaman tufeyli bir model olmamışlar, kardeşlerinin hisselerini emek karşılığında kabul etmişler, şehrin iktisadi hayatına intibak ettikten sonra da ensara olan borçlarını ödemişlerdir.⁹⁴ Muhacirler tamahkârlık ve açgözlülük yaparak ensarın o saf duygularını hiçbir zaman istismar etmemiş ve çalışma yolunu tercih etmişlerdir.

VII-GÜNÜMÜZ BAĞLAMINDA ÖRNEK AİLE/KARDEŞ AİLE PROJELERİ

Yaşadığımız dünya şartlarında her gün çok çeşitli olumsuzluklarla karşılaşmaktayız. Bu sorunların bir kısmı küresel bazda büyük çapta olduğu gibi bir kısmı da orta ve küçük ölçekte olabilmektedir. Dünya sınırları yaşadığımız coğrafi sınırlardan ibaret değildir. İman sınırlarımız, kültür sınırlarımız çok daha geniş yelpazededir. Hayat standardı yüksek ve orta olan aileler ile mağdur, muhtaç, yoksul ve mazlum aileler arasında 'manevi kardeşlik' köprüleri kurmak ve bu 'manevi kardeşlik' köprülerini sadece ülke içinde değil, dünyanın tüm ülkelerindeki mağdur ve muhtaç aileleri kapsayacak şekilde tesis etmek bugün daha da bir önem kazanmaktadır. Günümüz dünyasında muhacirler gibi sıkıntı ve çileli hayatın zorluklarını yaşayan insan sayısı hiç de küçümsenecek bir oranda değildir. Bu gerçek karşısında insanlığa düşen görev, ensarın gösterdiği özveri, kardeşlik ve paylaşma duygusunu yüreğinde taşıyan ve bu bilinçte olan insan sayısını hızla çoğaltmaktır.

Bugün dünyada 1 milyardan fazla insan açlık ve yetersiz beslenme tehdidinden doğrudan etkilenmektedir. Dünyada her gün 4 bin 900 çocuk kirli sulardan ve sağlıksız koşullardan kaynaklanan hastalıklar nedeniyle ölüyor. Bu ölümlerin önemli bir kısmı Afrika'da gerçekleşmektedir. Ülkemizde faaliyet gösteren yardım dernekleri ve vakıfların sayısının çoğaltılması ve dünyanın her yerinde aktif olarak faaliyet göstermesi oldukça

91 Uğur, *age*, sh., 106.

92 Bkz., Hamidullah, *age*, I, 182

93 Hizmetli, *age*, sh., 294.

94 Algül, *age*, I, 334.

sevindiricidir. Bunlar, hem gıda temini, hem var olan susuzluk problemini çözmek için su kuyuları açma teşebbüsleri, katarakt ameliyatları başta olmak üzere her türlü sağlık ve eğitimle ilgili ihtiyaçların karşılanması için yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Aynı zamanda DİB ve TDV, tüm mazlumlara ve mağdurlara yardım elini her zaman uzatmaktadır.

Başta Somali olmak üzere Sudan, Haiti, Etiyopya gibi ülkelerde yaşanan açlık, kuraklık, susuzluk, hastalık ve buna bağlı olarak meydana gelen ölümler her inanan insanı etkilemekte ve kimse buna bigâne kalamamaktadır. Yakın zamanda açlıktan ve kuraklıktan kavrulan Somali için devlet yetkilileri öncülük yaparak toplumun büyük bir kısmı tarafından büyük çapta bir yardım kampanyası başlatılmış olup, Türkiye'den Somali'ye hiç de küçümsenmeyecek bir rakam olan 640 milyon TL'lik nakdi ve aynı yardım toplanarak gönderilmiştir. Somali'den Türkiye'de okumak üzere getirilen öğrencileri de hatırlamak gerekir. Bütün bunlar, esasında kardeş olmanın gereğini yerine getirmek demektir ve oldukça sevindirici bir gelişmedir.

Aynı zamanda ülkemizdeki yardım kuruluşları, mağdur ve mazlum durumda olan ülkelerdeki yardıma muhtaç olan ailelerle kardeş aile projeleri gerçekleştirerek bu bağın ve ilginin devamlı olmasını sağlamaktadır. Kendi ülkemizde de aynı durum söz konusudur. Doğal afet ve savaş mağduru, öksüz, yetim ve muhtaç aileleri sevindirmek, uzaktaki kardeşlerimizi mutlu etmek için yapılan faaliyetler hep bu kabildendir. Bu tür projeler, destek veren hayırsever insanların yardımlarıyla hayat bulmaktadır. Örneğin, Yardımelî'nin 11 ülkede başarıyla uyguladığı (Türkiye, Somali, Filistin-Gazze, Suriye'deki Filistin Mülteci Kampları, Lübnan'daki Filistin Mülteci Kampları, Pakistan-Keşmir, Etiyopya (Habesistan), Sudan, Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan, Somali) "*Kardeş Aile Projesinin*" asıl hedefi, din ve etnik yapı farkı gözetmeksizin mazlum ve mağdur olan tüm insanlardır. Dünyanın en kurak ve yoksul bölgesi Somali'de yaşanan sorunların en başında susuzluk gelmektedir. Su bulabilmek için kilometrelerce yol kat eden insanların birçoğu taşınan suyun çamur ve çeşitli mikropları içermesi sonucu salgın hastalıktan hayatını kaybetmektedir. Susuz yaşamın imkânsız olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Somali'de su kuyusu açmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Somali'de uzun yıllar süren sömürü, kuraklık ve iç savaş nedeniyle birçok alanda yokluk ve yoksulluk hâkimdir. Afrika'da milyonlarca katarakt hastası var. Güneş ışıklarının dik gelişi, kum fırtınası, vitaminsizlik ve beslenme yetersizliği vb. nedenlerle katarakt hastalığı Afrika'da çok yaygındır. Bu ülkelerde Türkiye'den giden doktorlar ve yardımlar sayesinde yüzlerce katarakt ameliyatı yapılmaktadır.

Yardım kuruluşları, Filistin'deki mağdur ve yetim kalan aileler için de 'Yetim' ve 'Kardeş Aile' projeleri geliştirmiş ve uzun süredir bu projeleri başarıyla uygulamaktadırlar. Sadece Gazze'deki 'Yetim' projesine yapılacak yardımlar 75 TL, 'Kardeş Aile Projesi'ne ise 350 TL olarak belirlenmiştir. Bu tür yardım kuruluşları sayesinde yardım

etmek istediğimiz insanlara dünyanın neresinde olursa olsun yardımlarımızı ulaştırmak mümkün olmaktadır. Bu da çok sevindirici bir durumdur.

İslam ülkeleri arasında yapılması gereken hususlardan birisi de şudur: İslam konferansına üye olan zengin ülkeler, yardıma muhtaç olan ülkelerle eşleştirilerek “kardeş ülke” projesi rahatlıkla uygulanabilir. Eğer bu gerçekleştiği takdirde muhtaç durumda olan ülkeler rahat bir nefes alma imkânına sahip olacaklardır. Bu acilen gündeme gelmelidir.

VIII- MUÂHÂT (KARDEŞLEŞTİRME) DAYANIŞMASINDAN/EVİM EVİNDİR PROJESİNE

23 Ekim Pazar günü öğle saatlerinde Van’da meydana gelen 7.2 şiddetindeki depremde şehirde büyük bir hasar meydana geldi. Deprem, Van ve çevresinde çok sayıda kişinin evsiz kalmasına neden oldu. Gazeteci Ahmet Tezcan Twitter’da deprem mağdurlarına yardım için ‘Evim Evindir’ kampanyası başlatmış, Mekke’den Medine’ye hicret eden muhacirlere, ensarın evlerini açmasına benzeyen öneriye çok sayıda kişi destek olmuştur. ‘Evim Evindir Van’ kampanyasına Türkiye’nin dört bir yanından destek mesajları yağmış, vatandaşlar yazdıkları mesajlarla, evlerini, yazlıklarını Van’da sokakta ya da çadırda kalmış vatandaşlara açabileceklerini belirtmişlerdir. Evini açmak isteyen gönüllülerin listesi oluşturularak bu gönüllü listesi İstanbul Valiliği’ne ulaştırılarak gerekenin yapılması sağlanmıştır. Valiliklerin desteğiyle gelişen kampanyanın, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının koordinasyonu altına girdiği de belirtilmiştir. Böylece dinimizin din kardeşliği projesi sayesinde inanan insan bunun gereğini yerine getirmek için elinden gelen gayreti sarf etmektedir.

Van’da meydana gelen deprem sonrası yaşanan acının ardından tek yürek olan Türkiye, yıllardır bu topraklarda kardeşçe yaşayan halkı kimsenin ayıramayacağını bir kez daha ispatlamıştır. Ülke insanımız, Van depremzedeleri için âdeta seferber olmuştur. Bu kampanya çerçevesinde evi müsait olanlar, depremde evsiz kalan Vanlı vatandaşlarımıza kucak açarak evlerinde depremzedeleri misafir etmiştir. Bu çerçevede bu kampanyaya destek verenlerin düşündürücü ve ibret verici bazı görüşlerine yer vermek istiyoruz:

- Annemle konuştum “Evim Evindir Van” kampanyasına destek olarak depremzede kardeşlerimize evimizi açacağız.

- Evim küçük ama bir süre kızımınla uyuyabiliriz. 2-3 kişilik bir aile bekliyorum.

- Giysilerim senindir, malım mülküm senindir. Buyur, başım üstüne...

- Altınoluk’ta bir yazlığım var, maalesef ısıtmasız. İhtiyaç sahibine açabiliriz, elektrik giderini karşılarım.

- Yalova depreminde bize evini açmış olan Erdekli bir ailede kalmıştık, o kadar iyi gelmişti ki! “Evim Evindir Van” onların buna çok ihtiyacı var!

- Ekmeğim ekmeğin, suyum suyun, giyeceğim giyeceğindir.

- Ben 19 Ağustos 2011'de babamı kaybettim, hayattayken onun için dayayıp döşediğim evi Vanlı bir aileye yaşamaları için sunabilirim. Ev kirası tarafımdan Mart 2012'ye kadar ödenmiştir. Gerekirse birkaç ay daha kirasını öderim. Ev Adana'da, en azından kışı geçirebilirler. Eğer göç düşünürlerse ev sahibi ile anlaşılır, uzun sürede oturabilirler. Umarım ben de sizin vesilenizle yardım bekleyen bir eli tutabilirim.

Dolayısıyla muâhât (kardeşlik) projesi ve uygulaması, aynı dine mensup olanlar arasındaki din kardeşliği hukuku sayesinde toplumsal olaylara yansımış ve olumlu sonuçlar doğurmuştur. Buradan hareketle İslam dininin sosyal projelerinin daha fazla anlatılması ve gündeme getirilmesi elzemdir.

SONUÇ

Günümüzde İslam dininin sosyal hayata bakışı ve sosyal hayatla ilgili projeleri üzerinde çok fazla durulmadığı kanaatindeyim. Dolayısıyla durum böyle olunca dinimizi parçalamadan bir bütünlük içerisinde anlama ve algılama noktasında maalesef bir eksiklik kendini hissettirmektedir. Bunun sonucunda İslam dininin güzelliklerini, bütünlüğünü ve evrenselliğini de tam olarak anlayamamaktayız. İnsanlar arasındaki ilişkilerin/dostlukların sağlam olması, aradaki güven, paylaşma, vefa, samimiyet, hoşgörü ve fedakârlık gibi duyguların var olmasıyla doğru orantılıdır. Bu tür duygular, toplum hayatında fertleri birbirine bağlayan, aralarındaki bağları güçlendiren, kısaca sosyal hayatın ahengini sağlayan, sevgi, dostluk, ülfet ve muhabbetin oluşmasına zemin hazırlayan çok güçlü unsurlardır. Başkalarının düşünülmesi ve onlara insanca muamele edilmesi aynı zamanda medeni olmanın bir ölçütüdür.

Hız. Peygamber, fedakâr, cömert, başkalarını düşünen, paylaşan, samimi insanlardan oluşan erdemli toplum oluşturmayı amaçlamıştır. Onun hedefi, iyi huylarla bezenmiş, kötü huylardan arınmış erdemli bir birey modeli/insan-ı kâmil prototipi oluşturmaktır. İslam, sürekli kendini düşünen, kendi menfaatinden başka bir şeyi görmeyen, kısaca ben ve çıkar merkezli bir dünya anlayışını asla onaylamaz. Hız. Peygamber'in teşvik ve yönlendirmesiyle ensar, yardımlaşma, dayanışma ve diğerkâmlıkta zirveyi yaşamıştır. Onların bu hareketi, fevkalade önemli bir ahlaki ve insani davranıştır. Medeni olmak demek sadece yüksek seviyede maddiyata ve teknolojiye sahip olmak demek değildir. Medeni insan, ahlaki ve insani değerlerle bezenmiş, egoizmden arınmış, başkalarını düşünen, fedakârlık ruhuna sahip, empati yapabilen, başkalarının haklarına saygı gösteren ve bunun mücadelesini veren insandır. Dolayısıyla bazı batılların savunduğu gibi Hız. Peygamber'in salt kılıç ve savaş peygamberi olduğu şeklindeki söylem kasıtlı ve ön

yargılıdır. Hz. Peygamber'in savaşıla meşgul olduğu gün sayısı ile savaşın dışında icra ettiği faaliyetleri içine alan gün sayısı arasında büyük mesafeler vardır.

Ülkemizde ve dünyada sık sık doğal afetler yaşanmaktadır. Deprem, sel, gibi afetlere maruz kalmış kişilere yardım eli uzatılacağı zaman ensar anlayışını ve fedakârlığını düşünerek hareket etmek gerekecektir. Ensar düşüncesini taşıyan bu anlayış, kişiyi hayra motive edeceği gibi hayrın daha fazla yapılmasına da katkı sağlayacaktır. Cömertlik ve hayır yapma faaliyeti, sadece afetler geldiği zaman düşünülmemelidir. Normal zamanlarda da ihtiyaç sahibi kişiler araştırılıp bulunmalı ve onlar sahiplenilmelidir. Engelliler, fakirler, yetimler, sokak çocukları velhasıl her türlü mağdur ve muhtaçlar gözetilmelidir. Muâhâta gözetmek, sahiplenmek ve bunu bir kardeşlik ruhu içerisinde sevgi ile haz duyarak yapmak söz konusudur. Çeşitli hayır kuruluşlarına yardımcı olmak, mümkünse oralarda çalışmak, katkıda bulunmak, gerekiyorsa yenilerini faaliyete sokmak dinî bir vecibedir. Bu tür çabalar, ensar anlayışının bir gereğidir. Şu bir gerçektir ki istenilen düzeyde bir sonuç alınabilmesi için STK'lar ile devlet kurumları bu hizmetleri koordineli olarak birlikte yürütmelilerdir. Çünkü her iki kesimin de bu konuda sorumlulukları vardır.

İslam ülkeleri arasında yapılması gereken hususlardan birisi de, İslam konferansına üye olan zengin ülkeler, yardıma muhtaç olan ülkelerle eşleştirilmesi ve "kardeş ülke" projesinin uygulanmasıdır. Bu gerçekleştiği takdirde muhtaç durumda olan ülkeler rahat bir nefes alma imkânına sahip olacaklardır. Bu acilen gündeme gelmelidir. Afrika'da açlıktan, susuzluktan, hastalıktan dolayı binlerce insan ölüyorsa maddi durumu iyi olan insanlar, rahat bir şekilde yataklarında nasıl uyuyabilirler? Bu bağlamda ülkemizde faaliyet gösteren çok sayıda yardım kuruluşu gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında çok geniş yelpazede faaliyet göstererek muhtaç insanlara her alanda yardım elini uzatmaktadır. Van depreminin akabinde başlatılan ve takdir edilen "Evim Evindir" kampanyası hayli ilgi görmüş ve pek çok kişi gerek devletin denetimindeki misafirhane, sosyal tesis gibi yerlere ve gerekse insanımızın temin ettiği evlere yerleştirilmiştir. Aynı zamanda başta Filistin olmak üzere pek çok ülkede muhtaç ailelerin tespit edilerek "kardeş aile" uygulamaları da muâhâtin güzel bir yansımasıdır. Bütün bunlar kardeşlik anlayışının da bir gereği olup geliştirilerek çoğaltılmalıdır. Maddi durumu iyi olmayan öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak da "kardeş öğrenci" projeleri de devreye sokulmalıdır.

Yardım için elini uzatan birine şefkat elinin uzatılmaması bir insanlık dramı ve ayıbidir. Bugün medeni olarak geçinen dünya, bu açıdan maalesef sınavı geçememiştir. Haksız yere çoluk-çocuk, genç-yaşlı demeden milyonların kanı akıtılıyorsa, yılda şu kadar milyon insan açlıktan ölüyorsa, çocuklar su ve ilaç bulamadıkları için can çekerek hayatını kaybediyorsa burada medeniyetten, insanlıktan, ahlaktan ve haklardan bahsedilemez. İnsanların acı ve ızdıraplarını görmezlikten gelmek sadistçe bir yakla-

şındır. İşte bu noktada insanın yardım eli mağdurlara ve muhtaçlara uzanmalıdır. Hz. Peygamber ahlakı, mağdurlara, mazlumlara ve muhtaçlara yardım etmeyi gerektirir.

BAŞKAN - Saffet Sancaklı Bey'e biz de teşekkür ediyoruz. Tabii Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gerekten Medine'ye hicretinden sonra gerçekleştirdiği ensar ile muhacir arasındaki kardeşlik uygulaması bugün bizlere sorunlarımızın çözümü açısından ışık tutacak olan bir uygulamadır.

Şimdi ben zaman kaybetmeden ikinci sözü Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Doç. Dr. Safi Arpaguş'a veriyorum. "Tasavvuf Kültüründe Kardeşlik Algısı" konusunda tebliğ sunacak.

Buyurun Safi Bey.

2. TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE KARDEŞLİK ALGISI

Doç. Dr. Safi ARPAGUŞ

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

بَيْنَنَا مِنْ نَسَبٍ مِنْ أَبِي

نَسَبٌ أَقْرَبُ فِي شَرَعِ الْهُوَى

“Aşk yolunda bizim için öyle bir neseb vardır ki

O bize ebeveynimizden gelen nesebden daha yakındır.”¹

Kardeş denince akla ilk gelen aynı anne-babadan doğmuş olmaktır. Çünkü bedeni yapan maddi unsurların aynı kaynağa dayanması, paylaşılarak süreklilik kazanmış bir hayatı sonuç verir. Dolayısıyla kardeş kelimesi yakınlığı, dolaysızlığı, aracısızlığı, bunlara bağlı olarak da samimiyeti ve değer bakımından ortaklığı çağırır. Kelimenin bu çağırışım alanı onu aynı anne-babadan doğmuş olma niteliğiyle sınırlamaz. Gündelik hayatımızda yakın tutulan, samimiyet beslenen kimselere de kardeş deriz. Ortak değerleri, aynı inanç ve fikirleri taşıyarak birbirleriyle irtibatlanmış insanlara kardeşliği atfederek kelimenin anlam alanını genişletiriz. Dostluk, arkadaşlık, karşılıklı sevgi ve özveri kardeşliğin içeriğini oluşturur. Biz de konuşurken kardeşliği soyca ortaklıktan çok hisçe ve duyuşça ortaklığa atfen kullanırız. Kavimce, dince, meslekçe ve sevgice ortaklık taşımak kardeşliğin muhtesasıdır. Türkçede kardeşlik diye söylediğimiz kavrama Arapçada *ihâ* ve *uhuvvet*, Farsçada ise *berâderî* denilir. Kavram her hâlükârda fitnenin, nifakin, inadın, kin ve nefretin, zulmün ve şiddetin zıddını anlatır.

Kardeşlikle kastedilen mananın insan için olmazsa olmazlığına dönük en kuvvetli vurguyu, Kur'an-ı Kerim'de ve Resûl-i Ekrem Efendimiz'de (s.a.s.) buluruz.² Çünkü

1 *Divânu İbni'l-Fârız*, Kahire 1984, s. 55.

2 İlgili ayetler ve hadislerin bir derlemesi için bkz. *Mevsûatü Nadratî'n-naîm*, Cidde 1999, II, s. 92-117.

Cenâb-ı Hak, *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ* "Müminler ancak kardeşlerdir."³ hitabıyla kardeşliğin imanın kemalinden olduğunu beyan buyurmuştur. Ancak kardeşliği sağlayacak en temel esasa yine aynı ayetin devamında karşılıyoruz: *وَأَقْوَمُوا الصَّلَاةَ وَالْأَقْوَمُوا لِلَّهِ لَعَلَّكُمْ تَرْحَمُونَ* "Öyleyse kardeşlerinizin arasını ıslah ediniz ve Allah'tan sakınınız, tâ ki rahmete nail olasınız." Buna göre ıslah ve takva, yani kullar arasında sorumluluk sahibi ve onarıcı olmakla Allah'ın gazabına düşer olmaktan sakınmak kardeşliğin mütemmim cüzleridir.⁴

Resûl-i Ekrem Efendimiz *لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ* "Sizden biriniz kendi nefsi için sevip istediğini kardeşi için de sevip istemedikçe mümin olamaz."⁵ buyurarak Hakkın bu hitabını en mükemmel surette izaha kavuşturmuştur. Ayrıca Kur'an-ı Kerim kardeşliğin bütün anlam tabakalarına işaret eder. Nitekim kelime aynı anne-babadan doğmak,⁶ aynı kavimden olmak,⁷ aynı dinden olup samimiyetle Hakk'a riayet etmek,⁸ karşılıklı sevgi ve özveri,⁹ dostluk ve arkadaşlık¹⁰ gibi anlamlarıyla Kur'an'da yer bulmuş, Hak Teâlâ muradını bu kelime üzerinden kullarına ulaştırmış ve müminleri birbirlerinin kardeşi ilan etmiştir. Ancak bu kardeşlik ilanı, soyca ve kavimce olan tabii ilişkiden ötesini referans gösterir.¹¹ Özetle söylemek gerekirse kalplerin Hakk'a müteveccihen birlikte olması, hakikat yolunda sevgi ve dostlukla çarpması, sıdk ve sadâkatle yaşaması Kur'an'ın ve Resûl-i Ekrem Efendimizin beyan buyurduğu kardeşliğin

3 Hucurât, 49/10.

4 Bu ayetin nüzul sebebi ile siyâk-sibâk açısından husûsiliğine karşılık mana ve hükümce umûmiliği hakkında bkz. Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1999, XXVIII, s. 106.

5 Buhârî, İmân, 6.

6 Nisâ, 4/11.

7 A'râf, 7/65, 73.

8 Âl-i İmrân, 3/103.

9 Hicr, 15/47.

10 Sâd, 38/23.

11 Çünkü nesep, soy-sop kardeşliği, bu dünyaya ait fâni ve izâfî bir keyfiyettir. Yine neseb kardeşliği haset, kıskançlık ve maddî küçük hesaplar gibi mezâlîk-i akdâm unsurlarla malûldür ve kardeşlerin ve kardeşliğin her zaman tuzağı olmuştur. Sûfîler bu görüşlerini Yûsuf (a.s.) ile kardeşleri arasında yaşananlara yaptıkları atıflarla teyid etmektedirler. Mesela Hz. Mevlânâ bu keyfiyete şu şekilde değinmektedir: *Yusuflar, çirkin kişilerin hasedinden korkup gizlenirler. Güzeller, düşman korkusundan ateş içinde yaşarlar. Yusuflar, kardeşlerinin hilesi yüzünden kuyuya düşmüşlerdir. Çünkü o kardeşler, hasetlerinden Yusufu kurtlara verip dururlar. Hasetten Mısır Yusufunun başına neler geldi? Bu haset, pusuya yatmış büyük bir kurttur. Hülâsa halim Yakup, Yusuf'a bir şey yapmasın diye bu kurttan daima korkar. Zahirî kurt, Yusufun etrafında dönüp dolaşmadı. Fakat bu haset, işlediği işle kurtları da geçti! Bu haset kurdu, Yusufu yaraladı da 'Biz onu elbiselerimizin başında bırakmış, gitmiştik, kurt kapmış' diye tatlı sözlerle özü serdetti. Bu hile, yüz binlerce kurtta bile yok! Hele dur, bak, bu kurt sonunda nasıl rüsvay olur! Ondan dolayı herkesin yaptığı kötülüğün zararını göreceği gün hasetçiler, muhakkak kurt şeklinde haşredileceklerdir. Mesnevi, II, b. (1405-1412).*

muhtevasıdır. Müminler ancak bu şuur kendilerinde tahakkuk ettiği zaman birbirleriyle aşinalık, dostluk ve denklik üzere yaşarlar. Elbette kardeşlik Hakk'a yönelmekle tamdır. Nitekim şöyle buyrulur:

وَأذْكُرُوا لِلَّهِ نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا

“Allah Teâlâ'nın üzerinizde olan nimetini de yâd ediniz ki siz birbirinize düşmanlar iken sonra Allah Teâlâ kalplerinizi birleştirdi de O'nun nimeti sebebiyle kardeşler oluverdiniz.”¹² Allah'ın hidayet ettiği kardeşliğin en canlı uygulamasını ise hicretten sonra Hz. Peygamber'in eliyle vücuda getirilen kardeşleştirmede (*muâhât*) görürüz.¹³

Bu girişten sonra sözü konunun tasavvuftaki tezahürlerine ya da tasavvufun konuya kazandırdığı anlam derinliklerine getireceğiz: Dayandığı esaslardan birisi *üns bi'l-Hak* ve *üns bi'l-ibâd* olan tasavvuf, Kur'an'dan ve Resûl-i Ekrem Efendimiz'den ilhâmen Hak ile ünsiyeti halk ile ünsiyetin temeline koymuş, ancak halk ile ünsiyeti de Hak ile ünsiyetin tamamlayıcısı saymıştır. “Mümin, ünsiyet eder ve kendisiyle ünsiyet edilir. Ünsiyet etmeyen ve kendisiyle ünsiyet peydâ edilemeyen kimsede hayır yoktur!” Yani nasıl *hukukullah hukuk-ı ibâdla* ve *hukuk-ı ibâd da hukukullahla* kaim ise, *ünsiyet ve ülfet* haklardan daha derin bir manaya işaret etmektedir denilebilir.

Çünkü tasavvuf Hakk'ı bulması bakımından insanla muhataptır. İnsanın Hakk'ı buluşu insandan yüz çevirmekten değil, onda meknûz olan hakikatlerle yüzleşmekten geçer. Dolayısıyla tasavvufi hayat, birbirine müteveccih olan kalplerin perdesiz samimiyetiyle kaimdir. “*El ele, el Hakk'a*” prensibi etrafında birleşen sûfiler için, bir mefhum olarak kardeşlik ve bu mefhumun canlı tanıkları olarak kardeşler, yani *ihuvvet* ve *ihvan* yoksa tasavvufi yaşayışın mütemmim cüzlerinden biri noksan demektir. Nitekim tasavvufta “*yol kardeşliği*” demek olan “*ihvan olmak*”; Allah'a giden yolda yardımlaşmayı, dinî ve manevî meselelerde birbirini desteklemeyi, kardeşinin maddî-mânevi keder ve sıkıntılarını telâfi etmeyi ve onun dert ortağı olmayı ifade eder ki bu da İslam kardeşliğinin çok ince ve derin bir hassâsiyetle yaşanmasıdır. Sûfiler kardeşliğin bu anlamdaki yaklaşım ve manasını, “*Yâr olup bâr olmamak*” ifadesiyle dile getirmişlerdir. Bu yaklaşımı özellikle vurgulayan bir örnek olarak Abdülkâdir Geylânî'nin *Gunyetü't-tâlibîn* adlı eserindeki *sohbet meâ'l-ihvân*, yani “kardeşlerle bir arada bulunup onlarla halleşmek” hususunda söylediklerini zikredebiliriz.¹⁴

12 Âl-i İmrân, 3/103.

13 Hz. Peygamber'in ve ilk üç neslin kardeşlik hususundakibeyanlarını görmek için İbn Ebu'd-Dünyâ'nın *el-Ihvân* isimli derlemesi önemli bir kaynaktır: *Hadislerde Kardeşlik -el-Ihvân-* (çev. A. Yaşar Güngör), 2007.

14 el-Gunye li-tâlibi târiki'l-Hak, II, s. 169.

Ayrıca temel tasavvufi eserlerin pek çoğunda sûfîlerin edeblerine dair bahis açıldığı zaman kardeşliğe söz geldiğini görürüz.¹⁵ Konunun Gazâlî tarafından Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek esasları çerçevesinde sunularak temellendirilişi ise *İhyâ'*nın ülfet, uhuvvet ve sohbeti konu alan kısmında yer alır.¹⁶

Sûfîler, ameli seviyede sohbet ve hizmeti kardeşliğin sürekliliğini sağlayan unsurlar olarak vazetmelerine ilaveten *mürüvvet* ve *fütüvvet* gibi kavramları da merkeze koyarak kardeşliğin inşâna ve kökleşmesine katkı yapmışlardır. *Tevâzû, adalet, sabır, himmet, rızâ, şükür, hürriyet, ibadet, ilim, zikir, sohbet* ve *muhabbet* kavramlarına verdikleri mana derinliği ile kardeşliğe ait ahlaki esasları hem nazari hem de ameli açıdan ortaya koymuşlardır. Böylece kardeşlik kişinin hem kendi kendisiyle, hem diğer insanlarla ve varlıklarla, hem de Allah'la olan ilişkilerini kapsayacak bir bütünlük içerisinde düşünülmüştür.

Kelime olarak mertlik, erlik gibi anlamlara gelen *mürüvvet*, cömertlik, alicenaplık, kusurlardan sakınabilmek, noksanı kendinden bilmek ve en münasip tavır sergileyebilmek gibi anlamlara gelen kapsayıcı bir kavramdır. Tasavvufi maksatlar da kavramın bu kapsayıcılığı içerisinde yer bulurlar. Gençlik, yiğitlik gibi anlamlara gelen *fütüvvet* ise asalet, yüce gönüllük, cesaret, samimiyet, müsamaha göstermek, fedakârlık, nefse galip gelmek gibi pek çok ahlaki hedefi ve insani mükemmelliği kapsayan geniş bir kavramdır. Zaman zaman bir sosyal tavır olarak ve kurumsal bir nitelikte kendini gösteren *fütüvvet*, ilk dönem sûfî kaynaklarında daha çok ahlaki bir meziyet olarak anılagelmiş, hikaye ve menkıbelerle örneklendirilmiştir. Özellikle Süleimî'nin kaleme aldığı *Kitâbü'l-fütüvvet* isimli eser konuyu genişçe anlatması ve sonraki dönemlere etkisi bakımından dikkate değerdir.¹⁷

Fütüvvet, muhatabına kazandırdığı alicenaplıkla *uhuvvetin* temel esaslarından biridir. İnsanın bencil duygulardan sıyrılarak başkasına açılması, elindeki sakınmayarak karşısındakine sunması, bezletmesi, kusurları hoş görmek ve ikramı meleke edinmek demek olan *fütüvvetin* bizim tarihimize *ahilik* gibi bir kurumu hediye etmesi tesadüf değildir.

Sivil bir meslekî örgütlenme olarak ahilik, esnaf ve zanaatkarların ticarî hayatlarına ibadet neşvesi katmış, sanatla ibadetin ve ticaretle ahlakın *edeb* şemsiyesi altında nasıl bütünleşebileceğinin seçkin örneklerini vermiştir.

15 Mesela Serrâc ve Sühreverdî burada örnek olarak anılabilir: *el-Lüma' -İslam Tasavvufu-* (çev. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul s. 182-185; *Avârifü'l-maârif -Tasavvufun Esasları-* (haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul s. 140-156.

16 *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Kâhire 2005, II, s. 187-267.

17 Ebû Abdurrahman es-Süleimî, *Tasavvufta Fütüvvet* (haz. Süleyman Ateş), Ankara 1977. Ayrıca bkz. *Kuşeyri Risâlesi* (haz. Süleyman Uludağ), 2003, s. 305-312.

Tasavvufun bir ismi *tahalluk*, yani ahlaklanmadır. Buna binaen tasavvuf övülmüş hasletlerin tümüne sahip çıkar. Tasavvufun benimsediği bu hasletlerin insana kazandırdığı şey ise, insanın alemle barışık ve başkalarıyla yürekten bir ilişki içinde bulunabilmesidir. Bu noktada fütüvvetin hem bir kavram, hem de tarihi bir uygulama olarak kardeşliğe dair bugüne söyleyeceği çok şey vardır. Nitekim Abdullah Ensarî Herevî'nin *fütüvvetle* ilgili şu satırlarını okumak tasavvufun kardeşliğe kazandırabileceği anlam derinliğini görmek açısından önemlidir:¹⁸

Fütüvvetin özü, kendini değerli ve hak sahibi olarak görmemendir. Fütüvvetin üç derecesi vardır:

Birincisi, husumeti terk etmek, küçük hata ve günahları görmezlikten gelmek ve yapılan eziyeti unutmaktır.

İkincisi, seni (kendinden) uzaklaştırana yakınlık göstermen, sana eziyet edene ikramda bulunman ve sana karşı suç işleyenin özrünü kızarak değil müsamahayla, sabrederek değil severek kabul etmendir.

Üçüncüsü, (manevi) yolculuğunda herhangi bir delille ilgilenmemen, (bir iyilik yaptığında veya Allah'ın davetine) icabet ettiğinde karşılık beklememen ve şühûdunda masivâyâ takılıp kalmamandır.

Tasavvufi düşüncede kardeşliğin en yüksek tezahürü, "*isar*" kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayışta "*isâr*", kardeşini kendi nefesine tercih etmek, kendi hakkını ona devredebilmek ve onu kendinden üstün tutmak ve kendi mahrûmiyetine râzî olup kardeşinin ihtiyacını kendi ihtiyacından önce düşünebilmektir. Bu anlamda sûfilere göre *isâr*, pek yüce bir kardeşlik göstergesi ve çok üstün bir kemal mertebesidir ki bu da Allah için birbirini sevmenin ve kardeş olmanın nihâî noktasıdır. Sûfiler için kardeşlik ya da ihvan olmanın ifâsı gerekli bir hukuku vardır. Tasavvuf kitaplarında zikredilen bu hukukun -hemen her biri bir ayet-i kerîme ya da bir hadis-i şerifte ifadesini bulan- bazı maddeleri şu şekildedir:

- Kardeşliği Allah için yapmak,
- Kardeşinin kusurlarını affetmek,
- Kardeşini hata, kusur ve zulüm içinde bırakmamak,
- Kardeşinin hata ve kusurlarını düzeltirken, hata ve kusura düşmemek,
- Kardeşinin derdiyle dertlenmek,
- Kardeşiyle iyi geçinmek, kırıcı davranışlarda bulunmamak,

18 *Menâzilü's-sâîrim -Tasavvufta Yüz Basamak-* (çev. Abdürrezzak Tek), Bursa 2008, s. 194.

- Kardeşinin hakkına riayet etmek, onun haklarını korumak ve savunmak,
- Kardeşine karşı tevazu sahibi olup kibirli olmamak,
- Kardeşiyle ilişkilerinde kendisini onun yerine koymak, empati yapabilmek,
- Kardeşine sıkıntı verecek söz ve fiillerden kaçınmak,
- Kardeşi hakkında hayır-hâh olmak ve onun hayır ve iyiliği için duacı olmak.

O hâlde insanlar bu kardeşlik şuuru nasıl elde edebilirler? Sosyal hayatta çok sık görüleceği üzere nesnelere bağlılığın had safhaya ulaştığı bir ortamda, insanlar arasındaki samimi bağların hızla yıprandığı bir çağda, kardeşlikten söz etmek tasavvufi açıdan ne türlü imâlar içermektedir? Soruları artırabiliriz, ama şurası açıktır ki günümüz dünyasının sosyal ve siyasal kültürü insanlar arası ilişkileri gitgide daha tek düze bir hâl almakta, böylece insanın insanda bir mana bulma imkânı günden güne azalmaktadır. Hâlbuki sûfiler, “üzüm üzüme baka baka kararır” deyişinde olduğu gibi insanın insana baka baka, örnek ala ala kemale ermek, karşılıksız sevmek ve çıkarsız paylaşmak, hislerini ve fikirlerini hayata katık etmek, kendindeki noksanlıkları başkalarının tamamlayıcılığıyla gidermek suretiyle ihlâs ve sıdk üzere bir ahlaki inşâ için çaba göstermişlerdi.

Bu hususu Hz. Mevlânâ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'yi teşriflerinde Evs ve Hazrec kabileleri arasında tesis ettiği sulh ve kardeşlik üzerinden anlatmaktadır:

“Medinelilerin iki kabilesi vardı, birine Evs, öbürüne Hazrec denirdi. Adeta bir kabile öbürünün kanına susamıştı. Hz. M. Mustafa'nın yüzünden o eski kinleri İslam ve saflık nuruyla mahvoldu. Önce o düşmanlar, bağdaki üzümler gibi kardeş oldular. Şüphe yok, söz bundan ibaret; “Müminler kardeştir,” nasihatıyla de, bu nefesle de kardeşliği de bıraktılar, tek bir ten oldular. Üzümlerin süretleri kardeştir. Fakat sıktın mı tek bir üzüm suyu olur. Korukla üzüm birbirine zıttır, ama koruk, olgunlaşınca güzelleşir, tatlılaşır, iyi bir dost olur. Koruk hâlinde kalan üzüme Allah ezelden kâfir demiştir.”¹⁹

Bugün ise ihlas ve sıdktan uzak düşmüş bir kültürel hareketliliğin içerisindeyiz. Öyleyse tekrar soralım; Kardeşlik şuuru nasıl elde edilebilir ve tasavvufun böyle bir soruya vereceği cevap nasıl olabilir?

Aslında sûfiler kardeşliğe vurgu yaptıklarında nefse ait sıfatların kırılmasıyla kemale eren uzun bir yolculuğa (*seyr ü sülûk*)e atıf yaparlar. Kardeşlik, imanını taklitten çıkarmak için gayret gösteren, iradesini sürekli dışarıda bir düşman yaratarak tüketmek yerine, kendindeki noksanlıklara da yönelten, bu yüzden de şekillerdeki ayrıştırıcılığın içine nüfûz edip, varlığı ve âlemi birleyen ve birleştiren kimsenin maharetidir. Onun hazır bir

19 Mesnevi, II, b. (3713-3719).

formülü yoktur. Çünkü bu bir çağrıdır; insanda kuvve hâlinde bulunan ama dış sebepler dolayısıyla gizli kalmış ulvî hasletlerin inkişafına dönük bir çağrı!

Tasavvufî maksatlar açısından baktığımızda hakikatin birleştiriciliğini görerek, kendini Hak'ta bulabilmek aslında "Müminler kardeşirler." ayetindeki mananın tam tezahürüdür. Buna binaen sûfiler kardeşlikte daha küllî bir mana bulurlar. Soy ve boy kardeşlikleri, meslek ve fikir kardeşlikleri bu küllî mananın cüz'î birer tezahürüdür. Kardeşlikteki küllî mana imanın tahkike ermesiyle, insanın kendini Hak'ta bulmasıyla mümkündür. Çıkarların, kısır beklentilerin, yanlış heveslerin ve takıntıların aşılması kardeşlik seviyesine ulaşmanın yolu ancak kişinin nefesine ait yerilmiş nitelikleri bir kenara bırakabilmesidir.

Tasavvuftaki bu fikrin en görkemli anlatımlarından birine *Mesnevi*'de rastlarız. Hz. Mevlânâ "Müminler ancak kardeşirler." ayetinin tefsiri sadedinde şöyle buyurur:

جسمشان معدود لیکن جان یکی	مومنان معدود لیکن ایمان یکی
آدمی را عقل و جانی دیگر است	غیر فهم و جان که در گاو و خر است
هست جانی در ولی آن دمی	باز غیر جان و عقل آدمی
تو مجو این اتحاد از روح باد	جان حیوانی ندارد اتحاد
ور کشد بار این نگردد او گران	گر خورد این نان نگردد سیر آن
از حسد میرد چو بیند برگ او	بلکه این شادی کند از مرگ او
متحد جانهای شیران خداست	جان گرگان و سگان هر یک جداست

İnananlar sayılıdır, çoktur ama iman birdir. Cisimleri çoktur ama canları tektir.

İnsanda öküzün, eşeğin anlayışından ve canından başka bir akıl, başka bir can vardır.

O deme erişen, o makamda Allah velisi olan kişide de, insandaki candan, akıldan başka ve ayrı bir can ve akıl vardır.

Hayvanî canlılarda birlik yoktur. Sen bu birliği rüzgarın ruhunda arama!

Bu hayvanî can, ekmek yese insani ruhun karnı doymaz; bu yük çekse o, sıkıntı çekmez!

Hattâ onun ölümüyle bu hayvanî ruh, neşelenir, sevinir. İnsanî ruhun bir şey elde ettiğini görünce de hasedinden ölür!

*Kurtların, köpeklerin canı, hep ayrı ayrıdır. Bir olan Allah aslanlarının canlarıdır.*²⁰

Mevlânâ'nın bu beyitlerinde veciz ve muhtasar bir şekilde söylediği nüktelerin sûfilerce nasıl anlaşılabilceği ve anlatılabileceğinin güzel bir örneği olması bakımından Ahmed Avni Konuk'un *Mesnevi Şerif Şerhi*'ndeki satırları iktibas etmekte fayda görüyoruz. Çünkü iktibas edeceğimiz bu satırlarda hayatın insandaki tezahürünün ihtiva ettiği ilahî maksat ve bu maksadın tahakkukunun kadim bir anlatımı mevcuttur.²¹

“Ma'lûm olsun ki ruh birdir ve fakat ruhun merâtibi vardır ve her mertebede bir ismi vardır. Bu mertebelerin isimleri hasebiyle ruhun çok olduğunu zannederler. Hâlbuki ruh birden ziyâde değildir. Velâkin cismin dahi ruh gibi merâtibi vardır ve her birinin de bir adı vardır. Toprak, su ve hava ve ateş ümmühâtırlar. Her birinin bir sûreti ve bir ma'nâsı vardır. Sûreti zulmet ve ma'nâsı nûrdur. Sûretlerine “unsur” ve ma'nâlarına “tabiat” derler. Binâenaleyh dört unsur, dört tabiat olur; ve bunların cümlesine “ümmeât” derler. Vaktâki bu ümmehâtı birbirine karıştırırlar, bir “mizâc” peydâ olur; ona “cisim” derler. Ve bu ümmehâtı birbirine karıştırdıkları vakit, onların ma'nâsını da karıştırmış olurlar; ve ondan dahi bir mizâc peydâ olur, ona da “rûh” derler. Binâenaleyh mizâc hem cisimde ve hem de ruhda olur. Ümmehât birbirine karışmamış oldukları müddetçe, onlara “anâsır” ve “tabâyi” derler ve karıştığı vakit “mizâc” peydâ olur, “cisim” ve “rûh” derler. Cismin muhtelif merâtibi vardır. Her bir mertebe bir isim alır; “cism-i cemâd,” “cism-i nebât,” “cism-i hayvân;” ve kezâ ruh dahi merâtibde zâhir olur ve her bir mertebede bir nâm alır. “Rûh-ı cemâd,” “rûh-ı nebât,” “rûh-ı hayvân”dır; ve “insan” envâ-ı hayvandan bir nevi'dir. İşte hakikat-ı mizâc ve hakikat-ı cisim ve hakikat-ı ruh budur. “Cisim”, âlem-i mülkdendir ve “rûh” âlem-i melekûtandır; ve “cisim”, âlem-i halkdandır ve ruh âlem-i emirdendir. Rûh cevherdir ve cismin mükemmili ve muharrikidir. Mertebe-i nebâtta bittab', mertebe-i hayvanda bi'l-ihityâr ve mertebe-i insanda bi'l-fiil. Âdem “rûh-ı nebâtî” ve “rûh-ı hayvânî” ve “rûh-ı nefsanî”de hayvanlar ile müşterektir; ve “rûh-ı insan” bu üç ruh kabîlinden değildir; zirâ âlem-i ulvidendir. Ve nebâtî ve hayvânî ruhlar, âlem-i süflîdendir. Rûh-ı hayvânî cüz'iyâtı müdriktir ve ruh-ı insani cüz'iyâtı ve külliyâtı müdriktir. Rûh-ı hayvânî nef' ve zararı müdriktir ve ruh-ı insani nef' ve zararı ve enfa' ve ezarı müdriktir; ve âlim ve mürîd ve kâdir ve semî' ve basîr ve mütekellimdir. Bilme vaktinde bütün âlimdir ve görme vaktinde serâpâ basîrdir ve işitme vaktinde tamâmen semî'dir ve kelam vaktinde de bütün mütekellimdir. Bircümle sıfât hakkında da böyledir.”

Görüldüğü üzere sûfiler, Mevlânâ'nın işaret buyurup Ahmed Avni Bey'in şerh ettiği üzere, kardeşliğin zeminini insandaki ilahî asılda bulmuşlardır.

²⁰ *Mesnevi*, IV, b. 408-415.

²¹ *Mesnevi Şerif Şerhi*, VII, s. 131.

Kısa ya da uzun vadeli çıkarlar için davranmak, başkasını yalnızca bir araç veya nesne konumuna koymak, kişinin kendi kendisiyle ve dolayısıyla da âlemle kavga-dövüş içinde kalması gibi her zaman yerilmiş beşerî durumların aşılma imkânı, hep o ilahî asılda görülmüştür.

Dolayısıyla sûfiler insana sahip olduğu itibarı iade ederlerken kardeşlik gibi bir seviyeye doğru insanı hazırlamanın, ona sahip olduğu kabiliyeti hatırlatmanın da en ciddi ve kalıcı metotlarını ortaya koymuşlardır. Kendilerine yön veren yüksek metafizik prensipler çerçevesinde bir hayat sürmüşler, bu hayatlarıyla çevrelerine örneklik ederek insanlığın hafızasını inşa etmişlerdir. Mânevî dokusu güçlü ve ahlaki mükemmeliyeti sınanmış bir kültür üretmişler, böylelikle kayda geçmiş pek çok üstün örneklerle kaynaklık etmişlerdir.

İbnü'l-Fârız'ın bir beytiyle başladığımız tebliğimize Abbâsî döneminin hikmetli şairlerinden Ali b. Cehm'in (v. 249/863) beyitleriyle son verelim:²²

أَلْقَوْمُ إِخْوَانٌ صَدِيقِي بَيْنَهُمْ نَسَبٌ
مِنَ الْمَوَدَّةِ لَمْ يَغْدِلْ بِهِ سَبَبٌ
تَرَأَصَعُوا دُرَّةَ الصَّهْبَاءِ بَيْنَهُمْ
وَأَوْجَبُوا لِرَضِيعِ الْكَأْسِ مَا يَجِبُ

“Sûfiler topluluğu doğruluk kardeşleridir ve onlar arasında sevgiden kaynaklanan bir bağ vardır ki ona başka hiçbir sebep muadil olamaz.

Muhabbet şarabını birlikte yudumlarlar ve aşk kadehinden içmek isteyen kimse için her ne gerekiyorsa yerine getirir, ellerindekini esirgemezler.”

BAŞKAN - Safi Bey'e biz de teşekkür ediyoruz.

Gerçekten, tasavvuf geleneğimizdeki kardeşlik anlayışının önemli ölçüde tasavvufun temel kavramlarıyla, tasavvuf literatüründe işlenen fütüvvet gibi, uhuvvet gibi, mürüvvet gibi temel kavramlarla da temellendirilmeye çalışıldığı görmüş olduk.

Gerçi bütün dinlerdeki bu tarz, mistik yapılanmaya dayalı geleneklere baktığımızda, aslında üç aşağı beş yukarı hepsinde benzeri birtakım temaların var olduğunu da gözden uzak tutmamak gerekiyor çünkü hepsinin temelinde mutlak fakirlik, bekâret, mutlak itaat ilkeleriyle birlikte insanın manevi dinginliğine ve ruhsal yükselişine bir şekilde hazırlık babında bir cemaat anlayışı, telakkisi söz konusu ve bu bağlamda da yani bizdeki tasavvuf anlayışının geliştirdiği bu kavramlar, her ne kadar tabii İslam bir

22 Hem Ali b. Cehm'in *Divânı*'nda hem Ebu'l-Ferec el-İsfehânî'nin *el-Egânî*'sinde yer alan bu beyitler için bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Varlığın Dili -İbn Meşş Salavâtı ve Şerhi-* (haz. M. Nedim Tan), İstanbul 2010, s. 252.

arka plandan önemli ölçüde beslense de aslında evrensel anlamda birçok dindeki mistik geleneklerle de bir paralellik arz ediyor.

Bu arada, Hocamızın tebliğinde bir şey dikkatimi çekti, belki onu müzakereci hocalarımız da konuşabilirler. “Tasavvuftaki kardeşlikle ilgili temaların insandaki ilahî vasıfla özellikle ilişkilendirilmesi veya kardeşliğin tekâmülünün, geliştirilmesinin insandaki ilahî vasıfta görülmesi” cümlesi çok dikkat çekiciydi.

Şimdi, üçüncü tebliğ konusu, bir bakıma bu tebliğin kaldığı yerden meseleyi ele alacak çünkü ahilik kurumunu Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi'nden Mehmet Şeker Hocamız işleyecek: Türk İslam Medeniyetinde Bir Kardeşlik Müessesesi Olan Ahilik.

Buyurun Hocam.

3. TÜRK-İSLAM MEDENİYETİNDE BİR KARDEŞLİK MÜESSESESİ OLARAK AHİLİK

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Müslüman Türkler, Anadolu'ya yerleştikleri zaman, İslam dünyasındaki tasavvuf cereyanı değişik bir şekil ve biçim almıştı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin güçlenmesiyle birlikte Anadolu'da birçok Türk-İslam merkezî teşekkül etmiş ve İslam memleketlerinin genel an'anesine uygun olarak burada da tekke ve zâviyeler kurulmuştur. Etraftan gelen veya orada yetişen şeyhler ve dervişler Anadolu içinde de kuvvetli bir tasavvuf cereyanı uyandırmaya muvaffak olmuşlardır. Bu tasavvuf ehli arasında İran, Mısır, Irak ve Suriye'den gelmiş olan birtakım mutasavvıflar bulunduğu gibi, Horasan ve Mâverâünnehir Türkleri arasında yetişmiş birçok dervişler, hatta Orta Asya'dan gelen Ahmed Yesevî tarikatı mensupları da bulunmaktaydı.

Madde ve mana planında nefislerini ve ruhlarını eğiterek, ahlaki ve ruhi üstünlüğe ulaşan, gönül zenginliğine kavuşan; cömertlik, menfaat endişesinden uzaklık, kendi nefisini unutmak, nefis feragati, herhangi bir bozgun ve hüsrana karşısında sabır ve sükûnet, başkalarının eksikliklerini hoş görme gibi hasletleriyle sahip oldukları değerleri kendi yaşayışlarından örnekler ile gösteren bu Müslüman derviş grupları bölge insanlarının ilgisine de mazhar olmuşlardır. Onlar, gerek savaş meydanlarındaki insanüstü kahramanlıklarıyla, gerek barış zamanlarındaki insanca yaşama tarzları ve insan ilişkilerindeki örnek davranışlarıyla gerçek hayatın bir pratiğini göstermiş ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük bir rol oynamışlardır.

XV. yüzyıl tarihçilerinden Aşıkpaşazâde eserinde bu gruplar hakkında bize genel bir bilgi vererek, Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında onların öncülüğünün açıkça görüldüğünü anlamamıza yardımcı olmaktadır. Onun bildirdiği gruplardan Anadolu

gazileri, Anadolu abdalları ve Anadolu bacıları yanında Anadolu ahileri de bulunmaktadır.¹ Ahilerin, Anadolu'nun hemen her tarafında görüldüklerini ve faaliyette bulduklarını, böylece Anadolu'nun bunlar tarafından kurulan müessese ve teşkilatlarla gelişip mamur hâle geldiğini başka tarihçiler de ifade etmektedirler. Tarihi kayıtlara göre ahilerin faaliyetleri sayesinde Anadolu, sosyal ve kültürel anlamda da zenginleşmiş ve bu topraklarda yeni bir medeniyetin temelleri atılmıştır.

Fütüvvet ehlinin ve ahilerin uyması gereken “*erkân*” ve fütüvvetin anlamı ile alâmeti hakkındaki rivayetleri derleyip anlatan eserlere “*fütüvvetname*” denilmiştir. Fütüvvetnameler, fütüvvet ehlinin ve ahilerin yaşama tarzlarıyla ilgili bilgileri ve kuralları açıklayan ve fütüvvete mensup esnaf gruplarının iç tüzükleri hüviyetinde olan eserler olarak kabul edilmektedirler. Fütüvvetin ahlaki, dinî ve meslekî kurallarından bahseden bu eserler; nefsin kötülüklerden arındırılması hedefine ulaşmak için, imandan sonra hidayeti geliştirici ve Allah sevgisi ile takvayı artırıcı öğütleri ihtiva ederler. Fütüvvetnameler, ahi dergâh ve zâviyelerinde belli günlerde okunan ve ahilerin hem dinî, hem de ahlaki eğitimlerine yön veren kaynak kitapların başında gelmektedirler.

Fütüvvetnamelerde; Allah'ın emirlerine uymak, yasaklarından sakınmak, nefesine hâkim olmak, iyi huylu, iyiliksever ve cömert olmak, konuk sevmek ve onu ağırlamak, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün insanlara karşı sevgi beslemek, hile yapmamak, yalan söylememek, iftira ve dedikodudan kaçınmak, hak ve adaleti, helal ile haramı gözetmek, hakka hukuka riayet etmek, zulme ve zalime karşı koymak gibi ortak prensipler yer alır.

Anadolu Türk-İslam kültür tarihinin önemli yazılı kaynaklarından biri olan fütüvvetnameler, sadece ahilerin yaşayışları hakkında bilgi sahibi olmamıza yardım etmezler, aynı zamanda, bu coğrafyada bulunan diğer zümre ve grupların inançları, görgü kuralları ile ilgili geleneklerinin öğrenilmesini de sağlarlar. Bu eserler, farklı mezhep, meşrep ve tarikata mensup olan Müslümanların temel konulardaki ortak inanç ve düşüncelerini yansıtma bakımından da Anadolu Türk-İslam müessese ve geleneklerinin en önemli yazılı kaynakları arasında yer alırlar.²

FÜTÜVVET-NÂMELER VE AHİLİK

Fütüvvetnameler, ana kaynak olarak Kur'an-ı Kerim'i ve hadis-i şerifleri referans alırlar. Fütüvvetname yazarları fütüvvet adâbı ve erkânı ile ilgili bilgileri aktarıırken

1 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Düzenleyen: Çiftçiöğlü Nihal Atsız, İstanbul 1949, s. 237-238.

2 Mehmet Şeker, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvetnamelerin Yeri Seyyid Hüseyin el-Gaybî'nin "Muhtasar Fütüvvetname'si"*, İstanbul 2011, s. 24-25.

Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerinden deliller göstererek ele aldıkları konu hakkındaki görüş ve düşüncelerini temellendirirler.

Kökene itibariyle "fetâ" kelimesinden türetilen "fütüvvet", eli açıklık, yiğitlik, gözü peklilik, yardımseverlik, faziletli bir şahsiyete sahip olma anlamlarını taşıyan ve kültürel derinliği olan bir kavramdır. Fütüvvet ehli için "civanmerd", "fetâ" ve "ayyâr" gibi sıfatlar kullanılırken, fütüvvet uluları da "ahî", "ahî-Türk", "ahibbâ" adlarıyla anılırlar.³ Fütüvvet ehlinin uyması gereken bazı temel şartlar vardır. Harputlu Nakkaş İlyas oğlu Ahmed'in *Tuhfetü'l-vesâyâ* adlı fütüvvetnamesinde fütüvvet yolunun şartları şöyle sıralanmıştır:

1. Namazı bırakmamak
2. Hayâ ehli olmak
3. Dünyayı terk etmek
4. Allah'ın nehyettiği şeylerde nefse uymamak ve Allah'a itaate râğbet etmek
5. helal kazanç sahibi olmak
6. Kardeşlerinden muhtaç olanlara malından bağışlamak, yumuşaklıkla muamelede bulunmak, güzel sözle bile olsa iyilik yapmak
7. İyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek.⁴

Fütüvvet, esâsen Abbâsiler'den Anadolu'ya intikal eden bir kavramdır. Böyle olmakla birlikte bu kavram, XIII. yüzyıldan itibaren Türk Anadolu'da kendine özgü bir mahiyet kazanarak ahilik şeklini almıştır. Anadolu Türk ahiliği gerek İslami-Abbâsî menşei, gerekse İslami-Türk menşei itibariyle ferdî ve içtimai sahada gelişerek çok yönlü bir kültürel unsur olmuştur. Bu unsur zaman içinde, Horasan'dan gelen göçmen Türkmen kitlelerinin katkıları ile daha yumuşak ve bütün hayatı kucaklayıcı bir özellik kazanmıştır. Ancak ahilik kurumunun inanç esasları, hayat felsefesi, İslam düşüncesi ve ahlak anlayışı fütüvvet geleneğinin de yazılı kaynakları olan fütüvvetnamelerle şekillenmiş ve bu kaynaklardaki esaslar sayesinde İslam medeniyetinin çok önemli bir teşkilatı hüviyetine bürünmüştür.

Fütüvvet ve ahilik, mensupları için temelde güzel ahlaka sahip olmayı esas alır. Bu manada her iki terim de Müslüman toplumların bağlı olduğu kuralları ihtiva eder. Söz konusu iki kavram arasındaki ilişkiye XIV. yüzyıl seyyahlarından İbn Batuta da işaret etmiştir. İbn Batuta, "Ahi, evlenmemiş, bekâr ve sanat sahibi olan gençlerle diğerlerinin kendi aralarında bir topluluk meydana getirerek içlerinden seçtikleri kimseye denir. Bu topluluğa

3 Abdülbâki Gölpinarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XI, İstanbul 1949-1950, 1-4, s. 61.

4 Harputlu Nakkaş İlyas oğlu Ahmed, *Tuhfetü'l-vesâyâ*, Ayasofya Kütüphanesi, Mecmua nu: 2049, v. 108a-117b, 113a-114a'dan Abdülbâki Gölpinarlı, a. g. m., 216-220.

da “fütüvve” adı verilir. Bunlara “fityân” (gençler), önderlerine ise “ahî” (kardeş) adı verilir.⁵ ifadeleri ile Anadolu’daki ahiliği, fütüvvet ile eş bir teşkilat olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Zaten ahiliğe mensup olanlara “ahî” denildiği gibi “fetâ” denildiği de bilinmektedir. Bu çerçevede ahilerin bir çeşit tüzüğü olarak kabul edilen fütüvvetnamelerde “ahî” ve “fetâ” tereddütsüz aynı anlamda kullanılmıştır.

Burgâzî Fütüvvetnamesi’nde ahilik üzerinde durulurken üçlü bir tasnif yapılmış ve “yiğit, ahi ve şeyh” kavramlarının aynı gerçeğin birbirlerini tamamlayan parçaları olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu tasnifte şöyle denilmektedir:

“Bilün iy iman ehli, yiğit ve ahi ve şeyh, bu üçü birdür. Yiğitlik heves eylemekdür, ahilik başlamakdur ve şeyh, tamam kılmakdur. Yiğitlik sakal gelmekdür, ahi sakala ak düşmekdür, şeyhlik tamam pîr olmakdur. Ve dahi yiğitlik, mümin yolın varmakdur ve ahilik, evliyâlar yolın almakdur ve şeyhlik, Peygamber dirliği dirilmekdür. Ve dahi yiğitlik şerî atdür, ahilik tarikatdür ve şeyhlik hakikatdür. Ve dahi yiğitlik, yola gitmeye niyet kılmakdur, ahilik yola girüb gitmekdür ve şeyhlik menzile irmekdür. Ve dahi yiğitlik, ana rahminden doğmakdur, ahi dünyada dirilmekdür ve şeyhlik, ölmekdür ve dahi şeyhlik iman birle ölmekdür.”⁶

Görüldüğü gibi Burgâzî Fütüvvetnamesi’nde, aynı zamanda birbirleri ile kardeş (ahî) olan fütüvvet ehlini, “yiğit, ahi ve şeyh” olarak üç sınıf hâlinde ele alıyorsa da, bunları bir olarak düşünüyor ve öyle kabul ediyor. Çünkü o eserinde, yiğitliğin yola girmek, ahiliğin yol yürümek, şeyhliğin de menzile ulaşmak olduğunu ifade ediyor.⁷

Bu tanımlamada fütüvvet ehli için kullanılan “fetâ” kavramının Türkçesi olan “yiğit”, “ahî” ve “şeyh”likten ne anlaşılması gerektiğini şu iki maddede dile getirmek mümkündür:

1. “Yiğit”, dünyaya gelip yetişip güçlü kuvvetli olan bir kişiyi temsil etmektedir. Nefis terbiyesine muvaffak olan ve hayatın gerçekliğini gören olgun kişiliği de “ahî” temsil etmektedir. “Şeyh” ise fütüvvet yolunda geçmesi gereken mertebeleri katederek sonunda “pîr” olan ve hakikate ulaşan bir fütüvvet ulusudur.

2. Yiğitlik, müminler yoluna girmeye niyet ederek bu yolda gayret göstermek ve dünyada kişiye gerekli bilgileri öğretmek olduğunu kabul etmektir. Ahilik, veliler yoluna girmektir, tarikat yolunu tutmaktır. Dünyayı ahiretin tarlası bilerek çalışıp kazanmaktır.

5 İbn Batuta Seyahatnâmesi, Metin, s. 285-286, Mehmet Şerif Tercümesi, c. I, s. 312-313; Mehmet Şeker, İbn Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahilik, Ankara 1993, s. 71-72; İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1971, s. 7-8.

6 Abdülbâki Gölpınarlı, “Burgâzî ve Fütüvvetnamesi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, nu: 1-4, İstanbul 1953-1954, s. 113-114.

7 Gölpınarlı, “Burgâzî ve Fütüvvetnamesi”, s. 113.

Şeyhlik ise yiğit ve ahinin olgunlaşarak “*pîr*” olması demektir. Yine yukarıdaki açıklamalara göre kişinin çocukluk ve gençliği, yiğitliğidir. Orta yaşına gelince de ahilik dönemi yaşanır. Yaşlanıp ölümüne kadarki yaşadığı devre de şeyhliktir.

Kısacası ahilik, fütüvvet geleneğinin bir devamı olarak kabul edilmektedir. Ahiliğin tasavvufi nitelikli fütüvvetle olan ilişkisini büyük bir Anadolu sûfisi olarak kabul edilen Ahi Evran’ın Anadolu ahiliğinin atası sayılmasından da anlamak mümkündür. Ayrıca söz konusu ilişkiyi görmek için fütüvvetnamelerin tasavvufi karakterleri ile unsurlarına, tasavvufi kurallarla benzerliğine dikkat etmek gerekir. Bunun için fütüvvetnameleri dikkatli bir gözle incelemek yeterlidir.

Ahilik, ister aslı Arapça olan “*ahî*”den, ister Türkçe “*akî*”dan alınmış olsun, her ikisinin de anlamı birbirine yakındır. Bilindiği gibi “*ahî*” kelimesi, Türkçede “*kardeşim*” veya “*kardeş*” anlamında Arapça bir kelimedir. Burada, aynı ana-babadan olma nesebi kardeşinin veya kendisine kardeş olarak seçtiği başka bir kimsenin her türlü ihtiyacını gözeten ve kardeşleriyle bir arada yaşarken onlar için her türlü fedakârlığı göze alan bir “*kardeş*”lik söz konusudur. “*Akî*” kelimesi ise, “*eli açık, cömert, yiğit*” anlamındadır. Anadolu’da Türkçedeki “*dakî*”nın “*dahî*”ye dönüşmesi gibi, “*akî*” kelimesinin “*ahî*”ye dönüşmüş olması da muhtemeldir.⁸

FÜTÜVVET-NÂMELERDE KARDEŞLİK

Fütüvvetnamelerde kardeş tutmakla veya kardeş seçmekle ilgili verilen bilgiler, doğrudan manevi kardeşliğe işaret etmektedir. Nitekim Gaybî Fütüvvetnamesi’nde bu konuda şu ifadeler yer almaktadır:

“Suâl: Eger aydırsan kim kardaş dutmanun senedi kimdendir?”

Cevâb oldur kim: Âdem’den ve Nûh’dan, İbrâhim’den, Muhammed Mustafâ’dan. Cebraîl ile kardaş olundular. (Resûl Hz. üç yerde işaret itdi.) Evvel Benî Kubeyş dağında; ol mağarada kim eshâb birle oturdu. Çün kim Ömer İslâm’a geldi; eshâb kırk temâm

8 *İbn Batuta Seyahatnâmesi*, Metin, 285; M. Şerif Tercümesi, 312; Aslı Arapça olan “*ahî*” kelimesi “*kardeşim*” demektir. Bu kelimenin Anadolu’da Türkler arasında yaygınlaşan ahiliğin menşei hakkında birtakım farklı düşüncelerin belirmesine de yol açtığını biliyoruz. Eski ve orta devir Türkçesinde “*eli açık, cömert, yiğit*” anlamlarına gelen “*akî*” kelimesinin, söyleniş yakınlığı ve mana bakımından benzerliği sebebi ile Arapça “*ahî*” ye çevrildiği görüşünü ileri sürenler olmuştur. Bakınız; Taeschner, İslam Orta Çağ’ında Fütüvvet, *İst. Ün. İktisat Fak. Mec.*, KV/1-4, İstanbul 1955, s.3 vd. (18. sayfa), Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir*, İstanbul 1948, 6; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1974, 51-52; Arapça “*fütüvvet*” kelimesinin, “*delikanlı, yiğit, eli açık, gözü pek, iyi huylu kişi*” manasındaki “*fetâ*”dan türetildiğini ve “*eli açıklık, yiğitlik*” gibi manalara geldiğini biliyoruz. (Van Arendok ve Bichi Faris, Fütüvvet, *İA*, IV, 700; Çağatay, *a.g.e.*, 4, 5; Fütüvvetle Ahiliğin münasebeti için bkz. Çağatay *a.g.e.*, 3-6; Mehmet Şeker, *Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayat*, İstanbul 2011, s. 176

oldu. Şükrâneye Resûl Hazret ol gün buyurdu kim: “*Yâ eshâbi (tehâvev) fi'l-İslami ehaveyni ehaveyni.*”⁹ Pes eshâb ikişer (ikişer) kardeş oldular. Kendü mübârek elin uzatdı ayıtdı: “*Yâ ‘Ali! Ente (ahî) fid-dünya ve'l-âhirati.*”¹⁰ İkinci Mekke'den Medine'ye hicret itdikde (muhaciri ensar ile kardeş olmağa emr itdi;) tâ kim birbiriyle (nigâh-daşlık) kılalar. Andan dahi kendüsi İmâm Ali'(y)i kardeş idüdü. (Üçüncü Gadîru Hum gününde eger kim kiminüle kardeş olduğun dirsevüz söz uzar. Bâri anda dahi İmâm Ali'yi kardeş idüdü.)¹¹

Fütüvvet yoluna girmiş ancak henüz ahi olmamış kişilere “terbiye” denilir. Terbiyenin ahi olabilmek için bir yiğidi olmalıdır. Zira yiğit onu, ahiye ve şeyhe ulaştırır. Terbiye, ahisine yakın olmalı, ahiden korkmalı ve ondan utanmalı ve ona hizmette dâim olmalıdır. “*Terbiye yiğidinden ve ahisinden ve şeyhinden ayruk ahiye ve şeyhe dönmemelidir. Ayrıca cümle ahileri seve, illâ kendü ahisini artuk seve ve dahi terbiyeye evvel yiğit gerek. Evveli anı oğlanlığı vaktinde saklaya cümle yavuz işden, nitekim kiçiyiken anası sakladı oddan, sudan... ve yiğit edeb öğrede, dahi yiğit anı kendü ahisine ilede. Ahi dahi hidmet öğrede. Ahi anı şeyhe ilede, şeyh ana zühd ü tâat öğrede, tâ şeyh anı Tangrıya irgüre. Bu dürüst erkândır.*”¹²

Ahi, terbiyesini nasıl yetiştirmelidir? Öncelikle şu husus bilinmelidir ki terbiye, ahiliğin adâbını görerek öğrenenecektir. Zira kişi, ancak her şeyi öğrenerek bilgi ve sanat sahibi (hüner-mend) olabilir. Ondan dolayı, her şeyi yâni cümle erkânı öğren.

“*Şöyle vâcibdür ahiye kim terbiyet kıla. Terbiye, göre, öğrene. Zirâ kim kişi, her bir hüner-mend ola, ya'nî cümle erkânı öğren. Ahi terbiyesine namâzın cümle erkânın öğretmek gerek. Farızasın, vâcibin, sünnetin öğretse gerek. Ahi terbiyeyi şöyle ma'mur eylese gerek kim cümle âdemler anı göreler, ol ahiye dua kılalar, terbiyesinden bileler kim ol ahi Fütüvvet-dârdur, ahi terbiye içinde anlamaklık چراغın yandura kim anun içi karanğu olmaya ve dahi terbiyenün gönli âyinesine ma'rifet saykalın ura, ol âyineye baka, anlaya, bile.*”¹³

Ahiliğe giren kişinin (tâlip, terbiye), bir yol atası ve iki de yol kardeşi ile bir de şed üstâdı olmalıdır. Bunlar ahiliğe intisap edenin eğitiminden ve yol yordam öğrenmesinden sorumludurlar. Girişte; o kişi; yol atasının önünde iki dizüstü çökerek oturur. Yol kardeşleri de biri sağında, diğeri de solunda yerlerini alırlar. “*Ata oğul sağ ellerin sunup baş parmakların birbirine mukâbil koyup el dutuşalar. Üzerine bir destar örteler. Ol*

9 “Yâ eshâbi tehâfe ve fil-İslâmi ahaveyni lehü ahaveyn”; Gölpinarlı, s. 115. Esas aldığımız metne göre hadisin meâli: “*Ey ashâbım! İkişer ikişer İslam kardeşi olun.*” *el-Mürâcâât*, s. 152-154, 156; Gölpinarlı, s. 65

10 “*Ey Ali! Sen dünyada ve ahirette benim kardeşimsin.*” Hz. Ali (a.s), M. Mücâhidî, Kum/İran 1992, s. 366. Benzeri rivayetler için bkz. Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebu Tâlib et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, Tahrir: M. Bâkır el-Müsevî, Meşhed 1981, s. 57-59; M. Saffet Sarıkaya, a. g. e., s. XLV

11 Mehmet Şeker, *Ahilik ve Gaybi Fütüvvetnamesi*, s. 271-272

12 Gölpinarlı, “Burgâzi ve Fütüvvetnamesi”, s. 127

13 Gölpinarlı, “Burgâzi ve Fütüvvetnamesi”, s. 128

iki yol kardaşları tâlibin eteğine yapışıp yol atasına kulak uralar..." Bu sırada yol atası euzü besmeleden sonra, Yâsîn suresinin 60-61. ayetlerini¹⁴ okur. Ardından iki yol kardeşleri ellerini eteğinden çekerek, ata ile oğulun eli üzerine koyarlar. Bunun üzerine yol atası şu dört hadisi okur:

"et-Ta'zîmü li-emrillah"

"ve'-ş-şefekatü 'alâ halkillâhi ve'd-dünya bimüsâmahatin ve'l-âhîretü bişefâ'atin"¹⁵

Bundan sonra dönerek oğlunun yüzüne bakar ve şunları söyler: "Hasbeten lillâh ve taleben limerzâtillâhi" "Yevme lâ yenfe'u mâlün velâ benüine illâ men etallâhe bikalbin selim."¹⁶

Ardından şu öğütleri verir:

"Oğul her kande varırsan 'izzetle hürmetle var ve ne yerde oturursan edebile otur."

"Söz söylemek istersen hikmet söyle yâhud kulak ol (dinle)"

"Duracak hizmete dur."¹⁷

Bu üç kardeş birbirlerine şöyle söz verirler: "Eğer yarın Hak dergâhına ve Peygamber aleyhisselamın huzûrunda kabul benim olursa sizi der-hast (dilek) kıluyım. Eğer kabûl sizin olursa beni der-hast kılasız..." İşte yol kardeşleri böylece dünyada ve ahirette birbirlerini düşünmek için sözleşip anlaşırlar.¹⁸

Böylece bir kimse kendi arzusu ile ahiliğe intisap ederse diğer ahilerle kardeş olur. Bu kardeşlik sadece ferdi çıkarları gözeten bir kardeşlik değildir. Toplumu da içine alan, bu çerçevede ahilerin ve çevrelerindeki müntesiplerin ortaya çıkan her türlü ihtiyaçlarını karşılayıp dertlerine derman olacak, sıkıntılarını giderecek bir bağlılık ve dayanışma ruhuyla kardeş olmaktır. İşte bu anlayışla ahiliğe dahil olanların dikkat edecekleri ve uyacakları genel kuralları yine yazarı Alevi meşrepli olduğu kabul edilen bir fütüvvet-namenin orijinal ifadelerinden gözden geçirelim:

"(Andan) geldik imdi şeyhlere ve nakîblere ve üstâzlara ve atalara ve (müfredilere vâcib olan edebleri) ve şartları ve sıfatları beyan idelim.

Evvel, miyân-beste olan kimsenin şartları tarikat içinde oldur kim; zâhirin ve bätının yaramaz nesnelere ayırda. Ve Allah te'âlânın emrine ve Muhammed'in şerî'atine kaim ola ve mecmû' mümin kardaşlara hayır suna ve pâk nazar ide ve pâk dâmen ola. Nefsi 'âlî, gönli duru ola. Dili açık, gözü yumulu ola. Ya' nî gözü nâ-mahreme ve kimse 'aybına olmaya bak-

14 Şeker, *Ahilik ve Gaybi Fütüvvetnamesi*, s. 216.

15 Şeker, *Ahilik ve Gaybi Fütüvvetnamesi*, s. 216.

16 Şuarâ, 26/88-89.

17 Şeker, *Ahilik ve Gaybi Fütüvvetnamesi*, s. 217.

18 Şeker, *Ahilik ve Gaybi Fütüvvetnamesi*, s. 215-217.

maya. (Dili dâim zikrullahda ola ve gönli tâlib-i Hakk ola.) Ve nefsi “Mütü kable en temütü”¹⁹ mertebesine vara ve dahi üstâzına ‘âk olmaya (eger) ‘aybına (dahi) muttali’ olursa ve hizmetine şöyle dura kim; kul, hâcesi kulluğuna nice durursa.

Ve dahi cumhûr-ı meşâyih ittifâk itmişlerdür ki müfrediler gerek on iki haslet ile (ârâste) olalar. Evveli, Hak söze inancı ola. İkinci, halkla insafla dürile. Üçüncü, dâim nefsin kahr ide. Dördüncü, ululara hizmet ide. Beşinci, eli altındakilere şefekat ide. Altıncı, dostlara (tevâzu‘) ide. Yedinci, düşmanlara tahammül ide. Sekizinci, dervişlere sehâvet ide. Dokuzuncu, dostluğu düşmanlığı Allah için ola. Onuncu, ‘ulemâya hizmet ide. On birinci, musahiplerine nasîhat ide. On ikinci, (câhilleriyle) söyleşmeye.”²⁰

SONUÇ

Refik Soykut, *İnsanlık Bilimi-Ahilik* adlı eserinde “Ahiler ve ahilik; ülkede hâlınden memnun, geleceğinden emin, inanmış ve yararlı işlere yönelmiş mutlu kişilerin oluşturduğu bir esnaf kitlesi, güçlü ve yaygın bir orta sınıf yaratmıştır. Çağımızın, hasreti çekilen “sanat, ticaret ve iş ahlakı” yanında, kooperatifçilik, sendikacılık, sosyal güvenlik, standart üretim, kalite ve fiyat kontrolü gibi başlıca sorunları asırlar boyu rahatlıkla ve başarı ile çözümlenmiştir.”²¹ diyerek, ahiliğin tarih içinde ifa ettiği fonksiyonunun günümüzdeki karşılığına ve değerine dikkat çekmektedir.

Ahiliğin kurucusu olarak kabul edilen Ahi Evren’in (1172-1262) esnaf ve sanat-kârları bir birlik altında toplayarak sanat ve ticaret ahlakını, üretici ve tüketici haklarını güven altına almak suretiyle, politik ve ekonomik çalkantılar içindeki insanların yaşama ve direnme gücüne sahip olmalarını sağladığı bilinmektedir. Günümüz dünyasında da hemen her alanda sosyal ve ekonomik problemlerin çözümünde ahilik ve fütüvvet geleneğinin kurallarından yararlanılabilir.²²

İslam medeniyetinin kurumlaşmış kardeşlik müesseselerinden ahiliği tanımadan İslam’ın kardeşliğe bakışının hayata nasıl geçirileceği tam olarak anlaşılabilir. İşte bu bakış açısıyla, özellikle İslam-Türk tarihinde görülen ahiliğin yazılı kaynakları arasında önemli bir yer tutan fütüvvetnameleri de gözden geçirmek gerekir.

BAŞKAN - Sayın Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Şimdi, “Türkmen Geleneğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak musahiplik” konulu tebliğini sunmak üzere Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden Prof. Dr. İbrahim Bulut Hocamıza sözü bırakıyorum. Buyurun Hocam.

19 “Ölmeden önce ölü.” Aliyyü’l-Kârî, *Mevzûâtü’l-Kebîr*, İstanbul (Matbaa-i Âmire) 1289, s. 87

20 Şeker, *Ahilik ve Gaybî Fütüvvetnamesi*, s. 235-236

21 Refik Soykut, *İnsanlık Bilimi-Ahilik*, Ankara 1980, s. 23.

22 Şeker, *Ahilik ve Gaybî Fütüvvetnamesi*, s. 107-108

4. TÜRKMEN GELENEĞİNDE SOSYAL DAYANIŞMA VE KARDEŞLİK KURUMU OLARAK “MUSAHIPLİK”

Prof. Dr. İbrahim BULUT

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

İslam dini, vazettiği prensiplerle toplumların dini hayatını belirleyip şekillendirdiği gibi sosyal, kültürel, iktisadi ve fikri hayata da kendi rengini vermiştir. Tevhit prensibini her şeyin üzerinde gören İslamiyet, hayatın her sahasında olduğu gibi sosyal ve iktisadi konularda da birlik ve beraberliği sağlamaya önem atfetmiş ve buna dair esaslar vazetmiştir. Tevhit inancına aykırı olabilecek her türlü fikir ve anlayış sakıncalı görülmüş ve bunlara karşı Mücadele edilmiştir. Allah'ın birliği esası temele alınmış, başta ibadetler olmak üzere dini kaynaklı uygulamaların hemen hepsi bu esası kuvvetlendirmeye vasıta kılınmıştır. İnançtaki bu tevhit anlayışı, sosyal, kültürel ve ekonomik sahaya da yansımış ve farklı müesseseler hâlinde kendini göstermiştir. Hiç şüphesiz itikadi sahadaki birliğin yanında sosyal ve siyasi sahada da birliği sağlayan toplumlar hep diri ve güçlü kalabilmişlerdir. Bu çerçevede toplumda dayanışmayı ve birlikteliği kuvvetlendiren en önemli zihniyet kardeşlik ahlakı ve hukukudur. Kardeşlik ahlakı ve hukuku toplumların diri kalmasına yardımcı olan en önemli değerlerden biridir. Bunu gerçekleştirebilen toplumlar, birliğini, dirliğini ve huzurunu koruyabilmiştir. Türklerin İslam'a girmelerini takip eden dönemlerde onların göçebe ve yarı göçebe hayat tarzlarına uygun olarak geliştirdikleri en önemli dayanışma ve kardeşlik kurumunun musahiplik yapılanması olduğu görülür. Özünü, Hz. Peygamber döneminde Medine'de gerçekleştirilen kardeşlik uygulamasından (muahede) aldığı kabul edilen ve Türkmenlere özgü olan bu musahiplik uygulaması, kırsal bölgelerde ve nispeten kapalı toplum yapısı içinde çok önemli sosyal, ekonomik, dinî ve ahlaki bir kurum olmuştur. Şehirli Türkmenlerin “Ahilik” teşkilatı ile yapmak istediklerini, köylü Türkmenler musahiplik uygulaması ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bugün, unutulmaya yüz tutmuş musahiplik uygula-

malarının günün ihtiyaçlarına göre ıslah edilerek yeniden uygulanmaya başlanması toplumda kardeşliğin ve dayanışmanın tesisine yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Aşağıda musahiplik uygulamalarının kaynağı olarak Peygamberimiz Hz. Muhammed'in ensar ile muhacirleri birbirleriyle kardeş ilan etmesi ve bunun Türkmen İslam algısına yansıma biçimi; musahipliğin temel özellikleri, sosyal, ekonomik, dinî ve ahlaki yönleri; zaman içinde ortaya çıkan aksamalar ve son olarak modern dönemde musahipliğin imkânı ele alınacaktır.

MUSAHİPLİĞİN TANIMI VE MAHİYETİ

Arapça kökenli bir kelime olan musahabe, arkadaşlık yapmak, eşlik etmek ve refakat etmek gibi anlamlara gelir. Musahip ise, arkadaşlık eden, sohbeti güzel olan anlamına gelir.¹ Hz. Muhammed'in (s.a.s.) dostları, arkadaşları anlamına gelen sahabe ve ashab kelimeleri de bu kökten türetilmiştir. Kelimenin sözlük anlamına uygun olarak Osmanlı sarayında padişaha yarenlik eden veya eğlendiren kişilere musahip denildiği gibi devlet işlerinde yardım eden danışmanlara da musahip denilmekte idi. Alevilikte ise musahip kavramı dinî ve içtimai kardeşliğin ya da akrabalığın adı olup Alevi-Bektaşî geleneğinin en temel kurumlarından birini ifade etmektedir. Buna toplumsal dayanışma biçimi de denilebilir.²

Alevi-Bektaşî geleneğinin önemli bir kavramı olan musahiplik şöyle tanımlanabilir: “İkrar vermiş olan ve kan bağı da taşımayan evli iki kişinin eşleri ile birlikte, dedenin ve cem topluluğunun önünde, Hakk'a yürüyünceye kadar kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içinde yaşayacaklarına dair söz vermeleri biçiminde gerçekleştirilen bir törenle kurulan manevi kardeşliktir.”³ Bir diğer ifade ile musahiplik, doğuştan Alevi olan iki talibin eşleriyle birlikte “yol”un esaslarına uyacaklarına dair ıkrarlı ve musahipli olan topluluğun huzurunda söz vererek o topluluğun üyesi olma işlemidir.⁴ Nitekim bu durum geleneğin ana kitabı olarak kabul edilen *Buyruk*'ta şöyle ifade edilmektedir: “musahiplik, iki sofunun ve böylece iki ocağın kıyamete değin kardeşliğidir.”⁵ Anadolu'da daha ziyade Türkmenler arasında yaygın olarak yürütülen

1 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “s-h-b” md., VIII, 200, Beyrut 2000.

2 Esat Korkmaz, *Alevilik ve Aydınlanma*, İstanbul 1997, s. 132.

3 Bkz., Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, s. 482-483; Seyit Derviş Tur, *Erkânname Aleviliğin İslam'da Yeri ve Alevi Erkânları*, İstanbul 2002, s. 421; Harun Yıldız, “Alevi-Bektaşî Geleneğinde musahiplik”, *Uluslar arası Alevilik Bektaşîlik Sempozyumu I*, Isparta 2005, s. 123.

4 Hüseyin Bal, *Alevi İslam Yolu*, İstanbul 2004, s. 67.

5 Bkz., *Buyruk*, (Haz. Fuat Bozkurt), Kapı Yay., İstanbul 2006, s. 52.

bu âdete göre musahip olan çiftler arasında evlilik ya da soy ağacı dışında sanal olarak bir akrabalık bağı oluşturulmuş olmaktadır.⁶

Musahiplik, içeriği yakın olmakla birlikte farklı yörelerde farklı isimlerle de anılmıştır. Bu çerçevede yolun gereği olduğu ve bu dünya hayatında insanlar arasında dayanışmayı hedeflediği için musahipliğe “yol kardeşliği”, ayrıca bu beraberliğin ölünceye kadar sürmesi gerekliliği ve musahibine karşı kişinin yaptıklarından öte dünyada sorumlu tutulacağı için de bazı yörelerde “ahiret/ahret kardeşliği”, “can kardeşliği” gibi isimler de verilmiştir.⁷ Aslında musahiplik ya da ahret kardeşliği gibi isimlerle anılan bu sanal akrabalık olgusu, sadece Alevi-Bektaşî zümrelerde görülen bir uygulama olmayıp, içeriğinde bazı ufak tefek farklılıklar olmakla birlikte başka bölge ve dinî topluluklarda da görülür. Bu çerçevede Yezidilerde var olan “Kırvelik kurumu”, yine Nusayrilerde mevcut olan “Din Amcalığı” uygulaması buna örnek verilebilir.⁸

Öte yandan musahiplik uygulamasının bütün Alevi Bektaşî zümrelerinde var olduğu ya da aynı olduğu da söylenemez. Nitekim Bektaşîlikte genel olarak musahiplik uygulaması pek yaygın olmadığı bilinmektedir. Hatta Bektaşîliğin Babağan kolunda olduğu gibi bazı gruplarda musahiplik uygulaması bulunmamaktadır. Öte yandan musahiplik uygulamasının olduğu gruplar arasında da bazı ufak tefek farklılıkların olduğu bilinmektedir. Bu itibarla tek tip musahiplik geleneğinden bahsedilmesi güçtür.

MUSAHİPLİĞİN GELENEK AÇISINDAN ÖNEMİ

Alevi geleneğinde musahiplik kurumunun yeri ve önemini kaynak eserler olarak kabul edilen *Buyruklardan* hareketle ortaya koymak mümkündür. İmam Cafer Buyruğu'nda, yedi farzdan ilki olarak musahiplik gösterilmekte ve bunlar tarikat binasının temelini oluşturmaktadır. Onlarsız cemhane'ye girilemez.⁹ Her şeyden önce *Buyruk*'ta musahiplik, Hz. Muhammed'in “*Ey inananlar, her iki kişi birbirinizi kardeşliğe kabul edin.*” tavsiyesine dayandırılır.¹⁰ *Buyruklara* göre musahiplik yemini, hayatta yalnız bir kez yapılır. Ölüm, dargınlık ya da ayrılık gibi nedenlerle bu yemin bozulsa bile bir daha yapılmaz.¹¹ Musahipliğin hayatta bir sefer yapılacak olması, yapılan yemine her halükarda

6 Ayten Kaplan, Tahtaçılarda Aile ve Akrabalık Kurumu, *Alevilik*, (Haz. İsmail Engin, Havva Engin), Kitap Yay., İst. 2004, s. 357-384, s. 381.

7 bkz. Yıldız, “Alevi-Bektaşî Geleneğinde musahiplik”, s.123. Ayrıca bkz. Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutu*, s. 174; Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, İstanbul 2006, s. 83-84.

8 Bkz. Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 2011, s. 304, 370.

9 Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 87.

10 *Buyruk* (Bozkurt), s. 24.

11 *Buyruk* (Bozkurt), s. 24.

bağlı kalınmasını zorunlu hâle getirir. Bu sebeptendir ki *Buyruklarda* musahiplik yeminini bozanlara yönelik tehditler mevcuttur. “Bu and, çok önemlidir; bu andı bozanlar, Muhammed-Ali’nin yolundan çıkmış kimselerdir. İşleri bozuk, sonları karanlıktır. Tanrı katında Muhammed-Ali’nin şefaatinde yoksundurlar. Ahirette Tanrı’nın gazabı onların üzerindedir. Dört kapının sürgünü, kırk makamın lanetlisidir.”¹² denilmiştir.

Çeşitli Alevi topluluklarında yapılan alan araştırmaları bu kurumun tarihi süreçte çok etkili bir şekilde kullanılmış olduğunu göstermektedir. Örneğin Isparta yöresi Alevileri/Tahtacılar arasında musahiplik canlı bir gelenek olarak devam etmektedir. Bu yüzden Tahtacılarda belli bir yaşa gelmiş her inanç mensubu kendine bir musahip tutmakla yükümlüdür. Bu kurum, topluluk içinde iki ailenin birbiriyle kardeşlik akdetmesini ifade etmekte olup bu şekilde ailelerin karşılıklı yardımlaşmasını sağlayarak sosyal dayanışmayı hedeflemektedir. Bu hâliyle musahiplik, Anadolu Aleviliği içerisinde önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Geleneksel olarak Alevi toplumunun gerçek bir mensubu olabilmek ve toplum içerisinde sosyal bir mevki elde edebilmek için kişinin musahipli olması gerekir. Gerçi musahipli olmadan önce de kişi, doğuştan Alevidir ve o topluluğun mensubudur. Fakat asıl mensubiyet, evlendikten ve kendilerine musahip olarak başka bir evli çift bulduktan sonra başlamaktadır.

Ulu ozanların nefeslerinde musahipliğin önemine dair pek çok ifade bulmak mümkündür. Örneğin Şah Hatâi’ye (930/1524) ait şu dizelerde: “*Yol oğlundan bağçenizi sakınman/Yen yedirin yemişinizi koruman/Musahipsiz yedi adım yürümen/Musahibi olmayan anda yorulur.*” sözleri bu duruma açıklık getirmektedir. Başka bir nefeste de şöyle denilmektedir:¹³

Musahip musahibe demese beli,
Dünya ahirette egridir yolu,
Ona şefaet etmez Muhammed-Ali,
Söyleyen Muhammed, dinleyen Ali!
Musahip, musahipten yolun ayıra,
Hak vura onun temelini devire,
Yedi cehennem nârın ona buyura,
Söyleyen Muhammed, dinleyen Ali!

12 *Buyruk* (Bozkurt), s. 25.

13 Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutu*, s. 179.

Pir Sultan Abdal'a ait bir nefeste şöyle denilmiştir:¹⁴
Eğer farz içinde farzı sorarsan
Yine farz içinde farzdır musahip
Dört kapıdan kırk makamdan ararsan
Yine farz içinde farzdır musahip
Musahipsiz kişi Cem'e gelir mi?
Ettiği niyazlar kabul olur mu?
Muhammed-Ali yolunda derman bulur mu?
Yine farz içinde farzdır musahip.

TARİHİ ARKA PLAN

Alevi Bektaşî geleneğinde ete-kemiğe bürünerek bir kardeşlik ve sosyal dayanışma kurumuna dönüşen musahiplik uygulamalarının temelini nereye dayandığı hususu ilmi mahfillerde tartışılmıştır. Bazıları, İslam öncesi dönemlere hatta antik çağlara kadar geri giderek bunun bütün insanlığın ortak algılarından biri olduğunu, benzer uygulamaların farklı dinlere mensup toplumlarda da görüldüğünü ileri sürmüştür. Nitekim musahipliğin tarihsel kökeninin Orta Asya'ya, Şamanizm'e hatta Zerdüştlüğe dayandığını düşünen araştırmacılar vardır. Bunlara göre Orta Asya ve Şamanizm kökenli olan musahiplik, eski Türk-Moğol cemiyetlerinde *anda* denen ve aralarında kan bağı olmayan birçok insanı birbirine bağlayabilen bir dostluk anlaşmasını ifade eden âdetle yakından bağlantılıdır.¹⁵ Ardından da tarihsel gelişimi içinde batıya doğru yayılarak Zerdüştlüğe, oradan da Oğuzlar yoluyla ahilere geçmiş oradan da Anadolu Aleviliğine girmiştir.¹⁶ Musahipliğin Ahilikten Alevi, Bektaşî, Nusayri ve hatta Yezidilere geçtiği görüşünü M. Saffet Sarıkaya da benimsemektedir.¹⁷

Musahipliği İslam öncesi kültürlerle ve dinlere dayandırmaya çalışan ve kökeninde de oryantalist bakış açısı bulunan bu yaklaşımın sağlıklı olmadığı kanaatindeyiz. Zira bir hadiseyi açıklamak için yakın örnekler mevcutken çok uzaklara gitmek ve aklın sınırlarını zorlayacak tevillerde bulunmak bir metot olarak tutarlı olmasa gerektir. Kadim dinlerde ya da toplumlarda elbette sosyal dayanışmayı amaçlayan olgular bulunabilir.

-
- 14 Bkz. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 87; Hüseyin İlhan, *Alevilik İnanç ve Kültürü*, İstanbul 2005, s. 256.
- 15 Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, s. 90 vd. ; Baki Öz, *Bir Alevilik Yolu Ahilik*, İstanbul 2001, s. 232.
- 16 Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 84-85. Ayrıca bkz. Nail Yılmaz, *Kentin Alevileri*, İstanbul 2005, s. 99-100.
- 17 M. Saffet Sarıkaya da benimsemektedir. bkz. M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI'XIII. Asırlar)*, Ötüken Yay., İst. 2003, s. 201.

Musahiplik uygulamasının bunların devamı olduğunu iddia etmek, onun manevi boyutunu görememek anlamına gelir. Musahiplik, Türklerin İslamiyet'e girdikten sonraki dönemlerine ait bir uygulama olduğu, izah edilirken de İslami figürlerle açıklandığı bilinen bir husustur. Hal böyle olunca onun kökenini -*Buyruklarda* ifade edildiği üzere İslami gelenekte aramak daha isabetli olacaktır. Zaten *Buyruklarda* musahiplik uygulamasının açık bir şekilde Hz. Muhammed ile Ali'den kaldığı, hatta Hz. Âdem ile Cebrail'e dayandığı, böylece evrenin oluşumuna kadar geri götürüldüğü beyan edilmektedir.¹⁸ Bu inanışa göre yer ve gök yaratıldığı zaman Hz. Âdem ile Cebrail, bir kuşak bağlayıp kardeş olurlar. Diğer melekler de, bunu kutlamak için onlara helva ve ekmek getirir. O sırada Havva, orada olmadığı için Adem, ona da bir parça ayırır. Daha sonra Cebrail, aynı kardeşlik bağına Hz. Muhammed'le de kurarak ondan aynı bağı tüm insanlar arasında kurmasını ister. Hz. Muhammed de kendisine musahip olarak Ali'yi seçer. Alevi Bektaşiler arasında bu kurumun, Allah tarafından emredildiğini düşünenler bile vardır.¹⁹

Alevi Bektaşi çevrelerinde musahipliğin kökeni olarak Hz. Peygamber'in uygulamaları gösterildiğinde şüphe yoktur. Ancak burada iki farklı anlayış kendini göstermektedir. Bunlardan ilki Kırklar Cem'i referans gösterirken ikincisi daha gerçekçi bir yaklaşımla Asr-ı Saadet'te tarihen vuku bulmuş ensar-muhacir kardeşliğini ya da Gadir Hum hadisesini kaynak göstermektedir. Aşağıda açıklanacağı üzere, bunlardan hangisi kabul edilirse edilsin gerçek olan şu ki musahipliğin kökeninde Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin kardeşliği yatmaktadır. Bu iki anlayışı, gerçek ve bu gerçeğin menkıbeye dönüştürülmüş hâli şeklinde telif etmek de mümkündür.

MUSAHIPLİĞİN KÖKENİ OLARAK KIRKLAR CEMİ

Alevi-Bektaşi çevrelerde Hz. Muhammed'in miraç dönüşünde "kırklar meclisi"ne katıldıktan sonra arkadaşlarıyla görüştüğüne, onlara "her iki kişi, birbirini kardeşliğe kabul etsin." diyerek birbiriyle musahip olmalarını istediğine ve kendisinin de Hz. Ali ile musahip olduğuna inananlar vardır.²⁰ Zaten Alevilikte Kırklar Cemi denince akla, Hz. Muhammed'in Miraç'ta ya da Miraç Gecesi sonrası Hz. Ali'nin sırrına ermesi ve Kırklar'la tanışması gelir. *Şeyh Safi Buyruk*'unda Kırklar Cemi meselesi şöyle anlatılır: Hz. Peygamber günlerden bir gün suffe-i safanın kapısına gider kapıyı çalar. İçeride sohbet etmekte olan Kırklar, "Kimsin?" diye sorunca, o da, "Ben peygamberim, kapıyı açın içeri gireyim, siz erenler ile dem didar göreyim." der. Kırklar, "Bizim aramıza pey-

18 *Buyruk* (Bozkurt), s. 14-15, 52; Hüseyin Bal, *Alevi İslam Yolu*, İstanbul 2004, s. 69.

19 Yıldız, *a.g.m.*, s. 130. Ayrıca bkz. İsmail Onarlı, *Alevilikte Cem ve musahiplik Nedir*, Karacaahmet Sultan Derneği Yay., İstanbul 2003, s. 10-12.

20 Bkz., Ahmet Uğurlu, *Alevilikte Cem ve musahiplik*, Ufuk Matbaası, İst. 1991, s. 12-13, 18; Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 306; Fuat Bozkurt, *Çağdaşlaşma Sürecinde Alevilik*, İstanbul 2000, s. 175-178.

gamber sığmaz, git peygamberliğini ümmetine yap.” deyince Hz. Peygamber, hemen geri döner. Bunun üzerine Hak Teâlâ’dan “Geri dön!” nidası gelir ve tekrar kapıya varır. Aynı durum tekrarlanır, yine Hak’tan dön nidası gelince üçüncü defa kapıyı çalar. Kim o denince, “*Seyyidü’l-kavm hâdimü’l-fukarâyım.*” diye cevap verir. Kırklar, “Merhaba merhaba, ehlen ve sehlen hoş geldin, gelmekliğin mübarek olsun.” derler. Hz. Peygamber “*Ya müfettiha’l-ebvâb iftah lena hayra’l-bâb.*” bismillah diyerek sağ ayağıyla içeri girer ve içeride otuz dokuz sahabenin olduğunu görür. İçlerinden Selmân-ı Farisi dışarıda parsaya gitmiştir. İçlerinde Hz. Ali’nin de bulunduğu Kırklar, Hz. Muhammed’i gördüklerinde ayağa kalkarlar ve yer gösterirler. Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin yanına oturur; fakat o zaman yanındakinin Ali olduğunu bilmemektedir. “Siz kimsiniz, size kim derler?” diye sorar. “Biz Kırklarız, cümlemizin gönlü birdir, birimiz neyse hepimiz oyuz.” derler. Hz. Muhammed, “Nasıl?” diye sorunca, “Birimizden kan aksa, cümlemizden kan akar.” derler ve Hz. Ali koluna neşter vurarak kanatınca hepsinden kan gelir hatta dışarıda bulunan Selmân’ın kanı bile içeri akar. Hz. Ali kolunu bağlayınca hepsinin kanaması da durur. Bu arada Selmân-ı Farisi parsadan bir üzüm/engür tanesiyle gelir. Kırklar, “Ey fakirlerin hizmetçisi! Bu üzüm tanesini aramızda paylaşır.” derler. Hz. Peygamber bir üzüm tanesini kırk kişiye nasıl paylaşacağını düşünürken Cebrail, Allah’ın emriyle cennetten nurlu bir tabak getirir ve onun önüne koyarak “Şerbet eyle ya Muhammed!” der. Hz. Peygamber’in bölüşümü nasıl yapacağını merak eden Kırklar da birden ortaya çıkan nurdan tabağın farkına varırlar. Hz. Muhammed, tabağın içine su koyup parmaklarıyla üzüm tanesini ezer ve suyunu çıkarır ve böylece Kırklar’a üzümü şerbet olarak sunar. Şerbetten içen Kırkların tamamı mest u elest olarak kendilerine değişik bir hal gelir ve oturdukları yerden kalkıp bir kere “Ya Allah!” deyip sema’ a dururlar. Kırkların sema’ına Hz. Peygamber de katılır, sema’ ederken imamesi yere düşer, yere düşen imameyi Kırklar, kırk parçaya bölüp bellerine tennure olarak bağlarlar.²¹ Söylencenin farklı kaynaklardaki anlatımında bazı küçük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin *İmam Cafer Buyruğu*’nda Hz. Peygamber Miraç’a gidince yolda bir aslan görmüş, yüzüğünü aslanın ağzına vererek *sidretü’l-münteha*’ya ulaşmış Dost’a vasil olmuştur... Miraç’tan dönerken Mina’da bir kubbe görmüş orada Kırklarla tanışmış ve onlarla sohbet etmiştir. Bu sırada onların pirlininin Şah-ı Merdan Ali, rehberlerinin Cebrail (a.s.) olduğunu öğrenmiş ve Ali’nin sırrına mazhar olmuştur.²²

MUSAHIPLİĞİN KÖKENİ OLARAK MEDİNE’DE MUAHEDESİ

Musahipliğin daha çok kırsal kesimde göçebe bir yaşam tarzına sahip olan eski Türk inanç ve gelenekleriyle ilişkili olduğu muhakkak olmakla birlikte Türklerin İs-

21 bkz. Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s. 261-263.

22 Bkz. *İmam Cafer Buyruğu*, Şahkulu Sultan Külliyesi Yay, İstanbul 2001, s. 8-11; *Buyruk*, (Haz. Fuat Bozkurt), s. 13-18. Ayrıca bkz. Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s. 261-263.

lamlaşma süreciyle birlikte, özellikle *Buyruk*'ta geçen ifadeler de göz önüne alındığı zaman, süreç içerisinde İslami bir arka plan kazandığı görülmektedir. Zira musahipliğin dayanmış olduğu temel, Hz. Muhammed ile Ali'nin kardeş olmalarıdır. Bu bağlamda, musahipliğin hicretten hemen sonra Medine'de Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin kardeş olmalarına dayandığına inanılır.²³ Bunun, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye yapmış olduğu hicretten sonra Medineliler (ensar) ile Mekkeliler (muhacirler) arasında yapılan kardeşlik anlaşmasına dayandığı kabul edilir. Alevi-Bektaşî çevrelerde yaygın olan görüş budur. Ancak burada tarihi bir hakikate de işaret etmek gerekir. Bilindiği üzere Hz. Ali, Hz. Muhammed'in amcasının oğludur, yani aralarında akrabalık bağı mevcuttur, dahası damadıdır. Alevi-Bektaşî geleneğine göre akrabalar arasında musahiplik bağı kurulamaz. Böylece burada ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ülkemizde yaşayan Alevi/Bektaşî çevrelerde görülen musahipliği, İslami temele oturtma çabasının bir hayli problemliliği ileri sürülebilir.²⁴

Medine'ye göç eden Müslümanlar, mallarını ve bütün birikimlerini Mekke'de bıraktıklarından ihtiyaç içinde idiler. Hz. Peygamber, muhacirleri/göçmenleri yeni toplumla daha iyi bütünleştirmek için, onları Medineli Müslümanlarla bir çeşit kardeşlik sözleşmesiyle birleştirdi. Aslında Medine'ye hicret edildiğinde bazı muhacirler, daha önce tanıdıkları kimseler yanında hemen yakın bir alaka ve misafirperverlik buldular. Fakat bu sınırlı bir şekilde olmuştur. Hz. Peygamber, daha kalıcı bir çözüm için girişimde bulunmuştur. Allah Resûlü, hicretten yaklaşık beş ay kadar sonra Mekke'den gelenler ile Medineli ailelerin başkanlarının katıldığı büyük bir meclis topladı ve muhacirlerin bu yeni yerleşim merkezine uyum ve intibaklarını kolaylaştırmak amacıyla basit, etkili ve somut bir hal tarzı ortaya koyarak onları samimi bir işbirliğine teşvik etti. Medineli her bir aile başkanı, en azından refah ve maddi genişlik içinde bulunanlar, Mekkeli bir göçmen aileyi kendi yanına alacaklardı. Böylece hasıl olan ahdi kardeşlik münasebetine göre her ikisi de müştereken çalışacaklar, elde ettikleri kazancı aralarında paylaşacaklar ve hatta birbirlerine mirasçı bile olacaklardı.²⁵ Bu anlaşmaya göre kardeşler, her durumda birbirlerine yardım edeceklerine söz verdiler. Herkes bu formüle rıza gösterip kabul etti ve Resûlullah hiç vakit geçirmeksizin bir miktar Mekkeliyi aynı sayıda Medineli ile yan yana yerleştirdi. Bunlardan bir kısmının ahdi kardeşlik bağı kur'a çekmek suretiyle

23 İsmail Onarlı, musahipliğin kökenini Medine Vesikası'na dayandırır. Ona göre Medine Vesikası'nın ikinci maddesi "Ahdi Kardeşlik" organizasyonunu öngörmekte idi (Onarlı, Alevilikte Cem ve musahiplik Nedir, s. 10-12. Ayrıca bkz. Tur, *Erkanname Aleviliğin İslam'da Yeri ve Alevi Erkanları*, s. 421-vd.)

24 Yıldız, *a.g.m.*, s. 130; Murat Okan, *Türkiyede Alevilik*, Ankara 2004, s. 74-81.

25 Bu şart, muhacirlerin iktisadi açıdan kendilerini kurtardıkları bir dönemde yine Hz. Peygamber tarafından kaldırılmıştır.

gerçekleştirilmişti.²⁶ Bu sırada Hz. Muhammed, eşleşmede tek kalan Hz. Ali'yi kendisine kardeş olarak ilan etti. Alevi Bektaşî kaynaklarına göre musahiplik uygulamasının temeli bu tarihi hadiseye dayanmaktadır. Onlar, Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında gerçekleştirilen bu kardeşlik ahdinin bir sünnet olduğunu da kabul ederler.

MUSAHIPLİĞİN KÖKENİ OLARAK GADİR-İ HUM HADİSESİ

Musahiplik, Hz. Peygamber'in Veda Haccı dönüşünde Gadir-i Hum mevkiinde yaptığı konuşmaya da dayandırılır.²⁷ *Risâle-i Şeyh Safî*'de musahipliğin Muhammed-Ali'den kaldığı ifade edildikten sonra bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: Hz. Peygamber'in son haccından dönüşte Cebrail, "Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez." (Mâide, 5/67) ayetini getirir. Bunun üzerine Hz. Muhammed ashabına bir minber hazırlamalarını ister, minber olacak kereste bulunamayınca deve palanından minber hazırlarlar. Minbere çıkan Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin elinden tutar ve insanlara hitaben, "Ey insanlar! Ben sizin efendiniz değil miyim?" diye sorar. "Evet, öylesin." cevabını alınca Hz. Ali'ye döner ve "Ya Ali! Ben ilmin şehriyim, sen de kapısısın." der ve Hz. Ali'yi kendine musahip kılar. Bu esnada cennetten bir gömlek getirmiş olan Cebrail gömleği verir. Hz. Ali gömleği giyince Hz. Peygamber "Etin etimdir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, ruhun ruhumdur." der. Daha sonra yine Hz. Muhammed, "Ben sendenim, sen bendensin, tüm peygamberlerin çocukları kendi sulplerinden geldi, benim çocuklarım senin sulbünden gelsin." der. Daha sonra Hz. Peygamber ve Hz. Ali o gömleği beraber giyip, bir baş bir ten olmuşlar, ikinci kere giydiklerinde iki baş iki ten olmuşlar, son bir kez daha giydiklerinde başta ve tende bir olmuşlardır.²⁸ Buyruklarda ana tema bir olmakla birlikte bazı farkların olduğu görülmektedir. Mesela *İmam Cafer Buyruğu*'nda, musahiplik konusu sade bir şekilde işlenmiştir. Hz. Muhammed, Miraç'tan döndükten sonra Kırklarla tanıştıktan ve Ali'yi pir olarak işaret ettikten sonra, bütün sahabe koşup Hz. Ali'yi tebrik etmişlerdir. Hz. Peygamber o esnada Hz. Ali ile musahip olmuş; kuşağını açıp Ali'yi bağrına basmış ve ikisi bir gömlekten baş göstermiştir. Hz. Peygamber; Hz. Ali hakkında, "Senin kanın benim kanım, senin etin benim etim, senin vücudun benim vücudum, senin ruhun benim ruhum ve senin canın benim canımdır." şeklinde buyurmuştur.²⁹ Sonra da Hz. Peygamber, "Her iki kişi birbirinizi kardeşliğe kabul edin" buyurdu. O zaman

26 Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1995, I, 180-181.

27 *Erdebili Şeyh Safî ve Buyruğu*, (Haz. Mehmet Yaman), İstanbul 1994, s. 78-83; *Buyruk*, (Haz. Fuat Bozkurt), s. 19-26; Hakkı Saygı, *Soru ve Cevaplarla Alevi Bektaşî İnancı*, s. 401-105, İstanbul 2005.

28 Bkz. Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s. 204-206.

29 *Buyruk*, (Haz. Fuat Bozkurt), s. 21-22.

her inanan kendisine bir kardeş buldu. Hz. Ali yalnız kaldı. O, inananların en büyüğü ayağa kalktı ve “Ey Resûlullah, ben kiminle kardeş olayım?” dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle dedi: “Ey Ali, sen benim kardeşimsin. Tıpkı Musa ve Harun gibi...”³⁰ Böylece Hz. Peygamber ile Ali arasındaki kardeşlik akdedilmiş oldu. Orada bulunan herkes Ali’yi tebrik ettiler.

MUSAHİP TUTMA TÖRENİ

Alevi toplumu içerisinde musahip olmak için “musahiplik cemi” başta olmak üzere birtakım kuralların yerine getirilmesi gerekmektedir.³¹ Bu tören yapılmadan önce, geleneğin gereği olarak birtakım işlemler, belli bir süreç dahilinde yapılır. Şöyle ki; musahip olmak isteyenler, anne ve babalarının onayını aldıktan sonra rehberine başvururlar. Rehber, bu başvuruyu değerlendirir; olumlu kanıya varırsa durumu dedeye bildirir. Bunun üzerine bir tören yapılır ve törenin başında musahip olacak canlar, müridin karşısında dara dururlar. Dede, öncelikle onlara musahipliğin beraberinde getireceği sorumluluğu hatırlatarak, “*sakın bu yola gelmeyin, çünkü bu yol, zordur; gelme gelme, gelersen dönme; gelenin malı gider, dönenin canı gider; öl ama ikrar verme, öl ikrarından dönme.*”³² der ve bu işin kurallarını bildirir, bunları yerine getirmeyi kabul edip etmediklerini sorar; çünkü insan hayatında bir kez yapılacak olan kardeşlik andı yaşam boyu sürecek, hiçbir biçimde araya küskünlük, dargınlık girmeyecektir. Eğer onlar, kabul ettiklerini söylerlerse dede, bir gülbank okur ve arkasından taraflar, birbirlerini sınamak ve bunu yürütüp yürütemeyeceklerine kesin karar vermek amacıyla en az bir yıl olmak üzere iki ya da üç yıl beklerler. Bu süreç, birbirini sınama ve anlama sürecidir. Eğer taraflar, bu süreç içerisinde anlaşamayıp bunu yürütemeyeceklerine kanaat getirirlerse, musahip olmaktan vazgeçerler. Böylece kardeşlik yeminleri bozulmamış olur ve daha sonra başka biri ile de musahip olabilirler. Musahip olduktan sonra andı bozanlar ise, hayat boyu yeni musahip tutamazlar, düşkün sayılırlar.³³ Taraflar, birbirini tanıyıp anladıktan ve bu işe kesin karar verdikten sonra artık musahiplik cemi yapılır.³⁴

Musahiplik cemi için, musahip olacak olanlar, daha önceden boy abdesti alırlar. Boy abdesti sırasında önce eller, sonra ağız, burun ve yüz yıkanır. Ardından rehber tarafından boyunlarına mendil veya tığ-bent bağlanarak cem meydanına getirilen canlar,

30 *Buyruk*, (Haz. Fuat Bozkurt), s. 22.

31 Bu konuda geniş bilgi için bkz. *İmam Cafer Buyruğu*, s. 33-38; *Buyruk* (Bozkurt), s. 74 vd; Mehmet Yaman, *İnanç, Edep Erkan*, İstanbul 2007, s. 242-246; Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutu*, s. 174-177; Tur, *Erkanname Aleviliğin İslam’da Yeri ve Alevi Erkanları*, s. 431-35.

32 *Buyruk* (Bozkurt), s. 83; Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutu*, s. 177- 185.

33 Korkmaz, *Alevilik ve Aydınlanma*, s. 138; Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, s. 310.

34 Yıldız, *a.g.m.*, s. 124.

eşleri ile birlikte dara dururlar, arkasından üzerlerine beyaz bir çarşaf örtülerek dededen dua ve nasihat alırlar. Bu beyaz çarşaf, yaşarken ölmenin, ölmeden önce ölmenin ve kefenlenmenin simgesidir. Cemin sonlarına doğru cemi yöneten dede, “Nefsinize uymayın, yolunuzdan azmayın, çiğ lokma yemeyin, malı mala, canı cana katın, hâlinize haldaş, yolunuza yoldaş olun” diyerek ahlaki birtakım öğütler verir.³⁵ Birbiriyle musahip olanların musahibiyle hâline haldaş, yoluna yoldaş olmaları, birbirleri uğrunda canını verebilecek bir seviyede olmaları, yine ehl-i hâl ve ehl-i kemal olmaları gerektiği vurgulanır. Sonra dede, topluma dönerek bu kişilerin varsa kusurları, hataları ve ayıplarının söylenmesini ister. Bu, topluluğun bu kişilerin musahip olma isteklerine razı olup olmadığını anlamak için yapılır. Topluluk razı ise yeniden öğütler verilir. Musahipler de, Hak Muhammed Ali’ye daime bağlı kalmaya ve Hüseyin’in yolundan ayrılmamaya söz verirler, böylece kabul gerçekleşmiş olur. Cemin sonunda artık musahip olanlar, dede ve rehberden başlayarak oradaki tüm büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperler, sonra ceme katılan herkes birbiriyle niyazlaşır. Ardından on iki hizmet sahipleri, ayağa kalkıp dedenin elini öper ve onlar da birbiriyle niyazlaşırlar. Ceme katılan cemaat da, “Hû sofular, menziliniz mübarek olsun, Cenab-ı Allah, ikrarınızda ber karar eylesin” diye dilekte bulunur.³⁶ Artık bu tören gerçekleştiikten ve iki aile birbirinin musahibi olduktan sonra her iki aile, hayat boyu birbirlerinden sorumlu olurlar; namus, mal ve mülk hariç hemen her şeyleri ortak sayılır. Musahip olan erkeklere *kardeş*, kadınlara *bacı* denir.

Musahiplik cemi, Alevi-Bektaşî geleneğinde oldukça önemli, önemli olduğu kadar da oldukça görkemli ve ayrıntılı bir törendir. Böylece her iki aile, birbirinin dünya ve ahirette musahibi ve kardeşi olur, hatta birbirlerini kardeşten de üstün olarak görürler. Bu yüzden musahiplik, kan kardeşliğinden daha önemlidir. Bu tören, gelenek içinde aynı zamanda, *yeniden doğuş*, *topluluğa giriş* anlamına gelmekte olup içerdiği anlam ve beraberinde getirdiği sorumluluklar açısından zor bir durum ve süreci ifade etmektedir. Bunun zorluğunu anlatmak amacıyla da değişik yörelerde “*kıldan ince, kılıçtan keskin, demirden leblebi, ateşten gömlek*” gibi ifadeler kullanılır. Bu şekilde musahiplik bağı tesis edilmiş olur. Unutmamak gerekir ki Alevi geleneğine göre, kişi yaşamında yalnız bir kere gerçekleşebilen bu antlaşmanın, ölüm, düşkünlük ve ayrılık gibi durumlarda bozulması hâlinde yenilenmesi mümkün değildir.³⁷

35 *Erdebili Şeyh Safî ve Buyruğu*, s. 99; *Buyruk* (Bozkurt), s. 78.

36 musahiplik cemi için bkz., *Buyruk* (Bozkurt), s. 70-91; Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 83-93; Tur, *a.g.e.*, s. 433-448; Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, s. 482-485; a. mlf., *Alevilik ve Aydınlanma*, s. 137-153.

37 Geniş bilgi için bkz. Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s. 206-208.

MUSAHİP TUTMANIN KURALLARI

Alevi geleneğinde, yine *Buyruk*'a dayandırılan ve birbiriyle musahip olacak kişilerde bulunması gereken bazı şart ve ölçüler vardır. Bu durum, "her kişinin kendi yaşıtında ve kendi düzeyinde biriyle musahip olması uygundur," sözüyle ifade edilir.³⁸ Bunları şöylece maddeleyebiliriz:³⁹

İkrar vermiş olmak: Alevi anne babadan doğan bir kimsenin Alevi olduğu kabul edilmekle birlikte toplumun gerçek üyesi olmak için ikrar vermenin çok önemli olduğu bilinmektedir. Bu itibarla musahip tutmak için öncelikle ikrar vermiş olma şartı aranır.⁴⁰

Belli bir yaşa gelmiş olmak: *İmam Cafer Buyruğu*'na göre bir kişinin musahip olabilmesi için yaşının yirmiye ulaşmış olması gerekir.⁴¹ Yirmi yaşına basan kişinin yapması gereken ilk farz bir rehber bulmak, ardından pir, mürşit ve musahip tutarak ikrar vermektir, şeklinde ifade edilir. Buradan hareketle musahip tutabilmek için belli bir olgunluğa ulaşmış olmanın gerekliliği anlaşılmaktadır.

Aynı toplumun parçası olmak: Her iki tarafın aynı dili konuşuyor olmaları, aynı yerleşim merkezinde yaşamaları, birbirlerinden uzakta olmamaları gerekir.⁴² Böylece musahip olanlar, birbirlerinin yardımına koşacak imkâna sahip olurlar.

Kişi musahip seçerken mertebeye kendisinden daha üstün olanı seçmelidir. *Şeyh Safi Buyruğu*'nda bu durum şöyle ifade edilmiştir: "Hakk'a talip olanlar bu tarik içinde kendi musahibini seçerken mertebeye kendinden üstün olanı seçmelidirler. Çünkü salih bir kişiyi musahip seçen de salih olur. Bir miktar misk-i anber ya da gül, bir avuç toprak ile musahip kılınsa o toprak gül gibi kokar. Hz. Mûsâ'nın elindeki kuru bir ağaç ejderhaya dönüşebilir. Bülbül ile olanın yeri gülistanken baykuş ile olanın yeri viranelerdir. Tutu ile yoldaş olanın gıdası şekerken karga ile yoldaş olanın gıdası murdardır. O yüzden kabiliyetsiz kişilerle yoldaş olmaktan sakınmak gerektir. Suyun yoldaşı taş olsa hiç o su, taşı yumuşatabilir mi? Bir yere bulut gelse nasıl ki azametli güneşin ışığını engeller, marifetsiz kişiler de itikat bozucu olurlar. O yüzden bir kişinin hemdemi ve

38 *Buyruk* (Bozkurt), s. 71.

39 Musahiplerde bulunması gereken özelliklerle alakalı olarak Alevi-Bektaşî kaynaklarında epeyce malumat mevcuttur. Örnek olarak bkz. *Buyruk* (Bozkurt), s. 70-91; *Erkanname I, II*. Risale, 15a, (Haz. Doğan Kaplan), Alevi-Bektaşî Klasikleri 5, Ankara 2007; ayrıca bkz. Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutu*, s. 176; Korkmaz, *Alevilik ve Aydınlanma*, s. 135-136; Saygı, *Soru ve Cevaplarla Alevi Bektaşî İnanca*, s. 408-409.

40 Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutu*, s. 174-175.

41 *Buyruk* (Bozkurt), s. 74; krş. Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s. 206-208.

42 *İmam Cafer Buyruğu*, s. 92; *Buyruk* (Bozkurt), s. 72; ayrıca bkz. Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutu*, s. 176; Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 90; Korkmaz, *Alevilik ve Aydınlanma*, s. 135-136;

musahibi kemal ehli olmalıdır. Böyle olmasa şeriatı ve tarikata muhalif olsa o kişinin dinini yıkılmış olur.”⁴³

Gelenekte her yönüyle eşit olanların musahip olması esastır. “Her kişinin kendi yaşıtında ve kendi düzeyinde biriyle musahip olması uygundur.”⁴⁴ Musahiplerin huy, karakter ve seciye açısından da birbirlerine denk olmaları gerekir. *İmam Cafer Buyruğu*’nda da benzer şekilde ele alınmıştır. Kişi yol içinde musahip tutarken kendi akranı ve emsalini seçmelidir; aksi bir davranış erkân değildir. Buna göre âlim cahil ile zalim mazlum ile mürşit mürit ile şeyh derviş ile mümin münafık ile pirlî kişi pirsiz kişi ile pirinden dönmüş pir tutmuş ile evli mücerret ile genç yaşlı ile musahibi ölmüş yeni musahip tutacak ile musahip olmamalıdır. Böyle yapanların tuttıkları erkân fasit, amel-leri batıldır; hayırları kabul olmaz, ahirette gazaba müstahak olurlar. Ayrıca Allah’ın rahmetinden ve Resûlullah’ın şefaatinde mahrum kalıp dört kapının sürgünü on yedi erkânın lanetlisi olurlar.⁴⁵ Bununla musahipler arasında sosyal statü, eğitim düzeyi ve ekonomik durumlarının birbirine yakın olması, arada büyük farklılıkların olmaması, sosyal, dinî, ekonomik vb. şartlarda denklik aranmıştır. Örnek olarak dedenin musahibinin dede, talibin musahibinin de talip olması gerekir; yine genç birinin yaşlı bir kimse ile musahip olması doğru değildir. Bu çerçevede âlim ile cahil, zalim ile mazlum, dede ile talip, mümin ile münafık, evli ile bekar, yaşlı ile genç musahip olmamalıdır.⁴⁶ Böylece musahipler arasında sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıkların en aza indirilerek ilişkilerin daha sağlam kurulması amaçlanmış olmaktadır.

Medeni durumlarının aynı olması: Musahip olacakların aynı medeni duruma mensup olmalarına dikkat edilir. Evliler evli bir çift ile musahiplik kurabildikleri gibi bekarlar da kendi aralarında musahiplik kurabilmektedirler.⁴⁷ Doğrusu burada bazı farklı uygulamaların olduğunu belirtmek gerekir. Mesela evli olma şartı Tahtacılar arasında geçerli olan bir şeydir. Zira ülkemizdeki diğer Alevî gruplarda musahiplik, evli olmayanlar arasında da kurulabilmekte, onların eşleri de bu ilişkiye evlilikten sonra dahil olmakta, dolayısıyla kendiliğinden musahip olmaktadır. Yine *Buyruk*’a bakıldığında evlilik şartı ile ilgili kesin bir hükmün bulunmadığı görülür. Çünkü, “evlenmemiş kimse ile evlinin musahip olması doğru değildir,”⁴⁸ ifadesinden bekarın bekar ile musahip olabileceği gibi bir anlam çıkmaktadır.

43 Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına göre Alevilik*, s. 209.

44 *Buyruk* (Bozkurt), s. 71.

45 *Buyruk* (Bozkurt), s. 71. Krş. Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına göre Alevilik*, s. 209.

46 *İmam Cafer Buyruğu*, s. 49; *Buyruk* (Bozkurt), s. 71-72. Ayrıca bkz. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 90.

47 Korkmaz, *Alevilik ve Aydınlanma*, s. 135-136.

48 *Buyruk* (Bozkurt), s. 52.

Musahip olacak çiftler yol düşkününü olmamalıdır. Yolun yasakladığı suçları işlememiş ve yol düşkününü olmamış olmaları ve aralarında gizli şeylerin bulunmaması lazım gelir.

Musahip çiftlerin aileleri de bu musahiplikten razı olmalıdır. Aileler arasında küskünlük, dargınlık, düşmanlık olmamalı, ana baba ve eşlerin de musahipliği onaylamaları gerekir.⁴⁹ Bu sebeple iki kişinin evlenmeden önce musahip olmaları doğru bulunmaz. İleride eşler arasında anlaşmazlık zuhur edebilir. Bu itibarla evlendikten sonra ailenin ve eşlerin müsaadesi alınarak musahip tutulması tercih edilir.⁵⁰

Musahipler arasında kan bağı, akrabalık ve hısımlık olmamalıdır. İki göbek ötesine kadar evlilikle kurulan akrabalık bağının bulunmaması lazım gelir.

Musahiplik andı, çiftler arasında sanal bir akrabalık kurar, kardeş olurlar, hatta kardeşten ileri bir konuma sahip olurlar. *Buyruklarda* bu husus şöyle ifade edilir: “Musahip, musahibin evine teklifsizdir. Malını teklifsiz alır, yemeğini teklifsiz yer, çünkü musahip, musahibin kardeşidir. Kardeş, kardeşinin evine teklifsiz gider.”⁵¹ şeklindeki ifadelerle musahipliğin önemini vurgular. Bir musahip, “Musahibimin evine gideyim de Hak kelamı konuşalım.”⁵² diyerek evine gitse eve ulaşıncaya kadar adım başına on sevap yazılır. Bu makam ehl-i hâl makamıdır ve bu makamda musahipler hem marifet hem de hakikat kardeşi olurlar. Aralarında eşleri hariç, malları ve kazançları bakımından teklif yoktur.

Musahipler arasında senlik-benlik kavgası olmamalıdır. Malı olan kardeşe iyi davranıp, fakir olan kardeşi hor görenler Muhammed-Ali dergâhından mahrumdurlar ve lanetlenmişlerdir. Zengin olan kardeşin fakir olana malından vermesi hem Resûlullah'ın hem de evliyanın sünnetidir. Vermeyenin hakikat kardeşliği haramdır ve ahirette birbirlerinden fayda görmezler. Malına kıymayıp fakir kardeşine vermeyen musahip de yol içinde yalancı olur ve güttüğü davanın bir anlamı olmaz.⁵³

Musahiplik akdi hayat boyu devam eder. İki musahipten biri ölürse geriye kalan yeniden musahip tutamaz.⁵⁴ Ancak ölen musahibinin geride ehl-i hal ve ehl-i kemal bir oğlu varsa ve musahibi yoksa o zaman, o kişinin musahibinin oğluya musahipliğe devam etmesi mümkündür.

49 Yaman, *İnanç, Edep Erkan*, s. 242-246.

50 Korkmaz, *Alevilik ve Aydınlanma*, s. 136;

51 *Buyruk* (Bozkurt), s. 70-71; ayrıca bkz. *İmam Cafer Buyruğu*, s. 113.

52 *Buyruk* (Bozkurt), s. 88.

53 *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*, s. 105-106.

54 Korkmaz, *Alevilik ve Aydınlanma*, s. 136; Hüseyin İlhan, *Alevilik İnanç ve Kültürü*, s. 255.

Musahiplik akdi, sanal bir akrabalık oluşturduğundan musahip aileler arasında nikâh olmaz. Bu çerçevede musahiplerin çocukları birbirleriyle evlenemezler.⁵⁵

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir dayanışma ve kardeşlik kurumu olarak teşekkül eden musahipliğin dinî, içtimaî, iktisadî ve ahlaki sahada pek çok faydalarının olduğu bilindiği gibi, toplumda huzur, sükunet, dirlik ve birliği sağlaması açısından da önemli katkılarının olduğu inkâr edilemez. Musahiplik kurumunun ilk uygulamalarındaki asıl hedefin, mensuplarını dinî ve ahlaki açıdan denetlemek ve kardeşlerin birbirlerinin eksiklerini gidermeleri ve böylece daha yaşanabilir bir toplum oluşturmak olduğu anlaşılmaktadır. Ortaya konulan musahiplik hukukuyla kardeşlerin birbirlerini her açıdan kontrol etmeleri ve destek olmaları amaçlanmıştır. Kardeşlerden biri, düşkünlüğü gerektirecek bir suç işlediğinde musahibi de bundan etkilenir ve onun da toplumdaki değeri düşer. Bu sebeple musahipler birbirlerini kontrol etme ihtiyacı duyarlar. “El ele, el Hakk’a.” prensibi gereğince musahiplerin birlikte yürümeleri, erdem ve faziletlerini paylaşmaları esastır. Övgü ya da yerginin her ikisine mal edilmesi söz konusu olduğundan iyi şeyler yapmakta birbirlerini destekledikleri gibi, kötülüklerin ortaya çıkmasını önlemekte de birbirlerine yardımcı olurlar. Böylesi bir durum, musahipler arasında ciddi bir kontrol mekânizmasını ortaya çıkarmaktadır.

Öte yandan dinî eğitim ve çocukların terbiyesi konusunda da musahiplik kurumunun çok belirleyici bir rolünün olduğu görülmektedir. Musahipler birbirlerinin gidişatını kontrol ettikleri gibi çocuklarının ahvalini de kontrol ederler. Gençlerin, kötü yollara sapmaması için göz kulak olurlar. Kendi çocuklarına gösterdiği özeni kardeşinin çocuklarına da gösterir. Musahipler, kardeşlerinin çocuklarını kendi çocuklarından ayırt etmezler ve onlara aynı gözle bakarlar. Dini kuralların ve temel bilgilerin çocuklara öğretilmesinde musahipler belirleyici bir konumdadırlar. Bir kısım dinî bilgileri musahip ve onun hanımı vasıtasıyla erkek ve kız çocuklarına aktarırlar. Çocuklar, babalarının musahibini kendi babaları gibi kabul ederler, saygı ve hürmette kusur etmezler.

Sosyal ve iktisadî hayat açıdan musahiplik değerlendirildiğinde toplumun düzenli ve kontrollü olmasında, bireyler arasında kardeşlik ve dayanışmanın gerçekleşmesinde önemli bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Musahip olanlar, hayatları boyunca birbirlerine destek olurlar; acıları, tasaları, sevinçleri birlikte paylaşırlar; birbirlerini görüp gözetirler. Musahipler, birbirlerinin evine tıpkı kardeşlerinin evine girer gibi teklifsiz, randevusuz, gayet doğal bir şekilde girebilir ve yemeğini yine aynı şekilde yiyebilir. Asla onlar arasında senlik benlik olmaz. Maddi açıdan birbirlerine yardımcı olurlar. Birinin

55 Normal şartlarda Aleviler arasında kardeş çocuklarının evlenmesine bir mani yoktur. Ancak iki aile arasında musahiplik olunca çocuklarının evlenmesine müsaade edilmez (Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutu*, s. 175).

başına bir felaket gelse, söz gelimi tarlasını sel alıp götürse, evi yıkılsa ya da yansa, hayvanlarını kaybetse kan bağı olan kardeşinden önce musahibi onun yardımına koşar, imkânına göre ona yardımcı olur ve böylece sevincine ortak olduğu gibi acısına da ortak olur. Eğer musahip, imkânı olduğu hâlde yol kardeşine yardım etmezse bu durum, büyük bir günah olarak değerlendirilir ve ona toplum içinde iyi gözle bakılmaz.⁵⁶ Şu hâlde musahiplik, dinî yönü olan bir kurum olmakla birlikte, yardımlaşma ve dayanışmayı sağlaması bakımından toplumsal yönü ağır basan bir kurum görünümündedir.

Musahipler arasındaki sorumluluk ölünceye kadar devam eder. Eğer taraflardan biri ölürse, diğeri ötekinin eşi ve çocuklarına bakma sorumluluğunu üstlenir. *Buyruk*'ta bu durum şöyle ifade edilmiştir: “Gerçek musahip, öbürünün yarasına ilaç olandır. Musahip, kardeşinin inleyişini duyardır, kardeşinin derdine derman olandır. Kardeşinin küfrünü iman sayandır. Kardeşinin derdine derman olmayan, küfrünü iman saymayan musahip olamaz. Musahip olanların her durumda, her konumda birbirine sadakatle bağlı kalmaları gerekir.”⁵⁷ Bu itibarla kutsallığına inanılan musahiplik kan kardeşliğinden daha ileri bir konumdadır. Hiç şüphesiz musahipler arasındaki bu dayanışma, sağlıklı bir toplumun ortaya çıkmasına zemin hazırlar; ortak sorumluluk bilincinin hâkim olduğu birbirine kenetlenmiş bir toplum meydana gelir.

Öte yandan musahiplik, kendine özgü bir hukuka sahiptir. Musahipler kardeşten öte sayıldığı gibi, eşleri de kardeş sayılır. Birbirine musahip olan iki kişi, birbirinin öz kardeşi gibi kabul edildiğinden dolayı her iki aile çocukları da kardeş olarak kabul edilir. Böylece musahiplerin çocukları arasında evliliğe kesinlikle izin verilmez. Bazı bölgelerde musahip çocuklarının yedi kuşak boyunca evlenemeyecekleri kabul edilir. Hem İslami gelenekte hem de Türk toplumlarında kardeş çocukları evlenebildiği halde, birbirine musahip olanların çocuklarının evlenmemesi, musahip kardeşliğinin ne derecede etkili ve köklü olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Ayrıca musahip olanlar, yapmış oldukları kabahat ve kötülüklerin hesabını da birlikte verirler. Bu yüzden eğer biri hata yaparsa diğeri onu uyarmakla yükümlüdür; bundan dolayı biri düşkün olursa diğeri de düşkün sayılır. Bu şekilde kişilerin birbirlerini hem eğitmeleri hem de birbirlerini tamamlamaları amaçlanır. Böylece musahipler, birbirlerinin yapabilecekleri kötülüklerle karşı sorumlu olacakları için de, Alevi toplumu içerisinde musahiplik, yüzyıllardır bir sosyal kontrol mekânizması işlevini de yerine getirmektedir. Nitekim musahiplik uygulamasında ahlaki kurallara uyulmasına büyük ehemmiyet verildiği bilinmektedir. Buna aykırı davrananlara ağır cezaların verildiği, düşkün ilan edilip cezalandırıldığı bilinmektedir.⁵⁸

56 Bkz. *Erkanname I*, III. Risale, vr. 38a

57 *Buyruk* (Bozkurt), s. 71.

58 Bu konuda örnek olarak bkz. İsmail Metin, *Alevilerde Halk Mahkemeleri*, İstanbul 1994, s. 188-9.

Geleneğinden kopan, kökeninden ve ruhundan uzaklaşan Anadolu Aleviliğinde dedelik ve düşkünlük kurumlarında görülen bozulma, aynı şekilde musahiplik kurumunda da kendisini göstermektedir. Günümüzde gerçekleştirilen alan araştırmalarında musahipliğin bilinmediği ya da unutulmaya yüz tuttuğu tespit edilmiştir. Yaşları yetmişlerin üzerinde olan bir kısım Alevi vatandaşlarımızın musahiplerinin olduğu, ancak göçler ve benzeri sebeplerden dolayı gereğinin yapılamadığını ifade etmişlerdir. Yine ellili yaşlardaki taliplere “musahibiniz var mı? Ya da musahipliği biliyor musunuz?” diye sorulduğunda bu kavramı duyduklarını ancak mahiyetini bilmediklerini belirtmişlerdir. Genç nesiller ise bu kavramı hiç duymadıklarını ifade etmişlerdir. Şehir merkezlerinde büyük ölçüde ekonomik çıkarların ön plana çıkması sebebiyle, artık hiç görülmeyen ve bu yüzden tarihe karışmak üzere olan musahipliğin, kırsal kesimde az da olsa oldukça gevşek bir şekilde yaşatıldığı söylenebilir. Ortaya çıkan bu tablo, Türkmenlerin kırsal hayat şartlarında bir dayanışma ve kardeşlik kurumu olarak geliştirdikleri musahiplik geleneğinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Özellikle modernite ile birlikte pek çok değerimiz gibi musahiplik geleneğimiz de unutulmaya yüz tutmuştur.

Yaşadığımız coğrafyada kardeşlik ruhunun yeniden diriltilmesi, toplumda sevgi ve dayanışmanın hakim kılınması için herkes kendi gücü oranında çalışmalıdır. Atalarımız, tarihte sosyal ve ekonomik birtakım zorluklara çözüm olmak üzere, kendi yaşadıkları döneme ve mekâna uygun olarak İslam’ın kardeşlik ruhunu pratiğe dökmüşler ve karşımıza musahiplik, ahilik, ahret kardeşliği vb. yapılar çıkmıştır. Bu kurumların, günümüz kent koşullarında yaşaması ve işlerliği meselesi üzerinde düşünülmesi ve yeniden gözden geçirilmesi gereken önemli bir problem olarak önümüzde durmaktadır. “Komşusu aç iken, tok yatan bizden değildir.” anlayışının mensupları olarak bizler, yaşadığımız toplumda birlik, dirlik, dayanışma ve kardeşlik ruhunu yeniden tesis edecek çağdaş çözümler bulabiliriz.

BAŞKAN - Halil İbrahim Bey’e de teşekkür ediyoruz. Musahiplik kurumunun Anadolu’da tarihsel ve sosyal açıdan oynadığı role değindi.

Sonunda sorduğu soru gerçekten önemli. Musahiplikle ilgili Alevi-Bektaşî geleneğindeki kimi kardeş çocukları olarak, bunların evlenmemeleri gibi birtakım tartışmalar uç örnekler, hususlar bir tarafa ama bu kurumun bir sosyal yardımlaşma, dayanışma kurumu olarak nasıl bugünün şartlarına uyarlanabileceği ve yaşatılabileceği sorusu çok önemli bir soru.

Bu çerçevede ben, bu dört tebliğin müzakerelerine geçiyorum ve ilk müzakereyi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden Prof. Dr. Nesimi Yazıcı Hocamız yapacaklar.

Buyurun Hocam.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Nesimi YAZICI

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

2012 yılı Kutlu Doğum Haftası dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nca (Ankara 21-22 Nisan 2012) düzenlenen *Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Hukuku Sempozyumu*'nun 22.04.2012'deki 6. Oturumunda (*İslam Kültüründe Kardeşlik Uygulamaları*) Prof. Dr. Saffet Sancaklı'nın (*Hz. Peygamber Döneminde Kardeşlik Uygulamaları (Muâhât, Medine Vesikası vb.)*) ve Prof. Dr. Mehmet Şeker'in (*Türk İslam Medeniyetinde Bir Kardeşlik Müessesesi Olan Ahiliğin Yeri ve Önemi*) tebliğlerinin müzakeresi.

Sayın Oturum Başkanı, Sayın Tebliğciler, Sayın Hanımefendiler, Beyefendiler! Hepinizi en içten saygılarımla selamlıyorum.

Bildiğiniz gibi ülkemizde olduğu kadar sınırlarımız ötesinde de bizim ilgi alanımızdaki coğrafyalarda Kutlu Doğum Haftaları 1989'dan günümüze, diğer bir kısım kurum ve kuruluşlar yanında, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığımız ve onun ayrılmaz parçası Türkiye Diyanet Vakfı'nın katkılarıyla, her sene artan bir madde ve mana yoğunluğuyla, kutlanmaktadır. Sözlerime, hayatımızda gitgide daha az yer tutmakta olan İslami hasletin, kadir bilirliliğin gereği olmak üzere, geçmişten günümüze Hz. Peygamber'i daha iyi anlama ve anlatma hedefi doğrultusunda emeği geçenleri öncelikle hatırlayarak/hatırlatarak başlamak istiyorum. Bu vesile ile birkaç seneden beri Kutlu Doğum Haftalarını son derece de isabetli biçimde '*Anmaktan Anlayamaya*' prensibi çerçevesinde, Hz. Peygamber'in önderliğini ve örnekliğini daha anlamlı ve etkin bir biçimde ortaya çıkarma çabalarının bütünü hâline getirme hedefine katkıda bulunanların tamamını da samimi dilek ve temennilerimle selamlıyorum.

Sempozyumumuzun sayın takipçileri! Bu oturumda özenle hazırlanmış dört değerli tebliğ dinlemiş bulunuyoruz. Hz. Peygamber'in daha iyi anlaşılması yönünde

vakit ayırarak çalışmalar yapmış ve bunları bizimle paylaşmış olan tebliğ sahiplerini peşinen tebrik etmek, kendilerine içten teşekkürlerimizi sunmak isteriz. Burada bana verilen görev bunlardan ikisinin müzakeresidir. Bunlar da İnönü Üniversitemiz İlahiyat Fakültesi'nin Değerli Dekanı Sayın Prof. Dr. Saffet Sancaklı ile Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Değerli Dostum Prof. Dr. Mehmet Şeker Bey kardeşimin tebliğleridir. Prof. Dr. Saffet Sancaklı'nın tebliği bana ulaştırılmadı. Ben de sizler gibi burada dinlemiş bulunuyorum. O nedenle de, profesyonel bir yaklaşımla kendisine tekraren teşekkür etmekten öte bir değerlendirmeye girmemem gerektiği yönündeki kanaatimin hem tebliğ sahibi değerli dekanımız, hem de sempozyum yönetimi ve en önemlisi sizlerce de makul karşılanacağını ümit ediyorum.

Değerli Dostum Prof. Dr. Mehmet Şeker'in tebliğine gelince, onunla ilgili de özel bir müzakereye girişmemek kararındayım. Çünkü Prof. Dr. M. Şeker'in çalışmalarını yakından takip etmekteyim. Fütüvvet ve ahilik Sayın Şeker'in başlıca çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Kendisi bu konuları gayet iyi bilen, çok sayıda tebliğ sunmuş, yayınları olan araştırmacılardan biridir. Bu nedenle benim müzakere sadedinde söyleyebileceklerim, büyük çapta şekilden ileri geçememe riskini taşıyacaktır. Bu durumda kendisine huzurunuzda bir defa daha teşekkür etmenin, benim açımdan yapılabileceklerin en isabetlisi olacağı açıktır. Bununla birlikte yüksek müsaadelerinize sığınarak, oturumumuzda sunulan tebliğler ve bu çerçevedeki güncel gelişmelerle ilişkilendirilebilecek birkaç noktaya dikkat çekmek istiyorum.

Geçtiğimiz hafta, yazılı ve görsel medyamızda Sayın Başbakanımızın, *Dârüşşafaka'nın* muhtemelen Genel Kurulu dolayısıyla, bundan sonra öğrenci kabulünde 'Yetim ve Türk' olma şartının, 'bu ülkenin bütün yetim ve öksüz çocuklarını içerecek' şekilde değiştirileceğini bildiren bir beyanı yer aldı. Bizce bu çok önemli ve yerinde bir karardır. Bilindiği üzere *Dârüşşafaka'nın Galatasaray Sultânîsi* ile birlikte ülkemizin en önemli orta öğretim kurumu olmasının temelinde, "Etfâl-i müslimîne ve sâir istidâ edenlere akâid-i İslamiyye ile beraber mukaddimât-ı ulûmu tedris'i" öngören *Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye'nin* 30 Mart 1864'te kuruluşu bulunmaktadır. Burada düşünülen Kapalıçarşı'daki esnaf çıraklarının, meslekleri yanında kendilerine faydalı olacak bir kısım bilgileri edinmeleri, bu arada da iyi birer Müslüman olarak yetişmeleri yönünde kendilerine katkıda bulunabilmektir. Hemen başlatılan çalışmalarla oldukça başarılı sonuçlar alınan bu çabanın bir ileri adımı, zeki ve kabiliyetli oldukları halde, eğitim öğretim imkânlarından mahrum kalan Müslüman yetim ve öksüz çocukların, kız erkek ayrımı yapılmadan okuyabilecekleri bir örnek okuldur ki 28 Haziran 1873'te faaliyete geçirilen bu kurumun adı *Dârüşşafaka'dır*. Örnektir, çünkü ülkemizin ihtiyaç duyduğu birçok alandaki öncüler bu okuldan yetişmişlerdir. Yalnız Müslüman çocuklar kabul edilmiştir. Çünkü o sırada Müslümanlar haricindeki diğer yurttaşlarımızın yetim ve muhtaç çocukları için, kendi içlerinde oluşturdukları vakıflarla hayat bulmuş çok sayıda okul bulunmakta idi. Mağdur

durumda olanlar Müslüman çocuklarıydı. Dârüşşafaka bir örnekti, çünkü programları mükemmeldi, binası mükemmeldi, laboratuvarları mükemmeldi, hoca kadrosu mükemmeldi ... Okulun planı da kız ve erkek öğrenciler için yapılmıştı. Fakat bazı nedenler dolayısıyla yola yalnızca erkek öğrencilerle başlanabildi.

Şimdi geliniz İmparatorluk başkenti İstanbul'da Dârüşşafaka'ya uzanan girişimle hemen aynı sırada Osmanlı ülkesinin bugün çok uzaklarda kalmış bir taşra kentine, Niş'e gidelim. Midhat Paşa (1822-1884) yeni bir yönetim tarzının başlatıcısı ve pilot uygulamacısı olmak üzere 4 Şubat 1861'de Niş'e vali tayin edilmiş, yaklaşık bir buçuk ay sonra da 20 Mart'ta görevine başlamıştır. Burada çok başarılı olan Midhat Paşa'nın neler yaptığını detaylarıyla sıralamanın, hâlihazır toplantımızın hedefleriyle yeterince paralellik arz etmeyeceği açıktır. Bununla birlikte Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye'nin 30 Mart 1864'teki girişiminden bir yıl önce yani tam olarak 1863 senesinin ilk aylarında Midhat Paşa'nın Niş'te kurduğu okul var ki onu bilmemiz bizi bilmemiz, geçmişimizdeki güzellikleri tanımamız demek olacağından, kanaatimce hatırlanmaya değerdir. Bu okul bizim eğitim tarihimizin gençlere sanat öğreten ilk okuludur.

Sempozyumumuzun Saygıdeğer Takipçileri! Burada kısa bir müzakere izniyle karşınızda bulunduğumdan, bir kurumlar tarihçisi ve hatta eğitim tarihçisi edasıyla vaktinizi alma hakkımın olmadığına idrakindeyim. Onun için meramımı, kaynaklardan onların dilini de aynen koruyarak bir iki alıntı ile, özlü biçimde ifade etmeme müsaade ediniz. Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi *Takvîm-i Vekâyi*, Def'a 746, 24 Zilkade 1280, bugün kullanmakta olduğumuz tarihle 1 Mayıs 1864 tarihli nüshasının dördüncü sayfasında sözünü etmekte olduğumuz okul, kaydedilen iki öğrencisinden bahsederek kendini şöyle tanıtır; "... *Ve hatta Mehmed nâmında ve dokuz yaşında bir çocuğun babası ve vâlidesi mukaddemâ fevt olmuş ve kimsesi kalmamış olduğundan çerge-nişin çingeneler bunu sevabına alıp birkaç seneden beri beslemekte oldukları haber alınması üzerine bulundurulup Islahhâne dairesine konulmuş ve derhal üstü başı temizlenip ve elbise-i cedide giydirilip derse ve sanata başlattırılmış ve Hristiyan evlâdından babasız ve anasız bir yetim çocuğu bir adam mevsim-i sayfa yevmiye onar para ile koyun çobanlığında kullanıp kış geldiğinde artık işi kalmadığından bi-çâre çocuğu def etmiş ve o da yatacak yer bulamadığı cihetle üstünde yalnız parça parça eski bir keçi postuyla zelil ve sefil bir dükkân kepengi altında kalmış iken Islahhâne'ye alınıp giydirilmesiyle şimdiye kadar epeyce okumak ve sanat öğrenip insanlığın lezzetini tatmaya başlamış olduğu mahallî havadisindedir".*

Evet okulun ismi gazete havadisinde iki defa geçtiği gibi Islahhâne'dir. Ama neden ve nasıl bu ismin verildiği oldukça dikkat çekici. Okul kurulalı birkaç ay geçmiş fakat uygun bir isim bulunamamıştır. Rivayete göre hâfız olan Midhat Paşa ramazanda Kur'an okurken 34. sayfanın başındaki Bakara suresinin 220. ayetini okuduğunda işte aradığı ismi buldum der. Ayeti hatırlayalım; "... *Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki:*

'Onların durumlarını düzeltmek (islah) hayırlıdır'. Ayetin metnindeki 'İslah' terimi Rumeli Türkçesinde de çok iyi bilinen, sıklıkla kullanılan, herkesin alışık olduğu bir kelimedir.

İslahhâne'ye her etnik kökenden, her dinden yetim çocuklar kabul edilmektedir. Hattâ suç işlemiş çocuklar da buraya kaydedilmektedir. Yani tek kabul şartı yetim ve bu ülkenin çocuğu olmak, görüp gözetilmeye muhtaç olmaktır. Okulda bir taraftan okuma yazma, başlangıç seviyesinde matematik ve diğer bir kısım dersler okutulmakta, esas olarak da terzilik, kunduracılık, marangozluk, debbağlık, dokumacılık ... vb. dönemin geçerli meslekleri öğretilmektedir.

Sempozyumumuzun Saygıdeğer Takipçileri! Midhat Paşa'nın Niş'te açtığı İslahhâne çölde açmış bir çiçek, yani geniş Osmanlı ülkesinde tek bir örnek değildir. Nitekim bizzat Midhat Paşa tarafından daha sonra tayin edildiği Tuna valiliği sırasında Rusçuk, Sofya ve Köstence'de kızları da kabul edecek tarzda açıldığı gibi Paşa'nın görev yaptığı Bağdat, Şam, Aydın ve Selanik'te kurulmuş, Rumeli ve Anadolu'nun çok sayıdaki merkezlerinde de diğer valiler tarafından açılmıştır. Ülkemizin ihtiyaç duyduğu nitelikli sanatkârlar buralardan yetiştirilmişler, aralarından seçilen yetenekliler yüksek tahsil için Avrupa'ya gönderilmişlerdir.

Bir defa daha vurgulamak gerekirse bu okullar, başında Halife/Sultan'ın bulunduğu bir ülkede hiçbir şekilde din ve etnik köken ayrımı yapılmaksızın vatanın yetim ve muhtaç bütün evlatlarının eşit şartlarda kabul edildikleri eğitim öğretim kurumlarıdır. Fazla söze ne hacet. Nizamnâmesinden birkaç maddeyi hatırlamak daha iyi tanınamıza imkân verecektir;

"İslahhâne'ye alınacak çocuklar yerli ve yabancı ve İslam ve Hristiyan her ne olur ise mütesâviyen kabul olunup..." (Md.1). "İslahhâne'de tâlim olunan dersler Elifbâ ve Amme ve Tebâreke cüzleri ve icâbına göre Mushaf-ı Şerîf ve İlmihâl ve Risâle-i Ahlak ve sâir Edebiyat ve Yazı dahi bir miktar Sülûs hattıyla Rik'a meşkleri... .. olduğundan İslahhâne'ye dahil olacak çocuk İslam ise İslam hocasından Hristiyan ise Hristiyan hocasından derslerini tâlim eyleyecektir" (Md. 8). "(Kurumun yöneticilerinin) İslahhâne'de mevcut İslam ve Hristiyan etfâlinde her ferdini bi-lâ istisnâ kendi evlâdı hükmünde tutarak bu kadar tekellüfâtın murad mücerred bunların ikmâl-i hasâis-i insaniyeleri niyetinden ibaret olduğu her bâr piş-i nazar-ı mütalâadan ayırmayarak kâffe-i hâl ve hareketlerinde etfâlin hayır ve selametini mucip işlere çalışmak en büyük ve birinci vazifeleridir" (Md. 24). "... Ve Cuma geceleri İslam'dan ve Pazar geceleri Hristiyan'dan akrabası olanlar istedikleri hâlde bir gece için akrabası yanına salıverilir" (Md. 28). "İslahhâne'de her sabah çan çalındığı anda çocukların kâffesi uykudan kalkarak ve yataklarını düzelterek İslam çocukları derhal abdest alıp sabah namazlarını kilacak ve Hristiyan çocukları dahi âyin ve mezhepleri üzere ibadet edecekler" (Md. 33).

Sempozyumumuzun Saygıdeğer Takipçileri! Herhalde üç dinin mabedini bir fotoğraf karesine sığdırabileceğimiz 2 Şubat 1896'da açılmış Dârülaceze'yi, 6 Mart 1912'de faaliyete geçen *Himâye-i Etfâl Cemiyeti*'ni ve 24 Kasım 1914'ten itibaren uygulamaya geçen Dârüleytamların ancak isimlerini anarak ve bu ülkenin çocuklarına hizmet verdiklerini hatırlayarak sözlerimize son vermemiz gerekecektir. Güzelliklerin örneğiğinde, yeni güzellikler ortaya koyma idealiyle daha nice nice Kutlu Doğum Haftalarında bulunmak temennisiyle hepinizi en içten dilek ve temennilerimle selamlıyorum. Dikkatiniz için teşekkür ediyorum. Sağ olun, var olun.

BAŞKAN - Nesimi Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Hocamız tabii tebliğ sunan iki değerli hocamızın tebliğlerini özel anlamda analiz etmeyi değil de bunlara ciddi anlamda bir katkı sunmayı yeğledi. Verdiği örnekler gerçekten bir arada yaşama ve kardeşlik hukukunun tesisi ve kardeşlik ahlakının güzel örneklerinin verilmesi açısından tarihimizde çok güzel örneklerin var olduğunu bize gösteriyor.

Şimdi, ikinci müzakereci Hocamız Cenksu Üçer Bey.

Buyurun Hocam.

MÜZAKERE

Dr. Cenksu ÜÇER

Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

Sayın Başkan, Değerli Tebliği Hocalarım ve Kıymetli Katılımcılar, Misafirler,
Hepinize selam ve hürmetlerimi arz ediyorum.

Her iki hocamıza da tebliğleri için teşekkür ediyorum.

Öncelikle ifade etmeliyim ki aslında pratik uygulamalara bakıldığında her iki tebliğin de bir nevi grup içi kardeşliği ele aldığı görülmektedir.

Sempozyumun konusu ve amacı ile Başkanlığın hizmet alanı dikkate alındığında her iki tebliğin de hem tasavvuftaki hem de Alevilikteki kardeşlik anlayışı ve uygulamalarının bugünün insanı için neler söylediğini ya da söyleyebileceğini veya bu uygulamaların bugün için nasıl uygulanabileceğini biraz daha somut şekilde ortaya koyması arzu edilir bir durumdur. Bunun için de hem “Tasavvuf Kültüründe Kardeşlik Algısı” tebliğinde hem “Türkmen Geleneğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak musahiplik” tebliğinde, kardeşlik açısından yapılan uygulamaların neler olduğunun ortaya konularak bunların günümüz toplumuna teşmil edilmesi potansiyelinin görülmesi sağlanmalıydı. Bu bağlamda söz gelimi, günümüzde tasavvuf hayatı yaşayan gruplarda bir kardeşlik müessesesi var mıdır? Hangi gruplarda ne tür uygulamalar vardır? Bunlarda varolan ve aslında ilgili tasavvuf ekolüne bağlı olanlar arasında tesis edilen bir uygulamanın toplumun diğer gruplarına uygulanabilirliğinin imkânı nedir? vb. hususların daha somut şekilde ortaya konulması yerinde olacaktı. Söz gelimi, Mevlevi gruplar arasında ne tür uygulamalar söz konusudur? Halvetiler arasında, Nakşiler arasında ya da diğer gruplarda bir, iç uygulamalar nasıldır?; iki, bunların kendi dışındaki insanlar ya da gruplar açısından böyle bir uygulamaya yönelik faaliyetleri var mıdır? Bu hususlarda

somut örnekler olsaydı, teorik olarak çerçevesi gayet iyi oluşturulmuş bir metin olur ve daha yararışlı olurdu.

Bir diğerkonu, Oturum Başkanı Şinasi Bey Hocam'ın "Tasavvuf ekollerinin hepsi bu görüşleri paylaşmakta mıdır?" meyanındaki sorusundan da ilham alarak şunu ifade etmeliyim ki bu tebliğ daha çok tasavvuftaki Vahdet-i Vücuda anlayışın bu alandaki yaklaşımını ortaya koymaktadır. Biraz önce de farklı bir bağlamda ifade ettiğim üzere, tebliğin konusu tasavvufta kardeşlik olunca, diğerkonu tasavvufi geleneklerdeki kabullere de işaret edilmesi; bu bağlamda vahdet-i şühûduların ve vahdet-i mevcûduların bu konudaki yaklaşımları ve bu genel anlayış farklılıklarının kardeşlik anlayışına ne derece yansıyor ne derece yansımadığı ve bugün gelenen noktada toplumda hakim olan din algıları ve yaşayışları çerçevesinde bunların hangisinin günümüzdeki yapıya daha faydalı olabileceği vb. hususların da işlenmesi yerinde olurdu.

Musahiplik tebliğine gelince; konu bir tebliğ sınırları içerisinde son derece kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Dolayısıyla müzakerede birkaç detay hususu sizlerle paylaşmak istiyorum. Bilindiği gibi musahiplik günümüzde Alevi diye nitelendirilen gruplar arasında ve hepsinde değil; bazılarında varolan bir müessesedir. Söz gelimi Bâbâğân Bektaşilerinde ve diğerkonu bazı müstakil Alevi ocaklarında musahipliğin olmadığı görülmektedir.

Alevilik denildiğinde çok farklı tanım ve yaklaşımların dile getirildiği bilinmektedir. Bugün itibariyle Alevi olarak isimlendirilen grupların ortak özelliklerinden hareketle bir değerlendirme yapıldığında Aleviliğin, genel hatlarıyla soy-boy-aşiret sistemine dayalı sosyal bir hayat sürdüren dini hayatlarını daha çok tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında şekillendiren topluluklar için bir üst kimlik veya bir şemsiye kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Aleviliğin Anadolu coğrafyasında Bektaşiler, Erdebil Sûfiyân Süreği Tâlibleri (Kızılbaşlar), Hubyarlılar, Dede Garkınlılar, Ağu İçenler, Baba Mansurlular, Keçeci Babalılar, Kureyşanlılar, Sinemililer, Tahtacılar vb. toplulukları ifade etmek üzere bir üst kimlik ya da şemsiye kavram olarak kullanılması, XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait bir gelişmedir. Hatta ülkemizde ve dünyada Alevi kelimesi söz konusu içerikle daha çok 1980'li-1990'lı yıllardaki gelişmelere bağlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Geleneksel Alevilikle ilgili olarak üç ana karakter söz konusudur ve hangi alanda olursa olsun ve niteliği ne olursa olsun Alevilik hakkında yürütülen çalışmalarda mutlaka bu üç ana unsurun mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Bunlardan ilki, geleneksel Alevilikte, Bektaşiliğin Bâbâğân kolu hariç, 'soy-boy-aşiret' sistemine dayalı sosyal bir yapı bulunmaktadır. İkincisi bu sosyal yapıdaki gruplar uzun süre genel olarak göçebe ya da yarı göçebe bir hayat sürdürmüşlerdir. Bütün telakkilerini ve uygulamalarını doğal olarak bu gerçekliğe göre şekillendirmişlerdir ve bunlarda çoğunlukla sözlü kültür hakimdir. Üçüncüsü ise dini ve sosyal hayatla ilgili telakkiler, uygulamalar ya da

pratikler söz konusu sosyal yapıya uyarlanmış tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında şekillendirilmiştir.

İmanı “ikrâr” olarak görüp bunu da yola girmekle, yani tarikatta nasip almakla veya bir mürşide, pîre ikrar vermekle özdeşleştiren, bu genel yaklaşımı ibadet hayatlarında da temel hareket noktası olarak kabul edip ibadet hayatlarını da büyük oranda tasavvuf ve tarikat hayatı kalıpları içerisinde şekillendiren Geleneksel Alevilik, insan unsurunun ocakzadeler (dedeğân) ve talipler (tâlibân) arasında geçişkenlik olmayan bir şekilde adâb ve erkân konusu olarak kurgulanmış olması, bir nevi toplumsal yargılama ve kontrolü sağlayan sosyal bir kurum olarak düşkünlüğün erkâna bağlanmış bulunması ve temel ahlak kurallarının da diğer tasavvuf ekollerinde de olduğu üzere 'eline, diline, beline sahip olmak' (edeb yâ Hû) kalıbıyla tarikat hayatı kalıplarında şekillendirilmesi örneklerinde görüldüğü üzere sosyal hayatlarını da yine tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında şekillendirmiştir.

Geleneksel Aleviliğin bütün dinî ve sosyal kabul, algı ve kurumsal yapıları bu tasavvuf ve tarikat hayatı başta olmak üzere üç ana karaktere bağlı olarak şekillendirmiş olduğu hususunu en güzel anlamamıza yarayan unsurların başında, geçmişte Alevi topluluklarda sosyal dayanışmayı, yardımlaşmayı ve güvenliği sağlayan bir olgu olarak ön plana çıkan musahiplik kurumu gelmektedir.

Nitekim, soy-boy-aşiret sistemli sosyal bünyelerine uyarlayarak aldıkları sûfi karakterli İslam anlayışı, geçmişten günümüze Alevilerin sadece dinî hayatını şekillendirmekle kalmamış, iman ve ibadet hayatı dahil her şeyi bu alana hasreden geleneksel Aleviler, daha çok göçebe ya da yarı göçebe veya kırsal bölgelerde sürdürdükleri sosyal hayatlarını da yine tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında şekillendirmiştir. Alevilik bu ana karakteri çerçevesinde, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan sosyal bir kurum olan musahipliği de tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırıp biçimlendirmiş, bu bağlamda hem musahipliğin kuralları adâb ve erkân kitaplarında açıklanmış, hem musahipliğe girecek olan kişilerin bu kavle girişleri bir tarikat ayini ya da erkânı ile gerçekleştirilmiş ve yine kurumun işleyişi de erkâna bağlanmıştır. Bu da nihâî noktada Aleviliğin tarikat olarak görülmesi gerektiğini teyit etmektedir.

Alevi gruplar arasında oldukça önemli dinî ve sosyal fonksiyonlar icra eden musahipliğin kökeni hakkında araştırmacılarca değişik görüşler ileri sürülmektedir. Farklı coğrafya ve orijine bağlanmakla ve bu hususta geçmişte Türk kavimleri arasında var olduğu bilinen *anda* (yeminli dostluk antlaşması), *biste* (kardeşlik, ortaklık), *alplik*, *nögerlik* (*arkadaş*) gibi âdet ve uygulamalara dikkat çekilmekle birlikte, genellikle musahiplik kurumu, zamanında Anadolu coğrafyasında çok önemli fonksiyonlar icra eden fütüvvet ve ahilik geleneğiyle bağlantılı görülmektedir. Buyruklarda yer alan musahiplik erkânına

ait metinlerin kaynaklarının daha çok fütüvvet/ahi geleneği olduğu yönündeki tespitler de bu durumu teyit etmektedir.

Bu itibarla Aleviler arasında toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı tesis eden bir kurum olarak varlığını sürdüren musahipliğin, Anadolu’da değişik yörelerde ve kesimler arasında yaren, barana, delikanlı teşkilatı, gezek, muhabbet, oda teşkilatı, sohbet, Sıra, perde, arfana vb. farklı isimler ve değişik işleyişlerle sürdürülmüş olan ve toplumsal yardımlaşma ve dayanışma fonksiyonu icra eden pek çok oluşumla aynı kaynaklardan beslendiği dikkate değerdir. Dolayısıyla musahipliğin, Anadolu’da toplumsal yardımlaşma ve dayanışma fonksiyonu icra eden pek çok oluşumda görülen anlayış ve ilkelerin, soy, boy, aşiret sistemi ve tarikat hayatı kalıplarında şekillenen Alevi zümrelerin sosyal ve dini hayatına göre hal almış bir şekli olduğu anlaşılmaktadır.

Âdâb ve erkân kitabı olan Buyruklar musahipliği, kimi zaman Hz. Peygamber’in Vedâ Haccı dönüşü Gadir-i Hum Olayı’na, kimi zaman Hz. Peygamber’in Miraç hadisesine bağlı olarak ele alsada, Alevi gelenek bu kurumu daha çok Hz. Peygamber’in Mekte’den Medine’ye hicreti sonrasında Medine’de tesis etmiş olduğu kardeşlik (muâhât) müessesesine; dolayısıyla Hz. Peygamber’in kendisine Hz. Ali’yi kardeş seçmesi olayına dayandırmaktadır. Geleneksel Alevi kabule göre Hz. Peygamber bu kardeşlik müessesesini ise Kur’an’ın emri doğrultusunda kurmuştur. Nitekim bu konuda genellikle Nisâ suresinin 33., Enfâl suresinin 72-75., Tevbe suresinin 71. ve 100., Sebe’ suresinin 46., Fetih suresinin 10. ve Hadid suresinin 10. ayetleri gibi müminlerin dostluğunu, velâyetini ve kardeşliğini konu edinen ayetler delil olarak kullanılmaktadır. Buna göre musahiplik kurumunun tesisi “*İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir.*” ifadeleriyle Medine’de tesis edilen muâhâtı ifade eden Enfâl suresinin 72. ayetine dayandırılmaktadır. Kurumun işleyiş şeklinin ise “*(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabasının bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiginiz) kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.*” mealindeki Nisâ suresinin 33. ayetine, özellikle de “*Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiginiz) kimselere de kendi hisselerini verin.*” ayetiyle açıklandığı görülmektedir.

Alevilik ve İslam ilişkileri ile ilgili olumlu-olumsuz tartışmaların hiç gündemden düşürülmediği bir ortam ve süreçte Geleneksel Alevilikte musahipliğin hicretle ve Medine’de kurulan kardeşlik müessesesi ile bağlantılı görülüp ayetlerle delillendirilmesi ve sonuçta kurumlarının çok detaylı bir şekilde Kur’an ve İslam kültürüyle şekillendirildiği hususu, önemle işaret edilmesi ve mutlaka dikkate alınması gereken bir durumdur.

Geçmişte bir tür dayanışma kurumu olarak son derece önemli katkılar sağlayan musahipliğin, günümüzde ideal anlamıyla yaşandığı söylenemez. Alan araştırmalarının da ortaya koyduğu gibi, musahiplik köy ve kasabalarda hatta ocak merkezlerinde dahi

uygulamadan kalkmaya başlamıştır. Bunun temelinde ise Geleneksel Alevilikte hakim olan soy-boy-aşiret sistemine dayalı sosyal yapı, bu sosyal yapıya uyarlanmış bir tasavvuf ve tarikat hayatı ve bu iki ana karakterin şekillendirdiği kapalı toplum olgusunun, modernite, sekülerleşme, sanayileşme, şehirleşme, uzmanlık alanlarının belirginleşmesi, göç vb. etkenlere bağlı olarak köklü bir değişikliğe uğraması yatmaktadır. Modernleşme sürecinde en çok etkilenen gruplardan birisi şüphesiz Alevilerdir ve bu sürece bağlı olarak Aleviler belki de tarihlerindeki en kapsamlı değişikliklerden birini yaşamıştır ve hâlen de yaşamaktadırlar. Nitekim söz konusu etkenler, dedelik, düşkünlük ve musahiplik gibi, ilgili geleneksel olgu içerisinde anlam bulan ve şekillenen anlayışları ve kurumsal yapıları kökten sarsmış geçmişte Alevi toplulukların disiplinli yapısını korumada ve toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamada önemli roller oynamış olan bu kurumlar, günümüzde işlevini yitirmiş ve unutulmaya yüz tutmuştur.

Modernleşme ve şehirleşme gibi olguların Aleviler üzerinde göstermiş olduğu etki, öncelikle Alevilerin geleneksel bilgi kaynakları ve otorite ile irtibatlarının zayıflaması, yaşanan gelişmelerin hem epistemolojik kabuller açısından hem de toplumsal örgütlenme ve otorite açısından yeni oluşumlara zemin hazırlaması ile daha belirgin bir hal almıştır. Böylece günümüz Türkiye'si şehir Aleviliğinde esaslı bir şekilde ve bu damardan etkilenen kırsal kesim Aleviliğinde kısmen, Geleneksel Aleviliğin dinsel-kültürel göstergelerinin çoğunluğu gerek içerik gerek biçim yönünde ciddi değişiklik talepleriyle karşı karşıya gelmiş ve yeniden ele alınmayı gerektirecek bir durum hasıl olmuştur.

Kırsal yapının çözülmesi sonrasında şehirde yaşayan Alevilerin ihtiyaçları ve şehirlerdeki mevcut karma yapı, dedelik, cem vb. geleneksel kurum ve uygulamaları şehir hayatının şartlarına göre dönüştürmeye başlamıştır. Söz gelimi, Geleneksel Aleviliğin temel otoritesini ifade eden ocak dedeliği şehirlerde söz konusu otoritesini yitirmişken; artık şehirdeki Aleviler açısından temel otorite, Alevi dernekleri, vakıfları vb. kurum ve kuruluşlar olmuştur. Bu vakıya bağlı olarak, geçmişte aynı ocak ve buna bağlı alt ocaklar şeklinde daha çok kan bağına dayalı olarak ve bu yapının tekke yapılanmasıyla maddi unsur boyutuna taşındığı bir teşkilatlanma ve yapılanma söz konusu iken; şehirde dernek ve vakıf yapılanmalarıyla daha çok anlayış birliktelikleri hâlinde bir araya gelmeler ve anlayış kimlikleri oluşturulması söz konusu olmuştur. İşte şehirleşmeyle karşılaşılan bu yeni duruma göre akrabalığa dayalı ocak sisteminden çıkarak, vakıf ve derneklerin temel esas aldıkları görüş ve anlayışlar merkezli "manevi" bir birlik etrafında toplanan bu gruplar, yapılanma anlamında hâlen devam eden bir değişim sürecine işaret etmektedir.

Bu husus, geleneksel anlamda kırsal alanda ve ocak sisteminde şekillenen ve şehirleşmeyle birlikte özellikle büyük şehirlerde hemen hemen pratiği kaybolan musahipliğin, mevcut durumda şehir ortamında ve geleneksel kalıplar dışında inşa edilip edilemeyeceği ve bunun keyfiyetinin şekillenmesi açısından da önem taşımaktadır.

Dünyada ve ülkemizde yaşanan gelişmeler paralelinde modernleşme ve şehirleşmenin Geleneksel Alevilik ve Aleviler üzerindeki etkilerine bağlı olarak üzerinde en çok konuşulacak olan husus, söz konusu gelişmeler doğrultusunda gelecekte Aleviliğin ve Alevilerin nasıl şekilleneceğidir. Ancak, gerek soy-boy-aşiret sistemine dayanan ocak merkezli sosyal yapısını muhtevî tarihî ve sosyolojik gerçekliği, gerek modernleşme ve şehirleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan dernek ve vakıf merkezli günümüzde ortaya çıkan bilinen yönelim ve hassasiyetleriyle Aleviliğin ve Alevilerin iyice çoğalan ve farklılaşan formları dikkate alındığında bu şekillenişin nasıl olacağı hakkında da bir kanaat ortaya koymak oldukça zor görünmektedir.

Musahiplik, günümüz şartlarında yeniden yapılandırılmadığı taktirde, dedelik ve düşkünlük türü geleneksel kurumlar gibi geçmişin düşsel ve tatlı bir anısı olarak sembolik bir değer taşımanın ötesinde bir anlamı ifade etmeyeceği açıktır.

Bütün değerlerin yıkılarak toplumların yeniden yapılanması imkânsız olduğuna göre, şehir Alevilerinin de kırsal kaynaklardan ve geleneksel değerlerinden yararlanmaları zorunlu görünmektedir. Bu yeni inşa sürecinde ocak farklılıkları, sahip olunan tasavvufi gelenek farklılıkları ve yöresel farklılıklar ile sözlü geleneğe bağlı olarak ortaya çıkan karmaşık bilgilere ilaveten şehirde görülen örgüt çeşitliliği, bu inşa sürecini ve arayışları zorlaştırırsa da, günümüz gerçekliğine göre musahiplik kurumunun şehir ortamına uyarlanması hususunun yukarıda işaret edildiği üzere hem şehirdeki hem de kırsaldaki Aleviler üzerinde bir hâkimiyet kurmuş bulunan ve karar verici durumunda olan örgütlü kent Alevilerinin tavrına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan geçiş dönemi ve Alevilerin şehirlerde kurumlaşma çabaları, geleneksel kurumların ne şekilde devam edeceği ya da devam edip etmeyeceğini de açıklığa kavuşturacaktır.

Bu durumda şehirde musahiplik inşa edilecekse, musahip kardeşlerin aynı ocaktan olması ya da aynı dernek ve vakfa üye olması mı esas alınacaktır, musahiplik erkânında hangi ocağın ya da derneğin usulleri takip edilecektir? Bu erkânlar ocak dedelerince mi yoksa dernek ve vakıf dedelerince mi yürütülecektir? Kardeş adaylarının aynı şehirde yaşaması mı esas olarak kabul edilecektir, aynı yaş grubundan olanlar mı kardeş olabilecektir? Meslek çeşitliliği dikkate alındığında meslekler arasında bu konu nasıl şekillendirilecektir? Eğitim düzeyi değiştiğine göre gelenekteki âlim-cahil ayrımı, aynı seviyede eğitim görmüşler olarak mı düzenlenecektir? vb. pek çok husus açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir.

Tabii ki geçmişte daha çok kendi ocak mensupları arasında tesis edilen bir müessesenin, şartların değişimine bağlı olarak günümüzde kendi ocak mensupları arasında dahi tesis edilememesi hususunda bazı sıkıntılar bulunan bir konuda, bunun Aleviler ve Alevi olmayanlar arasında bir mahiyete taşınıp taşınamayacağını sorgulamak için henüz erken olduğu görülmektedir.

Müzakeremi bitirmeden son bir hususa işaret etmek istiyorum. Daha önce Mehmet Şeker Hocamızın tebliğinin müzakeresi ile ilgili de bilgilendirildiğim için onu da okuma imkânım oldu. Hocama da emeği dolayısıyla şükranlarımı arz ediyorum. Bu oturumda sunulan tebliğlerde dile getirilen, ilgili konular hakkında şu araştırılmalı, şu sorular sorulmalı ve bunların cevapları bulunmalı türü yaklaşımlar hakkında da bir kanaatimi müsaadenizle paylaşmak istiyorum. Bu soruları sorup bunların cevaplarını bulup bunları da günümüz toplumunun istifadesine sunulacak kıvama getirmek başkalarının işi değil; şüphesiz ki başta bu tebliğleri hazırlayarak konu uzmanlıklarını ortaya koyan hocalarımız olmak üzere bu hususların tarihsel arka planını, müharrik dinî unsurları, toplumsal yansımalarını hakkıyla ortaya koyup bugünün şartlarına uyarlayabilecek yegane insan unsuru olan ilahiyatçılar ve de zaten hizmet itibarıyla alanda olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mensuplarının işidir. Dolayısıyla “şunlar araştırılmalıdır, bunların cevabı bulunmalıdır.” şeklinde tabiri caiz ise bir nevi topu başkalarına atmak yerine, ilgili soruları bizzat sorup, cevaplarını verip gerekirse kurumlar arası işbirliği mekânizmasını da işleterek bunları toplumun istifadesine hazır hâle getirmek başta bu salonda bulunan kişiler, kurum ve kuruluş temsilcileri olmak üzere hepimizin yapması gereken bir iştir.

Bu düşüncelerle, başta tebliğci hocalarım olmak üzere bu organizasyonun her aşamasında katkı sağlayan bütün herkese teşekkürlerimi arz ediyor, tekrar selam ve saygılar sunuyorum.

TAKDİM - Yedinci Oturumumuz başlamak üzere.

Oturum Başkanımız Sayın Dr. Necdet Subaşı.

Tebliğ sunacak hocalarımız: Prof. Dr. Şinasi Gündüz, Prof. Dr. Cemal Ağırman, Doç. Dr. Nuri Tınaz ve Doç. Dr. Vehbi Başer.

Müzakere yapacak hocalarımız: Prof. Dr. İsmail Çalışkan ve Dr. Şemsettin Ulusal.

Arz ederim.

7 GÜNÜMÜZDE KARDEŞLİK ANLAYIŞI

OTURUM BAŞKANI

Dr. Necdet SUBAŞI
Strateji Geliştirme Başkanı

21.04.2012
PAZAR

BAŞKAN - Efendim, bu oturumda kardeşlik konusunu, günümüzde kardeşliğin tezahürleri, bu konudaki çelişkiler, aymazlıklar, problemler, bu bağlamda ele alacağız.

Çok değerli konuklarımız var. Prof. Dr. Sayın Şinasi Gündüz, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı. Kendileri bize Müslümanların Kardeşlik Açısından Öteki ile Münasebetleri başlıklı bir bildiri sunacaklar.

Buyurun Sayın Hocam.

Arkadaşlarıma, arkadaşlarım olmaları müdahale etme hakkımı ortadan kaldırmaz, 20 dakika içerisinde inşallah tamamlamış oluruz

1. ÖTEKİ İLE İLİŞKİLER AÇISINDAN İSLAM VE İSLAMİ TECRÜBE

Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

ÖTEKİ VE ÖTEKİLEŞTİRME

“Öteki” kavramı, ben’in karşısında diğerini, “ötekileştirme” ise farklı addedilen özellikleri nedeniyle birilerinin sosyal ve kültürel hayattan dışlanmasını ve toplumsal yapıda birilerine yönelik ayrımcılığı ifade etmektedir. İnsanlık tarihinde ötekileştirmenin ilk insan Hz. Âdem’in ailesiyle birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Hz. Âdem’in çocukları arasında yaşanan tartışma ve Kâbil’in Hâbil’e yönelik şiddet içerikli planı, bir yönden insanlık tarihindeki “ilk komplo” olarak karşımıza çıkarken, diğer yönden kıskançlık ve bencillik nedeniyle tezahür eden “ilk ötekileştirme” olarak da nitelenebilir. Hz. Âdem’in çocukları arasında yaşanan bu hadisede, Allah’a yakınlaşma amacına yönelik kurban takdimesinin kabul edilmemesi karşısında Kâbil’in Hâbil’e düşmanlığı, Allah’ın haram saydığı cana kastetmeye kadar işi ilerletmesine neden olmuştur.

Farklı etnik ve dinsel kimliklerin birbirlerine yönelik yaklaşımları tarih boyu büyük önem arz etmiştir. İnsanlık tarihinde bilindiği kadarıyla bu ilişkilerin genelde olumlu bir seyir izlediğini söylemek oldukça zordur. Farklılıklar çoğu zaman ayrımcılık, dışlama ve şiddete malzeme yapılmış, kalıcı ön yargılar ve düşmanlıklar üretmiştir.

Sosyal ve kültürel yaşamda farklılığı ya da farklı olanı ifade eden öteki, çoğu zaman “yabancı”, “taşralı”, “pagan”, “sapkın”, “kâfir” ve “heretik” gibi terimlerle toplumun genelinden ayırıştırma içerikli tanımlamalara tabi tutulmuştur. Bu çerçevede, örneğin dinî geleneklerde “müminler”, “doğrular” ve “hidayet ehli” gibi dinî geleneğin temel öğretilerine inanan bireyleri kasteden terimler, “ben”i ifade ederken, “kâfirler”, “zındıklar”, “heretikler” ya da “sapkınlar” gibi inanmayanları kasteden terimler, “öteki”yi ifade etmek

bağlamında kullanılmaktadır. Dinler sosyal yapıyı ben ile öteki ayırımına dayalı olarak değerlendirerek cemaat algılarını oluşturma yoluna giderler. İnanan bireyin inananlarla ya da inananlar topluluğunun, inananlarla yani ben'in öteki ile ilişkisi, dinsel geleneklerin öğretileri arasında önem arzeden bir husus olarak karşımıza çıkar.

Kuşkusuz öteki kavramı ve ötekileştirme yalnızca dinî geleneklere has değildir. Siyasal ve kültürel yapılarda da bu kavram, toplum içindeki ayrışmaları ifade etme bağlamında yaygın şekilde kullanılır.

HRİSTİYAN BATI GELENEĞİNİN MONOPOLİK YAPISINDA ÖTEKİ İLE İLİŞKİLER

Tarih boyu toplumlar farklı gelişmelere paralel olarak öteki olarak addettikleri bireylerle bir şekilde ilişki kurma ya da bir arada yaşama zorunda kalırlar. Örneğin Batı toplumlarının geçirdikleri tarihsel sürece baktığımızda, özellikle Avrupa'nın tarih boyu tek tipçi/monopolik bir toplumsal yapı arzettiği ve farklılıklara tarih boyu kapıyı kapamaya çalıştığı dikkati çeker. Milattan sonra dördüncü yüzyıl sonlarından itibaren Roma'nın resmî dinî hüviyetini kazanan Hristiyanlık, kendisi dışındaki -Yahudilik de dâhil- bütün dinî geleneklere âdeta savaş açmış ve Eski Roma'da aristokratların sosyal statü açısından kendilerinden olmayanları dışlamak amacıyla kullandıkları "pagan" terimini, "Hristiyan olmayan" anlamında kullanmaya başlamışlardır. Böylelikle Hristiyan olmayanları yalnızca dışlayıcı bir dille itham etmekle kalmamış, aynı zamanda onların sosyal hayatta görünürlüklerine karşı da savaş açmış ve örneğin pagan mabetlerin yıkılması ve paganların gerektiğinde zorla Hristiyanlaştırılması yönünde bir kampanya yürütmüşlerdir.

Batı toplumu ilerleyen dönemde de bu tutumunu ısrarla sürdürmüştür. Örneğin yüzyıllar boyu bir Hristiyan vatani olarak düşünülen Avrupa'daki yabancı unsurlar temizlenmeye çalışılmış ve bu bağlamda İber yarımadasıyla Doğu Avrupa'da varlıklarını sürdüren Müslümanları buralardan atmak/temizlemek amacıyla uzun soluklu bir askerî/siyasi çaba yürütmüşlerdir. Yine benzer şekilde yabancı bir unsur olarak değerlendirilen Yahudilere yönelik baskı ve takibat 20. yüzyıl ortalarına kadar sürdürülmüştür.

Hristiyan Batı'nın öteki ile ilişkileri açısından sömürge ve kolonyalizm dönemlerinin dikkat çekici bir önemi vardır. Batı uluslarının sahip oldukları askerî, siyasal ve ekonomik güç ile kısa zamanda baş döndürücü bir hızla dünyanın dört bir yanında sömürgeler ve koloniler oluşturmaları, bir yandan Batılılara din de dahil kültür ihracı yapacakları yeni ortamların elde edilmesi imkânı sunarken, diğer taraftan yeni kültürel geleneklerle karşılaşmanın doğurduğu bazı sorunlara da neden olmuştur. Özellikle fiili sömürge döneminin sona ermesiyle birlikte, sömürge esnasında bir şekilde sömürgecilerle işbirliği yapan yerli halktan gruplar, sömürgeci efendilerinin anavatanlarına

göç edip yerleşmek durumunda kalmışlardır. Bu durum, Orta Çağ'dan itibaren Batı Hristiyan kültürünün Avrupa'da kurmuş olduğu monopolinin bir şekilde sarsılmasına neden olmuştur. Orta Çağ'da Katolik Protestan kavgalarında olduğu gibi kendi iç farklılıklarına bile tahammül edemeyen Batı'da, Hristiyanlık dışı Hinduizm, Budizm ve Sih dininden çeşitli Çin dinlerine ve hatta Afrika yerli kabile kültürlerine kadar birçok farklı dinsel geleneğin Hristiyanlıkla yan yana yaşamak durumunda olması ve özellikle metropollerde kiliselerle birlikte sinagogların, camilerin, Hindu tapınaklarının, gurdvaraların ve benzeri mabetlerin yükselmesi, Batılılar arasında ciddi toplumsal sorunlara yol açmıştır. Batı toplumları arasında kültürel miras olarak nesilden nesle aktarılan farklılıklara karşı tahammülsüzlük ve ekslusivizm/dışlamacılık geleneğine karşı gerek kilise içerisinde gerekse entelektüel düzlemde tartışmalar başlamış; dinler arası, inançlar arası ve kültürler arası diyalog ve hoşgörünün temelleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Batı entelicansiyasında yoğun tartışmalara neden olan inklusivizm/kapsayıcılık ve pluralizm/çoğulculuk tartışmalarını da bu bağlamda düşünmek gerekir.

Batı toplumlarındaki ötekini dışlamaya ve asimile etmeye dayalı tekelci yapının günümüzde de devam ettiğini görmek şaşırtıcı değildir. Kilise açısından öteki ile ilişki, ötekini tanıma, anlama ve bir arada varlığını sürdürmeden ziyade öteki'yi bir şekilde dönüştürme ya da proselitizm olarak algılanmıştır. Bu bağlamda kilise, örneğin küreselleşmeyi, kendi misyonlarını dünya genelinde yaymaya yönelik ekümenizm süreci olarak algılamış;¹ çokça konuşulup tartışılan diyalogu ise Hristiyan misyonunun ötekilere iletilmesinde yeni bir yöntem olarak kabul etmiştir.

Hristiyan Batı, dinsel monopoli ile dinin gücü arasında güçlü bir ilişkinin var olduğunu kabul etmektedir. Buna göre dinsel monopoli dinsel yaygınlığı ateşlemekte, etnik homojenlik ise dinsel yaygınlığa neden olmaktadır.² Ancak, diğer taraftan Batı'da gittikçe yaygınlaşan sekülerizm, rasyonalite ve çok kültürlülük ortamı, Hristiyan geleneğinin Batıdaki monopolisini tehdit ediyor gözükmektedir. Türkiye'de son dönemlerde gündemden hiç düşmeyen Avrupa Birliği tartışmalarına katılan kilisenin tutumunu da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Başta Vatikan olmak üzere kilise çevrelerinin Avrupa Birliği'ni bir Hristiyan birliği olarak görmeleri ve bu nedenle, Türkiye gibi halkının çoğu Müslüman olan bir ülkenin Avrupa Birliğinde yer almasının söz konusu olamayacağı yönünde kamuoyu oluşturulması çalışılması, Avrupa'ya yönelik geleneksel Hristiyan tekelciliğinin bir uzantısıdır.

Batı'da gittikçe yaygınlaşan sekülerizasyon ve çok kültürlülük geleneksel Hristiyan tutumu karşısında önemli bir tehdit olarak algılanmaktadır. Kimi Batılı yazarlar, küresel ekonomi ve politika üzerindeki dominant Batı etkisine rağmen, Doğu felsefesi ve dinsel

1 Peter Beyer, *Religion and Globalization*, London: Sage Publ. 1994, s. 103.

2 Steve Bruce, *God is Dead: Secularization in the West*, Oxford: Blackwell 2002, s. 222-223.

geleneklerinin Batı toplumları üzerindeki etkisini gittikçe artırmakta olduğundan ve düşünce açısından Batı'da âdeta bir doğululaşma sürecinin yaşanmakta olduğundan şikâyet etmektedirler.³ Öyle ki Saka Gakkai, Hare Krişna, Transendental Meditasyon, Batı Budist Tarikatı Dostları ve Feng Sui felsefesi gibi doğulu akımların Batı'da her geçen gün daha da güçlenip taraftar bulması bu şikâyeti artırmaktadır. Bundan başka Hristiyan yazarlar, modern insan zihninin sekülerize olması nedeniyle, bir Hristiyan ahlaki, Hristiyan davranış biçimi ve Hristiyan ruhsallığı olsa bile, artık bir Hristiyan zihninin olmadığını da ileri sürmektedirler.⁴

Bütün bu yaklaşımlarda, kültürler arası temasın ve *öteki* ile bir arada yaşamanın geleneksel Hristiyan tekelciliğine yönelik kaçınılmaz olumsuz etkilerinden kaynaklanan kaygı ve endişeler dile getirilmektedir. Ancak Hristiyan kurumların bu yaklaşımlarına rağmen, farklılıkların bir arada yaşaması kaçınılmaz bir gerçektir ve bir arada barış içerisinde var olmanın yolu da farklı kültürel ve dinsel geleneklere bağlı insanların/halkların birbirini tanıma ve anlama ortamlarının tesisine olumlu katkıda bulunmalarıdır.

İSLAM GELENEĞİNİN KAPSAYICI YAPISI VE BİR ARADA YAŞAMA

Hristiyan Batı geleneğinin bu tekelci/monopolik ve dışlamacı yapısına karşılık, peki, İslam geleneği gerek dinsel öğretiler düzleminde gerekse tarihsel tecrübe olarak nasıl bir perspektif ve tecrübe ortaya koymaktadır? İslam, farklı inançlar taşıyan insanları nasıl değerlendirmektedir? Bu konuda İslamın temel referansları ve İslam tarih tecrübesinde ortaya çıkan sosyal yapıdaki tecrübeler insanlar arasındaki ilişkiler açısından nasıl bir durum ortaya çıkarmaktadır?

Öncelikle İslam temel bir bakış esası olarak insanlar arasındaki farklılıklardan ziyade varlık olarak ortak noktaları ön plana çıkarır ve örneğin bu bağlamda insanlar arasındaki köken birlikteliğine dikkat çeker. Bütün insanların Âdem'in neslinden geldiğini ve Âdem'in ise topraktan yaratıldığını vurgulayarak, farklılıkların sonradan oluşan durumlar olduğuna dikkat çeker. Her insanın yaratılış itibarıyla fitrat üzere olduğunu ancak sonradan sosyal çevresinin onun kişilik ve kimliğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığını belirtir. Dolayısıyla İslam, insanlar arasındaki farklılıkların insanın asli yapısından kaynaklanan bir durum olmadığını fakat insanın çeşitli etkilere/etki-leşimlere maruz kalması ve iradesini bu yönde kullanması sonucunda ortaya çıktığını belirtir. Nitekim Kur'an, insanların aslında bir tek ümmet olduklarını fakat sonradan farklılıkların/ayrılıkların ortaya çıktığını şöyle vurgular:

3 Bruce, *God is Dead: Secularization in the West*, s. 138.

4 Harry Blamires, *The Christian Mind*, Ann Arbor 1978, s. 3.

“İnsanlar tek bir ümmetten başka bir şey değildir. Sonradan ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden daha önce bir söz geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri şeyler hakkında hüküm çoktan verilmiş olurdu.”⁵

Yine Kur’an insanlar arasında ortaya çıkan ayrılıkların ve ihtilafların genelde insanlar arasındaki ihtiraslardan kaynaklandığının ve Allah’ın gönderdiği peygamberlerin onların aralarındaki ihtilaf konularını halletmek ve onları doğruya yöneltmek amacıyla gönderildiklerinin de altını çizer.⁶

İslamın temel referansları ve İslam tarih tecrübesi farklı inanç topluluklarıyla ilişkiler açısından şu üç temel esası ön plana çıkarır:

İnsanlar arasındaki farklı sosyal yapıların sebebi hikmetini “tanışma” perspektifiyle izah etme,

İnsanlar arası ilişkilerde insan olma ortak paydasını öne çıkarma,

Temel hak ve özgürlüklerin evrenselliğini esas alma.

İslamın temel kaynağı Kur’an’da etnik ve kültürel farklılıkların mevcudiyeti “tanışmak” (teârûf) terimiyle izah edilir:

“Ey insanlar! Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”⁷

Burada etnik ve kültürel farklılıklar arasındaki tanışmak, insanın sahip olduğu farklılıklarıyla sosyal yapının gelişimine olumlu katkıda bulunmasına yöneliktir. Farklılıklar insanlar arasındaki bir üstünlük olgusu olarak görülmemekte, gerçek üstünlüğün ancak Allah’a yakın olma konusunda ortaya konan performans şeklinde tanımlanabilecek takva ile mümkün olacağına altı çizilmektedir.

Yine Kur’an’da her şey, Allah’ın kudret, irade ve ilminin eseri olmakla açıklanır, farklılıkların mevcudiyetinde insanın özgür iradesinin ve sorumluluğunun etkili olduğuna dikkat çekilir ve bütün bunların insanla ilgili bir imtihan olduğu değerlendirilmiştir.⁸ Bununla birlikte Kur’an insanın başıboş yaratılmadığına dikkat çekerek insana doğru ile yanışın ya da kurtuluş ile helakin neliği konusunu açıklar ve insanı kurtuluşa davet eder.

İslam farklılıklara yönelik temel yaklaşımını insan kavramı ve insanın özgürlüğü üzerine bina eder. İslamın insan anlayışı, insanın “yeryüzünde yaratılan bir halife” ol-

5 Yûnus, 10/19.

6 Bakara, 2/213.

7 Hucurât, 49/13.

8 “Allah dileseydi, onları (aynı dine mensup) bir tek ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini rahmetine sokar. Zalimlerin ise bir dost ve yardımcısı yoktur.” Şûrâ, 42/8. Ayrıca bkz. Bakara, 2/256, 272.

ması niteliğidir. Kur'an'da insanın yaratılışı kıssası, "hani Rabbin meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti de melekler orada kan dökecek, bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacağın dediler."⁹ ifadesiyle başlar. Kur'an'a göre insan Allah tarafından yeryüzünde yaratılan bir halifedir. Halife kavramının anlamı konusunda çeşitli yorumlar bulunmakla birlikte bu terimin kapsadığı anlam yükünün bir yönden "iyi ile kötü arasında seçim yapabilme özgürlüğüne sahip olan", bir başka ifadeyle "kişisel tercihini ve iradesini serbestçe kullanabilme yetisi taşıyan" anlamını içerdiği kesindir. Bu çerçevede insan, inanç ve düşünceleriyle tavır ve davranışlarında iradesini serbestçe kullanabilme özelliğine sahip olarak değerlendirilir. İradesini kullanabilme ve tercih yapabilme, içinde yaşadığı âlemde insanı diğer varlıklardan ayıran en temel özelliklerden birisidir. İnsana yönelik bu tanımlama Allah tarafından insana bahşedilen temel özelliklerden birisini, özgürlüğü içermektedir. İnsanın iradesini kullanmadaki özgürlüğü onun her türlü inanç, düşünce ve eylemindeki özgürlüğü anlamına gelmektedir. Bu açıdan İslam, insan iradesine hiçbir ipoteğin konulmasını kabul etmez. Nitekim "Dileyen insanın dileyen inkar etsin" ve "Dinde zorlama yoktur"¹⁰ ilkesi bunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte İslam insanın bu özgürlüğünün insana yönelik bir başıboşluk ya da sorumsuzluk bağlamında bir özgürlük olarak da görmez. Zira insanı yaratan Allah'ın aynı zamanda onu eğittiğini, ona yol gösterip doğru ile yanlışın ne olduğunu anlattığını belirten Kur'an, insanın yaşamına ilişkin seçimlerinden sorumlu olduğunu da vurgulamaktadır. Dolayısıyla insanı niteleyen anahtar terim "halife" kavramının anlam yükünde yer alan ikinci bir özellik olan "sorumlu varlık" hususu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımıyla Kur'an, bir taraftan Allah'ı, alemi ve insanı yarattıktan sonra mutlak aşkınlığından dolayı yarattığı bu şeylerle ilişkisini kesen -Eliade'nin ifadesiyle¹¹ - *deus otiesus*'tan (ve aynı şekilde deizmin tanrısından) ayırmakta, diğer taraftan ise iradesini kullanmakta bir serbestliğe sahip olan insanın özgürlük alanının sınırlılığına dikkat çekmektedir. Kur'an'ın, insanın yaşamına ilişkin öngördüğü şey, onun zihinsel eylemleriyle tavır ve davranışlarında ya da -dinsel terminolojiyle- inanç ve ibadetlerinde Allah'a (yalnız Allah'a) kulluk etmesidir. Allah'a kulluk ve -sınırlı da olsa- insanın özgürlüğü, kimilerine bir paradoks olarak gelebilir. Ancak, Kur'an'ın insana yönelik başıboşluk ya da sorumsuzluk anlamında bir özgürlük nitelemesi ya da vaadi yoktur. Buna göre, varlığı/yaratılmışlığı itibarıyla birçok açıdan sınırlı olan insan, kendi iradesini kullanma alanında da mutlak bir özgürlüğe sahip değildir. İradesini kullanma açısından insanla ilgili bu sınırlama, onun iradesini belirli bir şekilde kullanmasına ilişkin yapılan bir zorlama ya da zoraki yönlendirme değil; şu ya da bu şekilde kullanacağı iradesinin muhtemel sonuçları hakkında önceden onu uya-

9 Bakara, 2/30.

10 Bkz. Kehf, 18/29; Bakara, 2/256.

11 Mircea Eliade, *A History of Religious Ideas*, tr. A. Hildebeitel, D. Apostolos-Cappadona, Chicago: The University of Chicago Press 1985, c. 3, s. 184.

arak, iradesini doğru kullanması konusunda onu bilgilendirmek şeklindedir. Kur'an, doğru ile yanlışın insana açıklandığını, doğruyu seçenin kendi lehine bunu seçeceğini, yanlışla yönelenin ise kendi aleyhine buna yöneleceğini¹²; zira sonuçta kim en küçük bir iyilik yaparsa karşılığını göreceğini kim de en küçük bir kötülük yaparsa yine karşılığını göreceğini¹³ vurgulamaktadır.

İslam insanlar arası ilişkilerde temel hak ve özgürlüklerin evrenselliğini de ön plana çıkarır. Canın, malın, ırzın, aklın ve dinin korunmasını temel bir görev olarak kabul eder. Saygı duyulması gereken bu beş temel kutsal alan bütün insanlara yöneliktir; bu doğrultuda bütün insanlığın yaşamı kutsal kabul edilir ve bir cana kastetmenin bütün canlılara kastetmeye eş değer olacağına altı çizilir. İnsanların mal, mülk ve sermayelerinin saygı duyulması gereken değerler olduğu belirtilir ve insanların mallarını haksız yere yemek eleştirilir. İnsanların namus, iffet ve aile değerleri koruma altına alınır; düşünce, ifade ve inanç özgürlüğü vurgulanır.

Her ne kadar 1400 küsur yıllık İslam tarihinde, zaman zaman yukarıda değindiğimiz Hristiyan tarihinde görülen tekelci ve dayatmacı anlayışın bazı örneklerine rastlamak mümkünse de İslam tarihi genelinde, diğer inanç sistemlerine ve gayrimüslimlere yönelik bir zorlama ve baskının olmadığı; İslamla birlikte diğer birçok dinsel geleneğin varlığını sürdürmesine hoşgörülle bakıldığı bilinen bir gerçektir. Şüphesiz bunda, İslam'ın "*dinde zorlama yoktur*."¹⁴ ilkesinin önemli payı vardır. Ayrıca Kur'an'da genelde bütün inançlara saygının ön plana çıkarılması ve "*eğer Allah'ın bazı insanları diğer bazılarıyla savunması olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler ... yıkılır giderdi*"¹⁵ ayetinde olduğu gibi, mescitlerle birlikte diğer kutsal mabetlerin de bir arada anılması, Müslümanların diğer din mensuplarına karşı gösterdikleri olumlu yaklaşımın temel referansı olmuştur. Diğer taraftan bazı dönemlerde gayrimüslim halka karşı zaman zaman yapılan baskıcı ve sindirmeci tutum ve davranışların çeşitli siyasal, sosyal nedenlere bağlı olarak yerel yöneticilerden kaynaklandığını da vurgulamakta yarar vardır.

BİR ARADA YAŞAMA FIKHI

İslam tarihinde, henüz Hz. Peygamber döneminden itibaren, farklılıkların bir arada barış içerisinde yaşayabilmesine imkân sağlayan bir anlayış tesis edilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in Medine döneminde yürürlüğe koyduğu Medine Vesikası ve İslam hukukunun ürettiği ehl-i zimmet kavramı oldukça önemlidir. Hz. Peygamber (as), Medine'ye hicretinin hemen akabinde yaptığı ilk uygulamalardan birisi Medine

12 Yunus, 10/108.

13 Zilzâl, 99/7-8

14 Bakara, 2/256.

15 Hac, 22/40.

ve civarında meskûn olan halklar arasında barış içerisinde bir arada yaşamayı sağlayacak bir yöntem ihdası olmuştur. Müslümanlar, Yahudiler ve bunların antlaşmalısı olan halklardan müteşekkil Medine toplumunu ortak sorumluluk ve karşılıklı olarak hak ve hukuka riayet ortamında bir arada tutacak bu formül, günümüzde Medine Vesikası şeklinde bilinen bir düzenleme ile mümkün olmuştur. Hz. Peygamber, 47 maddelik bir antlaşma metniyle antlaşmaya taraf olan farklı etnik ve dinsel grupları kendi hakemliği ve yönetimi altında bir araya getirmiş, temel hak ve hukuku güvence altına almıştır. Diğer taraflar antlaşma şartlarına riayet ettikleri müddetçe antlaşmaya sadık kalmış, antlaşmayı bozan taraf kendisi olmamıştır.

Yine erken dönem İslam tarihinden itibaren Müslüman toplumlarda gayrimüslimlerin kendi inanç ve gelenekleriyle özgür şekilde yaşamalarına imkân sağlayan zimmet hukuku yürürlükte olmuş ve yalnızca Ehl-i kitap olarak nitelenen Yahudiler ve Hristiyanlar değil, Mecüsîler, Budistler, Sâbiiler ve benzeri diğer gruplar da bu yasal düzenleme çerçevesinde varlıklarını sürdürme imkânı bulmuşlardır. Farklılıklara yönelik İslami tecrübeye temel insan hakları (yaşam, inanç, düşünce, mal-mülk edinme ve aile kurma ya da soyu devam ettirme) çerçevesinde insanların varlıklarını sürdürmeleri, belirli bir toplumsal anlayış ve hukuk bağlamında garanti altına alınmıştır.

İslam geleneğinde gerçekleşen bu uygulama, çoğulcu kültürel yapılara sahip toplumlarda insanların farklı inanç ve gelenekleriyle birlikte bir arada yaşamaları tecrübesi açısından oldukça önemlidir. Bununla İslam tarih tecrübesi, farklılıkların bir arada yaşamalarına imkân sağlayan bir fıkıh üretmiştir. Diğer geleneklere -örneğin İslam toplumlarında bu uygulamanın yürürlükte olduğu dönem Hristiyan geleneğinin egemen olduğu topluluklara- bakıldığında, buralarda farklılıklara asla tahammül edilmeyen tek tipçi bir yapının egemen olduğu görülür.

İslami geleneğin farklılıklara yönelik sosyal ve kültürel anlamda kapsayıcılığı esas alan yaklaşımının temelinde şu ilkelere dayalı olduğu dikkati çeker:

Farklılıkların farkında olmak,

Farklılıkları, ortak bir medeniyet inşasında zenginlik olarak görmek,

Birlikte yaşamada tanıma ve anlamayı esas almak.

Bu ilkelere ilki, içinde yaşadığımız toplumda bizden başkalarının da var olduğunun farkında olmaktır. Bu, bizim dışımızdakileri yok saymayı ve onlara sırtımızı dönmeyi engelleyen onları görüp anlamamıza olanak veren önemli bir husustur. Bu nedenle gerek Kur'an'da gerekse Hz. Peygamber'in sünnetinde Müslümanların dışında olan inanç mensupları da muhatap alınmış; onların homojen bir yapı oluşturmadıkları ve aralarında çeşitli farklılıkları barındıkları vurgulanmış ve sosyal yaşamda onlarla ilişkilerin sınırları belirlenmiştir.

Yine İslami tecrübedeki farklılıklara yönelik sosyal ve kültürel anlamda kapsayıcılıkta, farklılıklar, sosyal hayatta yok edilmeleri gereken unsurlar olarak değil, Allah'ın kudret, irade ve ilminin eseri olarak mevcut olan ve sağlıklı bir toplumsal yapı ile sağlıklı bir gelecek kurmaya ya da bir medeniyet inşasına katkıda bulunacak bir olgu olarak değerlendirilir. Böylelikle İslam geleneği, tek tipçi, dinsel ve kültürel monopoliye dayalı hegemonyacı bir yapı yerine farklılıklardan alınabilecek ve öğrenilebilecek birçok şeyin olduğunun farkındadır ve farklılıkları bir zenginlik unsuru olarak değerlendirir. Bu çerçevede İslam medeniyeti olarak bahsettiğimiz yapıda dil ve edebiyattan bilim ve sanata kadar hemen her alanda İslam toplumları içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin önemli katkıları görülür. Erken dönemlerden itibaren, bugün İsrailiyat diye adlandırdığımız Yahudi ve Hristiyan geleneğine ait bilgi malzemesi, tefsir ve hadisten, fıkıh ve tarihe kadar geniş yelpazede Müslümanlarca kullanılmış, yalnızca felsefe, tıp ve astronomi gibi alanlarda değil, cami mimarisi de dahil sanat ve mimaride de gayrimüslimler İslam medeniyetine kayda değer katkılarda bulunmuşlardır.

Son olarak, birlikte yaşama konusunda farklı toplum kesimlerinin birbirlerini anlama ve tanımayı esas alan bir birliktelik oluşturmaları da oldukça önemlidir. Kur'an'da yer alan ifade ile "tanışmak" olarak da adlandırılabilir olan bu durum, insanlar arasındaki olası ön yargıları ve bundan kaynaklanan nefret ve baskıyı önleyecek olan en temel araçtır. Birbirini tanıma ve anlama önemli ölçüde empati yapmanın da yolunu açmaktadır. Bu çerçevede Müslümanlar oldukça erken sayılabilecek bir dönemden itibaren İslam toplumlarında yaşamlarını sürdüren farklı inanç mensuplarını ve bunların kültürel yapılarını anlamaya ve tanımaya çalışmışlar ve bu doğrultuda zamanla önemli kültürel ürünler ortaya koymuşlardır. Bunun çarpıcı bir örneği farklılıkları tanıma ve anlama açısından örnek bir literatür çalışması olan ve kabaca 10. ve 14. yüzyıllar arasındaki bir dönemi kapsayan milel ve nihâl geleneğidir. İslam tarih tecrübesinde ötekine yönelik geliştirilen fıkıhın bir ürünü olarak ortaya çıkan bu literatür, günümüz çok kültürlü ve çok kimlikli toplum yapısında ortaya çıkan sorunların aşılması konusunda da yol açıcı bir karakter taşımaktadır. Zira bu gelenek, çoğulcu toplum yapısında farklılıkların bir arada barış içerisinde yaşaması açısından önemli olan farklılıkların olduğu gibi tanınıp anlaşılması ve dolayısıyla olası ön yargıların önlenmesi açısından bizlere bir perspektif sunmaktadır.

Farklı kültürel gelenekleri tanımayı ve ön yargılardan bağımsız şekilde tanıtmayı amaç edinen milel ve nihâl geleneği, bunu yaparken önemli bir diğer özellik olarak kendimizi diğer insanlara tanıtmak ve anlatmak konusunda da önemli bir görev üstlenmektedir. Öyle ki bu gelenek, sadece farklılıkları tanıtır anlatmakla kalmamakta, kendimizi ifade edip tanıtarak ya da yanlıyla birlikte doğruyu da bir arada vererek muhatabın zihninde bunlar arasında bir değerlendirme yapmasını ve doğru bilgi sahibi olmasını da hedeflemektedir.

Milel ve nihâl geleneği sadece farklı dinlerle felsefi ve kültürel akımları araştırmayı değil, farklılıklar içerisinde kendimizi nasıl anlatıp ifade edebileceğimizin yollarını da tartışmaktadır. Bunu yapabilmek için farklılıkların özelliklerini ön yargılardan uzak şekilde tanıyarak sağlam bir karşılıklı tanışma zemini oluşturulmasına çalışılır. Farklılıklar arasında huzurlu ve barış içerisinde bir yaşamın olması için ön yargıların ortadan kaldırılması gerekir; zira ön yargının olduğu yerde tanışma ve doğru bilgilenmeden bahsedilemez. Bunun en temel yolu onu olduğu gibi tanımak ve empati yapmakla birlikte kendimizi de ona tanıtarak olası ön yargıları ortadan kaldırmaktır. İslamın tebliğ anlayışının temelinde de aslında bu yaklaşım önemli yer tutar. Zira tebliğde hedef insanları Müslümanlaştırmak değil, Allah'ın dinini ve bunun özü olan hakikati insanlara ulaştırmaktır. Bunu yapabilmenin yolu ise insanları ve insanın temsil ettiği kültürel değerleri bilip tanımaktan geçmektedir. İnsanlara hitap ederken hedefin ne olup ne olmadığı konusunda zaman zaman Kuran'ın Hz. Peygamber'i uyardığı görülür. Hedef, insanlara hak ve hakikatin iletilmesidir. Diğer taraftan insanların iradi tercihlerine bağlı olarak seçtiği şeylere en azından saygıyla yaklaşılması gerektiği de belirtilir.

İslam geleneğinin farklılıkları tanıma ve anlamaya dayalı bir tanışma sürecini ön plana çıkarmasına karşılık İslam dışı birçok gelenekte ötekiye yönelik temel yaklaşımın "tanımlamak" olması dikkat çekicidir. Tanımlamak bir kişinin ya da bir geleneğin kendisini merkeze koyarak kendisinden hareketle diğerleri hakkında söz söylemesidir. Bu tutum, doğal olarak diğerlerine/ötekilere yönelik hegemonik bir üst dili de beraberinde getirir. Örneğin Batı merkezli oryantalizmin genelde Doğu'ya özeldir ise İslam dünyasına yönelik tutumu böylesi bir tutumdur. Oryantalizmin İslam dünyasına yönelik yaptığı çalışmaların gerisinde, İslam dünyasını tanımak ve olduğu gibi anlamak yerine, İslam dünyasına yönelik çeşitli ön yargıları delillendirmek, siyasal ve sosyal amaçlara yönelik olarak ona karşı birtakım argümanlar geliştirmek gibi çeşitli emperyalistik motivasyonların varlığı bilinmektedir. İslam tarih tecrübesinin ortaya koyduğu bir arada yaşama fıkında ise çok kültürlülüğün getirdiği zenginliğin tespiti ve insanların aralarındaki farklılıklara rağmen hep birlikte bir kalite ortaya koymalarının/koyabileceklerinin imkânı aranmaktadır. Totalitarizm, baskı ve asimilasyon politikalarına karşı belirli bir hukuk içerisinde farklılıkların mevcudiyetini kabul etme ve farklılıkların bir arada yaşayabilmesine imkân sağlama hedeflenmektedir. Bu anlamda İslam, kendi özgürlüğümüzün başkalarının özgürlüğünden geçtiğini ve ön yargılardan bağımsız şekilde kendimizin tanınmasının başkalarını ön yargılardan uzak şekilde tanımadan geçtiğini ortaya koymaktadır.

İslam geleneğinde önemle üzerinde durulan birbirini tanıma ve anlama ile barış içerisinde bir arada yaşama imkânının oluşturulması hedefi, *ben* ve *ötekinin*, insanlığın yüz yüze olduğu sorunlara karşı ortak Mücadele yollarının ve ortak direnç noktalarının oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Günümüz dünyasına ve karşı karşıya olduğumuz

sorunlara baktığımızda bu hususun ne kadar önemli olduğu ortadadır. Bugün insanlık, açlık, fakirlik, işsizlik, fırsat eşitsizliği, ahlaki çöküntü, inançsızlık, zulüm, sağlık, eğitim ve hukuki sorunlar, baskıcı yönetimler, sivilleşememe ve benzeri birçok sorunla karşı karşıyadır. Küresel anlamda bu sorunlar bütün insanları şu ya da bu şekilde ilgilendirmektedir. Bütün dinsel ve kültürel geleneklerin bu sorunların çözümüne yapacakları katkı oldukça önemlidir. Özellikle dinsel geleneklerin, insanlığın karşı karşıya olduğu bu sorunlara karşı söyleyeceği çok sözü vardır/olmalıdır. Zira inanç ve ibadetle ilgili söylemlerinin yanında, yukarıda İslam'ın öncelediği temel ilkeler bağlamında vurguladığımız adalet ilkesi, zulüm ve haksızlığa karşı çıkılması, insanın can, mal, düşünce, inanç ve ırzının hürmet edilmesi gereken kutsallar olarak kabul edilmesi gibi hususlar, aslında yalnızca İslam'ın değil diğer birçok inanç sistem (özellikle de evrensel dinlerin) temel öğretileri arasında yer almaktadır. Dinin, insana yönelik söylemleri arasında insanın kurtuluşu/hidayeti yanında huzur ve mutluluğu da hedeflenmektedir. Bu söylemleri doğrultusunda dinler, insan mutluluğunun vazgeçilmez değerleri olarak gördüğü adalet, doğruluk, dürüstlük, güven, itimat, yardımlaşma, kötülükten uzak durma ve sevgi gibi nitelikleri insan yaşamında egemen kılmaya ve bu değerlerin yerleştirilmesini sağlama-ya çalışır. İşte bu ortak özelliklere sahip olan farklı inanç sistemlerine inanan insanlar, insanlığın huzurunu ve geleceğini tehdit eden şeylere karşı bir duruş geliştirmek, kendi inanç ve ifade özgürlüklerinin ötekilerin yaşam ve inanç alanlarına saygı göstermekten geçtiğinin bilincinde olmak durumundadırlar.

BAŞKAN - Teşekkür ediyoruz Şinasi Hocama.

Şinasi Hocam, daha çok İslam ile Hristiyanlık arasında kendi tezini ortaya koymak için bir karşılaştırma yaptı ve öteki kavramı gibi son derece negatif, karşılıklı sıkıntı verici bir kavram üzerinden İslam ve Hristiyan geleneklerindeki uygulama örneklerine baktı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, benim ilk kez duyduğum bir kavram, çok heyecan verici bir kavram "bir arada yaşama fıkhi." Bu kavrama ilişkin özellikle Hristiyan geleneğinde herhangi bir uygulamanın olmadığını, Müslüman toplumların da bugüne kadar ürettiği geleneğin sonuçta bir arada yaşama fıkhi çerçevesinde değerlendirilebileceğini göstermeye çalıştı.

Şimdi sırada Prof. Dr. Sayın Cemal Ağırman Hocamız var. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden katılıyor. İslam Kardeşliğinin Evrensel Boyutu başlığını taşıyor tebliği.

Buyurun Sayın Hocam.

2. İSLAM KARDEŞLİĞİNİN EVRENSEL BOYUTU

Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

A. GİRİŞ

İnsan çeşitli duygu ve kabiliyetlerle donatılarak yaratılan şerefli bir varlıktır. Hayatın idamesinde; inanmak, sevmek, sevilmek, nefret etmek, beğenmek, beğenilmek, hür olmak, saygı görmek, güçlü olmak, sosyal ilişkilerde bulunmak, yemek, içmek ve barınmak gibi doğuştan getirdiği ihtiyaç, arzu ve isteklerini en iyi şekilde karşılamak ister. Ancak söz konusu ihtiyaçların karşılanmasında Yaratıcı'nın sunduğu imkânları paylaşırken 'ben merkezli' bir fitrata sahip olduğu için zaman zaman bireysel ve toplumsal çatışmalara maruz kalabilmektedir.

Bütün dünyada yaşanan çekişmelerin aslında bir manada hak ve imkânların paylaşımından kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Bu tür çatışmalara meydan vermemek, barış, huzur ve mutluluk içinde yaşamak için bireyler ve toplumlar birtakım ahlaki ve hukuki kurallara bağlı kalmak zorundadırlar. Tarih boyunca bu kuralların kaynağı bazen akıl, bazen de vahiy olmuştur.

Şurası muhakkak ki yeryüzünde hayat vahiyle başlamış, ancak zaman geçtikçe vahiyden uzaklaşmış, netice itibarıyla sorunlar akılla çözülmeye çalışılmıştır. Fakat çözüm yöntemlerinin kaynağı ne olursa olsun, insanoğlu doğuştan getirdiği haklara dokunulmadığı ve karşılıklı haklara saygı duyulduğu sürece toplumsal barışı sağlayabilmiş, tersi durumlarda hep kavgacı olmuştur. İnsanlık tarihinde ilk kavga, ilk insan Hz. Âdem'in çocukları arasında vuku bulmuş, hakkına razı olmayan kardeşlerden biri diğerini öldürerek hakkını elinden almak istemiştir. Birden çok insanın var olduğu her yerde çatışmaların yaşanması doğal, haklara riayet edilmediği zaman da kaçınılmazdır. Toplumun en küçük birimi olan ailede bile anlaşmazlıkların, zaman zaman da çatışmaların

rın yaşandığı bir gerçektir. Devletler ve toplumlar, bireyleri kalabalık büyük birer aileden ibarettir. Şüphesiz iyi bir eğitim, âdil bir paylaşım ve karşılıklı haklara saygı, sosyal barışı sağlayacak, hâliyle anlaşmazlık ve çatışmalara gerek kalmayacaktır. İnsanlığın bir bireyi olarak, özlenen ve hedeflenen bu toplumsal barışa katkı sağlamak herkesin görevidir. İslamiyet, bu barışı insanlığa sunduğu evrensel kardeşlik ilkeleri ile sağlamaya çalışmıştır.

1. Evrensellik

Evrensellik, her alanda genel geçer ilkelerin var olduğunu öne süren ve bu ilkelerin her yerde mutlak geçerliliğini savunan bir anlayış biçimidir. Evrenselliği daha genel bir ifade ile 'insanın fitratı tarafından kabul edilebilir özelliğe sahip olmak' veya 'fitrata uygunluk' olarak ifade etmek de mümkündür. İslam kardeşliğinin evrenselliğinden kastımız budur.

İslam'ın sunduğu kardeşlik ilkelerinin evrenselliği aslında İslam'ın evrenselliğinden ileri gelir. Bir inancın, bir ideolojinin, bir felsefi veya ahlaki düşüncenin ya da herhangi bir kuralın evrensel olabilmesi için her şeyden önce fitrata uygun olması gerekir. İslam'ın, dolayısıyla bütün insanlığa sunduğu kardeşlik ilkelerinin en önemli özelliği de fitrata uygun olmasıdır. Buradaki fitrata uygunluk, sunulan kardeşlik ilkelerinin beşerî değil, temelde ilahî kaynaklı olmasından ileri gelir. İnsanın ruhî yapısını ve buna paralel olarak fitri ihtiyaçlarını en iyi bilen şüphesiz Yaratıcı'nın kendisidir. Beşerî münasebetlerin âdil ve sadra şifa olabilmesi için kural koyucunun beşer üstü bir varlık olması gerekir ki o da Allah Teâlâ'dır.

İslamiyet'in gayesi 'eşref-i mahlûkât' olan insanın her iki dünyada da mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamasını sağlamaktır. Bu kapsamda genelde bütün insanların, özelde de Müslümanların kardeş olmalarını; bu kardeşlik dairesine henüz iman etmeyenlerin önce iman edip girmelerini, iman edenlerin ise belirtilen kuralları bizatihi yaşayarak dâhil olmalarını istemektedir. Onun için müminlerin temelde aynı anne ve babadan gelen ancak henüz iman etmemiş olan diğer biyolojik anlamdaki kardeşlerine karşı en önemli kardeşlik görevleri onlara yönelik daveti sürdürmektir.

İslamiyet, dünya ailesinin bütün birey ve toplumları arasında barış, huzur ve mutluluğun egemen olması için 'cenneti dünyada yaşamak' olarak ifade edebileceğimiz 'İslam Kardeşliği'ni sunmuştur. Bu kardeşlik, insanlık ailesinin birbirleriyle çatışmadan barış ve huzur içinde bir arada yaşama ilkeleri bütünüdür.

İslam kardeşliğinin muhatapları bütün insanlardır. Muhataplar arasında davet edilme pozisyonunda olanlara, 'ey insanlar' diye hitap eder, daveti kabul edip kardeşliğe dâhil olanlara da 'ey müminler' diye hitap eder. Davet edilme pozisyonunda olanlara yapılan hitabın içeriği gerçekleri göstermeye, bilgilendirme ve ikna etmeye yöneliktir.

2. Kardeşlik

Kardeşlik, öncelikle 'aynı anne ve babadan veya yalnız aynı anne, yahut yalnız aynı babadan olma çocuklar'ı; ikinci olarak da 'ortak değerlere ve vasıflara sahip kimseler'i ifade eder.

Sosyal bir varlık olan ve tek başına yaşaması mümkün olmayan insan, ilk bir arada yaşama tecrübesini aynı anne ve babadan dünyaya geldiği karındaşlarıyla yaşar. Bu birlikteliğin çimentosu öncelikle kan bağıdır. Ne var ki bu bağı oluşturduğu fitrata dayalı birlik ruhu ve ülfet, daire genişleyip kopma ve dağılmalar meydana geldikçe zayıflamaya mahkûm olur. Dolayısıyla toplumsal barışın sağlanmasında daha güçlü ve daha kapsamlı birlikteliklere ihtiyaç vardır. Bu kapsamda İslamiyet, 'aynı inancı paylaşma ve aynı değerler etrafında toplanma' esasına dayalı 'İslam kardeşliği'ni tesis etmiştir. Bu kardeşlik; nesep, ırk, renk, dil ve coğrafya birliğinin ötesinde, aynı inanç ve idealler çerçevesinde bir araya gelerek daha şümulü ve daha güçlü bağlarla örülü evrensel bir birlikteliğin kurulmasını hedefler.

B. İSLAM KARDEŞLİĞİNİN EVRENSEL İLKELERİ

İslam'ın bizatihi kendisi evrensel bir din olduğu gibi sunduğu kardeşliğin ilkeleri de elbette evrenselidir. Zira sunduğu ilkelerin kaynağı öncelikle yanılmayan ve yanışlanamayan tek bilgi olan vahiydir. Bu ilkelerin; yaratılış gerçeğinin kabulü, ırkçılığın reddi, üstünlüğün takvada aranması, insan onuruna saygı, kutsala saygı, dinî özgürlük, haklara saygı, eşit muamele, hoşgörü, adalet, hürriyet; can, mal ve namus dokunulmazlığı, sevgi odaklı davranış, merhamet erdemi, aşkın değerlerle motive, empati olgunluğu gibi evrensel kabulleri vardır.

1. Yaratılış Gerçeğinin Kabulü

İslam kardeşliğinin temel ilkelerinden biri yaratılış gerçeğini kabul etmektir. Yüce Allah bütün insanların bu kardeşliğe dâhil olmalarını isterken onlara öncelikle yaratılış gerçeğini ve bütün insanların yaratılışta eşit olduklarını kabul etmelerini istemekle işe başlar.

Allah önce topraktan ilk insan Hz. Âdem'i, sonra da aynı özden eşini yarattığını, bu iki insandan da birbirinden doğma erkek-kadın pek çok insan yaratıp dünyaya yaydığını belirtir, ardından akrabalık bağlarını koparmaktan sakınmalarını ister.¹ Kur'an bu beyanıyla bütün insanların biyolojik manada akraba olduklarına dair güçlü bir mesaj verir. Ayrıca Rablerinin de bir olduğunu belirterek başlangıçta insanların tek bir ümmet olduğunu ve ayrılıkların sonradan meydana geldiğini birçok ayette vurgular.² Yaratılış

1 Nisâ, 4/1.

2 Yûnus, 10/19; Bakara, 2/213; Enbiyâ, 21/92-93; Mü'minûn, 23/52-53.

gerçeği şu iki ayette özetle şöyle dile getirilir: “Allah onu (Âdem’i) topraktan yarattı. Sonra ona “Ol!” dedi ve oluverdi.”³; “Ey İnsanlar! Sizi bir tek nefisten (özden) yaratan ve ondan (aynı özden) da eşini var eden ve ikisinden pek çok erkek ve kadın meydana getiren Rabbinize karşı gelmekten sakının! Adını anıp kendisini vesile ederek birbirinizden dilekte bulunduğumuz Allah’a saygısızlık etmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının! Allah şüphesiz hepinizi görüp gözetmektedir.”⁴

2. İrkçiliğin Reddi

İslam kardeşliğinin diğer önemli evrensel ilkesi ırksal üstünlüğü reddetmek, insanların eşitliğini kabul etmek ve savunmaktır.

İrklar arasında ayırım gözetmek, bir ırkın diğer bir ırka üstün olduğunu savunmak yaratılış gerçeğine aykırı ilkel bir kabul, ırkçılığın reddi ise fitrata uygun evrensel bir ilkedir.

İrkından veya mensup olduğu millet veya kabileden dolayı övünen, ırkını bir üstünlük vesilesi kabul eden kişi veya toplumlar tarihin her döneminde var olmuştur. İrka dayalı üstünlük telakkisi toplumun barış ve huzurunu bozan bir yaklaşım ve ayrıştırıcı bir unsurdur.

Günümüzde ırkçılık, ırklar arasındaki fiziksel farklılıkların insanların yeteneklerinde de birtakım farklılıklar meydana getirdiğini ve bazı ırkların ötekilerden üstün olduğunu savunan bir görüş ya da bir ön yargıdır. Bu görüş insanları derilerinin rengine göre beyaz, siyah, sarı, esmer ve kızıl olarak ayıran sınıflandırmaları temel alır.

Fransız etnoloji uzmanı Joseph Arthur Gobineau (1816-82) ve sonradan Alman uyruğuna geçen İngiliz siyaset bilimcisi Houston Stewart Chamberlain (1855-1927) ırklar arasında bir sınıflandırma yaparak, bunu beyaz ırkın üstünlüğünü kanıtlayacak bir kurama dönüştürmek istemişlerdir.

Bu türden değerlendirmelere dayanan ırkçılara göre beyaz ırktan olmayan insanlar geri zekalı, yeteneksiz ve ahlaksızdırlar. İrkçılar kendilerinden aşağı gördükleri insanlara karşı ayrımcılık uygular, onlara hak ve fırsat eşitliği tanımazlar.

Böyle bir ırkçılığın İslam’da yeri yoktur. Hz. Peygamber Veda Hutbesinde; “Ey insanlar! Dikkat ediniz rabbiniz birdir, atanız da birdir. Ne bir Arap’ın, Arap olmayana, ne de Arap olmayanın Arap olana bir üstünlüğü vardır. Siyah renklinin kırmızı/beyaz renkliye, kırmızı/beyaz renklinin de siyah renkliye herhangi bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük takvadadır.”⁵ buyurarak ırkçılığı reddeder. “Her kim körü körüne (dikilmiş) bir

3 Âl-i İmrân, 3/59.

4 Nisâ, 4/1.

5 Ahmed b. Hanbel, V,411.

sancağın altında, asabiyete davet ederken veya bir asabiyeti desteklerken öldürülürse, bu bir cahiliye ölümüdür!”⁶ ifadeleriyle asabiyeti de reddeder. Diğer bir nakle göre Hz. Peygamber, “Asabiyet propagandası yapan, asabiyet adına çarpışan, asabiyet uğrunda ölen kimse, bizim gidişatımız üzere değildir.” buyurmaktadır.⁷ Dolayısıyla hangi ırk, hangi renk, hangi coğrafyadan olursa olsun ve yine hangi dili konuşursa konuşsun, bütün insanlar temelde aynı özden yaratılıp aynı anne-babadan çoğalan geniş bir ailenin çocuklarıdır; yani biyolojik olarak kardeşirler ve aynı kanı taşımaktadırlar.

3. Üstünlüğün Davranış Güzelliğinde Aranması

İslamiyet’in değer algılamasında üstünlük, fiziksel özelliklerde ya da belli bir aile veya kabileye mensubiyette değil, sorumlulukların yerine getirilmesindedir. Ana-baba tayini; dil, boy, renk, güzellik gibi fiziksel özellikler veya kabile, soy, sop gibi mensubiyetler kişinin iradesine bağlı tercihler değildir. İnsanları kişisel iradelerinin dâhil olmadığı konularda sorgulamak, ya da aşağılamak insanlıkla bağdaşmaz. İradelerin dâhil olduğu davranışlardan sorumlu tutmak ise evrensel bir kabuldür.

Kur’an-ı Kerim; “*Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizle tanışmanız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah katında en değerli ve en üstününüz O’ndan en çok sakımanızdır...*”⁸ ifadeleriyle insanların neden milletlere ve kabilelere ayrıldıklarını ve üstünlüğün irksal farklılıklarda değil, davranışların güzelliğinde aranması gerektiğini belirtmektedir.

Aslında bir kişiye veya topluma iyi yönde birtakım fiziksel özellikler verilmişse, bunlar övünç veya diğerlerini aşağılama vesilesi değil, o özellikleri verene ancak teşekkür/şükür vesilesi olmalıdır. Aksi takdirde nankörlük olur. Netice itibarıyla İslam’ın üstünlük anlayışının herkes tarafından kabul edilebilecek âdil ve evrensel bir ilke olduğu açıkça görülmektedir.

4. İnsan Onuruna Saygı

İnancı, ırkı veya rengi ne olursa olsun, insana sırf insan olduğu için saygı duymak bir manada Allah’a saygı duymaktır. Çünkü insan, Allah’ın en şerefli yaratığı ve O’nun şaheseridir. Ona özel bir şeref bahsetmiş, onu diğer yaratılanlardan üstün tutmuştur. Bu sebeple insan onurunu zedeleyen her genel algı veya davranışın sonu, -toplumun inancı ne olursa olsun- insanlık suçu olduğu için felâket olabilmektedir. Nitekim Kur’an-ı

6 Müslim, İmâre, 57; Nesâî, Tahrîm, 38; İbn Mâce, Fiten, 7; Ahmed b. Hanbel, II, 306, 488.

7 Ebû Dâvûd, Edeb, 112.

8 Hucurât, 49/13.

Kerim, tarihte insan onuruyla oynayan toplumların ne tür kötü akıbetlere maruz kaldıklarını bize haber vermektedir.⁹

Bir fert veya topluluğun başka bir fert veya topluluğu aşağılaması, ayıplaması, onunla alay edip onuruyla oynaması kardeşlik duygularını zedelediği gibi nefret ve düşmanlıklara da sebep olur. İletişimi zorlaştırdığı için herhangi bir değer paylaşımını da tabii olarak zorlaştırır. Bu sebeple Hz. Peygamber ırksal ve fiziksel farklılıkların alay konusu yapılmasını hiçbir zaman hoş karşılamamış, böylesi durumlarda gereken tepkiyi anında göstermiştir. Örneğin bir seferinde Hz. Âişe: “Ey Allah’ın Resûlü! Safiyye küçük bir kadındır.” diyerek eliyle kısığına işaret etmiş, bunun üzerine Allah’ın Resûlü: “Öyle bir söz söyledin ki o söz denize karışsaydı denizin suyu değışirdi.”¹⁰ buyurmuştur. Yine Ebû Zer (r.a.) bir defasında biriyle giriştiğı sözlü bir kavga esnasında onu annesinden dolayı ayıplamış, bunun üzerine Allah’ın Resûlü ona: “Ey Ebû Zer! Sen onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde henüz cahiliye alışkanlığı bulunan bir kimsesin.”¹¹ buyurarak bu davranışını tasvip etmemiştir. Bütün bunların yanlışlığını ortaya koyan şu ayet nazil olmuştur: *“Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğı alaya almasın! Belki onlar, kendilerinden daha hayırlıdırlar. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar! Belki onlar kendilerinden daha hayırlıdırlar. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın! İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir günahdır!..”*¹²

Şurası muhakkak ki tevhid inancının gölgesinde bir araya gelenler, kardeşlik bağlarıyla bütünlük arz ederler. Birini ayıplayan, aslında kendisini, dolayısıyla bağlı bulunduğu toplumu ve aileyi ayıplamış olur.

5. Kutsala Saygı

Dünya sadece Müslümanlardan ibaret değildir. Tebliğ görevini rahatlıkla yapabilmek, çatışma zemininden uzak kalarak barış ve huzur içinde bir arada yaşayabilmek için başkalarının inanç, fikir ve düşüncelerine saygılı olmanın yanı sıra kutsallarına da dil uzatmamak gerekir. Bu âdil ve evrensel kural hakkında Yüce Allah, *“Onların Allah’tan başka taptıkları tanrılarına hakaret etmeyin!..”*¹³ buyurarak, başkalarının kutsallarına dil uzatmayı tasvip etmemektedir.

Kur’an’ın “Tanrılarına küfretmeyin!” ifadesi evrensel barış için son derece anlamlıdır. Diyalogun en önemli düsturu, iletişim kurulacak insanların fikir ve düşüncelerine, inanç ve dinî değerlerine saygılı olmaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki birinin inanç ve

9 Örnek için bkz. Fecr, 89/16-24.

10 Ebû Dâvûd, Edeb, 27.

11 Buhâri, İmân, 22; İtk 15; Müslim, İmân, 38.

12 Hucurât, 49/11.

13 En’âm, 6/108.

fikirlerine saygı duymak, onları kabul etmek anlamına gelmez. İslam uleması, her kim olursa olsun, birinin dinine küfretmeyi büyük bir hata olarak kabul etmiştir. Hâsılı, ne kadar batıl olursa olsun herhangi bir milletin mukaddes saydığı değerlere dil uzatmaktan sakınmak, dinî ve ahlaki bir görevdir. Evrensel İslam kardeşliğinin bir gereğidir.

6. Dinî Özgürlük

Dinî özgürlükler, barış içinde yaşamının önemli bir kuralıdır. Bir dini kabul etmek; anlatılanı dinleme, anlama ve kavrama yoluyla ikna olma meselesidir; yoksa baskı veya dayatma ile kabul etme ya da ettirme meselesi değildir. Bu noktada İslam olanca gücü ile insan idrakine hitap eder; düşünen akla, uyarılara karşılık veren vicdana, insan idrakinin bütün yönlerine hitap eder. Bunu yaparken de baskıya başvurmaz. *“Dinde zorlama yoktur. Doğruluk ile sapıklık birbirinden ayrılmıştır.”*¹⁴ ifadesiyle İslam, dinin kabulünde zorlamayı kabul etmediğini gösterir. Zorlama ile kabul edilen imanı da geçerli saymamaktadır. Bu ilkede Yüce Allah insanı onurlandırmakta; iradesine, düşünce ve duygularına saygı duyulmasını istemekte, hidayete ve sapıklığa ilişkin tercihlerinde onu vicdanı ile baş başa bırakmakta; bununla beraber davranışlarının sonuçlarını ve nefsi ile hesaplaşma görevini de onun omuzlarına yüklemektedir. Dolayısıyla “Dinde zorlama yoktur,” ilkesi insan özgürlüğünün en açık ifadesidir. Nitekim inanç özgürlüğü, insanı ‘insan’ yapan ilk ve en temel ‘insan hakkı’dır. İnsanın elinden inanç özgürlüğünü almak, her şeyden önce onun insanlık vasfını elinden almak demektir. Baskıya ve işkenceye maruz kalmadan inancı yaşama, yayma ve tanıtmaya özgürlüğü, temel inanç özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasıdır. Yoksa inanç özgürlüğü, pratikte hiçbir anlam taşımayan kuru bir laftan ibaret kalır. Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiğinde orada yaşamakta olan topluluklarla yaptığı antlaşma, bir ‘hürriyet beyannamesi’ olarak insanlık tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu antlaşma ile Müslümanlara olduğu gibi Yahudilere de düşünce ve ibadet özgürlüğü tanınmış, herkesin mülkü ve canı teminat altına alınmış; soyu, rengi ve inancı ne olursa olsun, bütün insanlar için barış ve özgürlük sağlanmış, herkesin düşünce ve ibadet özgürlüğü garanti altına alınmıştır.

7. İnsan Haklarına Saygı

Fikir ve inanç özgürlüğü, özel mülkiyet hakkı, aynı fikirde olmama hakkı, mahremlik hakkı, toplanma özgürlüğü, kişisel sorumluluğa saygı, maişet hakkı gibi insan haklarına saygı göstermek, toplumsal barışın temel esaslarından biridir.

İnsan hakları yaratıcının doğuştan insana bahsettiği dokunulmaz haklardır. Konumu ne olursa olsun bu hakları hiç kimsenin başkasının elinden almaya hakkı yoktur. İnsan haklarına yönelik en küçük bir ihlal toplumsal barışı zedeler.

14 Bakara, 2/256.

8. Eşit Muamele

İrki ve inancı ne olursa olsun, vatandaşlık kapsamına giren herkese eşit muamele etmek, birlikte barış içinde yaşamının vazgeçilmezidir.

Hız. Peygamber Medine şehir devletini kurduğunda ilk yaptığı iş, Medine’de yaşayan herkesi eşit vatandaş kabul edip bütün unsurlarla bir antlaşma imzalamak olmuştur.

‘Eşit muamele’ sadece devletlerin vatandaşlarına karşı uygulanması gereken bir kural değildir. Ana-babalar evlatlarına, işverenler işçilerine, her amir emri altındakilere eşit davranmak, eşit muamele etmek zorundadır. Bu tür ihlaller kardeşlik bağlarını ve toplumsal barışı zedeler.

Herkese eşit davranma örneklerini biz yine Hız. Peygamber’de görmekteyiz. Örneğin, bir defasında bir Yahudi Resûlullah’a (s.a.s.) gelerek kendisine hakaret ettiği gerekçesiyle bir Müslümanı şikâyet etmiş, bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) o Müslümanı çağırarak takdir etmiştir.

9. Hoşgörü

Hoşgörü; müsamaha göstermek, tahammül etmek, görmezden gelmek, kendisinin veya çoğunluğun görüşüne aykırı düşen görüşlere taraf tutmadan sabırla katlanmak demektir.

Diğer bir ifade ile hoşgörü; farklı dinî inanç, ahlaki değer, fikir ve düşünce sahiplerine bilerek ve isteyerek müdahale etmemektir.

Bilindiği üzere Yahudiler Allah Resûlü’nün getirdiği yeni dinden pek hoşlanmamışlardı. Fakat Hız. Peygamber onlara hoşgörü ve merhametle yaklaşmış, onlarla sosyal ilişkilerini sürdürmüştür. Örneğin bir gün bir Yahudinin hasta oğlunu görmek için evine ziyarete gitmiş, bundan aile oldukça etkilenmiş, Hız. Peygamber çocuğu İslam’a davet etmiş, bu daveti olumlu karşılayan çocuğa, aile de izin vermiştir.¹⁵

10. Adalet

Adalet sözlükte; düzenli ve dengeli davranmak, her şeyin ve herkesin hakkını vermek, haksızlık ve aşırılıklardan uzak durarak her şeyde orta bir yol izlemek, bir şeyi yerli yerine koymak, insaf ve eşitlik demektir. Adaletin zıttı zulüm ve insafsızlıktır. Terim olarak adalet, kendisinin veya ailesinin aleyhine de olsa, kanunların herkese ve her şartta eşit uygulamak demektir. Diğer bir ifade ile adalet, hukuk önünde herkese eşit davranmak, kültür, bilgi ve mevki farklılıklarından dolayı insanlara farklı davranmamak demektir.

Kur’an-ı Kerim’de, *“Ey inananlar! Kendiniz, ana-babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti gözetin; ister zengin, ister fakir olsun, Allah onlara daha*

15 Buhârî, Cenâiz, 80, Merdâ 11; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 5; Ahmed b. Hanbel, III, 280, no. 14010.

yakındır. Adaletinizde heveslere uymayın. Eğer sözü eyer bükerseniz veya yüz çevirseniz bilin ki Allah yaptıklarımızdan haberdardır!”¹⁶ buyrulmuştur.

İslam, adaletin gerçekleştirilmesinde istek ve heveslere, sevgi ve nefretlere, akrabalık ve yakınlıklara, zengin-fakir ayrımına göre hareket etmez. Bunun için İslam, toplum içinde yaşayan bütün kesimlerin birliğini sağlayan prensipler koymuş, toplumun güvenliğini garanti altına alan bir düzen kurmuştur.

Yüce Allah şöyle buyurur: “Ey inananlar! Allah için adaletle şahitlik edenler olun! Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın! Âdil davranın, takvaya yaklaşın budur. Allah’tan korkun, şüphesiz Allah yaptıklarımızdan haberdardır.”¹⁷ Allah Resûlü de (s.a.s.) şöyle buyurur: “Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, ona yardım kesmez. Onu hakir görmez ... Kişinin Müslüman kardeşini hakir görmesi kötülük olarak ona yeter. Müslümana, bütün Müslümanların kanı, malı ve ırzı haramdır.”¹⁸

11. Hürriyet

Kişinin yaptıklarından sorumlu tutulabilmesi için, düşünce ve hareketlerinde hür olması gerekir. Seçme ve tercih hürriyetine sahip olmayan birini yaptıklarından veya yapmadıklarından sorumlu tutmak ya da hesaba çekmek anlamsız olur. Bu yüzden İslam, renk, inanç, sınıf ayrımı yapmadan, bütün inanç gruplarının düşünce ve hareketlerinde hürriyetlerini “Dinde zorlama yoktur; artık hak ile bâtıl iyice ayrılmıştır.”¹⁹ buyruğuyla teminat altına almıştır. Bu ayet, insanlara hiçbir şeyin zorla kabul ettirilemeyeceği hususunun, İslam’ın temel kuralı olduğunu ortaya koymaktadır.

İnsân, Allah’ın bahsettiği hürriyet hakkına göre kendi iradesi ile Allah’a yönelir, yalnız O’na karşı hesap verir ve sadece O’na karşı sorumlu olur; iyiye veya kötüye hür iradesiyle yönelir ve karşılığını da bizzat kendisi görür. Netice itibarıyla bâtıl da hayır da şer de apaçık gösterilmiştir, bunlardan birini tercih etmek insana kalmıştır. Dolayısıyla hürriyet insan için tabii bir hak, ruhsal bir imtiyaz ve her şeyin üstünde dinî bir görevdir. O olmadan insan ne ruh yüceliğine, ne de ahlak olgunluğuna erişebilir. İslam kardeşliğinde sınıf, ırk, servet, sosyal ve politik statü farklarına dayanan bütün imtiyazlar kaldırılmıştır. Böyle olursa ancak farklı din, inanç ve fikir mensuplarının bir arada barış içinde yaşamaları mümkün olur.

16 Nisâ, 4/135.

17 Mâide, 5/8.

18 Müslim, Birr, 32; Ebû Dâvûd, Edeb, 35.

19 Bakara, 2/256.

12. Can, Mal ve Namus Dokunulmazlığı

Hayatın kutsallığına saygı; can, mal ve namus dokunulmazlığı toplumsal barışın vazgeçilmez kabulleridir. İslam, insan hayatına büyük önem vermiş ve insan hayatını korumak için mümkün olan her şeyi yapmıştır. Kur'an'da şöyle buyrulur: *"De ki: 'Gelin, Rabbinizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de onları da biz besliyor. Kötülüklerin açığına da kapalılarına da yaklaşmayın ve haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın! Düşünesiniz diye Allah size bunları emretti."*²⁰ Bu hitap, Allah tarafından insan hayatının kutsallığının bir ilanidir. İnsan hayatına saygı göstermek doğru ve salih kişilerin vasıflarındandır. Kur'an, iyi insanların vasıflarından bahsederken *"... onlar Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmezler."*²¹ buyurmaktadır. Bu prensip insanlık tarihi boyunca Allah'ın bütün peygamberleri tarafından gözetilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de bu konuda şöyle buyrulur: *"Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık: Kim bir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu(n hayatını kurtarmak suretiyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur..."*²² Hz. Peygamber de bu prensibi insanlara Veda Haccı'nda açık bir şekilde şöyle ilan etmektedir: *"Sizin mallarınız ve canlarınız Rabbinize kavuşuncaya kadar tıpkı bu günün, bu ayın kutsallığı gibi kutsaldır."*²³ Başka bir rivayette de bir insana İlahî mahkemede Allah'ın ilk sorgulayacağı şeyin namaz olduğunu ve insanlar arasında ilk hesabı görülecek şeyin de kan davaları olduğunu belirtmektedir.²⁴ Yine bir rivayette Hz. Peygamber en büyük günahlar arasında Allah'a ortak koşmanın ve insan öldürmenin olduğunu söylemektedir.²⁵ Dolayısıyla başkalarının yaşama hakkına saygı göstermeden kişiler ve toplumlar arası barışı sağlamak elbette mümkün değildir.

13. Sevgi Odaklı Davranış

Sevgi fitrata dayalı evrensel bir olgudur. İsteğe bağlı her bir eylem ve yönelişin temelinde de sevgi vardır. İslam kardeşliğinin sevgiye dayalı olması ve bu sevginin de ulvî gayelere bağlanması İslam'ın kardeşliğe verdiği önemin bir tezahürüdür.

20 En'âm, 6/151.

21 Furkân, 25/68.

22 Mâide, 5/32.

23 Ahmed b. Hanbel, V, 411.

24 Nesâi, Tahrim 2.

25 Müslim, İmân 144; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâiretü'l-Meârif, Haydarabad 1344. VI, 284, no: 13042, X, 121, no: 20880.

Hız. Peygamber sevgiyi kutsallaştırarak “... kim sevdiğini Allah için sever ve sevmediğini de Allah için sevmezse imanını kemale erdirmiş olur.”²⁶ buyurmakta, “Allah için sevip-sevmeme olgunluğu”nu imanın kemali olarak takdim etmektedir. Başka bir hadisinde de “İnanmadıkça cennet’e giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız...”²⁷ buyurmaktadır.

Allah sevgisinin üstünde bir sevginin bulunamayacağı esası ve bütün sevgilerin merkezî ve kaynağının Allah sevgisinin olduğu gerçeği, bütün sevgilerin Allah için olma zarureti doğurur. Bu sebeple, kalbî bir eylem olan ‘Allah için sevip Allah için sevmeme’nin ‘amellerin en faziletlisi’²⁸ olduğu belirtilmektedir.

Bir hadisinde Hz. Peygamber, birbirini Allah için sevenlerin ve bu sevgi üzere bir araya gelip yine bu sevgi üzere ayrılanların kıyamet gününde Allah’ın affına mazhar olacaklarını²⁹ ve Allah Teâlâ’nın, “Nerede benim azametim için birbirini sevenler! Bugün hiçbir gölgenin bulunmadığı bir günde onları gölgemde barındıracağım.”³⁰ diye hitap edeceğini belirtmekte,³¹ sözü edilen gölgenin Allah’ın himaye ve koruması/affı olduğu ifade edilmektedir.³²

14. Merhamet Erdemi

Merhamet beşerî münasebetlerin tanziminde etkin rol oynayan fitrî bir duygudur. Sadece insanlara değil, tüm yaratıklara karşı acıma, esirgeme, koruma, sevgi, iyilik ve yardım olarak tezahür eder, dolayısıyla bütün iyi huy ve davranışların başlıca nedenidir. Bütün canlıların hissettiği bu duyguyu, ‘eşref-i mahlûkât’ olarak yaratılan insanın daha çok ve mükemmel bir şekilde hissetmesi ve eyleme dönüştürmesi gerekir. Ancak İslamiyet, “hâlîka hürmet, mahlûka şefkat ve merhamet” esasına dayalı bir din olduğu için Müslümanların merhamet konusunda daha da duyarlı olmaları gerekir.

İslam’ın ilk yıllarında Mekke toplumunda âciz ve kimsesizlere karşı ilgisizlik ve acımasızlık hüküm sürmekte iken inen ayet ve sûrelerde öncelikle ağırlıklı olarak Allah’ın birliği, kudreti ve lütüfkârlığının, sonra da nesep, servet ve sosyal statü farkı gözetmeksizin herkese karşı sevgi ve merhamet duygularıyla yaklaşmayı, bilhassa yoksulları ve kimsesizleri koruyup gözetmeyi, nihayet toplumda bir merhamet ve sevgi ahlakı ge-

26 Ebû Dâvûd, Sünnet 15; Tirmizî, Kıyâme, 60.

27 Müslim, İmân, 93; Ebû Dâvûd, Edeb, 131.

28 Ebû Dâvûd, Sünnet, 2.

29 Bkz. Buhârî, Ezân, 36; Zekât, 16; Hudûd, 19; Müslim, Zekât, 91; Tirmizî, Zühd, 53; Nesâî, Kudât, 2; Muvatta’, Şa’r 14; Ahmed b. Hanbel, II, 439.

30 “... (Benim affımdan başka) hiçbir affın geçerli olmadığı bir günde onları affedeceğim.” demektir.

31 Müslim, Birr, 37.

32 Nevevî, *Minhâc*, IX, 460.

liştirmeyi hedefleyen hükümlerin geniş yer tuttuğu; ayrıca insanları esaret zincirinden kurtarmak, yetimi ve yoksulu doyurmak, birbirine sabır ve merhamet tavsiye etmek gibi davranışların da gerçek insanlık değerini kazandıran iyilikler olarak sıralandığı görülür. Bütün bunlar İslam'ın öngördüğü kardeşlik üyesinin övgüye değer vasıfları ve hedeflenen insan prototipinin özellikleridir. Bununla beraber pek çok ayette kimsesiz ve çaresizler karşısında ilgisiz kalanlar, acımasız davrananlar.³³ haksız yollarla yetimlerin mallarını yiyenler,³⁴ kız çocuklarından utanç duyanlar³⁵ ve onları acımasızca öldürenler,³⁶ 'Allah'ın doyumadığını biz mi doyuracağız?' diyenler³⁷ ağır bir şekilde eleştirilir.

Kur'an'da müminler için bir ahlak örneği olarak takdim edilen Allah Resül'üne (s.a.s.); özellikle çevresindeki yoksul ve kimsesizlere merhametli davranması, onları incitmekten sakınması, sıkıntılarını giderme imkânı bulamadığı durumlarda bile güzel sözle gönüllerini alması öğütlenir, aksi davranması hâlinde zalimlerden olacağı uyarısında bulunulur.³⁸ Gerek bollukta gerekse darlıkta mallarından hayra harcayanlara, kin ve öfkelerini bastıranlara ve insanları affedenlere genişliği gökleri ve yer kadar olan cennet vaad edilir.³⁹ İslam Peygamber'i (s.a.s.); "İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez."⁴⁰ "Siz dünyadakilere merhamet edin ki Allah da size merhamet etsin!"⁴¹ buyurmaktadır. Hz. Peygamber herkese, her şartta merhametle muamele etmiş ve hiç kimseye ne kötü davranmış ne de kin beslemiştir. O kadar ki Medine Devleti'ni yıkıp lideri olan kendisini öldürmek için planlar yapanlara dahi merhamet göstermiş ve hiçbir zaman sertlikle muamele etmemiştir.

15. Aşkın Değerlerle Motive

Müslümanın eylemlerini harekete geçiren, onları motive eden güç, öncelikle aşkın, yani imanı değerlerdir.

Aşkın değerlere bağlı hareket etmek bir yücelik olmakla beraber aynı zamanda evrensel bir olgu, herkesin ulaşmak istediği ulvî bir değerdir. Şüphesiz, en aşkın varlık Allah Teâlâ olduğuna göre, O'nun değer verdiği, razı olduğu her şey de aşkın/müteal bir değerdir.

33 Bkz. Fecr, 89/17-26; Mâün, 107/1-7.

34 Nisâ, 4/10.

35 Nahl, 16/58-59.

36 Tekvîr, 81/8-9.

37 Yâsin, 36/47.

38 En'âm, 6/52.

39 Âl-i İmrân, 3/133-134.

40 Tirmizî, Birr, 16.

41 Tirmizî, Birr, 16.

Aşkın değerlere göre hareket etmek, gizli açık bütün düşünce, hareket ve eylemlerin Allah için yapılır hâle gelmesidir. Bu durumda Allah'ın bir emri olarak kardeş olmak ve kardeşliğin gereklerini yerine getirmek aşkın bir eylemdir. Zirâ kardeşliğin Allah'ın rızasına, sevgisine, imanın gereğine bağlanması, motivasyonunun aşkın değerler olduğunun ifadesidir.

16. Empati Olgunluğu

Başkalarına yönelik bütün eylemlerin gönül kıtası, karşı tarafa geçip olaya tersen bakabilmek, aynı eylem bize yönelik yapıldığında ne hissedeceğimizi hesaba katabilmektir.

İmanın olgunluğu, kendimiz için istediğimiz bir şeyi başkası için de istemeye veya kendimiz için istemediğimiz bir şeyi başkası için de istememeye bağlıdır. Bu da empati yapmaktır.

Empati, bireyler ve toplumlar arası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütmesine büyük katkı sağlayan 'bir davranış sergileme biçimi ve anlayışı'dır. Diğer bir ifade ile 'başkalarının duygularını anlamaya çalışma ve tavırlarını onların ruhsal durumlarına göre ayarlayabilme becerisi'dir. Bu beceri, ikili insan ilişkilerinin sağlıklı yürütmesinin temelini oluşturur.

İslami değerler algılamasında, empatinin temelini Hz. Peygamber'in; "Sizden biriniz kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemedikçe gerçek manada iman etmiş olamaz."⁴² hadisi oluşturmaktadır. Allah Restülü'nün bu veciz sözüne dayanarak empatinin olgusal olarak İslami değerler algılamasında ahlaki ve sosyal bir değer olarak yer aldığını, söz konusu değerlerin hayata dönüştürülmesinde etkin rol oynadığını, bütün hayatı kuşatan bir algılama biçimi olarak İslami anlayışın temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu hadis herhangi bir bireye veya bireylere karşı sergilenecek davranışın, karşı taraftan bakarak belirlenip sergilenmesini öngörmektedir.

Kur'an-ı Kerim, bazı sorumlulukların yerine getirilmesinde, harekete geçme motivasyonu olarak bizatihi empati kurmayı tavsiye etmektedir.⁴³ Ayrıca yaşam örneklerine bakıldığında, Hz. Peygamber'in beşerî münasebetlerinin empati örnekleriyle dolu olduğu da görülecektir.⁴⁴

42 Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71, 72; Tirmizî, Kıyâme, 59; Nesâî, İmân, 19, 33.

43 Cemal Ağırman, "İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak 'Empati' Ve Hadislerde 'Empati' Örnekleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, Sivas 2006, s. 23-53.

44 Bkz. Aynı yer.

SONUÇ

Sonuç olarak İslam kardeşliği aynı inanç ve idealler etrafında bir araya gelerek oluşturulan bir birlikteliği ifade eder. Bu manada İslamiyet'in sunduğu kardeşlik ilkelerinin evrensel olduğunu ve buradaki evrenselliğin, biri 'kaynağının mahiyeti', diğeri de 'ilkelerinin özelliği' şeklinde tezahür ettiğini görmek mümkündür.

Bu kardeşliğin kaynağı vahiy olduğuna ve bunun insan merkezli ideal bir yaşam modeli olduğuna göre her şeyden müstağni olan Yaratıcı'nın 'eşref-i mahlûkât' olarak yarattığı insanın aleyhine bir şey vazetmesi elbette düşünülemez. Böyle bir algı İslamiyet'in Tanrı telakkisine ters düşer. Dolayısıyla bir şeyin vahiy kaynaklı olması tabii olarak onun evrensel olmasını gerektirir.

İslam kardeşliğinin bir diğer evrensel boyutu, ilkelerinin fitrî ihtiyaçlara cevap verme niteliğine sahip olmasıdır. Her şeyden önce fitrata uygunluğun evrenselliğin temel karakteristiği olduğunu ifade etmek gerekir. Ayrıca İslam'ın evrenselliği ile sunduğu kardeşlik ilkelerinin evrenselliğini de beraber düşünmek gerekir.

Unutmamak gerekir ki kökleri vahye dayanmayan değerler insanların ruhuna nüfuz edemediği gibi, gönüllere de hâkim olamamaktadır. Bu sebeple ahlakın en sağlam dayanağının din olduğunu, din olmadan fertlerin hayatında yüksek ahlaki değer ve faziletlerin egemen olmadığını, vahyin müdahil olmadığı hayatların ise hırs ve arzulara mağlup olduğunu, dinin mukaddes duyguları harekete geçirerek vicdanlara hitap edebildiğini, çünkü hak dinin ahlaki faziletler bütünü olduğunu bilmek ve bu bilinçle hareket etmek ideal bir hedef olmalıdır.

Zira beşeriyetin ahengini korumak ve İslam kardeşlik ilkelerini hayata geçirmek için din zaruri bir amildir. Eylemler üzerindeki etkisi her an mevcuttur. Nerede ve ne zaman olursa olsun kişiyi kontrolü altında tutabilmektedir. Vicdanlara hâkim olduğu için gizli ve aşikâr her türlü kötülüklerden alıkoyduğu gibi iyiliklere de sevk edebilmekte, Allah'ın gözetimi altında bulunma duygusu gizli ve aşikâr bütün duygu, düşünce ve eylemleri ulvî gayelere motive edebilmekte, ayrıca bu duygu ile güçlü bir irade hâsil olabilmektedir. Zira din her türlü ahlaki faziletin, hem kaynağı hem de etkinlik gücüdür. İyi vicdana sahip olabilmek için iyi bir din terbiyesi almış olmak gerektiğini de belirtmekte yarar var.

Evrensellik bağlamında şunu da ifade etmek gerekir ki İslamiyet'in son ilahî din ve tebliğcisi Hz. Muhammed'in son peygamber olması, peygamberliğinin hususi değil umumi olup bütün insanlığa gönderilmiş olması, tebliğ etmiş olduğu dinin hükümlerinin genel ve her zaman ve mekânda yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılamayı tekeffül etmesi İslamiyet'i ve dolayısıyla sunduğu kardeşliği evrensel yapan tabii ve evrensel durumlardır.

İslamiyet'in birlik ve kardeşliğe davet ederken takip ettiği metodun da evrensel olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda öncelikle bütün insanların aynı özden yaratıldıklarını ve yine aynı anne ve babadan çoğaldıkları hakikatini beyan ederek umumi bir eda ile vicdanlara ve akliselime hitap eder.

Suni ayrılık ve düşmanlıkların temelini oluşturan ırkçılığı reddetmek, üstünlüğü ırksal ve fiziksel farklılıklarda değil takvada aramak, insan onuruna ve kutsala saygı duymak, dinî inançlara özgürlük tanımak, Yaratıcı'nın insana doğuştan bahşettiği haklara riayet etmek, herkese eşit ve adaletle muamele etmek, hoşgörülü olmayı ideal bir davranış olarak benimsemek, hürriyetçi bir tutum sergilemek; can, mal ve namus dokunulmazlığına büyük önem vermek, kardeşlik ilkelerinin hayata geçirilmesinde sevgi ve merhameti kutsallaştırmak, davranışları aşkın değerlerle motive etmek, olgun bir davranış sergileme biçimi olan empatiyi imanın olgunluk göstergesi olarak kabul etmek İslam kardeşlik ilkelerinin evrensel özellikleridir. Bu ilkeleri benimseyip hayata geçirmek Müslümanlar için dinî bir görev, diğer insanlık bireyleri için de davet niteliğindedirler. Bu noktada İslam kardeşliğinin amaç, hedef ve niteliklerinin dünyaya tanıtımının inananlar için dinî bir görev olduğunu unutmamak gerekir. Saygılarımla!...

BİBLİYOGRAFYA

Ağırman, Cemal, "İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak 'Empati' Ve Hadislerde 'Empati' Örnekleri", *CÜİFD*, X/2, Sivas 2006.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5. bs., Beyrut 1405/1985.

Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Dâiretü'l-Meârif, Haydarabad 1344.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiü's-sahîh*, İstanbul ts., 1315'den ofset.

Ebû Dâvûd, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, İstanbul ts. ofset.

İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, th., Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, th. M. Fuâd Abdülbâkî, Beyrut 1406/1985.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim (el-Câmiü's-sahîh)*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, İstanbul ts. ofset.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahmân, *Sünenü'n-Nesâî*, th., Abdulfettâh Ebû Gudde, Halep 1406/1986.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahih-i Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut 1392.

Tirmizî, Ebû İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, th., Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

BAŞKAN - Cemal Bey'e çok teşekkür ediyoruz.

Cemal Bey bize İslam'ın kardeşlik ahlakına ilişkin belli başlı standartlarını, sınırlarını vurgularken biraz içeriden konuştu, kendi kabullerimizi vurguladı ve buradan da evrenselliğe bir adım atmaya çalıştı. Aslında bu tebliğin müzakerecisi olmayı isterdim kişisel olarak, keyifli bir müzakere çıkacağını düşünüyorum. Herhâlde müzakerelerde gereken değerlendirmeler yapılacaktır.

Ancak ben diğer konuşmacı arkadaşımıza geçmeden size bir soru sormak istiyorum. Hâlâ mı bir proje Hocam İslam kardeşliği?

Prof. Dr. Cemal Ağırman - Egemen olmadığını göre ...

BAŞKAN - Onu biraz açar mısınız.

Prof. Dr. Cemal Ağırman - Yani davet pozisyonunda olanlar vardır. Onlar ümmeti icabet, projenin dâhilindedirler ama davet sürekli olduğuna göre nihai manada gerçekleşmiş değildir. Dolayısıyla, davet sürdüğü sürece sürekli projeye dâhil olacak olanlar vardır. Girenler zaten projeyi yaşıyorlardır, diğerleri de inşallah bu projeye dâhil olacaklardır.

BAŞKAN - Hocam, bu projeyi ben pek tutmadım.

Çok teşekkür ediyorum.

Şimdi, Nuri Tınaz Hocamız bize, bu kardeşliğin sanal dünyada nasıl işlediğini anlatacak. Hepimiz batmış durumdayız bu dünyaya, orada da cemaatlerimiz var.

Nasıl gidiyor, anlatın bakalım Hocam.

3. SANAL ÂLEMDE KARDEŞLİK

Doç. Dr. Nuri TINAZ

**Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi**

Önce Sayın Oturum Başkanım, kıymetli katılımcılar ve dinleyiciler; sizleri sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Maalesef sanal âlemde kardeşlik oldukça yeni, tartışmalı ve meydan okuyan bir konu. Ondan dolayı ben ocak ayının ortasında Amerika'da "Dijital Din" diye bir konferansa davet edilmişim. O sırada Diyanet'e uğramak durumunda kalmıştım yani Diyanet acaba Türkiye bağlamında veyahut da Türk diasporası bağlamında internet ortamında bizim insanımıza ne gibi hizmetler veriyor dijital olarak. O sırada Dursun Bey başıma bir iş açtı, sen de dijital âlemde, sanal âlemde kardeşlik hakkında bir sunum yap, dedi.

Maalesef Amerika'dayken uzun yolculuk ve türbülansa yakalandık birkaç defa, bir hastalık geçirdim, vertigo hastalığı. Üç aydan beri fazla kitap okuyamıyorum, yazamıyorum, sadece okuduklarımdan derlediklerim, kafamda kalanlarla sizi biraz bilgilendirmeye çalışacağım.

2012 Ocak ayındaki Dijital Din Konferansı çok enteresandı. iPhone'a, android işletmeci telefonlara, iPad'e sosyal medya, Facebook ve Twitter'da dijital olarak biz se-külerleşen, bireyselleşen, modernleşen sıra dışı olan insanlara nasıl dini götürebiliriz?

Değişik ortamlar, mesela sanal havra var da, sanal kilise var da maalesef sanal cami veya sanal bir mescit yoktu orada. Ben de bunun projesini bu yazın temmuz ayında Uluslararası Medya Din ve Kültür Derneği'nin Eskişehir'de İletişim Fakültesi'nde bir konferans olacak, orada sunmaya çalışacağım.

Bireyselleşen, sekülerleşen insanı Batılı dinsel kurumlar, dini kurumlar dindar tutabilmek için, onların kiliseye gelmesini beklemediler. 1990'lardan sonra, 90'lı yılların ortasından sonra; kiliseyi ve dini onların ayaklarına götürmeye çalıştılar.

Aslında bunun biraz geçmişi var. 1970'li yılların sonunda, 1980'li yıllarda Amerika'da bir furya olan, bir moda olan Evangelistler vardı, Billy Graham, Peth Robertson daha hâlâ aktifler, Gery Farwel. Bunlar, televizyonu, medyayı kullanarak insanlara dini götürmeye çalıştılar. Ama 1990'lı yılların ortasından itibaren bu sanal âlemle, World way prep dediğimiz iletişim teknolojilerinin internet ortamında sunulmasıyla sanal âleme taşındı, bu din konusu.

Sanal âlemde kardeşlik, dayanışma, birliktelik oluşturma oldukça tartışmalı, yeni bir meydan okuyucu konudur. İnternet ve onun benzeri ortak teknolojiler, kuşkusuz çağdaş günümüz İslamının yeni kamusal alanının ortaya çıkmasında çeşitli ve değişen roller oynamıştır. İnternet, küresel toplumdaki pek çok farklara rağmen, evrensel Müslüman topluma, ümmete bir derece sanal yaklaşma getirebilir, ortak alanlarda, ilgilerde kolayca erişilebilir bir imkân sağlamıştır.

İnternete İslam kelimesi girmekle ... Burada şu bilgiyi vermek istiyorum: Şimdi arama motorları genelde 1990'lı yılların ortalarında ortaya çıktı. En klasik arama motorları, mesela İm Pool Seek, Alta Vista ve Libros gibi internet arama motorlarıydı. Bunlarda, girdiğiniz zaman, İslam'la ilgili yaklaşık 15 bin, 20 bin sonuç veriyordu. Yalnız, bu worlwide web dediğimiz, 1995'ten sonra ... Mesela Google 1998'de devreye giriyor, 2004'te halka açılıyor. Halka açıldıktan sonra ... Ben o sırada tezimi yazıyordum Cambridge Üniversitesi'nde. Tabii, Amerika'daki Müslümanlar çalışırken devamlı oraya gidip gelmek maksatlı olduğundan interneti sık kullanıyordum, o sırada girmeye başladım. Baktım ki İslam ve Müslümanlarla ilgili kelimelere girdiği zaman 15 bin, 20 bin veriyordu. Fakat 1998'den sonra milyonu aştı. 2000'de 1,5 milyona, 2004'te 15 milyona ulaştı. Size daha sağlıklı bilgi verebilmek için, şu anda mevcut internet arama motorlarından size daha taze bilgi vermek için dün akşam Google arama motoruna girdim, İslam'la ilgili 578 milyon sonuç verdi. Bu 2000 yılında 1 milyon 250 bindi. İnternet Explorer'ın arama motoru Bing 175 milyon verdi ve Yahoo'nun arama motoru Alta Wista, 34 milyon link verdi İslam ve Müslümanlarla ilgili ortalama. Şu anda Türkiye'deki televizyonlarda gördüğümüz Yandex, Rusya'nın bir arama motoru, o da yeni olduğundan 39 ile 45 milyon arasında değişiyor İslam ve Müslümanlarla ilgili linkler.

İnternete İslam kelimesini girmekle linkler veriliyor. Bu da çok yönlü düşünce ve bakış açılarının temsil edildiği geniş İslami sitelere girme imkânı sağlıyor. Bu sitelerin bazıları geleneksel İslami kurumların -Ezher gibi- uzantıları olurken, diğerleri de İslam'ın alternatif yorumları, marjinal sesleri için bir platform sunuyordu. Bu sitelerin pek çoğu, söz konusu site yazarlarının ideoloji ve değerlerini, etiket ve markalarını yansıtıyor

ama ziyaretçilerine sohbet odaları, tartışma kurulları, seminerler, yorumlar, fetvalar, hadisler ve Kur'an okumaları, değişik makamlarda Kur'an okumaları gibi hizmetleri birkaç dilde sunuyordu.

Bu bağlamda, İslami İnternet siteleri ... Gery Bund, bu kişi ilk defa İslam ve Müslümanlarla ilgili İngiliz Welsh Üniversitesinde bir hocadır. Sanal İslam, Dijital Çağda İslam, İnternet Müslümanları diye üç kitap çıkardı. Kitaplar söz konusu olduğunda, daha cuma günü elime yeni geçen bir kitap gördüm, İslam Dat.com. Bu da Müslümanların kendileri hakkında ürettiği yeni kitap.

Bu bağlamda İslami İnternet siteleri, Gery Bund'un tahsil ettiği gibi, siber İslami çevreler oluşturmaya başladılar. Bu ortamları ziyaret edenler, ritüelleri ve inançları paylaşıyor, görüş alışverişinde bulunuyor, bilginin yayılımını gerçekleştiriyor. Bu çevrim içi ve çevrim dışı İslami internet siteleri, yapıcı ağlar ve diyalog oluşumuna hizmet ediyor. Sitelere katılanlar yeni bir dinî anlayışa, ifade ediliş şekline ulaşabiliyor.

İslami internet siteleri, sosyal ve din bilimcileri tarafından değişik şekilde tasnif edilmiştir. Mesela, iletişimdeki yeni gelişmelere paralel olarak, sanal ümmet veya dijital ümmet gibi kavramlar oluşturmuşlardır. Tabii, Benedict Anderson'ın hayali cemaatlerden esinlenerek böyle bir kavramsallaştırmaya gitmişlerdir.

İnternet'te Müslüman komünitesinin oluşumu nasıl oluştu? Yani ilk defa İslam ve Müslümanlar internete, teknolojiye nasıl taşındılar? John Anderson, Amerikan Katolik Üniversitesi'nde sosyal ve kültürel antropolog, çok güzel bir şekilde bize bu evreleri açıklıyor. İlk aşama, 1980'li yılların başında Amerika ve İngiltere'ye, Batı Avrupa'ya İslam ülkelerinden lisans ve yüksek lisans derecelerini yapmak için giden öğrenciler... Daha çok mühendislik, bilgisayar mühendisliği ve tabii bilimlerde derece yapan öğrenciler gittikleri ülkelerde İslami literatüre ulaşamıyorlar. Ulaşamayınca da buldukları İslami literatürü dijital ortama yükleyip diğer arkadaşlarına ulaştırmaya çalışıyorlar. İlk defa hadislerin ve Kur'an'ın dijital ortama taşınması 1980'li yılların başında bu Müslüman öğrenciler tarafından olmuştur. Daha sonra bu Müslüman öğrenciler, 1982 yılında ilk defa Amerika'da İsna denilen geniş şemsiye organizasyon olan Müslüman kurumu kurmuşlardır.

İkinci aşama, 1990'lı yıllarda devreye giriyor. 1990'lı yılların ortasında iletişim teknolojisinde worldwide web giriyor devreye. Bu aşama yeni resmileştirme aşamalarını başlatıyor, yeni stratejiler geliştiriyor artık Müslümanlar. Birincisi, Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerdeki kurumsallaşmış İslami kurumlar, geleneksel dava organizasyonları sözcü ve temsilcileri, internette İslam ve Müslümanlarla ilgili negatif imajları, negatif anlayışları gidermek için internet ortamına kendilerini taşımayı istiyorlar yani interneti etkili bir şekilde kullanmak mecburiyetinde hissediyorlar.

Burada, şunu da söylemek gerekiyor: Suudi Arabistan'ın Rabıta'sı bunda öncülük yapıyor. Daha çok reklam amaçlı, İslam ülkelerini temsil eden bir rol üstlenmek istiyor, bunda da Rabıta'yı kullanıyor. Bu Rabıta'nın desteklediği din görevlileri, İnternet ortamını kullanarak İslam ve Müslümanlarla ilgili bilgiler sunmaya çalışıyorlar. Daha sonra Mısır'daki Ezher Üniversitesi, 1999 yılında kendi internet sitesini kuruyor ve bu on line sitesiyle İngilizce ve Arapça bütün dünyadaki internet'e erişimi olan Müslümanlara, Müslüman olmayanlara, meraklılara İslam hakkında genel bilgiler sunmaya çalışıyorlar.

İkinci aşaması bu evrenin, 1990 yıllarının ortalarından başlayıp sonlarına kadar olan devre ki bu devre genelde potizif İslam'ın, İslamcıların interneti kullanarak propaganda yaptığı, reklamını yaptığı, öğretilerini geniş bir kitleye yaydığı bir dönemdir. 2001 terör saldırılarıyla birlikte güvenlik politikalarından dolayı hepsi kapatıldı. Mesela, Cezayir'deki Islamic Salvation Turon, Suudi Arabistan'daki İslami Reform akımı, Mısır'daki Müslüman Kardeşler Teşkilatı gibi.

Üçüncü aşama şu anda mevcut, devam eden bir aşamadır: İslam'ın sanal evrimi, ılıman İslam'ın girişine işaret ediyor. Bu aşama ılımlı ve orta yollu, daha iddialı bir karakteri temsil eder. Şu anda sağlıklı bilgi akışı, dayanışma ve ödüllendirme komisyonu bu fonksiyonu, hizmeti yürütmektedir. Bu da daha çok Amerika'daki, Batı Avrupa'daki oraya öğrenci olarak gidip kalan, daha sonra da profesyonel olarak üniversitelerde ve özel ve devlet sektöründe çalışan Müslüman profesyoneller tarafından olmaktadır.

İnternette, şu andaki İslam'ın bir sınıflamasını yaparsak, karşımıza 5 türlü sınıflama çıkıyor:

1. Radikal cihatçılar. Bunlar daha çok terör ve şiddeti meşru gören, haklı gören, kendi davaları için haklı gören, bunun için interneti kullanan kesim.
2. Geleneksel dindarlar, sufiler. Bunlar da daha çok geleneksel İslami yaşayışı propaganda yapanlar yani reklam yapanlar.
3. Dinî modernistler. Bunlar modernist olmalarının yanı sıra, eğitilmiş olmalarının yanı sıra pozitif katılmayı, angajmanı da haklı görenler.
4. Muhafazakâr selefiler. Bunlar daha çok Vehhabi İslam'ı yaymaya çalışan eğilim.
5. Gerçek ılıman İslami kesimler. İslami konularda bilgili, Ortodoks Sünni İslam'ın pratiklerine bağlı kalan, Ordodoksluğun sınırları içerisinde değişik düşünce ve kanaatlere toleranslı yaklaşan kesimdir.

İslam dünyasında internetin kullanımına ve internete erişimde birtakım tepkiler var, direnişler var. Bunları geçip, internette Müslüman kardeşliği dayanışması, örgütlenmesi nasıl oluyor; bunları da kısaca özetlemek istiyorum.

İnternette İslam dayanışması ve kardeşliği, birlikteliği genelde beş aşamada oluyor:

1. Bilgi alışverişi, paylaşımı ve yayılımı. Bu daha çok İslami kültür ve bilgilendirme sitelerinde oluyor. Mesela İslâ'nın ve İknâ'nın internet siteleri. Yusuf el-Kaddâvî'nin Katar'dan yayın yaptığı İslam Online sitesi ve Amr Halid'in Mısır'dan yayın yaptığı site. Amr Halid... 2002'de Hüsnü Mübarek onu yasaklıyor. Şu anda İngiltere'ye sığınıp orada İslami araştırmalarda doktora yapıyor. Kendisi muhasebeci olmasına rağmen, çok güzel bir hatip olduğundan genç Müslüman ve Arap kesimi çok etkiliyor.

2. Yardımlaşma ve dayanışma. Bu özellikle Müslim Aid veyahut da İslamic Relief gibi küresel İslami yardımlaşma kurumlarıdır. Mesela bunlar depremlerde, sel baskınlarında, açlıkta ve kuraklıkta ... Mesela Açe depreminde ... Enteresan, mesela 1999 Türkiye'deki depremde mobilize örgütlenemedi ve Müslümanlardan fazla yardım toplayamadılar. Ama 2004'teki depremde oldukça aktif rol oynadılar.

3. İnternetteki bu kardeşlik ve dayanışmada üçüncü oluşum da, politik ve dini örgütlendirme bilinçlendirmesi. Bu da mesela 1989'da Salman Rüşdi Şeytan Ayetleri'ni yazdığında Müslüman dünyasının tepkisi bir ay içerisinde ancak örgütlenebildi. Ama mesela Papa XVI. Benedict'in İslam hakkında 2006'da... Ondan sonra Danimarka'daki krize Müslümanlar aniden tepki gösterebildiler yani kısa zamanda mobilize olabildiler. Bir de, mesela Amerika'nın Irak'ı işgaline tepkisi, Mescid-i Aksâ ve Filistin konusu. Bu gibi politik oluşumlarda da Müslümanları örgütlendirmede, dayanışmada, bir araya getirmede, gerek yürüyüş gerek seslerini yükseltmede internet iyi bir ortam sağlamıştır.

4. İnternette dördüncü oluşum da, İslami ciddi niyetlere dayalı tanışma ve evlilik siteleri. Bu biraz garip gelebilir. Biz Müslümanların çoğunlukta olduğu bir ülkede yaşıyoruz ama Batı'da maalesef, gerek oğulları ve kızlarının başka bir kültürde birisiyle evlenmesini önlemek için bu gibi sitelerin oluşumu ... Mesela Amerika'daki İgna, İsna, bu gibi İslami kuruluşlar, yıllık toplantılarında özel oturumlar düzenliyorlar. Yetişkinler birbirlerini tanışınlar, helal ortamda bu hizmeti sunmaktadırlar.

5. Son olarak da, hak, hukuk ve toplumsal cinsiyet ağırlıklı siteler. Ki bunlar da özellikle, mesela ailedeki toplumsal şiddet. Mesela kadın haklarını savunan kavramlar. Amerika'daki daha çok Müslüman hukukçu bayanların oluşturduğu bir sitedir. Burada da Müslüman kadınlar aralarında bir dayanışma sergiliyor. Bir de Cannar.org sitesi, bu da Müslüman kadınların ortak problemlerinin, konularının tartışıldığı bir platform oluyor. Bir de etnik tabanlı olarak benim çalıştığım Amerika'daki siyah Müslüman hareketi, akımı diğer Müslüman çevrelerden, ülkelerden daha önce, yaklaşık 1992, 1993'te İnternet sitelerini kurup kendi öğretilerini, propagandalarını, politik prensiplerini, ilkelere yaymaya çalıştılar.

Bir de biraz garip gelecek ama bunu da bilimsel olarak söylemek durumundayız; sıra dışı toplumsal cinsiyet eğilimleri. Mesela bizim ülkemizdeki bu sıra dışı toplumsal cinsel eğilimli insanlar genelde dindar değil, biz dışlıyoruz ama Batı'da ... Zaten bu-
lundukları toplumda bunlar dışlanıyorlar. Ama bunların kendilerini ifade edebilmek için sadece bir ortak noktaları var, o da din. Mesela Amerika'da, Batı Avrupa'da bu gibi siteler de var. Mesela ben araştırırken buldum, sitelerin isimlerini el-Fatiha koymuşlar. Yani bunlar da Müslümanların değişik yüzü.

Sonuç olarak: Sanal ve siber internet ortamda sosyal, dinî, kültürel ve politik konular devamlı evrim geçiren, gelişen ve süreçte olan olgulardır, olup bitmiş değildir. Kardeşlik, dayanışma, birliktelik gibi konular da gündelik konjonktürel gelişmelere bağlı olarak evrimde ve değişmektedir.

Dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Biraz dağınık oldu ama kusura bakmayın.

BAŞKAN - Hazırlıksız sunumunuz bile çok güzeldi Hocam, bir de hazırlansaydınız herhalde sizi susturamayacaktım. Çok güzel bir bildiri, teşekkür ediyoruz.

Birkaç şeyi de merak etmedim değil. Doğrusu hepimiz internetle çok içli dışlıyız ama bunun teorik çerçevesi konusunda ...

Doç. Dr. Nuri Tınaz - Türkiye'de literatür araştırmaya başladığımda, sağ olsun Oturum Başkanımızın makalesini gördüm, 2000 yıllarının başlarında başka hiçbir makale yoktu.

BAŞKAN - Beş kanaldan söz ettiniz Hocam, beş ayrı kanal üzerinden internette Müslümanların arayış içinde olduğunu söylediniz. Orada doğrusu biz hangi kanala düşüyoruz, baktım, bir şey bulamadım; kendi açımdan veya Türkiyeli Müslümanlar olarak. Burada bir yumuşak cümle kullandınız, gerçek ılıman Müslüman. İlimli demediniz herhâlde çağrışımı farklı olur diye. İliman ile ılımlı arasındaki farkı ben bilmiyorum mesela.

Doç. Dr. Nuri Tınaz - Aslında dil sürçmesi olabilir.

BAŞKAN - Hocam siz küresel ölçekli etkili gruplara vurgu yaptınız. Türkiye neresinde, çok kısa ... Ben hep Adnan Hoca hatırlıyorum, Hulusi Efendi'yi hatırlıyorum ama biz yok muyuz yani Diyanet falan yok mu?

Doç. Dr. Nuri Tınaz - Diyanet sadece Türk diasporasında var. Şöyle söyleyeyim: İslam ülkeleri arasında internetle erişim oranında Türkiye ikinci sırada, yüzde 24-25. Her 100 kişiden 24-25 kişi internet'e girebiliyor. Birinci sırada Katar. Diğer İslam ülkeleri çok gerilerde. Diyanet'in sayfaları daha çok Türk diasporasında, daha çok Batı Avrupa'da giriliyor. Değişik cemaatlere intisap eden bizim diasporadaki insanlarımız, hatta Tür-

kiye'deki insanlarımız daha sağlıklı bilgi için Diyanet'i tercih ediyorlar. Mesela, on line fetva diye bir şeyi araştırıyorum şimdi, on line dini hizmetler ve fetva diye Diyanet'in hizmetlerini. Orada baktım ki birkaç hocayla, Diyanet'teki yetkililerle, İstanbul'daki fetvaya bakan din görevlileriyle mülakat yaptım, yaklaşık yılda 75 bin - 80 bin soru geliyor sadece İstanbul'da.

Bizim şeyimiz daha çok birinci kategoriye giriyor.

BAŞKAN - Çok teşekkür ediyoruz Hocam açıklayıcı bilgileriniz için.

Şimdi, son konuşmacımız Doç. Dr. Vehbi Başer.

Vehbi Bey'in niye böyle bir başlıkla bildiri sunduğunu az çok tahmin edebiliyorum, her zaman böyle yakıcı bir konuyu ele alır ve bizi acıtır.

“Geleneksel Kardeşlik İlişkileri ve Modernleşme Sürecinde Geçirdiği Dönüşümler.”

İnşallah hayırlı olur.

Buyurun Sayın Hocam.

4. GELENEKSEL KARDEŞLİK İLİŞKİLERİ VE MODERNLEŞME SÜRECİNDE GEÇİRDİĞİ DÖNÜŞÜMLER

Doç. Dr. Vehbi BAŞER

Balıkesir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Teşekkür ederim.

Efendim, planlanan oturum saati 11.00 - 12.20 arası olmasına rağmen, sanırım gecikmeli başladık ve şimdi de bir hayli gecikmiş durumdayız. Ben kısaca toparlamak istiyorum ama ne kadar kısaca toparlayabileceğimi bilmiyorum.

Şimdi, Hocamızın çok güncel konularda, özellikle son döneme sıkışmış internet üzerinden yaşantılar gibi vurucu konusuna karşılık benim konum biraz daha uzun bir döneme yayılan, belki asırlar boyunca süregelen geleneksel kardeşlik ilişkilerinin yine belki yüz - yüz elli yılı aşmış modernleşme sürecimizde ne tür bir dönüşüm geçirdiğini ele almaya yönelik. Dolayısıyla, çok kuşbakışı konuşmak zorundayım. Bir taraftan geleneksel kardeşlik ilişkilerinin ana hatlarını kabaca özetleyeceğim, sonra da modernleşen Türkiye’de bu kardeşlik ilişkilerinin ne tür bir dönüşüm geçirip ne şekilde geldiğini yine ana hatlarıyla göstermeye çalışacağım.

Benim çalışmamda amaç esasen akademik olarak bitmiş bir projenin sonuçlarını sunmak değil, daha ziyade bu tür projeler için hipotetik bir başlangıç veya kalkış noktası sağlamak, bir hareket noktası oluşturmak.

Bu anlamda ben, kardeşlik ilişkilerinin günümüzde çok yaygın olarak anlaşıldığı biçimde, yetişme çağındaki çocukların psikolojik sorunları, vesairesi anlamında incelemeyeceğim. Daha çok aile ilişkileri, kardeşlik ilişkileri dendiğinde bugün aklımıza böyle psikolojikleştirilmiş bireysel ilişki durumları geliyor. Bunda tabii televizyonlarda bir hayli yaygın olarak görülen aile danışmanlığı, aile içi ilişkiler üzerine kimi iletişim

psikologlarının, kimi sosyal psikologların, kimi psikiyatristlerin ahkâm kesmelerinin de büyük bir rolü var.

Benim bakış açım daha ziyade kardeşlik ilişkilerini yapılandıran sosyokültürel mekânizmaların dönüşümü. Yani geleneksel toplumda ne tür sosyokültürel mekânizmalar vardı, bugün bu sosyokültürel mekânizmaların yerini hangi yeni sosyokültürel mekânizmalar alıyor? Sosyokültürel mekânizmalar derken de, kardeşler arası ilişkileri düzenleyen kültürel donanımlar, birtakım kurumsal yapılar ile toplum hayatında istikrarlı bir gerçeklik hâlini almış sosyal yapı öğelerini kastediyorum.

Şimdi, kardeşin ne olduğu, nasıl tanımlandığı meselesi çokça üzerinde durulmuş bir şey ama kabaca Türkçede karındaş gibi bir kökenden gelen kardeş kelimesi aslında aynı ana karnından dünyaya gelmiş olmak, ana ayniyeti gibi bir kökene dayanıyor herhâlde ama biz bugün kardeşlik deyince, daha ziyade ata soyuna vurgu yapıyoruz, aynı atadan gelmeye dayanan bir kardeşlik anlayışına sahibiz.

Dolayısıyla, böyle başlayınca esasen kardeşlik üzerine bir seri değerleri vurgulayan, dinimizin, kardeşliği, din kardeşliğini ne kadar önemseydiğini yansıtan iki gün boyunca sunulmuş tebliğlere karşı ben epeyce gerçeğe dönük bir şey anlatmaya çalışacağım sizlere. Yani bizim geçmişimizde ne yüce değerler vardı gibi bir şey söylemem çok yakışık almaz, ben bir sosyologum, geçmişimizi de, günümüzü de gerçekliği içerisinde yakalamaya, analiz etmeye ve bunları ilişkilendirmeye çalışmam gerekiyor.

Geleneksel toplumda kardeşlik ilişkileri büyük ölçüde geleneksel değerler yani dinin geleneksel bir yorumu, geleneksel hukuki çerçeve, geleneksel ahlak, bunların temellendirdiği değerler ve normlar kültürel temellerini oluşturuyor kardeşlik ilişkilerinin ama sosyal çerçevesini çizen daha çok geniş aile, geleneksel geniş aile demek daha teknik terim olur. Bunun yanında geleneksel geniş ailenin ekonomik bir ifadesi olan geçimlik hane ekonomisi.

Bu açıdan baktığımızda, kardeşlik ilişkileri bugün olduğu gibi anne, baba ve çocuklardan oluşan bir birim içinde değil, en az üç kuşağı bir araya getiren çok daha karmaşık bir yapı içinde şekilleniyor. Geleneksel toplumda, bu anlamda çok çeşitli kardeşlik ilişkileri, çok boyutlu kardeşlik ilişkileri, fazlasıyla derin kardeşlik ilişkileri yaşadığını söyleyebiliriz.

Bu anlamda, geleneksel sosyokültürel mekânizmalar çok karmaşık bir yapı arz ediyor, kardeşlik ilişkilerini düzenleyen mekânizmalar. Sadece çocukluk çağına özgü yaşantılar değil geleneksel toplumda kardeşlik ilişkileri, ömür boyu devam ediyor. Bugün bunun ne anlama geldiğini daha iyi kavıyoruz.

Bu anlamda bir noktaya daha temas etmek gerekir: Geleneksel toplumda kültürün büyük ölçüde iç tutarlılığı yüksektir yani kendi içinde barındırdığı kültür unsurları

büyük ölçüde tutarlı hale getirilmiştir ve kültür çelişkileri daha düşük düzeydedir. O anlamda kardeşliği düzenleyen mekânizmalar da geleneksel olarak hem kardeşlik ilişkileri açısından hem de kardeşlerin toplumla ilişkileri, kardeşliğin toplumsal bağlamı açısından da çok daha tutarlı, karmaşık bir kültür dünyasından söz edilebilir.

Şimdi, bu anlamda kardeşlik ilişkilerini ele alırken geleneksel toplumda, bireylerin çocukluk, gençlik, yetişkinlik, orta yaş, yaşlılık, tüm yaşam evreleri boyunca sürdürdüğü ilişkilerden bahsediyoruz; bir. İkincisi, sadece aile ve akrabalık sistemiyle sınırlı olmayıp, hayatın hemen bütün yönlerini birlikte yaşamının getirdiği karmaşık ilişkiler bütününden bahsediyoruz. Yani kardeşler sadece aile içinde kardeş değil, tüm sosyal hayat aile içinde yaşandığı için büyük ölçüde, iktisadi faaliyetlerde de, karar alma süreçlerinde de, dinsel pratiklerde de, vesairede de ortak bir hayatı yaşıyorlar. Kardeşlik, çok daha kapsamlı bir ilişkiler dünyası içinde yaşanıyor böyle olunca.

Son olarak da, bu sosyokültürel mekânizmaları inceleme sürecinde geleneksel toplumun bu kapsamlı yapısına da özel bir önem atfetmek gerekiyor.

Biraz hızlı gideyim istiyorum.

Geleneksel aile yapısı içinde kardeşlik ilişkilerinin sosyal temellerini dört başlık çerçevesinde ele almak düşüncesindeyim. Değerlere daha önceden vurgu yapmıştım; dinimiz, geleneksel, dinsel yorum, ahlakımız, geleneksel hukukumuz. Şimdi, bunlara ilaveten;

Birincisi: Geleneksel toplumda kardeşlik ilişkilerinin önemli bir sosyal temeli, üç kuşağın bir arada yaşadığı aile modeli oluyor ki bu üç kuşak biraz kaba bir bakış açısidir. Geleneksel toplumda sadece üç kuşak bir arada değildir. Bu sosyolojiye giriş dersi almış öğrencilerin inandığı bir hurafedir büyük ölçüde, üç kuşak değil bazen dört kuşak, hatta beş kuşak bir arada yaşar geleneksel, geniş ailede. Yani eğer geniş ailenin atası ve onun erkek evlatları erken yaşlarda evlenmişler ise, 60 yaşına geldiğinde üçüncü kuşak yerini dördüncü kuşağa, hatta beşinci kuşağa bırakmaya başlar. 70 - 80 yaşlarına kadar yaşayan bir atanın, hele otoritesi de devam ediyorsa aile bütünlüğü korunabileceği için, torununun torunu bile aynı aile çatısı -çatısı diyeceğim ev anlaşılacak, sosyal çatıyı kastediyorum yani haneyi, avluyu falan kastediyorum- aynı hane, aynı avlu içinde altı kuşak bile bir arada yaşıyor olabilir.

Üç kuşağın bir arada olması; şimdi bakın, anne, baba ve çocuklar dediğinizde, çekirdek ailede sadece aynı nesilden bugün iki üç tane çocuk anlaşılıyor. Hâlbuki, anne baba, onların evlatları, onların evlatları, bir kere atanın çocukları arasındaki kardeşlik ilişkisi epeyce geç yaşlara gelmiştir, 80 yaşındaki bir babanın 60 yaşında evladı vardır, onun kardeşleri vardır, onlar arasında bir kardeşlik ilişkisi var. Daha sonraki kuşaklar arasında kardeşlik ilişkileri var ve bu kardeşlik ilişkileri, küçük yaşlarda, büyük yaşlardaki

kardeşlik ilişkilerine bakarak da şekilleniyor. Bugün kardeşlik ilişkisi, daha çok anne babadan oluşan iki yetişkinin çocukları kardeş yapmaya çalışmasından doğan ilişkiler.

İkinci nokta, geleneksel toplumda kardeşlik ilişkileri açısından bugün karşımızda olmayan, ortadan kalkan veya kalkmaya yüz tutmuş olan ikinci önemli bir nokta, çok eşliliktir. Biz bugün aile deyince daha çok bir kadınla bir erkeğin bir araya geldiği bir şey anlıyoruz. Hâlbuki, geleneksel cevaz, dört eşle evlenmeye yönelik cevaz, Türk toplumunda o kadar dörtlü bir eşlilik şeklinde gerçekleşme de yaygın bir iki eşlilik durumu, çok da istisna olmayan bir iki eşlilik, kumalı evlilik durumundan bahsedebiliriz. Aynı anda birden fazla eş bulunması çok eşlilik demek oluyor ama bugün yine karşımızda giderek olmayan bir durum mu diyeceğiz, bir erkeğin veya kadının bir eşle evliliği çeşitli şekillerde sona erebilir, bu geleneksel toplumda çoğunlukla ölümdür, boşanmanın pek yer bulabildiği söylenemez geleneksel Türk toplumunda. Eşi ölmüş kişiler, özellikle erkekler, kadınların evlenmesi, ikinci evliliğini, üçüncü evliliğini yapması bazı yörelerde özellikle çok sorunludur ama bir geniş aileden söz ediyorsak, atanın, o aileyi bir arada tutan ve idare eden atanın ikinci, üçüncü eşlerinden veya bir arada bulunan iki eşinden, aynı zamanda ölmüş olanlardan da olabilir. Bu çocuklar arasında bugün üvey kardeşlik ilişkisi gibi bir şey aklımıza gelmiyor kardeşler arasındaki ilişkiler deyince. Özlü üveyli bir kardeşlik durumu doğar. Dolayısıyla, çok eşlilik bugün ortadan kalktığı nispette üvey kardeşle öz kardeşler arasında, öz kardeşlerin birbirleriyle üvey kardeşlerin ayrışık olarak veya karışık olarak kurduğu ilişkiler bugün ortadan kalkmış durumda oluyor.

Bir başka nokta, süt hukuku ile ilgilidir. Geleneksel toplumda süt kardeşliği diye bir uygulamayla karşı karşıya idik. Bugün artık süt kardeşliği resmi hukuk tarafından tanınmadığı için sürdürülemiyor gibi görünüyor. Bilmiyorum süt kardeş olan sekiz-on yaş arasında tanıdığınız çocuk var mıdır yani süt kardeşliği büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. İslam hukukunun çok önemli noktalarından biri olabilir ama süt ilişkisi ortadan kalkmış durumda büyük ölçüde. Yani annesi ölen bebeğin beslenmesinde bir başka anneye olan ihtiyaç teknik olarak sanırım ortadan kalktığı için.

Son nokta: Tasavvuri akrabalık ilişkileridir. Geleneksel toplumda bir hayli yaygın biçimde kurulan, esasında kan bağına veya sebep bağına aynı nikah bağına dayanmayan tasavvuri akrabalıklar ki en yaygın biçimi ahret kardeşliği, kirvelik, sağdıçlık, yengelik, musahiplik, kan kardeşliği gibi biçimlerdir. Bunlar da kardeşlik ilişkileri tesis eden geleneksel kurumlardır.

Şimdi, bu kültürel mekânizmaların yanında aynı zamanda aile ilişkilerinin esas çerçevesini çizen ikinci bir büyük mekânizmalar bütünü, geçimlik hane ekonomisiyle ilgili ki bunu süremi fazla aşmamak için geçeceğim, arzu edenler olursa tebliğimin metninden okuyabilir. Kabaca şunu söyleyeyim: Geçimlik hane ekonomisi, bu çok nesilden karmaşık aile ilişkileri bütününe aynı zamanda bir iktisadi ihtiyaçları karşılama

mekânizması olarak çalışmasını kastediyoruz. Günümüzde, aile, birçok işlevi gibi iktisadi üretim işlevini de kaybetmiş bulunuyor. İktisadi üretim aile dışında gerçekleşiyor. Bunun ortadan kaldırılabilmesi için Türkiye’de zamana yayılmış olarak pek çok mekânizma devreye sokulmuştur. Örneğin, endüstriyel ürün üreticiliğinin teşvik edilmesi, ailenin kendi ihtiyaçları için değil pazar için üretim yapmaya başlamasına yol açmıştır. Tarımsal mekânizasyon, sağlık, tıbbi bakım vesaireyle ilgili gelişmeler de buna eklenebilir.

Şimdi, geleneksel toplumda bu geçimlik hane ekonomisinin de desteklediği kardeşlik ilişkileri, kabaca şu fırça darbeleriyle yansıtılabilir diye düşünüyorum. Efendim, bir kere kardeşler arasında sıkı dokunmuş sosyal dayanışma pratikleri var; bir. İkincisi, kardeş ikilileri. Bu aile araştırmalarında önemli bir mikro kavramdır. Kardeş ikilileri, öz üvey kardeş, süt kardeşliği, tasavvuri kardeşlikler yanında cinsiyete ve yaşa bağlı olarak da farklılaşıyor. Yani İngilizcede sister var brother var. Hangisi büyük, hangisi küçük, big brother, elder brother, youngher brother falan, olmuyor yani hepsi brother oluyor. Bizde ağabey var, abla var, kardeş deyince daha çok küçükler anlaşılır, büyüğe kardeş denmez, ağabey denir, abla denir. O anlamda kızlar arasında, kız kız kardeşliği, erkekler arasında erkek erkek kardeşliği yanında kız erkek kardeşliği; bunlar hepsi farklı formansayonlar içeriyordu geleneksel toplumda. Yaşa bağlı olarak da büyükler ile küçükler arasında farklı kardeşlik ilişkileri söz konusuydu. Hatta, biraz önce söylediğim dört beş nesil bir arada olunca, insanın kendi çocuklarıyla yaşıt kardeşleri de olabiliyordu. Bu anlamda tuhaf kardeşlik ilişkileri yani birbirine evlat ebeveyn olabilecek yaşta kardeşlerle de karşılaşabiliyorduk geleneksel toplumda.

Ata soyunun başatlığı nedeniyle erkek kardeşler arasındaki ilişkinin çok daha güçlü bir yapı arzettiğini görüyoruz geleneksel toplumda. Bunu dengeleyen bir mekânizma kadınlar arası dayanışma pratikleridir. Bu da kadının kendi ailesindeki kadınlarla dayanışma içinde olması ve gelin olarak geldiği ailede, ailenin öteki gelenleriyle çatışma içinde olması sonucunu doğurur. Erkek kardeşler arasındaki dayanışma aile bütünlüğünü ayakta tutarken, bu zaman içerisinde kadınların yönettiği veya çok sistemli olabilir, olmayabilir bilmiyorum onu incelemek lazım, giderek dozunu artırdığı, tırmandırdığı çatışmaların da aile bütünlüğünü parçalayarak bir bakıma geleneksel geniş ailenin taşıyamayacağı büyüklüğe eriştikten sonra yeni aileler doğurması sonucunu doğuruyor.

Şimdi, bu şekilde geleneksel kardeşlik ilişkilerini özetledikten sonra son bir nokta: Ahret kardeşliğinin özellikle kız kardeşler arasında yani gelinin kendi kardeşleriyle, annesiyle ilişkilerinin büyük ölçüde sınırlandırıldığı durumlarda dayanışma çerçevesinin ahret kardeşliğine yöneldiğini, kadınlar arasında ahret kardeşliğinin çok yoğun bir biçim arzettiğini söyleyebiliriz.

Efendim, aile modernleşiyor bundan sonra, kardeşlik ilişkileri bu modernleşme sonucunda bambaşka bir biçime bürünüyor. Ailenin modernleşmesiyle ilgili birkaç ana noktaya değineceğim.

Birincisi, hukuksal modernizasyondur. Çok eşli evliliğin kaldırılması, resmî nikâh, erkeğin talak yetkisinin kaldırılması, kadına boşanma yetkisi tanınması, eşit miras hakkı, süt hukukunun geçersiz hale gelmesi, erkeğin aile reisi statüsünün devamı, soyadı gibi düzenlemeler geleneksel ailenin hukuksal dayanaklarını ortadan kaldırıp aileyi çekirdekleştirici uygulamalar oluyor. Geleneksel yapının resmî meşruiyetine son verilmiş, geleneksel aile yapısının arkasındaki devlet desteği ortadan kaldırılmış oluyor bu yolla.

Geçimlik aile ekonomisinin ortadan kaldırılması da, ekonomik manipülasyonlar yoluyla gerçekleşiyor. Ekonomik modernleşme büyük ölçüde ailenin pazar ilişkilerine emilmesini, kendi iç ekonomik bütünlüğünü kaybetmesini sağlıyor.

Okul sisteminin yaygınlaştırılması, çocukların ailede yetiştirilmesini bir bakıma sona erdiliyor. Serbest kültür değişimleri diyebileceğimiz pek çok şey ki bunların arasında kitle iletişiminin yaygınlaşması, internetin ve sosyal medyanın evlere girmesi dahi buna katılabilir.

Günümüzde böyle olunca, kardeşlik ilişkileri;

1. Sadece yetişme çağında bulunan çekirdek aile çocuklarının kardeşliği biçimine dönüyor. Süt kardeşliği, öz üvey kardeşlikler giderek ortadan kalkıyor. Tasavvuri kardeşlikler, ahret kardeşliği vesair kardeşlikler artık esamesi okunmayan kardeşlik ilişkileri.

2. Çoğu, çalışan eğitilmiş kadınların çocuğuna özellikle, kimin bakacağıyla ilgili bir şey üzerinden ortaya çıkıyor. Çoğu durumda öyle gözlüyorum, çocuğa babaannesi değil anneannesi bakıyor. Bu da kardeşler arasındaki ilişkileri anneannenin daha ziyade şekillendirdiği anlamına geliyor. Bir sonucu da bu anneanne bakımının, ailenin giderek ata soyundan ana soyuna kaymasıdır. Aile, geleneksel ailede olduğu gibi akrabalık ve aile ilişkilerini ata soyu içerisinde değil ana soyu içerisinde yaşar hale geliyor. Böyle olunca da kardeşlik ilişkileri ana soyu yönelimli ilişkilere dönüşüyor.

Az sayıda kardeşle veya kardeşsiz çocuklarla karşı karşıyayız. Az sayıda kardeş, çoğunlukla aralarında çok büyük yaş farkı olan kardeşler gibi de karşımıza çıkabiliyor. Böyle olduğunda yakın yaştaki kardeşlerin çatışarak, uzlaşarak yaşadıkları kardeşlik ilişkileri ortaya çıkmıyor.

Böylece, son olarak da birkaç hususa değineceğim.

Ata soyu giderek çözülen ve karşımıza fonksiyonlarının çoğunu diğer toplumsal kurumlara devretmiş, iki kuşağı bir araya getiren ve hemen ortadan kalkan -buna biraz da komik bir ad verme eğilimi var- bir pansiyoner aile doğuyor. Bu pansiyoner ailede bazen

aynı evin odaları içerisinde insanlar birbirlerine cep telefonuyla veya sosyal medyadan erişiyorlar. Kardeşler de bir tür pansiyon kardeşliği yaşamaya başlıyorlar. Pansiyoner aile derken, sadece yatmadan yatmaya evde bir araya gelen, birbirlerinin yüzünü evde de çok fazla görmeyen, aynı ortamda konaklayan aile bireyleri çıkıyor karşımıza.

Çok önemli bir nokta: Kardeşler arasında yetişkinlik çağında, borç alıp verme dahi büyük ölçüde ortadan kalkmış durumda. Bugün ayrı şehirlerde bambaşka hayatları yaşayan, bazen bayramlarda bile birbirlerini görmeyen yetişkin kardeşlere dönüşmüş durumdayız.

Sabrınız için teşekkür ediyorum.

Son olarak şunları söyleyeceğim: Kentleşmesiyle, site yaşamının AVM ortamlarının yaygınlaşmasıyla, kardeşlik ilişkileri içinde olgunlaşmış aile üyelerinin yerini aile hayatının güçlüklerini göğüsleme yeteneği azalmış bireyci fertlerin yalnızlaşan hayatı alıyor.

Çok mu karamsar bitirdim?

Biraz böyle bitireyim, düşünelim bunlar üzerinde.

Teşekkür ederim. (Alkışlar)

BAŞKAN - Vehbi Bey'e biz de teşekkür ediyoruz. Çok ilginç bir konuşma oldu çünkü ben aslında ümmetin kardeşliğine ne oldu diye bir değerlendirme bekliyordum yani ne oldu Müslümanların kardeşliğine, nereden nereye doğru evrildi? Ama anlaşılıyor ki bizim soy kardeşliğimiz de harap olmuş, orada da bir sıkıntı var. Belki buradan başlamak gerekiyor.

Çok teşekkür ediyoruz. Şimdi müzakerelere geçiyoruz değerli konuklar.

Müzakereler için iki konuşmacımız var. Onlara 10'ar dakika söz vereceğim.

Önce, Prof. Dr. İsmail Çalışkan'ı davet ediyorum.

Buyurun Hocam.

MÜZAKERE

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Ben, bu oturumda söz alan Nuri Tınaz ve Vehbi Başer'in tebliğlerini müzakere etmek üzere burada bulunuyorum. Önce bir düşüncemi paylaşayım. Bu sempozyumda da defaatle vurgulandığı gibi, Kur'an, kardeşliği, çok güçlü bir şekilde vurgulamakta, âdeti ebedi bir kanun olarak belirtmektedir. Öte yandan kardeşlik, Hz. Peygamber tarafından en büyük sünnetlerden birisi olarak yaşanmış ve bize miras olarak bırakılmıştır. Sünnet, bir yaşam biçimidir. Kardeşlik ise, sosyal yansıması her daim olan, olması gereken en büyük sünnetlerden birisidir. Hz. Peygamber'in uygulama ve tavsiyelerinden hareketle kardeşlik anlayışını, *sürdürülebilir kardeşlik* olarak adlandırıyorum. Sürdürülebilirlik, kardeşliğin yaşanabilir bir olgu olduğu kadar sürekli gündemde tutulması, tekrarlanması gerektiğini de ima etmektedir. Bu kardeşlik bilinci, aktif Müslümanlık diye tanımladığımız, Müslüman bilincini ve yaşamını en canlı ve harmonik kılan etkenlerden birisidir. Ayrıca Hz. Peygamber'in konumu dikkate alındığında önemli bir ayrıntı da şudur: Sürdürülebilir kardeşlik, sivil ve resmi kanalla yürütülebilecek bir uygulamadır. Günümüzde oldukça gelişmiş olan sivil girişim ve oluşumlarla bu uygulama, kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilir. Kardeşlik, resmi kurum ve organizasyonların yürüteceği girişimlerle, daha kalıcı ve etkili olabilir. Yeri gelmişken şöyle bir soru soralım: Kur'an ve Peygamber, kardeşliği zor zamanlarda imdada yetişen bir araç olarak mı telakki ediliyor yoksa her zaman hayatın içinde olması gereken bir unsur olarak mı görüyor? Kanaatimce, Müslümanların kardeşlik vurgusu bu soruya verecekleri cevapta yatmaktadır.

İkinci olarak sempozyumda sıkça tekrar edilen 'öteki' kavramının yerli yerince kullanılmamasına yönelik bir eleştiri dile getirmek istiyorum. Bazı tebliğlerde bu kelime, Müslüman toplumun üyeleri için kullanıldı. Hâlbuki aynı inancı, idealleri, değerleri ve geleceği paylaşan bir ümmetin fertleri birbirine *öteki* değildir. 'Öteki' duygu,

düşünce ve yaşayış bakımından aralarında benzerlik olmayan kişi veya guruplar için kullanılabilir. Biz burada ötekileştirmemek için kardeşlik ahlakı ve hukukunu konuşuyoruz. Müslümanların kendi içinde *öteki* olmaz, olmamalıdır. Aksi takdirde *ümme*t veya *kardeş* olmaktan bahsetmenin bir anlamı kalmaz. Kısaca ırk, nesep, mezhep, grup ve duygu yakınlığı din yakınlığının önüne geçmemelidir. Günümüz Müslüman dünyasının en çok şikâyet ettiği mesele de bu değil midir? Doğrusu İslam tarihinde zaman zaman *ötekileştirme* yapılmıştır. Ayetlere ilişkin siyasal yorumları incelerken geçmişte bunun örneklerine çok rastladım. Örneğin grup ve mezhep taassubu zaman zaman kardeşlik telakkisini yaralamıştır. Bütün çabamız bu tür nahoş fikir ve hadiselerin tekrar etmesine engel olmaktır.

Tebliğlere gelince, her iki tebliğin de günümüz kardeşlik meselelerine farklı yaklaşımları yanında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini hizmetler politikasına epey hizmet edeceği açıktır. Sayın Tınaz'ın "Sanal Âlemde Kardeşlik" başlıklı sunumunda verdiği bilgilerden ve yaptığı tahlillerden anlaşılıyor ki Müslümanların dijital ya da sanal alanda işleri oldukça zordur, sanal alanda özellikle yeni yetişen nesillere din hakkında hizmet verecek elemanlar ve onların donanımları yeterli değildir. Diğer hususlara işaret etmeye gerek görmüyorum.

Sanal alemde kardeşlik örneğinden yola çıkan bu tebliğde yer alması gereken çok şey var. Sosyal medya denilen sanal iletişim ve bilgi paylaşım ortamlarında dini tebliğ, din hakkında bilgilendirme, hatta dine dair bilgilerin kasten bozulması, eserlerin içeriklerine müdahale edilmesi, yetkisiz kimselerin din hakkında bilgi veya fetva vermeleri ve bilgi kirliliği gibi konular oldukça önemlidir. Zira iyi maksatlı olmayan müdahaleler dinî açıdan ziyadesiyle zarara sebep olmaktadır.

Vehti Başer'in "Geleneksel Kardeşlik İlişkileri ve Modernleşme Sürecinde Geçirdiği Dönüşümler" adlı tebliğinde 'geleneksel' kavramı çok kullanılıyor. Örneğin, 'Geleneksel İslam yorumu' tabiri, İslam'ın olmuş bitmiş bir yorumuna işaret ettiği gibi zorunlu olarak bugün yeni bir İslam yorumu olduğu ya da olması gerektiğine de gönderme yapmaktadır. Tebliğde ele alınan konuya, 'geleneksel İslam yorumu'nun etkisi olmakla birlikte çok da belirleyici değildir. Dolayısıyla daha esnek bir dil kullanımını öneririm.

Tebliğ sahibi, evlilik konusu üzerinde az durmuştur. Aynı aileden gelen ata bir kardeşler yani torunlar arasında evliliğin bazen zorla yapılması, servet ve arazinin paylaşılmasının önlenilmesi gibi amaçlarla aile içi evliliklerin tercih edildiği durumların faydalı ya da sakıncalı taraflarına eğilmek gerekir. Başer, modernleşme sürecinde gelişen yeni kardeşlik ilişkilerinin durumunu da az irdelemiştir. Hâlbuki buna daha fazla ihtiyacımız vardır. Örneğin kardeşliğin dönüşümü sonucu elde neler kaldı ya da yeni kardeşlik ilişki biçim(ler)i nelerdir, nasıldır? Bu çerçevede yeni kardeşlik ilişkilerinde soy kardeşliği yerine din kardeşliğinin ön plana çıktığı söylenebilir mi?

Yine tebliğde, evlilik yapan kızların aile ile bağlarının kesildiği belirtilmiştir. Bunun çok da doğru olmadığını düşünüyorum, hele de günümüzde tam tersi, evlilik yapan kızlar evden uzaklaşsa da kardeşler arasında bir dayanışmanın ikame edildiğini görüyoruz.

Tebliğde okul sisteminin yaygınlaşmasının kardeşlik ilişkilerini zayıflatmasından da bahsediliyor. Bu durumun sadece üniversite eğitiminde söz konusu olduğunu düşünüyorum. İstisnai durumlar dışında ilk, orta ve lise eğitiminde kardeşliğin çok fazla yara almadığını söyleyebiliriz.

Medeni Kanun'un ailenin dönüşümünde ciddi ilkeler getirdiği bilinmektedir. Bu durum, tebliğde de belirtilmiştir. Yalnız Medeni Kanun'dan bir müddet önce yürürlüğe konan Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi'nde geleneksel aile yapısının dönüştürülmesine yönelik ifade veya maddelerin olup olmadığına da bakmak lazımdır. Zira bu kararname sonrakiler için bir başlangıç ve hazırlayıcı niteliğe sahiptir.

Malum olduğu üzere modernleşme döneminde Türk aile yapısının dönüşümünde sorunlar oldukça çoktur. Tebliğde bunların bir kısmına işaret edilmiştir. Bu arada, gerek aile gerekse kardeşlik ilişkileri açısından Türkiye'de yürütülen resmî politikalar çerçevesinde sosyal yardım konusu da mercek altına alınmalıdır. Bu politikaların yararlarını tartışmaya gerek yoktur, fakat bir de kardeşlik ilişkilerine ve ailenin birlikteliğine verdiği zarar açısından bakılması gerektiğini düşünüyorum.

Bu tebliğde, kardeşlik ilişkileri, sanal ortamlar açısından da değerlendirilebilir. Örneğin geniş aile bireylerinin farklı şehirlere veya ülkelere dağılması, onları, sanal ortamda aile sitesi, mesaj ağı gibi iletişim yollarına götürüyor. Bu durumun, söz konusu ilişkinin geliştirilmesinde herhalde olumlu bir etkisi olmalıdır ya da bu tür araçların olumlu yönde kullanılmasına dair fikirler geliştirilebilir.

BAŞKAN - Hocama çok teşekkür ediyoruz bu müzakeresi için.

Şimdi, ikinci müzakerecimiz Dr. Şemsettin Ulusal.

Buyurun Hocam.

MÜZAKERE

Dr. Şemsettin ULUSAL

Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Uzmanı

Saygıdeğer hocalarım, muhterem hanımefendiler, beyefendiler hepimizi kemal-i hürmetle selamlıyorum. Prof. Dr. Şinasi Gündüz hocamın “Öteki ile İlişkiler Açısından İslam ve İslami Tecrübe” başlıklı tebliği ile Prof. Dr. Cemal Ağırman hocamın “İslam Kardeşliğinin Evrensel Boyutu” başlıklı tebliğini müzakere etmek üzere huzurlarınızdayım.

Sayın Ağırman hocam, tebliğinde önce kardeşlik terimini tanımlamış, daha sonra da evrensellik teriminin tanımını yapmıştır. Sıralamayı diğer türlü yapmanın daha uygun olacağı kanaatindeyim. Zira kardeşlik terimi ile kastedilen anlamın sınırlarını yine evrensele yüklenen mana belirlemektedir. Bu bakımdan bu iki terimle ilgili değerlendirmemi teklif ettiğim sıralama ile arz etmek istiyorum.

Tebliğde yapılan evrensel tanımı şümulü olmasına rağmen, dinlerin 'evrensel değer ve ilke teklifi' bağlamında açılmasında yarar vardır. Dolayısıyla evrensellik dinler tarafından çoğunlukla 'tüm insanlara ait olma, insanların bütünüyle ilgilenme, herkesi ilgilendirme, hepsini bir inanca ya da değere davet etme' şeklinde anlaşılır. Yine Kur'anın evrenselliği denildiğinde anlaşılması gereken 'sağduyu sahibi her insanın her zaman kabul edebileceği, hiçbir zaman reddedemeyeceği doğrular' dır.

Evrensel bir ilkedен bahsedildiğinde süreklilik ve değişmezlik kastedilir. Evrenselde dışlayıcı bir nitelik de bulunmamalıdır.

Kur'anın Müslümanlara yüklediğinin tamamı, bütün bir insanlığa teklif ediliyor değildir. Bununla birlikte Kur'an'ın bir kısım naslarının hedefi sadece Müslümanlar olmadığı gibi, coğrafi bakımdan sadece Arap Yarımadası da değildir. O hâlde Kur'anî teklifin niteliğini bu yönden tavzih etmek gerekir. Bu tavzihâtı yapmadığımız takdirde

İslam'ın evrenselliğine ancak tüm insanları Müslümanlaştırdıktan sonra ulaşmak mümkün olabilir. Halbuki, Kur'an'ın teklifi bütün insanların tevhid akidesinde birleşmesi olsa dahi, onun evrenselliğinin yegâne parametresi bu değildir.

Tebliğ'in bütünü'nün üzerine oturtulduğu ikinci terim ise 'kardeşlik'dir. Tebliğde bu terimle ilgili iki tanım verilmiştir. Bunlardan birisi miras ve aile hukuku kurallarının üzerine inşa edildiği kan bağı ya da nesebe dayalı kardeşlik, diğeri ise inanca dayalı kardeşlik yani din kardeşliğidir. Her iki kardeşlik türünün de evrensel ifade etmediği açıktır. Zira evrensel dışlayıcı bir nitelik taşımamalıdır. Neseb kardeşliği ve din kardeşliği geneli ifade etmeyen, bütünü kapsamayan bir karektere sahiptir. Zaten tebliğde evrensel ilkeler olarak sıralanan İslami değerler de aralarında din ya da neseb bağı bulunmayan insanları da hedef alan, onlara da teklif edilen ve uygulanan, onların da doğruluk ve yararını kabul edeceği değerlerdir. Dolayısı ile üçüncü bir kardeşlik türünden daha bahsetmemiz gerekir: İnsanlık kardeşliği. Bu terimin kullanılmasını dinî açıdan sakıncalı bulanlar yok değildir. Bununla birlikte şahsi kanaatim "barış içerisinde bir arada yaşama kültürünü" ifade etmek için "insanlık kardeşliği" teriminin kullanılmasında bir sakınca olmadığı yönündedir.

Tebliğde zikredilen evrensel ilkelerden birisi de "ırkçılığın reddi"dir. İrkçılığın tanımı tebliğde "ırklar arasındaki fiziksel farklılıkların insanların yeteneklerinde de birtakım farklılıklar meydana getirdiğini ve bazı ırkların ötekilerden üstün olduğunu savunan bir görüş ya da bir ön yargıdır. Bu görüş insanları derilerinin rengine göre beyaz, siyah, sarı, esmer ve kızıl olarak ayıran sınıflandırmaları temel alır." şeklinde yapılmaktadır. Bu tanıma, ırkçılığın reddi için delil olarak getirilen hadisler uyumlu düşmemektedir. Zira bu hadis-i şeriflerde (Müslim, İmâre, 13; İbn Mâce, Fiten, 7), Hz. Peygamber'in eleştirdiği ve reddettiği husus tebliğde tanımı yapılan ırkçılık değil, daha ziyade kavmiyet taassubudur. Tebliğ'in başka bölümlerinde zikredilen "Beyaz ırkın siyah ırka üstünlüğü yoktur" hadisi tebliğde yapılan tanım için daha uygun bir delildir.

Günümüzde uluslararası toplum ve uluslararası hukuk ise daha kapsamlı bir tanıma tercih etmektedir. Tercih edilen bu tanıma göre "ırk ayrımcılığı; siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacıyla ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih" anlamına gelmektedir. İrkçılığın veya ırk ayrımcılığının bu tanımını kullandığımız takdirde, bunun içerisine kavmiyet taassubu ve etnik ayrımcılık da girmektedir. Ayrıca tebliğ içeriğine uygun düşen tanım da budur. İrka Dayalı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşmenin 1. Maddesi'nde yer alan bu tanım aslında Hz. Peygamber'in Veda hutbesindeki bu konu ile alakalı ifadelerinin bir açılımıdır.

“Dini Özgürlük” başlığı altında “... Allah insan iradesine, düşünce ve duygularına saygı duymakta, hidayete ve sapıklığa ilişkin tercihlerinde onu vicdanı ile baş başa bırakmaktadır.” denilmektedir. “Allah’ın yarattıklarına saygı duyması” ifadesinin uygun bir ifade olmadığı kanaatindeyim.

Tebliğde sıralanan evrensel ilkelerden birisi de hürriyettir. Hürriyetle ilgili verilen tanımdan, hürriyetin sadece baskıya maruz kalmama anlamından ibaret olduğu intibai meydana gelmektedir. Hürriyet kavramının, eşitlik ve iradenin uygulamaya geçirilmesi ile de yakın ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca hürriyetin sınırları da tebliğde zikredilebilirdi.

Diğer yandan bu konuya İslam’ın yaklaşımının, “Dinde zorlama yoktur” ayeti ile delillendirilmesi, ayetin sebab-i nüzülü de göz önünde bulundurulduğunda, hürriyetin sadece din özgürlüğü ile sınırlı tutulduğu gibi bir kanaat meydana getirmektedir. Burada İslam dininin kölelik kurumunu yok etmek için önerdiği tedbirler de zikredilebilirdi. Zira İslam dininin, İslamiyet öncesi Arap geleneklerinin ve eski medeniyetlerin köleliği serbest bırakan bütün uygulamalarını reddettiği ve kişiyi kölelikten azat etmek için her fırsatta pek çok tedbiri uygulamaya koyduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Nisâ, 4/92, Arâf, 7/89, Mücâdele, 58/3; Beled, 90/13, Bakara, 2/177, Nûr, 24/33 ve Nisâ, 4/36 ayetlerini zikretmek mümkündür.

Şinasi Gündüz Bey hocamın tebliğine gelince: Bu tebliğ bir manada İslam’ın evrensel ilkelerinin Müslümanların özgüveninin bir sonucu olarak başarılı bir şekilde uygulamaya konulduğunu ispat etmekte, ayrıca Batı Hristiyanlığının “öteki” ile ilişkilerindeki tarihsel başarısızlığını gerekçeleri ile açıklamaktadır.

Tebliğde “Avrupa’nın tarih boyu tek tipçi/monopolik bir toplumsal yapı arz ettiği” ifade edilmekte ve bu toplumsal yapı isimlendirilirken “Hristiyan Batı” ismi tercih edilmektedir. Bu değerlendirme ve isimlendirme dışarıdan, özellikle bir Müslüman tarafından yapıldığında doğrudur. Bununla birlikte Hristiyanlığın miladi IV. yüzyıldan itibaren birbirini dinsizlikle itham eden kollara ayrılmış olması “monopolik Hristiyan toplumsal yapı” tanımlamasını tartışmalı hâle getirmektedir. Dolayısıyla 1500 yıllık bir tarihi süreçte, din savaşları ile kökleşmiş, katliamlarla olgunlaşmış dinsel düşmanlıkların sınırlarını netleştirdiği başka bir ayrışma daha akla gelmektedir. Bu ayrışma, Kuzey İrlanda örneğinde olduğu gibi yerel çatışmalarla neredeyse XXI. yüzyıla taşınmıştır. Bugün dahi bir Katolik açısından Protestan ve Ortodoks hâlâ dinsel ötekidir. Aynı şekilde bir Protestan ve Ortodoks tarafından da diğerleri “öteki” olarak görülmektedir. Yine son yıllarda sayıları hızla çoğalan “dinsizler” de “monopolik Hristiyan toplumsal yapı” görüntüsünü zaafa uğratmaktadır.

Sayın Gündüz hocamın, “Avrupa’da gelişme temayülü gösteren çok kültürlülüğün kiliseler tarafından bir tehdit unsuru olarak algılandığı fikri”ne katılıyorum. Alanda görev

yapmış birisi olarak Hollanda ve İsviçre’de bunun örneklerini sıkça gördüm. Bir örnek vermek gerekirse Avrupa’nın en dindar ülkelerinden biri olan İsviçre “ülke içerisinde minare inşa edilmesi yasasını” anayasa maddesi hâline getirmiştir. İsviçre’de dinsizlerin oranı sadece % 11’dir ve kiliseler, toplum ve siyaset üzerinde oldukça etkindir. Buna rağmen böyle bir yaşamın çıkmış olmasında, kiliselerin sergiledikleri ikili tavrın ve pasif tutumun büyük payı olmuştur.

Gündüz hocamın tebliğinin “Bir Arada Yaşama Fıkhı” başlıklı bölümünde “İslami tecrübenin, temel insan hakları çerçevesinde dinsel ötekilerin varlıklarını sürdürmelerini, belirli bir toplumsal anlayış ve hukuk bağlamında garanti altına aldığı” yönünde yaptığı tespitin güncel hayata aktarılmış örneklerini özellikle Osmanlı döneminde yaygın bir şekilde görmekteyiz.

Tebliğde dinî ve kültürel çoğulculuk uygulamaları, başarılı bir şekilde, aynı dönem toplumsal yapılar arasında mukayeseye tabi tutulmuştur ki bu metot tahlili çalışmalarda zaman zaman göz ardı edilir. Tarihin bir dönemindeki herhangi bir İslami uygulama -ki buna Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalar da dâhildir- günümüzde ulaşılmış yüksek sosyal, kültürel ve entelektüel seviye ve pratik ile mukayese edilir ve İslam haksız ithamlara maruz bırakılır. Dolayısıyla Peygamber Efendimizden itibaren “dinsel öteki” diyebileceğimiz azınlıklara verilen haklar ve özgürlükler o günün şartları içinde anlamlıdır. Ancak bunları günümüzde gelişen demokratik seviye ve şartlar çerçevesinde değerlendirdiğimiz zaman çok ideal olmadıkları fikrine kapılabiliriz. Bu ise, asla dinimiz ve ecdadımız açısından, başımızı önümüze eğdirecek bir eksiklik değildir. Bilakis bu tarihi tecrübe, bütün Müslüman toplum ve ülkeler için söylüyorum, içe ve dışa dönük demokratik açılımlarımızı tetikleyecek öz güvenimizin kaynağını teşkil etmektedir.

Teşekkür ederim, saygılarımla ...

BAŞKAN - Böylece müzakereleri tamamladık.

Harika bir oturum oldu.

Şinasi Hocam, bir cevabınız var mı? Yok.

Sizin Hocam?

Buyurun.

Doç. Dr. Nuri Tınaz - İsmail Hocamın işaret ettiği konular aslında bildirinin içinde vardı ama zaman darlığından dolayı işaret edemedim. O konuları çok önemsiyorum, işaret ettiğiniz konuları.

Bir bilginin tahrifi, bilginin kirlenmesi söz konusu internette, sanal âlemde. Amatörce Müslümanların yaptığı bir katkı var buna. Bir de, Hristiyan grupların, Evangelist grupların İslamiyet’i karalama çabası içerisinde yapılan bir bilgi kirlenmesi var. Güvenilir olarak Müslüman, ama internette İslam ve Müslümanlar adına fetva veren, bilgi

veren, maalesef İslami eğitimden, İslami araştırmalardan yoksun olan, daha çok ya mühendislikten ya da diğer tabii bilimlerden gelen kişiler. Bunların da verdiği bilgiler çok yüzeysel kalıyor. Son beş on yıl içerisinde, Batı Avrupa'da, Amerika'da Müslümanlar, üniversitelerin İslami araştırmalar bölümünde, Orta Doğu araştırmaları bölümünde yeni yeni pozisyonlar almaya başladılar, görevler almaya başladılar. Daha önce bu pozisyonlar, bu görevler, müsteşrikler tarafından dolduruluyordu. Bundan dolayı güvenli bilgi biraz problemlidir.

Bir diğer konu da: Mesela, FATİH Projesi var şimdi, bütün okullara yönelik. Acaba bunun, Diyanet'i de kapsayıp, mesela Amerika'daki, Batı Avrupa'daki birçok Evangelist ya da Katolik kiliseleri kendi yerel papazlarını yetiştirmek için seminerlere davet ediyor. Kendi üniversiteleri var özellikle. Onları bu sanal âlemdeki ... Teknolojik gelişmelerle devamlı güncelliyorlar, haberdar ediyorlar. Mesela, FATİH Projesi dâhilinde bütün imamlara, il müftülükleri kontrolünde imamlara iPad, iPhone dağıtılıp sosyal medyayla ... Yani anında bilgi değişimi, bilgi paylaşımı söz konusu. Pek çok genç, kafalarını takılan soruyu, camiye gitme yerine, yerel bir imama tweet atarak, Facebook'tan mesaj göndererek kafasına takılan soruyu sorabilir. Bu da güzel bir hizmet olur.

Bir diğer konu: İslam dünyasında dini otoritelerin internet ve sanal âleme karşı duruşları çok şükür bizde ... Diyanet İşleri Başkanı'nın sanırım Diyanet Dergisi'nin son sayısında sanal medyayla ilgili yaptığı güzel bir yorum var. Yasaklamak yerine daha çok onunla birlikte hizmeti yürütmek ... Mesela Suudi Arabistan ve İran, Suudi Arabistan pek çok internet sitelerini yasaklıyor, İran da helal internet diye yeni bir proje başlattı. Mayıs 2011'de İran'daki Müslümanlara internet erişimini yasaklamayı düşünüyorlar.

Katkılarım bu kadar.

BAŞKAN - Çok teşekkür ediyoruz Hocam.

8 KARDEŞLİĞİ TEHDİT EDEN UNSURLAR

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

21.04.2012
PAZAR

TAKDİM - Çok değerli hocalarım, saygıdeğer katılımcılar; Hz. Peygamber, Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku konulu sempozyumumuzun birazdan son oturumuna geçeceğiz. Akabinde de inşallah değerlendirme oturumumuz olacak. Muhterem Diyanet İşleri Başkanımız da inşallah ona katılacaklar.

Bu oturumda Oturum Başkanımız Raşit Küçük.

Tebliğcilerimiz: Doç. Dr. Salih Karacabey, Prof. Dr. Adem Dölek, Erzincan İl Müftümüz Burhan İşleyen ve Prof. Dr. Mehmet Türkeri.

Müzakere yapacak olan iki değerli hocamızdan Prof. Dr. Burhanettin Tatar gelemediler galiba. İkinci müzakerecimiz, müfettiş hocamız Özcan Gökçebay.

Arz ederim.

BAŞKAN - Değerli kardeşlerim, şu an yapacağımız oturum, değerlendirme oturumundan önce son oturum olmuş oluyor. İki gündür devam eden oturumlarda, bu senenin konusu olan Kardeşlik Ahlakı Hukuku, tabii alâ kadri'l imkân ve hakikaten özellikle değerli tebliğ sunucuları ve müzakerecilerin özenleriyle sizlerin de şahadetiyle devam etti. Bunlar yayımlandığı zaman daha çok okunmasını ve daha etkili olacağını ve kardeşlik ahlakı ve hukuku konusunda Türkiye'nin, fikir üretimine, uygulamasına katkı sağlamasını ümit ederiz.

Bu oturumda ilk söz, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Salih Karacabey arkadaşımıza ait olacaktı. Kendisinin, mazeretleri dolayısıyla gelemedikleri anlaşılıyor. Kardeşliği Engelleyen Ahlakı Zaaf, Hırs başlıklı tebliğini Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatımızdan Abdurrahman Han arkadaşımız sizlere sunacak, 20 dakika içinde tebliğini toparlamaya çalışacak.

Buyurun.

1. KARDEŞLİĞİ ENGELLEYEN AHLAKİ ZAAF “HIRS”

Doç. Dr. Salih KARACABEY

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Hız. Âdem'den beri bütün peygamberlerin insanlığa getirdiği ilahî mesajların iki temel hedefinden söz edilebilir: Birincisi insanları Allah'ın varlık ve birliğine iman etmeye ve sadece O'na kulluk etmeye davet etmek, ikincisi de yeryüzünde fesat çıkarmamaları ve fesadın çıkmasına engel olmaları konusunda onları uyarmaktır. Peygamberler bu görevlerini yerine getirirken insanları davet ettikleri ilk şey iman, insanlara örnek olup toplumda yerleşmesini istedikleri değer yargısı da ahlakıdır. İnsanlığın önderleri olan peygamberler toplumlarını Allah'a iman'a davet ederken insan ilişkilerinde de ahlaki değerler üzerine kurulu bir sosyal hayatın yaşanması konusunda büyük gayret sarf etmişlerdir. “İnsanların ilk peygamberlikten beri duyageldikleri sözlerden biri “utanmazsan bildiğini yap!” sözüdür.” hadisi¹ bunu anlatmaktadır.

Yüce Allah Hız. Muhammed'in (s.a.s.) konumunu “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”² ayeti ile belirlerken; “Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzeresin.”³ ayeti ile de rahmet olma konumunu hangi vasfı sebebiyle kazandığını bildirmektedir. İnsanlık âleminde ahlaki değerler bakımından zirvede olan ve bu özelliği ile insanlık tarafından örnek alınması tavsiye edilen Hız. Muhammed (s.a.s.), kendi görev alanını “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”⁴ hadisi ile dile getirmektedir. Hız. Peygamber'in

1 Buhârî, Edeb, 78; Ebû Dâvûd, Edeb, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV,121; V, 273; Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*,(I-XXV) thk. Hamdi b. Abdülmeccid es-Selefi, 2. Baskı, *Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Musul 1404/1983, XVII, 235.

2 Enbiyâ, 21/107.

3 Kalem, 68/4.

4 İmam Mâlik, *Muvatta'*, Husnü'l-Huluk, 8; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 324; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 191-192.

öğretmeye ve insanlara örnek olarak göstermeye çalıştığı güzel ahlakta, samimiyetin ve yakınlığın bir ifadesi olarak, insanların birbirlerini “kardeş” kabul etme prensibi işlenmiştir.

I- KARDEŞLİK KAVRAMI

İslam’ın temel kaynakları olan Kur’an ve sünnet; bireyin ve toplumun huzurunu temin etmek amacıyla insan ilişkilerini hak, adalet, sevgi, saygı, şefkat ve merhamet gibi insanlık için önemli değerler/kavramlar üzerine kurarken; Yüce Allah “*Müminler ancak kardeşlerdir.*”⁵ ayetiyle yakınlığın en ileri boyutu olan “*kardeşlik*” kavramına özel bir vurgu yapmıştır. Yüce Allah kan bağından kaynaklanan kardeşliği insanların birbirlerini tanıyabilmelerine vesile olacak kimlik bilgileri çerçevesinde değerlendirirken,⁶ yeryüzünün ıslahı anlamındaki kardeşliği, ortak değer yargıları etrafında bir araya gelme olarak nitelmiştir. Sosyal hayatın en kıymetli değeri olan kardeşlik ile din arasında çok sıkı bir bağ kurulmaktadır. Bazı ayetlerde bu gerçeğe işaretle, aynı inanç etrafında bir araya gelenler, aralarındaki sosyal statü farklılığına bakılmadan, “kardeş” olarak tanımlanmaktadır.⁷ Nitekim “*Fakat tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar din kardeşlerinizdir...*”⁸ ayeti ile müminlerden; yaptığı yanlıştan vazgeçip samimiyetle inanç değerlerine sarılan ve onun yönlendirmesi ile hareket edenlerin kardeşlik statüsü içerisinde değerlendirilmesi istenmiştir.

Kur’an, aynı inanç ve ideal uğruna bir araya gelen diğer insanları da birbirlerinin kardeşleri olarak tanıtmaktadır. “*Münafıkların, kitap ehlinde inkârcı kardeşlerine: 'Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız; sizin aleyhinizde kimseye asla uymayız. Eğer savaşa tutuşursanız, mutlaka size yardım ederiz.' dediklerini görmedin mi? Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder.*”⁹ ayetinde münafıklar ile kâfirler birbirlerinin kardeşleri olarak nitelenmektedir. Hatta bazı ayetlerde, davranışları ve hayat tarzları arasında uyum bulunanlar da birbirlerinin kardeşleri olarak anılmaktadır.¹⁰

Kardeşlik Ortak Değerleri Paylaşmaktır

Kan bağıyla kardeşlik tanınmayı ve akrabalık hukukunun doğmasını temin ederken, ortak değerler etrafında birleşmenin sonucu olan ve ağırlıklı olarak din kardeşliği diye tanımlanan kardeşlik, yeryüzünde mutluluk ve huzurun teminatı olarak görül-

5 Hucurât, 49/10.

6 Hucurât, 49/13.

7 Bakara, 2/220; Ahzâb, 33/5.

8 Tevbe, 9/11.

9 Haşr, 59/11; 12-16 ayetlerde Allah onların samimiyetsizliğini ve karşılaştıkları durumu açıklıyor.

10 İsrâ, 17/27.

mektedir. Kan bağıyla meydana gelen kardeşlik çok dar kapsamlı ve sınırlı iken ortak değerler etrafında oluşan kardeşlik hukuku geniş kitleleri içine almaktadır. Aynı anne babadan dünyaya gelmek Âdem'in iki oğlu arasında sonu ölümle biten çekişmeye engel olamazken, aynı soydan gelen Medineli Evs ve Hazrec kabileleri arasında kan davası seviyesine ulaşan problemi din kardeşliği çözmüştü. Hatta ihtilafı çözen bu sevginin maddi hiçbir bedel ile karşılanamayacağını Yüce Allah "...*Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin yine de onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı.*"¹¹ ayetiyle açıklamakta ve bunun din kardeşliği sebebiyle olduğunu da "*Hep birlikte Allah'ın ipine (İslam'a) sınımsız yapışın, parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı.*"¹² ayeti ile beyan etmektedir. Hz. Peygamber, insanları Allah'a iman etmeye ve emredilen ibadetleri yerine getirmeye davet ederken aynı zamanda bütün Müslüman din kardeşlerine karşı samimi olmaları konusunda da uyarıyordu.¹³ Müslümanların din kardeşlerinin maddi ve manevi şahsiyetlerine zarar verecek her türlü olumsuz davranışlardan hassasiyetle sakınmaları gerektiğini de "Bir Müslümana sövmek fisk, ona karşı savaşmak ise küfürdür."¹⁴ sözüyle dile getiriyordu. Cahiliye döneminde yaşanan ve toplumun huzurunu bozan her şeyi kaldırıp yerine hak ve adalete dayalı, sevgi ve muhabbet temeline dayanan yüksek ahlaki değerleri gönüllere nakşeden Hz. Muhammed (s.a.s.); takipçilerinin kardeşlik hukukuna zarar verecek her türlü davranıştan sakınmaları gerektiğini, Veda Haccı esnasında sarf ettiği "Birbirlerinize ırzlarınız, mallarınız ve canlarınız haramdır,"¹⁵ cümlesi ile insanların kıyamete kadar unutamayacakları bir üslup ile vurgulamıştı.

Din kardeşliğinin önemini anlamak ve onun yüklediği sorumlulukları yerine getirmek için Hz. Peygamber'in hayatından bir örneği hatırd tutmak yeterli olabilir. Bilindiği gibi Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nübüvvetine ilk inananlar arasındadır. Mi'rac olayında müşrikler Resûlullah'ı (s.a.s.) yalanladığı zaman, henüz kendi ağzından bile duymadan "O söylediyse doğrudur." diyerek tereddütsüz tasdik ettiği için

11 Enfâl, 8/63.

12 Âl-i İmrân, 3/103.

13 Buhârî, İmân, 41; İbn Hibbân, *Sahih*, (İbn Balaban tertibi), (I-XVIII) thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993, X, 412; İbn Huzeyme, *Sahih*, (I-IV) thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, 1. Baskı el-Mektebu'l-İslâmî, 1390/1970, IV,13; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, (I-VII) thk. Muhammed es-Sâid Za'lul, 1. baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410; III,186; VII, 475, 499.

14 Buhârî, İmân 35; Müslim, İmân, 116; İbn Mâce, Fiten 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 385.

15 Buhârî, Edâhi, 5; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (I-VI) thk. Abdülgaffâr Süleyman el-Bendâri ve Seyyid Kisrevî Hasan, 1. baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1991, II, 422; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 80; İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 250.

“siddik” olarak tarihe geçmiştir. Hicret gibi çok önemli bir olayda Allah Elçisi'nin yol arkadaşlığını yapmıştır. Bunun da ötesinde Resûlullah “arkadaşlığı ve malıyla bana en çok iyiliği dokunan Ebû Bekir'dir”¹⁶ sözüyle Ebû Bekir ile olan arkadaşlığının sıradan bir beraberlik olmadığını, onun, hayatında çok önemli bir yeri olduğunu vurgulamıştır. Sahabe içerisinde o en sevdiği kişidir. Bütün bunlarla beraber Hz. Peygamber; “Şayet birini dost edinecek olsaydım kesinlikle Ebû Bekir'i dost edinirdim. Fakat İslam kardeşliği bundan daha faziletlidir.”¹⁷ buyurmaktadır. İşte bu, din kardeşliğinin hukukunun özel dostlukların çok üzerinde olduğunu Hz. Peygamber tarafından güçlü bir şekilde hatırlatılmasıdır.

Hz. Muhammed (s.a.s.) insanlar arasında hak, adalet, sevgi, saygı ve merhamet temellerine dayanan kardeşlik ruhunu oluşturmaya henüz kendisine nübüvvet görevi verilmeden önce başlamıştı. İnsanlarla ilişkilerinde muhataplarının hafızasında olumsuz hatıralar bırakacak hiçbir davranışı görülmemişti. Toplumun huzuru ve insanlığın kardeşliği için sadece güzel şeyler yapmakla yetinilemeyeceği; insanların hafızalarında olumsuz iz bırakacak kötülüklerden sakınmanın en az onun kadar ve hatta ondan daha önemli olduğu bilinen bir gerçektir. İnsan zihni iyilikleri unutmaya kötülükleri unutmaktan daha mütemayildir. Hz. Peygamber, Müslümanları birbirlerine zarar verecek her türlü davranıştan uzak duran; ihtiyaç olduğu zaman birbirlerine, ellerinden gelen her türlü iyiliği hiç esirgmeden yapmaya çalışan kardeşler olarak tanıtmaktadır.¹⁸ Sevinçleri ve acıları paylaşmada, birinin başına gelen sıkıntıyı giderme çaba ve gayreti açısından Müslümanların birbirlerine yakınlığını aynı bedeninin organları olmaya benzeten hadis;¹⁹ Hz. Peygamber'in sünnetine bağlı olduğunu düşünenler için, konuyla ilgili sünnetten başka bir bilgiye ulaşılamasa bile, kardeşlik hukukunun hassasiyetini anlamak için yeterlidir.

II- KARDEŞLİĞİN ÖNÜNDEKİ ENGEL “HIRS”

Türkçede hırs kelimesi; tamah, aç gözlülük, şiddetli arzu,²⁰ öfke, kırgınlık, azgınlık, sonu gelmeyen istekler,²¹ “Bir şeyi elde etmek için duyulan, önüne geçilmez derecede istek,”²² anlamlarında kullanılmaktadır. Arap dilinde “hırs” anlamına gelen birkaç keli-

16 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-Nebi, 3; Tirmizî, Menâkıb, 15; İbn Mâce, Mukaddime, 27.

17 Buhârî, Fezâilü's-sahâbe, 5; İshak b. İbrahim b. Râhûye, *Müsned*, (I-V) thk. Abdulfâfir b. Abdülhak el-Belûşî, 1. Baskı Medine 1412/1912, II,22.

18 Bkz. Buhârî, Mezâlim, 4; İbn Mâce, Keffâret, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 68, 91; 277, 311, İbn Râhûye, *Müsned*, I, 449; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XII, 287.

19 Buhârî, *Birr*, 27.

20 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., 1317 baskısından ofset, I, 544.

21 Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 2006, 363.

22 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul 2010, 503.

me bulunmaktadır. (حرص, شح, هلع) gibi kelimeler. (حرص) kökünden gelen kelime bir şeyi çok istemek anlamı taşımaktadır. Bu yönüyle kelime olumlu işler için aşırı gayret ve çaba için de kullanılmaktadır. Bu tebliğde, ulaşılmak istenen şeyleri elde edebilmek için gayri meşru yolları da mübah sayacak kadar aşırı “hırs” anlamına da gelen (شح) kelimesinin kapsamı üzerinde durulacaktır. Ayet ve hadislerde kardeşliğin temel ahlaki değerlerini yıkan kötülükler daha çok bu kelime ile ifade edilmektedir. Meşru ve güzel olana ulaşmak için de insanda bir istek vardır ama onu elde etmek için gösterilen çabaya “azim” denilir. Duyguların ve isteklerin meşru olmayana kilitlenmesi “hırs”tır. Hırsın (شح) kelimesi ile ifade edileni, insanın servet ve makam gibi pek çok insanın elde etmek için büyük çabalar sarf ettiği şeylerin, kendisinin dışında kimsenin olmaması için gösterdiği çabadır. Bu yönüyle haksız yoldan servet edinmeyi ve harcamalarda cimriliği de kapsayan mal, servet ve statü hırsı olarak nitelenebilir. Hz. Peygamber’in “...*Hırstan uzak durun. Çünkü hırs sizden öncekileri felakete sürükledi. Hırs onlara sıla-i rahimi kesmeyi emretti onlar da akrabalar ile ilişkilerini kestiler.*²³ *Hırs onları kötü ve çirkin şeyleri yapmaya yönlendirdi, onlar da ahlak dışı şeyler yaptılar. Hırs onları cimriliğe yönlendirdi, onlar da cimri oldular.*²⁴ hadisinde (شح) kelimesi bu manada kullanılmıştır. Hadiste de işaret edildiği gibi hırs; insan ilişkilerini bozan, sosyal barışı ve kardeşliği ortadan kaldıran birçok kötülüğün kaynağı durumundadır. Çünkü hırs, hak ve hakikati görmeyi engeller²⁵

Bu anlamdaki “hırs” insan fitratında bulunan ve imanın yol göstermesi ile iradenin baskı altında tutması gereken bir duygudur. Esasen ahlak da olumsuz duyguların kontrol altına alınıp, güzel duyguların davranış biçimi hâline getirilmesidir. İnsân, duygularının yönlendirmesini akli ile kontrol edebilen ve yapacaklarına kendi iradesi ile karar verebilen bir varlıktır. Dolayısıyla kararlarından ve uygulamalarından sorumludur. Yaratıcıya karşı kulluk mükellefiyetinin yanında, sosyal sorumlulukları da bulunmaktadır. Peygamberler de insanlara kulluk mükellefiyetlerini ve sosyal sorumluluklarını, ahlaki değerler içerisinde, yerine getirmelerini öğretmek üzere görevlendirilmişlerdir.

Hırs, insanı inanç açısından bile etkileyebilecek güçlü bir duygudur. Nitekim peygamberler tarihinde en sık karşılaşılan husus onlara iman etmeyenlerin, hatta inanasınlar diye başkalarına da baskı uygulayanların tamamı ya kendilerini toplumun üstünde gören yöneticiler ya da zenginlerdir. Meşruiyet sınırlarına dikkat etmeden servet biriktirenlerin ve onu kaybetmemek için küçücük yardımları bile esirgeyenlerin mal hırsı; insanlarla yardımlaşmayı, gerektiğinde karşılıksız verebilmeyi tavsiye eden bir peygamberin çağrısıyla örtüşmediği için, kendilerini o peygamberin karşısında yer

23 Taberâni, *el-Mu'cemü'l-ıvsaat*, (I-X) thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseyni, Kahire 1415, VII, 27.

24 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 159; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 579.

25 İmam Gazâli, *İhyâu ulûmü'd-din*, (I-IV) çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay. İstanbul 1974, III, 533.

almaya sevk etmiştir.²⁶ Bu tespit Bizans Kralı Heraklius ile Ebû Süfyân arasında Şam'da geçen görüşmede de kral tarafından dile getirilmişti.²⁷ Bu iki grubun inanmamasının altında yatan sebeplerin başında yöneticilerin ve kendilerini halktan üstün görenlerin sahip oldukları statüyü koruma hırsı gelmektedir. Onların bu tavrı ile Hz. Peygamber'in, "... Bir insanın kalbinde iman ile hırs ebediyen bir arada bulunmaz." hadisi²⁸ birlikte değerlendirildiğinde, inananlar için, çıkarılması gereken dersler olduğu düşünülebilir.

İnsanlık tarihi yeryüzü sahnesinden silinen toplulukları ve milletleri kaydetmektedir. Toplum ve millet olarak yok oluşların sebeplerinin başında, kendi içlerinde kardeşliğin ve sosyal barışın bozulması gelmektedir. Müslümanların huzuruna ve köklü bir anlayış değişikliği ile tesis ettiği kardeşlik duygusuna zarar vereceği endişesini taşıyan Hz. Peygamber tarihe de işaret ederek; "Hırstan sakının. Çünkü hırs; sizden öncekileri birbirlerinin kanlarını dökmeye ve birbirlerinin dokunulmaz haklarını helal saymaya sevk ederek helak olmalarına sebep olmuştur."²⁹ buyurmuştur. Otoriteyi koruma veya mal kazanma hırsı ile insanların mal, can ve ırz gibi dokunulmaz haklarının ihlal edilmesi, bir toplumun kendi sonunu hazırlamasıdır.

"İktisad" ile "hırs" birbirine zıt kavramlar olarak düşünülürse, "İktisad", adalet ve hikmet gibi iki güzel prensibe kapı açtığı için övülen bir davranış biçimi olarak nitelenebilir. İktisad aynı zamanda hoş görülmeyen şeylerden uzak durmak ve güzel olanı yapmak demektir. Hırs ise; suizan ve nefsin zafiyetlerini ortaya çıkarıp yanlışa sürükleyen kötü bir haslettir. Hz. Peygamber'in "Helake sürükleyen yedi günahtan sakının." hadisinin³⁰ Nesâî rivayetinde "sahir" yerine "hırs" ifadesi geçmekte, dolayısıyla hırs, helâk edici günahlardan biri olarak zikredilmektedir.³¹

Hz. Peygamber, "*Bir koyun sürüsü üzerine salverilen iki aç kurdun o sürüye zararı, kişinin mal ve makam hırsının dinine verdiği zarardan daha fazla değildir.*"³² hadisinde; insanın çevresine mal ve makam gibi iki temel noktadaki hırsına kapılarak zarar verebileceğine dikkat çekmektedir.

26 Yâsîn, 36/47; Mâûn, 107/2-3.

27 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 287; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 92.

28 Nesâî, Cihâd, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 342; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 3. baskı, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut 1409/1989, 106; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 43.

29 Müslim, Birr, 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 323; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 170-171.

30 Buhârî, Vesâyâ, 24; Ebû Davûd, Vesâyâ, 5.

31 Nesâî, Vesâyâ, 12.

32 Tirmizî, Zühd, 43; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 456, 460; Dârimî, Rikâk, 21; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XIX, 17;

Geçmişten günümüze tarihi tecrübe ve örnekler ışığında konu iki başlık altında ele alınabilirse makam ve maddi çıkar hırsı ile yapılanlar ön plana çıkarılabilir. İnsanoğlu samimi bir iman, güçlü bir irade ve temiz bir niyetle kontrol edilerek doğruya yönlendirilemediği sürece; egosunu ve hazlarını tatmin etmek için, ahlaki değerleri yok sayabilmektedir. Nitekim tarih bu iki zaaf noktası sebebiyle insanlığa acı çektiren, kendilerinin ve toplumlarının felaketini hazırlayan örnekleri kaydetmiştir.

Şimdi sırasıyla bu iki hırs çeşidi üzerinde biraz duralım.

A- Makam Hırsı

Doğru bilgi ve sağlıklı bir muhakeme ile topluma hizmet uğruna ortaya konacak iyi niyet ve samimiyetle yürütülen işlerde azim, sabır ve kararlılıkla çalışmak Hz. Peygamber'den İslam toplumuna yansıyan bir hayat tarzıdır. Buna mukabil tarihi tecrübe, faydalı olmak yerine faydalanmak niyeti ve hırsı ile başlanan bütün işlerin, yanlışlara kapı açtığını, kardeşlik ruhuna zarar vererek toplumun felaketlerle yüz yüze gelmesine sebep olduğunu göstermektedir.

Ulaşabilmek veya bulunduğu kaybetmemek için uğruna bazı insani ve ahlaki değerlerin yıkılabildiği şeylerden biri sosyal konum ve makamdır. Makam hırsı, toplumdaki itibarlarını bağlı oldukları ve şahsiyetlerine yansıttıkları ahlaki değerlerde değil, buldukları makamda arayanların ortaya koyduğu bir davranış biçimidir. Bu hırs bazen de, hizmet etmek yerine kendisine hizmet edilmesinden haz duyan; ulaşacakları makam sayesinde servet ve zenginliğe kavuşmayı hedefleyen insanlarda görülmektedir. Bulduğu görev ve konuma bakmadan her durumda yaşadığı topluma karşı sorumluluk duygusu taşıyanlar ise makam ve mevkii sorumluluk ve hizmet alanının genişlemesi olarak değerlendirirler. Bir makama gelişin uygun şeklini Hz. Peygamber şu ifadelerle açıklamaktadır: “*Emirliği sen isteme. Hırsla istemediğin hâlde görev sana verilirse yardım görürsün. Şayet senin hırsla isteğin üzerine sana verilirse ondan sorumlu tutulursun.*”³³ Kendi beklentisi ve hırsı olmadığı hâlde üzerine yüklenen sorumluluğu yerine getirmeye çalışanlar, halkın üzerinde otorite olmadıkları, onlara hizmet etmekle yükümlü oldukları bilincini taşımaktadırlar.

1- Makama Gelirken Değerleri Çiğnemek

İş başvurusunda bulunmak ile emirlik talep etmek arasındaki farkı gözden uzak tutmamak kaydıyla, yaşadığı dönemden geleceğe ışık tutan Hz. Peygamber'in makam elde etmek için hırs göstermeyi hoş karşılamadığı hatırlanmalıdır. İmam Buhârî, *el-Câmiu's-sahih* isimli eserinde “*Emirlik İsteği Hususunda Hırslı Olmanın Mekruhluğu*”

33 Buhârî, Eymân, 1; Keffâretü'l-eymân, 10; Ahkâm, 5, 6; Müslim, İmâre, 13; Tirmizî, Nüzûr ve ey-mân, 5; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 463-464; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 62; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 189, 322-323.

bab başlığı altında “Sizler emirlik için hırs göstereceksiniz. O (emirlik) kıyamet günü pişmanlık olacaktır. Faydalanmak ne güzel bir sütanne ama süttan kesilmek ne kötü.”³⁴ hadisini zikretmiştir. Yetişkin ve meraklıları için makam, çocuklar için sütanne gibidir. Emzirme süresince süt, çocuk için her zaman hazır bir gıdadır ama ondan ayrılması zor gelir. Makam da insana imkân, itibar ve servet kazandırabilir. Ama dünyada azil korkusu veya o göreve göz dikenler tarafından yapılması muhtemel kötülükleri düşünme kaygısı ile ahirette hesabını verme zorluğu ayrılışın kötü sonuçlarıdır.

Hz. Peygamber hayatta iken yaptığı görevlendirmelerde talep edenler yerine ona layık olanları tayin etme prensibini uygulayarak bu konuda örnek davranış sergilemiş ve prensibi ortaya koymuştu. Hatta Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin Hz. Peygamber nezdindeki itibarından yararlanarak görev talebinde bulunanlara Resûlullah (s.a.s.): “*Biz bu işe isteyen ve ona hırslı olan kimseyi tayin etmeyiz...*”³⁵ buyurdu.

2- Makama Gelince Haksızlık Yapmak

Bir makama gelebilmek için hırs gösterenlerin hizmet etmekten ziyade kendilerine hizmet ettirme hesapları yaptıkları, topluma katkı sağlamak yerine elde ettikleri makam vasıtasıyla pay kapmak arzusu ile yanıp tutuştukları yaşanan tecrübelerden de ortaya çıkmaktadır. Büyük hadis bilgini Buhârî, hırs ile makama gelip sonra da halka hayırhah davranmayan kişiler için “*Yönetici Tayin Edildiği Toplumda Samimi Davranmayan Kimse*” bab başlığı altında “Allah’ın kendisine yöneticilik nasip edip de idaresi altındakilere iyi davranmayan kimse, cennetin kokusunu duyamaz.”³⁶ hadisine yer vermektedir.

Bulunduğu makam sayesinde halkın imkânlarını üzerine geçirip haksız kazanç elde etme amacıyla olanları Hz. Peygamber; “bizden değildir”³⁷ veya “kişi mümin olarak bunu yapmaz”³⁸ gibi ağır ifadelerle uymaktadır.

Makam hırsı taşıyan insanların hem makama gelirken hem de bulunduğu makamı terk etmek durumunda kaldıkları zaman toplumun huzuruna ve kardeşlik ruhuna zarar veren davranışlar sergilemiş olmaları tarih boyunca pek çok toplumda görülen bir durumdur.

34 Buhârî, Ahkâm, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 448, 476; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 334; Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Hallâl, *es-Sünne*, (I-III) thk. Atıyye ez-Zehrâni, I. Baskı, Riyad 1410, I, 122.

35 Buhârî, Ahkâm, 7; Müslim, İmâre, 14.

36 Buhârî, Ahkâm, 8.

37 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 42; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XVIII, 147.

38 Buhârî, Hudûd, 1; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 227; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 414; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, VII, 310.

B- Mal Hırsı

İnsanların sonu gelmeyen hırslarının başında mal hırsı gelmektedir. Bu sebeple insanlar arasındaki çekişmelerin, kavgaların, dargınlıkların ve kırgınlıkların birçoğunun temel sebebinin mal hırsı olduğu görülür. Çünkü bu hırsın sınırı yoktur. Allah Elçisi'nin "İnsanoğlunun iki vadi dolusu malı olsa bir üçüncüsünü ister."³⁹ buyruğu insanoğlunun bu özelliğine işaret eder. Nitekim insanın mal varlığına karşı hırsı ayetlerde şu şekilde tasvir edilmektedir: "Gerçekten insan, pek hırslı ve sabırsız yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir."⁴⁰ İnsandaki bu mal hırsını bilen Allah Resûlü "Allah size ... , hak sahibine hakkını vermemeyi ve hakkınız olmayana talep etmeyi haram kıldı."⁴¹ buyurarak takipçilerini uarmayı ihmal etmemiştir.

Beytülmalden ihtiyaç sahiplerine bir şeyler verirken sahâbeden Hakîm b. Hizâm'ın birden fazla defa talepte bulunması üzerine Resûlullah'ın (s.a.s.) kendisine; hırs ve beklenti içerisinde talepte bulunmanın doğru olmadığını, bu anlayışla alınan malın bereketinin olmayacağını ifade etmesi de bu konuda bir başka uyarı olarak zikredilmeye değerdir.⁴²

Mal ve servet ile ilgili olan bu hırs, güzel ahlakı tamamlamak için gönderilen Hz. Muhammed'in (s.a.s.) öğrettiği, Allah ve ahiret gününe imanın yönlendirdiği ahlaki değerler ile kontrol altına alınmadığı zaman insanı iki kötü davranışa sürükler. Birincisi kazanırken helal veya haram ölçüsüne dikkat etmemeye; ikincisi de elindeki malı hiç kimseye paylaşmadan biriktirmeye. Birinci durumda insan ya başkalarının elindeki servete göz dikip onları meşru olmayan yollarla elde etmeye çalışır; ya da şeklen meşru olsa da hile ile yine başkalarına zarar vererek servet kazanmanın yollarını arar. Hırsın servet ile ilgili ikinci sonucu ise cimriliktir. Bu durumda da insan, malını ya gerektiği yerde kullanmayarak veya onu başkalarıyla paylaşmaktan kaçınarak hem kendi huzurunu bozar hem de insanlarla ilişkilerini zedeler. Her iki durumun insanlar arası ilişkilere ve toplumsal düzene zarar vereceği kuşkusuzdur.

1- Kazanırken Haksızlık

Başkasına ait malı almak, hırsızlık, gasp, hile, ticarete aldatma, haksız rekabet, kara-borsa, ihtikâr ve tefecilik gibi meşru olmayan kazanç yollarının sebebi, kazanma hırsıdır. Bunların her biri insanların birbirlerine karşı güvenini sarsar; sevgi, saygı ve kardeşlik duygularını ortadan kaldırır. Mal hırsı ile ihtiyaç dışı talep ve yardımseverlerin yardım

39 Buhârî, Rikâk, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 122.

40 Meâric, 70/19-21.

41 Buhârî, İstikrâz, 19; İ'tisâm, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 246.

42 Buhârî, Zekât, 49; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 434; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 14.

duygularını istismar; insanların güvenini sarsacağından, gerçek ihtiyaç sahiplerinin sıkıntı içerisinde kalmasına sebep olabilir.

Dünya malını elde etme hırsı, tarihte ve günümüzde, anne baba bir öz kardeşler ve akrabalar arasında bile husumetlere yol açabilmektedir. Hiç bir zaman kesilmemesi ve daima canlı tutulması konusunda Kur'an'da Allah'ın, hadislerde Hz. Peygamber'in ısrarla tavsiye ettiği "sıla-ı rahim" dünyalık mal hırsı yüzünden kopmuş durumdadır. Bu durum, Hz. Peygamber'in ahlakını benimseyen Müslüman bir toplum için kabul edilebilir bir sonuç değildir.

Mal biriktirme hırsı ile değil, ihtiyaç sahiplerine yardım edebilme niyetiyle kazanmaya çalışanın kazanırken haksızlık yapması ve birilerini mağdur etmesi düşünülemez. Çünkü yardım etme niyetinde olan kişi Allah'ın, sadece temiz ve helal kazançtan yapılan yardımı kabul edeceğini bilir⁴³ ve buna inanır. Dolayısıyla kazanırken de kimseyi rahatsız etmemiş, kardeşliğin hak ve hukukunu gözetmiş olur.

2- Harcarken Cimrilik

Cömertlik Müslüman'ın özelliğidir. "Ey iman edenler! And olsun ki sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resûlullah en güzel örnektir."⁴⁴ ayeti ile rol model alınması gereken Hz. Peygamber'in ayrılmaz özelliklerinden biri de cömertliktir.⁴⁵ Allah Elçisi'nin tavsiyeleri arasında cömertlik her zaman ilk sıralarda yer almaktadır. Cömertlik güzel ahlakın tezahürlerinden birisidir. Bunun zıddı ise, ahlaki değerlere uymayan hırsın tabii sonuçlarından biri olan cimriliktir. Resûlullah'ın (s.a.s.) "İnsanda bulunan huyların en kötüsü, cimriliğe yol açan hırs ve aşırı korkaklıktır."⁴⁶ hadisi, mal biriktirme hırsının tabii sonucu olan cimriliği, Müslüman'da bulunmaması gereken kötü huylar arasında göstermiştir. Cimrilik yardımlaşma duygusunu öldüren kötü hasletlerden biridir.

Her birinin hayatında kardeşliğin yüksek değerleri bulunan sahabe arasında özellikle Sa'd b. Rebi ve Abdurrahman b. Avf arasında geçen şu olay, hırs ve cimrilikten uzaklaşılacağına, kardeşliğin samimiyetini ortaya koyan en güzel örneklerden biri olmaya namzettir: Hicretten sonra Mekkeli muhacirler ile Medineli ensar arasında gerçekleş-

43 İmam Mâlik, *Muvatta'*, Sadaka, 1; Buhârî, Zekât, 8; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 94; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 504.

44 Ahzâb, 33/21.

45 Hz. Peygamber'in cömertlik örneklerine dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Örneğin bkz. Buhârî, Savm, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 288, 363, 373; III, 147; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, I, 109; İbn Huzeyme, *Sahih*, III, 193; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 225.

46 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 320; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, IX, 98; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 42.

tirilen kardeşlik uygulamasında Hz. Peygamber, ilk Müslümanlardan Abdurrahman b. Avf' ile Sa'd b. Rebi'i kardeş yapmıştı. O zaman Sa'd, unutulmayacak kadar büyük bir cömertlik ve fedakârlık göstererek; önceki kültürünün şekillendirdiği anlayışa göre, sahibi olduğunu düşündüğü her şeyin yarısını hiç tereddüt etmeden muhacir kardeşine vermek istediğini söyledi. Hatta onun tarımdan anlamadığını bildiği için, verdiği hurma bahçelerinin işlenmesinde kendisine yardımcı olmayı da taahhüt etti. Abdurrahman b. Avf' ise ona, gösterdiği bu samimi tavırdan dolayı teşekkür edip kendisine ve ailesine hayır dua ederek paylaşmayı teklif ettiği şeylerin hiçbirini kabul edemeyeceğini ifade etti. Yardım olarak sadece kendisine çarşının yolunu göstermesini istedi.⁴⁷ İki sahâbinin sergilediği bu manzara, ensarın ihtiyaç sahibi olan din kardeşlerine karşı gösterdikleri fedakârlığın boyutlarını ortaya koyduğu kadar, en zor durumda bile başkalarına yük olmama prensibinin eşsiz örnekleri arasında yerini alarak tarihe geçmiştir.

Kazanmak için gösterilen hırs, başkalarına zarar verecek seviyeye ulaşıncaya, kardeşliğin duygusal temellerini yıkmaktadır. Temeli olmayan binaların yıkılması için ise küçük sarsıntılar yeterli olabilmektedir. Sahip olunan mal, cimrilik sebebiyle, zor durumdaki ihtiyaç sahipleri ile paylaşılıyorsa, gayrimeşru bir harekete kapı açmak veya din kardeşleri arasındaki gönül bağının zayıflaması sonuçlarından birini doğuracaktır. Bu da toplumsal huzurun zarar görmesi ile neticelenecektir.

SONUÇ

Bütün nebiler ve resüllerin, son peygamber olması sebebiyle de Hz. Muhammed'in, kıyamete kadar insanlığa yol göstermek üzere kendisine indirilen Kur'an ve hikmetin öncelikleri arasında yeryüzünde fitne ve fesadın ortadan kaldırılması, insanların birbirleri ile kardeşçe huzur içerisinde yaşamalarının temin edilmesi bulunmaktadır. Bunun için birey odaklı ahlak eğitimi esas alınmıştır. Olumsuzlukların kaynaklarından biri olan "HIRS" da bu çerçevede ele alınmış, Yüce Allah nefsinin hırsını kontrol altına almayı başararak kötülüklerden uzak duran ve imkân ölçüsünde elinden gelen iyilikleri yapabilenleri kurtuluşa erenler olarak tanıtmıştır.⁴⁸ Allah Teâlâ müminleri kardeş olarak tanıtmakta ve kardeşler arasında meydana gelebilecek sorunları giderme görevini de yine inananlara vermektedir. Kutlu Elçisi ise, nefsin hırsına kapılıp din kardeşlerinin haklarını çiğnemenin yasaklığını her vesile ile vurgulamaktadır.

Bulunduğu konumun üstünde bir statü elde etmek veya sahip olduğu statüyü korumak, insanoğlunun en hırslı olduğu şeylerin başında gelmektedir. Zenginlik de bunun aynısidir. Hz. Peygamber'in hayatının bütününde mal ve makam hırsına kapılma-

47 Buhârî, Büyû', 1; Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr el-Humeydi, *Müsned*, tahk: Hasan Selim Esed ed-Dârânî, Dımaşk 1996, II, 316.

48 Tegâbün, 64/16.

manın örneği; tavsiye ve uygulamalarında da bu hırsların kontrol altında tutulmasının ahlaki eğitimi görülmektedir. Dünya hayatı ile sınırlı olarak elde edilmesinde menfaat umulan şeylerde gösterilen “hırs”, öncelikle kardeşlik duygusuna zarar vermekte ve onu örselemektedir. Hırsları sebebiyle birlikte yaşadığı insanların haklarını ihlal edenler ve çevresine olumlu katkı sağlamayanlar kendi sonlarını hazırlamaktadırlar.

Kin ve nefret yerine sevginin; düşmanlık yerine dostluğun; katı kalpliliğin yerine merhametin hâkim olması için Resûlullah örnek alınmalı ve onun (s.a.s.) ahlaki yaşanmalıdır. Bireyi esas alan, Allah’ın rızasını kazanmanın insanlara iyilik etmek ve kötülükten sakınmakla mümkün olabileceğini gönüllere yerleştiren bir ahlak eğitimi; başta makam ve servet olmak üzere, her türlü dünyevi hırsla müminler arasında huzursuzlukların ortaya çıkmasına büyük ölçüde engel olacaktır.

Başarı anlayışını “kazanmak için birilerinin kaybetmesi gerekir.” felsefesi üzerine kuranlar, hayatı kardeşçe paylaşıp birlikte huzur içinde yaşama düşüncesini yok sayanlardır. Nasıl olursa olsun kazanmak ve sahip olmak anlayışına dayalı hırs, doğru düşünmeyi, gerçekleri kabul etmeyi, âdil davranmayı, sonuçlara rıza göstermeyi ve daha da önemlisi “empati”yi engellediği için kardeşlik ruhunun yaşatılmasına büyük zarar verir. Makam veya servet edinmek için gösterilen hırs; birlikte yaşanan insanların hukukunu çiğnemeye ve haksızlığın kapılarının açılmasına sebep olur. Elde edilen makamı ve serveti koruma hırsı ise, zulmün ve cimriliğin kapısını açar. Bunların her biri kardeşlik hukukunun çiğnenmesi ve toplumsal huzurun bozulması demektir.

BAŞKAN - Abdurrahman Bey’e çok teşekkür ediyoruz.

Şimdi sözü, Ayrımcılık ve Şiddete Karşı Kardeşlik konulu tebliğini sunmak üzere Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Adem Dölek’e veriyorum.

Buyurun Hocam.

2. AYRIMCILIĞA VE ŞİDDETE KARŞI KARDEŞLİK

Prof. Dr. Adem DÖLEK

Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Hız. Peygamber (s.a.s.) insanların bir erkek ve diğiden yaratıldığını, Âdemoğlunun Hz. Âdem'den, Hz. Âdem'in de topraktan yaratıldığını¹ belirterek, Arap'ın aceme, acemin Arap'a herhangi bir üstünlüğünün olmadığını,² bütün insanların hukuk karşısında bir tarağın dişleri gibi eşit olduğunu³ beyan etmiş; insanların renkleri, ırkları, makam ve mevkileri, ekonomik statüleri ne olursa olsun, bu farklılıkların ayrımcılık sebepleri olmadığını, üstünlüğün sadece ve sadece takvada olduğunu⁴ bildirmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.s.), bize miras bıraktığı Kur'an ve sünnet-i seniyyesinde ortaya koyduğu önemli düsturlarla tesis ettiği "Kardeşlik" sayesinde her zaman ve zeminde insanlar arasındaki her türlü ayrımcılığa ve şiddete karşı çıktığı görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de, beş çeşit kardeşlik zikredilir:

1- Aynı ana-babadan olanlar "أَوْ يُبُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ يُبُوتِ أَخْوَانِكُمْ / Erkek kardeşlerinizin evlerinden veya kız kardeşlerinizin evlerinden"⁵ ayetinde olduğu gibi.

1 Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1992, Menâkıb, 74.

2 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1992, V, 411.

3 Muhammed b. Selâme el-Kudâî, *Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi* (terc: Ali Yardım), İstanbul 1999, 62; İyâz b. Musa, Kâdi İyâz, *eş Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*, Beyrut ts., I, 78.

4 Hucurât, 49/10.

5 Nûr, 24/61.

2- Aynı kabileye mensup olanlar “وَأَلَىٰ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا” / *Âd kavmine kardeşleri Hüd'u gönderdik*⁶ ayetinde olduğu gibi.

3- Aynı dine tabi olanlar “إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ” / *Müminler ancak kardeşlerdir.*⁷ ve “أَدْعُوهُمْ” / *Evlât edindiklerinizi, babalarına nispet ederek çağırın. Allah katında en doğru olanı budur. Şayet babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, o hâlde onları din kardeşleriniz ve görüp gözettiğiniz kimseler olarak kabul edin.*⁸ ayetlerinde olduğu gibi.

4- Birbirlerini sevenler ve muhabbet edenler “وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِّنْ غَلِيٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ” / *Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.*⁹ ayetinde olduğu gibi.

5- Arkadaş ve yoldaş olanlar “لَٰ إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً” / *Bu, kardeşimdir, onun doksan dokuz koyunu, benimse bir koyunum var.*¹⁰ ayetinde olduğu gibi.¹¹

Bununla birlikte kardeşlik; insani kardeşlik, vatanî kardeşlik ya da vatandaşlık, meslek ve sanat kardeşliği, dost ve akran olma, bir şeyde benzer olmak gibi çeşitlere de ayrılmaktadır.

Kardeşlik, insanlar arasında ülfetin meydana gelmesinin en temel sebeplerinden biridir. İslam dini de insanları kardeş olmaya sevk eden en büyük amildir. Nitekim Kur'an'da “وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا” / *Allah'ın size ihsan ettiği nimetini hatırlayın; zira siz birbirinize düşmandınız, Allah kalplerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz.*¹² buyurulmuştur. İslam öncesinde Medine'de Evs ve Hazreç kabileleri arasında yüz yirmi yıl devam eden bir düşmanlık ve harp bulunmaktaydı. Aynı zamanda diğer kabileler arasında da düşmanlıklar vardı. İslam'ın gelmesiyle birbirlerine düşman olan bu kabileler, birbirlerinin kardeşleri ve dostları olmuşlar ve bu sayede düşmanlıklar sona ermiş, neseplerinin ve vatanlarının ayrı oluşları onların kardeş olmalarına engel olmamıştır.¹³ Bu kardeşlik sayesinde Allah, insanlara çok büyük bir nimet ihsan etmiştir.

6 Arâf, 7/65, 73; Hüd, 11/84.

7 Hucurât, 49/10.

8 Ahzâb, 33/5.

9 Hicr, 15/47.

10 Sâd, 38/23.

11 Bkz. Salih b. Abdullah b. Humeyd (Heyet), *Mevsûatü'nadrati'n-na'im fi mekârimi ahlaki'r-Rasûli'l-Kerim (s.a.v.)*, Suudi Arabistan 1998, II, 94.

12 Âl-i İmrân, 3/103.

13 Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, IV, 3.

Hız. Peygamber (s.a.s.) de Mekkelı Müslümanlar ile Medınelı Müslümanlar (Ensar ile muhacırın) arasını İslam kardeşlığı ile telif etmiş ve onları kardeş yapmıştır. Bu kardeşlik ile Medine medeniyet şehri, dostlar şehri, kardeşler şehri haline gelmiş ve o dönem mutluluk asrı olmuştur.

Hız. Peygamber'in, her türlü ayrımcılığa ve şiddete karşı tesis ettiğı "kardeşlik" üzerinde durmaya çalışalım:

1- HER TÜRLÜ AYIRIMCILIĞA KARŞI KARDEŞLİK

Her şeyden önce Kur'an-ı Kerim'de, "إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ" / Müminler ancak kardeşdir. O zaman kardeşlerinizin arasını düzeltin ve takvalı olun ki merhamet olunamız."14 buyurularak müminlerin, kardeş gibi olmaları gerektiğı, merhamete layık olmanın da hasbelbeşer kardeşler arasında vuku bulan anlaşmazlıkların giderilmesiyle mümkün olabileceğı vurgulanmıştır. Bundan sonraki ayetlerde de kardeşçe davranmanın düsturlarından bazıları zikredilerek Müslümanlara hitaben "Bir topluluğun başka bir toplulukla alay etmemesi, kadınların diğerkadınlarla alay etmemeleri, birbirlerini ayıplamamaları, birbirlerini uygun olmayan lakaplara çağırılmamaları, birbirini hakkında suizanda bulunmamaları, birbirlerinin özel hallerini ve gizliliklerini araştırmamaları, birbirlerinin giybetlerini yapmamaları"15 emredilerek bütün bu olumsuz davranışlardan sakındırılmaktadır. Çünkü bunlar, İslam'ın istediğı kardeşliği ihlâl eden durumlar olduğı gibi aynı zamanda günümüz ifadesiyle sözlü ve psikolojik şiddet olmaktadır.

Bundan sonraki ayette de bütün insanlığa hitaben "Ey insanlar! Biz sizi bir erkekten ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız yardımlaşmanız diye sizi kabilelere ayırdık. Allah katında en şerefliiniz, en üstün olanınız, Allah'ın emirlerine karşı gelmekten en çok sakınanınızdır." buyurulmuştur. Hız. Peygamber de "Bütün insanlar Âdem'in çocuklarıdır, Âdem de topraktan yaratılmıştır."16 buyurmuştur. Hız. Peygamber (s.a.s.) Vedâ Haccında da "يا أيها الناس الا إن ربكم واحد وإن أباكم واحد لا فضل لعربي على عجمي ولا لعجمي على عربي ولا لأسود على أبيض ولا لأحمر على أسود إلا بالتقوى" / Ey İnsanlar! Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Arap'ın aceme, acemin Arap'a, siyahın kırmızıya, kırmızının da siyaha bir üstünlüğü yoktur, üstünlük ancak takva ile dir."17 buyurarak insanların ırklarının ve renklerinin birbirlerine üstünlük sebebi olmadığını üstünlüğün ise sadece takva ile olduğunu belirtmiştir. Yine ister inançlı olsun isterse inançsız olsun insanların geçmişleriyle övünmelerinin ve kibirlenmelerinin kaldırılmış olduğunu bildirek "إن الله قد أذهب عنكم عبية الجاهلية"

14 Hucurât, 49/10.

15 Hucurât, 49/11-12.

16 Tirmizî, Menâkıb, 74.

17 Ahmed b. Hanbel, V, 411.

وفاخرها بالآباء مؤمن تقى او فاجر شقى انتم بنو آدم و آدم من تراب
şaki olsun atalarıyla cahiliyye övünmesini Allah sizden gidermiştir. Siz Âdem'in çocuk-
larısınız, Âdem de topraktan yaratılmıştır.”¹⁸ buyurmuştur. Tirmizi'nin (v. 279/892)
rivayetinde “İnsanların hepsi Âdem'in çocuklarıdır, Âdem de topraktan yaratılmıştır.”¹⁹
şeklinde geçmektedir. Görüldüğü gibi bu ayet ve hadisler, her türlü ayrımcılığı ortadan
kaldırmakta ve insani kardeşliği öne çıkararak üstünlüğün sadece Allah'ın emirlerine
riayet etmekte olduğunu vurgulamıştır.

Necip Fazıl Kısakürek (v. 1983), şiirinde bu gerçeği şöyle ifade eder:

“Ne Arap var, ne acem, olan yalnız insandır!

Hangi fark ara yerde, insan ki topraktandır.”²⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.), bazen duasında “*Ben şahidim ki gerçekten kulların hepsi kar-
deştir/ إِنَّ الْعِبَادَ كُلَّهُمْ إِخْوَةٌ*”²¹ derdi.

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin, ümmetlerinin kardeşi olduğu açıkça ifade
edilir ve Cenâb-ı Hak, “*Âd'a kardeşleri Hûd'u gönderdik.*”²², “*Semûd'a kardeşleri Sâlih'i
gönderdik.*”²³, “*Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı gönderdik.*”²⁴, “*Kardeşleri Nûh onlara dedi ki...*”²⁵,
“*Kardeşleri Hûd onlara 'Allah'tan korkmuyor musunuz?' dedi.*”²⁶, “*Kardeşleri Sâlih onlara
'Allah'tan korkmuyor musunuz?' dedi.*”²⁷, “*Kardeşleri Lût onlara 'Allah'tan korkmuyor mu-
sunuz?' dedi.*”²⁸ buyurarak peygamberlerin, gönderildiği kavmin kardeşleri olduğunu
belirtir. Peygamberimiz de “*الانبياء إخوة لعلات أمهاتهم شتى ودينهم واحد*”/ *Peygamberler, anaları
ayrı babaları bir olan kardeşlerdir. Anneleri farklı, dinleri birdirler.*”²⁹ buyurarak teşbihi bir
anlatımla peygamberlerin, zamanlarının ve mekânlarının farklı ancak dinlerinin bir ol-
duğunu, bu manada kardeş olduklarını ifade etmiştir. Çünkü Peygamberler geldikleri

18 Süleyman b. el-Eş'as, Ebû Dâvûd, *Sünen*, İstanbul 1992, Edeb, 111.

19 Tirmizi, *Menâkıb*, 74.

20 Necip Fazıl Kısakürek, *Esselam*, İstanbul 2006, 132 (Veda Haccı).

21 Ebû Dâvûd, *Sünen*, İstanbul 1992, Vitir, 25.

22 Arâf, 7/65; Hûd, 11/50.

23 Arâf, 7/73; Hûd, 11/61; Neml, 27/45.

24 Arâf, 7/85; Hûd, 11/64; Ankebût, 29/36.

25 Şuarâ, 26/106.

26 Şuarâ, 26/124.

27 Şuarâ, 26/142.

28 Şuarâ, 26/161.

29 Buhârî, *Enbiyâ*, 48; Müslim, b. Haccâc, *Sahih*, İstanbul 1992, Fezâil, 145; Muhammed b. Abdullah
el-Hâkim, *el-Müstedrek alâ's-sahihayn*, Beyrut 1990, II, 648.

kavme kendileri gibi birer beşer olarak gönderilmişlerdir. Yine onlar da Hz. Âdem'in çocukları ve kendi kavimleri içinden birer insandırlar.³⁰

Bir hadiste de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “كان فيما خلى من إخواني من الأنبياء ثمانية آلاف نبي” / Sekiz bin nebi kardeşim geçti, sonra İsa b. Meryem ve ondan sonra da benim.”³¹ dediği nakledilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), mi'race çıkarken semâvât tabakalarında Hz. İdris ve Hz. Mûsâ tarafından “Merhaba salih kardeş!”³² hitabıyla karşılanmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), “المؤمن أخو المؤمن / Mümin, müminin kardeşidir.”³³ veya “المسلم أخو المسلم / Müslüman, Müslümanın kardeşidir.”³⁴ buyurarak, Müslümanların birbirleri ile kardeş olduğunu bildirirken bir yandan da “Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun”³⁵ şeklinde emir buyurmuşlardır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), gerek Kur'an'ın gerekse kendisinin bu emirlerini, İslam'ın başından itibaren uyguladığı özellikle de Medine'ye hicretlerinde ensar ile muhâcirin arasında muâhât/kardeşlik uyguladığını müşahede ediyoruz. Kendisine Hz. Ali'yi kardeş olarak seçerken Hz. Hamza'ya da azatlı köle Zeyd b. Hârise'yi seçmiştir. Aslen Habeşli ve Hz. Ebû Bekir'in azatlı kölesi Bilal Habeşî'yi Abdullah b. Abdurrahman el-Has'amî ile kardeş yaparken,³⁶ aslen İranlı olan Selmân-ı Fârîsî'yi de Ebû'd-Derdâ ile kardeş yapmıştır.³⁷ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.s.), makam, mevki ve sosyal statü bakımından farklı olan kişileri kardeş yapmıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.), ashabdan kölesi olanlara da “Onlar, sizin hizmetinizde olan kardeşlerinizdir, Allah onları sizin elinizin altına yani hizmetinize vermiştir, kimin eli altında kardeşi olursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin; onlara kaldıramayacağı yükü yüklemeyin şayet yüklerseniz onlara yardım edin.”³⁸ buyurarak hizmetçileri “kardeş” olarak nitelendirmiş ve böylece köle-efendi, işçi-işveren arasında olması gereken muameleyi de öğretmiştir.

30 Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ts., XIV, 20.

31 Hâkim, II, 598.

32 Buhârî, Salât, 1; Müslim, İmân, 263.

33 Ebû Dâvûd, Edeb, 49.

34 Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim Birr, 32.

35 Buhârî, Nikâh, 45; Müslim, Birr, 23; Ebû Dâvûd, Edeb, 47.

36 İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, Beyrut ts., VI, 111.

37 İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 510.

38 Buhârî, İmân, 22; Edeb, 44; Müslim, Eymân, 38; Ebû Dâvûd, Edeb, 124.

Habeş kralı Necâşi'nin vefat haberini aldığı anda "Memleketiniz dışında vefat eden kardeşinizin cenaze namazını kılın."³⁹ buyurarak onun için giyabi cenaze namazı kıldır-
mış ve onu "kardeşiniz" olarak nitelendirmiştir. Yine Hz. Peygamber'in, ensar ve muhâ-
cirin için "Onlar benim dünya ve ahiret kardeşlerim/ وهم إخواني في الدنيا وفي الآخرة" ifadesini
kullanmakta ve onlar için şöyle dua etmektedir: "اللهم أعز الإسلام بالأنصار الذين أقام الله
Allah'im! بهم الدين آوونى ونصرونى وهم إخوانى فى الدنيا وفى الآخرة وأول من يدخل بحبوة الجنة
Ensarla İslam'ı kuvvetlendir ki Allah onlarla dini yerleştirdi, onlar beni barındırdılar ve
bana yardım ettiler, onlar benim dünya ve ahiret kardeşlerimdir. İlk olarak cennetin
ortasına girecek olanlar da onlardır."⁴⁰

Yine Peygamberimiz (s.a.s.), ahir zamanda gelecek olan imanlı bir nesilden bahse-
dereken bunların, çocuklarından daha fazla kendisini seveceklerini, kendisinin de onları
çok sevdiğini belirttiği bu nesli de "kardeşlerim" diye nitelendirmiştir ve: "وَدِدْتُ أَنِّي لَتَيْتُ
إِخْوَانِي قَالَ فَقَالَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْلَيْتُمْ نَحْنُ إِخْوَانُكَ قَالَ أَنتُمْ أَصْحَابِي وَلَكِنْ إِخْوَانِي
إِخْوَانِي قَالَ فَقَالَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْلَيْتُمْ نَحْنُ إِخْوَانُكَ قَالَ أَنتُمْ أَصْحَابِي وَلَكِنْ إِخْوَانِي
الَّذِينَ آمَنُوا بِي وَلَمْ يَرُونِي / Kardeşlerime kavuşmayı çok arzu ediyorum' deyince oradaki
ashab da 'biz senin kardeşlerin değil miyiz?' diye sormaları üzerine Resülüllah (s.a.s.):
'Siz ashabımsınız, fakat kardeşlerim beni görmedikleri hâlde bana iman edenlerdir."⁴¹
diye cevap vermiştir.

Bütün bunların yanında Hz. Peygamber (s.a.s.), kardeşliğin ve kardeşçe yaşamanın
gereklerini de şöyle anlatır: "Mümin, müminin aynasıdır, mümin müminin kardeşidir,
onun ihtiyaçlarını giderir ve giyabında onu muhafaza eder."⁴² Burada da iki özelliğe dik-
kat çekilmiştir. Bunlar: Mümin kardeşinin iâşe vs. ihtiyacı ve fakirliği varsa ona yardımcı
olmak, onu her zaman ve zeminde her türlü kötülüklerden korumaktır.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.), Müslümanın Müslümanın kardeşi olduğunu, bu se-
beple de ona hiyânet etmeyeceğini, ona yalan söylemeyeceğini, onu terk etmeyeceğini,
Müslümanın, Müslümâna ırzının, malının ve canının haram olduğunu; Müslümanın,
kardeşini tahkir etmesinin şer olarak kendisine yeteceğini bildirir.⁴³

Hız. Peygamber (s.a.s.), kardeşliğin ve kardeşçe yaşayabilmenin düsturlarını beyan
ederek: "Mümin, müminin kardeşidir; mümin kardeşinin alışverişi üzerine müşteri
olmaz, talip olduğu kadına da onu bırakmadıkça talip olmaz."⁴⁴ ve "Zandan sakının;
zira zan, sözün en yalanıdır. Başkalarının konuşmalarını dinlemeyin, mahremiyetleri

39 Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen*, İst.anbul 1992, Cenâiz, 33.

40 Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XIV, 57.

41 Ahmed b. Hanbel, III, 296; II, 612; Ebû Ya'la, *Müsned*, XI, 60.

42 Ebû Dâvûd, Edeb, 49.

43 Müslim, Birr, 32.

44 Buhârî, Nikâh, 20; Ebû Dâvûd, Nikâh, 17.

araştırmayın, birbirinizi çekememezlik yapmayın, birbirinize buğzutmeyin, sırf dünyalık kazanma ve zevkler uğruna birbirinizle yarışmayın, birbirinize sırt çevirmeyin ve Allah'ın ey kulları! Allah'ın emrettiği gibi kardeş olun!"⁴⁵ buyurur.

Görüldüğü gibi hadislerde kardeşliğin gerekleri anlatılmakta ve ikinci hadisin sonunda da kardeş olmamız istenmektedir. Suizanda bulunmayı yasaklayan hadisin farklı rivayetlerinden kardeşlik bağlarını yok eden düsturları belirtmeye çalışalım:

1- Suizanda Bulunmamak

Suizanda bulunmak, aşağıda sayılan olumsuz durumları yapmaya sebep olacaktır. Ya da bu durumları yapanlar, başkaları hakkında suizanda bulunacaklardır. Her iki hâlde de insanlar özellikle de müminler arasındaki kardeşlik bağları kopacaktır. Bu sebeple "أَكْذِبُ الْحَدِيثَ / إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ"⁴⁶ Suizandan sakının, zira zan, sözün en yalanıdır"⁴⁶ buyrulur.

2- Başkalarının Gizliliklerini Araştırmamak

"ولا تَحْتَسِسُوا / Tehassüs etmeyin." Tahassüs, bir şeyi duyu organlarıyla hissetme, araştırma manasına gelmektedir.⁴⁷ Suizanla amel eden kişi, hakkında suizanda bulunduğu insanların birtakım gizliliklerini görmek, duymak veya bilmek ister. Bunun için de araştırır, tahassüs eder. Özellikle günümüzde telekulak olayının yaygınlaşması, gizli kameraların kullanılması bunun en belirgin ve yaygın örneklerindedir.

3- Tecessüs Etmemek

"ولا تَجَسَّسُوا / Tecessüs etmeyin." Tecessüs; hem öğrenmek hem de başkasına bildirmek amacıyla bir başkasının gizliliklerini ve ayıplarını araştırmak, haber edinmek, el ile yoklamak, gözetlemek, bir şeyin iç yüzünü araştırmak gibi manalara gelmektedir.⁴⁸ Tecessüs genellikle başkaları tarafından bilinmesi istenilmeyen gizlilik ve durumların, ayıpların ortaya çıkarılması gayesiyle araştırılması için kullanılmaktadır.⁴⁹

45 Müslim, Birr, 28; 29, 30, 31; Ahmed b. Hanbel, II, 539.

46 Bu hadis ile ilgili geniş bilgi için bkz. Adem Dölek, "Sü-i Zanla İlgili Hadis Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c: 7, Sayı: 2, 2007, s. 31-70, (dinbilimleri.com).

47 Bkz. İbn Manzûr, VI, 49-51.

48 İbn Manzûr, IV, 38.

49 İbn Manzûr, IV, 38.

4- Birbirine Haset Etmemek

“ولا تَحَاسَدُوا/ Birbirinize haset etmeyin.” Türkçede “çekememezlik, kıskançlık”⁵⁰ anlamına gelen haset; “Kişinin, başkasının elinde bulunan bir nimetin yok olmasını ve sadece kendisinde bulunmasını temenni etmesidir,”⁵¹ Aynî (v.855/1451); buğz ve hasedin, suizandan kaynaklandığını ifade etmektedir.⁵²

5- Birbirine Kin Beslememek

“ولا تَبَاغَضُوا/ Birbirinize kin beslemeyin.” Bazı insan, başkalarını kızdıracak şekilde hareket ve davranışlarda bulunur, özellikle haktan saptırarak şekilde hevâsına tâbi olur, dolayısıyla insanların kin tutmasına sebep olur ya da gereksiz yere dünyevi ve maddi sebeplerden dolayı başkalarına kin tutar, hatta bu kinini devam ettirir, suizanda bulunduğu kişinin en küçük bir hareketi veya sözü onun kinini artırır. Bu bakımlardan ne sebeple olursa olsun insanların kin tutmalarına sebep olacak durumların işlenmesinden sakındırılmaktadır.

6- Dünyalık Hususlarda Yarışmamak

“ولا تَنَافَسُوا/ Dünyalık şeylerde yarışmayın.”⁵³ Tenâfüs, bir şeyde rekâbet etmek, yarışmak manasına gelmektedir. Bu kelime hadiste, dünyalık şeylerde yarışmak anlamında kullanılmaktadır. Bir rivayette “En korktuğum şey, dünya nimetlerinin sizden önceki ümmetlere bollaştırıldığı gibi size de bollaştırılıp onların bu hususta yarıştıkları gibi sizin de yarışmanız.”⁵⁴ buyurulmasıyla da dünyalık şeylerde yarışılmaması tavsiye edilerek dünyalık hususlarda yarışmanın insanların helâkine sebep olduğuna işaret edilmiştir. Onun için hadiste “Birbirinizle dünyalık hususunda yarışmayın” buyurulmaktadır.

7- Birbirine Sırt Çevirmemek

“ولا تَدَابَّرُوا/ Birbirinize sırt çevirmeyin.” Tedâbü, kişilerin aralarındaki sevgiyi keserek birbirlerine yüz çevirmeleri, diğer bir ifadeyle birbirlerine sırt dönmeleri, uyumsuzluk içinde olmaları manalarına gelmektedir.

İnsanlar, özellikle de Müslümanlar birbirlerine sırt dönerlerse, birbirleriyle olan ilgi ve alakalarını keserlerse, uyumsuzluk içinde olurlar, neticede birbirlerini terk ederler.

50 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Lübnan 1989, s. 548; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993, s. 334.

51 Mecdüddin el-Mübârek, İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*, Beyrut ts., I, 383; İbn Manzûr, III, 148; Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdi, *el-Kâmûsü'l-muht*, Beyrut 1991, I, 560-561; Eyyüb b. Mûsâ, *Külliyât*, Beyrut ts., 672; Sâmî, 548.

52 Bedreddin Muhammed b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahihü'l-Buhârî*, Beyrut 2001, XXI, 164.

53 Müslim, Birr, 28.

54 Buhârî, Cizye, 1.

Böylece sosyal münasebetler sona erer. Bunun için insanların özellikle Müslümanların birbirlerine yüz çevirmeleri yasaklanmaktadır.

8- Pazarlığı Kızıştırmamak

“ولا تَنَاجَشُوا/ Pazarlığı kızıştırmayın.”⁵⁵ Tenâcüş, kişinin ihtiyacı olmadığı hâlde birinin malının değerinden fazlaya satılması için daha fazla fiyat vererek alacakmış tavrı sergileyerek müşteriyi kızıştırmasıdır.⁵⁶ Böyle bir davranışla malın çok pahalıya satılması dolayısıyla müşterinin zarara uğratılması söz konusu olduğu gibi ticari ahlak açısından da kişiler arası güven ve emniyetin, güvenli alışverişin yok olması da söz konusudur. Bunun neticesi olarak da sosyal münasebetler ve kardeşlikler zayıflar hatta yok olur.

“Tenâcüş” mehirin artırılması manasına da gelmektedir.⁵⁷ Yani evlenme hususunda mehir alınacağı zaman söz kesilen mehirin artırılmasını ya da kişiye, altından kalkamayacağı kadar mehir yüklemeyi ifade etmektedir. Böyle bir durum da dünürler arasındaki yakınlığın yok olmasına neden olacaktır. Bu da önemli bir husustur. Böylece hadisteki ولا تَنَاجَشُوا ifadesiyle, bu ve benzeri durumlar yasaklanmaktadır.

9- Akrabayı Görüp Gözetmeyi Kesmemek

“ولا تَنَاطَعُوا/ Akrabayı görüp gözetmeyi kesmeyin”. Tekâtü’; sıla-i rahim yapmayı (akrabayı görüp gözetmeyi) kesmek, onlara iyilik ve ihsanda bulunmayı terk etmek manalarına gelmektedir. Akriba kelimesi, neseben yakınlığı ifade ettiği gibi iman kardeşliğini de ifade etmektedir. Bu ifadeyle gerek maddi akrabalığın gerekse manevi akrabalığın gerektirdiği hususlara dikkat edilmesi istenirken, akrabalarla sosyal münasebetlerin kesilmemesi emredilmektedir.

10- Bir Kişinin Talip Olduğu Bir Kadına, O Kişinin Talip Olduğu Kadınla Evleninceye veya İstemenin Son Bulmasına Kadar Diğer Bir Kişinin Talip Olmaması

“ولا يَخْطُبُ الرَّجُلُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ حَتَّى يَنْكِحَ أَوْ يَتَزَكَّ”/ Kişi kardeşinin talip olduğu kadınla evleninceye kadar ya da ondan vazgeçinceye kadar talip olmasın.”⁵⁸ Hadisin bu kısmı da yine sosyal münasebeti ortadan kaldıran ve kardeşliği zedeleyen çok önemli bir hususa dikkatleri çekmektedir. O da; bir erkeğin talip olduğu bir kadına, o kişinin talip olduğu kadınla evleninceye veya istemenin son bulmasına kadar diğer erkeğin talip olmamasını emretmektedir. İmam Mâlik, bu durumun kerâhiyetini ifade ederken; İmam Şâfiî de, bir erkeğin, bir kadına dünür olup kadının o erkeğe rıza gösterdiğinde ve

55 Buhâri, Edeb, 58.

56 İbn Manzûr, VI, 351.

57 İbn Manzûr, VI, 351.

58 Buhâri, Nikâh, 45.

ona meylettğinde bir başka erkeğin (durumu bile bile) o kadına dünür olamayacağı, ancak kadının o erkeğe rızasının ve meylinin olduğunu bilmeden dünür olursa bunda bir sakıncanın olmadığını belirtmektedir.⁵⁹ Bu bakımdan bir kadına, bir kişi talip olur, kadın da taliplisini arzu eder ve ona gönü meylederse buna başkalarının talip olması, gerek talipliler tarafında gerekse kadın tarafında birtakım huzursuzluklara sebep olabilir. Bu huzursuzluklar büyüdüğünde namus kavgasına hatta kan akmasına kadar varabilir. Nadiren de olsa böyle durumlar zuhur etmektedir.

Bu prensipler bir bütün olarak ele alındığında bunların, fertlerin ve toplumun birliğini ve beraberliğini hatta devletler arası barışı bozan en büyük amillerden olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bütün bu olumsuzlukların ortadan kalkmasının yegâne çözümü, kardeş gibi olmak ve kardeşçe yaşamaktır. Onun için “*وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا* / Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun” buyurulmuştur. Görüldüğü üzere sosyal ilişkileri sarsacak hatta sonlandıracak durumlar ve olumsuz olan yönler zikredildikten sonra bu olumsuzlukları olumlu yöne çevirecek çözüm de önerilmektedir. Bu da kardeşliğin gerektirdiği şekilde davranılması ya da kardeşliği devam ettirecek durumların koparılmamasıyla, hadiste yasaklanan durumların karşıtlarının yapılmasıyla ve kardeş gibi olmakla mümkün olabilir.

Başta da temas edildiği gibi Kur'an-ı Kerim'in “*Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının, zira zannın bazıları günahdır, tecessüste bulunmayın ve birbirinizi giybet etmeyin.*”⁶⁰ ayetinde zannın bazısının günah olduğu bildirilerek insana günah kazandıran zandan kaçınılması emredilmekte ve üç noktaya dikkat çekilmektedir:

Birincisi, suizandan sakınılması;

İkincisi, tecessüsün yapılmaması;

Üçüncüsü ise giybet edilmemesi.

Birinci nokta, ikinci ve üçüncü noktaların kaynağı olduğu gibi, ikinci ve üçüncü noktalar da birinci noktanın neticeleri olmaktadır. Şöyle ki suizanı eyleme dönüştüren kişi, zanda bulunduğu kişinin kusurlarını veya gizliliklerini araştırır, bu araştırma neticesinde de gördüklerini ya da duyduklarını başkalarına söyler. Böyle bir kişi, söylediklerinin haklılığını göstermek için “Ben suizanla söylemiyorum, onun şöyle şöyle söylediğini ya da yaptığını araştırıyorum ve doğruyu söylüyorum.” diyerek kendisine mesnet arar. Hâlbuki ayet “*tecessüs etmeyin*” emriyle böyle bir tecessüsü yasaklamaktadır. Veyahut “Ben araştırmıyorum, o böyle böyledir.” şeklinde başkalarında görülen kusurları ve ayıpları söyler ki bu da giybet olmaktadır. Ayet, “*birbirinizin giybetini etmeyin*”

59 Tirmizî, Nikâh, 38.

60 Hucurât, 49/12.

emriyle de böyle bir davranışı yasaklamaktadır.⁶¹ Aksi hâlde olmayanı söylemek hem gybet, hem iftira olmaktadır ki iki kat suç işlenmiş olur. Bu da kardeşliği dinamitleyen en büyük etkenlerdendir.

İnananları birbirine bağlayan ve birbirleriyle kardeş yapan Rabbimizin bir olması, Peygamberimizin bir olması, kitabımızın ve kıblemizin bir olması gibi bir birçok manevi birlik bağları vardır. Bu bakımlardan müminler kardeştir. Böyle bir kardeşlik, nesebi kardeşlikten daha sağlam ve daha kuvvetlidir.⁶² İşte bu birlik bağları Müslümanların kardeş olmalarını, kardeşlik duyguları içerisinde birbirlerine bağlanmalarını ve kardeşçe yaşamalarını gerektirmektedir.

2- HER TÜRLÜ ŞİDDETE KARŞI KARDEŞLİK

İnsanın dünyevi ve uhrevî mutluluğunu kazanması için gönderilen İslam'ın en temel iki kaynağı olan Kur'an ve hadisler incelendiğinde, gerek birçok ayette gerekse birçok hadiste, insanlara eziyet veren, rencide eden, insanın onur ve şahsiyetini kıran her türlü davranışın, diğer bir ifadeyle her türlü şiddetin yasaklandığı görülmektedir.

Müslümanlar arasındaki kardeşliği sarsan en önemli durumlardan biri şiddettir.⁶³ Şiddet, Türkçede "sertlik, aşırılık, kabalık, çevreyi sindirmek için meydana getirilen olay veya girişilen hareket, karşı görüşte olanları inandırmak ya da ikna etmek yerine kaba kuvvet kullanmak, sert davranmak"⁶⁴ gibi manalarda kullanılmaktadır. Türkçede "şiddet" olarak kullandığımız bu kavramı içeren ve netice veren, gerek Kur'an'da gerekse hadislerde mahiyeti itibarıyla birbirinden farklı (fitne, fesat, i'tidâ, tuğyân, zulüm, bağy, ezâ, iftira, minnet, merah, kibir, haset gibi) birçok kelime kullanılmaktadır.

Şiddet, birçok kişi tarafından, sadece dayak atmak, vurmak, darp etmek yani fiziki şiddet olarak algılanmaktadır. Hâlbuki şiddetin pek çok çeşidi bulunmaktadır. Mesela, birini aşağılamak, ona hakaret etmek, küfretmek, birini eve ya da odaya kilitlemek, alay etmek gibi durumlar da şiddet kavramı içine girmektedir.

Şiddetin vuku bulmasının; çevresel faktörler (bedevileşme), kibir, gurur, kendini büyük görme, kendini beğenme, kıskançlık, cahillik, zenginlik, makam ve mevki sahibi olmak, uyuşturucu ve sarhoş edici madde kullanmak, basılı ve görsel medyada şiddet içerikli olayların yayınlanması gibi birçok sebebi bulunmaktadır.

61 Bkz. Ebu'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahman b. Hüseyin el-İrakî, *Kitâbü Tarhi't-tesrib fi şerhi't-Tesrib*, Beyrut ts., VIII, 93-94.

62 Bkz. Dölek, "Sû-i Zanla ilgili Hadis Üzerine Bir İnceleme" 31-70.

63 Bundan sonraki kısım, "*Kur'an ve Sünnette Şiddet Mağdurları ve Hz. Peygamber'in Şiddete Karşı Tavrı I*" (Erzincan, 2011) isimli kitabımızın Giriş kısmından istifade edilmiştir.

64 *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, II, 1385.

Şiddet olayının tarihine bakıldığında insanlık tarihi boyunca var olageldiği bir gerçektir. Hatta bazı müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın; “*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demesi üzerine meleklerin, yeryüzünde fesat çıkaracak ve orada kan akıtacak birilerini mi yaratacaksın?*” dediklerini bildiren ayetin⁶⁵ tefsirinde insanlık tarihinden önce cinlerin de yeryüzünde fesat çıkardıklarını ve birbirlerini öldürdüklerini belirtirler⁶⁶ ve böylece şiddet olayının vuku bulduğuna işaret ederler.

Şiddet, aile içinde, okullarda, topluluklarda, toplumlarda, iş yerlerinde, kurumlar da, devletler arasında vs. insanın bulunduğu her yerde olmaktadır. Kısaca insanın ve insanların bulunduğu her yerde şiddet olayına rastlamak mümkündür. Şiddet, mahiyeti itibariyle veya icra ediliş şekliyle de fiziksel, sözlü, duygusal ve ekonomik vs. şekillerde tezahür etmektedir.

Fiziksel Şiddet: İtmek, dövmek, tokat atmak, tekmelemek, tükürmek, yumruklamak, hırpalamak, sarsmak, kol kıvrımak, kol-bacak kırmak, saçından sürüklemek, silahla veya herhangi bir aletle yaralamak, öldürmek, temel ihtiyaçlar olan yemek, su, uyku, tuvalete gitmek vs. ihtiyaçları esirgemek, hapsedmek, tıbbî tedavi almasını engellemek gibi durumlardır.

Sözlü Şiddet: Sürekli eleştirmek, aşağılamak, küçümsemek, hakaret etmek, küfür etmek, tehdit etmek, kararlara katılımı engellemek, sürekli sorguya çekmek, bağırarak, aşağılayıcı isim takmak, alay etmek, dinî veya etnik kimliğe yönelik hakaret etmek, görüşleri veya çalışmalarını küçümsemek vs. durumlardır.

Duygusal Şiddet: Bağırarak, hakaret etmek, küçük düşürmek, konuşmamak, küsmek, surat asmak, tehdit etmek gibi kişinin ruh sağlığını bozucu her türlü hareket ve eylemdir. Bu sebeple buna psikolojik şiddet de denilmektedir.

Aile içinde eşlerin birbirlerine küs durmaları, kızgınlıklarını sessizlik şeklinde devam ettirmeleri vs... Duygusal şiddet, çocuklar arasındaki küskünlükleri de ihtiva etmektedir. Aile dışında da fertler arasındaki küskünlükler ve dargınlıkların devam ettirilmesi, yüz asıklığı ve birbirlerine sırt çevrilmesi ve insanların birbirlerine küskünlüklerini devam ettirmeleri gibi durumlar duygusal şiddetin içtimai boyutu olarak değerlendirilebilir.

Ekonomik Şiddet: Bir kişinin, maddi olarak hakkını vermemek ve çalıştığı için karşılığını eksik vermek, onu zorla çalıştırmak ya da çalışmasının engellenmesi gibi durumlardır.

65 Bakara, 2/30.

66 Alâuddin Muhammed b. İbrâhim el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil fi meâni't-tenzil*, (Nşr: Muhammed Emin ve ortakları), Beyrut ts. *Tefsîr*, I, 40.

Bu bakımlardan bu yazımızda şiddet olayının her çeşidini yasaklayan ve din-şiddet ilişkisizliğini en berrak şekilde ortaya koyan bir hadisi ve bununla alakalı olan bir süreyi değerlendirmeye çalışacağız.

H. Peygamber (s.a.s.); “Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların selamette olduğu kişidir. Gerçek muhacir de Allah’ın nehyettiği şeyleri terk edendir.”⁶⁷ buyurmuştur. Bir rivayette de “Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların selamette olduğu kişidir. Mümin de insanların malları ve canları hususunda kendisine güvendiği/emniyet ettiği kişidir.”⁶⁸ buyurulmuştur.

Hadiste, bir Müslümanda olması gereken çok önemli şu iki özelliğe dikkat çekilmektedir. Birisi; “Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selamette kaldığı kişidir.” ifadesiyle “dil” ve “el” ile yapılabilecek her türlü şiddetten uzak durmak ve “hukûku’l-ibâd” olarak ifade edilen kul haklarına riayet etmektir.⁶⁹ Aynı zamanda bu ifadeyle, esas itibariyle hukuki ve ahlaki bütün düsturlara riayet edilmesi istenmektedir. Görüldüğü üzere hadiste, insanın organlarından “dil” ve “el” zikredilmekte ve bu organlarla insanlara eziyet edilmemesi vurgulanmaktadır. Bu hadisi açıklayan şârihler, “dil”in, sözlü saldırılarla eziyet vermeyi, “el”in de fiilî olarak eziyet vermeyi -günümüzün ifadesiyle sözlü ve fiziksel şiddeti- ifade ettiğini belirtirler. Bu bakımlardan “dil” ve “el” insanın eziyet verme şekillerini ve şiddetin bütün çeşitlerini içine almaktadır.

Hadiste, insanın diğer organları içerisinde dil ve elin zikredilmesi, eziyet verme hususunda diğer organlardan daha çok bu iki organın kullanılması sebebiyledir.⁷⁰ Aynı zamanda “el” diğer organları da temsil etmektedir. Zira fiilî olarak verilen zararlar da “el”in şu veya bu ölçüde katkısı bulunur. Hangi fiil olursa olsun, hatta hiç katkısı bulunmasa bile yine o fiil konuşma sırasında “el”e izâfe edilir. Zira el, bir yerde insanın gücünü temsil etmektedir.⁷¹

Âlimler, hadiste “dil”in, “el”den önce zikredilmesinin hikmetinin, “dil” ile yapılan tecavüzün, “el” ile yapılan eziyetten daha kolay ve daha çok olması olduğunu ifade ederler. Çünkü yeme, iftira, bühtan, giybet, sövme, şikâyet, çekiştirme, lakap takma, sözlü saldırıda bulunma ve hakaret etme gibi durumlar hep dil ile yapılmaktadır. Bizzat “el” ile yapılan şeyler -yazılı olmamak kaydıyla- elin yettiği mekânla sınırlıdır, uzağa,

67 Buhârî, İmân, 4; Rikâk, 27; Müslim, İmân, 65, 66; Ebû Dâvûd, Cihâd, 2; Hâkim, I, 55.

68 Tirmizî, İmân, 12; İbn Mâce, Fiten, 2; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen*, İstanbul 1992, İmân, 8.

69 Bkz. Hüseyin b. Mesûd el-Begavî, *Şerhu’s-Sünne*, Beyrut 1983, I, 28.

70 Aynı, I, 132.

71 M. Yaşar Kandemir, - İsmail Lütfî Çakan, - Raşit Küçük, *Riyâzu’s-Sâlihîn Şerhi*, İstanbul 2001, VI, 553.

geçmişe ve geleceğe etkisi yoktur. Fakat “dil” için geçmiş gelecek, uzak yakın gibi zaman ve mekân kaydı bulunmamaktadır. Onun için “dil”in verdiği zarar, “el”in verdiği zarardan daha fazla ve daha büyüktür. Hatta nice insan vardır ki hayır yapar, dili ile iyilik yaptığı kişinin arkasından veya yüzüne karşı minnet ederek eziyet edip yaptığı iyiliğin sevabını yok eder.

Peygamber Efendimizin, şairi Hassan b. Sabit’e “Müşrikleri hicvet, zira hiciv onlara oktan daha fazla etki eder.”⁷² buyurması, dilin insana verdiği zararı göstermesi bakımından ne kadar da manidardır. Bir şair de bu gerçeği şöyle ifade eder: “Cerâhatü’s-sinân lehâ iltiâm, ve lâ yeltâmü mâ ceraha’l-lisan/Dış yarası kavuşur, dil yarası kavuşmaz.”⁷³

Bununla birlikte bugün dünya çapında “el”in eseri olarak yapılan yazılı her türlü saldırının ve şiddetin, sözlü şiddetten geri kalmadığını, aksine alabildiğine geniş çaplı ve kalıcı olduğunu belirtmek isteriz.

Buradan hareketle günümüzdeki gerek sözlü gerekse fiziksel şiddetin tümünün ve şiddet içeren her türlü olayın medya ile yayınlanmasının, hadisin muhtevasına dâhil olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple bu zamanda bireylerin hukukuna yapılan şiddet içerikli saldırılar, eski zamanlara göre daha fazla vebal getirmektedir. Çünkü yayın organları ile yapılan tüm saldırılar, sınır tanımaz bir keyfiyet ve genişlik arz etmektedir. Onun için her türlü harekette, sözlü ve yazılı ifadelerde çok dikkatli olunması gerekmektedir.

Şunu hemen ifade edelim ki kişi; hasbelbeşer işlediği hata veya insanlara verdiği herhangi bir eziyet sebebiyle İslam’dan çıkmaz. Ancak kâmil manada bir Müslüman da olamaz. Nitekim Hz. Peygamber’e: Hangi Müslümanın daha üstün/efdal olduğu sorulduğunda, Hz. Peygamber: “Müslümanların, elinden ve dilinden selamette kaldığı kişidir”⁷⁴ şeklinde cevap vermiştir. Hâkim’in, “Müminlerin en kâmil, Müslümanların dilinden ve elinden selamette kaldığı kişidir.”⁷⁵ şeklindeki rivayeti de bunu daha açık olarak teyit etmektedir. Buna göre kâmil bir Müslümanın en önemli özelliklerinden biri, başkalarının kendisinden hiçbir şekilde rahatsızlığa maruz kalmaması ve eziyet görmemesidir.

Hadiste dikkat çekilen ikinci husus ise “Gerçek muhacir, Allah’ın nehyettiği şeyleri terk edendir.” ifadesidir. Bu da “Hukûkullah” tabir edilen Allah hakkına riayet edilmesiyle ilgilidir. Bir rivayette “... gerçek muhacir, hata ve günahları terk edendir.” şeklinde nakle-

72 Aynî, I, 132.

73 Takıyyüddin es-Sübki, Tabakâtü’ş-Şafiiyye, 1413, X, 62.

74 Buhârî, İmân, 5; Müslim, İmân, 64, 66.

75 Hâkim, I, 54.

dilirken, bir başka hadiste de “Hicret, Rabbinin hoşlanmadığı şeyleri terk etmendir ...”⁷⁶ buyrulur. Bu ifadeyle de Allah’ın yasakladığı her şeyden uzak durulması istenmektedir. Bu bakımdan gerçek hicret, Allah’ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından uzaklaşmak suretiyle Allah’a yakınlaşmaktır. Gerek kul hakkına gerekse Allah hakkına riayet edilerek olgun bir insan olmanın bu iki şarta uymakla mümkün olabileceğini ifade eden bu hadise, aynı zamanda Allah’ın ve insanların hoşlanmadığı “*Her türlü şiddeti yasaklayan hadis*” demek mümkündür.

Hadiste zikredilen ve dikkat çekilen her iki husus da “Hümeze” sûresinin ilk ayetinin manasını çok açık şekilde tefsir etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) Mi’rac’a çıkarıldığında kendisine cehennemde azap çekenler gösterilir. Bunlardan bir grubun göğüslerinden asılmış kadınlar ve erkekler olduğunu görür. Hz. Peygamber, bunların kimler olduğunu Cebrail’a (a.s.) sorar. Cebrail (a.s.) da “*Onlar, Allah’ın, همة لكمة ويل لكل همزة لمزة buyurduğu erkek ve kadın hümezelerdir (hemmâzûn ve hemmâzâtır).*” der.⁷⁷ Bu sebeple “hümeze”nin ne demek olduğunun anlaşılması ve konumuzla çok yakından alakalı olması bakımından “Hümeze” sûresine kısaca temas etmek faydalı olacaktır.

Kur’an-ı Kerim’in 106. sûresinin adı “Hümeze”dir, Mekke’de nazil olmuştur, dokuz ayahtır. Bu sûrenin ilk ayeti, her kim ve her nerede olursa olsun, küçüğünden büyüğüne, azından çoğuna varıncaya kadar gerek fiziki, gerekse sözlü şiddetin her türlüşünü yasaklayan bir ayet olarak da dikkati çekmektedir. Sûrenin diğer ayetleri de kişiyi şiddete sevk eden en önemli amillerinden ve sonuçlarından bahsetmektedir. Bu sebeple bu sûrenin ilk ayetine de “Her türlü şiddeti yasaklayan ayet” demek mümkündür. Sûre, Hz. Peygamber’in arkasından gıybet eden, yüzüne karşı da tenkit eden Velid b. Muğire veya aynı şekilde davranan Übey b. Halef gibi müşrikler hakkında nazil olduğu nakledilmektedir. Bununla birlikte bu sûrenin hükmü aynı vasfı taşıyan herkes için de geçerlidir.

Şimdi ayetleri açıklamaya çalışalım: “*Her hümezeye ve lümezeye veyl olsun.*”⁷⁸

Hümeze; hemz kelimesinden türetilmiş olup bir şeyde aşırılığı ve mübalağayı ifade eden bir isimdir. İnsanlarla çokça alay eden ve onlara çokça gülen kişiye “sühara ve duhake” denilmesi gibi insanları devamlı olarak gerek yüzüne karşı gerekse arkasından çekiştiren, onlarla alay eden ve onlara kötü lafızlar kullanan kişilere de “hümeze” denilmektedir. Kelimenin aslı olan hemz; kırmak, bir şeyle dürtmek, vurmak, kakmak, gıybet etmek, birisine karşı ileri geri konuşmak, başkalarını kınamak eğlenmek, el-kol hareketleriyle alay etmek, kaş göz işaretleriyle alay etmek, açıktan ayıplamak, kişinin hoşlanmadığı lakaplar takmak gibi manalara gelmektedir. Hemmâz da; kıran, dürtten,

76 Ahmed b. Hanbel, I, 160.

77 Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûti, *Dürr*, VI, 669.

78 Hümeze, 104/1.

çimdikleleyen, mahmuzlayan, başkası hakkında ileri geri konuşan, başkasını kinayarak eğlenen kimse demektir.

Lümeze de lemez kelimesinden türetilmiştir. Lemz; tenkit etmek, ayıplamak, alay etmek, maskaralık yaparak eğlenmek, dil ile alay etmek, gizlice ayıplamak, kişinin hoşlanmadığı lakaplar takmak, giyabında alay etmek manalarına gelmektedir.

Bu iki kelimenin izahında âlimlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. İbn Abbas'a göre hümeze ve lümeze; dedikodu yapanlar, dostların aralarını ayırıp ifsat edenler ve insanların ayıplarını arayanlardır. Bu anlamda hümeze ve lümeze aynı manaya gelmektedir. İbn Abbas'tan nakledilen diğer bir görüşe göre de hümeze, dedikodu yapan; lümeze ise çokça ayıplayan demektir. Ebu'l-Âliye, Atâ ve Mücahid gibi âlimlere göre hümeze, insanları yüzlerine karşı ayıplayan ve lanet eden kişi; lümeze ise arkasından çekiştiren kimsedir.⁷⁹ Mukâtil b. Süleyman ise, bunun tam aksine hümezenin, kişinin giyabında dedikodusunu yapan, lümezenin ise yüzüne karşı kötülüklerini söyleyen olduğunu söyler. Katâde ve Mücâhid'e göre hümeze, insanlar içinde çokça ta'n eden, lümeze ise insanların geçmişine dil uzatan, ta'n eden kişidir. İbn Zeyd'e göre hâmez, insanlara eli ile dürtükleyen ve vuran; lümeze ise diliyle alay edip ayıplayandır. Süfyân es-Sevrî ye göre hümeze, diliyle ayıplayan; lümeze de gözleriyle ayıplayandır. İbn Keysân da "hümeze", yanında bulunan insanlara kötü lafızlarla eziyet veren; lümeze ise kaş göz ve başıyla işaretleriyle eziyet veren kişidir, demektir.⁸⁰ Kurtubî'ye göre de hemz, asıl manası itibariyle, kırmak, şiddetli şekilde ısırarak ve bir şeyi vurarak uzaklaştırmak; lemez de uzaklaştırarak vurmaktır.

Elmalılı'nın anlatımıyla hümeze; inceden inceye veya geriden geriye istihfaf ve istihzâ ederek şunun bunun namusu ve haysiyeti ile oynayıp incitmeyi, kötüleme ve tenkit etmek suretiyle giybet ederek ayıplayıp kinamayı, şunu bunu dürtüştürerek öteye beriye koğuculuk etmeyi âdet ve sanat edinmiş çekiştirici manasına gelmektedir ki böyle olan kimseler fırsat buldukça hemzin bütün manalarını yapar; eli erdiği kimseleri cımbızlar, çimdikler, dürter, kakar, ısırır, çarpar gibi kırar, incitir, o yolda gider. Onun için bu manaların hepsinden kinâye olarak gammazlığı âdet ve sanat edinmiş kimselere itlak edilmiştir. Yani asıl hakikati el ile sıkarak, çimdikleme, zem ve giybet etmek, istihfaf etmekle incitmek ve kırmak manasında kinaye olarak şayi olmuştur. Gerek el ile gerekse dil ile maddeten veya mânen şunu bunu itip kakmayı, kırıp incitmeyi âdet edinmiş gammazlar güruhunun hepsi cehennem uçurumunda, Veyl deresinde, hüsrân içinde kahrolmaya mahkûmlar, vay hallerine. Lümeze de hümeze gibidir; mızrak saplar gibi ta'n etmek, ayıplamak ve kaş göz kırparak, işaret ederek eğlence suretiyle birini diğerine

79 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an* (tahk: Abdullah b. Abdülmühsin), Beyrut 2006, XX, 124.

80 Kurtubî, XX, 124

göstermek manalarına olan “lemz”den lümeze, daima herkesi ayıplamayı ve şuna buna ayıp ve nakîsa isnat ederek eğlenmeyi âdet edinmiş, kendini beğenmiş atak demektir.”⁸¹

Kısaca hümeze ve lümeze; insanların şeref ve haysiyetlerini kıran, namuslarına dil uzatan, onları ayıplayarak tenkit eden, ne şekilde olursa olsun insana eziyet eden kimse demektir. Görüldüğü üzere “hümeze” ve “lümeze” kelimeleri, günümüzde kullanılan şiddet kavramının ifade ettiği bütün manaları içermekte ve şiddet kavramıyla birebir örtüşmektedir. Bu bakımdan şiddet içeren tavırları sergileyen kişiler yadırganarak “*Her hümeze ve lüzemeye veyl olsun.*” denilmektedir.

Veyl; rezillik, azap ve helâk anlamı ifade eden bir lafız olup kötüleme, kınama, öfkelenme ve sıkıntı anlarında söylenen bir kelimedir. Veyl, aynı zamanda Cehennemde bir vâdinin veya cehennemnin bir tabakasının da adıdır.⁸² Dolayısıyla, öfkelenmeyi, kızmayı ifade eden ve bu yanlış tavırlarının neticesi olan “veyl” tabakasının, insanları rencide edenler için olduğunun bildirilmesi dikkat çekicidir. Bu sebeple kendilerini azaba, helâkete, sıkıntıya ve rezilliğe götüren, kulları rencide eden her türlü şiddetin en azı dahi yasaklanmakta ve bu tavırlardan vazgeçilmediğinde ve helallik alınmadan ahirete gidildiğinde bunun karşılığının cehennem’in “Veyl” tabakasının olduğu bildirilmektedir. Surenin birinci ayeti, kısaca “*Her hümeze ve lüzemenin, yani jest ve mimikle, yüze karşı alay edip arkadan da çekiştirmeyi âdet hâline getirenlerin vay hâline.*” veya “*Cehennemnin veyl tabakası, her hümeze ve lüzeme içindir.*” manasına gelmektedir.

Hucurât sûresinde de alay etmek yasaklanarak “*Ey müminler! Bir topluluk bir değerini alaya almasın, belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da başka kadınları alaya almasınlar, belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın, inandıktan sonra yoldan çıkmış olmak ne kötü bir addır. Tövbe etmeyenler, zalimlerin ta kendileridir.*”⁸³ buyurulmaktadır. Görüldüğü gibi bu ayette de gerek erkeklerin erkeklerle, gerekse kadınların kadınlarla alay etmeleri, insanın hem kendisini hem de hemcinsini ayıplaması ve insanları kötü lakaplarla çağırması yasaklanmakta, ayetin sonunda da bu hareketlerden vazgeçilmesi istenmektedir. Vazgeçmeyenlerin ise zalim oldukları yani bu davranışlarıyla başkalarına zulmettikleri ve onların hukuklarına tecavüz etmiş oldukları beyan buyurulmaktadır. Böylece insanlara sözlü saldırılarda bulunmanın ve sözlü şiddet uygulamanın her çeşidi yasaklanmaktadır. Mutaffifin sûresinde de Allah’a inanmayanların, Müslümanları hafife alarak onlara gülmeleri ve onlara kaş göz işaretinde bulunmaları yadırganmakta ve şöyle buyurulmaktadır: “*إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ*

81 Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IX, 6086-6087.

82 Kurtubî, XX, 124.

83 Hucurât, 49/11.

وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ / Muhakkak ki o günah işleyen kâfirler, iman edenlerden kimilerine gülerler; müminler yanlarından geçerlerken birbirlerine kaş göz işaretle yapılar. Ailelerine döndüklerinde de bu yaptıklarından dolayı zevk duyarlar, müminleri gördükleri zaman 'Bunlar muhakkak sapıklardır' der. Hâlbuki onlar, müminler üzerine gözcü gönderilmemişlerdir."⁸⁴

İnanıldığı dine bağlılığından ve dinî yaşamlarından ötürü çeşitli isimlerle itham edilen insanlarla, kendi gibi düşünmeyen ve kendi gibi yaşamayan insanların fikirlerini ipotek altına almaya çalışan insanların, geçmişten günümüze var olageldiği maalesef bir vakiadır. Burada ifade edilmesi gereken gerçek tahammülsüzlüğün, başkasının inancına ve yaşayışına tahammül edememek, başkasının düşüncesine saygı gösterememek olduğudur. Bu bakımdan bir başkasıyla, dinî yaşayışından dolayı alay etmek, ona birtakım uygunsuz isimlerle ad takmak da şiddet kabul edilmektedir. Bu tarz hareket, içteki hiddetin tezahürüdür. Hiddet, şiddeti doğurduğu gibi şiddet de hiddeti ve nefreti doğurur. Netice olarak hiddet şiddet, şiddet de hiddettir.

Ayette bildirilen olumsuz tavırlar, geçmişte olduğu gibi bugün dünyanın birçok yerinde de görülmektedir. Konu ile ilgili gerek bu ayete gerekse diğer ayetlere bakıldığında bu hususta insanlık tarihi boyunca bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Dünyanın birçok yerinde insana ve insan haklarına saygı söylemleri enflasyonunun zirvede olduğu günümüzde, her ne sebeple olursa olsun şiddete maruz kalanların ve şiddet uygulayanların varlığı inkâr edilemez, hatta şiddetin her türlü devam etmektedir. Bunun ırk, renk, makam ve mevki, dinî, içtimai, coğrafi ve iktisadi birçok sebepleri bulunmaktadır. Aslında bu farklılıklar, insanlar arasında şiddete değil, tam aksine insanların birbirleriyle kaynaşmasına ve kardeşçe yaşamasına vasıta olmalıdır.

Hümeze suresinin ilk ayetinde görüldüğü üzere iki kelime ile şiddetin en hafifinin yapılmasının yasaklanması, şiddetin büyüğünün uygulanmasının evleviyetle yasaklandığını gösterir. Böylece gerek "Müslüman, insanların elinden ve dilinden Müslümanların (ve bütün insanlığın) selamette olduğu kimsedir" hadisinin, gerekse "Hümeze sûresi"nin ilk ayetinin, her türlü şiddeti yasakladığı gayet açıktır. Abdullah b. Mübârek'in naklettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.s.) "Bir müminin, kardeşine şiddet göstermesi yahut kardeşine ezâ verecek bir nazarla bakması helal olmaz."⁸⁵ buyurarak eziyet verici bir nazarla bakmaktan sakındırırken, "Allah'ın kullarından en şerli olanlar; dedikodu yapanlar, dostların aralarını açanlar ve masum insanların ayıplarını arayanlardır"⁸⁶ hadisiyle de sosyal şiddeti netice verecek durumlardan sakınılmasına dikkat çekmektedir.

84 Mutaffifin, 83/29-33.

85 Abdullah b. Mübârek, *Kitabü'z-zühd ve'r-rekâik* (terc: M. Adil Teymur), İstanbul 1992, 171.

86 Kurtubi, XX, 124.

Hümeze sûresinin ikinci ayetinde insanlara her türlü şiddeti revâ görenlerin özelliklerinden bazılarına temas edilerek “*O kimseler ki mal toplarlar ve o malı sayıp dururlar.*” buyrulur. Yani değişik zaman ve mekânlarda sürekli mal toplamakla, gece gündüz o malı saymakla ve rant elde etmekle meşguldürler. Onların bu tutkuları, mütevazı ve başkalarına faydalı olmalarını gerektirirken aksine kendilerini bencilleşirmiş ve başkalarını alaya almaya sebep olmuştur. Onları bu duruma getiren sebebe de işaret edilerek üçüncü ayette “*Topladığı mallarının kendilerini dünyada ebedileştireceğini sanıyorlar*” buyrulur. Gece gündüz mal toplama, stoklama gayetleri ve onların hesap ve kitabıyla meşguliyetleri, kendilerini gaflete düşürerek Allah’ı, ahireti ve ölümü unutturmuş, inananlara tepeden bakar hâle getirmiştir. Cenâb-ı Hak, hemen bu noktada dördüncü ayet olarak “*Hayır, kendileri kesinlikle hutameye atılacaktır.*” ikazında bulunur. Bu ayette birkaç noktaya temas edelim. Ayette “atılma” ifadesi “le yünbezenne” kelimesi ile söylenmiştir ki bu kelimenin aslı “nebz” dir. “Nebz” kelime olarak, ihmal ederek bir şeyi atmaktır. Bu ifade şöyle bir manayı çağrıştırmaktadır. Başkalarını, *yüze karşı alay edip arkadan da çekiştirmeyi âdet hâline getirenler* aslında kendi kıymet ve değerlerini kaybederek kendilerini kıymetsiz hâle getirmiş olmaktadır. Yani başkalarına hakaret edenler, aslında kendilerini hor hakir yaparak ihmal edilecek bir duruma gelirler, Allah katındaki değerlerini kaybederek kendilerini cennete layık vaziyetten ateşe atılacak yakıt durumuna düşürürler. Bu sebeple onların, ihmal edilen birer varlık olarak hutameye atılacakları bildirilmektedir.

Şunu da hemen ifade edelim ki böylesine çirkin olan hareketleri yapan kişiler için kullanılan “hümeze” ve “lümeze” kelimeleri ile, bu suçların cezası için kullanılan “hutame” kelimesi arasında hem vezin, hem de mana bakımından benzerlikler bulunmaktadır. Çünkü “hümeze” ve “lümeze” kalıbıyla “hutame” kalıbı aynı olmakla birlikte “hümeze” ve “lümeze”de olumsuz davranışlarla kalbi kırmak manası bulunmakta, “hutame”de de bu işi yapanların kalplerini ve sahiplerini kırıp geçirme manası bulunmaktadır. Bu bakımdan “suça eşit ceza” prensibi ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda “veyl” kelimesi ile kınanan davranışların nefret ettirici olduğu bildirilirken, işlenen suçlara verilen cezanın da o nispette insanı ürküten bir durum olduğu bildirilmektedir. Bütün bu uyumların yanı sıra, kelimelerin ses tonlarında da durum kendini hissettirmekte ve her türlü şiddetle insanı kıran kalplerin ve sahiplerinin, aynı şekilde sert ve şiddetli bir cezaya çarptırılacağı “hutame” kelimesinin şiddeti ile vurgulanmaktadır.

“Hutame”, cehennemın vasıflarından veya tabakalarından biridir. Bu kelimenin burada kullanılmasıyla şöyle ince bir nükteye işaret edilmektedir: Gerek sözlü gerekse fiziksel şiddet uygulayarak insanları rencide eden ve her ne suretle olursa olsun insanların kalplerini kıran hümeze ve lümeze, bu davranışlarının karşılığı olarak, vücudun et ve kemiklerini kırıp geçiren ve insanın kalbini ve gönlünü saran, insanı içten içe kavuran bir ateşle cezalandırılacaklardır. “el-cezâü min cinsi’l-amel/cezâ, yapılan iş cinsindedir.” kaidesince kalpleri incitmenin cezası olarak, kalpleri sararak yakan bir ateşin zikredilmesi

şayan-ı dikkattir. Kalp, maddi açıdan insanın organları içinde en nazik ve en büyük fonksiyonu olan organ olmasının yanı sıra manevi olarak da en latif ve en küçük kötü bir şeyden çok elem ve ıstırap duyan bir uzuvdur. Böyle bir kalbi incitmenin karşılığı olarak hutame de, içine atılan cesedi kırıp geçirmekle kalmayıp incitici ve kalbin özüne nüfuz ederek en büyük acıyı çektiren bir ateş olmaktadır.

Cenâb-ı Hak, sürenin son ayetlerinde hutamenin özelliğini şöyle açıklar: “*Hutamenin ne olduğunu bilir misin? O, ıstıraplı kalplere işleyecek olan Allah’ın tutuşturulmuş bir ateşidir. Uzatılmış sütunlar içerisinde oldukları hâlde o ateşin kapıları üzerlerine kapatılmış olacaktır.*”

Burada vücudun bütün organları içinden sadece kalbin zikredilmesi, inancın ve dışta tezahür eden fiillerin merkezinin kalp olmasıdır. Bu bakımdan alay etme, küçümseme ve çekiştirme, ahirette sorguya çekilmeyi düşünmeme gibi durumların tezahürü olan şiddetin ve hiddetin yeri ve kaynağının kalp olması sebebiyle hutamede en çok ıstırapa maruz bırakılacak nesnenin de kalp olacağı vurgulanmaktadır.

Şiddet gerek ailede gerekse toplumda kardeşliği, birlik ve beraberliği sarsan hatta ortadan kaldıran amillerdendir. Böylece şiddetin en küçükleri beyan edilerek daha büyüklerinden evleviyetle sakındırılmıştır.

Bütün bunların yanı sıra Hz. Peygamber’in aile içi şiddeti önlemeye yönelik bazı tedbirleri tavsiye ettiği görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’e (s.a.s.); kadının kocası üzerindeki hakkı sorulunca “Yediğinde ona da yedirmen, giydiğinde onu da giydirmen, yüzüne vurmaman, onu çirkinlikle suçlamaman ve (ona kızdığın zaman) evin içi hariç onu terk etmemendir” buyurmuştur⁸⁷. Bu hadiste hem fiziksel, hem sözlü, hem de psikolojik şiddetin yasaklandığı görülmektedir. Çünkü yediğinde yedirmemek, yemesine engel olmak ya da kısıtlamak, giydiğinde giydirmemek, giyinme ihtiyacını gidermemek ya da engel olmak veya vurmamak fiziksel şiddettir. Kadını çirkinlikle suçlamak, hakaret etmek de sözlü şiddet, evi terk etmek de psikolojik şiddet olmaktadır.

Eğitim konusundaki şiddete karşı tavra ise şu hadisi örnek verebiliriz: Resûlüllah (s.a.s.) “Öğretin, ama şiddet uygulamayın, zira (şiddet uygulamayan) muallim, şiddet uygulayandan daha hayırlıdır/ *الْمُعْتَمِدُ مِنَ الْمَعْتَمِدِ خَيْرٌ مِنَ الْمَعْتَمِدِ مِنَ الْمَعْتَمِدِ*”⁸⁸ veya “*عَلِّمُوا وَلَا تُعْتَبُوا وَلَا تُعْتَبُوا فَإِنَّ الْمُعْتَمِدَ خَيْرٌ مِنَ الْمَعْتَمِدِ*”⁸⁹ buyurmuştur. Bir başka rivayette de “*عَلِّمُوا وَلَا تُعْتَبُوا فَإِنَّ الْمُعْتَمِدَ خَيْرٌ مِنَ الْمَعْتَمِدِ*”⁸⁹ şeklinde nakledilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadisinde de: “İnsanlara veya Müslümanlara vurmayın.” demiştir.⁹⁰

87 Begavî, II, 86.

88 Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*, İstanbul 1985, 93

89 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, İstanbul 1992, hadis no: 833.

90 Süleyman b. Ahmed et-Taberâni, *el-Mucemü'l-kebir*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2002, X, 197.

Hız. Peygamber (s.a.s.), savaş gibi bir durumda bile şiddete yer vermemiştir. Zira o, Mekke'nin fethine giderken son resmî geçit esnasında ensarın komutanı Sa'd b. Ubâde, Ebû Süfyân'a duyuracak şekilde "Bugün büyük savaş günüdür." diye bağırmıştı. Ebû Süfyân'ın şikâyeti üzerine Hız. Peygamber de: "Bugün, Allah'ın, Kabe'nin şanını yücelttiğı gündür. Bugün merhamet günüdür." diyerek Sa'd b. Ubâde'nin sözlerini düzeltilmiş ve fetih gününü merhamet günü olarak ilan etmiş⁹¹ ve hemen o anda Sa'd'ı görevinden azletmiştir.

Bütün bunlar göstermektedir ki İslam, kardeşliğı zedeleyecek hiçbir davranışı tasvir etmediğı gibi insanlar arasındaki muhabbeti, şefkati ve merhameti, birlik ve beraberliğı temin ve tesis eden çok önemli düsturlar ortaya koymuş, her türlü ayrımcılık ve şiddet problemine çözümler sunmuştur.

SONUÇ

Hız. Peygamber (s.a.s.), her türlü ayrımcılığa ve her türlü şiddete karşı ortaya koyduğı prensiplerle ve bu prensiplerin uygulamalarıyla, Müslümanlar arasında tesis ettiğı kardeşlikle âlemlere rahmet oluşunu göstermiştir.

Hız. Peygamber'in kardeşlik için ortaya koyduğı prensiplerden bazılarını kısaca özetlemek gerekirse; mümin kardeşinin meşru dairedeki ihtiyaçlarını giderme hususunda ona yardımcı olmak, onu her zaman ve zeminde her türlü kötülüklerden korumak, ona hıyanet etmemek, yalan söylememek, onu düşmanlara terk etmemek, Müslümanın, haksız yere ırzına, malına ve canına tecavüz etmemek, Müslüman kardeşini tahkir etmemek, suizanda bulunmamak, kardeşinin gizliliklerini araştırmamak, tecessüs etmemek, birbirine haset etmemek, birbirine kin beslememek, dünyalık hususlarda yarışmamak, kardeşine sırt çevirmemek, pazarlığı kızıştırmamak, akrabayı görüp gözetmeyi kesmemek, kardeşinin talip olduğı bir kadına, talip olduğı kadınla evleninceye veya istemenin son bulmasına kadar talip olmamak, kardeşinin müşteri olduğı bir mala talip olmamak, gıyabında dua etmek, kardeşini Allah için ziyaret etmek, ona nasihatte bulunmak, iyiliğı tavsiye edip kötülüğüne engel olmaya çalışmak, mazlum ise yardım etmek, zalim ise zulmüne engel olmak, kardeşine en küçük şey de olsa yardımcı olmaya çalışmak, onun yüzüne tebessüm etmek, kendisini sevdiğini kardeşine bildirmek, iyi işlerde rehber olmak, onda bulunan fitri ya da sonradan olan bir kusurundan dolayı onu ayıplamamak, kusurlarını örtmek, üç günden fazla küs durmamak, kendisi için arzu ettiğini onun için de arzu etmek, hasta olduğunda ziyaret etmek, bir musibete düçar olduğunda onu teselli etmek ve sıkıntılarının giderilmesinde yardımcı olmak, onun iffetini ve namusunu korumak.

91 İsmail Lütfi akan, *Dini Hitabet eşitleri-İlkeleri-Örnekleri*, İstanbul 1998, 187-188.

Bütün bu evrensel prensiplere uyulduğunda ve bunlar devam ettirildiğinde insanlar, özellikle Müslümanlar, kardeşliklerini pekiştirecekler ve bu kardeşliklerini devam ettireceklerdir. Diğer bir ifadeyle, kardeşlik duyguları ve prensipleri çerçevesinde hareket edilmesi neticesinde sosyal ilişkileri sarsacak hatta sonlandıracak durumlar yaşanmayacaktır.

Tesis edilen böyle bir kardeşliğin neticesinde Müslümanların bir birlerine asla şiddet uygulamaması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda, Müslümanın, elinden ve dilinden Müslümanların (ve bütün insanların) selamette kaldığı kişi olduğu ifade edilmiş, *yüze karşı alay edip arkadan da çekiştirmeyi âdet hâline getirenlerin vay hâline* denilerek haksız yere hiç kimseye şiddetin en azı ve en küçüğünün dahi uygulanmaması gerektiği bildirilmiştir. Bununla birlikte *cehennemden uzaklaştırılmasını ve cennete girdirmesini isteyen kişinin, ölümünü Allah'a ve ahirete inanmış olarak karşılmasını ve kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa başkalarına da o şekilde davranması gerektiği* belirtilerek⁹² kişinin, kendisi için istediğini başkası için de istemedikçe kâmil manada mümin olamayacağı vurgulanmıştır.⁹³

Bu cümleden olarak, gerek ayetler gerekse hadisler; fiziksel, sözlü, duygusal, ekonomik, ferdi ve içtimai her türlü şiddetten uzak durmaya, başkalarının şahsiyetlerine ve haklarına saygılı olmaya, bu hususta bütün insanları dikkatli olmaya çağırmakta ve kaliteli insan, özellikle olgun Müslüman olmanın yolu ve yordamı öğretmekte, aynı zamanda İslam dininin, kardeşlik dini olduğunu, bu bakımdan da bu dinin, kardeşliği bozan her türlü ayrımcılıkla ve şiddetle hiçbir ilişkisinin olmadığını da en net şekilde göstermektedir.

Bugün dünyanın her yerinde cereyan eden her türlü ayrımcılığın ve şiddetin ortadan kalkması ve sona ermesi, Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu ve yaşayarak örnek olduğu "kardeşlik" prensiplerinin hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullah İbn Mübârek, *Kitabü'z-zühd ve'r-rekâik* (terc: M. Adil Teymur), İstanbul 1992.
- Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), *Müsned* (I-VI), İstanbul 1992.
- Aynî, Bedreddin Muhammed b. Ahmed (v. 855/), *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (I-XXV), Beyrut 2001.
- Bêğavî, Hüseyin b. Mesûd (v. 516/1122), *Şerhu's-Sünne* (tahk: Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Züheyr eş-Şaviş), (I-XVI), Beyrut 1983.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *Sahîh* (I-VIII), İstanbul 1992.

92 Müslim, İmâre, 46.

93 Buhârî, İmân, 7.

- İsmail Lütfi Çakan, *Dinî Hitabet Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri*, İstanbul 1998.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1993.
- Dölek, Adem, "Sû-i Zanla ilgili Hadis Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c: 7, Sayı: 2, 2007, (dinbilimleri.com).
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as (v. 278/888), *Sünen* (I-V), İstanbul 1992.
- Ebulbekâ, Eyyûb b. Mûsâ, *Külliyât*, Beyrut ts.
- Hâkim, Muhammed b. Abdullah en-Neysâbüri (v. 405/1014), *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn* (I-V), Beyrut, 1990.
- Hâzin, Alâuddin Muhammed b. İbrahim (v.463/1071), *Lübâbü't-te'vîl fî meânî't-tenzil* (I-IV), (Nşr: Muhammed Emin ve ortakları), Beyrut ts.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd (v. 273/886), *Sünen* (I-II), İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arab* (I-XV), Beyrut ts.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin Ali b. Muhammed el-Cezerî (v. 630/1232), *Üsdü'l-gâbe fî mâ' rife-ti's-sahâbe* (tahk: Ali Mumammed Muavviz- Adil Ahmed Abdulmevcud), (I-VIII), Beyrut ts.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddîn Ebusâdât el-Mübârek b. Muhammed (v. 606/1209), *en-Nihâye fî Ğaribi'l- Hadis ve'l-eser*, (I-V), Beyrut ts.
- Kâdi, İyâz b. Mûsâ, *eş Şifâ bi ta'rifî hukûki'l-Mustafa*, Beyrut ts.
- Kandemir, M. Yaşar- Çakan, İsmail Lütfi- Küçük, Raşit, *Riyâzu's-Sâlihîn Şerhi*, İstanbul 2001.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Esselam*, İstanbul 2006.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (v. 671/1272), *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an* (tahk: Abdullah b. Abdülmühsin), (I-XXIV), Beyrut 2006.
- Kudâi, Muhammed b Selâme (v. 445/1062), *Şihâb'ül-Ahbâr Tercümesi*, (terc: Ali Yardım), İstanbul 1999.
- Mâlik b. Enes, *el-Muwatta'*, İstanbul 1992.
- Mâverdi, Ali b. Muhammed (v. 450/1058), *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*, İstanbul 1985.
- Müslim b. Haccâc (v261/874), *Sahîh* (I-III), İstanbul 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *Sünen* (I-VIII), İstanbul 1992.
- Salih b. Abdullah b. Humeyd (Heyet), *Mevsûâtü nadrati'n-na'im fî mekârimi ahla-ki'r-Rasûli'l-Kerîm* (s.a.s.), Suudi Arabistan 1998.
- Sâmi, Şemseddin (v. 1904), *Kâmûs-i Türkî*, Lübnan 1989.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr (v. 911/1503), *ed-Dürrü'l-mensûr fî tefsî-ri'l-me'sûr* (I-VI), Beyrut 1990.
- Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (v. 360/970), *el-Mu'cemü'l-kebir* (I-XXV), Dâru İh-yâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.

- Tirmizi, Muhammed b. İsa (v. 279/892), *Sünen* (I-V), İstanbul 1992.
- *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 1988.
- Zeynüddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Hüseyin İrakî (v. 806/1403), *Kitabü Tarhi't-tesrib fi şerhi't-Tesrib* (I-VIII), Beyrut ts.

BAŞKAN - Çok teşekkür ediyorum Adem Bey arkadaşımıza. Başlangıçta bir vasfını da söylemeyi unuttum kusura bakmasınlar, şu anda Erzincan İlahiyat Fakültesi'nin Dekanı Hocam aynı zamanda. Kendisine başarılar diliyorum.

Kardeşlik konusunda, yine naslar ölçüsünde konuyu, benim en azından anladığım kadarıyla çok ağırlıklı olarak Müslümanlar arasındaki kardeşlik üzerine bina ettiği tebliği ile anlatmış oldu. Tabii onun içinde diğer insanlara yönelik, İslam dışı unsurlara yönelik de mesajlarını öğrenmiş olduk.

Şimdi, üçüncü olarak, ayrılma zaruretlerinden dolayı ayrıcalık tanıyacağım, Prof. Dr. Mehmet Türkeri Bey, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Digerkâmlık ve Egoizmin Ahlaki Açından Karşılaştırılması başlığı altındaki tebliğini sunacaklar.

Buyurun efendim.

3. DİĞERKÂMLIK VE EGOİZMİN AHLAKİ AÇIDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

İnsan gündelik hayatında, ilk etapta, kendini düşünen bir tutum sergiler görünmektedir. Kişi akşam evine ne götüreceğini düşünür, kendisinin ve ailesinin masraflarını nasıl karşılayacağı telaşı içinde didinir durur. Nasıl ev sahibi olacağını, bir iş sahibi olacağını, bir işi varsa o işte nasıl ilerleyeceğini vb. düşünür. Arada da önüne çıkan dilencilere, ihtiyaç sahibi olanlara yardım yapar. Cuma günleri namaz sonrası ve Ramazan ayında yardımlarda bulunur. Böyle bir tarzda yaşayan insan bencil midir, yoksa diğerkâm mıdır? Gündelik hayattaki yaşayış seyrini dikkate aldığımızda ilk bakışta insanın, esas amaçları ve telaşı açısından, kendini düşündüğü ve bencil olduğu sonucu çıkabilir. Acaba bencillik bu demek midir? Bu değilse nedir? Bu durumda öncelikle bencilliğin etik açıdan ne olduğunu görmemiz gerekmektedir.

Bencillik (egoizm), etik tarihinde birkaç şekilde formüle edilmiştir. Bunlardan ilki, insanların doğal olarak (tabiatı gereği) bencil olduklarını dolayısıyla kendi ilgilerinin peşinden koşmaya motive olduklarını savunan psikolojik egoizmdir. Psikolojik egoizm, insan doğasını bencillik olarak betimler, insanın motivasyonunun bencilce olduğunu savunur.¹ Pratik açıdan söyleyecek olursak, psikolojik egoizmin iddiasına göre, insan zaten bencilce hareket eden bir varlıktır. Burada egoizm bir doğa yasası olarak savunulmaktadır. Buradan hareketle, insanların ahlaken de böyle davranmaları gerektiği söylendiğinde, yani insanın kendi ilgisi için çalışması gerektiği düşüncesi ortaya konulduğunda, bu, etik egoizm olur.

Etik egoizm, insanın ahlaken sadece kendi çıkarını düşünerek motive olması anlamına gelmektedir. İnsanın kendi çıkarının kısa vadede ya da uzun vadede olması bu

¹ Mehmet, Türkeri, *Etik Kuramları*, Derleme-çeviri, Lotus Yayınevi, Ankara 2008, s. 111.

durumu değiştirmez. Bu anlayış insan aklını temel olarak ortaya konulduğunda bunun adı rasyonel egoizm olur. Rasyonel egoizm, rasyonel insanların kendi çıkarlarını, kendi bireysel yararlarını ilkeleştirmelerini ister.²

Psikolojik egoizmin güçlüğü şudur ki her insan her zaman sadece ve sadece kendini düşünmez. Gerek kısa vadede gerekse uzun vadede değerli bulduğu şeyler, kimseler, amaçlar vb. için kendi çıkarını, bireysel yararını devre dışı bırakabilir. Sevdiklerimiz, ailemiz, ölkemiz, dinimiz vb. ideallerle ve değerlerle ilgili amaçlarımız ve fedakârlıklarımız bu tür bir egoizmin güçlüğünü oluşturmaktadır.

İnsanın rasyonel olması bakımından egoist olması gerektiği görüşü de doğru kabul edilemez. Zira insanda kendini düşünme eğilimi kadar türdeşini düşünme eğilimi de söz konusudur.

Kendi çıkarını düşünmenin bir ahlak yasası olarak öğütlendiği etik egoizmin güçlükleri ise çok daha fazla görünmektedir.³ Etik tarihinde, insan için temel değerin ve hayatın amacının ne olduğu ve nasıl yaşaması gerektiği sorularına verilen yanıtlarla şekillenen etik kuramlarının kahir ekseriyeti bencilliği değil de diğerkâmlığı ahlakın olmazsa olmazı olarak kabul etmişlerdir. Egoizmi ilke edinen bir ahlaklılık, ahlakın işlevini ve gayesini açıklayan yapısal özelliklerin çoğundan mahrum kalır. Bu teori, menfaat ve çıkar çatışmalarında ahlaki öğüt verme konusunda kılavuzluk yapamaz. Ayrıca, çıkara dayalı bir eylemin yapılmasının çıkara dayalı başka bir eylemin ortaya çıkmasını engelleyeceği durumlarda, yani ikincisinin ortaya çıkmasını imkânsız olduğu durumlarda, egoizm yine de çıkara dayalı davranışı öğütleyerek (yani her ikisini de tavsiye ederek), imkânsız öğütlemiş olmaktadır. Bundan başka, etik egoizmin kendi kendini çürüttüğü, bundan dolayı da akıl kârı olmadığı savunulmuştur. Pek çok tercih durumunda, her özne salt kendi çıkarını ilkeleştirmek için çalışırsa, böyle yapmaması ve işbirliği yapması durumundan daha az iyi şeyler yapacaktır.

İnsanın kendi çıkarını düşünmesi, çıkarın haz olması durumunda, hedonizm şeklini alır. Hedonizm konumuz kapsamında değildir. Ancak şu kadarı söylenebilir ki hedonizm, tıpkı egoizm gibi, felsefi ve etik açıdan tutarlı bir şekilde savunulamaz.⁴

Egoizm ahlaki bakımdan savunulamadığına göre, diğerkâmlığın ahlakta önemli olması gerekmektedir. Diğerkâmlık, “öteki”ni ahlaken ciddiye ve dikkate almayı ifade eder. “Öteki”, insan, hayvan, bitki, doğa vb. olabilir. Bu saydığımız unsurlar ahlaken değer olarak alınabilmesi gerekir ki insanın onlarla ilişkinde diğerkâmlığın yeşerttiği erdemler ortaya çıkabilsin. Demek ki diğerkâmlık diğer bireyleri, hayvanları, bitkileri,

2 Türkeri, *Etik Kuramları*, s. 115.

3 Türkeri, *Etik Kuramları*, s. 113, 114.

4 Türkeri, *Etik Kuramları*, s. 31, 35, 38; Türkeri, *Etik Bilinç*, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 108.

çevreyi ve hatta cansız nesnelere değerli bulmayı gerektirmektedir. Çünkü, ahlaken dikkate almak, değer olarak görmektir. Değer vurgusu ise etik'in ve ahlakın ayırt ediciliğini oluşturmaktadır. Bir ilişkinin, bir davranışın, bir kararın, bir hükmün, bir değer biçmenin, bir (olayı vb.) değerlendirmenin ahlaki olmasını sağlayan değer vurgusudur. Değer vurgusu, severek ve isteyerek yaptığımız şey ile böyle yapmadığımız şey arasındaki farkla en iyi şekilde açıklanabilir. Bu durumda değer vurgusunun temelinde sevgi, irade ve rızanın yer aldığını görmekteyiz. İsteyerek ve severek yapılmayan bir iş, değer vurgusuyla yapılmamış demektir.⁵

Değerin ortaya çıkabilmesi için, süjenin süjeyle ve süjenin objeyle ilişkide (bağlantıda) olması gerekir. Çünkü değer hem öznel (süjeyle ilgili) hem de nesnel (objeyle ilgili) yanı olan, ilişkisel bir şeydir.⁶ İnsanın kendisiyle, konuşmasıyla, davranışıyla, kararıyla, değer biçmesiyle, hüküm vermesiyle vb. ilişkisi değer ortaya çıkarma alanını oluşturur. Aynı şekilde insanın diğer insanlarla ve diğer varlıklarla ilişkisi de böyledir. Bundan dolayı egoizm değil de diğerkâmlık insanın ahlaklılığının asıl unsurlarından birisini oluşturmaktadır.

Diğerkâmlıktaki asıl unsur ötekini ahlaken ciddiye almak olduğuna göre, böyle bir düşünüşte insanın kendisini ciddiye almaması düşünülebilir mi? Öteki ile ilişkisinde değer oluşturacak olan kişinin kendisini ahlaken ciddiye alması ve değer vermesi vazgeçilmezdir. Bunun egoizm ile bir ilgisi yoktur. Hem iyi ve erdemli işler yapacak insan hem de bunları ortaya koyan kişiyi /kişiliği ahlaken göz ardı edeceksin, böyle bir şey kabul edilemez. Çünkü ahlaklılık kişinin ortaya çıkardığı bir yapıdır. Bu yapının zeminini oluşturan kişiye, yani kendimize değer vermezlik edemeyiz. Dolayısıyla insanın hem kendini hem de ötekini ahlaken hesaba katması gerekir ki bu ikisi arasındaki ilişkiden değer ortaya çıkabilsin.

İslam dininin, ahlaki hedeflere sahip olması nedeniyle, ahlakta da diğerkâmlık asıl olduğuna göre, diğerkâmlık vurgusu ön plana çıkmaktadır. İslam dininin ahlaki hedeflere sahip olduğunu pek çok ayet ve hadiste görebiliriz. Örnek olarak, Mülk suresi ikinci ayete bakabiliriz: “(Allah), ölümü ve hayatı, hanginizin daha güzel ve iyi davranış ortaya koyacağını sınamak için yarattı.”⁷ Hz. Peygamber, “Ben ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim,” “Sizin iman yönünden en yetkininiz ahlak yönünden en iyi olanınızdır.” buyurmuştur. Ayette ve hadislerde geçen “iyi” terimi, ahlakın temel değerini ifade eder ve doğrudan ahlaki içeriğe sahiptir.

5 Türkeri, *Etik Bilinç*, s. 32.

6 Türkeri, *Etik Bilinç*, s. 34.

7 Mülk, 67/2.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a göre, "... Kur'an insanın yaratılmasındaki hikmetin iyi ve hayırlı işler ifası olduğunu tebarüz ettirmektedir... İnsanları yaratmaktan maksadın kulluk gibi bir vazife yapılması ve insanlara bu âlemde hayırlı işler gördürülmesidir."⁸ Elmalılı, insanın yaratılış maksadını kul olmak ve iyi (hayırlı) işler yapmakla açıklamanın sonucu olarak dini de ahlaki açıdan tanımlamaktadır: "Din, irade ile yapılan hayırlar için vazife ve mükellefiyetler yükleyen ilahî kanunlardan ibarettir."⁹

Elmalılı, itikadiyât, amelîyât ve vicdâniyât şeklinde üç kategoride topladığı dini hükümleri ahlaki boyutu ön plana çıkararak açıklamaktadır. Buna göre, itikadî hükümler, iman ve inançla ilgili hükümlerdir.¹⁰ İlk bakışta, bu hükümlerin ahlaki içeriği görülmeyebilir ya da var olmadığı düşünülebilir. Oysa Elmalılı, imanın önce bilgi (marifet) ve sevgi (muhabbet) gibi iki ruhsal durumu içerdiğini; daha sonra salih amel ile güzel ahlaki gerektirdiğini belirtmektedir: "İman evvelâ ma'rifet ve mahabbet gibi iki hâlet-i ruhiyyeyi tazammun eder. Sonra da Hak Tealâ tarafından varid olan emir ve nehyine göre salih amellere müsareati ve mekârim-i ahlak ile tehalluku iktizâ eyler."¹¹

İman bilgi, sevgi, salih amel ve güzel ahlaki gerektirdiğine göre, diğerkâmlığı da gerektirmektedir. Biz örnek olarak mal-mülk bakımından diğerkâmlığı incelemeye çalışacağız. Bu konuda Kur'an'ın cömertliği övdüğünü, cimriliği yerdüğünü görmekteyiz. Cömertlik, israf (savurganlık) ile eli sıkılık (cimrilik) arasında kişinin (daha çok mali bakımdan) orta noktada bulunmasıdır. Cömertlik erdemi, etik tarihinde dört temel erdemden birisi olan iffet erdeminin alt dalıdır (erdemidir). Bu konudaki eksiklikler doğrudan iffet erdemini, sonuçta da bütünlük erdemi olan adalet erdemini zedelemektedir. Cömertlik erdemi, İbn Hazm gibi bazı bilginlerin düşünce sistemlerinde ise dört temel erdemden birisi kabul edilmektedir.

Kur'an'ın, ahlaki bakımdan insanın mali yönüyle ilgilenmesi hem cömertlik erdeminin nasıl kazanılacağı hem de cimrilikten nasıl kurtulunacağıyla bağlantılıdır. İman ile "şuuh" bir kulun kalbinde birlikte bulunamaz; cimrilik ve ahlak kötülüğü Müslümanda olamaz.¹² Şuuh, insandaki hırs ve kıskançlık huyu demek olup, cimriliğin karakterdeki temelidir.¹³ Böyle olunca, cimrilik, pintilik ve eli sıkılık gibi şeylerin hem karakterdeki kökeninden (*şuhtan*) hem de davranıştaki tezahüründen (*buhlden*) kurtulmak gerek-

8 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (H.D.K.D.), Eser Neşriyat, İstanbul 1982, c. V, Mukaddime, s. XIV; 7/5155.

9 Elmalılı, *H.D.K.D.*, c. IV, Mukaddime, s. VII., Mehmet Türkeri, *Elmalılı'nın Ahlak Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2006, s. 53.

10 Elmalılı, *H.D.K.D.*, c. V, Mukaddime, s. XIII.

11 Elmalılı, *H.D.K.D.*, 7/4744; Türkeri, *Elmalılı'nın Ahlak Felsefesi*, s. 54.

12 Elmalılı, *H.D.K.D.*, 7/4845, 4846.

13 Elmalılı, *H.D.K.D.*, 7/4845.

mektedir.¹⁴ Bunu sağlayan şeylerden birisi, “infak”tır. “Malın elden çıkarılması, harç ve sarfi”¹⁵ demek olan infak, bireysel ve toplumsal anlamda hiçbir yarar sağlamayan türde olursa iyi kapsamına girmez. Onun iyi olabilmesi için hayati yararı olan türden olması gerekmektedir.¹⁶ Bu ise, mal ve mülkün iki temel yönde kullanılmasıyla mümkün olur. Birincisi, kişinin ailesine bakması, zekât ve sadaka vermesi, fakirlere yardım etmesi, malından bir kısmını hayır işlerine vermesi (vakfetmesi) türünden davranışlardır. İkincisi, bilgi öğrenme, bilgisel yönden gelişme ve bildiklerini öğretme türünden şeylerdir.¹⁷

Diğerkâmlığın kendisini gösterdiği yer cömertliktir, dolayısıyla daha çok mali konulardır. Diğerkâmlığın İslam’daki adı, dostluk ve kardeşliktir, dersek yanlış olmaz. Burada kastedilen kardeşlik soy bağından kaynaklanan kardeşlik değildir. Zaman zaman kullanıldığı şekliyle, din kardeşliğidir. Dostluk ve kardeşliğin nasıl ortaya çıktığı, bunlar arasında ne tür bir bağ bulunduğu bu ilişkinin nasıl işlediğine Gazâlî’ye atıfla biraz yakından bakmamız konuyu daha açık hâle getirecektir.

Gazâlî’ye göre, sohbet ve arkadaşlık bazen tesadüfi olur. Komşuluk, okul arkadaşlığı, sokakta ve hükümet kapılarında tanışmak ve yolculukta beraber olmak bu türdendir. Bunlar tesadüfen ortaya çıkan arkadaşlıklardır. Bunlarda insanın ihtiyarının ve isteğinin bir rolü söz konusu değildir.

Asıl olan insanın kendi arzu ve iradesiyle kurmuş olduğu arkadaşlıktır ki buna Gazâlî “sohbet” demektedir. Dinde kardeşlik bu ikinci kısımda olur. Çünkü mükâfat, kişinin kendi istek ve arzusu ile yaptığı şeylerdedir. Sohbet; yaklaşmak, buluşmak ve bir arada oturup kalkmaktan ibarettir. Bunlar da ancak sevgi sayesinde olur. Çünkü insan sevmediği kimseye yaklaşamaz ve onunla ünsiyet peyda edemez. Sevdiğini ya bizatihi sever; onu kendisi için sever, veya onu sevmesi başka bir sevdiğine ulaşmak içindir; buradaki hedef dünyalık bir şey olabilir ya da ahiret saadetine ulaşmak olabilir.¹⁸ Ya da bütün bunların üstünde Allah ile alakalı bir sevgi olabilir. Demek ki

1. Bir insanı zatı bakımından sevmektir. Yaratılışı ya da ahlaki bakımından güzel olduğu için birini sevmektir.¹⁹

2. Bir kimseyi, şeyi belli bir gayeye ulaştırması bakımından sevmektir. Bu, araçsal (vasita) şeyleri sevmek ya da insanları vasita olarak sevmektir. Birincisi, altın ve gümüş

14 Elmalılı, *H.D.K.D.*, 7/5039; Tegâbü'n, 64/16.

15 Elmalılı, *H.D.K.D.*, 1/192.

16 Elmalılı, *H.D.K.D.*, 2/949.

17 Elmalılı, *H.D.K.D.*, 1/192; ayrıca bkz. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-din*, Ezher Matbaası, Mısır 1302, 3/204.

18 Gazâlî, *İhyâ*, 2/142.

19 Gazâlî, *İhyâ*, 2/143.

gibi araçsal şeyleri, mevki, mansab, mal ve ilim elde etmeye vesile olduğu için sevmektir. İkincisi devlet büyüklerine takdim edilmek için onların nezdindeki aracı kişileri sevmektir.²⁰

3. Sevdiğini zâtı için değil, başka bir maksatla sevmektir. Bu maddeyi yukarıdan ayıran temel özellik, dünyevi ve uhrevi maksatların bir arada bulunmasıdır. Bu maddede salt dünyevi hedefler bulunmaz, uhrevi hedeflerle birlikte bulunur.²¹

4. Allah için ve Allah rızası için sevmektir.²²

Kardeşlik ilişkisi, karı-koca arasındaki nikâh gibi bir bağlantıdır. Nikâhta vefa göstermek ve evlilik haklarını gözetmek nasıl bir görev ise kardeşlik haklarını (hukukunu) gözetmek de bir ödevdir. Kardeşlik hakları şu konulardadır: mal, şahıs, dil ve kalp, dua, kusur bağışlama, vefa gösterme, ağırlık vermeme, teklif ve tekellüf göstermeme.

1. Mal konusunda kardeşlik üç dereceye ayrılır.

a. Birincisi kişinin, malını, kardeşinin istemesine mahal vermeden, onun ihtiyaçlarını gidermek için kullanmasıdır. Bu, kardeşlikte mal ile yardımlaşmanın en aşağı derecesidir. Bu aşağı derecede dahi kardeşinin istemesine mahal bırakmak söz konusu değildir. İstemeye mecbur etmek kardeşlikteki noksanlıktır.²³

b. Kardeşlik haklarının ikincisi, kişinin kardeşini kendi seviyesinde tutmasıdır. Mal ve servetinde kardeşini ortak gibi kabul etmesi ve gerektiğinde malını onunla bölüşmesidir.

c. Üçüncüsü, kardeşini kendine tercih etme, onun ihtiyacını kendi ihtiyacından önce düşünmektir. Bu, kardeşliğin en üstün derecesi olup, Gazâlî tarafından siddıklar mertebesi olarak değerlendirilir. Kişinin kardeşinin canını kendisine tercih etmesi de bu derecedeki kardeşliğin ürünüdür.²⁴ Bu, cömertliğin en üstün derecesi olup, îsârdır. İsar, kendisi muhtaç olduğu hâlde başkasını kendisine tercih etmektir.²⁵ Cömertlik ise, insanın muhtaç olmadığı şeyi ihtiyacı olanlara ve olmayanlara vermesidir.²⁶

20 Gazâlî, *İhyâ*, 2/144.

21 Gazâlî, *İhyâ*, 2/144.

22 İnsân, 76/8-9, Gazâlî, *İhyâ*, 2/146.

23 Gazâlî, *İhyâ*, 2/154.

24 Gazâlî, *İhyâ*, 2/154.

25 Haşr, 59/9; Ayşe Sıdika Oktay, *Kıralzâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yay., İstanbul 2005, s. 184.

26 Gazâlî, *İhyâ*, 3/223.

Servet bir hikmet ve maksat uğrunda yaratılmıştır. Bu da halkın ihtiyacına faydalı olmasıdır. Serveti, sarf edilmesi gereken yerde sarf etmemek cimrilik, sarf edilmemesi gereken yerde sarf etmek israftır. Bunların ortası seha ve cömertliktir.²⁷

Cömert olabilmek için iki tür zorunluluğu (vacibi) yerine getirmek gerekir. Birisi dinî yükümlülükler bakımından zorunlu olandır. Zekâtı vermek, çoluk çocuğunun nafakasını temin etmek bu kapsamdadır. Bu tarz şeyleri ağrına giderek yapmak ya da hiç yapmamak cimriliktir. Cömertliğin gerçekleşmesinin ikinci zorunluluğu, mürüvvet ve âdet bakımındandır. Bu da darlığı gidermek, adi şeylere değer vermemektir. Örneğin bir yoksulun değer verdiği mala bir zengin de aynı şekilde değer vermesi çirkindir. Cimri demek, din ve mürüvvet ahkâmına göre vermesi gereken yerde vermemektir. Dini ve mürüvvet borcunu ödeyenler cimrilikten kurtulmuş olur. Ancak kişinin bu miktardan biraz fazla vermedikçe cömert ve sahi olması söz konusu değildir. Bu düzeyde infak eden kimselere “cevvâd” denir. Bunun da dereceleri vardır. Ancak ikram, gönül hoşluğu ile ve isteyerek yapılması gerekir. Başa kakmak, karşılık beklemek, teşekkür ve övülmeyi beklemek, aleyhindeki dedikodudan kaçınmak vb. bir maksatla verilirse o zaman cömertlik (cevvâdlik) olmaz. Çünkü cömertlik karşılıksız vermeyi gerektirir. Hiç karşılıksız vermek Allah’a mahsustur. İnsan ise dünyevi karşılık beklemeden, ahirette derece kazanmak, cömertlik erdemini ihrâz etmek ve cimrilik pisliğinden kurtulmak maksadıyla vermelidir.²⁸

Kişi bu derecelerden hiçbirine sahip değilse, kardeşlik bağları samimi değildir ve bu ilişki görünüşte bir arkadaşlıktır. Dolayısıyla akıl ve din bakımından hiçbir değeri yoktur.²⁹

2. Kardeşliğin ikinci hakkı, filen yardıma muhtaç olduğunu görünce, kendi işini erteleyip onun yardımına koşmaktır. Bu konuda kardeşin yardım istemesine mahal bırakılmamalıdır. Zira bu bir kardeşlik hakkıdır. Bunun da kendi içinde dereceleri vardır.³⁰

3. Üçüncü hak, dil ile ilgili olup, dostunun kusurlarını ve eksikliklerini onun yanında ve yokluğunda bilmezden gelmektir. Onlardan hiç söz edilmemeli, içyüzü araştırılmamalıdır. Dostunu böyle bir yolda ve durumda gördüğü zaman, onu yalan söyleme durumunda bırakma ihtimaline karşı, herhangi bir şey sormamalıdır. Dostunun sırrını başkasına söylememek bu hak kapsamına girer. Ayrıca kişinin dostlarının ve aile efradının kusurlarını söylemesi gıybettir ve dinen yasaktır. Demek ki bu hakkın ihlali hem ahlaksızlığı hem de dinî buyrukları ihlali beraberinde getirmektedir. İyiliği

27 Gazâli, *İhyâ*, 3/224.

28 Gazâli, *İhyâ*, 3/224.

29 Gazâli, *İhyâ*, 2/154.

30 Gazâli, *İhyâ*, 2/156.

emir kötülükten sakındırma durumu bu hak kın ihlali anlamına gelmez. Çünkü bu dostu için bir iyiliktir. Bu hakkın gereği, kişinin dostu hakkında kötü konuşmaması ve kalben ona suizanda bulunmamasıdır. Bunun sınırı, onun hareketlerini ve davranışlarını iyiliğe yormaktır, mümkün olduğu müddetçe böyle yapılmalıdır. Açıkça bilinen şeyler de, onun yanılarak yaptığı düşüncesiyle bağışlanmalı ve unutulmaya çalışılmalıdır.³¹

4. Dördüncü hak, konuşma ile ilgilidir. Kardeşlikte kötü sözlerden sakınmak gerektiği gibi iyi sözler söylemek de gereklidir. Sevgi ve dostluğu (muhabbeti) artıracak sözleri konuşmak, kardeşliğin temel özelliklerinden (hususiyetlerinden)dir. Kardeşliğin manası, neşe ve sevinci, elem ve kederi paylaşmak demektir. Bundan dolayı, kardeşliğe kötü sözler söylememek, yani o konularda susmak önemlidir ancak yeterli değildir. Ayrıca, kardeşinin bir derdi olup olmadığını sormalı, ona sevgisini söylemeli, hoşlandığı hususlarını araştırmalıdır. Sevinçli olduğu zamanlarda sevincini dostuyla paylaşmalıdır.

Kardeşinin huzurunda ve غيابında onu, sevdiği lakabıyla anmak ve övülmeyi arzu ettiği kimseler yanında onun iyiliklerini konuşmak da bu hak kapsamındadır. Onun iyiliklerini konuşmak, aile efradını, sanatını, işini, aklını, ahlakını, kalıp ve kıyafetini, yazısını, şiirlerini, eserlerini ve bütün hoşuna giden şeyleri, yalan ve ifrat derecesinde olmamak koşuluyla övmektir. Onu övenlerin övgülerini, dostuna söylemek, Gazâlî'ye göre, bunlardan daha önemlidir.³²

Konuşma hakkı içerisinde, kişinin dostunun yaptığı ve yapmak istediği iyiliklere karşı teşekkür etmesi de girmektedir.³³

5. Beşinci hak, dostunun bazı sürçme ve hatalarını bağışlamaktır. Bu hatalar dini konulardaki hatalardan (mâsiyet irtikâbı gibi) ya da kardeşlik hatasından olur. Dini konulardaki hatasından dolayı dostumuzla samimiyetimizi kesecek miyiz? Gazâlî'ye göre kesmemeliyiz. Çünkü kardeşlik tesisi, manevi bir yakınlık ve bir rabıttır, bir antlaşmadır. Antlaşmaya vefa göstermek gerekir. Vefa ise, onu ihtiyaç anında ihtiyacıyla baş başa bırakmamak ve onun elinden tutmak demektir. O, mevcut sorunla ilgili olarak dini anlamda bir ihtiyaç içindedir. Dostuna yardım edip o durumdan kurtulmasına yardım etmek gerekir. Dostumuzun bize yönelik kusuru konusuna gelince, bu noktada affetmek ve tahammül göstermek gerekir. Arkadaşını mazur gösterecek sebepler bulmaya çalışmak gerekir.³⁴

31 Gazâlî, *İhyâ*, 2/157.

32 Gazâlî, *İhyâ*, 2/161.

33 Gazâlî, *İhyâ*, 2/161.

34 Gazâlî, *İhyâ*, 2/164.

6. Altıncı hak dua ile ilgilidir. Kişinin dostuna, hayatında ve ölümünde dua etmesidir. Bu dua kardeşinin arzu ettiği şekilde olmalıdır. Ayrıca dua, dostun aile efradı için de yapılmalıdır.³⁵

7. Yedinci hak vefa ve ihlastır. Dostumuz ölünceye kadar onunla, öldükten sonra da onun aile efradı, dostları ve sevdikleri ile dostluğumuzu sürdürmemiz bu hakkın bir gereğidir.³⁶

8. Sekizinci hak, kişinin dostuna yük olmaması ve gereksiz tekliflerde bulunmamasıdır. İhtiyacın mümkün olduğunca ondan gizlenmesi, ondan mal ve mevki gibi bir şey istenmemesi ve ona daima neşe ulaştırılması bu hak kapsamındaki ödevlerdir.³⁷ Gazâli bu konuyla ilgili bir atasözünü kaydeder: Ülfetin şartı külfeti terk etmektir. Dolayısıyla, külfeti olmayanın ülfeti, ağırlık vermeyenin de sevgi ve muhabbeti devam eder.³⁸

İslam dini diğerkâmlık vurgusuna sahip olduğuna, bunu da cömertlik erdemiyile ortaya çıkarmayı hedeflediğine göre, geriye pratik bir soru kalıyor. Cömert miyiz, değil miyiz? Cömert olmadığımızı hiç düşünmüyoruz. Peki bunun bir ölçüsü ya da bir belirtisi var mı? Her şeyden önce cömert olup olmamanın ölçütünün keyfiliğe kaldığını düşünemeyiz. Gerçi hiç kimse böyle bir şey söylemez. Ne var ki insanın, gündelik hayatta, yaşayış tarzı üzerine sıkı bir analiz ve sorgulama yapmadığını, daha açık söyleyecek olursak örneğin yardım etmek için değil de etmemek ya da çok az yardım yapmak için 'gerekçeler' bulduğunu düşünürsek, sonuçta mal-mülk ile ilişkisi bakımından bir erdemim ortaya çıkma durumu zedelenmiş olmaktadır. Örneğin, "devlet yardım yapsın, yapıyor.", "Onun evinde şusu var busu var (yani aslında yardıma muhtaç değil)", "çalışsın, kazansın" vb. kanaatler, en iyi ihtimalle, doğru olsa bile ahlaki açıdan problemlidir. Çünkü böyle düşüncelere sahip kişi, mal-mülk ile olan değer ilişkisini ortaya koymamaktadır; cömertlik erdemini ortaya çıkarmayarak ahlaken problemliliğe hâle gelmektedir. Bu yüzden, kişi "ben erdemliyim, cömertim" diye düşünmemeli "hangi konularda hata yapıyorum?" diye kendi kendini sorgulamalıdır. Çünkü birinci yolda, kişi hata yapıp yapmadığını öğrenemeyebilir. İkinci yolda, kişi yanlışlarını bulup düzeltme imkânına sahip olur, eğer hatası hiç (!) yoksa yaklaşımını teyit etmiş olur.

Cömertlik, israf ile pintilik, arası kişinin durumuna göre belirlenen orta noktadır. Böyle olunca, kişi öncelikle hangi yönde; israf ya da cimrilikten hangi yönde olduğunu belirlemelidir. İsrâf, cömertlik erdemine benzer. Aralarındaki temel fark, israfta duygusal haz, şan, şöret ve ün gibi amaçlar için harcama yapılması söz konusudur. Kişi, bu tarz

35 Gazâli, *İhyâ*, 2/166.

36 Gazâli, *İhyâ*, 2/167.

37 Gazâli, *İhyâ*, 2/168.

38 Gazâli, *İhyâ*, 2/170.

şeyler için harcama yapıyorsa, yani erdem amacı çerçevesinde harcama yapmıyorsa o zaman cömertlik erdemi bakımından ahlaki bir sorun var demektir. Kişi hiç harcama yapmıyor, kendisinin ve ailesinin temel ihtiyaçlarını dahi bin bir zorlamayla karşılıyorsa bu durumda cimrilikle ilgili ahlaki bir sorun var demektir. Cömertlik erdeminin ortaya çıkması için, yukarıda bir bağlamda değinildiği gibi, kişinin bilgisel gelişimi, güzel ahlaki edinmesi ve salih amellerin ortaya çıkması için harcama yapılması gerekir. Bu unsurların kişinin gündelik hayatında bir değer olarak görülmesi ve sırf ahlakın bir gereği olduğu için ortaya konulması gerekir. Bunların ortaya konulmasında, herhangi beşerî bir amaç, bir karşılık beklenmemesi gerekir. Bu anlamda bir davranış ortaya koyarken teşekkür bile beklememeliyiz.³⁹ Ancak bu, davranışı ortaya koyan, iyiliği yapan açısdandır. İyilik yapılan açısından bakıldığında en küçük bir iyilik dahi teşekkürle karşılanmalıdır.

Cömertlik erdeminin ortaya çıkmasında önemli kavramlardan birisi “infak”tır. “Malın harç ve sarfı” demek olan infak, Elmalılı’ya göre, hayati yararı olan türden olması gerekir. Bu ölçüt bizim hayır anlayışlarımızı şekillendirmelidir. Cimrilığın kökenini şuhh olarak gören ve onu iman ile aynı kalpte kabul etmeyen bir dinin infak anlayışının, ‘sadra şifa’ olmayan hayır ve iyilik anlayışlarını kabul etmesi düşünülemez.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN - Sayın Hocamıza çok teşekkür ediyoruz.

İbn Kayyim el-Cevziyye vermeyi şöyle anlatıyor: Eğer bir insan gider bir zenginden isterse ve o zengin de verirse, bu vermek değil isteyip almaktır. Oraya kadar gitmiş, vermese ayıp olur. Şayet gider bu kişi istemeden “Bir ihtiyaç var mı?” diye sorar, verirse karşıdaki, bu gönülsüz de olsa vermedir. Ama vermenin faziletli olanı değildir. İşte, zekât, sadaka vesair vermek nedir? İhtiyaç sahibini bulup, ayağına kadar gidip, sessizce, sakince, senin ihtiyacın var biliyorum diye o insana verip, eğer karşıdaki de alırsa ona dua etmektir. Çünkü almayabilir. Nice ihtiyaç sahibi vardır ki ihtiyacını söyleyemez, verdiğinde de almak istemez, hatta almaz. Onun için, verdiğinde alana dua etmek lazım. Tabii, alanın da verene dua etmesi lazım. Böyle bir şey anlatıyor İbn Kayyim el Cevziyye verme konusunda.

Efendim, şimdi bu oturumun son tebliği, Erzincan İl Müftüsü arkadaşımız Burhan İşliyen Bey tarafından takdim olunacak. Geleneksel Kardeşliği Tehdit Eden Unsurlardan Dünyevileşme ve Bireyselleşme adlı tebliği takdim edecekler.

Ben sözü Burhan Bey’e bırakıyorum.

Buyurun.

39 İnsân, 76/8-9.

4. GELENEKSEL KARDEŞLİĞİMİZİ TEHDİT EDEN UNSURLARDAN DÜNYEVİLEŞME VE BİREYSELLEŞME

Burhan İŞLİYEN

Erzincan İl Müftüsü

GİRİŞ

Günümüzde kardeşliği tehdit eden unsurların en önemlilerinden birisi dünyevileşme ve dünyevileşmenin bir neticesi olarak bireyselleşmedir. Gerek Kur'an-ı Kerim gerekse Sünnet genelde insanı, özelde ise Müslümanı dünyevileşme tehlikesine karşı sık sık uyarılmış, bu tehdide karşı zühdü, yer yer emretmiş, yer yer de tavsiye ve teşvik etmiştir. Dünyevileşmenin ne anlama geldiği, pratik hayatımıza ne gibi etkilerinin olduğu ve sosyal çevremizle ilişkilerimize nasıl tesir ettiği konularını ele almadan önce Allah için sevmenin değerini ifade eden hadis-i şeriflerden birkaçını sunmak istiyoruz:

Hz. Peygamber *“Allah’ın birtakım kulları var, peygamber ve şehit olmadıkları hâlde Allah’ın kıyamet günü kendilerine verdiği makamdan dolayı peygamberler ve şehitler onlara gıpta ederler”* buyurdu. Orada bulunanlar sordu: *“Ey Allah’ın Resûlü onlar kimdir bize haber verir misin?”* Hz. Peygamber *“Onlar aralarında ne kan bağı ne de alıp verdikleri bir mal olmadığı hâlde Allah’ın ruhu adına birbirlerini sevenlerdir. Allah’a yemin ederim, onların yüzleri nurdur. Onlar bir nur üzeredirler, halk korkarken onlar korkmazlar, insanlar üzüldükçe onlar üzülmezler.”*¹ ve şu ayeti okudu: *“Haberiniz olsun ki Allah’ın dostları var ya, onlara ne korku var ne de üzüleceklerdir.”*²

1 Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as, *Sünen*, Büyü’,78, hadis no: 3527.

2 Yûnus, 10/62.

Yine sırf Allah rızası için kardeşini ziyarete giden kişiyi Hz. Peygamber şöyle anlatır: “Bir adam başka bir köydeki (din) kardeşini ziyaret etmek için yola çıktı. Allah Teâlâ adamı gözetlemek için onun yolu üzerinde bir meleği görevlendirdi. Adam meleğin yanına gelince melek:

- Nereye gidiyorsun?, dedi. Adam:

- Şu (ileriki) köyde bir din kardeşim var, onu ziyarete gidiyorum, cevabını verdi. Melek:

- O adamdan elde etmek istediğin bir menfaatin mi var? dedi. Adam:

- Yok, hayır, ben onu sırf Allah rızası için severim, onun için ziyaretine gidiyorum, dedi.

Bunun üzerine melek:

- Sen onu nasıl seviyorsan, Allah da seni öyle seviyor. Ben, bu müjdeyi vermek için Allah Teâlâ'nın sana gönderdiği elçisiyim, dedi.³

Hiçbir gölgenin bulunmadığı günde Allah'ın arşının gölgesi altında gölgeleneceği ifade edilen yedi sınıftan birinin de, “Allah için birbirlerini seven Allah için bir araya gelip, Allah için ayrılan kişiler” olduğunu Hz. Peygamber anlatır.⁴

Sevdiği kişiyi sadece Allah için sevmenin imanının tadını aldırın hususlardan biri olduğu, hadislerde vurgulanır.⁵

Birkaç örnekle ifade etmeye çalıştığımız husus hadis-i şeriflerdeki Allah için menfaatsiz, beklentisiz ve dünyevi hedef gözetmeden sevme vurgusudur. Sevginin Allah katında değer kazanması beklentisiz, menfaatsiz, hasbi olmasına bağlıdır. Aslında hadislerdeki “hasbîlik” vurgusu aynı zamanda bizim tebliğimizde ifade etmeye çalışacağımız tehlikelere dikkat çekmektedir. Çünkü sevgi ve ona bağlı kardeşlik hasbi olmazsa, sırf Allah için olmazsa değersizleşir, önemsizleşir ve kısa ömürlü olur; yarar, menfaat devam ettikçe devam eder.

Ticaret yapmayı, ortak olmayı, birlikte çalışmayı ve akrabalık bağlarını sıkı tutmayı öğütleyen onca ayet ve hadis varken, kardeş sevgisinde bütün bu bağların önemsizliğinin ifade edilmesi oldukça dikkat çekicidir. Akrabayı sevmek, ortağını desteklemek, yasaklanan değil bilakis teşvik ve emredilen hususlardır. İnsan zaten bu tür ilişkilerini koruma ve geliştirme gayreti içindedir. Kur'an ve sünnetin akrabalık, komşuluk, ortaklık vb. münasebetlerle ilgili söyledikleri ayrı bir yazı konusudur. Biz Kur'an ve Sünnette üzerinde çokça durulan hasbi kardeşliğe engel teşkil eden hususları yine Kur'an ve Sünnet çerçevesinde ele almaya çalışacağız. İmam Gazâlî *İhyâu Ulûmî'd-din* isimli eserinde Rub'ul-mühlikât (İnsanı helaka götürebilecek olumsuz vasıflar) bölümünde, öfke, kin,

3 Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, Birr, 38.

4 Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh*, Ezan, 36; Zekât, 16; Müslim, Zekât, 91.

5 Buhârî, İmân, 9, 14; Edep, 42; Müslim, İmân, 67.

haset, cimrilik, makam düşkünlüğü, riya, kibir, ucb, gurur ve benzerlerini sayar. Bu sayılanlar aynı zamanda kardeşlik hukukuna zarar veren, bunları ihlal eden olumsuzluklardır.

Belki çok iddialı bir ifade olarak görülebilir fakat bizce bütün bu olumsuz vasıfların temelinde “dünyevileşme” vardır. Burada Hz. Peygamber’in “Dünya sevgisi her hatanın başıdır”⁶ ifadelerini hatırlamamız gerekir. Hadisin sıhhatinin tartışılır olması ifade edilen hakikati değiştirmemektedir. Çünkü Kur’an-ı Kerim dünyevileşme tehlikesine dikkat çeken uyarılarla doludur. O halde, dünyevileşme ne anlama gelmektedir ve dünyevileşme tehlikesi derken ne kastedilmektedir?

DÜNYEVİLEŞME

Dünyevileşme kavramı, dünya ile yakın ilişkiye girme ve dünyaya karşı özel bir tavır alma olayına işaret eder. Bu nedenle dünyevileşmeyle kastedilen şey, dünya kavramına eklenecek manaya göre anlam kazanmıştır. Dünyevileşme, dünya aynasında gördüğümüz oyuna kendimizi kaptırarak unutmaya süreci içinde bulunma, olarak anlamlandırıldığı gibi, eskilerin “dehriyye” olarak tanımladıklarına da dünyevileşme akımı denildiği, dehriyye tabirinin kimi zaman ateizm karşılığı olarak kullanılsa bile dünyevileşme manasında, sosyal ateizm anlamında da kullanıldığı görülmektedir.⁷

Dünyevileşme terim olarak dünyanın dinden ve dinî düşüncenin dünyayı anlamlandırmasından arındırılması, kapalı bütün dünya görüşlerinin dağıtılması ve bütün tabiatüstü mitlerin ve kutsal sembollerin kaldırılıp atılması şeklinde tarif edilmiştir. Harvey Cox’un tanımlamasıyla, sekülarizasyon (dünyevileşme) “İnsanların en temel ilgi ve yönelimlerinin bu dünyanın dışından, ötesinden ve üstünden, sadece ve sadece bu dünyaya yönelmesi hareketidir. Bu, bu dünyanın, bağlı olduğu mistik, metafizik ve dini her çeşit düalizmden arındırılmasını içermektedir. Bunun nihai anlamı ise bütün hastalıkları ve günahlarıyla, bütün sağlık ve umutlarıyla sadece yeryüzü alanını kemaliye ciddiye almaktır.”⁸

İnsan yaratılış itibarıyla fizik ve metafizik eşiğinde durabilen iki boyutlu bir varlıktır. Maddi varlığının mayası olan çamur yönü onu sürekli dünyevileşmeye, maddi varlığına hayat veren aşkın yönü ruh ise metafizik âleme kanatlanmaya davet eder. Bir anlamda insan, özünde mündemiç bu fizik ve metafizik boyutlar arasında gelgitler yaşayan bir varlıktır. İslam öğretileri dünden bugüne, fizik ve metafizik boyutlar arasındaki ifrat ve tefrit kaymaları dengeleyen bir referans kaynağı olmuştur. Zira İslam, insan zaaflarını görmezden gelmez, ancak terbiye etmeyi, fitrata uygun kanalize etmeyi hedefler.⁹

6 Bkz. İsmail b. Muhammed el-Aclûni, *Keşfü-l-Hafâ*, hadis no: 1099.

7 Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühhd*, Araştırma Yay, Ankara 2005, s. 16.

8 Yıldırım, s. 17.

9 Serdar Demirel, “Dünyevileşme Hayatımızın Öncelikleri Krizini İşaretler”, *Rihle*, Sy. 10, 2010, s. 14

Batı Orta Çağ'ında kilisenin toplum üzerindeki dayanılmaz çok yönlü baskısı, rönesans, reform ve aydınlanma adı verilen bir dizi sürecin ardından Batı'yı modern döneme getirmiş ve profan bir hayatı intaç etmiştir. Kilise karşısında konumlanmak demek, varlığı ve hayatı kilisenin temsil ettiği dinî tasavvurdan bağımsız algılamak ve kurgulamak demektir. Din dışı karakteri dolayısıyla bu süreç, dünyanın geri kalanını etkisi altına aldığı, yani küreselleştiğinde, dünyevi karakterli yeni ideolojinin hâkimiyeti söz konusu oldu. Müslüman elitler bu yeni sürecin meydan okumaları karşısında, Müslüman oluşlarından dolayı göstermeleri gereken direnci göstermeleri gerekirken, uzlaşmayı ve İslam'ı bu süreç lehine dönüştürmeyi tercih ettiler. Modern dönemin “din dışı” dünyeviliğinin yerini, post modern dönemde “dine dayandırılan dünyevilik” aldı.¹⁰

Dünyevileşmenin yukarıda aktardığımız, “dünyanın dinden ve dinî düşüncenin dünyayı anlamlandırmasından arındırılması” şeklinde anlaşılmasından ziyade, “modern dönemin din dışı dünyeviliğinin yerini post modern dönemde dine dayandırılan dünyevilik almıştır” şeklinde anlaşılmasının bugün içerisinde bulunduğumuz duruma daha uygun düştüğü kanaatindeyim. Çünkü bahis mevzuu yaptığımız, dini reddeden, vahyi kabul etmeyen çevrelerin dünyevileşerek arkadaşını, dostunu ihmal ediş değil bilakis ibadetlerini yapmaya özen gösteren ve kendisini dindar olarak nitelendiren çevrelerin dünya-ahiret dengesini dünyanın lehine bozmanın neticesi olarak “dünyevileşme” gir-dabına düşmeleridir.

A- KUR'AN VE DÜNYEVİLEŞME

Kur'an Müslümandan dünya ve ahiret dengesini kurmasını ister. Bu dengeyi dünya lehine bozup ahireti ihmal edenleri yer yer ikaz eder, yer yer de onları ahirette karşılaşacakları akıbetle tehdit eder.

“... İnsanlardan öyleleri var ki: 'Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahirette hiç nasibi yoktur. Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabında koru!' derler. İşte onlar için, kazandıklarından büyük bir nasip vardır. Allah'ın hesabı çok süratlidir.”¹¹

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki “Allah yolunda savaşa çıkın” denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.”¹²

Yine Kur'an, önceki ümmetlerden dünyayı ahirete tercih edenlerin feci akıbetini hatırlatan ve onları kınayan ayetlerle doludur:

10 Ebubekir Sifil, “Kutsalın Postmodern Tanımı ya da Seküler Dindarlık”, *Rihle*, Sy.10, 2010. s. 5

11 Bakara, 2/200-202.

12 Tevbe, 9/38.

“Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi ve onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harca-yarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah bozguncuları sevmez. Kârûn ise “Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir” dedi. O, Allah'ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş kimseleri helâk etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz (Çünkü Allah hepsini bilir). Kârûn, ziyneti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, “Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir” dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, “Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur” dediler. Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah'a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi! Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, “Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızık bol verir ve (dilediğine) kısarmış. Allah, bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler iflah olmayacak” demeye başladılar. “İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır.”¹³

“Ad kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı. Kardeşleri Hud onlara şöyle demişti: (Allah'a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Bilin ki ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan ancak alemelerin Rabbidir. Siz her yüksek yere bir alamet dikerek eğleniyor musunuz? Temelli kalacağımızı umarak sağlam yapılar mı ediniyorsunuz? Yakaladığımız zaman zorbalar gibi mi yakalyorsunuz? Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin... Doğrusu sizin hakkınızda muazzam bir günün azabından endişe ediyorum.”¹⁴

“(Sâlih kavmine) Siz burada, bahçelerin, pınarların içinde, ekinlerin, salkımları sarkmış hurmalıkların arasında güven içinde bırakılacak mısınız? (Böyle sanıp) dağlardan ustaca/şımararak evler yontuyorsunuz.”¹⁵

Kur'an-ı Kerim “dünyevileşme”ye karşı Hz. Peygamber döneminde yaşanan kimi örnekleri konu edinerek de asr-ı saadet müminlerini ve sonrakileri uyarır:

Medine’de kıtlık yaşanan bir dönemde Hz. Peygamber, cuma hutbesi irad ederken oradan yiyecek yüklü bir kervan geçer. Kervanın geldiğine işaret eden, def sesi

13 Kasas, 28/76-83.

14 Şuarâ, 26/123-135.

15 Şuarâ, 26/146-149.

duyulunca herkes kervana koşar, hutbeyi dinleyen birkaç kişi kalır. Bu olay üzerine aşağıdaki ayet iner:¹⁶

"(Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."¹⁷

Yine Uhud'da galibiyetle başlayan savaşın mağlubiyetle neticelenmesinin sebebi şöyle ifade edilir: "Siz Allah'ın izniyle düşmanlarınızı öldürürken Allah size olan vaadini yerine getirmiştir. Nihayet öyle bir an geldi ki Allah arzuladığınızı (zaferi, ganimeti ve düşmanlarınızın hezimetini)¹⁸ size gösterdikten sonra zaafa düştünüz; (Peygamberin verdiği) emir konusunda tartışmaya kalkıştınız ve asi oldunuz. İçinizden dünyayı isteyenler de vardı, ahireti isteyenler de..."¹⁹

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e hitaben, müşriklerin ve Yahudilerin, nimet ve refah içinde oluşlarını ve rahat yaşayışlarını görüp Allah'ın düşmanları böyle refah içinde dolaşiyor, biz ise aklıktan, sıkıntıdan helak oluyoruz diyen müminleri²⁰ şöyle uyarmıştır: "İnkârcıların (refah içinde) diyar diyar dolaşması sakın seni aldatmasın! Azıcık bir menfaattir o. Sonra onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir."²¹

Dünyaya sahip olma ve mala güvenmenin istiğna ve kibre sebep olduğu ve insanın azgınlaşip ölçü tanımaz hâle geldiği ise Kur'an'da şu şekilde anlatılır:

"Gerçek şu ki insan fütursuzca azar. Ne zaman kendini yeterli görsün. Oysa herkes eninde sonunda Rabbine dönecektir."²²

"(Vay hâline o kişinin) ki serveti biriktirir ve onu sayar durur. Zanneder ki serveti onu sonsuza dek yaşatacak! Hayır, tersine (öteki dünyada) hutameye atılacaktır o."²³

"İnkâr edenler ateşe arz olunacakları gün, (kendilerine) şöyle denir: dünyadaki hayatımızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde büyüklük taslamanız ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz."²⁴

16 Buhârî, Tefsîr, 61/6; Müslim, Cuma, 62/37.

17 Cuma, 62/11.

18 Elmalılı M. H. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1119 (Âl-i İmrân 152. ayetin tefsiri)

19 Âl-i İmrân, 3/152.

20 Elmalılı, II, 1264 (Âl-i İmrân 196. ayetin tefsiri).

21 Âl-i İmrân, 3/196-197.

22 Alak, 96/6-8.

23 Hümeze, 104/2-4.

24 Ahkâf, 46/20.

Birkaç örnek olarak sunduğumuz ayetlerde de açıkça görüleceği gibi, Kur' an insanlara, ahiret merkezli bakmayı emreder. Mümin "İkâullah-Allah'a kavuşma"yı ihmal ederek unutarak yaşayamaz. Dünyaya gereğinden fazla ehemmiyet verip Kur'an'dan ve Allah'tan yüz çevirmenin âkibeti daha dünyadayken, doymak bilmeyen, aç gözlü bir ruh hâliyle cezalandırılmak, ahirette ise unutululardan olmaktadır.

"Kim beni anmaktan yüz çevirirse, ona dar bir geçim²⁵ vardır. Ve biz onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. O da şöyle der: "Rabbim, beni niçin kör olarak haşrettin, oysa ben görürdüm. Allah buyurur ki: İşte böyle. Çünkü ayetlerimiz sana geldi, ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutulursun."²⁶

B- HADİSLERDE DÜNYEVİLEŞME

Hz. Peygamber'in hem hayat tarzı, sade yaşayışı, dünya nimetlerinden istifadede olabildiğince mütevazı davranması, hem de söyledikleri, tavsiye ve telkinleri "dünyevileşme"ye karşı müminleri uyaran, tedbir almaya iten, müteyakkız olmalarını hedefleyen niteliktedir. Konuyla ilgili hadis-i şerifler ve uygulamalar ciltlerle kitap yazmaya yetecek çokluktadır. Biz burada bunlardan sadece birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır:

"Kıyametten önce gece karanlıkları gibi fitneler olacaktır ki o zamanda kişi mümin olarak sabahlar, kâfir olarak akşamlar veya mümin akşamlar, kâfir olarak sabahlar, dinini dünyanın az bir metayı (menfaati) karşılığında satar."²⁷

"Sevinin ve sizi sevindirecek şeye rağbet edin. Vallahi! sizin fakir olmanızdan korkmuyorum, fakat dünya nimetlerinin sizden öncekilere açıldığı gibi size de açılmasından ve onların bu nimetlere ulaşmak için yarışıp, bu yarışın onları helak ettiği gibi sizi de helak etmesinden korkuyorum."²⁸

25 *"Onun için bu dünyada sıkıntılı bir geçim vardır."* Bu, dünyada fakirlik anlamında değildir. Böyle bir kimse, bir milyon veya büyük bir imparatorluğun sahibi olabileceği halde, vicdan rahatlığından yoksun olacaktır. Çünkü "zıkr"den yüz çeviren kimse tüm dünyevi başarıları elde etse bile doymak bilmeyen bir ruh hâline sahip olacak, gerçek huzur ve mutluluktan yoksun kalacaktır. (Mevdüdi, *Tefhîmü'l-Kur'ân Tercümesi*, III, 283; Zeki Duman, *Beyânü'l-Hak*, I, 388).

26 Tâhâ, 20/124-126.

27 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 272; Benzer rivayetler için bkz. Müslim, *İmân*, 186; Muhammed b. İsbâ et-Tirmizî, *Sünen*, Fiten, 30.

28 Buhârî, *Cizye*, 12; Müslim, *Zühhd*, 6.

“Şüphesiz dünya tatlıdır, yeşilliktir. Allah sizi dünyada halife kılar ve nasıl davranacağınıza bakar. Dünyadan sakının, kadınlardan da sakının. Zira İsrailoğulları'nın ilk fitneye düşmesi kadınlar hususunda olmuştur.”²⁹

Peygamber Efendimiz gelecekte dünyevileşme tehlikesi karşısında ümmetinin içine düşeceği muhtaralı durumdan haber verirken şöyle buyurmuşlardır:

“Diğer milletler, tıpkı sofraya yemek için üşüşen insanlar gibi sizin üzerinize üşüşecekler.” Bunun üzerine sahabeler şaşkınlıkla sorarlar: 'Ya Resûlullah! O gün sayımız çok mu az olacak?' Efendimiz 'Hayır!' der. 'Bilakis; o gün sayınız çok olacak. Ancak siz selin sürükleyip götürdüğü çer-çöp gibi (dağınık ve zayıf) olacaksınız. Allah, düşmanlarınızın kalbinden size karşı duydukları korkuyu kaldıracak; sizin kalbinizde de “vehn” olacak. Sahabe yine sorar: “Ey Allah'ın Resûlü, vehn nedir?” O da buyurdu ki: 'Dünya sevgisi ve ölümü sevmemek, ondan nefret etmektir.’³⁰

İbn Ömer naklediyor: Resûlullah (aleyhisselam) omzumdan tuttu ve “Dünyada gurbetçi veya yolcu gibi ol ve nefsini de kabir ehlinde say” buyurdu. İbn Ömer: “Akşama ulaştığında sabahı bekleme, sağlığından hastalığın, hayatından da ölümün için al” derdi.³¹

BİREYSELLEŞME

Bireyselleşmeden kasdımız, “bireyin haklarını toplum haklarından üstün gören ve her türlü değerini bireylerden geldiğine inanan, toplumsal hayatta bireyi her şeyin üstünde tutan siyaset ve toplum felsefesi”³² anlamındaki “bireycilik” değil; Kuran'da şuhh diye isimlendirilen, bencillik, hodbinlik, pintilik ve aç gözlülüktür. Konuyla ilgili ayette şöyle buyrulur: “Kendilerinden önce o yurdu (Medine'yi) vatan edinip imanı gönüllerine yerleştirmiş olanlar ise, kendilerine hicret edenleri severler ve onlara verilen şeylerden dolayı da içlerinde bir ihtiyaç (arzusu) duymazlar. Kendi ihtiyaçları olsa bile, kardeşlerini kendilerine tercih ederler. Kim *nefsinin “cimri ve bencil tutkularından” (şuhh) korunursa, kurtuluşa erenler işte onlardır.*”³³

“Şuhh” Arapçada hasislik ve cimrilik için kullanılır. Ancak bu kelime nefse izafe edilirse, anlamı çok daha kapsamlı olur. Yani böyle bir kimse, dar görüşlü, korkak, haset eden, pinti, hodbindir. Cimriden daha geniş anlamları kapsar. Cimriliğin sebebidir

29 Tirmizî, Fiten, 26; İbn Mâce, Fiten, 19.

30 Ebû Dâvûd, 4, 111 hadis no: 4297.

31 Buhârî, Rikâk, 3; Tirmizî, Zühd, 35; İbn Mâce, Zühd, 3.

32 Ali Bulaç, “Bireycilik” *Sosyal Bilim Ansiklopedisi*, I, 175, Risale Yay., İstanbul 1990.

33 Haşr, 59/9.

denilebilir. Bu özelliğe sahip olan insanlar, başkalarının hakkını kabul etmedikleri gibi, onların haklarını vermekten de kaçınırlar.³⁴

Abdullah b. Ömer anlatır: “Bir gün Resûlullah bize hitap ederek şöyle buyurdular: Şuuh’tan sakının. Zira sizden önce gelip geçenler bu huy yüzünden helak oldular. Şöyle ki; bu huy onlara cimrilik emretti, onlar cimrileştiler, sıla-i rahimi kesmelerini emretti, sıla-i rahimi kestiler, doğru yoldan çıkmalarını emretti, hemen çıktılar.”³⁵

“Şuuh, cimriliği de içine alan bir huyü ifade eder. Bu huy pek çok fenalıkların kaynağı durumunda olan bencillığe benzetilebilir. Nitekim bencil insan, maddi-manevi her imkânı kendi nefisini tatmine sarf ederek pek çok beşerî müesseseleri yıkar, sosyal bağları koparır. Söz gelimi sıla-i rahim; yakınlarla ilgiyi, hediyeleşmeyi, ihtiyaç sahibine yardımı gerektirir. Bencillikle, cimrileşen kişi ise bunları kaldırıır atar.”³⁶

Bireyselleşmiş insan, bencil insandır. “Bencillik, insanı yalnızca kendi mutluluğuna hizmet ettiren, insanın kendine odaklı yaşamasına sebep olan bir duygudur. Bencillik insanın sorumluluktan kaçmasına sebep olur. İnsanı başkalarını anlama çabasından, çoğulcu düşünmekten, yakınları için iyilik yapmaktan alıkoyar. Bu duygu, insana vermekten çok almaya öğretir. Kişinin her şeyi kendi yararı açısından görmesine sebep olur.”³⁷

DÜNYEVİLEŞME VE BİREYSELLEŞMENİN GELENEKSEL KARDEŞLİĞİMİZİ TEHDİT EDİŞİ

Yukarıda “Dünya sevgisi her hatanın başıdır.” hadisini aktarmıştık. “Bunun doğruluğuna tecrübe ve müşahede şahadet etmektedir. Çünkü dünya sevgisi açık ve gizli her çeşit hataya davet eder ki artık onun hata olduğunu, çirkin olduğunu bilemez, ondan ikrah edip vazgeçemez. Dünya sevgisi, âşığı önce bir kısım şüpheli şeylere, sonra mekruhlara, sonra harama atar. Hatta küfre attığı bile olur. Hatta denilebilir ki peygamberlerini tekzip eden bütün milletleri küfre sevk eden şey onlardaki dünya sevgisi olmuştur. Zira peygamberler, dünyayı kazanmada vesile kıldıkları günahlardan onları menettikleri zaman, dünyaya karşı olan sevgileri, onları peygamberleri yalanlamaya sevk etti. Böylece denilebilir ki âlemde mevcut olan bütün hatalı işlerin aslı dünya sevgisidir.”³⁸

Dünya sevgisinde ölçüyü ayarlayamama neticesinde, dünyevileşen insanın hayatında ihmaller başlar: Kulluk görevinde ihmal, aile hayatında ihmal, komşuluk-akrabalık ilişkilerinde ihmal vb. ihmaller birbirine eklenerek uzayıp gider. Yoğun koşuşturmaca ve

34 Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an* (Trc), VI, 211.

35 Ebû Dâvûd, *Zekât*, 46 hadis no: 1698.

36 İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, III, 167.

37 Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 143.

38 Canan, VII, 242

hızlı temponun arasında farkında olmasa da, insan dünyevileştikçe hırsı artar, hasedini kontrol edemez, emanete sahip çıkamaz ve kendini beğenen, kibirli, yalnız bir insan olup çıkar.

Dünyevileşmenin neticesi olarak ortaya çıkan olumsuzluklar, üzerinde ayrı ayrı ve tafsilatıyla durulmayı zorunlu kılıyor. Ancak sadece birkaç örnekle, hayatımızı ve ilişkilerimizi nasıl etkilediğini ve dinimizi tehlikeye soktuğunu ifade etmekle yetinelim.

Peygamber Efendimiz, hırsın kişinin dinine verdiği zararı anlatırken, iki aç kurdun koyun ağılına girip koyunları kırıp geçirmesi, benzetmesini yapar.³⁹

Biriktirmek, daha fazla yığmak ya da bir makama gelmek, geldiğiniz makamda uzun kalmak arzusundasınız. Ancak sizden beklentisi olanlar var: Parkta sizinle koşturmak isteyen küçük çocuğunuz, kendisini dinlemenizi bekleyen eşiniz, gözlerini kapıdan ve pencereden alamayan anne-babanız, hafta sonu eskiden yaptığınız gibi çay ocağında oturup da dertleşmek isteyen dostlarınız, hastanede yatan komşularınız. Yoğun çalışırken gelen bir telefon bütün programınızı altüst edebilir. Sekreter yüzünüze bakar, bir eliyle ahizeyi kapatırken, kısık sesle: “Efendim telefonda filan var, görüşmek istiyor.” diye fısıldar. Siz, sesinizi bile çıkarmadan başınızı yukarıya doğru kaldırıp elinizle işaret edersiniz: “Burada değil, toplantıda.” Dünya hırsa, hırs yalana sebep olur, yalan ise imana mal olur.

“Aşırı dünyevileşmenin ve maddileşmenin altında dinî değerlerimiz kayboldu, gitti. Mal ve mülk aslında paylaşma imkânıdır; ama biz hırslarımız sebebiyle mal ve mülkün altında kaldık. Biz, mevki ve makamı yönetecekken, makam ve mevki bizi şekillendirdi. Sözün özü, dünyanın üzerinde yürümek için yaratılan insan, âdeta dünyanın altında kaldı.”⁴⁰

Hızlı. Hz. Peygamber (a.s.) “haset ve buğzun usturanın saçı kazıması gibi dini kazıdığını”⁴¹ anlatır. Dünyevileşmiş insan, hasetten kurtulamayan insandır. Çünkü “Ben olmalıyım, ben yapmalıyım, benim olmalı” şeklindeki düşünce tarzı, aynı alanda karşısındakine hayat hakkı vermek istemez. Hasedin; Kabil’e, Yusuf’un kardeşlerine, hatta İblis’e yaptırdığı ortadayken insan dünyevi arzularını gerçekleştirebilmek adına hasede teslim olur. Bu teslimiyet ise, kardeşi katletmeye; kuyunun karanlıklarına terk etmeye ya da Cennetten ebediyen kovulmayı göze almaya götürür. Kur’an’ın hasede karşı tedbiri kardeşlik bağlarını güçlendirmek, başkasını nefisine tercih etmektir. “Onlar kendi ihtiyaçları olsa bile (başkalarını-kardeşlerini) kendi nefislerine tercih ederler.”⁴²

39 Tirmizî, Zühhd, 43, hadis no: 2377.

40 Demirel, s. 9 (26 Ağustos 2009 Anadolu’da Vakit’ten naklen)

41 Tirmizî, Sıfatü’l kıyâme, 57, hadis no: 2512.

42 Haşır, 59/9.

Dünyevileşen insanda konfor ve kariyer tutkusu bir ideoloji hâline gelir. Konforizm ve kariyerizm kardeşliği tahrip eden olumsuzluklardır. Konfor tutkusuyla yaşanan hayatta eşyalar insana değil, insan eşyalara hizmet eder. Evlerde âdeta “cılalı odun devri” yaşanır. Özene bezene evin her köşesine yerleştirilen cılalı odunların-mobilyaların, yapma çiçeklerin, bibloların arasında dostları ağırlamaya mekân bulunamaz. Anne babasıyla birlikte misafir olarak eve gelen üç yaşındaki çocuk “aman yapma, dokunma, elleme kırarsın” yasaklarına muhatap olmaktan adım atamaz hâle gelir. Ziyaretleri işkenceye dönen anne baba bir daha çıkmamak niyet ve kararıyla evlerine dönerler.

Ebû Zer’in Rebeze’ye gönderilmesiyle sonuçlanan itiraz noktalarının tamamı modern Müslümanın hayatında yaşanır. İhtiyaç olmayanlar, ihtiyaç gibi algılanmaya başlar. “... Kur’an ancak umumun saadetini tazammun eden bir medeniyeti kabul eder. Hem serbest hevanın tahakkümüyle havaic-i gayri zaruriyye havaic-i zaruriyye hükmüne geçmiştir. Bedeviyette bir adam dört şeye muhtaçken, medeniyet yüz şeye muhtaç ve fakir etmiştir. Sa’y masrafa kâfi gelmediğinden, hileye, harama sevk etmekle ahlakın esasını ifsat etmiştir.”⁴³

Mütevazı hayat tarzı hiç akla gelmeden ya da getirilmeden “Müslüman her şeyin en iyisine layıktır.”⁴⁴ bahanesiyle lüks ve şatafat meşru hâle getirilmektedir. Hâlbuki Hz. Peygamber’in değil lüks yaşamak, insanın hayatını normal şartlarda idame ettirmesini sağlayacak nimetlerden bile istifade etmediğini görüyoruz.

Hz. Fatıma boynunda (ya da elinde) bir gerdanlıkla Resûlullah’ın huzuruna gelir, Hz. Peygamber:

- Kızım ister misin ki halk “Peygamberin kızı elinde cehennemden bir zincir taşıyor,” desin, buyurur. Hz. Fatıma hadisenin devamını şöyle anlatır:

Hemen kolyeyi sattım, bir köle satın aldım, o köleyi de hürriyetine kavuşturdum ve Resûlullah’ın huzuruna geldim. Yaptıklarımı kendisine anlatınca sevindi ve ellerini açıp Allah’a şöyle hamdetti: “Fatıma’yı cehennemden kurtaran Allah’a hamd olsun.”⁴⁵

Elbette Kur’an ve Sünnetin kadınlar için süslenmeyi yasaklamadığını biliyoruz. Burada Hz. Peygamber’in Ehli Beyt’in üzerinde bir toz zerresi bile bulunmaması has-

43 Nursî, Said, Sözlük, İstanbul 1993, (12. Söz)

44 “Müslüman her şeyin en iyisine layıktır” Modern Müslüman’ın sığındığı bu prensipten anlaşılması gereken “Güzel davrananlara daha güzel-en güzel karşılık ve birde fazlası vardır” (Yûnus, 10/26) ayetiyle en iyisinin cennet olduğudur. Aksi takdirde dünyadaki güzellik anlayışı zıfıdır, kişiye göre değişir ve sonu gelmez. En güzeli dünyada benim olsun derken ölçüyü kaçırıp şeytanın sağdan yaklaşmasına fırsat tanımamaktır.

45 Nesâî, Zinet, 39.

sasiyetinin yanında, dünyaya karşı ailesinde gelişmesini arzu ettiği bir istigñadan söz edilebilir.

Bir gün bir kişi Hz. Ali'ye yemek ikram etmeyi teklif eder ve yemek yaptırarak Hz.. Ali'nin evine gönderir. Hz. Fatıma "Hz. Peygamber de gelse bizimle yeseydi, ne iyi olurdu" der. Hz. Ali, Hz. Peygamber'e giderek Fatıma'nın isteğini bildirir. Hz. Peygamber davete icabet ederek gelir ancak evin duvarlarında perde asılı olduğunu görünce dönüp gider. Hz. Ali neden geri gittiğini sorunca "Bir peygambere, gösterişli şatafatlı, süslü püslü bir eve girmek yakışmaz" buyurur.⁴⁶

Yine bir defasında Hz. Peygamber bir sefere çıkar ve Hz. Aişe'yi evde bırakır. Savaştan geri dönüp de Hz. Aişe'nin odasına girdiğinde duvarların bezle kaplandığını görür. Hemen odada ki perdeyi yırtar ve "Allah bize serveti taşa toprağa bez kaplayalım diye vermedi" buyurur.⁴⁷

Peygamber Efendimizin hayatından buna benzer yüzlerce örnek vermemiz mümkündür. Netice itibariyle aslolan, dostlukları pekiştirerek yaşamaya, dünyevi tutku ve arzularımızın engel olmaması gerektiğidir. Çünkü Allah Teâlâ insanlara, makamlarına, maddi güçlerine; oturdukları evlere, kullandıkları eşyalara ya da sosyal konumlarına göre değil, kalplerine ve amellerine bakarak değer verir. "Dinlerini bir oyun ve eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak. Kazandıkları sebebiyle hiçbir nefsin felakete düşürülmemesi için Kur'an ile nasihat et, o nefis için Allah'tan başka ne dost vardır ne de şefaathçi ..."⁴⁸

İnsanda bazen haset, bazen hırs, bazen de cimrilik, israf, ihtiras ve mal-makâmla övünme şeklinde tezahür eden huyların hepsi aslında birbirine bağlıdır. Hepsi birbirlerinin sebep ve sonuçlarıdır ve fasit bir daire çizerler. Bu olumsuzlukların başında aşırı dünya sevgisi yani dünyevileşme, sonunda ise zikirden yüz çevirdiğinden dolayı tatmin olamayan, doymayan nefsin "maîşeten danka=dar bir geçim"e mahkûm edilmiş hâli vardır.⁴⁹

Bütün bu olumsuzlukların insanı sürükleyeceği tabii mecra "yalnızlaşma, bencilleşme ve bireyselleşmedir." Aslında insanı bu noktaya getiren sebepler İslam'dan kaynaklanmadığı gibi, insanın bireyselleşmiş, bencilleşmiş hâli de İslam kaynaklı değildir. "Her kültürün karakterini gösteren baskın ruhu vardır. Doğu kültürünün baskın ruhu paylaşma olarak ön plana çıkarken Batı kültüründe bireysellik olarak göze çarpar."⁵⁰

46 Mevlânâ Şibli Numânî, *Siretü'n-Nebî*, (trc, Yusuf Karaca), İstanbul 2005, s. 603.

47 Ebû Dâvûd, Libâs, hadis no: 40153.

48 En'âm, 6/70.

49 Tâhâ, 20/124.

50 Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, İstanbul 2011, 282.

Sebepleri de sonuçları da, İslam'dan kaynaklanıyor olmasa da, etkileri bakımından problem, Müslüman toplumları da ilgilendiren ve acil çözümler üretilmesi gereken bir problemdir. "Annesini öldüren kız öğrenci; evini terk eden karısını ve ailesinin diğer üyelerini katleden genç koca; anne -baba ve kardeşlerinin hayatına son veren kadın; sevgilisini öldürüp kafasını keserek çöpe atan genç adam"⁵¹ bu toplumda bulunan figürlerdir. Bu insanların buldukları hâle gelmelerinin sebebi "tahammülsüzlük mü; ötekinin duygusuna kayıtsızlık mı; yoksa diğerkâmlık (empati) eksikliği ve bencillik midir?"⁵²

"İnsan yalnızlaşıyor. Şöyle dikkatlice etrafınıza bir bakın. Kaç kişi bir diğerini dikkatle dinliyor? Kaç kişi gönlünden geldiği gibi meramını ifade edebiliyor? İnsan dili, kötürüm ve kekeme bir hal almış durumda. Televizyonun uğultusu, cep telefonunun zırlıtısı, hayatın telaşı sahici bir konuşmayı giderek imkânsız hâle getiriyor. Oysa insan hikâyeler anlatmak isteyen bir varlık. Anlattığı hikâyelerin yankılarını duymak isteyen, varoluşunu başkasının yüzünde seyretmek isteyen bir canlı. Can dilde hayat buluyor. Düşünürün söylediği gibi, 'dil varlığın evidir'.

İnsan yabancılaşıyor. Sadece ruhuna değil, bedenine de yabancılaşıyor. Dünya artık sisler arasında görünüyor ... Bağımlılık ve özerklik, yakınlık ve mesafe, içini dökme ve korunaklı durma gibi ikilemler günümüz insanını çok fazla meşgul ediyor. İlişkilerin, aşkların, dostlukların ve hatta sohbetin bile kısa ömürlü ve sanal olduğu bir dünyada, insanların kendilerini gerçek olarak hissetmeleri zorlaşıyor. Ne dünya, ne de kendileri gerçek. Her şey, bir dürbünün tersinden bakıyor gibi bulanık.

Bulanık zamanlarda, buradayız demek için, galiba dişimizi ruhumuza geçirmemiz gerekiyor."⁵³

Bireyselleşen, bencilleşen, yabancılaşan ve yalnızlaşan insan yalnızlıktan kurtulabilmek için makinelere sarılır. Arkadaş, akraba, dost ve kardeşlerin hayatından çıkmasından kaynaklanan boşluğu bilgisayarla, televizyonla, internetle, oyunlarla ve filmlerle doldurmaya çalışır. Başlangıçta bu durum cazip de gelebilir. Çünkü sanal âlemde hastalanınca ziyaret edilmeyi bekleyen dostlar, düğününe hediyeyle katılmayı gerektiren arkadaşlar, darlığa düşüp borç isteyen akrabalar ve kardeşler olmaz. Sanal âlemde sanal dostluklarla yaşayan insan bir gün kendisinin de hastalanıp ziyaret bekleyen, darda kalıp borç arayan durumuna düşebileceğini aklına getirmez. Çünkü dünyevileşme arızası, geleceği ve gerçeği görme kabiliyetinin kaybolmasına neden olmuştur.

51 Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, arka kapak yazısı.

52 Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, arka kapak yazısı.

53 Kemal Sayar, *Yavaşla*, Timaş Yay, İstanbul 2009, s. 69-70

“Peki bu bütün bu yabancılaşma ve güvensizliği yenmenin, şehir gökdelenlerinde âdeta üst üste tabutlar içine sıkıştırılan çağdaş insanı birbirleriyle ilgilenir, birbirlerini tanır ve sever hâle getirmenin, yaşamayı 'durup dinlenmeden bir kaya parçasını bir dağın tepesine sürükleyerek çıkarmaya mahkum olmak' hâline getiren hissizliği yok etmenin yolu nedir? Kanaatimizce Kuran'daki bir ayet, tümüyle bu dertlerin çaresini gösterir niteliktedir: “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridirler. İyiliği emreder, kötülükten sakındırılar, namazı dosdoğru kılarlar, Zekâtı verirler, Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte Allah'ın kendilerine rahmet edeceği kimseler bunlardır. Şüphesiz Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁴ Bir reçete niteliğindeki ayette şu maddeler yer alır:

- 1- İman ve ayrılmaz parçası olan dostluk “velayet”,
- 2- İyiliklerin hâkim olması için çalışma (marufu emir),
- 3- Kötülüklerin yok olması için çalışma (münkeri red),
- 4- Namazı dosdoğru kılma,
- 5- Zekâtı verme,
- 6- Allah'a ve O'nun elçisine itaat etme.”⁵⁵

SONUÇ

İmanın olmazsa olmazı ve tadının hissedilmesine sebep olan yegâne husus, Allah için sevmek, kardeş olmaktır. Bu sevgi ve kardeşliğin Allah'ın istediği kıvamda olması bir çabayı gerektirir. Nefsin; hırstan, hasetten, ucubdan, kibirden, konfor ve kariyer tutkusundan, cimrilikten, bencillikten vs. arındırılması, emek, fedakârlık ve feragat ister. İnsan arzu ve isteklerini kontrol ettikçe, sınanmak üzere önüne sunulan imkân ve nimetlerden istifadeyi “Allah'ın rızası”yla kayıtlı hâle getirip, paylaşmayı bölüşmeyi başarabildikçe seven ve sevilen olabilir. Allah Teâlâ karşılık ve menfaat beklemeden sırf kendi rızası için harcayanları ödüllendireceğini şöyle anlatır:

“(Ebrar/iyiler) Kendi canları çekmesine rağmen Allah sevgisiyle yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, çetin ve belalı bir günde Rabbimizden korkarız' (derler). İşte bu yüzden Allah onları o günün fenalığından korur, (yüzlerine) parlaklık, (gönüllerine) sevinç verir. Sabretmelerine karşılık onlara cenneti ve (cennetteki) ipekleri lutfeder.”⁵⁶

54 Tevbe, 9/71.

55 Faruk Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, Ankara 1987, s. 34-35.

56 İnsân, 76/8-12

Bazen paylaşmak ve vermekle beraber, kardeşlik duygularını zedeleyecek davranışlarda bulunanları Kur'an uyarır ve bu şekilde vermenin bir değeri olmadığını şöyle ifade eder: *"Ey iman edenler, Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde, malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığımız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki sağanak yağmur isabet etmiş de onu çıplak, pürüzsüz bir kaya hâline getirmiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez."*^{57 58}

Verirken bile ecir mükâfat almak yerine, günahkâr olma riski varsa; vermeyip, tutmanın, yığmanın, biriktirmenin, mal ve makamın esiri olup dünyevileşmenin, kardeşlik, akrabalık, komşuluk ilişkilerindeki tahribatı oldukça yıkıcı olur.

Dünyevileşen insan hırslarının esiri ve tamahkâr olur. Hırs ise kişiye, emellerini gerçekleştirebilmek için eşini, kardeşini, anne, baba ve çocuğunu, arkadaş ve dostunu ihmal ettirir, unutturur. Yaşamının gayesi bir maddi güce, makama veya şöhrete ulaşmak olur. Bu amaca hizmet etmeyen bütün irtibat ve ilişkiler önemsiz ve değersiz hâle gelir.

Dünyevileşen insanın adalet bilinci zayıflar, zedelenir ve körelir. Adalet, biriktirme ve yığmanın önündeki engellerden biridir. Adil olup, hakça bölüşmek, yığma, çoğaltma arzusuna hizmet etmeyeceğinden insan adalet prensibini çiğner. İltimas ve adam kayırma sıradanlaşır. Bir çeşit asabiyet olan tarafgirlik, meşru hâle gelir. Dünyevileşen insan emeline hizmet edeceklerine ayrıcalık sağlarken, geniş dairededeki dost, arkadaş, ak-raba ve kardeşlerin hukukunu çiğner, adaletten sapar ve zulmeder. Kardeşlerden birine ayrıcalıklı davranmayı Hz. Peygamber zulüm olarak nitelendirmiştir:

Hz. Peygamber'e bir adam "Ya Resûlallah şahit ol bu oğluma bir köle veriyorum" der. Hz. Peygamber "Başka çocuğun var mı?" diye sorar. "Var" cevabını alınca da "onlara da ayınısını verdin mi?" der. Adamın "hayır" cevabı üzerine "O hâlde beni zulme şahit tutma buyurur."⁵⁹

Adam kayırma, istediklerine haksız menfaat sağlama ve iltimas, adalet duygusunu ihlal etmenin yanında kardeşlik ve sevgiyi de öldürür.

Dünyevileşen insan, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinde de problemler yaşar. "Akrabalık bağı kesen cennete giremez."⁶⁰ nebevî düsturu bile insanın yeteri kadar

57 Bakara, 2/264

58 Ayeti kerimede hayır yapmaya teşvik edilmiş, ancak hayır yaparken kalp kırılmaması, fakirin küçümsememesi, eziyet edilmemesi ve yapılan iyiliğin başa kakılmaması, gösterişten kaçılması emredilmiştir. Aksi hâlde yapılan hayırdan fayda ve sevap yerine karşılık olarak günah ve azap gelir. Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Heyet, TDV Yay., Ankara 1993, s. 43)

59 Canan, II, s. 496-497.

60 Buhârî, Edeb, 11; Müslim, Birr, 18; Ebû Dâvûd, Zekât, 45.

akrabalarına yönelmesine yetmez. Çünkü dünyevileşen insanda ilişkiler çıkar odaklıdır. Fayda sağlamayacak akraba ve komşular ilgiye layık olamazlar.

Huzurevleri, hasta bakım evleri ve rehabilitasyon merkezleri kimsesiz ve yalnızlar için hazırlanmış mekânlar, dünyevileşen insanın aleminde sorumluluklardan kaçma, ayak bağlarından kurtulma anlamına gelir. Onun gözünde hasta ve yaşlılar sadece tüketen, azaltan kimselerdir. Onun için zaman ayırmaya ve vakit öldürmeye değmezler.

Yaşadığımız hayat, sağlıklıyla hastasıyla; zenginiyle fakiriyle; meşhuruyla meçhulüyle; makam sahibiyle zavallısıyla beraber, birlikte ve severek yaşanabildiği takdirde anlamlıdır ve Allah katında değerlidir.⁶¹ İhmaller daha bu dünyadayken altından kalkılamayacak ağır sonuçlar doğurur. “Her yanlışın temel sebebi” olan dünya sevgisi-dünyevileşme girdabına düşmeden hayatı Allah için kılmak, O’nun önem ve değer verdiklerine önem ve değer vererek yaşamak dünya ve ahiret mutluluğunun esasıdır.

KAYNAKÇA

- 1- *Kuran-ı Kerim*
- 2- Heyet, *Kurân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Ankara 1993.
- 3- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hâfâ*, Beyrut 1988.
- 4- Ahmed b. Hanbel, (v. 241 /855), *Müsned* (I-VI), İstanbul 1992.
- 5- Beşer, Faruk, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, Ankara 1987.
- 6- Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *Sahîh* (I-VIII), İstanbul 1992.
- 7- Bulaç, Ali, “*Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*”, Risale Yay., İstanbul 1990.
- 8- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1994.
- 9- Demirel, Serdar, “Dünyevileşme Hayatımızın Öncelikleri Krizini İşaretler”, *Rihle*, Sy. 10, Temmuz-Eylül 2010.
- 10- Duman, Zeki, *Beyanü'l-Hak*, Ankara 2006
- 11- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as (v. 278/888), *Sünen* (I-V), İstanbul 1992

61 Resûlullah (a.s) şöyle buyurmuşlardır: Allah Teala kıyamet günü “Ey Âdemoğlu, Ben hasta oldum beni ziyaret etmedin” diyecek. Âdemoğlu “Ya Rabbi, ben seni nasıl ziyaret edebilirim, sen âlemlerin Rabbisin” cevabını verecek. Allah Teâlâ “Bilmez miydin ki filan kulum hasta oldu, sen onu ziyaret etmedin, onu ziyaret etmiş olsaydın beni onun yanında bulurdun” buyuracak. “Ey Âdemoğlu, senden yiyecek istedim, beni doyurmadın” diyecek. Âdemoğlu “Ya Rabbi, seni nasıl doyurabilirim ki sen âlemlerin Rabbisin” diyecek. Allah Teâlâ “Bilmez misin ki filan kulum senden yiyecek istedi, sen onu doyurmadın. Bilmez miydin ki onu doyurmuş olsan, bunu benim nezdimde bulacaktın” buyuracak. “Ey Âdemoğlu, senden su istedim, bana su vermedin” diyecek. Âdemoğlu “Ya Rabbi, ben sana nasıl su veririm, sen âlemlerin Rabbisin” cevabını verecek. Allah Teâlâ “Filan kulum senden su istedi, ona su vermedin, ona su verseydin bunu benim nezdimde bulurdun” buyuracaktır. Müslim, Birr, 43, hadis no: 2569.

- 12- Elmalılı M. H. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971.
- 13- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tefhîmü'l-Kur'an Trc.*, İstanbul 1991
- 14- Mevlânâ, Şibli Numânî, *Sîretü'n-Nebî* (Trc, Yusuf Karaca), İstanbul 2005.
- 15- Müslim b. el-Haccac (v. 261/874), *Sahih* (I-III), İstanbul 1992
- 16- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *Sünen* (I-VIII), İstanbul 1992.
- 17- Nursi, Said, *Sözler*, Sözler Yay, İstanbul 1993.
- 18- Sayar, Kemal, *Yavaşla*, Timaş Yay, İstanbul 2009.
- 19- Sifil, Ebubekir, "Kutsalın Postmodern Tanımı ya da Seküler Dindarlık", *Rıhle*, Sy. 10, Temmuz-Eylül 2010.
- 20- Tarhan, Nevzat, *Duyguların Dili*, Timaş Yay, İstanbul 2010.
- 21- Tarhan, Nevzat, *Toplum Psikolojisi*, İstanbul 2011.
- 22- Tirmizî, Muhammed b. İsâ (v. 279/892), *Sünen* (I-V), İstanbul 1992.
- 23- Yıldırım, Ahmet, *Din, Dünyevileşme ve Zühhd*, Araştırma Yay, Ankara 2005.

BAŞKAN - Burhan Bey'e çok teşekkür ediyoruz. Şimdi müzakere bölümüne geçiyoruz. İlk müzakercimiz Prof. Dr. Burhanettin Tatar.

Buyurun Hocam.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Burhanettin TATAR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

“Kardeşliği Engelleyen Ahlaki Zaaf Hırs” ve “Ayrımcılığa ve Şiddete Karşı Kardeşlik” Başlıklı Tebliğlerin Müzakeresi

Oldukça yararlı ve farklı açılardan konunun ele alınması anlamında ufuk açıcı sunumlarından ötürü değerli hocalarıma teşekkür ediyorum. Hocalarımız kardeşlik kavramı ile hırs ve şiddet kavramlarını birbirlerini dışlayan hususlar olarak ele alırlarken, tebliğlerinde ayrıntılı olarak değindikleri kardeşlik duygusu ve prensiplerine uyulduğu sürece sosyal ve bireysel hayatın makul bir düzen içinde şekilleneceğini ileri sürmektedirler.

Felsefi açıdan hocalarımızın iddialarına yaklaştığımızda, tebliğlerinin genel mantığının ne olduğu sorusuyla yüzleşmekteyiz. Acaba önce kardeşlik denen bir olgu, sonra bu olguya dayalı olan birtakım evrensel ilkeler ve en sonunda kardeş olanların bu ilkelere uyması şeklinde bir mantıksal sıralama mı söz konusudur? Yoksa kardeşlik, ister literal ister sembolik ve sosyal anlamlarıyla ele alınsın, birtakım evrensel ilkeler ışığında hareket edildiği sürece oluşmakta olan bir sürecin adı mıdır?

Hocalarımızın tebliğlerinin daha ziyade ikinci soruya uygun düşen mantığa yakın durduğu kanaatindeyim. Kendi anlayışımın da böylesi bir mantığı barındırdığını belirtiyim. Kardeşlik, karşımızda duran, kendisini doğrudan algıladığımız bir olgu değildir. Kardeşlik, insanlar arasında oluşmakta olan ilişkinin adıdır ve bu ilişki zaman içinde şekillenmektedir. Bunun bir diğer anlamı şudur: İnsanlar kardeş olmayı ömürleri süresinde öğrenmeye çalışırlar. Bu nedenle İslami nasslarda geçen “kardeş olun” tabiri insanların ömür boyu gerçekleştirmeye çalışacakları bir duruma işaret eder.

Kardeşlik insanlar arasındaki bir yüzleşme tarzıdır. Bu yüzleşme tarzı içinde insanlar “insan” olmayı öğrenirler; yani akıl, beden, ruh, duygu, estetik algılar vs açısından eğitilirler. Kısacası kardeşlik, insanların birbirini ahlaki ve estetik bir değer olarak üretmeleri ve eğitmeleridir. İnsân, başkalarıyla özgür ahlaki ilişkisi sayesinde kardeş olmanın anlamını keşfeder. Sonuçta kardeşlik, insanlar arasında ahlaki hakikatin tecelli etmeye başlaması yani ahlaken doğru ve hak olanın insanlar arası ilişkiler içinde kristalleşmesidir.

Hırs ve şiddet ise, kardeşlik denen sürecin kesintiye uğraması yani insanın ömür boyu sürecek eğitiminin aksaması ve deformasyonu durumudur. Hırs ve şiddet, insanın özgürlüğüne ve bu özgürlüğe dayalı olan ahlakiliğine yapılan küçültücü bir müdahaledir.

Bu yaklaşım açısından baktığımda hocalarımızın tebliğlerinin insanın özgürlüğünü, özgürlüğe dayalı ahlakiliğini askıya alan birer kaba müdahale türü olarak hırs ve şiddet bağlamında yeniden ele alınabileceği kanaatindeyim. Salih Hocamızın incelediği “hırs” kavramı insanın hem kendisine hem de başkalarına uyguladığı bir şiddet türü olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle her iki hocamızın tebliği genel olarak şiddet kavramının farklı açılardan analizi şeklinde görülebilir. Mesela, Adem Hocamızın metninde insanların birbirlerine uyguladıkları şiddete vurgu yapıp bunun kardeşlikle zıtlığına dikkat çekilirken, insanın kendisine uyguladığı şiddet sorununa değinilmemiş görünüyor. Bu eksik nokta Salih Hocamızın hırs kavramına yönelik analizleriyle bir ölçüde giderilmiş oluyor; zira hırs, her şeyden önce kişinin kendisine uyguladığı bir şiddet türüdür.

Benim asıl dikkat çekmek istediğim husus, hırs ve şiddet kavramlarının insanların özgürlüğü ve özgürlük temelinde ahlaki sorumluluğu ile olan ilişkisidir. Tebliğlerde bu noktaya açıkça vurgu yapılmadığı için, kardeşlik kavramının çok köklü bir özgürlük ve özgürlüğe dayalı ahlakilik sorunu olduğuna kısaca değinmek istiyorum.

Kardeş olmanın insanların birbirlerinin özgürlük alanına, dolayısıyla ahlaki sorumluluğuna müdahale etmemesi olarak anlaşılması bizde pek yaygın olan bir husus değildir. Tam da bu yüzden insanlar kardeş olmanın gereğini yerine getirelim derken zaman içinde birbirlerinin özgürlüklerine, dolayısıyla ahlaki sorumluluklarına müdahale ederek, kardeşliği hırs ve şiddet üreten bir zemine dönüştürebilmektedirler. Şayet insan ömür boyu kardeş olmayı öğrenmekte ise, bu insanın özgür olması ve ahlaki sorumluluğunu üstlenebilmesiyle mümkündür. Özgürlük her şeyden önce insanın bir açık mekâna sahip olabilmesi, kendisine ait bir açık alanın söz konusu olmasıdır. Ahlakilik insanın böylesi bir açık alana sahip olmasıyla ortaya çıkabilmektedir. Hırs ve şiddet ise insanın kendisine veya başkasına ait açık alana gayri ahlaki olarak müdahale etmesi, bu alanı ortadan kaldırmasıdır.

Bu açıdan bakıldığında kardeşlik, her şeyden önce insanların kendilerine açık alana sahip olabilmesi ve bu alanın değerini ve anlamını keşfedebilmesidir. Bunun bir diğer ifadesi şudur: insanlar önce kardeş olup sonra ahlaki varlık olmazlar. Tersine önce açık alan sayesinde özgür ahlaki varlıklar olurlar ve bu sayede kardeş olmaya başlarlar.

Bu yüzden kanaatimce hırs ve şiddet kavramları kardeşliği tehdit ederken temelde insanın özgürlüğünü ve ahlakiliğini tehdit etmektedir. Sonuç itibarıyla kardeşlik kavramının ve bu kavram ekseninde diğer kavramların öncelikle özgürlük yani açık alan sorununa yönelerek ele alınması bizleri daha temel sorunlarımızla yüzleştirecektir. Zira bizler genelde kardeşlik adı altında kendi doğrularımızı başkalarına yansıtmaya çalışırken öncelikle kendimizin ve başkalarının özgürlüğünü tehdit etmekteyiz. Bu durum genel olarak farklı şiddet türlerinin oluşmasına yol açmaktadır.

Sabrınız için teşekkürler

BAŞKAN - Ben de değerli arkadaşımız Prof. Dr. Burhanettin Tatar Bey'e bu önemli felsefi, düşünsel katkısı için teşekkür ediyorum.

Şimdi ikinci müzakereci arkadaşımız Diyanet İşleri Başkanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığında müfettiş olarak görev yapan Özcan Gökçebay.

Buyurun Özcan Bey.

MÜZAKERE

Özcan GÖKÇEBAY

Müfettiş, Diyanet İşleri Başkanlığı

“Dinin konusunu teşkil eden sorular ezeli ve ebedidir. Bir gün bunların cevabının başka alanlarda bulunacağı ve dolayısıyla dine ihtiyaç kalmayacağı yargısına hiçbir zaman varılmaz... Dinin getirdikleri dışında hiçbir değişmez değer yoktur. İnsanlığın din dışında bütün değerleri yer ve zamanla sınırlı olmuştur. İnsanoğlu, bugün doğru sayılanın yarın yanlış çıktığı, bugün güzel görülenin yarın çirkin ilan edildiği bir dünyada, kendisini dalgalanmalardan kurtaracak değişmez değerlere sarılmak zorundadır. Dinin başlıca fonksiyonlarından biri insanlığa ezeli ve ebedî değerler sunmaktır.” (Erol Güngör, İslamın Bugünkü Meseleleri).

GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğluna, dünya ve ahiret hayatında huzur ve mutluluğa ulaşmanın yollarını öğreten hak dinlerin son halkası olan İslam, fert ve toplum hayatını düzenleyen temel esaslar getirmiş, bireysel ve toplumsal anlamda huzurlu bir hayatın sürdürülebilmesi için bu esaslara uyulmasını istemiştir. İslam’ın birey ve toplum hayatına dair ortaya koyduğu temel ilkelere birisi olan kardeşlik, kaynağını dinden alan ve hiçbir maddi ölçü ile izah edilemeyecek bir olgudur.

İnsanların birbirleriyle acıyı tatlıyı paylaşmasını, yardımlaşmayı ve dayanışmayı öngören ve dinimizin insanların huzuru için temel ilke olarak ortaya koyduğu kardeşlik olgusu, günümüzde birey ve toplum hayatında giderek zayıflamakta, insanların yaşantılarında belirleyici ve yönlendirici olma vasfını yitirmektedir. Bu olumsuz durumun ortaya çıkmasında, modern zamanda insanı kuşatan ve onun, dinin belirlediği değerlerden uzaklaşmasına yol açan dünyevileşme ve neticesinde ortaya çıkan insan ve dünya algısı önemli rol oynamaktadır. Hayatımızı derinden etkileyen, insanların kendilerine ve dünyaya bakışını değiştiren, insan davranışlarının temel yönlendiricisi

hâline gelen dünyevileşme olgusu insana, kendisini ve dünyada var olmasının anlamını unutturmakta, Yaratıcı ile olan irtibatı koparmakta, hayatı sadece dünyadan ibaret olarak algılamaya ve bu uğurda sonu gelmez bir Mücâdeleye girmeye neden olmaktadır. Bunun neticesinde, insan için sadece maddi olan ön plana çıkmakta, manevi olanın bir anlamı kalmamaktadır. Dünyevileşmenin etkisi altındaki modern insan, yardımlaşma ve dayanışmayı değil bencilliği, ölçülü ve tutumlu olmayı değil israfı ve sınırsız tüketimi, sevgi ve kardeşliği değil kin ve rekabeti, kendinden başka her canlıya karşı merhametsizliği tutum ve davranış hâline getiren bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2012 yılı Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku konulu sempozyumun son oturumunda sunulan tebliğlerden, Burhan İşliyen ve Prof. Dr. Mehmet Türkeri'nin tebliğleri bu müzakerenin konusunu oluşturmaktadır.

1- BURHAN İŞLİYEN'İN, GELENEKSEL KARDEŞLİĞİ TEHDİT EDEN UNSURLARDAN DÜNYEVİLEŞME VE BİREYSELLEŞME İSİMLİ TEBLİĞİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Tebliğ, giriş kısmından sonra üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, insanlar arasında sevginin önemi üzerinde durulmuş, “Dünyevileşme” başlıklı birinci bölümde bu kavramın tanımına dair bazı alıntılar yapılmış, ayrıca dünya-ahiret dengesi ve dünyanın geçiciliğine dair ayet ve hadislerden örnekler verilmiştir. İkinci bölümde bireyselleşmenin tanımı üzerinde durulmuş ve bu kavram, “insanın sadece kendini düşünmesi, bencillik ve aç gözlülük” anlamında kullanılmıştır. Son bölümde ise, *Dünyevileşme Ve Bireyselleşmenin Kardeşliği Tehdit Edici* başlığı altında günlük hayatımızda karşı karşıya bulunduğumuz aşırı tüketim, lüks ve konfor düşkünlüğü gibi olgulara değinilmiştir.

Tebliğin giriş kısmında, *Kur'an ve Sünnette Müslümanların dünyevileşme tehlikesine karşı uyarıldığı ve bu tehlide karşı zühdün emredildiği veya tavsiye edildiği* şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Dünyevileşmeye karşı zühd anlayışının emredildiği veya tavsiye edildiği şeklindeki bir düşünce isabetli görünmemektedir. Genel olarak Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatının faniliğine ve geçiciliğine vurgu yapılmakta, buna karşılık ahiret hayatının baki olduğu, asıl olanın öbür dünya olduğu, bu dünya hayatının ahirete hazırlık yapılan yer olduğu sık sık hatırlatılmaktadır. Bununla birlikte dünya hayatının da dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. “Dünyadan yüz çevirme ve ona değer vermeme” olarak bilinen zühd anlayışı, bugün hepimizi kuşatan ve bireysel/toplumsal hayatı yönlendiren dünyevileşmenin alternatifi veya bundan kurtulmanın yolu olabilir mi? Bu soruya olumlu cevap verebilmek mümkün değildir. Dünyevileşme bir hastalık olarak düşünülürse, bunun tedavisinin zühd hayatı olduğunu söylemek bugünün yaşam şartlarına ve realiteye uygun düşmemektedir. Başka bir ifadeyle, bugünün insanı dünyaya değer

vermemeye değil, aksine dünyayı öncelemeye, dünya hayatını, yaşadığı anı ön planda tutmaya koşullandırılmış durumdadır.

Tebliğde dünyevileşmeyle ilgili yapılan tanımlamanın eksik olduğu görülmektedir. Dünyevileşmenin, ya da diğer ifadeyle seküler düşüncenin doğuşu, nasıl geliştiği, ne olduğu üzerinde yeterince durulmamıştır. Dünyevileşme başlıklı bölümde ilk birkaç paragrafın farklı kaynaklardan yapılmış alıntılar olduğu, burada yazılanlar arasında konu bütünlüğünün bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca dünyevileşmenin Batı kaynaklı olduğu belirtildikten sonra bu düşüncenin Müslüman toplumlara yayılması sonrasında *Müslüman elitlerin bu süreçte karşı durmadıkları ve uzlaşarak İslamı bu süreç lehine dönüştürdükleri* şeklinde hayli iddialı bir düşüncenin alıntı olarak zikredildiği ve bu konuda herhangi bir değerlendirmede bulunulmadığı görülmektedir. Aynı şekilde, dünyevileşmenin yukarıda belirtilen klasik tanımından ziyade “dine dayalı dünyevileşme” olarak anlaşılması gerektiği belirtilmekte ise de tebliğin ilerleyen bölümlerinde bu konuda bir değerlendirme yer almamaktadır.

Dünyevileşme veya diğer adıyla sekülerleşme, özü itibarıyla insanın din ve dünya algısında ortaya çıkan bir sapmayı ifade etmektedir. Batı dünyasında Orta Çağ'dan itibaren yaşanan ve özelde kilisenin hegemonyasına, genelde ise dine ve geleneksel değerlere karşı başlatılan Mücadele süreci ve materyalist-pozitivist düşüncenin yayılması sonucunda gelinen nokta, dinin hayattan dışlanması olmuştur. Seküler düşünce, dinin ve din ile bağlantılı olan bütün ilke ve değerlerin bireysel ve toplumsal yaşamın dışına itilmesi, sadece bu dünyanın yaşanabilir kabul edilmesi ve ahiretle ilişkinin koparılmasını temel almaktadır. Sekülerleşmenin/dünyevileşmenin bariz vasfı, insan için yaşamın sadece bu dünya hayatı olduğunu kabul ederek “kutsal”ın dışlanması ve bu hayatın sonrasının da olduğu inancının yani ahiretin inkar edilmesidir. Dünyevileşmeyi “ahiretsizleşme” (ahiret hayatını dikkate almama) olarak da ifade edebiliriz.

Dinin ve geleneksel değerlerin hayattan dışlanması ve sadece yaşanan hayatın dikkate alınması şeklinde karşımıza çıkan sekülerleşmenin getirdiği düşünüş ve yaşam biçimini modernizm olarak biliyoruz. Modernizmin en büyük tahribatı, hayatın öncesi ve sonrasıyla olan bağı koparması olmuştur. Bu düşüncede aslanan “şu an”dır. Şu anı en iyi şekilde yaşamak ve tadını çıkarmak gerekmektedir. Oysa İslam insan hayatını öncesi ve sonrasıyla bir bütün olarak ele alır. Bu durumda yaşamın da ölümün de bir anlamı vardır. Ölüm, imtihan yeri olan bu dünyadan ebedî ahiret yurduna geçiştir, yok oluş değildir. Öncesi ve sonrasıyla olan bağı koparıncaya hayat, insan için ahirete hazırlık yapılan bir imtihan dönemi değil, sonu gelmez tutku ve isteklerin gerçekleşmesi için çaba harcanan bir zaman dilimi olarak algılanmaktadır. Böylece yaşamın temel gayesi, daha fazla kazanmak, daha çok tüketmek, daha konforlu yaşamak, başka bir ifadeyle, “daha çok hız ve daha çok haz peşinde koşmak” olmaktadır. Neticede, bencillik, kin ve

düşmanlık, merhametsizlik, hırs, kibir vb. insanlar arası ilişkileri derinden etkileyen, bireysel ve toplumsal yaşamı fesada uğratan ve kardeşlik olgusunu zayıflatan hatta ortadan kaldıran kötü tutum ve davranışlar modern toplumda hızla yayılmaktadır.

Müslüman toplumlar için dünyevileşme, dinin hayattan dışlanması ve ahiretin inkar edilmesi şeklinde ortaya çıkmasa da, küresel ölçekte etkili olan ve modern iletişim araçları sayesinde yoğun şekilde günlük hayatımızı kuşatan bu olgunun insanların din ve dünya algısını etkilediği, dinin toplumsal otorite ve belirleyiciliğinin zayıfladığı bir vakiadır. Ayrıca dinin bireyselleştiği, bireylerin iç dünyalarına itildiği ve sosyal anlamda görünürlüğüne azaldığı da söylenebilir. Mesela, ölüm hiç hatırlanmak istenmeyen bir şey olabilmekte, bir mezarlığın giriş kapısında yer alan ve ölümün gerçekliğini vurgulayan bir ayet mealine itiraz edilebilmekte ve kaldırılması istenmektedir. Günlük hayatta tüketim alışkanlıklarımız ve yaşam tarzımız, ihtiyaç anlayışımız sürekli değişmekte ve bizler kendimizi bir tüketim girdabının içinde bulmaktayız. Çoğumuz birkaç yıl öncesine kadar banka kredisi kullanmanın caiz olup olmadığını tartışmakta iken artık bugün banka kredisinin kaç taksit olacağını, vadenin uzun mu kısa mı olacağını konuşmaktayız.

Tebliğde, dünyevileşme olgusu ve bunun neticesinde ortaya çıkan bireyselleşme, aşırı tüketim ve lüks yaşama isteği, bencillik, rekabet, merhametsizlik gibi konular güncel örneklerle ele alınarak işlense ve bizlerin bundan nasıl ve ne ölçüde etkilendiğimiz üzerinde durulsa daha iyi olabilirdi. Zira, sempozyumun son oturumunun başlığına en uygun düşen tebliğ konusu bu konudur diyebiliriz. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Sayın İşliyen'in sunumu tebliğ metninden daha başarılı olmuştur.

2. PROF. DR. MEHMET TÜRKERİ'NİN, DİĞERKÂMLIK VE EGOİZMİN AHLAKİ AÇIDAN KARŞILAŞTIRILMASI İSİMLİ TEBLİĞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Tebliğin ilk bölümünde egoizm ve diğerkâmlık kavramları üzerinde durulmuş, ahlak felsefesi açısından bu iki kavram karşılaştırılmış ve egoizmin kısımları ele alınmıştır. Tebliğ metni her ne kadar düzenli şekilde alt başlıklara bölünmüş olmasa da ilk bölümde, mezkûr iki kavram üzerinde, Sayın Türkeri'nin çevirmeni ve müellifi olduğu iki kaynaktan yapılan alıntılarla açıklama ve karşılaştırmalar yapıldığı görülmektedir. Egoizm kavramı, alt türleri ile zikredildikten sonra bunun ahlaken savunulamayacak bir olgu olduğu, ahlak teorilerininin de egoizmi kabul etmediği, buna karşılık diğerkâmlığın ahlakın olmazsa olmazı olarak kabul edildiği vurgulanmaktadır. Buradan anlaşılan o ki egoizm rasyonel düşüncede de savunulamayan bir olgudur. Egoizm ve diğerkâmlık kavramları anlatılırken, ahlak ile ilgili temel kaynaklara atıfta bulunulmaması ve bu kavramların ahlaka dair klasik eserlerde nasıl değerlendirildiğine değinilmemesi önemli bir eksiklik olarak görünmektedir.

Tebliğde, egoizmin çeşitlerinden bahsedilirken “etik egoizm” şeklinde bir isimlendirme dikkat çekmektedir. Burada etik kelimesini ahlak olarak aldığımızda, “ahlaki egoizm” gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır ki egoizmin ahlaki olanı veya ahlak dışı olanı söz konusu olabilir mi şeklinde bir soru akla gelmektedir. Etik egoizm, *insanın ahlaken sadece kendi çıkarını düşünerek motive olması* şeklinde tanımlanmıştır. “Sadece kendi çıkarını düşünerek motive olmak” aslında egoizmin ilk basamağı olup İslam’ın ve getirdiği ahlak sisteminin zaten en baştan kabul etmediği ve olumsuz değer atfettiği bir tutumdur. Malum olduğu üzere İslam, insanın sadece kendisini düşünerek hareket etmesini değil en az kendisi kadar diğer insanları da düşünmesini istemektedir. Dolayısıyla ahlaki olan, egoizm/bencilik değil başkalarını düşünme/diğerkâmlıktır. Yani insanın sadece kendisini dikkate alması değil başkalarının durumunu da gözetmesi ve buna göre tavır takınmasıdır. Diğerkâmlık, kardeşliğin temel göstergelerinden olan paylaşma ve dayanışmaya açılan bir kapı gibidir. Bu nedenle bencilliğe karşı paylaşma ve dayanışma vurgulanmalı ve ön plana çıkarılmalıdır.

Egoizmin ne olduğunu ve bireyin yakalandığı ne kötü bir hastalık ve bela olduğunu Kalem suresinde geçen “bahçe sahipleri” kıssası bize net olarak anlatılmaktadır: “Biz, vaktiyle bahçe sahiplerine belâ verdiğimiz gibi onlara da belâ verdik. Hani bahçe sahipleri, (Allah izin verirse) gibi bir kayıt koymaksızın sabah erkenden bahçenin meyvesini devşireceklerine yemin etmişlerdi. Fakat onlar uykudayken rabbın tarafından gelen kuşatıcı bir âfet bahçeyi sarıverdi de bahçe kapkara kesildi. Sabahleyin birbirlerine şöyle seslendiler: “Eğer devşirecekseniz erkenden tarlanızın başına gidin!” Derken yola koyuldular. Birbirlerine şöyle fısıldıyorlardı: “Aman, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın!” (Yoksullara yardım etmeğe) güçleri yettiği hâlde (onları yardımdan mahrum etmek niyetiyle) erkenden yola çıktılar. Bahçeyi gördüklerinde ise “yolumuzu şaşırılmış olmalıyız” dediler. (Gerçeği anlayınca da) “Hayır! Biz mahrum bırakılmışız” dediler. İçlerinden akli başında olan biri şöyle dedi: “Ben size ‘Emrine uyararak rabbinizin şanını yüceltmelisiniz’ dememiş miydim?” ... İşte azap böyledir. Ahiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi!” (Kalem, 68/17-28, 33).

Tebliğde etik ve ahlak kavramlarının bazen birbirinin yerine bazen de ayrı iki kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Malumdur ki Yunanca bir isim olan etik kelimesi her ne kadar ahlak kelimesi ile aynı anlamda kullanılmaktaysa da “ahlak” kavramının daha geniş ve anlamlı olduğu açıktır. Mesela burada, “kardeşlik ahlakı” yerine “kardeşlik etiği” ifadesi kullanılsa bu iki ifadenin aynı çağrışıma sahip olmadığı net olarak görülmektedir. Etik kelimesi daha çok modern dönemde kullanılmaya başlanan bir kavramdır ve “yaratılış” (hulk) ile aynı kökten gelen “ahlak”ın anlam derinliğine sahip değildir.

Tebliğde infaktan bahsedilirken bunun, *bireysel ve toplumsal anlamda yarar sağlama-yan türde olması durumunda iyi kapsamına girmeyeceği* belirtilmiş, infakın iyi olabilmesi için *hayati yararının bulunması gerektiği*, *Elmalı Tefsiri*’nden alıntı yapılarak ifade edilmiştir. İn-

fak, yalın anlamıyla “Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle para veya malı elden çıkarmak, harcamak” anlamındadır. Bir malın veya maddi değerın elden çıkarılmasının infak olarak kabul edilebilmesi için bu eylemin Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle yapılması esastır. İnfak bu şekilde değerlendirildiğinde, bizatihi meşru ve yararlı harcamaları ifade edeceğinden infakın iyisi veya kötüsü şeklinde bir ayrıma gerek kalmamaktadır. (Bkz. TDV İslam Ansiklopedisi “İnfak” md.) Bir mal veya para Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için değil de başka bir amaca yönelik olarak harcanıyorsa zaten bunun adı infak olmaz.

Tebliğin ilerleyen bölümlerinde, diğerkamliğin dostluk ve sevgi olduğu belirtilerek, *Gazâli’nin İhyası*’ndan alıntılarla sevginin mahiyeti ve dereceleri belirtilmektedir. Son kısımda ise yine aynı kaynaktan alıntılarla kardeşlik hakları zikredilmektedir. Tebliğin bu son kısmı ilk bölüme göre farklı konuları ele almış gibi görünmektedir. Sayın Türkeri’nin tebliğinin ikinci kısmı, “Gazâli’ye Göre Kardeşlik Hakları” şeklinde adlandırılrsa çok da yanlış olmayacaktır.

Tebliğde egoizmin bireysel ve toplumsal hayata yansımaları ve kardeşlik anlayışına olan etkisi güncel örneklerle ele alınabilirdi. Bu durum oturumun başlığına da uygun düşerdi. Zira egoizm veya bencillik, kardeşliği tehdit eden ya da kardeşliğin tesisine engel olan başlıca tutum ve davranışlardan biridir.

Son bir not: Sempozyumun ilk günü (21/04/2012) akşamı oynanan ve dört büyükler olarak tabir edilen futbol takımlarından ikisi arasında yapılan bir maçta tribünlere şöyle bir pankart asılmıştı: “Ey Allah’ın Resûlü! Kardeşlerinden sana selam olsun!” Kutlu Doğum Haftası içerisinde, normal olarak bu tür bir pankartın asılmasının beklenmeyeceği bir mekânda bu pankartın asılması ve canlı yayınlanan bir maçta milyonlarca insanın buna şahit olması, üzerinde durulmaya değer bir olaydır. Ayrıca bu yıl Kutlu Doğum Haftası ve kardeşlik vurgusu şehrin her yerinde, afişlerde, billboardlarda ve toplu taşıma araçlarının camlarında göze çarpmaktadır. Bu durum, Diyanet İşleri Başkanlığınca düzenlenen Kutlu Doğum Haftası’nın giderek toplumsallaştığını, geniş kitlelerce benimsendiğini, eskiye göre daha görünür hâle geldiğini göstermektedir. Ayrıca, 2012 yılı Kutlu Doğum Haftası’nda işlenen “Kardeşlik Hukuku ve Kardeşlik Ahlakı” teması gibi, önceki yıl Kutlu Doğum Haftası’nda işlenen “Merhamet Eğitimi” ve ramazan ayında işlenen “Komşuluk” temaları toplumumuzda önemli ölçüde yankı bulmuş ve insanımıza âdeta, “unuttuğunu/kaybettiğini hatırlama” imkânı vermiştir.

Sempozyumun, kardeşliğin tesisine ve güçlendirilmesine vesile olması dileğiyle ...

BAŞKAN - Efendim, ben de çok teşekkür ediyorum arkadaşımıza bu güzel katkılarından dolayı, sağ olsunlar.

Tabii, hakikaten bu bilimsel toplantılar, tebliğler işte böyle katkılarda gelişiyor. Hatalar da olabilir, bazen anlayışlarımız değişik de olabilir. İşte, bu dünyevileşme, se-

küllerleşme bize ne kadar uygun bir tabir veya bunu hakikaten nasıl anlayacağız, bizim kültürümüzde, medeniyetimizde tam tekabül ettiği yer neresi? Mesela, bahsetti şimdi kendileri, züht bunun tam zıttı olan bir şey midir? Bildiğim kadarıyla zühtten bahsedilirken İslam geleneğinde bir defa şöyle bir şey var: Bütün peygamberler zengindir, ganidir, bütün peygamberler de zahittir. Çünkü züht, kendisinde var olan varlığı, dünyeviliğe kapılıp kalmamak, onu ihtiyacı olanlara vermek ve asla dünyalık bir şeye gönlünü kaptırmamak diye adlandırılıyor. Genelde böyle bir tarifi olduğumu hatırlarım zühdün. Çünkü, bu Kitâbü'z-zühd ve rekâikler, başlı başına bir edebiyattır. Hakikaten zahitlik anlayışı, dilimizde bizim kullandığımız kadar biraz dünyadan uzak kalmak vesair gibi değil, dünyalığa sahip olduğu hâlde onu yönetebilmek gibi önemli bir anlam da ifade ediyor.

Efendim, şimdi saat 17.00. 17.15'te tekrar değerlendirme oturumuna başlayacağız inşallah. Kısa süreceğini zannediyorum. Arkasından da hepinize yemek ikramı var.

Çok teşekkür ederim, sağ olun.

DEĞERLENDİRME OTURUMU

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Diyaret İşleri Başkanı

21.04.2012
PAZAR

TAKDİM - Muhterem Başkanım, Değerli Hocalarım, Saygıdeğer Katılımcılar; şimdi Değerlendirme Oturumu yapılacaktır.

Değerlendirme Oturumu: Muhterem Başkanımız Prof. Dr. Mehmet Görmez Hocamızın Başkanlığında, Prof. Dr. Raşit Küçük Hocamız, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı; Doç. Dr. İsmail Karagöz, Başkanlık Rehberlik ve Teftiş Başkanımız; Prof. Dr. Mustafa Çağrı Hocamız, İstanbul eski İl Müftümüz ve Prof. Dr. İbrahim Hilmi Karşlı Hocamız, Din İşleri Yüksek Kurulu üyemiz.

Arz ederim efendim.

BAŞKAN - Bismillahirrahmanirrahim.

Çok Saygıdeğer Hocalarım, öncelikle hepinizi sevgiyle, saygıyla selamlıyorum.

Aslında iki gün herhangi bir oturumda bulunmayan bir şahsın Değerlendirme Oturumuna katılması, ayrıca Değerlendirme Oturumuna bir de Başkanlık yapması doğrusu şık bir şey değil ama bunu salonda özellikle iki günde olup bitenleri dinlemek, iki günlük bir bilginin hasılatını elde etmek için bir izin olarak kabul ediyorum.

Kutlu Doğum Haftası, her sene olduğu gibi bu sene de Allah'a hamdolsun hem gönül coğrafyamızda, yurt dışında, yurt içinde milletçe çok yoğun geçirdiğimiz bir hafta oldu. Ben şahsen Danimarka ile başlayan, İstanbul, Ankara, Kayseri, Adana, Mersin ve Gaziantep'te noktalanın yolculuklarda Anadolu'da, yurt içinde, yurt dışında milletimiz tarafından bu haftanın nasıl algılandığını, bu haftanın nasıl yaşandığını görme bahtıyarlığına erdim. Konumuz, gerçekten yerinde ve zamanında, isabetli bir konu olmuş. Kardeşlik kavramının herkesçe yeniden ele alınmasının ne kadar güzel ve faydalı olduğunu gördüm. Biz arkadaşlarımızla konuyu tespit ederken endişemiz de vardı. Biz, kardeşlik kavramını bir retorik ve söylem olmaktan çıkarmaya kalkışırken acaba bizim programlarımız da bu kavramı bir retoriğe, bir söyleme hapsedebilir mi diye endişe ettik. Zaman zaman bu endişelerimizde haklı olduğumuz ortaya çıktı. Ama Allah'a hamdolsun, büyük oranda çok isabetli olarak, farklı veçhelerden ele alındığına şahit olduk.

İki büyük Kutlu Doğum geleneği var malumunuz. Kutlu Doğum bir şölen mahiyetinde milletçe kutlanırken, ele alınırken, salonlarda konferanslar, seminerler, paneller yapılırken Ankara'da da daima bir de aynı konuyu bilimsel yönüyle ele alan bir toplantı, bir sempozyum düzenlenir. Bu sempozyumlar şu anda bir kütüphaneyi oluşturacak, en azından bir Kutlu Doğum kütüphanesi oluşturacak birikime de sahip oldu. Bunlar Diyanet Vakfı tarafından hep basılmış ama bunları inşallah bir Kutlu Doğum kütüphanesi adı altında, bir seri olarak, 25, 26 kitabı yeniden bastırmayı düşünüyoruz. Onun için en azından Kutlu Doğum'da ele alınan konunun vulgarize olmasını engellemek için bilim adamlarımızın, hocalarımızın aynı konuyu bir de bilimsel olarak ele almalarının, kardeşliğin antropolojik yönü, sosyolojik yönü, epistemolojik yönü, İslam fıkhı açısından, İslam'ın diğer bilimleri ve kaynakları açısından ele alınmasının faydalı olacağını

düşündük. Onun için bu toplantı inşallah, ona büyük vesile olmuştur, Kutlu Doğum kütüphanesine de önemli bir kitap kazandıracaktır.

Ben, tekrar, iki gündür birlikte olamadığım için özrümü beyan etmek istiyorum ve bu toplantımıza katılan tüm hocalarımıza en kalbi şükranlarımı arz ederek hemen Değerlendirme Oturumuna geçiyorum ve ilk sözü Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı-mız, Muhterem Hocamız Prof. Dr. Raşit Küçük Hocamıza bırakıyorum.

Buyursunlar.

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Bismillahirrahmanirrahim.

Çok teşekkür ediyorum Sayın Başkanım.

Değerli Katılımcılar, Kıymetli Arkadaşlarım; şahsen ben bir oturum hariç, zaruri olarak bulunamadığım dün akşamki oturum hariç bütün oturumlara katılma şansını yakaladım burada ve kardeşlik konusunun hem konuşmaya ihtiyacımız olan bir konu olduğunu hem yeniden kardeşliğimizi gözden geçirmemiz gerektiğini vurgulama açısından çok faydalı olduğunu, hem geçmişte yaşanmış pratikleri bir değerlendirmeye tabi tutma imkânı verdiğini hem de bugün ne yapmamız ve neler yapmamız gerektiğine ışık tutucu öneriler de getirdiğini görmüş olduk. Doğrusu bu oldukça memnuniyet verici bir yanıdır işin.

Tabii ki katılımcılar açısından ifade edecek olursam, burada birtakım tekrarların olması kaçınılmazdır; çünkü sempozyumlar hepinizin takdir edeceği gibi bir kişinin veya kişilerin yazdığı okunmuş bir kitap gibi olamaz; neticede, herkes tebliğini ancak burada sunabiliyor. Belki onu sadece müzakereciler görüyor, onlar da bize katkılar sağladılar. Bunu bir bütün olarak düşünmek gerektiğine inanıyorum.

Fakat, burada, benim acizane dikkat çekmek istediğim birkaç konu var. Geçen yıl biz merhamet konusunu konuşmuştuk. Gerçekten, son derece isabetli bir konuydu. Çünkü bizim bu kavramlarımız, İslam denildiği zaman kendi içimizde bile kaybetmeye yüz tuttuğumuz, artık tanınmayan ama dünyaya vereceğimiz mesajın da anlamlı simgeleri olan kavramlar idi. Merhameti geçen yıl konuştuğumuzda o zaman söylediğim bir şey vardı salonda, inşallah bunu bir haftaya sıkıştırıp eskitmeyiz, bir kenara bırakmayız. Kardeşlik için de temennim şudur ki: Bu kutlu hafta münasebetiyle başlayan kardeşlik söylemimiz, söylem olarak da, eylem olarak da inşallah yıl boyu, yıllar boyu devam eder

ve bunun hayatımıza yansıyan yönleri olur. Hakikaten buna çok ihtiyacımız olduğuna gönülden inanıyorum.

Burada, özellikle dünyanın bugünkü durumu içerisinde, küreselleşmenin artık her yeri kapsadığı ve söylem olarak çok yayıldığı bir zamanda, Müslümanların bu küreselleşme karşısında nasıl bir tavır almaları icap ettiğini kardeşliğimizi hatırlayarak bir kere daha düşünmemiz gerektiği kanaatine vardım. Çünkü küreselleşmeyi ortaya çıkaran medeniyet unsuru, Batı medeniyeti, kendinden başka medeniyet olmadığı tezini ileri sürerek belki âleme bir mesaj vermek istiyor ki bu mesajı uzun zamandır veriyor; işte, bizim gibi olursanız kurtulursunuz veya felaha, kurtuluşa erer rahatsiniz, olmazsanız siz bilirsiniz tarzında bir dayatma önümüze çıkarıyor. Onun için bizim burada bir duruş sergilememiz icap ediyor ve bu duruşun da, hem medeniyetimize uygun hem insanlığa “Biz burada varız ve sizin de huzurlu bir hayat sürmenizin yollarını size tarif edecek, gösterebilecek bir imkâna sahibiz” deme yönünde olmasını hatırlamış olduk kardeşlik mesajıyla.

İslam’ın insanların köken birliğine ısrarla vurgu yapan ayetlerini, Hz. Resûlü Ekrem’in hadislerini gündeme getirerek onun ayrımcılıkların her çeşidine karşı olduğunu ve İslam’ın bütün insanları mükerrem birer varlık olarak gördüğünü ve her zaman ifade etmeye çalışıyorum ben acizane, bütün insanları iki ümmet olarak telakki ettiğini, bir grubunun, diğerinin ümmet-i dâvet yani Allah’ın emrine uymuş, Müslüman olmuş insanlar, Allah’ın emrine uymaya aday olan insanlar, uysa da uymasa da hukuku olan insanlar... Bütün insanlığı bir arada yaşatacak bir fıkıh üretmiş bir medeniyet birliğinin salikleri olduğumuzu bir kere daha hatırladık.

Bugün başkası denilen, İslam’ın belki tabir olarak çeşitli şekillerde ifade ettiği, özellikle kitâbü’s-siyerlerde hukukunu geliştirdiği, insanları anlamaya ve tanımaya yönelik çalışmalarımız, çabalarımız olması gerektiğini hatırladık ve bunları tekrar bir arada konuşmuş olduk. Bunların çok önemli olduğuna inanıyorum. Biz Müslümanlar, insanlığa bir öneri sunacaksak, bütün insanları ve insanlığı her yönüyle kapsayan gerçekçi bir teklifimiz olmalı. Onun için bu konuda çok çalışmamız icap ettiğini, eğer hakikaten söylemlerimizin başkalarına ulaşmasını istiyorsak, medeniyetimizin unsurlarından insanlığa teklifler çıkarmamız gerektiğini hatırlamamız gerekiyor. Dolayısıyla, bizlere bakanlar, Müslümanlara bakanlar bizim kardeşliğimizi görebilmeli, anlayabilmeli, anlatabilmeli; yani biz hem görülebilir hem anlaşılabilir hem anlatılabilir örnekler olmalıyız diye düşünüyorum.

Tarihî geçmişimiz iddialarımızı doğruluyorsa ne âlâ, iddialarımızı doğrulamıyorsa kusurlarımızı da görerek yeni bir başlangıç yapabiliriz.

Bu açıdan, hakikaten kardeşlik vurgusunu ısrarla her yönüyle gündeme getirmemiz isabetli olmuştur.

Müslümanlar bugünkü teknolojiyi belki en iyi şekilde kullanarak mesajlarını bu yollarla da insanlığa ulaştırma yol ve yöntemlerini aramalıdır. Bu yönde yeterli olmadığımız kanaatine varmış olduk burada.

Değerli kardeşlerim ensar - muhacir kardeşliğini veya ahilik teşkilatını, fütüvvet teşkilatını, tasavvuf ve tarikattaki kardeşliği, musahiplik müessesesini hep gündeme getirdik ama bunları gündeme taşımamız nasıl olacak? Doğrusu, geçmişte İslam toplumları, mesela Hristiyanlığa özenmesin Müslümanlar diye onların o ruhani yaşayışları veya liderlerini bir kenara bırakarak İslam'ın tasavvuf anlayışını gerçekçi, yaşanabilir ve örnek olabilecek tarzda çeşitli tarikatlar geliştirerek ve bunların da hakikaten doğru, sahih bir din üzerinde yürümelerini temin ederek sağlamışlar. Bizim gerileme dönemlerimize kadar, neticede çöküşümüze kadar bunlar devam etmiş. Sonra, bunların yerine oluşturabildiğimiz sosyal müesseselerin olmayışını göz önünde bulundurmamız icap ediyor ve bugün hakikaten bu yönlerde de neler yapabileceğimizi ortaya koymamız gerekiyor.

Diyanet İşleri Başkanlığımız, mükemmel, yaygın teşkilatıyla bir öncülük yapıyor. Bu öncülüğe sivil toplum iştirak etmeli, bunu sağlayabilmeliyiz.

Diğer taraftan, resmî kurumlar eğer isabetli bir şey yapıyor isek ve hakikaten sosyal bünyeyi sağlamaştırıcı, geliştirici, ülkenin birliğini, bütünlüğünü, ülke dışındaki insanların mutluluğunu sağlayıcı çalışmalar yapıyorsak, kurumlarımız da bize bu yönde yardımcı olmalı, ön açıcı olmalı diye düşünüyorum.

Dolayısıyla, Diyanet bir muharrik unsur olarak, harekete geçirici bir unsur olarak çalışmalarını daha da açılımlar sağlayarak devam ettirmeli. Bunu yapacak kadroya da sahibiz, imkâna da sahibiz. Yani görebildiğimiz kadarıyla, işte hepimiz buradayız temsilcileri olarak, elemana da sahibiz. Gayrete sahip miyiz? Bunu oturup konuşmamız icap ediyor.

Umarım, eksiklerimizi de tamamlayarak, daha güzel günlere doğru yürürüz ve hakikaten hem ülkemizin hem gönül coğrafyamızın hem insanlarımızın yaşadığı her yerin, İslam dünyasının ve insanlığın saadetine katkı sağlarız çünkü Müslümanların nefesine, İslam'ın nefesine insanlığın çok ihtiyacı olduğunu hepimiz biliyoruz.

Bu temennilerle sözlerimi tamamlamak istiyorum ve teşekkür ediyorum.

BAŞKAN - Hocama teşekkür ediyorum. Konunun yerindeligi üzerinde durdular. Özellikle bütün dünyaya yönelik Müslümanların bu konuda bir duruş sergilemeleri üzerinde durdular, ona işaret ettiler. İnsanlığın, İslam dininin, bütün insanların çöken

birliğine işareti, her insanın bir hukuka sahip olmasının ne kadar önemli olduğu ve bunu bu konu çerçevesinde ele almanın önemi üzerinde durdular.

Ben Hocama teşekkür ediyorum.

Şimdi hemen, ikinci sözü ilahiyat fakültelerimizde belki de üzerinde en az durduğumuz bir bilim dalı olarak... Gelişmesi konusunda ilahiyat fakültelerimiz içerisinde konuya öncülük yapan Mustafa Çağrıcı Hocamızın toplantıyı başından sonuna izlediğini öğrendim. Özellikle toplantıda sunulan tebliğlerle ilgili değerlendirmesini almak istiyorum.

Buyursunlar Hocam.

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Teşekkür ediyorum Sayın Başkanım.

Yüce Rabbimize hamdederek, çok değerli hazırına selamlarımı sunarak toplantımıza veladetiyle vesile olan Efendimiz Muhammed Mustafa'ya da salat ve selamlarımızı arz ederek bir iki husustaki mütalaamı beyan etmeye niyet ettim.

Öncelikle, konunun isabetini ben de buraya not almıştım. Ben de vurgulamak istiyorum. Tabii, bu toplantının temel gayesi, Türkiye'de ve İslam dünyasında ve genel olarak dünyada yaşanan bir temel problem üzerine bizim dini kaynaklarımızın, tarihsel tecrübemizin ve 21'inci yüzyıla geldiğimiz noktada edindiğimiz birikimlerin ışığında bakış yapmak, değerlendirmeler yapmak, bilgilerimizi ve görüşlerimizi paylaşmak -tabii ki Başkanlığın bir pratik beklentisi var çok haklı olarak- Başkanlığa da bu konuda bir zihinsel bilgi vermek, hizmet sunmaktır. Raşit Bey de çok haklı olarak o konudaki beklentilerini ifade ettiler.

Şunu ifade edeyim: Türkiye'de bu konunun böylesine heyecanla karşılanması, tam da meselenin üzerine parmak bastığımızı gösterir. Bu çok önemli. Sayın Başkanımız tabii sağ olsunlar gecesini gündüzüne katarak, ülkenin dört bir yanına giderek, yurt dışına giderek bu konudaki faaliyetlere hem çok değerli birikimleriyle katkıda bulundular, hem Kurumun başındaki bir şahsiyet olarak haftaya ve haftanın konusuna sahip çıktılar. Çok önemli görüyorum şahsen bunu. Hem de, muhakkak ki çok değerli birikimlerini, ülkemizin ve dünyanın çeşitli yerlerindeki insanlarla, topluluklarla, paylaşma fırsatını sağlamış oldular.

Biz de, sizler de eminim bulunduğunuz yerlerde ve çevrenizde toplantılara katılındınız. Mesela ben geçen Edirne'nin İpsala ilçesi var Sayın Başkanım, 5 bin nüfuslu bir ilçe biliyorsunuz siz de. Orada bir statta bir toplantı yapıldı ve 15 bin kişi katılmıştı. Hakikaten, bu katılımın hacmi bile bizim ne kadar isabetli bir konu seçtiğimizin ve top-

lumun bu konuda bizden ne kadar büyük bir beklenti içinde olduğunun bir ifadesidir. Ben bunu şahsen çok önemsiyorum. Toplumun beklentileriyle bizim bulduğumuzu gösteriyor yani isabet derecemizi, hani 12'den vurmak denir ya, 12'den vurduğumuzu gösteriyor. Zaten, aslında dinin hedefi de bu, hem bu oldu.

Ben konuşmalarım da bunu muhtelif vesilelerle ifade ediyorum. Resûlü Zîşan Efendimizin tebliğini, Yüce Kur'an'dan ve onun sünneti seniyesinden bakarak özetlediğimizde iki noktada toplandığını görüyoruz: Biri, insanların beynini, gönlünü, yüreğini batıl inançlardan, putperestlikten ve benzeri her türlü dalaletten arındırmak, tevhit inancına, doğru bir Allah inancına kavuşturmadır, böyle bir inancı oluşturmaktır. İkincisi de, Allah'ın yarattıklarına, kullarına karşı şefkatli olmayı insanlığa öğretmektir. Yaptığı şey de budur. İslam uleması biliyorsunuz bunu, "et ta'zimu li emrillah ve ş-şefeka ala halkillah" diye gayet isabetle özetlemişlerdir. Tefsircilerimiz, özellikle Fahreddin er-Râzî'de çok sık karşılaşsınız, birçok defalar işte bu ayette iki esas üzerinde duruluyor, der: "Birisi, Allah'ın emrini tazim; ikincisi, Allah'ın yarattıklarına şefkat."

Sonuç itibariyle, tabii şefkat ve kardeşlik bunlar birbirinden kopmayan iki kavramdır, kardeşliğin temel şartı, şefkattir, merhamettir, duygu paylaşımıdır. Böyle olunca da, tabii, tarihin her döneminde olduğu gibi bugün de kardeşlik önemini koruyor.

Bugün doğrusu ben biraz "şeytanın avukatlığını yapmak" derler ya biraz da öyle duran, bakan bir insan olurum. Eleştirel bir gözle baktığımızda, bugün İslam dünyasının durumu hiç iç açıcı değil yani bu kardeşlik noktasında. Biraz sonra ona bir iki kelimeyle değineceğim.

Tebliğlere baktığımda, takip edebildiğim kadarıyla, bir iki defa işimiz çıktı dışarı çıkmak zorunda kaldım ama büyük ölçüde izledim. Gördüğüm kadarıyla birkaç başlık altında toplayabilirim tebliğleri. Bir kısmı teorik, normatif içerikli tebliğlerdi. Bunlar daha çok Kur'an'a ve sünnete dayalı olarak, ayetlerden ve hadislerden yola çıkarak kardeşlik konusunu ele alan tebliğlerdi. Bunlar tedahül de ediyorlar tabii çok net bir ayırım değildir bu. İkinci bir grup tebliğ, daha az olmak üzere, tarihsel tecrübe ve birikim hakkında tasvirî bilgi verir mahiyette tebliğlerimiz vardı. Mesela Şinasi Gündüz Bey'in tebliği bu mahiyette idi. Üçüncü, belki daha az, benim beklediğim aksine daha az olan tebliğler ise, günümüz için durum tespiti. Yani biz, burada, spesifik bir alan, uzmanlar topluluğu burası, biz Kur'an-ı Kerim'in de, hadis-i şeriflerin, sünneti seniyenin de kardeşlikle ilgili ortaya koyduğu şeyleri biliyoruz. Bu tarihsel tecrübe, birikim hakkında da önemli ölçüde bir kültüre sahibiz, bir bilgiye sahibiz. Elbette, bu bilgilerin tazelenmesinde her zaman fayda var, zaruret var. Ama işi orada bıraktığınızda, sorununuza çözüm üretemiyorsunuz. Bugüne gelip, ayağımızı bastığımız yere gelip, bugünkü dünyada, Müslümanların ve genel olarak dünyanın ... İslam evrensel bir dindir ve mümin olarak benim de, bu evrenselliğinin bugün için fiili olarak yeterince etkisini göstermediği vakası varsa da,

mutlaka bu evrenselliğin Allah'ın lütfü, Müslümanların da bilinçlenmesi ve gayreti sayesinde yeniden insanlığın gündemine geleceğinden en küçük bir tereddüdüm yok ama biz o yolun hizmetkârları olarak, bugünün dünyası için yani bir kere durum tespitinden bakarak ne demeliyiz? Mesela, bugün İslam dünyasında, biz burada kardeşliği konuşuyoruz ama İslam dünyasında bu konuda yürek yakan acılar var, kederler var. Biz ayetlerden, hadislerden bahsediyoruz ama Müslümanların her biri, karşı tarafa bağırarak, tekbirler getirerek, ayetler okuyarak bombalar atıyor, kardeşlerini öldürüyor. Böyle bir gerçekle karşı karşıyayız. Başkanlığımızın bu konuyu seçmesinin -ben o görüşmeler içinde bulunmadım ama- eminim ki sebeplerinden biri, belki baş sebebi budur. Biz 1400 küsur yıllık İslam tarihinin en az 800 yılında ilahî iradenin İslam tarihinin kaderini çizmede hizmetkârlık misyonu verdiği bir milletin çocuklarıyız. 800 - 900 yıl İslam âlemini temsil noktasında Allah'ın muvazzaf kıldığı bu milletin modern dünyada, bu âlemin bu acı durumuna karşı bir sorumluluğu var. Bu sorumluluğu biz nasıl yerine getirebiliriz önce sorunların tespitinden yola çıkarak, sonra da onların çarelerini üreterek...

Bu bakımdan, ümit ederim ki bundan sonraki benzer çalışmalarda bu konular üzerinde dururuz.

Bir şeye daha söyleyeyim: Biz bu tür toplantılarda çok önemli bazı kazanımlarla da dönüyoruz, edindiğimiz bilgilerin de ötesinde belki. Hep söylerim, burada da söyleyeyim, Kâtip Çelebi'nin Mizânü'l-Hak diye bir kitabı var bilirsiniz. Birçoğunuz da okumuşsunuzdur. Orada der ki Hazret -1650 filan vefatı, 1650'lerde Kâtip Çelebi vefat etmişti yani 350 sene, 360 sene önce- "İstanbul'da Kâdi okutacak âlim kalmadı, Şark'tan medrese mollaları geliyor, İstanbul'da Kâdi okutup tafra satıyorlar." Tabir böyle Sayın Başkanım. Kazi Tefsiri'ni kastederek, İstanbul'da Kazi Tefsiri okutup tafra satıyorlar, diyor.

Kabul edelim ki Osmanlı ... Bu söylediklerim, her şeyi söylemediğim için, ters anlaşılıyor maalesef, ne yazık ki bir kere daha böyle olmuştu. Çok fazla birikimim yok ama bildiğim kadarıyla Osmanlı'ya hayranım. Modern dünyanın sloganik olarak çok sözünü ettiği ama bir türlü ulaşamadığı temel insanlık değerlerini yüzyıllar boyunca Osmanlı, o günün şartlarında insanlığa olabilecek, o günkü şartlarda olabilecek en mükemmel şekliyle yaşatmış bir uygarlık toplumu, bir İslamiyet, insaniyet toplumdur, İslamiyet'in aynı zamanda insaniyet demek olduğunu ortaya koyan bir yapıdır Osmanlı. Ama kabul etmek lazım ki Osmanlı bilimde büyük yanlışlar yaptı ve onun bedelini de çok ağır ödedi. Biz gerçekten öyle bir enkazın üzerine bu milletin, cenazemi yıkayacak adam kalmadı diyerek yola çıktığı... Hedefler küçük ama ihlaslar çok büyük olduğu için, o ihlasların ürünü olan, Allah'ın bir lütfuyuz diye düşünüyorum, kurumlar olarak tabii bu ülkeye.

Dolayısıyla, bugün ilahiyat fakültelerinin dünya meseleleri üzerine düşünce üretebilecek bilimsel, akademik düzeye gelmiş olmasından ... Bir insan ömrüdür. İlahiyat fakültelerinin mezun verdiği yılı düşünürsek yani Ankara İlahiyat biraz eskidir ama genel olarak ilahiyatların tarihini düşünecek olursak, bir insan ömrü bile geçmeden daha, dünya üzerinde küresel düzeyde bilgi ve düşünce üretecek bir düzeye gelmiş olmamız olağanüstü mutluluk vericidir ve ben bunu kurucularının o büyük ihlasına bağlıyorum Allah'ın lütfu, inayetiyle.

Ama biz burada aynı zamanda eksiklerimizi de görüyoruz, bu tür bilimsel toplantılarda. Yani tebliğlerde eksiklik görüyoruz, işte, konular yeterince değerlendirilmedi, programlar yeterince mükemmel veya değil, bu eksiklerimizi görüyoruz. Bütün bunlar, bizim için çok değerli tecrübelerdir diye düşünüyorum değerli arkadaşlar.

Hemen iki özel noktaya da değineyim. Sayın Başkanım müsamahanızı istismar ediyorum.

Bu dünyevileşme konusu hakikaten çok ciddi bir sorundur, modern çağı tehdit eden büyük bir sorundur ama bu sorunu doğru tartışmamız lazım. Biz 1400 küsur yıl öncenin züht kavramını koyarak başlarsak bu sorunun çözümüne, orada başka sorunlarla karşılaşırız. Şunu demek istiyorum: Değerler, inançlar tarihi dönüştürür ama tarih de değerleri, inançları dönüştürür. Dolayısıyla, 21'inci yüzyıla bakarken, ayağımızı 21'inci yüzyılın üzerinden çekmeden bakmamız gerekmektedir. Öyle olunca, modern dünyadaki, bugün gördüğümüz biçimiyle dünyevileşmeyi durdurabilmenin çaresinin de yine elbette o temel dinamiklerimizle her zaman pergelin ucu o temel kaynaklarımızda olmak üzere 21'inci yüzyılın değerleri, birikimleri ile aynı zamanda çözmek durumunda olduğumuzu düşünüyorum. İslam geleneğinin de bu olduğunu düşünüyorum. Daha hicri 2'inci yüzyılda Müslümanlar dünya tecrübesini kendi dünyalarına aktarmak için inanılmaz derecede bir sefere çıkmışlardır ve tarihin belki eşine benzerine şahit olmadığı bir büyük başarıyı kazanmışlar, ifade ettiğim gibi bir büyük uygarlığı kurmuşlardır. Onun için, insanlık tecrübesini dışlayarak biz bir başarı elde edemeyiz arkadaşlar, bunu belirtmem lazım.

İkinci değineceğim husus ise, kardeşliğin ... Çok sevdiğim meslektaşım, arkadaşım Burhanettin Tatar Bey'in görüşüne katılıyorum, doğrudur, kardeşlik bir süreçtir ama kardeşlik yine onun deyimiyle söyleyeyim, kardeşlik aynı zamanda bir şeydir. Şey'i kavramsal olarak alırsak, konseptüel olarak alırsak, şey tanımını yapabildiğimiz bir nesnedir, dolayısıyla biz kardeşliğin tanımını yapıyoruz, öyle geliyoruz zaten. İnsan olmamızın gereği de odur. Zihnimizde kardeşlikle ilgili bir tanım var ama o tanımla, o değerle o olguyu birleştiriyoruz. Yalnız değerlerle bir dünya kurulamaz, yalnız olgularla da bir dünya kurulamaz, yaşıtlamaz. Bu ikisinin birlikte yürütülmesi, başarının olmazsa olmaz şartları diyorum efendim.

Tabii, Burhanettin Bey'in özgürlükle ilgili söylediklerine canıgönülden katılıyorum, biraz da eleştirilmişti. Yirmi yıldan fazla zaman önce, yine Diyanet İşleri Başkanlığımızın İslam ve Demokrasi başlıklı bir sempozyumunda ifade etmiştim. İnsanın birincil tanımı özgürlüktür, bir kere bu tartışmasıdır. İnsanın özgürlük alanını daraltarak siz hiçbir insani değeri yaşatamazsınız. Özgürlükler daraltılarak insanlık geliştirilemez. Bu tartışmasız bir şeydir ama bunun yanında onun kadar değerli bir başka şey vardır, o da eleştiridir. Özgürlük hiçbir zaman eleştirilemezlik değildir. Esasen özgürlük insanı geliştirdiği gibi onu kapattığınızda, insanın gelişmesini engellediğiniz gibi, eleştiriyi durdurduğunuzda da yine insanın gelişmesini önlemiş olursunuz diyorum.

Efendim, teşekkürlerimi sunuyorum.

BAŞKAN - Ben de teşekkür ediyorum Mustafa Hocamıza. Gerçekten, zaten tebliğlerin de başlıklarına baktığımızda bu üçlü tasnif özetliyor, her üçü de gerekiyor böyle bir sempozyumda. Elbette, öncelikle teorik, normatif yönlerini ortaya koymak gerekiyordu ayetlerle, hadislerle ve özellikle tefsir ve hadis hocalarımızın pek çok tebliği o yönde. Tarihsel tecrübe üzerinde hem diğer dinlerde, hem ilahî dinlerde hem İslamiyet'te tarihsel tecrübe üzerinde duran tebliğler var. Tabii, günümüzdeki durum tespiti biraz da zor bir alan. Belki bu sebeple üzerinde daha az durulmuş olabilir. O konuda izin verirseniz inşallah ben kapanışta bazı cümleler sarf etmek istiyorum ve hemen sözü bir tefsir hocamıza bırakayım; onun müfettiş sıfatına değil de tefsir hocası sıfatına. Hem burada tebliği ve müzakeresi oldu hem de iki gün boyunca zannediyorum izledi toplantıyı.

Değerlendirmelerini yapmak üzere ben sözü İsmail Karagöz hocamıza bırakıyorum.

Buyursunlar Hocam.

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ

Diyanet İşleri Başkanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanı

Teşekkür ederim.

Yüce Rabbimize hamdolsun, Âlemlerin Efendisi Peygamberimize salat ve selam olsun.

Muhterem Diyanet İşleri Başkanım, Muhterem Hocalarım, Değerli Katılımcılar; hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Ben de hem sempozyumun başlığına hem de konferans olarak işlenen başlığa kısaca temas etmek istiyorum.

Hocalarımızı gerçekten kutluyorum, üç kavramı, kardeşlik, ahlak ve hukuku bir araya getirdiler. Ben Kutlu Doğum ihdas edileli Kutlu Doğum konferanslarına katılıyorum. Bu arada işte, Kutlu Doğum'u ihdas eden büyüklerimizi saygıyla anmak istiyorum, onlara şükranlarımı ifade etmek istiyorum.

Bu sene gerçekten geçmiş yıllara göre çok büyük bir ilgi vardı. Ben sempozyumla ilgili kanaatlerimi arz etmekten önce, bu sene muhterem başkanımızın da bizlerden isteğiyle üç il, beş ilçe, bir de köye gittim. Köyle ilgili konferansı, bir de Sayın Dursun Aygün Bey'in ilçesine gittim, oradaki hususları kısaca dile getirmek istiyorum.

Kocaeli'nin Derince ilçesinin İshakçılar diye bir köyüne konferansa davet ettiler. Doğrusu içimden reddetmek gelmedi ama kafamın içinde de "köyde konferans mı olur?" diye bir şey de geçmedi değil. Ama şimdi kabul etmezsem, illerden teklif gelince kabul ediyoruz da köyden gelince niye kabul etmiyoruz gibi bir şey de aklıma geldi, kardeşliğe aykırı buldum, kabul ettim. Muhterem Başkanım, gerçekten, gidince, köye varınca doğrusu şok oldum. Bir alana 3 bin kişiden fazla insan toplanmıştı. Civarda ne kadar insan varsa ... Benim memleketimde panayır kurulur, tam bir panayırdı. Kutlu Doğum diye ticari amaçlı da faaliyetler vardı. Bir yemek firması etli pırlav da vermişti.

Gerçekten çok muhteşem oldu. Ben herhâlde konunun bu kadar önemli olduğunu, bu kadar ihtiyaç hissettiğimizi, muhtaç olduğumuzu buradan anladım.

Dursun Hocamın ilçesine gittim Sivas Yıldızeli'ne. Bir spor salonu kiralamışlar, belediyeden almışlar. 9 900 nüfusu var Dursun Aygün Hocamın ilçesinin. İnanın spor salonunun oturulan yerleri tamamen dolduğu gibi zemin de tamamen doluydu. Sanki ilçenin tamamı kalkıp o spor salonuna gelmişti. Diğer gittiğimiz yerlerde de aynı şekilde, geçmiş yıllara göre muhteşem bir katılım vardı. Herhâlde bizim kardeşliğe ne kadar muhtaç olduğumuzu bu katılımlar da gösteriyor.

Ben oturumların tamamını izleyemedim maalesef, Ankara dışından geldiğim için bir kısmını izledim. Kardeşlik Ahlakı ve Hukuku başlığı altında seçilen konuları şöyle bir inceledim. Neredeyse bu başlık altında işlenebilecek bütün konular ele alınmış, terminoloji, hukuk, ahlak, eğitim, uygulama, günümüzdeki kardeşlik anlayışı, kardeşliği tehdit eden unsurlar, 32 tebliğde bunlar işleniyor. Tebliğlerde kardeşliğin her boyutuyla ele alındığını görüyoruz; epistemoloji, sosyoloji, tipoloji, ilahî dinler, Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif, fıkıh, tasavvuf, tarih, haklar, sorumluluklar, temel ilkeler ele alınmış. Kardeşlik ahlakının temelleri bağlamında, sevgi ve saygı, adalet, ihzar, güven ve sadakat; kardeşlik uygulamaları bağlamında muâhât, ahilik, muhasiplik, günümüzde kardeşlik anlayışı; kardeşliği tehdit eden unsurlar bağlamında hırs, ayrımcılık ve şiddet, diğerkâmlık ve egoizm, dünyevileşme ve bireyselleşme konuları gerçekten çok detaylı bir şekilde, Kardeşlik Ahlakı ve Hukukunu anlatan konular olarak düşünüyorum.

Sempozyumda ahlakın temelleri bağlamında, günümüzde kardeşliği en çok zedeleyen kin ve haset, can güvenliği, mal güvenliğiyle ilgili mesela hırsızlık, gasp, hile, sahte üretim, aldatma, ahde vefasızlık, yalan, iftira, rüşvet, fuhuş ve benzeri konulara da elbette tebliğlerin içerisinde değinildi. Bunlara da farklı bir tebliğ şeklinde yer verilebilseydi daha iyi olurdu diye düşünüyorum.

Efendim, Prof. Dr. Mehmet Türkeri Hocamızın bir tespitini burada tekrar etmek istiyorum. İslam'ın ahlak, başka bir ifadeyle ahlak kavramının kapsamını çok güzel bir şekilde dile getirmiş tebliğinde. Hocamız: Her konuda, ticaret, siyaset, sanat, insani ilişkiler, davranışlar, kardeşlik hakları, temel haklar, sözler, görev ve sorumluluklar, bunların tamamının İslam'ın ahlak anlayışının içerisine girdiğini söylüyor. Gerçekten, buna ben yürekten katılıyorum.

Tarihî süreçte bazı kavramların anlam kaymasına uğradığını, anlam daralmasına uğradığını biliyoruz. Mesela, bir ibadet kavramının, bir zulüm kavramının anlam daralmasına uğradığını biliyoruz. Batı kültürünün etkisiyle, özellikle medyanın, birtakım dizilerin etkisiyle de ahlak kavramında bir erozyon, bir daralma olduğunu düşünüyorum.

Dolayısıyla, İslam'ın nihai hedefi ahlaki davranışların toplumda yaygın hâle gelmesidir. Peygamberimiz Efendimiz'in (s.a.s.) hadis-i şeriflerine baktığımız zaman, iman, ibadet ve ahlak arasında sıkı bir bağın kurulduğunu görüyoruz. Yani iman eden insan, imanı gereği ibadet edecektir, ibadet eden insan da ahlaki davranışlara sahip olacaktır. Dolayısıyla, ahlak kavramının hayatın her alanında ön plana çıkması gerektiğini düşünüyorum ancak, ahlak kavramı üzerindeki aşınmanın sebebiyle olmalı ki Müslüman olduğumuz hâlde hayatın birçok alanında belki düşünmeden, farkına varmadan, diyelim ki üretimde ... İşte, burada mal hırsı konuşuldu, dünyevilik konuşuldu. Gerçekten bu dünyevilik ve hırs ahlak konusunda bizi zafiyete uğrattığı diye düşünüyorum.

Şunu söylemek istiyorum: Bizim şu anda ahlaki söylemimiz, ahlaki eylemimizin önüne geçmiş gibi görünüyor. Biz, eylemi söylemin önüne geçirebilirsek bu konuda mesafe alabiliriz diye düşünüyorum.

Efendim, bir konuya daha kısaca değinmek istiyorum, Mustafa Çağrıcı Hocamız değinmişti. Burhanettin Tatar Hoca 5 dakikalık bir sonum yaptı ama yaptığı sunumlarda birçok şeyi altüst etti, farklı bir yaklaşım sergiledi. Kardeşliği Burhanettin Tatar Hocamız şöyle tanımladı: "Kardeşlik, diğerlerinin özgürlük alanına müdahale etmektir." Bu tanım doğru olmakla birlikte ben bunun yetersiz olduğunu söylüyorum. Kardeşlik sadece müdahale etmemek değil yani ne yaparsa yapsın değil; bizim kardeşimizin iman bakımından, ibadet bakımından, ahlaki davranış bakımından İslam'a uymayan bir eksikliği varsa onu düzeltmemiz gerekiyor. Tamam, özgürlüğe müdahale etmeyelim ama özgürlüklerin de belli bir noktada sınırlanması gerekiyor ama kardeşlik ahlakında özgürlüğe müdahale edemeyiz. Diyelim ki apartman hayatında yaşıyoruz, yanı başımızdaki komşumuz kaçak elektrik kullanıyor yani alttan bağlamış, biz de bunu görüyoruz. "Canım, adam özgürdür, istediğini yapsın." diyebilir miyiz? Bunu diyemeyiz. Yani burada bir kamu hukuku var, kardeşlik ahlakı var. Hem kamu hukukunu koruma bağlamında, hem kardeşlik ahlakı bağlamında, tabii kaç yapayım derken göz çıkarmadan, buna müdahale edilmesi gerekir diye düşünüyorum.

Batı'da otokontrol diye bir şey var. Gecenin 24.00'ünde trafikte hiç kimse yok, kırmızı ışık yanıyor hiç kimse geçmiyor. Elindeki bir sigara izmaritini Batı'daki insan-Batı'nın çok değerlerini biz eleştiriyoruz ama- sokağa atmıyor, gidiyor çöpe atıyor. Bizim sokaklarımız, parklarımız, hatta apartmanların merdiven boşlukları sigara izmaritleriyle dolu. Buna müdahale etmeyecek miyiz yani "Bu adamın özgürlüğü var, istediği gibi yapabilir" mi diyeceğiz?

Ben Ankara'da, eşimle birlikte bir pazara gitmiştim. Bir seyyar satıcı, arkası açık arabasına oturmuş, bir de çekirdek almış, çekirdeği yemiş yemiş şöyle bir öbek oluşturmuş. Ben de dedim ki senin yaptığın doğru değil, herkes böyle yapsa ortak pislikten geçilmez. Dedi ki: "Biz çöp parası veriyoruz, belediyenin işi mi yok, gelsin toplansın."

Şimdi, ben diyebilir miyim, adam çekirdek yemek istiyor, cebine mi koyacak, başka bir yere mi koyacak; istediği yere atabilir. Bu şekilde bir yaklaşımın doğru olmadığını düşünüyorum.

Dolayısıyla, kardeşliğin, diğerlerinin özgürlük alanına müdahale etmemek cümlesi doğru ama bununla sınırlı olmadığını söylüyorum.

Son olarak, ahlakın yani imanın amacının da ... Peygamberimiz (s.a.s.)'in mümin kelimesini tanımlaması, Müslüman kelimesini tanımlaması da bunu ifade ediyor. "el-Birru hüsnü'l-huluk" hadis-i şerifi de bunu ifade ediyor. Bunun devamındaki "ism", günah kavramıyla birlikte ele aldığımız zaman, günah olan her davranışın ahlakla ilgili; bir güzellik, iyilik, ihsan olan her davranışın ahlakla ilgili olduğunu... Yani biz dinî görevlerimizi böyle bir halkalar şeklinde, bir daire şeklinde ifade edecek olursak, en dıştaki dairenin ahlak dairesi olması gerektiğini düşünüyorum.

Teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

BAŞKAN - Ben de teşekkür ediyorum İsmail Hocamıza.

Burhanettin Hoca burada yok değil mi. Muhtemelen özgürlüğe farklı tanım getirerek öyle bir şey demiş olabilir. Yoksa Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) malumunuz bir Arap cahiliye atasözü vardır: "Unsur ehâke zâlîmen ev mazlûmen" Bu bir hadis değildir aslında, bu bir Arap atasözüydü. Kabilecilik ve ashabiyetin getirdiği bir sözdü bu. Yani senin kabilenden birisi zalim de olsa, mazlum da olsa ona yardımcı olacaksın, diye bir söz vardı ve uhuvvet dediği, nitekim "ehâke" kelimesi de orada sadece aynı kabileden, aynı aşiretten olan kimseye söyleniyor. Resûl-i Ekrem bu sözü aynen kullandı ama içeriğini değiştirdi. Nitekim "Unsur ehâke zâlîmen ev mazlûmen" diye bir cahiliye deyişini aynen kullandığı zaman, farklı bir eğitimden geçmiş sahabe itiraz etti, "ya Resûlallah, mazluma yardımı anladık da zalime nasıl yardımcı olacağız" diye sordular. "Zalimi de zulmünden vazgeçirerek yardımcı olacaksın." dedi Hz. Peygamber. Dolayısıyla, ben, doğrusu özgürlüğe biraz farklı bir tanım getirerek öyle demiş olma ihtimalini veriyorum giyabında değerlendirme yapacak olursam. Dinlemedim ama neticede filozoftur, filozofların bazen ne diyeceği belli olmaz, hocalarımız başışlasınlar beni.

Şimdi, bir tefsir hocamız daha var, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyemiz Prof. Dr. İbrahim Hilmi Karslı. Çok da güzel bir yazısı oldu bu konuda, ben şahsen okudum ve istifade ettim.

Buyursunlar.

Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Değerli Başkanım, değerli misafirler; hepinize saygılarımı sunuyorum.

Ben de bu iki gün zarfında vardığım sonuçları sizlerle paylaşmak istiyorum.

Tabii, bu kavram çerçevesinde, kardeşlik kavramı çerçevesinde iki gün zarfında hem Kur'an bağlamında, hem sünnet bağlamında, hem kültürümüz bağlamında hem de mukayeseli dinler bağlamında bir derinliğe, bir bilgi birikimine sahip olduk. Bu önemli bir kazanım. Yani bundan sonraki tebliğ, irşad faaliyetleri olsun, Diyanet'in dini hizmet faaliyetlerinde olsun, elbette bunların önemli katkıları olacaktır.

Tabii, hem kültürel, sosyolojik olarak, antropolojik olarak farklılıklarımızı gördük hem de teolojik farklılıklarımız, dinî farklılıklarımız, bunları hangi anlamda anlamamız lazım, bu farklılıklara hangi anlamı yüklememiz lazım; bu konularda bir birikime, bir yaklaşıma sahip olduğumuzu umuyorum.

Tabii, bu arada ortak paydalarımızın, Müslümanlar olarak, insanlık olarak ortak paydalarımızın ne kadar çok olduğunu görme fırsatını elde ettik.

Tabii, burada şunu da ifade edelim: Özellikle sabahtan Şinasi Gündüz Bey'in sunduğu tebliği de gördük, mukayeseli bir çalışma. İslam'ın ortak yaşama noktasında çok önemli bir tarihî tecrübeye, hem teorik bir birikime hem de bir tarihî tecrübeye sahip olduğunu gördük. Müslümanlığın, o anlamda bir avantaja ve farklılığa sahip olduğunu gördük. Ortak yaşama fıkhi oluşturmuşlar Müslümanlar.

Allah Teala küfre razı değildir. "Velâ yerdâ li ibâdihî'l-küfr." Fakat insanların farklı dinlere, farklı mezheplere, farklı yaklaşımlara sahip olması da O'nun takdirinin bir neticesidir. Bunu diğer dinlerde göremiyoruz, Yahudilerde göremiyoruz, Hristiyanlıkta göremiyoruz. Hristiyanlıkta, sabahtan ifade edildiği şekilde öteki, ilahî iradeye aykırıdır, dolayısıyla onun yaşama hakkı yoktur; Hristiyanlıkta böyle bir yaklaşım var. Bu anlam-

da İslam çok önemli bir, teorik altyapıya hem Hz. Peygamber döneminden itibaren İslam tarihinde çok önemli uygulamalara, tecrübelere ve örneklerle sahip olduğumuzu görüyoruz.

Şimdi, sempozyumun değerlendirilmesiyle ilgili bir iki hususu belirtmek istiyorum.

Tabii, sempozyumun bir amacı var. Sempozyum, her şeyden önce, konuyla ilgili daha bir derinlik kazanmak, hem naslar konusunda hem de tarihî, kültürel mirasımız konusunda bir derinlik kazanmak. Tabii, burada, zaman zaman bu özelliğin kaybolduğunu gördüm yani bir vaaz üslubu. Kimseyi tenkit etmek için söylemiyorum, zaman zaman biz de aynı duruma düşebiliyoruz. Kanaatimce, vaaz vaaz gibi olması lazım. Sempozyumun da, adına yaraşır bir şekilde olması gerekir diye düşünüyorum. Bir bu.

İkinci husus: Tabii, hocam ifade ettiler. Hakikaten nasları ortaya koyuyoruz ama bugün İslam dünyasında hakikaten bu anlamda yaşadığımız ciddi sorunlar var; ülke olarak, İslam dünyası olarak. Yani konuya biraz daha problematik yaklaşırsak, çözüm önerilerinde bulunsak sosyolojik açıdan. Yapılmadı demiyorum, yapıldı ama biraz daha derinlemesine; psikolojik açıdan, eğitim açısından. Hakikaten, bu Kur'anî nasların, nebevi nasların amacını yerine getirme noktasında bir bilinç, bir derinlik kazansaydık, tebliğler sunulsa bu bağlamda iyi olurdu diye düşünüyorum.

Müzakeremde de ifade ettim, İslam tasavvufu, İslam felsefesiyle ilgili tebliğlerin biraz daha zengin olmaları faydalı olurdu. Mesela sadece tasavvuf ve kardeşlik, çok güzel bir tebliğ sunuldu ama ben arzu ederdim ki hem tasavvuf alanında Yunus Emre olsun, Mevlana olsun, İslam düşüncesi alanında, mesela İbn Sinâ'da kardeşlik ... Ama çok önemli bir mirasa, zengin bir mirasa sahip olduğumuzu biliyorum. Sempozyumun bu açıdan biraz eksik kaldığını düşünüyorum şahsen.

Bir başka husus da şu: Bizim, hakikaten yorum farklılıkları konusunda, mezhep farklılıkları konusunda algımız ne olacaktır, yaklaşımımız ne olacaktır? Bu konuda perspektif veren bir tebliğ olmalıydı kanaatindeyim. Yani insanlar bunları anlama noktasında zorluk çekiyorlar. Farklı yorumları, farklı mezhepleri bir tefrika unsuru olarak görüyorlar. Yani farklı yorumlar, farklı yaklaşımlar, çoğulculuk diğer dinler bağlamında olduğu gibi kendi içimizde de nasıl olmalıydı bunu ortaya koyan bir tebliğ olsaydı faydalı olurdu diye düşünüyorum.

Tabii ki İslam dünyasının yaşadığı bu sorunların, bölünme, tefrika, vesaire, bunun en önemli sebeplerinden birisi de siyasi faktör. Mesela bu konuya girilmedi, aslında çok önemli bir faktör. Siyasi hesaplar burada, aslında mezhebi yaklaşımları bir malzeme, bir enstrüman olarak kullanıyor. Bu konuya girilmedi.

Bu bakımdan, bütün bunlarla ilgili böyle önemli bir sempozyumda tebliğler sunulsa faydalı olacaktı diye düşünüyorum.

Sayın Başkanımız buradayken bir teklifimi arz etmek istiyorum, Kurul çalışmalarında da ifade etmiştim: Şimdi, bu çalışmalar, Kutlu Doğumla ilgili etkinlik hakikaten her yıl daha bir ivme kazanıyor, daha bir etkinlik alanı oluşturuyor. Bu sene hakikaten çok farklı oldu. Burada Başkanlığın çalışmaları hakikaten takdire şayan. Ama şunu ifade etmek istiyorum, biraz daha erken bu faaliyeti başlatsak. Mesela, bu sempozyumda sunulacak tebliğler bir ay öncesinde, iki ay öncesinde değil daha erkence olsun, tebliğler daha dolu dolu olsun. Mesela yayınlar, birtakım kardeşlik ahlakı ve hukuku ... Güzel yayınlar yapılıyor, yapılmaya çalışılıyor. Geçen hafta Avrupa'daydım, bunların birtakım yerlere ulaşmadığını gördüm. Bunların oralara ulaşması gerekir. Yapılan her etkinliğin amacına ulaşması gerekiyor. Yani bu Kutlu Doğum etkinliğine biraz daha erkenden start versek diye düşünüyorum; yayın alanında olsun, sempozyum alanında olsun, daha dolu dolu, daha kamuoyu oluşturan faaliyetlerin yapılması açısından bunun önemli olduğunu düşünüyorum.

Şimdi, aslında müzakeremde ifade edecektim fırsat olmadı, benden sonra tebliğ sunan arkadaşlar ifade ettiler, biraz da onlardan cesaret alarak söylemek istiyorum. Malumunuz olduğu üzere, Hz. Peygamber'in hicretten sonra Medine'de bir kardeşlik oluşturduğunu biliyoruz. Şimdi, bu tabii çok önemli bir olay yani tarihte bunun benzerini göremiyoruz, hem İslam öncesinde hem İslam sonrasında. Tefsirlerde geçtiğine göre, burada miras hukuku da söz konusu oldu yani öyle bir kardeşlik ki miras hukuku da söz konusu oldu ve birtakım ayetlerle bu miras hukukunun konulduğu fakat bir zaman sonra "Ve ulü'l erhâmi ba'duhüm evlâ bi ba'din fi kitâbillahi" ayetiyle bunun neshedildiği ifade ediliyor. Şimdi, hakikaten bu tarihten kalan bir olay mı yani Hz. Peygamber'in şahsiyetiyle tarihe mal olan bir olay mı? Bunun üzerinde yeniden düşünmemiz lazım yani bu kardeşlik olgusunu, miras hukukuyla ve diğer boyutlarıyla -ben detayını bilmiyorum- konuşmak lazım, üzerinde imali fikirde bulunmamız lazım. Birtakım önerilerde bulunuldu arkadaşlar tarafından. Bunun önemli olduğunu düşünüyorum. Orhan Çeker Hoca ve yanlış hatırlamıyorsam Saffet Sancaktar Hocamız ifade ettiler yani şartlar gerektiğinde miras da dâhil olmak üzere böyle bir kardeşlik hukuku bu. İslam dünyasının, Müslümanların insanlığa sunacağı bir değer olur bu.

Tabii, sabahtan ifade edildi. Sanal dünyada biz Müslümanlar ne yazık ki pek yokuz ama şu da bir gerçek, dijital kültüre sahip bir kuşak yetişiyor ve zamanının önemli bir kısmı teknik imkânlarla geçen bir kuşak. Bu konuda önemli çalışmalar yapıldığını biliyorum ama biraz daha adımlarımızı sıklaştırmamız gerektiğine inanıyorum. Artık, gençler, çocuklar yani kitapla, dergiyle değil ... Biz hâlâ, kendimi öyle kabul ediyorum yani eski kuşak olarak kitap ve dergi... Bunlar devam etmesi lazım, bunların yerini bir başka şeyin doldurması mümkün değildir ama bizim karşımızda çok farklı iletişim imkânlarına sahip bir kitlenin, yeni bir kuşağın olduğunu unutmamamız lazım, adımlarımızı sıklaştırmamız lazım. Bunu teklif ediyorum.

Evet, inşallah Hak'la olan ünsiyetimiz, halkla olan ünsiyetimizi çoğaltacaktır. Halkla olan ünsiyetimiz de Hakk'a yaklaşmamıza vesile olacak, Hak'la olan ünsiyetimizi çoğaltacaktır.

Bir ayeti hatırlatarak sözlerimi noktalamak istiyorum. Mâide suresinde yanlış hatırlamıyorsam Hristiyanlardan bahseden bir ayet. “Ve minellezîne kâlü innâ nasârâ ehaznâ mîsâkahüm fenesû hazzan mimmâ zükürûbih.” Hristiyanlıktan bahsediyor. Evet, fenesû hazzan mimma zükürû bih. Onlar kendilerine anlatılan, tebliğ edilen vahyi unuttular ve bundan dolayı da “fe eğraynâ beynehümü'l adâvete ve'l bağdâe ilâ yevmi'l kıyâme.” Bu son vahyin bir tespiti. Bu bakımdan şuna hepimiz inanıyoruz ama ben bir defa daha tekrarlamak istiyorum: Vahiyle olan irtibatımız, iletişimimiz devam ettiği müddetçe, inşallah insanları, müminler olarak bütün insanları daha fazla kucaklayacağımıza hiçbir şüphem yoktur. Mevlam inşallah bu şuuru hepimize ihsan eylesin.

Teşekkür ediyorum, saygılarımı sunuyorum.

BAŞKAN - Teşekkür ediyorum ben de İbrahim Hocamıza.

En başta söylediği hususa gerçekten katılıyorum, bir literatür oluşuyor, yeni bir literatür oluşuyor. Bütün bu konularda, belki daha önceki kitaplarımızda üzerinde çok fazla yoğunluklu olarak durulmayan... Ama pek çok farklı kitaplarda, farklı kaynaklarda bilgi parçalarını bir araya getirerek ilim adamlarımız bize bir literatür kazandırıyorlar. Aynı zamanda bize yeni bir dil kazandırıyorlar. Bu sempozyum daha çok ona katkıda bulunuyor. Belki Kutlu Doğum Haftası'nda herkesin, her yerde ne konuşacağını tespit edebilmesi bakımından, bilimsel olan etkinliği öne alma fikri üzerinde düşünmeye değer yani ortaya çıktıktan sonra onu yaygınlaştırarak, Türkiye'de ve dünyada bütün konuşmacıların, bilim adamlarımızın ortaya koyduğu bu bilgilerden istifade etmesinin yolunu açmanın ben de şahsen faydalı olacağını düşünüyorum. Nitekim, alelacele biz kendi aramızda yapıyoruz, Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku diye küçük bir kitapçık kaleme aldık, hemen hocalarımızın yazılarından oluşan yahut dergimizi bu başlık altında yoğunluklu yazılarla ortaya çıkarmaya çalıştık. Kardeşlik yazıları diye muhtelif, Türkiye'nin dinî hayatına, kültürel manevi hayatına katkıda bulunan her insanın hiçbir ayırım yapmadan, kardeşlik hakkında neler söylemişse, onları bir araya getirerek bir literatür oluşturarak dünyanın muhtelif yerlerinde konuşan arkadaşlarımızın bunlardan istifade etmesini, referans olarak kullanmasını sağlamaya çalışıyoruz ama sempozyumu öne almak, gerçekten, herkesin daha bilgili, daha bilinçli olarak konuya hazırlanmasına vesile olacaktır. Ben teşekkür ediyorum bu önerisi için.

Doğrusu bilimsel toplantıdan ben şahsen beklentilerimi kısaca ifade ederek oturumu kapatmak istiyorum. Sizler de yoruldunuz iki gündür.

Aslında konuya karar verirken, Kardeşlik, İslam, Hz. Peygamber, Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku konusuna karar verirken üç ayrı çerçevede ele alınmasını öngörmüştük. Birinci çerçeve, dedik ki özellikle İslam'ın bütün metinlerinin, bilhassa İslam irfan geleneğinin bir sisteme dönüştürerek insanlığa armağan ettiği insana bakışını ve aynı topraktan, aynı özden yaratılmış olmanın getirdiği insan kardeşliğini konuşalım; küresel ölçekte ciddi sorunlar var, bu sorunları tedavi etmede önemli katkısı olur diye düşündük. Burada da şu tehlike bizi bekliyordu: Buna vurgu yaptığımızda, bazıları bizi hümanizmle suçlayabilirdi. Onun için yani insan merkezli bir hümanizm değil, Yaratıcı eksenli, aynı özden, aynı Âdem'den, aynı Havva'dan yaratılmış olmaktan kaynaklanan bir insan kardeşliğine, Hz. Mevlana'nın özellikle İslam irfan geleneğinin üzerinde durduğu bu konuyu sistemleştirerek yeniden anlatmakta fayda var diye düşündük. Ben şahsen bütün konuşmalarım da buna vurgu yaptım ve bu hümanizmle modern zamanlarda ortaya çıkan insan eksenli hümanizm ile Yaratıcı eksenli insan kardeşliği arasındaki farka vurgu yaptığım hâlde yavaş yavaş bana gelen mesajlar ve e-mailler eleştiriyordu. Demek ki hâlâ biz Müslümanların da bu konuyu anlamakta ve algılamakta sorunlarımız olduğu açık.

Bu aslında hiçbir zaman gocunmayacağımız ve rahatlıkla insanlığa anlatabileceğimiz çok yüksek bir konu. Kur'an-ı Kerim üzerinde durmuş, Hz. Peygamber aleyhisselam bunun üzerinde durmuş, bizim fıkıh sistemimiz ilişkilerimizi geliştirirken üzerinde durmuş. Dolayısıyla, bunu insanlığa anlatmakta hiçbir zaman cimri davranmamamız gerektiğini düşünüyorum.

Küresel ölçekte yani İslam dünyasını dikkate aldığımızda, Mustafa Hocamızın da, İsmail Hocamızın da ifade ettiği, Raşit Hocamın da vurgu yaptığı, aslında belki bu toplantıda en çok üzerinde duracağımız husus şu olmalıydı: Bizim Müslümanlığımız neden bizi kardeş kılmıyor? Aslında, Müslümanlık öyle bir şey ki gerçekten birlikte iman eden insanlar yola çıktığı zaman İslam onlara biyolojik kardeşliğin fevkinde bir kardeşlik kazandırıyor. Üstelik, biz biraz da bunu o kadar çok idealize ederek anlatıyoruz ki örneklerimiz çok bizim. Haydi o idealize ederek gerçekliği örten kısmını dahi bir tarafa bırakacak olursak, aslında İslam Dini gerçekten bizi kardeş kılan ve bizi biyolojik kardeşliğin de fevkinde kardeş kılan bir din. Peki, mevcut olduğumuz din anlayışımız, bizim Müslümanlığımız gerçekten bizi kardeş kılıyor mu yahut neden kardeş kılmıyor? Başlamadan önce Mu'cem'i önüme koydum, içinde "eh" geçen ayetleri topladım, önüme koydum bir gece. Kardeş kelimesi Kur'an'da nerelerde geçiyor diye. Bir ayet geldi, ben böyle kaldım. Ayet kısas ayeti. Kısas ayetinde bir kardeş kelimesi geçiyor. Ne vesileyle geçiyor biliyor musunuz, diyor ki kısası emrettikten sonra "ancak öldürülenin yakınları öldüren kardeşlerini affederlerse bu daha iyidir." Yani arada kan davası var ama kardeşlik bitmiyor. Ama bugün Müslümanların arasında hiçbir kan davası olmadığı hâlde bizim Müslümanlığımız bizi kardeş kılmıyor, bizim Müslümanlığımız ırkçılı-

ğımızı dahi ortadan kaldıramadı. Bizim Müslümanlığımız cinsiyetçiliği dahi ortadan kaldıramadı. Bizim Müslümanlığımız grupçuluğu, fırkacılığı, mezhepçiliği, tarikatçılığı dahi ortadan kaldırmadı. Yani biz onları dahi, bizi Müslüman kılan yüce değerlerin önüne geçirdik, önüne geçirecek bir kimliğe dönüştürdük. Dolayısıyla, belki bilimsel olarak bunun burada çok iyi tahlil edilmesi gerekiyordu. Mutlaka bazı tebliğlerde pek çok hocamız üzerinde durmuştur.

Ben şahsen, “Bizim Müslümanlığımız, bizim İslam anlayışımız neden bizi muhacir ve ensarı kardeş kıldığı gibi kardeş kılmıyor?” sorusuna iki cevap veriyorum, iki sebep görüyorum: Birisi ahlakidir, ahlaki olanları çözmek mümkündür. Nedir onlar: Kibirdir, hasettir, gıybettir, dedikodudur, öfkedir vesaire. Bunlar kolay, bunlar tedavi edilebilir. Ama tedavi edilemeyecek bir sebep var, o da anlayışımızdır, düşünseldir yani. Düşünsel sebeplerden dolayı bizim Müslümanlığımız bizi kardeş kılmıyor. Çünkü, biz birbirimizi Müslüman saymamaya başlıyoruz. Problem oradan kaynaklanıyor. Yani düşünebiliyor musunuz, Afganistan gibi bir yerde, Pakistan gibi bir yerde, aynı anda namaz kılan iki insan, birisi şehadet kelimesini getirirken tahiyatta parmak kaldırıyor, biri kaldırmıyor. Bunun örnekleri var. Kaldırmayan, namazı daha selam verir vermez, hatta vermeden yanındakinin parmağını tutup kıvrabiliyor. Bu nereden kaynaklanıyor? Bu da cehaletten kaynaklanıyor. Yani biz yüzlerce mektep, yüzlerce düşünce mektebi üretmiş bir geleceğin mensuplarıyız, en şaz kavillerimizi bile muhterem kabul ederek sonraki nesillere aktarmayı vazife kabul etmişiz ama küçük ihtilaflar bir kimliğe dönüştürülebilir, o kimlik bizi Müslüman kılan kardeşliğimizin önüne geçirilebilir. Bu, İslam dünyasında en ciddi sorun.

Ahlaki sebepleri elbette tedavi edebiliriz. Aslında düşünsel sebepler de tedavi edilebilir ama daha uzun vade gerektiriyor. Orada, tam bir aydınlanma gerekiyor, bir İslami aydınlanma gerçekleşmeden bunu sağlamak mümkün değil.

İşte, belki burada, bunun üzerinde durmak gerekiyordu.

Aynı şekilde bizim kardeşliğimiz, bizi kardeş kılan Müslümanlığımız bize ezeli ve ebedi bir kardeşlik kazandırıyor. Yani bizim Müslüman kardeşlerimiz bizimle aynı asırda yaşayanlar değil, bizden önce yaşayan Müslüman kardeşlerimiz de bizim kardeşlerimiz ve biz onlara öyle dua ediyoruz. Diyor ki: “ve li ihvâninellezine sebekûnâ bi'l-imân, Bizden önce imanda sebkât etmiş, bizden önce iman etmiş kardeşlerimiz biz dualar gönderiyoruz.” Bizden kıyamet sabahına kadar bizden sonra dünyaya gelecek Müslüman kardeşlerimizi de bize kardeş kılıyor bizim Müslümanlığımız. Bizim mezar-daki insanlara gittiğimiz zaman, onlara “es-selâmü aleyküm yâ dâre kavmin müminin” diyoruz. Yani başımızda yaşayan kardeşimiz gibi onlara selam verip onlarla diyaloga geçiyoruz. Böyle bir yüksek ezeli ve ebedi kardeşlik var. Belki biraz bunun üzerinde durulması gerekiyordu.

Aynı şekilde, özellikle ahlak ve hukuk sınırı yani Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku dedik ama söylerken de böyle çok bilimsel olarak çerçevesini belirlemiş olarak bunu koymadık aslında. Ama bilim adamları burada bunun sınırını belirler diye düşündük. İsim koyarken belirlediğimiz çerçeve şu idi: Kötülük yapmamak, zulmetmemek, haksızlık yapmamak, bunlar kardeşlik hukukuyla ilgili. Hatta iyilik yapmak, korumak, muhafaza etmek, himaye etmek, yaşamasını sağlamak, bütün bunlar da hukukla ilgili, kardeşlik hukukuyla ilgili. Fakihler üzerinde durmuşlar. Ama îsâr gibi, kendimizi tercih etmek, belki acaba sadece onlar mı ahlak alanına girecekti, ahlak ve hukuk alanını kardeşlik ilişkilerinde ayırmak mümkün müydü, bunu ayıran oldu mu? Tabii bunları konuşmak haddim değil çünkü iki gün dinlemiş olmam gerekiyordu bunları konuşabilmek için.

Ben, bütün bunlarla birlikte hem davetimizi kabul edip gelip burada, daha önceden bize tebliğler hazırlayıp getirip sunan bütün hocalarımıza teşekkür ediyorum. Burada müzakereci olarak katılan hocalarımıza değerlendirmelerinden dolayı teşekkür ediyorum. İnşallah kitaplaştığı zaman, sözlerimin başında da ifade ettiğim gibi, hepimizin istifade edeceği güzel bir eser ortaya çıkacaktır.

Ayrıca, bu salonda en büyük sorunlarımızdan bir tanesi, böyle çok önemli toplantılarımızda dinleyici bulma sorunu yaşıyoruz biz Ankara'da. Başka yerlerde, Derince'nin köyünde yaşanmaz ama Ankara'nın göbeğinde yaşayabiliriz. Biraz da ben zaman zaman diyorum ki bilhassa merkezde beraber çalışan mesai arkadaşlarıma bakıyorum, iki elin parmağı kadar...

BİR KATILIMCI - Müfettişler daha çok.

BAŞKAN - Çok dediğimse, 70-80 kişi içerisinde 5 kişi hocam. Peki.

Yani acaba beraber çalıştığımız mesai arkadaşlarımızın dağarcığı o kadar dolu ki bu tür toplantılarda gelip dinlemeye hiç mi ihtiyaçları yok diye, acaba öyle mi yorumlamak lazım?

Bir de, hanım tebliğci yoktu diyor Mustafa Hocamız.

Peki, bütün bu eksikleri inşallah birlikte telafi edeceğiz. Daha sonraki toplantılarımıza daha farklı, daha zengin hazırlanacağız.

Ben tekrar, konuşmacısıyla dinleyicisiyle iki gündür buradaki bilgi ziyafetine eşlik eden bütün kardeşlerimize, hanımefendilere, beyefendilere çok teşekkür ediyorum. Bir de bizi arkada dinleyen iki tane çocuk dostumuz var, onları da şeref konuğumuz kabul ediyor, onlara da teşekkür ediyorum.

Hepinize sevgiler, saygılar sunuyorum.